Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

РУШЬНИ ԔЬОПУА

ИҨЫМҬАҚӘА

Х-ТОМКНЫ

Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

РУШЬНИ ЏЬОПУА

ИԜЫМҬАҚӘА

АХПАТӘИ АТОМ

Ароман

Ажәабжьқәа

Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

ББК 84 (5Абх) 6-6
Џь 56

Р. Џьопуа. Иҩымҭақәа 3-томкны.
3-тәи атом. Ароман. Ажәабжьқәа.
Апҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2012. – 648 д.

Еицырдыруа артист, адраматург, ашәҟәыҩҩы Рушьни Џьапуа иҩымҭақәа реизга ахԥатәи атом еиднакылеит ироман «Ахымҩас», иажәабжь дуқәа: «Амацәысеимҟьара», «Ацқьа Елана», «Анан лыҵәаарҭа», «Ахьышьҭрахь».

© Рушьни Џьопуа, 2012

А Х Ы М Ꚙ А С

А р о м а н

Актәи ахы

Ахьшьыцба иаꚙызаз аҽеиқәа, харантә иꚙны ишаауазгьы, уи иақәтәаз арԥыс еибага, дцон ахы даамыхаӡакәа ашьха қытахь. Дцон хлаҕьареи, ꚙадареи, мꚙахәастәи зегь изеиԥшны. Абар дназхықәххылаз ахлаҕьара цәгьа, ҽыла акәым шьапыла албаара уаꚙы иахьизымгәаҕьуаз аҭыԥ аҟны, машәырк сыхьып ҳәа игәы иаанамгеит иара. Иҽыццышә, ашьҭахьтәи ашьапқәа нықәчаразаан, хланцы илҭалеит.

– Аҳаҳаи, сарҕьажәꚙа! – ибжьы нақәиргеит иара, раԥхьа даныԥҟьаз ишнақәиргаз еиԥш.

– Анцәа иубоит, сара акгьы схарам! – ибжьы неиԥцыхнгьы инаиргеит.

Ишьҭаз хара дрыцәцахьан. Уаанӡа ихашәышәуаз ахқәагьы иара иҟынӡа инаӡартә иҟамызт уажәшьҭа.

Рызынтәыкгьы ааилагьежьит изышьҭаз ихьымӡошәа анырба…

– Дсыцәцеит сшьа зжәыз алахша. Сара сышәшьы, шәгыланы шәызсыхәаԥшуазеи, сышәшьы сара! – аҳәҳәара даҿын Ҟазылбеи.

Ҟазылбеи иѻызцәа иҟарҵарыз иақәымшәо игылан. Рхы ѻышьҭыхны изиҿапшуамызт, ирыхьыз хьмызӷыршьон. Аҟабардатә ҽыжәла џьбарақәа ишрықәтәазгәы, нхаѻы ҷкәынак иахьихьымӡаз рыбӷа ԥнаҵәон.

– Ухаҵкы, иҳаҳә иҟаҳҵара, – иҳәан, ашьшьыҳәа имаршәа куа, ижәѻахыр днахьысит ашькылкѻы.

Зыхәра ӷәӷәа чҳаны шәымҭақәак зҽеиқәызкыз агыгшәыг деиԥшын Ҟазылбеи. Уи уажәы ихьаа иӷрагәаны, иҽы дҽыжәҵны, ихы иқәжь дгылан.

– Ухы унапаҿы иааг, Ҟазылбеи. Дабаҳацәцои уи алаԥынҵа икылҟьаз. Адгьыл аҵа дцаргьы дҳаԥшаап, – ибжьы ѻышьҭыхны даацәажәеит аҽыхәа аҿы ианкны изкыз арԥыс наӡааӡак.

– Адгьыл дыҵамлазар, ма дыԥсаатәны ажәѻан даламлазар, џьара дҳацәцараны дыҟоума уи алахша! – иҿацаӡа ибжьы ааиргеит, аԥаҵа ҟаԥшьы зҿаз арԥыс.

Ашьацҳәа иаҿашәаз амшә еиԥш дхәааит Ҟазылбеи. Ашырҳәа ихы ѻышьҭыхны иѻызцәа днарылаԥшит. Сааҭбжак аԥхьа ибла иабаз аџьашьахәы аҵыхәала, ихы-игәы аҭыԥ аҿы изаагомызт уажәгьы. Иаԥхьаҟа дзымцо, ишьҭахьҟа гьежьышьа дақәымшәо, ѻ-мцакы дрыбжьаханы акәын дышгылаз. Уисыр шьакәармак илымҵуа, ихы-иҿы цәышӡа, ибла агәқәа мҵысӡо, ҵаҟатәи иқьышә ихаԥыцқәа ирыбжьарӷәӷәаны, уи арԥыс дызлацаз амѻахь дыԥшуан.

Уажәраанӡа еихыкка иҟаз ажәѻан аахәарчарит. Аѻада аԥсҭа ахахьы аҭагәыргәырра иалагахьан. Ахьшәашәара зҿалахьаз ашьхақәа рҟынтәи иааунан аԥша. Еихашьшьы игылаз абнара дуқәа, аѻежьра рықәҳахьан. Агаҿа инаркны ашьхара аҟынӡа, урҭ наҟ-ааҟ еиԥызшьуаз акаршәрақәеи, аҟәаԥаҿаԥарақәеи, раӡынтә рахәыцшәа илакьы-лакьуа иргәылсны илеиуаз аӡиасқәеи, рызегьы ҽаѻраҭагалантәи аԥштәы аархәаахьан.

Ҟазылбеи ихаҿы зҽаанызкылаз аԥҭа еиқәаҵәа днаҵаԥшит. Амҵәышә жьыла ирҭәны, ажьҭааѻ ашаха инапсыргәыҵа иҵарҳәазаны ишылаишьҭуа еиԥш, иалажьыз ақәа хьанҭа иаман илеиуан ҵаҟа:

Ҟазылбеи Аимхаа шәара ззымдырӡоз хаҵак изыҳәан шьҭахьҟа ихьамҵуаз, игәы нҭӡыӡааит изымариашан илеиуаз аԥҭа еиқәаҵәа изааигәахошәа аниба. Аимхаа иԥызцәа ҿымҭԥсымшьҭ игылан. Урҭ ргәы рнархьуан, раԥхьагыла, аҭауад нага, аакьыскьанӡа гәырҕьарыла згәы ҭәыз, аԥсҭазаара хьаак ацуп ҳәа иҟамыз, деилаԥыххаа раԥхьа дахьгылаз. Иаргьы, имч еиҳаз даҽа мчык ыҟоуп ҳәа дшыҟамыз, ишьапы иҵнаҟьеит уажәраанӡа илаирҟәуаз амчра. Уи иҳаҿы изаагомызт аԥсуаа ирҳәоз ажәаԥҟа: «Ахаҳә уршыргьы иԥжәоит». Аха иԥжәозаап ахаҳәгьы. Ааи, зқьышықәсала адгьыл аҿы ишьҭоу ахаҳәгьы ԥжәоит, иара адгьыл иаҕражьу, азалымдарақәа ршыра иагәылахар. Иԥжәеит иахьа убри ахаҳә Ҟазылбеи Аимхаа изыҳәан.

Иааҵары-ҵарын имацәысит. Ҟазылбеи ибла ихыҷҷалаз иналибааит, ихаҿы икнаҳаз аԥҭа еиқәаара ду агәҭа амацәыс ишеиҟәнажәаз. Инақәырццакны иагьхысит. Уи акәхеит, аԥҳал зыгәҭа еиҟәжәаз еиԥш, аԥҭа иԥагәылкьасаны ақәаршԥы аҿыланахеит. Ҟазылбеи дымлахеит ихы. Уи иҿыҵкьаса ицон аԥшқа илаҕырӡқәа реиԥш, ақәаршԥы цәыкәбарқәа. Урҭ ацәыкәбарқәа, аԥҭа хьшәашәақәа ирылҵыз, Ҟазылбеи икәа ианҭыкьаса, ицаҳәцаҳәуа иааҟалеит. Амаҭ аӡыжь аҿы ианыӡсо еиԥш, икәша-мыкәша илакьы-лакьуан амацәыс. Идыдуан адгьыл ду агәы ҭыԥаны ицартәы еиԥш. Зны-зынла иааигәаӡаны ихысуан. Аха иара дгылан, ҽырҵысра имамкәа, иаҳа-иаҳа зыԥштәы цоз ихаҿы икнаҳаз аԥҭа дахәаԥшуа. Уи аԥштәы ацара иаҿын. Ауаԥытәыԥса ахәра ҕәҕәа аниоулак, дшьабаны, дцәышӡа дшыҟало еиԥш, ашьабара иаҿын Ҟазылбеи ихаҿы икнаҳаз аԥҭа еиқәаҵәагьы. Ақәаб дуқәа, ажәԥан иалакнаҳаз хышәҭызшәа, ахыр-хырҳәа илеиуаз ақәа, роуразоуроу иарбааӡеит Ҟазылбеи иԥызцәагьы. Урҭ гылан ишьхныԥсыланы, адыд иацәшәаны иԥышьҭыԥоз рыҽқәа раҕәрақәа рҿарҕәҕәаны. Ажәԥан еиҳагьы иаалашьцеит. Ақәа ацымхәрас аҿыланхеит акырцх. Убасҟан ауп Ҟазылбеи ихы данлаха. Ицәа-ижьы, уажәраанӡа амца зыхҟьоз, хьшәашәаӡа иааҟалеит. Ицламҳәа еихамгыло аҟәараҳәа еихакшон. Иԥызцәа рахь дынхьаԥшын, ибжьы наиргеит:

– Сеы!

Ашькылкәы Ҟазылбеи иеы иаԥхьа инаиргылеит. Уи акәхеит, дыԥан дәақәтәеит иаргьы. Ԥытраамҭак дгылан дыԥшуан дзышьҭаз арԥыс дызлацаз амәахь. Нас иеы ахы аарҳәны иҿынеихеит.

Аԥсҭазаараҿы ә-мчык анеиҿагыло, руак аҵамхар ҟалом, уи идыру усуп. Аха иаҵамхароуп убри амчра, ауаатәыәса рзыҳәан иқәԥо. Убри аиааира агарц азыҳәан дара ауаатәыәсагьы рыԥсҭазаара хьарымкыроуп.

Аәбатәи ахы

– Ҳаи, ҳаи, сарҕьажәәа! – ибжьы ҿацаӡа инаиргеит арԥыс. Аеґы агәашә иакӡамшәа иәахыԥан, ашҭа инықәххит. Акәаскьа абарҵаҿ итәаз Маҭеи иҷкәын иааишьа игәамԥхакәан, дәагылан днеизыԥшит. Ҭакәи аәны данаадыххыла, иеы дынеыжәԥан, амардуан дынхаԥалан, иаб иаԥхьа днышьамхнышлеит.

Саҭоумҵан саб, сара акгьы схарам, – иҳәан, иаб ишьамхқәа ааигәыҵеиҳәҳәеит Ҭакәи.

– Иҟалазеи, Ҭакәи?

– Ауаәы дысшьит, саб!

– Угыл! – ибжьы ҿацаӡа ашҭа иныкәәит Маҭеи. Иблақәа аалашьцеит. Иаразнак аԥштәы аԥсахит аԥсабара. Иашҭа ашәеиқәаҵәа ныкәҳаит.

Ихы инапаҿы иааган, иаԥхьа зееидыԥсалан игылаз иҷкәын днеиҿаԥшит. Ҩажәа шықәса зхыҵуаз, дыԥхашьа-ԥхаҵо, мыцхәы зымҳәоз Ҭакәи иакәмызт уажәы иаԥхьа игылаз. Аамҭакьаҿла уи ахаҵацәа иҟәнылахьан. Иблақәа ҭылашьца акәын дшыҟаз.

– Дзыхурҟьазеи?

– Сахьылаирҟәыз азы, – аҭак ныҟаиҵеит Ҭакәи.

– Иучҳандаз, ахара идҵан днаиацәажәеит Маҭеи иҷкәын. – Ауаәы иԥсҭазаара иалхра зегьреиҳа игәнаҳароу акоуп. Ҳара ҳажәла рхы аӡәгьы дықәдыртәомызт, аха ауаәы иԥсҭазаара иалхра… – уаҳа изымҳәо ихәыцә акит Маҭеи.

– Иеилыскааауеит, саб, зегьы. Убри азоуп сагьзааз саҭамзааит ҳәа уасҳәарцы. Аамҭа кьаҿуп. Уажәы исышьҭаланы абра иааир ҟалоит. Ухы ныԥхьак аамҭала. Сара сцеит, – иҳәан, амардуан дналбааԥан, ашькыл ишьапы ахьмырсӡакәа дыԥан, иҽы даақәҭәеит.

– Уабацои, Ҭакәи? – илаӷырӡқәа хаҟәҟәаало, макьанагьы дзықәшәаз цқьа изеилымкаауа ибжьы наиргеит Маҭеи.

– Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа сахьцара шԥаҟамлари, – иҳәан, иҽы ишьхәа наирбан, ашҭа дынҭҟьеит.

Уи акәхеит, Маҭеи ибла дацәыӡит иҷкәын. Дкаҩауан аҩны агәашьа дамҵасны иаанимкылар. Илашьцеит адунеи иаразнак. Иԥсы аивгара ицәыуадаҩхеит. Изхомызт аҳауа. Аӡы иааҭԥааны аҟәара иқәдыршәыз аԥсыӡ еиԥш, дҿарҳасуа, ихы ихьигара изымдырҩуа, дгәаҭеиуа абарҵа дааҵахеит.

– Ҳаи, сызгылоузеи, снеиҭажәга шәара сшьапқәа исыҵаԥыҵәҵәаша, – дааӷызы-ӷызит иара.

Аха ишьапқәа жәынгьы-ҿангьы ааԥсара зқәымыз, даныҷкәыназ ашьха цәҳәыраҿы абӷаҵьма ираԥхныҩлоз, уажәы алуқәа рыцраҳәоушәа измырҵысит.

– Сишьҭалап, аха иарбан мҩоу дызлацаз. Ааи, исзуузеи, сыҷкәын, исзуузеи, – дааӷьаҵәы-ӷьаҵәит Маҭеи. Убысҟан изцәырҵит шәарак. Хәыцра еиқәаҵәакгьы наижәлеит. Иҷкәын имҩа кны иахьтәаз даннеи инеигәыдҵан дыршьызшәа. Аха уи ихәыцра наихҟьан, ашьыжь Ҭакәи ачарахь дандәықәлоз иеибырҳәаз неигәалаиршәеит.I

– Угәыҽеаныз, дад, Ҭакәи. Хабыгә Ачба ичараҿы иеицырдыруа ҭауади-аамсҭеи ахькылсуа, уара, нхаҩ ҷкәынак уҭыԥ дырны уаагыл, – иҷкәын иабжьара даҿын Маҭеи.

– Аҳаҳаи, акы уацәымшәан, саб. Сара иахьысҭыԥым сгылом. Уи аԥсуа намысым, – иҳәану икәадыр амгәырхақәа рыӷәӷәо иаб иахь дынхьаԥшит Ҭакәи.

– Зеиԥш ҟамло егьыҟам, аӡәы ажәа умеикыргьы… – аб игәы ҭыӷьӷьаа цьара цәалашәарак иоузшәа иҷкәын иацәажәара даҿын.

– Чҳара ҳагума ҳара? – иҳәеит Ҭакәи инақәырҕәҕәашәа, ажәа ачҳара игәы иааҵаххны.

– Иара убри ачҳароуп макьанагьы ҳаазгауа, – иҵегьы нациҵарц иҭаххан, аха уа иҽааникылеит Маҭеи. Избанзар, аб ииааӡаз дзакәыз идыруан.

«Аамысҭашәала ааӡара змоу» ҳәа акәын ақыҭа зегьы шишьҭаз Ҭакәи. Длахҿыхын, аха ауаҩы ишакәым ала изныҟәо анибалак, игәахы еибакәаан. Данхәыҷызгьы иубартә иҟан, харада иаҵахоз идгылара шилаз.

Усҟан ихыҵуан жәаха шықәса. Ақыҭа асҭаршын, иаҳәа наидҳало, ишьап кьаҳәқәа дрызнымкыло аҩы иҽаршьны, аусҳәарҭаҿ нхаҩык дышиацәҳауаз ибеит. Иацәҳараҿы даанымгылакәа, еиҩырҿа иикыз иҟамчы леихыиҟьарц иҩышьҭихит. Аҵлаҳәысҭа даузеиҭаҵхуаз, ихы анылаирҟә, ибҕа еиҳагьы иманшәаланы инеимҵеикит. Аҟамчы анхаҩы ибҕаҿы илеиаанӡа, асҭаршын иааимҟәыҵикәыцәааит. Асҭаршын иблақәа ҩхацалан, иҿы ахьааихихыз даанхеит азныказы. Абарҭ зегьы али-ҧси рыбжьара ирласны иҟалеит, асҭаршын имҵақьақьаҩцәа иҿы еихихаанӡа ииҳәарц ииҭахыз здыруаз, аиҭаҵшьагьы иақәымшәеит.

Ауаҩы ма цәымҕрала, ма дшәаны даныччо ихы-иҿы аҽзлаҧсахуа еиҧшхом гәахәарыла аччара. Убри еиҧш аҭагылазаашьа иоуит асҭаршын иахьа. Иқьышә жәпа дуқәа, иҧаҵа кьатрацәқәа зхагылаз, иҽеиҵҳәааӡаны дахьыччоз атрымтрымҳәа хыхь ишьҭыҧон, акырцх ҕәҕәаны ианлеиуа адгьыл ианҧаны аҩада ишышьҭыҧо еиҧш. Иикыз аҟамчы Ҭакәи ианимпыҵижәа, инапы ахьҩышьҭихыз уа иҿаҩазшәа иааҿахеит. Егьи акәзар иахьигара изымдыруа иҧаҭ-ҧаҭо иван.

Ҭакәи ибла ааихмырсыҕьӡакәа ашьха цәҳәыраҿы амшцәгьақәа раан уажәы-уажәы зҽызыҧсахуаз аҳауа иаҩызаз асҭаршын ихаҿы даҿаҧшуан. Ибла иаахгылеит иаб изеиҭеиҳәалоз адау хаҧыцзаҵәи ауаҩжьыфаҩи рлакә.

Ахра ахыцәқәа бганы агәгәаҳәа илеиуа ахаҳәқәа, ашьаҧаҿы ианкаҳауа еиҧш, асҭаршын азныказы ицламҳәақәа леиқәыжьны, нас арҵәааҳәа дыҳәҳәеит.

– Ари дзымӡышәада?

Аӡәгьы ҿимҭит. Амҵақьақьацәа ааилагьежьит. Дыздыруазгьы абри иоуп ҳәа, аҳәашьа иақәымшәеит.

– Дзыхурҟьозеи абри ауаҩ?! – ацәымӷра ибла ихҟьо даацәажәеит Ҭакәи.

Асҭаршын ицламҳәа ҩазы инаркны, иҵьымшь џыԥхьқәа рҟынӡа зегьы ҩеибархххеит аҩада. Иааԥшит ихаԥыц ҩежьқәагьы. Дангәаалак зымҩа еихоз ҵаҟатәи ицламҳәа еицаҟьахеит. Ақәаб агәараҳәа еилашуа, ахҩа анахухлак, ахылҩаԥсылҩа аҳауахь ишцо еиԥш, асҭаршын ҩныҵҟала иӷрагәаз иԥсыԥ Ҭакәи илеиҿахаит. Иара убысҟан ихаҿы иаҵԥан иҟаз ицлымҳәа аҭыԥ аҿы иааит.

– Ари дуаҩӡам, ари драхәуп! – ибжь гәаҩа Ҭакәи инаиқәиргеит асҭаршын.

– Арахә абанҭ роуп, – ауардын иаҵаҳәаан игылаз акамбашьқәа рышҟа инапы наирххеит Ҭакәи. – Абни уара аҟамчы зхуҟьарц иуҭахыз дуаҩуп. Ауаҩы ус изыруӡом...

– Уара узусҭада?! – иаҳаз џьашьо дҵааит асҭаршын.

– Саргьы суаҩуп, амала макьана исзымҳәац акәымзар, – аҭак ныҟаиҵеит Ҭакәи игәахы еибакуа.

Иц ҩежьқәа еихҳәаны аччара далагеит асҭаршын. Уи дыччон икьатеиах ԥҵәо, инапқәа еинҟьо, ишьап дуқәа шьҭакшо. Аччара иалагеит асҭаршын икәша-мыкәша игылаз ауаагьы. Акамбашьқәа ауардын иаҵаҳәаз ракәын ара ҭынч игылаз. Анхаҩы аҟамчы зхиҟьараны иҟаз ганха-ганха агәашә аҟынӡа днеихьан, сыԥсы сызгозар ҳәа.

– Дышәкы ала! – дыҳәҳәеит асҭаршын ишилшоз.

Амҵақьақьаҩцәа Ҭакәи инаизыҭрысит. Ашьабысҭа шәаны ианышьҭыԥо еиԥш, дҩышьҭуууаит Ҭакәи дахьгылаз. Уи аҳауаҿ дшыҟаз ауп иикыз аҟамчы асҭаршын иҟәаҟәа ишажәиҵаз. Нас иаразнак деиҵамхаӡакәа днарылҵәраан, дыҩны амҩаду дҩанылеит.

– Дышәкы ахьымӡӷ сзыргаз! – дхәаауа дахьгылаз аҟәгьежьаара даҿын асҭаршын. Итапанчагьы ҩҭганы агәақьагәақьҳәа ажәҩан ахь ахы рханы дхысит.

Убри ахысбжьы иазыԥшызшәа рызегьы ԥыҵеибарҟьан Ҭакәи иԥаишьҭалт. Аха изыхьӡоз дабаҟаз, хара дцахьан.

Ҭакәи акыр данынаскьа, ҳаракырак дыԥхалан, ишьҭахьҟа дынхьаԥшит, «Ауаԥы бааԥсы ақәыцьма аҵкыс деицәоуп» ҳәа, иаб иеиҳәалоз, иара усҟан иашак еиԥш идикыломызт. Избанзар, ақәыцьма ахаҭа акәын, иқәыцьмаҵәҟьан иара иидыруаз. Ибла иабахьан рыжәхьа, иара изы ахш змырхуаз рыԥны ахәдан ишҳәуаз, ахәылбыҽха кәыцьмақәак абна иаалибаҳәаны, ахәда ԥжәаны ишылкарыжьыз. Ҭакәи хәҷы иблақәа рыла, убырҭ ракәын иқәыцьмақәаҵәҟьаз. Ауаԥы иқәыцьмара атәы ихаҿы изаагомызт, аха уажәы ауаа рыгәҭаны, ауаԥы ихаҭа ауаԥы дисуа, насгьы иара дыԥны дандәықәла, «дышәкы, дышәшьы» ҳәа, абжьқәа иаҳаз иаразнак иаԥсахит ауаԥи ақәыцьмеи рыбжьара имаз агәаанагара...

Абри адунеи аҿы уҭазырхарц иалаго амҷра уаҿагылан уқәԥартә еиԥш угәҕәазароуп, мамзаргьы ашьамхы ҵары уҵазароуп уи ухы ацәугартә еиԥш. Ҭакәи изы усҟан ашьамхы акәхеит ԥсеиқәырхагас иҟалаз.

Абарҭ агәалашәарақәа иаразнак инаихҟьеит «уаха уаанӡа сышьҭалаӡом» ҳәа, иаб ибжьы аниқәирга. Ҭакәи ихы ԥышьҭыхны иаб днеиҿаԥшит. Маҭеи иблақәа еснагь еиԥш, абзиабареи ашәареи рхын.

– Угәуҽаныз, дад, Ҭакәи, – еиҭеиҳәахит имҳәацыз џьышьа Маҭеи.

– Аҳаҳаи хьаас сҟоумҵан, – иҳәан, дыԥан иҽы дԥақәтәеит Ҭакәи.

Иҽеиқәа Раԥка ҳәа хьӡыс измаз, акалмаҳа аӡышьшьыраҿ ишьқьыр-шьқьырны, нас инаҭрысны аӡҕьыра иналапҟа ишцо еиԥш, Ҭакәи абҕаҿы даннеи, иҽырԥа-ҽырԥо, аҟыз еиԥш ахәда ырхәан, аԥышә агәышԥы иҵакшо, акалам еиԥш ипоу аԥхьатәи ашьапқәа ашьац дырҟьацыр ҳәа ишәозшәа адгьыл инықәыркьысны иԥышьҭкәыцәаауа, аԥшәма ибжьы анақәыргара иазыԥшны иԥашашон.

Абри аԥсабара ԥшӡа злеилаҳәоу ашәаԥыцьаԥи, уи иагәылаԥсо амра ашәахәа кәалыкәаџьеи, иҷкәын дыргәылакны,

Маҭеи игәы ихаакәакәараӡа иҭаԥсон. Уи иԥсҭазаараҿы дзыҟәгәыӷуаз, иаб иԥара еиԥшьыгас имаз Ҭакәи иакәын.

– Ҳаи, ҳаи, сарӷьажәҩа! – ибжьы ҵрыхәҵәаӡа инаиргеит Ҭакәи.

Аҳауахь иҩышьҭуааан адгьыл иҟәгылаӡамшәа аҿынана-хеит Раԥка, ашҭа инҭҟьаны.

Маҭеи дгылоуп ихы иҟәыжь, илымҳа иҭыҩуан «сара акгьы схарам» ҳәа, иҷкәын ибжьы. Аҵыс ԥсҭаҵага инапы иҵахҩаны иикыз наимпыҵԥрааны ицазшәа акәын дшыҟаз иара. Ииулак-гьы шьаҿақәак ныҟаҵаны, аанда иҽнадҵаны иашҭа дныҟә-ԥшын, хәыцрак дынҭанагалеит.

Агәырӷьареи агәырҩеи неилаҭәеит Маҭеи иашҭаҿы. Иге-ит аҵеи икьаасыбжь. Аҳәҳәабжь геит убри инаҟәырццакны. Дихыԥсааит Ҭакәи иан. Аиашьара, агәылара, ауа аҭынха иру-ра, ирҳәара иаҟәымшәо иаанхеит. Акыр шыҟәса Маҭеи игәа-ра аҵеи иира иазыԥшыз, ргәырӷьара агәырҩагьы нацлеит. Аԥсы данырж ахәылбыҽха ашҭаҿы иааизаз еидгылан акы еибырҳәон. Маҭеи цәалашәарак иоуит, урҭ еибырҳәоз иара ишизкыз ала. Ацәгьеи абзиеи имбацкәа дыҟамызт, аха дшым-гәыӷӡоз иашҭа иҭаҳаз агәырҩацәгьа, убриаҟара адгьыл аҿы дышьҭанарӷәӷәеит, бахәык бганы иҟәҳазшәа.

«Избан, – гәаныла иҳәон иара. – Иҟасҵазеи цәгьарас сара? Избан анцәагьы сзигәампхо?»

Уи азҵаара аҭак аӡәгьы ииҭомызт.

Ауаҩы агәырҩа анимоу, игәеисыбжь аҭак азҭо иоуп, иуа-ҩыҵәҟьоу, иагьҩызоу, иагьҭынхоу.

Иара абри аԥсабара иҟәымшәышәӡа узҟәыԥшуеи, адгьыл ҳалали, ажәҩан иаҵәа зқьы-бла зҭыҵьҵьои, уреигәырӷьаҵәа ушырҿаԥшуа акәымкәан, убас рхы-рҿы ԥсахны иааууҿагы-лоит, дареи уареи жәытәнатә аахыс аиҕара шәыбжьазшәа.

Аԥсҭазаара иара иԥсы зыҿҳәараз, шьауардынҵас ам-ҵәыжәҩаҟәа иҭан дҳаракны дызкыз, ҵьара шәыҭҳарак аха-ҿы ианупҳәа дыҟамызт. Ихахьгьы игәахьгьы иааиуамызт, аԥсҭазаара амаҟа иавҵаҵан иамоуп ҳәа, уажәы игәы иала-ҟацаз аҟама ццышә. Аха ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп.

Бзиара нагӡагьы ыҟамзаап. Аԥсҭазаара агхақәа иамоу зегьы иреицәоуп, ауаҩы дахьеилнамхуа. Изыхәҭои изыхәҭами ҳәа иахьрыхәаммԥшуа. Иара аҿаԥхьа ахара здугьы издымгьы инеибеиԥшны иахьаго.

– Дад, Маҭеи, – ибжьы ааиргеит злабашьа зҿанҵаны игылаз Баалоу Башьхәыҭ.

– Аԥсҭазаараҿы ауаҩы зегьы дрықәгәыӷуазароуп. Абри адунеи аҵасқәа убас иҵьбароуп, еилых амам акәымзар, сара адәы сықәуп, арахь уԥҳәыс хәҷы анышә дахҭеит уажәы. – Башьхәыҭ дӡышозшәа ибз иҿы иҭабылгьо даанхеит азныказ, нас иԥсы ааивганы ацәажәара дналагеит. – Ҳара абра ҳхы неилаҳкит, ԥсыхәа змам уск аҵыхәала. Уабхәында Рашьыҭ дышгыло убоит. Шәара шәҩыцьагьы шәгәырҩа еиҳау еиҵоу ҳәа ара иаҳкапануам. Уи еилкааул, убри аҟынтә зыԥсы ҭоу... – Башьхәыҭ иажәа ааҿахиҵәеит. Игылаз рызынтәыкгьы аҭаҳмада ииҳәараны иҟаз шырдыруазгьы ргәы ҭынчмызт. Иара Маҭеи ихьшәашәаӡа иҟәаҟәа икыдыз аԥхӡы ацымхәрас ашоура наижәлеит. «Сыздыргәаҟуазеи ран лхылсеит», – гәаныла агәаҟра даҿын иара.

Ауаҩы ихы иҭам, игәы иҭам, рҿеишьа, рхынҳәышьа змам аус данақәшәалак, иаразнак иаԥсахуеит иҭагылазаашьа. Иара иаԥхьаҟа дынхарц игәы ишҭаз алымҵит.

Баалоуаа реиҳабы Башьхәыҭ ихы ҩышьҭыхны Маҭеи днеиҿаԥшын, иажәа дналагеит аҳәара ицәымӷны деиҵаӷәӷәа.

– Иуадаҩуп,дад,абри аҩыза ажәа уаҳәара,аха уабхәындеи уанхәԥҳаи исыдырҵаз уасымҳәар ҟалом. Урҭ ирҭахуп аҵеи ииз дара драаӡарц аҩныҟа дганы. Уара узлазаҵәу ала... – Башьхәыҭ уаҳа изымҳәеит. Иԥаҵа шлақәа инарықәҵәрааны рҿынархеит алаӷырӡқәа.

Маҭеи абыржәоуп ацәа далҵызшәа данааԥш. Уаанӡа ицәышӡа иҟаз ихы-иҿи иқьышәқәеи, маҷк ашьа нарықәлан, иблақәа иаацқьахаз рыла иашҭа дынҭаԥшын, блала иааимданы, иаԥхьа игылаз днарыхәаԥшит.

– Саҭашәымҵан, аха ахәҷы сара дсааӡоит, – иҳәеит Маҭеи, ибжьы ныҵакны.

Ахацәа ҿырымҭит. Аҳәсақәа ааилаҕыз-ҕызит. Ашҭа еиҭа атынчра нықәҳаит. Убри иҟалаз аҿымҭра аҧсабара убас еибанархххеит, ишытҟәацра. Ахa убысҟан игеит аҧшқа иҵәаабжьы. Иҵааршәу адәқәа амра анрықәшәаалак, иҧсасины ацәаҳәа хәыҷқәа алдо, ацәыкәбарқәа еишьҭагылан ишцо еиҧш, рыгәқәа ирҭашыз аҧхара рхы-рҿы арлашеит игылаз зегьы.

Аҧсабара даҽа ҧшшәык аанахәеит. Аҧсҭазаара аанкылашьа змам, ҧҵәара зқәымкәа адунеи иакәыршо, аөнуҵҟала излеибарку иагьызлаҕәҕәоу аиреи аҧсреи рылоуп.

Ауаа ашьшьыҳәа аилыҵра иаҿын. Макьаназы зхы зықәыжь, илабашьа иҽанҵаны зтыҧ аҿы игылаз Баалоу Башьхәыҭ иакәын. Ихы-иҿы иалдаз ацәаҳәақәа рыла иубон иҧсҭазаара ауадаөрақәа шацыз. Амацәыс змахәқәа кыднажәжәаз, аха агәыцә шиашо иаанхаз ара гәаҧшь еиҧш акәын дышгылаз. Цәгьеи бзиеи иара дыҟамкәа ӡбашьа амамызт. Убри азакәын Баалоу Башьхәыҭ «акьатеи еиҧшьөы» ҳәа изишьҭазгьы.

– Уара уиашоуп, дад, аҵеи бзиа анцәа дузиааӡааит, – иҳәан, Башьхәыҭ агәашә шыҟаз иҿынеихеит.

«Аҵеи бзиа анцәа дузиааӡааит», – абарҭ ажәақәа еиҭа иҿыцӡа игазшәа илымҳа иааҭаөит Маҭеи.

– Ааи, сажәымҭа шҧацәгьахеи, – дааҕызы-ҕызит Маҭеи. Убасҟан ауп иангәеиҭа агәашә дшааҭалаз, Баалоу Башьхәтиҧа, Баалоу Мадлеи.

– Иҟалазеи, Маҭеи, иухьзеи, угылашьа сгәаҧхом? ҳәа, дҵааит Мадлеи.

– Ҭакәи ауаөы дишьит.

– Иишьыда, уан лхылсеит?

– Исыздыруам…

– Иуазҳәада?

– Иара.

– Дабацеи?

– Издырхуада, абыржәы агәашә дынҭҟьеит.

– Ҳаи, уаргьы саргьы!.. – уаҳа иихәара дақәымшәо дгәаҭеиуа ашҭа дныкәлеит Мадлеи.

Маҭеии Мадлеии жәлак еицырхымызт акәымзар, еишьцәак реиԥш еибабон. Рыцәгьа-рыбзиа еилан. Рҿаҵа еиԝшаны акәын ишырфоз. Шьхеи-геи акыр еицныҟәаахьан. Баалоу Мадлеи, иаб иеиԥш, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз аӡә иакәын. «Башьхәыҭ хәҷы бзыхәшә» ҳәа акәын ишишьҭаз. Анхаԝ бзиа иԥа, арык рхы ҭызгоз, Мадлеи аԥсуара аныҟәгара шус мариамыз идыруан азоуп, ихы дацклаԥшны, дызныҟәозгьы. Ихаҟара пату зқәиҵоз ауаԝы, ихаԥыц икылакны иизаӡаз иҷкәынзаҵәы, ауаԝы дишьит ҳәа иаҳаз изхамҵо, иихәара-ииура дақәымшәо дгәаҭеиуан. Нас ихы инапаҿы иааганы, ԥшшәы ҳәа акгьы ихаӡамкәа, иаԥхьа идысны игылаз Маҭеи иахь ибжьы наиргеит.

– Анцәа ду, ҳазшаз, убас иҭаххазар акәхап, уашҭа агәырԝа ҭеигаларц. Уара анцәа иҿаԥхьа уцқьоуп. Иара убас уцқьоуп ууаажәлари удгьыли рзыҳәангьы. Абарҭ зегьы гәамҭакәа, илаԥш хаа ушҟа имырхазар, угәнаҳа иара имазааит. Иара ҳаишеит, ҳаԥсгьы иара инапы иакуп. Ари адунеи усгьы гәыр-ԝа агым, иубоит. Иҟалаз ҟалеит, алаӷырӡ акгьы иҳахәом. Еилаҳкаап арԥыс дзыниаз. Ауаа рыбз хәшәуп. Иадаагалап Абжьуаа, иамуӡозаргьы Бзыԥынӡагьы ҳнаӡап. Аиныршәааԝ ду Мықә Аабыць дааҳаԥхьап. Амала, уажәы азыҳәан сара иуасҳәо уазызырԝы. Уԝны ашәқәа наркны сара сахь уаала. Иршьыз иҭынхацәа рхы иҭашәо иудыруазеи. Ҭакәи иагьа ди-ашазаргьы урҭ ргәы шны иҟоуп уажәазы.

– Ҳаи, Мадлеи нага, сара соума узыхӡыӡаауа. Сыршьааит рҭахызар иааины абра. Уи ала сыҷкәын ихьран иҟоу хҽыргьы ҟалауеит, – иҳәеит Маҭеи иҷкәын ихьраны иҟоу иара ихахьы изгар, жәԝангәашәԥхьаран ибо.

– Уаала, Маҭеи, – иҳәеит Мадлеи, ицәа дааҭаӡызан. – Уԝны ушаху акы узырур ҟалоит. Усҟан уҷкәын уи схы ақәысҵоит ҳәа далагозар акәхап. Унеины аԝны ашәқәа нкыдҵа.

Баалоу Мадлеи ибзиан идыруан иуаажәлар закәу. Абри еиԥш ахҭысқәа раан, ашьа зду алаапк даԝызаха, ихьымӡӷ ихихырц азы аӡәгьы диеигӡомызт. Шаҟаҵьара залымдарыла

ашьа каҭәаахьааз. Жәытәнатә аахыс амилаҭ ирылаҵәаны иҟаз аус еиқәаҵәа аанкылашьа амамызт.

Маҭеи ишьапқәа хьанҭаӡа аарлаҳәа еихго, имаҵурҭеи икәасқьеи рышәқәа нкыдҵан, иҿааихеит. «Ҵәыџь Маҭеи, – гәаныла дыгәжәажәон иара, – уԥсҭазаара зегьы, уԥны ашә аартра акәын изызкыз. Уажәы унапала иауркит, уажәымҭа цәгьахааит», – игәы ианыԥуаз ибжьы адунеи зегьы иахыԥуазшәа иаҳауан.

Ахԥатәи ахы

Аҭәаҵла ашьапаҿы иҽы нкыдҿаҳәалан, Ҭакәи иаара дазыԥшны дгылан Абыхә Гыџь. Еиқәшәарц ианеибырҳәаз аамҭа иахымԥацызт. Аха Гыџь иԥыза гәакьа мчыбжьык аахыс дахьимбацыз, дыгәхьааган дизыԥшын. Дахьынаԥшуаз, наҟ аԥада ашьха цәҳәыра дуқәа инадыркны, урҭ ркалҭ аҿы: ишьҭаз аԥсҭақәеи акаршәрақәеи зегьы инапсыргәыҵа еиԥш ибарҭан. Иаакәыршаны ицәҳәыран, ашьац иаҵәа иаҿыкәыршоу акәымзар џьара чыкькгьы аҿымиааит. Уи агәҭаны иқәгылаз аҭәаҵла ду ара ишииз атәы лакәҵас акәын ишырҳәоз акрызхыҵуаз. Баалоу Башьхәыҭ иабду Баалоу Шәарах иеиҭаҳамҭоуп ҳәа рҳәалон, аха уи иахааныз аӡәгьы игәалашәомызт убас шакәыз. Шәарах иҭәа ҳәа акәын ишашьҭаз ауаа. Ус акәу анс акәу, акәтаӷь сахьа змаз ахәы иқәгылаз аҭәаҵла акырӡа ахыҵуан. Уи амахә хьанҭақәа меигӡарахда зҽеиҵхәан иҟаз, аԥша анаслак еилазазо амшын иху аӷбеиԥш аҵысра иалагон. Аҭәаҵла ашьапы илацәхыкны, адгьыл агәахьынтә акы агәҭасны иаанагозшәа, ӡыхьк ыҵхәраауан. Ирҳәоит, аӡыхь аҭәаҵла абра еиҭарҳаанӡа адгьыл иалхәраахьан ҳәа. Ҳәара аҭахума Баалоу Шәарах абра аӡыхь шамаз аниба ауп, ашәшьыра ахаиргыларц аниӡба. «Аӡашәа иузҳааит аӡыхь абра иеиҵызхыз, аҭәаҵла еиҭазҳаз», – мҳәакәа иавсуамызт амԥасцәа.

Амра еиҳа-еиҳа ажәԥан аҽаланахалон. Гыџь Ҭакәи дызлаараны дыҟаз амԥахь дыԥшуа дгылан. Иҽы ахьҿаҳәаз аӷәра

иахон ишаҵәы-шаҵәуа. Џьарак изгыломызт. Уи зтәыз Гыџь, зышәагаа бжьаратәыз, ижәӷахырқәа аакьакьаны ахьшьцба аблақәа реиҧш, иблақәа иҭыҧхоз, иџьымшь еиқәаҵәақәа ирыҵлашон. Дахьынӡаҟаз дџыхӡа, амца дакәуҵар дбылуам ззырҳәоз иакәын. Икаба еиқәаҵәеи, икәымжәы шкәакәеи, иразны маҟа иахьынҳалаз иҟама хьанҭеи, иазыхәхәашәа ихагылаз ихылҧарчи, иаацәхаҧшьшәа иҟаз ихҭырҧа ижәӷа икыдыршәылази, иргәылыҷҷаауан ақәыҧшра зҿықәаҳәаҳәыз ихы-иҿы. Еснагь зҵыхәақәа аӷада икыдыршалаз иҧаҵеиқәаҵәақәа ддырҧшӡон. Гыџь ихыҵуан ӷажәихҧа шықәса. Ҭакәи иаҵкыс хышықәса рыла деиҳабын.

Урҭ реибадырра ҟалеит акыршықәсқәа раҧхьа зны, Маҭеи иҷкәын адәқьан ахь хәҳахәҭра ҳәа данишьҭыз аҽны инаркны. Аусҳәарҭаҿы Ҭакәии астаршыни анеидыслоз, Гыџь иаб дицны уа дыҟан.

Гыџь иаб Ҭандел, зықәрахь инеихьаз уаӷын. Ианиаамҭаз геи-шьхеи ҽенак ала ирыбжьҟьоз аӡәы иакәын, аха иқәрахь днеиуа даналага, ашьапхьаа изцәырҵыз аӷны дартәеит. «Угәы еицҳафыруа, ушьамхы унанамгозар, изхәарҭоузеи аҧсҭазаара», – иҳәалон иара. Убыс ишьапқәа шихьуазгьы асҭаршын иҿы дызлеиз, шәахтәқәак мыцхәны иқәырҵаз азыҳәан акәын. Аха асҭаршын алаапк даӷызаха згьы дырзыҵҟьо аниба, иааигәа дымнеикәа иҽааникылеит. Асҭаршын анхаӷы дисырц аҟамчы анӷышьҭих, Гыџь дахьгылаз арҵәаа ааҭиргеит.

– Ари иҟаиҵо иаанагозеи, саб?!

Ҭандел иҷкәын дааимлагәа дикит, аха аҧсыӡ еиҧш, днеимпыҵҵәраан, иӷны инеиуаз Ҭакәи днаишьҭалеит.

Аӷадара даныӷхала дааҥҿасит Ҭакәи, ишьҭаз дихьигӡарц азыҳәан.

– Иуҭахузеи, узсышьҭоузеи? – ибжьы наиргеит Ҭакәи.

– Уеилыскаарц сҭахуп, – иҳәан, ныҟәашәала иҿынеихеит Гыџь.

Ҭакәи игәиҽаниҵеит. Икәша-мыкәша ишьҭаз ахаҳәқәа иаҳа иманшәалан иҧыхьашәаша днарзыҧшит. Аҧхӡы иҿашыз ныҧхьаҳәан даагылеит акәҧара дазхианы.

Ҭакәи ас акәҧаразы иҽырхианы дышгылаз гәазҭаз Гыџь, ибжьы ааиргеит иааигәаҵәҟьа дымнеикәа.

– Уара суҩызахарц сҭахуп.

– Уи агәра злазгарызеи?

– Абар снапы, – инапы неиҵыхны Ҭакәи иахь иҿынеихеит Гыџь.

Ҭакәигьы иааиуаз имаҿа ааникыларц, шьаҿақәаак ҧхьаҟа иныҟаиҵеит, аха иҽааникылеит, агәаҽанызаара иманы. Иагьа ус акәзаргьы, уи диздыруамызт.

– Иқәнагоит асҭаршын изууз. Уара усаҧысит акәымзар, саб илабашьа ааимхны, ихы сасырц сгәы иҭан саргьы.

Иужәлоузеи уара? – дҵааит Такәи, Гыџь иблақәа дырхыҧшыло, макьанагьы ҩнытҟала агәаҽанызаара иманы.

– С-Абыхәбоуп, Гыџь сыхьӡуп, – ихы-иҿы ааихаччан, аҭак ааҟаиҵеит Гыџь.

– Саргьы с-Ҵәыџьбоуп, Ҭакәи сыхьӡуп, – Гыџь дҵаанӡа иара ихала дызусҭаз наиҳәеит Ҭакәи.

Абас ала иеибадырит, наӡаӡа аиҩызареи-аиашьареи зыбжьазҵаз Ҭакәии Гыџьи, абыржәы еиҧылараны иахьыҟоу аҭыҧ аҟны.

Иҩыза иаара иахьахыҧаз игәамҧхакәа, Ҭакәи дызлаашаз амҩахь ибла ааихмырсыӷьӡакәа дыҧшуан Гыџь. Убри аамҭазы, уажәраанӡа дызҵәахуаз абнара даалҟьан, иҽы ахы амҭацәакәа иҿааихеит Ҭакәи.

– Ара сыҟоуп, Ҭакәи, – акиҳәа ибжьы игаз инацҭҟьеит итапанча.

Ҭакәигьы итапанча нҭҟьеит инақәырццакны. Уи иаанагоз исаҳаит ҳәа акәын. Гыџь иҽы ахысбжьы анаҳа, аӷәра иахо акьыркьырра иалагеит. Уи акәхеит, иаразнак дыҧаны дҩақәтәеит. Уи дыҽҟаза: дуун. Аҽырхәмарреи, аҽырҩрақәеи раан зегьы зхәаҧшуаз иара иакәын. Ҟабардатәи иҽы, ашькыл ишьапы кыламкӡакәа ишыҧашашоз дыҧан дақәтәон. Ахы иоужьны иҩны ишнеиуа акәадыр днаныҧан адгьыл дныкәҧалан, еиҭа акәадыр днантәалон. Убыс аныҟаиҵоз аамҭазы, ма адгьыл данныкәҧалоз, мамзаргьы аҳауаҿ дшыҟоу ихылҧа

ааихԥааны, ажәԝан иналаҵан, тапанчала деихсны агәҭа кылиҵәон. Нас икаҳаанӡа днаҵаххны иааникылон. Абасала еибагаз ҷкәынан Гыџь.

Ҽнак Ҭандел иҷкәын Гыџьи иареи арашәара ииаҟәыҵын, шьыбжьон рыԥсы ааиҭаркырц ашәшьыра ишыҵатәаз, агәашә иаадгылеит хԝык анхацәа. Аӡәы Шлар Кәарсантел иакәын. Дынхаԝ, бзиан. Иҟәрахь днеихьан, аха макьаназ дыҕәҕәан, илымҳа иагмызт, иблаҟәагы ҵарын. Ихаԥыцҟәа еилшәара рымамызт, иҟәашӡа иҵагылан. Ихшыԝ, анкьа ианиааз еиԥш, еилфаҷа акәын ишыҟаз. Иара дыҟамкәа уск рыӡбомызт. «Ԝ-рык реинраалаԝы» ҳәа, ишьҭан иара. «Баалоу Башьхәыҭ дицԥҵәахоуп» ҳәа акәын ишизырҳәоз. Иара ицыз аԝыџьа иаҭкыс еиҵыбцәан. Шлар Кәарсантел усӡбара данцоз дымԝаԥызгоз ракәын. Урҭ цәажәо, мамзаргьы аимак-аиҿак аныҟало, абасоуп, абансоуп ҳәа, акы рхы аладырхәуа уаԝы имбацызт. Амала, Шлар Кәарсантел данцәажәоз рыхҟәа рдысуа, иихәоз зегьы ирыҟәшаҳаҭхауан. Зны-зынлагьы Кәарсантел зымԝа инаԥхьаны ак реиҳәауан. Убрагь рхы, дырҵысуан ҟәшаҳаҭрак аҳасабала. Ргәы рнапы адыркылон Кәарсантел ишҟа маҷк иаахырхәашәа. Иаанагозгьы, уара уиашоуп, ҳукәшаҳаҭуп ҳәа акәын.

Ҭандели Гыџьи, ашҭа агәҭаны инарԥылеит.

– Бзиала шәаабеит, – иҳәеит Ҭандел инапы аҳауахь иԝышьҭыхны, Кәарсантел инапы аанкыларазы иҽырхианы.

– Абзиара узыҟалааит, Ҭандел, – аҭак ныҟаиҵеит Кәарсантел, Ҭандел инапы аанкылауа.

– Ҳаи, уаҳзаазгазеи, Кәарсантел бзиа? Иҵуазеи снырдгылан усымбеижьҭеи, аха анхаԝы итәы иубац, сыкнаҳауп ԥсцаха сымам, – ихы рҟьио драԥгылан, араҵла ашәшьырахь иман иҿынеихеит Ҭандел.

– Сбара угума, Ҭанделхеит, – иҳәан, ашьшьыҳәа илабашьа иҽанҵаны, арамҵан игылаз арымӡ хәхәа дныҟәҭәеит Кәарсантел.

Шлар Кәарсантел ихылԥарч еиҟәаҵәа ихаз ааихыхны, иварае иныҟәҵаны, ицыз иԝызцәа рахь дынхьаԥшит. Даргьы

макьаназы имтәакәа настҳа игылан иззааиз аус Кәарсантел ианбацәырииго ҳәа изыԥшын.

– Ҭандел, уааины абра уаасыватәеишь, сыззааиз уасҳәарц сҭахуп.

– Ҳаи, Кәарсантелхеит, сышԥауватәо уара еиҳабык. Еиҳабра-еиҵыбра агымхароуп Аԥсынра акәымзар, нас ҳазхәарҭоузеи, – иҳәан, Кәарсантел иааигәа дааины даагылеит Ҭандел.

– Пату уқәзҵара еснагь дуԥылалааит, дад, – иҳәан, зымҩа иқәыз ихылԥарч ааихеиҵеит Кәарсантел. Уи уск данала-цәажәоз ихылԥарч ихамкәа, илабашьа икымкәа далагомызт ацәажәара. Аха абыржәы дыззааиз алагара ицәыуадаҩхын. Арахь имҳәар ада ԥсыхәа ыҟамызт. Кәарсантел ибзиан иды-руан Гыџь иҟазшьа. Уи аламала зхы амҵ ықәзыртәоз аӡәы иакәмызт. Убри аҟынтә, иажәа раӡаны ацәажәара дналагеит:

– Дад, Ҭандел, иахьа сыззааиз аус даара иԥшӡоу акакәым. Иара саргьы исҭахымызт убри еиԥш аус азы уашҭа сҭаларц, аха изеицәааӡарызеи, уаҩы папанҵҟәырк сидхалан, саа-мышьҭыр имуит. Иара саргьы саназхәыц, машәырк алҵыр, сҳәан, сҿаасхеит. Ауаҩы заанаҵ игәиҽанҵара, ишудыруа еиԥш, уи мыцхәым. Саазышьҭызгьы Ӡаԥшь Алмахсиҭ иоуп. Уи дзакәу сара исымҳәаргьы шәара ибзиаӡаны ижәдыруеит. Цәгьа дырны бзиа ҟазҵо иакәым. Дмақарны акәым, аха абас узааицҳауеит: «Сыцқәынцәа ҽыжәланы иахьнеиуа, уцқәын дноумышьҭын», ҳәа. Ҭандел, ухаҵкы сцеит, ишԥаaури нас, ҳаргьы ҳхы аадырыр ами. Анхаҩы имҩа ҳәа акы ыҟами. Абри ауп иуасҳәарц сыззааиз. Уцқәын аҩны дкыдҿаҳәал сҳәом, аха... – иҳәан, иажәа уа иааҿахиҵәеит Кәарсантел. Ҭандели Гыџьи иргәамԥхеит Кәарсантел иреиҳәаз.

– Шәеилыскааит, – иҳәан, алабашьа иҽыҩанҵан дҩагылеит Кәарсантел. – Сара исыхәҭамызт абри еиԥш аус азы уашҭа аҭалара. Аха аҭаҳмада сыхшыҩ цазар акәхап.

Гыџь акыраамҭа уа дгылан дрыхәаԥшуан ашҭа инҭыҵны инеиуаз Кәарсантел иҩызцәеи иареи. Нас ихаҿы иқәыз ацәымҕра хәҷы-хәҷы иналабо, иаб иахь даахьаҳәын, ус

иҳәеит: – Иааиуа аԥшьашаз, Зоурбақь иҷкәын иԥсхәараҿы саргьы сҽыжәлоит.

Ҭандел иблақәа аалашьцеит. Иихәаша иҿамшәо иҷкәын днеиԥырҵны иҿынеихеит. Зны агәашә ахь, нас абарҵахь, дахьцара дақәшәомызт. Гыџь ашырҳәа иаб днаихьӡан, иаԥхьа дааиасны даагылеит.

– Иуҳәарц иуҭахыз еилыскааит, – ибжьы ꚍҭганы ҿааиҭит Гыџь. – Ианбыкәыз сара уара иуҳәоз санахыԥахьаз. Ӡаԥшь Алмахсиҭ ауаꚍы хԥара, иҷкәынцәа ԥагьақәеи иареи абри аꚍыза ажәа ҳнырымҵазҭгьы, сара сцомызт уахь. Урҭ сыцҽыжәлара иацәшәозар акәхап. Сагьрыцҽыжәлоит аҭарчеигьы рымысԥаауеит,

– Уара уеилагеит. Иҟоуҵо закәу удыруоу?

– Издыруеит, – ибжьы ларҟәны ҿааиҭит Гыџь. – Избан, урҭ рҳәатәы ҳзацныҟәара? Ҳаргьы ҳуаами. Бзиарамзар ӡәыр цәгьара изаауҳьома? Уа сара схала сҽыжәлом саб. Ҭакәигьы дсыцҽыжәлоит.

– Уи еиҳагьы еицәоуп, дад. Шәꚍыџьагьы шәыџьбарацәоуп. Сара избо иууам ауп. Ус анакәха, уҽы бзиан иазыҟаҵа, – иҳәан, диԥырҵны рашәара иҿынеихеит Ҭандел.

Гыџь уа дгылан игәы дҭахәыцуа. «Ҳара акгьы ҳхарам ҳаџьбарацәазар, зегьы зыхҟьо аиҟарамра ауп». Нас амаҵурҭа дныꚍналан, иаҕәра аадәылган, ашҭа нҭыҵ иқәҿаҳәаз иҽы ашҟа иҿынеихеит.

Зоурбақь Аимхаа иҷкәын заҵәы аҽы иашьыз иԥсхәы еиҵыхӡаны иуан. Аҭарчеи ныҟәгара мызкы аахыс аҽазыҟаҵара иаҿын ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа.

Алмахсиҭ иаб Зосҳан иааигаз араб ҽқәа ирхылҵшьҭран, уажәы Лаԥшь иашьцәеи иареи зықәтәааз аҽқәа. Лаԥшь игәы алаҟан. Иашьцәа дрывагылан дахьнеиуаз, иаб иахь ибжьы наиргеит.

– Уи алаԥынҵа икылҟьаз, дҽыжәларгьы сҽы дахьӡараны дыҟаӡам, убас иазыҟаҵаны исымоуп.

– Уи дҽыжәымларц азыҳәан ауаꚍы динысҵеит, – иҳәеит Алмахсиҭ иҽы аҕәра ааҿакны, иҷкәынцәа рахь даахьаԥшны.

– Иакәымыз ҟауҵеит, – ибжьы наиргеит иаб ишҟа иҷкәынцәа иреиҳабыз Наҩеи.

– Избан? – дҵааит иаб.

– Уи еиҳагьы иарҕыҕкуеит дареи ҳареи ҳабжьара аҭагылазаашьа.

– Иарҕыҕкыр иҳахьып зугәахәуазеи? – иҳәан, иҽы ашьхәа нарбаны инаирццакит Алмахсиҭ.

– Анхацәа зегьы еиԥшым, ҳара ҳшеиԥшым еиԥш, – иаб инаишьҭеиҳәеит Наҩеи. – Амца ацраҵара абаҭахыз.

– Амца зырцәашагьы дҟалап, – Алмахсиҭ ихахьы иааигарцгьы иҭахымызт, иара ида даҽаӡәы иԥсы ҭоуп ҳәа.

– Нас аҭакс иузааигазеи урҭ ирнуҵаз? – дҵааит Наҩеи.

– Акгьы, – иҳәеит Алмахсиҭ иааицәымыҕханы.

– Иахьа дҽыжәлар ишԥаиԥсыхәо? – ажәа налеигалеит Наҩеи ишьҭаланы инеиуаз рашьа агәыбжьанытә Нырбеи.

– Иахьа дҽыжәлар, дҽыжәҟьоит, – иатәамбакәа ҿааиҭит Лаԥшь.

Уаҳа акгьы еибымҳәакәа еивагылан раб инаишьҭалеит аишьцәа.

Урҭ раҳәшьа Марҭа, зшьеи зыхши еилаҭәо, ԥшралеи сахьалеи ссиршәа иеиҿартәыз аӡә лакәын. Лҳәара азыҳәан, ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа, аҳҿа ажәҩан иалаҵаны, аеҵәа кыддыршәон, аха лара аӡәгьы дылгәаԥхомызт. Уажәы лмаҵуҩ-ԥҳәызба длываргылан, лашьцәа рышьҭахь дахьнеиуаз, раби дареи иеибырҳәоз ллымҳа иааҭасит. «Дызусҭадашь иҽыжәрымҵо, Гыць иакәымзаауит», ҳәа, лгәы дааҭӡыӡааит лара. Аха урҭ зҿыз дызусҭаз, иагьа дӡырҩызаргьы илзеилымкааит. Иаарласынгьы ажәлар қызы-қызуа изқәыз Зоурбаҷь иашҭа инҭалеит.

Аҭарчеи аҽазыҟаҵара иаҿын. Алмахсиҭ иҷкәынцәеи иареи шааҽыжәҵҵәҟьаз, Лаԥшь икәадыр аҭарчеи наҵадыршәит. Лаԥшь иблақәа шаҟь-шаҟьо ажәлар дрылаԥшуан, Гыць дыҟоу дыҟаму иеиликаарц азыҳәан.

Гыцьи Ҭакәии агәаашә нҭыҵ игылан ицәажәон.

– Сҽыжәлоит, – иҳәеит Гыцьы, дгәазҭаз Лаҧшь ишҟа днаҧшны.

– Саргьы суцҽыжәлоит, аха уи иҽы ахьӡара уадаҩхашт, – иҳәеит Ҭакәи, иҩыза игәы иҭеикыз уиаҟара игәамҧхакәа.

– Сихьӡоит, аҭарчеигьы имызжәоит.

Ҭакәи уи ақәҿимҭит. Иҩыза ҕьеҩ иблақәа рҟынтәи ибон, аҽыжәлара агәаҳәара ду шимаз. Насгьы игәы иҭеикыз аҟынтә дышхьамҵуаз.

Алмахсиҭ иҷкәынцәеи иареи Ҭакәии Гыцьи рымбошәа ҟарҵон, аха рыблақәа ирцәыҵыҧшны ирыхәаҧшуан. Урҭ рхы-рҿқәа ирықәлон агәаҕ, рхаҧыцқәа аҿҿа рыҵгон. Иагьа ус акәзаргьы, «аҳәа ду ахы ишақәгәыҕуа иҭахоит» ҳәа, Гыцьы аҽыжәлара игәаҕьыр, иҟарҵара ҳәа акгьы рхаҿы ирзаагомызт. Рымақарра, Гыцьи Ҭакәии ашәах еиҧш, адәы ишнықәнамырбоз рдыруан. Убри акәын агәаҕ агәаҕ зацлозагьы.

Аҳәса хәыҷқәа иргәылакны игылаз Марҭа, Гыцьи лареи рылаҧшқәа ааиқәшәеит. Иаармаӡаны лқьышәқәа аалырччеит. Иара иоуразоуроу днеилышшеит. Иибаз агәра изымго, еиҭа дынхьаҧшит Марҭа лышҟа. Лара дихәаҧшуан лыблa ааихмырсыҕьӡакәа. Ҭакәи игәеиҭеит урҭ реихәаҧшышьа. Уиаҟара дамыргәырҕьацәеит иара. Урҭ реихәаҧшра макьаназы имаӡаны ишыҟазгьы, амашәыр ахылымҵырц залшомызт. Убри азоуп Ҭакәи Гыцьы изиеиҳәазгьы: «анхаҩ. ҭыҧҳа илеиҕьу иҟада». Гыцьы иеиликаауан иҩыза гәакьа ииҳәоз иаанагоз. Уи ихахьгьы иааигарц иҭахымызт иара. Убри азоуп аҭакгьы абас изыҟаиҵаз: «Анхаҩ ҭыҧҳа дыбзиоуп, аха Марҭа дссируп».

Азар акаҩҳәа иааҭирҟьеит, аҭарчеи мҩаҧгаҩцәа рыгәҭа игылаз арҧыск. Аҽқәа қәырқәыруа, ирықәтәаз ирызнымкыло, ирыҵагьежьуа, иҧашашо раҕәрақәа рыхара иалагеит. Лаҧшь иҽеиқәа ҳаракы зегьы ирылыҳәҳәон. Ахәда ырхәаны, аихац иаҿаз аҟаҿыҳәа иацҳауа, ашақә иасуа ишнеиуаз, аҽқәа иаарылууаан аҿынанахеит. Уи акәхеит, рызегьы иара инаишьҭалеит.

Адгьыл аҿы итәоу аҧсаатә ажәҩан ахь ианҩышьҭҧраауа еиҧш, Ҭакәии Гыцьи рышькылқәа ршьапы кыламкӡакәа ркәадырқәа рҿы иҩеит.

– Алақәа! – дыҳәҳәеит Алмахсиҭ, Ҭакәии Гыџьи иҷкәын ишьҭалан инеиуазшәа аниба.

Ахаҳә гәарабжьара амца набжьыҷҷеит. Аҭарчеи назгозеи уи ишьҭази згәышԥы ажәӷан ахь ирханы ишьҭаз ахәы еиҵых ду иныҟәлеит.

Уажәраанӡа згәы иахаԥжәо игылаз Ӡаԥшь Алмахсиҭ, иԥсы ааивигеит, Ҭакәии Гыџьи иҷкәын иҟынтә хара инхазшәа аниба.

– Ала ԥынҵа икылҟьақәаз, шәхы жәдырыр акәымзи. Шәара ианакәзаалакгьы ҳара шәҳахьӡараны шәыҟаӡам, – игәы дыҭгәырґьаауа, ихы-иҿы ихаччо, аҵәажәара даҿын, икәша-мыкәша игылаз ибжьы раҳартәгьы. – Убас, убас сыҷкәын. Уара утәы уара иудыруеит. – Дызлагылаз зегьы дрылаҳәҳәошәа акәын игәы ишаанагоз. Уимоу, насҭха игылаз, Ачба Хабыгә, аҭауад лаша иаҵкысгьы акырӡа дҳаракызшәа акәын ихы шибоз. Алмахсиҭ икәымжәы хәа ду даҵаҽырбо, уажәы-уажәы ираӡнытә ҟама амҳасҭа Нҭарсны икуан. Нас уи ааужьны, ихылԥарч иашан ихагыламызшәа арҽеира далагон. Еиҭа иҟама амҳасҭа нҭарсны икыхуан. Иҟама амҳасҭа акра ус баша иҟалаз акы акәым. Даныҷкәыназ инаркны игәампҳоз акы анибалак, иҟама аҭра илҭикәҵәааауан. Иара иҳәалон еиԥш: «Аҟама аҭра баша иҭымҭроуп, ианҭыҵгьы иахьахәҭоу ина-ӡароуп». Шаҟаӷгьы ирылиҳәахьааз иҟама, аха уи азыҳәан ихы хәыцкгьы алшәомызт.

– Ҳаи, ҳаи, афырхаҵа! – ибжьы аҵаны иааиргеит Алмахсиҭ. Икәша-мыкәша игылаз, ишькылкцәеи имҵақьақьацәеи, игәы иахәап ҳәа рыхқәа рҵысуа иааилаҭырит, иааилаӷызит.

Уажәы дызхәаԥшуаз, хара инеихьаз, Ҭакәии Гыџьи ракәын. Хабыгә ибзиан идыруан урҭ аҷкәынцәа рабацәа. Дара рхаҭақәагьы ибахьан. Иаҳахьан еиҿамсқәак шракәыз. Уажәы аҭарчеи назгоз рышьҭахь иахьгылаз игәы еихьнашьуан, аха ирыхьӡаргьы иҭахымызт. Уи идыруан Ӡаԥшь Алмахсиҭ иҷ-кәынцәа инарԥыӷлаз аӡәгьы ишимеигӡоз.

Лаԥшь иҽы аӷәра науижьын, иаразнак иаақәирҵәиаан, хланҵы ахылаӷьара илҭеиҵеит. Уи убас ихлаӷьарацәгьан ҽы-ла акәым, шьапыла албаара уадаӷын. Лаԥшь иашьцәагьы

еиҵамхаӡакәа илаишьҭалеит. Ҽцәақәакгьы уи ахылаҕьара аҭалара рзымгәаҕькәа иааилагьежьит. Лаҧшь иҽы ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәианы, хаҳәи шьанҵеи еимыцќьаа, иаҳа-иаҳа ицәгьахо, ахылаҕьара иҭаланы илеиуан.

Зоурбақь Аимхаа иашҭа иқәгылаз згьы ибзиан ирбарҭан, ахылаҕьара аҽқәа ҭалан иахьлеиуаз. Урҭ шьхныҧсылан игылан.

– Иаамҭоуп уажәшьҭа, – ибжьы Ҭакәи инаиқәиргеит Гыџь.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит, – аҭак ныќаиҵеит Ҭакәигьы.

Амахә иныкәҧраауа ахьшьыцбакәа реиҧш, ахәы иѡхууаан ахылаҕьара цәгьа илҭалеит Гыџьи Ҭакәии.

Алмахсиҭ, уажәраанӡа зхы-зҿы зхаччоз, длеихашәы дцеит. Иблақәа аалашьцан, ашьагьы ѡархылт. Дангәаауа ишыќаиҵало еиҧш, иќама амҳасҭа нҭарс дѡахан, абжаранӡа иѡҭирҵәраат.

– Алақәа! – ахы зықәшәаз агыгшәыг еиҧш, игылаз ауаа днарылахәааит Алмахсиҭ.

Алеи-ҧси рыбжьара, Лаҧшь илаихьӡеит Ҭакәии Гыџьи.

– Шәҽааныш әкыл, арҧарцәа! – итапанча аҭкәыцәаан, иаарывалаз Ҭакәии Гыџьи днарҿаҧшит Нырбеи.

Ҭакәигьы итапанча ѡҭикәыцәааит.

– Сара сцеит, – ибжьы наиргеит Гыџь.

– Уца, имжәа аҭарчеи, – Лаҧшь иаҳартә ибжьы наиргеит Ҭакәи.

– Уахьымсын аҭарчеи! – ибжьы ѡҭицеит Наѡеи. Уи ибон ҽеик шыќамлоз, убри азыҳәан, заанаҵ дааникылар иҭаххеит Гыџь.

Урҭ уажәы акаршәра ианылан инеиуан. Гыџь иаҳа-иаҳа Лаҧшь изааигәахара даҿын.

– Суеихсуеит, ала! – арҵәаа ааҭиргеит Нырбеи.

– Ухыс, агәы умазар, – ашәақь ҭќьареиҧш Ҭакәигьы ибжьы наиргеит.

Аишьцәа рышьҭахьќа аӡәы дхысуазшәа рцәа инҭӡыӡаат. Убри аамҭазы, Лаҧшь икәадыр аҭарчеи лаҵжәаны, дѡаиаҧыќьаны адәы дѡыкәлеит Гыџь.

Лаҧшь итапанча ꙩҭикәыцәаарц инапы аҿанынаирхоз, Наꙩеи днаидыххылан, ахысха имҭакәа, инеимҟәыҵижәеит.

– Иҟоуҵозеи, Наꙩеи! – дыҳәҳәеит Лаҧшь иҽы ахы даахауа, – дышьтәуп, ала дышьтәуп.

– Уҽаанкыл, Лаҧшь. Аҭарчеи уажә агара згәаӷыз, ахысрагьы иацәшәо иҟаӡам, – иашьцәа машәыр ҟарҵар ҳәа дшәаны ргәы арҭынчра даҿын Наꙩеи.

Гыцьь аҭарчеи кны ашҭа данааҭаххы, дылҽыжәҧан, Хабыгә иахь иҿынеихеит. Хабыгәгьы ишҟа иааиуаз арҧыс иихәараны иҟаз заанаҵы идыруазшәа, иҽырҭынч дгылан, дихәаҧшуа.

– Саҭамзааит, аҭауад лаша, иҟалап иҟасҵаз иашамзаргьы, аха зегьы сзырҟаҵаз Алмахсиҭ Ӡаҧшь-иҧа иоуп. Саб ауаꙩы дизынаишьҭит, иахьа сҽыжәлар сшахьирхәуа ала. Нас иабанӡаҳачҳари абарҭқәа зегьы. Ҳаргьы ҳуаами! – ажәа «ҳуаами» инақәирҕәҕәеит Гыцьь.

– Шәуаауп акәым, шәагьуаа бзиақәоуп, – ибжьы ҧыҭꙩык ираҳартә ҿааиҭит Хабыгә.

Алмахсиҭ усҟан агәашә дҭыҵны днеиуан ишькылкцәа ицрыҧсса. Гыцьь аҭарчеи иикыз иман акәасқьа дыꙩхалан, ашәымаҭәа ахьыкҿаз иныкәҵаны, дындәылҵны ашҭа агәҭаны днеиуан еиҧш, заб ишьҭаланы инеиуаз, Марҭеи иареи рыблақәа ааиқәшәеит. Гыцьь иҭахымызт уажәы лара лыхәаҧшра. Аха лыбла ҭбаақәа, абзиабареи ашәареи зхыҳәҳәылоз, убас инаихәаҧшит, уаҳа ишьапқәа изеихымго уа дахьгылаз даанхеит. Иара убраҵәҟьа жәа мҳәаӡакәа блала еицәажәеит, иагьеилибакааит.

«Сара дыстәуп», – иҳәеит Гыцьь дахьгылаз игәаныла, – «сыхгьы нақәсҵоит иаҭаххозаргьы».

Иааҧсара наихҟьеит. Адунеи зегьы аалаша-лашеит. Иаҧхьа дахьынаҧшуаз адгьыл зегьы ҟьаҟьароушәа дықәҧшуан.

Абзиабара акәын амч, ду змаз уажәы…

Аҧшьбатәи ахы

Хабыгә Ачба иашҭа аура-аҭбаара улаҧш ахьӡом. Агәашә уахьынҭало иазымариашан игылоуп икәеикәеиуа ахьа иалх-

ны, ꙍбаны еихагылоу акәаскьа, кыцла ихыбны. Иҿоу амардуан ԥшӡа аҵь иалхуп, аԥхьа уахьынагәыдыԥшыло улаԥш нақәшәоит, иҭыҟҟаны иҭаԥсоуарашьиа. Абҕаб дуқәа рҭәыꙍақәа рыла иꙍычоуп. Уи иаҵагылоуп абаҟәқәа, зҿаҟәаракәа жәохәꙍажәа рҟынӡа инаӡо. Урҭ Хабыгә шәарыцара данцоз иишьуаз ракәын. Акәаскьа иавагылоу амаҵурҭа, хәажә быцала иш-шу, акәаскьа аасҭа акырӡа ишеиҳабу аныԥшуеит, алꙍақ излачышәхьоу ала. Акәаскьа ауаҭах ҭбаа дуқәа руакаҿы, ҵаҟа аҕәараҿы икаршәуп бжьас цәа дук. Аҭӡамцқәа рҿы икыдкнаҳалоуп амшә цәақәа ꙍба. Акы шкәакәоуп, егьи – еиқәаҵәоуп. Ашкәакәа ҳамҭас изааиҭиит урыс мшынуаꙍык сасра иҭаахьаз, пату ахьиқәиҵаз аҳаҭыр аҟынтә. Егьи амшә еиқәаҵәа иара инапала ишьит Ӡиқәа аԥсҭа. Уи шыҟалазгьы абасоуп:

Усҟан дыҷкәынан, дыҕәҕәан. Игәиҿанӡамкәа аҭшәараҿ иҿаҳаит амшә еиқәаҵәа ду. Ашьҭахьтәи ашьапқәа иꙍарықәгылан ихууааны аҿаанахеит. Хабыгә ихәда ихшьыз аценка шәақь ахыхха имаӡелт. Алеи-аԥси рыбжьара, игәы еиҭамԥакәа, иҟама ааҭкәыцәаан ишҟа иааиуаз амшә днадыххылан, аҳәҵәы илалеиҵеит. Ꙍба-хԥа шьаҿа рыда азыҟамҵакәа илеизҟәҿит амшә. Убри ахҭыс аҳаҭыр азы ауп ихәшәыркны аҭӡамц икыдҵаны изимазгьы. Абжьас-цәа икаршәу ҳамҭас ииҭеит Нарыкь-иԥа Ҳаҵьу ашәарыцаꙍ, ҳәа изышьҭаз аӡәы.

Ҳаҵьу абжьас шишьыз абжьуаа зегьы ирхыҵәеит. Ҳәара аҭахума, агәра зымгазгьы ҟалеит ӡыблала ирбаанӡа. Иара Хабыгәгьы азныказы ихахьы иааимгеит. Убасҟан Ҳаҵьу игәы иҭеикит абжьас-цәа Хабыгә ҳамҭас ииҭарцы.

Ҽнак шьыбжьон, Хабыгә иан аԥхьа игылаз араҵла дыцатәаны иԥсы шишьоз, аҳҭынра агәашә, еидарак даҵаланы арԥыс кьаҿк дааҭалеит. Хабыгә дзынтәалаз аҟәардә ҟәараҟәанҿа аанкыланы, инапқәа ꙍаиҵарсны иҿꙍышьҭыхшәа иааиуаз днеизыԥшит. Амаҵурҭа иаадәылҟьаз амаҵуꙍы, днеиԥыххылан акы иеиҳәеит, аха Ҳаҵьу уи азыҳәан иныҟәашәа иагмырхакәа дшааиц дааиуан. Амаҵуꙍы уи игәамԥхакәа дахьгылаз днапҟьа-шьапҟьон. Аҳҭынра иаҭааuаз раԥхьа иара иакәын

ирԥылауаз, нас Хабыгә иахь иааиуан. Аха ари арԥыс кьаҿ, «Сара Хабыгә лаша иоуп истахәу» аниҳәа, насгьы уи иҳәашьеи иҟазшьеи данахәаԥш, уа иҽааникылеит.

– Мшыбзиа, аҭауад лаша ухаҵкы! – иҳәан, шьаҿакәак шыбжьаз иҽааникылеит Ҳаџьу.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит! – иҳәан, даагылеит Хабыгә.

– Утәа Хабыгә лаша, ишԥыкәу сара сзы ушгыло! – иҳәеит Ҳаџьу дахьгылаз.

– Усзымдырит уара, узусҭада? – дҵааит иааиз арԥыс шәагаала дышкьаҿызгьы игәы даахәан Хабыгә.

– Нарыҵь-иԥа Ҳаџьу ашәарыцаҩ ҳәа изышьҭоу соуп сара.

Уӡбахә саҳахьеит, ушәарыцаҩ дууп ҳәа. Уара уоума абжьас зшьыз?

– Ааи, сара соуп, – иҳәеит, ԥхьаҟа шьаҿақәак ааҟаҵаны Ҳаџьу.

– Сгәы иаахәеит сыҩны уахьааиз, – инапы ааимхуа Ҳаџьу иблақәа днархыԥшылеит Хабыгә. – Уаатәа абрахь, ҳааицәажәап.

– Саҭоумҵан, Хабыгә лаша, – иҳәан, ижәҩа иқәыз аидара неихыхны, ҵаҟа инышьҭаҵаны аԥыртлара далагеит. – Уара иухәҭоу сара иабасылшахуеи, аха «акәты иалшо, акәтагь» ҳәа, абри ҳамҭас иузаазгеит. Ахаҵараҵәҟьа аԥсы шҭаз акәын, аха сымч зықәхоз акы акәымызт, – инеиҵыхны ашьац иаҵәаҿы инкаиршәит абжьас-цәа Ҳаџьу.

– Афырхаҵа уара, – иҳәан, Ҳаџьу иблақәа ааимданы днарҭагәӡит, – исарҳәеит абжьас ушьит ҳәа, аха агәра сызгомызт. Иарбан абри еиҳау сара ҳамҭас исоураны иҟоу. Иҭабуп ҳәа уасҳәоит. Узгылоузеи, уаатәа шьыбжьхьа архиара иаҿуп, ҵәыцақәак аанаҳкылап.

– Иҭабуп, Хабыгә лаша, сыццакуеит, сцароуп.

– Ҳаи, иуҳәо закәзеи! Ианбыкәз сара сыҩны иааиз счеиџьыка ымфакәа данцахьоу. Насгьы абри аҩыза аҳамҭа сзаазгаз.

– Учеиџьыка пату еснагь иамазааит, Хабыгә лаша. Саб иҟынтә исаҳахьеит, уара анхацәа пату рықәуҵоит ҳәа.

– Анхацәа схаҵкысгьы пату рыҟәсҵоит сымч ахьынӡахо, Ҳаӷьу, – иҳәан, ибжьы неиҵыхны амаҵуҩ иахь инаиргеит Хабыгә. – Мез, убра схаҿы икыдгылоу аценка шәаҟь сзааг.

Аҳҭынра амаҵуҩ хада Мез арԥыс еилӃьак иакәын. Иаразнак акәасҟьа дыҩхаԥалан, ашәаҟь иман дааит.

– Иумаз абри сара сӃынтә ҳамҭас. Удырҩатә еснагь еиӷьхааит, Ҳаӷьу. Акы уҭахны уаныӃала, усывымсын, – иҳәан, иикыз ашәаҟь Ҳаӷьу инаииркит.

– Иҭабуп, Хабыгә лаша, сыԥсы ҭанаҵы исхашҭуам исуҭаз!

– Уи уара уаԥсоуп!

– Уашҭа еснагь абзиара азааилааит! – иҳәан, дынхырхәан, ашҭа дынҭыҵны дцеит Ҳаӷьу.

«Изакәтә мцаԥшьҟәоузеи ҳауааҗәлар ирылиааауа, анапы рымазар», – игәы дынҭацәажәеит Хабыгә. Уи игәалаӃара бзиан уажәы. Иара убыс акәын дшыӃалалоз аԥсуа арԥыс еилӃьак данибалак. ,«Баҩы злоу баҩы, ифоит», – иҳәалон Хабыгә. Аизараҟәа рҿы, ачараҟәа рҿы, аимҭахараҟәа рҿы дзышькалаԥшуаз анхацәа рыҷкәынцәа ракәын. Урҭ рахьынтәи абзиа данибалак, диеигәырӷьон.

– Амилаҭ зырԥшӡо аҵеира роуп, шәыԥшӡахарц шәҭахызар ишәааӡала шәҵеира бзианы», – иҳәалон иара.

Ҳаӷьу ишьамхы иҵԥраауа акәын дышнеиуаз. Уи игәырӷьара ҳәаа амамызт. Иоуз аҳамҭа уажәы-уажәы дахәаԥшуан. Абас деилӃьа-еилӷәыцәӡа акәын дшыӃаз абжьас анишьуаз аҽынгьы.

Ҭакәи иҩызцәеи иареи Ачба Хабыгә иаҳҭынра иазааигәахо иаҥалага ауп ауаа ршыкьбжьы анраҳа. Хрыжь-хрыжь ахысбжьҟәагьы гон.

– Ачара духозар акәхап, – иҳәеит Асҭана.

– Сгәы иаанагом иԥҳа даниныҳәо ажәлар еилаижьып ҳәа, – Асҭана ииҳәаз аҭак ныӃаиҵеит Гыӷь.

Ҭакәи урҭ ирҳәоз иаҳауан, аха рылаҿиҭуамызт. Иарӷьарахь ала иҽырнаашәа ибалышь дантәалан. Дзыҟәтәаз иҽы Раԥка, уажәы-уажәы ахы ырҭрысуа аӷәра ԥхьаӃа иахон. УбасӃан Ҭакәи иаӷәра маҷк иноуижьуан, аихa иаҿакыз аҿы авараҟәа ԥнамӃарц азыҳәан. Иара Раԥкагьы ахы иоуижьыз ӷьшьаны

иҭрысуан, аха Ҭакәи иҽы агәы иахаҧымжәакәа, ахәда шьышьуа ашьшьыҳәа иааникылон. Аҳҭынра ашҭа аҭаларҭа агәашә ду иҿаз иаеазааигәаха, Ҭакәи, иҽы ахы даахан, даатгылан, иԥызцәа дразҭааит:

– Ҳабаҽыжәҵри?

– Ашҭа агәҭаны, – аҭак ныҟаиҵеит Гыҵь.

– Ашҭа агәҭаны шԥа? – Гыҵь ицәажәашьа ааигәамԥхан, ҿааиҭит Ҭакәи.

– Ашҭа агәҭаны иҽыжәҵуа ҭауади-аамсҭеи роуп. Ҳара иахьҳахәҭоу ҳҽыжәҵып, – Гыҵь игәы иҭеикыз даԥирҟәҟәаарц иҽыназикит Асҭана.

– Иухоумыршҭын, Асҭана, ҳаргьы ҳашуааау! – игәынамӡара нхыжжит Гыҵь.

– Ҳуаауп, Гыҵь, иуазҳәада ҳуаам ҳәа, аха ҳҭыԥгьы аадыруазароуп, – иҳәеит Ҭакәи ашьыжь иаб «уҭыԥ дыр, дад» ҳәа, иеиҳәаз ажәақәа игәаларшәо.

Ҭакәи ииҳәаз Гыҵь ишигәамԥхазгьы илаҿимҭит. Урҭ абар, акыр шықәса ишеиԥызцәазгьы амаҷ акәым, аду азгьы ргәы нибархомызт. Ахәыц агәҭа еиҟәзыршәоз аԥызцәа, аӡәы ибла аҵыхәа ааҵысыр, егьи иаразнак иеиликаауан. Рыхԥыкгьы меицәажәаӡакәа гәаныла еибадыруан.

Ашҭа ианынҭала, зегьы рҵыхәан аҽхырԥарҭа игылаз аҿы инеины инҽыжәԥаны, рыҽқәа нкыдҿарҳәалеит. Асҭанеи Гыҵьи иааҵьаршьеит, Ҭакәи иҽы амгәырхақәа мыркәадаӡакәа иара иҽырҽеира дахьаҿыз.

– Ҭакәи уҽы амгәырха аркәадара ухамышҭын, – Гыҵь ибжьы наиргеит.

– Шәара шәҭәқәаагьы шәмыркәадан, уи азы акгьы рыхьуам.

Гыҵьи Асҭанеи рхаҿы ирзаамгеит Ҭакәи ииҳәаз иаҵанакуаз. Икәаԥӡа ачараҿы иааит. Ашьшьыҳәа инатәоит, акрырфоит, акрыржәуеит. Нас иаҽыжәлан, ишыҟарҵалац еиԥш, рыҽқәа аархәмарны, иныҟәԥала-аақәԥало рыԥныҟақәа ицоит. Уажәы ирбама ачарақәа рҿы ахымԥаԥгашьақәа. Ҭакәи иҽы амгәырхақәа мыркәадаӡакәа ус ианаанижь, Асҭанеи Гыҵьи рҽымгәырхакәа иԥарыхан аҭыԥ аҿы иааргеит.

Асҭана иҩызцәа раҵкыс деиҵбын макьаназ, уи аԥсҭазаара дшахәаԥшуаз ибла иабози илымҳа иаҳауази рыла акәын. Иҩызцәа дрыднагалеижьҭеи уамак шымҵуазгьы, даара ргәы дақәшәаны дыҟан. Урҭ еибадырит Зоурбаҟь Аимхаа иҷкәын иԥсхәы аниуаз аҽны.

Гыцьаҭарчеиаишәамаҭәаиныкәҵаныадәахьыданындәылҵ, ахәы иқәлан иаауаз Ҭакәи диԥыларц иҿынеихеит. Аҵьар ирылагылаз Асҭанагьы днаишьҭалеит уи. Гыць данаахьаԥш, игәеиҭеит ишьҭалан иааиуаз дышшәарҭамыз, насгьы дышқәыԥшыз. Уи бџьаргьы иҟәнымызт, араӡынтә ҟама ада.

– Аиааира иаснагь иумаз, Гыць! – ибжьы наиргеит ԥыҭк шыбжьаз Ҭакәи.

– Аиааира еицҳамаз, Ҭакәи! – аҭак ныҟаиҵеит Гыцьгьы.

Ари заҳаз Асҭана даҵамхакәа, урҭ злеицәажәоз ашьҭыбжь ала ибжьы ҵрыхәҵәаӡа инаиргеит.

– Аиааира шәымаз, сашьцәа!

– Уара узусҭада? – дҵааит Ҭакәи.

– Сышәҩызахар сҭахуп, – иҳәан, ибла гәыҭбаақәа рыла днарҿаԥшит.

– Уаҳҩызахарц уҭахызар, уҳацаала, – иҳәеит Ҭакәи.

Асҭана уи игәы ҩышьҭнахын, дԥыруа аҳауа дналалазшәа ибеит. Нас рыҽқәа аақәдыргьежьаан, еивагылан рҿынархеит. Убри аҽны инаркны иалагеит урҭ ахҩык, реицгәаҟреи, реицгәырґьареи.

– Уи даауеит ҳәа басымҳәази, – Хьыма гәырґьаҿҳәаша лылҭарц лҭахызшәа Ҭакәи иахь дынхьалырԥшит Кама.

Хьыма лнапы ахьҩышьҭылхыз уа даанхеит. Лхы-лҿы иныҟәлаз аԥхашьареи агәырґьареи аҵәахаҳа аиԥш дҟаԥшьӡа дааҟарҵеит. Лоуразоуроу аҵысра далагеит, иахьада длымбацызшәа. Лхаԥыц ԥшӡақәа ахьеихакшоз аҷҷаҳәа рыбжьы гон.

Кама игәалҭеит Хьыма лхаԥыц еихамгыло аҟәараҳәа дшеиҵасуаз. Нас лнапы налыкәыршан даалгәыдлыҳәҳәалан, ллымҳа дынҭахәыҭхәыҭит:

– Бҽырҭынч, Хьыма, бара ишыбҭаху иҟалоит зегьы.

Аштәа агәтәа иқәгылаз ара ду, зыбгь ҩежьқәа алышәшәаны ахьхьаҳәа икапсоз атцаќа аќәардәқәа рҿы итәан зықәрахь инеихьаз ҭауади-аамсҭеи. Урҭ ажәақәа неимда-ааимдо, еизыӡырҩуа, аамысҭашәала аицәажәара иаҿын. Шьоукы рыбжьы мыргаӡакәа анард иасуан, ахьарчҳәа аслан баҩы иалхыз азар нықәпсауа. Зны-зынла ахысбжьы ангауаз, ацәќьара кыдызхыз деилыркаарц, рызынтәык уахь инхьапшуан. Аха уи ацәќьара кыдымшәакәа аҭыԥ аҿы икыдызшәа анырбалак, иргәамԥхакәа рԥатцақәа аҩада иршауа, рыхқәа ќьо ажәақәак неиларыԥсон. «Ирхаштит ҳтцеира ахысшьа». «Ас уаҩы ибахьоума!» «Уажәы аҿар акгьы усс ирымаӡам» ҳәа, игәамтцхамтцуан.

Ҭакәираа аштәа ианаатәала нахыс аӡыршы иаблыз еиԥш дахьтәаз дҩатцќьеит Ӡаԥшь-иԥа Алмахситц. Уажәрааӡа иҩызцәа дрылатәаны, Ҭырқәтәыла даныќазтәи ажәабжьқәа шреиҳәоз, ибла ҫрақәа уиаќара агәыкра зтцамыз иаразнак аԥсҭа инҭагәыргәырны, ажәҩан леимаҩны ақәоура ишалаго еиԥш, инҭылашьцан, ашьа ҩхатцәрылеит. Уи иќаитцара дақәмшәо даанхеит азныказы. Пыҭрак икәша-мыкәша итәаз ирзеилымкааит ихьыз. Еилызкаазгьы ақәҿырымҭит. Избанзар, Алмахситц акы анигәамԥхалак иаанкылара уадаҩын. Ихы иҭашәоз ада акы дазхәыцуамызт. Уирԥхашьон, иухәҭам ажәа уеиҳәон. Аӡәызатцәык уи иаанкылара зылшоз, иԥа еиҳабы Наҩеи иакәын.

Наҩеи иаб дгәамтц-хамтцуа дышгылаз аниба, иршәраны иќаз азар инапсыргәытца иқәырхәмаруа ишикыз, иныкәԥсан, ашырҳәа даагылан, иаб днаскьаԥхьан диазтцааит:

– Иутцалазеи, саб, иќалазеи иахьа?

– Улашәума, иумбаӡои иќалаз!

– Избаран, иќоузеи?

– Иумбаран иќамзеи! – иҵкәын деицакуа, иажәа ҿахтцәо инеиҿаирхьит Алмахситц. – Иумбаӡои анҭ алақәа ааины иахьгылоу?

– Иќалазеи нас, иааины игылазар! – игәы иҩытцаххны ҿааитцит Наҩеи.

– Иҟалазеи ҳәа арахь уҵаауама уара?! – Иԥшшәы иԥсахит Алмахсиҭ. Ихәда адаҟәа ҩеибарххан, иҭарбаҟа еибаркыз икаба аҳәынҭәараҟәа ҿырыҟьҟьома уҳәаратәы иааҟалеит. – Шәеилагеит ҳәа сыҟоуп сыҷкәынцәа. Акгьы шәылымшозар, наҟ ҳаҟәҭны ҳцап.

– Ҳаумырԥхашьан иахьа, иҟалозар.

– Ҳаԥхашьеижьҭеи акраацуеит ажәлар рҿаԥхьа. Анҭ абнауаажәҟәа, ҳара ҳахьнеиуа дара мнеиртә иаҳзыҟамҵеит. Абри аҩыза санымиакәа сыԥсыр иаҳа еиҕьымзи.

– Нас иргәыдҵан иаҳшьрыма? Исзеилкааауам, изыхҳар-ҟьозеи уеизгьы-уеизгьы урҭ аҷкәынцәа. Ҭарчеик ҳацаԥыр-жәаазар митә ҟамлеит.

– Митә ҟамлеит! – ибжьы ҩеимпыцҟьеит Алмахсиҭ, – изит ҳара ҳашьҭамҭа, уаҳа акрыҟоума!

– Уеаанкыл, саб! Зоурбаҟь Аимхаа иҟны жлары зегь рҿаԥхьа ахьымӡҕ ҳургеит. Уажә арагьы иаҳургарц угәы иҭоу-ма?! Урҭ рхала имааит ара. Хабыгә Ачба иоуп иаазԥхьаз.

– Хабыгә Ачба ԥсгьы-бзагьы еилеикуеит. Уи ала ҳлаирҟәырц ауп дызҿу, – игәы дахаԥжәо, днаҳәы-ааҳәуа дгылан Алмахсиҭ.

– Умҩашьан, саб. Урҭ ԥсцәаӡам. Абзацәа ҳәа узҿу раҵ-кьысгьы аламысгьы рымоуп, агәаҕьгьы. Ирымам абҕа ауп, уаҳа акгьы рыгым.

– Нас абҕа акәзар ирыгу, ирумҭо уара. Ужәлагьы рыхҵа.

– Уеырҭынч, саб. Урҭ ҳара ҳажәла иазхьаауа иҟаӡам. Иара убас ҳауаҩрагьы, ҳаламысгьы, – иҳәан, ацәҟьара иеихсуаз рышҟа иҿынеихеит Наҩеи.

Иихәо-ииуа даҟәымшәо, дуалуашо азныказы ашҭа дааҟә-хеит Алмахсиҭ. Аԥшәмацәа иҟамчы аарымхны, дныҟәҵны дцарц инаҟәикит, аха иеааникылеит.

Ҭакәи ибла ааихмырсыҕьӡакәа Хьыма лахь дыԥшуан, аха ишиҭахыз дибарҭамызт арантәи.

– Ара ҳабанӡагыло? – иҳәан, иҩызцәа рҭынчра ааилеиге-ит Асҭана.

– Аиашаҵәҟьа, абра ҳадырсызшәа ҳазгылоузеи?! – ина-циҵеит Гыцьгьы.

– Аиаша шәҳәеит, – ацәа даалҵызшәа иҩызцәа ирҳәаз днақәшаҳаҭхеит Ҭакәигьы. Нас рыхҩыкгьы ацәӄьара иахьеихсуаз ашӄа рҿынархеит.

Ацәӄьара иахьеихсуаз ашҭа аҵыхәахь акәын. Ҭауадиаамсҭеи рыҷкәынцәа аӡәаӡәала рҽыԥсахуа, ахысра иаҿын, аха ацәӄьара макьана аӡәгьы изкыдымхыцызт. Иара ацәӄьара ахькыдызгьы шьарда набжьан. Асаан шкәакәа мацәазк еиԥш акәын абрахьынтәи ишубарҭаз.

Ацәӄьара излеихсуаз шәақьк ала акәын, Хабыгә Ерцахә ашьхаҿы дызлашәарыцоз иценка шәақь. Аха уиала уажәы ихысуаз ихьымӡҕшьаны иӄан, ацәӄьара иахьырзақәмыршәоз.

Ахысра иалашыҩкӡаны иаҿын. Ашҭа иааҭаалз аԥсшәа аԥшәма инаиаҳәан, уахь инеиуан. Иара арамҵан итәазгьы уахь рҿынархеит, ацәӄьара аӡәгьы ианизкыдымхӡа, иӄалаз еилыркаарц.

Рызынтәык аӡәаӡәала, ҩынтә-хынтә ихысхьан. Аиҳараӡак ихьымӡҕшьаны ахысра иаҿын Самырзаӄанынтәи иааз аишьцәа Ӄазылбеи Қәыџьмахани Аимхаа. Ӄазылбеи иаасҭа Қәыџьмахан деиҵбын, аха иашьеиҳаб иаԥхьа дгылан есқьынгьы. Дуаҩы хԥаран, ишәо, иԥхашьо аблақәа ихамызт. Иаԥхьа ииасыз изыҳәан ԥсран. Ма ихымҭа даиргар акәын, мамзаргьы даҽаӡәы инапала дҭаирхон. Қәыџьмахан Аимхаа дыздыруаз, дара ҭауадаа рыҷкәынцәагьы рхы ивыргон, рҽеиҿарыжьуамызт. Анхацәа рзы, иара иҳәалон еиԥш, «инапы иӄьашьуамызт». Урҭ уааупҳәа иԥхьаӡомызт зынӡаскгьы. Аӄамчы аԥҵаҵа иаиргон. Амҩан иџылоз дымҩахыҵны дымгылар, диеихсуан. Шаӄаҩгьы убас иҭаирхахьааз, аха уи иҿаԥхьа сшьа зуеит ҳәа иалагахуадаз.

Иашьа Ӄазылбеи дуаҩыцәгьан, аха еиҳа аҽаанкылара иман. Иашьа иеиԥш илаԥш иҵашәалакгьы дырзыҵӄьомызт. Уи ҿымҭӡакәа иусқәа ӄаиҵон. Абасала иӄаз аишьцәа хԥарақәа иахьа раԥхьаӡа акәны иашҭа иҭалеит Хабыгә Ачба.

Ахысра иахьаҿыз ауаа иаҳа-иаҳа еизауан. Уахь инеит Кама дназлаз аҭыԥҳацәа аӡәырҩы. Убысӄаноуп Гыџь дангәеиҭа урҭ ирылԥхаауа ирылаз Марҭа.

Акырынтә ихысны ацәƙьара зызкыдымхыз, Лаԥшь ашәақь нкыдыргылан зымҩа днарԥырҵит игәахы ԥыжәжәо. Уи збаз Алмахсиҭ илахь аԥхӡы надшылеит. Ихаԥыцқәа аҿҿа рыҵго акәын дышгылаз.

– Сара сеиҭахысуеит. Абыржәы ианақәымшәа, – иҳәан, ашәақь ахькыдгылаз иаакыдхны, иаԥхьа иарсыз алабашьа ац иныбжьакны дхысит Қәыџьмахан. Аха ибрит ахы. – Ашәақьоуп изхароу. Иҽеимыз ашәақь ҳаиҭеит Хабыгә Ачба, – иикыз ашәақь ыршәны зымҩа инкаижьит Қәыџьмахан.

Аӡәгьы ҿимҭит. Зегьы шьхныԥсылан игылан. Хабыгә ишәақь акажьра ус имариаз усмызт. Уимоу иара Алмахсиҭгьы Аимхаа иƙаиҵаз џьашьаны деиҵагәҩа дгылан.

Убри аамҭазы Ҭакәи днеины ашәақь ахьышьҭаз иаашьҭихит. Апатронақәа ахьықәԥсаз иаақәхны аҵа инҭеиԥсеит хԥаƙа. Ҭакәи Хьыма лахь дынхьаԥшит. Лара лыблақәа лхаччо дгылан. Убасƙан агәаҳәара иоуит, ибзиан ашәақь акылԥшра. Ҭауади-аамсҭеи рыҷқәынцәа, уажәраанӡа ацәƙьара зызкыдымхуаз, Ҭакәи дахьрыбжьалаз згәамԥхақәаз иаразнак рхырҿы ианыԥшит. «Наƙ ашәақь имышәх» ҳәа, зыбжьы зыргарц згәы инҭазкызгьы аҳәаха рымҭакәа, Ҭакәи ашәақь инапы иныққәрсны дхысит. Аназараҿы игылаз аҵла ашьапы иадыз асаан ԥыххааса ицеит.

Ашҭа уаҩԥсы дықәмызшәа иаразнак иааҭынчрахеит. Азныказы ииҳәара иҿамшәо даанхеит иара Хабыгә ихаҭагьы. Алмахсиҭ игәахы еибакны, апƙаҩ-апƙаҩҳәа ҩынтә ишилшоз дасит иара иуаҭәа. Наҩеи дгылан Ҭакәи дихәаԥшуа, уи ихы баша иахькамшәаз игәаԥханы. Лаԥшь иибаз агәра изымго, иҿы ахьынеихихыз уа даанхеит. Даҽа шьоукыхгьы, ара хылагәыла еилалар зҭахызгьы ыƙан.

– Имашәырхеит, – ҳәа дыҳәҳәеит Қәыџьмахан дахьгылаз.

Зегьы уаанӡа рыхәцәа ҵкааны изкыз иааuижьызшәа рыԥсы ааивыргеит. Гәыԥҩык уажәраанӡа ирзеиҭамгоз ршьапқәа рхы ианақәиҭха, Қәыџьмахан иааикәшан иаагылеит уи дрыхьчарц рҭахызшәа.

Ҭакəи даахьаҳəит Қəыҵьмахан иахь. Урҭ аҩыҵьагь рылаԥш ҵьбарақəа неиқəшəеит. Ҩ-хаҳəк аҳауаҿ иеиҿасыр иаразнак еидԥаны ишцо еиԥш, рыблақəа неиҟəыргеит иаразнак.

– Ишəасымҳəеи, машəыруп ҳəа – еиҭа, ибжьы наиргеит Қəыҵьмахан. Иаԥхьа игылаз Ҭакəи датəамбакəа иқьышə дныҟəҵаны.

Ҭакəи дыҩхшəааит иаразнак, аха иҽааникылеит. Иаҭахымызт Хабыгə иаҳҭынраҿы ишакəым ахымҩаԥгара. Хьыма лахь дынхьаԥшит. Лара дгылан деицаҕəҕəа. «Уҽаанкыл, Ҭакəи!» ҳəа, дыҳəҳəарц лҭахын.

– Икыдышəҵа даҽа саанк, дхаҵазар убригьы кыдихааит, – ашҳам иҿыҵыкəкəо ҿааиҭит Алмахсиҭ.

– Иаҭахым! Уи даԥсам ҩынтə ахысра, – дызлагылаз ауаа зегьы иара ишьапы иаҵаԥсазшəа, ибжьы ҩеиҵыхны дааччеит Қəыҵьмахан.

Ҭакəи ихы ҩышьҭыхны ажəҩан дҩаҵаԥшит. Илаԥш нақəшəеит зымҵəыжəҩақəа ирыниаалан, ажəҩан гəиаҵəа иаҵаз ауарбажə. Иара ауарбажəгьы зны наҟ инаскьон амҵəыжəҩақəа неиҵыхуа, нас ихагьежьны дара ахьгылаз иазымариашан иааиуан.

Ҭакəи даазыԥшит еиҭахагьежьны ааира. Ажəҩан зегьы иара иатəушəа амҵəыжəҩақəа ааҟьаны ианаахагьежьуаз дхысит. Азныказ, наҟ ажəҩан агəы иазцозшəа ҵəҩанҵəыҟа иахалт, нас икəкəаӡа илҭалеит ҵаҟа.

Қəыҵьмахан иҟаиҵара, ииура дақəымшəо дуалуашо дгылан. Итапанча ааҭԥааны Ҭакəи инеигəыдиҵар цəгьа имбеит, аха уахьынтəи ихəаԥшуаз аблақəа ирхибаалеит, ус аламала рызныҟəаара шыҟамлоз урҭ арԥарцəа. Рарҕьа напқəа рыла ртапанча мҳасҭақəа ркын Гыцьи Асҭанеи ишынҭыркəыцəаара.

Ачара иашыкьымҭан. Аҵəцақəа неимда-ааимдо акырқəагьы рыжəхьан. Ҭауади-аамсҭеи рыгəҭа дтəан Наҩеи. Аишəачара ду напхгара аиҭон. Наҩеи аҩы пату ақəҵаны ижəуан. Дашьны, иажəа быруа, иқəнагам иҳəо аӡəгьы димбацызт. Ажəа ԥшӡа иҿан. Ачеиҵьыка нцəахəык иеиԥш акəын дшахəаԥшуаз иара. «Ҳаԥсуа чеиҵьыкоуп ҳара ҳазлеибарку» ҳəа,

иажәа иаламҭакәа аҵәца ааникыломызт. Ишәаны, изаны, доусы ишрыхәҭаз драцәажәон. Еиҳабы-еиҵбыла, сасла-гәылала, рызегьы неилыҟәшәаны иныҳәон. Хабыгә Ачба ичара пату аҟәҵан имҩаԥигарц игәы иахьҭеикыз ишиҭахыз иалмҭцит. Ҵәыцак аашьҭыхны ажәак иҳәацыԥхьаӡа, акы неихьимҳәакәан иуамызт Қәыцьмахан Аимхаа.

Қәыцьмахан ихымҩаԥгашьа аӡәгьы игәампхеит. Икәшамыкәша итәаз алаф рылхуа, аҵәы рылаҵо иларҟәны дрыхцәажәон.

Қәыцьмахан изиаша наҟтәи аганахь ала итәан Ҭакәи иҩызцәеи иареи. Хабыгә урҭ ачкәынцәа илаԥш анрықәшәа иаразнак игәы ааҭӡыӡааит, «анаџьалбеит, Аимхаа ҵәык рылаимҭандаз» ҳәа.

– Ҳгылап наҟ, мамзар ари уаҳа чҳашьа сымам, – иҳәеит ихы ҩышьҭыхны Асҭана.

– Избан ҳазгылара, – инаиҿаирхьит Гыџь. – Аимхаа роума ҳара ҳазҭоу?

– Ламысдарыла ихы мҩаԥигоит Аимхаа, – иԥсахы еибакуа ҿааиҭит Асҭана.

– Аимхаа ихы баапсны имҩаԥигоижьҭеи акраацуеит, аха ҳара дҳалакьысуам, шәхы илашәымгалан, – иҩызцәа рылабжьара даҿын Гыџь.

Ҭакәи ҿымҭ-ԥсымшьҭ дтәан. Аимхаа илаԥш дыцашәаны иқәнамго ажәа иаҳар ишыҟаиҵара дазхәыцуан. Зынӡаскгьы иҭахымызт ихьӡала абра аҭыӡшәа ҟалар. Амаҵ уа ирхагылаз Хьыма даарыдгылеит деихаччо. Ҭакәи ихы ҩышьҭыхны дҩалҿаԥшит. Ихәыцрақәа неихҟьан, аҳауа иналаӡит. Уажәы еиҳа дыԥшӡоушәа ибеит иара. Ларгьы аҵәахаҳа еиԥш, лӡамҩақәа ҭҵәрааны ицон. Лхы-лҿы лыбла ԥшӡақәа агәылыҷҷаауан.

– Шәаҵәцақәа зышәымжәуазеи? – дцааит лара, лыбжьы ҟәымшәышәӡа иныцакны, дара ахҩык рыда аӡәгьы имаҳартә.

– Ҳабаццакуеи, макьана аамҭа ҳамоуп, – иҳәеит Гыџь, иҩыза бзиа Ҭакәи бзиа иибоз аԥхәызба пату налықәҵаны.

– Ишәыгу акрыҟазар сара ишәзаазгоит, – лҳәеит Хьыма.

– Зегь ыҟоуп, хьаас иҟабымҵан. Амала бӷьызцәеи бареи абра шәҳадтәалазар акәын. Усҟан иаҳа ҳгәаҳәара иазҳауан, ҳқьафгьы ҟаҳҵон, – иҳәеит деилфаҷа Асҭана дахьтәаз дӷьагылан.

Аҿар ааизгәдуны иааибарччеит. Аччабжь злымҳа иҭасыз Қәыџьмахан илаԥш дыҵашәеит иеихышәашәо игылаз Хьыма.

– Иа анцәа срыцҳашьа, – ибжьы наиргеит иара, – дабаҟаз абри аԥҳәызба сара дсымбацкәа иахьа? Шәнеины арахь даахьашәырԥшишь.

– Уеаанкыл, сашьа, – ибжьы ныҵакны ҿааиҭит Ҟазылбеи, – ухы абаноугои, уи дынхаӷь ҭыԥҳауп.

– Нас иауазеи, дынхаӷь ҭыԥҳазар. Пҳәысыс дызгоит ҳәа уарҳәама? Абри леиԥш ахазына дуаӷьужьыр ҟалома! – ибжьы зегьы ираҳартә ҿааиҭит Қәыџьмахан.

Хьыма лгәы нҭӡыӡааит, уи ииҳәаз анлаҳа. Уажәраанӡа иҭҵәрааны ицоз лӡамӷьа ҟаԥшьқәа иаразнак рыԥшшәы рыԥсахит. Ихиаҵәаахеит лқьышәқәа. «Сшьапқәа ԥҵәандаз сабааиуаз» ҳәа, лхы гәыбӷан алҭон дахьгылаз.

– Аркәашага цәырга!.. – дыҳәҳәеит Қәыџьмахан.

Аимхаа рышькылкӷьцәа иааинырҟьеит.

Ҟазылбеи ицәа иалашәеит абра ҿеик шыҟамлоз. Уи ибон аԥҳәызба заԥхьа дгылаз арԥарцәа рыԥшшәы шырыԥсахыз. Аанкылашьа змамыз иашьа изиура дақәымшәо, дуалуашо аишәа даахахеит.

Қәыџьмахан илсны иҟаз аӷьы иныԥшуа, дкәашарц дныкәлеит. Нас Хьыма дналыдыххылан, лмахәар нҭарсны дицкәаашарц налыдиҵеит. Лара лнапы наимҟәыҵылжәан, лышьҭахьҟа днеиҭаԥеит, ицкәаашара мап ацәкуа.

– Сыцкәашара мап ацәыбкит акәу, – ишилшоз дыҳәҳәеит иара. Ихы-иҿи иблақәеи шьала иҭәит. – Атәитәых, ала иахылҵыз, – иҟама ааҭкәыцәаан, Хьыма дналыдыххылан, ишьқьырҩа илықәз лыхцәы агәҭа аахиҵәеит.

Ари ҟалеит алеи-аԥси рыбжьара. Асҵәҟьа ҟалоит ҳәа, аӡәгьы дгәыӷуамызт. Алеи-аԥси иалеигӡеит Ҭакәигьы иус.

Қәыцьмахан иҟама аҭаҵаха иамраӡакәа, днаидыххыланы, иԥшӡаӡа иоужьыз ижакьа аанкылан, ихы ихагылаӡамызшәа иааихикәыцәааит.

Афеимҟьареиԥш, итәазгьы-игылазгьы, аҟама аҿы Қәыцьмахан ихәдаҿ ишаацырцырыз ауп ирбаз. Нас, хыда азныказ игылаз ахәамц анылеиқәааҳа.

– Сҩызцәа, шәсышьҭал! – арҵәааҳәа Ҭакәи ибжьы игаз зегьы арҿыхеит.

Ашҭа агәҭаны иеихьӡеит иҩызцәа. Рыҽқәа инарыдыххылан иҩаԥан инарықәҭәаан агәашә инҭҟьеит.

– Хаз-хазы ҳцоит, хаз-хазы! – иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит Ҭакәи. Макьаназ еивагылан инеиуан. – Ишәмаҳаӡои, ахқәа иҳавашәышәуа? Хаз-хазы ашәақь ҳарзаҿакуам.

Усҟан рышьҭахьҟа еҵәа гәарҭак агәгәаҳәа иреихсуа ирышьҭалахьан. Ахқәагьы ааигәаӡаны рхашәышәра иаҿын.

– Сара исыхьсырԥшуеит, шәара шәхы шәахәа – иҩызцәа днарылуушаан, дкәараҵо иҿыҩеихеит Ҭакәи. Гыцьи Асҭанеи иара уаҵәҟьа хаз-хазы амҩақәа инарнылеит.

Ахәбатәи ахы

Раԥка кьыркьырит ирҳаны. Ҭакәи ацәа даалҟьан, итапанча ҭкәыцәааны даагылеит. Аҽы зыршәаз еиликаарц, игәиҽанҵаны днаԥш-ааԥшит, аха аҵх лашьцара акы узалбаауа иҟамызт. Уажәрааӡа иуалуашоз Раԥкагьы еиҳа аҽарҭынчит. Амала, уажәы-уажәы ахы ҩышьҭыхны ашақә иасуан. Ҭакәи егьарааны ихала абна дылаԥхьахьан, аха ауаҩы иҟынтәи ашәарҭа иманы дҟамлацызт. Агыгшәыг аҭыԥ ауаҩы иааникылеит. Иԥсы ааивганы днаӡхәыцит иацы дзыниаз ахҭыс. «Акгьы схарам, саҭоумҵан, саб» ҳәа, наиаҳәан, дышиашаз аԥсҭахьы ихы ирхеит Ҭакәи. Ахәы ҳарак даныҩхала агаҟа днаԥшит, аха инапсыргәыҵа иқәызшәа дызныԥшылоз арха уаҩԥсык дықәибаауамызт. Игәы ирҭынчырц иҭахын, арахь иауамызт. Иаб ихала дахьаанижьыз амца ицранаҵон.

Мшыцәгьаншьҭахь аҳауа цқьаӡа иааҟалеит. Аԥша иасуаз иҽгьы иаргьы рыԥхӡы рыланарбон. Уажәраанӡа ажәҩан иалакнаҳаз аԥҭа еиқәаҵәақәа ақәа злыкәкәоз, ажәҩан ахь рҽыҳаракны ицон шьхатәылаҟа. Аиаҵәара аҵкыс аҩежьра иаԥызгахьаз аԥсабара, мраҭашәарахь зҽылазырҟәуаз амра ашәахәақәа урҭ иахьрылаԥхоз, абҩа рықәтәоушәа еилаарцыруан. Амра ҟаԥшь ду, наҟ хара адунеи анаӡара иавҵалаз даннахәаԥш, игәы ааҭрысын, илаԥш наҟәигеит. Ԥхызла Хьыма игәыдылҭәалаз ашьаҟаԥшь еиԥшын иара. Убри аҩыза ашьа цәыкәбарқәак игәыдҭәалан – Аимхаа Қәыцьмахан ишьа. Ҵкыҵкьашьарала днахәаԥшит, аха уи аха имамызт уажәы. Даҽазнык арха иаԥхьа ишьҭаз илаԥш нахиган, иҽы аақәыргьежьаан аԥсҭа дынҭаԥҟа дцеит.

Ицәа дынҭаӡыӡааит Ҭакәи. Ихьшәашәаӡа ицәа иадыз имаҭәақәа макьанагьы ацәаакыра рыман. Амца злеиқәиҵоз имамызт. Иҟаиҵара дақәымшәо, ихы зқәикра изымдыруа акәын дшыҟаз. Ахаҳә хьшәашәа ибҕа надҵаны, алашьцара далаӡырҩуа дтәан. Ааигәа арҩаш зыбжьы гоз ада, егьырахьҟа зехьынџьара ҭынчран. Аԥсҭа гәаҩа ӡыҩӡа иԥшын. Иҭагылазаашьа хьанҭа адгьыл дықәырҟацан дакызшәа ибон Ҭакәи. Иблақәа наҟ хара инаԥшуан, аха ирбарҭаз аҵх лашьца ԥардеиқәаҵәа акәын. Уажәраанӡа иҭылашьцааз аԥҭа, маҷк иаарлашеит ахрақәа иҩарывҵыҵыз амза бжата. Уи ашәахәақәа Ҭакәи иҽи иареи зҵагылаз зыгыдра ҳаракыз аҳаԥы иныҵаԥхеит. Убысҟаноуп иангәеиҭа икәша-мыкәша асаба ыҵыҩҩы ибахҵәаӡа ишыҟаз.

Раԥхьаӡа иаб иоуп абри аҭыԥ изырбаз. Усҟан дхәҷын иара. Маҭеи дицны аԥсҭахьы шьхашәара ишцоз, амшцәгьа рықәшәаан имҩахыҵит. Иџьшьаны дахәаԥшуан, аҳаԥы аҭӡамц ҳаракқәа. Аура-аҭбаара заҟараз ала жәаҩык аҽцәа акыртә иҟан. Иџьашьо дыҵаԥшуан, иҟазҵада абас ҳәа.

Уи аахыс иҵит акыр. Усҟан изеилымкааyаз, дызгәылсыз аԥсҭазаара ахаҭа инарҵеит. Иара аԥсҭазаара ауп абасгьы дҭазыргылаз уаха. Ажәҩан иалаз ашьауардын еиԥш, зыԥсҭазаараҿы хакәиҭрыла иҟаз, мышкала ицәыӡит убырҭ

згьы. Уажәы! игәы иҵхоз, иҩны иаанижьыз иаб иакәын. «Иудыразеи аҩны иҩақәлан дыршьызар» – ҳәа, шәарак аижәлеит Ҭакәи. Иаб аҭаҳмада ихала дааныжьны дахьцаз ихы гәыбӷан аҭо, иҽы амгәырхақәа аарыӷәӷәаны дыҧан дҩақәтәеит. Амҩахәаста дызлааз бзиан излеидыруаз ала, аҵх лашьцара иҧырхагамызт Амза уажәрааны ахрақәа иҩарывҵыҵыз, ҧҭаиқәаҵәак наҿаҳан, мҩа рбагас уаҩы имыхәо иааҟалеит.

Иахьа уажәрааны згәы рҭынчны зыҧсадгьыл амҩақәа ирныз Ҭакәи, уажәы хаҵәирҭацыҧхьаӡа игәиҽанын. Иагьа ус акәзаргьы, игәы иаанагомызт, данхәыҷыз аахыс бзиа иибоз, хкы рацәала еилоу аҧсабара, ашәаҧыҵьаҧ рыла аҽыҵәахра иқәшәап ҳәа.

Абарҭқәа дрызхәцуа дышнеиуаз, иаҧхьаҟа ҽышьҭыбжьык ааиаҳаит. Иаразнак днымҩахыҵны иахьыманшәалаз ҭыҧк аҿы даагылеит. Ҭакәи иҽы ахәда ашьышьра даҿын. Уи иаанагоз, ашақә иасуамызт, ашьапы кыднаҟьомызт, алымҳақәа ақәҧсаны ашьшьыҳәа игылан. Алашьцара цқьа изалымбааит ииасны ицаз аҽцәа шаҟаҩы ыҟаз, аха рцәажәашьала иара ишьҭаз уаамызт. Дызлааз амҩа акәымкәа, иааркьаҿны, иаахҵәаны дцарц инақәикит. Шьха иашьцылам ауаҩы шьапылагьы аҿысра ицәуадаҩын иара дназҿалаз ахра. Раҧка агәы еиҭамҧакәа инеиуан. Уажәы-уажәы ашақә иасуа, ашьапқәа гәаҭаны иаргылон.

Ауҩытәыҩса иҧсҭазаара, рахәыцла ианыкнаҳау, уи арахәыц ҧҵәааны илиршаз ауп изаанхо. Аҧсҭазаара иуннаҵо ахәрақәа, иара ахаҭа иамхәышәтәыкәа, даҽакала ахәшәтәра шуадаҩхо еиҧш, Ҭакәигьы уажәшьҭарнахыс дызнылараны иҟоу амҩа, иара ахала ахы амҧшаар ада ҧсыхәа ыҟамызт. Ажәаҿы ишырҳәо еиҧш, амҩақәа ҵыхәаҧҵәара рымаӡам, аха урҭ амҩақәагьы хыда анысра иаҧсам. Арҭ реиҧш иҟоу азҵаарақәа Ҭакәи макьанагьы дырзымхәыцыцызт. Уи азхәыцхагьы изҭадаз. Алашара дшашьҭаз, алашьцара дныҵагылеит. Ауаҩы ихҟьаны, иаб ацәмаа имидартә изыҟамлеит. Иара ииҭахыз уи имидар акәын.

Изхараӡамкәа ахара здылаз, аԥсҭазаара дкыднацало иаӷалагалак, иҟәымшәышәу иҟазшьақәа имԥсахыр ада ԥсыхәа имамкәа даатагылоит. Иацы ачарахь данцоз иԥшшәахәыз акәымызт уажә Ҭакәи иԥшшәахәыз. Аиҳараӡак иблақәа. Урҭ ауаӡытәыӡса ишҟа ирымаз агәынамӡара рхын. «Ус анакәха, ауаӡы иԥсҭазаара амырманшәаларазы ауаӡытәыӡса иакәзаап зегьы зхароу» ҳәа, игәы дҭахәыцуан Ҭакәи, абна иеаҭан аӡныҟа дахьнеиуаз. Уи игәы иҭыхон иӡызцәа. Иацы хаз-хазы ианца нахыс еибаԥшаашьа рымамызт макьаназ.

Ҟазылбеи иуаа Ҭакәи ишишьҭалаз аниба, ахәы дшыӡхалаԥәҟьаз, аҭагылазаашьа еиликаарц, иеы аақәыргьежьаан, ишьҭахьҟа даахьаԥшит Гыць. Иара аӡәгьы дишьҭамызт. Ҭакәи иакәзар, хара дрыцәцахьан. ԥыҭраамҭак уа даагылан днаԥшыааԥшит, аха Асҭана ихабар ҳәа акгьы имбеит. Раԥхьаҟа иаӷеиԥырҵуазгьы игәеиҭахьан, уи аӡәгьы дышишьҭамлаз. Уажәы Гыць дзызхәыцуаз, рыхӡыкгьы шеиқәшәаара акәын. Аха еибаԥшаашьас иамаз ихаҿы изаагомызт. Урҭ уажәы хаз-хазы рыҟазаара еиҳагьы ишәарҭан.

Хабыгә иашҭа иқызы-қызуа иқәыз ауаа еилаҭыруан. Ауаӡшьра аныҟала нахыс зегьы гылеит. Иҟалаз збаз аҳкәажәцәа рыԥсы рылышәшәан, аӡы рҿадырхәхәон. Кама Хьыма длыман акәасқьахь ихалан рҿыԥхьаркит. Хабыгә ичара ахьеилагаз уиаҟара усс имамызт, Аимхаа дызшьыз Ҭакәи ахьиакәыз ааста. Акы Ҭакәи иӡызцәеи иареи дрыԥхьеит, ичарахь ҭауади-аамсҭеи ӡәырӡы ишырҭахымызгьы. Иара иаб иашьа Зосҳан ихаҭагьы иеиҳәеит, Ҭакәи ацәҟьара анкыдих ашьҭахь, «иабоуҭаху абарҭ анхацәа рхо» ҳәа. Аха Хабыгә убырҭ аҷкәынцәа рҟынтә бзиарамзар цәгьара издырамызт. «Ҵәыць Ҭакәи иеиԥш ааӡара шәыман, ауаӡра шәылан, ламысла шәыҭәны шәҟалааит», – иҳәалон Хабыгә. «Аапт, анхаӡы нанамга ҳашԥаидукыло!» ҳәа, ижәлақәозгьы ыҟақәан, аха урҭ ирҳәоз Хабыгә ихахьгьы иааигомызт, уссгьы имамызт.

Ҭакәи ишьҭаланы ицаз Ҟазылбеи иӡызцәеи иареи хынҳәааӡа, ауаа ирҳәо-ируа иақәымшәо иԥшны игылан. Гәыԥ-

ꙍыкгьы Ҟазылбеи дызлаараны иҟаз амꙍахь ипшуан, Ҭакәи ихы хҵәаны ианбааиго ҳәа.

– Иуасымҳәази учарахь уимыпхьан ҳәа уи аҷкәын, – Хабыгә гәыбӷан иҭо даацәажәеит Зосҳан.

– Уажәы иабаҭаху ицәыругаз! – диҿампшӡакәа аҭак ныҟаиҵеит Хабыгә ипсы еилашәаны.

– Иалҵыз умбаӡои?

– Уара угәанала сара дисыршьыма абни, – ашьаршьаф зқәыршәны арамҵан ацәардаӷәы иқәыз Қәыцьмахан иахь инапы наирххеит Хабыгә.

– Убасшәа иҟалеит, – Хабыгә игәы еибаиркырц иҭахызшәа ацәажәара даҿын Зосҳан. – Урҭ абра иаапхьамызҭгьы абри аꙍыза ҟаломызт. Жәытәнатә аахыс ипшьаз абри ҳабацәа рашҭа ашьа ныҟәуршит унапала.

– Усҟәаҵ, саб иашьа! – ибжьы аӷьеꙍҳәа инаиргеит Хабыгә. – Иҟалаз ахьӡи ахьымӡӷи сара соуп изтәу. Ара уаҳа аӡәгьы иус алаӡам.

Хабыгә ибжьы заҳаз неиҿапшы-ааиҿапшит, аха аӡәгьы акы иҳәартә иҟамызт. Ирҭахымызт аҽалагалара. Зосҳан иаҳаз ажәа ааигәампхакәа Хабыгә иахь инцәыҵакны ус иҳәеит:

– Уара ианакәзаалакгьы ҳара уҳаипшымызт.

– Убриоуп сыпсгьы злаҭоу, шәара сахьшәеипшым, – иҳәан, Зосҳан днеипырҵны зымꙍа иҿынеихеит.

Наꙍеи Хабыгә днаихьӡан, ус иеиҳәеит:

– Угәы иаумырсын, Хабыгә, ари ауаꙍ ихамапагьара дагеит. Апсҭазаара дасу ихәҭоу дақәнаршәоит.

– Уи ихәҭан, аха сашҭаҿы иҟамлар акәын, – ихы ꙍышьҭыхны Наꙍеи днеиҿапшит Хабыгә.

– Иҟаларанi иҟоу хырпашьа амаӡам. Абра дҭамхаргьы даҽацьара иҭахоз иакәын, – Хабыгә игәы ирҭынчырц даҿын Наꙍеи.

Убри аамҭаз агәашә иааҭалаз Ҟазылбеи иꙍызцәеи иареи инарзыпшит. Урҭ ааyан имида-гәидаха. Аӡәгьы инапаҿы икымызт Ҭакәи ихы…

* * *

Ҭандел аҽенынтәарак ашҭа дазкуамызт. Уажәы-уажәы лаԥықәшәа иоуан. Уи ԥишәахьан иара. Ианаҳәон џьара ҽеирак шыҟамыз, аха ихахьгьы изаагомызт, иҷкәын иҩыза бзиа Ҭакәи аус дақәшәоит ҳәа. Зны аҩныҵҟа дыҩналан днатәон, нас иаарласны адәахьы дындәылҵуан. Ашҭа аҵыхәаҿы днеима шуҳәо, дхынҳәны ишьҭахьҟа иҿааихон. Аҩныҟа дмааикәа абоурагьы дынҭаԥшуан. Аха макьана арахә гәарымлацызт. Уа уажәаазы ус шимамыз анибалак, еиҭа дыхраазраауа ашҭа дныҟәлон.

Ҭандел иԥҳәыс Ҟаимҭхан лхаҵа иҟазшьа шылгәамԥхозгьы иқәҿылҭуамызт. Избанзар, иара Ҭандел игәаԥхомызт акы данаргәамҵуа аҵәажәара. Аха иахьа иҭагылазаашьа даараӡа иуадаҩызшәа анылба, илгәаҕьит усгьы иазҵаара.

– Иҟалазеи, уара, узыршаҟьозеи иахьа?

– Сееим, – уаҳа акгьы мҳәакәа иԥҳәыс лаԥхьа даагылеит Ҭандел. Агәыҭҟьа иагаз аԥшқа иеиԥш, дҭаслымхан акәын дшыҟаз. Иҭахымызт ашәара зхыз иблақәа иԥҳәыс илирбарц. Аха лара игәалҭеит уи. Усҟан ларгьы илызҵысит ашәара.

– Уеизгьы иухьзеи, иумҳәои? – деиҭаиазҵааит Ҟаимҭхан лхаҵа.

– Сҟәаҟәа бызбызуеит, сгәы иамыхәаара акы смаҳар ҟалом излазбо ала.

– Ҳаҷкәын акы имыхьзааит, уара, – ҿаалҭит Ҟаимҭхан, лшьамхқәа ҵыс-ҵысуа.

– Ихьрызеи, ачарахь дыҟоуп, ифоит, ижәуеит. Ҭандел иԥҳәыс дналԥырҵны агәашә шыҟаз иҿынеихеит. Убысҟан ауп дангәеиҭа, ҽырххыла иааuаз иҷкәын. Дааиҵамхаӡакәа ишьаҿақәа аарццакны агәашә дынҭыҵын, адәы дныҟәлеит. Аԥхӡы баа иаганы иҟаз иҽы дынҽыжәлеит Гыџь.

– Иҟалазеи, сыҷкәын?

– Ҽеи ыҟам, саб!

– Уеизгьы?

– Ҭакәи ауаҩы дишьит.

– Иишьда?

– Қәыџьмахан Аимхаа.
– Ҭакәи дабаҟоу?
– Дрыцәцеит.
– Асҭана?
– Убрыгь дрыцәцеит.
– Шәзеицәыхҟьазеи?

– Убас иҭаххеит Ҭакәи. Ҳахәыкгьы хаз-хазы ҳаҩит. Убриалагьы иҳашьҭаз мҩахаҳҟьеит, – иԥси-иԥси еихьымӡо ацәажәара даҿын, иаб иблақәа дырхыԥшыло Гыџь.

– Иҿеимыз аус ҟалеит, сыҷкәын. Аимхаа димшьыкәа, аҭырқәацәа драбашьыр еиҳа еиҕьын.

– Нас ишԥаҟаҳҭари?

– Сҿы кәадыр ирласны. Амҩа ҳақәлароуп Маҭеи иахь. Сара иаарласны сҿеиласҳәап, – иҳәан, иҷкәын днеиԥырҵны аҩныҟа дныҩналеит Ҭандел.

Афбатәи ахы

Ашьхарахь иаацәылашеит Ҭакәи аҩны азааигәара даннеи. Абнареиаҳәыстәеирҳәааҿыдынҿыжәҵын,иҿынкыдҿаҳәаланы дааӡырҩит. Арбаҕьқәа аккаҳәа реиқәҿыҭбжьы гон. «Ҳлақәа абацеи?» – дхәыцуан Ҭакәи дахьгылаз. Рлаԥшь дуқәа, аҵыс ашҭа иахыԥраар, игәамҭакәа изаҩзмыжьуаз, уажәы рхабар зынӡасгьы иҟамызт. Ес уажәааны, иаб дгылан, аԥацха амца ҩнарҷҷо еиқәызҵалоз дабаҟахыз, аҩнқәа еиқәыхьшәашәа акәын ишгылаз. Ашьыжьтәи аҳауа цқьа иалачуаз алҩагьы афҩы гомызт.

Агәараҭа иахатәаз аҭынчра игәы нҭнарӡыӡааит Ҭакәи. Дахьааӡаз иашҭа тбаа ду, иара дызқәиҭны имаз, уажәы ицәтәымушәа акәын ишыҟаз. Ашьшьыҳәа аанда шьҭрала игәиҿанҵаны иҿынеихеит аҩныҟа. Иаҳа-иаҳа аҩны дазааигәахацыԥхьаӡа игәы аҭҳара-аҭҳара еисуан. Дзыхӡыӡаауаз иаб иакәын. Еиликааит уи аҩны дшыҟамыз. Аҩны дыҟазар уажәшьҭа дгылахьазаарын. Аҵла иқәтәаз акәытқәа еибаркаркаруа

албааҧырра иаҿын. Урҭ ҵаҟа адгьыл аҿы ишылкаҧозҵәҟьа еибарыԥны ицон аца аҵаҟахь. Маҭеи уа акәын рхәы ахьриҭауаз, аха иахьа баша иԥуан урҭ уахь. Иахьнеиз ирфаша анырымба, «иҟалазеи, мшәан, аҧшәма ҳзихаштзеи» рҳәошәа, рыхқәа шьҭыхны инаҧш-ааҧшуа игылан.

Аԥны ааҵра иеадҵан даагылеит Ҭакәи. Иаҕацәа ашҭа иакәшаны итәазар уажәшьҭа дгәарҭахьазаарын, аха уахьгьы ҭынчран. Акәаскьеи амаҵурҭеи днарыбжьысын ашҭа дныкәгылеит.

– Ҭакәи, – иныҵакны игеит бжьык.

– Уарбану? – итапанча ԥҭкәыцәаан аҭӡамц иенадикылеит Ҭакәи.

– Гыцә соуп, – иҳәан, аԥцара даавҵны иҿааихеит Гыцә.

– Ара уабаҟаз? – Ҭакәи итапанча аҭра иҭаҵо, днеиҧылеит.

– Аԥны сахылаҧшуан.

– Саб дабаҟоу?

– Мадлеи иҿы дыҟоуп.

– Нас, ара ухала иҟоуҵозеи?

– Издыруан иахьа аԥны ушаауаз. Аимхаа ус иаангыло уаам. Хәарҭаҧшь змам аҕацәа ҳауит, Ҭакәи.

– Сара соуп аҕацәа зауз, шәаара акгьы шәхарам.

– Урҭ ҳԥыцьагьы еицҳауит, Ҭакәи. Уара уаҕацәа саргьы исаҕацәоуп.

– Иҭабуп, сашьа, – Гыцә ихәда иеынахишьит Ҭакәи.

– Ҳласыроуп, – иҳәеит Гыцә.

– Иаба?

– Мадлеи иахь. Сабгьы уа дыҟоуп, – иҳәан, иеы ахьҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит Гыцә.

Ааигәа иныҵакшәа игеит атрышә бжьы. Ҭакәии Гыцәи ирдырит уи дызусҭаз.

– Асҭана, – ибжьы наиргеит Гыцә.,

– Сара соуп – ҳәа, ибжьы аҵх иналԥит Асҭана.

Аԥны ашьҭахь, акәара нырцә анаара иаҿагылаз ахьаца дуқәа дрыцысны иҿааихеит Асҭана. Наҟ-ааҟ ихәда иахшьын ашәақьқәа ԥба. Ахҧатәи икын инапаҿы. Ԥ-ҟанҭаруазк ҷьаҧ-

ҳанила иҭәны, ижәҩахырҟәа ирыхшьын. Иара ажәак мҳәазакәа, иҩызцәа днарыдгылан, рапхьа Ҭакәи ҟанҭаруазки шәаҟьки наиркит, убас Гыцьгьы инаииҭеит.

– Ари иаанагозеи? – дҵааит Ҭакәи, иаанагоз шидыруазгьы.

– Ари зда псыхәа ҳамам ауп, Ҭакәи – ҳәа, ҿааиҭит Асҭана.
– Амҩа ҳаҟәлоит, амҩаду. Нас абри адагьы ҳазхәарҭоузеи.

– Амҩа сара схала сыҟәлоит.

– Мап, Ҭакәи, псраенынӡа уареи сареи еицрыҵшьа ҳамаӡам. Убас анакәымха, ҳахҩыкгьы ҳҭархара рзымариахоит, – иҳәеит Асҭана хьаҵшьа шимамыз иажәаҟәа ирныпшуа.

* * *

Зегьы рапхьа Ҭандели Мадлеи гылеит. Иахьышьҭаз иаузыцәахуаз, изызхәыцуаз Маҭеи иҷкәыни иареи ракәын:

Маҭеи иакәзар, аиарҭа дагәылаиахуазма, ахәыштәаара иеҳәагылаз арымӡ дныҟәиашәа ҟаиҵеит, аха дшыгәаҭеиуаз, дшыгызыгызуаз иааиршеит. Ашә аартны ашҭа дныҟәлеит. Иахьатәи ашара, иара изы илашьцараны акәын ишыҟаз. Есышьыжь, иахьшаз деигәырӷьон анцәа иашьапкуаз, уажәы уи ихахьгьы иааиуамызт, диашьапкырцгьы иҭахымызт. Иитахыҵәҟьаз иара дыҟамзар акәын.

– Угәы каумыжьын, Маҭеи, ахаҵа дызнымио акгьы ыҟам, – иҳәеит Маҭеи днаидгылан Мадлеи.

– Сҵыхәтәы пҵәеит ауп, уаҳа акагьы. Сара сыршьааит, уиала сыҷкәын цьара хәарҭак иауазар. Сыпсыжә азыҳәан иахагьы аҩны сахьапырҵыз схы гәыбӷан асҭоит.

– Псыхәа змам ус ыҟам, Маҭеи. Ауаа бжьаагалап. Апсы ишьа ҳшәоит ҳҳәап. Аимхаагьы аеҵәа кыдырпаауам, ахара шрыдугьы рдыруазааит. Иакәым ҟаиҵан, еицәаз даҟәшәеит, – иҳәеит Ҭандел Абыхәба.

– Аимхаа ауаа ирзызырҩуандаз, ауаа рыхәда иҟәтәозма! – игәы каҳан даацәажәеит Маҭеи.

Иҟәра акыр ишнеихьазгьы, зееиҵыхны иныҟәаз Маҭеи, иаразнак дхәеит. Еидара хьанҭак ихәда иҟәжьызшәа акәын

дышгылаз. Жәытәнатә аахыс шьҭамҭала, зчеиџьыка знапы иқәҵаны, «амаҷ ҟәнымшьо, аду рацәашьо» зыдгьылаҿ инхоз, уажәы дтәымушәа акәын ихы шибоз. Шаҟа иҭахыз абыржәы дахьгылоу адгьыл леиԥҟьаны, быжьрабыжьҵәа дцар, аха аԥсҭазаара ауаԥы дзықәнаршәо ихы изавгараны иҟаӡам. Уи аӡыблара далазароуп џьара ԥасак дҿықәнажьылаанӡа.

Убри аамҭазы аԥны ашьҭахь ишьҭаз аҳәысҭа абжа ааиԥыршахьан Ҭакәии, Гыцьи, Асҭанеи. Аандаҿ ианааи рыҽқәа нҿаҳәаны рҿаархеит.

– Аԥныҟа шәлеи, – ибжьы наиргеит Мадлеи. Аҷкәынцәагьы уахь рҿынархеит.

– Ашә былҵ, бара, – ишанханы ашә иаалахаз иԥҳәыс ибжьы налықәиргеит лхаҵа.

– Сшьаҳиҭхеит, сара мыжда, – лҳәан, аԥныҟа дныԥналеит Ҟаимҭхан деиҵақьны дҵәыуо.

– Баҟәыҵ аҵәыуара, аҷкәынцәа амла иакуеит, џьара ирфаша акы рхиа, – адҵа налиҭеит, ара даладәылигар иҭахны.

– Уажәыҵәҟьа, схы еилагеит сарамыжда, – лҳәан, лылаҕырӡқәа рыцқьо ахәыҟаҵарҭахь дныԥналеит.

Аԥацха аԥныҵҟа ааҭынчрахеит. Насҭха игылаз арԥарцәа, реиҳабацәа ирарҳәарызеишь ҳәа иԥшын. Иацы ачарахь ианцоз, зыблақәа еихаччоз, уажәы даҽа ԥштәыын ирымаз. Иҭылашьцааз рыблақәеи ихеиқәарахахьаз рхы-рҿқәеи узырҿаԥшуамызт. Аиҟарамра жәытәнатә аахыс аԥсуаа ргәы ҵәымыҕ хәахәаны иалаз, риашара аман ҳәа изыҟамлеит иахьа уажәраанӡа. Ииааиуа-иеиҭеиуа, ԥсыхәа змамыз амҽхак аҽарҭбаара иаҿын. Шьакаҭәарылагьы еилгауан уи аус.

Абарҭ зегьы еидхәыцлауа, рхы зқәыркра рзымдырыуа, урҭ ахԥык аҷкәынцәа раԥхьа ацәажәара аӡәгьы дзалагомызт. Аха ас ҿымҭ иабанӡатәазаауаз, аамҭа маҷны ирыман азы, зегьы рҭынчра ааилаго ацәажәара дналагеит Мадлеи:

– Иакәым ҳзыҟалеит, дадраа, аха ҳзықәшәааз ҳхы анҳраалароуп. Мԥак азыԥшаатәуп абри аус. Ҳаилыркааауазар аабап Аимхаа. Абжьуаа иреиҕьу ауаа рнаҳҵап. Ауаԥы дҳашьҭып Бзыԥ, Мықә Аабыць иҟынӡа. «Аӡыкәты убар ахаҳә агәыдҵа,

иақәшәар бзиоуп, иақәымшәаргьы, ахаҳәқәа ахаҳә рыцлап» ҳәа, ирҳәо иаҩызахашт, аха ҳара ҳтәы ҟаҳҵап. Ишдыру еиҧш, ҳара еснагь ахара зду уаауп. Анцәа убыс ҳалахь иаништеит. Убри аҟынтә, Ҭакәи аамҭала иҽеитцәахыроуп. Дцааит Ҵабалҟа суацәа рахь. Ари еиҕьу мҩа збом сара уажәы.

Ҭакәи иҩызцәеи иареи неихәаҧшит. Рхы-рҿқәа инарықәлеит гәынамӡарак. Аҭаҳмадцәагьы игәарҭеит уи. Маҭеи ихы ҩышьҭыхны иҷкәын иахь днаҧшит. Аб иблақәа убриаҟара арыцҳара рхыҳәҳәылон. Ҭакәи дахьгылаз игәы нкыдыҩрны инеиҕраҳазшәа ибеит.

– Саб дызгоит сахьцо, – аҭынчра иҟаз аилеигеит Ҭакәи.

– Аимхаа убриаҟара илаҟәымхароуп, зхала иаху ҭаҳмадак инаигәыдҵаны дыршьыртә. Ус аҟаҵара, амилаҭ ҵас аилагара ауп иаанаго, – уаҳа ииҳәоз аниҿамшәа, уа иҽаанкылан дааиҧхьхәыцаа ит Мадлеи. Нас еиҭа иажәа инациҵеит: – Уаб дҵәахтәхар, дызҵәахыша абра ҳаҟоуп.

– Сара сыҩны-сгәаара саҧырҵны џьаргьы сцом. Сыршьуазар, убра саштаҿы сыршьаа ит. Уара сажәымҭа умыреиқәаҵәан. Уца Ҵабалҟа. Аамҭа зегьы ахәшәтәуеит. Мышкызны уҩны-угәаара уахылап, – иҳәеит Маҭеи, иҷкәын наҟ хара дцар иҭахны.

– Ус анакәха, џьарамзар-џьаргьы сцом, – днақәыҕәҕәаны ибжьы наиргеит Ҭакәи. – Саб дахьыҟоу саргьы сыҟазаауеит. Исыхьраны иҟоу ара исыхьаа ит. Амала, уажәнатә ишәасҳәоит, аҳәынҭқар ичынуаа схы шрысымҭо, – иҵегь нациҵарц иҭаххан, аха уа иҽааникылеит Ҭакәи.

Аҭаҳмадцәа лабала рхы дасызшәа иаанхеит. Маҭеи иакәзар, иҷкәын иажәақәа деиҵарҕәҕәа дрыман. «Иубаз еицәа убеит» ҳәа ирҳәоз даниеит иара уажәы. Аха мчы имамызт.

– Иҟалаз ауаҩшьра Ҭакәи имацара иҳазидҵом. Уи ҳара ҳҩыцьагьы ҳалахәуп. Ааи, Асҭанагьы саргьы, – ииҳәоз агәра ганы ацәажәара даҿын Гыць. – Ҭакәи иҳаҧигеит акәымзар, сара ма Асҭана иҟаҳҵон убри аҩыза. Хара ҳадӡамкәа, ауаа рҿаҧхьа, ахьымӡҕ ганы ашҭа ҳҭыцуамызт. Усҟаҳҵаргьы шәара иҳанашәыжьуамызт. Ус анакәха, Ҭакәи абна дыланацы, ҳара

ҳказза аҩны ҳашьҭалан ҳацәауам. Ҳаршьуазар ҳаицыршьып, мап анакәха, ҳаԥсы ҭанаҵы ҳаицызаауеит.

Жәытәнатә аахыс аԥсуаа рбаагәара злаҿәҿәаз, аҩызареи аидгылареи рыла акәын. Иара амилаҭгьы еиқәхон убри ала.

«Ажәҩахыр еидкылара еиҳау баагәара ыҟам дадраа» ҳәа, мҳәакәа амилаҭ ирызку ажәабжьк далагомызт Баалоу Башьхәыҭ.

Маҭеи илаҕырӡқәа изынкыломызт. Ианамуӡахгьы иҷкәын ихала дахьнымхаз игәы иҟажон.

Ашҭа иқәгылаз аҭаҳмадцәа лаԥшыла инаскьаргон ҽырххыла еивасны инеиуаз хҩык арԥарцәа. Урҭ цон мҩахәасҭала ашьхарахь рхы рханы.

Абжьбатәи ахы

Џшьҟан Аҵанба дынхаҩ бзиан. «Иикуа-иишьҭуа марымажахоит» ҳәа, акәын ишизырҳәоз. Мрагыларахь зҿы хаз иаԥсуа кәасқьа ахьа иалхыз кәеи-кәеиуа иашҭа иҭагылан акыц ақәҵаны. Уи иавагылоу аԥацха ҭбаа ду акырӡа шахыҵуа мҩашьахуа иҟан. Џшьҟан иабду иаб Смел иҟаҵамҭан, Џшьҟан усҟан дхәыҷын, аха игәалашәоит ари аԥацха аисыр анақәыз. Уи шаҟа шықәса иақәыз здырхуадаз, ашьҭахь Смел ихыбит ҟауарла. Жәытә-натә аахыс зыжәла мырӡкәа иааргоз аԥсуа ҵәа хаҳақәа рашҭа иҭагылан. Иара убасҵәҟьа ақәаҵа бзиагьы иман Џшьҟан. Абасала зхатәы џьабаала еихашьшьы инхоз уаҩын.

Иарԥысра данынҭыс ауп аҭаацәара даналала Џшьҟан Аҵанба.

Уи дигеит, абжьуаарҿы еицырдыруаз анхаҩ нага Баалоу Махаз иԥҳа Гәашьа. Џшьҟан жәашықәса ахшара димоуит. Иуа, иҭынха, иҵәҩан шьапы змырӡша аӡәы иира иазыԥшын. Аха аҵеи иззыԥшыз ицымхәрас диит аԥҳа. Џшьҟан убри еиҳагьы деигәырӷьеит. Издыруадаз Џшьҟан аҵеи диоургьы, аха уи дахьымӡакәа дҭахеит Ԥанаҩ.

Далынтәи даауан убри аҿны. Амра шьыжьнаҵы акашра иалагахьан. Иаратәы ҟанаҵон кәыркәа мза. Аҟәа амуижьҭеи акраатҵуан азы, ҭцаҟа лбаа амхқәа зегьы еикәарҳәы иҭагылан. Ашәымҳара ҩадара цәгьа Пшьҟан иҵсы кыдхалон. Ашәҭцла дуқәа ашәшьыра еихашьшьы иҟарцозгьы изхомызт. Уи азыҳәан иныҟәашәагьы иагимырхеит иара. Дыццакуан аҩныҟа. Мчыбжьык аахыс иимбацыз, ҿыц аныҟәара иалагаз иҵҳа Хьыма лбара дахыццакуан. Ихгьы-иҵсгьы аҩны акәын иахьыҟаз. «Знык Ҵанаҩ ар ахьеибашьыз сызхалар, нас албаара акыр ахсырҭцуазма» ҳәа, гәаныла дхәыцуан.

«Амшын ду ахь анеирагьы ус имариамзаап» ҳәа, гәаныла дхәыцуан дахьтәаз Пшьҟан. Еснагьгьы игәы иалан, ашьха ӡиас цқьақәа амшын иахьалаӡуаз. Аха уи аанкылашьа змамыз усын. Ахылаҕьара иаццоит уи иагарц зыхәҭоу зегьы, убри азоуп изицәымӷугьы амшын. Ибзиан иахьидыруаз азыҳәан ҕбалагьы Сҭампыл дцахьан, мҳаџьырра иргаз иаб иашьцәақәак ибарц азыҳәан. Шаҟа игәы ихьны дхынҳәызеи иара усҟан аҵсуаа рынхашьа-рынҭцышьа данналаҵш. «Уҵсадгьылаҿ аҵдан ушьазар еиҳа еиӷьуп, атәымџьара амҭцәыжәҩақәа умазар аасҭа», – иҳәалон иара убри нахыс. Уажәы дахьтәазгьы ихәыцрақәа мшын нырцә ишыҟаз ауп цәажәабжьык илымҳа ишааҭасыз. Ҳаи, шьоукы ааузаап, ҳаимҩалацәазаргьы здыруада, – иҳәан, даагылан ацәажәабжьқәа ахьгоз ашҟа днаҵшит Пшьҟан. Ус илаҵш нарықәшәеит адәы аҭцыхәан, аасраҿы зҽыҵхьакны игылаз хҩык. Иаразнак ицәа иалашәеит урҭ ҽеик згәы иҭамыз шракәыз. Пшьҟан, егьа хара дцозаргьы абџьар ныҟәигомызт. Насгьы уи абџьар ихы иаимырхәар ада ҵсыхәа имамкәа аҭагылазаашьагьы имоуцызт. Ус акы дақәшәаны иҟаларгьы, ибз хаан, ачҳара ду иман. Иҵшаауан амҩа, ихы злацәигашаз, аха иахьа уи еиҵш зыҟамлеит. Дрықәшәеит иҳәатәы змаҳауаз ацәгьоуцәа. Убри иахҟьаны амашәыр дугьы ҟалеит.

– Аҭаҭын умоума? – ибжьы нарганы иҩызцәа даарылҭцны иҿааихеит руаӡәк.

– Исымаӡам, – аҭак ныҟаиҭцеит иааиуаз иҟазшьақәа игәамҵхакәа Пшьҟан.

– Уабџьар шьҭаца! – ишәақь аахаршалан, адәагәҭа ишьҭаз ахаҳә ду днавалеит иааиуаз.

– Сара абџьар ахаангьы иныҟәсымгацт. Уи зку ацәгьара згәы иҭоу иоуп. Насгьы, иҟалазеи?– иҳәан, аусқәа шҽеимыз аниба, иҽаарҭынчны, ахаҳә аҟны зҽызҵәахыз иахь шьаҿақәак ныҟаиҵеит Пшьҟан.

– Иҟалаз умбои, ҳара ҳарҳәыҩцәоуп. Аҧара умамкәа уҟаларым. Иамаумкыкәа уџьыба иҭыхны ишьҭаца, – ибжьы аарҕәҕәаны, ахаҳә даавҵит, Пшьҟан абџьар шимамыз аниба арҳәаҩы.

Ихлахаҵ аагьежьын, инаиқәлашьцеит Пшьҟан. Ииулакгьы ихы инапаҿы иааган, иблақәа аахтны иаҧхьа игылаз иахь днаҧшит. Уи ауаҩ, иҧаҭца еиқәаҵәақәа иҿарчны, ибла лашьцақәа ҵархәылан Пшьҟан дышихәаҧшуаз, ишәақь инацәа зҵакыз ахы ҩышьҭыхны арҵәааҳәа дыҳәҳәеит арҳәаҩы.

– Исҳәаз умаҳаӡеи, ишьҭаца аҧара!!.

Пшьҟан игәы ахҿеиҧш иналаҟацеит арҳәаҩы дахьиқәыҳәҳәаз.

– Исымам аҧара, хәаахәҭра сыҟамызт, – иҽаарҧсыҽшәа ҽааиҭит Пшьҟан.

– Шәеилахәаахәҭуама, уара, шәыззыҧшузеи?.. – аасраҿы зҽыҧхьакны игылаз аӡәы ибжьы ааиргеит.

– Уалга, ҳаццакуеит, – иҳәан, ишәақь аҧынҵа Пшьҟан игәы иазымариашан иҩышьҭихит.

– Исымам ҳәа уасҳәеит. Уааи, еимда сџьыбақәа, – ичҳара ҩхыжжит Пшьҟан.

– Уаҳа ус сымам, уџьыбажә сҭамлакәа, – ишәақь ҩхаиршалеит арҳәаҩы. – Аҧара умамзар, иуҟәных уҟама. Умаҭәажәқәа ушәых. Нармеиқәаала удәықәсҵап уҩныҟа.

Убасҟан Пшьҟан дзызхәыцуаз иҧҳа хәҷы Хьыма лакәын. Дбажәгәалеиуа ишҟа даауазшәа ибон иара. Дҩышьҭикәыцәаарц иҭахызшәа, ишьаҿа анааихигоз, адгьыл аҿы илышьҭасыз ахы, ахаҳә иҩанҧан, иаргәыҵысҭа илацәывасын, ажәҩан иналапҟа ицеит. Ашьа ҟәандаӡа ианидшыла ауп иҟалаз ангәеиҭа.

Аҳауаҿ иаацырцырит аҟама. Амшә еиԥш дхәааит арҳәаҩы. Ишәақь иикыз наимпыҵҟьан, ахәҵәы аҟынӡа игәы иалалаз аҟама амҳасҭа даамҵасуан еиԥш, деизҟьа дынкаҳаит ҵаҟа, иԥсгьы ааихыҵит.

«Дишьит ҳҩыза» ҳәа, иҳәҳәо абна иаалибаҳәеит иҩызцәа. Инақәырццакны ахысбыжьгьы геит. Дызгашаз ахы иқәшәан дынкаҳаит Ԥшьҟан.

Убри аахыс иҵит жәибжь шықәса, Гәашьа лызҁаб еиҭымра лмырбакәан длааӡеит дыхьӡырҳәагаха. Ииашоуп, аҩныагәара ахаҭа инапы шагу аныԥшуан, аха агәыла, ауа, аҭынха, хылаԥшыда даанрыжьуамызт.

Амца ихәажжаӡа еиқәыз ахәшҭаараҿы, акәты аҵәы иахаҵаны иеҳәаргьежьуа дыеҳәатәан Гәашьа. Лхы ҩышьҭыхны лызҁаб дзылҿаԥшуамызт. Лгәи лылаҕырӡи еилаҵәон, аха илычҳауан. Илҭахымызт ларгьы дшыгәырҩоз лыԥҳа иллырбарц. Лгәыҕрақәа зегьы налымпыҵаба ицеит Гәашьа. Лызҁаб лыԥсҭазаара Ҭакәи иҿы ишыманшәалахара дшазхәцуаз, уи ала лыԥсы шҭаз, иаразнак лусқәа ааҳәит. Аԥсҭазаараҿы аԥышәа ду змаз, Хабыгә иашҭаҿы иҟалаз ееик шахылымҵуаз ибзиаҵәҟьаны илдыруан. Уажәшьҭа лызҁаб лынасыԥ Ҭакәи иҟны ишыҟамлоз шылбозгьы, ажәак лалҳәомызт. Зегь реиҳагьы лгәы иалаз, лыԥҳа илыхҟьаны Ҭакәи дзықәшәаз акәын.

Хьыма адәахьы ддәылыԥшлон ирлас-ырласны. Уи аҵх лашьца аӡәгьы дшаллымбозгьы лгәы иауамызт. Нас дааины акҿаҩра дныкҿалон. Лхахьы илзаагомызт иҟалаз ахҭыс лыԥсҭазаараҿы ишылзыҟалашаз.

– Арахь быҩнал, нан, – лыбжьы налыргеит Гәашьа, иӡыз акәты лырхьшәашәарц аҳауаҿы ирҵәиуа.

Хьыма деиҵаҕәҕәа дааҩналан, акҿаҩра дныкҿалеит. Убасҟан аԥацха ашьҭахь иадҟаҵалаз аҿаԥара ашә атыгәтыгәҳәа аӡәы дшасыз удырыртә абжьы геит.

– Сшәоит, сан, – лҳәеит Хьыма аҟаара деиҵасуа.

– Бымшәан, нан, сара ибасымҳәази даауеит ҳәа, – лыԥҳа лгәы рыҕәҕәауа ҿаалҭит Гәашьа.

– Нас, избан ашьҭахьтәи ашә ала? Урҭ ракәымкәа даҽа шьоукызар?

– Мап, дара роуп. Даҽа шьоукы ҳара ҳҿы ирҭахузеи, – лҳәан, ашә аалыртырц уахь лҿыналхеит Гәашьа.

Лан илҳәаз еиҳагьы дацәшәеит Хьыма. Алеи-аԥси рыбжьара шәкы еидылхәыцлеит. Ҭакәии лареи ажәа ирыбжьоу аҵыхәала, иара дахьдырхәырцаз иаҕацәа аазар? Убысҟаноуп ианылгәалашәа, акҿаԥраҿы икҿагылаз ашәындыҟәра иҭаз атапанча, Ҭакәи ҳамҭас илиҭаз. Ашәындыҟәра иааҭкәыцәаан, иааиз ауаԥы мҽеик иакәзар, деиҵамхаӡакәа диеихсырц азы дыхианы дгылан. – Уԥнал,-нан, – лыбжьы мырдуцәакәа иныҵакны иналыргеит Гәашьа. – Аа, нан, Асҭана, изакәзеи шәзыниаз.

Асҭана уи аҭак ҟаимҵеит. Аԥхьа Гәашьа дныԥнаҭаны, ашә даалагылеит иоуразоуроу џьаԥҳанылa деибыҭаны. Наҟ-ааҟ ижәаахырқәа ирыхшьызи, иӡара иакәыршаз аҟанҭаруазқәа ирҭаз апатронақәеи убас еилаарцыруан, алашара иалыҷҷо убла хыркыртә еиԥш. Итапанча аҭра иҭыхны иаԥхьа иармарахь ала имаҟа иавҵан. Ашәаќь ииказ, дахьыԥналаз инкыдиргылан, ихы-иҿы злаҭаҳәҳәаз аҳҭырԥа еиқәаҵәа ааихыхны акҿыԥрахьы данынаԥш ауп даниба атапанча иқәкны игылаз Хьыма.

– Абар ассир, абраҟагь бџьарҭыхрыла иаҳԥылозаап, – иҳәеит даахыхәмаршәа Асҭана. Убысҟан ауп Хьыма иангәалҭа атапанча иқәкны дышгылаз.

– Унан! – лҳәан, илкыз атапанча амарҭақ инаҵаҵан, гәырҕьаҿҳәаша лҳәаарц лҭахызшәа, Асҭана днеигәыдхахалеит.

Асҭана иеиликааит уи ирласны илаҳарц илҭахыз.

– Урҭгьы абра ааигәа иҟоуп, сара аԥхьа сыԥналеит, зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа. Сгәы иаанагоит уи азыҳәа шәгәы иалсрым ҳәа. – Нан, шәыхԥык шәеицума? – лҳәеит Гәашьа, «урҭгьы» ҳәа, ииҳәаз иаанаго еилылкаарц. – Еицымлашьас иҳамоузеи, Ҭакәи ихала абна дылаҳҵома!

– Егьырҭ абаҟоу? – дҵааит Хьыма иаалырҟьаны:

– Арасаҭраҿы, – аҭак Хьыма лахь иныҟаҵаны, Гәашьа дналазҵааит: – Иацы аахыс абрахь тәымуаԥык дыбжьалахьоума?

– Аӡәгьы дсымбац, нан, саргьы сгусҽануп, – лҳәеит Гәашьа.

– Ибзиоуп, нас, уажәшьҭа арахь саарыԥхьап, – иҳәан, дындәылҵит Асҭана.

Абыржәоуп Хьыма еиҳагьы даншәа. Иахьа уажәраанӡа, еивасны рҟамчы шьҭыбжьқәа апҟацаҳәа ирганы, агәашә иаадыххылоз арԥарцәа уажәы аҵх лашьцара рҽалакны аҩны ашьҭахьала имааир ада ԥсыхәа рымамкәа иҭазыргылаз аҳҭыс даназхәыц. «Аԥхьаҟагьы ирыԥсҭазаашьахозеишь дара? Абас ҵхы лашьцара мацарала иныҟәоумашь? Цәырҵшьас ирымоузеи, раҕацәа Аимхаа ыҟанаҵы? Аҳәынҭҟар ичынуаагьы урҭ ирышьҭазар акәхап» – гәаныла дхәыцуан дахьгылаз.

– Нан, Хьыма, бымгылан, аишәа архиара балага – ҳәа, лан лыбжьы игаз дызлаз ахәыцрақәа даарылнахит Хьыма, аха дахьгылаз дзеиҭамҵит. Лшьапқәа алуқәа рхазшәа акәын ишыҟаз. Иара убас акәын лыжәҩахырқәагьы шыхьанҭаз, илзеиҭамго еидара хьанҭак даҵазшәа.

«Ала игәанаҭар, ишра иҟоуп» ҳәа, даацәшәан, абарҵахь дындәылҵит Хьыма. Ала акәзар, иахьтәаз аҭыԥ аҽы иҟаӡамызт. Убри аамҭазы алашьцара иаалҵны абарҵа иааҵагылеит рыхҩыкгьы, Ала урҭ ршьапы иаҵагьежьуа, иԥан иргәыдԥало, наџьнатә аахыс еибадыруазшәа, рахәмарра иаҿын.

– Хәлыбзиақәа! – иҳәеит Гыџь иҩызцәа аԥхьаҟа даарылҵны.

– Бзиа жәбааит, нан! – лҳәеит Гәашьагьы ибџьарԥсараха лаԥхьа игылаз арԥарцәа дшанханы дрыхәаԥшуа.

– Ҳаара иахыԥазар ҟалап, аха гәыбӷан ҳашәымҭароуп, ҳҭагылазаашьа жәбоит, – иҳәеит Гыџь.

– Иауазеи, нан, макьана аҵх абаҟоу, – лҳәан, Гәашьа аҩныҟа дныҩналеит. Егьырҭгьы налышьҭалеит уахь.

Азныказы иааҭынчрахеит аҩны аҩныҵҟа. Рызегьы, алашара аҿаԥхьа иҟарҵара, ирура иақәымшәо иааилахеит.

– Шәтәа, нан, шәызгылоузеи. Хьыма, аҟәардәқәа баарых, – Гәашьа иааилалгеит иааҟалаз аҭагылазаашьа.

– Ааи, нан, ҳанааих, маҷк ҳаатәап, – иҳәан, Гыџь ихы намариашан иикыз ашәақь дахьгылаз иацәыхарамкәа аҭӡамц инадиргылеит.

– Маҷк ҳаатәап захьӡузеи! Шәхәы рхиоуп, ус аламала шәҳашьҭуам, шәнапы аӡы нақәышәҭәа, – лҳәан, афатәқәа ааганы аишәа ақәыргылара дналагеит Гәашьа.

Убри аамҭазы ала абарҵа иҩыҵҟьаны ашра иалагеит. Агәашәгьы шкыдҳалаз абжьы геит. Арҧарцәа ршәақьқәа ахькыдгылаз иаакыдырҧаан, ргәырҿанҵаны иаагылеит. Хьыма асаан илкыз налымпыҵҟьан иахьынкаҳаз, иҧыххааса ицеит. Гәашьа лакәзар, илура-илҳәара дақәымшәо дгылан.

– Шәымшәан, афатәқәа ҧхьашәк наҟ, – иҳәан, Ҭакәи аҿаҧарахь дныҩналеит. Уи инаишьҭалеит иҩызцәагьы.

Хьыма афатәқәа аишәа иаақәылхын, иныҧхьалкит. Гәашьа ачуан ахҩа нахаҵаны акҿаҩра дныкҿалеит.

– Хәылбзиа, аҧҳәызба!.. – иҳәеит ашә дшаахыҵызҵәҟьа ибжьы ихаззала Кәынта.

– Бзиа убааит!.. – аҭак ныҟалҵеит Хьыма, диҿамҧшӡакәа.

– Даара фатәы хаак афҩы саҳауеит, зхәы шәырхиада уаха? – ҿааиҭит, Хьыма лахь иблақәа дынцәыҵыҧшны, Кәынта.

– Сашьа ду дычмазаҩуп. Ихәы ҟасҵеит, уаҵәы уахь амҩа сықәлап ҳәа сгәы иҭоуп, – лҳәеит Гәашьа, илкра-илшьҭра дақәымшәо акҿыҩра дахьыкҿаз. – Нан, узыргәамҵуазеи, аҵх акыр инеиxьеит, акыр уҭахума?

– Камбашьк збом. Шәырахәқәа ирылалан иаазар сгәахәын, – иблақәа Хьыма изылҟәымго ҿааиҭит дахьтәаз Кәынта. Уи акамбашь акәмызт ихы иҭаз уажәы.

– Сырахә акгьы рмыцааит, – иаахжәаны ҿаалҭит Гәашьа. Уи акамбашь акәым, џьма цыркьыкгьы шимамыз лдыруан азоуп абас ирымчны дызиацәажәоз.

– Фырџьанк укыр ҟамлари, – лҳәеит Хьыма, усгьы уи рыжәтәк днаҿымхәакәа дшымцоз лдыруан аҟнытә.

– Исышәҭозар мап ацәыскуа сыҟахума, – ицқәа хырџьаџьаны, Хьыма дахьиацәажәаз игәы иахәаны дналҿаҧшит Кәынта.

Хьыма афырџьан нҭатәаны инаилыркит.

– Ахәы санхала ҿышьҭыбжьқәак саҳан, нас иаразнак иныҵаба ицеит. Шәара акыр шәаҳазар?

– Акгьы смаҳаит, умбои, – лҳәеит Гәашьа иаархьшәашәаны. – Қәыцьмақәаахап. Ҳгәылагь ижә цӄьашәӄьа иқәырԥеит. Ҽаԝ-раҭагалан ақәыцьмақәа еиҳагьы рлеишәа цәгьахоит. Уа-жәааны ауаагьы ирзыҭрысуазаап. Ақәыцьмақәа рами Ачуа Кәынԥал дыцӄьашәӄьа дықәзԥаз.

Гәашьа илҳәаз ашоура ижәнаԥеит Кәынта. Ларгьы илды-руан уи ашоура шижәнаԥоз. Нас даагьежьын ашҭа дынҭыԥны иҿынеихеит.

Хьыма аишәа илырхиаз рнапқәа ааӡәӡәаны инахатәон еиԥш, ала ԝаԥӄьан ашра иалагеит.

– Изакәзеи, мшәа, уаха изҿу, – лҳәан, адәахьы дындәылԥит Гәашьа.

– Хәлыбзиа, саҳәшьа!.. – асҭаршын ибжь гәаԝа ашҭа инықәԝит.

– Ҳцароуп, арҭ ҳашьҭа ихылеит, – иҳәеит ишәақь аакҿыхуа Гыць.

– Узыниаз ухы анраал. Абас ауп ишыӄоу абрагьыԝ ила-хьынԥа. Хьаас иӄабымԥан Хьыма, ҳара ҳаиҭаахуеит, – иҳәан, ашьҭахьтәи ашә ала иҿынеихеит Ҭакәи. Иԝызцәагьы уи инаишьҭалеит.

Асҭаршын ишькылкыԝцәа ԝыцьа ицны ианааԝнала ишан-ханы иаанхеит.

– Саҳәшьа, дызусҭада уаха абас зхәы шәырхиаз?

– Аишәа сыргылоит. Шәымаҳә, Хьыма лаб, даныршьыз аҽны иақәыршәан есышықәса, – лҳәеит Гәашьа даԥамхакәа.

– Ааи, ҳамаҳә бзиа дызшьыз даадыруандаз, анышә да-махгьы, – даамақарны иаԥхьа игылаз аӄәардә дныкәтәеит асҭаршын. – Уи бзиоуп, аха ацәашьы абаӄоу, саҳәшьа?

– Ацәашьы хиоуп, – лҳәан, адулаԥ дынҭаԥшын, цәашь пак аацәырылгеит. Уи адагьы ацәашьқәа рхианы илыман ес-қьынгьы. Аныҳәагатәқәа рацәаны иӄалԥон лара. Ԥхыӡ баа-ԥсык лбаргьы, ашьыжьӡа дԝагылан, аҿаҭахьа лықәылԥон. Хәыц еиқәаԥәа злам арбаҕь, аика ԥкәаны иоулыжьуан. Ма ачахәаажәа ԥшӡа ӄаԥаны дахныҳәон. Убысӄан илбылраны иӄаз ацәашьқәа заанаԥ илырхион.

Баалоу Чӷьыц акыр шықәса ԥуан сҭаршынс аус иуеижьҭеи. Дызҭахыз раԥкьыс дызцәымӷыз шеиҳазгьы, аҳәынҭқаррахьынтәи имаз абӷа ала, иахьа уажәраанӡа кьыс имамкәа даауан. Шамахамзар, иааиҿагылозгьы бзиарак ибараны дыҟамызт. Аӡәы заԥәык дызмыхәоз, Ԥәыҵь Ҭакәи, Хабыгә Ачба ичараҿы, инапала ихы ҭаирхеит. Уажәшьҭа иахьынӡаилшо, анхацәа рыхәда дықәтәазаашт. Иахьа уажәраанӡа изхымгоз, аусҳәарҭаҿы Ҭакәи аҟамчы ахьихиҟьаз ауп. Уи ахҭыс, акыр шықәса шахыԥуазгьы, ауаа ирхашҭуамызт. Џьара акы аӡәы игәалашәарц иҭахызар, убри аныҟалаз амш иаԥишьуан, «Сара сԥа диит, Баалоу Чӷьыц иҟәаҟәа анкыддыршааз ашықәсан» ҳәа.

Гәашьеи иареи реижәлантәра ада ус иашьарала еизааигәамызт, аха иара лымкаала Гәашьа пату лықәиԥон. Хьыма Ҭакәи длышьҭоуп ҳәа, алымҳаҭасқәа имаз цқьа агәра изгомызт. Аиаша иазҳәозгьы дауизыԥшаахуаз. Ҭакәи игәаӷ иман аҟынтә, уажәшьҭа ацәҟьа даҿаиршәыр иҭахын. Убри азоуп уахагьы абра дзааз. Идырит Такәи абра дшыҟаз, ма даайраны дшыҟоу, аха ицыз ишькылкыҩцәа, иара изыҳәан бзиа зымхәыцуаз уаан азы, иԥсы иахимырӡааит. Даргьы ирбеит, ахәы ирхиаз аишәаргылара ишатәымыз, аха рҽаларымгалеит. Абри еиԥш афатә хаа аҭыӡшәа алхра рзаԥсамызт. Изыԥшыз, Гәашьа ацәашьы икыдылԥаз анбабылуеи ҳәа акәын. Зныкацәашьы былны икыдшәар, акрыфара напы адыркуан.

Иара уи акәхеит, ацәашь кьаҿ хәҷы акрахыԥран иҟазма, иаразнак иблит. Асҭаршын иҩызцәеи иареи, ахьаца мца ргәыԥашы, Ҭакәираа рзы идырхиаз ахәы иахатәаны, аԥәацақәа неимда-ааимдо акрыфара иаҿын. Хьыма урҭ дырхагылаӡы рымаԥ луан, лгәи лылаӷырӡи еилаԥәо. Аха илычҳауан, илмычҳар ада ԥсыхәа лымамызт азыҳәан.

Аабатәи ахы

Ҭакәи иаԥхьа аԥәаԥ-аԥәаԥҳәа икаҭәоз ацәыкәбарқәа дырзыӡырҩуа дтәан. Зны еиҳа иласны игон, даҽазныхгьы

ҭынч-ҭынч. Ажәԥан ахьтә ақәа ҕәҕәаны аура ианалагалак, даргьы адгьыл иазгәаышьуазшәа ацәыкәбарқәа еишьҭагыла ахҭа иҭарыԥсон. Уи ашьҭыбжь шаҟа иласу аҟара, Ҭакәи игәгьы аисра иалагон. Ҭынч-ҭынч ианлеиуа игәгьы аҽеиқәнакуан. Уажәы иара дзызхәыцуаз, Хьыма илырхиаз рхәы афаха рмоукәа ишцаз акәын.

Аԥны ашьҭахь, арасаҭраҿы рҽқәа ахьҿахәаз ианнеи, акраамҭа уа рҽааныркылеит иԥызцәеи иареи.

– Абри акәын ишәасҳәоз, – иҳәеит Ҭакәи иааигәа игылаз иԥызцәа рыжәԥахыркәа аарыҕәҕәаны.

– Иарбан иҳауҳәаз? – Ҭакәи ииҳәаз иаҵанакуаз шидыруазгьы дҵааит Гыџь.

– Ԥсҭазаара шәоураны шәыҟаҳам сара шәсыцнаҵы.

– Нас ҳара ҳауԥырхагоушәа убома? – игәы иааҵаххит Асҭана.

– Абар, ԥ-мшуп уааҵас акыршәымфеижьҭеи,– иҳәеит Ҭакәи иааицәымҕханы ирылаигалаз ажәа азы.

– Ас ҳаиқәымшәацыԥхьаӡа аҽԥныҳәақәа рыҟаҵара уалагар, усҟан ҳзеицымныҟуеит ауп ҳаԥхьаҟагьы. Сара иуасҳәаахьеит уи уаҳа уаламцәажәарц. Иаҳҳәаз ажәа ҳәоуп, – иҳәан, ишыҟаиҵалац еиԥш, ашькыл ишьапы кыламкӡакәа, дыԥан дԥақәтәеит Гыџь иҽы.

Иԥызцәагь иаразнак рыҽқәа рыбҕаҿ иԥеит.

– Ҳцап сыԥныҟа, сангьы илаҳәатәыми иҟалаз. Абар ԥ-мшуп уи слымбеижьҭеи, – иҳәеит Асҭана иԥныҟа ацара иҭахны.

– Уахьынӡа харацәоуп, амԥа ҳшықәу иҳацәшоит, – иҳәан, иҽы ишьхәа нарбаны днарылҟьан, иҿынеихеит Ҭакәи. Заанаҵы зымԥа иазымхәцыз абрагьԥы, иҭахаз диԥызоуп. Иахьаангылаз аԥсаҵла ашьапаҿы асаба ыҵыԥԥ иҟан. Иагьа амш цәгьазаргьы қәа цырак кылшәомызт.

– Уаха сара сцаԥшьоит, шәара шәхы ныкәшәҵа, – иҳәеит Ҭакәи.

Уи имаркит иԥызцәагьы. Иоупа абжа наиҵаршәны, егьи иаанхаз наиқәҵаны иаҳа иахьбарҭаз ҭыԥк аҿы днышьҭалеит Асҭана. Уаха раԥхьаӡа акәын уи иԥсҭазаараҿы аԥса ашьапа-

ҿы анышә хьшәашәа даныҟәиозгьы. Жәаашыҟәса ирҭагылаз, нап зыдкылан иааӡаз абиԥазаҵә, абна алаԥхьара аниҟәшәа, уи дашьцылазшәа ихы ахьныҟәиҵаз иаразнак дыцәеит.

– Иан дрыцҳасшьоит иара иаҵкыс, – иҳәан, иуапа ааишәыхны Асҭана инаиҟәиҵеит Ҭакәи.

– Иҟоуҵарызеи, саргьы дрыцҳасшьоит, аха уажәшьҭа дҳацрымҵуазар акәхап. Дҳацрыҵыргьы дшәарҭоуп, машәыр изырур ҟалоит, – иҳәеит Гыцә ибжьы ныҵакны, Асҭана ацәа далҵыр ҳәа дшәаны.

Асҭана дыцәан дҭахәхәа. Иҵьымшь еиҟәаҵәаҟәа амзаҿеиԥш илахь иаҿаршәны. Ихы-иҿы ԥшӡа ахшцәа зхьыкәкәози, иҟьышә ҟаԥшьҟәа аҟәыԥшра зҟәыҳәҳәызи, аарла еинышәшәылоз иԥаҵаҟәеи ддырмаалыҟьуан.

– Ухы ныҟәҵа уаргьы, Гыцә. Нас ашьыжь ҳазхәцып ҳахьцаша, ҳхы зланыҟәаагаша, – иҳәан, ацәа иҽеимҭарцы ажәҩан днаҵаԥшит Ҭакәи. – Ҳашԥаԥсри, ҳабнаҟәа шәарахла иҭәуп. Ҳахьыԥхьо азы ҳаиҵахарым. Раԥхьаӡа аҵьыкеи, ашылеи, асапыни еиҟәыршәатәуп. Ухы уахәар, анцәагьы духәоит, Гыцә. Ҩнҟәакгьы рышәҟәа ҳзаатуазар акәхап, ҳара ҳабрагьцәаны ацәгьа ҳгәы иҭам. Ҳара зхы иаҟәиҭу уааүп. Ауаа ҳармыхәозар ҳарԥырхагам.

– Ус шакәу еилыркаару ауаа, – днеиԥыҩлеит Гыцә.

– Ҳаилыркаар рыхәҭоуп. Ирыгәҭасуа ҳнарыгәҭасыр, усҟан иҳадымгылар иабацо.

– Абарҭ зегьы шьакаҭәарада иҟалозар шаҟа ибзиаз, Ҭакәи.

– Ашьакаҭәаара сара исҭахума, уара бзиа збаша. Аимхаа убас ихы мҩаԥимгазҭгьы, иахьа ҳкәаԥӡа ҳаҩнҟәа рҟны ҳаҟазаарын.

Ажәбатәи ахы

– Уабадәыҟәлеи, саб, иахьа?

– Аимхаа иҵәыуара.

– Уи иахьа аума даныржуа?

– Мап, асабшазы.

– Нас усҟан умцарызи.

– Усҟангьы сцоит.

– Сара сгәы иаанагоит, уи ҩынтә акәым, знык иҵәыуарагьы иаҧсам ҳәа. – Наҩеи иҧсы ааилашәан, ибжьы наимҟәыҵҟьеит.

– Иухамыштҭзааит зшьа уалҵыз ауаа зусҭцәоу?

– Издыруеит, сара зшьа салҵыз ауаа.

– Нас иудыруазар, иуцәажәашьоузеи?!

– Сара зшьа салҵыз ауаа дара рхарала рыхәда ҧырҟаӡом.

– Аимхаа Қәыцьмахан ихароуп ҳәа угәы иаанагома уара?

– Нас изхарада? Ижәла зеиҧшраз ала ихы мҩаҧигама Қәыцьмахан убри аҿны?

– Уи азин иман ихы шымҩаҧигалакгьы. Инагоу аҭауад зинс имақәоу рацәоуп.

– Уа уиашам, саб. Ҭауадаа роуп еиҳагьы зхы бзианы амҩаҧгара зыхәҭоу. Ҳара ҳҟынтә иргароуп егьырҭ аҿырҧштәы. Аламыси ауаҩреи рзыҳәан Кавказ еицырдыруаз ауаа, атәитәыхқәа реиҧш ҳхы мҩаҧаагоит зны-зынла. Ижәла ирҧхашьеит Қәыцьмахан. Уи дымҵәыуаӡакәа ажра ихәҭоуп. Ирҧшӡама Хабыгә Ачба ичара убри аҿны?

– Иабаҭахыз Хабыгә ирҧшӡара, – иаҳа-иаҳа аилашра даҿын Алмахсиҭ. – Анхацәа еизигеит. Уигь азмырхакәа, инаган ҳаҧхьа иаҳҿаиртәеит.

– Иабоубахьоу нхаҩык ихы бааҧсны имҩаҧиго ҳара ҳчарақәа рҿы. Урҭ ҳара ҳаҵкысгьы рхы пату ақәырҵоит. Ацәгьеи абзиеи рҿы ҳашьҭахьгьы игылом.

– Афырхаҵа Наҩеи! Умцои нас анхацәа рахь. Рымаҵ уулап, дара рыда уаҳа ҧсыхәа умамкәа уҟазар...

– Аиашаҵәҟьа уаҳарц уҭахызар, урҭ рыда уаҳа ҧсыхәа ҳамаӡам ҳара, – иҳәан, наҟ иаб днеиҧырҵны аҩныҟа дныҩналеит Наҩеи.

– Урҭ рыда уаҳа ҧсыхәа умамкәа уара хаҭала анцәа уҟаиҵааит – ҳәа, иҧсахы еибакуа, иҹкәын ибжьы наишьҭаиргеит Алмахсиҭ.

Ӡаҧшь Алмахсиҭ игәы иамыхәоз акы анибалак, дқәыцьмахон. Имаҵуцәагьы рҿыҧхьаркуан убысҟан. Шықәсқәак

рапхьа, ибашаӡаз уск азыҳәан, деилашәаны, ала-аҳәа кыдҟьо аштҭа дшыҟәыз, иматәуөык «иҟалазеи, ухатәкы» – ҳәа, дахьааидгылаз, итапанча аатпааны дишьит. Убри нахыс ихала деиҟәтәаанӡа ишҟа инеихуадаз. Рызегьы аө итпаланы, ишәаҟьаны рҽеыртәаахуан.

Иишьыз анхаөы алажә еипш, инаихан дыөцәытәаржит. «Сишьырц игәы итан азы дысшьит», – ииҳәаша изымпшаар ҳәа даушәаахуаз Алмахсит.

Ауриадникгьы дааит уи атәыхәала. Аха аҽены хәлаанӡа акәасҟьа азал тбааҿы итәаны ҟьаф руан. Инеитәыхны рычҷабжь акәын идәылыөуаз. Ҳәара атахума, ауриадник илшон, астәаршын даашьтны Алмахсит уахь дигарц, аха уи арахьынтәи напымацара дцомызт.

– Иҟоу умбои, ауриадник, сгәы анааилашәалак, иара уара уакәзаргьы илаугәыдтәаны усшьуеит, уи азыҳәан гәыбҕан сумтан, – иҳәеит зкьаф ҟалахьаз Алмахсит.

– Уи шпа?! – иҵьшьаны днацытәҟьеит ауриадник, ибла кылтәытәҟәа ихы иҟәтан. Иарҕьа напала иаҳәа амҳастәа кны, егьи инапала ичынҟәа уажәы-уажәы ихьөруаз рҽеиуа.

– Ишпыкәу умбои, ухатәкы, схы схаштуеит усҟан, сааигәа иааиз... – Алмахсит иажәа дызланагалацәаз ала уажәшьтәа дырҟәатәыргьы цәгьа имбо даақалеит. – Ус сҳәеит ҳәа зынӡаск сгаӡоутәәҟьа џьумшьан. Сахьхысуагьы здыруеит, – иҳәан, ауриадник иапхьа итәацәны иҟәгылаз атәәцa интеитәеит.

– Нас, усҟан аҳәынтҟар даaудгыларгьы уиеихсуама? – дтәааит ауриадник, иаалырҟьаны Алмахсит ишҟа ажәала ажәылара ҟатәо.

– Ҳаи, иуҳәо закәызеи! Аҳәынтҟари аматәуөи шпеидукыло, – дахьтәаз дөатәҟьеит Алмахсит.

– Азакәан иаҳәом аматәуөгьы дышьтәуп ҳәа, – апхьа аастәа иажәаҟәа ыршҳамны аҿынаирхеит ауриадник. Уи ахыртәаагеипш итәаны имаз, акыр злаирҳауаз иажәаҟәа зегьы ихы иаирхәар акәын иахьа. Уи идыруан Ӡапшь Алмахсит абаз кыдҟьан, амаат шалихуаз. Убри аҟынтә, уажәшьтәа иаамтоуп анигәахә, имаанаҟәа ихы иаирхәарц иаҟәикит. Акы

иара Алмахсиҭ ихала ихы ииркит. Аҩы иижәцәаз иахҟьаны, дазымхәыцӡакәа дамхабыжәцәеит. Иагьа умҳәан, аурианик аҳәынҭқар имаҭ зуа уаҩуп. Иааигәапхар аус ахь икылигар ҟалоит. Аха доугаӡаху. Алмахсиҭ иҳәан еипш, «маҭуҩык изыҳәан», иахьа иоураны иҟоу аԥара ирӡуама.

Алмахсиҭ иҵьыба дынҭалан, хәышә-мааҭ ааҭыганы ауриадник иаԥхьа иныкәиҵеит.

– Иҟоу умбои, – иҳәеит ауриадник, аԥаракәа аашьҭыхны икуа иҭаҵо. – Анапи-анапи еибаӡәӡәоит, аҩбагьы аҿы рызәзәоит.

– Усоуп, ааи, – иҳәеит Алмахсиҭ, изхиҳәааз ззакәу изымдыруа.

– Умш аабзиахааит, – иҳәан, дҩагылан адәахьы дындәылҵит ауриадник. – Аиаша уасҳәап, Алмахсиҭ, аԥара ԥароуп, аха азакәан амч еиҳауп. Сара сынцәам. Зегьы сылшо сыҟаӡам. Аҳаҳаи амарџьа, аӡәы дмашшааит, – иҟамчы аарымхны, дзазо дҿыжәлан дцеит ауриадник.

Мызкы ааҵхьан асҭаршын дкылҟьа дааит ауриадник дуԥхьоит ҳәа. Уи иаанагоз идырит Алмахсиҭ. Даҿа хәышә-мааҭ аашьҭыхны уахь дцеит.

– Ауаа рҿы узкуам, – иҳәеит дшыҩналаҭцәаҟьаз ауриадник.

– Иҟалазеи, узсыԥхьазеи?

– Аӡәы дашшит – иҳәан, зааҭаҵ еиқәиршәахьаз абгьыц аацәырган иныкәиҵеит иҿхыршәааны.

– Нас иауазеи дашшызар?

– Иаууазеи умбо, абри аус рбылгьо иҳаман ҳдәықәлар акәхеит, – иҳәан, даагылан аԥенџьыр, ахь днеины адәахьы дыԥшуа даагылеит ауриадник.

– Иаахтны иҳәа, шаҟа уҭахузеи уажәы?

Ауриадник дахьгылаз даахьаҳәны, гәынамӡарыла даацәажәеит:

– Уара исуҭо аԥаракәа зегьы, сара сџьыбаҿ иаансыжьуеит ҳәа угәы иаанагозар, уиашам. Саргьы исшоит. Алаҳәақәа реиԥш иаҳзыԥшуп амза анынҵәо. Нас, уара иумсымхыр, иабаазго урҭ ирҿасҵо? Хышә-мааҭ агхоит, уаҳа усыргәамҵуам...

Амала, уаргьы ухы гәаҭала. Иаaубалак иргәыдҵан рышьра азин ҳаимҭеит иара иаҳаракыра – иҳәан, ихаҿы икыдыз аҳәынҭқар Никәала ипатреҭ ахь дынхьаԥшит. Алмахсиҭ аҳәынҭқар ипатреҭ акырынтә ишибахьазгьы, ҿыц ибазшәа иблақәа ҭырхаха днахәаԥшит. Еиҳараӡак дхызхыз, аҳәынҭқар апатреҭ аҿы ихынкылашьа акәын. Дзықәтәаз аӄәардә иарҕьа напы нықәҵаны, иҽхырнаашәа, ихы-иҿы ԥшӡа маҷк ашҳамреи аԥагьареи нықәианы, «ашьшьыҳәа шәыӄазар еиҳа ишәзеиҕьуп» ҳәа, – аанарго.

Алмахсиҭ аҳәынҭқар ипатреҭ дшахәаԥшуаз, икәахь инапы ндәықәҵан икаба аӷьыба иҭаз аԥарақәа хышә мааҭ аахыхны, ауриадник иаԥхьа иныкәиҵан, ус ҿааиҭит:

– Сгәы иаанагоит, сцәырҳәра аҵыхәа абра иԥҵәап ҳәа. Иаҳҳәеит ҳәа амаҵуҩы абри аӄара даԥсоума?

– Амаҵуҩы дшьы имҳәаӡеит абри ҳханы икыду. Амаҵуҩы амаҵ иулааит, аха душьыр ӄалаӡом. Сара уаҩы гәыцқьак суқәшәеит акәымзар, даҽаӡәызар, улаганы уҭеикуан, уагьцәирҳәуан. Абасоуп аусқәа шыӄоу… – иҳәеит ауриадник, Алмахсиҭ уажәшьҭа дцаргьы цәгьа имбо.

Уи еиликаан, Алмахсиҭгьы уаҳа акгьы мҳәакәа дындәылҵит.

Иӄазшьа бааԥсқәа ирыхӄьаны, акыр амыӄәмабарақәа дрыниахьан Алмахсиҭ. Цәгьарамзар бзиа зымхәыцуаз ауаҩ знымзар-зынгьы игәы иҭамшәацызт абри иӄаиҵо ахәымгарақәа ӷьара иԥылапҳәаны. Илшоҵәӄьаны дыӄазар, дзықәгылоу ашьац еиԥш, ауаатәыҩса зегьы ирӄьыцуан. Уажәы, иҷкәын Наҩеи дизгәааан, ала-аҳәа кыдӄьо ашҭа даныкәла, зегьы рҽырҵәахит.

– Иӄалазеи, саб? – лҳәан, акәасқьа дналбаан днеиԥылеит иԥҳа Марҭа.

– Шәысзымааӡеит, – уи аӄара иақәмырҕәҕәацәакәа аҭак ныӄаиҵеит Алмахсиҭ. Уи ихшаз зегьы раасҭа иԥҳа лымкаала бзиа дибон. Шамахамзар, ибжьы рдуны дылмацәажәацызт.

– Даҽаӡәы иҳәо уаҩы имаҳац, уара иухшаз ааӡам ҳәа, – лаб ииҳәаз лгәамԥхакәа инаиҿалырхьит Марҭа.

– Дааӡоума, нас Наҩеи?! Анхацәа ҭынхацәас ишьҭихит. Ҭакәи, уи иҩыза Гыць уҳәа абжьысқәа, цәгьарамзар бзиа ҟазымҵо. Убырҭ дрыдгыларгьы цәгьа ибом. Деилагеит ауп, уаҳа акагьы! – иҳәан, иҽы ахьҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит.

– Уабацои иахьа?

– Аимхаа иҵәыуара! – нас ибжьы рдуны инациҵеит. – Баргьы мап ацәыбкуама уи иҵәыуара сахьцо?

– Сара сусс иалоузеи, саб, уара уахьцо-уахьаауа. Аха уи ихы зламҩаԥигаз ала, аҵәыуара даԥсам, – лҳәаан, даахынҳәны аҩныҟа дныҩналеит.

Ажәабатәи ахы

– Сгәы иалсит, дад, Ҟазылбеи. Иакәымыз шәақәиршәеит уи алахша, – Ҟазылбеи дидышшылеит Алмахсиҭ.

– Ала ҳафеит аҽнышьыбжьон, – игәы дкыдсылан, дааҕызҕызит Ҟазылбеи, – саргьы сишьыр акәымзи, сашьа бзиа, сашьа нага ихәда ԥҟаны днасымҵаҵаны данцоз. Иҟасҵарызеи, схы знысҟьода? Ишәыхьзеи, абааԥсы суа-сҭынха, акы насабжьыжәгарауазеи.

Алмахсиҭ игәы иахәеит Ҟазылбеи дыгәжәажәо, иҟаиҵара иаԥшьызгаша ауаҩы диҭахызшәа аниба. Иаразнак напы аиркит, уаанӡа еидхәыцлан имаз аус еиҵаҟәаҟәақәа абыржәы ихы иаирхәарц. Амца ахьакуа аӡы ақәҭәаны арцәара ацымхәрас, афархь аҵазыԥсо Алмахсиҭ ииҭахыз аус ибеит.

– Усҭахын, – иҳәеит Алмахсиҭ Ҟазылбеи ихы наидкылан.

Ҟазылбеи иблақәа ҭырхаха Алмахсиҭ днеиҿаԥшит, исыхәо ак сеиҳәомашь ҳәа. Нас ашьшьыҳәа ауаа инарылсын, аҩны ашьҭахь игылаз аҩцара иныҩналеит. Аимхаа руалыр дуқәа еиххәа-еиҵхәа игылан, кәапеишәа ҩыла иҭәны. Ҟазылбеи иқәаҵара даара амҽхак аман. Ажьҭаара шааилак, анхацәа русқәа ааныжьны, рымҵәышәқәа рыманы уахь инеир акәын. Имнеиуазгьы ҳаҕеимшхаран ирзыҟалараны иҟаз. Иашоуп, Аимхаа ҟамчԥҵаҵала аӡәгьы днарцомызт, аха дахьдырхәуан. Ирахә ицәырҕьычуан, ица ҭадырцәуан. Убри аҟынтә зегьы

ирдыруан ирҧеиҧшыз азыҳәан, рхатә усқәа кажьны уахь инеиуан.

– Абра утәа, Алмахсиҭ, – иаарҳәны игылаз ауалыр наиирбеит.

– Ара ҳабжьы аӡәгьы иаҳарым, – иныҵакны ҿааиҭит Алмахсиҭ.

– Мап, ара даҽаӡәы иитахузеи, ҳхала ҳауп иҟоу. – Алмахсиҭ ииҳәарц ииҭахыз иаарласны дзаламгеит. Дахьтәаз аҭыԥ маншәаламшәа ибан, днаҳәы-ааҳәуа. Нас илаҟәны игылаз аҟәардә дныҟәтәан, ҿааиҭит:

– Схәыцуеит, сеиҭахәцуеит, дад Ҟазылбеи, – иажәа дналагеит Алмахсиҭ. – Уи ауаҩ, шәара шәакәым, ҳара зегь ахьымӡҕ ҳиргеит. Анхацәа рҿаԥхьа ҳхы ҳзышьҭымхуа ҳҟалоит, ҳшьа ҳзымур. Аамҭа ацара иаҿуп. Уашьа дужаанӡа уи анузыҟамҵа… – иҵегь амца ацраҵаразы уа иҽааникылеит.

– Нас, уи шыҟасҵара ҳәа, исабжьоугозеи?

– Иуабжьазгозеи умбои, – уажәы иаҳа иаархьшәашәашәа даацәажәеит Алмахсиҭ, – дышьтәуп.

– Дабасымԥыхьашәо, сабаишьҭало?

– Сара иуасҳәоит иҟаҵатәу, – ԥыҭраамҭак ааҭынчрахеит еиҭа. – Ҭакәи иаб аҩны дахуп. Уи инеигәыдҵан душьыр… – иажәа еиҭа уа иааҿахиҵәеит.

– Иснаҭозеи атаҳмада ишьра?

– Уааӡырҩы, Ҟазылбеи. Ҭакәи хара цашьа имаӡам. Иаб дихылаԥшуа ааигәа дыҟоуп. Иаб душьыр, иара дцәырымҵыр ҟалом. Ма умҩа икуеит, ма душьҭалоит. Убысҟан имариахоит убрыгь ишьра.

Ҟазылбеи иқәыцьма блақәа аацырцырит. Алмахсиҭ дааигәыдиҳәҳәалан, ихы днагәӡын, ишьа уны дгылазшәа бо ҿааиҭит:

– Уара уакәзаап сара сызҭахыз. Сашьа анышә дасҭаанӡа уи дсызшьыр, уара узы сыҟазаауеит сыԥсы ҭанаҵы.

– Сара исҭаху ҳахьымӡҕ ҳхаҳхыр ауп, – иҳәеит Алмахсиҭ.

– Угәы ишԥаанаго, санбаиқәлари? .

– Уаҵәы ианаацәылашо. Усҟан ирахәқәа еилиргарц адәы дныҟәлоит, – иҳәан, даагылеит. – Иҷкәын думԥыхьамшәар-

гьы, – дҵак аҳасаб ала иажәа деиҭаналагеит, – иаб ишьрала ԥыҭрак угәы урдап, иара ихаҭа дуҿаҳаанӡа.

– Угәы ишԥаанаго, Ҭакәи иҩызцәа ицхарушь?

– Аиаша сызуаҳәом, аха ицзар маҷк ишәарҭоуп, маҷк акәым, идунгьы. Убри аҟынтә, – иажәа уа иааҿахиҵәеит Ҟазылбеи Аимхаа аҟәыларазы дыхиоу дыхиаму еиликаарц азы Алмахсиҭ.

– Сара исымоуп аҵыс мҩас абла ҭызхуа арԥарцәа– Урҭ хҩык ракәым, қыҭакгьы иазхоит, – иҳәан, иԥсы ааивигеит еидара хьанҭак даҵыҵызшәа Ҟазылбеи.

– Анцәа уирманшәалааит, – игәы дааҭагәырҕьеит Алмахсиҭ, – сгәы иаанагоит еибаҳҳәаз аӡәгьы имаҳап ҳәа.

– Ҳәынаԥымзар абри аедара уаҳа уаҩы дыҩнамзароуп, – иҳәан, ашә днагәҭасны иааиртит Ҟазылбеи.

Аҩыџьагьы адәахьы индәылҵит.

– Деиқәырхатәуп Ҭакәи иаб, – иҳәан, ауалыр ахы иқәыз иара икәадыр аашьҭԥааны, ашьҭахьтәи ашә ала дындәылҟьеит Кьасоу. Абнара иҽаҭан, Аимхаа рыҽқәа ахкаара иахьҭаз дынҭаххит. Қәыџьмахан иҽеиқәа шамахамзар дызқәымтәоз, Кьасоу данаба, ахы ҩышьҭыхны иаакьыркьырит. Иаргьы убри днақәтәаарц дааццакит.

Самырзаҟан инаркны Абжьуаа рҟынӡа ҽнак ныҟәа бжьан. Аха Кьасоу Алҭычба, шьыбжьышьҭахь Егры ахықә аҟынтәи идәықәлаз, амра анӡаалоз Абжьуаа рыгәҭа иагәылсуаз Дәаб аӡы дырхьан.

Алаапк иаҩызаз иҽы ахы дҩамыхаӡакәа даауан иара. Амҩақәа иахьынӡаилшоз иркьаҿуан. Иԥылоз «иҟалазеи, узырццакуазеи» ҳәа, наиқәҿызҭуазгьы аҭак риҭомызт.

Кьасоу Алҭычба идыруан Маҭеи иҭаацәара. Данхәыҷыз иаби иареи Арнаа инхоз рашьцәа рҟынтәи ишаауаз ианрықәхәла, уа иаангылеит. Ауха пату рықәҵаны иныҟәигеит Маҭеи. Ҭакәии иареи ршьапқәа еилаҵаны иахьышьҭаз, аҵх агәы ааҩнашааӡа еицәажәон. Усҟан аҩыџьагьы жәаба-жәаба шықәса ракәын ирхыҵуаз.

Убри аахыс ицеит акыр шықәса. Кьасоу иаб даныҧсы Аимхаа рхәура дҭалеит. Иҧсҭазаара дшақәымгәыӷӡоз даҽакала аҽаҧсахит.

Абар уажәшьҭа Ҭакәи иҩны дазааигәахон. Иҽы ишьхәа нарбаны анаара иаҿгаз амҩахәасҭа днаҿалеит. Дзыцәшәозгьы аҩны аӡәгьы дыҟамкәа днеир ҳәа акәын. Дабаиҧшаауеи, дабаишьҭало, игәра згода, зыгәра игода.

Ҭакәи иҩызцәеи иареи ахьтәаз ахәы аҟынтә ақыҭа зегьы унапсыргәыҵа ианушәа иубарҭан. Даргьы еиҳараӡак иахьыҧшуаз амҩақәа ахьеихадоу ахь акәын. Ариабжьарак зызхара зымфацыз рыҽқәа, шьамхахьы аҭәа илагылан аҳәра иаҿын. Ркәадырқәа аҵь ашьапаҿы ишьҭан. Иара аҵь ашьапы иадгылан ршәақьқәагьы. Џьаҧҳаныла иҭәыз рҟанҭаруазқәагьы аҵь амахәҭақәа ирыхшьын. Иаха аахыс иҷаҧшьоз Асҭана иуапа иҽылаҳәаан аҵь ашьапаҿы дыцәан. Урҭ уажәы ргәы рҭынчны раҧхьаҟа иҧшуа итәан. Рышьҭахь ала усгьы ааишьа ыҟамызт.

Ҭакәи илаӷырӡқәа ҩхаддылеит, иҩны алҩа ахылҵны иҩеиуазшәа аниба.

Иҩны иахылҵуаз алҩаҵә днахәаҧшижьҭеи ахәыцра ижәлеит Ҭакәи. Иабакылнаго иахьа изҭагыло аамҭа? Иаб иҩны дахыҵуама? Дааныжьынгьы цашьас имоузеи уажәшьҭа? Ҧсыхәа змамыз азҵаарақәа дыргәылахеит Ҭакәи.

«Ауаҩы смаҵуҩны анцәа сишеит, уи исзыиӡбуа зегьы бзиоуп» ҳәа, аниҳәоз аахыс иниасит ашәышықәсқәа рацәаны. Уи аахыс ихдырра хәҷы-хәҷла иазҳаит. «Саргьы суаҩытәыҩсоуп, уара уаҵкьыс сызлеицәоузеи» ҳәа, азҵаара ықәиргылеит ихазы. «Атәы сара сзыҳәаан анцәа дишеит, ус анакәха, сара сыҧсы ҭанаҵы сымаҵ иулааит» ҳәа, – ихәыцуаз ауаҩы, игәамҧхеит атәы «саргьы суаҩуп», ҳәа азҵаара ахьықәиргылаз. «Мап, уара ууаҩӡам, уара утәуп» ҳәа, имчрақәа еиҳагьы ирыӷәӷәеит уи. Агәынамӡаратә еиҿыхарақәа ҵысит. Урҭ ҿыла-бзыла рыбжьацәажәара ҧсыхәа амамызшәа анырба, атәы инапы ахаҳәмҿыхә ахь идәықәлеит, итәра даҵыҵырц азыҳәан. Иара убри акәхеит, абҵьар ада, еилгашьа рымамкәа иааиҿагылеит.

Адунеи аҿы арыцҳаракәа ирхаданы иҟалаз, бџьарда ауаатәыҩса русқәа ахьырзымызбуа ауп. Ашәақь ҭҟьаны ашьа анкаҭәалак ашьҭахь, иаҵахазгьы иианизгьы, рыгхақәа зырҽеиз абџьар иақәзбо, даҽазнык машәыр ҟамларц инеидхәыцло инатәоит. Уажәы иҟалаз аиҿагылараҿы абџьар ада ԥсыхәа ҟамлеит.

Абри абжьарак Ҭакәи дызҵаз иҟанҭаруаз хьанҭақәеи, инаган тапанчеи, иценка шәақьи азныказы ижәҩахырқәа хьызжәоз, уажәшьҭа иласхо иалагеит. Иҭагылазаашьа хьамҭа анышәара даҿын.

– Гыцә, ани иааүа дубома? – иҳәан, ашырҳәа дҩагылеит Такәи.

– Иаашьа ҽеим, деилкаатәуп, – ишәақь аакыдиԥааит Гыцә.

– Сара сиԥылоит, – иҳәан, дҩаҵҟьеит Асҭана. Аҽыуаҩ, ҵаҟа лбаа рзымариашашәа ацуҭа ааихҵәаны, аԥсаҵлақәа зхагылаз анышәынҭракәа рҿы дыҩхапҟалон еиԥш, ибжьы наиргеит Асҭана аҵла даавагыланы.

– Уабатәиу уара?

– Самырзаҟантәуп, аҭак ныҟаиҵеит, иҽы ахы аанкыло Кьасоу.

– Уабаццакуеи, бзиароума, цәгьароума?

– Цәгьароуп, Ҭакәи Ҵәыцьба дысҭахуп. Уара узусҭада?

– Сара Ҭакәи сиҩызоуп. Усышьҭал, – иҳәан, иҽы аақәыргьежьааны аҩадара дыҩны дҩаҿалеит Асҭана.

Кьасоу иҽы ишьхәа нарбаны алеи-ԥси рыбжьара Асҭана днаихьӡеит.

– Арԥыс, сара ус дук аҵыхәала саауеит.

– Уи еилыскааит, – ҿааиҭит Асҭана иваххы инеиуаз ишҟа дхьамԥшӡакәа.

– Ҳабацо уажәы?

– Ҭакәи иахь.

– Ҳара уаҳтәымкәа акы угәы иҭоумкааит.

– Ҳара ҳәа узҿу дарбану? – ивагылан инеиуаз днеизҵааит Асҭана.

– Анхацәа! – ибжьы ҩышьҭыхны ҿааиҭит Кьасоу.

Гыцьи Ҭакәии рыҽқәа кәадырны, рҽырхианы игылан, рышъҟа иаауаз ирзааргоз ажәабжь иазыԥшны.

– Ари д-Самырзаҟантәуп, – иҳәан, рааигәа даннеи, дынҽыжәԥеит Асҭана.

– Иитахузеи? – дҵааит Такәи.

– Шәуа дарбану Ҭакәи?

– Сара соуп.

– Сара уара иушьыз Аимхаа Қәыцьмахан имаҵуҩы сакәын, – ҿааиҭит агәаҽыназаара иманы Кьасоу.

Имаҵуҩы уакәын уи иаанагозеи? – дҵааит Ҭакуи, зҽы иааҽыжәԥаз арԥыс иҭырҳәыцааны дихәаԥшуа.

– Уажәы зхы иақәиҭу нхаҩуп, – иҳәан, иҽы аҭәра нақәыршәны, ашырҳәа Кьасоу иҿааихеит Ҭакәи ишҟа.

– Бзиароума, цәгьароума, уаазцазеи ҳара ҳҟны? – иҳәан, Кьасоу днеиԥылан, инапы ааникылеит Гыць.

– Абзиара анбаҟаз ҳара ҳзы. Рхы удыршьуеит, нас уаргьы уршьырц идәықәлоит, – иҳәеит Кьасоу, егьырҭгьы рнапы аанкыло.

– Иҟалазеи? – дҵааит Ҭакәи, арԥыс иааигаз ажәабжь ирласны иаҳарц иҭахны.

– Ҟазылбеи Аимхаа уаха амҩа дықәлоит, уҩны дақәлан уаб дишьырц.

– Иуҳәаз агәра шԥагатәу? – дҵааит Ҭакәи.

– Ҟазылбеи иҭахымызт иашьа дижааӡа душьҭалар, аха…

– Нас дазыҟазҵада?

– Алмахсиҭ Ӡаԥшь-иԥа.

– Алахша Алмахсиҭ. Ақабла акьынтыжә зфо аҟәыцраҳа, иаргьы ихәмгара изкажьуам, – деилашәеит Ҭакәи.

– Иахьа днеит иара, – далагеит Кьасоу иажәабжь, иидыруаз ааркьаҿны иреиҳәарц. – «Уашьа дужааӡа ушьа анузыму ҭауадаа зегьы ҳурԥхашьеит» ҳәа, иаҳәан дазыҟаиҵеит. Нас аимгеимцара схы иархәаны иушьыз Қәыцьмахан иҽы сҩақәтәаан, сышзахәоз сдәықәлеит шәара шәахь. Уара узбар – абзиа, усымбаргьы уаб адырра исҭап, дыԥхьаскып ҳәа.

– Уара сабоудыруеи абри аиԥш аус сзыҟауҵартәы?

– Уареи сареи жәашықәса рапхьа ҳшьапқәа еилацаны ҳашьталахьан шәара шәыҩны.

– Кьасоу Алтычба!

– Ааи, сара соуп, Ҭакәи.

Рҩыцьагьы рнапқәа ааикәдыршеит, еицәыӡны иҟаз аишьцәа анеиқәшәо еипш.

Гыџь Алмахсиҭ ишҟа имаз ацәымӷреи Марҭа лыбзиабареи дрызхәыцуа дышгылаз, уи арҧыс иааиз ишҟа ҿааиҭит уажәы азыҳәан еиҳа ихадароу зҵаарак еиликаарц:

– Уара ииашаҵәҟьаны иуаҳама, уи уаха амҩа дшықә-ло ала?

– Ааи, исаҳаит абарҭ слымҳақәа рыла.

– Уи иалидыраауазеи Ҭакәи иаб аҩны даху дахыму? – дцааит Асҭана.

– Алмахсиҭ иеиҳәеит уи аҩны дшахыз.

– Угәы ишҧаанаго, Ҟазылбеи қәылара ҳәа ихала ддәықә-ларым усгьы? – дҵааит Гыџь.

– Ҟазылбеи имоуп амаҵуарқәа, цәгьарамзар бзиа ҟазымҵо. Ҳәара аҭахума, урҭ ицымкәа амҩа дықәлауам, – иҳәеит Кьасоу, дыззааиз ауаа ииашан деилыркаарц иҭахны.

Кьасоу ишьҭахьҟа хынҳәышьа ҳәа имамызт. Иҟамызт уахь уажәшьҭа иара изыҳәан амҩа. Иани иаби рыҧсы анҭаз, хар имамшәа иҧсҭазаара ахьихигаз, Самырзаҟан уаҳа ишимбоз шидыруазгьы, уи хьаас имкыкәа, иуаажәлар рҿапхьа иламыс ианаҳәоз ҟаиҵеит.

– Уажәшьҭа сара сышьҭахьҟа гьежьышьа сымаӡам, – иҳәеит ихы ҩышьҭыхны иапхьа игылаз дырҿапшуа Кьасоу. – Абрахь сшааз сыҵрымхӡаргьы Ҟазылбеи ихәура сҭалом уажәшьҭа. – Иажәа уа иааҿахиҵәан, ихы иқәжьны даагыле-ит ҧыҭраамҭак Кьасоу. Нас еиҭа иҟаз аҭынчра ааилеигеит. – Шәгәы иаанамгааит, сара абри ажәабжь нашәаҳәаны абна снылапҟа сцап ҳәаны. Ҟазылбеи Аимхаа абра дааншза џьа-рамзарџьаргьы сцом. Сшәыдгылауеит сабџьар аанкыланы. Нас сымҩа сықәлоит.

– Иҭабуп, аҩыза, иаҳзыҟауҵаз азы. Абри еиԥш згәаҕьуа ахаҵара злоу иоуп. Иуҭахызар абра уаангыл ҳара ҳҿы, – иҳәеит Гыць.

Кьасоу игәы ҩышьҭырхит Гыць иажәақәа. Уажәраанӡа абри адунеи аҿы дзаҵәны дыҟазҭгьы, уажәы бжьҩеишьцәа Нарҭаа рыжәҩахыр дадгылазшәа ибон.

– Нас ишԥаҟаҳҵо, Ҭакәи? – дҵааит Кьасоу. Такәи ԥыҭрак ииҳәаша иҿамшәо иҽааникылеит. Еиҭа деиҵанарҕәҕәон иҩызцәа иара иус иахьалемгалоз, аха уи азҵаара уаҳа ирымеикуамызт. Ишырымуаз ибон. Нас дызхымԥашаз ажәа нареиҳәеит иҩызцәа:

– Усгьы шәхы сықәшәымҵар шәымуазар, абасоуп нас сгәы иҭоу. Саб дҳаманы абна алалашьа ҳамаӡам. Уи иаанаго ҳара ахара ҳадлоит ауп. Абра иаанаҳкылароуп урҭ, ҳашьразы иаауа!

– Уи шԥа?! – дҵааит Асҭана, Ҭакәи иажәа днаԥыҩлан.

– Ҳрабашьуеит, – иҳәан, иааҿахиҵәеит Ҭакәи.

– Иаба? – деиҭаҵааит Асҭана.

– Аҩны ианазааигәаахалак. Урҭ адгьыл иҵалан иныҟәарым ацәысламԥыр еиԥш. Абрахьынтәи иаабарҭахоит.

Ажәеизатәи ахы

Аҷаԥшьацәа рыда аԥсы иҿы аӡәгьы дыҟамызт. Урҭ ҿымҭԥсымшьҭ итәан ихырсасиуа. Шьыжьаахыс аҳәҳәабжь зҭыҩуаз ашҭа ҭынчӡа акәын ишыҟаз.

Аимхаа руа-рҭынха, рдац-рԥашә ааuан ҵәыуара еишьҭагылан, шьапыла, ҽыла. Аҳәса ракәын уаҩы дызмыхәоз. Изусызгьы, изусымызгьы, хьаас измазгьы, измамызгьы, рмыткәма иалаҵан ирҳәон: «атәитәых ҳаишьыртә аҟынӡа ҳазнеизеи» ҳәа. Хацәақәакгьы ргәы икыдсыло, «аа, Қәыцьмахан хазына, узфаз дызусҭадашь» ҳәа аандақәа рахь икыдгылан иҵәыуон. «Уаҩ, дызнымиац уанымиеи» ҳәа, игәырҩа иагозшәа шьоукгьы Ҟазылбеи идышшылон.

Абарҭқәа дрызхәцуа ихала амаҵурҭаҿы дыштәаз, зхы-зҿы хҭырԥала иҭахәҳәаны иааӷналаз арԥыс шаҭлаҟьа иныҵакны ибжьы ааиргеит:

– Исыдуҵаз насыгӡеит ухаҵкы. Иаамҭоуп уажәшьҭа амӷа ҳақәлара.

– Егьырҭ абаҟоу?

– Иахьеибаҳҳәаз иԥшуп.

– Рызегьы ыҟоума?

– Иҟоуп, ухаҵкы.

– Уи бзиоуп. Амӷа уаныққәла – уқәлаҵәҟьозароуп. Ҳшьагьы ааուп, напыдагьы ҳаарым. Сабҵьар маҭәа, – иҳәан, дахьтәаз дӷаҵҟьеит Ҟазылбеи, иаӷацәа еидцаланы иааицозшәа игәы иабауа.

– Уабҵьар маҭәеи уеи-укәадыри зегь хианы уа иҟоуп. Ҳааццакып, ухаҵкы, – иҳәеит Ҭаҭласҭан. Нас аӷыҵьагьы аӷны инавагьежьны, аӡәы имбартәы, ахҵысҭа инхыҵны аҵх лашьцара иналашәкәа ицеит.

Абжьуаа рҳәаа иазааигәахахьан ақәылаӷцәа, амза абз ашьхақәа ианрывҵнахуаз.

Ҟазылбеи иӷызцәеи иареи еишьҭагылан ашьшьыҳәа инеиуан. Амӷа ҭшәан азы ӷыҵьа-ӷыҵьала изеивагыломызт. Идарыԥаран. Алада ҵалашәыран илашьҭын. Аӷада храцәгьаны иҟан. Урҭ иеицыз зегьы уахынла аныҟәаара иашьцылахьан рыҽеқәагьы даргьы. Қәыҵьма ҟазшьан ирымаз. Аҵх еиқәаҵәа, уаха излагылан инеиуаз иаӷызан дара рхаҭақәагьы.

Амӷацәгьа инаҿысын, аӡы аԥшаҳәаҿы ианналбаа, иааҳәны аӷада иӷавалеит, иаҳа аԥан ахьыманшәалоу ирырц азы.

Самырзаҟан ианнықәҵ нахыс аԥхьа дгылан даауан Ачуа Ҭаҭласҭан. Уи даамысҭан. Аимхаа драҳәшьаԥан. Ӷажәа шықәса даныргыс инаркны цәгьа иацәыԥхамшьоз аӡәы шиакәхоз аниба, Аимхаа Қәыҵьмахан имаҟа ахы дадҳәалан диман. Иахьынӡаилшоз анхацәа рцәымӷра иирките ианшьа. Ауаӷшьра кәтык ахәда ахҵәара еиԥш акәын ишибоз. Иара акәты еиҳа ирыцҳаишьон ауаӷ иаасҭа. Акранифоз амаха аашьҭыхуа, «абригь аԥсы ҭагәышьамзи, ишәымшьыр акәын»

ҳәа, иҳәалон. Қәыцьмахан иус хәымгақәа акырынтә Ҭаҭласҭан инапала иҟаиҵахьан. Иара Ҭаҭласҭан, цәгьаурыла зҟарҟы рхәыхәыз Аимхаа Қәыцьмахан диҩызоуп рҳәарц азы, иааибалак ҟаиҵон, акгьы ҵкьыҵкьаишьомызт. Акырӡа хара изҟәаҵхьоу, ахәыцқәа рҕьычра напы анаиркуазгьы ыҟан, аха иқәҿиомызт. Абасала, Аимхаа Қәыцьмахан иарҕьажәҩа, уи ишәшьыра дыҵагылан хьымӡҕы мгакәа иаауаз ибҕа пҵәеит Хабыгә Ачба ичараҿы. Усҟан уа диватәан иара. Қәыцьмахан ихымҩапгашьақәа зегьы инапы рзеиниҟьон. Ашьҭахь Ҭакәи Қәыцьмахан ихы хҵәаны, ашҭаҿы днеиаанӡа иара уа дшанханы дгылан. Инапқәа ҩазшәа акәын ишиваз. Қәыцьмахан ихәамц хьыдышьшьны инаидҳалан, ипҟьаны ицоз ашьа анынаиҿаҭәа, арҵәааахәа дыхәахәеит. Итапанча ҭкәыцәаа ашьапа данныцҟьа, Ҭакәи иҩызцәеи иареи агәашә интҟьаны инеиуан.

Аԥсы дрыман Самырзаҟан ианнеи, аҽпныҳәа изҭақәазгьы ҟалақәеит. «Уара уеипш, адоумышьха дышивагылаз дышԥауцәишьи, абни анхаҩажә» ҳәа. Уимоу, аҳәсақәагь рмыткәма иалаҵан ирҳәон: «Ҭаҭласҭан баак еипш узықәгәыҕуаз иабцьар еибамгеит, нхаҩык изыҳәа». Уи зынӡаскгьы дархагеит Ҭаҭласҭан, аха ихы зниҟьоз ааигәа дыҟамызт. Ҽнак ҩынтәхынтә игәы дҭасуа дықәлон, диҵәуон аара ихы иадҵаны, «сара сзықәымзи уара уҭыԥаҿ» ҳәа.

Ҭаҭласҭан Ҟазылбеи акы иҳәозар ҳәа иҿы дҭапшуан. Уеизгьы-уеизгьы Қәыцьмахани иареи еиҩызцәан, аха иашьа гәакьа дышгылаз иара хазы акы иманы дзаваломызт, «аԥсызгьы ахала иркуеит». Аха ашьҭахь, қәылара амҩа дшықәлоз аниаҳа, ажәҩан ахь дыԥрырц акгьы ааигымхеит.

Уажәы раԥхьа дгылан дахьнеиуа, анцәа дирманшәалан Ҭакәи дизшьыр, ихәда хҵәаны, ихы аҵәы иахаҵаны, ажәлар зегьы идырбо, Аимхаа рашҭа аҭалара дазхәыцуан. Уи ақәыцьма дзызхәыцуаз, ихьымӡҕ ихыхра акәын, ашьа икашуаз уссгьы имамызт.

Уи ишьҭахь днеиуан Ҟазылбеи, ихы иқәыжь, ацәа далоушәа. Уи дзызхәцуаз Кьасоу Алҭычба иакәын. Рҽыхьча да-

хьыбналаз зқәицҵара издыруамызт. Убри азоуп иҩызцәагьы изреимҳәаз уи дшыбналаз. Кьасоу зны-зынла ауахьад ахьҳәуаз Егры апшаҳәаахьы дцалон. Урҭ дырхылапшуан, аҵьыка риҭон, ҩаха-хаха данымаауазгьы ыҟан. Убри аҟынтә Ҟазылбеи длакҩакуан.

Урҭ рышьҭахь дгылан днеиуан Арлан Наҳар. Шықәсыла ҩынҩажәижәаба дырҭысхьан, аха уи аҟара иуҭартә дыҟамызт ҭеиҭыпшла. Пшра-сахьала даараӡа еиҿкааз аӡә иакәын. Ижакьа ркьаҿны иҿахҵаан. Ипаҵақәа аҩада икыдыршалан. Ибла агәы ҭбаақәа, ахаара рхыҳәҳәы, цәгьараказ ашәақь зкуа ауаҩы диеипшымшәа акәын дшыҟаз. Еимаа, еимсы, икаба, икәымжәы, иуапа, ихҭырпа зегьы еиқәаҵәан. Убас еиқәаҵәан иҽеиқәа дзықәтәазгьы.

Арлан Наҳар дзаҵәын. Иаҳәшьа иара иаҵкыс еиҳабыз, хаҵа дзымцакәа аҩны иҟаз, хәышықәса рапхьа дыпсхьан. Иара Наҳаргьы апҳәыс лызбахә иаҳар ӡибнаҟа апшра далагон. Ихала аҟазаара дашьцылан, ауаа рахь ацәырҵра уамак иҭахымкәа дыҟан. Ақәларақәеи ацәгьаурақәеи уиаҟара иҽрыдицаломызт аҵыхәтәаны. Шьыжьы инаркны амра нҭашәаанӡа иҩны апхьа ишьҭаз ахаҳә Кьакьа иуапа ныкәыршәны ажәҩан даҵапшуа дышьҭан. Ашьыбжьон акрыфара ҳәа ихала данымаалак, уи иаанагоз иҭахымызт акәын. Абасала аҟазшьа ҷыдақәа змаз уаҩын Арлан Наҳар, Абри ахахә дшықәиаз ауп Ҟазылбеи уиҭахуп ҳәа Ҭаҭластан дшааз. Уи ицныҟәара шиҭахымызгьы амҩа дицқәлеит. Уажәы иара днеиуан, иҽеиқәа ишьхәа нарбаны агәаҽанҵо, иапхьа игылоу Ҟазылбеи ҩ-саҵьанк раҟара иҽынаицәыхаратәны.

Уи ишьҭахь дгылан ашәануа Адиан. Қәрала ҩажәа шықәса дреиҳамызт, аха ахәажәцәа иҟәнылахьан. Амҩақәа ипыршәахьоу уаҩын. Ҽнак ала Нхыҵ дцаны даауан. Шьхеи-геи зегьы изеипшын. Ианшьцәа Арланаа ракәын. Ашықәсан ҩынтәхынтә Наҳар иҿы данымаауаз ыҟамызт.

Наҳар игәы дақәшәон Адиан. Уи рапхьаӡа дахьибазгьы шәантәылан шәануак ичараҿ ауп. Наҳар ҭынч аишәа дахатәаны акыршифоз аҵәы илеиҵеит апшәымак.

– Уи еиҳа дзалукаазеи уара? – ҿааиҭит Наҳар иаԥхьа итәаз шәануа ҿашҳа дук. Уажәраанӡагьы уи ихы баапсны имҩаԥигон. Зны аҵәацақәа иитоушәа имихуашәа асас иаҭәамыз ала изныҟәара даҿын. Абарҭ зегьы зычҳауаз Наҳар аҵыхәтәаны ибжьы нҭганы дааччеит. Наҳар иччара џьашьо уахь инхьаԥшит иҩызцәа. Иара абыржәоуп дара ианырбагьы Арлан Наҳар дыччо. Аха уи иччара иамеигәырҕьацәеит. Избанзар, уи иччара ашьҭахь ихы-иҿы зегьы ишәыз имаҭәа еиԥш еиқәаҵәахеит.

– Сара сеиҭауазҵаауеит. Избан уеизгьы-уеизгьы Адиан уаҵәацақәа иҭо уи иахь ухы зурхаз, сара ара сыштәоу – ашҳам алаҵаны аҿааирхеит ашәануа иажәақәа.

– Избанзар, уи ҳара ҳшьа илоуп, – иҳәеит Наҳар игәы анырҗәаӡа.

Ахы зықәшәаз амшә еиԥш дхәааны, ԥсыӡак зҿы ҟьаҟьаз иҟама ҩҭԥааны, Наҳар игәы иазымариашан аҿылаирхеит ашәануа.

Рыкәша-мыкәша ауаа итәаз, игылаз шанхеит, рыбжьыҵәҟьа рызҭымго. Амацәыс еимҟьареиԥш Наҳар дҩаҵҟьан, ашәануа иҟама икӡамшәа иааимпыҵикәыцәаан, ихәцәа инаҵаиргылеит.

– Ҟама бзиак ауп, ахьымӡҕ аумыргандаз. Ианҭугах, аҟьашьагьы уақәшәозароуп, – иҳәан, аҟама ашәануа иаԥхьа иныкәҵаны днатәеит Наҳар.

Ашәануа ԥыҭраамҭак ихы ларҟәны дтәан. Нас имаҟа ааԥыртланы иҟама инакәыршан, Наҳар ишҟа ҿааиҭит ихы ҩышьҭыхны:

– Аиаша уҳәеит. Ари абџьар бзиоуп. Аха абџьар анцәа изишаз ахаҵа изыноуп. Ус анакәха, абри аҟама чаԥа уара еиҳа иуқәнагоушәа збоит. Иныҟәга сара сҟынтә ҳамҭас, – иҳәан, аҟама иаԥхьа иныкәҵан, дҩагылеит.

Убри нахыс Адиани Наҳари қәрала ишеиҟарамызгьы, ҩызцәас ишьҭибахит. Адиан изыҳәан зегьы акакәын. Уаха дахьцо хьӡи-ԥшеи изаагар, дызцыз ауаа ргәы иахәо изыҟаҵар, ибҕа еиҳагьы иарыҕәҕәон. Убри азоуп игәы рҭынчны ашьшьыҳәа дызнеиуазгьы.

Адиан дишьҭалан днеиуан иӡара ҭҳәыцәаа рҧыс наӡа-ааӡак. Уи Џьабалтәи Ахсалбан. Хышыҟәса ҵуеит Аимхаа рыҩны иҽадкылан дыҟеижьҭеи. Џьабал цәгьарак аҵыхәала дыҟәымҵыр ада ҧсыхәа анимоу, ҟазшьала иара иеиҧшыз ауаа рҿы хыҵәахырҭас иҧшааит. Даргьы, анцәа даҳӡааигеит, иҳәан, ииаидмырҟаҵоз иҟааз. Нхаҩык рахә бзиак иоур, инаихкәыцәаан ирзааигон. Пҳәыс еиба лашҭа жәхьа ҭаиргыломызт. Гыртәылатәи аҽҟәа еидцалан иааицоз роуп, Аимхаа руахьад зыррацәоз. Ҟазылбеи уи уаха баша дышьҭимхӡеит, Аҳаҭа азна агаз иҽхьынҳәалаз, Џьакәи иаб данырщьлак, иҩны, ибоура, иҩцара, иказарма зегьы амца рыцреиҵарц азы акәын.

Ахсалба ишьҭахь инеиуан даҽа ҩыџьа арҧарцәа. Урҭ нхацәан, аха жәытәнатә аахыс Аимхаакәа рмаҟахы иадҿаҳәалан ирыман. Рабацәа, рабдуцәа урҭ рҟны амаҵ руан.

– Аброуп аҧан, – иҽы ахы даахо ҿааҭит Џьаҭластан.

Раҧхьа ихышхыҵәан ицоз Улыс, ихыҷҷалоз амза иунарбон, макьаназ уамаӡакгьы шагымхацыз. Аӡы аҭалара аӡәгьы изымгәаҕьуа иааилахеит азныказы.

– Иҳацәшоит абра ҳашгылоу, – иҳәеит Џьаҭластан аӡы агәы агылара дазыҧшуа. Нырцә аҧаҩҳәа акгьы убарҭамызт. Илашьцаӡа акәын уи аган зегьы шыҟаз, ашәы еиҟәаҵәа аҿадыршәызшәа.

– Ишоит, аха нырцә ҳзыӡхымҵыр? – иҳәеит, Ҟазылбеи игәаҭеиуаз иҽы ахәда шьышьуа, иргәыбзыҕуа.

Убри аамҭаз аӡәгьы изгәамҭаӡеит Наҳар аӡы дышҭалахьаз. Иаразнак рыбла дацәыӡит иара. Аха ҧыҭрак ашьҭахь нырцә аҧаҩаҿ ахысбжьы геит. Уи иаанагоз шәыр ҳәа акәын.

Ажәаҩатәи ахы

Аҵх акыр инеихьан Алмахсиҭ аҩны данаа. Алаҟәа харантә дгәарҭахьан аҧшәма дшаауаз аҟынтә, иахьтәаз рыхгьы имаахеит. Хыхь акәаскьаҿы алашараҟәа аркымызт, еиҟәылашьца

иҟан. Аҽышьҭыбжь заҳаз аматцуҩы аԥацха даадәылҟьан, аԥшәма дҽыжәтцаанӡа днеиԥыххылан, иҽышькыл ааникылеит.

– Аҭаацәа зегьы аҩны иҟоума? ҳәа – ҿааиҭит Алмахсиҭ иҽы дааҽыжәтцуа.

– Ааи, зегьы аҩны иҟоуп, ухатцкы, – иҳәан, аҽы аҕәра ааникылеит аматцуҩы.

– Аҽы ахәы аҭ, амала акәадыр аҟәумхын, – иҳәан, аматцурҭахь иҿынеихеит.

– Ибзиоуп, ухатцкы, – аҽы аҽы ианкны аҽеҭрахьы иҿынеихеит аматцуҩы.

Агәгәааҳәа еиҟәыз амца дыҽеҳәатәан Алмахсиҭ, дарыхьҭышьызшәа игәышԥы аҭаны. Аматцуҩԥҳәызба, аишәа кьаҿ ала ихәы имтцалыргылаз дхьаԥшынгьы днахәамԥшит. Иаԥхьа еилаарцыруаз аԥырҕҟәа игәы иҭаԥсошәа ибон. Ихахәдаҵьал иларкны иҟәаҟәаҟынӡа зны амца кыдлон, зны ихьшәашәахон. Нас ишьапҟәа рахь ииасуан. Уи дацәшәон иахьа еитцеиҟәаҟәаз аус акгьы алымтцыр ҳәа. Зны Атцәыцьба дизаԥыргар, нас имарианы имч иҟәхон Гыць. Ус игәы иаанагон иара. Ианакәзаалакгьы ихы даҟәгәыҕуан, убри азы анхацәа ракәым, дара ҭауадаа рхаҭаҟәагьы рҽиҿарыжьуамызт. Иуаҩыцәгьара атцкысгьы, ихамхаԥагьара еиҳан. Ауаа рхы ахьивыргоз, иара ихы ду беиа ибо аҟынӡа днеины дыҟан. «Ауаа рыҽзысҿармыжьуа, исыцәшәоит азоуп» ҳәа, агәааннагара иман.

«Дманшәалахарушь Ҟазылбеи анацьалбеит, – игәы дҭахәыцуан иара дахьтәаз, – аҭаҳмада аҩны дахымкәа иҟалар, усҟан зегьы башахоит». Убри акәӡан иҟьышә иҟәкӡаз.

Аматцуҩԥҳәызба иҟалтцара даҟәымшәо дгылан. Хәышыҟәса раахыс илдыруаз ауаҩы, абас ҟаитцо лымбацызт. Аиҳарак амҩа хара дыҟәны данаалак, ибзиан акрифон. Аха уажәы зынӡаскгьы дакьымсит ихәы. Ҩыла иҭәны иҟәгылаз атцәаца иблаҟәа дныцыԥшны днахәаԥшит. Инапы наргӡаны иаашьҭихын, акыраамҭа дхыԥшылон инарҳәы-аарҳәуа.

– Бара ибылоу аҟыбаҩ – иҳәеит ихы ҩышьҭыхны, – исыхшаз ирылазҭгьы, усҟан сара итцегь сҳаракны сыббарын. Ан-

цәа биныҳәааит! – ашьшьыҳәа дмыццакӡакәа дҩахан, ижәны иныҟәиргылеит.

Илҳәо лҿамшәо даанхеит амаҵуҩпҳәызба. Амца зыншылаз лӡамҩаҟәа ҭҵәрааиа еиҳагьы иҟапшьхеит. Аҵәца изҭалҭәарц инаҟәылкит, аха лҽаанылкылеит, ииҳәарызеишь ҳәа днапшны. Иара уажәы ихы иҟәжьны дтәан, хәыцрак дҭанагаланы.

– Ишьҭых аишәа, – иҳәеит иара илацәаҟәа шеиҟәыпсаз, ихы шьҭымхӡакәа.

Ус идырлон иара. Хәыцрак данҭанагалалак, илацәаҟәа еиҟәипсон. Усҟан уи иҟазшьа здыруаз зегьы наскьон наҟ. Уиацәажәар ҟаломызт.

Алмахсиҭ дҩагылан адәахьы дындәылҵит. Ихы ҩышьҭыхны ажәҩан днаҵапшын, ладеи-ҩадеи блала иааимидеит. Ажәҩан каххаа иҵәцан. Аеҵәаҟәа аҕаны акәын ишкыдыз. «Амш бзиахазаап», – ааигәахәит. Амш бзиа ззиҭаху акгьы ыҟамызт, аха ашоура дҭан. Адәахьы ишыхьшәашәаразгьы, аҳауа изымхозшәа аниба, икаба аҳәынҵәраҟәа аапыртланы, игәы аԥша нкыдирсылеит.

Уаха Алмахсиҭ ииҭахыз ҩба заҵәык ракәын. – Акы – ацәылашара, ҩба – ахысбжьы. Шарԥыеҵәа мгылацызт, «саапшып ԥыҭраамҭак» иҳәан, иашҭа агәҭа иҟәгылаз аԥсаҵла ашьапы ибҕа надҵан днатәеит. Уажәы дзызхәцуаз ихшара ракәын. Иԥеиҳабы Наҩеи ицәаҩа ахьиԥсахыз изыхгомызт. Хьӡи-ԥшеи змаз иҷкәын нага, ҭауадаа раԥхьа идыргылоз, «анхацәагьы уаами» ҳәа, ахьиҳәалоз ихы ихнахуан, «Дызҟаҭәазеи, иҵалазеи?!» – ихы азҵаара аиҭон иара. Иашоуп, Наҩеи анхацәа дшырзааигәаз еснагьгьы иныԥшуан. Уимоу, ҩажәихәба шыҟәса анихыҵуаз нхаҩ ҭыԥҳак дигарц далаган, Алмахсиҭ Ӡаԥшьаа зегьы ршьапы иҟәиргылеит.

Ирулакгьы ауаа иҿарыжьын, «ҳшьа уҟьашьуама» ҳәа, дырԥхашьо, дааныркылеит Наҩеи. Нас «атәылаҟәа усырбоит» иҳәан, иҷкәын аҕба длаҟәыртәан Сҭампылҟа дигеит. Уа уаанӡа мҳаҵьырра ицахьаз рыжәлантәҟәак рҿы дааныжьны Аԥсныҟа дхынҳәит. Шыҟәсыҟ ашьҭахь, Баҭымынӡа иаауаз ҕбак

даақәтәан, дыбналаны дааит Наҩеигьы. Аԥсны дахьааизгьы игәы иахәашаз акгьы имбеит. Бзиа иибоз аԥҳәызба иаалеижьан, нхыҵтәи ашәуак дирҭахьан. Алмахсиҭ уи ҩ-уҕәк ацәқәагь ақәиҵеит, аха ииулакгьы аԥҳәызба Аԥсны дықәигеит. Убри нахыс, еихышәашәо акыр ҭауад ҭыԥҳацәа идыргалеит, аха зегьы рҿы мап икуан. Ихгьы-иԥсгьы нақәҵан дзызхәацуаз, анхаҩ ҭыԥҳа идмыргаз лакәын. Уи аԥҳәызба хаҵа дцеижьҭеи шықәсык ааҵхьан, Наҩеи иеиликааит иарбан қыҭоу дахьрымоу. Иҿы ааикәадырын, амҩа дныќәлеит нхыҵќа дцарц. – Марҭа, ԥыҭраамҭак сшәымбар, хьаас сќашәымҵан, Бзыԥтәи сҩызак иќынӡа сцар сҭахуп, – налеиҳәеит иаҳәшьа.

– Иќоузеи, Наҩеи, Бзыԥ? – ас иаалырќьаны амҩа хара иқәлара аалцәымыҕханы диазҵааит Марҭа. – Ухала уцома?

– Ааи, схала.

– Машәыр ухьыр? Абри еиԥш амҩа хара ухала уқәымлан, уҩызцәа аӡә дышьҭых.

– Аԥсны ахи аҵыхәеи сара аӡәгьы дсылакьысӡом, бара бымшәан. Саб исызиаҳәа сахьцаз, – иҳәан, иҿы дыҩеыжәлан, ашҭа дынҭыҵны дцеит.

Ахымш рыҿны ашьыбжьышьҭахь Наҩеи, ашәтәыла Хәажә ду ҳәа изышьҭоу ақыҭа дналалеит. Амҩа дыԥнашәан, дааԥсаха дыќан. Ииашоуп, Ашәтәыла акырынтә даахьан, аха абри ақыҭаҿ даанамгацызт. Уажәы дзызхәыцуаз, ибла ихгылаз Селма лакәын. Иара дшитәымыз шидыруазгьы, лышќа анеира шахәҭамызгьы, мчык ихан дагон. Иааԥсаз иҿы еиҳагьы ирццакуан. Акызаҵәык ииҭахыз, лареи иареи ианеиԥырҵуаз, лӡамҩақәа ҭҵәраа ицо, лыхцәы шәпақәа ҩбаны иԥаны, лыгәчама аќынӡа илеиуа, лыбла ҭыԥхаақәа еснагь еихаччо дшыќаз еиԥш дибар.

Наҩеи Селма дахьрымаз аҩны хықәкыла издырамызт аќынтә, иааигәаз шҭак агәашә днадгылан, ибжьы наиргеит.

– Аԥшәма уќоума?

– Аԥшәма дыќам, аха ҳара ҳаќами! – лыбжьы аалырган, аҩны даадәылҵны, иаарццакны лҿаалхеит, Наҩеи агәашә дахьадгылаз ашќа ԥҳәыск.

– Мшыбзиа, – иҳәан, икәадыр иҿыҩаӄәытхан, ҿааиҭит Наҩеи.

– Бзиа убеит, бзиала уаабеит, арахь агәашә уҭал, – лҳәеит ашәуа бызшәала, агәашәгьы ӄьаӄьаӡа иаартуа.

– Иҭабуп, снеиртә сыӄам, сыццакуеит. Мураҭ Кыш дахьынхо сабҳәондаз?

– Мураҭ захьӡу Кышаа ҩыџьа ыӄоуп абри ҳҳаблаҿы. Аӡәы ачырқьез тыԥҳа димоуп, егьи аԥсуа тыԥҳа.

– Аԥсуа ҭыԥҳа дызмоу иоуп саргьы исҭаху.

– Саргьы издырит уара ушаԥсуаз. Абни ҩ-ԥсаҵлак зашҭа иҭагылоу иоуп Мураҭ ҳәа узҿу. Ҳара уи Мурадин ҳәа ҳишьҭоуп. Аԥсуа ҭыԥҳа дызмоугьы иара иоуп.

– Иҭабуп абзиара бзыӄалааит, – иҳәан, иҿы ахы ааргьежьны аԥҳәыс илырбаз аҩны ашӄа иҿынеихеит.

Агәашә аартны ашҭа дынҭалеит Наҩеи. Аԥсуаа раштақәа реиԥш, еихҳәа-еиҵҳәа, иӄамызт ари ашҭа. Аҩны аԥхьа даннеи, иҿы дааҿыжәҵын, аҿхарԥарҭа иаҕәра нахарԥаны, «аԥшәма уӄоума» ҳәа, ибжьы наиргеит.

Аԥсшәа заҳаз Селма, Аԥснынтәи сҭынхак дааит ҳәа дгәырҕьаҵәа ашә ааимԥааны данаадәылӄьа, лаԥхьа дгылан Наҩеи. Лыблақәа аалашьцан, ды-хьашьшьны ҵаӄа лҿанылалхоз, Наҩеи деиҵамхакәа даалымҵасны даашьҭикәыцәааит. Ус дшикыз, аҩны дныҩнагалан, ацәырдаҕәы днықәиҵеит. Иаԥхьа дкахәхәа дықәын, даныӡҕабыз еиԥш, дыԥшӡаӡа. Иара азныказ иӄаиҵара дақәымшәо даанхеит. Нас дааигәыдырҕәҕәалан лыгәӡра далагеит. Ларгьы дцаҳәцаҳәуа игәашыра днадиаалеит дхаакәакәараӡа. Наҩеи инапы ҕәҕәақәа дыркын лара ԥскәармак лылаӡамкәа. Нас иаразнак ацәа даалӄьазшәа дҩаимпыҵҵәрааны даагылеит.

– Уаазгазеи? – дныҩныҵәааит Селма.

– Бара быздарц сааит.

– Шаӄа уҿуԥсахзеи? – лҳәан, ишӄа шьаҿақәак ааӄалҵеит, аха иааигәа дымнеикәа лҿаанкылан, усҿаалҭит: – Сухашҭхьеит ҳәа сгәы сырҭынчхьан.

– Хашҭшьа ҳәа сымоума, – иҳәан, лышԍа иҿынеихеит. Лара иаразнак лышьҭахьԍа днеиҭаԥан, ус лҳәеит:

– Ухы унапаҿы иааг, Наӷеи. Ахьымӡҕ сумырган. Сгәы иаанагоит ибааԥсу хәыцрак уманы умааит ҳәа сара сԍны.

Наӷеи иаԥхьа игылаз аԍәардә аҿы днатәеит. Уи уажәы дызҭоу ҳәа акгьы издырамызт. Селма лакәзар, уа дахьгылаз дадырсызшәа дзеиҭамцуа даанхеит.

– Сара исхароуп зегьы, – ихы ӷышьҭыхны Селма дналҿаԥшит Наӷеи, – бысзымыхьчеит усԍан. Исмоуит агәаҕьра. Ирҭаху рҳәандаз. Сагьыршьындаз, аха бара баашьҭкәыцәааны бызгар акәын. Иара Нхыцԍа ҳагьаандаз. Иамуӡозар, Ҭырқәтәылаԍа ҳагьцандаз. Уажәы бареи сареи разԍы ҳаманы ҳаԍазаарын.

Убысԍан еиҳагьы лгәы ҿкааит лара. Лшьапқәа еихыцуамызт, аха лгәы лыхон иааигәа анеира азыҳәан. Уи иагьылгәаҕьит. Зхы ларԍәны итәаз Наӷеи днеихагылан, ихылԥарч ааихыхны ихцәы лнапы налылшьит.

– Зегьакакәын ԥсҭазаара ҳарҭомызт ҳахьцалакгьы – лҳәеит Селма адәахьы днаԥшуа. – Шәара шәшьа аԍьашьра иахԍьақәаахьоу умдыруеи. Уи аԥкьыс еиҕьуп ҳӷыџьагьы ҳаԥсы ҭазааит.

– Уԥсы шҭазаалакгьы ԍалома, – иҳәан, ихы ӷышьҭыхны Селма дналҿаԥшит. – Бышԥаанагеи абрахь?

– Уара Сҭампылԍа уанца ашьҭахь, мызқәак ааԥуан ашәуа ҭауадк диҭааит уаб. Ауаа идгалан пату иқәиԥеит. Саргьы убра амаԥ зуразы дсыԥхьеит. Уи иаанагоз ашьҭахь ауп ианеилыскаа. Амаԥ зируаз имамкәа акәмызт дызсыԥхьаз. Аҭауад ицыз нхаӷык сииҭарц азы акәын. Ишакәхалакгьы Аԥсны сықәгатәымзи. Ауаа ныбжьалан, сыг-сҿы иамырҳәакәа сырҭиит. Иара саргьы сақәшаҳаҭхеит ашьҭахь. Уара уансцәыӡ, сара сзыҳәа зегь акакәын. Схы ахьынахо, сҳәан, абра саанагеит, – ихылԥарч илкыз неихаԥаны аԍәардә даахан, иаԥхьа днатәаны ацәажәара дналагеит. – Схаԥа саԥкьыс деиҳабуп, аха дуаӷбзиоуп. Ихаԥкыс пату сықәиԥоит, сагьрыцҳаишьоит сыԥсадгьыл саԍәганы сахьыԍоу. Сара днасыртәан иасҳәеит

уареи сареи ҳус шыҟаз. Иара уи зынӡаскгьы даламцәажәеит, ҽыԥныҳәасгьы исимҭеит. Амала, зны схала стәаны сыштәыуоз аниба, ус иҳәеит: «Дыбхаршҭ уи ауаҩ, уажәшьҭа бара дбыхәом». Сара издыруан уара ушысмыхәоз, аха сгәы иауамызт. Насгьы Ҭыркәтәыла уаанхеит ҳәа акәын ишсарҳәоз. Аԥсны иҟам аԥсуа, иагьа ԥсҭазаара бзиа имазаргьы, иԥсхьоу аӡәы диҩызоуп. Сгәы сырҭынчхьан. Уажәы адгьыл уааҵыҵызшәа саԥхьа уаагылеит уҿыцӡа. Аха уареи сареи ҳгәаҳәаракәа раҵкыс иаҳзеиламго мчык ыҟами, ҳара ҳажәлар рҿы. Нас, убрыгь анеилаага, ҳаԥсҭазаара хаарас иамоузеи. – Пыҭраамҭак лхы лыкуаҽ даатәеит лара, ахьҭа иардысыз леиԥш ҩнычҟала аҟәараҳәа деиҵасуа.

Иара уажәылара длыхәаԥшуан иблақәа ааихмырсыгьӡакәа. Ииҳәарц ииҭахыз иҿы изарҳәомызт. Нас иаргьы аҟәараҳәа деиҵасны арыхьҭшьра далагеит. Убасҟан лнапы икәыршан даанылкылеит лара.

– Селма, – жәазаҵәык ада уаҳа азымҳәеит иҿы.

– Иуҳәарц иуҭаху ԥсыхәа амам, Наҩеи. Ахаҵарԥыс дҳабжьагылоуп иаргьы саргьы. Шықәсык ихыҵуеит. Егьи ауадаҿ агара дгароуп, – лҳәан, днаскьаны даагылеит.

Ажәҩан бганы иқәҳазшәа деилаԥыххаа дцеит Наҩеи. Игәыӷырҭакәа зегьы неимпыҵабеит иаразнак.

– Сара иагьа сҳәаргьы бсыццоз џьысшьон, зегьы аанижьны…

– Зан дыбналаз лԥа иоуп ҳәа изырҳәаар сҭахым сыҷкәын. Сеилкаа, Наҩеи, бзиа ушызбогьы, уара иуҭаху сара исылшом. Аԥсныҟа угьежьы. Зыԥсы ҭоу аԥсҭазаара иҭахуп. Иҽеиу акы ухы ақәыршәа, – лгәи лылаӷырӡи еилаҵәо, лыԥсы ааиҭакны еиҭа ацәажәара дналагеит. – Сара уажәыҵәҟьа ухәы сырхиоит. Афатә-ажәтә хәцәахьы иҳамоуп.

– Иаҭахым, – иҳәеит Наҩеи дҩагылан.

– Усзымгәаан, Наҩеи. Сара уаҳа ԥсыхәа сымам, – лҳәан, ихәда лҽынахылшьит Селма. Лылаӷырӡқәа аӡыхь еиԥш иҵхәраан, лӡамҩақәа ирхьыкәкәаны Наҩеи икәа иҭаԥсон.

– Бымш аабзиахааит, Селма!

– Наҩеи, – лшьапҟәа дырзеиҭамгеит Селма. Наҩеи иҿы амгәырхаҟәа рыҭәҭәаны дҩаҟәтәан, агәашә шыҟаз иҿынеихеит.

– Аԥсны цәгьаӡа игәхьаазгоит, Наҩеи. Ишԥасыԥсыхәо сара?

Наҩеи уаҳа дхьамԥшӡакәа агәашә дынҭыҵит. Лара уи иҟәаҟәа дкыдыԥшылонаҵы, Аԥсны аԥсабара далаԥшуазшәа лбон. «Исыԥсыхәозеи сара» ҳәа, лгәы дынҭаҵәааит. Уи адунеи зегьы лыбжьы ахыҵәартәы дыҳәҳәарц лҿыназылкуан еиԥш, егьи ауада аҟынтәи икьаасыбжь геит лхәҷы. Лхәыцракәа днаргәылҟьан, уахь лҿыналхеит.

Алмахсиҭ уажәы аԥсаҭла ашьапаҿы дтәан, ашара дазыԥшны. Аҵхгьы уаха цас иауазшәа, игәагәо акәын ишцауаз. Дазыԥшын ахысбжьы. Нас иара изы ажәлакы рнибарҵәаара ныҳәахон.

– Уахатәи ашара сара сзы иманшәалан анцәа иҟаҵа, – иҳәан, ажәҩан ахь инапҟәа ҩышьҭыхны дааматанеит. Ус иханы амахә иҟәтәаз арбаӷь ҿааннаҭит. – Абзиара уҳәозар даҿазнык ҿыҭы, – ибжьы наҟәиргеит иара. Еиҭа ҿааннаҭит арбаӷь, Алмахсиҭ ииҳәаз иазыԥшызшәа. Аҳабла нырцә-аарцә арбаӷьҟәа аккаҳәа инеиларыԥсеит. Амаҵуҩы, сҿы – ҳәа, ибжьы наиргеит.

Ашьхарахь ацәылашара иналагеит. Аеҵәаҟәа рыԥшшәы рхыгга ажәҩан акыдӡыҭылара иаҿын. Мрагыларахьтәи алашьцара мраҭашәарахь иԥхьацо иаауан алашара.

* * *

Ҭакәи иҩызцәеи иареи лацәеихьшь ҟамҵаӡакәа иаадыршеит. Ҟазылбеираа злаараны иҟаз амҩа иаԥшуан. Уахьынарыхәаԥшуаз рҿырҭынчшәа иҟан, аха «ҩныҵҟала рыгәҟәа еибафон. Акы, ирыздырамызт урҭ шаҟаҩы ыҟаз. Насгьы, даргьы абыржәы ада абри аҩыза иаҟәымшәацызт. Иагьа умҳәан, урҭ макьана иҟәыԥшҟәан.

– Абар иахьаауа, – иҳәан, дахьтәаз даатҵҟьеит Кьасоу.

Ҭакәи иаразнак урҭ шаҟаҩы ыҟаз иԥхьаӡеит. Нас Кьасоу иахь даахьаҳәын, ус иҳәеит:

– Иҭабуп, Кьасоу.

– Уажәшьҭа иаамҭоуп, – иҳәеит Гыцә иааиуаз ақәылаацәа илаԥш рыхмыршәакәа.

– Кьасоу, аҽқәа уман агәаҩахь улбаа, – адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи.

– Избан, сара?! – Кьасоу иааигәамԥхеит Ҭакәи идиҵаз.

– Ажәеимакыха аамҭа ыҟам. Урҭ ҳамч рықәымхошәа убар, уҳацхраап, – иҳәеит Ҭакәи дақәмыҕәҕәацәакәа, дызхымԥашаз иажәақәа.

Кьасоу иеиликааит Ҭакәи игәы иаанагаз, аха имакра ишаԥсамыз аниба, аԥшьҽыкгьы раҕәрақәа ааидкылан, агәаҩахь дылбааит.

– Асҭана, лбаа ахаҳә дуқәа рҿы уца, Гыцә, абни аҵла ахькажьу уадтәала. Сара ҳаԥхьа ачыкқәа рҿы сҽааныскылоит, – иҩызцәа адҵа нариҭеит Ҭакәи. – Сыбжьы сыргаанӡа ахысра шәаламган. Зны ирхыкны, иаанымгылар рыҽқәа, иамуӡар...

Алеи-аԥси рыбжьара рыхҩыкгьы рҭыԥқәа ааныркылеит. Ҟазылбеигьы иҩызцәеи иареи ахәы ихалан иаақәгылеит.

Ҭакәи аҵла дзыдгылаз даавҵны, ибжьы неиҵыхны ҿааиҭит:

– Ҟазылбеи Аимхаа, арахь уаҳа саауеит ҳәа уаламган!

Ҟазылбеи иҩызцәеи иареи абжьы ираҳаз рзымбатәбарахан иааилагьежьит. Игеит ахысбжьы. Ҭакәи иаԥхьа иҵасыз ахы иҩыҵнарԥаз анышә наигәыднаԥсалеит. Иаргьы днеиҭаԥан, днавагылеит аҵла.

Ҭаҭласҭан иҩызцәа днарылҟьан, иҿааихеит иҽы ахәда дықәианы. Гыцә ишәақь инапы иныкәырсны дхысит. Ҭаҭласҭан иҽы ахәда иқәгылан, еикәаҵәины инкаҳаит. Иаргьы дахҟьаны дцеит зымҩа. Ҟазылбеи иҩызцәеи иареи рыҽқәа инарҽыжәԥаны, ааигәа игылаз аҵлақәа инарывагылеит. Нырцә-аарцә ҭынчрахеит азныказы. Ахы зықәшәаз аҽы агыларазы еихон, аха ашьапқәа ирзынкыломызт. Гыцә игәы иаарыцҳанашьеит изымԥсуа иахьгәаҟуаз. Нас деиҭахысит, ирҭынчырц. Иаргьы ашьапқәа ааиҵнахит.

– Уара уакәын убас ишьтәыз, аха иабаҟоу, ууаҩуп, ауаҩра улам акәымзар, – ибжьы ҿацаӡа инаиргеит Гыцә. – Угьежьы ушьҭахьҟа, угәы иҭоукыз унаҳаргӡом.

Гыць иажәа далгаанӡа уахьынтәи игеит ахысбыжьқәа. Урҭ рыхқәа Ҭакәи дзыдгылаз аҵла абӷьқәа лҿыржәжәеит. Иаргьы ганха днеиҭапан, аиҩхаа дынҭапалеит. Уажәы иҭагылазаашьа апхьа аасҭа еиҳа еиӷьын. Нас иҩызцәа рахь ибжьы наиргеит.

– Урҭ ҳашьҭахьҟа ииасыр ҟалоит. Шәгәашәҽаныз, иахьтәақәаоу шәылапш рхышәмырпан.

– Шәышьҭахьҟа акы шәацәымшәан. Сара абра сыҟоуп, – ибжьы ааиргеит Кьасоу, – аҽқәа пхьакны аҵлақәа днарыбжьҟьаарыбжьҟьо дыҩны дахьаауаз.

Кьасоу дгәазҭаз Ҟазылбеи, иеихсра далагоит, аха ахы дизаҿамкит.

– Џьара уаангыл, – Кьасоу днаиқәхәааит Ҭакәи.

Ахқәа зхашәышәуаз Кьасоу ҿыцха адгьылаҿ иҽынкажьны, ганха дкәымпылны ахьаца ашьапы иҽнадижьлеит. Итапанча ааҭкәыцәаан, иеихсуаз рышҟа хқәак аҿынаирхеит.

– Баша упатронақәа нумхын. Ухқәа урҭ рааигәарагьы имнеит – ҳәа, ибжьы наиргеит Асҭана. Нырцә-аарцә ааҭынчрахеит. Ҭакәи игәы иахәеит, адунеи ҳшьаҟьаргьы ҳалшоит ҳәа иаауаз ауаа, рапхьатәи аидысларазы рҭып изахымҵуа иахьааныркылаз. «Аха уажәшьҭарнахыс ауп аус злоу» ҳәа, игәы дынҭахәцын, иҩызцәа рахь дынхьапшит иара. Урҭ рҽырхианы игылан. Ақәылацәа звагылақәаз аҵлақәа даҽазныкгьы лапшыла ииаимырдеит. Нас Асҭана иахь ибжьы наиргеит:

– Асҭана, узҿузеи уара уа?

– Сыпсы сшьоит.

– Алаф бзиоуп, аха угәуҽаныз.

– Убри азами абра сызгылоу.

– Ҟазылбеи Аимхаа, – ибжьы наиргеит нырцәҟа Ҭакәи. – Ухынҳәы ушьҭахьҟа. Ашьа каҳҭәарым. Уашьа ихы сиршьит, сара акгьы схарам!

– Уара упсы ҭамшәа ипхьаӡа иахьарнахыс, – уахьынтәи ибжьы геит Ҟазылбеи. – Уаргьы уабгьы шәысшьуеит. Шәышьны шәгәаарагьы ықәсыццышәааауеит. Шәыхәдақәа хыҵәҵәаны, шәхажәқәа, сашьа дызжаанӡа, ҳгәараҿы аҵәҩан иахасырсуеит.

Убри аамҭазы бгахәӷык қәаскәасуа, иахьцара азымдырууа, ахысбыжькәа иррырҳаны, ақәылаӷцәеи Ҭакәираааи рыбжьара иаабжьалеит. Нырцә-аарцә итәаз уи рылаԥш иҵамшәар ҟаломызт. Абгахәӷы Ҟазылбеи аҵла дахьавагылаз изымариашан инеиуан еиԥш, Ҭакәи дхысит. Абгахәӷы ахыҵәҟьа иҭашәан Ҟазылбеи иаԥхьа иԥаҭ-ԥаҭуа инкаҳаит. Ҟазылбеи игәы нҭӡыӡааит, ашьа зҿашы иаԥхьа ишьҭаз абгахәӷы даннахәаԥш.

– Ҟазылбеи, уара ишуҳәоҵәҟьа имариам схы ахҵәара, – ибжьы наиргеит Ҭакәи днақәғәғәаны. – Уца ушьҭахьҟа. Еиҭауасҳәаахуеит, сара акгьы схарам. Ублала иубон уашьа ихы шымӷаԥигоз. Анхаӷгьы дуаӷуп, анцәа дишеит.

– Иухьзеи, Ҟазылбеи, ушанханы узгылоузеи?! Ҳазегьы ҳашԥаршьри, ҳрыжәлап, – дыҳәҳәеит Ҭатластан, нас аҵла днавҟьан, Ҭакәи ишҟа хынтә еиқәырццакны дхысит.

Ҭакәи иӷызцәеи иареи уи аҭак ҟарҵеит.

– Уҽыҵәах! – диқәхәааит Арлан Наҳар дахьгылаз. – Улашәума, иумбаӡои рхысшьа!

– Машәыруп урҭ рхысра, машәыруп, – дыҳәҳәеит Ҭаҭластан.

Уи ибжьы Ҭакәи иӷызцәеи иареи ахьгылаз аҟынӡа инаӡеит. Иажәа далгааанӡа ихысит рыхӷыкгьы.

– Ҳазхысуоу ҳзымхысуоу ухылԥарч уахәаԥшыр иубап, – ҿааиҭит Гыць.

Ҭаҭластан ихылԥарч хыцьара икылблаан. Иара днеины ихылԥарч аашьҭыхны еиҭа аҵла днавагылеит. Уажәы иҟалаз зынӡаск игәы канажьит Ҟазылбеи. Аҵла дахьавагылаз ишьапқәа дрызнымкыло длеизҟәыҿны длатәеит. Иашьа ишьа ахьизымуз, еиҭа ахьымӡғ иигаз ракәын ихы ихызхуаз.

Ахсалба Ҵабалтәи, ҿымҭ-ԥсымшьҭ ашьшьыҳәа ахаҳә наа дадгылан. Иара изыҳәан зегьы акакәын, ԥхьаҟа рҳәаргьы, шьҭахьҟа рҳәаргьы. Аимхаа Ҟазылбеи ихы шиқәиҵозгьы, иахьа иҭахымызт уи аҟара абри аус иҽалагалара.

Ашәанууа Адиан дызцыз, Арлан Наҳар иакәын. Наҳар иихәоз дахыԥомызт, уи ибжьы дазыԥшын. Арлан Наҳар ибеит

урҭ аҷкәынцәа риааира шзалымшоз иахьа. Насгьы, «сара акгьы схарам, уца уҩызцәа уман ушьҭахьҟа» ҳәа, ҿызҭыз арԥыс ихымҩаԥгашьа игәаԥхеит. Урҭ реиԥш иҟаз ауаа наҟ рыԥшаара дашьҭан иара есқьынгьы.

– Ԥхьаҟа, ма дара, ма ҳара, – дыҳәҳәо, аҵла даавҟьан, аккара дныҵалоит дкәараҵо, аҵықьҳәа дхысуа Ҭаҭласҭан. Уи инаишьҭалеит Наҳар ида, егьырҭ зегьы.

– Шәышьҭахьҟа шәгьежьы, шәеилагама, шәхы ҭашәырхома? – рықәҿиҭуан Наҳар дахьгылаз.

– Сҩызцәа, арҭ алақәа рхы ҳадмыршьыр руам. Икылкаан шәырмеихскәа, ишәхәы, иаангылозар аабап, – ибжьы наиргеит Ҭакәи.

Ҟазылбеи ишьапы дықәиҟьеит Гыцә. Ишәақь злеикыз иарҕьа напы неихьынҳалеит. Иара уи акәхеит, ҿыцха дылкаҳаит уа. Асҭана ашәануа дкылкааны дышиеихсуазгьы ахы дизаҿамкит. Уи итәҕәыбжьара илыбжьасыз ахы, адгьыл аҟнытә акы иҵасызшәа, хыхь дҩышьҭууаан, дааҳәны зқәала дкаҳаит.

– Шәҽааныщәкыл, шәхы заҳшәыршьуазеи, шәуаами? – ишилшоз ибжьы ҭганы ҿааиҭит Гыцә.

– Арахь, шәышьҭахьҟа шәгьежьы – ҳәа, рықәҿыҭра даҿын уахь Наҳаргьы.

– Сара сышәшьы, сара шәысмеигӡан – ҳәа, дыҳәҳәо даауан Маҭеи.

Уи абна даалсны ахәы даақәгылар, ҳәара аҭахума инеигәыдҵаны дыршьуан.

– Абар, иаб аҭаҳмада дахьаауа. Уи иаҵьал даанагеит, сыԥсы дасҭап, – иҳәан, иарма напала ишәақь ҩышьҭыхны дхысырц иҽанынаӡикуаз, Наҳар днаидыххылан, иҟаӡамшәа иаaимҟәыҵикәыцәааит.

– Уеилагама, Ҟазылбеи? Аҭаҳмада дзыхурҟьозеи, насгьы уи душьыр иҷкәын уԥсы ҭаны уоуижьып ҳәа угәы иаанагоума?

– Уажәшьҭа сыԥсҭазаарагьы зхәарҭоузеи. Ахьымӡҕ, еиҭа ахьымӡҕ, – ахы зықәшәаз агыгшәыг еиԥш дхәаауан Ҟазылбеи дахьгылаз.

– Ухы унапаҿы иааг, Ҟазылбеи. Иацы сара иуасҳәаз уазхәцыр акәын. Уажәы иҟалаз убоит. Ҳусқәа цәгьоуп, излазбо ала.

– Абри еицәоу ҳзыниараны иҟоузеи?

– Иубоит ҳәа сгәы иаанагоит, урҭ икылкаан ишаҳмеихсуа?

– Нас ҳазегьы ҳаршьрызу?

– Уссгьы ҳрымам. Сыҧсҭазаараҿы сзықәшәаахьоу ауаацәгьақәа аӡәы ишьҭахь игылом абарҭ арҧарцәа. Сара излазбо ала, урҭ ар ирабашьыртә гәамч змоу шьоукы роуп.

– Нас исабжьоугозеи?

– Сара срацәажәоит.

– Ибзиоуп, нас, уара ишуҭаху, – иҳәан, уаҳа ишамуаз аниба, ихәра аҵкыс игәы ихьуаз напы надырҕәҕәалан, иаҧхьа ишьҭаз ахаҳә дныҟәҭәеит.

Наҳар ишәақь уа дахьгылаз аҵла ашьапы инадыргылан, адәы дныҟәгылан, ибжьы наиргеит.

– Арҧарцәа, уаҳа шәымхысын, ҳара ҳашьҭахьҟа ҳцоит. Ажәа шәысҭоит ҳшымхынҳәуа ала.

Ҟазылбеи ихаҧыц аҿҿа ҩыҵгеит. Ихәыз инапы аҵкыс изеицәан уажәы дзықәшәааз аус. «Ӡаҧшь Алмахсиҭ, сызлоугалазеи уаргьы саргьхандаз» ҳәа, игәы дҭагәжәажәауан.

Наҳар изҵаара иаарласны аҭак анимаҳа, Ҭакәи ишҟа иҿынеихан, ҩажәаҟа шьаҿа данизааигәаха, иҽааникылеит. Уи ибла ҵарқәа иаразнак игәарҭеит Ҭакәии иҩызцәеи ршәақьқәа иара ишиқәкыз. Урҭ имбаӡаргьы ус шакәхоз идыруан. Уажәы ибазма абри еиҧш иҟаз аусқәа, маҟҿаҳәан аахыс дызҿыз уи акәын.

Ҭакәи иҭахымхеит иааиуаз ауаҩы иҽыҵәахны диацәажәарц. Аҵла дызвагылаз даавҵны иаҧхьа дааскьаны даагылеит.

– Уҽыҵәах наҟ, – ибжьы наиргеит Наҳар, – уаа ҽадақәак срыцуп, аӡәы дуеихсыр ҟалоит.

– Зхы пату ақәызҵо аҕа ас акәӡам ихы шымҩаҧиго, – иҳәеит Ҭакәи ирхианы иикыз ашәақь ахы длахо. – Иҳәа иуҭаху?

– Сара сааит саҭамзаауит ҳәа уасҳәарц, Ҭакәи. Ажәа усҭоит сара сганахьала кьыс шумоуа ала. Исыцугьы рыҩныҟа изгоит.

– Уара узусҭада? – дҵааит Ҭакәи.

– Арлан Наҳар соуп сара. Иуаҳахьоума – абри аҩыза ахьӡи ажәлеи?

– Исаҳахьеит уара хьӡи-ԥшеи змоу хаҵоуп ҳәа.

– Уи анкьа акәын, – иҳәан, даахьаҳәны иҩызцәа рышҟа иҿынеихеит Наҳар.

– Асҭана, – ибжьы наиргеит Ҭакәи. – Нырцә ахәаҿы уҩхалан, урзыԥшла аӡы ираанӡа.

Асҭана еразнак акәара дныրҟьан, ахәы дыҩхалеит, Ҟазылбеи иҩызцәеи иареи злацаз амҩа даԥшырц.

Ажәахатәи ахы

Алмахсиҭ агәашә данынҭыҵ, иҽы ишьхәа нарбаны, мҩахәасҭала амҩа ркьаҿуа, Маҭеи дахьынхоз аҳаблахь дышнеиуаз, агәгәаҳәа ахысбжьқәа иаҳаит.

– Иа анцәа, сырманшәал! ҳәа – ибжьы аккара иныҵҩит Алмахсиҭ. Иҽы иҟамчы нахҟьаны, ирласны иҿынеихеит.

Наҩеи иаб аԥсраҟынтәи аҩны данааи инаркны, цәалашәарак иоуит, ҽеик игәы ишҭамыз ала. Убри азоуп дмыцәаӡакәа дизкылԥшуа дызтәаазгьы. Ашҭа данынҭыҵ, иҽы кәадырны днаишьҭалеит хара-хара.

Алмахсиҭ дҩеилашәа дцеит иҷкәын данааидгыла.

– Ара уаазцазеи, уара?

– Уи уара иуусым.

– Ауаа реибарфаракәа ухәҭам уара.

– Сара исыхәҭоу сара издыруеит, еиҭауасҳәаахуеит, уара уус алам ҳәа.

– Уара узҿу мышкызны ихыԥеыгахоит ҳара ҳзыҳәан.

– Сара шәара шәзы ауп абарҭқәа згьы зыҟасҵо…

– Мцуп иуҳәо. Ауаа гаӡам, ирдыруеит уара узусҭоу.

– Сызусҭада сара?

– Уара баша умцеит иацы Аимхаа рахь. Аа, абар уи алҵшәа.

– Нас Аимхаа Ҟазылбеи ишьа иур акәӡами? – иаҳа-иаҳа ичҳара хыжжуан Алмахсиҭ.

– Шәашьцәа ршьа акаҭәара шәалагәырҕьоит шьоукы. Дзыхурҟьозеи нхаҩы ҷкәынак, заб ихаԥыц икылакны иааӡаз?

– Уара, Наҩеи, усымпыҵӡаауа уалагеит уаазқәылаз. Уца Ҭакәи иахь, уицхраа уиаҟара уицәнымхозар.

Уи ацхыраара зҭаху аӡәы иакәым. Иубоит ҳәа сыҟоуп Ҟазылбеи иҵагылан дышхаргалауа.

– Ааи, алақәа. Уаҳа акгьы аншәылымшоз шәзышьҭааз арахь, – дааҕызы-ҕызит Алмахсиҭ.

– Шәара шәеиԥш иҟоу ауаа акгьы рылшауам уажәшьҭа. Шәҵыхәтәы ааигәахо иалагеит. Убри ауп шәагьзышҳаму, – иҳәеит Наҩеи.

– Усԥырҵ наҟ! ҳәа – днаиқәҟааит. – Иахьарнахыс исоумҳәан саб ҳәа. Сыҩныҟагьы умнеин.

– Уара ишуҭаху. Сара уа сшымцхәыз здыруеижьҭеи акрааҵуеит. Уаҳагьы схабар уахь иубараны уҟаӡам.

– Ишәизааит уахьцалакгьы умҩа – ҳәа, иҷкәын днаишьҭашәины, ихы игәы акәмаҷханы иҩныҟа иҿынеихеит.

* * *

Маҭеи иԥшшәы ихаҳан, иҿы зымцәажәо дтәан. Нас ихагылаз аҷкәынцәа рахь ус иҳәеит.

– Иакәым ҟашәҵеит, дадраа, сыҷкәынцәа, иакәым. Сара сыршьызҭгьы ргәы дырҭынчуан урҭ ҳаҕацәа.

– Ҳара ҳаԥсы ҭанаҵы, – даацәажәеит Гыџь, Маҭеи ихы наиқәкны – уара ушьра акәым, ухы хәыцк алшәангьы ааумам.

– Иқәсхуазеи абри адунеи, сгәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха, Гыџь. Уи аҵкьыс еиҕьын сыԥсыр. Шәаргьы шәхы шәақәиҭымхози.

– Ус умҳәан, саб. Уара ҳаҩны ашә аауртуанаҵы, сара сахыҟазаалакгьы аԥхарра сыгхараны сыҟаӡам. Аҩныҟа уца. Ҳара уахцәымшәан. Макьаназы абра ааигәа-сигәа ҳаҟазаауеит.

– Шәгәшәҿаныз, дадраа, урҭ ус иаангыло уаам.

– Убри аадыруеит азыноуп ҳаргьы ҳҿеидкылан ҳзыҟоу, – иҳәеит Асҭана, насҭхашәа дгылан аби аԥеи ирҳәоз иазыӡырҩуаз.

– Ҳара иагьа ҳҽеидаҳкыларгьы урҭ ҳзыриааиуам, – иҳәан, аарла дахьтәаз дҩагылеит Маҭеи.

– Нас, иахьатәи иааираӡами? – дҵааит Асҭана.

– Иаснагьы амҟәыба аӡы аанагом. Ишәхашәмыршҭын урҭ ҳаҵкьыс амч шрымоу. Амч змоу иоуп адгылаҩцәагьы зауа, – иҳәан, аҩныҟа иҿынеихеит Маҭеи, еидара хьанҭак ихәда иқәжьушәа аарла ишьапқәа еихго.

Ҳашьхақәа злаҽырбо, ахра дуқәа реиԥш акәын урҭ аԥшьҩык арԥарцәа шеидгылаз. Бгара зқәым ахрақәа, иаснагь ҩадала Аԥсны зыхьчауа.

– Шәымш аабзиахааит! – иҳәеит Кьасоу.

– Умҩа абахоу? – дҵааит Ҭакәи.

– Сцоит саншьцәа рахь, Ҵабалҟа. Уажәазы уа саҵәахып. Сышьҭахьҟа усгьы гьежьышьа сымам. Сагьзыгьежьӡозеи, сан дыҟам, саб дыҟам.

Иахьатәи риааираҿы изырманшәалаз Кьасоу иахь ҿааиҭит Ҭакәи:

– Уҟаз абра, ҳара ҳҿы. Иахьарнахыс уара ҳара уҳашьоуп. Ҳаицызаап ҳаԥшьҩыкгьы. Усҟан ҳажәҩахыр еиҳагьы иґәґәахоит. Умцар умуҵәҟьозар, ианаауҭаххалак угьежьы. Ҳара гәык-ԥсыкала уҳадаҳкылоит.

– Уажәазы сцоит. Сымгьежьыр ада ԥсыхәа аныҟамла, усҟан шәара шәҿы ада уаҳа сабацо. Ҳара ҳразҟы акоуп усгьы.

Аԥсабара аԥсы ахалара иаҿын. Уажәраанӡа ахысбжьқәа идыршәаҟьаз аԥсаатәқәа ашәаҳәара иалагахьан. Адгьыл ду зегьы злаӡауа, ажәҩан ҳарак зегьы зныҩуа, акгьы ҟамлаӡазшәа иҭынчӡа иҟан. Аамҭа иҟанаҵон иара атәы.

Ҭакәи иҩызцәеи иареи Кьасоу иҩны ақыҭа дналган амҩа дықәырҵарцы инеиуан.

Ажәиԥшьтәи ахы

Лыҷкәын Асҭана имаара даргәаҭеиуа аҩны дыҩнан Мкыд. Уахык ма ҩаха еиҳаны днымхацызт џьара. Лнапы акы акуа-

мызт, лыбла ҭаа агәашә ахь дыԥшуан. Уажәы лара дзызхәыцуаз, лыҷкәын заҵәы дылгәыдкыланы дшылааӡаз акәын.

Асҭана иаб Алиас еицырдыруаз уаҩын. Аиҳараӡак дызлардыруаз, ауахьад ианҵаны имаз, ирылихуаз аҽыжәла бзиақәа ракәын. Алиас иҽыжәла иашьҭаланы Нхыҵынтәи иааауан раахәара азыҳәаан. Иара убас Абжьуаа рыҷкәынцәагьы Алиас иҽыжәла иақәтәаз рацәаҩын. Урҭ шәагаала уиаҟара идуқәамызт, аха ршьамхы џьбаран, алаӡарагьы рыман. Аиҳараӡак, иахьыманшәалаз аҿаҩа дгьылаҿ акәын.

Алиас Шәлымба дуаҩы ԥшӡан, еизара уаҩын. Аҿабызшәа хаа иҿан. «Ибз хәшәуп, ахәра инаҿишьыр, иаразнак игьоит», – рҳәон дыздыруаз ауаа, аха абри еиԥш иҟаз ауаҩ бзиа, иԥсҭазаараҿы наӡара дук имоукәа дҭахеит.

Ашьха икеицон иуахьад. Ԥанаҩ, дхыҵны дылбааит Кәыдры. Аҽны амра ҕәҕәала ишуаз аҵыхәала, ихышхыҵәаан илеит асырӡ.

Ауахьад раԥхьа игылаз арԥыс изаанымкылакәа илаивсны аӡы илҭалеит аҽқәа. Аӡлагара аӡыхкыга аҭәырҕәы аамкәыцәааан, аиаҳәа аӡы шаныршо еиԥш, Кәыдры аҟара ҩацлан ихышхыҵәаан аҿыланахеит. Аӡы ихыз аҽқәа азныказы рҽеидкылан еилымшәакәа инеиуан, аха ацәқәырԥа инарыбжьасыз еимнарпит рызегьы. Хаз-хазы ацәқәырԥақәеи дареи анеизынха, рымч кәадахеит. Жәабаҟа ҽгьы иаразнак илахәлабгеит.

Ари аимҟьа-еимцара иҟалаз ибла иазхамҵеит Алиас. Ҽаанкылашьагьы изыҟамҵакәа, аӡы дынҭалеит. Ҵладук шеибгаз иџжәаны иаанагон аӡы. Алиас игәеиҭеит уи дышзацәымцоз. Иҽы уажәы-уажәы иӡааҟәрылоз амч каԥсахьан. Аҵла ду амахәқәа нархаԥеит Алиас иҽгьы иаргьы. Уи нахыс урҭ џьаргьы ирымбеит. Аӡаҵаҟа адгьыл инахәлабгазшәа ицеит наӡаӡа.

Зхаҵа иҭахара зыжәҩа иқәыҕәҕәоз Мкыд, лҵеи ииааӡара даҿын. Илулакгьы лхәыштаара лмырӡит. Уажәы, лара илмырцәаз ахәыштаара, дыҽхәатәаны дыԥшын. Аҽышьҭыбжьқәа игаз лхәыцра даалнахын, ахышә аартны абарҵа

дныҵаххит. Рыҽқәа аҽхырҧартаҿы инҿаҳәаны аӧныҟа рҿаархеит Астана иӧызцәеи иареи. Аҧацхаҿ еиқәыз амца наргәыдыҷҷалеит, урҭ абарҵа ианааҵала. Мкыд илҳәаша лҿамшәо дышгылаз, инапы ҫәҫәақәа даашьҭыркәыцәааит Астана. Рызынтәыкгьы аӧныҟа иныӧналеит.

– Бсыцәшәама, сан, абриабжьарак сахьыҟамыз? – иҳәан, иан днаган арымӡ агәҭа дныкәиртәеит.

– Нан, ари шәызҵоу абџьар иаанагозеи? – дҵааит Мкыд, дгәыҭҟьа-ҧсыҭҟьаха.

– Ианбыкәу, сан, ҳара бџьарда ҳанныҟәаахьаз?

– Нас, абри аҟара ҟанҭаруаз ишәыхшьу абашәҭаху? Ари бзиарак иазҳәам, нан сыҷкәынцәа. Ишәҳәа иаахтны иҟалаз.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит, – ҿааиҭит Ҭакәи. Ан еилылкаарц илҭахыз лмаҳакәа дышхьамҵуаз аниба. – Ауаӧы ихы сиршьит, – инациҵеит иажәа дызлагаз. – Амала, агәра га сара акымзарак шысхарам. Ажәӧанаҿ анцәа ду, адгьылаҿ зхы пату ақәызҵо сырбоит сара сышиашоу.

– Усоуп, аха ауаӧы дыҧсит, – дхаҳәыршәыраха дахьгылаз ҿаалҭит Мкыд.

– Уи ихы ҳиршьит, – иҳәан, урҭ реицәажәара дныбжьалеит Астана. Насгьы ари азҵаара уаҳа иаламцәажәаарц азы, даҽакахьы иахигарц усгьы нациҵеит: – Иаҳфаша мазеи бымоума, сан?

– Уажәыҵәҟьа, нанраа, уажәыҵәҟьа!..

Аҵх агәы ааӧнашахьан, аха Мкыд дзыцәомызт. Хәыцра шәкы лыжәлан, деимдырххон. Зны дыкәтәон, зны дыкәаион. Ахьа ҫәы иалхыз акәасҷьа еиҳа иҭбааз ауадақәа руак аҿы, лара дахьышьҭаз лыҧсы ӧнаҟәыкуан. Аҭӡамцқәа еиҳаеиҳа иҭшәахошәа лбон. Лыҧсҭазаараҿ уаха еиҧш ихьанҭаз ахәыцрақәа дрыҵамлацызт. Иашоуп, лхаҵа аӡы иагара лхы ҟәашӡа иаршлеит, аха усҟан лгәы злеиқәылҳәалоз лыман. Лыҷкәын заҵәы лыҧсы даҵаҵан длааӡон. Аха уажәы лҭагылазаашьа еиҳагьы ицәгьан.

Иааҧса-икараха иҟаз арҧарцәа шнышьҭалаҵәҟьаз иаразнак ицәеит. Акыраамҭа измыцәоз Астана иакәын. Уи иан

лыблақәа ирхибаалаз ашәара даргәаҭеиуан. Дрыцҳаишьон. Ишылзеиҭеиҳәара издырамызт абри дызнылаз амҩа. Насгьы хьаҵшьа шимамыз. Иҩызцәа бзиақәа шаанимыжьуаз. Уаҵәы иан агәра лырганы, лгәы ирҭынчырц шлеиҳәаша дшазхәыцуаз дыцәеит, аха агәашә аҕьеҩҳәа инкыдҳалазшәа ԥхыӡла абжьы иаҳаз дарҿыхан, ихы иаҵаз итапанча ҩаҵԥаан, ашырҳәа дагылеит.

Амза кьагәа ашамҭаз игылаз, аԥҭақәа инарылс-аарылсуа ацыԥхь ԥсыҽқәа Асҭана иани иареи ахьышьҭаз ауада иныҩнаԥсеит. Мкыд ахчы лыҵаҵан, аҭӡамц дадиаалан лыҷкәын дихәаԥшуан.

– Иҟалазеи, нан, уабџьар ҭкәыцәаа уҵзырҟьазеи?

– Акымзарак, сан. Ус баша агәашә абжьы газшәа саҳан.

– Мап, сыҷкәын, агәашә абжьы ҳәа акгьы мгаӡеит. Уара угәы ҭынчым убри ауп иҟалаз.

– Сан, баасзыӡырҩыр сҭахуп.

– Сӡырҩуеит, нан, иаха аахыс сузыӡырҩуеит.

– Бгәы иаанагома сара избом ҳәа сыда аӡәгьы дышбымам, аха…

– Инагӡа уажәа, узлагаз, нан.

– Бара бысцәымшәаан, сан.

– Мап, нан, сара суцәшәаӡом. Избоит уажәшьҭа уара уҟәра аҵкысгьы ушхаҵахаз. Убри аҟынтә исҭахуп, угәы иҭоуҵәҟьа аахтны исоуҳәарц.

– Сгәы иҭаҵәҟьоу, сан, – иԥсы ааивигеит Асҭана уажәы, – абри адунеи аҿы ԥсыхәа змам аусқәа ануҿагыло, – ииҳәарц иҭахызҵәҟьа изымҳәо азныказы дыбжьажьо даангылеит.

– Сара сузыӡырҩуеит, сыҷкәын, – лыбжьы налыргеит иан, лыҷкәын ииҳәарц иҭахыз изымҳәозшәа анылба.

Иара иҽааибиҭан, дызхымԥашаз иажәа иан иналеиҳәеит.

– Ԥсраҽенынӡа сҩызцәа срыцзааиуеит.

Адыд аҩны ихагәыргәырызшәа ллымҳақәа ардагәеит лыҷкәын иажәақәа. Лыԥсы лызҭымкаауа даанхеит азныказы, аха нас лҽааибыҭан ларгьы дҵааит.

– Сара ишԥасыԥсыхәо, сыҷкәын? – Ан диашан абра.

Лара ишҧалыҧсыхәаз...

...Аха ирыҧсыхәааз анхаҩы жәлар?

Абри еиҧш азҵаара иҿаҧхьа иқәиргыларатәы дшәымызт Асҭана. Уи макьана издырамызт анхаҩыжәлар абри адунеи аҿы рыҧсҭазаара цәгьа ралгашьа. Уажәы дзызхәыцуаз иҩызцәа ракәын. Нас иан лахь азҵаара ныҟаиҵеит.

– Сҩызцәа ишҧарыҧсыхәо, сан?

– Арахь усазҵаауама, сыҷкәын?

– Ааи, исҭахуп еилыскаарц бара бҟынтә. Ишҧа иҧсыхәо Ҵәыџь Ҭакәи?

– Ҭакәи шәидымгылар, дҭахоит, – аалҿыҵҟьеит Мкыд.

– Нас бара ибҭахума уи дҭахарц?

– Иуҳәо закәызеи, нан! Сеилкаа ииашаны, уара сухӡыӡааиуеит.

– Беилыскааиуеит, сан, аха Ҭакәи данҭаха, усҟан саргьы сҭахоит, Гыџьгьы дҭахоит. Абасҵәҟьа аамҭа царым. Ҳара ҳтәгьы ишҧамкри, жәацы ишакыз еиҧш.

– Уи закәызеи, нан?

– Жәацы ашьыжь Аимхаа ҳрабашьит.

– Аимхаа ҳрабашьит ба?! – лгәы нҭӡыӡааит Мкыд. – Нас шәара Аимхаа шәыриааима?

– Ҳариааит, иагьыҧхьаҳцеит. Уажәшьҭа урҭ арахь иқәыларым. Убысҟан ҳаидымгылазҭгьы, уажәы Такәи иаб дыҧсны дықәзаарын.

Азныказы убри аҟара иааҭынчрахеит, иара адунеи зхагьежьуа алыра хжәаны иаангылазшәа. Ани аҧеи рыҧсыҧҵәҟьа ларгаҩаргомызт. Аӡлагара алуқәа рыжәҩахыр иахшьызшәа, еиҵаҕәҕәа итәан. Мкыд уажәы дзызхәыцуаз, лхаҵа илеиҳәаз ажәақәа ракәын. Уи аҽны ашьха данцоз, Асҭана иҽыхәда дықәыртәаны аҧсҭа иҩҭалааиӡа дигеит. Лара шьапыла дрышьҭан дгәырҕьаҵәа.

– Ахәҵы бихылаҧшла, абыржәоуп даншәарҭоу, – иҳәеит иара, Мкыд лыхцәыжәпара инапы налшьуа, ишькыл кны дивагылан дахьнеиуаз.

– Акы хьаас иҟоумҵан. Уара ухы гәаҭала, – наиаҭалкит ларгьы разҟыла дыҭәны.

«Абыржәы ауп даншәарҭоу сыҷкәын» ҳәа, лцәа даатӡызаит лара. Нас иаразнак лиарҭа дҩылҟьан, аҽеилаҳәара далагеит.

– Бабацои шаанӡа, – ииарҭа дҩылҟьеит Асҭанагьы.

– Амца еиқәысҵоит. Шәымҩаныфа рхиатәыми. Шәара избо ара аангылашьа змам шәоуп усгьы.

Аҩыџьагьы рҽеилаҳәаан амаҵурҭахь илалбааит.

Алҩаҵә афҩы нықәчит ашҭа.

Аккаҳәа еиқәҿыртит арбаҕьқәа.

Аҵәылашара иаҿын ашьхарахь.

Ажәохәтәи ахы

Наҩеи амҩа данылан днеиуан, дахьцо ҳәа хықәкык алхны имаӡамкәа. Имаха-шьаха зегьы ҧыҵәҵәаны, деилаҟәыбаса акәын дшыҟаз. Илымҳа иҭыҩуан уажәраанӡа игоз ахысбыжьқәа. Урҭ аҧсуаа нырцә-аарцә итәаны еигәыдырҵоз ахқәа, зегьы иара игәы иҭаҧсошәа ибон. Амра ажәҩан агәахьы зҽыҳаракра иаҿыз, иахылҵуаз аҧхарра ҳәа акгьы ирҭомызт. Зны – амцашоура ижәлон, зны дарыхьҭшьуан.

«Амҳаџьырра иагаз агеит, иаанхазгьы анибарҵәара иаҿуп, нас иаҧсыхәоузеи абри Аҧсынра?» ҳәа, ихы дацәажәон Наҩеи.

Аиҭеира даҿын иара уажәы. Ауаҩытәыҩса иуаҩыбжара данахыслак, иҽимҧсахыр ада ҧсыхәа имамкәа аҧсҭазаара данҭанаргыло, ицәыуадаҩхоит ажәытә мҩа даныҵны аҿатә мҩа анылара. Ауаҩы еидарак даҵыҵны даҽа еидарак иаҵалара, имарианы зҽеиҭнызыҧсахлауа хҭысхом. Иҧсҭазааратә ӡеибафареи, ҩнуҵҟалатәи иҭоурых еиқәҧареи, уаҩык иаҳасаб ала абри адунеи дыззықәуи, анеидикылалак, насгьы нышәашьа змам данымшәартә еиҧш, ахьамҵра анизцәырҵлак, иара ахала иаатуеит амҩа ҟьаҟьаӡа иаҧхьаҟа. Убри амҩа изаатыз игәаҕны дзанылар, ихьшәахаргьы дна-

намгарц ҟалом алашара зцәыҵаҷҷо, ихароу, аха агәыӷра зцу апсҭазаара хазынахь.

Уи апсҭазаара хазына, уажәы иара дзызхәыцуа, ицәыӡыз, имоуз, насгьы зегьы хызшьаауа ашьамҟьашьра иахҟьаны аҵх агәҭаны зыжәҩа ҭҟьаз аҽыуаҩ, зоупа аарҳәны ашәҵашьа иа-қәымшәо диҩызаха, амҩаду данхалеит Наҩеи Ӡапшь-ипа.

Еиҭахгьы иара апсҭазаара уахшаргьы, уашьыргьы, еиз-наркәкәо амчрақәа ирыӡрыжәыз ауаҩы, ихықәкы анарха амоур ҟалом. Убри анарха апшаара дашьҭан Наҩеи иахьа. «Иуӡбыз иашоуп» ҳәа, ашьхақәа рыбжьы иқәдыргазшәа иа-ҳаит иара уажәы. Уи имч ҭанаҵеит. Ажәҩан дҩаҵапшит ихы дҩахан.

Амҩақәа ахьеихдоу даннеи иҽы ахала иџыџӡа иаагыле-ит Наҩеи. Иаргьы ус аҭахызшәа иҽамариашаны дақәтәан иҟанаҵо ибарц. Урҭ амҩақәа руак дара рыҩны ашҟа иган. Данхәҷыз аахыс дызныз амҩа. Ауаа рахь дызгоз, уахьынтәи рхәышҭаара пха ду ахь даазгоз амҩа. Уи амҩа иацырган жәа-бала амҩахәасҭақәагьы. Убырҭ амҩахәасҭақәа ракәын изыр-ҭбаауаз амҩадугьы.

«Уара уиашоуп» ҳәа, ашьхақәа зегьы иқәҳәҳәазшәа иа-ҳаит Наҩеи. Ахәыцра дназлаз дналҵын, ишькылқәа дҩарын-гыланы, ихы ҩышьҭыхны икәша-мыкәша дныкәпшит. Ираӡ-ныпсараха амра ашәахәақәа адгьылаҿ икашуан. Адгьыл аӡа афҩы неиҿаҳаит. Уи дагьааихнарккеит иара. Игәалаҟара ҩышьҭыҵын иапхьаҟа хара днапшит. Убысҟан илапш нақә-шәеит иара еснагь бзиа иибоз аҭып.

– Убра иҟалоит сара сыпсра, – иҳәан, иҽы ахы ааргьежь-ны апҟараҳәа уахь иҿынеихеит. Адәы пшӡа, иара еснагь дзеилаҳауаз ихы ақәкны дцон Ӡапшь-ипа Наҩеи. Ипсҭазаа-раҿы дызнысхьоу амшақәа иреипшмызт уажәы дызнылаз. Абыржәы нахыс даҽауаҩын абри адунеи аҿы. Иахьа диит уи, иахьа изшеит иҟьаҟьаӡа. Иахьа ахысбыжьқәа игаз ацәа да-лырхит наӡаӡа. Ицқьахеит иблақәа, ашәақәа рхымкәа. Абар дазааигәахон уи адәҳәыпш иара ипсҭааааара ҿыц аҵәҩан аир-сырц дахьыҟаз. Иара абри аҭып аҿы акәын, жәытә-натә аахыс,

ныҳәартәс иахьрымаз Заԥшьаа рышьҭамҭа. Анцәа иҵаныҳәо, хәыц еиқәаҵәа злам ауаса шкәакәа ахәда ахьԥырӄоз.

Амҩа ианыршәлан иҩеиуаз Наҩеи, иаԥхьаӄа дызмышьҭуа мчык иҿагылараша игәы ааҭӡыӡаит. Имҩа дангылан Алмахсиҭ.

– Уҩныӄа амҩа ухашҭма, арахь уабацо? – дҵааит иаарымчны Алмахсиҭ иҷкәын дицәцаӡар ҳәа дшәаны.

– Исхашҭит уи амҩа. Уажәшьҭарнахыс уаҳагьы исгәаласыршәаараны сыӄаӡам.

– Уи шԥеилкаатәу? – иаҳаз ажәа ааицәымыҕхан, Наҩеи днеиҿаԥшит.

– Уажәшьҭарнахыс уара уҩныӄа снеиуам сара, – иҳәеит Наҩеи, диҿамԥшӡакәа.

– Анцәа-ауаа, уара уеилагеит аҽнышьыбжьон. Уҿаҳәатәызар, срыԥхьап ҭауади-аамсҭеи рыҕламқәа, аҳәагәыжьқәа укәдыршап.

– Мап, уажәшьҭа сара сҿазҳәо ҳәагәыжь ыӄаӡам, – иҳәан, дызлацашаз иаԥхьаӄа имҩа днаԥшит Наҩеи.

– Нас, уажә умҩа абахоу? Бзыԥӄа акәу? – уажәшьҭа дацәымҩашьо ибеит, иҷкәын хьаҳәшьа имамкәан мҩакы дшыҟәлаз.

– Мап, уажәаазы хара сцом, иара абра ҳқыҭа салҵып ҳәагьы сгәы иҭаӡам. Хазы анхара салагоит.

– Хазы нхара уҳәама?! – ибжьы ныхҵаны даачҷеит Алмахсиҭ.

– Усхыччоит акәу, саб! – игәи илаҕырӡи ҩеилаҵәеит Наҩеи. Нас иҽы ишьхәа нарбаны, архәара днавҵыԥӄа дцеит.

Иахьа иқәымҿиеит Алмахсиҭ. Чарҳәарыла еижәиҵаз ауаа лҵшәа рмоуит. Иаҵахеит Аимхаа. Уажәы уи аҭкьыс еицәаз изыӄалеит. Иҷкәын дицәцеит. Ус анакәха, – гәаныла дхәцуан дахьгылаз. – Иӄасҵазеи сара цәгьарас? Сышьҭамҭа смырӡуазар? Сынхара-сынҵыра сеихачаԥа сыӄазар. Зегьы ззыӄасҵо сыхшара рзы ауп, нас сзырзеилымкаауазеи?! – Даӡәны абри адгьылаҿ ихала дынхазшәа ихы ибон иара. Инапы навҵарԥан еивҵарԥах еибаркыз икаба аҳәынҵәарақәа ааԥыртланы, ихәлачыз иԥсы ааивиган, дынҽыжәҵын, иҽы аҿы ианкны иҿынеихеит иҩныӄа.

Иҟазаап афаст, имч зқәымхо амчрақәагьы! Аха абырҗәы ауп ианеиликааз, иара иааигәаԥхалакгьы аҟаҵара шилымшоз.

Ажәафтәи ахы

Абжьуааи Самырзаҟанааи иаарылаҩит Ҟазылбеи Аимхаа ишьоуразы қәлара дцан, аха ахьымӡҕ ганы дгьежьит ҳәа. Ари иҟалаз Ҟазылбеи иҩызцәеи иареи рыԥсы иахыдмырзааит, аха ауаа рҿы узкуама, наҟ-ааҟ еиҿагылан реибашьра ҵәахышьа амамызт. Ҟазылбеи иакәзар, аԥсыжра аҽны ихәра аӡәгьы имбартә еиԥш иҿаҳәаны, ахьаагь хьаас имкыкәа, игәы дкыдсыло дгылан. Иашьа иҭахара еиԥшҵәҟьа ибҕа ԥнаҵәон иашьа ишьа изымукәа дахьыгьыжьыз.

Аԥсы дыржааӡа дықәымҵит Зосҳан Ачба, Хабыгә иаб иашьа. Нас иаразнак амҩа дықәлеит иҩныҟа. Иқәрахь дышнеихьазгьы, знык акәадыраҿ даннеилак, ааԥсара иқәмызт. Уаха иаашааӡа иашьа иԥа Хабыгә иҿы дымнеир игәы дахаԥжәаны дыԥсыр ҟалон.

Зосҳан Ачба дзаҵәын. Хшара димамызт, иԥҳәысгьы дыԥсхьан. Убри нахыс иаргьы, Егри Ԥсоуи рыбжьара цәгьеибзиеи дагымхо ныҟәаран дызҿӡазгьы. Аԥсуа ҵас ныҟәигон. Ажәытә ажәабжьқәа идыруан. Иара иаамҭала аҵара иман. Аурыс ҩыра даԥхьон. «Аԥсуара иаԥсоу ҭауади-аамсҭеи роуп» ҳәа, ишьон. Анхацәа, урҭ маҵуҩцәоуп, аԥсуара русс иалоузеи ҳәа агәаанагара иман. Иара убас ахаҵара аганахьала нхаҩык ихы ааирԥшыр, «уи машәыруп, урҭ уи аҩыза рылам», – иҳәалон. Убри ауп Ҭакәи иҟаиҵаз дараапкны дзамаз абри абжьарак. «Ишԥыкәу Аимхаа рҿаԥхьа инапы шышьҭихӡаз абни анхаҩы қамса» ҳәа, дгәамҵ-хамҵуа днеиуан уажәы. Иҽы ишьхәа нарбаны инаирццакит Зосҳан. Уи ибзиан иидыруаз амҩа ду ианыршәлан дцон. Ишькылкҩцәа иҵьаршьон уаха Зосҳан иҟаиҵоз. Ари еиԥш амҩа хараҿы, уахынла шамахамзар дымныҟәацызт, ҵьара дыдымгылакәа. «Нас иҵалазеи, аԥсынкәа ицҳазшәа, иҽы ахы даамыхаӡакәа дызцо

ҳәа, ашькылкыҩцәа неиҿахәытҳәытуан, аха иазҵаара азин рымамызт дара, ируалыз имҩаԥгара акәын. Аҵх ашара иаҿын Хабыгә иашҭа данынҭала Зосҳан. Ҭынчран аҳҭынраҿы. Иара дыздыруаз алаҟәа рҵыхәаҟәа рышәшәо агәашә аҿы инеиԥылеит. Ашҭа агәҭаҿы данааи, иҽы дынҽыжәҵын, акәасқьахь иҿынеихеит. Хабыгә дахьышьҭаз алашара аркын, иаргьы харԥ заҵәы аиарҭа дыҟәтәаан. Уи иаҳахьан аҽышьҭыбжьҟәа. Иааиуаз дызусҭоу дырны, данбаҩнало ҳәа дыԥшын.

– Узыцәамзеи уажәраанӡа? – уамак иаамырхаакәа дшыҩналаз дҵааит Зосҳан.

– Уара сузыԥшын, – иҳәеит Хабыгә ииарҭа дҩылҵны, иааиз иаб иашьа иихәашаз заанаҵ идырны.

– Узымнеизеи аԥсрахьы?

Хабыгә уи аҭак аҟаҵара ирласны иҭахымхеит.

Иаб иашьа дихәаԥшуа дгылан. Нас агәҿыҩраҿы игылаз аҟәардә тата даахан, Зосҳан иахь ҿааиҭит:

– Утәа!

– Сара суазҵаауеит, узымнеизеи аԥсрахьы? – ааанӡа изҵаара аҭак ахьимоуз днацралан ҿааиҭит Зосҳан, Хабыгә иааигаз аҟәардә дныҟәтәо.

– Иаԥсамызт уи аԥсраҿы сара снеира.

– Иаԥсам ҳәа узҿу арбану?! – ахы иҟәшәазшәа дҩаҵҟьеит Зосҳан дахьтәаз. – Аимхаа роума иаԥсам ҳәа узҿу?

– Утәа, саб иашьа. Угәы уеиҷаҳала.

– Уара ахьымӡг ҳургеит Ачаа. Сара хаҭала сурԥхашьеит.

– Арахь уаасзызырҩ, Зосҳан. Ҭауади-аамсҭеи макьана исырԥхашьартә сҟамлац. Уи акы. Иҩбахазгьы, Аимхаа иеиԥшу ҳауаажәлар ирылымиааuазар ауп. Уи дыбӷаԥҵәаган. Иара уаргьы умцар акәын убри иҵәыуара Самырзаҟанынӡа. Иԥхашьаратҵәҟьоу ажәлар еизаны дахьырҵәыуоз ауп.

– Уара уҩашьоушәа збоит, сашьа иԥа. Жәлары ҳәа узҿу зусҭцәаада?

– Аԥсуа жәлар.

– Анхацәагьы алоуҵома?

Зосҳан ицәажәашьа иԥсахы неибанаркын, инақәырҕәҕәаны аҭак ныҟаиҵеит Хабыгә.

– Нхаҩгьы, ҭауадгьы, аамсҭагьы сара неилымхрада еиҟараны избоит.

– Ари деилагеит! – дыҳәҳәеит Зосҳан, дахьгылаз дҩышьҭыԥан. – Уара абжьуаа напхгара рыҭара уажәшьҭа уаԥсам.

– Абжьуаа напхгара рыҭара, абшьҭамҭала исымоу акоуп. Абри аҳәынҭқар сыжәҩа иқәиҵаз ачын акәзар, уеизгьыуеизгьы сацәнымхо сыҟам, аха макьаназы исычҳауеит. Насгьы Абжьуаа шәара шьоукы ишеилышәкаауа акәым сара сшырзыҟоу. Абжьуаа иахьрыҵанакуа иқәынхо зегьы еиҟараны срыхәаԥшуеит. Дҭауадуп ҳәа даԥсамзар, анхаҩ бзиа иаԥхьа дсыргылаӡом. Зуаажәлар рзы акгьы иаԥсам пату сызиқәым. Ибзиаҵәҟьаны иудыруеит уара аҳәынҭқар исиҭаз амчра схы иархәаны, ауаа шыцәсмырҳәуа.

Зосҳан алеи-аԥси рыбжьара, Хабыгә иаангылара ихы иархәаны иршҳамны ҿааиҭит:

– Нас даара бзиа уҟоума, Ачба Хабыгә. Иуқәнагоума уара ушынхо?

– Сара исымоу сара исызхоит, амаҷ ҟәнысшьом. Ԥсымҭәрыла аԥсҭазаара, арыцҳарақәа иреиҳауп. Ауаа ирыхәара акы сзыҟаҵар ҳәа салаган, аха шәара шәҿы згәахәтәы иахьӡахьада…

– Шәара ҳәа узҿу зусҭцәада?

– Шәара, зыԥсы мҭәуа, тәым џьабаала зхы ныҟәызго.

– Суцәыԥхашьоит, сашьа иԥа. Инаԥшуа ирҳәо удыруандаз.

– Улақәа хҩа, улымҳақәа џьгәа, уиаҟара усцәыԥхашьозар. Иазхоит, саб иашьа, ахаҳә уршыргьы иԥжәоит.

– Аиаша уҳәеит. Уара уҵыхәала сыԥжәартә сҟалахьеит жәантә.

– Ухы уеиҿаҳала. Анцәа ду адунеи шәақәлаха ҳәа ҳимшаӡеит. Ҳаԥсы ҭанаҵы ауаатәыҩса пату иеиқәаҳҵарц ҳахәҭоуп, аха уи еилызкаауа дабаҟоу акәымзар.

– Сара иҵьасшьоит уара иуасҳәараны иҟоу ажәақәа арахь иахьсоуҳәо, ҳаҕоу ламыс имоуааит ҳәа, иаахтны. Урҟәаҵуоу урҟәамҵуоу абарҭ анхацәа? – Уара ишԥауҭаху?

– Урҟəаҵ убарҭ. Уаҵамгылан рыжəҩахыр Маҵуцəас иҟаҵа. Дара зызку убри ауп усгьы.

– Маҵуҩыс иахьынӡашəымоу шəзымхаӡои шəара? Рыхəда шəшыкәтəаз рыбӷақәа шəырхәеит. Усҟəаҵ, саб иашьа. Ма иаахтны иҳəа, иуҭахузеи сара сҟны?

– Сара исҭаху уара уҿеихарц ауп. Ужəла уаԥсаны уҟаларц. Аха уаазқəылаз уҵабго уалагеит. Иудыруазааит ишуанармыжьуа Ачааи Чачааи амҩа илухыз.

– Иҟəышу Ачааи Чачааи ӡəыр дыҟазар, абри амҩа иалысхыз аҟны ажəҩахыр сыҭан исывагылароуп, ҳауаажəлар рыбӷа еиҵаҳхырц азыҳəан.

– Анхацəагьу? – дыҳəҳəеит Зосҳан.

– Ааи, анхацəагьы, ҳмилаҭ реиқəырхараҿы убырҭ еиҳагьы аԥхьа иргылатəуп. Иумбаӡои ахҵəара ҳахьаҿу, уан лхы лсеит. Аԥсны ҭацəит, амҳаџьырра иахҟьаны. Иаанхаз акьоушəоуқәа ҳəаҭыхла ҳаиҿагылоуп. Аԥсны ԥсыларас иамоу адгьыл зегь ҳамфакәа, ҳаԥсы ҭəуам. Аха адгьыл ҳара ҳауп иафо, ҳара! Мап, Ачба Зосҳан! Сара сыԥсы ҭанаҵы, сызнылаз амҩа саныҵран сыҟаӡам.

– Иубазеи, уара, убри амҩаҿ? – аҭаҳмада иԥсыԥ ихəаҿра иаҿын.

– Ҳажəлар ирзеиӷьу, ауаа реиҟаратəра.

– Ишԥа, уара?! – адəахьынӡагьы инаҩит ибжьы. – Уеилагеит, уара агəаҟ! Ҳаиҟараутəырц уалагама анхацəеи ҳареи?

– Сымч аҟəхондаз, аӡəыр сиазҵааuазма?! Аха исылшараны иҟоузеи, хара амхəыцҵəа рыла иаасыкəыршаны иҭəуп.

– Сара соума нас, хара имхəыцуа ҳəа узҿу? Зшьацҟьа мырӡкәа иахьа уажəраанӡа иаазгаз Ачба Зосҳан!.. Ааи, уҵарҟəаҟəааит, сашьа, иухшаз дызусҭада, – иҳəан, ашə нкыджьылан дындəылҵны дцеит.

Хабыгə акыраамҭа ииарҭа дылатәаан ихы иқәжьны, иаб иашьа иҟынтəи иаҳаз ажəақәа аӡаӡ еиԥш игәы иаланаҵо. «Анаџьалбеит, ҳҭахаӡама ԥхьаҟа ҳəа ҳзымхəыцуа. Ҳабакылсуеи, иахьа хылаԥшҩы дызмам аԥсуаа, доусы ихы иҭашəо ҟаиҵарц далагар. Аԥсны аҳ дыҟəргеижьҭеи аԥсуаа еидызкы-

лоз дахьырмоуз азами, ихыдахан амшын изызхызлаз, рыдгьыл зҭацәыз. Уажә иаанхаз ишҧарыҧсыхәоу, ихагахар изыдҿарҳәало дрымамкәа», – абас дышхәыцуаз ашә даалагылеит иҧҳа Кама.

– Иҟалазеи, саб, ииҭахзеи ҳашьа ду ас шааиза?!

– Дыцҳарц дааит, аакьыскьа дсыцымҳацызт, – ихы ҩышьҭыхны иҧҳа дналҿаҧшит Хабыгә, ааҧсара зқәыз ихы-иҿы маҷк иааихалашан. Уи дзааз хьаас илымкырц азы иаарҧшзаны ус нациҵеит: – Аимхаа рхахә ылихуеит. Аҧсрахьы сахьымцаз даргәааит. Иахатәи аҭх лацәааихьшь ҟамҵакәа амҩа дықәын, абарҭ иажәа хаақәа насирҳарц азыҳәан.

– Аимхаа даҧсам уара улаҕырз, уи идырыр акәын уаб иашьагьы.

– Уи бара хьаас иҟабымҵан, сыҧҳа. Урҭ зегьы ирҭаху абри сҭыҧ ауп. Знык абра сырзаххәар, нас иҭынчхоит. Анхацәа рыхәда иқәтәан илеиҩеилашт иҧсаанза, – иҳәан, адәахьы дындәылҵит Хабыгә.

Ажәҩан ҵәцан. Аҧша иасуаз хаакәакәараза акәын Хабыгә игәы ишкыдсылоз. Аҧсабара аҭынчра еилазгоз, ашҭа агәҭаны иқәгылаз ара ду иалышәшәаны икаҧсоз абыҕьқәа ракәын. Урҭ алҧхынрак ашәшьыра ҟазҵоз, руал нагзаны, шәымш аабзиахааит амахәқәа рҳәозшәа, иахьлеиуаз ахьхьаҳәа рыбжьқәа гон. Ара ашьапаҿы даннеи, иеааникылеит иара. Ҧанаҩ ахәы еиқәаҵәа, Кәыдри Аалзгеи рыбжьара хычнызаҵас «иахагылаз иаахыкны, Ерцахә атәыҩақәа цәыҵыҳәҳәон. Хабыгә игәалаҟара аабзиахеит Ерцахә аҳаракыра данынаҿаҧш. Убырҭ ашьхара дуқәа ршьапаҿы, Сакьан, Кәыдры ахьыҵыҵуа уамак илацәыхарамкәа, Хабыгә иҳаҧы ҳәа иашьҭан. Убри аҳаҧы аҿы акәын Хабыгә есышықәса иҧсы ахьишьоз, аҭамҳа еиҿажьны, шәарах жьыла иҩызцәа ахьирчоз.

– Еҳ, анацьалбеит, изакәытә ҧсҭазаароузеишь ҳзыгхараны ҳаҟоу ҳәа, ибжьы ааиргеит аҙәы диацәажәошәа Хабыгә. Ичымазара иахҟьаны ашьха дахьзымцаз игәы инархьуан иара.

Хабыгә Ерцахә ашьхахь дыҧшуа дгылан, уеизгьы-уеизгьы игәы шьҭызхша хҭыс бзиак шыҟамызгьы, иаха аахысгьы

дышмыцәацызгьы, иаб иашьа иажәақәа илымҳа уажәыгьы иштәауазгьы, игәалаҟара аабзиахеит уажәы. Ус, ишьҭахь ала «аҭауад лаша», – ҳәа бжьык иаҳаит. Данаахьаҳә, иаԥхьа игылан Ҭакәии, Гыцьи, Асҭанеи.

– Ҳаҭамзааит ҳәа уаҳҳәарц ҳаит, Хабыгә ухаҵкы, – иҳәеит Такәи ибжьы ныҵакны, Хабыгә иҿаԥхьа ахара идыз деиҵанарҕәҕәаны.

– Анцәа, ауаа, ҳгәы иҭамызт учара аилагара, аҭауад лаша ухаҵкы, – иҳәеит Гыцьгьы. Нас еиҭа иажәа инациҵеит: – Ихы ҳиршьит уи ауаҩ мчылаҵәҟьа.

– Аҩныҟа ҳлеип, ара аӡәы ҳаибар ҟалоит ҳәа, дҵак аҳасабала ибжьы нарықәиргеит, арԥарцәа иҟарҵо-ируа иақәымшәошәа аниба Хабыгә.

– Ухаҵкы, Хабыгә, – игәаҕьны иажәа дналагеит Ҭакәи. – Аҩныҟа ҳнагара акәым, уҳаҵаҟьан уашҭа ҳҭуцарц ҳахәҭоуп. Иагьа ус акәзаргьы, ахара ҳадуп уара уҿаԥхьа.

– Шәара акымзарак шәхараӡам, имуит уи ауаҩ. Ихымҩаԥгашьа бааԥс ихы ақәиҵеит. Иҟоуҵараны иҟоузеи нас, – иҳәеит Хабыгә аҷкәынцәа ргәы ааирыҕәҕәарц.

– Уара уаҳзымгәаар акымзарак ҳахьраны ҳаҟаӡам, аҭауад лаша ухаҵкы, – иҳәеит Гыць, Хабыгә игәы иҭаз анеиликаа иԥсы ааҭаланы.

– Иаарласны ақыҭа ҳалҵроуп, ухаҵкы. Ҳамҩақәа ркра иалагахьеит, – иҳәеит Асҭана, уажәраанӡа ҿымҭ игылаз.

– Издыруеит, шәымҩақәа шыркуа, Аимхааи шәареи шәшеибашьызгьы. Саргьы сымцеит уи иԥсыжрахь. Аимхаа Қәыцьмахан иҩызцәа ирзырԥшӡом Аԥсынра. Игәнышәкыл абарҭ сажәақәа. Шәыхҩык шәыда аӡәгьы игәра шәымган. Шәымныҟәалан хаз-хазы. Шәахьцалакгьы шәеицыз. Дшәылашәымҵан атәымуаҩ. Шәымԥхьалан аҩнқәа рҿы. Шәабџьар иаснагьгьы шәнапы иакыз. Шәыҽқәа ахьҿашәҳәо аӡә шәаангылала хымԥада. Сара ԥсыхәа злаҟало ала шәус арԥсыҽра сашьҭазаауеит. Аҟәатәи аначальник, аполковник Маевски шәҩык аказакцәа иман Абжьуаа рахь диасуеит. Шәара иахьынӡашәылшо шәҽеыԥхьакны шәыҟаз. Ауаа рыбла

шәхымгылан. Ацәгьаҳәацәа рыла иҭәит ҳқыҭақәа. Аҳы, амҩа бзиа шәықәлааит, шәца, анцәа дышәхылаԥшып. Саргьы иахьынӡасылшо цхыраара шәыгсыжьуам.

– Иҭабуп, аҭауад лаша ухаҵкы. Уаргьы анцәа илԥха умазааит, – иҳәеит Ҭакәи, игәы ҭыԥраауа. Нас рыхҩыкгьы аақәгьежьаан рҿынархеит.

– Иа, анцәа, суҳәоит, – ибжьы ныҵакны дааматанеит Хабыгә. – Урхылаԥш ақәыԥшцәа харада ахара здылаз. Иа, анцәа, суҳәоит, улаԥш хаа рхыз ҳауаажәлар. Аамҭа еинҟьара иалумырӡын. Амшын цәқәырԥа ихумырӡлан, иҳахьхьоу ҳазхааит. Уа, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, Анцәа ду, уара ҳаушеит, уара иҳауҭеит ухазыҳәан иҵәахны иумаз адгьыл хазына, убри ҳахумбаан. Иара убас ҳагхақәагьы Ҳанажь. Зыԥсы ҭоу агха имоур шыҟамло уи уара ухаҭагьы иудырууеит! – данныҳәа ашьҭахь игәы ааҭынчхеит Хабыгә. Ииҳәаз амин ақәшәазшәа дааҟалеит.

Арахьынтәи ибзиан иибоз Ерцахә ашьха «Аԥсыцқьацәа рҭәарҭа» ҳәа, дахьашьҭаз мрагыларахьтәи ашәаԥшь ақәԥхара иаҿын. Уи Аԥсны мазгәыҭс иахагылаз, илаҵакны аки-аки еихагыла-еиҵагыла, ашьхақәа ақаруа еимхәыц еиԥш еилаарцыруан. Урҭ рыҵаҟа Ԥанаҩ аҽеиҭҳәа ахәышҭаара ҭбаа ахчнызеиԥш ԥсабарала иҭаҳәҳәан. Ар ахьеибашьыз мацара акәын асы ахьықәнаухьаз.

Илаԥш ахьынӡанаӡоз инаԥшьны, гәаныла иԥсадгьыл дныҟәԥшит. Амҳаҵьырра иҭанарцәыз адгьылқәа абнара рхыҵәан, аиҭымра цәа ахьыкәкәон. Ақьаԥҭақәа игәаҵа ҭыршьаауан. Амшын цәқәырԥа дкыдҟьо дамазшәа ибон иара. Уи иҭахын Аԥсны амызгәыҭ – Ерцахә ду инапы акәыршаны икны иҽкаимыжьырц. Уажәы иара дгылан, ижәытәӡатәиу иабацәа рыдгьылаҿ ихы шьҭыхны, иаҳа-иаҳа алашара зқәыҷҷоз ашьхақәа рахь дыԥшуа.

Ауаҩытәыҩса имазароуп иԥсы злеивиго ахҭысқәа. Хабыгә Ачба иԥсы анеивҵахоз излеивигоз ҳәа имаз, иԥсадгьыл абзиабара акәын. Убри ауп иахьа уажәраанӡагьы даазгоз иара.

Ажәибжьтәи ахы

Дхырсасиуа ахәыштаара дыҿхәатәан Наҩеи. Иқәацә хәҷы асы иақәжьыз ишканажьра акәын ишгылаз. Иаргьы ибон асы иақәнауз шазышьтымхуаз, аха икаҳаны датцахаргьы усс имамызт. Иитахыз аҧсра акәын, Абра анхара далагеижьтеи иҧатцатцәкьагьы имсацызт. Анхацәа ицхрааны издыргылаз иҩн хәҷы дыҩнатәан.

Наҩеи дахьышьталоз, цәартак итцеитцаша, иқәитцаша аҧшаара дашьтамлаӡеит. Иҩны даныќаз гәабан бымбыли, абырфын хызеи, аќыз хчи цымхәрас иҿықәтцаршә наитцатцан, икәадыр абалышь ихы ныкәтцаны, иуапа наиқәыршәны, дахьнышьталаз игәы раҳатны дыцәеит раҧхьатәи ауха. Шьыжь амра ашәахәа, иқәацә хәҷы ианаакылха, ауп данааҧшы. Ҽаҩратагалантәи аҧша хьшәашәа аниҿас, иаразнак дҩагылеит длахҿыхӡа иҿааилаҳәаны адәахьы дындәылтцит. Иара уажәы адгьыл дҩытцытцызшәа, икәша-мыкәша блахкыгала ҿыцбарах ибон. Ихы идыруа дааќалеижьтеи, аидара хьанта дызтцаз, насгьы изҳацыҧхьаӡа иаҳа-аҳа ихьантахоз, абас ҩнутцќала иҿеитакра ќамлар, бға зынӡаск изырхәаараны иќаз, иахьа илеиххәаны, изхықәгылаз абахә илтеитцазшәа дааќалеит.

Ӡаҧшь-иҧа Наҩеи, зыхьӡи-зыжәлеи Абжьуаа рҿы еицырдыруаз, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз, тауадаа нагақәа рыгәта игылаз, иаамыстәашәара мап ацәкны ишьтахьќа ихьатцра, иахырҳәаара рыздырамызт инаҧшуаз.

Наќ итцегьы инахараз, иҧстазаара уиаќара иахымӡыӡаауаз иуа-итынха «уи деилагеит» ҳәа изыҳәоз зынӡаскгьы идукылартә иќамызт иара.

Иаамыстәашәареи дызлааӡаз аҧстазаареи рќынтә хьатцра зыхќьаз, аӡәы затцәык издыруаз иара Наҩеи иакәын. Даныҩеидас инаркны, игәеитахьан тауади-аамстеи рхымҩаҧгашьа анхацәа рнапатцаќа иќаз рышќа, аха абаа кәтағьла иурбгара аҳа, урт рҿаҧхьа акыр илшахуазма. Наҩеи еиҳаеиҳа изеиқәылоз агәынамӡарақәа зегьы реиҳа изеицәахеит бзиа иибоз анхаҩ пҳәызба дигартә еиҧш атагылазаашьа

ахьизыҟаимҵаз иаб. Убри нахыс иӡбеит дызхымҧашаз аус. Аҧсабара ада акы дадҳәалаӡамкәа, изаанхаз ашықәсқәа хакәитрала ихигарц. «Ахақәитра зцу аҧсҭазаара ауп, иҧсҭазаараҵәҟьоу» ҳәа, Баалоу Башьхәыҭ ажәлар дрылагыланы ибжьы неиҵыхны зны иихәаз ажәақәа иахьагьы илымҳа иҭасауеит Наӡеи. «Ахақәитра ҧсҭазаароуп, ааи, зегьы ишәаҳарц сҭахуп, ахақәитра шыҧсҭазаароу» ҳәа, ибжьы неиҵыхны инаиргарц иҿы ааихихуан еиҧш, данынаҧш, хӡык аҽцәа еивасны ишааuаз ибеит. Урҭ иаби, иашьцәа Лаҧшьи Нырбеи ракәын. Аҧхӡы хьшәашәа наиқәнаҭәеит Наӡеи. Аха деиҭамҵкәа уа дгылан дрыхәаҧшуан, иааины иаҧхьа иҽыжәҵаанӡа.

– Шәиҧхьыӡ уқәзааит! – арҵәааҳәа дыҳәҳәеит Алмахсиҭ дшынҽыжәҵыҵәҟьаз. Нас иҟамчы ӡышьҭыхны иҷкәын дисырц иҿанааихоз, Лаҧшь днеиҧыххылан, дааникылеит.

– Усыс, саб, убри ауп уажәшьҭа иузаанхаз, – иҳәеит дахьгылаз деиҭамҵӡакәа Наӡеи.

– Сусра акәым, снапы улалом акәымзар, иугәыдҵан ушьызар акәын. Сурҧхашьеит уара. Иабыкәу аҳәыҳәкцәа реиҧш, адәы ууаны уахьықәҭәоу. Усаҧыс аӡныҟа!

– Мап, сара абра аҵәӡан асырсит. Абри аӡнаҿы сагьҧсуеит.

– Абри ақьалажә аума уара аӡны ҳәа узҿу?! – Алмахсиҭ иаҳа-иаҳа аилашәаpа даҿын. – Абжьуаа сыхурччарц иақәукит акәу. Сара абри аӡыза ахьымӡӷ схы иаҭәасшьом.

– Уара уааижьҭеи иакәым аҟаҵара уаҿуп. Узакәыз еилыскаан схы уҧырызгазар, нас абрагь ҭыҧ сумҭаӡои? Саргьы исҭахуп аҧсҭазаара...

– Абри ҧсҭазаароуп ҳәа угәы иаанагома уара? – ҧсҭазаароуп... – Шаҟа сраҳаҭны сыцәоу удыруандаз, абри ақьалажә ҳәа узҿу ахыбра аҵаҟа,

– Ари деилагеит! – дыҳәҳәеит ибжьы неиҵыхны Алмахсиҭ. – Дҿашәҳә шәашьа шахала деиқәҧах. Иқьалажәгьы амца нацраҵаны ижәблы.

– О, мап, уиҵәҟьа азин шәысҭом уажәшьҭа, – иҳәан, уажәраанӡа деиҭамҵкәа дахьгылаз днеиҭаҟьан, аӡны дныӡнах-

хын, аиха аашьҭкәыцәаан ашә даалагылеит. – Аӡәгьы суеигӡом, уешьаз, уабыз. Схы шәсыршьуеит, амала аҩны шәсырбылуам.

– Ари дхагахеит, – иҳәеит дахьгылаз дҩышьҭыҧан Алмахсиҭ, – шәиҟәаҵ наҟ. Шәиҧхьыӡ уқәзааит, ҧсышьа цәгьа анцәа иуиҭааит. Нышәынҭраны иухагылааит абри ақәацәажә. Иахьаҵәҟьа суа-сҭынха еизганы ирыласҳәоит уара ушыҧсыз. Аҵәыуара шәахьазаргьы мшык иақәҳаршәап, – иҧсахы ҧыжәжәо иҿы дҩақәтәаны иҿынеихеит.

– Изаҳзуузеи абас, ҳзықәгәыҕуаз ҳашьа еиҳабы, – иҳәеит Лаҧшь иашьа иҿаҧхьа иихәара, дақәымшәо, ибҕа ҧҵәаны дахьгылаз.

– Ҳабҕа ҧуҵәеит, Наҩеи. Иухьзеи абааҧсы, Абжьуаа еицырдыруаз? Иабалоугеи ухы? – игәи илаҕырӡи ҩеилаҵәеит Нырбеи.

Наҩеи урҭ аҭак римҭеит, рыблагьы дхымҧшылеит. Иара ихы шьҭыхны ажәҩан даҵаҧшуан. Уа хыхь изымариашан, зымҵәыжәҩақәа аҿрынҵаны ихагьежьуаз ахьшь ахьыҧыруаз блала инаскьеигон. Уажәыҵәҟьа иара дзызхәыцуаз иамаз ахақәиҭра акәын. Иаргьы адгьыл дзықәгылаз дҩаҟәыҭхан мҵәыжәҩақәак дышьҭырхызшәа ихы ибон. Ихәыцрақәа даарылҵны данаахьаҧш, иашьцәа цахьан. Усҟан еиҳагьы иҧсы ааивигеит иара.

Уи аахыс аӡынра иҵалеит. Аамҭа цацыҧхьаӡа Селма игәы дыҵалон. Акыркыр дыччо ибла даахгылон уажәы-уажәы. Нас иаразнак дныҵаба дцон. Уи даргәаҟуан, даргәаҭеиуан, дызтәомызт, дызгыломызт. Уахгьы-ҿынгьы лара лызхәыцра иаҳаиаҳа дарчалон. Игәкаҳареи имч каҧсареи еицылан, аҧсҭазаарахь џьара гәаҳәарак имамкәа дааҟалалон зны-зынла. Ҿнак знык хьшәашәак днацҳан ихигон, иҧсҭазаара хьанҭеи иареи еиқәҧо.

Абар уажәы, амш ахәларахь ахы анархоз аламҭалаз, Наҩеи аҩны дындәылҵын амҿы ааган амца ааирҕәҕәеит. Ахьаца мҿы амца ҩацралан иаразнак аҧацха аҩныҵҟа аарлашеит. Игәы аҧхарра нкыдлеит. Ашьыжь аахыс какалк зымкыцыз,

акы днацҳаргьы иҭаххеит, аха иаармарианы иҧыхьашәашаз акгьы рхианы имамызт. Иааидигалаз афатәқәа нҵәахьан.

Азаҵәра хәҷы-хәыҷла дахәланагалон Наѡеи.

Иуҿагыло амчра уаиааирц азыҳәан, ухы уамеигӡакәа, уеанкыланы уеадушьылар, уи ҧсра бзиоуп. Уи хаҵароуп.

...Аха уи амчра уеанышәаны, унапқәа урѡахар, ушьапқәа уҵухыр, иара злабылгьо аганахь ала уиар, ҳәара аҭахума хьаада-баада уарҟьыцуеит. Убри аѡыза аҧсроуп ҳара ҳажәлар рҿы аҧсра-аиҭаҧсра ҳәа изышьҭоугьы.

– Аҧшәма уҟоума? ҳәа – бжьык геит адәахьы.

«Ҳаи, сыҟамкәа иауазеи», – ҳәа аҧсуараҿы ишырҳәо еиҧш, ибжьы измыргеит Наѡеи. Азныказы иҟаиҵара дақәымшәо даанхеит. Уа дышгылаз ауп Ҭакәи иѡызцәеи иареи шааѡналаз.

– Хәлыбзиа! – иҳәеит Ҭакәи ашә дшаахыҵыз. – Иџьоумшьаӡеи ҳахьуҭааз. Акы – уаабарц ҳҭахын, ѡбагьы – ухәы аагеит.

– Ҳаи, шәара абзиара ианиаша, иабаҭаху схәы аагара. Сара уажәшьҭа изхьоу аӡәы сиѡызоуп.

– Мап, Наѡеи, уи еиҧш аҳәара азин умам уара, – ҳәа ҿааҭит Гыџь. – Ухәышҭаара унапала еиқәуҵеит. Ухы уақәиҭны унхоит, аӡәгьы дуҧырхагаӡамкәа. Уи еиҕьу ҧсҭазаарас иҟоузеи ауаѡы изыҳәан.

Ҧыҭраамҭак ҭынчран. Рыҧшьѡыкгьы рыхқәа рықәыжь иеҳәатәан ахәышҭаара. Иара амцагьы, иааиз иҵегьы иарҧхарц аҭахызшәа, акәызҭхақәа еидшылан амцабз рыбжьалан абылра иаҿын.

«Анаџьалбеит, – гәаныла дхәыцуан Наѡеи, – ҳара иҳахҟьаны дара ҧсҭазаара рымаӡамкәа адәы иқәуп. Ҳгәаӷ кны ҳашьра ацымхәрас, еиҭа рхы ҳадыргалоит. Иаҳнышәар рҭахуп. Уаѡрылеи намыслеи зегь рыла ишҧаҭәу абарҭ ауаа! – игәы иҭиҳәаауаз ажәақәа, иҭааз ираҳартә иҳәарц иҭаххеит, аха иеааникылеит. Иагьа ус акәзаргьы, иара дызлиааз адунеи аларҟәра иҭахымызт. Иара иаб, цәгьа баны, бзиа ҟазымҵоз иеиҧш акәымкәан, иҟамзи ҭауадаа дуқәа жәытәнатә аахыс, Аҧсны хьӡи-пшеи аҭан иаазгоз. Иахьагьы уаѡы еилых дызмамкәа Хабыгә Ачба иеиҧш иҟаз...

Уажәы, дырҿаԥшуан урҭ арԥарцәа, зхаҿы қәыԥшқәа гәырҩала ихәхьаз. Издыруадаз абри еиԥшҭцәҟьа аԥсҭазаара иҭамгыларгьы, амца афархь аҵаимԥсазҭгьы Заԥшь-иԥа Алмахсиҭ.

Аха абри адунеи аҿы, ауаатәыҩса реинҟьара зыхҟьо, Алмахсиҭраа, иара иагәыҵаҳәҳәан иахьамоу џьашьатәӡам. Ацәгьа зуа иҭыԥгьы ԥхаҵәы-ԥхаҵәуа иахьыҟоу абри адгьылаҿ, азалымдарақәа ируаку акы ауп. Убас шаҟа залымдареи, иашамреи агәыҵаҳәҳәан иамоузеи адунеи, иара зегь реиҳа бзиа избо ауаа ахьнархәырц азыҳәан.

– Ҳаи, иабахәа, шәхәы мырхиаӡакәа сышԥатәоу, – иҳәан, даагылеит Наҩеи.

– Ухәы ҳаргьы иаагеит, ашәарах жьы ҵааны, – иҳәан, адәахьы дындәылҵны ажьҵааи аҩи зҭаз аҳаҭақәа иман дааҩналеит Асҭана.

Аҵх акыр инеиаанӡа, акы инацҳауа, ҵәыцақәакгьы аанкылауа, аишәа иахатәан рыԥшьҩык ахацәа. Адәахьы асы шлеиц илеиуан. Ауапақәа зқәыршәны аҵла ашьапаҿы иҿаҳәаз аҽқәа, уажәы-уажәы ргәырҽанҵо ашақә иасуан. Асҭана ишәақь аакыдхны адәахьы дындәылҵын, ԥыҭрак ашьҭахь дааҩналаны ус иҳәеит, иҩызцәа ихы нарықәкны.

– Асы ҕәҕәаны алеира иалагеит. Акаҵәара иҳазхымгар ҟалоит аҽқәа. Уажәшьҭа иаамҭоуп амҩа ҳақәлара.

Абзиараз ҳәа наиаҳәан, рыҽқәа иныргеыжәлан ицеит Ҭакәи иҩызцәеи иареи ашьхаҟа рхы рханы... Урҭ иаҳа-иаҳа иҩаскьацыԥхьаӡа асы аҿыжәпара рыҽқәа ргәы иҵачуан...

Ажәаатәи ахы

Кәыдры ацҳа дықәсит аполковник Маевски Иван Иваниԥа, шәҩык аказакцәа ицны. Уи дцон Абжьуаа рахь ихы рханы. Уи ишьҭахь днеиуан акапитан Аслан Нанба. Хылҵшьҭрала иабжьуатәыз, аха акыр шықәса Петербург инхоз. Урҭ ирышьҭагылан инеиуан ԥшьҩы-ԥшьҩыла еивагылаз аказак, еиқәных бџьарла еибыҭаз. Рышьҭахь инеиуан аҽуардынқәа фба, рџьаԥхани, рыфатәи, рымаҭәеи зқәыз.

Маевски иҽыхәа ҳарак дзықәтәаз иара иеиԥш ахы ақәжьны инеиуан, хәыцрак иҭанагалазшәа. Уажәада Абжьуаа рыдгьыл дшықәнамгалацызгьы, ихы ҩышьҭыхны икәшамыкәша аԥшӡара иҟаз дахәаԥшуамызт. Ихы-иԥсы зегь Петербург акәын иахьыҟаз.

Уи иҽеидыԥсалан дгылан уажәааигәа аҳәынҭқар Никәалаи иҿаԥхьа. Иԥсыԥҵәҟьа ламга-ҩамгакәа, аимператор дахьныҟәоз ашҟа днаҳәуан. Иара аҳәынҭқаргьы Маевски илаҿымҭкәа, ауада ду дзыҩнагылаз ҩынтә-хынтә ахи-аҵыхәеи дцан дааит.

Аҳәынҭқар иҿымҭра Маевски еиҳагьы деиҵанарҕәҕәон. Аԥенџьыр ҟьаҟьа дуқәа ииааҩнаргалоз аԥша, аҳауа азыҳәан изхомызт.

Аҳәынҭқар дуԥхьоит ҳәа аниарҳәа, дҵа дук шиоуаз идыруан, аха игәгьы иаанагомызт Кавказ џьбарахь ацара иқәшәоит ҳәа.

– Шәара шәыжәла даара ахаҵара злоу жәлоуп, – иҳәеит Никәалаи, Маевски иаԥхьа иҽаанкыланы.

Аполковник иҽеидыԥсалан, еиҳагьы иҽыҩеиҵихит. Уи инаалон ишәыз ир маҭәа, убас ала деиҿнакаауан, иара аимператор ихаҭагьы аҽеилаҳәаара ԥшӡа пату ақәызҵоз, дааҵашьыцыртәы.

– Уара уаб, ԥсаҭа бзиа, – иажәа анагӡара дналагеит аимператор, – фырхаҵарыла Кавказ деибашьуан. Ишудыруа еиԥш, иара иоуп аапк Шамил дзытҟәазгьы, – уи иажәа ааҿахҵәаны еиҭа ауада аҵыхәахь иҿынеихеит.

Ихьшәашәаӡа ибҕа аԥхӡы нкыдлеит Иван Иван-иԥа. Ицәа иалашәеит аимператор Кавказ аӡбахә баша ишимҳәаз. Аибашьраҿы ахьӡ-аԥша згахьаз аполковник, Кавказ аӡбахә ианакәзаалакгьы далацәажәомызт, иагьиҭахымызт убрахь дақәшәаргьы. Кавказ закәыз иаб ила ибзиаӡаны идыруан. Ишымариамыз ашьха уаа рабашьра. Иван Иван-иԥа иҳәалон изааигәаз иҩызцәа рҿы «ахақәиҭра бзиа избоз, аӡәгьы иԥырхагам ашьха уаа рыхшьаара анцәа ду иҿаԥхьа гәнаҳароуп» ҳәа. Аха иара анцәа иакәхап, «еиҵоу, еиҳау инапаҿы

иаагара ԥӄаран иаԥызҵо» – ҳәагьы, нациҵалон иара. Убри аӄынтә, имилаҭ раҵкыс еиҵаз амилаҭ рабашьра хаҵарам ҳәа иԥхьаӡон.

Аха аибашьра, еибашьроуп. Уи еилых дамаӡам, рыцҳашьарагьы аздырӡом.

– Сара издыруеит уара уфырхаҵара, ухьӡ-уԥша. Ҳимпериа ахьӡ ала... – еиҭа иажәа аанкылан ауада ахахьы иҿынеихеит аҳәынҭӄар.

Маевски игәы хыҭхыҭуа дгылан. Ицәа иалашәеит, ашьха уаа рабашьразы ма рырҭаслымразы амҩа дшыкәырҵоз, аха иарбан жәлару зышӄа ддәыкәырҵоз макьана издырамызт. Насгьы аҳәынҭӄар дыззаигаз иааркьаҿны иамҳәакәа, длеиҩеиуа, иажәакәа ааҿахҵәо дахьиацәажәоз, еиҳагьы иԥсы еиланахәон, аха ачҳара илааӡаз, иҩныҵӄалатәи игәеибафара арҭынчуан.

– Уара уцоит Аԥсныӄа, Иван Иван-иԥа, – дҵак аҳасаб ала даацәажәеит аимператор, – аԥсуаа шаҳраӷазгьы еикәымтәарц ргәы иҭоуп. Уахь дуццоит акадет корпус иалгаз, хылҵшьҭрала иаԥсуоу, акапитан Нанба. Уи дынхаҩуп, аха агәаҵәа зызҭоу уаҩуп. Иабгьы аурыс ир рҿы амаҵ ду иухьан. Умҩа уаныкәлои уаӄа уаннеилак шаӄа казак урҭои уаҵәы зегь уарҳәоит. Уажәы умш аабзиахааит.

– Сыхиоуп, ҳимпериеи шәара шәаҳаракыреи шәыдҵа анагӡараз! – ибжьы ҩҭигеит Маевски. – Сцар ӄалома?

– Уца, – иҳәеит, ауада аҵыхәахь инеиуаз Никәалаи.

Ихәыцрақәа даарылҵны, ихы ҩышьҭыхны, Ерцахә ашьхақәа рахь даапшит. Ажәҩан цқьа иаҵаҿырбоз ахра ҳараккәа, асаркьа данԥшылозшәа иааиҿаҷҷеит. Убысӄаноуп ицәеиижьи ицахә-цаҳәуа иананыр, дзыкәгылоу адгьыл ацәаҩакәа закәыз, ус имарианы дышзахымсуаз.

Дахьынаԥшуаз ибон аӄәаԥа-ҿаԥа, аԥсҭа гәаҩара, ахра кнаҳакәа, еихаҵәиуа ашьхақәа ирхагылаз амҩахәастақәа, арҩаш ҭрысқәеи, аӡиасқәеи. Ибон убас, иқьаԥҭахахьаз, еилаҳахьаз аҩнқәеи агәаракәеи. Уи Аԥсны даалалеижьҭеи игәеиҭахьан.

– Абарҭ ақьапҭақәа зтәыда, акапитан?

– Аԥсуаа иртәуп, – аҭак ныҟаиҵеит Аслан Нанба, игәалаҟара алаҟамкәан.

Аполковник акапитан ишҟа уаҳа азҵаара ҟаимҵеит. Уи ибзиаҵәҟьан идыруан, аԥсуаа рыԥсадгьыл ааныжьны рықәҵра зыхҟьаз.

«Шаҟа залымдара ацузеи аҭоурых», – дхәыцуан Маевски. – Закәытә еиҟарамроузеи ауаатәыҩса ирзааугараны иҟоу. Избан, еиҳау-еиҵоу зхыибашьаауа?!»

Аԥсуа қыҭа ҭацәқәа иибоз деилыршьаауан Маевски, аха уи дызларуаҩыз ала, инирԥшуамызт. Иара иаҳаракыра аҳәынҭқар дуӡӡа идҵа неигӡар акәын. «Зыҽзмырҭынчуа аԥсуаа» иара Никәалаи ишиҳәалоз еиԥш, еиқәктәын. Убри азы акәын шәҩык аказакцәеи, ԥшьҩык афицарцәеи, шьҭамҭала иабжьуатәыз Аслан Нанбеи раԥхьа дгыланы дызнеиуаз. Уажәы-уажәы игәалаиршәон азныказ зҳәаара изыцәгьаз Ҭакәи Ҵәыцьба ҳәа ахьӡи ажәлеи. «Изҭада убри еиԥш амч, ҩажәа шықәса зхыҵуа, милаҭк ршьапы иқәиргылартә еиԥш! Нас уаԥсҵәык азна иҟам ажәлар рыртыслымра азоума сара хьӡиԥшеи змоу, акырынтә аибашьрақәа рҿы аиааира дуқәа згахьаз абрахь сзааишьҭыз иара иаҳаракыра?!» – зны-зынла абри еиԥш иоуаз ахәыцрақәа дладырҟәуазшәа ибон иара. Аха уи ихахьы изаагомызт, макьана зԥаҵа асара иаламгацыз арԥыс Ҭакәи икра иара изыҳәан хҭыс дуны ишыҟалоз. Ишымариамыз, наҟ хара ашьха дуқәа Аԥсны иачхынгылаз рыхәда аҳера, ишуадаҩыз, ахақәиҭра иазгәышьуаз амилаҭ ашьамҭлаҳәқәа рышьаҵара.

Маевски иррацә маҵура анаҩсгьы, аҵара змаз уаҩын. Уи ибзиаҵәҟьан идыруан, атәы еснагь ахақәиҭра дшазгәышьуа. Ҳәара аҭахума, аԥсуаа ианакәзаалакгьы итәуп ҳәа рхы рыԥхьаӡом. Убри азы акәхап, уажә иҩеиуа алҩаҵәқәа раҵкьыс изеиҳау, еилаҳахьоу ақьапҭажәқәагь. Аха ахьыԥшра еиҳагьы иеицәоуп ҳәа ирыԥхьаӡон.

Утәны уҟазар еиҳа еиӷьуп, ухьыԥшны уҟазар аҵкыс…

Атәра, уи узинқәа зегь умхуп. Узызхәыцуа ахақәиҭра заҵәык ауп. Ахьыԥшра, уԥсымкәа-убзамкәа, узнымхо-узхымҵәо, уԥсы мцо, аха аԥсҭазаараз ақәԥарагь уҭахымкәа, агагеиԥш адәы уқәзаауеит, узхьыԥшу ирҳәо ада уара утәы алымҵуа. «Ех, дад, ахьыԥшра милаҭ хшьаагоуп», – иҳәалон ҳәа рҳәалон Баалоу Шәарах.

Баалоу Шәарах ихы иҭиҳәааз акы акәмызт атәреи ахьыԥшреи рызҵаара. Уи жәытәнатә аахыс, аԥсуа жәлар ирықәыӷәӷәоз хҭысын.

Иван Иван-иԥа идыруан Аԥсны аҭоурых. Шәышықәсала атәым уаа агәаҟрақәа иазааргоз иаҵамҟьацыкәа, ахы акәтаӷьцәа илыкәкәааны, ишеиқәнархоз. Аха уажәы, иара қәылаҩык иаҳасабала ихы ибомызт, избанзар, Аԥсны иара ахатәгәаԥхарала Урыстәыла иадлеижьҭеи акыр ҵуан. Аурыс ҳәынҭқар изакәан акәын ара ишьақәгылаз. Аԥсуа ҭауадцәа иреиӷьыз рҵеицәа Петербург аҵара рҵон.

Иара иаҳаракыра Аҳәынҭқар Никәалаи изааигәазгьы ыҟан. Маевски дҵас имаз аԥсуа жәлар реидкылареи Урыстәылаҟа рхьарԥшреи акәын. Уи иахамҵгылаз, рыԥсадгьыл ралгара.

Аӡынразы асы иархәаз аҵла ҟатақәа, аԥхынтәи амра шәахәақәа рымч ала рҿеиҵырхуан. Анаарақәа рҿы ашьац ԥшқа анышә ишалышәшәаз рыжәпара шмаҷызгьы, ицәҳәыз адгьыл аарԥшӡома уҳәаратәы иҟалахьан. Иптырц аҽырмазеира иаҿын ршәаԥыцьаԥ рымахәқәа. Ӡыла иҭәхьан рракәақәа, иҵегь аԥхара ааҟалар, аҟата рҿыҩархон. Аԥсабара азхиан аҽеилаҳәаара.

Ааԥын афҩы лаҳа-лаҳауа инеигәыдчылт Маевски. Убысҟан игәалаҟара аҽаԥсахын, иҽы ахы даахан иаанкыланы, акапитан Аслан Нанба иахь ибжьы наиргеит:

– Акапитан, уара аԥсадгьыл бзиа умазаап. Абасҵәҟьа иԥшӡоуп ҳәа сгәы иаанагомызт.

– Ажәлар иқәынхо еиҳагьы иԥшӡоуп, уара уаҳаракыра! – аҭак ныҟаиҵеит Нанба.

Маевски Ананба иҭакҟаҵашьа ааигәампхеит, аха акгьы ахымҳәаакәа иҽы ишьхәа наирбан, аԥхьа дышнеиц иҿынеихеит.

Акапитан игәеиҭеит иихәаз аполковник ишигәамҧхаз. «Агьоурым, – ихәеит гәаныла Аслан, – иаҳазааит убри аҩыза ажәагьы. Ҳара ҳадгьыл аҧшӡарас иамоу, иқәынхо аҧсуаа роуп. Амилаҭ ыҟамкәан аҧшӡара зхәарҭоузеи?! Ицаз цеит, иаанхаз еиқәырхатәуп. Аха еиқәзырхода? Ирхылаҧшуада? Амҩа иқәызҵода?» – ихәыцрақәа еидара хьанҭаха ихәда иқәлон.

Аслан дхәычҷын Петербургҟа иаб данигоз. Аха ибзиан игәалашәоит иҧсадгьыл. Иаб Едрыс Аҧсны аҳ изааигәаз аӡә иакәын. Уи дышхәычҷӡаз маҵуҩык иаҳасабала аҳҭынраҿы днанагеит. Игәырҵҟәалиеилҟьареизеиҧшразала, маҵуҩысдҟалар дрыцҳан, убри аҟынтә аурыс ир дрыларҭеит. Аибашьраҿы аҧышәа ду змаз аурыс фицарцәа, иаразнак дгәарҭеит, арратә маҵуразы акыр злыҵшаз шиакәхоз. Акырынтә аибашьрақәа дрылахәхьан. Уаҟа ихы бзиан иааирҧшит, фырхаҵак иаҳасаб ала. Аҳәынҭқар иҟынӡагьы ихьӡ наӡеит. Насоуп ианызбаха иразҟы. Дыргеит иара Петербургҟа аҳәынҭқар ихьчацәа дырхырыҧхьаӡаларц. Иара убрагь шықәсык ала ахьӡ ирҳаит. Игәы инадыкнарҳалеит Гьаргь иҷьар. Едрыс арратә маҵура анышьҭеиҵа, иара уа даангылт. Уи зиҭаххазгьы, иҷкәын уаҩҵас ишьапы иқәыргылара акәын. Иара убас Аҧсныҟа дзымхынҳәыкәа иҧсҭазаара далҵит.

Амш ахәлара аҽазнакит. Ашьхарахьынтә иааҵысит аҧша хьшәашәа. Уи дарҿыхазшәа аполковник иҽы аӷәра наҿархханы иааникылеит.

– Уаха абра ҳаангылоит, – ибжьы наиргеит дҵак аҳасаб ала, иаҧхьа ишьҭаз адәҳәыҧш ахь днаҧшны.

Уи акәхеит, аказак иаразнак рыҽқәа иларҽыжәҵит.

Азежәтәи ахы

Ӡаҧшь Алмахсиҭ иҧҳа Марҭа, агәыхь лызҵысит лашьа ддәылҵны дцеижьҭеи. Убри аҵкыс илзеицәахеит Гыць ибжьаӡра. Дахьыҟоу лыздыруамызт. Зыгәра ганы дзызҵаауа ҳәа илымахыдаз – лгәырҩа гәырҩа ацло, дизыҧшын. Абар

иахьа шьыжьы аахыс, амра зҵашуаз абарҵа дыҵатәаны ахәаахьы дыԥшуан. Уажәы-уажәы илоуан цәалашәарак. Иахьа дышԥамаари ҳәа лгәы иланаҳәон.

Игеит аҿы кьыркьырбжьы. Марҭа лыбла ҭырхаха уахь днаԥшызар, Гыцә ахәы дааины дықәгылан. Ахьшьыцбеиԥш дҩыҵԥраит дахьтәаз, аха иаразнак лҿаанылкылеит. Лашьцәа Лаԥшьи Нырбеи аҩны иҟан. Аҩны ашьҭахьтәи ашә ала дындәылҵын, мҩахәасҭала дыццакны лҿыналхеит. Лшьапқәа дрызнагомызт, лгәы ҭыҵны ицон. Уажәы дышьны днышьҭарҵозаргьы илымамызт аангылашьа. Дзызгәышьуаз, Гыцә ибла анҭаԥшра акәын. Иахьеиқәшәалоз аҭыԥаҿ даннеи, иҿы аҕәра ркьаҿны икны дгылан Гыцә.

– Иҟалазеи, Гыцә, акыр шәыхьма?

– Саартә сҟамлеит, ҳамҩақәа куп.

– Исхызгаз удыруандаз, иубома сыхцәы ашлақәа шалалаз…

– Марҭа, анцәа дсыман сбыҳәоит бымгәырҩан. Сыԥсы ҭанаҵы аӡәгьы бисҭом.

– Сгәырҩа ада уаҳа исзынхазеи. Ҭакәии Асҭанеи шԥаҟоу?

– Хар рымаӡам, иаҳа-иаҳа ахаҵара ҳалалоит. Аԥсҭазаара шаҟа укыднаҟьо аҟара уҕәҕәаахозаап.

– Шәыԥсҭазаашьоузеи уи абна шәаахьылоу?

– Иҳабаргәузеи, ҳшәаақьқәа ырмазеины иаҳкуп, ҩыцәьа аныцәоу аӡәы дҷаԥшьоит. Ҿаҵак ҳшоит хыцәьара. Афатәгьы ҳагӡам. Ирацәаҩуп ҳаздызкыло анхацәа. Ишырҳәо еиԥш, ишыдыдуа ақәа ауам.

– Шьыжьы инаркны уаха хәлаанӡа сыԥшуан уахьықәгылоз ахәаахьы. Ех, Гыцә, шаҟа ихьанҭоу удыруандаз алашьцара ааигәахо ианалагалак. Уаҵәы дышԥамаари ҳәа агәыҕра ухы иаҭо имыцәаӡакәа аҵх аԥҿера.

– Ибаҳахьазар акәхап, аказак ақыҭақәа, ишрыло ишаҟьо. Ҳара ҩнаҭак аҿы ҳаҟан ҳәа иахьраҳаз аԥшәма дганы дҭаркуеит. Ацәгьаҳәацәа рацәаҩхеит. Узҭиуа уздыруам. Духәаччоит, нас ушьҭахьҟа диасыр, атрышә дасуеит. Иҟало аабап, анцәа ҳаишеит, инапы ҳануп.

– Сара ишԥаҟастцо, Гыць? – дҵааит Марҭа, ашәара зхыз лыблақәа иҭҭцәрааны ицо, исаҳарызеишь ҳәа дгәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха.

– Аҳаҳаи, акы бацәымшәан! – иахьынӡа алшоз иаархааны лгәы ирҭынчырц даацәажәеит Гыць. – Абасҵәҟьа аамҭа царым. Аказак ара рҿааныркылар, Абжьуаа ҳрылҵыр акәхоит. Усҟан баашьҭԥаан Бзыԥҟа ма Нхыҵҟа бызгап.

– Сашьцәа срыцәшәоит машәыр узырур ҳәа. Урҭ ирдыруеит уареи сареи ҳшеиқәшәало.

– Ишыббо еиԥш, аԥсҭазаара қәԥароуп. Ҳхы ҳахәароуп. Бара быда сара ԥсҭазаарак сыман ҳәа избом.

– Уара уда даҽаӡәгьы ситәхараны зыҟалом, Гыць. Уареи сареи иҳабжьагылоу аҳәаагьы саннакылом сара, – лыԥсы лыхәцәа иҩыцачын, уаҳа лзымҳәо даанхеит Марҭа. Лыбла ҭбаақәа илархыжжны зҿылазхаз лылаӷырӡқәа лӡамҩа иладлеит.

– Бҽырҭынч, Марҭа, агәра бсыргоит зегьы шыманшәалахо ала.

– Шәымҩа абахоу нас уажәы?

– Быгәра згоит, аха исызбаҳәом. Бгәы иалымсын убри азы. Насгьы ҳахьцо ҳәа иара ҳхаҭақәагьы цқьа иҳаздыруам. Ҳцоит убрахь ҳахьахьчаша уажәазы. Анцәа ду имчала ари ҳаԥсадгьыл иамоуп убри еиԥш ахыҵәахырҭақәа акгьы зхараӡам рзыҳәан.

Убри аамҭаз ахәы дыҩхапҟалеит Ҭакәи. Иҽы ашьҭахьтәи ашьапқәа иҩарықәгылан аҽыҩеиҵнахит. Уи иаанагоз Гыць ицара акәын.

– Абзиараз, Марҭа, – иҳәан, дыԥан дҩақәтәеит иҽы.

– Сара сыԥшуп, Гыць…

– Ирласны схынҳәуеит, аҳаҳаи бгәы ааиҭарԥан бымҩахырымҟьааит, – иҳәан иҽы аақәыргьежьны днаҵҟьеит.

«Мҩамш анцәа шәықәиҵааит», – гәаныла илҳәон Марҭа дахьгылаз.

– Сызшәырццакызеи ас, аӡы шәыҵалама? – ибжьы нарықәиргеит иҩызцәа данырзааигәаха Гыць.

– Марҭа илышьклапшуан, цқьа даҳзеилмыргеит, аха лаб иоуп ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит Ҭакәи.

– Саргьы даара сгәасеанын, аха аӡәгьы дгәасымҭеит.

– Уара Марҭа лыблақәа рнаҩс, акы убараны уҟоума, – аҵәы наилеиҵеит Асҭана.

Рыхҩыкгьы ааибарччан, рыеқәа рхы неидкыланы рыжәҩахырқәа рнапқәа нхибашьны иааибарҕәҕәеит.

«Аԥсҭазаара амҩа, ауаатәыҩса еиднаҳәалоит, рымч иацнаҵоит. Аԥсҭазаара амҩа ыҟамкәа, ауаҩытәыҩса ихықәкы иоуам», – иҳәалон Баалоу Башьхәыҭ иаб, Баалоу Шәарах.

Урҭ хҩык аҷкәынцәа рыжәҩахырқәа нҭарс икны рхы зеидыркылаз, рымч-рылша иацырҵарц, акәын, реилаҵәара реиҩызара акәын.

– Аиааира шәымаз, сашьцәа! – ибжьы ажәҩан аҟынӡа иҩеиуама уҳәаратәы иргеит Ҭакәи.

– Еицҳамаз, – аҭак ныҟарҵеит иҩызцәагьы. Нас ишыҟарҵалац еиԥш, хара-хара еишьҭагылан мраҭашәара шыҟаз рхы рханы рҿынархеит.

Марҭа лцәа иалашәеит лышьҭахьҟа аӡәы дышгылаз. Аха иаразнак дхьамԥшит. Ԥыҭраамҭак лҽаанкылан, Гыць дызлацаз амҩахь дыԥшуан.

– Уажәшьҭа ҳаицәажәап баргьы саргьы, – лышьҭахь ала игеит лаб ибжьы.

Марҭа дзықәгылаз адгьыл лалыҵабган быжьра-быжьҵәа дцар еиҳа илзеиҕьын, даахьаҳәны лаб иблақәа дхыԥшылар аасҭа. Дызҭашәаз аҭагылазаашьа дшацәцара ҳәа лхы иԥнаҟомызт акы абыржәыҵәҟьа. Убри аҟынтә, лымч зегьы ааибыҭаны, лгәы иҭыцны ицоз ааиқәҳәаланы, даахьаҳәит лаб ишҟа. Марҭа еилагьежьуаз лыхшыҩ аҭыԥ аҿы иааганы абасгьы налҳәеит: – Уҭахызар сыкнаҳа, унапала, мамзаргьы усыгәҭасны абрахь ахрахь сыбҕаҵа. Уԥҳа соуп, ишуҭаху усызныҟәарц анцәа ду амч уиҭеит. Аха сара…

– Аиаша бҳәеит, сыԥҳа Марҭа, – ауаҩ ццышә Алмахсиҭ иахьынӡаилшоз аҩнуҵҟала аҽеиқәкра даҿын. Анцәа ду исиҭеит амч, ишаасҭаху сбызныҟәарц. Убри ахьыбдырыз ибџьысшьоит.

Амала, уи Анцәа ду ҳәа бызҿу дысҿагыларгьы акгьы шилымшо бдыруазааит сара сҿапхьа. Дыбхаршҭ уи анхаҩ нанамга. Бара быҿҳәара пҵәоуп. Дааусит иаарласны аҟарач ҭауад, Муса Баҭчы. Сара уи маҳәыс дысгәапхоит.

– Иа, анцәа! – адгьыл дныҟәҵәааит Марҭа. Ажәҩан дназҵапшыз, апш рыц зыхәлашәо алу еипш илхагьыжьуан. Лшьапҟәа ракәзар, лара илтәымызшәа илыҵҟьҟьан ицеит хаз-хазы. Изгара ахы зыҟәшәаз ашьабысҭа даҩызаха, деиҵҳәа ашьац дылахаит.

Аҩажәатәи ахы

– Ахьымӡҕ, еиҭа ахьымӡҕ! – дыҳәҳәон Маевски ауада дахьыҩнагылаз. – Акапитан Нанба, баагәарак еипш ауп сышуҟәгәыҕуа. Сара сакәым иара иаҳаракыра аҳәынҭҟар ихаҭагьы. Хҩык аҟәыпшцәа ҳрыкәшан, аха иаҳзымкит. Урҭ ҩысҭаа псуп ирхоу акәымзар, адгьыл иҵамлазар иҳалсны цашьас иҟарҵазеи? Уара иахуҳәааауазеи, Аимхаа? ҳәа – дҵааит Иван Иван-ипа.

– Сара сшьа зуаанӡа хьымӡҕыла сҭәуп, – иҳәан, ихы ҩышьҭыхны аполковник днеиҿапшит Ҟазылбеи. – Абар ҩынтәуп сашьа дызшьыз иҿы саҵахоижьҭеи. Зны, Ӡапшь-ипа Алмахсиҭ ихарала. Уажәы – уара.

– Сара исхароузеи?! – дҩеицрашәеит аполковник дахьгылаз.

– Уи ишьра азин ҟаиҵазҭгьы, уажәшьҭа ҳилгахьазаарын. Икра мариахап ҳәа угәы иаанагома? – иҳәеит Ҟазылбеи.

– Уи ипсы шҭоу икра сара исмызбеит. Хыхьынтәи дҵоуп. Уашьа дызшьыз душьырц уҭахызҭгьы, ҳара ҳаанӡа душьындаз.

– Дыспыхьамшәеит акәымзар, шәара шәаара аӡәыр дазыпшызма, – иҳәан, ичҳара ахыжжны даагылеит Ҟазылбеи.

Урҭ реимак зыхҟьаз Ҭакәираа ахьыхынҳәыз ауп.

Хымз раахыс Ҵабал зҽыпхьакны иҟаз, Абжьуаа рахь ихынҳәит Ҭакәуии, Асҭанеи, Гыцьи. Урҭ Абжьуаа рҿы аҟыҭаҟәа зегьы зҭагылаз рдыруан азы, ргәырҽанҵаны Баҟьҟан ахәҵа

рҿааныркылеит. Қьаламаҭ Кархалаа, урҭ Ҵабалҟа ианцоз збоз, рыхынҳәра амҩа дазыԥшуан. Иагыҟалеит иара игәаҳәара. Ҭакәи иҩызцәеи иареи Багада ацҳа иҩықәсны, Наа ианыҩхала игәеиҭеит Қьаламаҭ. Уи нахыс иԥсы ӡаны дрышьҭан, иахьаангыло аҭыԥ ибарц. Даргьы шныҟәалац еиԥш, еицәыхараны инеиуан. Ҭакәи Бақьҟан аҳабла дышиашаз даламлакәа, дҩачхнысын, Ахаҳә ду ҳәа иахьашьҭаз аӡыхь аҿы иҿааникылеит.

– Узаангылазеи, Ҭакәи? – дҵааит Гыџь, Ҭакәи данааидгыла.

Рышьҭахь иааиуаз Асҭана даиааиӡа Гыџь изҵаара аҭак ҟаимҭеит Ҭакәи.

– Шәгәы ишԥаанаго, ҩныкахь ҳамҩахыҵру, абнахь ҳҿыԥхьаҳкру?

– Ақыҭақәа рҭагылазаашьа цқьа еилаҳкааӡа, ҩныкахь ҳамҩахыҵра иаԥсам, Ҭакәи, – иҳәеит Гыџь, џьара иахымҩахыҵша ҭыԥк блала иԥшаауа.

– Ус анакәха, абна нырцә ахәаҿы, – иҟамчы наирххеит Ҭакәи. – Уи шәарҭаӡам. Џьара ҩысҭаа ԥсык маӡала иҳашьҭазаргьы, ҳалрыԥшыхәаар рыцәцарагьы мариоуп. Сара шәсышьҭал, – иҳәан, уахь иҿынеихеит.

Қьаламаҭ Ҭакәираа уи абнаҿы ишаангылаз агәра анига, иаразнак аполковник иахь дыццакит.

– Уара ублала иубама дара шракәыз? – дҵааит Маевски ашьха уаа рахь агәрамгара имаз иара Қьаламаҭ ибла ихибаалауа.

– Усҟан сыблақәа ҭышәшәааит, – иҳәеит Қьаламаҭ, иблақәа цырцыруа. – Шаҟа иҳарласуа аҟара урҭ рымԥыхьашәара мариахоит.

– Акапитан Нанба, – ибжьы наиргеит аполковник. – Шәыҿшәырхиа, абыржәыҵәҟьа амҩа ҳақәлоит.

Аказак адҵа рыман иахьынӡалшо рыбжьы мыргаӡакәа инеиларц. Раԥхьа дгылан Қьаламаҭ. Уи иакәын абна ҭыԥқәа бзиан издыруаз.

Иван Иван-иԥа уажәы дзызхәыцуаз акапитан Нанба иакәын. Игәы ҭынчмызт, аԥсуа ҷкәын Урысҭәыла ааӡара зауз,

ԥхызк еиԥш зыԥсадгьыл згәалашәоз аамҭа кьаҿла ихдырра аҽаԥсахра иахьалагаз. Иуаажәлар рахь абзиабара ахьизцәырҵыз. Иара аполконвник ихаҭагьы аурыс прогрессивтә интеллигенциа уеизгьы-уеизгьы драҕамызт. Пушкин ипоезиа, иаартны акәымзаргьы дамҵахырхәон. Адекабристцәа рхаҵарагьы дыхнахуан, рыӡбахә ныҵакны иҳәалон знызынлагьы. Убри азакәын изиҭахымызгьы Кавказҟа иаара. Избанзар, ара имҩаԥигараны иҟаз аполитика, знымзар-зны иара иуаажәлар рыламыс иаҿамгылар ҟаломызт. Ҵәахышьа амамызт аҳәынҭқар иеинралцәа Кавказ иазыруаз. Маевски хылҵшьҭрала дышполиакызгьы, иабду инаиркны аурыс ҳәа зҽаныззҵахьаз иреиуан. Аурысрагьы пату аҟәиҵон. Урыстәыла егьырҭ аҟәылаҩцәа ирыхҟьаны иахҭнагаҟәаахьаз анигәалашәалак, игәы ԥнажәон. Уажәы убри аҩыза иҭаиргыло ауаа, гәык-ԥсыкала ишиԥымло шидыруагьы, аҳәынҭқар идҵа неигӡар акәын. «Аҭоурых иара атәы ҟанаҵоит», – гәаныла ихы ирқьион иара.

Акапитан Нанба дахьнеиуаз дзызхәцуаз, Ҭакәи иҩызцәеи иареи злеиқәирхашаз акәын. Аха уи шыҟаиҵашаз макьана ихахьы изаагомызт. Дзықәгылаз адгьыл игәон ажәҩан ахь. Ажәҩан адгьыл дықәнарҟьацуан. Еихашьшьы иҟаз аԥсабара ҭбааҭыцә аҿы иԥсы изеивымго дхәаҽеуан. Иԥсадгьыл дықәлан днеиуан, иԥсадгьыл аҵеицәа драбашьырц. Иаб иеиҳәалоз ажәақәа уажәы еиҳагьы деиҵадырҕәҕәеит. «Уԥсадгьыл уамабашьын, сыҷкәын, иагьа аамҭа еиқәаҵәа уаниаргьы», – ҳәа. Еиҳараӡак игәы ззыԥжәоз Қьаламаҭ иакәын. Диқәиҭны дыҟазар, ибла агәгьы ҵысрымызт уи ишьразы. Ихы ҩышьҭыхны изызцоз абнара дназыԥшит. Уи ахәы ҳарак иагәыцахәҳәаны иаман хҩык аԥсуа ҷкәынцәа, ишьҭахь иааиуаз аказакцәа рхыкәалаа иамԥыхьашәараны иҟаз.

Зхы иақәгәырҕьо, аха ҿымҭӡакәа инеиуаз Ҟазылбеи Аимхаа иакәын. Иагьа иахыԥазаргьы уаха ишьа куапеила итап. «Зных дсымԥыхьашәар, ихы хҵәаны аҵәы иахаҵаны Самырзаҟан зегьы салсуан» ҳәа, дмақаруан гәаныла. Маҷкгьы

ихьымӡҕишьон ишьоураҿы атәым уаагьы ахьилахәыз, аха уажәазы уаҳа ԥсыхәа имамызт.

– Ҳааит, ухаҵкы, – Маевски днаизааигәахан, ибжьы ныҵакны инаиргеит Қьаламаҭ.

Аполковник ацәа даалҵызшәа дааҭрысин иҽыишькыл дҩангыланы, ибжьы ныҵакны Қьаламаҭ иахь ҿааиҭит:

– Ҳабжьы раҳар ҟалоит, абна алымҳа амоуп. Ҳашрыкәшо гәарҭар иныҵахәаша ицоит.

– Урҭ егьи аганахь иҟоуп, арахьынтәи ҳабжьы раҳашьа ыҟаӡам. Абри абна алҵразы иамоуп ҩ-мҩакы. Иаамҭоуп уажәшьҭа урҭ амҩақәа раанкылара, – иҳәеит Қьаламаҭ.

– Уара уацәымҩашьо иудыруама ҩ-мҩак рыда уаҳа шамам? – дҵааит Иван Иван-иԥа.

– Абри абна шаҟа ҵла ылагылоу здыруеит сара.

– Акапитан Нанба, – ибжьы наиргеит аполковник. – Абри абнара аказак акәыршаны иргыл. Қьаламаҭ иуирбап амҩақәа еиҳа иахьырҕәҕәатәу. Иҳамбакәа аҵысҵәҟьагьы ылымԥраароуп. Уаха иԥҵәароуп абрагьцәа рҵыхәтәы. Иҳаибарбап даргьы саргьы. – Амақаррагьы нациҵеит.

– Исаҳаит, – ибжьы наиргеит акапитан, нас аҵх лашьцара дналалеит.

– Уара, сара сҿы уаанхоит, – иҳәеит Маевски, индәықәлаз аказак Қазылбеи дрышьҭалазшәа аниба.

– Сара усзеилкаауам, ахылаԥшҩы! Избан снапқәа зҿауҳәауа?

– Сара дысҭахуп Аҵәыцьба иԥсы шҭоу.

– Уи иԥсы шҭоу кышьа имаӡам, – игәы ԥжәон дахьгылаз Ҟазылбеи.

Ҟазылбеи ицәажәашьа аполковник игәы иамыхәакәа, инақәырҕәҕәаны ҿааиҭит:

– Сара сус сара издыруеит. Даҽаӡәы ихшыҩ ала сныҟәом.

Уажәраанӡа ԥсаатәқәак ааԥынра еигәырҕьаны зыбжьы зыргаз, иаарласны рыбнаҿы иҟаларaны иҟаз рдыруазшәа, рҿы неихаркит.

Ахы зыхҟьаны ицаз абжьас еиҧш, дахьықәиаз дҩаҵҟьеит Ҭакәи. Иҩызцәагь ацәа иалаӡамызшәа иаразнак ршьапқәа иҩарықәгылеит.

– Иҟалазеи, Ҭакәи? – дҵааит Гыџь.

– Сымҩашьозар иҳакәшеит. Иааигәаны бжьык слымҳа иҭасит.

– Иааигәаны акәзар, еиҭа иаҳмаҳар ҟалом, – иҳәан, иабџьар ааирхиеит Гыџь.

– Асҭана, аҽқәа акәадыр рықәшәҵа! – адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи.

Иаарласны агәгәаҳәа ахысбжьқәа геит. Ҭакәи иҩызцәеи иареи уи ахысбжьы зынӡаскгьы иџьарымшьаӡеит. Еиҳагьы рҽырҭынчны иаҧылеит.

– Ари иаанаго, ҳшәыкәшеит, шәзымцеит ауп, – иҳәеит Ҭакәи.

– Ҳашцо, ҳшаауа уи ҳара иаҳусуп, дара хьаас иҟарымҵааит,
– иҳәеит Асҭана дахлафаашәа.

– Ҭакәи Ҵәыџьба, – игеит уахьынтәи абжьы. – Уажәшьҭа узҳацәацараны уҟаӡам. Ухала уеҳаҭ, уҩызцәа увҳамшьаарц уҭахызар.

Пыҭраамҭак еиҭа ааҭынчрахеит. Рыхҩыкгьы аҵх лашьцара иалаӡырҩуа игылан рҽырхианы. Аҧҭақәа ирҵәахыз амзагьы уаҳа лашара азыҟамҵеит. Алашьцара иалатәааз абна еиқәаара ӡыҩӡа иҧшуан, уажәы-уашьҭан ианбатҟәацуеи ҳәаны. Аҧсабара зегьы аҽеибархханы игылан.

– Ҭакәи Ҵәыџьба, – еиҭа игеит ҵаҟантәи абжьы. – Ҟазылбеи Аимхаа соуп иуацәажәо. Иахьа иҧҵәоит уҵыхәтәы. Ухы аҵәы иахамҵакәа еиқәтәаашьа сымаӡам. Хаала уеҳауҭар, аҧсҭазаара уиҭоит аполковник. Мап анакәха…

– Ҟазылбеи Аимхаа, дыҧхамшьаӡакәа атәым уаа рыла ишьа иурц даҿуп. Дхаҵазар симҧшаауази ихала. Ҳабжьы мыргакәа иаарласны ҳрыцәцароуп. Абри абнара илго ҩ-мҩак рнеҩсгьы, иҟоуп даҽа мҩак. Уи шәарҭоуп, аха уаҳа ҧсыхәа ыҟам. Ҳашьҭахьтәи абахә, – иҳәеит Ҭакәи дҵак аҳасаб ала.

– Уи шәарах мҩоуп, Ҭакәи, – иҳәеит Гыџь.

– Зны-зынлагьы уи ашәарах мҩа ҳхы иаҳархәароуп. Ҳара урҭ ҳарҿагылан еибашьышьа ҳамаӡам. Рхысбжьқәа зла-

го ала шьарда ирацәаҩуп. Аҽқәа ршьапқәа кәымызцәала иҭашәыхәҳәа, – иҳәан, еиҭа адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи.

Ашьхарахь ианаацәылашоз, Ҭакәи иҩызцәеи иареи, Бақьҟан иалҵны амрагыларахь шьарда инаскьахьан.

Аказак амҩақәа кны игылан, рабџьарқәа харшалан. Аполковник Маевски дгәырҕьаҵәа дыҧшын, уажәы-уашьҭан Ҭакәи инапқәа шьҭыхны абна данбалҵуеи ҳәа.

Аҩажәиактәи ахы

Маҭеи ихала дыгәжәажәо аҩны дахын. Аӡәык-ҩыџьак ракәымзар, иашҭа аӡәгьы дҭаломызт. Иразҟы еиқәаҵәеи иареи еизаанханы иҟан.

Ауаҩы бзиа дыҟанаҵы иҭынхацәа рацәоуп. Ацәгьара данақәшәалак, ауп игәакьаҵәҟьоу данеиликаауа. Ирҳәоит – иухәлаччо дышуоурыз, иухәлаҵәыуо дуоуандаз, – ҳәа.

Иахьагьы гәырҩала ихәлеит Маҭеи изыҳәан. «Анаџьалбеит, – иҳәон иара гәаныла, – иӡбахә ҳәа акгьы ыҟаӡамкәа дабаныбжьаӡи ҷкәын ҟадыџь. Абиҧазаҵәқәагьы наидӡылеит. Сыҵәҩаншьап зурӡзеи, уара анцәа, иасышьыжь сызҵаныҳәоз. Исымоукыз, дгьылда аҧсҭазаара змамыз ауаҩы».

Маҭеи иаҳа-иаҳа ихы игәы ахшәон. Инапы акгьы акуамызт. Уахагьы, иасуаха ишыҟаиҵалац еиҧш, хьшәашәак днацҳан, амарҭақ ихы инаҵаҵаны армыӡ дныкәиеит.

– Угәы иаанагома, Қьаламаҭ, уи уаха иҩныҟа даап ҳәан? – даацәажәеит акапитан Нанба, аанда иҽадҵаны дахьгылаз.

– Убжьы умырдуцәан, ухаҵкы. Урҭ ара ҳшыҟоу еилыркаар хыла абна инасны иҳацәцоит, – иҳәеит Қьаламаҭ ибжьы ныҵакны Аслан ишҟа. Уи уаха иҩны дмаар ҟалом. Уаха дмаар, уаҵәуха даап.

– Нас иҳалшарызеи уареи сареи хҩык аказакцәеи? – Қьаламаҭ игәы иҭоу еиликаарц дҵааит Аслан.

– Еилкаатәуп абри нахыс урҭ рхы ахьдырхо – иҳәеит Қьаламаҭ, Аслан ихымҩаҧгашьа игәы ҩбанатәуа.

Уаҳа еиқәымцәажәеит Қьаламаҭи Аслани. Аҩыџьагьы досу рхәыцрақәа ирҭанагалан, аҵх лашьца иалаӡырҩуа игылан.

Аслан Нанба, Петербург ааӡара зауз, имилаҭ рахь имаз абзиабара аҿыцәаара ацымхәрас, аԥшатлакә зҵаланы амца зку абна еиԥш, еиҳагьы деицралан дбылуан. Уи ибзиаҵәҟьаны ибон, ахақәиҭра иазгәышьуаз иуааҗәлар ацхыраара ду шырҭахыз. Иара, руаҩык иаҳасаб ала, насгьы аҳәынҭқар изааигәаз шиакәзгьы, идҵа наимыгӡар ада ԥсыхәа шимамызгьы, аџьажәлар рахь ахьаҳәра иман. Игәы иалан урҭ рыԥхӡаша дара иахьырхамшәалоз. Еснагьгьы адекабристцәа рҭоурых акәын дызлацәажәоз. Урҭ рус, ишаҵахазгьы хаҵароуп ҳәа иԥхьаӡон.

– Иухәцуазеи, ухаҵкы? – ибжьы ныҵакны дҵааит Қьаламаҭ.

– Уара иудыруама, зыԥсадгьыл иалганы ааӡара зауз, иԥсадгьыл ахь данығьыжьлак шаҟа ицәуадаҩхо аԥсҭазаара?

– Уи шԥеилкаатәу? – иҳәан, Қьаламаҭ игәиҽанитцеит.

Хык иаԥхьа иниаҟьаны ицазшәа, дааҭрысит Аслан дахьгылаз. Қьаламаҭ ииҳәаз ажәақәа игәы иналаҟацеит, аха ачҳара наиҭан иҽаанкыланы аҭак ныҟаиҵеит:

– Ишԥеилкаатәу умбои, сара сызлыҵыз ажәлар сырзааигәаахарц сҭахуп.

– Нас, уи уахызбааурада?

– Сара схымҩаԥгашьа ала иахьа сызлаҟоугьы сырӡыр ҟалоит.

– Исзеилымкааит убрыгь иаанаго? – агызмал Қьаламаҭ изҵаарақәа еихышәшәон.

– Иҟалап уара иузымдыруазар, аурыс фицар дзакәу, – иҽырҭынчны игәы акы алаӡамшәа ҿааиҭит Аслан. – Уи деибашьуеит аға диҿагыланы. Иахьиҭыԥу, аибашьра адәаҿы ауп. Аурыс фицар ааҵра дыҵагылан дкылаӡырҩӡом. Убри аҟынтә, сара схы исзаҭәашьом абра аҟазаара. Сцоит аказак сыманы.

– Уи аполковник ишԥеиликаауеи? – иҳәеит Қьаламаҭ иаҳаз џьашьо.

– Ишиҭаху еиликааит. Уара макьаназ ара уааԥшы.

– Мап, саргьы суццоит, схала ара иҟасҵозеи, – иҳәан, Аслан днаишьҭалеит Қьаламаҭ.

Асҭана аҿқәа рҿы дааныжьны, ргәырҿанҵаны аҩны ашҟа рҿынеихеит Ҭакәии Гыцьи. Иаапса икараха иҟан дара. Амлагьы иакуан, ацәагьы. Амаҵурҭа авараҿы аҭӡамц рыҿнадҵаны иӡырҩит, аха аҩныҵҟа шьҭыбжьык раҳауамызт.

– Аҭынчра иҟоу сгәапхом, – иҳәеит Ҭакәи, Гыць илымҳаҿы.

– Урҭ аҩныҵҟа иҩналан итәазаргьы ҟалоит, – иҳәан, итапанча ааҭыхны еиҭа аҭӡамц иҿнадҵан днаӡырҩит Гыць.

– Сара сыҩналоит, уара ашә аҿы уаангыл, – иҳәан, уахь иҿынеихеит Ҭакәи, итапанча аахаршалан.

Ҭакәи ашә аартны даныныҩнала, иаб армыӡ дықәианы дыцәан. «Иа, анцәа, аҩны дахызаап агәаҟцәгьа», – иҳәеит гәанылаТакәи.Дзааӡаз аҭӡамцқәа рыҩныҵҟа дахьыҩнагылаз агәра изгомызт. Акәиц хәыцқәа ахәа илапсаз, рыблақәа ҭаа иара ихәапшуан, «уабаҟоу уара, абзиара ианиаша, ҳахьҿыцәаауа умбаӡои», – рҳәошәа. Итапанча аҭра инҭаҵаны, акәызҭґала ахәыштаара аапхьишьшьаан, имыцәацыз апырґқәа ааидыхәҳәалан, мца ахы неиҿеикит. Акәызҭґақәагьы гәакны иҟазшәа, рыхқәа шынеидылаз еипштцәҟьа, апыркьҳәа амцабз ҩарыбжьҟьан, апацха алашара ааҩнаҷҷеит. Уи зыбла ихыҷҷалаз Маҭеи, иаразнак дцәырҳан дҩықәтәеит. Ибла анаахит, иапхьа дгылан дыбцьар псараха, деихатыруа иҷкәын.

– Ҳаи, упсы ҭоума, уан лхылсеит, – уаҳа изымҳәеит Маҭеи. Еидшылаз акәызҭґақәа ирхылҵуаз алашара иаҳа-иаҳа иазҳауан.

Аҩажәиҩбатәи ахы

Алмахсиҭ, Гыцьи Марҭеи шеицәажәоз аниба нахыс, дҿаҳәатәха даақәгылеит ипҳа лзы. Ашҭа дҭыцны агәыларатцәҟьа анеира дақәиҭымызт.

– Анцәа исанеимыжьыр ҳәа сшәоит акәымзар, бысшьуан инабгәыдҵаны, – иҳәеит ҿнак итапанча рыццьо, Марҭа дахьтәаз дааҩналан.

– Анцәа уицәымшәаӡан, уи иуанаижьуеит. Уара угәы иҭоуқыз нагӡа, – лҳәеит Марҭа дахьтәаз дҩагылан.

– Мап, сыԥҳа. Ус сҳәеит ҳәа, ибылалом снапы. Снапы злало даҽеаӡәуп. Суахьад среигӡом. Смал зегьы сҭиуеит, уи иԥсра азыҳәан, – иахьынӡаилшоз иԥҳа лгәы аҿкаара даҿын Алмахсиҭ.

Марҭа лаб иажәақәа лмаҳаӡошәа акәын ддысны дышгылаз. Агәырҩа зхыз лыблақәа наҟ хара иԥшуан, гәыҕра ҳәа акы рхымкәа.

– Нас, иҟоуцарц угәы иҭоузеи? – дцааит лара, ҽеик шылџеиԥшмыз заанаҭ лцәа иалашәаны.

– Иаарласны дысҭаараны дыҟоуп аҟарачы Муса Баҭчы. Уи ртәылаҿы инагоу ҭауадуп. Ажәа снитцеит, – иажәа уа иааҿахитцәеит Алмахсиҭ.

– Мап, – дныҩныҵәааит Марҭа ауада.

– Мап, аҳәара азин змоу сара соуп. Сара соуп изыӡбараны иҟоу бразҟы, – иажәа шҳамқәа налҿишьит иԥҳа.

Марҭа аҭӡамц днадҳалеит, илҳәо дақәымшәо. Лнапқәеи лшьапқәеи ахьшәашәара иалагеит. Аха лыҽкамыжькәа, уаҳа исаҳарызеи ҳәа дгылан. Убри аамҭазы, ашә ааимԥааны дааҩнаххит Лаԥшь, иԥси-иԥси еихьымӡо, харантә даазшәа.

– Ажәабжь узаазгеит, саб. Инаигӡеит анцәа узызиҳәоз. Аказаки дареи реиҿахысраҿы дыршьит Гыць. Асҭана дыркит. Ҭакәи дрыцәцеит.

– Иа, анцәа, – аарла лҿы ааихылхит Марҭа. Уажәрааӡа дынкылан дызмаз лшьамхқәа неизҟәыҿит.

Заанаҭ изҕаны, иҷкәын иирҳәаз ахьиқәманшәалахаз дааигәырҕьан, иԥаҭца дналаччеит Алмахсиҭ, изҕаб лгәырҩа хьаасгьы имкыкәа. Нас ибжьы нардуны ҿааиҭит:

– Аҟарач Баҭчы иԥылара шәҽеазшәырхиа. Ачара ду уны сыԥҳа дисҭоит.

Уи акәхеит. Лыг-лҿы иамырҳәаӡакәа, иԥҳа диҭиит Алмахсиҭ. Аҭацаагацәа анаа ауыха, Марҭа дшыҟаз атәы аҳәара уадаҩуп. Лхаҵацара еигәырҕьан рашҭа иҭалоз зегьы, лжьы ҭыжәжәаны изфоз ақәыцьмақәа реиԥш акәын дышрыхәаԥшуаз. Лхаҿы ԥшӡа, ашьеи ахши еилаҭәо, иԥсҭазаара мацараха игәылҭәаан

иҟаз, уажәы ицәышәа, иҟамшәакәа иҿаканӡаны иҿаз аҵәа иаҩызан. Лыбла ҭыԥхаақәа алаҕырӡ иабылхьан, ԥсҭазаара ҳәа акгьы рхымызт. Иара убас лқьышә ԥшӡақәа ашьа рықәбахьан.

Ашьыжь инаркны ацәажәаара даҟәыҵхьан Марҭа. Ауада дахьыҩнагылаз иныҩналозгьы, лыбла неиҵыхны дрыхәаԥшуамызт. Иҟамызт лара лзыҳәан аиаша абри адунеи аҟны.

– Ҳҭаца дҳашәҭ уажәшьҭа ҳәа, ибжьы аагеит аҟарачқәа реиҳабы.

Марҭа лшьамхқәа аакәадахан, аҭӡамц днахьыҩрны ҵаҟа лҿыналхеит. Уи длеиуан ахы зықәшәаны, ахра иалҟьаз ашәарах еиԥш. Аҕәра аҟынӡа длеиааӡа лхы лзымдыруа, лыԥсы маҷхахьан.

– Уабацо арахь уара? – иҳәан, Наҩеи имҩа днаԥгылеит Алмахсиҭ.

– Саҳәшьа лахь, – иҳәеит иаб диҿамԥшӡакәа Наҩеи.

– Уара аиаҳәшьа думаӡам…

– Изҳәаада, аиаҳәшьа дсымам ҳәа?

– Сара…

– Уи иаанагозеи?!

– Иаанаго убри ауп, уара ҳара уаҳҭәӡам. Уара утәымуаҩуп.

– Иҵуазеи сара стәымуаҩхеижьҭеи?

– Анхацәа урҿылеижьҭеи, – ахаҳә еиԥш, ажәа хьанҭақәа иҷкәын инеиҿаижьит Алмахсиҭ. – Узаазеи абра, сара сҿы?

– Сара саапт саҳәшьа дшуҭиуа сыбла ала избарц.

– Уи уара уусс иалоузеи, – ибжьы неимпыҵҟьеит Алмахсиҭ. – Сыԥҳа сара дыстәуп, иахьысҭаху дысҭиуеит.

– Сара избахьеит агыгшәыгқәа рацәаны, аха уара уҩыза аҟәыцьма макьана исԥымлац, исԥыларангьы иҟам. Уԥҳа лакәым, ууаажәлар зегьы уаха инҵәозаргьы усс иумам, угәгьы ухьаауам.

– Изсыхьрызеи сгәы. Суаажәлар ҳәа узҿу, бзиарас исзыруз ҳәа акгьы збом. Амаҵураҵәҟьагьы уаҩҵас ирылшом. Убырҭ урҩызоуп уаргьы. Еҳ, сабиц, ушԥаҭахеи уҳәарауазеи…

– Ҳауа дарбан иҭахаз Анцәа деибгазар еилиргап. Саҳәшьа лыгәнаҳа узгараны уҟам мышкызны… Ушьа-уда иалҵыз лыҭира… Амацәыс аахараны иҟоуп убри ухы.

– Амацәыс акралшоны иҟазар, уара ухоуп изаахараны изыхәҭоу. Зыжәла зыԥсахыз уара. Сыбла уҽеаумырбакәа, сашҭа уҭыҵ абыржәыҵәҟьа. Ибҕа ашшара ԥцәаны ашҭа дынҭыҵны иҿынеихеит Нафеи. Шьамхаҟынӡа аӡыршы дӡаагылазшәа, ишьапашҵақәа иҵблаауан. «Анаџьалбеит, – игәы дҭахәыцуан дахьнеиуаз, – изыԥсоузеи аԥсра абри аҩыза мбакәа. Аб аԥа диҭиртә аҟынӡа иахьнеиз амилаҭ ирылшараны иҟоузеи раԥхьаҟа. Рацәа ҳақәӡааит. Аҭахара иаҿуп ҳаламыси ҳҵаси. Аԥсымҭәқәа рыла иҭәит Аԥсынра. Ҳнызкылода хланҵы ҳалбганы ҳахьцо?! Иҳахәода, знапы ҳзыркуада? Уаа, аӡәыр шәыҟоума, шәан лхылсеит, ҳахьҭахо шәымбаӡои», – ибжьы нҭганы ҽааиҭит иара. Дызқәылан днеиуаз адгьыл, «ҳҭахеит шәымбаӡои»,– аҳәозшәа иҕызы-ҕызуа абжьы иаҳауан. Амра ашәахәа ашьыжьтәи аӡаӡа иахьалаҷҷоз изгәаҭомызт. Иблақәа уажәы-уажәы илашьцауан. Иаԥхьаҟа дахьынаԥшуаз, ԥҭа еиқәаҵәак еилаҳанто иаауазшәа акәын ишибоз.

Уи иибоз иҭахара акәын. Ишьапқәа аарла еихигоз иара итәымшәа ицран. Иԥсадгьылгьы итәымызт иара уажәазы. Аламыси ауаҩреи иара изы итәымызт. Итәымын аамҭа ахаҭагьы. Рызегьы иара дналаҵаны, абызкаҭаҳа иалаԥаҭаны акәын ишыҟаз. Иара абызкаҭаҳа ахаҭагьы, иамԥыхьашәаз аҿаҵахәы ахәцәы аҽаларԥсны, ашьа алцәыцәаара иаҿын.

Уи иара ишьа акәын...

Иуаажәлар ршьа...

Изгәыҵаҳәҳәа изааӡаз, иԥсадгьыл ашьа акәын.

Абзкаҭаҳа зны-зынла дара рхаҭақәа ракәын.

«Ухы иазууа, уаҕа иузиуам» ҳәа, ажәлар ирҳәо ажәаԥҟа баша ирымҳәеит.

Аҩажәихԥатәи ахы

Шьыжьы шаанӡа дгылеит Хабыгә. Аӡыхь аҿы иҿи инапи ааӡәӡәаны, араду ашьапаҿы днеины ибжьы наиргеит имаҵуҩы Мез ишҟа.

– Акруҭахызма, ухаҵкы, – иҳәан, Хабыгә иааигәаара дымнеикәа даангылеит Мез, иаснагь ишыҟаиҵалац еиԥш.

– Сматцуӡцәа зегьы усызрыԥхьа, – иҳәан, арашьапаҿы игылаз аҟәардә дныҟәтәеит.

– Уажәыцәҟьа, ухатәкы, – дааитаҟьан дцеит Мез.

Хабыгә ихы иқәжьны дтәан, ииашоу-иашаму иаԥшьигаз дазхәыцуа: – «Ачааи Чачааи исанарыжьшам, аха сара исуалу ҟасцоит, – ихы дацәажәон иара. – Иабастахуу матцуӡцәа гәартак аанкыланы. Арахә-ашәахә, тцӡа змам ауахьад. Уртгезегьы анысхуеит. Сара исызхоит хы-жәхьаки, сеитазго сгәыжьи. Иабастахуу иара убас хәышә калат аџьыкәреи ацақәа иртаԥсаны, зқьы ԥҳал аӡгьы татәаны. Ахтынра чарақәа уажәшьта усгьы ртцыхәа птцәоуп. Баша изышьтоузеи, исыдтцаны исымоу адгьылқәа аҿеаӡәы дықәнымхар ҟамло. Адгьыл зыҟоу ауаа ықәынхарц азоуп. Ирыстоит сматцуӡцәа ишаны. Рыбгьа гәгәаахааит анхаӡы жәлар. Усҟан Аԥсадгьылгьы абга гәгәаахоит. «Иа, анцәа, сахьумырхәын сгәы итаскыз».

Ачба Хабыгә иԥстазаара аитеира иаҿын. Аамта дтанаргылеит дызнысхьаз амӡахь дхьамԥшыр ҟамло. Иагьеиликааит ажәлар абга рымамкәа, Аԥсадгьыл амчра аман ишзыҟамло. Жәытәнатә аахыс ақәылацәа рыла ишьаҟьаз аԥсуа жәлар, зегь реиҳа ибгаптцәагаханы ирзыҟалоз аӡныцҟатәи реиқәымшәарақәа ракәын. Анхаӡы жәлар рхы шьтырхыртәы абга ахьрымамыз иахҟьаны иаснагь ишьтахан.

Хабыгә Аԥсны атоурых бзианы идыруан. Иара иаԥшьигаз, анхацәа ахақәитра рытара, уи аҟама аҿы аҿагылара акәын иаанагоз. Тауади-аамстеи уи имӡа иқәлар акәхон уи иаамышьтахь. Ҳәара атахума, Хабыгә Ачба Абжьуаа знапатцаҟа иҟаз, дызтахымыз рацәаӡан, аха игәагьны, иаартны изиҿагыломызт, ицәшәон. Ирытцымтцуа маӡала ацәгьа изуразы рхы иеигӡомызт. Убри аҟынтә иаснагь иаартны ижәыртцоз иаб иашьа Зосҳан иакәын. Анхацәа рызтцааразы иԥсыр еибамтцәыуо аҟынӡа инеихьан. Аха Хабыгә игәаанагареи иажәеи рҿырыԥсахуамызт. Иҟазшьа акәын зҿызыԥсахуаз. Иҳәалон иара: – «Иаамтоуп уажәшьта аитеира!» Хабыгә ихәыцрақәа даарылтцын, иҿанӡышьтих, иаԥхьа игылаз аматцуӡцәа днарылаԥшит. – Иҟоу убри ауп, дадраа, – иҳәан, даагылан иажәа

дналагеит иара. – Сара исызбеит хырԥашьа змам аус. Шәара шәџьабаа сыдуп ирацәаӡаны. Убри зласшәо ҳәа мал дукгьы сымам. Шәыԥхӡаша сыдымхаларц аҟынтә, сара ишәысҭоит ахақәиҭра.

Убри еиԥш аҭынчра ҟалеит, ашьха иаавҵыҵыз амра шәахәақәа рыкәша-мыкәша иахькаԥсоз, ашьҭыбжь уаҳартә еиԥш. Рызегьы иаразнак амра ицәгылан ирашәозшәа, аԥхӡы нарықәнаҭәеит. Ираҳаз ажәа дыдразшәа рлымҳақәа иаҭаауан.

– Аҭауад лаша, ухаҵкы, – иҳәеит дызлагылаз даарылҵны Мез. – Ҳара зегь ҳхы ҳақәиҭутәуеит, аха...

– Уаамыццакын, Мез, – Мез иажәа анагӡаха имҭакәа иааҿахиҵәеит Хабыгә. – Сажәа салымгац макьана. Ишәысҭаз ахақәиҭра иацысҵоит сыдгьылқәагьы. Иара убас шәыцыԥхьаӡа жәхьаки, цәуҕәки, ҽыки, – иажәа уа иианкылан, имаҵуӡцәа, уажәшьҭа имаҵуӡцәамыз днарылаԥшит.

Хабыгә дгылан ихаҿы алашара ықәҳәҳәы, ашьыжьтәи ашәахәа иҿахәмаруа. Иоуразоуроу хақәиҭрала дҭәын. Уи иӡныҵҟала иԥсеивгара зныԥшуаз, ибла ҭбаа ԥшӡақәа ирхылҵуаз ашәахәақәа, иаԥхьа игылаз ауаа аԥхара рнаҭон. Наҟ-ааҟ рхы-рҿқәа неиҿаԥшит. Иара убасҟан иаалашеит аԥсабара. Уажәраанӡа рҽыҵәахны амахәқәа ирықәтәаз аҵарақәа ашәаҳәара иалагеит.

– Убри анаӡсан, – икәша-мыкәша ашәа зҳәоз аԥсаатә ибжьы нарылӡит Хабыгә. – Доусы шәахьынхаша сара ишәсырбоит. Бзиа еибабо, шәеибага. Шәыҿиа, аҵеира шәааӡа. Адгьыли аԥҳәыси пату рықәшәҵала иаснагьгьы. Аидгылара шәымаз, абзиа ус азыҳәан. Амаҷазгьы адуазгьы шәлеибамырҟәын. Уи Аԥсны аимҳәаршәаа азырхьыз акоуп. Шәҵеира шәырхылаԥшла, аԥсуара иацәшәмырҟьалан. Абҕа ишәымҭан амаҳагьа. Аԥсахӡы шәиқәшәила. Еиԥшәмырҟьан шәхәышҭаараҿы амца. Ашыла еиҭнышәыԥсахла, еимыжәдала акәазҭҕа. Сара сыԥсы ҭанаҵы, абык иеиԥш сышәхылаԥшуеит.

– Уара ишԥауԥсыхәо, ухаҵкы аҭауад лаша? – дҵааит Мез.

– Уара, Мез, уаанхоит сара сҿы.

– Сара схала исылшома аҳтынра дуӡӡа амаҵ аура?

– Иулшоит, ахҭынра уажәшьҭа уиаҟара абеиара аҭахым. Доусы ҳхы ҳахәароуп. Иреиҕьу шьҭәак шәшьы. Исҭахуп шәнызҳәан амҩа шәықәсҵарц.

Амаҵуҩцәа ҧыҭраамҭак уа игылан рлымҳа иаҳаз агәра рзымго. «Изырҵысызеи абас ахҭынра? Ихьзеи Хабыгә Ачба, имал мап ацәикыртәы» ҳәа, ихәыцуан рызынтәык ахьгылаз. Аха урҭ иалырдырааuаз Хабыгә ҩнытҵҟала иҕрыхоз аиҭакрақәа шаҟа еиҿагылоз. Анхаҩы иҧхӡы шәзымычҳауазар, иааирыхуагьы шәымфан ҳәа, дацәымшәа-дацәыҧхамшьа ажәлар дрылагылан иҳәауан.

«Уҧхӡаша здымкәа уҿы иҭоуҵо, амҟәыба аҵкьысгьы иашоуп», – иҳәалон Баалоу Шәарах.

Хымш ааҵхьан деишәара-еидараха Хабыгә иашҭа даа-ҭалеит Зосҳан.

– Анцәа дыҟазар уара уажәшьҭа ухагәҭа еиҟәижәахьазаарын, – иҳәан, иҿы дынҿыжәҵын Хабыгә иахь иҿааихеит.

– Анцәа уимыҳәаӡан уи азы. Хар умаӡам, уаргьы акыр сыҵа уҿаҟәаахьеит. Нас уажәы иуҭахузеи уаазцазеи аҟаҿыҳәа уцҳауа?

– Сааит, сашьа иҧсхьоу уаб дысҵәыуарц, сгәы саатасуа. Абар, ҩынтәуп дысҵәыуоижьҭеи. Зны иҧсҭазаара даналҵ, уажәы, даныҧсыҵәҟьа.

– Саб иҧсы анҭазгьы уиҕрыхон, уажәы дабаугәалашәеи?

– Ҧхызла дызбеит, ихы-игәы дҭасуа абри ашҭа дықәызшәа. Сара усазымҵаакәа изуҭизеи ҳадгьылқәа?

– Ҳадгьылқәа ҭины шьоукы-шьоукы реиҧш, рыхә ыҵсымхӡеит. Урҭ изыхәҭаз ирысҭеит.

– Абџьар аныҟәгара сахьаҟәыҵхьоу анцәа иџьшьоуп акәымзар, зашьа иҧа дызшьыз ҳәа, ахьӡ еиқәаҵәа схылон иахьа. Дарбан Ачаа дуқәа ҳадгьыл зыхәҭаны иубаз уара?!

– Уи иқәынхараны иҟоу ирысҭеит, «алацәгьа егьафом, иагьажәуам» ҳәа, иаҳгәыҵаҳәҳәан ҳҭәоуп. Нас азин сымаӡами саб хәҭаа сара исҭаху иҭара? Егьырҭ шәаб хәҭаақәа срыламкьысит ишыжәбо. Рылакьысра азин шсымоугьы. Сара исҭахым адгьыл мыцхәны. Иара убас амаҵуҩцәагьы.

– Нас ҳаргьы ҳадгьылқәа анхацәа ираҳҭар аума?! Еимҳарпыма ҳмаҵуцәа?

– Унызқәызгаша адгьыл уоны ашьҭахь ишьҭоуп. Укәшамыкәша иҟоу ақәаҵара уара иузхоит. Ирзууазеи Мықә арха иқәу ууахьад? Ирыҭнухуа аԥара зуҭода? Аҳаԥшьақәа ирҭаҵаны анышә иаҭан аҵәахра малуп ҳәа иуԥхьаӡома. Уи аҵкыс анхацәа ишаны ируҭар, иҭабуп ҳәа уарымҳәари. Даргьы рыбӷа еиҵырымхрызи. Унышәынҭрагьы агәы дымрыцқьарызи.

– Нас уара унышәынҭра агәы дрыцқьаларц аума, уаб иҵәоан зыҵухыз, Ачаа рышьҭамҭа аҵәы захьушьыз?!

– Сара иҟасҵаз ҳашьҭамҭа еиҳагьы пату ақәнаҵап ҳәа сгәы иаанагоит. Анхаоыжәлар ҳазларгәалашәо ҳәа бзиара дукгьы ҳзыҟамҵац. Иахьынӡаҳалшо рхырҵәаара ауп ҳазҿу. Дәныҟала иаҳзыруа азмырхакәа, оныҵҟалагьы ҳақәибахуеит. Ҳажәлар рыбжеиҳараоык гәеи-гәеиуа рхы кыдкыларҭа рымаӡамкәа адунеи иԥсаҟьаны иқәуп. Амҳаҵьырра еиԥш, ҳмилаҭ хызшьааз акгьы ҟамлац ажәытәӡа инаркны иахьа уажәраанӡа, – иаҳа-иаҳа далашыокны аҵәажәара даҿын Хабыгә. – Иҭацәыз адгьылқәа абна рхырҵәаара иаҿуп. Ахәыштаарақәа ргәы аҭырас ықәиаауеит. Архнышьнақәа ирхьынҳалоит аҟарма. Угәы ҭзыӡаауеит акьаԥҭажәқәа уанрыхәаԥшлак. Нас иаанхаз анхацәа ақәынхара азин раҳамҭар, зынӡаск икьаԥҭажәхоит Аԥсынра.

– Аԥсуаа мҳаҵьырра рцара уара уеиԥш саргьы сгәы иалоуп. Шәара ԥыҭоык шәакәӡам Аԥсны бзиа избауа ҳәа иҟоу. Ҳаргьы иаабоит шәаҵкьысгьы еицәамкәа, амала ҳара ҳтәала.

– Шәара шәтәала, шԥа?

– Ҳара ҳтәала умбои, Анцәа Аԥсны заҭәеишьаз Ачааи, Чачааи роуп. Егьырҭ зегьы маҵуоцәас...

– Анцәа Аԥсны аԥсуаа ириҭеит еилых дамамкәа. Зыԥсы ҭоу адгьылгьы имазароуп. Иԥсхьоу иоуп адгьыл иарҭауа, – арҭ ажәақәа иаб иашьа игәы шԥыржәоз шидыруазгьы, иеаанымкылакәа, иҵегьы нациҵеит: – Сыԥсы ҭанаҵы, сыдгьыл иқәынсырхаз, аӡәы данрылакьыс, абжьыуаа рҿы ԥсҭазаара

истәуам. Убри жәдыруазааит. – Иажәақәа днарықәгәгәаны, Зосҳан днеиԥыртцны зымҩа днавалеит Хабыгә.

– Аԥсҭазаара уаргьы иуаҳҭарым ҳара ҳаибгазар. Иахьарнахыс ҳажәла зыжәлоу аӡәы уашҭа дҭалартә иҟасҵарым. Угәаара анхацәа ишԥаршьагьыртҭахеи, адамра хыла иасыз сашьа, – дшәи-ԥшьиуа ашҭа дынҭытцны дцеит Зосҳан.

Аҩажәиԥшьбатәи ахы

Марҭа мчыла аҟарач дирҭеижьҭеи, иқәацә хәыҷы ддәылтцны џьаргьы днеиуамызт Наҩеи. Иблақәа ҭаа зыԥсадгьыл иахганы иҟоу иеиԥш акәын амшқәа шихигоз. Ихцәы еиқәатцәа иаразнак ашлара иалагеит, уи аамҭа кьаҿла убас ишлеит, ҿаҩраҭагалан иаалырҟьан ашәаԥыџьаԥ асы шрықәҳауа еиԥш. Хәылбыҽхак Наҩеи иҩны аԥхьа дыштәаз, игәыла Сунари уи иҷкәын жәаф шықәса зхыҵуа Махьали ааит.

– Наҩеи, аказы суацәажәарц сҭахуп, – иҳәеит Сунар, Наҩеи ихы наиқәкны. – Избоит уҭагылазаашьа. Уи атәы салацәажәар сҭахым. Уара макьана уҷкәыноуп. Уԥсҭазаара баша иниасны ицар ииашам. Убри аҟынтә иаамҭоуп угәыраҩақәа наухҳәаны, аҭаацәара уалаларцы. Абри адунеиажә цәгьеи бзиеи амтцәаӡом. Уара ухы залаурӡрызеи. Аԥсҭазаара инапы иадыхтцәалан иҳаиҭеит анцәа ҳазшаз.

– Абзиара ианиаша, Сунар, уҭаацәагьы уаргьы. Шәара шәылоуп сыԥсы злаҭоу. Уи хашҭра ақәым адамра сҭалааӡа. Иахьатәи сыԥсҭазаара лашьца аҽаԥсахырц ануҭахха, уи иааннаго сара суҭахуп ауп. Аха ара иҟоуп даҽакы. Ауаҩытәыҩса акы мап анацәикуа, заанатц уи дазыҟанатцоит аԥсҭазаара. Сара сышьҭамҭа мап ацәкра, мышкала исмыӡбеит. Схы здыруа сааҟалеижьҭеи, сыбла иабози, сгәы еилнакаауази хәыҷы-хәыҷла еицыло, ишубо еиԥш, аҵыхәтәаны итҟәацит. Уи атҟәацра зеицәахеит, ҭауадк иаҳасаб ала, аха уаҩык ила, ҩнуҵҟала ахақәитра снаҭеит. Уажәшьҭа абри еиҕьу ԥсҭазаарак ыҟоуп ҳәа сыҟам. Ҭауади-аамсҭеи сара ԥсык иеиԥш сыршьо-

ит. Дара иашоуп ганкахьала, аха даҿа ганкахьала саргьы сиашоуп урҭ сахьрыцрыҵыз. Қәыцьмақәак урылҵны даҿа қәыцьмақәак рахь уцар, усҟан ушқәыцьмоу уаанхоит. Аха ақәыцьмақәа урылҵны ауаа рахь узцар – аԥсҭазаараҿы џьара гәнаҳа умазар, иуанаижьроуп анцәа. Сара ауаа рахь схы сырхеит, уажәшьҭа снызкыло ҳәа мчы ыҟам, – иҳәан, иҿааникылеит Нақьеи, уаҳа иажәа еиҵымхцәакәа, иҵегь иҳәарц шиҭахызгьы.

Сунар ихы иқәыжь дтәан. Нақьеи иажәақәа дрызхәыцуа. Абыржәоуп еиҳагьы дрыцҳаишьо даналага. Аха ибон Нақьеи қьныҵҟала дызхымԥашаз аус ӡбаны ишимаз. Ишыԥиртлаз иҿаҳәаз иԥсҭазаара.

– Нас угәы иҭоузеи? – дҵааит Сунар.

– Сара сызҭахыда уажәшьҭа. Аҿықь, зшьамхқәа кәадаханы, неихыркәа змамкәа аӡмах илахо сақьызоуп. Абри саԥхьа игылоу ахра ҳарак ала сыԥсы ҭоуп. Шаҟа исҭахузеи, убри ахалара.

– Уа макьаназы аӡәгьы дызхамлац, Нақьеи.

– Уи ауп-тәа иҟалаз, – иҳәеит Нақьеи зымч мхакәа ахра иалҟьаз иеиԥш ихы баны. – Уи ахалара ус имариандаз, саб ацәқәан ақәыц еиҭеиҳахьазаарын. Еҳ, Сунар, ауақьы бааԥсра амгәарҭа иҭыргоз џьысшьон сангаӡаз. Саб иашьцәа уаа бзиақәан. Нас урҭгьы иаргьы ран аӡә лакәымзи. Ауақьытәықьса илоу ашьа, дак абзиарахьы икшоит, егьи ада – ацәгьарахь. Ацәгьарахь икшоз ашьа датәуп саб. Иашьцәа дышрыцрыхоз, иааигәыҵихит. Сара сҭәы усгьы иҳәатәым, аха иԥҳа заҵәы длылгеит. Иаанхаз сашьцәа ақьыцьагьы ҟазшьала иара иеиԥшуп. Уи акәхап, иагьзеибачҳауа. Ҳаԥхьаҟа ҳахькылсуа атәы ҳәа акгьы сызуаҳәауам…

– Иуҳәо саҳауеит, – иҳәеит Сунар. Нақьеи идигалаз шидимкылаз анеиликаа. – Ас мацара аԥсҭазаара уахәом ҳәа ауп аԥҳәысаагара зудызгалаз. Аха уара убри угәы амыҳәо уҟазар, анцәа ду духылаԥшааит. Ҳара ҳақьнаҭа шузыҟац иҟоуп, ушаабац уаабоит.

«Ушаабац уаабоит» – ҳәа, Сунар ииҳәаз игәы ааҟанаҵеит Нақьеи. Ихы қьышьҭыхны еснагь дызгәыдыԥшылоз ахрахь

днаԥшит. Аҭашәара иаҿыз амра ашәахәақәа уи ахы иақәԥсан. Урҭ илаԥш нарыхганы, Сунар иахь дынхьаԥшит Наӡеи:

– Шәгәы ԥысҵәеит, Сунар. Сшәыдхалеит сыԥсымкәа-сыбзамкәа.

– Ус ахьԥоуҳәо, Наӡеихеит. Иҳалымшо ауп ҳгәы иалоу акәымзар, уара узыҳәан акыр ҳаигӡома. Аԥсҭазаараҿы ауаӡы дызқәымшәо иҟоузеи, аха ихы аҵаимырхароуп. Аамҭақәа асҵәҟьа ицарым. Аԥсабареиԥш убрыгь аҽаԥсахуеит. Ибзиоуп, нас, уара иуҳәо сзаԥыӡлом, убас акәзааит. Унеи уаха аӡныҟа, шьтәак сшьит, ҳааидтәалап, – иҳәан, даагылан агәашә шыҟаз иҿынеиихеит Сунар.

Махьал, нхаӡ ҷкәынак иаҳасаб ала, ааӡара бзиа иман. Аиҳабы-аиҵбы ишрызныҟәатәыз, урҭ пату шрықәҵатәыз има-ҟа ихала иҿеиҳәо даныҟала нахыс идырҵахьан иани иаби. Ҭакәи иӡызцәеи иареи иҟарҵаз дхыхны даман. Уахи-ҽени урҭ ракәын дзызхәыцуаз. Иахьыҟоу реилкаара дашьҭан маӡала. Аха игәаӷьны аӡәгьы изиаҳәомызт.

– Махьал, – ибжьы наиргеит Наӡеи, – иуаҳахьоума Ҭакәи иӡызцәеи иареи шыхынҳәыз?

– Ианба?

– Аакьыскьа. Аказак рыкәшазаап.

– Аӡәыр акыр ихьма? – игәы ааҭӡыӡаит Махьал.

– Мап, еибгоуп рыхӡыкгьы. Аха ҭыԥ рырҭарангьы иҟоума. Уажәы убриаҟара ацәгьаҳәааӡцәа рацәахеит. Узҭиуа дуздыруам. Арахь џьара имнеир ҟалом… Анкьа аԥсуаа ацәгьаҳәаара хьымӡӷыс иршьон. Уажәы уи ахьӡ аларгоит. Нас уара иахуҳәаауазеи Ҭакәи иӡызцәеи иареи рхаҵара?

– Зны к рыбла сынҭаԥшындаз ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит Махьал иоуразоуроу амца ӡеихылҟьаны.

– Уара иудыруама урҭ реиԥш иҟоу ахацәа рыцныҟәашьа шуадаӡу?

– Издыруеит, – иҳәеит Махьал, деиҵамхаӡакәа. – Ахаҵа уицныҟәарц азыҳәан, уаргьы ухаҵазароуп.

Наӡеи игәы иахәеит Махьал ицәажәашьа. Ҭакәираа рхала абри аамҭа цәгьа иаҿамхарц, ирываагылаша рӡызцәа азы-

ҟаҵатәын. Убри аҟынтә Махьал иеиԥш иҟаз аҷкәынцәа агәра дыргатәын Ҭакәи дышуаҩшьҩымыз. Ауаҩшьы иҟынтә ихы ихьчарц шакәыз абна дзылалаз.

– Махьал, уара иудыруазаарц сҭахуп, ажәлар рыхьчара зегьы ишрылымшо. Уи згәы иҭазкуа, ихы аҵкыс иуааҗәлар бзиа ибозароуп. Ршьа ацымхәрас икаҭәароуп ишьа. Убри еиԥш иҟоу ауаҩы иоуп аԥсуаа рҿы ахаҵа-ихаҵа ҳәа, ашәа ззырҳәо.

Наҩеи иажәақәа мҵәыжәҩада ажәҩан ахьддырԥыруан Махьал. Иахьа уажәраанӡа иҵәахны имаз амаӡагьы цәыригеит.

– Сара срышьҭалахьан урҭ, аха исзымԥшааит...

– Ишԥа, срышьҭалахьан?! – иааҵьеишьеит Наҩеи.

– Срышьҭалеит иахьыҟоу сзыԥшаар, срыҳәарц срыдыркыларазы.

– Уи угәы иахьҭоукыз даара ибзиоуп. Аха Ҭакәи иаразнак уидимкылар ҟалоит, даара игәиҿеануп. Насгьы уеиликаанӡа аамҭагьы цашт.

– Изаҭахузеи сеилкаара. Сара урҭ рзы гәык–ԥсыкала сыҟоуп.

– Абрагьҩы аҵасқәа рацәаны имоуп, Махьал. Уара гәыкԥсыкала ушырзыҟоу агәра шигогьы уԥишәоит.

– Сԥишәааит шаҟа иҭаху. Иахьыҟоу здыруазар, уахаҵәҟьагьы амҩа сықәлон.

– Уаамыццакын Махьал. Уи амҩа уара узы макьана иуадаҩу мҩоуп. Урҭ абарҭ амшқәа рыла сара сҟны имаар ҟалом. Ҳәара аҭахума, уахынла. Иубарц уҭахызар, сыҩны уахаҩала аҵх акыр инеиаанӡа. Аҳаҳаи, ухы думырбан. Урышьклаԥшуа ҵыышьаны машәыр узырур ҟалоит. Нас уааи акы уҭахушәа, усҟан шәеибасырдырп.

– Ҵхыбжьонынӡа акәым, исмыршалои. Урҭ рыбла аҭаԥшразы уаха шаанӡа аӡгьы сӡаагылоит, – иҳәеит Махьал, игәыцқьара Наҩеи иирдырырц иҭахны.

Иара Наҩеи, дшыҷкәыназ зхы згәы ахдыршәахьаз, еиҭа изаанханы дыҟан зны-зынла иԥҵәалоз аиаша, аиԥшьраз амч. Убри аиаша зеиԥишьуазгьы Ҭакәи иҩызцәеи, нас урҭ ирыва-

гылоз ауааи рзакәын. Иара убри аиаша акәын, анхаҩы жәлар реиқәырхаразы мчыс ҳәа иҟаӡоугьы.

Аҩажәихәбатәи ахы

Марҭа мчыла хаҵа лышьҭра Гыць изыҳәан гәырҩа дуны иҟалеит. Ихы ихашҭуан. Игәы еилашәон. Ибон иара иҵыхәала шакәыз Марҭа лаб дызҭаирха. «Дысшьып инеигәыдҵаны, саргьы наҟ схы аԥырызгап», – ҳәа иҿыназикуан, аха мчыла ихы ааникылон. Бзиа иибоз лаб ишьра уаҩрамызт. Иаашар хәлаанӡа, иаахәлар ишаанӡа дгәырҩон. Илахҿыхра ныҵаба ицеит. Иара убас ицәажәарагьы.

Ҭакәии Асҭанеи ирбон рҩыза дызҭагылаз. Уи ихьаа даргьы ирхьаан. Убри аҟынтә иахьынӡарылшоз игәы аҟаҵара иаҿын.
– Ухы унапаҿы иааг, Гыць. Уҩызцәагьы ҳгәы иалоуп иҟалаз. Урҭи ҳареи еинаалашьа ҳамаӡам,– иҳәеит Ҭакәи, Гыць ихала дгәырҩо дахьтәаз днаидтәаланы.

– Сара исымбо цьушьома аҭагылазаашьа зеиԥшроу, аха иауам. Даҿеакала шәгәы иаанамган. Исзычҳауам уаҳа абри. Азин сышәҭозар, сцоит Ҟарачыҟа. Сналҿаԥшыр, сналацәажәар сҭахуп.

Ҭакәи иааигәампҳеит иҩыза ииҳәаз, аха иаҳаҭыр баны днаиацәажәеит.

– Иуҳәаз саҳаит, Гыць. Ухала уахь ушьҭра сақәшаҳаҭым. Насгьы аӡынра аaигәахара иалагеит. Акаҵәаракәа уаҩы изхымго асы рықәнаухьеит. Иҟалап уажәы ҳхыҵыргьы, аха нас ҳашьҭахьҟа ҳзыгьежьраны ҳаҟаӡам. Убри аҟнытә, ҳааԥшыр акәхоит ԥхынранӡа.

Ԥхынранӡа аԥшра Гыць изыҳәан ихьанҭаран, аха уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт.

– Уара иуҳәо сзахыԥом, Ҭакәи. Исычҳап нас уанӡагьы. Усгьы акәыцьмақәа дырфеит Марҭа.

– Акәыцьмақәа ҳаргьы ҳафара ргәы иҭоуп, Гыць. Аполковник Маевски Абжьуаа рҿы уиаҟара дааныгылар, нас-

гьы иҽимырҕәҕәар ҟаларын, ҳара ҳтәқәа рхы ихҭынҵаны даарымхәар. Иара инапала дара русқәа ҟарҵар рҭахуп. Убри ауп Ҟазылбеи Аимхаагьы ҽыхьшьырҭас дзикызгьы.

– Уи уа имч еиҳа иҕәҕәахоит азакәхап рыҽзрыдикылогьы, – иҳәан, иаҕәра аашьҭыхны, аҽқәа ҳәуа адәы иахьыкәыз ашҟа иҿынеихеит Гыцә.

– Исыздыруам имч ахьыҕәҕәахо, аха схы хҵәаны игаанӡа дсыцрыцуам, – иҳәеит Ҭакәи даахлафааны.

– Уара ухы ахҵәара ус имариахашам, башаӡа аџьабаа ибоит, – ибжьы ааиргеит даахьаҳәны Гыцә.

– Имариахоит, Гыцә, ҳара ҳҳәатәы еиқәымшәо иҟалар, – иҳәеит Ҭакәи.

Аӡынра анааигәахо аҵиаа рыбҕьқәа хаз-хазы ишыканӡоз еиҧш акәмызт ишыҟаз арҭ аҷкәынцәа рыҧсҭазаара. Аҧсҭазаараҿ изыниаз ирыднаҵон, рҽеиларҵәаан аҟазаара. Урҭ рхы абырҵкал икылхны имҩаҧырымгар, рымҩақәа рҿы иҳаз ацәҟьақәа ирҿамшәар ҟаломызт.

Асҭана ҽырххыла ахәы дшаахшәаҵәҟьаз дгәарҭеит иҩызцәа. Уи иаашьа ргәамҧхакәа уахь инеиҧылеит Ҭакәии Гыцьи.

– Иҟалазеи, Асҭана? – ибжьы наиргеит Ҭакәи.

Асҭана иҩызцәа данаарыдыххыла, иҽы дынҽыжәҧеит.

– Аказак ақыҭа иалалеит. Исыҧхьаӡартә еиҧш аҭагылазаашьа смоуит, аха хыҧхьаӡарала ирацәаҩуп.

– Ҳара ҳтәқәа ҳәа ирылада?

– Ҳара ҳтәқәа ҳәа узҿу дарбану?! – иааџьеишьеит Гыцә изҵаара Асҭана.

– Аҧсуаа, уаҳа дарбан.

– Ҟазылбеи Аимхаа иоуп избаз, егьырҭ наҟ хара иҟан.

– Аҧсуаа рылазар иҽеим, – иҳәеит Ҭакәи, – ацарҭа-аарҭақәа бзианы ирдыруеит. Иаарласны ҳтыҧ ҳаҧсахароуп.

– Ихәлаанӡоу? – дҵааит Асҭана.

– Ахәлаха ҳарҭом урҭ. Иҳачхысны ҳамҩакәа ркыр ҟалоит. Ирласны ҳдәықәлароуп.

Амра нҭашәон еиҧш, урҭ рыхҩыкгьы ишәарҭамхартә еиҧш, аҿаҩа иазцахьан.

Аҩажәифбатәи ахы

Гәашьа Баалоу-пҳа, Баалоуаа дуқәа раҳәшьа, згәы камҳауаз апҳәыс еиҿамс лакәын. Аха лыпҳа лгәырҩа ларгьы илгәырҩан илӡон акәымзар, Хьыма зынӡак лгәы камҳарц азыҳәан.

– Бымгәырҩан, Хьыма, ахаҵа дзиуа, џьара хаҵарак ихҟьарц азыҳәан ауп. Ахәыштҭаара изыҿеҳәымҵуа ахаҵа дызҭахыда. Бара ибуалуп уи изыпшра. Аамҭа ус ицарым «аҟәџьал шбылгьо ахҩа ахашәоит» – рҳәоит ауаа ҟәышқәа. Бара бхы бнапаҿы иааг, инапшуа акы рымҳәарц азыҳәан. Иагьаҩгьы залымдарыла абна илалахьеит, аха ашьҭахь ҭынч анхара иақәиҭны иҟалахьеит.

Хьыма лан илҳәаз лыпсы ааивнаган, лқьышә ачча аақәххын ус лҳәеит:

– Уи усоуп, аха Аимхаа рыпсы ҭанаҵы пҭазаара ирҭом.

– Аимхаа аанызкылашагьы мчык ҟалап. Абри адунеи римҭеит хәмаргас шҳамла иҭәу ауаа. Бара бхы шьҭыхны икыз. Бҩызцәа рахь бцәырҵ, – аӡгаб лгәы ашьҭыхра даҿын Гәашьа.

– Ма иахьыҟоу здыруандаз иҩызцәеи иареи. Узызҵаалак еилырганы аӡәгьы акагь уеиҳәом. Быжьра-быжьҵәа ицама иныҵапҟа, – лҳәан, даақәыпсычҳаит Хьыма, лапхьаҟа лхы зқәылкра ҳәа акгьы лзымдыруа.

Ани апҳаи реицәажәара дапырхагахеит Баалоу Ҷгьыц. Уи агәашә аҟынтәи ибжьы ааиргеит.

– Саҳәшьа, ала ҿаҳәоума?

– Ааит, – лыбжьы неиҵыхны иналыргеит. Гәашьа, – рацәа Баалоуаа ҳажәла урпхашьеит. Ишпыкәу лажәк уацәшәаны ҳашҭа ушзымҭало!

– Алақәа зегьы еипшым. Бара бла аҩыза сара исымбац, – агәашә дҭамлакәа уа дахьгылаз ибжьы наиргеит еиҭа.

– Умшәан, ала ныҟәара иҟоуп. Уара иуеипшуп, аҩны изтәом, – лыжәлантә аҵәы наилаҵо, лҿыналхеит агәашә ахь днеипылларц.

– Ныҟәара иҟамкәа, хьыӡрацара ицазар акәхап, – иҳәеит аанда иалижәаз аҵәҩан нкыдыргыло, ала шыҟаҵәҟьамыз агәра анига Ҷгьыц.

– Уара Ҷҕьыц, – лҳәеит Гәашьа, еиҭа аҵәы наилаҵо, – сыҩны ууаицыԥхьаӡа, сгәара ҭәҩанк-ҭәҩанк алухуа уалагар, усҟан саандақәа зегьы еилаҳауеит.

– Бла анысгәалашәо, быҵәҩан акәым, быҩны иаҵоу ақьырысҭа аҵхны салакшандаз сҳәо аҟынӡа сааҟалоит, – иҳәан, агәаҽанызаара иман агәашә дааҭалеит Ҷҕьыц. – Бышԥаҟоу бымҳәои, саҳәшьаԥҳа? Ашәҭыц еиԥш адәы быкәуп акәу? – ҳәа, ибжьы наиргеит Хьыма дахьгылаз ашҟа.

Хьыма уи аҭак иҭара ацымхәрас лхы лалырҟәит.

– Сҿажәкуеит, ӡыршлак сыбҭондаз, – иҳәан, аҩныҟа аҩналара иҽазымккәа, адәаҿы игылаз армыӡ агәҭа иахьазеиҟараз днықәҭәеит. Ихылԥарч қәацә, аҩ, икылыжәжәаны ирфахьаз ааихыхны, ихы инапсыргәыҵа нықәишьит, ачабра ацынхәрас. Хьыма алеи-аԥси рыбжьара, ачаҟәа ала аӡыршла ааган инаилыркит. Иаргьы иԥсы мшьаӡакәа инҭыркәкәаны иныќәиргылеит.

– Амла уакуазар акәхап, уажәыҵәҟьа ахьурӡы нахысшьып, – амаҵурҭахь лҿыналхеит Гәашьа.

– Ачаҕьа сфахьоума иацы аахыс…

– Иҟалазеи, узыниазеи?! – лҳәан, даагьежьит Гәашьа.

– Схала сакәындаз игәамҵуа, саҳәшьа, уи схы иқәскрын. Абжьуаа амитә ҳзыҟаланы ҳаҟоуп.

– Иҟалазеи умҳәои? – дҵааит Гәашьа, ииҳәарц ииҭахыз заанаҵ ишылдыруазгьы.

– Амыждаразы, Ҵәыцџь Маҭеи ихшаз Ҭакәи. Дкылаӡны дыҟан арахь дыхнымҳәыртәы. Химш раԥхьа игьежьит, рҳәеит, иҩызцәеи иареи. Аказак рыкәшазаап, ирзымккәа ирыцәцеит, – иҳәеит ибла дцәыҵԥшны Хьыма длыхәаԥшуа.

– Нас шәызҿузеи уажәы? – дҵааит Гәашьа.

– Ҳазҿу бымбои, саҳәшьа, хылагәыла ҳаилоуп. Аначальник иказак иман ҳқыҭаҿы иҽааникылоит.

– Игәы иҭоузеи? – дҵааит еиҭа Гәашьа, асҭаршын иидыруа зегьы исырҳәоит ҳәа.

– Аначальник игәы иҭоу здырхуада, – иԥсахы ԥыжәжәон асҭаршын. – Иҳабаргәыз, уара, ҳҭынчӡа ҳаҟамзи. Убри дҩа-

гылеижьҭеи, амахә ҩа иқәгылоу ҳаиҩызоуп. Макьанагьы ҳахькылигаша анцәа иоуп издыруа.

– Анцәа уиҟәаҵ, уара, – аҕьеҩ аатлыргеит, Чҕьыц иажәа анагӡаха имҭакәа Гәашьа. – Ииҳәозеи аначальник?

– Аначальник иимҳәо ҳәа иҟоузеи? Иажәа дақәиҭуп, дыцәҳауеит, дышҳауеит. Уаҕеимшхара, изаигәа инеиз аҟамч пҵаҵа дыҵихуеит.

– Уара, сара сызуазҵаауа, абарҭ аҷкәынцәа рзыҳәан ииҳәозеи ҳәа ауп.

– Аҷкәынцәа зҵәахыз, иҳәеит, рыҩны-ргәара ықәсыблаауеит, иҳәеит. Ақыҭа азакәациа азыҟасҵоит, иҳәеит. Ажәакала, саҳәшьа, Ҭакәи иҵыхәала ҳцәа ҳҭырцарц ҳаҟоуп.

– Ишәыхәҭами шәцәа шәҭырцар, – асҭаршын днаиқәцәҟьеит Гәашьа. – Уажәраанӡа шәабаҟаз? Баша иахазаап ани ухәда иахоу адаҷ. Уи аҳәынҭқар угәра ганы иуиҭеит.

– Аиаша бҳәеит, саҳәшьа. Аус баапсны иаауеит, изааӡарызеи, – дналықәшаҳаҭхеит асҭаршын Гәашьа. – Ҳаи, стәанхалацәеит, – дҩаҵҟьеит дахьтәаз Чҕьыц. – Сыштәоу аказак иреиуоу аӡәы сибар, схы ақды иныққнны ихырҵәоит.

– Иара шәхымыждагь иаснагь ақды иқәҵан ишәкума ишаахырҵәара.

– Иқәбымҵан бхаҵазар… Бымш аабзиахааит, саҳәшьа. Амла сакуеит, аха аангылашьа сымам. Амарџьа, уи абрахь даауазар, дшәыдшәымкылан, – иҳәан, ашҭа дынҭыҵны дцеит.

Хьымеи лани ираҳаз агәра рзымго, уа игылан иадырсызшәа.

– Сшәоит, сан, ари аҵыхәа ҽеик ахь икылсуам излазбо ала.

– Бымшәан, Хьыма. Урҭ шхынҳәыз еиҳа еиҕьуп. Абрагьҩы иҩны дшахьчо, даҽаџьара дазыхьчом. Лаԥықәшәа соуит, урҭ уаха иаауеит хымԥада.

– Лаԥықәшәа акрадыруандаз, сара саҟара изауада.

– Сара слаԥықәшәа ԥышәоуп, нан. Баша ҳгылоуп. Ашәашәиқәа иреиҳау акы бамҵас. Рхәи рымҩаныфеи ҳархиароуп. Быстаԥхак рымфеижьҭеи иҵуа здырхуада, – лҳәан аҩныҟа дныҩналеит.

Аамҭа аҭаацәара ду рышьҭаларахьы инеихьан. Аҩны ианазааигәаха, рыҽқәа инарҽеыжәҵын, ҧыҭк аҵх иалаӡырҩуа игылан Ҭакәи иҩызцәеи иареи. Ааигәа-сигәа аҩнқәа рҿы алашара дырцәахьан. Зехьынџьара ҭынчран.

– Ала ыҟамзар акәхап, акәымзар, уажәшьҭа ҳгәанаҭахьазаарын, – иҳәеит Ҭакәи.

– Сара сцоит, ӡәыр дыҟоу-дыҟаму еилыскааауеит, – иҳәеит Асҭана.

– Мап, уара аҽқәа рҿы ууанхоит.

– Саҭамзааит, аха абри сара ҽыхьчас сшәымоума? – игәы намӡо Ҭакәи иахь дҵааит Асҭана.

Алафҳәара иаамҭам, Асҭана, уажәы. Аҽқәа роуп ҳаԥсы зку. Урҭ еиҳа ихьчатәуп, ҳара ҳахқәа рааста, – иҳәан, Ҭакәи днаишьҭалеит Гыџь.

Ҭакәи аԥхьа днеиуан. Жәабаҟа шьаҿа ишьҭахь дгылан Гыџьгьы. Аҩыџьагьы ртапанчақәа ҭыхны иркын. Аԥхьа инеиуаз икәшар, ишьҭахьтәи деиқәирхар акәын. Ма ашьтахьтәи деилыршьыр, аԥхьатәи иаразнак уи дицхраауан. Гыџьи Ҭакәии уи ԥыршәахьан, знықымкәан рхы иадырхәахьан уи аҩыза амаана. Ҭакәи Хьыма дибаларц шиҭахыз здыруаз рацәаҩын. Аиҳараӡак аказак ирылаз аԥсуаа. Убри аҟынтә днеип ахьыргәахәуаз заанаҵы инеины иахаҩон. Аха урҭ уаха ара иҟамызт.

Аҩны ианазааигәаха, иҽаанкылан Гыџь дааихьыкӡаны ибжьы ныҵакны ус иҳәеит:

– Излазбо ала, ара уаха аӡәгьы дыҟам, ҳаҩналап.

– Уара унеи, Ҭакәи. Сара ҳамҭак ара саангылоит.

– Ара иҟазар, уажәшьҭа иҳакәшахьазаарын.

– Иухоумыршҭын, уԥсы шҭоу ушиҭаху аполковник. Ҳара ҳауп ирыцҳахо акәымзар, уара ма Петербург удмырбои.

– Аҳәынҭқар ҳамҭас изызгашоуп исымам акәымзар, уи иҟынӡа ацара хьаамызт, – иҳәан, Гыџь ижәҩахыр днахьысын, «сара сыҩналоит» ҳәа, ааннарго уахь иҿынеихеит.

Ашьҭахьтәи ашә ала амаҵурҭа дныҩналеит Ҭакәи.

– Хәлыбзиа!

– Бзиа збаша, нан! – лҳәан, Гәашьа дӡагылан Ҭакәи ишҟа шьаҿақәак ныҟалҵан, ус даанхеит.

– Ианаамҭамыз ҳшәыхҭыгәылеит, аха уаҳа ԥсыхәа ҳамамызт. Ҳанхынҳәыхгьы, шәымбакәа џьара еиҭацара ҳақәшәар ҳҳәан… – ихырқьаиара даҿын Ҭакәи.

– Уӡызцәа абаҟоу, нан? Ишәыԥсҭазаашьоузеи? – азҵаарақәа неишьҭалыԥсеит Гәашьа.

– Сӡызцәа хар рымам, абра ааигәа иҟоуп. Иҳаԥсҭазаашьоу атәы аҳәара иаԥсам уажәы.

– Уӡызцәа урыԥхь арахь. Уаха шәшаауаз лдыруазшәа, Хьыма шәхәы рхианы дыԥшуп.

Ҭакәи адәахьы дындәылҵит. Гәашьа аирыӡ аашьҭыхны аӡцарахьы дцеит аӡы аалгарц. Хьыма аишәа ахьыманшәалахаша инаргылан, афатәқәа рықәргылара далагеит. Лшьамхқәа ҵысуан лара. Макьанагьы цқьа агәра лызгомызт Ҭакәи деибга-дызӡыда лыӡны дааит ҳәа.

– Уа хәлыбзиақәа! – ибжьы наиргеит Гыџь, Асҭанеи иареи ашә ианаахыҵ.

Хьыма дааҭрысын, илкыз афырџьан налымпыҵҟьан, иахьынкаҳаз иԥыххааса ицеит.

– Унан, саҭамзааит, бзеила шәаабеит! – лҳәан, афырџьан ԥеыхақәа реизгара далагеит, уаҳа иҟалҵарыз данақәмшәа.

– Афырџьан аԥера абзиа иазҳәоуп, – иҳәан, аԥеыхақәа илкыз аалымхны амца инақәиԥсеит Гыџь.

– Нан, Ҭакәи дабаҟоу? – ҳәа дҵааит аирыӡ ала аӡы лыман дшааӡналаҵәҟьаз Гәашьа.

– Ҭакәи аҵәы иқәшәеит уаха, – дгәырӷьаҵәа ҿааиҭит Асҭана дахьгылаз.

– Уи иаанагозеи, нан?

– Уи иаанаго убри ауп, ди бхаҵкы, – иҳәеит Гыџь, ишәақь ааигәа аҭӡамц инадыргылан. – Ҳара ӡныкаҿы ҳаннеиуа, ҳуаӡәк адәахьы дыҟазароуп. Аеқәа рхала ааныжьшьа ҳамаӡам. Убри аҟынтә уаха аҵәы Ҭакәи иқәшәеит.

– Шәыгәнаҳа рзымгааит шәара аԥсҭазаара шәымҭакәа шәымӡахызҟьаз, – даагәынқьит Гәашьа, аҷкәынцәа рыцҳашьаны.

– Ҳара акгьы ҳхарам, анцәа ибоит. Ҳарцәымыҕхан, иаҳцәымыҕхеит. Иҳасын, ҳрысит. Ҳаршьыр, рразҟы иакит. Ҳарзымшьыр, ҳразҟы иакит. Иаҳнаалар, ҳарнаалап. Уаас ҳаршьар, даргьы убас иаҳшьап. Ӡәыр иҭахума абна алалара. Уԥыза адәы дыҟәргылан, уара ажәжәаҳәа акруфо. Нас уара уаха шааӡа умыцәаӡакәа иара иԥсы иуршьо, – дагьцәажәон, акрыфарагьы даҿын Асҭана.

– Анцәа иныҳәааит абри аԥнаҭа, – афырџьан аашьҭыхны дԥагылеит Гыџь. – Аҳаҳаи, шәгәы кашәмыжьын. Абасҵәҟьа аамҭа царым. Ҳхы-ҳаԥсы ҳацәымшәо ҳаибабахрагьы ҳаҟоуп зны, – афырџьан дԥаҿыхәаан иныҟәиргылеит.

– Нан, иамухындаз уи уфырџьан.

– Иаажәӡом, ди, арыжәтә. Уи ҳеацәыҳахьчоит. Игызмалуп, амыцхә уаланагалар ҟалоит. Убри аҟынтә ҳқәит ҳахԥыкгьы, ахақәиҭра ҳауааӡа ишаҳамжәуа ала.

Гәашьа ирыцҳашьаны дрыхәаԥшуан, ирласны акрыфара иаҿыз арԥарцәа. Илбон урҭ ргәы шҭынчмыз, адәахьы иҟаз рԥыза иахь ишрыхоз.

– Шәчеиџьыка иазҳааит, – иҳәан, даагылеит Гыџь.

– Арҭ акрыфара акәым, аԥсыхаҵәҟьагьы урҭом, – иҳәан, аҵыхәтәантәи иҿаҵа налбааданы дԥагылеит Асҭанагьы.

Гыџьи Асҭанеи адәахьы индәылҵит.

– Уажәшьҭа сара шәсыргәамҵыр акәхеит, – иҳәеит Ҭакәи аԥхьатәи ашә ала данааԥнала.

– Хаи, нан, ҳара ҳаргәамҵра аума усс иҟоу. Шәара шәгәаҟра ауп исызхымго. Аха абас шәахьеибахьчо уи бзиоуп.

– Ус ҳаибамыхьчар, уаҵәы ҳахԥыкгьы ҳҟалом, – иҳәан, ишәақь нкыдыргылан, Хьима алагьани аирыӡи рхианы иахьылкыз днеины, инапы ааӡәӡааны аишәа дааины днахатәеит.

– Нан, акы унацҳа умыццакыкәа. Сара адәахьы иҟоу аҷкәынцәа снарацәажәалап, – лҳәан, аҽыҵга ныҟаҵаны адәахьы дцеит Гәашьа.

Ҭакәи ихәы инапы амыркыкәа, ихы иқәжьны, дтәан. Нас Хьима дналҿаԥшын, ацәажәара дналагеит.

– Избоит беиҵаҕәҕәа бышгыло. Ҳазқәымгәыҕуаз ҳақәшәеит, баргьы саргьы. Аха уажәшьҭа хьаҵшьа ҳамам. Убарҭ алақәеи ҳареи ҳшеилгаша анцәа иоуп издыруа.

– Уара уоуп сзыцәшәо, акы ухьыр ҳәа. Иасуаха анцәа сиҳәоит сшьамхнышланы.

– Сара схала сакәым, ҳахҩыкгьы ҳзыҳәан анцәа биҳәала. Сара сҵыхәала рыҩны-ргәара кажьны абна илоуп.

– Мап, сара сҵыхәала ауп абри зегьы зыҟалаз, – Ҭакәи днеиҧыҩлеит Хьыма.

– Мап, Хьыма, уи зегь зыхҟьаз, анцәа ҳаиҟараны ҳахьимшаз ауп, – иҳәан, афырҵьан аашьҭыхны днаҿыхәан иныҟәиргылеит.

– Сгәы иаанагон шырҧазынӡа шәаангылоит ҳәа, – лҳәеит Хьыма, Ҭакәи дахьыҩагылаз лгәамҧхакәа.

– Изҭахымда ҭынч абри ахәыштҭаара аҽҳәатәара, аха иауам. Аҳәынҭқар инымаалаз ауаҩы иразҟы абас ауп ишыҟоу. Бара акы бацәымшәан, сылаҧш бхуп. Уажәшьҭа бааигәа сыҟоуп: Ишыдыдуа ақәа ауам. Иҧшӡам сҩызцәа адәахьы иргыланы... Быҵх аабзиахааит!.. – иҳәан, блахаала Хьыма даaимданы адәахьы дындәылҵит Ҭакәи.

Уи ашьҭахь акыр аамҭа Хьымеи лани амца иҽҳәатәаны ихәыцуан. Ахьаца мҿы еиқәыз, иаҳа-иаҳа аҿыцәаара иаҿын. Мура, – рлаҧшь аҩны ихьыҟамыз ианыҧшуан рашҭа. Уи абжьы гәаҩа ангалак, ани аҧҳаи рыҧсы ҭалон. Рыгәгьы ааҕәҕәахон.

– Нан, амца ҿасҳәоит, аишәа шьҭых, – лҳәан, кәызҭҕала аҧырҕқәа реизыҳәҳәара далагеит Гәашьа,

– Аҧсуаа уахынла амца ҿарҳәоит, уаҵәы иҧдыртларц азыҳәан...

Уаҵәы ахәыштҭаараҿы еиҭа аҧхарра ҟанаҵарц азыҳәан...

Лҩаҵәк зхылымҵуа аҩнаҭа, ақьаҧҭажәрахь ахы хоуп.

Аҩажәибжьбатәи ахы

Амра амшын инӡаашәалазшәа, инхәыҵапҟа ицеит. Аҧсабара алашьцара ахаҧара иаҿын. Аҧҭақәа ргәышҵақәа ҭы-

лашьцаахьан. Аҩнқәа ирхылҵуаз алҩаҵәқәа ана-ара, ихәхәа-хәхәааӡа ашьаҟақәа реиҧш ажәҩан иалакнаҳан. Џьаракҩыџьарак алашарақәа адыркхьан. Зны-зынла шьоукгьы неиқәҿыртәлон. Игон лашыбжьқәакгьы, иара убас арахә рыҟаабжьқәагьы.

Аҧсы ахан аҧсҭазаара. Ауаатәыҩсагьы уи рҽақәыршәаны ицон.

Убри аамҭазы, наҟ харакы акаҵәаара шыҟаз игеит аҽшьапышьҭыбжьқәа. Наҩеии Махьали ргәырҽанырҵеит.

– Иуаҳама зыбжьы газ? – иҳәан, даагылеит Наҩеи илымҳа кыдҵаны акаҵәаарахь дӡырҩуа.

– Ҽышьҭыбжьуп, сымҩашьозар, – дахьтәаз дҩаҵҟьеит Махьалгьы.

Еиҭагеит аҽышьҭыбжьқәа, уажәы еиҳа иааигәаны.

– Дара роуп, урҭ рыдагьы ари амҩа аӡәы дзылбаараны иҟаӡам, – иҳәеит Наҩеи.

– Уа шьаҟамҩоуп, аҽқәа злахыҵзеи? – уи амҩа бзиан идыруан Махьал, иџьеишьеит устәи ала аҽышьҭыбжьы ахьгаз.

– Акаршәараҿы аныҟәаара азин урымҭар, ашьхараҿы умҩа уҧшаар ами, Махьал. Ус ауп абри аҧсҭазаара шыҟоу. Аҩнытә рбаҕь, атәым рбаҕь амч анақәымхалак, иҩаҧырны амахә иқәтәоит. Убрагь ҭыҧ анамоулак, нас ахы ахьынахо иқәҵны ицоит. Зыҩны иахырцаз ҧсҭазаарас иоураны иҟоузеи?

Аҽышьҭыбжьқәа игоз уаҳа ирмаҳаит. Акыраамҭа аҵх лашьца иалаӡырҩуа игылан Махьали Наҩеии.

– Аҧшәма, уҟоума? – ҳәа, ақәацә ашьҭахьҟа шыҟаз игеит бжьык.

– Сыҟоуп, – аҭак ныҟаиҵеит Наҩеигьы.

– Нас аҧшәма дыҟазар, алашара заркымзеи? – еиҭагеит уахьынтәи уи абжьы, уажәы еиҳа иааигәаны.

– Ари аҧшәма илашара ыцәеижьҭеи акыр ҵуеит, – иҳәан, ибжьы ахьгаз ашҟа шьаҿақәак ныҟаиҵеит Наҩеи.

– Уи иашам. Ӡаҧшь-иҧа Наҩеи илашара акызароуп иаснагь. Иара ирцәарц далагаргьы, сара исураны сыҟаӡам ҳәа, – еиҭагахит абжьы.

Алашьцара даалырбааит рышӄа иааиуаз ауаҩы. Уи иааикәыршан ӄанҭаруазла дчаҧан. Иара убарҭ аӄанҭаруазқәа ирҭаз аҵьаҧханы акәын, аҵхгьы иалҷҷаауаз.

– Хәлыбзиа, Наҩеи! – ааигәа данааи иҽаанкылан ҿааиҭит Ҭакәи.

– Бзиара збаша, бзиала уаабеит! – иҳәан, Такәи днеигәыдхахалеит Наҩеи.

– Ари дызусҭада? – насҭха адашьцара иалагылаз Махьал ишӄа илаҧш наиршәит Такәи,

– Сара дысгәылоуп, дқәыҧшуп макьана, аха шәара шәзыҳәан гәык ала иӄоу уаҩуп.

– Гәык ала дыӄазар, иҭабуп ҳәа иаҳҳәоит ҳаргьы. Ус анакәха, амца ҳзеиқәиҵааит, ашәарах жьы ҳамоуп, – иҳәеит Такәи, Наҩеи иӄынтә иаҳаз игәы иахәаны.

– Уажәыҵәӄьа! – ибжьы изаанымкылеит Махьал игәырҕьара аӄынтә. Нас дааиҭаҧан аҩны дныҩналеит. Уи акәхеит, иаразнак алашара ныҩнаҷҷеит аҩныҵӄа.

Ҭакәи уи гәеиҭан, ус иҳәеит:

– Ари арҧыс еилӄьак иакәзаап. Рацәа ирласны амца еиқәиҵеит.

– Ахыҭӄьа дацнеиуеит. Агәаҕь зызҭоу ҷкәыноуп, – иҳәеит Наҩеи, Ҭакәи Махьал дахьигәаҧхаз игәы иахәаны.

Ҭакәи иныҵакны ҩынтә атрышә дасит. Уи иаанагоз, ҭынчроуп, арахь шәааи ҳәа акәын. Наҩеии Ҭакәии ақәацә ианыҩнала, ахьурӡы амца иахакнеиҳахьан Махьал.

– Акәац злаажәуа ауп иҳамам, – иҳәеит Наҩеи.

– Уажәыҵәӄьа, аҩны сцаны иаазгоит, – иҳәан, иаразнак дындәылӄьеит Махьал.

Асҭанеи Гыџьи еимакы-еиҿакны ирыман иааҩналеит абҕаџьма.

– Исаҳаит, Наҩеи. Даараӡа сгәы иалоуп, Марҭа Ӄарачыӄа лгара сара исхароушәа збоит. Избоит акәым, иагьысхараҵәӄьоуп.

– Зегьы зхароу саб иоуп. Уи дқәыџьмахеит, ҳгәаҕ икит ихшаз. Ишубо ҳаимирпит. Сара исыбаргыузеи сшыӄазаалакгьы,

Аԥсны сыҟоуп. Аха Марҭа лоуп ирыцҳахаз. Уи даҳцәыӡит наӡаӡа, – илаҕырӡқәа аахаҟәҟәалеит згәы кыдгылахьаз Наҩеи.

– Мап, Наҩеи, сара Марҭа дынсыжьӡом. Аӡынра шниасыҵәҟьаз амҩа сыҟәлоит.

– Илымада Марҭа уа? Ҳауа дыҟам, ҳҭынха дыҟам. Дхәыҽны димазар збада? Амалагьы иара уаҩ ҽеик иакәым, рҳәоит. Издыруан иҟаҵатәу, аха арахь сара сымч хом. Ишыжәбо зынӡаск сеилаҳаит.

Гыџь игәы дрыцҳанашьон Наҩеи. Аџьҵла амацәыс зыгәҭа еиҟәнажәаз еиԥш, дҟәыбаса, деилаԥыххаа акәын дшыҟаз.

– Уҽырҭынч, Наҩеи. Амч ҳара ҳаҟара измада. Аха ҳхы ишаҳархәаша, убри ауп аус злоу. Ажәа уаҳҭоит Марҭа уа Ҟарачы дшаанҳмыжьуа ала. Ари аӡынразы усгьы уахь амҩа ақәлара иаԥсам – иҳәеит Ҭакәи, абҕаџьма еиҿызхуаз Асҭана дицхраауа дахьгылаз.

Ақәаб ала аӡы иман дааҩналан, ахьурӡы инадкнеиҳалеит Махьал.

– Абри арԥыс ижәбо, шәара дшәышьҭаларц шаҟантә иақәикхьааз, аха сара дааныскылон, – иҳәеит Наҩеи, Махьал игәы иҭыхоз Ҭакәи илымҳа аҟынӡа инеигарацы.

– Изуҭахымзеи ҭынч уҩны уҟазарц, арԥыс? – дҵааит Ҭакәи.

– Сымч хом, аха сыбла иабоит ҭынч нхашьа ҳаураны ҳшыҟам. Алмахсиҭ саб ауаҩы дизааишьҭхьеит маҵуҩыс сигарц азыҳәан. Уи иахьсцараны сыҟам. Шәара сшәыдшәымкыларгьы, зегьакоуп схала абна сылалоит, – иҳәеит Махьал, иоуразоуроу деицрашәаны.

– Угәы ишԥаанаго, иулшару, ҳара ҳавагылара? – дҵааит Гыџь.

– Иахьа исылымшар, уаҵәы исылшап. Агәра шәсыргап, сара гәык-ԥсык ала шәарә шәзы иҟоу аӡә шсакәу, – иҳәеит Махьал, аҭак исарҳәарызеишь ҳәа агәҭҟьара иманы.

– Уанаҳҭаххо ҳара иуаҳҳәоит. Сгәы иаанагоит уи уара уаԥсоуп ҳәа, – иҳәеит Ҭакәи, Махьал игәы ирҭынчырц.

Махьал игәырҕьара ҳәаа амамызт. Аҩны дыҩны дцан, аԥш ааганы, аҽқәа ирымҵаиргылеит. Акәадырқәа рықәхны рыԥсы

диршьеит. Аҵьыка ритеит. Аӡы диржәит. Нас аԥхал азна аҩы ааигеит. Абарҭ зегьы џьабаада еихышәшәо акәын ишыҟаиҵоз иара. Уи гәарҭон Ҭакәи иҩызцәеи иареи. Ргәы дахәон, аха гәаныла дрыцҳаршьон. Абри иеиԥш амаалыҟь, иԥсҭазаара даҟәҟьаны, дрыман абна алалара гәнаҳаршьон.

Аҵх акыр инеиихьан. Наҩеи иҟәацәаҿ ргәы рҭынчны аишәа иахатәан хҩык аиҩызцәа. Уажәы руаӡәк адәахьы аҽҟәа рҿы дгыламызт. Урҭ ихьчон Махьал.

Игеит раԥхьатәи арбаӷь абжьы, аҳабла аҵыхәаахьшәа џьара.

– Иаамҭоуп уажәшьҭа ҳцара, – иҳәан, дҩагылеит Ҭакәи.

Агәырӷьара изааргон ианааауаз, агәырҩа еиҭа неихаԥон ианцоз Наҩеи. Азаҵәреи иареи аиҟәԥара иалагахуан.

Згәырӷьара ҳәаа амамыз Махьал иакәын. Уи дгәыӷуан, мышкызны сышԥарыдрымкылари ҳәа…

Аҩажәиаабатәи ахы

Сакәыт! алаҳәа аҭреиԥш, ҩыџак дцәыџанхон. Зхала иахыз уаҩын иара. Иԥҳәыси иҷкәыни-иԥырҵны ицеижьҭеи акырҵуан, иуаҩышҳамра иахҟьаны. Иахьахәлаанӡа цәгьарак абазури ҳәа дкылыԥш-кылӡырҩуан, џьара акы рҳәозар саҳауеит ҳәа.

Асҭаршын Џыӷьыц уи ибзиан дидыруан. Дагьиацәажәахьан, Ҭакәи џьара дибозар адырра ииҭарц.

– Ҭакәи сара сҿы дыҟан аакьыскьа, – иҳәеит Сакәыт, Џӷьыци Ҟазылбеи аусҳәарҭаҿы данрыҟәшәа.

– Уи шԥа! – иџьымшьҟәа ихагәҭахь иахалеит Ҟазылбеи.

– Ишԥа умбои, ухаҵкы, дыҟан иҩызцәа ицны. Ауха сышьтәаҟәа иреиӷьыз рзысшьит, анцәа ирҿоумҵартә. Ухаҵоуп ирзумшьын, ашәаҟь ахы уҭаирԥшып Ҭакәи, – иҳәеит Сакәыт, асҭаршыни Ҟазылбеи мыцла еиҟәжьо.

Ашьтәа ашьра акәым ахьурӡыџәҟьа кнеимҳаит Сакәыт Ҭакәираа аннеи.

– Еи, дад, ҭаҳмадак схала сахуп, шәхәы ицәырызгашагәы сымам, – иҳәеит Сакәыт, днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа.

Ҭакәи диздыруамызт Сакәыт. Урҭ қыҭала акыр инеицәыхаран. Иҙбахәгәы имаҳацызт. Убри аҟынтә игәра игеит.

– Аҵьабаа уҳарбом, аҧшәма. Ҳара ҳныҟәаԥцәоуп. Афатәгьы ҳара иҳамоуп. Ҳнеидтәаалан акы ҳнацҳап, – иҳәан, ахьаҭра иҭаз ажьҵаа ааҭыганы инықәиҵеит Ҭакәи.

Исасцәа акырррыцифеит Сакәыт, ихы дахашшаауа, иара итәык аишәа иахьықәмыз игәы иалоушәа ҟаиҵон.

Ҭакәи иҭаххеит изҭаз аҧшәма идыруоу имдыруоу аилкаара. Нас диазҵааит:

– Џкәынцәақәак Емхаак дышьны абна илоуп, рҳәеит. Урҭ рыҙбахә ҳәа акыр уаҳахьоума?

– Ааи, дад, ирҳәоит акәымзар, издыруазеи сара ҭаҳмадак. Анцәа илҧха шәоуааит шәара, саашәыргәырҕьеит акәымзар, мызкы аахыс уаԥы ибла сҭамҧшыцызт абра, – иҳәеит Сакәыт иҿрыцҳатәны.

Сакәыт идырит изусҭцәақәаз уаха иҭаз. Уи еизарак аҿы Ҭакәи дибахьан, аха иҧсы иахимырзааит.

– Дзыхдырҟьазеишь уи Аимхаа? – дҵааит Гыџьгьы.

– Аимхаа иқәнагоз дақәшәеит ҳәа рҳәо саҳаит, дад, уаҳа акгьы, – иҳәеит исасцәа рыжьҵаа дацрыхо Сакәыт.

Амԥа иаркаран иҟаз арҧарцәа аҧсшьара рҭахын.

Ҭакәи ишәақь аашьҭыхны аҿқәа рахь дындәылҵит.

– Ари арҧыс адәахьы дызцазеи? – ҳәа дҵааит Сакәыт.

– Убас аҭахуп. Ҳуаҙәк аҿқәа рҿы дыҟазароуп, – иҳәан, ишәақь наиваҵаны ацәарҭаҕәы днықәиеит Гыџь.

– Сара сыԥны шәгәы рҭынчны шәыҟаз, дадраа. Ара аԥысҭаагьы иҿырхасырҭам. Анцәа дышәхылаҧшааит, сыџкәынцәа, – иҳәан, иҭааз дара шракәҵәҟьоу агәра ганы, аҿаҧарахь дныԥналеит.

Акыраамҭа ус игәы ԥарханы дышьҭан Гыџь. Дызмыцәошәа аниба, дԥагылан, Ҭакәи аҿқәа рҿы дахьтәаз ашҟа дцеит.

– Узмырцәозеи, Гыџь?

Ҭакәи изҵаара иаразнак аҭак ҟамҵакәа, ишәақь наиҵарган иааигәа днатәеит Гыџь.

– Изакәу сыздыруам, аха сзыцәом. Аиаша уасҳәап, ҳазҭоу аԥшәма дысгәаԥхом. Уи ибла ақәыџьмеиԥш ауп ишыкәеицеиуа.

– Ауаԥы дажәуа даналагалак иблақәа кәеицеиуеит. Усоуп ишыҟоу. Егьи иуҳәаз сақәшаҳаҭым. Абри иеиԥш абна иланхо аҭаҳмада, анцәа дитәуп. Анцәа игәы иамыхәо ҟаиҵараны дыҟаӡам. Насгьы, ҳауаажәлар зегьы рыгәра ҳамго ҳалагар, усҟан Аԥсны ҳалҵны ҳцар акәхоит, – иҳәан, ижәаԥа дныкәиашәа ажәԥан днаҵаԥшит Ҭакәи.

– Уара иуҭаху ҳәа, сара сгәы ҭынчым, – Ҭакуи инаиҿаирхьит Гыџь.

– Асҭаршын аусҳәарҭаҿы анхаԥы ҟамчыла исуа анызба инаркны саргьы сгәы ҭынчым, аха ҳазшаз ҳахәда иқәиҵаз ауҕә ҳахалароуп ҳаԥсы ҭанаҵы.

Урҭ аԥыџьагьы уаҳа имеицәажәакәа рыбҕа идҵаны итәан, рааигәа илеиуаз арԥаш абжьы азыӡырԥуа. Ажәԥан агәы цқьан, аха ахьҭа аҿан. Иуадаԥыз ҵхын Гыџь изыҳәан уахатәи аҵх. Ахьшәашәара иҟазгьы изгәамҭаӡакәа дзызхәыцуаз раԥхьаҟатәи амԥа акәын. Гәрамгарыда абас аԥсҭазаара иара изы ишуадаԥызгьы, ихы анираалар акәын.

Адырԥаҽены ишаашаҵәҟьаз рыҽқәа инарҽыжәлан, рымԥахь ицеит Ҭакәи иԥызцәеи иареи. Убарҭ шныҟәҵыҵәҟьаз ахылаҕьара иҽнеиҭеит Сакәыт.

Иҭаз рыӡбахә асҭаршын иҟынӡа инеигарц азы. Уа диқәшәеит Ҟазылбеигьы.

– Сакәыт, – иҳәеит Ҟазылбеи инақәрҕәҕәаны. – Уара уаԥхьаҟа уԥсҭазаара еиҕьхарц уҭахызар, ҳурманшәалароуп.

Сакәыт иаразнак илымҳақәа кьакьахеит. Иара итәы иакит. Игәгьы нҭгәырҕьаан ус нареиҳәеит:

– Ишәҭаху аказы схы сеигӡом.

– Ҭакәи уара уҿы даннеиуа, иаразнак адырра ҳауҭоит, – иҳәеит асҭаршын.

– Уи шԥа, – игәиҽаниҵеит Сакәыт. – Сара абри ашьха сылбааны адырра шәысҭаанӡа дара уа итәарым.

– Адырра ҳара иҳазҭаша уара дуцаҳҵоит, – иҳәеит Ҟазылбеи.

– Ибзиоуп, аха дышәзымккәа дшәыцәцар, ишԥа сыԥсыхәо сара усҟан.

– Уи хьаас иҟоумҵан, уара узы ҳара ҳхәыцуеит, – иҳәеит Чҕьыц ибла гызмалқәа рыла Ҟазылбеи иахь дынцәыҵыԥшны.

– Дысшьыр шԥаҟалари? – дқьақьаӡаны дҵааит Сакәыт.

– Ишьра ҟалозар, уара ауадаҩ уалаҳҵозма. Иԥсы шҭоу дыктәуп. Ҳазкәыхшоу аҳәынҭқар убас иҳәеит. Изиҭаху сыздырам ауаацәгьақәа Петербург иганы дрыламцәаҕәозар, – исаса ду неиххәаны ибжьы неиҵыхны даачҷеит Чҕьыц.

Сакәыт, аҳәынаԥ акылҳара икылԥшуа еиԥш, иқьышәқәа қәац-қәацо дтәан. Убысҟан ашьҭахьтәи ашә ала дааҩналеит уаҩы цыркьык, ихаҿы еиқәаҵәа еилаҩаӡа, иџьымшьқәа илахь иҭассы, шықәсы ҩажәижәохә раҟара зхыҵуаз.

– Абри Қьаламаҭ ихьӡуп. Абыржәы дубеит, уаҳагьы дуздыруам. Иара иуеиҳәоит иҟоуҵаша урҭ уҩны ианнеиуа.

Ахәымш рыҽны Ҭакәи иҩызцәеи иареи абри аҳабла ианналалоз алашьцара рықәшәеит. Убри аамҭазы ақәаршаҩы аҿыланахеит, уахьынҳалан ажәҩан ухаларатәы еиԥш.

– Сакәыт иахь, уаҳа ԥсыхәа ҳамам, – иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит Ҭакәи.

Гыџь уахь ацара игәамԥхакәа, иҽы ахы даахан Ҭакәи инаиқәҿиҭит:

– Ҭакәи, иаҭахым уахь ацара, ҳаԥхьап абри абнаҿы.

– Амш иаҳа-иаҳа еицәахоит. Ишԥаҳхааго абнараҿы, – иҳәан, иҽы ахы аарҵәины аҩада дыҩкыдлеит Ҭакәи.

– Ҳаи, шәаазгаз шәшьапқәа срыкәхшоуп, – иҳәан, дрыцәнымхо дырԥылт агәашә иахьааҭалазҵәҟьа Сакәыт.

– Уҳаргәамҵуеит еиҭа, аха уаҳа ԥсыхәа ҳмоуит. Амшцәгьа ҳамҩа иаԥгылеит, – Сакәыт инапы ааникылеит Ҭакәи.

– Ҳаи, ишәҳәо закәызеи! Шәхы шԥахыжәбаауеи. Усҟан ишәфаша ахьсымамыз сгәы иалоуп. Ианаамҭаҵәҟьаз шәсы-

қәшәеит. Иахьа шьтәак сшьит. Акәаҵ жәуа иҭоуп. Атәан цаҳәацаҳәауа ишәсыржәып. Уажәыҵәҟьа ахьурӡы нахакнасҳауеит.

Амца ашыра згәыҵаш итәаз арԥарцәа, рымаҭәақәа абара иахьаҿыз ахылԥа-ԥсылԥа рхылҵуан. Даргьы, рааԥсара рыхьӡаны ацәа рықәҳаны ихырсасиуан. Сакәыт иблақәа днарцәыҵыԥшны, ршәақьқәа ахькыдгылаз днарыхәаԥшит. Игәы иҭеикит идҵа анагӡара. Ацәашьы аашьҭыхны дындәылҵит адәахьы. Ашҭа агәҭаны даннеи, даагылан ихы иаацәхыкны иԥышьҭыхны иааҟьаны ҵаҟа илеигеит. Нас ирцәеит даҭәҳәаны.

– Аԥша сцәашьы арцәеит, – иҳәеит данааԥнала, акәазҭҕа аашьҭыхны деиҭандәылҵит адәахьы. Уи акәазҭҕа акыраамҭа иҟьо, ацеи аԥцареи дрыбжьан.

Уи акәхеит. Қьаламаҭ еиликааит Ҭакәи Сакәыт дшиҭааз. Аԥны иазымариашаны нырцә ахәаҿы ақьала дызҵатәаз дныҵҟьан, аҵла ашьапы иадҳәалаз иҽы дԥақәтәан, ддәықәлеит ахы даамыхаӡакәа аказак адырра риҭарц.

Уаха заҵәык абри еиԥш амца иҽҳәатәаны рыԥсы ахьыршьоз дара рзы акыр иаԥсан. Акранырфа ашьҭахь Гыцьи Асҭанеи, ршәақьқәа аашьҭыхны аҽқәа рахь ицеит. Аҽқәа аца- ҵаҟа иҿаҳәан ауапақәа рықәыршәны.

Ҭакәи армыӡ днықәиеит иарҕьа напала ишәақь аҵҕа кны. Амца ашыра игәыҵашыз дарԥсин, иаразнак ацәа дынҭанагалеит. Сакәыт гызмал, ԥыҭраамҭак агҿыԥра дыгҿан, ак ҟаиҵошәа, ак иуазшәа. Нас ашьҭахьтәи ашә дындәылҵын, ахылаҕьара иҽлаҭан дцеит.

Амш аҵәцара иаҿын. Қьаламаҭ аказак раԥхьа дгыланы дԥеиуан. Еицыз реиҳараԥык ԥсацәан. Ари еиԥш адгьыл аҿы даҽаӡәы имч мхар ҟалон. Абарҭқәа реиԥш иҟоу азыҳәан акәын аполковник аԥсацәа идкылан изимаз, рыгәра шимгозгьы. Ауалафахәы еиҳаны изриҭозгьы, ихихырц азы акәын.

Аԥны ианазааигәаха, Қьаламаҭ даангылан ус нареиҳәеит:

– Иара ида иԥызцәа иаразнак иаԥырышәх. Данышәклак, шахала иаразнак дԥахны аполковник иахь шәдәықәла. Са-

ра схы исырбар сҭахым. Убри аҟынтә хара-хара сшәышьҭазаауеит.

Аҩны ишакәшазҵәҟьа, Қьаламаҭ идҵала ихысит рызынтәык. Гыцьи Асҭанеи ахысбыжьқәа ахьгаз ашҟа иаразнак даргы аҭак ныҟарҵеит аҵлақәа рҿынарывакны, аха алашьцараҿы акгьы убарҭамызт. Ҭакәи адәахьы адәылҵха имҭакәа, хәҩык аказак лыҩналан, иҟама имырхаанӡа ҩыџьа иара уаҵәҟьа илаишьҭит. Уи нахыс уаҳа имч дмырхакәа дҿарҳәеит.

– Сҩызцәа, шәца, шәхы шәахә, – дыҳәҳәеит Ҭакәи, – сҿы нышәмыжьын, ижәга.

Асҭанеи Гыцьи, рҩыза еиқәырхара шамуаз анырба; ахыбра иааҟәыҵын, рыҿқәа иҩарықәтәан, Ҭакии и-Рапка аарывакны ахылаӷьара илҭалеит. Урҭ ахқәа шырхашәышәуазгьы, аҭак ҟарҵомызт. Уажәазы рышьҭа ырӡны ацара акәын гәҭакыс ирымаз. Апсҭаҿы ианылбаа, аӡыгәҭа иҭаршәны, ашьхарахь рхы рханы идәықәлеит. Урҭ аангылашьа рымамызт, ргәи рылаӷырӡи шеилаҵәозгьы, рҩыза бзиа дааныжьны ишцозгьы. Избанзар, ишакәхалакгьы Ҭакәи деиқәрхатәын даҿа мҩак ала.

Аҩажәижәбатәи ахы

Хабыгә иахҭынра ашҭа ду аӡәгьы дықәмызт. Иарцахә ашьха агәышԥ ҟьаҟьара днадыԥшыло, ара ду ашьапы ибӷа надҵан днатәеит. Зхыцәқәақәа сыла иҭаҳәҳәаз ахрақәа, ршьапахьы иаҳа-иаҳа аӡынра албаара иаҿын. Урҭ ирхылҵуаз аԥша хьшәашәа асуан агаҿахь. Ҿаҩраҭагалара даҿа аамҭак изадкыломызт Хабыгә. Бзиа ибон, аҿаҩра анҭаргалоз, игәыжь дақәтәан ақыҭақәа дрылан, «ԥшӡала ишәфааит шәаарыхра» ҳәа, анхацәа нарықәҿыҭуа. Хабыгә ӷас ишьҭихуаз, анымхахымҵәа иакәын.

Ԥыхьа зны ишькылкыҩцәа раԥхьа дгылан дышнеиуаз, нхаҩык имхы аџьалакьат иаганы, ирашәаӡамкәа, иара иҿага амаҭа ахы ахьикыз иргылан, ашәшьыра дшыҵатәаз дна-

ивалеит. Хабыгә анхаҩ иахь дхьаԥшит, аха бзиа ууит ҳәа иамҳәаӡакәа, днаивсны иҿынеихеит. Хабыгә анхаҩ бзиа ууит ҳәа иамҳәакәа дахьцаз, дгәаимҭазар акәхап ҳәа ргәы иаанаган, ишьҭахь инеиуаз ишькылкцәа неицҿакны «бзиа ууит» ҳәа рыбжьы надыргеит.

– Бзиа шәымбааит!.. ҳәа, днарықәӷааит Хабыгә ишькылкцәа, ишьҭахьӷа даахьаҳәын.

Ашькылкҩцәа рҿеқәа рхы иаахан, ирҳәо рҿамшәо иааилахеит.

– Иӷалазеи, аҭауад лаша ухаҵкы, анхаҩы бзиа ууит ҳәа иаҳҳәазар, иакәым акыр ӷаҳҵама? – иҳәеит аҩызцәа раԥхьа игылан инеиуаз Пшьӷан зыхьӡыз ауаҩ ау.

– Абри бзиа ууит ҳәа иаҳәара даԥсоу-даԥсаму шәымбаӡои шәара? – ҳәа анхаҩы иаҳартә ҿааиҭит Хабыгә. – Аџьалакьат иӷырӷы иҭиаарц акгьы игым. Шәахәаԥш, ица еицаӷьаӡа изеиԥшроу. Уа ԥшлапӷьакгьы ҭеимԥсац абра анхара далагеижьҭеи. Иаандақәа ракәзар, икаҳахьеит. Игәашә ашьаҭа ҿыҩрны илажьуп. Арахь иара ихәда хаззала дыҵажьуп ашәшьыра. Иабаҭаху инымха-хымҵәа бзиа ууит ҳәа иаҳәара, унымхан ҳәа дкыдцалан дсымоушәа. Мамзаргьы аҳҭынраҿы крисыруама сара сзыҳәаны. Анымха-хымҵәа дсымбароуп абжьуаа рҿы, – Хабыгә ицыз рацәаҳара даҿын. Даргьы иакәым шыӷарҵаз дырны, рхы ларӷәны рҿеқәа ирықәтәаан, ибла изхымԥшыло. – Ара уааишь, уара! – Ибжьы наиргеит анхаҩ ишӷа Хабыгә.

Анхаҩы аанда дынхыԥан, дыҩны Хабыгә дааидыххылеит.

– Бзиала уаабеит, аҭауад лаша ухаҵкы, – иҳәеит анхаҩы ҿабызшәа хаала.

– Шаӷа шықәса ухыҵуазеи? – дҵааит иааиз анхаҩы иблақәа дырхыԥшыло Хабыгә.

– Ҩынҩажәи хәба, – иҳәеит шаӷа ихыҵуаз иашан иахьидыруаз даaигәырӷьаны.

– Учмазаҩума?

– Мап, хар сымаӡам.

– Акрыфаразы ушԥаӷоу?

– Акрыфароу... Ишԥа уасҳәари, бысҭа еиқәҵак азыҳәан снапы асыркуам, – далаҽхәаны аҭак ныҟаиҵеит анхаҩы.

– Ишәаҳама, бзиа ууит ҳәа зашәҳәаз ииҳәауа? – ишькылкцәа ибжьы нарықәиргеит, днарықәҕәҕәаны. – Акрыфаразы деиҵахом, арахь имхы дышҭагылоу жәбоит. Иҟоу уасҳәап, уара иӡыҕраԥшьӡа саԥхьа игылоу. Хымш аҿҳәара усҭоит, абарҭ амшқәа рыла умхы рашәаны, уаандақәа шьҭыхны, угәашә ҿаҵаны уанысымба, иудыруазааит уҟәаҟәа шкыдсыршаауа, – иҳәан, игәыжь аақәыргьежьааны дцеит.

Сынтәатәи ашықәсазгьы анхацәа иҭаргалаз гәаҭо дрылсхьан. Ишәфашеи, ижәжәышеи азы аӡәы шәимыҳәо шәара иаашәрых. «Амаҷ ҟәнышәымшьан, аду рацәашәымшьан», ҳәа раҳәо дрылан иуаажәлар. Абри абжьарак иԥҳа лгәамбзиара, игәы канажьны акәын дшыҟаз. Иахьа аиарҭа дылҵратәы лхы анылба, дҩагылан лҽааилаҳәан, амардуан дналбаан иара ишҟа лҿаалхеит.

– Уажәы бышԥаҟоу, дад?

– Хар сымам, еиҳа сеиҕьуп. Иахьа лажәақәа игәы ҩышьҭнахит Хабыгә. Нас иварaҿы днартәаны дналазҵааит:

– Бгәы ишԥаанаго, сыԥҳа, аԥахьа ҳшыҟази, уажәы ҳшыҟоуи еиҳа иреиҕьузеи?

– Агәаабзиара ҳамазар, абыржәы ҳшыҟоу еиҳа иҕьуп, – лҳәеит Кама, лаб иаҳарц ииҭахыз дырны.

– Агәаабзиарагьы ҟалоит, аԥсҭазаарагьы бзиахоит, анцәа иҿаԥхьа ауаҩы дыцқьахар, сыԥҳа.

– «Уааҗәлар рҿаԥхьа» уҳәарц уҭахызар акәхарын, саб?

– Уи шаҟа мчы аҭаху бдыруама, Кама...

– Сшәоит, саб. Аԥхыӡ бааԥсқәа збоит. Аӡыхәашь хышхыҵәаны ҳашҭа иқәлахит. Ҳахнаҵахит уаргьы саргьы. Ҳзеицымҳраауа хаз-хазы ҳагахит.

– Уи лабҿабоуп, сыԥҳа. Аӡыхәашь ихыми ҳауаажәлар. Ҳаидымгылара иахҟьаны, хаз-хазы ҳаман ицоит. Ех, сабиц, аԥхьаҟа иаҳԥеиԥшу здырхуада? Анцәа ҳхы имаадан, аӡыхәашь ҳхиҵеит. Ибымбои, саб иашьа иаҳзааиго. Абжьуаа рыдгьылқәа дырхыбааууеит, арахь иара х-аршьынк рыда

иҭаххараны дыҟаӡам. Мчыла еиҵоу ржьы ҭыжәжәаны ифоит. Еиҳау рҿаԥхьа дшьамхнышгылоит. Ҳазшәида абас Ачаа дуқәа, уаҩы ҳаизеидымкыло? Уи аҵкьыс чамгәырк насзарҳәеишь,– сгәы исыхьуагьы насхашҭып.

– Мез, ачамгәыр сзаагишь, – ҳәа лыбжьы налыргеит Кама.

Мез уи лыбжьы анго ҳәа дыхианы дыԥшызшәа, ахьуҳәа акәасқьа дыҩхалан, ачамгәыр иман дааины иналиркит. Кама лнацәкьарақәа ачамгәыр арахәыцқәа ианырхьыс, ихаакәакәараӡа рыбжьы аагеит, ларгьы инацылҳәеит:

«Нарҭаа дуқәа ирԥацәамзи,
Адауаԥшьқәа урҭ зхылҵыз,
Ирҿагылан имықәԥози,
Раӷацәа амшын иӡхыҵыз.

Афрангь аҳәа дара ианырҟьоз,
Аԥсынтәыла амырлашози.
Дабаҟахыз ираԥызгоз,
Раӷацәа зегьы мӡыӡози.

Қәаршаҩ шәахҵас иниасит,
Уажәшьҭа иҟам урҭ еицнеиуа.
Чмазара бааԥсык нарыласит,
Аӡыхәаашь ихуп иԥеиԥеиуа».

Иԥҳа лыбжьы хаа дахьазыӡырҩуаз иаҟара ицнаҵон Хабыгә. Иҭацәыз иаҳҭынра ашҭа ҭбаа ду, анкьа ианаамҭаз иштәыз еиԥш акәын уажәы иблақәа ишрыхгылаз. Ачамгәыр арахәыцқәеи Кама лнацәкьаракәеи еилаҵәаан акәын ишыхәмаруаз. Ашәа лҳәон, аха лылахь еиқәын. Убас акәын, ашәа дазыӡырҩуа илахь шеиқәыз Хабыгәгьы. Урҭ рҭагылазаашьа аман аҳҭынрагьы. Дара реиԥш, иаргьы ҵыкәкәаны ацара иаҿын, Уажәшьҭа дара рымч зқәымхоз ҳәа акгьы ыҟамызт. Ахра иаҿҟьаз ацаҟьа инапы аларԥаны ишикуа еиԥш, иркын аҩыцьагьы, аха ашьшьыҳәа ихьыҩрны ҵаҟа ицон.

– Аԥсҭазаара ссиршәа ауп ишыҟоу, – иҳәеит Хабыгә, Кама ачамгәыр арҳәара данаалга ашьҭахь. – Зны ушьҭнахуеит, зны уланарҟәуеит, уара уаҵшьаауа, иара қьаф ауеит.

– Нас уи иаиааихьоу ҳәа аӡәыр дыҟоума, саб?

– Исыздырам… иаиааихьоу ҳәа аӡәгьы дсымбац. Амала, иаҿагылоу аӡәырҩы збахьеит.

– Ҭакәи иаб Маҭеи ҳашҟа даауеит, саб, – лҳәан, ачамгәыр лыман акәаасқьахь дыҩхалеит Кама, ачамгәыр арҳәарада уаҳа ргәы ак алаӡами ҳәа имҳәарц азыҳәан.

– Машәыр ҟалеит, иаашьа зеиԥшроу ала, – иҳәан, дҩагылан уахь иҿынеихеит Хабыгә.

– Уа уҟаз, Хабыгә, ухаҵкы сцеит, ушԥасԥылаӡои, – ибжьы наиргеит Маҭеи.

– Иуҳәо закәызеи, Маҭеихеит. Ишԥыкәу уара сшуԥымло.

– Мшыбзиа, аҭауад лаша ухаҵкы, – иҳәеит ааигәа данааи Маҭеи.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит, – Маҭеи инапы ааникылеит Хабыгә. – Уҿаԥшылара сгәаԥхом, Маҭеи? Иҟалазеи, уаазцазеи абас угәамҵны сара сҿы?

– Хабыгә, ухаҵкы сцеит, сара сыҩнаҭа иахҟьаны уара иакәымыз уақәшәеит. Ҷкәына гаӡажәк импыҵҟьаз убоит. Схы ԥхасшьоит уара уҿы аaира, аха… – иажәа ииҳәарц иитахыз уа иааҿахиҵәеит Маҭеи.

– Уҷкәын иҟаиҵаз ахәҭаны иҟаиҵеит Маҭеи. Ажәытә ҳара ҳабацәа, ауаҩ иакәым, арахәҵәҟьагьы ус иладырҟәуамызт, ҳаҭыр ақәҵаны иазныҟәон. Иҳәа иҟалаз. Ҭакәи иӡбахә ҳәа акыр уаҳахьоума? Уахынла акәзаргьы аҩныҟа даакыдгылахьазар?

– Икыдгыло дабаҟоу, ухаҵкы сцеит иаха аказак даарылашәаан дыкны дыргеит, – иҳәеит Маҭеи, ихы игәы акәмаҷханы.

– Дабарки?

– Арнаа ахәҵа, Сакәыт ҳәа нхаҩык иҩнаҭаҿы.

– Аԥсымҭәқәа, цәгьарамзар бзиарак ҟазымҵо. Ацәгьаҳәааҩы, аҕычҩы, иабаиднагалеи ауаҩы ҟьашь? Иҩызцәа ахьыҟоу ҳәа акыр удыруама?

– Иҩызцәа иаха ашамҭаз иааины инасаҳәан ицеит. Исыздыруам уажәшьҭа схы ахьызго ҳәа. Сгәы иамуит ауп, Хабыгә ухаҵкы, узсыргәамҵыз акәымзар, уажәшьҭа ишалымҵуа збоит. Дҭахозар акәхап абахҭаҿы.

– Сара исылшо азы схы сеигӡом. Сажәа ахьылнадо ҭыԥк аанхазар инасҳәап. Иуцәызӡом, даара иуадаҩхашт уи иҿыхра.

– Сыҵәҩан заҵәы ныҵахжәеит, дад Хабыгә. Гәаҟрыла акәтагьцәа илкәкәааны иҩаӡаз сыҷкәын дсаҭәеимшьеит анцәа ду. Егьызқәым иқәым, иҟахҵарызеи. Абри адунеи ҳара анхацәа ҳзыҳәан ихьшәашәан ишеит.

– Шәара шәхала шәакәзар, усҟан акы уҳәарын, – иҳәеит Хабыгә, – Маҭеи игәаҟра ихы налархәны. – Згәы еилгоу ауаҩы изы, абри адунеи аҿы еснагь иҭшәароуп. Зегь реиҳа сара соуп уажәы изцәыхьамҭоу. Анхацәа рышҟа ихааны сцәажәап, сҳәан, сашьцәа сыцрасит. Абз хәымга саргара иаҿуп. Смаҵуцәа рхы иахьақәиҭыстәыз азыҳәан, сыжәла схырхырц акгьы рыгым. Схала сҽысшьыр цәгьа ирбом, аха саргьы изуам. Абзиара аҟаҵара пату ахьақәым атәылаҿы, адәыԥшӡақәа ҭабганы, папанҵҟәыррҭаны иахьыҟоу, нас уаҳа иҟалап зугәахәуазеи. Аха егьа ус акәзаргьы, ҳшьапы ҳаҵаҳхыр ҟалом. Ҳашьҭибахыроуп ҭауади-аамсҭеи нхаҩи. Амилаҭ рзыҳәан ҳзеицымхәыцит азоуп, ҳаԥсадгьыл еиҕрыжәжәа иқьаԥҭарацәаханы изыҟоу иахьа. Жәытәнатә аахыс иашьагәыҭны инхоз аԥсуаа, рашҭақәа амаҕ ақәиаара иаҿуп. Кавказ хьӡи-ԥшеи змаз ауаа иахьа зегь рыла шьҭахьҟа ҳхьаҵит. Ех, сабиц, амилаҭ рлаӡа дузаап акәымзар, гәы ҳәа ҳаҕраӡамкәа уажәшьҭа итҟәацхьазаарын.

– Ҳаи, иабахәа, уара ухьаа азмырхакәа саргьы сузацлеит. Умш аабзиахааит. Уара уҳамамзар иҳаԥсыхәаз анхаҩы жәлар, – иҳәан, иҿынеихеит Маҭеи.

– Аҳаҳаи, Маҭеи, акы уацәымшәан. Исылшо аказы схы сеигӡом, – Маҭеи инаишьҭеиҳәеит Хабыгә. Аха Маҭеи Хабыгә ибжьы имаҳаит. Ихы иҭагьыжьуа иҭаз иҷкәын иакәын.

– Иҟалазеи, Маҭеи дзырццакзеи? – ҳәа лаб днаидыххылеит Кама.

– Маҭеи ихацәеит, сыԥхҳа. Ҭакәи иаха аказак дыкны дыргеит.

– Дҭахеит ҷкәын ҟадыҵь. Иулшо аказы ухы уамеигӡан, саб сызкәыхшоу.

– Уи иҿыхра ԥсыхәак аманы иҟалозар схы сеигӡом, аха снапқәеи сшьапқәеи ҿахәоуп. Саргьы сыҭҟәоуп, сыжәла мацара ауп исзаанхаз бымҳәозар, – иҳәан, иԥҳа дналԥырҵны, ашҭа аҵыхәаахь шыҟаз иҿынеихеит Хабыгә.

Амш ахәлара иаҿын. Хабыгә аԝны дзыԝналомызт. Агәашә аартны иашҭа аԥхьа ишьҭаз адәахьы иҿынеихеит. Абрагь аҳауа изхомызт. Иԥсы алагаԝагара ицәуадаԝын. Абри адәаҿы акәын иара инапала амархәацқәа ахьибжьалоз. Дыԥан данақәтәалак, Нарҭ Сасрыҟәа ирашь еиԥш, хынкылашьа змамыз аурақәа рцәа иҭаӡыӡо, иҵгьыжьаауа иааиҵахон. Ацә тәыԝа дуқәа дыԝны дрыхьӡаны, атәыԝа дамҵасны, ахәда ырҵәины ишьҭеиҵон. Изнапык ала хәынхьаа ашьтәа шьҭикәыцәаауан. Акәтаҕь ажәԝан ахь иршәны днаҵаххны, деихсны иԥыххааса илҭеиҵауан. Анхацәа рчара ианакәзаалакгьы агәҭа днеины дахатәомызт. Амаҵ иуан. Акәац инапала ишон, иахьахәҭоу ишәцәагхоит ҳәа. Хабыгә акәац шо заԥхьа днеиуаз, дынхаԝы дҭауад зегьы гылауан. Имгылар рыламыс иауазма, Хабыгә ду рымаҵ аниуаз. «Лахь уаԥшны акәац ша» – ҳәа, ирҳәоз ицәымҕын. Убри акәын бзиа дзырбозгьы, дагьзырцәымҕызгьы.

Абри иеиԥш иҟаз аҭауад лаша, аҵыс мԝас абла ҭызхуаз, Ерцахә ашәарах ираԥхныԝлауаз, уажәы аарла ишьапы еихго акәын дышныҟәауаз. Уи қәрала дажәымызт. Аԥсҭазаара иқәыҕәҕәоз акәын дызражәуаз. Хықәкык ҳәа имаӡамкәа дцон адәы аҵыхәаахь ихы рханы. Дзызхәцуазгьы Ҭакәи иеиқәырхара акәын. Аха еиқәырхашьас ҳәа иҟаиҵарыз амԝа дақәшәомызт.

Адгьыл иааҵыҵызшәа иаԥхьа иаагылеит ԝыцьа аҷкәынцәа. Урҭ рхы-рҿқәа хҭырԥала иҭаҳәҳәан. Роупақәа рыкәыршан. Рҿқәа рҿы ианкны иркын.

– Хәлыбзиа, аҭауад лаша ухаҵкы! – ибжьы наиргеит, арыҕьарахь ала игылаз, маҷк Хабыгә иахь дааскьаны.

– Бзиа збаша! Шәызустцәада?

– Астанеи Гыцьи ҳауп, – ихаҿы златаҳәҳәаз ахтырпа аапиртлеит Гыць.

– Такәи даҳцәыргеит, ухатцкы, – иҳәеит Астанагьы ихтырпа ааихыхуа.

– Издыруеит, – иҳәеит Хабыгә.

– Деиқәырхатәуп Такәи, – алашьцара ибжьы налԥит Гыць, Хабыгә иахиҳәаарызеи ҳәа игәиҽанцаны.

– Уи шпа? – хырԥа амтацәакәа дтцаапт Хабыгә.

Атак ацымхәрас аԥыцьагьы руапақәа ааимдырҟьеит. Урт казак матәала еилаҳәан. Азныказы уи иаанагоз изеилымкааит Хабыгә.

– Учын матәа наушәтцаны ҳапхьа унагыла. Атауад лаша Ачба Хабыгә, аполковник иҟынӡа ԥыцьа аказакцәа днаскьаргоит ргәахәып, – иҳәеит Гыць.

Хабыгә еиликааит арпарцәа иртахыз. Игәы аатгәыргьаан, ус нареиҳәеит:

– Ишәцьысшьоит, сычкәынцәа, шәыгәагьреи шәхатцареи. Уажәытцәҟьа ачын зқәу скәымжәы сшәыстцоит, – иҳәан, аԥытцка иҿынеихеит.

Уи днеиуан ишьамхқәа итпраауа. Уажәы иоуит даҽа мчык. Аусура иалагеит ишьа-ида. Ишьтахь игылаз арпарцәа рыла игәы дуун. Ажәла аҽаԥра бзиа зхылтцуа иаԥызаз, амилат ргәагь, амилат ршьоуцәа.

Ԥажәижәаабатәи ахы

Аполковник Маевски игәахы еилашәон, аха иҽааникылон. Абаандаԥы иирбарц итахимызт итагылазаашьа.

– Сеитауазтцаауеит, иабаҟоу уԥызцәа?

– Абна илоуп, абна иахьчоит, – иҳәеит еиқәпах иҿаҳәаз Такәи.

– Макьана уабаҟоу, сҟамч птцатца уаркәашарц уҟоуп.

– Сара акәашара сыздырӡом, – еита атцәы наилихит Маевски еиҳәаз Такәи.

– Дзушьзеи Аимхаа? – дыҳәҳәеит Маевски дызхыҳәҳәаз иаргьы изымдыруа.

– Иқәнагон, – деицрашәаны дҩаҵҟьеит Ҭакәи. Ишьҭахь игылаз ҩыџьа аказакцәа мчыла дҳартәоит ҳәа иалагеит, аха ишьамхгьы рызмырҟәит. Аполковник уи хьымӡӷишьан, Аслан ишҟа ибжьы наиргеит.

– Утәа ҳәа иаҳәа, уара, абри шәқәыџьма. Аслан агәҿыҩра дахьыгәҿагылаз аҟынтәи илаԥш ааихмырсыӷьӡакәа Ҭакәи дихәаԥшуан. Уи иҭахын Ҭакәии иареи рылаԥш ааиқәшәарц, аха Ҭакәи уи иахь дхьаԥшуамызт.

– Наҟ шәиԥырҵ ҳәа, ибжьы наиргеит Аслан. – Утәа Ҭакәи.

Ҭакәи днеиҿаԥшит Аслан. Иаԥхьа дгылан зыблақәа рыла акы зҳәарц зҭахыз ауаҩы. Уи иҿымҭра зегьы иблақәа ирхибаалон. Аҩыџьагьы аҵанӡа ргәы аахьу-хьуит. Ҭагылазаашьала еиӷацәаз, рыблақәа рыла рыгәқәа неидырҳәалеит. Уи аилибакаара иҟалаз дарҭаслымын, ашьшьыҳәа днатәеит Ҭакәи.

– Уара иушьит ҩыџьа аказакцәа, – иҳәеит аполковник, уажәраанӡа иказакцәа мчыла дахьрызмыртәаз игәы иаланы. – Нас убрыгь уанасыжьып ҳәа угәы иаанагоума?

– Исгәалашәом, исшьызар акәхап. Иҭабуп шәҳәа ахысра сахьахьымӡаз. Избан, аполковник абри сара сзышәымшьуа?

– Ушьра азин сымам убриоуп рыцҳарас иҟалазгьы, мамзар аӡәыр дуеигӡозма. Уаҵәыҵәҟьа Петербургҟа удәықәсҵоит.

– Аҳәынҭқар сыҩнеидарц иҭахызар акәхап, – даачҷеит Ҭакәи аполковник ииҳәаз ихахьы иаамго.

– Укнеиҳауеит, – деилашәеит Иван Иван-иԥа.

– Уанӡа сшәымгар, ара махәык шәзымԥшааӡои сахькнашәҳаша?

– Сара исуалыз укны уахь удәықәҵара ауп, – Аслан иахь ихы ааҟьаны ашьҭахьтәи ашә ахь ала дындәылҵит.

Аслан еиликааит аполковник идиҵаз. Уи иҩызцәа ахьыҟоу ирҳәаара акәын.

– Шәдәылҵ, сара сшәыԥхьаанӡа, – иҳәеит аказакцәа рышҟа Аслан.

Аказакцәа иаразнак индәылҵит. Ҭакәи ихы ларӷәны дтәан. Аслан иӷаиҵарц ииҭахыз издырамызт.

– Ашаха узлаҿаҳәоу уахәыруама? – дҵааит Аслан, Ҭакәи иаԥхьа днатәаны.

– Уи азы уара угәы ухьуама?

– Уара угәы ишԥаанаго?

– Сара уажәы сгәы иаанагои исхәыцуеи, шәара шәӷнытә сшыбналара ауп.

– Уи ара ӷалашьа амаӡам. Абаа иакәшаны аказакцәа гылоуп. Сара исҳәо хаҵа. Аӷәаӷа амҩа уаныҟәыргало, убналартә иӷасҵоит.

– Схухырц уҭахуп, ус акәу? Уа уҩашьеит. Сара ус аламала анапаҿы иааиуа сакәӡам. Насгьы уара угәра сызгом.

– Избан?

– Ууаажәлар ураҕоуп, уара. Убри азоуп уара абџьар уаҵаланы Урыстәылантәи узаазгьы. Иуҭахузеи сара сӷынтә?

– Уара ухаҟәиҭра... Сыԥсадгьыл ахаҟәиҭра.

– Нас схаҟәиҭра уҭахызар, иԥыртла снапҟәа.

– Уара ушхәыцуа иӷам ара аусҟәа, Ҭакәи. Гәышԥыла акгьы ҳалшом. Хшыҩла иныӷәатәуп, аиааира азыҳәан.

– Убрыгь агәра сызгом. Исмаҳац сара ашәаҟь мкӡакәа, хшыҩла ауаа аиааира ргоит ҳәа.

– Хшыҩда абџьар аус азуам, Ҭакәи. Сара еиҭауасҳәахуеит, сыгәра угарц азыҳәан. Абнаҿ ианшәыкәшазгьы сара соуп аказак зырбрыз. Мамзар шәцара уадаҩхар ӷалон.

– Уа ҳара аӡәы дҳацхраан ҳцеит ҳәа сгәы иаанагом.

– Ибзиоуп нас, уара сыгәра угом, излазбо ала. Ус анакәха, уаҵәы аполковник сиҳәоит Аӷәаӷа угара азин сиҭаразы. Сара сҭаркуазаргьы, уара убнасҵоит. Аӷарул ҳәа ибжьы ҩышьҭыхны инаиргеит. Даргьы уи иазыԥшызшәа, иааҩнеибаҳәеит. – Дыжәга. Ашәҟәа ҕәҕәаны иашәыркы. Даншәыцәцa акнаҳара шәыҟәшәоит.

Ҭакәи еиҭа лаԥшыла Аслан дааимидан, аказакцәа днарыбжьагылан дындәылҵит.

– Улахь зеиқәузеи, акапитан? – дҵааит аполковник дшааҩналазҵәҟьа.

– Саапсеит, Иван Иван-ипа. Абри аӡәк ҳихәом, нас ашьха уаа рҿеидыркылар, аанкылашьас ирымоузеи, – иҳәеит Маевски игәы иҭоу еиликаарц Аслан.

– Ашьха уаа зеидгылондаз, Шамил идымгылози Кавказаа зегьы. Аха ус сҳәеит ҳәа, еидызкыло дҟалар… Уца, акапитан, упсы шьа. Уеазырхиа амҩа ақәлара, атҟәа думаны.

– Шаҟаҩы аказакцәа сыцуҵозеи? – дҵааит Аслан, заанаҵ еиликаарц уаҵәы шаҟаҩы ипыригараны иҟаз?

– Ҩыцьа азхоит. Абаандаҩы инапкәагьы ишьапкәагьы ашьамҭлаҳәқәа рхалоит. Доуужьыргьы шьаҿак изыҟамҵо дҳархьамҭароуп.

– Уҵх аабзиахааит, – иҳәан, адәахьы дындәылҵит Аслан.

Аполковник дзыцәомызт. Абжьуаа рҿы ишәарҭаз ауаҩы ивараҿы дахьҭакыз еиҳагьы даргәаҭеиуан. «Баша имышьҭит уи иҩызцәа, – дхәыцуан дахьтәаз. – Урҭ рҩыза абахҭа дҭакны иаангылашам. Убри аҟынтә пшра ҳәа ҟамҵакәа уаҵәыцәҟьа ддәықәҵатәуп. Иуаажәларгьы убриала иҭынчхап».

– Хәлыбзиа, – ашә дшааҩналаз ибжьы наиргеит Ҟазылбеи.

– Уаазцазеи аҵхыбжьон?

– Аполковник ухаҵкы. Иарбанзаалак аказы усмеигӡан. Уара иаауҳәо зегь ҟасҵоит.

– Иуҭаху ҳәа иааркьаҿны?

– Дыкны даажәгеит ҳәа саҳаит уи алапынҵа икылҟьаз. Сшьа сыруы.

– Сара исымам азин, иҭаку ауаҩы ишьра?

– Иузымҭода азин. Азакәан зку уара унапы ами. Сыхьымӡг схых. Суаажәлар рҟны схы шьҭыхны сныҟәартә сҟаҵа.

– Иуасҳәеит азин сымам ҳәа.

– Даҽазынгьы суҭаххара уҟоуп, аполковник, – иҳәан, ипсахы пжәо иҿынеихеит Ҟазылбеи.

– Усҭаххар уаасыпхьап, уажәазы уцар ҟалоит, – иҳәеит имырхьаакәа.

Ҟазылбеи ашә нкыджьылан дцеит. Маевски уа дгылан акыраамҭа дхәыцуа. Игәы иҭеикит, уаҵәынӡа акәымкәа, уахаҵәҟьа ддәықәиҵарц абаандаҩы. Акарул дипҳхьарц иҿы анааихихуаз, иара акарул ашә даалагылеит.

– Аҭауад лаша Ачба Хабыгә.

– Уипҳхьа, – имаҭәақәа ааирҽеин иҽыриашан даагылеит аполковник.

Ашә даалагылеит Хабыгә деиҩаҳаҳа, иапҳсуа маҭәа даҵаҽырбо, аинрал чын ижәҩа иқәҵаны.

– Хәлыбзиа, аполковник!

– Бзиа убааит, аинрал ухаҵкы! – иҳәан, иҽааидипҳсалеит, Хабыгә абас ҵхыбжьон иааира зыхҟьаз изымдыруа.

Аҵәыцьба ишәкыз сара сыҩны ауп ауаҩы дахьишьыз, – иҳәеит Хабыгә, атәара макьана иҽазымкуа.

– Издыруеит, – аҭауад лаша ухаҵкы.

– Ма дуцәцар, мамзаргьы анхацәажәқәа рмал еилапҳсаны ухырхыр, усҟан…

– Уи уажәшьҭа цашьа имаӡам, – Хабыгә иажәа днапҳыххылеит Маевски. – Сгәы иҭоуп уахаҵәҟьа аказак дрыҭан амҩа иқәҵара.

– Иашангьы иҟоуҵоит. Ҳара ҳазмырҭынчуа Ҭакәи иеипҳш иҟоу Апҳсны иалгатәуп.

Иааимҟьеит ашә. Акарул иҿы еихаҿаҳәан дааҩнаргалеит Гыцьи Асҭанеи.

– Шәнапқәа шәырҩах, аҭӡамц ахь, аҭӡамц ахь! – ибжьы хьанҭаӡа инаиргеит Гыць.

Аполковник итананча аҭыхха имҭакәа, днеиҟәнысын аҭра иштаз илҿижәеит Асҭана. Хабыгә иамамкыкәа, инапы даахан аҭӡамц ахь иҿынеихеит.

– Аҭӡамц ахь ҳәа уасҳәеит, аполковник! – итапанча ахы ҩышьҭихит Гыць.

Маевски ишамуаз аниба, аҭӡамц ахь иҿынеихеит.

– Ҭакәи дабаҟоу? – акарул иҿы злаҿаҳәаз неиҿжәаны, итапанча иқьышә иныкәикит Асҭана.

– Абра аҟарса дҭакуп, – аарла иҿы ааихихит аҟарул.

– Уцала, аҟарул днеигәҭасит уахь Асҭана. Асҭана Ҭакәи данааига, Гыц аполковник иахь инақәырҕәҕәаны ҿааиҭит:

– Абахҭа ҳаҭганы ҳаужь!..

– Уаҳа акгьы шәҭахӡами?! – даахыччашәа ҿааиҭит Маевски.

– Ашьа каумҭәан, аполковник. Иубоит уажәшьҭа хаала ҳшзеилымго. Уеумырманшәалар, убжьы аагар рапхьа уара уҭахоит, нас ҳаршьаанӡа егьырҭ иааҳампыхьашәо зегьы.

– Уласы, аполковник, аамҭа ҳамам, – иҳәеит Асҭана, акарул иҿы еихаҿаҳәо.

Хабыгә аҭӡамц ахь иҿы рханы дгылан. Гәаныла иҳәон, «шәқәақәра згаарит». Нас аполковник иахь даахьаҳәын, ус иҳәеит:

– Абри акәын иуасҳәоз, аполковник. Уажәшьҭа башоуп зегьы. Ала лоуп иахьугалакгьы. Уаргьы саргьы макьана ҳапхьаҟа аус дуқәа ҳамоуп, абжьуаа рҿы. Наҟ иоужь абрагьцәа.

Аполковник уаҳа псыхәа имамызт. Аибашьраҿы апышәа ду змаз ауаҩы, абри еипш акырынтә иаргьы иҭаиргылахьан иаҕацәа. Убри аҟынтә уажәы иара дызҭагылоу иеанираалар акәын.

– Алақәа, – ибла ашьа рхылан днарҿапшит Маевски.

– Ҳауа илоу анцәа идыруеит. Алацәгьа апсышьа уоуп, анцәа иҳәозар. Уажәы уцала, ҳапхьа уҩагылан, убжьы аҵкьыс ахы шыласу ухамышҭын, – иҳәан, итапанча аахаиршалеит Гыц.

Аполковник иҿынеихеит апхьа дгылан. Уи инаишьҭалеит егьырҭгьы.

– Ҳаҭоумҵан, аҭауад лаша ухаҵкы, – иҳәеит даахьаҳәны ашә аҿы даннеиуаз Асҭана.

Хабыгә даапышәырччан, иҿаҳәаны ишьҭаз ҟарул илапш неихганы, иаргьы ашәаахь иҿынеихеит ирццакны.

Аҵх ашара акыр агын. Аҟарулцәа хрыжь-рыжь рытрышә бжьқәа еиқәдыргон. Абаа акәша-мыкәша иахатәаз апсҭҳәақәа рҿышьҭыхны ажәҩан иаҵаланы мраҭашәаара шыҟаз апша иаман цон. Наҟ хараӡа ажәҩан иагәылыҷҷон еҵәақәаакгьы.

Ҩажәижәеизатәи ахы

Ҭакәи иҩны аказак акәшаны игылан. Аполковник иакәзар, ашҭа дықәын дԥаԥашьқха. Ҟазылбеи уажәы-уажәы иабџьар ахь инапы дәықәиҵон, аха макьаназы иҽааникылон. Аҭаҳмада ишьра уажәшьҭа изаԥсамызт. Акапитан Аслан Нанба дгылан деиҵаӷәӷәа. Ибон ара хаала еилгашьа шзыҟамлоз.

– Арахь даажәг, абрагьҩы иаб, – ибжьы наиргеит аполковник. – Нас, уҷкәын дылугарц уҭахым акәу? – Маҭеи диҿаҟаaит аполковник.

– Дабалызго дахьыҟоу сзымдыруазар.

– Амц уҳәоит! – дыҳәҳәеит аполковник. – Ибзиаҵәҟьан иудыруеит уҷкәын дахьыҟоу. Ухшыҩ кәаԥӡа иаазгап ухаҿы. Акапитан, аҩнқәа амца рыцраҵа.

Аслан дахьгылаз днышьхныԥсылеит. Азныказ иаҳәаз агәра изымгеит. Иагьа ус акәзаргьы, иара иԥсадгьыл ахь дзааз, иуаажәлар рыҩнқәа рыблрa азыҳәан акәмызт. Ршьапы рықәыргылара ауп ҳәа акәын ишеиликаауаз. Уажәы аҩны амца ацраҵа ҳәа аполковник идиҵаз, иара еиликааит, «агаӡа инапала амаҭ идыркуеит» акәын.

– Узыԥшузеи, акапитан, адҵа зынаумыгӡозеи? Уаргьы абарҭ урыдгылома?

– Мап ухаҵкы, сара арҭ срыдгылаӡом, аха аҩны абылра закәануп ҳәа сгәы иаанагом сара, – иҳәеит Аслан итапанча аҭра аҷак аҿыршәо.

– Акапитан деилышәшь! – адҵа ныҟаиҵеит аполковник.

– Гуԥҩык аказакцәа акапитан ишҟа инаҭрысит.

– Шәаангыл акәымзар, зегьы абраҵәҟьа шәышьҭасҵоит! – арҵәааҳәа ибжьы неиргеит Аслан итапанча ҩҭкәыцәааны.

Акапитан итапанча ахы иҭаԥшыз аказак, ԥхьаҟа изеиҭамҵкәа уа иаанхеит. Аполковник ибла иабази иаҳази рыгәра изгомызт. Дшанханы дгылан. Ари аиҵахара иҟалаз, амца ҩеицранаҵан, дахьгылаз дыҳәҳәеит Ҟазылбеи.

– Ааит, шәара ашәаргәындақәа, ҳаӷоу дшәықәгәыӷаат. Шәара ишәылымшозар, аҩны сара избылуеит. Иаажәг арахь агази асԥычкеи.

– Уҿумырҭысын акәымзар, угәы кылблааны икасыжьуеит, – ибжьы ҩышьҭымхцәакәа инаиргеит Аслан.

Иаразнак иааҭынчрахеит. Иҟаларызеишь ҳәа, егьы шанханы игылан.

– Аиҿахысрахь суԥхьоит. Уаҵәы асааҭ жәаҩа азы аӡыжь ахықәаан сузыԥшуп. Даабап уаҟа ҳауа ихаҵоу, – иҳәеит Ҟазылбеи, Аслан днаидгылан.

– Сара сыхиоуп, – иҳәан, иҿы дҩақәтәаан ашҭа дынҭыҵны дцеит Аслан.

Аполковник ихаԥыц аҿҿа ыҵго дгылан. Нас ибжьы ашҭа иныққәҩит:

– Аҩнқәа амца рыцрашәҵа!

– Уҿрыӷәӷәа, Маҭеи, – иҳәан, Маҭеи ижәҩа ааникылеит Баалоу Мадлеи. – Ари аҩыза зегьы иаҳԥеиԥшуп.

– Сыҷкәын уаҳа дрымԥыхьамшәааит, аҩнқәа усс измада. Сара уажәшьҭа аҵла аҵаҟа сыԥхьаргьы акымзарак сыхьуам.

Маҭеи дынхьаԥшит абылра иаҿыз иҩнқәа рышҟа. Амца зкәыҵәаашоз ахаҳә-ҵәаҳәқәа хыжәжәаны аилаҳара иаҿын. Зегьы реиҳа игәы изырхьуаз, иԥҳәыс лпатреҭ ахьалаблыз акәын.

– Шәаала уажәшьҭа, – ибжьы наиргеит Маевски.

Убри аамҭазы игәыжь дақәтәаны ашҭа дааҭалеит Хабыгә. Ихаҿы цәышӡа, иқьышә шьакәарак ықәымкәа, иблақәа ҭыҵны ицо.

– Азин узҭада суааҗәлар рыҩнқәа рыбылра?! – аполковник днаиқәхәааит Хабыгә.

– Иуазҳәаада сара азин сымам ҳәа. Иара уара уҩнгьы абылра сақәиҭуп, – аҭак ныҟаиҵеит аполковник иҿырԥагьаны.

– Унапы еиҵухцәоит, аполковник, – мчыла иҿааникылон Хабыгә.

– Азин ахьынӡасымоу еиҵысхуеит. Иара иаҳаракыра аҳәынҭқар имч ала сара сақәиҭуп шәыҩнқәа рыбылра акәым, шәыжәлар зегьы рахгара.

– Ахгареи ахцәареи уажәы иҳамбеит. Уара уеиԥш иҟоу рҵыхәала агәаҟрақәа ҳрыниахьеит. Нас абри ашьҭахь излауқәырҵарызеи ажәлар пату! Шәара ҳашәҿагылартә амч ҳамам, аха аҭоурых ишәананыжьрым ҳмилаҭ ирзыжәуа.

– Амч змоу иахьиҭаху иргьежьуеит аҭоурых. Сара аимпериа амаҵ зуеит, – иҳәан, Хабыгә днаивсны агәашә шыҟаз иҽынеихеит Маевски.

– Угәы ԥумжәан, ухаҵкы, – иҳәеит Хабыгә днаидгылан Маҭеи. – Абри аҩны абылра уиҟара хьаас исымам, сыҷкәын деибгазааит.

– Сара хьаас исымоу, ҳахьатәарымбо, ҳахьыладырҟәуа ауп, – иҳәан, зхы зыкәаҽ игылаз ауаа днарылаԥшит. – Суаажәлар, аҽыԥныҳәа шәысҭар сҭахым, аха ҳаидгылап, уи ада нхашьа ҳамам ҳәа аншәасҳәоз шәысзыӡырҩызҭгьы, уажәы абас еиԥш аццышә ҳаламтәаар ҟалон. Макьанагьы ҳабаҟоу. Анцәа игәамԥхо ҳзеибауанаҵы, бҕа еиҵыхра ҳаурангьы ҳаҟаӡам.

Ажәҩан иаҵакнаҳаз аԥҭа еиқәаҵәақәа налыҩрны, аԥҳал хышәҭызшәа ақәа алеира иалагеит. Аҵыхәтәантәи ақьырсҭакәа амца зкыз арцәара иаҿын. Ақәаршҩы илеиуаз иархьшәашәауан еилаҳахьаз аҩны акәызҭҕа дуқәа.

Хабыгә игәы ааҭӡыӡааит, уи даннахәаԥш. Ибла иаахгылеит иԥсадгьыл зегьы. Уи шаҟантә абас ибылхьааз. Шаҟантә ашьапы иқәҟьахьааз.

«Анцәа, срыцҳашьа, – гәаныла иҳәон дахьгылаз Хабыгә, – кәазҭҕа нымхакәа иблызар ҳаԥсадгьыл, нас амца ахы злеилаҳҵарызеи? Анцәа, уара гәыбҕан ахьусҭақәо рацәоуп. Адгьыл ҳаныкәуҵах, ҳхы ҳахәаратәы амчгьы ҳауҭар акәын».

Аԥшатлакә еиԥш инеихгеит ақәаршҩы. Уи злыҵыз аԥҭа еиқәаҵәақәа, рыцәгьа-мыцәгьа адгьыл ахь иларышьҭын, дара рхы ианақәитха, рыԥшшәы рхыгга ажәҩан ахь рҽышьҭыхны, ақәылара ашьҭахь иаҵахаз ар еиԥхьытта рышьҭахьҟа ишцо еиԥш, хаз-хазы рҿынархеит. Урҭ инарыбжьалаз амра шәахәақәа, адгьыл рҽықәрыԥсеит. Иара адгьылгьы ахылҩаԥсылҩак нахылҵит амца иахакнаҳазшәа.

Зегь реиҳа иуадаҩуп ауаҩ изы ибла ианабо, игәы ианеилнакаауа, арахь имч анымхо. Аха уи аҵкыс еицәоуп, ухәышҭаараҿы амца уаналарбылуа…

Ашҭа иаакәххит Ҭакәи иҩызцәеи иареи. Урҭ рхырҿқәа узырҿапшуамызт. Рыблақәа ашьа рхылан, рхаԥыцқәа аҿҿа ыҵго, рыҽқәа инарҽыжәԥеит.

– Ҳарблит акәу арҭ алақәа? Уара ушыҟаз аума абас шыргәаҭьыз, аҭауад лаша ухаҵкы.

– Уҭауад лаша аиаӡаара даҿуп, Ҭакәи, уи уажәшьҭа ииҳәо акгьы ылнадом.

– Излацазеи? – дҵааит Ҭакәи, иаб ишҟа.

– Дад, Ҭакәи, урышьҭамлан урҭ. Сыԥсы шҭоу сумжын, – дааҭызы-ҭызит Маҭеи.

Ҭакәи, Хабыгә иахь дынхьаԥшит. Иааиқәшәеит урҭ рыблақәа. Урышьҭал ҳәа акәын иаанагоз Хабыгә ихаҿы.

– Аҽқәа рахь, – игеит Ҭакәи ибжьы.

Уи акәхеит, рыхҩыкгьы аҳауахь иҩышьҭыԥан, рыҽқәа инарықәтәан, агәарабжьара иныбжьҟьаны ицеит.

Аԥсҭа иҭажьыз аԥсҭҳәақәа, ашьхарахь ианзымхала, агаҿахь еихеит. Урҭ аауан алаҳәа еиԥш, рымҵәыжәҩақәа еиҵҳәаны, адыд рылагәыргәыруа.

Ҩажәижәаҩатәи ахы

– Ахьымӡҭ, еиҭа ахьымӡҭ… Хҩык ақәыԥшцәа цәгьаԥсышьала ҳхы рцәаагеит. Хҩык даҽа хҩык рыцлар, иҟаларaны иҟоу шәазхәыцхьоу? Нас ҳзыҟоузеи Аԥсны ҳара? Ишәыдысҵоит ишәҵарц ахысшьа, Ҭакәи иҩызцәеи иареи шхысуа еиԥш, – иаԥхьа игылаз аӡәаӡәала днарҿаԥшит Иван Иван-иԥа. – Сгәы иалоуп аԥсуаа зегьы ахьҳадымгыло. – Иажәа деиҭаналагеит. – Гәык-ԥсыкала иаҳзыҟоушәа рхы удырбоит, арахь аиҿахысрақәа раан, ршәаҟь ахы ахьдырхо анцәа иоуп издыруа. Убри аганахь ала шәыблақәа ҵарызароуп шәаргьы.

Аԥхӡы рылахь иадшылон афицарцәа. Урҭ ахьаҵахаз дара рхала мацара ишырхарам шырдыруазгьы, ҳәашьа рыма-

мызт. Ирҳәаргьы иалырхуааз, усгьы иҟалаша ҟалахьан. Уи шыҟалазгьы абас ауп.

Ҭакәираа рыхьӡаны, хыцьара ирывагьыжьны ахысра иаҩналага, аказак азныказы иҟарҵара иақәымшәо иааилахеит. Рапхьатәи ахысра аан хҩык рыҽқәа инарҽыжәҟьҟьеит. Усҟан ауп егьырҭ рыхҩык рхаҿы ианааи. Рыҽқәа ааныжьны, афасара рҽылапсан аҭак ҟарҵеит даргьы. Изеихсуаз ҳәа аӡәгьы дырбомызт. Иара аполковник дахьцаз ҳәа рызгәамҭеит азныказы. Уи ахысбжьқәа шгазҵәҟьа, иаҳа иахьшәарҭамыз аҭып алихит.

Ҭакәи иҩызцәеи иареи уаҳа имхысит. Урҭ ирҭахымызт ауаа ршьра. Убри аҟынтә, наҟ-ааҟ акыраамҭа иҭынчран. Ҭакәи аказак злацоз амҩахь ала рапхьаҟа диасны, ахәаҿы иқәгылаз араштла ашьапы дадгылан. Уи инапсыргәыҵа даныпшылозшәа ибон аказак ахьтәақәаз. Дибарҭан иара убас аполковник. Амала, иимбоз Ҟазылбеи иакәын.

Ахысра ишналагатҵәҟьаз Ҟазылбеи иҽы дласны ахшьыра дылҭахәаша дцеит. Уи ҵаҟа лбаа акәара дҭагылан иҽыпхьакны.

Гыць рышьҭахьала аҭшәарраҿы иҽааникылеит. Уи уиаҟара ибарҭамызт аказак ахьтәаз. Ибзиан иибоз Ҭакәии Аслани ахьгылаз акәын. Асҭана аҽқәа ахьҿарҳәаз ааигәара дыҟан. Уи дибарҭан Ҟазылбеи ҵаҟа иҽӡаны акәара дахьҭагылаз.

– Аполковник, избоит уахьыҟоу. Исылшоит усшьыргьы сыҩны-сгәара ахьублыз азы. Аха иазхоит, ашьа акаҭәара. Усышьҭыҵ, сара аӡәгьы сипырхагам. Аццышә ҳазлаууртәаз ҳазхоит, – ҳәа ибжьы неиҵыхны инаиргеит Ҭакәи.

– Ҭакәи иажәа далагааиӡа игеит ахысбжьқәа, ибжьы ахьгоз ашҟа.

– Шәҽаанышәкыл, – ҳәа дыҳәҳәаны, аҵла даавҟьан адәы даақәгылт Маевски. – Дарбанзаалакгьы аӡәы унацәа умырҵысыроуп. Уи дысҭахуп ипсы штоу, – аказак ибжьы нарылаиргеит.

Маевски, Ҟазылбеи дхысыр ҳәа дацәшәаны днпшы-аапшуан. Аха Ҟазылбеи џьаргьы ихабар ыҟамызт.

– Аполковник Маевски, – рышьҭахь ала ибжьы иргеит Асҭана. – Уара уеиԥш иҟоу ахаҵа изаԥсам ашәаргәында идкылара. Ҟазылбеи Аимхаа иҽыҵәахны абра ҳаҵаҟа акәара дҭагылоуп. Сара исылшоит ихы ихысыцҟьаарц, аха уи изыҳәан хык сызныхуам.

Ари заҳаз Ҟазылбеи ибҕа ихьшәашәаӡа аԥхӡы нкыдлеит. Аҭауад нага аказак данрылагылаз збаҟь иасуаз, блас ицәыригозеи уажәшьҭа.

Аполковник адҵа ҟаиҵеит аказак иман ддәықәларцы.

– Аҽқәа рахь!

Аказак иаразнак рыҽқәа ԥхьакны иахьыҟаз ашҟа иҩны рҿынархеит. Ақыҭа иалсны акыр инасҟьаанӡа, Ҭакәии, Гыҵьи, Асҭанеи хара-хара ирышьҭаланы инеиуан…

– Зегьы акоуп шәыгәра сызгом аԥсуаа, – иҳәеит аполковник иаԥхьа зҽеидыԥсаланы игылаз афицарцәа андәылҵ, Ҟазылбеи иахь даахьаҳәны.

– Ааи, ус уҳәаратәы иҟалеит, – иҳәеит Ҟазылбеи, ахара идыз иршшарц.

– Исҳәартә иҟашәҵеит азы иҟалеит. Зыгәра згода уажәшьҭа сара. Сарҕьа жәҩа ҳәа сзықәгәыҕуаз акапитан Нанба иҟаиҵаз убоит. Уара уакәзар, хык ухҟьаны иахьцаз азы, акәараҿы улбааны уҽуҵәахит. Сара сгаӡоу џьышәшьоума шәара. Саб акыр шықәса Кавказ еибашьуаз, Ших-Шамил дзытҟәаз исеиҳәалон: «Ашьха уаа рыцьбарара адагьы, агызмалра рылоуп» – ҳәа. Абас ала шәареи сареи ҳмааибыр ҟалап.

Маевски иажәақәа аӡаӡ еиԥш игәы иаланаҵон Ҟазылбеи. «Ахы сықәшәарауааз абри аҩыза смаҳакәа» ҳәа, ихы гәыбҕан аҭо дгылан.

– Апоручик, – ибжьы иргеит Маевски.

– Ара сыҟоуп, ухаҵкы, – ашә ашьҭахь дгылазшәа иаразнак дааҩналеит.

– Акапитан Нанба дшәыԥшаама?

– Мап, ухаҵкы. Аaигәа-сигәа џьаргьы дыҟам.

– Ала ԥынҵа икылҟьаз, џьара акы иҵагалатәуп.

– Уи иахьа дҭахоит, ухаҵкы, – иҳәеит Ҟазылбеи, аполковник ишҟа даахьаҳәаны.

– Дҭахоит, шҧа?

– Аиҿахысрахь сиҧхьеит, аӡыжь ахықә аҿы дысзыҧшуп.

Аполковник иусқәа маншәалахеит. Ақыцьа аҧсуаа дара рхала иқәибагоит. Аҧсны аӷацәа жәытәнатә аахыс рхы иадырхәоз амаана. Аҧсуаа дара-дара реичырчара.

– Сара суцәшәоит, Ҟазылбеи, иагьа умҳәан, уи дфицаруп, ахысшьа бзианы идыруеит, – иҳәеит аполковник, Ҟазылбеи аиҿахысрахь дахьцо игәы иалсӡазшәа иҽыҟаҵаны.

– Афицарра аҭахӡам ибзианы акылҧшра, – иҳәеит Ҟазылбеи далаҽхәашәа, «уи ибзианы дхысуеит» ҳәа, аполковник ииҳәаз дааиҵанарӷәӷәаны.

– Ақәҿиаракәа узеиӷьасшьоит, Ҟазылбеи, – ҳәан, Ҟазылбеи ижәаахырқәа ӷәӷәаны иааникылеит Маевски.

Ҟазылбеи имаузер ду идҳало ашәаҿ даннеи, аахьаҳәын ус иҳәеит:

– Угәы иаанамгааит иацы сҽазысҵәахыз сшәаны ауп ҳәа…

– Уигь акы, – иҳәеит Ҟазылбеи дшындәылҵцәҟьаз Маевски. Нас иара уажәгьы зҽеидыҧсалан игылаз апоручик ишҟа ҿааиҭит: – Қьаламаҭ уиҧхьа.

– Уажәыҵәҟьа, – ашә дындәылҟьеит апоручик.

– Сара сыҧсыр акәын, аполковник ухаҵкы, – дшаахыҵҵәҟьаз уа даангылан ҿааиҭит Қьаламаҭ, – абри аҩыза ҳмыхькәа. Уи иҧсы шҭоу дыктәуп ҳәа адҵа ҟазҵаз агха ду имоуп. Макьана ҳабаҟоу, уи иҧсы шҭоу икразы акыр амыҟәмабаракәа ҳрыниашт.

– Избоит, Қьаламаҭ, угәы ишалоу, иахьа уажәраанӡагьы ҳаиқәымшәаракәа. Уара аурыс ҳәынҭкар иҿаҧхьа гәык ала иҟоу уаҩуп. Аамысҭара узышьҭоугьы иаарласны иуоуратәы уҟасҵоит. Агубернатор иахь ашәҟәы зыҩхьеит. Аха иабаҟоу Аҵәыцьба иҩызцәеи иареи рҭыҧ иқәаҳҵаанӡа, уаргьы аамсҭара уоуам, саргьы аенралра.

– Иҟаҵатәу азы схы сеигӡом, ахылаҧшҩы ухаҵкы, – иблақәа ҭырхаха Маевски днеиҿаҧшит, даҽа хәымгарак аҟаҵаразы дыхианы.

– Ҭакәи иахь уиасыроуп.

– Ҭакәи иахь уиасыроуп уҳәама, ухаҵкы? – иаԥхьаӷа шьаҿақәак ныӷаиҵеит Қьаламаҭ, ицәа дааҭӡыӡааны, илымҳа иаҳаз агәра изымго.

– Ааи, Ҭакәи иахь ииастәуп, уаҳагьы ԥсыхәа ыӷам.

– Уи ӷалашьас иамоузеи?

– Иамоуп ӷалашьа.

Қьаламаҭ иблақәа аалашьцеит. Дышьны Ҭакәи иаԥҳьа дышьҭазшәа ибеит иара уажәы.

– Ҭакәи игуԥ алаларазы ҿарԥа дук аҭахуп, мап анакәха… – уаҳа изымҳәеит Қьаламаҭ,

– Иӷалоит аҿарԥа. Иаарласны ҳзыргәырҕьаша ҳаҳараны ҳаӷоуп. Аиҿахысрахь иӷоуп Ӷазылбеии акапитани. Урҭ руаӡәк дҭахоит, ҳәарада. Иҭахо уара душьызшәа аҽыҵга ӷаҵаны Ҭакәи иахь уиасуеит.

– Агәра игару?

– Игоит, урҭ аѡыџьагьы иаҕацәоуп иара. Аӡәы зашьа дызшьыз, егьи аҳәынҭқар ифицар.

Қьаламаҭ агәы изҭамызт ҳәа узҳәомызт, аха Ҭакәи дицәшәон. Уажәы дызҿашәаз ацәӷьа ацәцашьа ҳәа имамызт. Ажәа ԥсраҽынӡа ҳәа изиҭахьаз аполковник иҳәатәы неигӡар акәын.

– Иаҳҳәап, аѡыџьагьы ахьеиҿахысуа еибарԥсыр, усӷан иӷаҵатәузеи? – дҵааит Қьаламаҭ, еиҭа уахь ацара изахгозар ҳәа агәыҕра иманы.

– Усӷан даҽакы ҳаӡбап, – иҳәеит аполковник изҵаара ааигәамԥхакәа. – Ҳара ҳманшәалахарц ҳаӷаӡам, уи дызланыӷәо имѡақәеи уахынла дахьыцәоуи ҳамдыркәа. Уара агәра иургароуп, гәык ала ушизыӷоу.

– Гәык ала сшизыӷоу агәра исыргарц азыҳәан… – игәы иҭеикыз мҳәакәа иҽааникылеит Қьаламаҭ.

– Издыруеит, – иҳәеит аполковник. – Сказакцәа уиршьырц далагоит. Иӷаҳҵарызеи, нас. Аҳәынҭқар идҵа еиҳауп аказакцәа рааста. Иаҭаххозар, иара саргьы усмеигӡан.

Адәахьы инахаран игеит ахысбжьы. Қьаламаҭ аԥенџьыр ашҟа днаҭрысит. Маевски иҭыԥ аҿы днатәаны ибжьы наиргеит.

– Руа иаауада?

– Нанба.

– Уи еиҳагьы еиӷьуп. Акапитан арратә трибунал даҭан дахызгап Сибраҟа. Ҟазылбеи дшушьыз атәы уашьҭан ҳазхәыцып. Уажәазы уҽынаԥхьак.

Қьаламаҭ иарӷьа шьацәкьыс дықәкәылԥаауа егьи ауадахь дцеит.

Акапитан Аслан Нанба дааҩналеит, итапанча кны.

– Аполковник, сдәықәҵа арратә трибунал ахь, ауаҩы дысшьит.

– Сгәы уалоуп, фицар бзиак уакәын, башаӡа ухы ҭаурхеит.

– Саргьы сгәы уалоуп, аполковник. Угәҭакы узынамыгӡар ҟалап абри атәылаҿы.

– Абри атәыла сшазныҟәаша уи сара исусуп.

– Абри атәыла ишазныҟәаша зусу, абра иаԥшәымоу ауаа роуп, – ибжьы ҩҭицеит акапитан дахьгылаз.

– Уара дуԥсахит иара иаҳаракыра аҳәынҭқар, – иҳәан, акапитан итапанча иикыз ааимхны, ичынқәа ижәҩа иныҟәижәжәеит.

– Шәара анцәа ишәанаижьрым, жәытә жәларык рыдгьыл аҿы иахьтәышәтәуа. Ҳара-ҳара ҳахәдақәа ԥибажәжәозаргьы, усс ишәымам. Аха ус аамҭа зцарым. Аҭоурых иазычҳарым. Ихыџьышт зны икашәҭәаахьоу ҳшьа.

– Апоручик, – дыҳәҳәеит аполковник. Апоручик дааҩналеит.

– Исыдуџьозеи, уара уаҳаракыра?

– Абри аҟарса дҭажь.

Рылаԥш ааиқәшәеит Аслани Маевскии. Аслан ирашаны дааԥышәырччан, нас ихаҿы аҽааԥсахын, ишьҭахь инапқәа ҟаџьаны дындәылҵит.

Маевски дгылан акыраамҭа уа деиџьаӷәӷәа. Уи гәаныла дхәыцуан: «Иашамкәа хымҩаԥгашьак ҟаџьаны, абарҭ ауаажәлар рыԥсадгьылаҿ иҳарбыжкыр, ҳәарада рымч ҳархарым,

аха аҭоурых ҳашҧаныло ҳаҧхьаҟа? Ишҧаҳахәаҧшуеи адунеи ауаатәыҩса? Европаа Америкатәи аиндееццәа шахыршьааз ҳәа ҳгазеҭқәа – ықәгылан иҳәҳәон усҟан. Уи ашьҭахь ҳаргьы Кавказ ахшьаара ҳалагеит. Арахь, аурыс интеллигентцәа аҿагылоуп аколониақәа рыҟаҵара. Аҧсны аҳ итәыла ҳадиҵеит ихатәгәаҧхарала. Ацхыраара азыҳәан ҳааит ҳара ара, ршьапы иқәҳаргыларц аҧсуаа, дара ртәқәа ирҧырхагоу рылаагарц. Нас изаҳҿагылоузеи рыбжеиҳараҩык?»

Амра ҧхарц аҭахын, аха аҧҭақәа ируамызт. Зны-зынла шәалҟьа цыҧхьқәак Маевски дзыдгылаз аҧенџьыр инагәыдыҧсалон, аха уи наӡара амамызт. Аҧҭақәа аҧша иҧхаҵо иамаз наҿаҳауан. Ҵаҟа адгьылаҿ еиҭанкаҳауан ашәшьыра. Аҧенџьыр далҧшны ибон, алҩаҵә зхылҵуаз аҭыӡҭыҧқәа. Урҭ инархыкны илаҧш нархигеит аҧсҭа ҭбаақәеи урҭ ирхагылаз ашьхақәеи. Илаҧш наӡеит Ерцахә ашьха ацәқәа аҟынӡа. Уи аҳаракыра игәы ааҭнарӡыӡааит иара.

Ҩажәижәаахатәи ахы

Аӡыхь ихықәгылоу аҵәахаҳа ҿшәаны ианӡаашәало еиҧш, амра амшын инӡаакәкәалеит. Ахьшәашәара зҿаз аҧсабара иараапсахьаз абҕьқәа ҿышәшәаны иахьлеиуаз ахьхьаҳәа игон рыбжьқәа. Адгьыл ду аҧсы ашьарц ахы ныкәнаҵазшәа, захьынџьара ҭынчран. Асҭана дтәан ахаҳә иҿадҵаны дара рышҟа иаагаз амҩахәасҭахь дыҧшуа. Абрахьынтәи зегьы ибарҭан. Дәҳәыҧшк аҿы џьара жьак ныкәҧаларгьы, илаҧш иҵамшәар ҟаломызт. Ахра ашьапаҿы дара ахьтәаз ашҟа инеиуаз мҩа заҵәык акәын. Егьырахьҟа иаарыкәыршаны бахәран. Асҭана игәеиҭеит ҿуаҩык дышзахәоз рышҟа дшааuаз. Аҿыуаҩ иҿы уаҳа аналымша, дыҧан даахыҧан, ишьапы иҵшьуа аҩадара дҩаҿалеит.

– Ҳаи, ара шәыҟоума, шәара анцәа ииныҳәаша, – иҳәан, дахьыҩналаҵәҟьаз шьамхыла иҿынкаижьит Қьаламаҭ.

– Уҩагылан узусҭоу ҳәа. Насгьы иуҭахузеи, ҳара ҳҿы? – Ҭакәи иаԥхьа ишьамхнышгылаз ауаҩ даагыларц наидиҵеит.

– Судкыл, Ҭакәи.

– Узхасыдыскыларызеи?

– Ауаҩы дышьны саауеит.

– Иушьда?

– Аимхаа Қазылбеи.

– Дызхушьаазеи?

– Уи уажәшьҭан, уажәы исаҳә судукыло судумкыло?

– Адкылара азҵаара макьана ҳалацәажәарым. Узусҭада уара?

– Қьаламаҭ сыхьӡуп, Скархалааууп. Уи ала цәгьаҳәаҩыс сҟаиҵар иҭаххеит. Аполковник иҿы дсыԥхьан исыдиҵеит, уара угәыԥ салаҵан усиршьырц азыҳәан. Уи мап анацәыск, аказак срыларгылан даасысуа ҟамчыла сипҟеит. Мчыбжьык сышьҭан схы самыхәо. Иахьа ашьжьымҭан имаршә ԥшааны снеиԥылан, инеигәыдҵаны дысшьит, – иҳәан, ишәақьи итапанчеи ааиҟәныхны Ҭакәи иаԥхьа инышьҭеиҵеит Қьаламаҭ. – Сыгәра угаанӡа исумҭан абџьар. Уи азыҳәан сгәааауа ҳәа сыҟаӡам. Агәра усыргоит, уара суарҕьажәҩан сшыҟало.

– Шәгәы ишԥаанаго? – ҳәа иҩызцәа дразҵааит Ҭакәи.

– Уара иудырыуеит ҳәа сгәы иаанагоит ҳара абна ҳзылоу, – иҳәеит Гыџь дааскьаны Қьаламаҭ иблақәа дырхыԥшыло. – Абри узааиз мцны иааууҵыҵыр, усҟан иудыруазааит, шәԥсык ухазаргьы ак шузнымхо. Сара снапала укнасҳауеит, абра уахьҳадаҳкылаз аҭыԥ аҟны.

– Усҟан, – иҳәеит Қьаламаҭ, – амацәыс саблааит. Ҿааҳәыра сықәымкәа амшын схырыҭәҳәалааит. Смаҳагьахааит исзааигәоу рҟны. Жәлар рышәиԥхьыӡ сыгымхааит. Сызқәа ҭыԥ ҟамлааит абри адгьыл аҿы.

– Убри зегьы иашазааит, аха излоуԥшаазеи абра ҳахыҟаз? – дҵааит Асҭана, иааиз ауаҩы игәрагара ицәуадаҩны.

– Анцәа сирманшәалеит. Сара исыздырамызт ара шәшыҟаз. Уаха џьара схы ԥхьаскып, уаҵәы шәыԥшаара сдәықәлап ҳәа акәын.

Ацыхәтәантәи иажәа агәра угартә ишыҟамызгы, дидикылар акәхеит Ҭакәи. Усыцхраа, сцәахы ҳәа иаԥхьа иматанеиуаз ауаҩы дзигәҭасуамызт.

– Уабцьар шьҭых, Қьаламаҭ. Абрагьҩы иҵасла, сара азин сымам уабцьар уҟәныхра.

Гыцьи Асҭанеи иргәамԥхеит Ҭакәи иихәаз, аха иҿамԥакәа рҿааныркылеит.

– Сара сыԥсы ҭанаҵы уара узы сыҟазаауеит, – иҳәеит Қьаламаҭ, ишәақьи итапанчеи аашьҭыхуа.

Ҭакәи Асҭана идиҵеит, шьапыла ақыҭахь дылбааны Аимхаа дызшьыз ӡәыр акридыруазар еиликаарц азыҳәан. Аҵх акыр инеихьан Асҭана данығьежь.

– Иашоуп, Қьаламаҭ ҳәа Кархалаак Аимхаа дишьит ҳәа ақыҭаҿы ирҳәоит, – иҳәеит дшааиҵәҟьаз Асҭана.

Қьаламаҭ иԥсы ааивигеит. «Анцәа сирманшәалт» иҳәеит гәаныла дахьтәаз. Аха уажә дахьманшәалахаз мацара азхомызт, ихы дахәар акәын иаԥхьаҟа, аус хәымга инапы ианыз анагӡара азыҳәан.

Ҩажәижәиԥшьтәи ахы

Аҟарач Муса Баҭчы, иара иаҵкыс акырӡа еиҵбыз Ӡаԥшьԥҳа Марҭа лыхцәы дашьаҳауа иҩнаҭа дыҩнагылан.

– Иа аллаҳ, илла-лааҳ, – иҳәеит Муса иаб, иҭаца даныналҿаԥшы. – Анцәахша дысзааигеит сыцкәын. Ҳҿы дҭаргыланы даҳбалар ами абри леиԥш аҭаца.

Абдул Баҭчы, Муса иаб, инагаз уаҩын аҟарачқәа рҿы ԥа заҵәык имаз иара иаҟара ауаҩра шиламызгы, алаба наивак-ааивакуа дааигон. Аԥсуа ҭыԥҳа дааигоит ҳәа аниаҳа, деигәырӷьеит аб, аха дагьшәеит, иҷкәын ицәаҩа закәыз идыруан. Иԥҳәыс ишлыхәҭамыз ала длызныҟәар, аԥсуаа ианарыжьуамызт. Убри аҟынтә, ҿнак шьыбжьон ашәшьыраҿ дыштәаз, иҷкәын ишҟа дааиԥхьан диазҵааит:

– Иаха уабаҟаз, Муса?

– Сасра сахьыҟаз саанхеит, – иаб иҵаашьа ааигәамԥхакәа аҭак ныҟаиҵеит Муса.

– Иаанагозеи саанхеит?! Аӡы урнакыма. Асыҭәҳәа уҭанасыма? Мамзаргьы аллаҳ дуҿагылама умцан ҳәа?!

– Аӡгьы сырнамкит, асыҭәҳәагьы сҭанамсит, аллаҳгьы дысҿамгылеит, аха сзымааит. Убас аҭахын.

– Уара узымааит, иаҳҳәап, убас аҭахын, аха уԥҳәыс улзымхәыцӡеи?

– Илыхьзеи слызхәацыртәы!

– Сара усазҵааума илыхьзеи ҳәа? Уҟазшьаҟәа сгәаԥхом, сыҷкәын. Иахантәарак аҵәыуара даҿын.

– Дзырҵәыуозеи, ашәаҵьҳәааҩ дылзаама баб дыԥсит ҳәа?! Мамзаргьы аԥсуаа ахыргеит ҳәа лаҳау?

– Убз уацҳа, – иҷкәын диҟәҳәҳәеит Абдул. Уара иухашҭма уи дызҭыԥҳау?

– ...Нас, ируазеи урҭ?

– Урҭ ируа атәы уажәы ҳалацәажәарым. Иахьарнахыс исымбароуп уаҳа улахо адәныҟа.

– Сылаханы сара срахәума, сҩызцәеи сареи ҳаицын.

– Ҿумҭын. Сара ибзиан издыруеит уахьыҟаз. Улҟәаҵ наҟ убри аԥҳәыс еиба.

Муса ахы иҟәшәазшәа, иоуразоуроуицәадынҭрыхьҭшьааит. Иагьа иҳәаргьы иаб идыруеит ҳәа дыҟамызт абри аус.

– Уара аӡәы уижьоит, саб.

– Аллаҳ уицәшәа. Уи зегьы ибоит, зегьы иаҳауеит. Агәнаҳа уаҵамлан. Иумыреиҟәаҵәан саргьы сажәымҭа. Мап анакәха, уаҕеимшхара азыҟаларaны иҟоуп абри аҩнаҭа, – иҳәан, дҩагылан дцеит.

Муса ихы икәаҽ дгылан уа. Иаб игәыдиҵаз аҳҿаҟәа игәы иалаҟаца ишалазгьы, ихәыцраҟәа ахьыҟаз, аԥҳәыс еиба Назир лҿы акәын. Улаԥш даатцашәартә дыԥшӡан Назир. Лыхцәы еиҟәаҵәа агәҭа шаны, иҩбаны илыҟәын. Лԥынҵа агәы маҷк иҩылган, лыбла еиҟәараҟәа зҵыԥхаауаз лыцьымшь амзаҿеиԥш икыдыхәхәа икыдын. Лҟьышә ҟаԥшькәеи лӡамҩа ҭыԥхааҟәеи лхаҿы еиҿыркаауан. Лоура наӡан. Лӡара ҭкәыцәаа,

згəызҽанҵаны ахра иаҿагылоу ашəарах еиԥш, акəын дшыҟаз. Ԥҳəыс данааига ашьҭахь, Муса иҭахымызт Назир лықəшəаара. Аха иара дахьцалакгьы ибла дыхгылон лара.

– Уаха сузыԥшуп, мап анакəха даҽаӡəы сшитəхо удыруазааит, – лҳəеит имаршə ԥшааны, қыҭа чарак аҿы Назир.

– Ишысҭахымгьы бышҟа анеира, згьакоуп: сгəы сыхоит уахь, – иҳəеит иаргьы иоуразоуроу дҩеилашны.

– Уаҳа ԥсыхəа умам азыҳəан. Лышьҭахьҟа дыргьежь аԥсуа ҭыԥҳа ияаугаз. Мап анакəха, ԥсҭазаара усҭаӡом, уԥсы уҿасҵалоит, – лҳəан, амца наижəҵан днеиԥырҟьан дцеит.

Убри нахыс Муса, Назир лышҟа аныҟəара далагеит. Знызынла уахынла уа данаанхалозгьы ыҟан.

Марҭа илҭахымкəа лхаҵацара шыҟалазгьы, дзықəшəаз лхы анлырнааларц далагеит, аха иамуит. Шьыжьы инаркны хəлаанӡа абарҵа дыҵатəаны, лҿаԥхьа игылаз ашьха дуқəа дырҿаԥшуан.

Убырҭ рынхыҵ акəын лыԥсадгьыл ахьыҟаз. Акырынтəгьы лгəы иҭалкхьан дыбналарц, аха илзеиҿкаауамызт. Арахь чҳашьа амамызт лхаҵа ихымҩаԥгашьа. Дыздашшылара, дзыдҵəуара длымамкəа, дҭынхадаханы дыҟан.

– Иҟоу уасҳəап, аҟарач хаҵа, – лылаӷырӡқəа аарыцқьан ацəажəара дналагеит лара. – Уара ибзиаҵəҟьаны иудыруеит, сара исҭахымкəа сышурҭаз. Мчыла сақəдыршəеит абри аус. Убыс шакəызгьы сзықəшəаз аҽы схы ансраауларц салагеит, аха уара иумуит. Сара избоит, убри аԥҳəыс улзыцрыҵраны уҟаӡам. Ухаҵазар, абарҭ ашьхақəа сырхыган соужь. Сцоит Аԥсныҟа. Уа сызҭаху уажəшьҭа аӡəгьы дыҟам, аха ма сызқəа ҭыԥ сыԥшаап.

Муса ҿымҭ дгылан акыраамҭа. Абри аҩыза азҵаара ықəлыргылап хəа дыҟамызт. Уажəшьҭа иаахтны дымцəажəар ада ԥсыхəа имамызт иаргьы.

– Сара сыԥсылмануп. Убри аҟынтə азин сымоуп быжьҩык аҳəсақəа аазгар, аха сара ҩыџьа рҟны саангылоит, иџьабымшьаӡан, убас аҳəоит аҟəыран.

– Сара сқьырсиануп, – лҳәеит лара уажәы еиҳа лхы ҩышьҭыхны. – Ҳара ҳҵас ала хаҵак дсымазароуп. Гәык-ԥсыкала сара дыстәны. Мап анакәха, иареи сареи ҳаицнымхозароуп.

– Џьарак ҳаицынхо ҳаицнымхо уи сара исусуп. Бара ибуалу, сымаҵ ауреи сшьапқәа рыӡәӡәареи роуп, – иҳәан, ашәнкыджьылан адәахьы дыҩдәылҵит Муса.

Иааит ааԥынра. Ашьха иқәжьыз асы зегьы ҵыкәкәаны ицеит. Аԥсабара аҽеиланаҳәеит маҭәа иаҵәала. Убысҟаноуп Марҭа еиҳагьы агәҿыӷьра анлызҵысы. Илгәаӷьит шарԥазык абналара. Ақыҭа далсит амра гылаанӡа. Аха ирласны илыхьӡеит амаҵуҩцәа. Дыргьежьны аҩны данаарга, Муса иӡара кны ашҭа дықәгылан дԥышәырччо.

– Дшәыргыл абра сҿаԥхьа шьамхыла. Амаҵуцәа уи аҟаҵаха раӡаанӡа, лара лхала днагылеит шьамхыла. Марҭа лзыҳәан зегьы акакәын уажәшьҭа. Дишьыр еиҳагьы еиӷьылшьон. Муса иҟама дҩахан иааҭихит. Аҭаҳмада Абдул дыҳәҳәеит, аҩны дахьыҩнагылаз, аха ааиха иоуаанӡа, Марҭа лыхцәы ахьҿакыз иаахиҵәеит.

– Шәиԥхьыӡ уқәзааит, сыҷкәын. Аллаҳ ухы еиҟәижәааит, – аҭаҳмада дахьгылаз дзеиҭамҵуа, инапқәа ажәҩан ахь ишьҭыхны дматанеиуан.

Марҭа иҟалаз лзеилымкааит азныказы. Аха лыхцәы ԥара ду хҵәаны ианылба, дыҳәҳәеит арҵәаа ҳәа. Уи лыбжьы гәыҭшьаагаханы ашьхақәа инарныҩит. Нас лыԥсы аамаҷхан дынхьашьшьны дынкаҳаит ҵаҟа. Убри нахыс еиҳагьы аҵыкәкәара далагеит. Илбеит уажәшьҭа дышҭахоз. Акы заҵәык дызҙыԥшыз, Аԥснытәик мамзаргьы Аԥсныҟа ицоз аӡәы ибара акәын. Муса аҩныҟа днеиуамызт. Иҿыԥхьакны дыҟан. Ҟарачы зегьы иахысхьан, иԥҳәыс дахьицәыбналаз аҵыхәала лыхцәы хиҵәеит ҳәа. Иаргьы игәнигеит иҟаиҵаз, аха уажәшьҭа рҽеишьа имамызт. Иаб аҭаҳмада ҟарачаа еицырдыруаз, дахьиқәшәиз акәын еиҳагьы дызшьуаз. Иҩныҟагьы неишьа имамызт. Днеиргьы дидикыломызт. «Дсымбааит, арахь сыԥсы ҭанаҵы», – ҳәа баша ажәа изимыцҳаӡеит. Абдул ииҳәаз ҳәан.

Ԥажәижәохәтәи ахы

Ԥшьԥык аԙцәа Ҟарачы иналалеит. Урҭ Ҭакәи иԥызцәеи иареи ракәын.

– Аԙкәа карахеит, џьара ҳаԥсы ааиҭаҳкып, – ишьҭахь иааиуаз иԥызцәа ибжьы нарықәиргеит Ҭакәи.

– Иҳаԥшаап иахьыманшәалоу, насгьы аӡыхь ахьҭоу, – иҳәан, ибжьы наиргеит Қьаламаҭ.

Нас уи иахьыманшәалоу аҭыԥ аҿы инеиаанӡа, еиҭа рҿынархеит. Қьаламаҭ Ҭакәи изкуа дахькыдыԥшылоз иԥсахы ԥжәон. Абри аԥыза аҭагылазаашьа иманаҭы, нагӡашьа имамызт идҵа. Дара рыхԥык шеицрымшәоз еиԥш, иаргьы дрыцрыҵны иҟаломызт. Аполковник идиҵаз адҵа анаԥсгьы, дахьнеиз ихы бзиан иааирԥшыр акәын. Абарҭ зегьы реидбалара иара изыҳәан имариаз усмызт.

Ҟарачы уажәадагьы иаахьан Ҭакәи иԥызцәеи иареи. Абри ақыҭагьы ибзианы ирдыруан. Уи анаԥсгьы аԥызцәа рыман аҟарачқәа рҿгьы. Аха џьаргьы имԥахымҵит. Иззааз ауси дара рымчи еиқәхартә иҟан. Иназхықәгылаз арԥаш, арыӷьарахь ала адәҳәыԥш ишьҭаз аҿы илалбаан, рыԙқәа инарԙыжәҵит рыԥшьԥыкгьы. Асҭана афатә аацәырганы еиҳа ицқьаз хаҳәк аҿы ақәҵара даҿын. Ҭакәи икәша-мыкәша аҭыԥ гәаҭаны, ишҟа дааиԥхьеит Гыцә.

– Абри ахәы анхыҵоуп урҭ ахьынхо, – иҳәеит Ҭакәи, уамак иҳаракымыз хәыԥшӡак ашҟа Гыцә днарԥшуа.

– Издыруеит, – иҳәеит Гыцә, Ҭакәи иахь илаԥш еиҵымхӡакәа.

– Ҳара макьана иҳаздырам Марҭа илҳәо. Маԥ ҳцәылкуоу мамзаргьы сыжәга аԥныҟа ҳәа даҳхьынҳало. Убасгьы-ансгьы, аҟарачқәеи ҳареи ҳмеидыслакәа ҳашьҭахьҟа гьежьышьа ҳамаӡам. Убри аҟынтә, ҳазхәцып иҟаҳҵаша, – иҳәеит Ҭакәи, Гыцә игәаанагара еиликаарц.

– Сара сгәы иаанагоит, ҳазегьы ҳнеира иаԥсам ҳәа.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит, ԥыцәа неиуеит, ԥыцәа рԙыҵәахны иаангылоит ааигәа.

Ԥытрак ашьҭахь уи ахәы инхыҵит рыԥшьӡыкгьы. Уажәы иааигәаӡаны ирбон Муса иӡны.

– Аӡнаҭа аӡәгьы дахымшәа ауп ишыҟоу, – иҳәеит Асҭана.

Гыџь иааицәымыҕхеит Асҭана ииҳәаз. «Анцәа иумҳәан, – гәаныла иҳәон иара. – Абри аҟара амӡа хара ҳанысны ҳанаа, лара дҳамбар, усҟан сҭахеит ауп».

Қьаламаҭ дзызхәыцуаз зынӡак даҽакӡан: аполковник идҵа анагӡара, насгьы ишынаигӡара. Аха уажәы иара иҭахӡамкәа дызцааз ауаа иҟарҵо ҟаимҵар ада ԥсыхәа имамызт. Иара изыҳәа еиҳа иманшәалахон аҟарачқәаеи дареи бџьарла еиҿагылар. Аиҿахысраҿ Ҭакәи дыршьны иҟалар, адҵа идыз аҟынтәи ихы дақәиҭхон, аполковник иҿы иоуан ииҳәашаз. Аҟарачқәа дыршьит акәымзар, удҵа насыгӡон уеизгьы-уеизгьы ҳәа дматанеирын. – Гыџьи сареи ҳнеиуеит аӡныҟа. Шәара ара шәҽааԥхьашәк, – иҳәеит Ҭакәи, Асҭанеи Қьаламаҭи рышҟа. – Ҳара ҳааиаанӡа шәцәырымҵын.

Рыԥшьӡыкгьы неикәшаҳаҭхан, Ҭакәии Гыџьи рыҽқәа рышьхәа надырбаны, уахь рҿынархеит. – Амра лҽаҭан абарҵаҿ дтәан Марҭа иахьа. Лыхцәы ихҵәаз ԥыртланы илԥеит. Иахьадагьы ицәырлымгацызт, зыҽны ихиҵәаз аахыс лхаҵа. Иара уажәшьҭа ишазымҳауа еиԥш, лара лыԥсҭазаарагьы уаҳа иазҳауамызт. Ус лыблақәа ааԥшуан. Акы днацҳауан, лшьапқәа еихылгон. Еиҵыхәхәа иԥсны лаԥхьа иқәыз лыхцәы еиԥш, ларгьы дыԥсны дныкәлон зны. Уи еиҳагьы еиҕьылшьозар ҟаларын, аха уара иануҭаху аԥараҵәҟьагьы аҽыԥхьанакуеит. Абарҭқәа дышрызхәцуаз, лхы анӡышьҭылх, адәы аҵыхәааҿы ӡыџьа аҽцәа шааиуаз лбеит. Иаразнак цәалашәарак лоуит Марҭа. Ахьышәҭҳәа дӡаҵҟьан, амардуан дналбааххит. Ашҭа агәҭаны ианааи ауп ианылдыр дара. Адгьыл дзықәгылаз лыҵагьежьра иалагеит, ажәӡан ахь дӡаԥшит, убрыгьы лхагьежьуан. Нас лыбжьы неиҵыхны дыҳәҳәеит:

– Иа Анцәа, Гыџь, уара уршьит рымҳәази? Сыржьама нас!

– Быржьеит, Марҭа, быржьеит. Аха уи акәым усс иҟоу. Бара бышԥаҟоу? – дҵааит Гыџь.

– Уахьсыхәаԥшуа иубоит сшыҟоу. Сара аԥсы ҳәа изышьтоу соуп, Гыцә.

– Быхцәы иахьзеи, Марҭа? – дҵааит Ҭакәи.

– Схаҵа ихиҵәеит.

– Схаҵа ихиҵәеит, шԥа?! – днеилуушаит Гыцә дахьгылаз.

– Схаҵа дысхыҵны дцеижьҭеи акыр ҵуеит. Сыҟоуп абра схала сҭынхадаха. Арахь сиҭахым, сагьоуижьуам. Сыбналеит игәаӷьны. Аха сабанӡацоз, исыхьӡан сдыргьежьит. Абыржәы абра ҳахьгылоу шьамхыла сыргыланы сыхцәы хиҵәеит.

– Иажәымҭа еиқәаҵәахааит, баб, – иҳәан, дахьгылаз даауалуашаны, ихаԥыцқәа аҿҿа рыҵго даанаԥшы-ааԥшит, аҩны иҟоу еиликаарц Гыцә.

– Ҳара ҳзааз бара бзоуп, Марҭа. Ибҭахума Аԥсныҟа ацара?

Марҭа лхаҿы аалашан, илҳәо лҿамшәо даанхеит азныказы. Нас длеиҭаҟьаны лышьҭахьҟа дыҩит.

Гыцьи Ҭакәии Марҭа лгәы иҭалкыз рзеилымкааит. Ражәа аҭак ҟамҵаӡакәа, дыҩны аҩны дахьыҩналаз ргәырҿаннаҵеит иаразнак.

– Сара исзеилкаауам Марҭа иҟалҵаз, – иҳәан, Гыцә ишәақь ижәҩахыр иаахихит, дара рышҟа зҿаазхаз амаҵуцәа рахь дыԥшуа.

– Ушәақь улах наҟ, ара макьаназы ҳара ҳзы ишәарҭоу уаҩ дызбом.

Аҩны дыҩнамхацәеит Марҭа уиаҟара. Амардуан дналбааҟьаны дыҩны лҿаалхеит, лыхцәы лгәыдкылан.

– Сыжәга ирласны, мамзар адырра ирҭоит схаҵа.

Убри акәхеит, рыҽқәа рыбӷаҿы иаразнак инеит Ҭакәии Гыцьи. Ахьшьыцба акәчышь анышьҭнакәыцәаауа еиԥш, Марҭа даашьҭикәыцәаан, иҽы ахәда днықәиртәеит Гыцә. Уи нахыс еиҵамхаӡакәа ашҭа инҭҟьеит.

– Даҳцәыргеит, шәеиха Муса иахь ҳәа, – дыҳәҳәеит Марҭа илхылаԥшуаз амаҵуҩы ԥхәызба.

Ҭакәии Гыцьи иаразнак инеит рҩызцәа ахьыҟаз. Даргьы абна иаалҟьан инарԥыххылеит.

– Ҳашьҭахьӄа шәҽаанышәкыл, – ҳәа даанымгылакәа ибжьы наиргеит Ҭакәи, Асҭанеи Қьаламаҭи рахь.

Гыцьь, Марҭа дигәыдкылан дахьнеиуаз дзызхәыцуаз, ирхьымӡакәа рцара акәын. Лара Марҭагьы уи игәы лҽадҵан, лнапқәа икәыршан дахьылкыз, адунеи зегьы лгәыҵыхәаҳәазшәа лбон.

Агәырҩацәгьа хызҽуа ахәшәгьы ыӄазаап. Дызҭашәаз аӄамӄара дыҭганы даман инеиуан, аҵыхәтәантәиӡа дыззыԥшыз анасыԥ шкәакәа. Аԥсҭазаараҿы ауаатәыҩса зда ихәарҭам анасыԥ шкәакәа.

Лара лылаԥш ҩышьҭыхны Гыцьь днеиҿаԥшит. Уи ибла гәиаҵәара ажәҩан инадылбалеит. Лыԥсы ааивылгеит, имҵысӡо амшын иху аӷба ду амазгәыҭ лкызшәа.

Ҩыцьа назгоз аҽы шааԥсаз ибеит Ҭакәи. Иаразнак Гыцьь днаиваххын, ибжьы наиргеит: – Арахь дсыҭ аԥҳәызба, уҽы уаҳа алшом. Ҭакәи иажәа ҩбеимтәит Гыцьь. Аҽқәа аанымкылаӡакәа иҩны ишцоз, аԥҳәызба деимырдеит. Раԥка ари аҩыза зымбацыз, азныказы ганха инеиҭаԥеит, аха «ҳаит, Раԥка, зда ԥсыхәа ыӄам ухы анраал» ҳәа, Ҭакәи арҵәааҳәа данаҵаҳәҳәа, аҽырманшәаланы аҿынанахеит.

Ӄәбина аԥшаҳәа илаваршәны инеиуан аҽцәа. Ашьхарахь иҩаскьар акәын. Ҳаракырак аҿы рҽаанырымкылар, аӄарачқәа рыхьӡар рымч дырхомызт.

– Муса ара дыӄоума? – ҳәа дыҳәҳәо ашҭа дааҭалеит амаҵуҩы.

Иӄалаз рзеилымкаауа иаадәылибаҳәеит аҩны аҩныҵӄатәи гәыԥҩык ауаа.

– Ара сыӄоуп, иӄалазеи? – ҽеик дшақәымшәаз ицәа иалашәаны даадәылӄьеит Муса.

– Уеимырҵәеит, Муса, уԥҳәыс дрыман ицеит. Иԥҳәыс лцара аҵкьыс, ахьымӡӷ хьаас икит Муса. Икәшан игылаз иҩызцәа «алаапкқәа», ҳәа иара дзышьҭаз, ибла ихыԥшылон ииҳәарызеишь ҳәа. Зхы аҵыс ықәзмыртәоз аҭауад Баҭчы, иԥҳәыс диҵхны дицәыргеит ҳәа рымҳәарц азы дыҳәҳәеит дахьгылаз.

– Абыржәоуп шәаныстәаху, сҩызцәа!

Уи акәхеит, рызынтәыкгьы рыҽқәа ирықәтәеит.

– Усҟан быхцәы хысцәеит. Уи азымхазар, уажәы бхы хысцәап. Сара шәсышьтал ҳәа, иҩызцәа ибжьы нарықәрганы ашта дынтҟьеит.

Астана данаахьапш, игәеитеит гәыпҩык аҽцәа дара зхыс-хьаз акаршәра аҭыхәаҿы ишаацәыртцыз. Иҽы ишьхәа нарба-ны, Ҭакәи днаихьӡеит.

– Иҳашьтоуп, Ҭакәи.

Ҭакәи иҽы ахы даахан даагылеит. Ирышьтаз шаҟаҩы ыҟаз упхьаӡартә иҟамызт. Макьаназы акыр инахаран. Нас Астана адтца наиитеит:

– Уҽыхәда дықәк апхәызба. Шәааныимгылакәа шәцала. Абни акатцәара ҳхалароуп, аҟарачқәа даҽа мҩак ала иҳа-вымсыртә.

– Уара ишутаху, – иҳәан, Марта Ҭакәи иҽы ахәда аҟынтә даауиаганы, дныцҟьеит Астана.

Гыць Астана днаишьталеит. Ҭакәи уа иҽааникылеит, Қьа-ламат дихьикӡарц. – Нас Қьаламат, аҟарачқәа ҳарцәынхап угәахәуоу? – дтцааит Ҭакәи, Қьаламат дшааидыххылазтцәҟьа.

– Анцәа имчала, – атак ныҟаитцеит Қьаламат, иҽы ықәр-чаразаан иаанкыло.

– Мап, Қьаламат. Анцәа ҳитцапшуа ҳазтәом ҳара абыржәы. Ҳхы ҳахәаароуп, – иҽы аақәыргьежьаан дыҩны иҩызцәа днарышьталеит Ҭакәи.

Аҟарачқәа макьаназ хара иҟан, ршәақь илнадартә иҟамызт. Қьаламат урт рхысра дазыпшын, Усҟан дара рхы даҿамшәар, иара дишьып ҳәа игәы итеикит. Аха аҟарач ҽқәа, зшьамхы џьбараз апсуа ҽқәа изрыхьӡомызт макьаназы.

Итапанча ааҭыхны ажәҩан ахь дхысит Ҭакәи.

Уи заҳаз Астанеи Гыцьи иаразнак иаангылеит.

– Аҽқәа уаҳа рылшом, шәҽыжәтц зегьы.

– Аҟарачқәа ааигәахара иаҿуп, ишпаҟахтцои, Ҭакәи? – дтцааит Астана.

– Уара, Марҭеи аҿқәеи уман аҳарак ахь уцоит, – адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи.

– Сара иаснагь смыцхәуп, – игәы иалсит Асҭана. – Ашьҭахь ауп сахьшәыргыло.

– Уара умыцхәым, аха уеиҵбуп. Аиҵбы идыруазароуп иҭыԥ, – иҳәеит Гыцә.

Асҭана иҩызцәа ирҳәаз дахыԥар ҟаломызт. Марҭеи аҿқәеи иман дкыдлеит акаҵәарахь дхаларцы.

Ҭакәи иҩаҳаракны иҭыԥ ааникылеит, иааиуаз ибзиан иахьибарҭаз ахаҳә аҿы. Қьаламаҭ иҵегьы ҳаракы дтәар иҭаххан, аха Ҭакәи дааникылеит.

– Маԥ, Қаламат, хыхь урбарҭоуп, еиҕьуп абни аԥсаҭла нааҿы уца.

Қьаламаҭ уахь ацара шигәамԥхазгьы, ажәак ахымҳәаакәа иҿынеихеит. Гыцә, Ҭакәи иарыҕьарахь ала аасра иҽаалеикит.

– Иҵегь иааскьаанӡа шәымхысын, – иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит Ҭакәи. – Псыхәа ахьынӡамоу ашәақь аԥынҵа ауаа ирывыжәга. Аԥьаԥҳаны шәеигӡа. Арҭ аламала иҳацрымҵуазар акәхап.

Аҩадара икыдлаанӡа, адәы аҵыхәаҿы ианааи, рхы неидкыланы акы еибырҳәеит Муса иҩызцәеи иареи. Нас иаарццакны аԥсара иҩыҵалеит.

– Еи, Муса, – ибжьы наиргеит Ҭакәи, – ухаҵазар, уҽаанкыл. Уара ахара удуп хара иааго аԥҳәызба лҿаԥхьа.

Игеит ҵҩа змам ахысбжьқәа. Урҭ рыхқәа Ҭакәи икәшамыкәша анышә ҩыҵдырԥԥеит. Ҭакәи иҩызцәеи иареи инарыҵхеит ршәақьқәа. Раԥхьа иааиуаз иҽы днахуууаан, хланҵы дынҭалеит.

– Қьаламаҭ, ауаа урмеихсын ҳәа уасымҳәази! – дыҳәҳәеит Ҭакәи.

– Уи машәырхеит, Ҭакәи, – амц иҳәеит Қьаламаҭ. – Ашәақь аԥынҵа анузымхәыцуагьы ыҟами…

Аҟарачқәа уаҳа ԥхьаҟа ишзымцоз анырба, рыҽқәа иларҽыжәԥаны, аԥсаҭлақәа инарывагылеит. Қьаламаҭ дхысит еиҭа. Муса икәадыр амаха ҩахицҟьааит.

– Қьаламаҭ, узҿузеи? – ибжьы наиргеит Гыцә, Қьаламаҭ ихымҩаԥгашьа игәамԥхакәа.

– Ашәақь ԥысшәоит, – аҭак ныҟаиҵеит Қьаламаҭ.

Муса иааицәымыҕхеит икәадыр амаха шыҩахҟьаз аниба. Убысҟан еиликааит зҿы аус имаз ауаа шымариамыз. Аха уажәшьҭа шьҭахь цашьа имамызт. Дыршьыр еиҳа еиҕьын, иԥҳәыс дрыман ицар аасҭа.

– Аҟарачқәа, – ибжьы ҩаиргеит Муса, иҩызцәа ргәы ирҕәҕәарц. – Ахьымӡҕ шәымган.

Рызегьы ахьгылақәаз ршәақьқәа ажәҩан ахь ирханы ихысит. Уи иаанагоз, абра ҳаҟоуп, ҳуарҕьажәҩоуп ҳәа акәын. Наҟ-ааҟ ааҭынчрахеит. Муса иҽы рхан иԥырҟьан иахьцаз ааигәамԥхеит. Иагьарааны дахҟьаны дкаҳахьан, аха иԥырҵуамызт, дгылан дақәтәаанӡа. «Сҽы аллаҳ иҿаԥхьа сышиашам адырзар акәхап, абас зыҟанаҵо, – дхәыцуан иара, – аха иагьа ус акәзаргьы, иара аллаҳ ихаҭагьы даниашам ҳәа аамҭакы ыҟами. Убри аҟынтә саҭаимҵаaит иахьа сара сиашамра, сыԥҳәыс лҿаԥхьа. Ахьымӡҕ азы зегьы еилазгоит». Иаразнак ихы иҭашәеит ԥхьаҟа дцарцы. Уи ала еиликаарц аԥсуаа ргәы иҭаз. Деиҵас дыԥан, хәба-фба шьаҿа днеиҭаԥеит. Қьаламаҭ зҿынаирхаз ахы Муса иаԥхьа иҩыҵасын, анышә неиҿанаԥсеит. Иаргьы аҵла иҽенаджьылан даангылеит.

– Иҟалазеи, Қьаламаҭ? – ибжьы наиргеит Ҭакәи.

– Аҟарачқәа гәаҭеиуеит, џьарак изгылом. Убриоуп иҟалаз...

– Сҩызцәа, – еиҭа ибжьы наиргеит Ҭакәи. – Икылкааны шәырмеихсын, ижәыло иалагаанӡа.

– Сара исзеилкаауам, Ҭакәи, уара узҿу? – деилашәеит Қьаламаҭ. – Арҭ уацәас иҟаҳамҵозар, наҟ ҳрылгап.

– Мап, Қьаламаҭ, урҭгьы уааупъ. Иҟарҵо шиашам еилкааны иҳацрыҵуазар аабап. Мап анакәха, усҟан ҳреибашьыр акәхоит.

Убри аамҭазы иҩызцәа дрыҵаҳәҳәеит Муса:

– Еи, аҟарачқәа, агьааурқәа ҳамҩа иаԥгылан ҳаанырқылахуа, уи хьымӡҕуп ҳара ҳзы. Ахымца иашәырга!

Аҟарачқәа ахысра иалагеит, аха аԥсуаа аҭак ҟамҵакәа рҿааныркылеит. Ҭакәи акаҵәарахь дҩаԥшит. Асҭанеи Марҭеи аҿқәа рыман ихыҵхьан. Уи дааигәырӷьан иҩызцәа рахь ибжьы наиргеит:

– Урҭ хыҵит акаҵәара. Уажәшьҭа ҳара аӡәаӡәала ҳаибахьчо ҳрышьҭалар ҟалоит. Қьаламаҭ ухы думырбкәа удәықәла.

Қьаламаҭ игәы иҭеикыз ара нагӡашьа шамамыз аниба, иаразнак Ҭакәи иихәаз дахымԥакәа аҩада дкыдлеит.

– Сара излазбо ала, арҭ ҳацрыҵуам, – иҳәан, иҭыԥ ԥсахны, Ҭакәи ишҟа даасҟьеит Гыџь.

– Иҳацрымҵыр иабацои, зны Аԥсныҟа ҳазхыҵыр. Уажәшьҭа уца ауаргьы.

– Мап, Ҭакәи, уара уца сара сааԥшуеит.

– Ҳара ҳҭоуба иалаӡам аӡә ииҳәо егьи мап ацәикуа.

Гыџь уи уаҳа даҿамԥакәа, аԥсақәа рыжәпара ихы иархәаны акаҵәарахь иҿыҩеихеит. Иԥсы аaивигеит Ҭакәи. Уажәшьҭа агәра игеит ишрыцәцоз ала. Амҩанагьы хаҵароуп. Ахаҵа данхаҵаха, илазароуп ахьаҭрагьы, уажәшьҭан джәыларц азыҳәан. Аха Ҭакәираа ажәылара абарҭахыз, Марҭа машәыр лмыхькәа Аԥсныҟа лгара акәын дара зышьҭаз. Уи нахыс Заԥшьаа рҿы аус роуан, аламалагьы изеилгараны иҟамызт.

Аҟарачқәа џьарак рҿанааизырга ауп рҩыза дшыҟамыз ангәарҭа. Нас еимбӷьыжәаа иҩны аккара иҵалеит.

– Иа аллаҳ, аллаҳ, сҩызцәа иреиӷьыз... ашьа, ашьа... – дыҳәҳәеит Муса ишилшоз, иҩыза дышьны дахьышьҭаз данынеихагыла. – Сыԥҳәыс дыргеит, сҩыза бзиагь дыршьит. Аллаҳ схагәҭа мацәысла еиҟәижәозаргьы аангылашьа сымам, сшьа мукәа. Ма дара, ма сара...

– Ма дара, ма ҳара ҳәа, – рызынтәыкгьы еибарыҳәҳәеит иахьгылаз.

– Сара избоит ҳускәа шымариам. Аԥсуаа ахьымӡӷ ҳдыргеит лабҿаба. Абыржәы ҳашрышьҭоу ала, макьанагьы шаҟаҩы ҳаршьраны иҟоу здырхуада, – иҳәеит қәрала ирeиҳабыз уаҩаԥшьк иҩызцәа даарылҵын.

– Нас иҳабжьоугозеи? – дҵааит арԥыс еиҿамск, ишәақь агәҭа ҭарс икны дахьгылаз.

– Зҿы аус ҳамоу имариоу уаам. Ҳаӡәк ида аӡәгьы дахьырымшьызи насгьы ҳара ҳхысрақәа аҭак ахьыҟарымҵази, уи иаанаго шәҳаламкьысын ҳәа ауп.

– Нас, амӡа бзиа шәықәлааит ҳәа раҳәан, ҳаԥсы ҳиҵалан ҳгьежьыр аума иуҭаху уара? – иӡыза иажәа анагӡаха имҭакәа дхәааит Муса.

– Умыҳәҳәан, Муса. Урҭ ҳрыцрыҵып ҳәа акәым сара исҳәарц исҭаху. Ҳашиашоу ҳрышьҭалар, дара хаҳәк инавагылан ҳазегьы ҳандырҵәоит ҳҵыхәа ҳашьҭареылан, ҳаиханы ҳцоит. Сара шәышҟа сзиасыз шәхаҵареи, шәыхьӡи-шәыԥшеи аҳаҭыр азоуп. Уажәы ҳазҿу сзеилкаауам.

– Ара иҟалаз аилкаара дук аҭахым, Қьаламаҭ – игәы иӡыҵаххны ҿааиҭит, Қьаламаҭ даҟәымҵуашәа аниба Ҭакәи. – Ҳара ара еибашьра ҳмааит. Насгьы абна ҳзылалаз ауаа ҳшьуеит ҳәа акәӡам. Ҳхы ҳахьчарц ҳҭахуп, ҳазшьуа рҟнытә.

– Сара излазбо ала, шәара абарҭ еишьцәас иҟашәҵарц шәҭахуп, – иҳәеит Қьаламаҭ, иӡызцәа мӡахиҟьарц иаԥшьигаз иқәымҿиошәа аниба, иҽаанкыло.

– Иуацәазар еиҳа еиғьуп, иаҕацәазар аасҭа. Аиҕара бзиарак ахь ҳкылнагама?! Иумбаӡои, иарҭа ҳхы ылаҳамҵеижьҭеи шаҟа шықәса ҵуа. Ҳаԥхьаҟагьы ҳхы ылаҳҵараны ҳаҟаӡам, залымдарыла иаҳҿагылоу амчрақәа ыҟанаҵы. Харада ахара ҳадҵаны иҳашьҭоуп Ҳаԥсадгьыл аҿы, – иҳәеит Асҭана.

Усҟан Қьаламаҭ дзызхәыцуаз даҽакын зынӡа. Ҵәыџь Ҭакәи аполковник иаԥхьа деиқәаԥах дҿаҳәаны ишьҭаҵара, иӡызцәа ившьааны. «Ох, усҟан, – иқьышә дацҳауан иара, – сҟамчы аԥҵаҵа ашәышәбжьы Аԥсны зегьы иахыҵәарын, ахаҵара закәу ҳаибарбарын».

– Аамҭеи аԥсҭазаареи роуп зынӡаск икьаҿӡоу, – иҳәан, даагылан иҽы ахьҳәуаз ашҟа иҿынеихеит Қьаламаҭ.

Қьаламаҭ ргәыԥ днлалеижьҭеи, игәы раҳаҭны дыцәомызт Гыџь. Зыҽны дааз инаркны, уи иганахь ала агәынамӡареи

агәрамгареи иман. Шамахамзар, иҿидиҳәаломызт, џьара зеиԥш уск аныҟам дагьиацәажәомызт.

– Аҟарачқәа адгьыл инахәлабгазшәа рцара ҿеим. Ахәлара ҳахьӡаанӡа ҳцалароуп ҳаԥхьаҟа ииасны ҳамҩа рымкырц азыҳәан, – иҳәан, иҿы аҿы ианкны иҿааихеит Ҭакәи.

Алеи-аԥси рыбжьара амҩа иқәлеит ирццакны, ихәлаанӡа иаанхаз аамҭа рхы иадырхәаарц азыҳәан.

Ҩажәижәафтәи ахы

Аҟарачқәа зышьҭаз рымҩа ԥырҵәаарц азыҳәан, ахра цәгьа икыдларц ргәы иҭаркит. Убри адагьы уаҳа ԥсыхәа рымамызт. Ишиашоу ирышьҭалар, иҭадырхон зегьы.

– Ма абри аҩхаа ҳхалароуп, маԥ анакәха, ҳрышьҭыҵроуп, – иҳәеит Мысҭафа, уаҩ дызхамлацыз ахра даҵаԥшуа.

Мысҭафа ииҳәаз иҩызцәа ааиҵанарҕәҕәеит. Дара ракәын ашәарыцацәа нагақәа, аха абри аҭыԥ рҿацәырыхьчон. Акы, ахахьы макьана иҿҵәамыз асыԥса кнаҳан. Уи анлеиуаз убас абжьы духон, акыраамҭа Қарачы зегьы иахыҩуа. Абжьы заҳауаз иахыҟазаалакгьы ишьамхнышлан аллаҳ иҳәара иалагон, иахьлеиуа машәырк ҟамларц азыҳәан. Ирҳәоит, ажәытәӡа зны аҟарачқәа раԥхьагыла хаҵа ҕәҕәак, убри асыԥса дагахьеит ҳәа.

Иаҕацәа рымҩа ԥысҵәоит ҳәа дкыдлазаап. Абжьара дхалахьан еиԥш, идыдит иҕәҕәаны. Уиоуп изқәырҵо аҟарачқәа акәымзар, усҟан алеира иаамҭамызт асыԥса.

Убри аахыс, дара аҟарачқәа асыԥса икнаҳау ианаҵсуаз, рныҟәашәа аадырццакуан. Усҟан иргәаламшәарц залшомызт, иара аллаҳ иранеимшьаша џьара акы ҟарҵахьазар. Дара убас ргәы иаанагон, аллаҳ зегьы ибарҭоуп, зегьы игәалашәоит, иблақәа ҵаруп ҳәа.

Ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿы зегь реиҳа ирыцҳараны имоу убри ауп, ихы шьҭыхны дызҵаныҳәо зыгәра иго, инцәахәы, иааизиуа зегьы ахьианаижьуа. Убас иахьизныҟәо, ахәҭоуп ҳәа игәы иахьаанаго.

...Аха уи иқәыӷәӷәо амчра данаҿагылалак, аԥсра илахьынҭҵахоит. Избанзар, дызҿагылоу амчра, имчра еиҳамхар, дахьнархәуеит иара. Усоуп, амчра амч шыҟоу абри адунеи аҿы. Убыс шакәугьы аҿагылара лҵшәада инхом, аԥсабара аҿарыцқьарц азыҳәан.

«Иа анцәа ду зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, исзуулак уақәиҭуп, уара сушеит, уара ишуҭаху усызныҟәа» ҳәа, анцәа диҵаныҳәоит ақьырсиан, адгьыл аҿы зҭыԥ ззымԥшааз, ажәҩан ахь ацхыраара даҳәо.

«Иа аллаҳ-илалах, уара умчра иамазкуада. Иҟоуҵо уақәиҭуп. Сузыразуп, мацәысла схы еиҟәжәаргьы», – иҳәоит ишьаԥқәа иҵаԥсаны адгьыл ахь дхырхәо аԥсылман.

Иҟам-ианым амчра ахьӡ-аԥша арҭоит ауаҩытәыҩса, дара рхы иагырхан.

Аҟарачқәа раԥхьанагыла дахьҭахаз даргьы ҭахар рҭахымызт. Убри азоуп азныказы изааиҵанарӷәӷәаз Мысҭафа ииҳәаз. Иҩызцәа ишыргәамԥхаз гәеиҭеит Мусагьы. Нас ицыз днарылаԥшын, ус иҳәеит:

– Аҟарачқәа ҳаԥхьагыла Али Мырза абра дышҭахаз еиԥш, саргьы сҭахозаргьы сдәықәлароуп. Суцныҟәом зҳәо, сизгәаауам, даанхар илшоит.

Ацәгьауразы ахра иаҿаз аҟарачқәа, аӡәи-аӡәи еицхыраауа, ирулакгьы асыԥса ҭакнаҳа инаҵсын, акаҵәара инхалеит.

– Аллаҳ ҳаиқәирхеит ҳәа, – иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит Муса. – Ус анакәха, ҳаԥхьаҟагьы дирманшәалоит. Сыхьымӡӷ аԥсуаа ршьала исҟәсызәӡәаанӡа, шьҭахьҟа хьаҵшьа сымам. Сеи скәадыри уара иутәуп Хабыч Мысҭафа, ҳаԥхьа игылан абра ҳхазгалаз. Уажәшьҭа урҭ рымҩа ԥҵәоуп, џьаргьы изцараны иҟаӡам.

Аҟарачқәа рыманшәалахара еигәырӷьан, ршәақьқәа ажәҩан ахь иҩышьҭырхит. Уи иаанагоз дара ртәала, ҳара ҳахиоуп ҳәа акәын. Нас Муса иҩаишьҭаланы рҿыҩархеит, изышьҭаз ирхыкәшан амҩа ааныркыларц азыҳәан.

Ахәлара рыхьӡошәа анырба, иаҳа иахьыманшәалаз иаангылеит Ҭакәи иҩызцәеи иареи.

– Ара ҳавсшьа рымам, иааҳакәршаны ахрақәа ҳхагылоуп. Ҳазлахалаз амҩа ҳаԥшлап инеиҭаныԥсахланы – иҳәан, икәша-мыкәша еиҭа блала иааимидеит Ҭакәи.

Аӡхыҵра аҟәара шкәакәа шыхнаҩо еиԥш, ашьхақәа аупа еиқәаҵәа нарықәдыршәызшәа иаразнак иаалашьцеит. Ажәҩан агәы иагәылаҷҷоз аиаҵәақәа, ацгәы аблақәа реиԥш, хараӡа икәеикәеиуан. Амза ашамҭаз акәын игылараны ианыҟаз. Ҭакәи излахалаз амҩахь ала дтәан ишәақь ижәҩахыр иадыргылан. Иварағы хԥаҟа шьаҿа иуапа иҵаршәны дықәиан Асҭана. Доусы рхәыцрақәа ирҭагалан иаман.

...Уи иԥсадгьыл шаҟа бзиа ибоз аҟара, иара Аԥсадгьыл ицәыӡуан. Иаҳа-иаҳа имҩа акьаҿхара иаҿын. Арахь Ӡаԥшь Алмахсиҭ уажәраанӡа атәымуаа рнапала иахьынӡаилшоз ацәгьа рзура иашьҭаз, уажәшьҭа иԥҳа лҵыхәала иҷкәынцәеи иареи урҭ ирышьҭыҵраны иҟамызт. Абарҭ зегьы данрызхәыцлак, Хьымеи иареи ҵәҩанк нарсны инхартә еиԥш, аҭагылазаашьа роуртә ибомызт. Акызаҵәык уи лышҟа игәы зырҕәҕәоз ҳәа имаз абзиабара акәын.

Иара агәра ганы дыҟан, ԥсраԑенынӡа дшизыԥшуаз. Иара итәы усгьы иӡбан. Дгьыли-жәҩани раԥхьа аҭоуба ишьҭеиҵахьаз кьысшьа амамызт. Хьыма иара иԥсҭазаараҿы дыҟан наӡаӡа.

Асҭана иан лакәын дзызхәыцуаз. Аҵеи заҵәы, иҵәҩан шьапы ҕәҕәаны аҵаҵара ацымхәрас, иабџьар кны абна дылоуп. «Сҩызцәа рхала исзааныжьуам, аҭоуба шьҭахҵеит, ҳаԥсаанӡа ҳшеицызаауа» ҳәа, заанаҵ иан иахьлеиҳәахьаз игәы арҕәҕәон.

– Зегьакоуп, ҳара ҳтәы иагоит мышкызны, – иҳәан, дҩықәтәеит Асҭана.

– Ҳара ҳтәы иагоит, нас ишԥа. Анхаҩыжәлар абас игәаҟлап ҳәа уҟоума наӡаӡа. Анцәа атәы ҳәа аӡәгьы димшаӡеит. Зымч мхаз иоуп итәхаз, – иҳәан, ишәақь аашьҭыхны дҩагылан, излахалаз амҩа ашҟа аҵх лашьцара дналаԥшит Ҭакәи.

– Қьаламаҭ ихымҩаԥгашьа сгәампхеит иахьа, – ҳәа ԑааиҭит Асҭана.

Ҭакәи имаҳазшәа инаиеиҩижьит Асҭана иихәаз. Иҭахымызт уажәы Қьаламаҭ изҕахә алацәажәара. Убри аҟынтә инахигеит даҿа зҵаарак ахь.

– Угәы ишԥаанаго, Асҭана, ҳашԥеилгари абарҭ иҳашьҭоуи ҳареи?

– Сара излазбо ала, хаала еилгашьа ҳамам. Аха зегьы раԥкыс ишәарҭоу иаххыкәшан ҳамҩа ркыр ауп. Усҟан аџьаԥҳаны ҟалоит.

– Аџьаԥҳаны ҳазхоит, аха ашьакаҭәаара рацәаны иҟалоит, убриоуп сгәы иалоу. Аҟарачқәеи ҳареи ҳаиғацәам, анцәа ибоит. Жәытә-натә аахыс аиҭанеиааира бзиа ҳабжьан. Аха Муса Баҭчы иҩызцәа ашьха ихыԥны ацәгьаракәа аныҟарԥақәозгьы ыҟан. Уи аԥсуаа ирзычҳауамызт.

– Сара уажәы сзызхәыцуа, уаԥәтәи амш ауп.

Ҳаԥхьаҟа ииасны ҳамҩа ркыр? – игәҭынчымра иажәақәа ирныԥшуа даацәажәеит Асҭана.

– Уаԥәы ишандаз, нас анцәа иаҳзиуа аабарын. Иҳаламкьыскәа ҳаурыжьыр бзиоуп, мап анакәха, ҳамҩа ҳрыцқьар акәхоит. Убысҟан сара исцәымҕу ашьагьы мкаҭәарц залшом, – иҳәан, дааины днатәеит Ҭакәи.

Ерцахә ацәқәа убартә еиԥш иаалашеит. Наҟ хараӡа, амрагыларахь архышьна еиԥш еиҿарԥа-еиҿарԥа ашьхақәа ԥыхәаԥԥәаара змаӡамкәа, еихагыла-еиԥагыла инагаз иаарывԥыԥит, згәы ҭаҳаҳа иҟаз амза. Алашьцара зхажьыз ахрақәа, ауапа еиқәаԥәа ирықәыршәыз рыххәаны ԥаҟа алеира иаҿын.

Амра ажәҩан агәаахьы иахалаанӡа, аԥлашәыра иҭагылоу аԥиаа, лашараки ԥхараки рымбараны ишзыҟамло еиԥш ауп, ауаатәыҩагьы рыԥсҭазаара шыҟоу. Шьоукы аԥхара иагәыԥаҳәҳәаны иамоуп, иаԥса иаԥсам. Даҿа шьоукых – аҳаԥы ихәыԥагәаны иахәаҿуеит. Аамҭа иҟанаԥо азалымдаракәа еинырҟьоит ауаатәыҩса. Ашьа рацәа анақәҭәалак, адгьыл ду агәы ардазшәа, аҿарԥысӡом. Иазырулакгьы алаӡоит.

Рҿаԥхьа игылаз ахра аҟынтә хаҳәк бғалан хланԥы илҭалеит. Асҭанеи Ҭакәии ахьтәаз иҩыԥеибарҟьан, адәы аԥыхәаахьы иласкьаны ахылаҕьарахь илаԥшит, аха уахь акгьы

убарҭамызт. Ахра ашьапахьы ицоз ахаҳә, акыраамҭа абахә-қәа ирныԥуа абжьы гон.

– Ари ахаҳә ахала ибҕамлеит, – иҳәеит Асҭана.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит. Аԥыӡьагьы ргәырҿанҵаны, аҵх лашьца иалаӡырԥуа игылан.

Згәы ҭынчмыз Қьаламаҭ иакәын. Ҭакәи даницлоз инаркны, уаха аҟара игәахы дахаԥжәо дҟамлацызт. Ахра иаҿаршәыз адәҳәыԥш аҟны, аҽқәа дырхылаԥшуа дахьтәаз дзыргәаҭеиуаз акы заҵәык акәын. Ҭакәи иԥсы шҭаз икра ԥсыхәа шамамыз. Иаамҭа цон, арахь аполковник идҵа изынагӡомызт. Ауаԥы икәа иҭоу амаҭдаԥызан Қьаламаҭ. Ацҳаразы дыхиан, аха дзыцҳашаз димԥыхьашәомызт. Убри азоуп аҟарачгьы дзишьыз, Ҭакәи иусқәа маншәаламхарц азыҳәан. Ишәақь игәы инадҵаны, ахаҳә днадиааланы ишьапқәа неиҵихит. Иԥсы ихәлачыз ааивганы, ажәԥан днаҵаԥшит. Иаҵәақәак хәыҵакәеицеиуан уахьынтәи. Убырҭ иблақәа нарҟәигеит иаразнак. Аԥсабара аԥшӡара деилаҳаны дахәамԥшыцызт знымзар-зны. Уи ибомызт иара. Иибоз ацәыҵлашьцаракәеи, амԥакырҭакәеи, аҿыбгаракәеи ракәын. Ҭакәи дахьгылаз ашҟа дынхьаԥшит. Ашәарах Ажәеиԥшьаа иуиҭараны иҟоу, аҽырманшәаланы иангылоу еиԥш, ижәԥахыр ҟьаҟьақәа алашара имаҷыз иалибааит. Аԥхӡы наиқәҭәан, иаразнак ихәцәы аҟынӡа гәаҕла дҭәит. Ишәақь инапы иныкәырсны инеиҵихит. Ихысга нацәа аҵхарҭа инаҵакны иҽааникылеит. Абар, маҷк даахеит ауп, нас аҳарҭ иҿшәаз еиԥш, ахра далҟьан ҵаҟа дылҭалоит Ҭакәи, иаргьы игәаҟрақәа рҵыхәа уа иааԥҵәоит. Ахьымӡҕ дызҭашәаны дыҟоу, ашаха баа еиԥш, иааимыттон иаразнак. Иаҵкыс акырӡа еиҵбу Ҭакәи ихы иҵаҵаны дахьыҟоу иара ԥсрак еиԥш ишьон. Абар ашәақь аԥынҵа дахькылԥшуа, ибоит аамысҭара аҟынӡа дԥаган, апоручик ичын ижәԥа иқәҵаны, иҟамчы еиԥырҿаны ажәлар дырхагылоушәа Қьаламаҭ даауеит, шәнаскьа-аскьа рҳәошәа, ҳуҳәоит, ҳаԥсы еиқәырха ҳәа имҵахырхәошәа. Уажәы инацәкьыс дԥахар, убарҭқәа зегьы ҟалоит. Аха иаразнак ицәа дынҭӡыӡааит. Игәалашәеит Гыӡьи Асҭанеи. Шәыԥсык ихазаргьы акы изынхомызт. Убысҟан длахеит ишәақь аԥын-

ҵа. Уаҵәтәи амш ихы ишаирхәаша дазхәыцуа днатәеит, аҟарачҟәа рымҩа аҟны иҟалар. Амза иаҳа-иаҳа ажәҩан агәахьы аҩеира иаҿын. Аԥсҭаҟәа ирҭажьыз алашьцараҟәа, амза ашәахәа ԥсыҽҟәа аныргәылаԥха, ршьапҟәа рышҟа иаалашеит. Ԥша хьшәашәакгьы насит. Марҭа лӡамҩаҟәа амца зҟәыз, аԥша иасуаз иазырхьшәашәомызт, Лоуразоуроу деилашуан. Лаԥхьаҟагьы-лышьҭахьҟагьы лымҩа шыԥҵәазгьы, зегьы лхашҭит лара уажәы… Ашьха ҳаракы дагәыҵаҳәҳәан дызмаз, илнаҭаз ахаҟәитра, иканӡахьаз лыԥсҭазаара еиҭа ашьапы аҟәгылара иаҿын. Лара илҭахымызт агәырҩаҟәа илхылгахьоуи ԥхьаҟа илхылгараны иҟази дрызхәцырцы. Илҭахын лара дыԥрырц. Ауапа еиҟәаҵәа дзыҟәтәаз ааиҵыхны аҳауа дналаларц. Агәы ҩарханы ажәҩан иаҵаз, амза ҿаҟәара днантәаланы, иара ахьцо даццарц. Адгьыл хьшәашәа дзыҟәтәаз анаалгәалашәа, лгәы ааҭӡыӡааит. Убысҟан лаԥхьа итәаз Гыџь иахь ҿаалҭит:

– Ишԥасыԥсыхәо сара уажәшьҭа?

– Исзеилымкааит ибҳәарц ибҭаху, Марҭа? – Марҭа илҳәаз ааџьеишьеит Гыџь.

– Уареи уҩызцәеи сыԥсы еиҟәшәырхеит, сацәыжәгеит макьаназы аҟәыџьма. Аха Аԥсны сабацо сара?

– Бара бахьцо ӡбоуп, Марҭа. Сара сҿы быҟазаауеит уажәшьҭарнахыс.

Марҭа дҩыҵҟьан, Гыџь ихәда лҽынахылшьит. Иаргьы дааигәыдирҕәҕәалеит. Аҩыџьагьы гылан ус краамҭа рнапҟәа еикәыршаны. Марҭа лӡамҩа иадлан илеиуаз алаҕырӡҟәа, Гыџь ихәда иҭаԥсон. Аха урҭ гәырҩа лаҕырӡымызт. Ашьха дуҟәа рнапҟәа лыкәыршан дыркызшәа лбон лара уажәы. Иара убас иагьыҕәҕәан, иагьыҟәымшәышәын Гыџь инапҟәагьы.

– Анцәа ду ихьышьаргәыҵа сакәыхшоит, уара аԥсҭазаара ахьуиҭаз сара сзы ҳәа, – Гыџь илымҳа инҭалҳәеит, лажәаҟәа ҟәымшәышәӡа Марҭа.

Лара лыбжьы хаа иара изыҳәан ԥсҭазааран. Иԥсы зыҿҳәараз Марҭа игәы дахьадыз агәра изгомызт. Лыблаҟәа дынхыԥшылеит. Амза зӡааҷҷало аӡыжь иаҵәа, ӡызлан ԥшӡа

лӷанылкәабо хланҵы аҵа дшазцо еиԥш, лыблақәа дынӡаашәкәала дцеит Гыцъ. Уаҳа иӷеизнымкылеит, ицаҳәцаҳәуа инеилаҵәеит рқьышәқәа.

Ахрақәа ргәы ҟамала икылрыжәжәазшәа акәын, арҩашқәа ргәылҟьаны ишлеиуаз. Урҭ зегьы ццакуан ҵаҟа. Уа, акиаки еилаҭәо, аӡ ду рылҵуан. Иара аӡ дугьы амч ду еибыҭаны, аҿынанахон амшын ахь. Рҩашла зӷеибызҭоз аӡ ду Ҟәбина, уахынла абрахьынтәи уи ахы ахьхаз убарҭамызт. Ашьхақәа ршьапы инаркны, акаршәрақәа зегьы лашьцарала ихҟьан. Ҟәбина ахьцоз ӷынла акәын ианубарҭаз. Араӡны зхьыршоу арахәыц еиԥш, џьара илакьуа, даӷаџьара алар заарханы ирцәуа ақьырсҭа еиԥш, ишиашоу ицон. Аха уи акаршәрахь ус иццакуамызт, ашьхараҿы ишыласыз еиԥш. Изнылаз адгьыл еиԥшхауан. Ацәқәырԥа еиқәаҳауан, аԥшәгьы аԥсахуан.

Иара убасоул ашьха уаҩгьы иԥсҭазаара шыҟоу. Уи дызну адгьыл ацәаҩа ицәашоуп. Имч иахьазҳауа, ахақәиҭра имамзаргьы, иоурц дахьазықәԥо. Уи иҭахым Ҟәбина аразҟы иразҟхарц. Зны деилашуа, нас акаршәраҿы даннеиуа уи ихашҭны аӡмах еиԥш, дҟәызгаӡа дҟало.

Зегьы рӷеырыԥсахуеит. Аки-аки еилалоит, еилаӡҩит. Зӷеызымԥсахуа наунагӡа игылоу Ерцахә заҵәык ауп. Убри иӷеиԥшитәуеит убри иаҵанхо ауаҩы.

Аҟарачқәа ахра цәгьа иаҿысны Ҭакәираа рымҩа ркит.

– Иа аллаҳ, сирманшәалеит, сыхьымӡҕ схысхуеит уаҵәы. Урҭ аԥсуа ҷкәынцәа, сыԥҳәыс лхы арылаҵаны аҵәы иахаҵаны зегьы ирбартә ҳқыҭа иалсып, – Муса ашьа даӡӡышуа дыӷехәон.

Марҭа лҿаԥхьа ахара шидыз шидыруазгьы, амаркыцџьы еиԥш, далаԥсны игәы иҭаз ацәгьара анагӡара дазыԥшын. Уи ааӡарала дазыҟаҵамызт, «бҿаԥхьа ахара сыдуп, саҭабымҵан» ҳәа, лаҳәара. Уи аҩыза ҟазҵоз дреиуамызт иара. Кавказаа рхацәа нагақәа дузрыдкыломызт. Ихы иааҭашәоз ҟаиҵон. Макьаназы акәадыр дахызҟьашаз ҳәа аӡәгьы диқәымшәацызт. «Ар ирнымиац дхаҵа ҕәҕәоуп» ҳәа, ззырҳәоз иакәын.

Ашара ашьхақәа инарҿалеит. Ҭакәи иҩызцәеи иареи рҽқәа кәадырны игылан, амҩа ишныҟәлара ихианы. Аҟарачқәа иахьца-иахьаа ахьырымбаз иаргәаҭеиуан дара.

– Исгәаԥхом аҟарачқәа рныҵабашьа, – ихәеит Гыџь, иҩызцәа днарылаԥшны.

– Саргьы исгәаԥхом, аха иахысхәаара сыздырам, – нациҵеит Ҭакәигьы.

– Сара агәра згоит урҭ шхәашьҭыҵыз ала, – ихәеит Қьаламаҭ ишәақь лархә-ҩархо дахьгылаз. – Акы, урҭ аԥсы дрымоуп. Уи дныжьны хашьҭалашьа рымаӡам. Зынӡаск иламысдоу уаауми нас арҭ? Ҩбагьы ахы зхагылоу аӡәы дрыламкәа шԥаҟалари. Ирымбаӡои хара имариоу шуаам.

Убри аамҭаз рымҩа ашҟа ахрахь ишәаз каԥ-каԥк абжьы геит. Уи ргәырҽаннаҵеит даргьы. Акаԥ-каԥ ацәхәыраҿ баша иҟаӡам. Уи ашәарыцаҩ данаԥхоит, дзаҩаӡо ашәарах рҿы. Аха уажәы шәарыцаҩымызт иабоз. Иара ахаҭа ахы ахьчон. Еиҭа абжьы геит акаԥкаԥ. Ахра иахьылатәаз иҩылԥрааны нырцәҟа ицеит.

– Хамҩа куп, аҽқәа ахшьырахь шәнарых, – адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи.

Аҽқәа иаразнак иԥхьеикит Асҭана. Даргьы ахахәқәа инарывагылеит.

– Марҭа, абра бтәаз. Сгылоит хәа баламган. Гыџь, лааигәара уҟаз. Қьаламаҭ, асыԥса авараҿы уца, – рызегьы адҵа нарицеит Ҭакәи.

Қьаламаҭ дцеит иаразнак уахь. Уантәи Ҭакәи дахьгылаз бзиан ибарҭан. Дманшәалахазшәа ихы ибеит уажәазы. Аха деиҭанынаԥш, Ҭакәи иҭыԥ аҿы дгылаӡамызт.

– Ала ура, – даагызит Қьаламаҭ иԥаҵа еиқәаҵәа аҭыхәа дацхауа. – Зегьы акоуп усыԥшааусит уахьцалакгьы.

Ҭакәи иахьыманшәалаз ҭыԥк алихын, Асҭана ишҟа дааиԥхьеит.

– Ара саагәаара уҟаз, Асҭана. Қьаламаҭ иахь угәуҽаныз. Иҭыԥ иԥсахуазар сара адырра сыҭ.

Ашьабысҭа ӡыс, ашәарыцаҩ ихы зан агаз, игәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха абна илахаз даҩызан Марҭа. Уи лыбла ҭбаақәа ашәара

рхылан, иҟалҵара-илура дақәымшәо дыҟан. «Сара сагааит раԥхьа иаатҟьо ахы, – дхәыцуан лара, – ԥсҭазаарас аԥхьаҟа исоуа башоуп. Саб иԥсы ҭанаҵы дсыцрымҵуазар акәхап. Гыць машәыр изымукәа даангылашам. Сара исыхҟьаны еиҿаналагап Заԥшьааи Баҭчааи. Еиӷьуп уи аҵкыс, раԥхьа иаатҟьо ахы сагар. Иҭынчрахап уинахыс абри аԥсабара. Мап, ас аԥсҭазаара иаԥсам», – лыхцәԥара лкасы илаҳәан илкыз лгәы инадлырӷәӷәалеит Марҭа, Абжьуаа рҿы зыхьӡ камыршәкәа ирҳәоз, ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа ҳашԥагәалымҭари ҳәа иҽыжәлан аҽқәа зырхәмаруаз. Ацәҟьара анаӡараҿ икыдыз хуаз, рахьынтәи аӡәгьы даллымхит Гыць ида. Аамҭа арымарахь ала игьежьит лара лзыҳәан. Лабшьҭрамҭа жәытәнатә аахыс хаҵацареи ԥҳәысаагареи рҿы еилагара ақәымкәа ишаауаз, лара дымҩахыҵит. Бзиа дылбеит анхаҩ ҷкәын.

Шәымҭақәак рыҩныҵҟала убас иҭынчрахеит, иара ахрақәа иргәыҵкьаса илеиуаз арҩашқәагьы рыԥсы рӡеит, ицәазшәа.

Ажәытәӡатәи аԥсуаа ирҳәон, аӡы шыцәаз анырбалоз ыҟан ҳәа. Аха убри аӡы шыцәаз збоз даара хаҵа еилҟьак иакәымзар, ииҳәо иҿамшәо даанхозаарын. Аӡы шыцәоу баны, иҵысны идәықәлааанӡа ажәак узҳәар, иуҳәо иақәшәозаарын. Убри аҩыза збоз, ма дшәаны ибз ихәлашәон, мамзаргьы ииҳәаша иҿашәааанӡа аӡы дәықәлон.

Ирҳәоит, ажәытә зны зхаҵкьыс ауаа бзиа избоз, хаҵа еибагак дҽыжәланы бна дук дылаланы дышнеиуаз, ӡиаск дныҽԥынгылеит аҭра иҭаианы ишыцәаз. Ари збаз ауаҩы ихазыҳәа акы даҳәараны дыҟахызма, имаҟа ихала иааҿеиҳәеижьҭеи жәлар рус азыҳәан ааԥсареи шәареи зқәымыз, иаразнак «уаари, лари хызи, чхәари», – ҳәа ибжьы наиргеит. Уи ахаҵа еилацалан ииҳәаз ажәақәа абеиара, аизҳара иатәын.

Уаари – ауаа рырраҵәара акәын изызкыз.

Лари – алақәа рыда нхашьа имамызт ауаҩы. Ала – ирахә, иҩны-игәара рыхьчон.

Хызи – ахшхырҵәы рырацәара акәын изызҳәаз.

Чхәари – уи агәыхә аизҳара акәын иаанагоз.

Ауаа рзыҳәан ихәыцуаз ауаӷы, ауаа ирыхәаша ажәақәа иаразнак иҿашәеит. Уи ашьҭахь акыршықәса уи ахаҵа еибага дзыхныҳәаз иуаажәлар беиаханы, рмал агарҭа рымамкәа иҟан. Уахьынаԥшлак, арахә адәқәа иқәырҭәааны иқәын. Ӷнаҭацыԥхьаӡа еиҿажьын аҭамҳақәа. Ашәымкьаҭқәа ирзынкыломызт ашә иқәжьыз. Зехьынџьара ахаа фӷы гауан. Ацақәа қьуа игылан, аҽаӷра гарҭа амамызт. Ауаатәыӷса рыжәпара иаҳа-иаҳа иазҳауан. Аира рацәан, аԥсра мачҳын. Иҟамызт аимак-аиҿак. Рызегьы хаа бызшәала еицәажәон. Ашәақь еиҵарҵомызт ауаӷы изы. Еиҳабы-еиҵбыла аихаҵгылара ду ыҟан. Ажәӷан аҟынӡа ихагалан аԥҳәыс лаҳаҭыр. Пату еиқәҵаны акәын ишеизныҟәоз зегьы. Дара ауаатәыӷса рхаҭақәа анцәа иџьыршьон абас абеиара ахьыҟалаз. Ԥш-шьапык бжьлаԥҟьак ахылҵуан. Жьымжәаак ԥҳалк аӷы ҭанаҭәон. Шәӷык аҽуаа арчон кәтаӷьк. Аӡәы-заҵәык иӷарны инхоз уи ахаҵа еибага – лари, уаари, хызи, чхәари – зҳәаз иакәын…

Аӡы шыцәаз збоз, ауаа рзы абзиа иҳәар иара иԥырхагахон. Аха убри шидыруазгьы, уи ауаӷы еибага ихы дашьҭамлакәа, ауаа абеиара рылаижьит. Иара дӷархеит, уаанӡагьы беиара дук имамызт. Арашь иаӷызаз иҽы ԥыхҭит. Аӷ ирфеит икәадыр, икәымжәы, икаба еимыттеит, ижьакцеит ираӡнытә ҟама чаԥа. Иӷны ашьаҟа анаара иалагеит. Ажәла икеиԥсаз, цеит илыҵабаа. Иара ихы уезгьы икымызт, ауаа рбеиара далагәырӷьон. Иауиҳәахуаз абеиара рзаазгаз иара шиакәыз. Иҳәаӡаргьы агәра ргоны иҟазма. Уимоу, акрахьырфоз аишәа дахадыртәомызт. Ирцәынхоз хьшәашәак, ала еиԥш, инаимҵарҵон. Ишәымкәа, ихамкәа дрылан ақыҭа. Убригьы дақәшаҳаҭын. Разҟ дуны иԥхьаӡон ауаа дахьрыхәаз. Ашьҭахь дыԥсгәышьеит иара.

Ихала иҽеиқәикит. Уаҳа имԥынҟа уаӷы дауқәлахуаз. Иԥсымҭаз аарла ибжьы ааҭганы иҳәеит еиҭа убырҭ ажәақәа: «Уаари, лари, хызи, чхәари». Еиҭа иҭахын иуаажәлар рзы абзиа ҟаҵаны дцарц. Аха уажәазы аӡы ыцәамызт. Зылацәа еиқәԥсаны, наӡаӡа имҵысуа иқәыз иара иакәын.

Ашьҭахь, акыр шықәса аацхьан, ахаҵа еибагала ибеиахаз аӡәы, зхада даҿеаӡәы дызҭахымыз, згәыла дбеиахар зыбла ашьа хылоз, ишькылкыԥцәа ицны уи аӡы дахьынхықәгылаз, ишыцәаз ибеит. Деиҵамхаӡакәа, «ҳаи, ашьашәы уҭарблааит», – ҳәа ибжьы нҭицеит иара, амԥа амаҭ аныжьланы ибазшәа. Аӡиас – иахьца-иахьаа рымбо иныҵабеит. Убри нахыс аҕар-хара иалагеит ақыҭа. Акатаҳәа иԥсуан ауаа. Агарақәа ԥхьаркит, аира маҷхан азыҳәан. Аӡахәа ыҵԥааит. Арахә нҵәеит Алақәа аапкит. Ауаа мгьал ҿыҭк еимакны рыхәда ԥибажәжәон. Аӡәызаҵәык, збеиара беиара ацлоз, аӡы шыцәаз збаз иакәын. Ауаатәыԥса ахьишәиз иара изеиҕьхеит, аха игәаҟны иҟаз ажәлар ԥаижәлан, ирыцҟьеит имал, иаргьы дыршьит.

Убри ашьҭахь ауп ахаҵа еибага, ауаа рзы абзиара ҟазҵаз, аха амла иаганы иԥсыз, инышәынҭраҿ ашәҭқәа апытра ианалага.

Ирҳәоит: «Абзиа ҟаҵаны аӡы иаҭ, иуԥылар бзиоуп, иуԥым-ларгьы амшын ду ахь иагап» ҳәа.

Аҿакгьы рҳәахуеит: «Ажра зжыз иԥа дҭаҳаит» – ҳәангьы.

Еибашьрак еиԥш, ахысбыжьқәа геит рымԥа аҿаԥхьа шыҟаз. Ҭакәираа ахьгылаз акәша-мыкәша ахаҳәқәа лкыджәжәеит.

– Алақәа шәара! – дааҵәааит Ҭакәи дахьгылаз. Нас иԥызцәа рахь: – Шәхы дышәмырбан. Анапсыргәыҵа ҳангылоушәа ауп ҳшыҟоу. Сара азин шәысҭаанӡа шәымхысын! – иагьа ус акәзаргьы. Урҭ раԥхьаҟа ииасны рымԥа ркуеит ҳәа дыҟамызт Ҭакәи. Азныказы, иизбара изымдыруа даанхеит. Иԥызцәа ахьгылақәаз блала ианааимида Қьаламаҭ иҭыԥ иԥсаххьан. – Қьаламаҭ, изуԥсахзеи уҭыԥ?

– Сахьманшәалахаша сашьҭоуп, – аҭак ныҟаиҵеит Қьаламаҭ. Уи уажәы дахьгылоу ибзиан дибарҭан Ҭакәи.

Қьаламаҭ игәы иҭаз идыруазшәа, Ҭакәигьы иҭыԥ иԥсахит. Аха уажәы Гыџьи Марҭеи рыда егьырҭ ибарҭамызт.

Марҭа лылаҕырӡқәа лҿыкьаса илеиуан.

– Угәы иаанамган, сара схазы сшәаны сҵәыуоит ҳәа. Сара сҵыхәала шәара ак шәыхьыр ҳәа сшәоит. Урҭ ҳамԥа зкыз, ҳаибганы ҳазрыцәцом.

– Бымшәан, Марҭа! – лгәы ирҕәҕәарц ҿааиҭит Гыцә. – Урҭ реиԥш иагьаҩы ҳарцәынхахьеит ҳара.

– Уи дқәыцәьмоуп, дзакәытә уаҩы баапсу сара саӷара издыруада.

Еиҭа ахқәа рхашәышәит Ҭакәираа, аха арахьынтәи аҭак ӷарымҵеит. Ахысбжьқәа игаз, ахрақәа неимда-ааимдо, наӷ хара ашьхақәа инарылаӡит.

– Еи, шәарҭ ашәаргәындақәа, – ибжьы геит уахьынтәи Муса. – Башаӡа шәҿыышәҵәаахуеит. Шәымҩа куп, цашьа шәымаӡам. Шәабцәьарқәа шьҭаҭцаны шәыҿхашәҭа!

Абжьы ахьгаз ала еиликааит Муса дахьгылаз. Нас иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит Ҭакәи:

– Арԥарцәа. Ианхысуа дасу иахьтәақәоу гәашәҭа. Шәгәышәҿаныз, иҳамбакәа арахь имааскьааит.

Еиҭа ааҭынчрахеит. Амра ашәахәақәа Ерцахә ахыцәқәа иқәԥхон. Аԥша иасуаз иԥханаҵаз ԥсҭҳәақәак еимбӷьыжәаа рхыҵәахырҭа иашьҭан. Ааигәа ирхагылаз ахра аикаҿы, абқәа ҩба ҩхалан инаԥшы-ааԥшуа иҩықәгылеит, ахысбжьқәа ахьгоз рзеилымкаауа. Урҭ ажәҩан агәы инадибалеит Асҭана, дагьаарыҵашьыцит, рхы иақәиҭны ахра ацәқәа иахьықәгылаз. «Ирыбаргузеи, зхы иақәиҭу, – дхәыцуан иара дахьгылаз. – Ажәҩан иазаaигәоуп дара. Шаӷа рҿырԥагьаны, рхы шьҭыхны игылоузеи? Нас ишьтәума, абанс аҳарак ахалара зылшаз ашәарах». Асҭана абҕабқәа илаԥш рзиӷәымго дышрыхәаԥшуаз, игеит ахысбжьы. Руак ахәда акәаҿ, икәкәаӡа ҵаӷа илҭалеит.

– Абас ауп шәаргьы шәышҭахо, – ашҳам алыкәкәа ибжьы наиргеит Муса. – Сара схымҭа кашәаӡом. Еиҕьуп заанаҵ шәыҿхашәҭар.

Убри ашәарах ԥшӡа ахьықәгылаз ахра иахыԥраан лаҳәак неиуан. Муса ииҳәаз ажәа аҭакс уи еиҕьыз маншәалара ыӷамызт. Дхысит Ҭакәи. Алаҳәа кәкәаӡа хланҵы илҭалеит.

– Аллаҳ, илла-ллаҳ, агьаaур ихгьы баша икамшәозаап, – ҳәа ибжьы наиргеит аӷарачқәа руаӡәк.

– Муса, зҿы аус ҳамоу имариоу уаам, – ҿааиҭит Мысҭафа.

– Ахаҵа, ахаҵа иҿы аус имазароуп, – иеиргәӷәеит Муса, аха алаҳәа алеира деиҵаӷәӷәа даман.

– Нас изымхысуазеи, урҭ ҳара ҳахь? – дҵааит даеаӡәы.

– Урҭ аԥышәа змоу уаауп. Аҵьаԥҳаны баша иныpхуам. Иазыԥшуп ҳцәырҵра. Ҳхы нақәаҳҵозаргьы, урҭ ҳнапаҿы иаагароуп, – иҳәеит Мысҭафа, еицыз ибжьы нараҳартә.

– Урҭ макьана ахысра иаламгац, ахысра ианалагалак ауп ҳускәа аншәарҭахо, – иҳәеит Муса иааигәа ашәақь икылԥшуа итәаз Баирам.

Уи иаҳаз деиланаршәеит Муса. Ибжьы нҵцаны дыҳәҳәеит:

– Уара ушәозар, унапы уҩахан рышҟа уиасыр ҟалоит. Иусҭоит сара азин.

– Баҭчы Муса, – деилашәаны дҩаҵҟьеит Баирам. – Ус слоумырҟәын. Уара узыҳәан ауп абҵьар кны ахы сзаҿагылоу.

– Уара узыҳәан саргьы егьараан саҿагылахьан, – ичҳара хыжжуа аеԥныҳәа ныҟаиҵеит Муса.

– Мап, Муса. Уи сара сзыҳәан маҵара акәӡамызт. Усҟан уаргьы саргьы аҟарачқәа рыламыс ҳахьчон, ҳқыҭа иақәлаз ҳарҿагыланы. Уа ҳиашан, аха ара?

– Иауазеи, ара?! – деилашәаны итапанча ахы Баирам иахь ирханы дгылан Муса дшаҵхара.

– Утапанча ахы наҟ унахан, сара усзыӡырҩы. Ламысдароуп ҳара иҟаҳҵо абыржәы. Аԥсуа ҭыԥҳа лҿаԥхьа ахара удуп уара. Даауган, тәыс дҟауҵеит. Аиаша уҭахызар, аҟарачқәа ахьымӡӷ ҳургеит.

Ахра ихагылаз бганы даҵахазшәа акәын Муса ихы шибоз. Ахыкәалаа игәы иҭаиршәит зегь реиҳа дзықәгәыӷуаз Баирам. Аҵәгьа-мыцәгьара иӷраз иҩныҵҟа иазымкыкәа иаразнак иҩхыжжит. Аҳауа изымхеит ашьхақәа рыгәҭа. Икаба ахәда злеибаркыз ааҿыжәжәаны, игәы аԥша нкыдирсылеит.

– Мап, Баирам, – аҵаа дагәылахазшәа аҟәараҳәа деиҵасуа ҿааиҭит Муса. – Сара сшьа мукәа аҩныҟа схынҳәрангьы сыҟаӡам. Исыдымгыларц зҭаху азин умоуп уцарц усԥырҵны.

Муса ииҳәаз згәы еиланаршәаз Мысҭафа, ахысра далагеит. Уи инаиқәдырҕызит егьырҭгьы. Ҭакәи иҩызцәеи иареи рҿыԥхьакны иахьгылаз амцa алаҷҷара иаҿын. Аха уахьынтәи аҭак ҟарымҵеит. Уи еиҳагьы иараапкит аҟарачқәа.

– Арҭ ирҭаху ҳџьаԥҳаны анырҵәароуп. Баша ахаҳәқәа ҳреихсуеит. Ишакәхалакгьы хәҷы-хәҷла рааигәа ҳнеироуп. Ҳрыкәымшар ада ԥсыхәа ыҟам, – иҳәеит Мысҭафа, раԥхьа иара иҭыԥ ԥсахны, ԥхьаҟа днеихарц иҽазыҟаҵо.

Мысҭафа ииҳәаз ихы иархәаны, Муса дзыдгылаз ахаҳә дҩавҟьаны ҩба-хԥа шьаҿа иаԥхьаҟа иҟаиҵаанӡа, игеит ахысбжьы, иаргьы ишьапы дҩықәҟьан дкаҳаит.

– Ҳара ҳашҟа шәаауеит ҳәа шәаламган, – ибжьы ашьхақәа арӡыӡартә игеит Ҭакәи. – Муса Баҭчы, ҳара иаҳҭахым ашьа акаҭәара. Ламыс злоу уаҩызар, уара иухәҭам абџьар кны ҳҿагылара. Ҳамҩа уаԥырҵ наҟ. Тәыс иҟоуҵаз ҳаҳәшьа лыҩныҟа даагоит, ҳауԥырхагам.

Ҭакәи иажәа дшаалгазҵәҟьа инеиқәырццакны ҩынтә дхысит Муса. Убысҟан Ҭакәи иҩызцәеи иареи еилыркааит, урҭи дареи ажәала еилгашьа шрымамыз.

Ҩ-хык иааз рцымхәрас, даҽа ҩ-хык уахь инеит. Уажәы ихысыз Қьаламаҭ иакәын.

– Қьаламаҭ, уџьаԥҳаны уеигӡала, – ибжьы наиргеит Гыџь.

– Уацәымшәан, сызҵоу егьаҩ ирызхап.

Муса иҩызцәеи иареи ажәылара иақәыркит. Уаҳагьы ԥсыхәа рымамызт. Иҩызцәа адҵа нариҭеит иара.

– Шәхы хьчо, ԥхьаҟа!

Уи акәхеит. Ахаҳәқәа инарыбжьыԥа-аарыбжьыԥо, рызегьы еицхысуа ажәыларахь рҿынархеит.

Ҭакәи уажәшьҭа ҳәашьа имамызт шәымхысын ҳәа. Иаргьы иҩызцәа ибжьы нарықәиргеит:

– Излазбо ала, арҭ ируам рхы ҳадмыршьыр. Ус анакәха, хаҵарыла, хаҵарыла!

Қьаламаҭ азин аниоу, иаразнак акәитәит. Ҩыџьа аҟарачқәа рыҳәҳәабжьы ахра иҩалҩит. Убысҟан Марҭа арҵәааҳәа дыҳәҳәан, дныққәххит адәы:

– Сара сышәшьы, егьырҭ шәырԥырхагамхан!

Дызвагылаз ахаҳә даавҟьан, дхысит Муса. Марҭа ажәак ахәаха лмаӡакәа, лгәаҵга ҿҟьаны ҵаҟа дынкаҳаит. Иналываҳаит илгәыдкылан илкыз лыхцәы.

Марҭа адгьылаҿ днеиаанӡа, Гыџь ихы неит Муса игәаҿы. Уигьы деизҟьа ахаҳәқәа днарыбжьаҳаит.

Убри аамҭазы, абжьы уаԥыттәыԥса изымычҳара, икыдыбганы илеит асыԥса кнаҳа, аҟарачқәа раԥхьагыла дахьҭахаз. Муса иԥызцәа иҟарҵара иақәымшәо еилаӡыӡо иааилахеит.

Гыџь ишәақь нкыдыргылан, Марҭа дахьышьҭаз днеины дааиҵыхны дааирҿеит. Лыблақәа неиқәиԥсеит, лыхцәы ныќәиҵеит лгәы. Убри нахыс иаалашьцеит иара икәша-мыкәша. Бирам ишәақь зымԥа инкажьны Марҭа дахьышьҭаз ашҟа иҿааихеит. Мрашәахәала ибырлашӡа игылаз ашьхақәа зегьы иаразнак рҿеырыԥсахит. Иргәыҵкьаса илеиуаз арԥашқәа лаҕырӡҵас ирҿашын. Ахара дара ирыдызшәа, ишьхынԥсылан игылан ашьхақәа.

Ашьабысҭа аҿыԥеиҵыхны аԥара иахьымӡакәа, ахы зықәшәаны адгьылаҿ илкаҳаз еиԥш, деиҵыхәхәа дышьҭан Марҭа. Лӡамԥақәеи лқьышәқәеи уажәраанӡа ицәышӡа иҟаз, ршьа рылыԥхаауа акәын ишыҟаз. Уажәы уи гәнаҳа лымамызт, амаалыќь зымҵәыжәԥақәа ҿырҟәдааз диԥызан. Дыԥшӡан, дхаан, аԥсҭазаара ада зегь лыман…

Уа, анцәа, ианбаҟалауеи уи аамҭа аӡәы иԥсҭазаара даҿаӡәы имимхуа?

Лара дықәиан дышәҭышха, адгьыл ду лырԥшӡошәа, лыԥсы ааиҭакны днашьҭаларашәа дызхьымӡаз лыԥсҭазаара. Лыкәша-мыкәша аӡыхьқәа ыҵхәрааны иааун, лара лгәы ашьа алхәраа ишаауаз еиԥш.

Гыџь макьана издырамызт дызҭаз. Идысны иҟаз имахашьахеи ицәа-ижьи иара итәымшәа ибон. Иҟалаз закәыз анидыр, Бирам дааины, Марҭа лшьапаҿы дшьамхнышгылан, аматанеира даналага ауп.

– Иа аллаҳ, иаҳирҟаҵазеи зыԥсаҭа еиқәаҵәахаша Муса. Дзыхурҟьазеи амаалыќь акгьы зхараӡам, – нас дԥагылан

дыҳәҳәеит ишилшоз. – Еи, аҟарачқәа, шәабџьарқәа кажьны, аллаҳ шәиҵаныҳәа агәнаҳа иҟаҳҵаз азыҳәан.

Бирам ибжьы иазыԥшызшәа, иаразнак ршәақьқәа лкажьны, аматанеира иалагеит аҟарачқәа.

– Аҟарачқәа уаҳа ишшәарҭамыз аниба, уахь днеит Ҭакәи. Уи инаишьҭалеит Асҭанеи Қьаламаҭи.

– Ҳазгылоузеи, инҳарҵәап рызынтәык, – илаґырӡқәа иҿыкьасо ахрақәа днарылаҵәааит Асҭана.

– Уеаанкыл! – ахы зықәшәаз агыгшәыг еиԥш, дхәааит Ҭакәи. – Ари ашьа икаҭәо маҷушьома? Анцәа ҳаҭоумҵан агәнаҳа иҟаҳҵаз азы. – Нас Марҭа лаԥхьа днышьамхнышлан, инацәкьарақәа рыла лыхцәы ааԥхьеишьышьааит. – Абзиа ҟаҳҵоз џьаҳшьеит, Марҭа. Быԥсадгьыл ахь баагап ҳамҳәази... Бхы зыхбырҟьазеи, бҳампыҵҟьан бабацоз, Марҭа? Уажәшьҭа ираҳҳәозеи, башьцәеи, баби? Ҳагәра згода, ҳбыцхраарц шаҳҭахыз, Марҭа? – илаґырӡқәа изаанымкылеит Ҭакәи. Иара ахаҳә гәы зызҭаз Қьаламаҭгьы аҵәыуара даҿын, Аӡәызаҵәык имҵәыуакәа ихаҳәыршәыраха игылаз Гыџь иакәын.

– Асакаса шәырхиа, – иҳәеит Ҭакәи.

Қьаламаҭи Асҭанеи аасрахь ицеит, асакаса маҭәахә ааргаразы. Гыџьи Ҭакәии Марҭа даашьҭыхны ауапа налыҵаршәны, иҟьаҟьаз ахаҳә днықәырҵеит.

Рхы рыкәаҿ игылан арԥарцәа. Ишьхныԥсылан, рыжәҩахырқәа еидҵа игылан ахрақәа. Амра аԥшшәы ахыгга, иҿшәаз аҵәахаҳа еиԥш, мраҭашәарахь алеира иаҿын. Асакаса данҵаны дҩышьҭырхит Марҭа. Лхахьы иаҵагылеит Ҭакәии Гыџьи, лшьапахьы – Асҭанеи Қьаламаҭи.

Ауапа дылаҳәаны дышьҭырхит Муса. Ашьха цәҳәыраҿ ҩ-сакасак ирыҵалан инеиуан, ҩ-жәларык иреиуаз арԥарцәа. Ахара здыз иҭахара ихнаҿуан ихара. Аха ахара здымкәа иҭахаз лакәын ирыцҳаз. Амашәыр ҟамларцаз зхы иамеигӡаз Марҭа Ӡаԥшь-ԥха лхақәиҭра анарха амоуит. Инамӡеит иара убас абзиабара агәҭакгьы.

Ҩыџьа аԥсцәа ашьха цәҳәыраҿы ахрақәа ирҿыганы инаргон. Аӡәы Аԥсныҟа, егьи – Ҟарачыҟа.

Ҭакәираа рыԥсы ааиҭамкӡакәа акаҵәара ихалеит. «Ауаҩы даныԥслак, еиҳагьы дхьанҭахоит» ҳәа ирҳәо иашахеит ара. Иацы Марҭа дымҵарсны рҽыхәда дықәкны днеимдааимдо данааргоз, аласа хы еиԥш акәын дшыласыз. Усҟан ахьамҭара аԥсҭазаара иарласуан. Уажәы, аԥсреи ахьамҭареи еицхыраауеит.

Амра шынӡаалаҵәҟьаз, ахьшәашәара ҵысит аҵәҳәыраҿы. Арԥарцәа ркәымжәқәа ирылачыз аԥхӡы, аԥша иасуаз иарбартә иҟамызт. Урҭ арҩаш иӡааршьылазшәа ибааӡан. Асакаса амҩа аҿықәаҿ иҟаз аҳаԥы иныҵадыргылан, рыҽқәа акәадырқәа аарықәхны, иааины аԥсы иналхатәеит.

– Арахь шәаасзыӡырҩы, сҩызцәа, – иҳәан, иҭынчӡа иҟаз аҵх ибжьы налҩит Гыцә. – Абри лҭахара сара соуп изхароу. Сара абри адунеи сықәымзар, абас лыхьуамызт. Ҟарачы слышьҭаланы смаар, иахьагьы дыҟазаарын. Дшыҟазаалак, лыԥсы ҭазар акәын, – иҽааникылеит Гыцә. Иԥсы ҩеины иҟырҟы инкылагылеит. Иҿы изеихымхуа, иқьышәқәа еидҷаблон. Иԥсы ааивиган, деиҭаналагеит аҵәажәара. – Иҟалаз рҽеишьас иамоу акызаҵәык ауп. Саб иахь дызгоит аԥсы. Ҳашҭаҿы аҵәыуара ҟаҵаны, ҳнышәынҭрақәа рҿы дызжуеит. Гыцәииҳәаз иаршанхеит иҩызцәа. Ҭакәи даагылан, аҳаԥы дныҵыҵын, ажәҩан дааҵаԥшит, Зехьынҵьара ԥҭа еиқәаҵәала иҵҟьан. Наҟ хара Ерцахә акалҭ ахь иҵарыҵаруа имацәысуан. Ашьха амшцәгьа аҟалара агәы иҭан. Ҭакәи дааины иҭыԥ аҿы днатәеит.

– Исаҳаит иуҳәаз, Гыцә. Уара угәы иҭоукыз, ахаҵа иҟаиҵо ауп. Марҭа лабгьы убри иқәнагоит, аха ҟалашьа амам уара иуҭаху. Ԥсуа ҵасла ииашахом. Заԥшь Алмахсиҭ «ԥсымҭә» ҳәа изышьҭоу инеҩсгьы иҟоуп Заԥшьаа бзиақәа. Насгьы инаԥшуа рзыҳәангьы ииашахом. Ҳшыҟоу умдыруеи. Аусаҿ ҳнеиаанӡа хырҩа аҟаҵара ҳалоуп. Иҟалаша аныҟалалак, зегьы ҭынхацәоушәа ицәырҵуеит. Убри аҟынтә, аԥсы днагатәуп дызтәу рҟны.

– Хырқьиашьас иҟаҳҵозеи ҳара? – иҳәеит Қьаламаҭ, уахь анеира иқәшәар ҳәа дшәаны.

Уи иихәаз ақәҿырымҭит. Уажәазы аӡәгьы издырамызт, хырқьиашьас иҟарҵараны иҟаз. Иагьашьҭамызт ахырқьиара. Иҟалаз шыҟалаз, аахтны ирҳәар акәын. Уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт. Рыламыс ишранаҳәоз иныҟәон.

– Иҟалаз, шыҟалаз иаахтны иаҳҳәоит. Ҳаилызкаауа дҟалар абзиа, ҳаилызымкаауа, иареи ҳареи бџьарҭыхла ҳаиҿагылазаап. Усгьы ҳаӷацәа иаҳа-иаҳа рыцлара иаҿуп, – иҳәеит Ҭакәи.

Ажәҩан аҵа аиқәаҵәахара иаҿын. Ашьхақәа ршьапахьы иҭагәыргәыруан. Игәы ирҭынчит Ҭакәи. Ҵаҟа адыдра ианалагалак, амшцәгьа нарха аиуамызт. Мап анакәха, иуадаҩхон аԥсы лгара. Макьана раԥхьаҟа ҩымш ныҟәа бжьан. Аԥҭақәа еибарчны ажәҩан ахь иҩеиуаз аԥша хьшәашәа рыман иаауан. Ус иааигәаӡаны имацәысны ихысит.

– Аҿқәа ирхылаԥштәуп, – иҳәан, дҩагылан аҿқәа ахьҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит Ҭакәи. Уи инаишьҭалеит Асҭанеи Қьаламаҭи. Гыџь аԥсы лхаҿы дтәан. Аҳаԥы иааҵаҷҷоз амацәыс ихы иархәаны, ихҭырԥа лҿы иақәыз аақәхны Марҭа дналҿаԥшит. Лхаҿы иацәыӡхьан аԥшшәы. Инапсыргәыҵа ала лыхцәы ааиԥхьишьшьаан лҿы еиҭа ахҭырԥа нақәиҵеит.

Аԥҭакәа ирзышьҭымхуа ирылажьыз ақәа кыдхаҿа алеира иалагеит. Иҿацаӡа инарҿалт ахьҭагьы. Убри аамҭазы, аҿқәа аилаӡыӡан, иаакьыркьырит.

– Арҭ мшәуп изыцәшәаз, – иҳәеит Қьаламаҭ, иҩызцәа рышҟа.

– Шәара шәҿаанышәкыл, уи мшәыҵәҟьазар иареи сареи ҳаизыншәыжь, – иҳәан, аҿқәа ахьҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит Ҭакәи. Дара аҿқәагьы уажәраанӡа ишәаны иӡыӡоз, рааигәаара даннеи рҿааиқәыркит. Аҿқәа днарывсын шьаҿақәак иаԥхьаҟа ианыҟаиҵоз аамҭазы игеит амшә ахәаабжьы. Иара дабон ашҟа инеиуаз ауаҩы. Дахьаԥырхагахаз агәампҳакәа, ашьҭахьтәи ашьапқәа иҩарықәгылан, аҿыҩеиҵыхны иԥарц ианнақәнакуаз, амацәыс иаакаҷҷаз ишәақь нацҭҟьеит. Адыдра иналаҩит амшә ахәаабжь.

– Угәнаҳа уара иумазааит, – ибжьы аагеит Ҭакәи. – Ацәгьа ууразы уааит, сара акгьы схарам. Ацәгьара ҟазҵо, ацәгьара рзыҟалааит. Убырҭ инарышьҭаргалааит ҳаргьы ҭыԥ ҳазымҭо.

Ашарахь ианеиха, ихкәеит амш. Даргьы иаразнак аҽеқәа аакәадырны, аԥсы асакаса днанҿаҳәалан, амҩа иныҟәлеит. Амра гылаанӡа уртҭ ԥсааиҭакра ҟамҵакәа ихалеит акаҵәара ду. Убрахьынтәи иубарҭан Аԥсны. Аԥсы иахьыманшәалаз дыҟәҵан, рыԥсы ааиҭаркырц инатәеит. Ҩымш раахыс аҿаҵа зҿахьы иаазымгацыз, рымч акаԥсара иаҿын. Аха аӡәгьы акрыфара игәы аҳәомызт.

Марҭа хаҵа мчыла данырышьҭыз аҽны, лыҩны инаркны абри аҭыԥ аҟынӡа дышҵәыуоз дааит. Уи лҵәыуара уиаҟара хырҩа азҭоз уаҩы длыцмызт. Насгьы, аԥсуа ҵасла хаҵа ицоз, лаб иҩны дандәылҵуаз дҵәыуон. Гәхьаагарак аҳасаб ала акәын ишахәаԥшуаз уи. Аха Марҭа лгәы иҭыхоз рацәаан. Дзыхьҵәыуоз «дҭахеит» ҳәа ззырҳәаз Гыџьи, лыԥсадгьыли ракәын. Аҭаца даазгоз ирзыԥшны игылан аҟарачқәа, абыржәы лара дахьышьҭоу аҭыԥ аҟны. Иара аброуп, Аԥсни Ҟарачи рҳәаа ахьеилыҵуа. Аҵыхәтәантәи акәын абрахьынтәи лыԥсадгьыл дныҟәԥшит лара. Лылаҕырӡ ныҟәҭәо дызхысыз лыдгьыл уаҳагьы илбараны дыҟамызт. Уи нахыс аҵәыуара даҟәыҵын, агәырҩареи агәаҕи рахь диасит.

Ахҭырԥа еиқәаҵәа илҿаршәыз зымҩа днахеит Гыџь. Ашьха иаавҵыҵыз амра ашәахәа лылахь инадыԥхалеит. Даныӡҕабыз амра ашьыжь аԥенџьыр иналԥханы ианылҿаԥхалак ахьышәҭҳәа дҩаҵҟьан лшьапы дҩыҟәгылон. Иаразнак лҽааилаҳәаны адәахьы дындәылҟьон. Алашара лыԥсы аҿҳәаран лара. Аха уажәы, лара лгәы илаҵакны илыҟәшәаз ахы, наӡаӡа адгьылаҿ дышьҭанаҵеит алашара лцәырӡны.

Ҭакәираа аԥсы дрыман ахылаҕьара иҭалан илеиуан. Асакаса аҩада ахагалара аҵкыс иуадҩуп ахлаҕьара албаагара. Ирлас-ырласны еибаԥсахуан... Амҩа злаҭшәаз ала, рыԥшьҩыкгьы асакаса изеицаҵагыломызт. Рыжәҩақәа аҵәа рхыҵхьан, аха уи гәарҭомызт зынӡаскгьы. Ахәлара ирымнахаанӡа Ԥанаҩ ахалара акәын иззыԥшыз, Дал ианналбаа нахыс, рыԥшьҩык асакаса еицаҵалан рныҟәашәа дырҕаҕәеит. Амҩа иахьынӡақәыз аӡәгьы дырԥыломызт. Дали Ҵабали лахьхьынӡа, ҩахьхьынӡа иқьаԥҭажәхан акәын ишыҟаз. Рыҩ-

ны-ргəара иахырцахьан аратəи аԥсуаа зегьы. Еилаҳахьан рхыбракəа. Рҵангəаракәа абгара иаҿын. Убри аамҭазы рымҩа аҿаԥхьа игеит ахысбжьқəа. Ахырацәагьы нархашəышəит. Аԥсы иахьыцҟьарҭаз ҭыԥк аҿы днышьҭаҵаны, аҵлақәа инарывагылеит дара.

– Арҭ рҳəыҩцәоуп, – иҳəеит Қьаламаҭ.

– Аламысдақәа, асакаса ҳахьаҵоу рымбаӡои! – иҳəеит Гыџь, ишəақь агəыцә ахь апатрона ндəықəҵауа.

– Еи, шəарҭ, шəыҽеқәеи аԥара ишəымоуи ааншəыжь, – ҳəа уахьынтəи игеит абжьы. – Мап анакəха, уи асакаса аӡəаӡəала шəаваҳҵоит.

– Хацәақәак шәакəыз џьысшьан, – ибжьы наиргеит Ҭакəи. – Ирласны сымҩа шəаныӡаа. Ҵəыџь Ҭакəи соуп ишəацəажəо. – Нас иҩызцəа рахь дынхьаҳəын ус иҳəеит: – Аԥсы дышьҭыхны шəсышьҭала.

Амҩа зкыз иаразнак абна инылапҟа ицеит Ҭакəи ихьӡ анраҳа. Уи урҭ раха имамызт акəымзар, рцəа иҭицараны дыҟан. Аҕычцəеи арҳəцəеи ибар ихы ихыҵуан. Имԥынҟа иқəижьломызт, уаасгьы ишьомызт.

Иааилашəшəит «Ар ахьеибашьыз» ҳəа иахьашьҭоу Ԥанаҩ ианыҩхала. Абрахьынтəи иубон Кəыдры амшын иахьалалоз инаркны, Аалӡанӡа Абжьуаа рыдгьылқəа зегьы. Аха урҭ уажəы алашьцара рхатəахьан. Убри алашьцара убрахьынтəи иҳəазо акəын аҳаракырахьгьы ишаауаз.

Акаршəрақәа рышьҭахь ауп ашьхарахьы ианыхəло. Иара убарҭ ашьхақәа рылоуп ашарагьы шлеиуа акаршəрахьы.

Иахьыцҟьарҭаз аԥсы днышьҭаҵаны, даргьы сакаса иаакəшаны инатəеит. Изыниаз иаҳа-иаҳа рҽаршьцыло, уаҵəы Ӡаԥшьаа рҿы иҟалаша иазхəыцуан. Уаҵәтəи амш, Қьаламаҭ Ҭакəираа дрыцны цəырҵшьа имамызт. Аполковники иареи рымаӡа ыҵыҵыр ҟалон.

– Уаҵә уахь неишьа сымам, – иажəа дналагеит Қьаламаҭ. – Шəара ижəдырыуеит Ӡаԥшь Алмахсиҭи Аимхааи шеизыҟоу. Сара сибар, иԥҳагьы дигəаламшəар ҟалоит. Убри аҟынтə шəаагьыжьаанӡа, џьара сҽынаԥхьаскып. – Қьаламаҭ ибзиа-

ҵәӷьаны идыруан аԥсы днаган дныҟәҵан, иаарласны ишзымгьежьуаз. Уа иӷалон аиҿыхара ду. Заԥшьаа иӷалаз шыӷалаз еилымкаакәа ишырмышьҭуаз. Убри-убри рыбжьара асҭаршын иӷынӡа акәзаргьы адырра ӷаиҵар иҭахын.

– Уи аԝнаҭаҿы ҳаргьы иаҳҭахны акәӡам ҳашнеиуа, аха ҳзыҟәшәаз убоит. Аԥсы лаҳаҭыр аӷынтә ҳаршьуазаргьы, иӷалаз аиаша реилдмыркаакәа рԥырҵшьа ҳәа ҳамаӡам, – иҳәеит Такәи, абри аус Қьаламаҭ ихы ахьалиго игәамԥхакәа.

– Урҭ иашан ҳаилыркаап ҳәа угәы иаанагома? – дҵааит Қьаламаҭ.

– Ҳара иаҳуалу ӷаҳҵоит, дара ишырҭаху ҳаилыркааит. Убри аӷынтә ҳаԥшьԝыкгьы ҳаицнеиуеит, – иҳәеит Ҭакәи, Қьаламаҭ ииҳәаз даҟәмшаҳаҭхауа.

Қьаламаҭ длеихаԥсы дцеит. Иамуит игәы иҭеикыз анагӡара. Иԝныҵӷа игәы амца лҭагьежьны илхыблаазшәа, ихьухьууа иааихьит. Агәаӷ дакны дагон. Ҭакәи дышьны, иаргьы иҽишьыртә еиԥш, аҭагылазаашьа иман абыржәы.

Итәан рыԥшьԝыкгьы рхы рыҟәжь ҿымҭ-ԥсымшьҭ, аҵх акыр инаскьаанӡа. Ҵԝа змаӡам агәырԝаҟәа рыӷрыхон рызынтәыкгьы. Аха зегьы реиҳа изҵаара хаданы ирҿагылаз раԥхьаӷатәи рыԥсҭазаара амԝа хада акәын. Дара макьана ишыҷкәынцәазгьы, аԥсҭазаараҿы ԥышәа дук шрымамызгьы, рхеидкылара ӷәӷәан. Иаӡрыжәхьан аамҭа бла ҵарыла иахәаԥшыргьы. Рхыхьчаразы ирыцхраауан акгьы рхараӡамкәа, ахара рыдҵаны, рыдгьылаҿ анхара иахьаҟәиҭымыз.

Ауаԝ иларӷәра, харада-барада жәытәнатә аахыс иаҵагыломызт ашьха уаа. Рымч ха имха уи иаҿагылон. Аԥсра еиҳа ирзымариан, ахыларӷәра аасҭа. Убри акәиц ирыӷраз акәын, абарҭ арԥарцәагьы, адунеи дуӡӡа залымдарыла иҭәу аҿы, дара цәыкәбарк ишаӷаразгьы, уи амчра аҿагылара зыргәаӷьуазгьы. Адунеи иҟәу ауаатәыԝса зегьы, рҽеидкылан ацәгьара изаҿагылар, усӷан ишәарҭахомызт иара адунеи ахаҭа. Аха иара ацәгьарагьы ахы ланарӷәырц агәы иҭаӡам. Убри ауп адунеигьы ашәыҭҳаҟәа ахаҿы ианыҵраны изыӷам. Ацәгьеи абзиеи реиҟәԥара иаӡрыжәуеит ауаа. Аха рыцҳарас

иҟалаз ауаа цәгьақәа шҭахо еиԥш, ауаа бзиақәагьы ҭахоит. Уи еилых дамаӡам. Иара иаздырӡом, ауаа бзиақәа шаҟа иагхо аҟара ишеиҭымхо…

Ауаа шҳамқәа ирыхҟьаны шаҟа қыҭа ҟалахьоузеи Аԥсынра.

Ақьаԥҭақәа ахьырацәоу атәыла ианакәзаалакгьы ишәарҭоуп. Ахәра ҕьаӡом, ашьа аҿыжжуеит: Убри азы акәхап аԥсуаа изаԥырҵаз, ԥсра зқәым ахәра ашәа. «Ахәрашәа хьаа хҽыгоуп», – дҕызы-ҕызуа дналагеит, ажәытәӡаӡа зны зыхәра мҕьаз аԥсыуак. «Ахәрашәа хьаа хҽыгоуп», – уи ашәа неимырда-ааимырдеит. Лоуныҭә иаагәынқьит Аԥсынрагьы.

Алаҕырӡ нарҿыҵкьасеит ахра дуқәа. Иҟәашӡа ишлеит Ерцахә ашьха.

«Ахәрашәа хьаа хҽыгоуп», – игәы инҭиҳәааит Ҭакәи ихы икәаҽ дахьтәаз.

Амза ҩагылеит. Уаха еиҳа аныҟәашәа аарццакызшәа акәын ирласны ажәҩан агәахьы ишҩеиуаз. Иҭылашьцаа иҟаз аԥсҭақәа, аҭылашаара иалагеит.

– Шәыҽшәырхиа, амҩа ҳақәлоит. Ишаанӡа аԥсы днагатәуп лаб иҿы, – иҳәан, дҩагылан аҽеибыҭара далагеит Ҭакәи.

Ашьхарахь ианаацәылашоз, Марҭа илыҵалан, лаб иашҭа инҭалеит. Амаҵуҩы ида аӡәгьы дымгылацызт. Уи амаҵурҭа дындәылҟьан, ашҭа-агәҭаны иааихьаз Ҭакәираа днарԥыххылеит.

– Ари закәызеи? – дҵааит амаҵуҩы.

– Аԥшәмацәа рҿых ҳәа, – Ҭакәи ибжьы наиргеит, амаҵуҩы иахь.

Акәасқьа даадәылҟьеит Лаԥшь. Уи ишьҭахь – Нырбеии Алмахсиҭи.

– Ари змааноузеи? Шәызҵоу асакаса ианыда? – дҵааит игәы нҭаҳан Лаԥшь.

Аԥсы дрыман акәасқьахь иҩхалан азалаҿ ацәарҭаҕәы днықәырҵеит Ҭакәи иҩызцәеи иареи.

Ауаҩы еилаҩа, дааижьҭеи чҷаԥшьк зхаҿы иқәымлацыз, иԥҳа дыԥсны асакаса даныз шәа аниба, ихлахаҵ аагьежьын, дкаҳарц акгьы ааигымхеит. Иблақәагьы лашьцеит иаразнакы.

– Ҳаҳәшьа! – дныҩныҵәааит Лаҧшь.

– Уеаанкыл, – иҷкәын иахь ибжьы наиргеит Алмахсиҭ. Нас ихы инапаҿы иааганы, Ҭакәи иахь даатҵаат: – дызшьыда сыҧҳа?

– Умаҳә, аҟарач дишьит.

Аихац иҭаку абжьасқәа реиҧш, иааилагьежьит аишьцәа. Лаҧшь егьи ауаҭах ахь дныҩнаххын, атапанча иман даит.

– Наҟ унах уабџьар! – дыҳәҳәеит дахьгылаз Алмахсиҭ. – Иҟалаз сзеиҭаҳәа, – Ҭакәи днеизыҧшит.

– Ҳцеит ҳара Ҟарачы, Марҭа лыҧсҭазаара шыҟоу еилаҳкаарцы, – дналагеит изыниаз раҳәара Ҭакәи.

– Уи шәара шәусс иалааз! – дныҩныҵәааит Лаҧшь.

– Уеаанкыл! – деиҭанаиқәҟаат иҷкәын Алмахсиҭ.

– Ҳнеит ҳара Ҟарачы, Марҭа дахьрымаз. Аха Марҭа уа хаҵа дрымамызт. Марҭа уа тәыс дыҟан.

– Уи агәра зласургозеи? – ихаҧыцқәа аҿҿа рыцгеит Алмахсиҭ.

– Марҭа лхаҵа Муса Баҭчы, лара дкажьны ҟарач ҭыҧҳак лахьдиасхьан. Аҩны данааиуазгьы ишлыхәҭамыз длызныҟуон. Дыбналахьан лара, абрахь сзаауазар ҳәа. Аха илыхьӡан, ддыргьежьит. Убысҟан шьамхыла дларгылан лыхцәы хиҵәеит.

Гыџь ихҭарҧа иҭаз Марҭа лыхцәы ааҭганы, инеиҵыхны лгәы иныҟәиҵеит. Алмахсиҭ даашаҵәы-шаҵәын, игәы дынкыдсылеит. Лыхцәы аашьҭыхны днахәаҧшит ишҿахҵәаз. Убысҟан ибжьы неиҵыхны аҩны дныҩныгӡит.

– Аа, уаргьы саргьхандаз, аҟарачажә, дышҧоуфеи сыҧҳа.

– Нас уи ишҧаиҧсыхәо, саб? – иҳәеит Нырбеи, иаб иикыз ахцәы ааимхны иаҳәшьа лгәы иныҟәҵо.

Алмахсиҭ иҷкәынцәа днарыхәаҧшит. Уи ихы-иҿы зегьы гәырҩала иҭәын.

– Уажәшьҭарнахыс шәареи сареи адәы ҳақәзаара башоуп, ҳшьа аауааны.

– Уи иҟаиҵаз ацәгьара ихы ақәиҵеит, – иҳәеит Гыџь.

– Ишҧа, иҧсы ҭаӡами? – дҵаат Лаҧшь.

– Сара дысшьит.

– Ишәҳәа акакала ахҭыс шыҟалаз, – ишьапқәа дрызнымкылошәа аниба, иааигәа игылаз аҟәардәаҿ днатәеит Алмахсиҭ.

Ҭакәи иеиҭеиҳәеит иҟалаз ахҭыс шыҟалаз акы аанмыжькәа. Аҵыхәтәаны иажәа анхиркәшоз абас ациҵеит:

– Ҳара ҳлымбар иахьагьы лыԥсы ҭазаауан Марҭа. Убри азы гәыбӷан ҳашәҭар шәылшоит. Аха уԥсы шҭазалакгьы ҟалома. Ҳгәы иаанагомызт ҳамҩа кны иҳаихсуаз аҟарачқәа рахь дцәырҵуеит ҳәа. Убри зыҟалҵазгьы ҳара ҳаиқәлырхарц ауп. Егьа лҳәаргьы дигәаҕьуеит ҳәа дыҟамызт лхаҵа. – Пыҭк иеаанкылан иажәа инациҵеит: – Алмахсиҭ хаҵкы, ҳара ибзиаҵәҟьаны иаадыруеит ҳшуҭахым. Ҳара ҳҭахара уара узыҳәа ишжәҩангәашәԥхьароу. Аха егьа ус акәзаргьы, абыржәы уаҳгәыҵамсын. Аԥсыжраҿ ааира азин ҳаҭ.

Ҭакәи иажәа аԥшәмацәа рганахьала аӡәгьы аҳәҿимҭит. Уи иаанагоз дызрыҳәаз мап ицәкра акәын. Иҩызцәеи иареи адәахьы индәылҵит.

Алмахсиҭ иԥҳа лҭахара, абжьуаа ирхыҵәеит иаразнак. Ауа-аҭынха ҵысит. Уахгьы-еынгьы ашҭа уаала иҭәын. Марҭа лыԥсышьа атәы ыркәараҵаны акәын ишреиҳәоз лаб. Иԥҳа дыԥсны даазгаз ахара наҟ шаҟа ирықәижьуаз аҟара иара ихы алигон. Ауаҩы ганк мацара ада данзымхәыцлак, иуаҩытәыҩсара ацымхәрас, агыгшәыграхь дианагоит. Ӡаԥшь Алмахсиҭ гыгшәыг ҟазшьан имаз абарҭ амшқәа. Адәы иаҵәараҿы иибоз ҳәынҵәан. Аӡыхь цқьа дыӡхгыларгьы ӡмахын дыӡӡааԥшылоз. «Ақәыџьма иагьа иуааӡаргьы, аблақәа абнахь иԥшуеит» ҳәа, ззырҳәоз диҩызан иара.

– Аиаша зроумҳәозеи ауаа? – иҳәеит иаб днаидгылан хәылбыеҳак Наҩеи.

– Наҟ усҭыҳә, – иҵкәын днаиқәхәааит Алмахсиҭ. – Иарбан иашоу иуҭаху? Абрагьцәа асакаса данҵаны дузааргеит уаҳәшьа... Ҳамаҳә хазына инеигәыдҵаны дыршьит. Уара угәы иаанагома, урҭ ирҳәаз сара агәра згеит ҳәа. Уахь рцара зыхҟьаз узымдырӡои? Уара уакәын изыхәҭаз Марҭа лҭыԥ аҿы иԥсны ақәзаара. Ӡаԥшьаа ҳцәа ԥызеыз. Знапала зхы зжыз.

– Унапала ухы ужыр еиҳа еиҕьуп, уԥсы шҭоу уаб уижыр аасҭа. Уара уԥсы злацәгьоу ала, егьырҭ иухшазгьы сымҩа иқәуҵараны уҟоуп. Зыԥсы дшыкәҿоу амц зҳәо, бзиа узлазбарызеи уара.

– Шәиԥхьыӡ уқәзааит, Заԥшь-иԥа Наҩеи. Уара бзиа субар аҵкыс амаҭ сықәҵәиашар еиҳа еиҕьуп. Уаҳа сааигәа умааин, суацәажәарцгьы сҭахым, – иҳәан, иҷкәын днеиԥырҵит Алмахсиҭ.

Аԥсыжра аԥшьаша иақәдыршәеит. Убрии-убрии рыбжьара абзҳәацәа абҕа дырҵысит. Алмахсиҭ иҷкәынцәеи иареи убриаҟара рхы ҭырҟьеит, рыԥсы дааныжьны, ршәақьқәа кыдԥаан, Ҭакәи ишьҭалартә еиԥш.

– Ҳаи, ахәыц агәҭа еиҟәзыршәоз Заԥшь Алмахсиҭ, – иҳәеит Ачба Зосҳан, аԥсы дҵәыуан данықәҭ, Алмахсиҭ зымҩа днаскьаԥхьо. – Иухьзеи? Ишԥыкәу уҩны ишыҟаз ишушьҭыз ацәгьоуцәа. Уԥҳа дышьны дузааргеит. Умаҳә иакәзар, илгеит. Уажәшьҭа шаҳаҭ дыҟаӡам, аиаша уазҳәода. Урҭ абжьуаа ирыланаҭы, бзиарак ҳаниараны ҳаҟам ҳара.

– Сгаӡахеит, Зосҳан, сгаӡахеит. Ахыкуалаа сгәыдырҵеит алахшақәа. Аха саангылараны сыҟаӡам. Суахьад среигӡом. Сыдгьылқәа хәҭак ԥҵәаны исҭоит убырҭ зшьуа. Абри аҩнгьы сҭиуеит, иаҭахханы иҟалозар.

– Уеилыскаауеит, Алмахсиҭ. Уӡҕаби умаҳәи рҭахара гәыҿкааганы иаҳзыҟалеит зегьы, – иҳәеит Зосҳан, иахьынӡаилшоз Алмахсиҭ игәы ашҳам ахьшьуа. – Уара уҷкәын Наҩеи иеиԥш, иҳалыԥсааз рацәаҩуп. Сара сашьа-иԥа Хабыгә ихьӡ-иԥша мап ацәикын, анхацәа рыфҩы ихышәшәо адәы дықәуп. Ҭакәи иҩызцәеи иареи икәа иҭаршәны иҵәахуеит. Уазхәыци, ҳабакылсуеи нас хаԥхьаҟа ҳара.

Хабыгә иҭызшәа даламцәажәеит Алмахсиҭ. Уи иҿаҿы дычҷон, аха арахь дибаны даанхомызт. Ала уаԥхьаҟа иануԥыло, иҵыхәаршәшәо, ушьҭахьҟа ианиаслак ицҳауа даҩызан.

Дааит Хабыгә аԥсыжра аҽны. Ихы-игәы далырсны диҵәуеит ақәра хьымӡа Марҭа. Аҭынхацәа днарыдашшылан,

аштә дынтытцны дцеит. Хабыгә апсы лахатыр азы ихәтаз ќаицеит акәымзар, зынӡаскгьы итахымызт Алмахсит иаштә аталара. Дицәымгын дахьышхамыз атцыхәала.

Аполковникгьы даaит апсы дыржааӡа хәылбыеҿхак. Уи иаара зызкыз даеакӡан. Ипсыз длыцәнымхо дыќамызт. Иитахыз Ҭакәи ишьтa маншәалан архара акәын. Убри ауп апшәма днаскьапхьан дызиацәажәазгьы. Урт ныҩналеит Марта мчыла хатца данишьтуаз дзыҩнагылаз ауадаҿы.

– Сгәы иалоуп, даараӡа узыниаз.

– Угәы иалсра анцәа иузааимгааит, – ихәеит Алмахсит, урыс бызшәала. – Исабжьоугозеи, аполковник ухатцкы?

– Изааумышьтзеи, урт апсыжра аены?

– Иахьызбо сзычхауам.

– Уи аус иахәом.

– Урт апсыжра аены иааирц азыхәан ажәа нырымтцар ќалашам, мап рцәумкроуп.

– Мап рцәыскхьеит урт сара.

– Иакәым ќаутцеит. Иагьа ус акәзаргьы, ауаҩы дырзушьтыроуп апсыжраҿы ишаaушьтуа ала.

– Ааи, аха сыпха данызжуа аибашьра халагарыма ара?!

– Хысрада зегьы сырманшәалоит. Сара истаху Ҭакәи икра ауп, ипсы штоу, – ихәан адәахьы дындәылтцит Маевски.

Наҩеи, аполковник дшааиз аниба нахысгьы, ицәа иалашәеит уи дзышьтаз. Апенџьыр атцаќа дгылан дазыӡырҩуан урт реицәажәара. Аматц зуаз Махьал дипхьеит Наҩеии.

– Уара иудыруама уажәы, Ҭакәираа ахьыќоу?

– Ааи, издыруеит.

– Абыржәытцәќьа амҩа укәлароуп.

– Ирасхәозеи?

– Саб ауаҩы дырнитцаргьы, апсыжра аены имаароуп.

– Еилкааут, – ихәан, Наҩеи днаидќьан дцеит Махьал.

Ӡапшь Алмахсит иаштә тбаа ду иазкуамызт ауаа еизаз. Ҭауади-аамстеи нхаҩи кылсит, апсы лҿапхьа ируалу нарыгӡарц. Ҩажәааҩык аказак псуа матәала рҿеилахәаны, рҿыр-

ҩашьан аҵьар ирылан. Аполковник аԥсрахьы дымнеикәа, нырцә ахәаҿы дыԥшын, Ҭакәи дыкны данизааргo ҳәа. Аха уи иԥшра лҵшәадахеит. Ҭакәираа маaӡеит аԥсрахьы.

Ҩажәижәибжьтәи ахы

Аполковник дараапкит дахьыманшәаламхаз Ҭакәи икразы. Убринахыс ақыҭақәа дыцҳауа дрылалеит. Рыфатәрыжәтә зегьы анхацәа ракәын излыҵуаз. Ауаа еизганы драцәажәауан.

– Шәара шәыхьчаразы ауп сзыҟоу сара ара,– ҭарҵьманла ибжьы неиҵыхны ажәлар инарылаиргеит Иван Иван-иԥа. – Шәара ишәылиааитишәԥырхагоуауаа. Убарҭрҭыԥикәымҵакәа сара арахьынтәи цашьа сымаӡам. Шәара шәаӷацәа дреиуоуп Ҵәыцьба Ҭакәи. Уи аҳәынҭқар изакәан, шәара шәзыҳәан абзиа зхәыцуа даҿагылоит. Иуаажәлар ирзеицәоу акәымзар, ирзеиӷьу ҳәа акы дазхәыцуа дыҟаӡам. Убырҭ реиԥш иҟоу аҿар рдацқәа заанаҵ иҵыжәжәатәуп, акәымзар, амилаҭ еиларгар ҟалоит. Убри аҟынтә ауп ҳаргьы абрахь ҳзаашьҭу. Шәшьапы шәықәҳаргыларц. Агәра шәсыргоит, Урыстәыла иадгылаз аԥхьаҟа иԥсҭазаара шыбзиахо.

Ажәлар ҿымҭ игылан, рхы рықәжьны. Ирзышьҭымхуаз еидара хьанҭан аполковник иажәақәа. Ауаҩытәыҩса ицәа аҟара агәырҩа зҭаӡо акгьы ыҟамзаап акәымзар, шәышықәсала аԥсуаа ирықәӷәӷәоз амчрақәа еиҟәымжәар ҟалон. Ахаҳәҭцәҟьа уршыргьы иԥжәоит, ахра дуқәа еилаҳауеит, ршьапқәа ирықәҟьҟьан. Еиҟәыԥҧоит аокеан еиқәшәы ихыжьлоу аҵаа дуқәа. Иара адгьылгьы хыцхыцуа иҵысуеит. Аԥсабара иаҭаххар, иззымиааиуа акгьы ыҟаӡам, ауаҩытәыҩса ида. Аанкылашьа змам ауаатәыҩса рыцәқәырԥа ауп. Иахьахәҭоу иандәықәла.

Ажәлар ргәаҵа иҭажьыз агәаӷ пеипеиуа, ихыжжы ацара иаҿын. Убырҭ ачҳара ду змаз ажәлар даарылҵны, илабашьа ларсны ацәажәара далагеит Баалоу Мадлеи Башьхәыҭ-иԥа.

– Ажәлар шәхаҵкы! – ибжьы наиргеит иара. – Зегьы ишәаҳаит ҳәа сгәы иаанагоит ахылаԥшҩы иихәаз. Ҳәара аҭахума уи дҳахӡызаауа дахьаҳхылаԥшуа, иҭабуп ҳәа иаҳҳәоит, ус акәҵәҟьазар. Аха сиазҵаар сҭахуп. Убри аҟынтә сажәақәа еиҭазго арԥыс, акы агмырхакәа илымҳаҟынӡа инагӡала. Идыруазааит ҳара бикәын дшаҳҭахым. Зқьышықәсала абри адгьыл аҿы ҳанхон ҳгәырҩеи ҳгәырҕьареи еиҟараны. Агәырҩа ҳзааргон аҕацәа, ҳара аӡәгьы ҳшиԥырхагамызгьы. Агәырҕьара уи ашәалҟьамра иаҳзаҩызан. Аха убарҭқәа зегьы ҳарцәынханы ҳаҟоуп иахьагьы. Ҳаԥхьаҟагьы ҳҟалап ҳәа ҳгәы иаанагоит, џьара цәқәырԥа дук ҳамызӡәӡәозар. Аԥсуаа Урысҭәыла ҳадлеит, ахылаԥшра бзиа ҳарҭарц азыҳәан. Уиаахыс иҟалахьоу бзианы иудырууеит, уара аҵара змоу уаҩуп. Даара азалымдаракәа ҳҭадыргылахьеит шәара шәгенералцәа. Ишакәым иҳахцәажәеит. Иқәҵны имцар ҟамлеит ҳабжеиҳараҩык. Ҳаԥсаҟьаны адунеи ҳақәԥсоуп. Убарҭқәа зегьы шәара шәыбла ихаабаалоит, ахылаԥшҩы. Џкәынцәақәак бналазар, рыԥшааразы даҿа мҩак ԥшаатәуп. Убарҭ рзы иаҭахума жәларык рыргәаҟра? Суҳәоит иҟалозар, иумыргәааан ауаа, усгьы ишыҭҟәацра иҟоуп, – иажәа уа иаанкылан иҭыԥ ахь днеины днагылеит Мадлеи.

Ахьҭа иареиџьны иамоу аҵиаа, шәалҟьамрак анақәԥхалак аԥсы шҭало еиԥш, Мадлеи иажәақәа ажәлар рыбҕа еиҵнахит. Рыжәҩа иқәжьыз аидара нықәыҩрит.

Иҟам даҽа мчык, ажәа аҟара ауаҩы дзырԥхо, амчгьы изҭо.

Зосҳан Ачба, Мадлеи дцәажәонаҵы, дахьтәаз дшаҵәышаҵәуан. Игәы дахаԥжәон. Уаҟәыҵ ацәажәара ҳәа наиқәҿиҭырцгьы нақәикит, аха иҽааникылеит. Уи идыруан, Мадлеи анхаҩыжәлар рҿы имаз акапан. Абжьуаа рҿы ус дук аныҟалоз дадымгалакәа ирыӡбуамызт. Ашьа зыбжьаз аиҕацәа еиниралон иажәа ԥшӡа ала. Ихаҵкыс пату рықәиҵон иуаажәлар дызлыҵыз. Убри азакәын Зосҳан изиҭахымыз Мадлеи иҽиҿажьра. Иахьынӡалшоз ихы ивигон. Аха уажәы, аполковник иахьибоз акы имҳәаӡар, «асас ду» ҳәа иара дызшьҭаз

дицәгәаар ҟалон. Убри аҟынтә дахьтәаз дыагылан, ижәлар дларылаҧш-аарылаҧшны, уиҟара иҭахӡамкәа ацәажәара дналагеит, ибжьы ҭахәыҽ ыҭганы.

– Ихаҵкы ҳасас, гәык-ҧсыкала ииҳәаз ажәақәа даҽакала еилкаатәым. Ҳара иахьа ҳажәлар мыахҟьартә еиҧш, аҭагылазаашьа ҳамам. Аурыс ҳәынҷар ииҳәо ҳара ҳзы изакәанзароуп.

– Аурыс ҳәынҭқар ииҳәаз ҳара ҳзы изакәаным ҳәа зҳәада? Иҟалап уи ҳара ҳзыҳәан азакәан бзиа аҧиҵозаргьы, аха ҳара ҳҟынӡа даҽакала иаазго роуп сара сызҿу, – ҳәа ибжьы наиргеит Мадлеи дацрамлакәа.

– Уара уанцәажәоз суҧырхагамхеит, ус анакәха, саргьы сажәа сырҳәа, – иҳәеит Зосҳан, Мадлеи ишҟа ихы нарханы, иажәақәа дырмықәыҕәҕәацәакәа. – Убри азакәан ҳахыҧар, ҳара иаҳзеицәоуп акәымзар, аҳәынҭқаргьы акгьы ихьуам, аполковникгьы ихы хәыцк алшәом. Убри аҟынтә абрагьцәа ықәцатәуп.

– Уи шҧа? – бжьык геит ажәлар рҟынтә.

– Ишҧа умбои, – иажәа анагӡара далагеит Зосҳан. – ишәыдшәымкылан, шәыыны иаинеиуа. Амла иагозар, мгьал ҽыҭк дышәмыркын. Ахьҭа иагозар, ирышәымҭан гәырҧхагак. Шәара шәзыҳәан ҳдыргәаҟуеит, абна шәылҵны, аҳәынҭқар изакәан шәҽашәҭа ҳәа рашәҳәа. Мап анакәха, мчыла илаагар акәхоит.

«Иашоуп, иаша», – ҳәа хыык-ҧшьыык раҟара рыбжьқәа геит. Егьырҭ зегьы еиқәышьшьы игылан.

Убырҭ абжьқәа игаз амилаҭ рчымазара акәын. Зқьышықәсала хәышәтәышьа змамыз. Убас зыбжьы зыргоз ракәын Аҧсадгьыл шьапҿаршә азуны ҿыцха аҳәынҵәа илазыжьуаз.

Рыцҳарас иҟалаз, убри еиҧш иҟоу абжьқәа амчра рымоуп есқьынгьы.

Ажәлар еилыҵны ацара иалагеит. Урҭ рхы атыҟә аахазшәа, ҿымҭ-ҧсымшьҭ инеиуан. Шәымҭақәаак рыла адәы ҭацәит. Иаанхеит Ачба Зосҳани уи ишькылкыыцәеи, аполковники аказакцәеи, Башьхәыҭ-иҧа Мадлеии.

– Шәуаажәлар шәхымхәыцуа иалагар, уи ҽеим, – иҳәеит аполковник аҭәы налатаны.

Зосҳан уи ақәҿимҭит. Ихы иқәжьны дгылан. Ибеит ажәлар рычҳара хыжжны ишцоз. Урҭ шицәымҕызгьы, изаҧсамызт уажәы рҿагылара. Аӡхыҵра ду аан, аҧаҩ ааигәаны ахықәгылара шшәарҭаз еиҧш акәын, аҭагылазаашьа шыҟаз. Иуааҗәлар акы иаргәамҵны иаақәгылар, аҭыӡшәа далаҳар ҳәа дшәаны, сасра ҳәа хара дцон. Ма дычмазаҩхазшәа ҟаҵаны дышьҭалон. Уи хыхьчагас иман иара.

Аҧсуаа уи аҩыза аҟазшьа рымамызт жәытәнатә аахыс, аха аҵыхәтәаны ичмазараны ирылалеит акәымзар. Ауаа лаҟәқәа рҵыхәалоуп Аҧсадгьылгьы зҭахо. Аха, иџьоушьаша, иара Аҧсадгьылгьы урҭ шьаҧҿаршә азыруаанӡа иагәыҵаҳәҳәаны иахьамоу ауп. Нас хланҵы иандәықәырҵалак уаанӡа иаҵагәаны иамаз аҵеицәа рыда ҵаргәа амоуа иааҟалахуеит.

Абасоуп аамҭа шеиҧшьу еиҿҟьаанӡа. Дцеит аполковник иказакцәа иман. Аизара ахьымҩаҧыргоз иаанхеит ҩыџьа. Аҭауад Ачба Зосҳани анхаҩы Баалоу Мадлеии.

– Мадлеи, уа узгылоузеи, уааи арахь, исоуҳәо саҳарц сҭахуп.

Мадлеи днеины Зосҳан иаҧхьа ахаҳә шкәакәа дныкәтәеит.

– Ҳаҧсадгьыл иҳананажьуам, Ачба Зосҳан, ҳхымҩаҧгашьа…

– Иазааузеи умҳәо?

– Иазаамуз ҳәа иҟоузеи…

– Уеизгьы?

– Аҳәатәеиқәымшәара.

– Уи шҧа?! – иааџьеишьеит Зосҳан.

– Ишҧа умбои, ухаҵкы, Аҧсадгьыл ухашҭны, ухы мацара уашьҭалар, аҳәатә еиқәымшәарагьы анцәырҵуа убысҟан ауп.

Зосҳан еиликааит Мадлеи иҟаиҵаз аҽҧныҳәа иара ишизкыз. Иаргьы иҟаиҵеит аҽҧныҳәа.

– Уара ухы уашьҭаӡами, Мадлеи?

Мадлеи иҟаиҵаз аҽҧныҳәа аҭак шиоуаз дырны, заанаҵ иҽирхиахьан ииҳәашаз азыҳәан.

– Сара схы сашьҭазар, уара уеиԥш, смал агарҭа смоуа сыҟамзаауаз.

– Амал зырҳалакгьы дҟалома, уара абзиара збаша, – даацышәырччеит иҭахӡамкәа Зосҳан. – Изухауршҭуазеи, сара жәытәнатә аахыс Аԥсны знапаҵаҟа иҟоу сышрышьҭамҭоу.

– Зхы пату аҟәызҵо анхаҩы шәара шәызусҭцәоу ихаиршҭыр ҟалома. Усҟан анцәагьы иҳанаижьуам. Аԥсны зырԥшӡоз шәара шәакәын. Аха ишәхашәмыршҭыроуп иара шәаргьы, иара Аԥсны шьаҟас иаҵагылоу анхаҩыжәлар шракәугьы.

– Ассир уалаҟоуп, Мадлеи! Аԥсны шьаҟас иаҵагылази аԥхьаҟагьы иаҵагылараны иҟоуи Ачааи Чачааи роуп. Егьырҭ зегьы урҭ ирхьыԥшуп.

– Рыцҳарасгьы иҟалаз, шәара шәымч зырӷәӷәо ауаа ахьышәхашҭуа ауп. Иаахтны ҳаицәажәап, Зосҳан, уаргьы саргьы. Ҳанхьаԥшып ҳашьҭахьҟа, аҭоурых ахь… Аԥсны иахҭнагахьоу сара исымҳәаргьы, ибзиаӡан издыруа уаҩуп уара. Ажәытә аԥсуаа амыҟәмабарақәа рацәаны ишрықәшәалозгьы, усҟан рыҩны иҟан. Амилаҭ рыԥсадгьылаҿ ианыҟоу изықәшәалакгьы рхы ҿырхуеит. Шәара шәыжәла фырхаҵарыла анхаҩыжәлар рыдкылан акырынтә еиқәдырхахьан Аԥсны. Аицнеира ду рыман рызегьы. Убри азакәын Кавказ хьӡи-ԥшеи ҳаман ҳзықәызгьы. Аха ишԥаҟалеи аҵыхәтәаны. Ҳаилибамкаара иахҟьаны иқьаԥҭажәхеит Аԥсынра. Амшын иныӡхыӡла ицеит ҳауаажәлар. Иҭацәит Дали Ҵабали. Ихыӡаит Ешыра, Абжьаҟәа, Гагра. Абжьуааи абзыԥқәеи ҳабжеиҳараҩык ҳақәӡаит. Харада ахара ҳадлеит аԥсуаа. Нас ари ҳәатәеиқәымшәароуп изыхҟьоу акәымзар, аҽнышьыбжьон милаҭк рыбжеиҳараҩык ықәӡаауа убахьоума?

Зосҳан даагылан даалеиҩеит. Аҟәԥараҿы иҕьазкны иалахаз иеиԥш акәын ихы шибоз. Мадлеи иажәақәа дрыгәҭасуамызт. Еиҳагьы дырзыӡырҩыр иҭахын. Избанзар, иара анхацәа шыҟәнишьозгьы, Аԥсадгьыл азҵаараҿ ишакәым уивалар иуамызт. Дааины иҭыԥ аҿы днатәан, Мадлеи иахь ҿааиҭит:

– Ҳауаажәлар мҳаӡыырра рцара ҳара Ачаа иаххароуп ҳәа сгәы иаанагом сара, – иҳәеит аҭынчра иҟалаз еилаго.

– Ачаа мацара ирхароуп сҳәама сара, – дызлаз ахәыцра даалҵит Мадлеи. – Аурыси аҭырқәеи неилалан, милаҭк ҳақәырхит. Убысҟан ҳауаажәлар рҳәатәы еиқәшәазҭгы, абри аҩыза ахлымӡаах зыҟаломызт ҳадгьылаҿ.

– Аҳәатәеиқәымшәара азҵаара уара ишуҳәо ала имариам, амилаҭ рхы аԥшатлакә анҭасуа.

– Шә-ашәак здыруаз ардәына ахы ахьшьыцба анықәс, ашәакгьы шагәаламшәаз иаҩызоуп иуҳәаз, ухаҵкы. Аха даҽакы сҳәаргьы сылшоит сара. Ҳара ҳхы аԥшатлакә шаҟа иқәсхьоу аҟара ҳҟәышхар ҳахәҭоуп.

– Аригь, сашьа иԥа иажәақәа иреиԥшшәа ауп ишыҟоу, ус акәӡами, Мадлеи?

– Уашьа иԥа аҭауад ду Хабыгә иеиԥш даҽа хәҩык Аԥсны иҟазар, аԥсуаа ҳабҭа абас икәадахомызт.

– Ишсоуҳәара, Мадлеи, дызлашәыхәозеи Хабыгә шәара?

– Дҳахәарц иҭахуп, аха ишьапы неихигар, шьапҿаршә ишәҭоит. Угәы иалымсын, аха Хабыгә иԥырхагоу раԥхьа угылоуп уаргьы.

– Сгәы нумырхан, – деицрашәаны дҩагылеит иара. – Сашьа иԥа дымҩахҟьеит, диаӡаит. Уи аԥсцәа рахь дшьоуп.

– Мап, Зосҳан, – иҳәан, Мадлеи даагылеит. – Ус уихымцәажәан Хабыгә Ачба. Ҳара анхаҩыжәлар уи аауаны ҳаҟаӡам. Ус ишышәҳәаҵәҟьогьы ҳабҭа кәадам уажәшьҭа. Аԥышәа ҳауит, ҳазҭахуи-ҳазҭахыми еилаҳкааратәы еиԥш. Иабаҭахыз иахьа аҵәгьы мблыкәа акәацгьы ӡуа ҳәа уцәажәара?

–Нас,ишԥауҭахызуара?Изшәасҳәазаалакгьыдыргәаатәым аполковник. Ишәмаҳаӡаци, урҭ зыргәааз ажәлар ирыхьыз?

– Иаргьы ҳаимыргәаароуп нас... Ҳара ҳажәагьы дазхәыцааит. Ари адунеи зегьы шатәыс иара ирымҭазар...

– Адунеи иара итәуп уажәазы.

– Нас ус ҟоумҵан ҳәа иаҳәара азин шәымаӡами?

– Иҳамаӡам. Ҳара иаҳхарақәоугьы ыҟоуп. Ажәлар еилазго рыцҟьатәуп иаарласны. Мап анакәха, ҭынчра ҟалараны иҟаӡам ара. Ҵәыцьба даԥырхтәуп.

– Избан, Аҵәыцьба шәгәы дыҵаханы дзыҟоу? Ҳара ҳзыхьчо хҵеира ҳзымҵәахуазар, нас ҳабатәи милаҭу?!.

– Уа суқәшаҳаҭуп, Мадлеи, аха иҵәахтәу абрагьцәа ракәым.

– Нас еиҳа иҵәахтәқәоу зусҭцәада. Амилаҭ зҵаарак анықәгылалак, руаажәлар ирыхәаша ажәак рҳәар, раԥхьаҟа ирԥырхагахар ҳәа ишәаны зҽызҵәахқәо роума?

Мадлеи иҟаиҵаз аҽԥныҳәа алаҿимҭит Зосҳан. Уаҳа еибымҳәакәа инеиԥырҵны, доусы рымҩақәа инырнылеит.

Аилибамкаара иахҟьаны, абас хаз-хазы амҩақәа ирнылон шәышықәсала аԥсуаа. Урҭ амҩақәа еиԥыломызт акыраамҭа, изықәшәараны иҟаз ацәгьарақәа ирниаанӡа. Амашәыр ианаиалак акәын ианҿыхоз, рхы ианасуаз. Аха уи Аԥсадгьыл акгьы иахәомызт. Заанаҵ иазхәыцтәын. Ацәгьара иааннажьыз ашәахсҭа ахаҿы ианылаанӡа.

Ҩажәижәаатәи ахы

Иаҳәшьа лымшҩынҩажәа аныҟарҵа нахыс, Лаԥшь аҩны ихы изыҩнамкит. Дгәаҭеиуа ашҭа дықәын, шьыжьы инаркны иаахәлаанӡа. Ихы дацәажәон. Уажәы-уажәы игәалашәон иаб ираҽԥниҳәоз «шәшьа шәзымуит».

«Схы зқәыскрызеи, – гәаныла иҳәон иара. – Ишԥаҟасҵари, сабацари? Изхараҵәҟьада саҳәшьа лыԥсра? Лхаҵа иакәзар, уи дҭахахьеит. Абыхәба Гыць дабасԥыхьашәо? Ус анакәха, аполковник ида ԥсыхәа сымам. Срылалоит аказак. Дара рыла ма изуп сшьа.

Дызхымԥашаз аус иӡбеит Лаԥшь. Аполковник иахь амҩа дықәлеит. Аха дышиашоу уахь дымцакәа, Наҩеи ишҟа днымҩахыҵит.

– Сыбла сажьоу, мамзар ари уара уакәу, сашьа?! – изымбатәбарахеит Наҩеи, агәашә аҿы данааиԥыла.

– Мап, убла уамжьаӡеит, уашьа соуп, – иҳәан, иҿы дынҿыжәҧеит Лаҧшьгьы.

– Излоугәаӷьызеи сара сҿы ааира. Мап сцәумкхьази?

– Анцәа ихаҭагьы мап ицәыскит сара. Сааит ухшыҩ насылоуҵарц. Уаҳа сзыҩнагылом саб иҩнаҭа. Иҭызшәа ачҳара уадаҩхеит.

– Саб ичҳара уадаҩхеит азоуп, саргьы абри аҟәацәажә сзыҩнабаауа, – иҳәеит Наҩеи, иашьа даарыцҳашьаны. – Аха сгәы зҟычуа, ахаҟәиҭра ахьсымоу ауп. Хаҟәиҭразаап ауаҩы изы иҟоу, иҧсҭазаара хәшәтәыгас.

– Ахаҟәиҭра сымамкәа, Сибра џьара бахҭак сҭажьзар еиҳа еиӷьуп, абыржәы сызлаҟоу аасҭа. Убри аҟынтә, исыӡбеит аполковник иахь аиасра.

Аӡаӡ илакшазшәа дахьгылаз дҩышьҭыҧеит Наҩеи. Азныказы иашьа ииҳәаз агәра изымгеит. Насоуп, даниазҵаа.

– Уеилагама, Лаҧшь? Ҳаҩны қьаҧҭажәутәуама? Насгьы ирылухуазеи уара аказак. Урҭ ара изыҟоу умдыруеи?

– Издыруеит…

– Ухы унапаҿы иааг, сашьа. Ҳара ҳажәла иаҭәам убри еиҧш аҟаҵара. Аказак рылалара иаанаго, ужәлар рҿагылара ауп. Иумбаӡои иаҳзырув? Ҳабӷа ҳзеиҵымхуа иҳаҟәтәоуп. Нас уаргьы уи уацлар уҭахума?

– Урҭ зыхәда иҟәтәоу анхацәа роуп, ирҭаху рзыруааит. Сара сзышьҭоу зынӡаск даҿакуп.

– Узышьҭоузеи, нас уара?

– Саҳәшьа лшьа аура, – иҳәан, иҿы ахьҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит Лаҧшь.

Наҩеи уи днаихьӡан, ижәҩахыр нҭарсны даахьаирҳәит.

– Ҳаҳәшьа лшьа ууп, Лаҧшь.

– Изуда?

– Даҳзаазгаз.

– Дышҧааргеи?

– Лаҧшь, сара излазбо ала, ҳаб иҩны ашә аркра ҳаҿуп ҳазегьы.

– Ҳаб иҩны ашә акхьеит, Наҩеи, уара удәылҵны уанца инаркны. Усышьҭамлан, уажәшьҭа сышьҭахьӄа гьежьышьа сымаӡам,– иҳәан, иҿы дынҿыжәлан ашҭа дынҭӄьа дцеит.

Наҩеи дгылан уа, адгьыл дзықәгылаз иҵабганы ицозшәа, ишьапқәа дрызнымкыло, дгазҿазуа. Уи игәы ҿнакааууан рыҩнаҭа иахьыз, аха дызлацхраашаз мчы имамызт.

Наӄ хланҵы дыҩны дҭалан днеиуан Лаԥшь. Ишьҭахьӄа дхьаԥшуамызт. Иаԥхьаӄагьы дзыргәырҕьаша ҳәа акгьы ибомызт. Дцон ихы дацәыбналаны атымитышахь.

Наҩеи ихы ҩышьҭихит ажәҩан ахь. Иара изымариашан акыр иҩаҳаракны ихагьежьуан лаҳәак ахала. Зны-зынла иӄырны хланҵы илҭалон. Нас адгьыл аҿы илеиааӡа, амҵәыжәҩа еиқәаҵәақәа ацырхыраан, ихалон ажәҩан ахь…

Иара убри акәын ицқьаӡа иӄаз ажәҩан агәы еиқәаҵәаӡа иаҵаршәызгьы.

Ҩажәизежәтәи ахы

Ҭакәи иҩызцәеи иареи рҭагылазаашьа иаҳа-иаҳа еицәахон. Анхацәа иахьынӡарылшоз ирыцхраауан, афатә-ажәтә рыгдырхомызт, аха рымҩақәа ҭшәахо иалагеит. Шықәсқәак раԥхьа Ҭакәи абна данылалоз иахьихигаз аҭыԥаҿ итәан дара.

– Улахь еиқәуп, Ҭакәи, аха ԥсыхәа змам акгьы ыӄам. Асҵәӄьа аамҭа царым. Аказак иман дышԥақәымҵри аполковник. Усӄан еиҳа ҳаԥсы еиваагап, – иҳәеит Гыц̌ь.

– Ишԥауасҳәари, Гыц̌ь. Ҳҭагылазаашьа еиҳа-еиҳа еицәахоит. Ҳара иҳахӄьаны анхацәа дыргәаӄуеит. Ицәгьоуп абарҭқәа зегьы рычҳара.

– Нас ишԥаӄаҳҵари?

Гыц̌ь изҵаара иаразнак аҭак ӄаимҵеит Ҭакәи. Еилабылуаз ахәшҭаара, аҵыхәаахь иласкьахьаз акәазҭҕақәа ҩеилеиԥсеит. Даргьы иаразнак амцабз ҩархылӄьеит. Иаалашаз Гыц̌ь ихаҿы днаҿыԥшны ус иҳәеит:

– Исыздырам иуасҳәаша. Аԥхьаӄа иӄаҳҵаран иӄоу ҳәа хықәкык алхны исымам.

Аҵх лашьцара иналаӡырԥит рԥыџьагьы. Џьара шьҭыбжьык гомызт, зехьынџьара ҭынчран. Аҽқәа ракәзар, аҳәра иаҟәыҵны рыхқәа еидкылан игылан ихырсасиуа. Насҭха аҽықәҵаршәқәа иҵаҵаны ишьҭаз Асҭана, адгьыл илсзар акәхап, уажәы-уажәы днаҳәы-ааҳәуан. Уи ирҿыхара уамак агмызт, амԥа иаԥшуаз Қьаламаҭ диԥсахыр акәын. Қьаламаҭ иааилахәлеижьҭеи уахь иҟаз, зны-зынла иныҵакны атрышә дасуан, уа иҭыԥ аҿы дшыҟаз иԥызцәа иаладирдырырц азы.

– Қьаламаҭ атрышә дамысижьҭеи акраатҵуеит. Уара Ҭакәи, уи изы угәы каршәны уҟоуп, аха сара игәра сызгом. Дыбналазар?

– Уи дыбналарц дмааит ҳара ҳҿы. Ацәгьара игәы иҭазҭгьы, уажәшьҭа дҳалгахьазаарын.

– Уԥсы штоу укра дашьҭазар?

– Қьаламаҭ игаӡоу уаԥым. Имбаӡои, сара сыԥсы штоу сыкра шыҟамло.

– Ҭакәи, уҟоума? – игеит иааигәаны Махьал ибжьы.

– Иҟалазеи, уаазцазеи уаха ҵхыбжьон? – иҳәеит, Махьал днеиԥыххылан Гыџь.

– Қьаламаҭ дабаҟоу?

– Қьаламаҭ уара узлааз аҭшәараҿы ԥшыхәԥыс дгылан. Уи уимбакәа ивсшьас иҟоуҵазеи? – Ҭакәи ицәа иалашәеит бзиарак шыҟамлаз.

– Қьаламаҭ дцеит…

– Дабацеи? – Махьал иажәа алгаха имҭакәа дахьышьҭаз дԥыҵҟьеит Асҭана.

– Аполковник иахь.

– Агәра злаҳургозеи? – дҵааит Гыџь.

– Сара дызбеит. Уаха аӡлагара ҳара ҳахоуп. Уи сахылаԥшып ҳәа сышнеиуаз, ҽышьҭыбжьк саҳаит. Сҽааԥхьаскит. Данааскьа ауп данеилыскаа, дцон ҽырххыла агаҿахь.

– Аказак абаҟоу уажәы? – дҵааит Ҭакәи.

– Абар, хәымшуп ақыҭа иалагьыжьуа иалоуижьҭеи.

– Хыла зҿы иҟада?

– Ахәылбыҽха аусҳәарҭаҿы иҟан.

– Аҽқәа шәкәадыр! – адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи. – Уи уахаҵәҟьа дгатәуп иԥсы шҭоу.

– Аӡашәа дцааит дцозар. Уи ишьҭалара иаԥсам, Ҭакәи.

– Иаԥсоуп, Асҭана. Сара шәсышьҭал, – иҳәан, акәадыр аашьҭԥаан иҿынеихеит иҽы ашҟа Ҭакәи.

Аҵх ашара акыр агын. Иҵәцаз ажәҩан, иаҿаршәыз амза кьагәа амҩа днарбартә еиԥш иазырлашомызт. Аха урҭ цон ишзахәоз аусҳәарҭахьы рхы рханы.

Ҩынҩажәатәи ахы

Маевски иԥсы анишьоз аҽны, аҳәынҭқар иус далацәажәаргьы иҭахымызт. Жәохәымш рахьынтәи знык, иара ихала ихы аԥсшьара анеиҭоз, алагер иақәларгьы, иабџьар ахь инапы неиуамызт. Ԥхынгьы-ӡынгьы ҭабара зқәымыз акәара ахықәан, ахьацаҵлақәа ҩба рыбжьара, акаҭа бжьаҳаны даниалан. Убри аҽны даҽа хәыцрак ихахьгьы иааигомызт, дахьиз, дахьааӡаз Петербург ада. Иара уажәы дызлыхәдаз абалқәаеи, аҳәса ԥшӡақәаеи, Алеқсандртәи атеатри, арыҕьарахь ала аҳәынҭқар иҿаԥхьа дахьтәалози данрызхәыцлак, игәаҵа ихьухьуа агәҿыҕьра ҭалон. Ихәыцрақәа аки-аки неиԥшьуа, иԥсшьара убри ала ихигон. Убри аҽны иара ишҟа анеира зылшоз аӡәы заҵәык иакәын. Апоручик Стиопа.

Шьыжьаахыс ишоуран, аха аԥша асуан. Аполковник акаҭа даниаалан, еихышьшьы ихагылаз ахьаца быҕьқәа дрылԥшны ажәҩан даҵаԥшуан. Шьыбжьонла иара дахьиаз изымариашан, ажәҩан агәаҿы амҵәыжәҩақәа ирыниаалан, ихагьежьуаз ауарбажә иԥсы инаршьон. Иара аԥсаатәгьы, Иван Иваниҧа иҿаԥхьа иҽырбозшәа, амҵәыжәҩақәа мырҵысӡакәа, Петербургтәи аҳәса ԥшӡақәа, абалқәа рҿы иқәшьқьырааура икәашо ианхагьежьуаз еиԥш, иаргьы зқәыз амҩа ихымҟьаӡакәа иакәшаны иҭалон. Иахьагьы аҽырҭынчӡан акәын ишихагьежьуаз. Ус иаразнак, уи ауарбажә ахәыцқәа ҩалыббит. Ажәҩан агәаҿы рыхәцәа еибакит ҩ-ԥсаатәк. Урҭ даҽа цыҭраамҭак ажәҩанаҿ иаанхар, қәаршыҩҵас ршьа акаҭәара

иалагон, аха иақәԥоз изаҿамгылеит ауарбажә. Ахы иамыхәо ҵаҟа илҭалеит. Уажәраанӡа аҳауаҿ аҽызланнакылоз амҵәыжәҩа ҩьеҩқәа еилаҟәыбаса Маевски иаԥхьа илкаҳаит. Ашьауардын ашьапхыцқәа рыла икылыжәжәаз агәышԥаҿы ашьа алхәраа иааун.

«Ирзымхазеи урҭ абри ажәҩан ду аҿы? – ихы азҵаара аиҭон Маевски. – Избан, иааиуа еиҵоу изнибарҵәо? Уи мчыла иахьеиҳаз азы ииашазшәа абама? Избан, иаҵахо зегьы ахара зрыду? Аах, закәытә залымдароузеи ҳазшаз Анцәа ду иаԥуҵақәаз?» Аполковник ирыцҳаишьоз иаԥхьа иԥсны ишьҭаз ауарбажә акәын. Уи ауаҩ, ихахьгьы изаагомызт, Кавказ иаара, ажәҩан агәаҿы инхаз ашьауардын иҟанаҵаз аҭкьыс ишеицәаз.

Ажәларқәа рҿаԥхьа азалымдарақәа ҟазҵо ажәларқәа, дара рхы ишазхәыцуа еиԥш, иззыруа ирызхәыцуазар, ҳәара аҭахума, усҟан ауаҩытәыҩса иларҟәра уиаҟара аҭыԥ ааннакыломызт адунеи аҿы.

Аполковник игәалаҟара бжьызхыз ауарбажә илаԥш наҟәиган, ажәҩан ахь дҩаԥшит. Ажәҩан агәы цқьан, ԥсҭҳәаццгьы хыршәаламызт. Ашьауардын ацәгьара ҟазҵаз наҟ хара ицахьан. Агәҿыҕьра неихаԥеит еиҭа Маевски. Иахьатәи иԥсшьара башахеит. Акаҭа дзыниаалаз дҩаныҵны, алагер ахь иҿанынеихоз ауп дангәеиҭа ҽырххыла ишҟа иааuаз ауаҩы.

– Аполковник дызбарц сҭахуп, – ибжьы наиргеит инеиԥыххылаз апоручик ишҟа Лаԥшь.

– Ихаҵкы аполковник, иахьа иԥсшьара мшуп, аӡәгьы дидикылаӡом, – иҳәеит апоручик, иааиуаз ауаҩы иҟазшьақәа игәамԥхакәа.

– Аполковник дызҿузеи ҳәа сымҵааит сара, – ибжьы наирҕәҕәеит Лаԥшь, – дызбарц сҭахуп ҳәа ауп исҳәаз.

– Дыззуҭаху сара исоуҳәар ҟамлари?

– Сара сҿахәы сара исҳәартә сыҟоуп, – днацралеит Лаԥшь, апоручик мыцхәы дахьцәажәоз игәамԥхакәа,

– Иҟалазеи, изакәызеи еимашәкуа? – даарыдгылеит Маевски.

Лаԥшь аполковник даниба, ахьышәҭҳәа иҽы дылҽыжәаԥан, ишҟа иҿынеихеит.

– Ухаҵкы, ари уара уибарц иҭахуп. Иасҳәеит иахьа аӡәгьы дышудумкылоз, аха иухуама. Арҭ усгьы дара рхы иааҭашәо ауп иҟарҵо.

– Сара еилыскаауеит уи ииҭаху, – иҳәан, рхала иаанижьырц азы апоручик иахь ихы наиҟьеит Маевски. Нас иаԥхьа игылаз арԥыс лаԥшыла дааимидан, ус иҳәеит:

– Арахь усышьҭал.

Лаԥшь аполковник дишьҭалан дыҩхалт ҩбаны еихагылаз аҩнахьы. Дзыҩналаз ауаҭах ҭбаан. Раԥхьа илаԥш назықәшәаз, аҳәынҭқар ипатреҭ ауп. Уи иҽыхәа дақәтәан, иԥшӡара даҵаҽырбо. Ихаҿы ианыԥшуан, инапаҵаҟа иҟаз Урыстәыла шаҟа идыруаз, шаҟагьы амч амаз.

«Ачуан ду акыдыҕьҕьарагьы духоит» ҳәа шырҳәо еиԥш, Урыстәыла иара дгьылла аҭбаара иамаз анаҩсгьы, Кавкази Бессарабиеи, Азиа бжьареи, Сибреи инарыхганы, мрагыларатәи амилаҭқәа иара анапаҵаҟа иҟан. «Ухьамҭоуп уара Мономах ихылԥа», – ҳәа иҳәаз ажәа, иара азы ихьамҭаҵәҟьаны иҟамызт.

Лаԥшь аполковник дигәаԥхеит. Еиҿартәышьала, улаԥш наидымхаларц залшомызт. Уи гәеиҭеит Маевски. Нас ишҟа дааскьан, днаиазҵааит:

– Узусҭада, уара?

– Ӡаԥшь Алмахсиҭ иԥа соуп. Лаԥшь сыхьӡуп.

– Уаазцазеи сара сҿы?

– Указакцәа сырхуԥхьаӡаларц сҭахуп.

– Изуҭаххазеи ус уара?

– Абни аҳәынҭқар ԥшӡа имаҵ зурц.

– Аҳәынҭқар имаҵ аура акырӡа аҭахуп, Лаԥшь, – иҳәеит аполковник, иҿаҿы имааиуаз Лаԥшь ихьӡ ааигәаларшәаны.

– Иара убри азоуп саргьы сзаа.

– Ибзиоуп нас, усыдыскылоит. Амала, угәы иалымсын, аха иуасҳәароуп даҽакгьы. Шәара аԥсуаа, шәыгәрагара уадаҩуп. Убри аҟынтә цқьа уеилыскаанӡа сушьклаԥшуеит. Уара уразҟы уара унапы иакуп.

– Ус анакәха, саргьы иуасҳәоит аиаша. Сара ибзиатәҟьаны издыруеит сахьааз, ара гәыкала аҳәынҭқар имаҵ шутәу. Аха сара исымоуп аӷацәа. Сшьоура схала сымч аҟәымхозшәа анызба, саавит уара уахь. Сархәа иахьуҭаху ухы. Саҳәшьа дызшьыз силгаанӡа стәараны сыҟаӡам.

Иусқәа маншәалахеит аполковник. Димҵыхьашәеит ихы иаирхәаша ауаҩы.

– Апоручик, – ибжьы наиргеит иара. Апоручик ашә ашьҭахь дгылазшәа, еснагь ишыҟаиҵалац еиҵш, дааҩнаххит.

– Ара сыҟоуп ухаҵкы!

– Ашәҟәы данҵа, Ӡаҵшь-иҵа Лаҵшь. Ари иара иаҳаракыра аҳәынҭқар имаҵ иурц игәаҵхеит.

– Инагӡахоит, – иҿеидиҵсалеит Стиопа. Уи бзиа ибон адҵа аниоуаз аполковник иҟынтә. Ир маҭәа даҵаҿырбо иахьынӡаилшоз иҿеиҵихуан.

– Шәца! – ҳәа адҵа ныҟаиҵеит Маевски. Лаҵшьи апоручики адәахьы индәылҵит.

Убри аҿны инаркны Лаҵшь аполковник диарӷьажәҩаны даагылеит. Иван Иван-иҵа ишҟа иаауаз ахы иара иҿаҿаижьыргьы цәгьа ибомызт, ибӷа алаирӷәӷәаарц азыҳәан. Убас ишыҟазгьы Маевски агәаҿанызаара иман. Аҳәынҭқар аҵсуаа рышҟа имаз агәрамгара рныҵшуан иара ируаа. Убри азакәын, акгьы зхараӡам амилаҭ рҿы ишрыхәҭам ала изрызнаҟәозгьы.

Ҩынҩажәиактәи ахы

– Асҭаршын, – ибжьы наиргеит Маевски аусҳәарҭа абарҵа дахьыҵатәаз аашашәшәымҭаз.

– Ара сыҟоуп, ухаҵкы! – иҳәан, абарҵахь дыҩхалеит асҭаршын.

– Акгьы исыхәом ара уахьыҟоу, – ибжьы рыӷәӷәаны иааиргеит Маевски. – Уқыҭаҿы ацәгьауцәа леиҩеиуа иалоуп, арахь уара угәы рҭынчны уцәоуп уахынла, Ас ала уареи сареи ҳмааибыр ҟалап.

– Сыцәам, ухаҵкы сцеит, сыцәам, – дааҕьацәыҕьаҵәит асҭаршын. – Уара умсит, абри адгьыл иамаҿоуп, убырҭ абна инылалеижьҭеи, смаӷа ыртланы иарҭак сылаиахьазар.

– Нас иӷалазеи? – ихы ҩышьҭыхны асҭаршын иблақәа днырхыԥшылеит Маевски.

– Иӷалаз убри ауп, ухаҵкы, урҭ рыкра ус имариам.

– Уи саргьы издыруеит, – асҭаршын иажәа аахижәеит аполковник. – Аха суазҵааует, иабаӷоу урҭ ауаа адҵа зуҭаз? Убырҭгьы уахынла ишьҭалан ицәома?

– Ҩнаҭацыԥхьаӡа аӡәаӡәа рхылаԥшуеит иаашаанӡа. Убас амҩа ҭшәарақәа рҿы иртәаны исымоуп, ҩыџьа-ҩыџьала. Сара исзеилкааауам урҭ зланыӷәо амҩа закәу?

– Урҭ ныӷәоит ҳара иаҳзымдыруа амҩала, – иҳәан, иарма напы игәчама инақәҵаны абарҵа аҵыхәаахьы иҿынеихеит Маевски.

Асҭаршын иԥсы ааивигеит, аполковник данынеиԥырҵ. Маевски иқәымҿиаз иара иахьихареитәуаз игәы ԥнажәон, аха акы иҳәар уаҕеимшхаран. Ичын цәышьқәа, алымт иагаԥы ижәҩа иқәыз ықәижәар ӷалон. Аҳәынҵәа шьамхахьы дылагылан, ачын зыжәҩа иқәзарц зҭахқәоу дреиуан асҭаршын. Убри азакәын еснагь иҿы аӡы ҭаҭәаны дызгылаз.

– Сара ара амҩақәа иӷоу ҳәа исзымдыруа акгьы ыӷам, – аполковник ииҳәаз ааԥирӷәӷәаарц иҭаххеит асҭаршын. – Ма амҵәыжәҩақәа рымоуп, мамзаргьы бна мацарала иныӷәоит.

– Урҭ бналагьы иныӷәом, амҵәыжәҩақәагьы рымам. Ара уара иузымдыруа маанак ыӷоуп.

– Амаана сара саӷара издыруада, аполковник ухаҵкы.

– Башоуп иудыруа уара. Урҭ рымҩа зуркуа ираҩрыжьуеит, уаҳа акагьы.

– Саҭамзааит, аха уи аҩыза схаҿы исзаагом сара! – иҳәан, иџьымшь еиқәаҵәақәа аҳәа аӷәаӷәа иқәиааз ахәыцқәа реиԥш иӷаз, илахь ашӷа иҩеихеит.

– Ухаҿы иааугар еиҳа еиҕьуп. Рыгәра умган зыгәра гатәым. Иумбаӡои адунеи мцҳәаарыла ишеибарку. Уара угәы иаанагома сара уара угәра згоит ҳәа.

– Уи уара иуусуп, ухаҵкы, аха сара пату уқәсҵоит.

– Убрыгь мцуп, – асҭаршын ибла дныхгылеит Маевски. – Уара бзиа субом, аха усыцәшәоит.

Асҭаршын «усыцәшәоит» ҳәа иаҳаз ажәа игәы иҩыҵаххит, аха ичын аҳаҭыр азы иҽааникылеит. Иҽаанимкыларгьы илшараны иҟааз, аҽаӡәы имчра аҿаԥхьа икаҳахьаз ауаҩы.

Аҳәынҭқар имчра иаршәон, иара импыҵеихалаз атәылақәа зегьы… Иаршәон, избанзар, ахшыҩ аҵкьыс амчра еиҳан азы.

Амилаҭ ҟәышқәа, ақәылаҩ ихарамхәыцра рхы аладырӡуамызт иахьынӡарылшоз.

Асҭаршын иахь уаҳа дхьамԥшӡакәа, ишьҭахь неиархан ахәлара иаҿыз мраҭашәарахь дыԥшуа дгылан Маевски. Асҭаршынгьы уа дгылан дадырсызшәа. Ахылаԥшҩы уца ҳәа иҳәаанӡа, ацара азин имамызт. Иҟалап, аполковник ишьҭахь игылаз дихашҭӡазаргьы. Уи асҭаршын рыцҳа иакәым, жәытә милаҭк ишьҭахь реиарханы дгыларгьы цәгьа имбо акәын дшыҟаз.

– Уажәыгь ара угылоума?! – иааҵьеишьеит Маевски данаахьаԥш.

– Удҵа сазыԥшуп, ухаҵкы.

– Уаҵәы аказак ирфаша хиоума?

– Уаҵәтәи хиоуп, аха…

– «Аха» зацу, анхацәа краҳҿаҵара мап ахьацәыркыз азоума?

– Ааи, усоуп ухаҵкы.

– Аԥсуаа рчеиҵьыка бзиоуп рымҳәази?

– Уи даҽакала еилыркаауеит, ухаҵкы.

– Даҽакала еилумкаарц ауп уара асҭаршын ҳәа ужәҩа ачын зықәиҵаз аҳәынҭқар. Шаҟантә иуасҳәаахьоузеи, иахьатәи аамҭазы аӡәгьы игәра умган ҳәа. Иуаҳама?

– Исаҳаит, ухаҵкы, – иҟәарҟәаруа иҵагылаз ишьамхқәа ҩеиҵихит асҭаршын.

– Иуаҳазар, уцаны сышҟа даашьҭы Ӡаԥшь-иԥа Лаԥшь.

Абахҭа ашәқәа аартны доурыжьызшәа, дгәырҕьаҵәа дааҟалеит асҭаршын, аполковник инапы дахьампыҵаҵыз. Иаразнак амардуан длалбаан, аказак ахьтәаз ахь дцеит.

– Акыраз суҭахызма, ухаҵкы? – иҳәеит абарҵа дааҵаххны Лаҧшь.

– Асҭаршын иуаа, амҩақәа кны итәоу ҳара иҳахәом. Абрагьцәа ишырҭаху илеиҩеиуеит. Ус анакәха, рымҩа зку ирыврыжьуеит ауп.

– Анхацәа дара-дара еидгылоит, ухаҵкы.

– Издыруеит урҭ шеидгыло, аха ҳара ҳзыҟоу урҭ реидгылара арҧсыҽразы акәӡами? Ахақәиҭраз ргәаҳәара ахжәара. Иуаҳахьоума уара Спартак иихәаз?

– Дарбан уи?

– Ажәытәӡатәи Римтәи атәы, ахақәиҭраз раҧхьаӡа иқәҧаз.

– Иихәазеи, нас?

– «Атҟәацәа ахақәиҭра рҭахуп, аха зегьыҵәҟьа ирҭахым уи азы аҧсра».

– Сара иџьасшьаӡом уи, – иҳәеит Лаҧшь. – Иара ҳаргьы урҭ ахақәиҭра рмоурц азы ҳхы ҳамеигӡоҵәҟьагьы ҳаҟам. Ҳнықәгыла-аақәгыло аамҭа аагоит. Арахь Ҭакәи иҩызцәа жәаҩыла рҽеидкылара иаҿуп есымша.

Аполковник еиликааит Лаҧшь иршәыз ахҿа иара ишизкыз. Аха уи ажәа иҽамҭакәа, аура шаха баала иркуеит ҳәа, днаиҵаланы диазҵааит.

– Уара угәы ишҧаанаго, Лаҧшь, иҟахҵарызеи нас?

– Уара ар рҧызаҩ суҧыҩлан исҳәо аҿы сиашамхар ҳәа сшәоит.

– Мап, иҳәа, сара сузыӡырҩырц сҭахуп.

– Ацәҟьақәа ҳаҩуа ҳашрышьҭоу ала иамур ҟалап урҭ рыкра. Убри аҟынтә, руа-рҭынха абахҭақәа рахь рдәықәҵара ҳаламгакәа, рҽеиқәыркраны иҟаӡам.

– Шәара аҧсуаа, уала-ҭынхала шәеибаркуп. Усҟан Аҧсны зегь рҭакра ҳақәшәоит. Сара ус еиҧш азин сымам.

– Урҭ зыхшаз рҭакрагьы азин умаӡами? – Маевски иихәаз џьашьаны дҵааит Лаҧшь.

– Исымоуп аӡәык-ҩыџьак рҭакра, аха сара уи аҩыза ҟасҵом. Ауаа сыргәаар сҭахым. Уара иудыруоу, ауаа ангәаалак рымч шаҟа игәҕәахо? Уи Урыстәыла акырынтә ашәара иҭа-

наргылахьеит. Сара адҵа сымоуп, Ҭақәи иԥсы шҭоу дыкны Петербургҟа идәықәҵара, аха ишьҭатҵаны исымоу ауаҩы акгьы илшом, излазбо ала.

– Уи дарбану?

– Қьаламаҭ ҳәа нхаҩык.

– Дыздыруеит, даара дгызмалуп, аха Ҭақәи изыҳәан дмаҷцәоуп.

– Убри азоуп сагьызуԥхьаз.

– Сара сыхиоуп исыдуҵо азын, – аказакцәа ишыҟарҵо еиԥш, иҿааириашеит Лаԥшь.

– Уара урҭ урышьҭалоит. Қьаламаҭ дыԥшааны узиацәажәар абзиа, мамзар ауаҩы динҵаны еилкаа, избан сыдҵа зынаимыгӡо?

Лаԥшь игәы иахәеит абри еиԥш адҵа ахьиоуз, нас дҵааит:

– Сцарц анбасылшо?

– Уаҵәы, – иҳәан аполковник, дҩагылан, амардуан дналбаан адәы дныкәлеит.

Иҭынчӡа иҟан аԥхын ҭхы. Ишаахәлаҵәҟьа амзагь ажәҩан агәы иаҵалахьан. Агәыр уаԥхьа икаршәзар, иубауан. Ҽынлатәи ашоура хызҿыз аԥша хьшәашәа дазырҭынчуамызт Маевски. Дзыцәомызт даапсаны дшыҟазгьы. Дзыргәаҭеиуазгьы, иусқәа иара ишиҭахыз иахьыманшәаламхаз акәын. Ҭақәи икра иахьахыԥаз уиаҟара ихьааигомызт, ажәлар ргәаара иахьазҳауаз ааста. Ибон уи ажәлар ргәы шҭынчмыз. Урҭ ргәынамӡара, рхы-рҿы ианыԥшхьан. Иара ихҟьаны амашәыр ҟалар ҟалон Аԥсынра. Убри азакәын изиҭахымыз Кавказҟа аарагьы. Иара иаб Иван Пиотр-иԥа Шамил ду иҿагылан иабашьуаз, уи икра иалаз, игәҭаккәа зегьы шынаӡаз еиԥш, иҟамлеит иҷкәын иусқәа. Иԥсы зыҿҳәараз Петербургтәи аԥсҭазаара дызцәыхароу, аҵкьыс изеицәан уажәы изыҟалаз. Арратә маҵураҿы хьӡи-ԥшеи змаз, аҳәынҭқар иҟынтәи ахьтәы аҳәа занашьаз, иара ишиҳәо еиԥш «ҷкәынцәа ҟьалақәак рҵыхәала иаҳаҭыр алаҟәра иаҿын». «Жәлар дуӡӡак урҿагылан уеибашьуазар еиҳа еиғьуп, Кавказтәи шьхауаҩык иҿы аус умазар ааста», – иҳәон иара гәаныла дахьылеиҩеиуаз ихала.

– Ухаҵкы, аполковник, – ишьҭахь ала игеит бжьык ныҵакны.

Маевски данаахьаҳә, иаԥхьа дгылан Қьаламаҭ.

– Сызлауқәгәыӷрызеи?

– Ҭакәи уаха даҳкуеит, ухаҵкы.

– Сара дыкны дааугаз џьысшьан.

– Иԥсы шҭоу икра мариамхеит, ухаҵкы. Дышьтәызар, уажәшьҭа силгахьазаарын.

– Нас уажәы?

– Уажәы, ухаҵкы, урҭ сырԥырҵыр шыҟамлозгьы изгәаӷьит.

– Иугәаӷьызеи?

– Саамт, иахьыҟоу шәасҳәарц азыҳәан.

– Нас иҟаҳҵараны иҟоузеи?

– Иахьыҟоу рыкәшара.

– Изеиԥшроузеи уахь анеира?

– Даара иуадаҩуп. Инагоугьы мҩа заҵәык ауп. Ма рыҽҳарҭароуп, мамзаргьы абахә иқәгылан иԥароуп.

– Ихароума?

– Хьаранаа аԥсҭаҿы.

– Апоручик, – ибжьы наиргеит Маевски. Стиопа, еснагь еиԥш, уа дыхианы дгылан.

– Ара сыҟоуп ухаҵкы.

– Аказак ргыл, рышьҭыбжь мыргакәа ашьшьыҳәа рҽеиларҳәааит. Рҽқәа ркәадырааит, рабџьар еиқәдыршәааит. Амҩа ҳаныкәлаша сара иуасҳәоит.

– Ҳабацои? – дҵаауит Стиопа.

– Ҳахьцо шәҽанеиқәшәыршәалак ашьҭахь ишәаҳап, – иҳәан, аусҳәарҭа абарҵахь иҿынеихеит аполковник.

Қьаламаҭ иҽы ааган аҵла ашьапаҿы инҿаҳәаны, иаргьы ааигәа днатәеит, еидара хьанҭак ихәда иқәыз наихҳәаны, фицар чынк ижәҩа иқәызшәа бауа.

– Ах, закәытә ҵхузеи, – иҳәеит уи ивараҿы итәаз Стиопа. Аполковник идҵа наигӡаанӡа маҷк иԥсы ааиҭеикырц иҭахны.

– Даара иҵх бзиоуп, – днақәшаҳаҭхеит Қьаламаҭгьы.

– Абри еиԥш аҵх анызбо, сгәы сыхьуеит. Исгәалашәоит сқыҭа ԥшӡа. Ҟәбина аԥшаҳәа... Ех Крестина, Крестина, закәытә блақәааз илхаз. Амырзакан асырҳәон уаха шаанӡа, лара дықәԥраан дацкәашон. Шаҟа бзиа дызбооз, – иҳәан, амза дԥаҵаԥшит.

– Уажәы дабаҟоу лара? – ус иныкәырԥшшәа дҵааит Қьаламаҭ.

– Хаҵа дцеит, – амза ибла наҟәыганы, илахь неиқәҵаны Қьаламаҭ днеиҿаԥшит апоручик.

Қьаламаҭ иаҳаз изымбатәбарахан, ашырҳәа дԥаҵҟьеит.

– Уара уныжьны хаҵа ицаз лоума бзиа иубо?!

– Нас, иауазеи уи! Абзиабара хаҵацара абаԥырхагоу?

– Ԥу, зегьы ззеиԥшу аҳәа...

Стиопа уи игәы иаахәан дааччан, Қьаламаҭ ишҟа иныҟаиҵеит азҵаара:

– Уара аӡәыр бзиа дубахьоу, Қьаламаҭ?

– Абзиабаха ҳазҭада, иумбаӡаи ҳазҿу. Шәԥык ҳаицрыԥсса аӡәы ҳишьҭоуп, – иҳәан, Стиопа уаҳа димацәажәар иҭахны зымԥа днавалеит.

– Уара абзиабашьа иалудыраауазеи, ауаашьԥы, – ибжьы ныҵакны ҿынеиҭит Стиопа, еиҭа ихы ԥышьҭыхны ажәԥан днаҵаԥшит. Амза акыр аҽыҳаранакхьан. Убысҟан ишьҭахь ала иааиз ауаԥы иҟама ихәцәа инаҵаиргылеит.

– Уҽумырҵысын!

– Уздырит, – иҳәеит Стиопа.

– Судырзар, абжьыргара иузаԥсам.

– Иуҭахузеи сара сҟынтә? – дҵааит апоручик, уажәы еиҳа иԥсы ихаҳаны.

– Қьаламаҭ дубахьоума? – дҵааит Ҭакәи.

– Ара дыҟоуп.

– Уҿы еихаҿасҳәома?

– Изаҭахузеи сҿы аихаҿаҳәаара, сыбжьы сыргап ҳәа сгәы иҭаӡамеи...

– Алаф уажәшьҭан. Уажәы, дабаҟоу иара?

– Анахь днавалеит.

Гыцьи Астанеи ртапанчақәа аатыхны Ҭакәи инаивагылеит.

– Арахь дааует аӡәы, – Ҭакәи илымҳа инҭеиҳәеит Гыць.

– Иара иоуп, – иҳәан, аҵла ашьапахьы днаскьеит Ҭакәи.

– Аҟама дәықәсҵома? – ибжьы ныҵакны ҿааиҭит Астана.

– Иԥсы шҭоу, – днақәымчит Ҭакәи.

– Дзырххода?..

– Иԥсы шҭоу, сҳәеит!..

– Иԥсы шҭоу дыжәга, иԥсы шҭоу, – дахьтәаз дҩагыларц дҩеихеит Стиопа.

– Убжьы, – апоручик ихы дныкәсит Астана. Аҵла ашьҭахьҟа рҿыныԥхьаркит рыхҩыкгьы..

Гыць иуапа ырмазеины икын. Дшаарывалалак, инеихаршәны днылаирбылгьарц.

– Аах, Крестина, Крестина, – ибжьы аагеит Стиопа дахьтәаз деиҵагәгәа.

– Крестина каҳԥы уажәыгь дугәалашәома? – аҵәы наилаҵаны днаивсит иҿы ахьҿаҳәаз ашҟа Қьаламаҭ.

– Ааи, Крестина рыцҳа, бзыниараны быҟоузеи, – иашәашәа ибжьы нҭицеит апоручик.

Алеи-аԥси рыбжьара ауапа дыладырбылгьеит Қьаламаҭ. Уи иҿы аихыххагьы имоуит. Иаразнак даашьҭкәыцәаан, рҿқәа ахьҿаҳәаз ашҟа рҿынархеит.

Апоручик лаԥшҵашәарак еиԥш ибеит ари иҟалаз. Азныказы даагылеит, аха ишьамхы дазнымкылакәа длеизҟәҿит. Дихашҭит Крестина, иара Ҟәбина аԥшаҳәагьы. Арҭ арԥарцәа реилҟьара акәын дшанханы дызмаз. Ус, Ҭакәи днаидыххылан, ижәҩахыр нҭарсны икны дҩышьҭикәыцәааит.

– Ишԥоуҭаху, уаргьы узгару ара уаансыжьру?

– Сабоуҭаху сахьуго, уадаҩс суоуеит, уаҳа акагьы.

– Аиаша уҳәеит, уагьабасҭаху. Хара ҳнасҟьаанӡа аказак анургыла, сгьежьуеит, аха уара узоуп сзыгьежьуа.

– Ицәазааит, цәамҭхаа рымазааит. Ишԥыкәу ишсырҿыхо.

Ааҵәа аҿыхәда иныкәҳәан адгьыл аҿы ишкарыжьуа еиԥш, ҵаҟа дынкажьны аҵх дналашәкәа дцеит Ҭакәи. Стиопа акыраамҭа игәы ҩарханы ажәҩан даҵаԥшуа дышьҭан. Амза

дызхәаԥшуаз, Крестина лхаҿы анибааломызт. Иаргьы цәырҟьа-цәырасуа аԥҭақәа ирылан.

– Ари ҟазароуп, ари хаҵароуп, – дҩагылан ибжьы неиҵыхны инаиргеит. – Арота шәгыл!

Аказак рҽеибыҭан, рыҽқәа ркәадыраанӡа, Ҭакәираа Қьаламаҭ дрыман, аҳабла иалҵны, ахәҵа ишҟоу икыдлахьан.

Ҩынҩажәаиҩбатәи ахы

Қьаламаҭ ақәыцьма еиԥш, аҟыҿыҳәа дыцҳауан ҵаҟа дахькажьыз. Агызра даҿын, зыхәда аԥҟара иаҿу арахә еиԥш.

– Шәызгылоузеи, шәсылга наҟ. Ианаамҭаз иугәыдҵан усшьызҭгьы, уажәы ари аҩыза саниомызт, Ҵәыцьҭакәи.

– Иуҭахыз аполковник иахь? – дҵаает Ҭакәи, ишәақь аԥынҵа Қьаламаҭ ихәда инадыргылан.

– Шәҵыхәтәы ықәсхырц азыҳәан, аха иабаҟоу сгәыхәтәы сахьымӡеит, шәаргьы-саргьхандаз. Шәыззыԥшузеи, шәсеихсны сышәшьы.

– Аԥсра бзиагьы уаҳәоит акәу? Угәы иаанагома уара уи уаԥсоуп ҳәа? Мап, абри аҳауа цқьа уфҩы сзаларчуам сара, – иҳәеит Ҭакәи.

– Иуҳәо закәызеи, Ҭакәи, ари ахәымга доуужьырц уҭахума? – Ҭакәи ииҳәаз ааџьеишьеит Гыџь.

– Ааи, доусыжьуеит.

– Ишԥа, доусыжьуеит, – днацралеит Асҭана.

– Доусыжьуеит, аԥсҭазаара исҭоит.

– Ҭакәи Ҵәыџьба, – ибжьы изнымкылеит Гыџь. – Иухоумырштын ҳаргьы уҩызцәа шҳакәу. Анцәа ибоит, Асҭанеи сареи еидаран уҳаҵам. Ҳувагылоуп иахьынӡаҳалшо гәыкԥсыкала. Ус анакәха, ҳара иаҳҳәогьы уазыӡырҩыроуп. Абри ахәымга аԥсҭазаара иҭан даноуужь, ҳара абна ҳалазаара аԥсаны ҳәа исыԥхьаӡом. Изҳаргәаҟуазеи ҳхы? Ҳаҽиаҳҭап азакәан ахылаԥшҩы.

– Уҽаанкыл, Гыџь. Сара исымбо сыҟоума, абри аԥсҭазаара дшаԥсам. Аха шәақьла иԥсҭазаара далысхыр, иара изыҳәан

иҵьанаҭуп. Убри аҟынтә исыӡбеит иԥсышьа. Абра ааигәоуп иабхәараа ахьынхо. Ашьыжь ианаашалак, ианхәеи иабхәеи ирбааит дзеиԥшра хаҵоу рымаҳә.

– Аа, алаҟәа! – дхәааит дахьышьҭаз Ҟьаламаҭ. – Сышәшьы абра исгәыдҵан, амала убри аҩыза ҟашәымҵан.

– Уара узыԥсоу убриоуп, – иҳәан, дахьышьҭаз дҩышьҭижәааит Ҭакәи.

Ашьхарахь аҵәылашара иаҿын. Ҟаламаҭ иҿы акәмызцәа ҭагәаны деихаҿаҳәа иабхәа иашҭа иҟәгылаз аҵәаҵла ашьапы днадҿаҳәалан ицеит Ҭакәираа.

Ҩынҩажәихԥатәи ахы

Алагер хышәшьаҿа инацәыхараны иаагылеит рыхҩыкгьы. Аҽҟәа рҿы Асҭана дааныжьны, ргәырҽанҵаны Маевски дахьыҩназ ашҟа рҿынархеит Ҭакәии Гыџьи.

– Уара абра уаангылоит, – адҵа ныҟаиҵеит Ҭакәи.

– Уҩнамхацәан.

– Сара усцәымшәан, уара угәуҽаныз, – иҳәан, амардуан дыҩхалеит Ҭакәи. Абарҵаҿы ҭынчран. Аԥенџьыр аҿы днеины иаавҵраан дынкылԥшит. Аполковник дыцәан. Ихчы иавҵаз, атапанча ахәы иавҵыҳәҳәоз иарӷьа напала икын. Ус ҟазшьас иман иара, итапанча амҳасҭа кны акәын дшыцәоз. Ашьшьыҳәа ашә аартны уахь дныҩналеит. Ауадаҿы аполковник ида аӡәгьы дыҟамызт. Иван Иван-иԥа иаԥхьа игылаз аҟәардәаҿ днатәан, ибжьы наиргеит Ҭакәи:

– Саҭоумҵан ухаҵкы, аха уааԥшыроуп. Аполковник итапанча ихы иҩаҵԥаан ашырҳәа ииарҭа дҩыҟәтәеит. Ҭакәи дахьтәаз дымҵысит. Итапанча амҳасҭаҿы иҟаз инапы даахан ишьамхы иныҟәҵаны, Маевски иахь ҿааиҭит:

– Иаҭахым, аполковник, абџьар ахара. Цәгьара сгәы иҭам. Уаргьы саргьы ҳаацәажәароуп. Угәы иахәара сызуамҳәаргьы, уаасзыӡырҩыр акәхоит.

Аполковник итапанча ахьавҵихыз инавҵаҵан, ишьҭахьҟа дынкыдиааланы, лымкаала Ҭакәи дихәаԥшуа даатәеит.

– Уара имбжьо уаҩуп акәымзар, ишԥоугәаӷьӡеи сара сҿы ааира.

– Дарбан хаҵоу, – иҳәеит Ҭакәи, дааԥышәырччашәа, – изҭахым ахаҵа иҿы еснагь хаҵала ахымҩаԥгара. Сара издыруеит уҭоурых. Хаҵак изыҳәан шьҭахьҟа ушымцо. Убри азоуп изызгәаӷьызгьы уара уҿы ааира.

Маевски дахьтәаз дҩагылан, аԥенџьыр аҟны днеин, ԥыҭрак аҵх лашьцарахь дыԥшуан. Нас Ҭакәи ишҟа даахьаҳәын ус иҳәеит:

– Ара ушыҟоу аказак еилыркаар, маха-маха уеиҿырхуеит. Усҟан сара ишысзымӡырҩуа удыруазааит.

– Хьаас сҟоумҵан, схы сахәап, сара сахьааиз здыруеит.

– Уҩызцәа абаҟоу? – дҵааит Маевски.

– Доусы рҭыԥқәа рҿы иҟоуп. Зеиԥш ҟамло акгьы ыҟам, ухаҵара агәра шызгогьы, ушәаны убжьы ургар, усҟан схы хәыцк алымшәакәа арахьынтәи сцар ами.

– Схаҵара атәы уажәы ҳалацәажәарым. Иҳәа, иуҭахузеи сара сҟынтә?

– Сара сааит уареи сареи иаахтны хаҵаҵас ҳаицәажәарц, – иажәақәа днарызхәыцны ацәажәара дналагеит Ҭакәи. – Аԥсны иазыжәуа аӡәгьы ишәанеишьом шәара. Ҳахшьаара шәаҿуп, ҳуаами ҳаргьы. Уаргьы саргьы ҳзыхшаз ԥҳәысми. Сара цагьара згәы иҭам уаҩуп. Усышьҭыҵ наҟ.

Абна сылацалан сызумоузеи? Ақыҭакәа ракәзар, ихурҵәеит. Иабаарго ишәҿарҵо анхацәа, арахь инхар-инҵыр шәуӡомеи. Иахьа уажәраанӡа схы улаломызт, сыҩны-сгәара шублызгьы, иахьынӡасылшо сувсуан. Аха уажәшьҭа суаажәлар агәаҟра иҭаргылан ишәымоу смыхьчар ҟалом.

– Нас уара усиааип ҳәа угәы иаанагома?

– Сара сзызхәыцуа уажәы аиааиреи аҵахареи ракәӡам. Сара сзызхәыцуа сыԥсадгьыл ауп. Иаҳхаагахьоу ҳазхоит, ҳҭәуп гәырҩала. Ублала иубоит ҳашмилаҭ хәыҷу. Ҳаргьы ҳуаами, иаҳҭахуп аизҳара. Ҳадгьылаҿ уаҩҵас ҳшьапы аҳаркыртә иҟашәҵа. Уажәа бзиа саҳарц сазыԥшуп, ахылаԥшҩы ухаҵкы.

Аполковник Ҭакәи ицәажәашьа игәапхеит. Уи ибон Ҭакәи игәаанагарақәы хьаҵра шиқәмыз. Насгьы ишуадаҩыз даҽа гәаанагарак ахь ирхынҳәра. Убри аҟынтә имаршә куа диацәажәарц игәы иҭеикит.

– Иҟасҵарц иуҭахузеи сара?

– Абжьуаа урылҵ, указак уман. Аполковник абри аҩыза иаҳауеит ҳәа игәы иаанагомызт. Дҩагылан ауада ахышәарааҵышәара даалеиҩеин, дааины днатәеит.

– Уаасзыӡырҩы нас, иуасҳәап саргьы сажәа. Адунеиаҿ ауаа ҟәышқәа ирдырует, Аԥсны ҭоурыхла аԥсуаа ишышәтәу. Аха уара иудыруазарц сҭахуп закәанла ахылаԥшра ҳара ишҳаду. Атәымуаа рнапаҿы шәҭамхарц азыҳәан.

– Ишԥа, шәара шәтәымуааӡами?! – иблақәа амца ҩархылҟьеит Ҭакәи.

– Мап, Ҭакәи, – дҩацралеит аполковникгьы. – Ҳтәымуааӡам, Аԥсны аҳ иԥсадгьыл ҳара ианҳадиҵа инаркны.

– Аԥсны аҳ, Аԥсны иазеиҕьыз ҟаиҵоз џьишьеит… Шәыгәра игеит, аха ашьҭахь шәара шәхы шԥамҩаԥыжәгеи?

– Ишԥоуҭахыз нас? – аполковник иԥагьара ҩеилжжит. – Ишьҭахоу атәыла ашьапы иқәҳаргыларц ҳахьаҿу шәгәапхом акәу?!

– Шәақь ԥынҵалоу? – дҩацралеит Ҭакәигьы. Акгьы аарыгимхеит аҩыџьагьы неидыххыларц, аха аҭагылазаашьа злаҟаз ала, абжьы аргара ирзаԥсамызт. Убри аҟынтә рҽааныркылеит.

– Уара ухаҵара аҟәышра аҭахуп, – ацәажәара дналагеит Маевски иҽаарҭынчны. – Аха рыцҳарас иҟалаз, убри уҟәышра Аԥсны аҳәаақәа изырҭысуам. Угәы иалымсын, аха инахаран ихәыцтәуп иахьа. Ҳара ҳаҟамзар, Аԥсны шәымч ақәхом шәхала. Шәдоуҳа ҳаракуп, уи збоит, аха амчрагь аҭахуп. Уи шәара ишәызхом. Ҳара ҳамчрагьы аԥшьтәуп шәара шәеиқәхарц азыҳәаны. Аԥсуаа зегьы анаалеит аҳәынтқар изакәан. Урҭ ргәы рҭынчны анхара иаҿуп. Урԥырхагоуп, Ҭакәи, уааажәлар. Сҳәатәы хаҵаны, улҵ абна. Уи уара уус арманшәалоит. Мап анакәха, Аԥсны уқәҵ, Ҭырқәтәылаҟа уца.

– Ҭырқәтәылаҟа идәықәшәҵахьоу азмырхакәа саргьы срышьҭоуҵома?

– Ҭырқәтәылаҟа ицаз Аԥсны зцәымӷыз аԥсуаа роуп.

– Мап, шәара шәызцәымӷыз роуп ицаз.

– Уара иудыруазааит, иахьарнахыс аԥсуаа шәыхьӡгьы-шәыхьымӡӷгьы аурыс ҳәынҭқар иоуп изду.

– Аԥсуа ихьӡгьы-ихьымӡӷгьы аԥсуа ида аӡәгьы изышьҭыхран иҟам. Иара аԥсуа даныҟам, изыҟалом Аԥсынрагьы.

– Аԥсуаа ыҟамзааит ҳәа ӡәыр акриҳәама нас?

– Итәылаҿ амчра имамкәа иҟазаара аԥсоума? – иҳәеит Ҭакәи, Маевски ишҟа дааскьаны. – Ҳара ҳгәырҩа заҟароу еилызкааууада мамзаргьы. Ҳрыцҳара шәзагәылаԥшуам шәара акәымзар, адгьыл шәхазы еиқәырханы ауаатәыҩса шәырӡуамызт. Аха ҳаргьы анцәа ҳаибоит. Ҳаилибакааит, аполковник. Уаргьы-саргьы ҳамҩақәа хаз-хазуп.

– Исгәаԥхоит, Ҭакәи, ухымҩаԥгашьа. Ахаҵа ззырҳәоҵәҟьа уоуп. Аха иахьа ма уаҵәы уеиқәԥах узгоит Петербург. Убас адҵа сымоуп.

– Сшәоит угәаҳәара намӡар ҳәа, – иҳәан, дааԥышәырччеит Ҭакәи. – Иубоит макьана сҿаҳәам. Убри аҟынтә уажәазы зхы иақәиҭу аԥсаатә саҩызоуп.

Игеит адәахьы аҽеышьҭыбжь. Ҭакәи итапанча ааҭкәыцәаан, ашә ахь иҿынеихеит.

– Уаангыл, Ҭакәи. Укра иашьҭоу дуцымхраар ада ԥсыхәа имамкәа дҭаургылеит. Ихаҵарам сара сганахьала уцәырызгар. Абни ашә ахь уеынаԥхьак.

Ашә аартны днавҵагылеит Ҭакәи. Аполковник ииарҭаҿ днатәаон еиԥш, дааҩнаххит Қьаламаҭ.

– Саҭоумҵан, ухаҵкы, ианаамҭамыз сахьухҭыгәылаз, – деицьыԥӡа ибжьы ныҵакны ҿааиҭит Қьаламаҭ. – Сара еилыскааит Ҵәыџь Ҭакәи…

– Иҳәа иҟалаз ирласны! – дхәааит дахьтәаз Маевски.

Қьаламаҭ ахьаԥарч еиԥш деиҵалеит. Уи аиҳабы иҿаԥхьа акәалаа еиԥш, акәын дшеиџьуаз. Аха иҽааиҵыхшәа ус иҳәеит:

– Уаха Ҭакәи Бақьҟан аҳабла Хырзаман ҳәа аӡәы иҟны дыцәоуп.

– Аиаша уҳәома! – даагылеит Маевски.

– Уара умсааит, убас шакәу.

– Нас иуҭахузеи, сара сҟынтә?

– Аказакцәа жәаҩык сыҭ, уаха дыскуеит уи алаҧынҵа икылҟьаз.

– Умч иқәхару? – аполковник иҧсахы еибакны Қьаламаҭ дихәаҧшуан. Еиҭа умҵарсны уганы уабхәа иашҭаҿ аҵла уадҿеиҳәалар ишҧаҳаҧсыхәо.

– Уи аҩыза уажәшьҭа ҟалашьа амаӡам. Аамҭа цоит, ирласны аказак сыцҵаны сдәықәҭца.

– Умыццакын, Қьаламаҭ. Дабауцәцо уи, ашамҭазы дукып. Ишсоуҳәара, умҵарсны уаныргаз аахыс узцәырымҵуааз сара сахь?

– Угәы иаахәаша ажәабжьк аамгакәа сызцәырымҵит.

– Нас уажәы, сгәы иахәаша ааугеит ҳәа угәы иаанагома?

– Иаҳзеиҧшу ҳаҕа дҳазкыр, уи аҵкьыс гәаахәарас иҟаларан иҟоузеи, ухаҵкы. Шьала иҿысхып сабхәа иҿаҧхьа сахьирҧхашьаз. Ах, сылаҧш иқәшәаандаз уи ала…

– Ус анакәха, иареи уареи шәеибасырбоит уажәы. – Ҭакәи ишҟа ибжьы наиргеит: – Ҭакәи, уцәырҵ абрахь.

Ҭакәи итапанча кны даацәырҵит, Қьаламаҭ иҟаиҵара дақәымшәо, иблақәа ирбаз агәра изымго, ишьамхқәа ҟәарҟәаруа дгылан.

– Ари змааноузеи, аполковник? – аарла иааихихит Қьаламаҭ иҿы.

– Нас, Қьаламаҭ, угәы еиҭаҧеит акәу? – Қьаламаҭ ицламҳәа нацәкьысла иҩышьҭихит Маевски… – Иҵасуа иалагеит ишьамхқәа, зыбз ада акгьы злам ауаҩы. – Ари уара дусҭоит, Ҭакәи, дга уахьцо. Иабхәа иашҭаҿ еиҭа аҵла днадҿаҳәал. Уиадагьы иара уаҳа акгьы даҧсам.

– Мап, аполковник, – иҳәеит Ҭакәи, итапанча аҭра инҭаҵо. – Снапы сзыҟьашьуам. Уара думаз, ушьапы изәӡәаалап.

– Аҟьашь саргьы дысҭахым, – иҳәеит Маевски, Қьаламаҭ днаигәҭасны.

– Аҟьашь дызҭахыда уара удагьы. Уҵх аабзиахааит, сара иуасҳәаз уазхәыц, – иҳәан, аԥенџьыр дынкылԥеит Ҭакәи.

– Сара иҟасҵарц исыдуҵозеи шьҭа? – ихы ԥышьҭыхны Маевски днеиҿаԥшит Қьаламаҭ.

– Уара иҟоуҵара уара иудыруеит. Сара уаҳа дҵа усҭараны сыҟаӡам.

Қьаламаҭ ихы иқәжьны дындәылҵит адәахьы. Иҭынчӡа иҟаз аҵх лашьца иналԥит ахысбжьы.

– Аиаша ҟаиҵеит, – иҳәан, ихы ауапа нақәиҵеит Маевски.

Уаҳа ԥсыхәа имамызт Қьаламаҭ. Ауаԥра шицәыӡхьазгьы, игәаҵаҿ иаанхан иҟаз аламыс хәыцҩы аус ауит. Ихы дақәиҭнатәит игәаҟрақәа рҟынтә. Дҭынчхеит абри адунеи аганахь ала…

Ԥынԥажәиԥшьбатәи ахы

Арлан Наҳар иуаԥыбжара дахысхьан, аха дҭаацәарамызт. Ихала аԥны дахын. Диман зықәрахь инеихьаз маҵуԥык. Убрии иареи рхы неидыкшало ирхыргон рыԥсҭазаара. Уи аҵыхәтәаны, аха даныҷкәыназ, ҵыси махәи еиқәиртәомызт. Шамахамзаргьы дубомызт аԥны. Иҽи икәадыри еиқәҵаны дныҟәон уахгьы-ҽынгьы. Еиҳараӡак Шәантәылаҟа иҽадкылан дыҟан. Иан дшәануа ҭыԥхан. Убри аҟынтә ауп, ашәануа Адиани иареи злеиԥызцәахазгьы.

Шәантәыла ианшьцәа ҳәа аӡәгьы днымхеит. Дара-дара шеиҿахысуаз иқәибаххьан. Уахь дызцоз Адиан изыҳәан акәын. Аиҳараӡак аӡынра уа ихигон. Ишәарыцон, аҭамҳа еиҿажьны, қьаф руан.

Ашьҭахьԥынԥажәижәабашықәсаданырҭыс,игәалаҟаракәа каҳан, абар ԥышықәса ҵуеит иԥны даԥырымҵижьҭеи. Аныҟәара дацәхьаҵуа далагеит. Аӡынра аҭамҳа еиҿажьны амца дыҽҳәатәан, дызбарц иааиуаз икәыршаны аԥы ыжәуа. Аԥхын ашьыжь инаркны, уаха амра акәалаҳәа амшын

инҭашәаанӡа, иуапа иҵаршәны иҩны аҿаԥхьа ишьҭаз ахахә ҟьаҟьа дықәиан, ажәҩан даҵаԥшуа. Иарҕьарахь итапанча иван, иармарахь – ишәақь. Имариашан иааихалоз аԥсаатәқәа дреихсуан. Ихымҭа акәзар, баша икашәомызт. Иахьа уиаҟара игәалаҟара бзиамызт Наҳар. Ашьыжь аахыс игәы ҩарханы ажәҩан даҵаԥшуан, аха ԥсаатәкгьы ихаломызт. Ариабжьарак иара иакәӡамкәа акәын дшыҟаз. Ауаҩы заҵәы ишьҭахьҟагьы-иаԥхьаҟагьы ҭынха дызмамыз, иқәрахь днеины ӡык неизыржәуа димамкәа адәы иқәхара дархәыцуа далагеит иара. Аимхаа ҭыԥҳа Ҳанифа, иара бзиа дызбоз, дирӡит ихарала. Даниаҭәеимшьа, дааизгәаан Егры нырцәҟа хаҵа дцеит. Иара бзиа иибоз, лара илымуит. Абас ала иразҟы дшалахәмаруаз, уажәы иааҳәын, иара илахәмаруа иалагеит.

Ҭауади-аамсҭеи рыҷкәынцәа ҕьеҩқәа, тәамбашақә Наҳар аӡәгьы дивасны иҟаломызт. Ихы пату ақәиҵон азыҳәан, иқәырҵон даргьы пату. Амала, иахьа уажәраанӡа иара ихьымӡҕишьоз, Ҟазылбеи Аимхаа игәра ганы ҷкәынцәақәак драбашьны дахьцаз ауп. Убри аҳҭыс аныҟалаз аахыс акыр шықәсқәа шцахьазгьы, иҭахын Ҭакәи дибарц, аха еиқәшәомызт.

Ашьыбжь агәы ҩхыҵит. Ажәҩан даҵаԥшуа дықәиан Наҳар. Зны-зынла илацәа нҭаауан, аха ацәа иҽамҭакәа деиҭаҩалҵуан. Илацәа ааиқәԥсаны ианаахит, илаԥш нақәшәеит зымҵәыжәҩакәа ирыниаалан ажәҩан иаҵаз ахьшьыцба. Ишәақь аашьҭԥаан, иарма шьамхы ааиҵарсны дхысит, аха ибрит ихы. Ахьшьыцба ццышә, ахы иавҟьаз иацәшәаны икәараҵо ажәҩан иҩалаԥҟеит. Игәы ааиҭаԥеит убасҟан иара. Игеит даҽа хысыбжьык, ахьшьыцба кәкәаӡа ҵаҟа илҭалеит. Наҳар дынхьаԥшит ахысбжьы ахьгаз ашҟа. Ихы иқәкны даауан арԥыск, бҵьарла деиқәных.

– Саҭаумҵан сахьувахысыз, аха абри ахьшьыцба ажәҩанаҿ иаанхацәазшәа збеит.

– Узусҭада, уара?

– Ҭакәи Ҵәыцьба.

– Бзиала уаабеит, – иҳәан, дзықәгылаз ахаҳә днаалбааит Наҳар.

– Бзиа убааит, – аҭак ныҟаиҵеит Ҭакәи. Наҳар ибла ҵышәшәалақәа дырхыԥшыло.

– Сара уара уҿы ахара сыдуп, – иҳәан, иарӷьа напы Ҭакәи ижәҩа иныҟәиҵеит Наҳар. – Усҟан ҳара ҳаҵахеит, иагьиашан уи.

– Саргьы иџьасшьеит. Еицырдыруаз Арлан Наҳар ҭаҳмадак дысшьуеит ҳәа дахьнеиз. Уи ииасхьоу усуп, иаҭахым алацәажәара. Сара сааит уара уцхыраара азыҳәан.

– Сара сыхиоуп, исылшо акыр ыҟазар.

– Иҭшәахеит сҩызцәеи сареи ҳзыҳәан абжьыуаа рҿы, – иажәа дналагеит Ҭакәи. – Аполковник иҽирӷәӷәеит. Ҳара ҳҵыхәала аҟыҭақәа ирылаланы еимырҵәоит. Ҳамҩақәа ркит, ҵысышьа ҳәа ҳамамкәа. Убри аҟынтә саaит уара уҟны исабжьоуго сназыӡырҩырц азыҳәан.

Наҳар ԥыҭрак даахәыцын, нас дҵааит Ҭакәи ишҟа:

– Сара излеилыскаауа ала, аҽыҵәахра шәҭахуп, уҩызцәагьы уаргьы?

– Ааи, усоуп. Аӡынра Аԥсны аангылашьа ҳамам. Ԥхнызар, акы иамусуп, абна ҳаҵәахуеит.

– Уҩызцәа абаҟоу?

– Ара ааигәа иҟоуп.

– Урыԥхь арахь. – Ҭакәи атрышә дасит. Абна аҿықә иаалҵны рҿаархеит Гыџьи Асҭанеи, рҽқәа рҿы ианкны.

Аҵх акыр инеихьан. Наҳар исасцәеи иареи аишәа иахатәан. Шәарахжьыла рхәы ирхиаз пату аҟәырҵеит даргьы. Аҩыжәра мап злацәыркыз ала, иара Наҳаргьы ирыдимцалеит. Рыхҩыкгьы зыҽны абна илалаз инаркны, рыԥсы ҭанаҵы еицрымҵырц, еишьцәак реиԥш иҟазарц азыҳәан, ршьаҟәа анеиларҭәоз, рҭоубаҿы иаларҵеит, аҩы шырымжәуа. Убриаахыс акыр шыҟәса реицныҟәараҿы, аӡәгьы иҭоуба еилеигомызт.

– Сара исылшоит шәара абра Самырзаҟан шәааныскыларгьы, – иҳәан, иаԥхьа иҟәгылаз аҵәца нхаирҭәааит Наҳар. – Аха Аимхааи шәареи шәшыҟоу жәбоит. Убри аҟынтә ҳцап Шәаныҟа. Уа дсымоуп иашьас сҟазҵаз ауаҩы. Уи пату ҳаҟәҵан

ҳаибоит. Ҳазхарагьы ҳшәарыцап. Амаҵуарқәа ишәышьҭоу рҟынтәгьы шәыԥсы шәшьап.

– Уара аԥьабаа уҳарбоит акәымзар, уажәазы уахь ҳцара еиҳагьы иаҳзеиӷьуп, – иҳәеит Гыџь, Арлан Наҳар ирабжьеигаз игәы иахәаны.

Адырҩаҽены урҭ раԥхьа дҩагылан, Шәаныҟа амҩа иман дықәлеит Наҳар. Ахымш рзы Адиан дахьынхоз аҳабла иналалеит. Наҳар уи аҳабла данналалоз ишыҟаиҵалоз еиԥш, ахәы дҩықәгылан хрыжь-хрыжь хынтә дхысит.

– Дааит ҳашьа, – иҳәан, ашә ааимԥааны аҩны дындәылҟьан, хынтә инеиқәырццакны дхысит Адиангьы. Уи иаанагоз «бзиала шәаабеит, сара аҩны сыҟоуп» ҳәа акәын.

Зыҽны абна инылалаз инаркны, ргәы рҭынчны мҩак ианымԥшыло ианыҟала, Шәантәыла ианнеи заҵәык ауп. Хымз рыҩныҵҟала, рабџьари рџьаԥҳани нархыхны, рмаҟа ыртланы, ҭынч рыԥсы ршьеит, цәарҭакгьы инылаиеит.

Урҭ ахьцаз еилкааны ирышьҭаларгьы, иахьыҟаз неишьа амамызт. Аӡынра асы ӷәӷәаны иауит. Акаҵәарақәа зегьы аркын.

Ҩынҩажәихәбатәи ахы

Алӡынрак Хабыгә аиарҭа дшамаз иааихигеит. Иаҳа-иаҳа акаԥсара иаҿын имч. Иқәра акәмызт уи дызгоз. Иӷрыхоз, иҩныҵҟа иҭагьежьуа иҭаз, имч зқәымхоз иуаажәлар рыбзиабара акәын.

Хабыгә дшышьҭаз здыруаз ҭауади-аамсҭеи имԥынҟа аӡәгьы дықәломызт. Аҵла анкаҳалак, еихеи еигәышәи зку зегьы шажәло еиԥш, Хабыгә Ачба икаҳара иазыԥшын. Уимоу, иаб иашьа Зосҳан, алаҳәа амахә ҩа иқәтәаны зыԥсхыҵра иаҿу аҽы ишахәаԥшуа еиԥш, иашьа иԥа иԥсра дазкылԥшуан. Хабыгә ибара инеиуаз анхацәа ракәын. Урҭ знапаҵаҟа иҟаз ишҟа имнеирц азыҳәан ишрықәмақаруазгьы, хьаасгьы имкыкәа иаашаанӡа иҷаԥшьон. Анхаҩыжәлар зыхшыҩ зхаҿы иҟаз, дара бзиа избоз, рхьаа зхьааз ауаҩы игрыжьыр рҭахымызт.

Аамҭа дара ишрыдымгылозгьы, ҽыпҧныҳәа рымамкәа, ҽыпҧныҳәа шрырҭозгьы, бҕа еиҵыхра рымҭакәа, рымҩақәа рҿы ашәақь еихаҳа шдыргылозгьы, ҧхьаӄа ахәыцра аанкылашьа шамам еипш, аанкылашьа рымамызт згәаҵәа еилгаз анхацәа.

Ааҧынра анааи, Хабыгә аиарҭа дылҵын, ара ду ашҭа иқәгылаз аӄынӡа днеиуа далагеит. Абар хымшын уи илаба наиҵарсуа, бзиа иахьибоз ара ашьапы иҽенадҵан дтәоижьҭеи.

Иахьа игәалаӄара бзиан Хабыгә. Лабадагьы днеит итәарҭа аӄынӡа. Уимоу, иҽи икәадыри имазар, дынҽыжәлан ақыҭа днался-аалсны ибаргьы цәгьа имбо дааӄалеит. Зегь раҧхьаӡа дназлаҧшырц иҭахыз, аҧахьатәи имаҵуцәа идгьылаҿ инирхаз рыҧсҭазаашьа акәын. Имаҵуҩы Мез иҽы кәадырны изааигарц азыҳәан инеиҿиҭырц ихы анҩышьҭих, дгәеиҭеит ашҭа иааҭалаз асҭаршын Ҷаҕьыц.

– Узаазеи? – ҳәа ибжьы наиргеит Хабыгә.

– Аусҳәарҭаҿы аизара ыӄоуп, иуҧхьоит, ухаҵкы, – иҳәеит инышьныцәхнысло иҽабаажә дзықәтәаз дааҽыжәҵуа асҭаршын.

– Дарбан исыҧхьо?

– Аполковник.

– Изҭада азин, сара дсыҧхьартә еипш аполковник?!

– Уи сара исыздыруам, ухаҵкы, сара исыдырҵо ӄасҵоит.

– Убриоуп уара урыцҳарагьы. Иудырҵо ада уаҳа акгьы ахьузымдыруа.

– Сара сҩыза адҵа назыгӡогьы аӡәы дыӄазар ами. – Хабыгә иҿаҧхьа еснагь аҽаанкылара змаз асҭаршын, уажәы иажәа дацәымшәаӡакәа, ибжьы рдуны дцәажәауан.

– Уара уҩызцәа адҵақәа назыгӡо рацәаҩхеиг Аҧсынра. Убриоуп ҳрыцҳарақәагьы зыхӄьаз, – иҳәан, ихы ҩышьҭыхны Ҷаҕьыц днеиҿаҧшит Хабыгә.

– Сара срыцҳаны ҳәа схы збом.

– Урыцҳауп, Ҷаҕьыц. Арыцҳа иаҵкьысгьы уеицәоуп. Хымдыр, агәаӄ уара. Уцаны иаҳә аполковник, акыр иҭахызар сара сахь дааиаат. Макьана сымҧсыц, абра саҧшәымоуп ҳәа сгәы иаанагоит.

– Ишуҭаху, ухаҵкы, сара исуалу аиҭаҳәара ауп, егьырахьӄа иалҵуа уи сара сус алам, – иҳәан, иҽы дынҽыжәлан, ашҭа дҭыҵны дцеит.

Асҭаршын ихымҩаԥгашьала иубон Хабыгә Ачба имч шкәадахаз. Аԥыхьеиԥш ҳаҭыр иқәымкәа дшыӄалаз аҳәынҭқарра аганахьала. Анхаҩыжәлар ракәзар, мыч дук рыман ҳәа иӄамызт, уи ицхырааны ишьапы дықәдыргыларатәы. Ирылоу амчгьы рхы ишадырхәаша рыздырамызт. Абасала еихыҵәҵәаеиҩыҵәҵәа, еиԥӄьа-еиҵӄьа, хаз-хазы тәымџьаратәи иахганы иааганы Аԥсны индырхазшәа акәын аԥсуаа рыԥсадгьыл ишахыз. Дымицызт урҭ еидызкылоз аҵеи. Дихьаӡазаргьы дшәыртә еиԥш аҭагылазаашьа имамызт. Еибамԥшаацызт иуааҗәлари иареи.

Ерцахә ашьхақәа, Хабыгә еснагь абрахьынтәк ибарҭаз, уажәы аԥҭақәа ирҿатәаз иаҳа-иаҳа ажәҩан ахь ашьҭыҵра иаҿын. Иаргьы ибла ааихмырсыҕьӡакәа иԥсы зыҿҳәараз ишьхақәа рахь дыԥшуан. Урҭ уажәы еиҳа ишӄа иааскьаны игылазшәа акәын ишибоз. Иԥсы ааивиган, иныҵакны ажәеиԥшьаа рашәа аацәыригеит иара:

> «Анцәа рҭыԥҳа, ажәеиԥшьаа рҭаца,
> Ифам, ижәым ҳадбымжьалан».

Убасӄан Хабыгә ибла иаахгылеит Ерцахә ахрақәа рҿы дшышәарыцоз дзыниаз хҭыск.

Ҽнак шьыжьӡа, мчыбжьык ахь знык ишыӄаиҵалац еиԥш, ишәақь аашьҭыхны ашәарах амоуп ҳәа ахьигәахәуаз ахра дазцеит. Хабыгә ибзиан идыруан ашәарах иахьрызнеитәыз аҭыԥқәа зегьы. Шәарыцара дцаны дманшәаламхакәа дымхынҳәыцызт. Шьхатәыла аҵасқәа иимдыруа иӄааз, аха уи аҽны дзыниаз аҩыза ԥхыӡла ибаргьы ихаиҵарымызт.

Арҩаш дҩырны, анаӄәа иҭажьыз аҵыхәа даныҩҭагылоз, иаԥхьа амыӄәра ишықәгылаз ибеит бҕаџьма ӡысык. Ахаҳә иҽнавакны даангылеит. Абҕаџьма ӡысы агәы ҭынчын, амра аҽаҭан игылан. Зны иҩышьҭыԥа-ҩышьҭыԥаны, ганха инеи-

ҭапон. Зныхгьы ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәгылан, иара аҵкьыс иҳаракыз аҳаскьын хыцәқәақәа хырҟәдааны иафон. Даҽазныхгьы алымҳа хәыцқәа кьацә-кьацәӡа ахрахь ипшуан. Убысҟаноуп Хабыгә иангәеиҭа, ацаҟьа иаҿагылан ишыҳәуаз уи ан. Ишәақь неиҵихит азныказ иара. Ашәарах иадырит ауаҩы дшеиҩаӡоз. Еиҵас иууаӡа ипан, ажәҩан агәы аеҵәа анкыдшәо еипш, ҵаҟа икәкәаӡа илҭалеит. Ҩынтәхынтә аҧарала иааин, Хабыгә дызлагылаз аганахь ала апа инаҧырагылеит.

Дшанхеит Хабыгә. Дҳашҳатәарахеит. Ишәақь зымҩа инкыдыргылан, инапқәа дырҩахан, ибжьы ахрақәа аккаҳәа ирныҩуа инаиргеит:

– Умшәан, аҳаҳаи, сшәеихсуам уҧагьы уаргьы!

Ашәарах Хабыгә ибжьы шаҳазгьы иацәымшәеит зынӡаскгьы. «Иумуӡозар, сара сшьы», – аҳәозшәа апа ахьчон, ашәарыцаҩ иганахь ала, агәышҧала иагәҭасуа ахылаҕьарахь иаман ицон. Иара убасҵәҟьа акәын ишьҭахьҟа дышцоз Хабыгәгьы. Ишәақь ҭмырҟьакәа иахькыдиргылаз уаҳагьы дазхьампшит.

Акыр шықәса уа икыдгылан ашәақь. Ашьҭахь ибааит амҿы изныз. Ижьакцеит аиха, аха Хабыгә уи ашәақь ашҟа дықәымлеит. Убри инаркны ашәарыцарагьы даҟәыҵит.

Ирҳәоит иахьа уажәраанӡагьы, Ачба Хабыгә ишәақь ахькыдиргылаз аҭыҧ аҿы аихалых жьакцақәа капсоуп ҳәа, ашәарахқәа рҧацәа рыманы, уи амыҟә аҿы еибархәмарлоит ҳәа.

Ирҳәоит ажәлар рҿы: «Хабыгә икыдиргылаз ашәақь ҭҟьаанӡа уаҳа даҽа шәақьк ҭымҟьааит ауаҩы ишьразы» – ҳәа. Даҽа шьоукгьы ирҳәалахуеит «Умшәан аҳаҳаи, ашәарах, сшәеихсуам уҧагьы уаргьы», – ҳәа абжьы раҳазшәа. Убыс акәу, анс акәу, иҭымҟьеит ашәақь, икамҭәеит ашьа, иқәымхеит аҧшқа аныда. Ус еипш иҟоу зылшогьы, хара ихәыцуа ауаҩы иоуп.

Хабыгә дазыпшуан, зхыцәқәақәа цқьахаз Ерцахә ашьха. Иаҳа-иаҳа иааскьо ибла ихгылон, дызмеихскәа иоуижьыз ашәарах аҧеи иареи. «Иа Анцәа, срыцҳашьа, – гәаныла иҳәон

уажәы дахьтәаз иара. – Зыԥсы иацәшәо ашәарахҭҵәҟьагьы аԥа ахьчоит иаԥырагылан. Ҳара ҳ-Аԥасадгьыл аншәарҭахалак, ҳаиасны ашьҭахьҟа ҳгылоит, ҳхы хьчо, иара агәыдҳажьлоиг. Иуԥеиԥшузеи, Аԥсны ԥшӡа, иуԥеиԥшузеи?..»

Хара зҿыҳарамккәа ажәҩан аҿы зҿаанкылан иҟаз аԥҭа-қәа, еиҭа Ерцахә рҿыҩахарыжьит. Убасҟан игәы ааиҭаԥеит Хабыгә. Цәалашәара мӡышәакгьы иоуит. Иԥсадгьыл амызгәыҭ. Ерцахә тәыҩа еимҿаԥа, иара еснагьгьы иҿазаҟараитәуаз уаҳа имбарашәа. Уи иҭаххеит даагылан дыҳәҳәарц, аԥҭа еиқәа-ҵәақәа наҟ шәхыҵ ҳәа. Мамзаргьы икәша-мыкәша икаԥсаз амра ашәахәақәа, напсыргәыҵала иаараҵәан иагәыдиҵон, аԥ-ҭа ацҟьарц азыҳәан. Аха уи харацәан. Бжьыкгьы неиҩуамызт, мрашәахәа рҳәгьы иазыцҟьомызт.

Ерцахә иаҳа-иаҳа аԥҭа ақәҵәиашара иаҿын. Иара убас аԥҭа еиқәаҵәа ахажьын Аԥсынрагьы.

– Мез, – ибжьы наиргеит Хабыгә иԥсы ааивганы.

Хабыгә ибжьы ахьиаҳашаз дыҟамызт Мез. Уи ицымхәрас акәасқьа дналбаан, лҿаалхеит Кама.

– Акыр уҭахума, саб?

– Ачын зқәу скәымжәаԥшь сзааг!

– Саб, уара ҵьара уцартә уҟам. Мез иакәзар, аӡлагарахь дцеит, – лҳәеит Кама, лаб игәы иҭеикыз шылзымдыруазгьы иҟазшьақәа лгәамԥхакәа.

– Сҽы макьаназ сара искәадырыртә сыҟоуп, – ишьапқәа дҩарықәгылан, иахьынӡаилшоз иҿыҩеиҵихит Хабыгә. Игәы иабеит Ерцахә ашьха даҟаразшәа. Уахь дынхьаԥшит, аха урҭ уаҳа ибарҭамызт. Нас иԥҳа дналҿаԥшит. Уи лыблақәа ашәара рхылан, дгәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха дгылан. Иара игәамԥхеит иԥҳа иажәа ахьыналмыгӡаз. Убысҟан еиҭа днақәыҕәҕәан ҿааиҭит: – Сыԥҳа, исзааг скәымжәаԥшь ачынқәа зқәу.

Кама днеиҭаҟьан, акәасқьа дынхалан, еснагь ицқьашәқьа-ӡа ихаҿы икнаҳаз, аинрал ичын зкәыз икәымжәы ааганы инеиишәылҵеит.

Хабыгә цәымҕрыла днахәаԥшит ижәҩа иқәыз ачын. Иуаа-жәлар ашьаарҵәыра излагылахьаз зегьы ичын ахьықәыз

ижәҩахыр аҟынтәи иҩыцыцызшәа ибеит. Убысҟаноуп дызхымҧашаз аус игәы ианҭеик, иагьзиҭаххаз аусҳәарҭахь ацара, ажәлар ишырбо ичын ықәҳәан, аполковник иҿеиҧсарц азыҳәан.

Убри аамҭаз ашҭа дааҭалеит Баалоу Мадлеи.

– Мшыбзиа, Хабыгә лаша, ухаҵкы.

– Бзиа збаша, бзиала уаабеит. Уаатәа, Мадлеи, усымбеижьҭеи, ҳаицәажәап.

– Стәом, сыццакуеит, Хабыгә, ухаҵкы сцеит. Уара умч ала аҵара зҵаз, сыҷкәын далган дхынҳәит. Ихьӡала шәааидсыртәалар сҭахуп. Избоит уҭагылазаашьа шыҟоу, аха аҩнынӡа усызнеир сара сзы игәырҕьаран.

Хабыгә ихьаақәа аиханаршҭит Мадлеи иихәаз. Дызлаҟаз аҵкьыс иҵегьы ихы дақәгәырҕьо дааҟа леит. «Анаџьалбеит, макьанагьы сырхамышҭызаап, макьанагьы схәарҭаны сыҟазаап», – ҳәа игәы дааҭацәажәеит иара. Ишьамхы уахьынӡа дшамгозгьы, иҭахымхеит иааиз мап ицәикырц.

– Снеиуеит, сгәы шсыхьуагьы снеиуеит, – иҳәеит Хабыгә, иихәарызеишь ҳәа Мадлеи дшизыҧшыз аниба. – Ҳааӡаҩцәа, шәара бзиак шәаниондаз, сара саҟара еигәырҕьо даҽаӡәы дҟалома. Уаҳа иҟоузеи, Ҭакәи избахә ҳәа акыр уаҳахьазар? Даацәырҟьоит ашәалҟьамра еиҧш, нас дныбжьаӡуеит. Икыдҟьо ирымоуп ҷкәынцәа ҟадыџьқәа. Сымҧынҟа иқәымлеижьҭеи акрааҵуеит. Исылшоз дара рзын акыр ҟасымҵазшәа рбама. Ҩ-мцак ирыбжьагылоу иҵыхәтәа цәгьоуп. Ишубо еиҧш, аиаӡаара саҿуп саргьы. Иумбаӡои, зегьы реиҳа зхы ларҟәны иныҟәаша, рхы шьҭыхны ишҳалоу. Дара ракәу џьушьап Аҧсны аразҟы зыӡбауа. Досу изҩа иара имазааит. Иагьа аамҭа еиқәаҵәа ҟаларгьы, ҳауаажәлар алоумырӡын, Анцәа, ухьышьаргәыҵа сакәхшоуп.

Мадлеигьы, Хабыгә ишыҟаиҵаз еиҧш, инапқәа ҩышьҭыхны дааматанеины ус иҳәеит:

– Амин, анцәа иуциҳәааит. Умш аабзиахааит, Хабыгә лаша, ухаҵкы.

– Сажәа сеижьом, снеиуеит уаҵәы, – ҳәа аишьҭеиҳәеит Хабыгә, Мадлеи дахьнеиуаз. Ишьҭахьӄа акы ихан дагозшәа ибеит. Адгьыл дзықәгылаз ааиҵагьежьит. Ила иаахгылеит убасӄан иԥсадгьыл ԥшшәы амаӡамкәа ихыгганы. Ажәҩан икыдыз аеҵәақәа, ҽынла иара ибарҭамыз, ирылалан мраҭашәарахь ицозшәа. Ихлахаҵ гьыжьуан. Аха иҽирҕәҕәеит, дкамҳарц азыҳәан. Иикуаз ҳәа ааигәа-сигәа акгьы ыӄамызт. Дзықәгәыҕуаз шьамхқәа ракәын, аха ишьамхқәагьы акәадахара аҿын.

Ашҭа ҽырххыла иааҭалаз аполковники, аказаки, асҭаршын дрыцны иааигәара ианааи ияаҽыжәҵит.

– Иҽеимыз ажәабжь узаазгеит, Ачба Хабыгә, – ибжьы ааиргеит аполковник, мшыбзиа мҳәакәа дыхшәааны.

Хабыгә иааиз илаԥш нарӄәиган, Ерцахә ашьхақәа рахь днаԥшын, ус иҳәеит:

– Иҽеиу ажәабжь абанаугахьоу уара?

– Сара исҭахын иахьа аусҳәарҭаҿ зегьы ирбо-ираҳауа сыдҵа насыгӡарц, аха уара иуаҭәашьан уахь умнеит. Сара акгьы соурым, аха иара иаҳаракыра аҳәынҭқар уихаҵгыларцгьы угәы иҭаӡам. Убри аӄынтә сыдҵа насыгӡарц сааит абра.

– Уааласы, аполковник, сара сыццакуеит, – иҳәеит Хабыгә, «сыццакуеит» ҳәа ииҳәаз зхиҳәааз иаргьы изымдыруа.

Маевски икәа иааҭигаз ашәӄәы ааиҵихит.

– Иара иаҳаракыра аҳәынҭқар Никәалаи иӄынтәи адҵа, – арҭ ажәақәа ақьаад дахәамԥшӡакәа иҳәоит, нас ибжьы неиҵыхны ауаа рацәа дрылагылазшәа аԥхьара дналагеит: – Аҭауад Ачба Хабыгә, аҳәынҭқари уи империеи пату ахьақәимҵои, аҳәынҭқарра иаҿагыло ауаа ахьихьчои, иуаажәлар лымкаала бзиа иахьибои, иара ихатәы закәанқәа ахьаԥиҵои рзыҳәан, ишьҭаиҵароуп ижәҩа иқәу ачын. Насгьы ихыхзароуп «аҭауад лаша» ҳәа ихьӡгьы. Саҭоумҵан, аха аҳәынҭкар идҵа насыгӡоит. Апоручик, Ачба ижәҩа иқәжәа ачынқәа!

Хабыгә уажәы дзызхәыцуаз даҽакын. Иҭахын ажәлар зегьы ишырбоз ичын инапала ижәҩа иқәихырц, аха дахьымӡеит. Даныҷкәыназ дызҵаҽырбоз, ашьҭахь ижәҩаҿ иаҳа-иаҳа

ихьанҭахаз, изцәырнагаз ацәымӷра дахәаҽуан. Абызкаҭаҳа дагәылахазшәа, ҽҟьарҭа ҳәа имаӡамкәа, хыхь ажәҩан, ҵаҟа адгьыл, дзаҵәны дгылан иара.

Апоручик идҵа наигӡарц Хабыгә иахь иҿааихеит.

– Апоручик, унапы ҟьышьқәа наҟ унарыха. Исызиашәҳә аҳәынҭқар Никәалаи ашьапқәа умӷыҵроуп ҳәа, – длахан ижәҩа иаақәжәжәааны Маевски инеиҿаиԥсеит Хабыгә.

– Уахьсырхәуеит, Хабыгә Ачба, аҳәынҭқар ихьӡала, – иҳәан, ашҭа дынҭыҵны дцеит аполковник. Уи инаишьҭалеит аказак ицызгьы.

ИаалашеитХабыгәикәша-мыкәша.Ихыҩышьҭыхныажәаан дҩаҵаԥшит. Аԥҭа еиқәаҵәақәа еиҟәжәжәаны, ашәалҟьамра ркылԥханы илеиуан ҵаҟа. Урҭ рахьынтәи шәахәак иара инаиҿаԥхеит. Убри ашәахәа акәын, аҵыхәтәанӡатәи амреи иареи еидызҳәалоз. Уи аԥсҭазаара шинаҭаз еиԥш, иагьимнахит.

– Аа, сгәы… – ибжьы ашҭа инықәҩит.

– Иухьзеи, саб?! – дыҳәҳәаны, дыҩны лҿаалхеит Кама.

– Сгәы, – иҳәеит еиҭа, иԥҳа дкамыжькәа лнапы икәыршаны данаанылкыла. – Аҳаҳаи, бҽырӷәӷәа, сыԥҳа. Аԥсра иара атәы ҟанаҵоит. Уи ҳаҿагыланы қәԥашьа ҳамаӡам. Снартәа ара ашьапаҿы. – Хабыгә ара ашьапы изқәа аннадиҵа, еиҳа иԥсы ааивигеит. – Иахьарнахыс сыцқьоуп сара. Абри адгьыл ҵеи бзиак иеиԥш амадара саԥсоуп. Исыгыз аҿгьы схы срыцқьеит абыржәы. Сыжәҩа иқәыз аҳәынҵәа ықәхны икасыжьит. Убри аҟынтә исҭахуп, намысла сҽыскәабарц, – иԥсы лагаҩагара аусура иаҟәыҵызшәа ибеит. Дҩагыларцгьы дҩеихеит, аха ишьамхқәа ицхырааума иҟамызт. – Ажәлар еизама, сыԥҳа? – Кама лышҟа иҩышьҭихит ихьанҭахахьаз илацәақәа. – Баарыԥхь сааигәа, иаасыкәшан игылааит. Дцәажәоит Хабыгә Ачба. Шәхьамҵын, ишәмырӡын шәыламыс, шәуаҩра. Аԥсынра нымхароуп, дадраа, ҵеирада. Схы сеигӡомызт иаразы. Аха акгьы сылымшеит, афасит. Диасит анкьа акыр зылшоз аҭауад. Исзаанхаз снапқәа аашәыкәыршан шәаасгәыдсыҳәҳәалароуп. Аҳаҳаи, суаажәлар, шәхьамҵын акәымзар, ҳҭахоит наӡаӡа. – Уаҳа неизымҳәакәа ибжьы наихәлашәеит. Пыҭрак ашьҭахь,

уажәы еиҳа ихьамҭахаз илацәаҟәа аахтит. Днаԥшит Ерцахә ашьхаҟәа рахь. Иҟышә ачча иныҟәххыз иаразнак иныҟәбеит. Инеиҟәиԥсеит иблаҟәа наӡаӡа, арагәаԥшь иаҩызаз ауаҩы, арагәаԥшь дшадиаалаз.

Убыс̆кан ашьхаҟәа хҭырԥа шкәакәала зхы-зҿы ҭаҳәҳәаны игылаз, иџьабо, нырцә-аарцә инеимда-ааимдо, ауоу рҳәошәа рыбжьҟәа гауан, Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа зехьынџьара ираҳаратәы. Дырҵәуон рҵеи анхаҩыжәлар.

Ҩынҩажәифбатәи ахы

Абжьуаа рҿы Лакоба иӡбахә бзиан ираҳахьан, аха зегьыҵә-ҟьа ирыздырамызт уи хыҟәкыс имаз. Иара Нестор Аполлон-иԥа ихаҭагьы иҭахымызт, зегьы ирдырырц макьаназ дызҿыз. Убри аҟынтә, ҟыҭацыԥхьаӡа, еиҳа зыгәра игоз ауаа алхны иман. Убырҭ рыла акәын аус шиуаз, Абжьуаа анхаҩыжәлар рхаҟәиҭраз иҟәԥарц азыҳәан. Уаанӡа ауаҩы дызларниҵаз ала, уаха Мыҟә аҟыҭан еиҟәшәеит Нестор Бигәааи, Какалиа Хьудари, иареи.

Аҵх акыр инеихьан. Бигәаа Нестор иҩнаҭаҿы иҭааӡа ала-шара ахьаркыз уадак аҿы итәаны рыхҩыкгьы шеицәажәоз, иаалырҟьаны алашбыжь геит. Хьудар итапанча ааҭыхны дын-дәылҵит адәахьы. Ала ашра иаҟәыҵит. Иҭынчӡа иҟан аҵх, иарбанзаалак џьара бжьык гомызт. Хьудар ԥыҭк абарҵаҿы даагылан, аҵх дналаӡырҩит. Нас ауада дааҩналан ус иҳәеит:

– Адәахьы ҭынчроуп. Иџьасшьоит Ҭакәи абас дахьагхаз.

– Макьана аҵх акрыҟоуп, – иҳәан, уаанӡа дызҿыз иажәа дналагеит Лакоба. – Анаҩыс, зегьы реиҳа ихадараны иҟоу, ажәларҟәа аиғара рыбжьыхтәуп. Шәрацәажәароуп, иазшәыр-хәыцроуп ашьоура шмилаҭ хырҵәагоу. Ашьа рыбжьанаҵы ажәлар реидкылара уадаҩуп.

– Убрыгь ҿеазаҳкхьеит, аҩыза Нестор, – иҳәеит Хьудар, аԥенџьыр иҿадҵан адәахьы дӡырҩуа дахьгылаз. – Аха ауаа еичзырчо рацәаҩуп.

Лакоба дахьтәаз дҩагылеит, Хьудар иажәақәа игәы иҩытҵаххны. Аԥенџьыр днадгылан, ԥытрак атҵх лашьцахь дыԥшуан. Нас иҩызцәа рахь даахьаҳәны ус иҳәеит:

– Ацәгьаҳәацәа рацәаҩуп азоуп макьаназы ҳамчгьы зымхо. Аха шәмыцәароуп, шәымтәароуп уахгьы-ҽынгьы. Ҭәимлашьи зегьы анхацәа рыцрыхара иаҿуп. Даргьы ргәы кыдгылеит, уаҳа рылам. Ҳара уажәазы иаҳуалу, ажәлар рылша агәра дыргатәуп. Еизгатәуп рымч еишьарала. Шәаҟара издыруада аԥсуаа ишрызнеитәу, Нестор, Хьудар. Шәгәы рҭынчны шәымтәароуп, аҳаҳаи…

– Тәашьа ҳамоума, аҩыза Нестор, – иҳәеит Нестор Бигәаа, дахьтәаз дҩагыланы. – Иахьынӡаҳалшо рмаршәқәа рызнеира ҳаҿуп. Аха абжаҩык хаз-хазы иахоит. Абна илоу рацәаҩуп. Жәла-жәлала аиҕара рыбжьалеит ауаа. Хара ихәыцуа маҷыҩхеит. Ааигәа ахәыцра усгьы алҵшәа анбамаз.

– Ҳара ҳагәра ргом уиаҟара, Ҭакәи игәра шырго еиԥш, – иҳәеит Хьудар.

Лакоба уи ааџьеишьан, дҵааит:

– Избан, Ҭакәи еиҳа игәра зырго?!

– Уара уаҟара издыруада анхацәа рџьабаа, – ҭынч иажәа дналагеит Нестор Аполлон-иԥа, ирхыргахьоу агәаҟра, ирхыргарангьы иҟоу. Ҳҽеидаҳкылароуп, уаҳа ԥсыхәа ыҟам, Ҭакәи.

– Аҽеидкылара бзиоуп, аха зҽеидызкылода ԥшьҩык неицылар, аӡәы дыгәрагамзар. Нестор ухаҵкы сцеит, аҽеидкылара ус имариам.

– Издыруеит ишымариам, аха уаҳа ԥсыхәа ыҟам. Анхаҩыжәлар ахәқәиҭра роуроуп. Ареволиуциа еилашуеит Урыстәыла. Бзыԥ аԥсуаа рҽеидкылара иаҿуп. Ҭакәи, ирацәоуп уара улша. Ирацәаҩуп иара убас иухаҵгылогьы. Уара уеиԥш иҟоу жәлар рзы дхәарҭоуп.

Лакоба иажәақәа дааиҵадырҕәҕәеит Ҭакәи. Уажәшьҭа дацәымҩашьо ибон ари ауаҩ баша дшааимыԥхьаз. Насгьы, иара иаҳахьан Нестор Лакоба анхаҩыжәлар рхақәиҭраз акәԥара игәы иҭоуп ҳәан. Аха уи иқәԥашьа, насгьы ахақәиҭра шырзааигаша макьаназгьы ихахьы изаагомызт. «Уара уеиԥш

иҟоу жәлар рзы дхәарҭоуп», – ҳәа Нестор иихәаз даархәыцит иара. Дахьтәаз даагылан, Гыцә иахь днеины иблаҟәа дынхыԥшылеит. Аха Гыцәгьы иихәарыз ҳәа акгьы издырамызт. Уигьы даҟәгәыҕуамызт абри аԝыза ажәа рниҵоит ҳәа иаазыԥхьаз.

– Иуҳәо саҳауеит, Нестор, ухаҵкы сцеит. Сара абна сылоуп, ишудырыуа еиԥш. Абарҭ ҳахԝык ҳажәԝа еибыҭан ҳаицуп. Жәлар ҳаршьауԝуп, ак рыхьыр ааум. Урҭ ршьа ҭаҳархом, бҵьар иахьылнадо. Сгәы иҭоу уасҳәоит аиаша иаахтны, насгьы исылшо уара уганахь ала. Суԥырхагам сумыхәозар, аха сызрылалом ауаа еизганы. Ацәгьаҳәаԝцәа рацәахеит. Ишубо еиԥш, арахь аполковник дыҿҟьаса дсышьҭоуп. Ма дара, ма сара. Ишьра акрахсырҵуазма, аха уи дараапкышт аҳәынҭҟар. Усҟан ажәлар рыхәда иҟәҳауеит зегьы. Шаҟа еидара шьҭнахрызеи анхаԝыжәлар рыхәда. Угәы иалымсын, Нестор, аха сызуцныҟәом уажәазы. Схаҿы исзаагом ажәлар реидгылара лҵшәас иаиоуа.

Лакоба еиликааит Ҭакәи игәаанагареи уи амԝа дызныз аҿы уажәазы хьаҵшьа шимамыз. Аха даҽакалагьы Нестор Аполлон-иԥа игәҭакы дазааигәаӡаны дыҟан Ҭакәи. Маҷк акәын уи арахь ирхынҳәра иаҭахыз. Убри архынҳәра азыҳәан иԥшаатәын уи иҟәшәаша, аҷараҳәа даазыртыша ацаԥха. Убри аҟынтә дмыццакит Нестор абыржәы.

– Уеилыскаауеит, Ҭакәи. Еиҭа саауеит, усҟан ҳаиҟәшәап.

– Бзиала уаабеит, сузыԥшуп саргьы. Схы сеигӡом, хаԥсадгьыл иаҭаху аказыҳәан.

– Саргьы схазы акымзарак сашьҭам, Ҭакәи. Жәлар рыԥхӡаша дара ирԥыларц, убри ауп ҳреволиуциа ахыҟәкы. Уи ахыҟәкы ҟалоит ҳажәԝахыр ҳзеибыҭар. Шәыҵх аабзиахаит, сцара иаамҭоуп уажәшьҭа.

– Аԝыза Нестор, амԝа шәарҭоуп, шьыжьынӡа уааԥшы, – иҳәеит Хьудар.

– Мап, сымцар ҟалом, сԝызцәа Тамшь исзыԥшуп, – иҳәан, ашә ахь иҿынеихеит Нестор.

– Ҳара днаскьаагоит, – иҳәеит Ҭакәи, ишәаҿь аакыдхуа. – Хьаас иҟашәымҵан, ар ҳрылашәаргьы ихы хәыцк ал-

шәараны иҟаӡам. Уи убас шакәхо агәра угозарц сҭахуп, Нестор ухаҵкы.

– Угәра сымгозҭгьы саауамызт уара уҿы, Ҭакәи, – иҳәан, адәахьы дындәылҵит Нестор Лакоба.

Ишыҟарҵалац еиҧш, арҧарцәа хыцьара рҽыршеит. Аҧхьа днеиуан игәиҽанҵаны Гыцә. Лакобеи Ҭакәии агәҭа игылан. Урҭ рышьҭахь дрышьҭан Асҭана.

Аҵх ҭынчын. Ашара акәзар, акыр агын макьаназ.

Ԥынԥажәибжьбатәи ахы

Иаалырҟьан Арлан Наҳар аилаҳара далагеит. Имч каҧсеит, ихы игәы ахшәеит. Иара еснагь бзиа иибоз, ажәԥан аҵаҧшрагьы ицәымыӷхеит. Имаҵурҭа абарҵаҿы дтәан, ашыш ҭӡамц ибӷа адҵаны. Шьыбжьонла зықәрахь инеихьаз имаҵуԥы ихәы ҧханы изааигон, аирыӡ ала аԥы еиқәаҵәа надыргылан. Убысҟан ижәуан хҧаҟа ҵәыца. Убринахыс игәалаҟара шьҭыҵуан. Ибла иаахгылон иҷкәынра. Иаҧхьа ииасны ицон бзиа дызбози бзиа иибози аҳәсахәыҷқәа. Аха иара изы урҭ кьыс рымаӡамкәа имаалықьцәан. Акы заҵәык изаанхаз, дҧышәырччо, рызқәа акыдыҧшылара акәын, лаҧшҭашәарала. Ишьамхы дазнамго даныҟала инаркны, ихала ихы дшазаанхаз еиликааит. Дзаҵәын ианиаазгьы, аха уажәы еиҳагьы дзаҵәхеит. Иԥыза бзиа иашьас дҟазҵаз, ашәануа Адиан, сыҧсыр сызжып ҳәа дзықәгәыӷуаз дшышәарыцоз дҭахеит. Убринахыс ауп Наҳаргьы данкаҧса. «Агәнаҳара аҟаҵара ҽеим», – иҳәалон иара аҵыхәтәаны. Даныҷкәыназ агәнаҳарақәа иҟаиҵахьаз, иқәра акакала ицәырнагон.

Зегьы иреицәоуп, ауаԥытәыԥса иҧсҭазаара ааҳәны ианиҿагыло. Дшақәымгәыӷӡо аҽуреиҧш ианыҧо ганха. Аха еиҳагьы еицәоуп джьо даман ианцо. Уи аӡмах ҵаула илбаанадаз даԥызахоит. Иҿагыло даҿамгылакәа, акы данымҟьакәа, данымҧакәа, ҽымҭ-ҧсымшьҭ аамҭа данацәцо.

Арлан Наҳар иаркы-ирцә ҳәа зыҧсҭазаара зхызгоз, иаахьа ажәԥан агәаҿы ихагьежьуа алаҳәа ада акгьы изнымхе-

ит. Аха уи ашҟа днаԥшыргьы иҭахымызт уажәы. Ихы иқәыжь дзызхәыцуаз иҭахаз иашьа ашәануа Адиан иакәын.

Усҟан ҽаӡраҭагаларахь инеихьан. Шәантәыла ашьхақәа рыцәқәа асы рықәнаухьан, ахьшәашәара аҿалахьан, шьха дгьылкаҿ ишаҵасу еиԥш. Адиан сасны иҭаз иашьа, Арлан Наҳар дшыцәаз дирҿыхеит ашьыжьӡа.

– Самхацәазаап, ишеижьҭеи акырҵуама? – иҳәан, ашырҳәа иарҭа дӡыҟәтәеит Наҳар.

– Мап, уажәоуп ианаацәылаша. Узаасырԥшыз, ԥхыӡ избаз уасҳәарц азоуп, – иҳәан, Наҳар иаԥхьа дныҟәтәеит Адиан. – Иахантәарак сшаҟьо ахрақәа сырҿахын. Акыр сныҟәеит, аха шәарахк сылаԥш аҟәшәауамызт. Ус, бӷаџьмак сеаԥхьа ахра ишаҿагылаз збеит. Сеиҵамхакәа сшәақь снапы иныҟәырсны схысит. Агәалаҟара змоу ауаӡы иеиԥш, иаачеит абӷаџьма ахьгылаз. Нас иӡышьҭыԥан, сара сахь аҿаанахеит. Сшәақь саҵхеит еиҭа, аха иҭымҟьеит. «Уара ушәақь уаҳа иҭҟьараны иҟаӡам. Уара уалгахьеит. Угәнаҳа ухухырц уҭахызар, сара усышьҭал», – ҳәа исҿаҟааит, иаасыдыххылан. Убас ансанаҳәоз, ауаӡы ихаҿсахьа аанахәеит. Сҟама ааҭԥааны ахәҵәы шыҟаз аҿынасырхеит. Аха сҟама агәҭа ааӡцәан, саԥхьа ахьараҳәа инкашәеит. Еиҭа абжьы аргахит иара, аҭыԥҳа ԥшӡа лхаҿы аахәаны: «Иазхоуп, икаутәахьоу ашьа», – ҳәа. «Уи ашьа каҭәаразы анцәа иоуп ус зыӡбаз», – ҳәа иаҟәҿысҭит абӷаџьма ҭыԥҳа хаҿы ԥшӡа. «Анцәа иҳалеиҵаз ашьа ҳара иаҳҭәуп, уи акаҭәаара шәаара ауаатәыӡса шәоуп изыӡбаз. Шәара шәхы иааҭашәалакгьы ҟашәҵоит. Убриоуп аԥсабарагьы шәзацәымӷу.

Ашәануа Адиан, ухаҵазар усышьҭал. Сара иусырбап уара ҳшьа икауҭәахьоу заҟароу», – аҳәан, саԥхьа иӡагылан аҿыӡанахеит. Саргьы снашьҭалеит, аха еиҭамҵит сшьапқәа. Убысҟан агәаӷ кны сеиҭахысит. Атәыӡа ианԥаз ахы бырны саргәыҵысҭа ӡҿнаршааит. Иаргьы ықәгьежьаан, ашьапқәа ӡышьҭыхны сыжәӡахыр иныҟәыргылан исҿаҟааит агәылшьап ахы ахаргылан. «Уаҳа схысуеит ҳәа уаламган, ухы уара уахь исырбыруеит. Усышьҭал арахь уара ухала, мап анакәха,

зегь акоуп узгоит», – сыхәаабжьы игаз сцәырҳаны салнахит ацәа. Ишԥоубо, иссирми ари аԥхыӡ?

– Даара уаҩ иџьеишьаша акоуп, – иҳәан, дҩагылан аҽеилаҳәара далагеит Наҳар.

– Сара исыӡбеит иќасҵара.

– Иуӡбазеи?

– Сцоит ԥхыӡ избаз ахрахь. Сгәы сыхоит уахь. Сара ихәлаанӡа схынҳәуеит, хьаас сќашәымҵан.

– Мап ухала усышьҭуам, саргьы суццоит.

– Иахьа сцоит сара схала. Ашәарыцаҩ игәаҳәара иаԥықәсалатәым, – иҳәан, ишәақь аашьҭыхны дцеит Адиан.

Аҽны ашьхақәа иибахьоу реиԥш акәмызт ишыќаз. Амра ацыԥхьқәа рхьыссы, дахьынаԥшлакгьы иблақәа хыркуан. Арҩашқәа ахрақәа кыдзырцәажәаауаз, ицәазшәа рыбжьы мыргаӡакәа иаҿыџәрааны илеиуан. Аҳауа ќәымшәышә мџәыжәҩас имазшәа, ишьапы дықәмыркьысӡакәа, ахрахь ихагалара иаҿын.

Ашьха дгьыл иацыз ауадаҩрақәа иара изы иԥынгыламызт иахьа. Дцон иаԥхьаќа акы ихан дагозшәа. Иаха иибаз аԥхыӡ дазхәыцны игәалаиршәон дахьгылаз аҭыԥқәа. Ус, иаԥхьа аҳаракыраҿы ахра иалыҳәҳәоз амыќә иаақәгылеит бҕаџьмак, иаха ԥхыӡ иибаз абҕаџьма еиԥшҵәќьа. Иблақәа ааҵылашьцааит азныказы, аха деиҵамхакәа дхысит. Абҕаџьма аагьежьы-гьежьын, икамҳакәа иааԥан ахра иҩаҿалеит. Даҽа «ҩынтәгьы инеиқәырццакны деихсит, аха ашәарах ааигәарагь имнеит ихы. Иаргьы мыццакӡакәа иааҭгыла-ааҭгыло ахра иаҿалан иҩеиуан. Абар ашана, иахатәи иԥхыӡ! Абҕаџьма иԥхьон иара ашќа. Снеиуеит ҳәа ибжьы нҭицеит иаргьы. Нас иахьынӡаилшоз ирыҕәҕәаны ахра дҩаҿалеит, ашәарах ашьакәарсҭа дхылан. Ишьҭахьќа дынхьаԥшит Адиан. Убысќан, еиҭаԥеит игәы. Ашьха иазќазаз ауаҩы иеиликааит уажәшьҭа шьҭахьќа лбаашьа шимамыз. Дцалар акәын ԥхьаќа. Иԥсы еилашәан, деихсит абҕаџьма еиҭа. Ашәақь абжьы иалҩит уи ахәаабжь. Аха икамҳакәа аныќәашәа инацнаҵеит. Иазаанханы иамаз аԥхьатәи ашьапқәа ракәын. Ашьҭахьтәиқәа аҩбагьы

ԥыԥәԥәаны иацран. Иара ихаҭагы изеилкаауамызт дызҭашәаз ахҭыс. Ихан аҳаракырахь дагон имчра изаанхаз. Дыргон анцәа иҿапҳха иуал ишәарц азыҳәан. Иаргы игәеиҭеит ишиҭанакыз, иахьа уажәраанӡа дыззымхәыцхьаз мчрак.

Абҕаџьма халеит ахра акьышәкьышәраҿы. Нас, иашьҭаз ауаҩы иахь инхьапшын, иԥыԥәԥәаны иаԥаз ашьҭахьтәи ашьапқәа мчыла иҩарықәгылан, аҽыҩеиԥнахит, ажәҩан ахь наҟ хара иԥрырц аҭахызшәа. Ашьа зҿыкьасаз ахәра хьаа иархәааит абҕаџьма. Еиԥас иууаӡа иԥеит хлаԥны.

Уи ахәаара аԥыхәтәантәи абжьы акәын…

Ашьа зыхшылаз ацаҟьақәа ршьапы ибжьаршәыз аӡыжь дхыԥшылон Адиан. Иишьхьаз ашәарах ршьа еизыкәкәаны џьарак иҭатәазшәа акәын ицамцамуа ишыҟаз. Даагазҽазын, ажәҩан ахь иҩышьҭихит инапқәа, дахьынҳаларц иҭахызшәа. Ишьамхқәа дрызнымкылеит, ихымхәыцит ицәа-ижьы. Иааикәыршан игылаз ахрақәа аивагьыжьра иалагеит. Дцеит дыкәкәааӡа ԥаҟа. Шәымҭак уи ихы ибеит игәаҟрақәа рҿапҳха даатынчхазшәа. Аҩадара дызкыдлаз дагеит, агәнаҳара иҟаиԥахьаз шьала иӡәӡаарц азыҳәан.

Убри инаркны Арлан Наҳар иԥсҭазаара аҽапсахит. Ҭакәии уи иҩызцәеи рыда иара имԥынҟа уаҩ днеиуамызт. Аха, абар, шықәсык ԥуеит рхабар имаҳаижьҭеи. Дзазԥаауазгьы аӡәгьы акгьы издырамызт.

Ашара акыр шагыз дгылеит иахьа. Акәазҭҕақәа рхы неилакны дныҽҳәатәеит. Дара акәазҭҕақәагьы иара изыԥшызшәа, иаразнак амца ҩархылҟьеит. Алашара анҩеиҿаҷҷа, аҭырқәа Бақрам дҩагылан иҽааилаҳәаан Наҳар иаԥхьа нырцә амца дныҽҳәатәеит.

– Иухәыцуазеи уажәы, Баирам? – дԥааит Наҳар.

– Сыԥсадгьыл.

– Иуҭахызар, уахь узлацаша аԥара сара иусҭоит, – иҳәеит Наҳар.

– Сара уа зҿы снеиуа ҳәа аӡәгьы дсымаӡам. Иалгахьеит урҭ, ихырҭәҳәаалахьеит, – иҳәеит Баирам, ихы шьҭымхӡакәа дынкахәыцуа дахьтәаз.

Наҳар дазымҵааит Баирам ишьҭамҭа хызыҭәҳәалаз ирыхьыз. Иара иԥсадгьыл аҿы дшыҟазгьы, ҭагылазаашьала Баирам иаҵкьысгьы деицәан. Убри аҟынтә избеит имаҵуҩы ихы дақәиҭитәырц.
– Сара ухы уақәиҭыстәуеит иахьарнахыс.
– Уи ҟалашьа амаӡам, – дахьтәаз дҩаҵҟьеит даныҷкәыназ еиԥш Баирам. – Уара акруҿазҵода?
– Анцәа исҿеиҵоит.
Баирам ихаҿы изаагомызт Наҳар ицәажәашьа.
Ариабжьарак иҟазшьақәа злаигәамԥхоз ала, уажәы еиҳагьы дааихӡыӡааит.
– Мап, Наҳар, уара уаби уани ануԥха инаркны сара нап угмыжькәа усааӡеит. Абра сыԥсыроуп акәымзар, даҽаџьара сара сзыҳәан ҭыԥ зыҟалом.
Усҟан Наҳар дзызхәыцуаз даҽакын, иахьатәи амш шихигара. Измырхәлакәа уи иԥсы ацҭашәаргьы, игәы ҿнакааҵәҟьо дыҟамызт. Ихигахьаз акәын игәхьааигоз, дызхьымӡаз имамызт уссгьы.
Ашьжьымҭан Баирам ирхиаз ихәы имфаӡеит. Амра абарҵа иааҵаԥхоны адәахьы дындәылҵын ашҭа дныҟәлеит. Ааԥынра иаанагаз ашьац ԥшқа иаҵәҟаҟараӡа иашҭа иҭиаахьаз дахьаҕрагылоз, игәы инархьуан. Аиаҵәара аҿықәлахьан аԥсабара зегьы. Наҳар иҭаххеит иахьа ихала аҩны дахызарц.
– Баирам, – ибжьы наиргеит Наҳар. – Ауардын хԥа-ԥшьба ааҵәа наҟәҵаны, уца аӡлагарахь.
– Изфода уиаҟара, иҳацәбаауеит, – иҳәеит Баирам амаҵурҭа даадәылҵны Наҳар ииҳәаз ааџьашьаны.
– Изфо ҟалоит.
– Ибзиоуп, уара ишуҭаху.
«Изфо ҟалоит сара саныҟамло аҽны, – гәаныла дхәыцуан дахьгылаз Наҳар. – Ауаа ахьыҟоу афатәгьы ҟалоит. Ауаа ахьыҟам ауп иахьыцәҳәырахо», – дыҟамкәа ҿыц дахылазшәа, ибла азгәышьуа иашҭа дныҟәԥшит. Нас акәасқьа дахалан, иабџьар маҭәеи иуапеи аашьҭыхны, дзықәиаз ахаҳә ашҟа иҿынеихеит.

Амра даара аҽыланарҟәхьан мраҭашәарахь. Аацынра ацыҧхьқәа хааӡа иқәҧсон Наҳар. Иаргьы игәы ҩарханы дшықәиац дықәиан аҽенынтәарак. Ажәҩан агәыцқьа ҧсҭҳәацкгьы ыҵаршәымызт. Ҵыхәаҧҵәарада илаҧш ахьынаӡоз, иаман ицон иҧсгьы. Наҟ ажәҩан ашҵахь, иахьынӡаибарҭаз инаҧшьны иимбоз, аха иҟоуп ҳәа зыгәра игоз акахьы аҧшаара даҿын, уи наӡаӡа ишицәызхьаз шидыруазгьы. Ижәҩахырқәа ахаҳә хьшәашәа иахьықәыз изышьҭымхуа ихьанҭахахьан. Игәы ианаҳәеит иара уаҳа дышзымгылоз.

Убысҟан илымҳа иааҭахәыҭхәыҭит мраҭашәарахь ахьаҵра иаҿыз амра ашәахәа абжьы: «Ҳара уҳацаала!»

Дагьцеит иара амра ашәахәа дашьҭалан, ажәҩан агәыцқьа иблақәа хтны дшаҵаҧшуаз.

Ҩынҩажәиаабатәи ахы

Дыҧсит Маҭеи. Иуа-иҭынха иҵәуара ишәаны изымнеиз рацәахеит. Алолковник адҵа иҟаиҵаз ала, ақыҭа зегьы амҩақәа хырыҵәҵәеит аказак. «Абрагьҩы иаб иҵәуара неиҵыхны иаҭахым» ҳәа рыларҳәеит. Уимоу, аҧсыжра зынӡаскгьы иаадыркьаҿит.

Махьал ила иаҳаит Ҭакәи иаб дшыҧсыз.

– Махьал, уҿаҧшылара сгәаҧхом, иҟалазеи? – иҳәан, Махьал днеиҧылеит Ҭакәи.

– Дыҧсгәышьеит уаб, Ҭакәи.

Гыцьи Асҭанеи рыхқәа ладырҟәит. Ҭакәи ус дгылан ҧыҭраамҭак дхаҳәыршәыраха . Нас Махьал иахь ус иҳәеит:

– Данбаҧси?

– Иаха.

– Нас иахаахыс адырра зсумҭазеи?

– Аашьа сымамызт. Амҩақәа куп зехьынцьара.

– Нас уара излоуҳәо ала… – изҵаара неимыгӡакәа, аҭак иаҳарц иҽааникылеит Ҭакәи.

– Уашҭа аказак акәшан игылоуп. Шәуа-шәҭынха зегьыҵәҟьагьы нарышьҭуам, шәиашьараҿы ҧыҭҩык рыда. Ишәаны имнеиқәазгьы ҟалақәеит.

– Аҧсыжра аҿҳәара сара снеиаанӡа иҧырымҵәозар акәхап.

– Мап, аҧсыжра аҿҳәара ҧҵәоуп.

– Ианба?

– Уаҵәы.

– Иҧызҵәаада?

– Аполковник идҵала.

– Алахша! – деицралт Ҭакәи, аха ихы инапаҿы иааган, ҧыҭрак ашьҭахь Махьал днаиазҵааит. – Уара узлацәажәо ала, сара саб иҵәуара сымцароуп, ус акәу?

– Усоуп, Ҭакәи.

– Нас уи шҧаҟало? – деиҭаҵааит Махьал иахь Такәи.

– Ҧсыхәа змам ухы анраалатәуп, Ҭакәи. Убригьы хаҵароуп, – хьаҵра иқәмызт Махьал. – Ари схы иҭысымҳәааит. Ҳаиҳабацәа иузаарыцҳаз ажәоуп.

– Сышҧахыҧшыло ауаа рыбла. Заб дзымҵәуаз иҧа ҳәа сзырҳәозар акәхап уажәшьҭа.

– Ус аӡәгьы иузиҳәараны дыҟам, Ҭакәи. Ичҳа, еицәоу ҟамларц азыҳәан уаб иҧсыжра аҿны, – иҳәеит Махьал.

– Абри еицәоу уаҳа иҟалараны иҟоузеи. Ах, уаргьы саргьхандаз, аполковник. Рацәа сыҧсы ацарҭа ҿкааны иукит. Нас шәара шәгәы ишҧаанаго, сҩызцәа?

– Сара схы сеигӡом, анцәа ибоит. Ҳрабашьып аказак. Уи азы ихьаҵуа дҟаларым ҳара ҳаҩныҵҟа.

– Аха уаб даныржуа иаҭаххарыма аибашьра. Ауаа хылагәыла еилалап. Аҧсы дызжуа дҟамло, зегьы ықәҵны ицар ҟалоит. Убри аҟынтә ҳеаанаҳкылап уажәы, – иҳәеит Гыцьь.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит, – ҿааиҭит Асҭана дахьгылаз. – Уара уаб ҳаргьы дҳабын. Ҳара еилых дҳамам, усгьы иубоит. Амала, уажәы аҭагылазаашьа злаҟоу ала, иахәҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит аҿаанкылара.

– Сара аҧсы дшыржлак саауеит. Уанӡа еилыскаауеит аказак рхы ахьдырхо, – иҳәан, иаарццакны амҩа дныҟәлеит Махьал.

Ҭакәи игәы еиқәҳәалан даангылеит ииулакгьы. Дзыниаз иҽанираалар акәын, уаҳа ԥсыхәа имамызт.

Маҭеи дшыԥсыз аниаҳа, асҭаршын иҽабаажә дасны аполковник иахь ддәықәлеит, џьара игәы иахәаша акы изыҟаҵозар ҳәа.

– Угәы ишԥаанаго, асҭаршын, днеирушь уи иаб иԥсыжра?

– Ԥсуа ҭасла, ҟалашьа амоума дымнеир.

– Уара ус угәы иаанагоит, аха иҟалоит дымнеиргьы. Убри аҟынтә иудысҵоит, аԥсы дыржыроуп уаҭәы. Насгьы аԥсыжцәа рхыԥхьаӡара маҷӡаны. Изааигәақәоу, иара убас ҭаҳмадцәақәаки рыла.

– Уи бзиоуп, ус дҭәуатәуп, аха изланыскылозеи аԥсы иуаиҭынха?

– Уи уара хьаас иҟоумҵан. Амҩақәа рҿы аказак сыргылоит. Егьырахьҟа иудысҵаз нагӡа.

Асҭаршын адәахьы дшындәылҭҵәҟьаз, Иван Иван-иԥа дрыԥхьеит хҩык афицарцәеи Ӡаԥшь-иԥа Лаԥшьи.

– Уара уоуп сзықәгәыӷуа, ус анакәха, ухы уамеигӡароуп, – иҳәеит Маевски, Лаԥшь дшааҩналаҭәҟьаз днаидгылан.

– Сара сыхиоуп, аполковник ухаҵкы! – иҽааириашеит Лаԥшь.

– Ҭакәи иаб иҵәуара днеиртә иҟасҵоит. Убри ауп аказак цәырган амҩақәа рҿы изсыргыло... Сгәы иаанагоит сеилукааит ҳәа?

– Ииашан уеилыскаазар, ухаҵкы, аԥсы данылжлак ашьҭахь ауп аус аныҟоу.

– Аферым, Ӡаԥшь-иԥа. Уи иаб инышәынҭраҿы дымнеир ҟалашам...

– Нас, нас?.. – ихаҿы амца ҩықәлеит Лаԥшь.

– Нас, – иаҳа ишыманшәалахаша дазхәыцуа даалеиҩеит Маевски, – аԥсы дшыржлак еиԥш, ашәа дырҳәо аҳабла иалгатәуп аказак. Сеилукаама?

– Абыржәы ауп уанеилыскаа, ухаҵкы, – алар еиԥш иҽириашеит Лаԥшь дахьгылаз.

– Жәаԥык еиҳа иҕәҕәоу арԥарцәа уманы абнараҿы уҽыԥхьоукуеит, ҳәызбала, ӷамала, бӷьарла шәхацәқәанӡа шәеибыҭазароуп.

– Ҳара ҳахиоуп, аха Ҭакәи ишԥеизаауеи?

– Иԥсы шҭоу!

– Егьырҭ?

– Егьырҭ уара ишуҭаху.

Жәԥангәашәԥхьара изыӷалеит Лаԥшь. Ишьа иуртә еиԥш аҭагылазаашьа иоуит иахьа. Аха дзыцәшәоз Ҭакәи иԥызцәеи иареи анышәынҭрахь имнеир ҳәа акәын.

– Иаҳҳәап, имнеир. – иҳәеит Лаԥшь ддәылҵырц ашәаҿ днеиуан еиԥш. – Усӷан ҳабанӡаӷазаауеи уа?

– Инеиаанӡа, – иажәа уа иааҿахиҵәеит аполковник.

Уаԥхьа игылоу думбартә илашьцан Ҭакәи иԥызцәеи иареи, рыҽқәа лбаа акәараҿ иҿаҳәаны анышәынҭраҿы ианаааи.

– Саҭоумҵан, саб, сухагылан уахьысымҵәуаз, саҭоумҵан, – иҳәан, анышәынҭра инапы ныкәишьит Ҭакәи.

Убри аамҭаз игеит ахысбжьқәа. Ахы зшьапы ахәыз Асҭана, иара уаҵәӷьа дкаҳаит. Ҭакәи ибеит уи еиқәрхара ԥсыхәа шамамыз. Зӷама ҭкәыцәаа иааидыххылаз Лаԥшь, днеиҕрыблаа дынкажьны, Гыць иахь днеиҭаԥан ахысра далагеит. Гыцьгьы ишәақьи итапанчеи рыла ахысра даҿын. Аказак шанхеит азныказы. Иӷарҵара иақәымшәо иааилагьежьит. Ҭакәии Гыцьи ахысра иаӷәыҵны, алашьцара рҽалакны рҽқәа ахьҿаҳәаз ашӷа ахылаҕьара рҽарҭеит. Урҭ уажәазы рԥыза дааныжьны имцар ада уаҳа ԥсыхәа рымамызт.

Ԥынԥажәижәбатәи ахы

Ӡаԥшь Алмахсиҭ адунеи хысфаауеит ҳәа игәараз, еилаҳаит иԥнаҭа. Имаҵуцәа ракәзар, зегьы ицәыбналеит, аӡәы ида. Иара ишӷа мамзаргьы аӡәыр днеихуазма, ихала ашҭа даатахеит. Иҷкәынцәа рахьынтә изаанханы иӷаз Нырбеи аԥныӷа агәарлара даӷәыҵит. Аҵыхәтәаны иаргьы имч капсеит, ихгьы ицәымҕхо далагеит.

Ҽнак шьыбжьон, иматәақәа дрыцҳалан даадәылҵит Нырбеи.

– Уабацои, – ҳәа ибжьы наиргеит Алмахсиҭ игәы аатҙызаан.

– Аҟәаҟа, – иҳәеит Нырбеи, иаб диҿампҵшзакәа.

– Иҟоуҵозеи Аҟәа?

– Аҕба аара сазыпҵшуеит Ҭырқәтәылантәи.

– Иузаанагода аҕба?

– Азәгьы.

– Нас?

– Нас, ианцо саццоит.

– Уи иаанагозеи?! – дҩеихеит дахьтәаз Алмахсиҭ.

– Сцоит Ҭырқәтәылаҟа. Исҭахым Аҧсны аҟазаара уажәшьҭа.

– Сара сыпҵсыр сызжуада?

– Уажәраанза уазхәыцыр акәын.

– Шәара ишәзеиҕьыз акәын сара сызхәыцуаз.

– Ухәыцуан, аха ҳаузеидымкылеит.

– Уаҳа еиҕьны еидкылашьас ишәҭахыз?

– Иумаҳазои инапҵшуа ирҳәо?

– Сара инапҵшуа ирҳәо ианакәзаалакгьы усс исымазам.

– Иара убриоуп иагьыҟалаз. Иухшаз ҩыџьа аиҵыбцәа еихык-еиҵык абра анышә иамоуп. Иҳаиҳабу, Абжьуаа еицырдыруаз, ишьа мап ацәикит. Саргьы сцоит Ҭырқәтәылаҟа, ҳашьцәа Заҧшьаа рахь. Сныкәапшып адунеи, сназап Мсранзагьы, уагь аҧсуаа нхоит, рҳәеит. Қәыџьма ҭыпхарым адунеи ду, Аҧсны еипш.

– Аҧсны уамкит акәу, сыҷкәын?

– Иабаҟоу иара Аҧсны ҳәа шәызҿу? Ауаа ҧсымҭәқәа ирфаз, абаақәа хаххала аҟәара иқәапсоуп. Умш аабзиахааит, саб. Зеиҧш ҟамло акагьы ыҟам, сзымхынҳәыкәа сҟалар, акагьы хьаас иҟоумҵан. Узықәшәииз егьырҭ ухшара реиҧш, саргьы унасышьҭашәии. Ари адунеиажә усгьы иаламзо иҟоузеи, – иҳәан, иматәақәа аашьҭыхны ашҭа дынҭыҵны дцеит Нырбеи.

Ихала даақәхеит Заҧшь Алмахсиҭ игәара. Убысҟан дыҳәҳәеит ишилшоз амаҵуҩы ихьз ҳәаны.

– Суҭахызма? – дааидыххылеит амаҵуҩы.

– Усҭахʒам иахьарнахыс. Ухы уақәиҭуп. Ига арахә-ашәахә, ухы зланыҟәугаша. Ига сҿы-скәадыр.

– Иухьзеи, ухаҵкы, угәы еиҟарами, сызлаухәарызеи?

– Уажәшьҭа уара уакәым, анцәа ихаҭагы дсыхәом. Сара иуасҳәаз ҟаҵа. Ига иааумҵыхьашәо згеы.

– Схы сақәиҭутәуазар, уаҳа акгьы сҭахʒам. Уи еиҳау мал ыҟам сара сзы, – иҳәан, ашҭа дынҭҟьаны дцеит, ишьҭахьҟа дхьамҵшʒакәа.

Ахәлара иааимнахаанʒа, Алмахсиҭ ихы иқәжьны дтәан убра. Нас аарла дҩагылан, амаҵурҭа аҵхьа икнаҳаз ашаха аакныхны, иҵҳәыси, иҷкәыни, иʒҕаби ахьжыз ашҟа иҿынеихеит. Икнеиҳаит ашаха, анышәынҭрақәа ирхагылаз амжәаҵла амахә аҿы. Аха дыццакуамызт иара. Ашарахь инеихаанʒа даазыҵшит иҵсҭазаара. Ауха аҵх лашьца дахьагәылатәаз аʒәаʒәала ибла ихгылон ихшара.

«Сышҵеиқәуршәеи, саб, закәытә разҟы бзиоузеи исуҭаз», – ҳәа ҽыхәак дақәтәаны ашҭа дааҭаххит Марҭа.

– О, мап, ибҳәо мцуп, – дааҕызы-ҕызит Алмахсиҭ дахьтәаз. – Сара снапала бысшьит. Сара соуп згеы зхароу.

«Сшьагьы сзымуит, схгьы нақәсҵеит», – иҷкәын Лаҵшь игәы аҟама алаҟаца ибла даахгылеит. – Алақәа ушҵарфеи, сабиц, – ҳәа игәы дынкыдсылеит Алмахсиҭ.

«Ахақәиҭра еиҕьу акгьы ыҟамзаап», – ҳәа аҵх лашьцара ибжьы налҩыхит Наҩеи.

– Уа суқәашаҳаҭуп, сыҷкәын. Саргьы иаарласны уи ахәқәиҭра амҩа санылоит.

Иҵырыҩыруа, имацәысны ихысит иҕәҕәаны. Уи абжьы далнахит ихәыцрақәа дызлаз Алмахсиҭ. Убысҟаноуп игәы иҭеикыз анагʒарахьы дандәықәла. Ауаатәыҩса, иара еснагь цәымҕрыла дызхәаҵшуаз, дырҵырҵырц иʒбеит наʒаʒа. Ақыдҩақәа дзықәтәаз дҩықәгылан, ихәда ашаха аҟәараҟәантәра нахаршәны дҩагьалеит.

Амаҭ ашҳам анацәызлак, ахы кыдҟьан аҿешашьуа еиҵш, зышҳам ала зыхшара ҭазырхаз, Ʒаҵшь Алмахсиҭ, иара ихала ихы аҵыригеит адунеи.

Ꙍынꙍажәижәабатәи ахы

Асҭана деиқәҧах дҿаҳәаны даннарга, аполковник дыҳәҳәеит арҵәааҳәа.

– Иҟашәҵаз закәызеи, сара ари иакәызма исҭахыз?

– Уаҳа ҧсыхәа ҟамлеит, уара уаҳаракыра. Аригьы ахы иқәымшәазҭгьы аанкылашьа иман ҳәа дыҟазма, – иҳәеит афицар иҽеидыҧсалан.

– Дабаҟоу Лаҧшь Зaҧшь-иҧа?

– Уи дҭахеит, уара уаҳаракыра.

– Алақәа, дара-дара нибарҵәар еиҕьымзи, аха иабаҟоу… Дыҧшәыртла, – адҵа ныҟаиҵеит Маевски.

Асҭана дызлаҿаҳәаз ашаха ааҧдыртлеит ꙍыцьа аказакцәа. Ирацәаны ицаз ишьа иахҟьаны имч каҧсахьан. Ихаҿы цәышӡа акәын ишыҟаз. Иблақәа, ашәара ацымхәрас ацәымҕра рхын.

– Ухьаа ҕәҕәоума? – дҵааит аполковник, иҭыҧаҿ дааины днатәо.

– Иучҳартә иҟоуп, – иҳәеит Асҭана иҽаарҭынчны, хьаа змаӡамкәа згәы алаҟаны иҟоу аӡә иеиҧш.

– Ара саҧхьа уааины уаатәа. Ҳаицәажәароуп уаргьы саргьы.

– Еибаҳҳәараны иҟоузеи, – иҳәан, ишьапы иҵшьуа дааины даатәеит Асҭана. – Уара иуҭахыз наугӡеит усгьы.

– Сара исҭаху рацәоуп макьана. Сгәахәтәы сахьымӡац шәара шәҵыхәала.

– Гәахәтәы хьӡарами сара сахьукыз?

– Уара уакәмызт исҭахыз сара. Аҳәынҭҟар идҵала Ҭакәи Ҵәыџьба дыкны Петербург дызгарц исыдуп.

– Сара сдәықәҵа уи ицымхәрас.

– Алаф уҳәоит уара…

– Аҳәынҭҟар изыҳәан зегьы акакәӡами, Ҭакәигьы диздырам, иара саргьы… Убри ала иара уаргьы аинрал чын ужәꙍа иқәлап.

– Уҽырҭынч, абрагьꙍы, – иҳәан, игылаз ибла надирбеит идәылҵырц азыҳәан. Нас Асҭана иахь даахьаҳәны ус иҳәеит:
– Уара Сибраҟа удәықәсҵоит.

– Саргьы издыруеит, уажәшьҭа сышьҭахьӄа сыргьежьны абна сшылоумҵо.

– Иуҭахыҵәӄьазар, сара исылшоит убригьы ӄасҵар, – аус ахь диасырц напы аиркит Маевски.

– Сҩызцәа рышӄоу? – иҿыргызмалны дҵааит Асҭана.

– Ааи, уҩызцәа рышӄа. Уаасзыӡырҩы, арԥыс. Уара макьана уҷкәыноуп. Уаԥхьаӄа уԥсҭазаара егьарааны аҿаԥсахып. Уиас ҳара ҳахь. Уан аҭакәажә дрыцҳашьа. Уаргьы ухы уазхәыц. Хҩык ишәылшараны иӄоузеи, аҳәынҭқар иимпериа иҿаԥхьа.

Асҭана дахьтәаз ашырҳәа дҩагылан, ишьҭахьӄа шьаҿақәак ныӄаиҵеит. Убысӄан ашә акылҳара икылԥшуа игылаз аказакцәа ааҩнаххит.

– Уара угәы иаанагома, аполковник, ҳара хҩык ҳауп иӄоу ҳәа?

– Мап, уажәшьҭа иаанхаз ҩыџьа роуп, егьи саԥхьа дытӄәаны дгылоуп.

– Сара сытӄәоуп ҳәа схы сыԥхьаӡом. Исылшоит абри аԥенџьыр скылԥан сцаргьы.

– Утәа. Иазхоит уажәшьҭа. Ажьа бжьараҳа имбжьо уааупшәара. Суазҵааууеит, аҭак ииашан исыҭала. Дудыруама уара Лакоба ҳәа Бзыԥтәык.

– Мап. Иахьадагь уи аҩыза ажәла ыӄоуп ҳәа исмаҳац.

– Амц уҳәоит, – даацралеит Маевски. – Ҭакәии иареи еиԥылахьеит Мықә ақыҭаҿы. Нас еибырҳәазеи урҭ?

– Сара исзеилкаауам, аполковник, уара узҵаара иаанаго. Ҭакәии сареи ҳаиԥырҵны иӄамлацт. Нас ҳара дҳамбакәа, уи, Лакоба ҳәа узҿуи иареи еицәажәашьас ирымааз. Аха саргьы суазҵаарц сҭахуп. Шәанбаӄәыҵуеи аԥсуаа ацәгьара рзура?

– Уи ҳара иаҳусуп. Зегьы акоуп, егьа ӄашәҵаргьы, ҳгәы иҭоу наҳагӡоит.

– Уара ибзиаҵәӄьан иудыруеит, шаӄантә умариа ҳаухьоу ушьра азыҳәан. Аха ҳаԥхьагыла Ҭакәи иуамызт, сара хаҭала ишысҭахызгьы. Уи иҳәатәы ҳахымԥеит ҳаргьы.

– Избан, уи сишьырц зиҭахымыз? – дҵааит аполковник.

– Уара ушьрала ҳара ҳауаажәлар еицәоу иақәшәаар ҟалоит. Насгьы, уара уаҳшьыр, даҽа полковникк дааишьҭуазар акәхап аҳәынҭқар. Шәара шәхыԥхьаӡара усгьы ԥхьаӡашьа амаӡам. Ꙩбагьы, зны-зынла уҽылаурҟәуеит акәымзар, ахаҵара злоу уаꙩуп.

Аполковник ихы Асҭана иқәкны дгылан ԥыҭраамҭак. Нас, аказак ирмаҳартә, иааигәа днеины ус иҳәеит:

– Шәара шәхаҵара саргьы исгәаԥхоит, аха зегьы акоуп Ҭакәи иԥсы шҭоу дыскуеит, уаргьы Сибраҟа уахызгоит. – Ибжьы неиҵыхны: – Дыжәга! Дахьҭашәакуа ибзиан шәихылаԥш. Дшәыцәцар, иара ицынхәрас Сибраҟа шәара шәдәықәсҵоит.

* * *

Аҵх акыр инеихьан асҭаршын иꙩны ианазааигәаха Ҭакәии Гыџьи. Аҭаацәа шьҭалахьан. Ишуа рышҟа зҿаазхаз ала, Ҭакәи ирхианы иикыз акәац аннеиҭа, ашра иааҟәыҵын, иауз акәац аашьҭԥаан, аꙩнаҵаҟа иныҵапҟа ицеит.

Ҭакәи идыруан аԥхын Чаӷьыц акәасқьа абарҵаҿ дшышьҭалоз. Убри акәын даргьы зықәгәыӷуаз ауха. Ахҵысҭа инхыҵын, амардуанаҿ инеины иааӡырꙩит. Чаӷьыц ихәда ԥырҟазшәа, абжьы гон.

– Сара схалоит, уара ара уҟаз, – иҳәеит Такәи.

– Дшәаны дыҳәҳәаар?

– Сара сибар дзыҳәҳәаӡом, наҟ ибз ихәлашәоит, – иҳәан, амардуан дыꙩхалан, аꙩны аꙩныҵҟа илымҳа нкыдиҵеит. Аха уахь зегьы ыцәан, џьара бжьыкгьы гомызт. Чаӷьыц иԥҳацәа ꙩыџьа хаҵа имцацкәа аꙩны иҟаз ибзианы идыруан Ҭакәи. Урҭ аныхәҷыз аахыс еиꙩызцәан, қыҭак иатәын. Дара раҳаҭыр аҟынтә акәын рабгьы дызивсуаз, акәымзар, уажәшьҭа дкәалкәало ихы ларханы дыкнеиҳахьазаарын, ахәымгарақәа иҟаиҵаз рҵыхәала. Ҭакәи Чаӷьыц днеихагылан, иԥаҵа даахеит.

– Уарбану? – дꙩықәтәеит асҭаршын.

– Ашьшьыҳәа, – Ҭакәи инацәа Чаӷьыц иқьышә инадикылеит. – Уԥсы еиқәурхарц уҭахызар, убжьы мыргакәа угылан арахь усышьҭал.

– Иуҭахузеи сара сҟынтә? – аарлаҳәа иҿы ааихихит, асакара иқәхан иҿажәкыз иеипш.

– Сара усышьҭал, сҳәеит, уаҳа иарбанзаалакгьы убжьы мыргакәа, – иҳәан, имаҭәақәа абаркьыл иахшьызи ҵаҟа игылаз ишьапымаҭәақәеи аашьҭыхны иҿынеихеит Ҭакәи.

– Сабоуго, сушьуама?

– Усгьы иҧсу аӡәы уиҩызоуп, уара узыҳәан анапыҟьашьра иаҧсам, – иикыз амаҭәақәа Гыџь инаиркны, Ҷаӷьыц ижәҩахыр нҭарсны аҽқәа ахьҿаҳәааз ашҟа иҿынеихеит Ҭакәи.

– Аа, амыждаразы Ҵәыџь Маҭеи ихшаз уара, – иҳәеит Ҷаӷьыц, уажәшьҭа дшырымшьуаз аниба, иҽаархаҵашәа.

– Даара пату иқәҵангьы дужит саб. Убас ҧсышьацәгьа уоуааит уаргьы. Абарҭ уҧаҵа џадражәқәа рыла укнасҳауеит, уӡӷабцәа рыцҳасшьоит акәымзар. Уара афыҩгара уахьрабу азыҳәан аӡәгьы имгакәа итәоуп аҩны.

– Сара хаҵа шәымцан ҳәа расҳәама...

– Убжьы, ацәыршәага. Уара абхәас узауран зҭахыда. Ирласны уҽеилаҳәа.

Ҷаӷьыц ажәжәааҳәа иҽеилеиҳәеит, макьанагьы ихьра изымдыруа дгәыҭҟьа-ҧсыҭҟьаха.

– Уеизгьы, сабажәго?

– Уӡырҩла уажәшьҭа, – иажәа дналагеит иаарџьбараны Ҭакәи. – Сҩызцәеи сареи иаҳзуухьоу ацәгьарақәа ара ицәырызгом, ҳара ҳхала ҳакәым, абри ҳқыҭа зегьы. Азакәан уахьынҳалан, уахьчоит акәымзар, уҩны-угәара ықәрыццышәаахьазаарын. Убарҭ ухәымгарақәа иҟауҵақәаахьоу ухухырц уҭахызар, абыржәы иудысҵо наугӡоит.

– Уаҩы илымшо акакәзар? – Ҭакәи днеиҧыҩлеит асҭаршын.

– Уаҩы илымшо уара уаҟара иҟазҵахьада, – днаиқәымчит Ҭакәи. – Шықәс ҩынҩажәа аҳәынҭқар имаҵ ууеит. Уаха заҵәык ууаажәлар ирыхәаша ҟаҵа. Мап анакәха, ухы ашларагь сааннакылом, иудыруазааит.

– Ишәҭахузеи иҟасҵарц?

– Асҭана Аҟәаҟа дандәықәырҵо ҳзеилукааует.

– Уи ҧсыхәа амаӡам.

– Иамоуп, – днаиқәымчит Ҭакәи.

– Ишәҳәа нас, иҟаҵатәузеи?

– Уҽы аакәадырны уцоит уахаҵәҟьа аполковник иахь.

– Иасҳәозеи сахьнеиуа?

– Иоуҳәоит убас, ҳара уара уҿы ҳшааиз, данырго удыруазар иҳауҳәарц азыҳәан.

– Иаҳҳәап, ишәасымҳәеит.

– Уи бзиоуп иахьҳаумҳәаз. Убас иоуҳәоит аполковникгьы. Атапанча сҿаркит, сыкнарҳарц иалагеит, аха ирасымҳәеит ҳәа уеҳәа. Уара усгьы ҽеҳәаралоуп уԥсы злаҭоу. Убасгьы нацҵа: Урҭ избаз, ауаа рыман иқәыларц ргәы иҭоуп ҳәа. Атҟәа наҟ дықәгатәуп акәымзар аус еицәахоит ҳәа. Сара сраԥгылан изгоит излашәарҭам мҩак ала ҳәа. Ирҕәҕәааит шаҟа залшо, уи дымҩаԥызгараны иҟоу аҟарул. Абарҭ зегьы иоуҳәар, игап угәра.

– Шәгәы иаанагома сара уи сылшап ҳәа? – иҽаарыцҳатәны днарҿаԥшит Ҷаҕыц.

– Уи аҵкьыс еиҳаугьы улшоит, – иҳәеит Ҭакәи. – Уҽы акәадыр ақәҵа ирласны. Ҳара абра ҳаузыԥшуп.

Ҩ-мцакы дрыбжьагылан Ҷаҕыц. Ҽырҵысысшьа имамызт. Аполковник иҵихыр, ихы мацара акәын иагоз. Аха арҭ идырҵаз аҟынтә иҭиир, усҟан Ҭакәи иихәаз наигӡон. Убри аҟынтә изӡбеит Ҭакәии Гыцьи дрыцхраарц.

Аполковник иаразнак ииарҭа дныкәтәеит дахьышьҭаз, асҭаршын даныныҩнала.

– Уара ус ҽеиказ умааит?

– Усоуп, ухаҵкы ахылаԥшҩы.

– Иҟалазеи?

– Анҭ амыждақәа, уаха иҩасықәлан, сыршьырц акгьы аасыгымхеит. Ашәақь сҿаркит, сыхәда аҟама аҵаркит.

– Иудырҵазеи?

– Еилыскаарц Аҟәаҟа дандәықәашәҵо, рҩыза итҟәаны ишәымоу.

– Иаҳҳәап, иузеилымкааит…

– Абарҭ сҧаҵакәа рыла сыкнарҳауеит. Излацәажәоз ала, ауаа рыман ақәылара ргәы иҭоуп ҳәа сыҟоуп.

– Иабаҟоу дара?

– Исзыҧшуп, абри алагер инацәыхарамкәа.

– Уцаны ираҳә, уаҵәуха ддәықәсҵоит ҳәа. Иара уаха амҩа дықәсҵоит.

– Ааи, аха аиаша сымҳәар, уажәшьҭан сыршьуеит.

– Аполковник сижьеит ҳәа роуҳәап. Урҭ агәра ргароуп, сара сгәы иҭаҵәҟьоу уара ишуасымҳәо. Уара иудыруама амҩаду ада Кәыдры ацҳа аҟынӡа шәызлацаша даҽа мҩакы?

– Издыруеит.

– Ус анакәха, уара раҧхьа уҩагыланы имҩаҧугоит аказак. Убрыгь наҟ даҳҧыраагап, – иҳәеит аполковник, асҭаршын дахьрыциҭцаз еиҳа еиҕьуп ҳәа игәы иаанаго.

Асҭаршын егьа иҳәаргьы, абаандаҩы игара дрыциҭцоит ҳәа дыҟамызт. Аха уи еиҧш аус данаҿашәагьы, ихы амаириашар акәын. Ҭакәи дызҭаиргылаз аасҭа еиҳагьы еицәахеит уажәы дзыниаз.

Абаандаҩы дшырго, амҩан иҩарықәлар, аиҿахысраҿ иара дыршьыр ҟалон. Уи аполковник изыҳәан еиҳагьы еиҕьын, зықәрахь инеиҳьаз асҭаршын уажәшьҭа дызхәарҭоу ҳәа акгьы ыҟамызт. Илаз зегьы илиххьан. Уимоу, Асҭана дызго аказакцәеи урҭ рымҩа зкуа аӡәыр дҟалозари, рызегьы леилалан инибарҵәозаргьы, хьаас имамызт. Иара изыҳәан зегьы акакәын уажәшьҭа. Акыр шықәса Аҧсны лҵшәаада иҟазаара, еидара хьамҭаны иҟалеит. Дшақәгәыҕуаз акәымкәа даҽакала иааҳәит иҧсҭазаара. Уажәшьҭа хаала ишьҭахьҟа хынҳәышьа шимамыз ибон. Иаҧхьаҟагьы аамҭак дазыҧшны ҳәа дыҟамызт. Убри азоуп, аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы алеиҧш дыцҳауа дзалагазгьы.

Ҭакәии Гыцьи ахьизыҧшыз днеит асҭаршын.

– Нас, – иҳәеит Ҭакәи асҭаршын дшаарыдгылаҵәҟьаз, – иуеиҳәазеи?

– Уаха ддәықәырҵоит.

– Уи иашоума?

– Ааи, ииашоуп. Дызго аказак сара имԥаԥызгоит Кәыдрынӡа.

– Зеиԥшааны шәдәықәлозеи? – дҵааит Гыцә асҭаршын игәра имго.

– Уи сыздыруам, ахылаԥшыԥ ишиҳәо еиԥш…

– Уара уԥсҭазаара уара унапы иануп. Убри удыруазааит, – иҳәан, Ҭакәи иҿы дынҿыжәлеит.

– Сара сыԥсҭазаара ҳәа уажәшьҭа акгьы ыҟам, – ҳәа ибжьы наиргеит Ҷаҕьыц, нас ишьамхқәа дрызнымкылакәа, иаҕәра шикыз днеизҟәҿит.

Мԥа кьаҿла еихыҵәҵәо аухантәарак аныҟәара иаҿын Ҭакәии Гыцьи. Урҭ уиаҟара хара имцакәа рԥыза дызгоз ирықәлар ҟалон, аха иарбан мԥаз излацоз рыздырамызт. Кәыдры аԥшаҳәахьы изырццакуазгьы убри азакәын.

Ианаацәылашоз Кәыдры ацҳа иазааигәахеит дара. Иахынаԥшуаз ирбарҭан нырцә-аарцә ԥыцьа ауаа армаҭәа зшәыз ршәақьқәа кны ишылеи-ԥеиуаз.

– Сара исымбацызт Кәыдры ацҳа аҟарулцәа ықәгыланы, – иҳәеит Гыцә, иаԥхьаҟа днаскьаны изааигәахаз ацҳа чаԥшьаԥы икылкааны дихәаԥшуа.

– Аамҭа наҳәааҳәуеит, иалаадыраауазеи арҭ ргәы иҭоу, – аҭак ныҟаиҵеит Ҭакәи, уахь изланеиша амԥа дахәаԥшуа.

– Арҭ ҳԥырхагахар ҟалоит, Ҭакәи.

– Урҭ уиаҟара ибыргәым. Ахысра ҳалагар, ишәаҟьақәо иреиуоуп.

– Уаҳа акгьы саҳәомызт, – иҳәеит Гыцә, амԥахь дыԥшуа, – абыржәызаҵәык даҳзрыцәгандаз Асҭана. Дрыцҳасшьоит, акы ҳаҵкыс деиҵбуп, ԥбагьы – дабиԥазаҵәуп. Ҳагәнаҳа изымгааит аҳәынҭқар, ҳаилымкааӡакәа ҳаԥхарс иҳашьҭоу.

Гыцә иихәаз алаҿимҭит Ҭакәи. Раԥхьа ихышхыҵәа ииасны ицоз аӡиас ду ашьыжьтәи ахылԥа-ԥсылԥа иахылҵуаз аҳауа алаӡыҭра иаҿын. Аԥс-бара еиқәашьшьы игылан, ҿыц ацәа иалҵыз аԥшқа иеиԥшха. Наҟ хара Кәыдры ахьыҵыҵуаз иахагылаз ашьхақәа рхыцәқәаақәа, иԥсыҽӡа шәахәа ҟаԥшьык ныкәаԥхеит. Гыцә урҭ илаԥш нарыдхалан, игәы ааҭӡыӡааит.

Ашьха ахыцәқәа иқәԥхоз ашәаԥшь, ашьа еиԥш иҟаԥшьын. Убыс акәын лара Марҭа данҭахозгьы, рҿаԥхьа игылаз ахра иагәыдыԥхалоз ашәахәақәа шыҟаԥшьызгьы.

– Абар, дахьааргo, – иҳәан, ашырҳәа дахьтәаз даацҟьеит Гыџь.

Аҿуардын данҿаҳәалан дааргон Асҭана. Раԥхьа дгылан асҭаршын дгәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха. Наҟ-ааҟ ивагылан ԥшьӡык аказакцәа, рабџьарқәа рхианы икны. Даҿа ԥшьӡык, ӡбаҟа саџьан урҭ рышьҭахьҟа ирышьҭан.

– Азныказы ргәы рымҟьатәуп. Анцәа ҳаҭеимцааит, аха уаҳа ԥсыхәа ыҟам, – иҳәан Ҭакәи, Гыџьи иареи иаразнак еицхысит. Аҿуардын аԥхьа игылаз ӡыџьа рыҿқәа инҿыжәыҟьҟьеит. Иҟарҵара иақәымшәо иааилагьежьит аказак.

– Ҳаршьит, шәхы шәахә, – ҳәа дыҳәҳәаны иҿы иҿахьырӡрны иҿкаижьит асҭаршын.

Убасҟан аказак ахысбжьқәа ахьгаз ашҟа ҵӡа змам ахқәа нарышьҭит.

– Аа, сҭахеит, – ииаиқәтәаз ахысбжьқәа иаарылӡит Гыџь ибжьы. – Сыршьит алақәа, Ҭакәи. Сызгашаз ахы сықәшәеит, аха уара ухы ҭоумырхан. Уца ушзахәо. Анцәа духылаԥшааит. Ухала унхеит уажәшьҭа абри адунеиаҿ, – уаҳа изымҳәакәа иҿааиҵихит.

Ҭакәи ииаигәыдшылт Гыџь игәы иалхәраан иаауаз ашьа. Нас ҵаҟа иахьыцқьаз анхьаҵраҿ днышьҭаҵаны, дааиҵыхны дааҿееит. Ихы ӡышьҭыхны ацҳахь днаԥшит, аха уа аӡәгьы дыҟамызт. Иршьыз ӡыџьа аказакцәа, амӡаҿы ишьҭан. Рҿқәа ракәзар, хара имцакәа ихарахаԥшуа игылан. Амра ашәахәа зқәыԥхаз аӡаӡа кәалыкәаџьо аҳаскьын илаԥсан, аӡамӡа иаҿамӡыҭыц алаӷырӡқәа реиԥш.

Ӡынӡажәижәеизатәи ахы

Ҭакәи дахьыҟаз Махьал ила еилыркааит Нестор Бигәааи Какалиа Хьудари. Баалоу Мадлеи дрыман инеит Ӡиқәа аԥсҭа, храк ашьапаҿы, қьалак адҟаҵалан, ихы имагәхьха да-

хьыҵатәаз. Урҭ раара дазыԥшымызт Такәи ара. Азныказ иаацьеишьеит, аха нас днарԥылан, аԥсшәа нараҳәан, ихы икәаӷе даагылеит.

– Ҳаи абааԥсы, – дааҵҟьеит Мадлеи. – Иухьзеи Ҭакәихеит. Ахаҵа дызнымио акагь ыҟам. Аԥсҭазаараҿы ауаҩы зегьы дрықәгәыӷуазароуп. Уара уеиԥш акәымзаргьы, ҳаргьы ҳгәы иалоуп уҩыза ӷьеҩ дахьувыршьааз, егьи дахьхырҵаз, аха иҟами анхацәа рыҷкәынцәа уара ужәҩахыр иаҵагылаша.

– Ех, Мадлеи, уара абзиара збаша, – ҳәа ҿааиҭит Ҭакәи. – Урҭ зыԥсахуа аҩыза дсоуам уажәшьҭа. Сара издыруеит шәара шәыззааз, Хьудар. Иҭабуп идуӡӡаны, сахьшәхамышҭуа. Аха уажәшьҭа аҟәԥаразы акгьы саԥсам. Шәҳәатәы хасҵар шысҭахугьы, сгәы мап аҳәоит. Убас лахьынҵас исзишазар акәхап анцәа.

– Угәы иалымсын, аха уиашам, Ҭакәи, – иҳәан, иажәа аархааны ацәажәара дналагеит Хьудар. – Анцәа иаҳзишо мацара ҳазыԥшны ҳтәар, ҳаанхоит абас наӡаӡа ҳшыҟоу ҳтәны. Атәы усгьы ԥсҭазаарас имоу уара ибзиаҵәҟьаны иудыруеит.

«Атәы» ҳәа ажәа аниҳәа Ҭакәи дахьгылаз дааиуалуашан, ҿааиҭит Хьудар иахь инақәырӷәӷәаны:

– Арԥыс бзиак уоуп, Хьудар, аха уцәажәашьа сгәаԥхом. Схы сымԥхьаӡац, иагьысыԥхьаӡом сара сҭәуп ҳәа.

– Ҳтәуп, Ҭакәи, ҳтәы, – иҳәан, Хьудари Ҭакәии ражәа дныбжьалеит Нестор. – Иумбаӡои убри атәра иахҟьаны ҳазҭагылоу? Иумаҳаӡои ҳауаажәлар ргәынқьбжьы? Рыԥхӡаша дара ирхамҳауа, рнапқәа ҭацәны ишынхауа? Убарҭқәа зегьы иахьа уажәраанӡа ирыӷрагәаны ирычҳауан. Анхаҩыжәлар рыхәцәа аҟынӡа гәаӷла ипеипеиуа иҭәуп.

– Нас сара гәаӷла сҭәымшәа жәбома? – дацралеит Ҭакәи. – Баша стәоума сҿи снапи еиқәҭцаны. Анцәа ибоит, уи азы ҽыԥныҳәа сымаӡам.

– Иаадыруеит, – Ҭакәи иажәа днаԥыҩлеит Хьудар, – уара узыԥсоу, бнала иухугахьоугьы. Аха ҵәҩан заҵәык абыца узахаҵом. Жәлары рхы азыҭгом, жәҩахыр мацарак. Ажәлари

уареи шәеихҟьа-еицҟьа ауп шәшыҟоу. Убри аҟынтә Лакоба ҳаузааишьҭит угәаанагара ҳауҳәарц азыҳәан.

Иацәажәоз рыгәҭакы уиаҟара данымааларц шиҭахызгьы, рыгәра игеит. Убысҟан иԥсы ааивигеит иара. Изаҵәра, иблаҟьо зхала аҳауа иалаз, леины адгьыл иныҟәгылан, аҿаарыҕәҕәеит. Иааигәа иҵыҵуаз ацыха ӡыхь, ахьхьаҳәа абжьы илымҳа инҭасит. Иаалашеит аԥсабара. Ихаҿы иҟәтәаз ҵыск ааҷырҷырны амахә иӡыҟәԥраан, ажәӡан иналапҟа ицеит. Уи илаԥш иацәыӡаанӡа иахьцоз дахәаԥшуан Ҭакәи.

– Уазхәыц, дад, Ҭакәи. Арҭ арԥарцәа ус дук иашьҭоу ракәны избоит. Рҳәатәы хаҵа. Угәырӡа уалырхып, даҿа мӡак узырыԥшаап. Ухәарҭоуп рҳәазар, ухы ԥхьаумкын. Уца урыцны Алакәаба иахь, – иҳәеит Мадлеи.

Ҭакәи ихы ӡышьҭыхны днарҿаԥшит, ииҳәарызеишь ҳәа изыԥшны игылаз. Даргьы игәарҭеит, иара ишиоуз агәыӡбара, длакӡакуа дшаанхаз. Ус иҟалар, дара рзы еиҳа еиҕьын. Урҭ ирзымдырхуа иауҟахыз абрагь заҵәы, акыр шыҟәса абна илаз, иаразнак ирхынҳәра шымариамыз.

– Ишәҳәо сазхәыцып, сабацо, ара сыҟами, хы-мӡаск самгар. Сгәы шьаҟәаҟәаны иҭоу сӡызцәа рызҵаара сызбаанӡа иҟасҵара ҳәа акгьы саҟәшәом.

– Урҭ рызҵаара ажәлар ирыӡбоит, – иҳәеит Хьудар.

– Иабаҟоу ҳажәлар, шәара абзиара збаша, иаагылан зҿахәы зҳәо. Зегьы шәаҟьаны иҟоуп. Рыгага иацәдыршәахьеит.

– Убырҭ ишәаҟьаз реидкылароуп ареволиуциа хыҟәкыс иамоу, Ҭакәи, – ажәа ныбжьеигалеит Нестор Бигәаа.

Ҭакәи ареволиуциа захьӡыз шизымдыруазгьы, дырмазҵааит. Иахигеит ицәажәара даҿаӷьара.

– Сазхәыцып, аамҭа ҳамоуп макьана.

– Аамҭа абаҟоу, уара абзиара збаша. Уахгьы-еынгьы аҟыҭаҟәа ҳашрылоугьы иҳазхом. Ҳаццакуеит, уаха Баҟьҟан иаҳзыԥшуп. Абзиараз, ианаҭаххо, ҳара уҳаԥшааууеит, – иҳәан, иҿынеихеит Хьудар, уи днаишьҭалеит Нестор.

– Амӡа бзиа шәыҟәлааит, хаҵа уск азы сахьышәҭаху схы шәхызбаауам сара, еснагь сыхиоуп, – ҳәа ибжьы нарыҟәиргеит

Ҭакәи. – Згәы цқьоу ракәушәа збоит, ус санахәоит сгәы, – иҳәеит Мадлеи иахь даахьаҳәны.

– Аиеи дад, усоуп, рабацәа бзиан издыруеит. Уртгьы уаа нагақәоуп. Жәлар рус ашьҭалара зегьы ирылшом, афаст. Анхаҩыжәлар мҩакы ҳақәызҵо дҳамамкәа, шаҟа шықәса ҵуазеи ҳбылгьо ҳаауеижьҭеи.

– Аӡәы заҵәык, ҳара анхацәа ҳзыҳәаан иҟаз Ачба Хабыгәгьы имч ақәымхеит ҳабӷа аҭгара. Уаргьы угәы пҵәеит, Мадлеи, есымчыбжьы схәы ушаҵаз. Ас шәабанӡахәагәышьо.

– Ишԥыкәу, Ҭакәи, ухы шыҟәнушьо?! Уара уҟамзар, зынӡаск ҳаимырҵәахьазаарын амалуааи ағьычцәеи.

– Иабаҟоу, арахь шәдырргәаҟуеит сыркааӡа. Сыкрагьы мариахарым ус аламала. Сгәы исанаҳәоит сықәҵны сцап ҳәа Нхыҵҟа, ма Дағьысҭанҟа.

– Ҳаи, Ҭакәи бзиа, баак еиԥш ҳзықәгәыӷуаз, иуџьысшьом иуҳәаз! Уԥсадгьыл ушахьчо еиԥш, даҽаџьара узахьчом. Аԥсуаа ҳаԥсыжырҭақәа Аԥсны аҵкьыс атәымџьара еиҳауп. Уаҳа ухы иҭамшәаан уи аҩыза ажәа.

– Сарааԥсеит, Мадлеи, акыр шықәса абџьар харшалан акра, абна алаԥхьара ҩныда-гәарада, маҟа мыртлаӡакәа, ахызаҵәы азыԥшра. Аиха салхым саргьы, суаҩуп. Шьоукы рыӡӷаб лакәзар, дсыдӡылеит. Шаҟа шықәса ҵуазеи дысзыԥшуижьҭеи. Илзысызбара ҳәа акы сзымдыруа абна сылахеит.

– Избоит, дад, уҭагылазаашьа уаҩ деилаҳартә ишыҟам. Аха иаауччҳароуп. Аамҭа асҵәҟьа ицарым. Алакәаба ҳәа зыӡбахә рҳәо игәра згоит сара. Ухы идкыл, убри уидӡылом, иудыруаз.

– Ишҟа исыхоит сгәы, аха саанызкылақәо рацәоуп. Ах, ҳагәнаҳа ақәшәааит аиҟарамра, – иҳәан даныҩагылоз, илаԥш наиқәшәеит рышҟа ҽырххыла иаауаз Махьал: – Иҟалазеи, Махьал?

– Ҳаимырҵәеит, Ҭакәи. Адан Али иашьцәеи иареи ҳқыҭа илақәлан, иқәырхит. Арха иқәыз арахәи ауахьади еизцаны иргеит. Ауахәама дырҳәит, апап аӡы далаҿаҳәаны. Аҵараиурҭа амца ацраҵаны иқәрыццышәааит.

– Рхы абадырхеи? – илакыҵа амца ҩыҵҟьеит Ҭакәи.

– Хьараҩада шыҟаз идәықәлеит.

– Иԥсыма ауаа, ирықәшәазеи аҽны шьыбжьон иахьдырҳәуаз?

– Ирылшоз ауаа, еихеи еигәышәи рыда акгьы зкым. Ақәылацәа бџьарла еиқәных иҟоуп.

– Сеы! – дыҳәҳәеит Ҭакәи.

Махьал акәадыр аашьҭԥаан, Ҭакәи иҽы ахьҳәуаз ашҟа иҿынеихеит.

Адан Али ихашәалахәы иаԥцаны, дышзахәоз ашьхарахь ихы рханы амҩа дықәын. Хьараҩада даныҩхала ауп иԥсы ааиҭеикырц аниҭахха.

– Еи, сашьцәа, ииаанышәкыл арахә уа, – ибжьы гәаҩа ҭабаа наиргеит Адан Али.

Арахә адәаҿы иааизырцеит ақәылаҩцәа.

– Уажәшьҭа ҳшәарҭам, – иҳәеит Адан Али иашьцәа руаӡәк.

– Убас, убас, – ибжьы рдуны дмақаруан Адан Али, – аԥсуаа, дабаҟоу ани шәҵәатәы шьаҟа Ҵәыцьба Ҭакәи.

– Ара сыҟоуп, – ҳәа акаҵәара ахьынтә ибжьы геит Ҭакәи.

Адан Али дахьгылаз длеихашәы дцеит. Ас Ҭакәи имҩа икуеит ҳәа дыҟамызт.

Адан Али шьҭамҭала иџьам хылҵшьҭраз, иабацәа Аԥсны иқәнагалеижьҭеи акырӡа ҵуан. Ажәытә уаа изларҳәо ала, урҭ Аԥсны иқәнагалеит аџьамқәа аԥсуаа ианрабашьуаз инаркны. Убриаахыс шәышықәсала аԥсуаа ишрыланхозгьы, шьҭамҭала ирылаҽыз ақәылара камыжьӡакәа иааргон. Урҭ нхон Улыс аԥсҭа, иреиҕьыз адгьылқәаеи абнареи рымпыҵакны. Улаԥш зхьымӡо адгьыл ҭбаа ду изқәынхоз анеимаркуазгьы ыҟан рыԥсыцәгьара иахҟьаны аишьцәа. Ршәақьқәа шьҭыхны иагьеизыҵҟьалон дара. Убри иахҟьаны рашьакгьы Сибра дахьахыргаз, дыԥсхьан. Аха қәылара ианцоз, Адан Али еидикылон иашьцәа. Ацәгьа аныҟарҵоз акәын ианеилибакаауаз дара.

Ҵәыць Ҭакәи иқыҭа ақәлара изыгәаҕьраны дыҟамызт, уи Аԥсны дыҟаӡам, далҵны дцеит ҳәа иарымҳәазҭгьы. Убысҟан ауп иашьцәа даарацәажәан, амҩа ианықәигала. Уажәы дшым-

гәыгӡоз аус данақәшәа, уаҳа ԥсыхәа имамызт, Ҭакәи диҿагылар акәын.

– Ҭакәи Ҵәыџьба, – ибжьы гәаҩа ҭабаа наирԥхьеит Адан Али. Рызегьы ааины амца иакәшан ианаатәа, ус нареиҳәеит:

– Абар уажәшьҭа аӡынра ааигәахеит. Знык асы аур, ари ҳгәааҩара ҳазҭыҵрангьы ҳаҟаӡам. Убри аҟынтә ҳцароуп хьызрацара.

– Уажәы иаба? – дҵааит акакан цәҟәыншьеиԥш зыблақәа кылҵыҵӡа иҟаз Адан ишьҭанеиуаз иашьа.

– Ҭакәи Ҵәыџьба иқыҭахь, – иажәа кьаҿын Адан.

– Шәанбаҟәыҵуеи абри?! – иҳәан, дахьтәаз дҩаҵҟьеит рашьа еиҵбы Уалид. – Иагьаџьара ишәанахахьазаргьы, Ҭакәи ишәанаижьуам.

– Сара сызусҭоу удыруоу уара? – деилашәаны дҩаҵҟьеит Адан Алигьы.

– Ушԥасзымдыруеи, ақәылаҩ, аӷьычҩы, ицәыҵагылан ауаҩшьҩы.

– Уара абни ҳашьа дахьҭахаз Сибра акәын иахьуҭыԥыз.

– Уи ҳашьа бзиа, уара уҵыхәала ауп убрахь дызҭахазгьы.

– Иазхоит, – дахьтәаз дхәааит алацәҟәыншьа, ахаҿы еиқәаҵәа... – Ажәеимакра аха ҳамам уажәы. Ҳқәылоу ҳамқәылоу?

– Ҳқәылоит! – дҩарылахәааит Адан Али.

– Ҭакәи ишԥеизаауеи? – дҵааит уажәраанӡа ҿымҭ итәаз аԥшьбатәи рашьа.

– Ҭакәи Аԥсны дыҟамижьҭеи акрааҵуеит. Дыҟаӡазаргьы иҩызцәа ивӡааижьҭеи игәы каҳаноуп дшыҟоу. Уи ҳара даҳҿагылаларатәы амч имам.

– Сара сышәҩызам. Аҳәсеибацәа роума нас шәара шәызқәыло, – иҳәан, ашә нкыдыжьлан дцеит Уалид.

Уажәы убарҭ зегьы еидихәыцлеит алеи-аԥси рыбжьара Али. Нас иԥсы аaивиган, иашьцәа рахь дынхьаԥшит. Урҭ рхы рыкәаҿ игылан.

– Махьал, – ибжьы наиргеит Ҭакәи. – Иубома иашьцәа ахьгылақәоу? Зеиԥш ҟамло егьыҟам, угәыҽаныз.

– Ҭакәи, иаҭаххарым уажәы угәы иҭоукыз.

– Умшәан, Махьал, сҟама аԥынҵа днахасырԥшып Адан Алиажә. Ҳаи, ҳаи, Гыцьи Асҭанеи шәаасывагыл. Шәара шәансыцу сыжәѳахыр ҕәҕәахоит! – иҳәан, иуапа ижәѳа инҭарԥаны, дызвагылаз ахаҳә ишәақьи итапанчеи ныҟәҵан, Алии иареи ирыбжьаз адәы ашҟа иҿынеиххеит.

Ҭакәи иҟаиҵаз збоз Али иашьцәеи иареи даара еиҵанарҕәҕәеит. Рызегьы рхы иаҟәӡбон изҟәылаз амѳа аҟынтә. Убасҟан Адан Али иашьцәа иакәымк ҟарҵар ҳәа дшәаны ибжьы иргеит:

– Гаӡарак шәмыхьааит, сашьцәа. Уи ихала дыҟаӡам.

Ҭакәи адәы агәҭаҿ дааины, иуапа еиҵыхны инкаршәны, иҟама ааҭыхны иаԥхьа адгьыл иныҵаҵан, Али дызлаараны дыҟаз ала ишьҭахь нарханы даагылт.

– Адан Али, сузыԥшуп, – ибжьы ҵрыхәҵәааӡа инаиргеит Ҭакәи.

Али даацәырҵит деиҵаҕәҕәа. Ауапа аҵыхәааҿ даин, шәымҭак дааҭгылан, Ҭакәи изҟәа дынкыдыԥшылеит. Нас иҟама ааҭыхны адгьыл иҵамҵакәа, шьамхыла днагылан, ибжьы ҭахәааҽ хьамҭа ала ихы шьҭымхӡакәа ҿааиҭит:

– Саҭамзааит ҳәа уасҳәоит, Ҵәыцьба Ҭакәи. Аара схы иадысҵоит. Ухаҵазар ауаа срылоумҵан…

Ҭакәи ишьҭахь алагьы идырит Али дшышьамхнышгылаз. Нас даахьаҳәын, иҟама адгьыл иҵаз ааҵыхны, аҭра инҭаҵаны, ус иҳәеит:

– Ахара ду удуп, Али, аха иуанасыжьуеит. Уца, сқыҭа уаҳа ушьапы алоумыргылан, ацәгьара угәы иҭакны. Абзиараз уаауазар, бзиала уаабеит.

Ауапа аашьҭыхны, атрышә дасит Махьал иахь. Уи иаразнак Ҭакәи итапанчеи ишәақьи иманы длалбааххит.

– Арахә ишԥарзаауеи, Ҭакәи?

– Арахә аазцаз, иахьынтәиаарцаз, дара рнапала икарцоит! – иҳәан, ишәақьи итапанчеи ааимхны, иҽы ахьҿаҳәааз ашҟа иҿынеихеит Ҭакәи.

* * *

Аҵх акыр инеихьан Ҭакәи Гыцә иқыҭа даналала. Есҧшьаша Гыцә инышәынҭраҿы днеиуан. Цәашьык изаиркуан. Иуапа наиҵаршәны анышәынҭра днадтәалон, ашьхарахь иаацәылашан ицара ааиаанӡа.

– Сеиҭааит, Гыцә, аха сызлаухәартоузеи, – иҳәан, ихы ларҟәны ацәашьы наиркит Ҭакәи.

Аҵх лашьцара иалыҷҷаз алашара хәыҷы иаагәылҧхааит Гыцә ихаҿы. Ҭакәи дааҭрысит, ибла ихгылаз алаҧшҵашәара лабҿабоушәа акәын ишыҟаз.

– Уара уҿаҧхьа ахара сыдуп, Гыцә, – ибжьы хыцә-хыцәуа алашьцара акгьы ахьимбоз дналаҧшит Ҭакәи.

«Сара соуп ахара зду, уара ухала уахьынсыжьыз, – Гыцә ибжьы газшәа ааиаҳаит уахьынтәи. – Уара уоуп сзыцәшәо, Ҭакәи. Уара ухала уҟоуп. Иумада, иуарҕьажәҩада?» – алашьцара еиҳагьы аҽарыжәпеит уажәы.

– Уара удоуҳала сыбҕа ҕәҕәоуп, Гыцә, – дҕызыҕызит алашьцарахь ибла ҭырхаха дыҧшуа Ҭакәи.

«Аҧсы идоуҳа ҳәа акгьы ыҟаӡам, Ҭакәи, – ибжьы наҟ иҵегь инаскьаны игазшәа иаҳаит уажәы. – Абзацәа роуп адоуҳа змоу. Уара узыҳәан сгәы ҭынчхарц уҭахызар, ажәлар реидгылара уеадкыл. Уеадкыл, уеадкыл, уеадкыл… – иаҳа-иаҳа наҟ инаскьо, аҵх лашьцара илалаӡит абжьы.

Илаҕырӡқәа цаҳәцаҳәуа иӡамҩа инадлеит Ҭакәи. Иара убас ацәашь хәыҷгьы иахьыкәкәон иӡыҭуаз ацәыкәыбарқәа. Ҭакәи иаҳауаз игәы абжьы акәын. Ихи иареи еицәажәон. Изаҵәреи иареи ахьеидхалаз иахҟьон абарҭқәа зегьы. Азаҵәра шымчыдоу, иара макьанагьы изеилкаауамызт.

Ирацәоуп адгьыл иалаӡо, иачҳауа. Аха уи шыдгьылу иаанхоит наӡаӡа. Ауаҩы иоуп зҽызыҧсахуа. Хаҭала адгьыл далаӡуеит уи. Иаанхоит идунеихәаҧшра хазы. Мчы змоу ҳәаангьы иҟоу убри адунеихәаҧшра ауп…

Ҩынҩажәижәаҩатәи ахы

Асҭана Шәлымба иус рыӡбуанаҵы, иангьы лыбла ҭаа лыҷкәын диҿапшуа уа дтәан. Иаргьы зны-зынла иан лгәы камҳарц азыҳәан даапышәырччон лышҟа, аусӡбарҭаҿгьы ихы шьҭыхны икын. Лара уи лыԥсы ҭанаҵон, ицәышӡа иҟаз лхаҿы аахылашаауан. Зегь реиҳа лгәы иалаз уажәы, раԥхьа абна данылалоз аҩны даннеи «сара исыԥсыхәозеи» – ҳәа иалҳәаз ажәа акәын. Усҟан дқәыԥшын иара, уажәы иарԥысра дҭагылан. Уи ихаҵа хаҿра ианыԥшуан агәымшәареи ахьамҵреи. Ҩажәихәба шықәса иқәиҵеит аӡбаҩ Асҭана. Убасҟан иан лгәы нкыдыҩрны инҭаҳаит. Ҩажәихәба шықәса лара неишьа лымамызт, уажәы шаҟа лхыҵуаз ала. Аӡбаҩ ашықәсқәа дырмеигӡаӡакәа ианиқәиҵах, иара итәала бзиарак ҟаиҵарц иҭаххазар акәхап, иани иареи ҩажәихәба минуҭ еиқәиршәарц азин риҭеит.

– Бгәы иаанамган, сан, сара ҩажәихәба шьықәса Сибра сынхоит ҳәа. Ари ҳаамҭа абжьқәа зласаҳауа ала, иаарласны иԥҵәоит аҳәынҭқар иҵыхәтәа. Анхаҩыжәлар ахақәиҭра роуеит, рҳәеит.

– Нан, иабауаҳаи, ари еиԥш ажәабжь?

– Абахҭаҿ. Уа иумаҳауа акгьы ыҟаӡам. Ауаа бзиақәа шаҟаҩ ҭаку бдыруандаз. Бахҭала иҭәуп абри атәыла зегьы.

– Урҭ уҽрылоумгалан, нан. Уажәы аӡәгьы игәра угартә иҟам. Аамҭа бааԥсхеит, ауаа хәаԥсеит.

– Хымз рыҩныҵҟала абахҭаҿ сыбла хтит, сан! Амцаԥшь иаҩызоу арԥарцәа сыцҭакуп. Ҵарала, хшыҩла ахәқәиҭра иазықәԥо.

– Ԥсуаауама, нан, урҭ?

– Аԥсуаагьы ыҟоуп. Амилаҭ зуахкы уҭаху, Изакәытә уаа бзиақәоу бдыруандаз, сан. Уахгьы-ҽынгьы имфаӡакәа урзыӡырҩлартә ауп ишыҟоу.

– Нас урҭ абадәықәырҵо, нан?

– Абжеиҳараҩык сара сахьцо Сибраҟа. Аҳаҳаи, сан, акы бацәымшәаан. Агәра бсыргоит аҕьараҳәа сшыҟало ала. Снапы

сшьапы еибгоуп, аӡәы илшо саргьы исылшоит. Ауаа бзиақәа рҿы ауаӷы акгьы ихьӡом, сан.

Уажәы-уажәы ишхажжылоз лылаӷырӡқәа мчыла иаанылкылон ан. Илҭахымызт лыҷкәын амӷа хара данықәлоз лгәы каҳан илырбарц. Нас блала дааиԥхьылшьшьаан, ус лҳәеит:

– Сара агәра згеит уажәшьҭа ушхаҵахаз, сыҷкәын.

– Сара исыбаргузеи, ирыцҳахаз Гыџь иоуп. Сҿыхра ишашьҭаз дҭахеит. Ахара сыдны избоит сыԥсы ҭанаҵы, – иӷыза бзиа игәы дхьухьууа дынҭалеит Асҭана. – Еиҳагьы дрыцҳахеит Ҭакәи. Ивагыло имада рҕьажәӷас?

– Ҭакәи ара Аҟәа дыҟоуп, аха егьа иундазгьы уус ахьырыӡбуаз дааиртә ирзыҟамҵеит дзықәгәыӷуаз. Иҽызлеиԥсахуаз амаҭәақәа рыԥшааит, ихы даҽа хцәык ахарҵеит, аха иамуит. Зегьы ҳгәаҭан ауп ҳшыӷнарҵоз, – лҳәан, лажәа ааҿахылҵәеит, ирхылаԥшуаз аҟарул рышҟа данааскьа.

– Уажәшьҭа иаамҭоуп шәеиԥырҵра, – иҳәан, ишьҭахьҟа даагьежьын иҿынеихеит аҟарул.

– Сара схынҳәуеит, уара ухы машәыр азуумун ҳәа сызиаҳәа.

– Усҭ абар, ихҭырԥа узааиҭиит. Салаигәалашәалап, иҽалаирԥхалааит, иҳәеит, – иааиҵыхны инеихалыршәит.

– Иҭабуп ҳәа сызиаҳәа. Уи данысгәаламшәо мышкгьы цом. Ихы ихьчааит, ихы рҿеимыжьааит. Ҳара ҳтәы иакуеит ҳәа сызиаҳәа.

Аҟарул дааины Асҭана диман дцеит. Ан уа дгылан дхаҳәыршәыраха, уажәраанӡа лыҷкәын ицәылҵәаахуаз лылаӷырӡқәа лҿыҵкьаса ицон.

* * *

Сибратәи иԥсҭазаара иҽаиршьцылон Асҭана. Иара имч злаӷәӷәаз ала, дахьдәықәырҵалакгьы, акгьы имыхькуа аус иуан. Аха зегьы иреицәан аԥсаҵлақәа ԥҟаны реиқәыжьра. Ҿнак ала жәаӷык иреиҵамкәа ақыдқәа ахьдырбылгьоз ибжьаҳан ибжьаԥсуан. Знапқәеи зшьапқәеи ԥнаҵәҵәоз рацәаӷын.

Ҽнак, еиҟәжәо иантцааауаз, аҵлақәа ԥҟаны иахьеиларыжьуаз «шәсыцхраа» ҳәа аӡәы ихәаабжь геит. Астана иҩыза аурыс Пиотри иареи иԥҟаны икарыжьыз аԥсаҵла алхра иаҿыз, абжьы ахьраҳаз ашҟа еибарыҩны рҿынархеит. Ақыдқәа рыбжьара ишьапы бжьаханы, дышьҭан иажәхьаз аурыс фицар иматәақәа зшәыз аӡәы. Астана ибла иабаз агәра изымгеит азныказы. Абар, иидыруаз ауаҩы. Арҵәааахәа дыхәхәан, дахьышьҭаз дҩышьҭикәыцәааит.

– Аслан Нанба!

– Ааи, сара соуп, – ихәеит зымч каԥсахьаз, зхы-зҿы цәышӡа, зқьышә шьакәармак ықәмыз Аслан.

– Уԥсы ҭоума, уара абзиара збаша? – дҵааит Астана, Аслан дахьибаз Аԥсны дыҟазшәа ихы бауа.

– Ааи, сыԥсы ҭоуп, аха уара усзымдырит? – ихәеит Аслан.

– Уара хаҭала сумбац, аха сара уздыруеит ибзиан.

– Узусҭада, ихәа ирласны? Ара иҳазкылԥшуеит.

– Ҳара ҳҵыхәалоуп уара абри аҩыза узаниаз…

– Сара абри аҩыза аԥсҭазаара сзаниаз, суаажәлар рҵыхәалоуп, акгьы зхараӡамкәа ахара зду сыжәлар. Аха усгьы усзымдырит узусҭоу?

– Сара Ҵәыџь Ҭакәи иҩыза, Астана Шәлымба соуп.

– Ишәыхьзеи, егьырҭ уҩызцәа абаҟоу?

– Ҳрыԥсаҟьеит. Гыџь дыршьит, Ҭакәи макьана ихала абна дылоуп. Сара усгьы сахьыҟоу убоит.

– Убас шшәыхьуаз здыруан сара. Хҩык аҳәынҭқарра иаҿагылан аиааира рымгац макьана. Шаҟа шықәса уқәырҵазеи?

– Ҩажәихәба.

– Нас угәы иҭоума ҩажәихәба шықәса абас иухугарц?

– Аҳәынҭқаргьы ҩажәихәба шықәса уи иҭыԥ аҿы дтәап ҳәа угәы иаанагома уаргьы?

– Сара ҳәынҭқар дсымаӡам, – дҩацралеит Аслан. – Иулшару уара абналара?

– Абналара зҭахымда, аха сдәықәлар сабацо? Мрагылара мраҭашәаара ахьыҟоу ҳәа ара акгьы збом.

– Уи аилкаара мариоуп, уара ухиазар. Аҳәынҭқар иаарласны дахырҳәоит. Убри аҟынтә ҳабналароуп уахаҭцәҟьа. Ҳцап ақалақь ахь. Уа ҳазҭцәахуа ыҟоуп. Нас ишакәхалакгьы Аԥсныҟа амҩа ҳақәлап.

– Сара сыхиоуп, – иҳәеит Асҭана, игәырӷьара ҳәаа амамкәа.

– Даара угәуҽаныз, џьара акы анааҳаҭцырх, илаҳгәыдҭцаны ҳаршьуеит. Уаха абри аҭыԥ аҿы ҳаиқәшәап, – иҳәан, дцеит Аслан.

Ауха ибналеит Аслани Асҭанеи, зуаҩыбжара иахысхьаз аурыс кануеик иманы. Мызкы ааҭцуаны аҳәынҭқар дахырҳәеит ҳәа алагер аҿы хыла-гәыла илеилалеит. Атҟәацәа аполитика азыҳәан иҭакыз, аԥсараҿы илаган иларгәыдҭцан иршьит.

Шықәсыбжак Аслани Асҭанеи Сибра изалымҭцит. Асовет ҳәынҭқарра шьақәымгылацызт уа. Убри аҟынтә рҽыныԥхьакуа ишгәараз, ирулакгьы Москва иааит. Азныказ, цқьа еилыркаанӡа абахҭа иҭаркит Москва. Иара убри абахҭаҿ ауп Аслан Нанбагьы дахьыԥсыз.

– Амца иацәшәаны аӡыршы иӡааԥалаз иеиԥш ҳзыниазеи, – иҳәеит Асҭана, иларыгәҭасны абахҭа ианҭарыжь.

– Ҳааилыркаап, Асҭана, уаамыццакын. Ихадараз ҟалеит, уажәшьҭа иҳахьып зугәахәуазеи, – иҳәеит Аслан Нанба, аре-волиуциа ду иҟалаз деигәырӷьо.

Аха урҭ реилкаара аамҭақәак аҭаххеит. Дара рхала ракәмызт абри еиԥш аилаҩынтра ду аҟны иаваханы иҟаз.

Уахык ашоура наижәлеит Аслан. Ибз аҟәаҟәа ԥҭцәан, иҿы иааҭахеит.

– Сҭахеит, – иҳәеит аарла иара.

– Умшәан, абааԥсы, ари еицәоугьы ухугахьеит, – иҩыза игәаҟра дызлацхраашаз изымдыруа, дааӷьаҭцәыӷьаҭцәит Асҭана.

– Сыблит, – апатара дналагеит Аслан. – Атса ршны исыӷрарҭәазшәа ауп сыҩныҭҟа шыҟоу. Аӡы сыҭ, аӡы!..

Иаашаанӡа еибаргәаҟуан урҭ аҩыџьагьы. Зыхдырра ыӡхьаз Аслан акы иҳәарц иҭахын, аха иҿы изеихыхуамызт. Ашьжьымҭан иԥсы ааихыҭцит. Аԥсы деиқәкны дшихатәаз

иааҩналеит хҩык Ар Ҟаԥшь, «шәхы шәақәиҭуп» – ҳәа рыбжьы ргауа.

– Абригь ихы дакәиҭума? – ҳәа дыҳәҳәеит Асҭана дахьтәаз дҩагылан.

– Иҟоуҵарызеи, аҩыза, – иҳәеит урҭ рахьынтә раԥхьа игылан иааҩналаз. – Ари еиԥш аиҭасра ду аан, шаҟа залымдара ҟало удыруоу. Ҳара еилаҳкааит ари аурыс ҳәынҭкар иҿагылаз аӡәы шиакәыз. Ҳуцхраауеит ижраҿы. Уаргьы Кавказҟа удәықәаахҵоит, Ар Ҟаԥшь урылаҵан.

Кавказ Асовет ҳәынҭқарра ашьақәыргылара макьана акыр бжьан. Аха агәыӷра иман Асҭана Шәлымба, Ар Ҟаԥшь данрылала инаркны, иуаажәлар рзы ихәарҭоу акы шилшоз. Абыржәоуп ианидыр, иара ажәлар реидгылара мчыс иамазгьы.

Ауаҩытәыҩса иҽеиҭакраҿы даара акыр аҵанакуеит ажәлар рымч. Иара убри иацәыхҟьаз жәлар рымчра агәра зымгаз, дашьуеит убас иаарласны абри адунеи аҿы дмиӡазшәа.

Ауаҩы дышԥаии ҳәа иҵаауам, ишҵаауа дышԥаԥси ҳәа ауп.

Ҩынҩажәижәаахатәи ахы

Дыԥсит Хьыма лан иаалықәшәан, лыблақәа ҭаа лыԥҳа лынасыԥ дшазыԥшыз, лыӡӷаб лгәы камыжькәа дышлывагыжьуаз, лҭыӡҭыԥ лмырӡырц азы алҩаҵә шыҩалышьҭуаз.

Аҩны лхала данаххала, ланшьцәа аaит рыҩныҟа дыргарц, аха илымуит. «Сани саби адамра хыла исзарсуам, рыҩны сыԥсы ҭанаҵы ашә сзаркуам», – лҳәеит Хьыма. Убысҟан ауп Ач-ԥҳа Кама лыҩны ашә наркны Хьыма лахь даниас. Урҭ аҩыцьагьы рхала иахын аҩны. Ҭакәи ицәшәаны аӡәгьы дрылакьысуамызт. Уимоу, есааԥынра рымхы ларҵон, идрашәон, ҽаҩраҭагалан иҭагаланы ирырҭон. Аӡын амҿы рзааргон, ахьҭа иадыркуамызт.

Ҿнак Ҭакәи абна игәы анылаԥҵәаӡа днеит Баалоу Мадлеи иҩны. Аиҳараӡак Мадлеи иҷкәын Ҭемыр днаиацәажәарц иҭахны.

– Ҳаи, иҟаутҵазеи, Ҭакәи, – иҳәеит Мадлеи, Ҭакәи данааидгыла, акалаҭ шышуа дахьтәаз дꙩагыланы. – Аҽнышьыбжьон ушԥаныҟәо уцәырҭны?! Ухы иҭашәазеи? Иумаҳаӡеи аказак ииасны ахәҵаҟа ишцаз?

Ааԥсара зхыз Ҭакәи иблаҟәа ꙩышьҭыхны Мадлеи днеиҿаԥшны ҿааиҭит:

– Уҷкәын Аҟәантәи дааит, рҳәеит, снаиацәажәарц сҭахын.

– Дабаҟаху, иаха даакыдыххылан, иахьа шаанӡа даагылан дцеит.

Ҭемыр дахьиқәымшәаз ааицәымыҕхеит Ҭакәи. Иара дзышьҭаз ажәабжь уи иҿала иаҳар иҭахын, даниқәымшәах, иаб днаиазҵааит:

– Иҟоузеи зиҳәа уахь ажәабжьыс?

– Иазҵааха сызҭада, дадхеит. Ихала дыҟамызт. Бзыԥтә арԥарцәаҟәак ицын. Шәызҿузеи уара, сҳәан, ҳазҿу узеигәырҕьаша ауп рҳәеит.

– Адунеи амца акны абылра иаҿуп, сара сҽыԥхьакуа абна сылоуп. Мап, ас уаҳа ԥсыхәа амам, – иҳәан, ишәаҟьи наҟаак ихшьыз иҟанҭаруазҟәеи ааихыхны ивараҿ арымӡ иныҟәиҵеит.

– Ихәарҭоу аҵеи ԥсҭазаара изҭада иахьатәи аамҭаз, уара абзиара збаша. Ауаа ирыхәо дара ауаа рнапала дҭадырхоит. Ус иаԥиҵазар акәхап ҳазшаз, ихьышьаргәыҵа сакәхшоуп.

– Ирылшагәышьозеи, ауаа рымч хагәышьом. Аӡәы иакәындаз рыхәда иҟәтәоу: аполковник, аказак, аҳәынҭҟар имаҭ зуа амал уаа. Слымҳа иҭасит Урыстәыла аҳәынҭҟар дахырҳәеит ҳәа. Аха уи ҳара иааҳахәо, макьанагьы ҳгәаҟра аҵыхәа ԥҵәом, – иҳәан, дахьтәаз дынкыдиаалеит Ҭакәи.

– Уааԥсоуп, дад, ублаҟәа рыла избоит, уԥсы шьа уныҟәианы. Уааԥшаанӡа сара ухәы сырхиап, – иҳәан, агылара иҽыназикит Мадлеи.

– Уаамыццакын, Мадлеи, уажәыҵәҟьа амла сакуам, – иҳәан, Мадлеи дмыргылакәа дааникылеит Ҭакәи. – Схала абна сылахеит. Махьал ида сзацәажәо ҳәа аӡәгьы дсымам. Санызаҵәха, ауаа рыгәрагара еиҳагьы исцәыӡит. Абасала

абрагь затҵәы абна илахаз иразҟы аҵәы ахьшьуп, аӡыхәашь дагоит.

– Угәы каумыжьын, дад, ус аамҭа царым. Алакәабеи уареи шәеибабахьоума уаҳа?

Ҭакәи игәалаҟара еиҳа еиҕьхеит Лакоба иӡбахә аниаҳа. Насгьы уи ишҟа ихьаҳәра Мадлеи ишиҭахыз идыруан азы, иажәақәа раӡаны ацәажәара дналагеит:

– Ҳаибабахьеит, аха ҳамҩақәа хазуп, Мадлеи. Жәлар рзыҳәан иқәҧашьа зынӡаск даҽакуп. Кьаразаа срылеиҵарц иҭаххеит. Сыҟан уа Бзыҧ. Изуцәызӡозеи, Кьаразаа рҿгьы иаҧсақәамыз ауаа збеит.

– Сара исҭахын уи уидҳәалазар, – иҳәеит Мадлеи, Ҭакәи ицәажәашьа ааигәамҧхакәан.

– Саргьы исҭахын, аха иауам. Избоит уара угәы ишамыхәо исҳәо ажәақәа, аха изаҵәу абрагьҩы ихьаҵра цәгьоуп уажәшьҭа. Сразҟы скыдҟьо саман ишнеиуа, џьара тышак сҭаназьуазар акәхап. Схы усс измада, акәара иҭабааит. Жәлар ирзеиҕьу акыр рзыҟаҵозар абарҭ ҳаҷкәынцәа, схы сеигӡом, схала ар срабашьыртә сыҟоуп макьаназы, – иҳәан, ишәақьи иҟанҭаруазқәеи аашьҭыхны амаҵурҭа дныҩналан ацәардаҕәы дышныҟәиаҵәҟьаз, иаразнак дыцәеит.

Аполковник иказак иман ахәҵаҟа дахьцаз дгьежьит иаразнак.

– Асҭаршын, – ибжьы наиргеит Маевски.

– Ара сыҟоуп, ухаҵкы, – иҽабаажә аҟамчы нахиҟьан, аполковник днаихьӡеит дхысхысуа Џаҕьыц.

– Иахьа акрабаҳҿоуҵо? – иҳәеит Маевски иааивалаз асҭаршын иахь иблақәа днарцәыҵҧшны.

– Иахьреиҕьу, – разҟыс иҧхьаӡеит аполковник дахьиазҵааз асҭаршын.

– Уи аба? – дҵааит аполковник.

– Баалоу Мадлеи иҿы.

– Дысгәалашәоит уи аҭаҳмада, – иҳәеит акәадыр дзынтәалаз иҽаахырнаашәа. –Ажәа азыҳәангьы иџьыба дҭалом. Ииҳәашагьы бзиан идыруеит.

– Ааи, усоуп, ухаҵкы. Уи дшубо дыӄаӡам, дагьыгызмалуп. Иажәа акраҵанакуеит. Насгьы ирҳәоит… – Ҭакәи данааигәалашәа иажәа уа иааҿахиҵәеит асҭаршын.

– Изакәызеи ирҳәо? – илымҳақәа ҵархеит иаразнак аполковник.

– Насгьы ирҳәоит, – деиҵаҕәҕәа ҿааҭит асҭаршын, – Ҭакәи Ҵәыцьба зны-зынла убра днеилоит ҳәа.

– Уара иумҳәаргьы сара издыруеит уа дышнеиуа. Уи акәым узлацәажәаша. Ишсоуҳәара. Убри иҷкәын аҵара иалганы иааз дызҿуузеи?

– Издыруада, арахь дыӄаӡам.

– Дабаӄоу?

– Аӄәа.

– Иӄаиҵозеи ҳәа иуаҳауазеи Аӄәа?

– Дыԥуеит, рҳәеит.

– Иԥуазеи?

– Ихы иҭҳәааны акы иԥуеит, рҳәеит. Уимоу, аҳәынҭқаргьы дихыччалозаап, убарҭ ииԥқәо рҿы.

Маевски Иван Иван-иԥа аҳәынҭқар иӡбахә аниаҳа игәы ԥҿкааит. Уи иҭыԥ иахҳәареи, Урыстәыла Асовет ҳәынҭқарра ашьақәргылареи ихахьы изаагомызт. Еснагь хьӡи-ԥшеила аиааира згалоз, агвардиа шкәакәа агәра игауан макьаназы. «Урҭ аҵахазаргьы, – иҳәеит иара уажәы гәаныла, – еиҭахынҳәыхуеит ҳара ҳаамҭа. Избанзар, аурыс империа иахьаҵанакуа абжа еиҭабжа, аӄаԥшьқәа рнапаҿы иаарымгац».

Ԑцәа ԥажәа аполковник раԥхьа дгылан Мадлеи иашҭа иԥҭалеит агәгәаҳәа.

– Аԥшәма уӄоума? – ибжьы наиргеит асҭаршын.

Ҭакәи иаразнак дыцәаӡамшәа даатҵӄьан, иҽааибиҭеит.

– Ҳаи, сыӄамкәа иауазеи, – ибжьы иргеит Мадлеи. – Аказак ашҭа иҭалеит, Ҭакәи. Ухы уахә иԥналаанӡа.

– Уҽырҭынч, Мадлеи, – иҳәан, ашыш дынкылԥшит Ҭакәи. – Шьыбжьхьафара иаазар акәхап акәымзар, аԥны иакәымшози.

– Аиҳабы арахь даауеит, уара аҿаԥарахь уеынаԥхьак, – иҳәан адәахьы дындәылҵын, аполковник днеиԥылт: – Бзиала уаабеит.

– Бзиа ҳауба, цәгьа хауба ҳааит, – иҳәан, инапы аԥшәма имҭаӡакәа днаивсны ашш дныҩналеит.

Аҭаҳмада днеилашәеит, аха иеааанимкылар илшараны иқааз. Уажәазы реиҳа дзыцәшәоз Ҭакәи иакәын. Ишакәхалакгьы аполковник ииҳәоз зегьы ҟаимҵар ада ԥсыхәа имамызт. Иаарццакны иаргьы уахь дныҩналеит. «Оф, гәышьа», – ҳәа иԥсы ааивигеит, Ҭакәи дшыҟамыз аниба.

– Узгылоузеи, аԥшәма, – иҳәеит Маевски ибжьы ҩышьҭыхны, аҭаҳмада ихымҩаԥгашьа лымкаала дахәаԥшуа. – Иаарласны ҳхәы рхиатәуп. Амҩа ҳақәын, ҳааԥсаны ҳаҟоуп.

– Асас данааи, ихәы шырхиатәу, пату шиқәҵатәу, ҳара ҳаҳәара аҭахым ҳәа сгәы ииаанагоит, – иҳәеит Мадлеи иажәақәа днарықәӷәӷәан. – Уажәыҵәҟьа агәылацәа саарыԥхьап. Шәанааих, шәмыццакын, шьтәак ахәда аахысҵәап.

– Агәылацәа аҭахым, иуцхраап сара стәқәа, – иҳәан, нас ихадараз азҵаарахь диасит Маевски.– Уаангыли, аҭаҳмада, аказы суазҵаарц сҭахуп. Ирҳәоит Аҵәыцьба абра дуҭаалоит ҳәа. Иԥсы ишьалоит, афатә-ажәтә изхаша уара иуҭалоит ҳәа.

– Дааилоит уҳәеит, аха дызбахьада ихаҭа, – Мадлеи дҩацралеит, аполковник ихымҩаԥгашьа ааигәамԥхакәа. – Даара акрааҵуеит, уи ауаҩ сара дсымбеижьҭеи. Уҳәансҳәанла умцәажәан, уара инагоу уаҩуп. Дцәырга иуазҳәаз, саҿаԥеыр, азин умоуп иласгәыдҵан сушьырц.

– Сара зинда азинқәа исымоу рацәоуп. Иудыруазааит иахьа амч змоу шиакәу аамҭагьы зтәу. Уааласы, узгылоузеи, ҳхәы аҟаҵара напы аркы, – иҳәан, адәахьы дындәылҵит аполковник. Мадлеи иҟаиҵара-ииура дақәымшәо дшаҵәышаҵәуа дааҩнаахеит аҩны. Издырамызт Ҭакәи дцоу дымцоу. Убри аамҭазы ашә аартны даалагылеит иаргьы.

– Ҳаи, уан лхылсеит, изакәызеи узҿу! Ухы уцәымыӷхама, ар уерылажьны?! Сара сыргааит, сыкнарҳааит, ирҭаху сзыруааит, уара уца ирласны иакәым уеақәмыршәакәа.

– Хьаас иќоумҵан, Мадлеи уаргьы саргьы ҳхы хәыцк алшәараны ишыќамло удыруазааит. Уи аҵкьыс унеины Маевски исызиаҳәа аҵьапҳаны сыгхеит, исиҭааит дамеигӡакәа, дмыҵќьакәа, дмыҧакәа, ашьшьыҳәа.

Мадлеи адабла исызшәа даанхеит дахьгылаз. Иҧсы изеивымгеит азныказы, иҿы изеихымхит. Ҭакәи иажәа намыгӡашьа шамамыз ибон.

– Уеилагама, Ҭакәи аказак маха-маха ҳаиҿырхуеит.

– Баша иќәнуп уи ишьклаҳауа аҳәа – иҳәан, дааччеит Ҭакәи, аҧацха ашыш дкылҧшны. – Арахь даауеит, уицәымшәакәа иаҳәа иуасҳәаз – иҳәан, аҿаҧарахь дныꙍналеит.

Мадлеи алеи-аҧси рыбжьара зегьы еидихәыцлеит. Иҷкәын, Ҭакәи, иꙍнра-игәаара. Иахьа далаӡыр ќалон наӡаӡа. Изеилкааумызт Ҭакәи убриала иќаиҵарцииҭахыз. Арахь ииҳәаз наимыгӡар, иалҵуа издырамызт. Абас ꙍ-мцакы дшырбжьабылуаз дааꙍналеит аполковннк.

– Узгылоузеи уадырсызшәа, аҭаҳмада?! Излазбо ала амла ҳаургоит.

– Амла ҧсыхәак азаауп, ухаҵкы сцеит, – иҽырҭынчны аизара дуқәа рҿы дышналагоз еиҧш ҿааиҭит Мадлеи. – Аха ҧсыхәа змам даҽа уск цәырҵит, улымҳа аќынӡа инасымгар ќалом.

– Изакәытә усузеи уажәы ицәырҵхыз? – даагәамҵит аполковник. Аха уи ихахьгьы изаагомызт, Ҭакәи ара дыќоуп ҳәаны.

– Ҭакәи иузааицҳаит, – иныҵакны ибжьы иргеит Мадлеи.

– Дарбан, дарбан?! – иаҳаз агәра изымгеит Маевски.

– Ҭакәи иузааицҳаит, аҵьаҧҳаны дамеигӡакәан исиҭааит ҳәа.

Аполковник иоуразоуроу амца ꙍаихќьеит. Нас иќәаќәа ихьшәашәаӡа аҧхӡы нкыдлеит. Уажәы убриаќара длаќәит, ихы иаагәыдҵан иҽиишьыр еиҳа еиҕьишьо, иҧсы ҭазар аасҭа. Аурыс фицар нага, аинралра иазыҧшыз, ихьӡ-иҧша зегьы еилаќәыбаса ицеит. Ашәах еиҧш иныќәбеит, аимпериа дуӡӡа иҵьабаа иадиҵахьаз зегьы. Шьха уаꙍык, иара еснагь иқьышә

иқәиҵоз иҿаԥхьа шьамхыла дымгылар ада ԥсыхәа имамкәа даатәагылеит. Иҟәышра ихы иаирхәеит уажәы. Ибон ажәа иныҙҵаз аангылашыа змамыз аӡәы шиакәыз. Убри аҟынтә иаԥхьаҟа дзыҟәгәыҕуаз акгьы шимамызгьы, шьҭахьҟа шьаҿак ҟаимҵар акәын. Иахьатәи аҵәқәырԥа даҿыҵны, уаҵәы иара дыҵәқәырԥаха дгыларц азыҳәан.

– Дабаҟоу иара? – дҵааит ихы инапаҿы иааган Маевски.

– Абра давҵагылоуп, – иҳәеит Мадлеи, Ҭакәи дахьыҟаз ашҟа илаԥш ныршәны.

Аполковник иагьа иҳәаргьы Ҭакәи ас иааигәаны дыҟоуп ҳәа дыҟамызт. Иаразнак дԥеицрашәан ҿааиҭит:

– Ари хамхаԥагьароуп...

– Мап, ари хаҵароуп, – иҳәан, ашә аартны дааԥналеит Ҭакәи. – Уеумырҵысын, аполковник, аказак умыргәамҵын, иаԥсам. Уара ибзиан иудырует сыԥсы ҭанаҵы схы шшәысымҭо. Сызлагәааҟу сара исызхоит, наҟ усыцрыҵ. Апатронақәа сыҭ, аамҭа умган. Сыццакуеит.

Маевски ибла ааихмырсыҕьӡакәа Ҭакәи дихәаԥшуа дгылан. Абыржәоуп Ҭакәи ихаҿи иблақәеи ирҳәоз анеиликаа. Ихгьы дназхәыцит инарҵаулан.

«Дзыхсырҟьозеи абри ауаԥ сара, – гәаныла иҳәон дахьгылаз Маевкси, – иԥсҭазаара зегьы бнала ихсыргеит. Иԥызцәа ивысшьааит, исырӡит. Ԥҳәыс даргар, ачара рур сымуит. Абарҭ зегь чҳаны, еиҭа иара дсеихсуам иџьоушьаша, ус анакәха, иареи иуаажәлари цәгьара зҭахым уаауп, ҳара ианаамҭаз иаҳзеилымкааит акәымзар», – ихәыцрақәа даарылҵны Ҭакәи иблақәа ааигәаӡаны дынхыԥшылан, нас иажәақәа дрыцклаԥшуа ус иҳәеит:

– Аи, аи, ахаҵа дызқәымшәо акгьы ыҟам. Ауаа срылоуҵап ҳәа сгәы иаанагом. Иара саргьы суцәшәаҵәҟьаны ишыҟасымҵаз удыруазааит. Аха зны-зынлагьы убас аҭахуп. Апоручик, – ибжьы неиҵыхны инаиргеит Маевски. – Аҭаҳмада ихҭырԥа азна апатрона иҭ.

Мадлеи ихәда иқәыршәыз ихҭырԥа ааихкәыцәаан адәахьы дындәылҟьеит.

Ҭакәи игәы даарыцҳанашьеит аполковник. Иаразнак деилаҳаит, дызҵымҵрыз аидара ихәда иқәызшәа. Уи аидара, ауаатәыҩса зҿы даашьҭыз изакәан ианиршәарц ирықәиҵоз.

– Уаргьы ушхаҵоу збоит акәымзар, иагьарааны схымҭа уагахьазаарын, – иҳәеит Ҭакәи, Мадлеи иааҩнаигалаз аҳҭырԥа патронала иҭәыз ааимхуа. – Уҽысҿоумыжьын, иубоит, адунеи ҭшәахеит. Скны сыззугараны иҟаз уҳәынҭқар дахырҳәеит. Уажәшьҭа сзуҭахузеи...

Ҭакәи данца ашьҭахь, аполковник ԥыҭраамҭак ихы иқәыжь дгылан уа. Уи ихәыцра дызлаз даалнахит Мадлеи иажәа:

– Уажәшьҭа шьҭәак ахәда хысҵәап, ахылаԥшҩы ухаҵкы.

– Ушьтәагьы уаргьы, – ибжьы наимпыҵҟьеит аполковник. – Аҵьныш тәыла аҵьнышқәа ахылҵуеит, – ҳәа Мадлеи ибла иныхҳәалан, аказак иман ашҭа дынҭыҵны дцеит.

Ҩынҩажәижәиԥшьтәи ахы

Кәыдры ахықәан, ныруә-аарцә иеиҿагылан иеибашьуан ҩ-рык. Нестор Лакоба хадара ззиуаз аԥыжәара кны итәан. Аӡнырцә мрагылара аганахь ала, аменшевикцәа рыр гылан. Убри ар дрылан аполковник Маевски иказак иманы. Ашьыбжьышьҭахь амра акыр ианыласкьоз, аменшевикцәа рыр хьамҵыр ада ԥсыхәа ҟамлеит. Ар Ҟаԥшь ржәылара ргәы рымнаҟьеит. Урҭ иааҭгыла-ааҭгыло, мшын ԥшаҳәала амрагылахь идәықәлеит.

Убысҟан игәы каҳаит Маевски. Уажәшьҭа дацәымҩашьо ибеит аимпериа ақәӡаара аҵыхәтәа шааиз. Ихаҵкыс зыгәра игоз аҳәынҭқаргьы дизаӷьуа далагеит.

–Агаӡа сара, зҳәатәы хасҵада, ауаа ԥаршеиқәа... Слахьынҵа сеижьеит. Уахьыԥшлакгьы чарҳәароуп. Аменшевикцәа исыҵаркит, ашәаргәындақәа. Рҵыхәақәа рышьҭарҽылан идәықәлеит рышьҭахьҟа. Ҳәынҭқардеи ԥсадгьылдеи схала сынхеит! – иааигәа иҭкәацыз абзарбзан ахы зынӡаскгьы дацәымшәаӡеит. Иара изыҳәан зегьы акакәын уажәшьҭа. Иара убас уссгьы икымызт иааигәаӡаны ихашәышәуаз аҳқәагьы.

– Аҟапшьқәа ҳакәшара иаҿуп, ухаҵкы, – иҳәан, апҳӡы иҿашы абаа даатаххит афицарцәа руаӡәык. – Амацәаз ахы ҳтарцалеит Лакоба ир. Ҭакәи Ҵәыџьба иакәзар, хәдаҟала ҳамҩа икит. Абна дылатәан, ихала ахысра даҿуп. Ухы уахәа, мамзар уркуеит ара.

Ҭакәи иӡбахә аниаҳа дыҳәҳәеит аполковник ишилшоз.

– Ҭакәи алахша ицәаара жәбозар, игәыдҵан дышәшьы. Даҳзымкит, аха ма дҭаҳархап. Уласы, уи дахьыҟоу шәакәша аказак уман.

– Ааи, аха... – ииҳәара иҿамшәо даанхеит афицар.

– Уца схәеит! – дыҳәҳәеит Маевски. Афицар дышцаҵәҟьаз имч аакәадахан иапхьа ишьҭаз ахаҳә дныҟәтәеит. Убысҟан игәалашәеит, зны ипсы анишьоз ажәҩан агәаҿы еиқәпаз апсаатәқәа. Ажәҩан ҭбаа иазымккәа, руак ашьа аґрыҩры иапхьа ианкаҳаз. Абыржәы ауп ианидыр, уи апсаатә еипш апсҭазаара зҭахыз, апсуа жәларгьы ирзааигаз агәырҩа заҟароу.

Ауаҩ иаҟара ауаҩытәыҩса агәырҩа рызҭо акгьы ыҟам ари адунеи аҿы. Аха иара ихаҭа убри аҩыза агәырҩа дҭагылаанӡа идырырцгьы дыҟам иҟаиҵауа закәу.

Ажәытәӡа ҳабацәа ирҳәон: – «Ушьапы уапшны иргылала, ухәы уаҭәҳәан ифала» – ҳәа. Уи иаанагоз, убзиаз, упсы цәгьамхан, машәыр ҟаумҵан, ауаҩы уиґрамгылан ҳәа акәын.

Ҭакәи иахь зҿыназхаз аказак, инеиқәырццакны днарылахысит. Рааигәа-сигәа иҟаз ачықьқәа рыҽнарыварыпсеит даргьы. Пыҭраамҭак даарзыпшит иҽырхианы, аха дара ахьышьҭаз рыҽдырҵысуамызт. Убысҟан иааигәа аҵла иавагылаз Махьал иахь дынхьапшын, ҿааиҭит:

– Угәы иалымсын, Махьал, уахьсмырхысуа.

– Сара исзеилкааумам уара ус ззыҟауҵо?

– Сара исҭахым уара ауаҩ ишьа кауҭәарц, Махьал. Уи дҳаґазаргьы, ҳара ҳаишьырц даауазаргьы, дуаҩуп. Апҳәыс длааӡеит, агара дгараҵан.

– Уара? – дҵааит Махьал, дҵаарц шиҭахымызгьы иааиҿыҵҟьаны.

– Сара уажәшьҭа иагьа сҽысызӡәӡәаргьы, сыҽсызрыцқьараны сыҟаӡам.

Махьал Ҭакәи даарыцҳаишьан, игәы хьухьуа иааихьит. Убысҟан ауп даназхәыц Ҭакәи иихәаз иаанагоз. Ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара имхра шыгәнаҳа дуу абри адунеи аҿы.

– Сара исҭахуп уара, – еиҭа ибжьы наиргеит Ҭакәи, – жәлар риааира уцқьаны, ашьа ухьшымкәа уалагыларц.

– Ашьа камҭәакәа аиааира зыҟалом, – ҳәа ибжьы ааиргеит Ҭакәи иахь дхьамԥшӡакәа, адәы аҵыхәаахь дыԥшуа Махьал.

– Уи казҭәаша ара ҳаҟоуп, – иҳәан, адәы аҵыхәаахь данынаԥш, афицар драԥгылан агәгәаҳәа ихысуа рышҟа иааауан аказак. Убысҟан Ҭакәи ашьа казҭәаша ара ҳаҟоуп ҳәа ииҳәаз наигӡеит. Хҩык ршьапқәа ирықәгылаӡамшәа инеилаижьит. Афицаргьы иарґьа напы наидҳалеит. Еиҭа шьҭахьҟа еибарыҩны ицеит аказак.

Махьал ус дгылан, ишәақь иҵаргыланы. Дызхәаԥшуаз Ҭакәи иакәын. Дшыҷкәынӡаз абна илалаз, аиҟарамреи ауаҩы ларҟәреи ирыхҟьаны, уажәы иуаҩыбжара дышҭысхьоугьы, иԥсҭазаараҿы шьарда агәаҟрақәа шихигахьоугьы, аҳәаса шәҭын еиԥш, дҟәашӡа дшышлахьоугьы, абри адунеи аҿы иара иеилкаара ала дзаҵәны дшыҟазгьы, дгылан абахә еиԥш хьаҵра ҳәа иқәӡамкәа. Дгылан иара Ерцахә еиԥш, шәы-бзиараки, гха дуӡӡаки иманы. Уи агха – иара изаҵәра акәын…

Иагьа ихы дакәԥазаргьы, зны-зынла уахь игәы шихозгьы, Лакоба иахь дмиасит Ҭакәи. Ихәыцра еиҵахеит, амч имаз аасҭа. Аха убри азы гәыбґан дук узиҭартә дыҟамызт. Ҵәыцҧ Маҭеи иԥа Ҭакәи даҽа ааӡарак иман. Даҽа дунеик ахь ихьарԥшын ихшыҩи игәи…

Лакоба Ар Ҟаԥшь драԥхьагылан Кәыдры деибашьуеит ҳәа аниаҳа, Махьал даашьҭыхны ддәықәлеит уи дицхраарц Ҭакәи. Аха ишҟа дмыркәа аарцә иҽааникылеит.

– Апоручик, – дыҳәҳәеит аполковник, абаа дҭагьежьуа дахьҭаз, днаԥшны аказакцәа шьҭахь ишхьаҵыз аниба.

– Ара сыӄоуп, – ҳәа дааҩнаххит апоручик.
– Ихиоума аканџьа, ҳазлахылаша амшын?
– Ихиоуп, аха ахәлара ҳазыԥшыроуп.
– Ахәлаха ҳарҭом умбаӡои. Иамкит ҳара ҳтәы. Аамҭала иаанҳажьроуп. Ҳцап аҳәаа нхыҵӄа, Ҭакәи иҩызцәа атәқәа ҳиааит ишубо.
– Ҳара ҳтәқәа ахьаҵра иаҿуп. Уааццакы, ухацкы. Сара аканџьаҿы сузыԥшуп, – иҳәан, абаа ахышә дындәылӄьан, ахылаӷьара иҽнеиҭеит апоручик.
Убасӄан дааҩнаххит, изнапык ашьа ахьшы афицар.
– Ҳаҵахеит, аполковник. Ҳхы ҳахәап.
– Аԥсахҩы, – дхысит Маевски.
Афицар дкаҳаанӡа, аарла итапанча ахы даахеит, аха дымхыскәа иҽааникылеит.
– Сара исылшоит ахысра, аха иулалом снапы. Ухы уахәа. Уара еиҭа Урыстәыла уаҭаххоит. – Ишьапқәа наиҵӄьан ҿыцха дынкаҳаит афицар.
Убри аамҭазы гәыԥҩык ар раԥхьа дгылан, ихьаҵыз аменшевикцәа дрышьҭалан инеиуаз Лакоба днеихьыԥшит Маевски.
– Абар, сахьыманшәалахаз. Ма уи силгап, – иҳәан, итапанча ааҭкәыцәаан ахысра иҽназирхион еиԥш, игеит ахысбжьы. Итапанча наимӄәыҵӄьан инапы наиваҳаит. Ишьҭахьӄа данаахьаԥш, абаа ахышә дадгылан Ҭакәи. Убасӄан ишьапқәа дрызнымкылакәа днеизӄәҿит дахьгылаз.
– Сҳәатәы хоумҵеит усӄан. Уқәҵны уцазҭгьы, абри аҩыза уаниомызт, – иҳәан, днеины Маевски дҩаиргылеит. – Сара исҭахым, саӷа сҿаԥхьа шьамхыла дгыларцы.
– Избан утапанча аҭра изҭоуҵаз? Усеихс!
– Мап, аполковник, – иҳәан, дааԥышәырччашәа усгьы наციҵеит: – Сара схымҭа уара уаԥсам уажәшьҭа.
– Суҳәоит хаҵала абраӄа сушьырц, – ичынқәа аарҽеины, иҽааириашеит Маевски. – Сара исҭахуп аибашьраҿы сҭахарц.
– Мап сҳәеит, мап. Уи рзынсыжьуеит ацәгьара ззууз ажәлар инарыгӡарц. Сара уаҳа суԥырхагам, – иҳәан, даагьежьны дцеит.

Аполковник гыгшәыгҵас абаа дахьыԥнагылаз дныԥныхәааит:

– Ҭакәи, ухынҳәы, сшьы ухаҵазар унапала!.. – ҿыцха иҿкажьны абаа иҭиааз ашьац татақәа инацәкьарақәа рыларҵаны иҧуан. Аҳауа изхомызт. Иаалашьцазшәа ибеит дахьынаҧшааҵшуаз. Убысҟан итапанча ахьышьҭаз иаашьҭыхны ихы инадкылан даҵхеит.

Ҭакәии Махьали ахәы иқәгылан иҧшуан Ар Ҟаҧшь жәылан иахьцоз ашҟа. ' Аменшевикцәа шьҭахьҟа ихьаҵуан, Махьал игәы ааҭгәырҕьаан, Ҭакәи иахь ҿааиҭит:

– Баша ҳгылоуп, Ҭакәи, ҳрышьҭалап. Урҭ ирдырыр ами ҳашрыцҳрааз.

– Иаҭахым, Махьал. Ҳажәлар рзы ҿымҭ иагьа ҳзыҟаҵаргьы иаҳцәызгода, – иҳәан, дыҧан иҿы дԥақәтәан, ашьхарахь ихы рханы иҿыԥеихеит.

Ерцахә ҕьазҕьазқәа игылан ҧсҭҳәак рҿаршәӡамкәа. Мраҭашәара иахылҵуаз ашәахәаҧшь азганк аԥычон. Егьи аган аиқәлашьцара иаҿын.

Ԥынԥажәижәохәтәи ахы

Мықә Абжьуаа реизарҭа ажәлар қызықызуа иқәын. Ныҳәан, гәырҕьара дуун. Аҧсны Асовет ҳәынҭқарра рылеиҳәарц дааит Нестор Лакоба.

– Ажәлар ргәалаҟара шҧажәбо, аԥызцәа? – дразҵааит имашьына дшааҭыҵызҵәҟьа Лакоба, иааиҧылаз Нестор Бигәааи Какалиа Хьудари назлаз гәыҧԥык.

– Ргәырҕьара ҳәаа амам, аԥыза Нестор, – иҳәеит Хьудар. – Иаҳа-иаҳа аизара иаҿуп.

– Ибзиоуп ажәлар ахьеизо, иахьгәырҕьо, – иҳәан, илаҧш адәы инахигеит Лакоба. – Иагьа ус акәзаргьы, шәгәышәҿаныз, ҳаҕацәа рацәаԥуп.

– Иаадыруеит, аԥыза Нестор, – иҳәеит Нестор. – Убри аҟынтә шәԥык аиҿамсцәа ргәырҿанҵаны ажәлар ирылаҵаны иҳамоуп.

– Уи бзиоуп, аха абжьуаа зегьы еизарушь?– дҵаатит Лакоба.

– Ꙩба-хԥа қыҭа рыда, егьырҭ зегьы абра иҟоуп, – иҳәеит Хьудар.

– Уи ꙩба-хԥа қыҭа ирыхьзеи? – дҵаатит Нестор Аполлон-иԥа.

– Урҭ макьана изырбыруа ыҟоуп, – иҳәеит Хьудар.

Хьудар ииҳәаз инаԥишьит Нестор.

– Ацхыраара ҳҭахуп, аꙩыза Нестор. Ацәгьа зуа рхыԥхьаӡара иазҳауеит.

– Ацхыраара шәоуеит, аха шәаргьы шәымтәароуп. Дабаҟоу Аҵәыцьба, аҳратәра иаҿагылан иқәԥоз. Абыржәашьҭоуп еиҳагьы данаҳҭаху уи.

– Аиааира ҟалеижьҭеи зынӡаск иҽыԥхьеикит. Иӡбахә ҳмаҳаижьҭеи шьарда ааҵуеит, – иҳәеит Хьудар.

Нестор дықәгылан дцәажәараны дахьыҟаз даныꙩхала, ажәлар ихьӡ ҳәаны рыбжьы рго, анапеинҟьара иалагеит. Урҭ аангыломызт бзанҵык иара инапы ꙩышьҭыхны иаанимкылар.

Иааҭынчрахеит. Зегьы ирҭахын уи ииҳәоз акы рывымшәакәа ираҳарц. Нестор Аполлон-иԥа ацәажәара игәы ишҭаз, иҿаԥхьа иꙩаҳаракны иҟаз ахәыԥшӡа даақәгылеит Ҭакәи. Уи иаразнак иҽы дынҽыжәԥан, аҕәра нақәыршәаны иҿааихеит. Ажәлар наскьа-ааскьо амꙩа ирҭон. Иара Несторгьы иажәа даламгакәа дԥышәырччо, ишҟа иааиуаз Ҭакәи дихәаԥшуан.

– Нестор, уххь згеит, – иҳәеит уи дахьықәгылаз данааиҵагыла. – Исцәымӡакәа исаҳәа, абри азакәан ҿыц иҟалаз шԥасызныҟәо сара?

– Ҵәыцьҭакәи афырхаҵа, – иҳәеит ибжьы ꙩыҭганы, ажәлар зегьы ираҳартә. – Уара акыр шықәса аҳәынҭқар уиҿагылан уқәԥон. Уи ажәлар дахырҳәеит. Ус анакәха, иахьарнахыс абарҭ зегьы реиԥш, уаргьы ухы уақәиҭуп.

Ишәақь ихәда ихшьыз аахихын, Нестор ишьапаҿы иныкәиҵеит Ҭакәи. Ажәлар рахь данынхьаԥш, раԥхьаӡа Хьыма илаԥш налықәшәеит. Лара, деихаччо дгылан, амра ашәахәеиԥш делыԥхаауа.

Иара лышԟа иҿынеихеит, ишьапы ҕәҕәақәа аҕьеԥхәа адгьыл аҿы иргыло. Иаԥхьа, ишьҭахь, иарҕьарахь, иармарахь иара ихаҵкыс пату зқәиҵо иуаажәлар икәшан иахьгылаз ицәа ианыруан. Убасԟан ауп иара ҿыц аԥбатәи иира данала-га. Уи илакьы-лакьуа амԥа еиқәаҵәа дызнысыз иаԥшьу, аха даҽа ԥштәык змоу амԥа…

А М А Ц Ә Ы С Е И М Ҟ Ь А Р А

Ажәабжь ду

Сара абри ажәабжь саҳаит, ахҭыс иахааныз, аҵыхәтәан иҟалаз ахлымӡаах зыблала избаз, изалҳәаз иҟынтә, сынтәа аԥхын ԥсшьара ҳәа Ԥсҳәаан сахьцаз. Лара иазҳәаз, усҟан илхыҵуан жәиԥшь шыҟәса. Уи иара иан лакәын. Тафыҟьиԥа Махьал Абрскьыл уажәы сара саԥхьа дтәаны ажәабжь сеиҳәон.

Иареи сареи ҳаиҟәшәеит, сгәысеанӡамкәа аԥсара сыҵаланы сышꙍеиуаз. Азныказы исзеилымкааит дуаꙍызу, дымшәызу! Наԥшыхаҟә шьарда набжьан. Насгьы иареи сареи иҳабжьаз ашәаԥыҵьаԥ, рымахәҟәа цҟьа дысдырбомызт. Иаразнак сшәаҟь еимҿаԥа сыхәда иаахыскәыцәаан сеаасырмазеит. Анцәа ду ҳаиҟәирхеит иаргьы саргьы. Аԥышәа зласымамыз ала, сааццакны схысыргьы ҟамлози. Убасҟан иара дꙍагылан, инапы ꙍышьҭыхны ибжьы ааиргеит.

– Ушәаҟь ахы улаха, сара суаꙍуп... – Санизааигәаха ауп акыр шихыҵуаз анызба. Ишәыз икәмызцәмаҭәа ахыхь, ихарԥан амшәацәа, зыбжа цәҳәхьаз. Ҵаҟа икаршәны дыҟәтәан, даараӡа иҟәсхьаз иоупа. Илабашьеи, иҟамеи рыда уаҳа даеа бҵьарк идсымбалеит. Иара иҳәан еиԥш, иагьабаиҭахыз абҵьар уажәшьҭа...

– Мшыбзиа! – сааиеихырхәеит хәбаҟа шьаҿа шыбжьаз сеаанкылауа.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит! – иҳәеит иара схы инаркны сшьапаҟынӡа блала сеимдауа.

Сара иҵьасшьеит, абна агәҭаны, ҩни қьалеи ахьгыламыз бзиала уаабеит ҳәа ахьсеиҳәаз.

– Утәа, ушԥагылоу, утәа, – снеиԥыххылеит саргьы.

– Уара ушәарыцаҩуп, узлазбо ала, – иҳәан, иҽыҩеиҵихит иҵегьы ицларц иҭахызшәа. Убасҟан ауп иангәасҭа, ари акыр зхыҵуаз дышуаҩоуз.

– Мап, сныҟәаҩуп…

– Нас уныҟәаҩызар, ашәақь узаҵоуаеи?

– Зеиԥш ҟамло егьыҟам, – сҳәеит сара иаарцакшәа, сшәақь искыз ахьызгара сақәымшәо. Нас схы аласырқьиарц, усгьы нацысҵеит: – Абри абна ду сахьылоу, џьара гыгшәыгк сҿаҳар ҟалоит…

– Агыгшәыг ауаҩы иԥырхагаӡам, сыҷкәын, – иҳәан, илацәа хьамҭақәа неиқәыжьны иҭыԥаҿ днатәеит… – Ауаҩы иԥырхагоу, – инасцәхыкны наҟ хара дыԥшуа иажәа инациҵит, – ауаҩ иоуп. Ауаа роуп ауаа хзырҵәо… – Ихьамҭаӡа хаҳәк игәы инкыдҳалазшәа ибжьы наихәлашәан, ибла ҭаа нырцә-аарцә ахрақәа зхагылаз Ԥсҳәан дынҭаԥшит.

Аҩхаақәа ирҩызан, аҭаҳмада ихиҿы ианыз акаҷырақәа. Иԥшшәы уажәы-уажәы аҽаԥсахуазшәа збон. Сгәы хыҭхыҭуа сахьиҿаԥшуаз акәхап уи зыхҟьоз аҟәымзар, ашьҭахь санишьцыла иаусымбах, анышәаԥшь аԥштәы шимаз…

Сылаԥш ааиҟәганы нырцә-аарцә Ԥсҳәан сналаԥшит. Ԥсаатәымзар уаҩы ишьҭыбжь гомызт ара. Ари адгьылаҿ ауаа аныӡааижьҭеи акрааҵуан. Ишқьаԥҭахаз узырдыруаз еилаҳахьаз аҵангәаарақәа ракәын.

– Утәа, – иҳәеит, иара уажәраанӡа иблақәа гәырҩала иҭәыз маҷк иаахылашааны.

Аиҳабы иҿаԥхьа атәара ҵасыс ишҳамамгьы, стәар акәхеит уажәы…

– Арахь уааскьа сааигәа, сыбла ишабо еиԥш слымҳа иаҳауам.

Дзықәтәаз аупа аҿацә аҿы снаиртәеит. Иџьымшь ҭархәқәа днархәыҭџшны сшәақь ахькыдгылаз ашҟа днаԥшит, цәымґрак ихиҿы иныҟәлан. Нас даақәындқәыдшәа ус иҳәеит:

– Абни ашәақь ауп ҳақәзхыз ҳара...

– Пыҭраамҭак ҽымҭ ҳтәан ҳѡыцьагы. Ҳарґьарахь ала иҳавҟьан илеиуаз арѡаш, абахә иқәгылан иԥан, хагәха ахра ашьапаҿы иахьҭаҽеоз, агәрымбжьы хаѡлон. Зқьышықәсала аԥсҭазаара икыднаҟьоз ауаатәыѡса ргәынқьра еиԥшын абжьы. Уи абжьы аҭаҳмада иаҟара аӡәгьы иаҳауамызт абыржәы...

Ҳармарахь ала аԥсара еихашьшьы, даҽа ҵла жәлак рылагылаӡамкәа, Псҳәан акаршәрақәа рҟынӡа илашьҭын. Амра ажәѡан агәы иазааигәахахьаз, ашәахәақәа аԥсара рымахә жәпақәа ирхәыҭҵәрааны, ҳахьтәаз ҳакәша-мыкәша ашьацаҿ икаԥсан.

Аҭаҳмада ихы ѡышьҭыхны сыблақәа днархыԥшылан, ҿааиҭит:

– Сара с-Абраскьылуп, исыхьӡуп Махьал. Саб ԥсаҭа бзиа Ҭафықь ҳәа ишьҭан. Ажәытәӡатәи Абрскьылаа рышьҭамҭа сеиуоуп.

Псҳәан ианыӡаахьаз ажәла, Абрскьылаа иреиуаз дахьызбаз сааигәырґьеит. Иара ибла ҵыркәа игәарҭеит схысҿы иныкәлаз агәырґьара.

– Умгәырґьацәан уиаҟара. Ҳара ҳажәла аныӡаара иаҿуп...

– Маԥ, усҵәҟьа акәым, иҟоуп шәара шәыжәла, – сҳәеит сара, Махьал ииҳәаз сгәы ааҭнарӡыӡаан.

– Иҟоуп хыц-ѡыцкәак, – иаргьы дақәшаҳаҭхеит исҳәаз гәынамӡарыла. – Аха ҳаныҟаҵәҟьаз атәы ԥхызк еиԥш ауп ишысгәалашәо...

– Нас иҟамлари уи шәаныҟаҵәҟьаз атәы ажәабжь соуҳәар? – сҳәеит сара иаарццакны, исҭаху аус ахы ыҵнаҳәазшәа анызба...

– Уара узусҭада? – дҵааит иара, аԥсаҵла шәпа ду ҳазҵатәаз иҽнадҵан, игәы аарҭынчшәа.

Сара иасҳәеит сыхьӡи сыжәлеи, насгьы сызԥаз...

– Занааҭс узҿузеи? – уи аҩыза азҵаара сиҭарц иҭахымызшәа ҿааиҭит иара.

– Ажәытә ажәабжьқәа ақьаад ианысҵоит. – Иара иблақәа ҭырхаха даасҿапшын, нас сшәақь ахькыдгылаз ашҟа дынхьапшит. «Ажәабжь анҵаҩы, ашәақь дзаҵоузеи?» ҳәа ихиҿы ианыпшуа, деиҭанасыхәапшын ус иҳәеит:

– Ицәырга уҩыгеи уқьаади.

Сара иаразнак сыҽсырхиеит. Иара пыҭраамҭак ихы иқәжьны дтәан, исеиҳәараны иҟаз ажәабжь дмыццакӡакәа игәаларшәо. Дагьабаццакуаз иара. Хырпашьа змамыз иҿҳәареи иареи ааигәаӡаны еиҿапшуан. Нас ихы ҩышьҭыхны, илапш ахьынӡаназоз Псҳәан дынҭапшны иажәабжь дналагеит.

* * *

– Псҳәаа рхада, ар рапхьагыла Ҳаҭажәыҟәа-ипа Пшьҟан Абрскьыл, ипҳәыс Ачач-пҳа ахшара данылмоу, жәашықәса ишеимазгьы, еилымҵыр ада псыхәа ҟамлеит. Убри ашьҭахь, иуа-иҭынха, ижәлантә ишырҭахымыз Ҵабалтәи Ахсал-пҳак дааигеит. Убри лҟынтә ауп, иара иҵәҩаншьап, заҵәы дахьиоу. Усҟан Ҳаҭажәыҟәа-ипа Пшьҟан ихыҵуан ҩынҩажәижәаба шықәса.

Убринахыс Пшьҟан Абрскьыл ипсҭазаара даҽакхеит. Агәаҳәара иоуз ишьҭиархит иуаажәлар рҭагылазаашьагьы. Жәытәнатә аахыс ирымаз аихаҵгылара, еиҳабы еиҵбыла патуеиқәҵара, аҽарҭбааит еиҳагьы. Дара ажәлар ракәзар, Ҳаҭажәыҟәа-ипа Пшьҟан Абрскьыл ихьӡ ҳәаны аӡы иахәомызт. Аҵеи иакәзар, мшызҳа изҳауан, мза ҭәымҭа еипш акәын дшыҟаз. Аха ашьҭахь аибашьра иҟалаз, зегьы аҵәы рыхьнашьит. Ауаа рхы рцәымыгхеит. Маҟҿаҳәара раарыхра ишалагылаз, шьамхахьы ашьа инылагылеит. Аурыс ҳәынҭқар ир, Кавказ ажәларқәа рнапаҵаҟа иааго, псҳәанаа иаарыдгылеит. Аха дара шақәгәыгҵәҟьоз изыҟамлеит ара аусқәа. Псҳәан иқәынхоз хәыҷи-дуи, абҵьар ззымхоз, хаҳәи-мҿыхәи кны, аишәаракәеи акаҵәаракәеи рҿы игылеит. Аҳәынҭқар ир хьамҵыр ада псыхәа ҟамлеит, уи дагьараапкит аимператор.

Аимператор ҳәа ажәа аниҳәа, иоуразоуроу дыԥхшәааит Махьал Абрскьыл Ҭафыҟь иԥа. Ажәԥан гәы иаҵәа еиԥшыз иблаҟәа даҿа ԥшшәык аархәеит. Иҟьышә ԥхиаҵәаны аҵысра иалагеит. Иара убас аҵысра иалагеит инапҟәагьы. Сара иахьызбоз иҭахымхеит ихьыз, аха ҿаанкылашьа имамызт. Зҟьышьҟәсала адгьыл аҵа анеилашуа, адунеи агәы кылжәан ажәԥан ахь ишытҟәацуа еиԥш, ԥныҵҟала аилашра даҿын. Иӷрашыз игәырԥа ицәа азыԥжәомызт азы, даргәаҟуан, даргәаҭеиуан.

– Саҭоумҵан, дад, – иҳәеит иара ихы инапаҿы иааго, – сгәалашәараҟәа сыхәцәа анҵыркаауа ыҟоуп. Сырзымхәаҿеит сыгәнаҳа рыҟәшәааит. Иаамҭоуп уажәшьҭа сҭынчхарц, аха анцәа ду ҳазшаз иҳәатәы акәхеит ауаатәыԥса рзы иԥҟарахаз…

Сара уи ииҳәаз сҿаласымгалеит. Избон усгьы сзыдтәалаз ауаԥы, ихиҿы ианыз ацәаҳәаҟәа рыла, ԥсҭазаара мариа дшанымсыз. Иара иажәа деиҭаналагеит.

– Шаҟаԥ ыҟада дара? – дыҳәҳәеит аҳәынҭҟар, зҿеидыԥсала иаԥхьа игылаз аинрал Кузнецов ишҟа.

– Зынӡак имаҷӡоуп, уара уаҳаракыра, аха арахь миллионк иҟоушәа еибашьуеит.

– Уи иаанагозеи?

– Уи иаанаго убри ауп, уара уаҳаракыра, изҟәынхо адгьыл аҭыԥҟәа рыцхраауеит.

– Сара сыр, – иаҳа-иаҳа аилашәара даҿын аҳәынҭҟар, – Кавказ хьӡи-ԥшеила еибашьуаз, егьырҭ ажәларҟәа знапаҵаҟа иаазгаз, иабаҟоу урҭ уажәы?

– Уара уаҳаракыра, егьырҭ ажәларҟәа иреиԥшым зҿы аус ҳамоу уажәы.

– Излеиԥшымзеи? – ас дҵаарц шиҭахымызгьы иааиҿыҵҟьеит аҳәынҭҟар, аха нас ириашеит. – Сара агәра сызгом, ачерҟьесҟәеи, ачеченцәеи раасҭа уа даҿахаҵарак ыҟоуп ҳәа.

– Иҟоуп, уара уаҳаракыра. Урҭ дара-дара еибаҭиӡом.

Аҳәынҭҟар ибӷа ааԥнаҵәеит дара-дара еибаҭиӡом ҳәа ииҳәаз. Амилаҭ ссаҟәа инапаҿы аагаразы аԥышәа змаз аҳәынҭҟар ихы иаирхәоз амаана, ԥсҳәанаа иахьрыламыз

аацьеишьеит азныказ. Аха уи инмырҧшыкәа дҵааит аинрал иахь, ҧсҳәанаа ирхагылаз дшидыруазгьы, изымдырӡозшәа.

– Ирхагылада уажәы ҧсҳәанаа рыр?

– Ҳаҭажәыҟәа-иҧа Ҧшьҟан Абрскьыл.

– Сымҩашьозар уи зны Шамил рҕьажәҩас диман? – иҳәеит аҳәынҭҟар.

– Ааи, ус ауп, уара уаҳаракыра. Аха ашьҭахь диҧырҵит. Убринахыс ауп Шамил имч анкәадаха…

– Уара иудыруама уи Шамил дзиҧырҵыз ҵаҵҕәыс иамоу?

– Ирҳәоит ҳара дҳабашьырц иҭахымхеит азоуп ир иман дзиҧырҵыз ҳәа.

– Ус акәҵәҟьазар уажәы дызҳабашьуазеи?

– Ҳиабашьуеит азыҳәан дҳабашьуеит, уара уаҳаракыра.

– Нас уара угәы ишҧаанаго, аинрал, Кавказ зегьы снапаҿы, иааган, ҧсҳәанаа рхала, алаҳәаҭра еиҧш ашьха инсырхарыма?! Кавказ ажәларқәа ирлахьынҵахазар даргьы ирлахьынҵахароуп. Урҭ иагьа еибамҭиуазаргьы, дҟамлар ҟалом дара рыҩныҵҟа, Ҧшьҟан Абрскьыл дызҭахым. Уца ушзахәо Кавказҟа, Ҧшьҟан Абрскьыл ауаа инҵа знАзы. Хаала дақәашаҳаҭхар абџьар шьҭаҵара, усҟан иуааҗәлар еиқәхоит. Уи мап анацәик, иареи ҳареи ҳааибра уадаҩхоит.

– Аимпериеи, аҳәынҭҟари шәзы сыхиоуп, – иҳәан, иԑааидыҧсала даагылеит, – Сцар ҟалоума?

– Мҩамш, аинрал! – уаҳа аинрал иахь дхьамҧшӡакәа аҧенџьыр ҭбаа ду иҿаз ашҟа иҿынеихеит.

Убри аԑеныҵәҟьа амҩа дықәлеит аинрал Кузнецов, дымҩаҧызгоз ар ицны. Хымчыбжьа рыда амҩа дықәымхакәа дааит Кавказ иабашьуаз, иалыҧшааз Донтәи аказакцәа злахәыз адивизиаҿы. Убри инаркны ашәарҭа ҕәҕәа иҭагылеит ҧсҳәанаа рыҧсҭазаара…

Аҭаҳмада иажәа уа иааҿахиҵәан, ихы ҩышьҭыхны Ҧсҳәан дналаҧшны дааҕызы-ҕызит, ахьаа ҕәҕәа аазызкылҟьаз ачымазаҩ гәаҟ иеиҧш. Аџьмацәа рцәаны ахарҧ ацымхәрас ицәа иадыз, ихеиқәарааӡа иҟаз иеиҧшхеит ихы-иҿы. Имч зқәымхоз аҟиар дахан игозшәа, ихахәда мчыла иҩышь-

ҭихын, ажәҩан дҩаҵапшит. Убысҟан аӡыжь иаҵәа амра шәахәа зхыԥхалаз еиԥшхеит иблақәа, иқьышә хиаҵәаа еиҟәыԥԥахьаз, қәаршаҩы шьҭахь, иҭабахьоу акәаракәа аӡы шырҭало еиԥш, макьаназы иԥсы лазга-аазго ашьа нарыбжьахьхьшит. Схы инаркны сшьапаҟынӡа бла ҵархәыла сааимидан, иҽаарҭынчны иажәа дналагеит:

– Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Пшьҟан Абрскьыл дрыԥхьеит ир раԥхьагылаҩцәа. Уиакәхеит, ирццакны амҩа иқәлеит, рхада дызрыԥхьаз еилыркаараз...

Раԥхьа дааит хнызқьҩык рхада, Алдыз-иԥа Ажьгьери Аԥшыцба. Уи қәрала Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Пшьҟан иаҵкьыс деиҳабын. Ихшыҩ бзиан ар русураҿ. Ԥсҳәанаа рыр ашәарҭа ианҭагылоз иара ила еиқәхахьан акырынтә. Ажәылареи ахьаҵреи иара иаҟара изырманшәалоз аӡгьы дыҟамызт. Иара Пшьҟан Абрскьыл, Ажьгьери Аԥшыцба диазмҵаакәа уск напы аиркуамызт, иагьиӡбомызт. «Ԥсҳәынаа ҳахшыҩҭра» ҳәа акәын ишишьҭаз иуаажәлар зегьы.

Уи инаишьҭархны дааит, қәрала зегьы иреиҵбыз, аибашьраҿы хьӡи-пшеи змаз, Пшьҟан Абрскьыл иарҕьажәҩа, Махаз-иԥа Алгыды Аранба. Мамзаргьы Аранаа-рԥа ҳәа изышьҭаз.

Араанаа-рԥа Алгыды, шықәсыла ҩажәижәаба дреиҳамызт, аха уи жәиԥшь шықәса данырҭыс инаркны абџьар икын. Аԥышәа иоухьан Шамил ир рҿы. Ашьҭахь Пшьҟан Абрскьыл иахь диасын, хацәнмырха иуаажәлар рыхьчаразы даагылеит. Инапаҵаҟа иҟан ҩ-нызқьҩык ар. Иара убри архәҭа акәын аурыс полкқәа Ԥсҳәан ааигәа иқәзмыжьлауаз...

Еицааит егьырҭ аҩыџьа ар раԥхьагылаҩцәа. Урҭ зуаҩыбжара иахысхьаз уаан– зқьи хәышәҩык рхада, Хмыҷ Елҟан-иԥа Ачуеи, ар рыфатәи, рџьаԥҳани, рцәамаҭәеи рхылаԥшҩы Даҕәыз Сҳаҭқьери Соулаҳ-иԥеи.

– Ӡәыр ижәдыруама ԥсҳәынаа ҳхада дызҳаԥхьаз? – иҳәан, Алдыз-иԥа Ажьгьери Аԥшыцба, ԥсҳәынаа рыр рхадацәа ахьеиқәшәалоз абааш аҩныҵҟа иадҟаҵалаз атәарҭаҿ днатәеит.

– Ас аҵх агәазы данҳапхьа, ԥеик ыҟамзар акәхап, – иҳәеит Махаз-иԥа Алгыды раԥхьагыла иааира дахыццакуа, уажәы-уажәы ашәахь дыԥшуа…

– Ааи, ԥеик ыҟам, – ҳәа ибжьы ааиргеит, абааш ашьҭахь иҿаз ашә иааӡналаз Пшьҟан Абрскьыл.

– Аурыс ҳәынҭқар дааишьҭит ҳара дҳабашьырц аинрал Кузнецов. Уи дшааҵәҟьаз ирхәҭақәа ирыгәгәеит, еиҿикааит ашьхаруаа рыла аполк, ахрақәа ҿы иеибашьыша. Аԥшыхә-цәа излеилыркааз ала, ирацәаны абзарбзанқәа рымоуп. Сара исыздыруам ҳара ҳабзарбзанқәа раасҭа урҭ шаҟа ихараны ихысуа. Аха зегьы раҵкьыс иуадаҩу даԥа зҵаарак ыҟоуп ара.

Маҷк иԥаанкылан, нас иажәа еиҭа нациҵеит: – Ауаҩы дысниҵеит…

Уахатәи аҵх зегь реиҳа ихьамҭан, иагьшәарҭан. Аинрал ирниҵаз ажәа, хшыҩла иазымнеир, ма ласрак, мамзаргьы еиҿагылаларак, хи-ԥси ҳәа ԥыхарак ҟалар, Кавказ ашьхауаа ирыхьқәахьоу аҩыза, усҟан абри абааш лашьца зырлашо, рцәашьқәа дара рзыҳәан наӡаӡа ицәар ҟалон. Убри ауп иара Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Абрскьыл деиҵарыгәгәа дызмазгьы.

– Нас иитахузеи аинрал? – дҵааит Ажьгери Аԥшыцба, ԥеик шимаҳауаз заанаҵгьы ишидыруазгьы…

– Исыздыруам, – иҳәеит Пшьҟан. – Шәарҭ шәыда сиазым-ҵааит иааишьҭыз…

– Иааишьҭда? – днеилуула дцеит Аранба.

– Аполковник Добринин, – аҭак ныҟаиҵеит ԥсҳәынаа рхада.

– Добринин! – ахы зықәшәаз абжьас еиԥш дҩыҵҟьеит Махьал-иԥа Алгыды.

– Аранаа-рԥа, – ҳәа ибжьы наиргеит Алдыз-иԥа Ажьгье-ри. – Сара уеилыскаауеит, аха уажәазы утәа уҭыԥаҿ. Аццакра зынӡаск иаҭахым.

– Аполковник Добринин ихьӡ ансаҳауа ԥаанкылашьа сымам. Уи ҳақәзххьоу, еиҭа ҳара ҳҿы иитахузеи? – деилашуа иҭаԥаҿы днатәеит Аранаа-рԥа.

Ҳаҭажәыҟәа-иҧа Ҧшьҟан амса зҵаз инапы хьамҭақәа ааиниҟьеит. Ашә ааимҧааны дааԥнаххит бӡьарла еиқәных иҟаз арҧыск. Уи Ҧшьҟан ихьчаԥцәа дреиуан.

– Уиҧхь аполковник, аҧхьатәи ашә ала. – Аполковник Добринин, ихьчаԥцәа жәаԥык аказакцәа ицны дааԥналеит, изаадыртыз аҧхьатәи ашә ала. Ҳаҭажәыҟәа-иҧа Ҧшьҟан иԥызцәеи иареи ԥагылеит, аполковник данырзааигәаха.

– Сара сзыҳәан шәымгыларгьы ҟалон, – иҳәеит Добринин.

– Дзеиҧшразаалакгьы ауаԥ ихаҵгылара ҳара иаҳҵасуп, – иҳәеит Аранба.

Убасҟан Добринини Аранбеи рылаҧш ӷьеԥқәа ааиқәшәеит. Азныказ убас иҭынчрахеит, абааш аԥныҵҟа амҵ ҧыруазар иуаҳаратәы.

«Абар сыр нзырҵәоз дзеиҧшроу, – гәаныла дхәыцуан Добринин дахьгылаз. – Уара ухаҵара хызжәоит, иахьа ма уаҵәы. Зегьакоуп аамҭа сара соуп изтәхо аҧхьаҟа».

«Азин сиҭом ҧсҳәанаа ххада акәымзар, ухы ухагылаӡамшәа иухысцҟьаарын уара агыгшәыг», – ҳәа игәахы дахаҧжәо дгылан Аранаа-рҧа.

– Ҳаузыӡырԥуеит, – ибжьы ааиргеит Ҧшьҟан Абрскьыл.

Аполковник Добринин иажәа мроуцәакәа, дыззаиз ааркьаҿны рзеиҭаҳәара напы аиркит.

– Сара салагом уажәы абра аҭоурых аҳәара. Ашьхауаагьы аурысқәагьы ибзиан ирдыруеит, ҳара ҳаинымшәара иахҟьаны шаҟа ашьа каҭәахьоу. Шаҟа аҵеира бзиақәа Кавказ ашьхақәа ирыдынҵәалахьоу. Иара убас шәара шәтәқәа ҳара ҳаҧса иахаҧсхьоу. Убри аҟнытә, иара иаҳаракыра аҳәынҭқар, хықәкыла иааишьҭыз аинрал Кузнецов, макьана азыҳәан агәҧскьара ҟаҵаны, абри аԥыза ажәа униҵоит ҧсҳәанаа рхада Ҧшьҟан Абрскьыл. Ҳаинаалап… Шәара шәынха-шәынҵы, шәыдгьылаҿ шәгәы рҭынчны, аурыс империа шәатәны. Шәҳәаақәа рыхьчара ҳара иаҳуалны, иара убас шәхаҭақәагьы…

Ҧшьҟан Абрскьыл иԥызцәа рхаҿала еиликааит, аинрал ирниҵаз ажәа шрыдрымкылоз. Иара ихаҭа иакәзар, уи

зынӡаскгьы ихахьы иааигомызт. Нас аполковник иахь дынхьаҳәын ус иҳәеит:

– Исызиаҳә аинрал Кузнецов, сареи сыр раԥхьагылаҩцәеи ҳхала дкылашьа шҳамам иаҳниԥаз ажәа. Ԥсҳәанаа рлахьынԥа, дара ԥсҳәанаа ирызбароуп. Урҭ ирҳәо ҳзахыԥом иара ҳаргьы. Иаҳҳәап, шәара ажәа иаҳнышәԥаз дара акәшаҳаҭхар, о, анцәа ду ибоит, сара шәара шәыдлара шысҭахымгьы, суааҗәлар ирҳәо сзахыԥом. Идыру усуп, сара дара рзы кәырбанс схы шыҟасԥо. Иахьазы исылшо убри ауп, иаҳнышәԥаз ажәа дара рлымҳа аҟынӡа инасыгӡоит.

– Уара иҟәышу уаҩуп, Ԥшьҟан Абрскьыл. Умыццакын, уазхәыц. Ҳара ишәнаҳҭԥаз ажәа шәуааҗәлар ирзеиҕьхоит мышкы зны. Шәара шәхаҭақәа шәуаа џьбарақәоуп, аха шәтәыла уи аҟара амч амам ҳара иаҳҿагыларатәы, – аԥыхәтәаны иациԥаз ажәа иара ихаҭагьы игәамԥхакәа иҿааникылеит Добринин.

– Ҳара иҳамоу амч ҳара иҳазхартә ҳаҟоуп, – иҳәеит днацралан Аранба. – Ҳтәыла ҳәа узҿу ҳара ҳныҟәанагартә иҟоуп, шәара ижәуам акәымзар..

Аполковник еиҭа акы иҳәарц иҭахын, аха Алгыды-иԥа Ажьгьери инапы дҩахан зегьы ааирӡҩрит.

– Сара иуасҳәо убри ауп, аполковник, – иажәа хрыжьхрыжь дналагеит иара, – ҳаргьы иҟаҳԥоит аҳәынҭқар иахь аҳәара, дҳаламкьысырц азыҳәан. Анцәа дшаҳаҭуп ҳанхоит шьха дгьылкаҿ, ҳадгьыл ҳазқәынхои ҳареи ҳаилеибакӡо. Иааҳакәыршан инхо ажәларқәа ҳармыхәозар ҳарԥырхагаӡам. Ҳҕьычуам, ҳқәылом… Нас ҳазлеиԥырхагахазеи аҳәынҭқар? Акыршықәсатәи ҳаибашьра аԥыхәа ԥԥәааит. Наҟ-ааҟ ҳҳәаақәа еиламгакәа ҳаидынхалар ҟамлаӡои?

– Даара сгәы иалсит сахьышәзеилымкааз, – иҳәан иаԥхьа игылаз аӡәаӡәала блала иааимидеит аполковник. – Насгьы, деиҭаналагеит иажәа, уажәы еиҳа иааршҳамны, – иара иаҳаракыра аинрал Кузнецов иасҳәап шәаргьы аҳәынҭқар инышәԥаз ажәа. Аха уи иҳәо имҳәо сара исусым.

– Ҳара иаҳҭахым шәара шәыдгьыл шәаныӡаарц… Уи аҩыза адԥа ҳамам. Ԥсыхәа ахьынӡамоу ҳаилибакаарц ҳҭахуп. Мап,

анакәха ҳадҵа нагӡаашәоуп. Аимпериа амаҷ аауеит, – иҳәан, ацара иҽыназикит Добринин.

Ҳаҭажәыҟәа-иҧа Пшьҟан инапы ҩәҩәақәа ааиниҟьеит. Ашьҭахьтәи ашә ала дааӡналеит уи арҧыс.

– Инаскьажәг аҳәаа аҟынӡа. Арҭ еибга-изӡыда рышьҭахьҟа игьежьыроуп, – иҳәан ашьҭахьтәи ашәахь иҿынеихеит Пшьҟан.

Сан рыцҳа илбаз илаҳаз, акы ныбжьмыршәакәа иансалҳәаз аахыс сыҟәра шәкы акыр шынахылахьоугьы, зегьы сгәалашәоит. О, Анцәа ду хыхь иқәтәоу, убри анысхашҭуа ауп, Ҧсҳәаангьы анысцәыӡуа.

Махьал дматанеиуа анцәа диҳәон, амч-алшара ииҭарц. Иҿыцәаауа ахәа иларшәу акәиц еиҧш, иҧсы злаҭаз игәы макьаназ аусура иаҿын. Иара убри ак заҵәык акәын абри адунеиаҿ дзыҟәгәыҩуаз ҳәа имаӡазгьы.

Ауаӡытәыӡса иҧсҭазаара агәыҩра ацымзар изыҟаломызт, иара аҧсҭазаара ахаҭа агәыҩроуп, дад, зегьы ҳаибаркны ҳазмоу, – иҳәан иажәа дналагеит.

Ихыцәхәыц аҟара аусқәа шимазгьы, аӡны дааит Пшьҟан иҷкәын заҵәы, жәиҧшь шыҟәса зхыҵуаз Данаҟаи, аҧхьаҟа Ҧсҳәын знапаҟны иҟаларны иҟаз, ибла дынҭаҧшны имӡа дыҟәларц…

Акәаскьа абарҵа дналбаан, дыӡны иҿааихеит Пшьҟан-иҧа Данаҟаи. Уи иаб данааидыххыла иҽааникылеит. Абгьы иҧа дааигәыҵаимҳәҳәеит, димбеижьҭеи акыр шҵуазгьы.

– Угәхьаагеит сангьы саргьы. Уажәазы акыр унхацәеит, – иҳәеит Пшьҟан-иҧа Данаҟаи, дук иеиҧш ихы ҧхьаӡаны.

– Саргьы шәыгәхьаазгеит, аха саартә сзыҟамлеит, – иажәа ааиркьаҿит.

– Иҟоузеи, ҳҭагылазаашьа шҧаҟоу? – дцааит Данаҟаи.

Иҷкәын изҵаара ааҵьеишьеит Пшьҟан. Уи дук иеиҧш ихы мӡаҧигон уажәы. Ус анакәха, иаргьы дук иеиҧш диацәажәар акәын. Нас ижәӡахыр днахьысшәа ҿааиҭит Пшьҟан Абрскьыл.

– Ҧсҳәанаа ҳҭагылазаашьа даара иҽеим, сыҷкәын…

– Иҟалазеи?

– Аурыс ҳәынҭқар дҳабашьырц игәы иҭоуп.

Данаҟаи иԥшшәы иԥсахит. Иаб ииҳәаз игәаҵа иналаҟацеит. Уи дышқәыԥшызгьы идыруан аибашьра иуааҗәлар ирзаанагахьаз агәаҟра. Аԥхьаҟагьы иаанагараны иҟаз.

Ԥшьҟан иакәзар, дзызхәыцуаз иуааҗәлар ракәын. Шәышықәсала агәаҟра иҭагылаз, рхы ныкәаҵаны ҽнак аԥсшьаха змоуз, анхара-нҵыра дара ишырҭахыз иақәиҭымыз рлахьынҵа ижәҩахырқәа кыднажәжәон. Азиа бжьаратәи ахәынҭкарраҟәа Ԥсҳәаан иақәымлац иҟааз, аха ҳауааҗәлар рылҩаҵә шҩеиц иҩеиуан. Рылҩаҵә ҩеиуан избанзар аҽагеи, ачаалеи, аҳәеи амаҟьа рҿырцьуан азыҳәаан.

Убарҭ ашәышықәсҟәа фырхаҵарала иргәылсны иааган Ԥсҳәын напхгаҩцәас иамаз Абрскьылаа рышьҭамҭа.

Ԥшьҟан иаб Ҳаҭажәыҟәа, уи иаб Елҟан иаб Аабышь, уи иаб Хәажәарԥыс, уи Хәажәарԥыс иаб Цәыцә, Цәыцә иаб Мамышь, уи иаб Кәаблыхә уҳәа Абрскьылаа рышьҭамҭа, ҩажәа биԥара рҟынӡа идыруан Ԥшьҟан иабду Елҟан.

Аҭаҳмада наӡаӡа ицәыӡхьаз акы иԥшаарц иахызшәа, ацәажәара длаҟәыҵны ибла шаҟь-шаҟьо Ԥсҳәаан дналаԥшит. Аха иаразнак илацәа хьамҭақәа неиқәаҳан даағызыгызын, дцәырҳаны ацәа даалҵызшәа ихы ҩышьҭыхны ажәҩан дҩаҵаԥшит. Асаркьал ду абжьы зырго зҭакнаҳам еиԥш акәын иҭыкка ишыҟаз ажәҩан. Уи ҵа змамыз илаԥш наҟәиган, сара даасыхәаԥшны ацәажәара дналагеит:

– Хыԥхьаӡарала шаҟаҩ ыҟоузеи аурыс ир, ҳара иҳабашьраны иҟоу? – дҵааит Данаҟаи.

– Аԥшыхәцәа изларҳәо ала, ҳара ҳар раҵкьыс хәынтә еиҳауп дара…

– Ргәы ианбаҭоу ҳақәлара?

– Издыруада, – иажәа ааиркьаҿит Ԥшьҟан, аинрал Кузнецов ирниҵаз ажәа иҷкәын иеиҳәару иеимҳәару хәа длакҩакуа.

– Саб, излазбо ала уара акы сцәуӡоит?

– Иалудыраазеи ус шакәу?

– Ухуҿы ианызбаалоит.

– Ааԥсара сныԥшуеит, сыҷкәын.

– Мап, уара ааԥсара зқәымыз, уажәы ухьаҵыр ҟалоума, ҳауаажәлар ашәарҭа ианҭагылоу. Исаҳә иҟалаз? Мап уцәыркма уԝызцәа? Мамзаргьы ишәзеилмыргаз зҵаарак ҟалоу?

Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан иҷкәын изҵаарақәа дзырцәымцоушәа аниба, игәы иҭаз аахтны иеиҳәеит:

– Нас уи бзиами, саб, еибашьрада аилибакаара ҟалозар…

– Ибзиам, сыҷкәын. Урҭ ирҭахуп дара рнапаҵаҟа хатәны ҳаҟазаарц.

– Хатәны ишԥа?!

– Ишԥа умбои, дара абра иаԥшәыманы, иаарҳәо ада акы ҳақәиҭымкәа ҳҟаларц.

Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи ахшцәа зхьыкәкәо ихиҿы, ахьҭа иаршәызшәа ишәытхаӡа иааҟалеит. Еиҭа иблақәа иаахгылеит асакасақәа. Илымҳа ааҭаԝит аҳәҳәабжьқәа. Иаакәыршан икажжы иԥхоз амра ашәахәақәа нышьҭаба ицеит. Уажәы изанхаз даҽа зҵаара заҵәык акәын.

– Нас, угәы иҭоузеи?

– Сыԥсы, ҭтанаҵы стәыла аӡәгьы исҭом… Убысҟан Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи еибашьрала Ԥсҳәан аиқәырхара, ҳәаса шәҭын еиԥш ибыбышӡа ибла ишыхгылазгьы, иара ихәыҷратә дунеи аҭынчра ишазгәышьмызгьы, ихәыцрақәа иаразнак рҿыр ԥсахит. Иаби иуаажәлари ргәахәаара иаргьы игәазыҳәарахеит, иԝныҵҟала иԥсадгьыл алахьынҵа аизҳара иаҿын. Амилаҭ хдырразы иабацәа ирылаз ашьа, иаргьы илақәа ирҭамацәыгәан. Ихы ԝышьҭыхны иаб дахьыԥшуаз ашьхақәа рышҟа днаԥшны дызхымԥашаз ажәа наиҳәеит:

– Уара суццоит саргьы.

Амшыцәгьақәа раан, идыды-мацәысуа ажәԝан анылагоз ииаигәаӡаны аҵықьҳәа ихысны, аԥсаҵлақәа анеиҟәнажәжәоз, Ԥшьҟан изыҳәан уи гәырґьаран. «Аԝысҭаацәа аԝ иҵаанацалоит, агәылшьапқәа ашьуеит», – иҳәон. Аха уажәы иҷкәын ииҳәаз ажәақәа, уи афцырҟьа ахаҭа иаахазшәа ишьапы дықәҟьан дканажьырц акы ааигымхеит. Уажәы иара дзызхәыцуаз рышьҭамҭа аҵыхәтәа ахькылсуаз акәын.

– Уи ҟалашьа амаӡам! – ибжьы неимпыҵҟьеит Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан. – Уара Абрскьылаа ҳашьҭамҭа аҵыхәтәа уабиԥазаҭҵәуп...

– Уара узы иԥхашьарахап, сара аҩны сҵәахны ԥсҳәанаа рҿарацәа уман еибашьра уцар. Иҭахо аҭеира ранацәа рыбла ушԥахыԥшыло?!

Амш ахәлара аҽазнакуан, Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл, Данаҟаи иареи рыхьчацәа рыцны ҽырххыла ицон ԥсҳәанаа рыр ахьгылаз Акәыҵьмақәа рыԥсҭа ҳәа иахьашьҭаз ашҟа.

Уажәрааӡа исеиҳәоз ажәабжь игәы шьҭнахны дыҟазар акәхарын, ицәажәара анааҿахиҵәа иаразнак деиҭанеихәлаҳаит Тафыкь-иԥа Махьал. Уи алагьы издырит уи нахыс исеиҳәараны иҟаз иара изыҳәан ишҵьамыҕәацәгьахаз. Ишицәыхьамҭазгьы еиҭа ацәажәара дналагеит ажәабжьҳәаҩы.

* * *

– Иԥсыхәоузеи абри ужәлантә, ажәа инаҳҵаз дахамҵгылар? – дҵааит аинрал Кузнецов, Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар Абрскьыл ишҟа.

Ҳагьар Абрскьыл ихы иқәжьны дтәан аинрал дызлахихшаз дазхәыцуа. Уи ииҭахыз ӡынӡаск даҽакын. Иахьынӡаилшоз Ԥшьҟан Абрскьыл иԥырхагахара акәын. Абшьҭамҭала ԥсҳәанаа рнапхгара знапаҿы иҟамлаз Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар иабацәа Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан иабацәа шьапҿаршә ахьрырҭаша акәын изышьҭаз. Урҭ дара-дара реидаҭлара ԥсҳәанаа ашьаӡагәаӡа ианыланартәозгьы ыҟан...

– Уара умч ада уаҳа ԥсыхәа имам, аинрал, – иҳәеит Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар урыс бызшәала иажәақәа аарла инеиԥшьуа.

– Сара сымч, иаанагозеи уи?!

Аинрал изҵаара аҭак шыҟаиҵара дақәымшәеит Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар. Иагьа ус акәзаргьы, ԥсҳәанаа раԕа иҿы дааины дыштәоу ихашҭуамызт. Агәаҽанызаара иман. Иуаажәлар ирԥырхагоу акы иамхаҟаҵар ҳәа дшәон. Иара гәаԕла дзышь-

ҭаз Ԥшьӄан иакәын. Уи иҭархараҿы ихала имч анымха ауп ишиҭахымзгьы аурысқәа рҿы дзааз.

– Сызҵаара аҭак саҳауам, Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар Абрскьыл? – аҭынчра иӄаз ибжьы алҩит Кузнецов. – Иашаны уеилыскаауазар, сара сымч ҳәа узҿу сыр роуп. Ус анакәха, ар схы иархәан Ԥсҳәан сақәлароуп.

– Мап, мап, – дахьтәаз дҩаҵӄьеит Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар. – Сара уара уҿы сзааиз Ԥсҳәан уақәла, суаажәлар нырҵәа ҳәа акәӡам. Сара саанит ԥсҳәанаа рхада иаххҳәараҿы усыцхраап ҳәа...

– Уара изуҭаххазеи уи иаххҳәара?– дҵааит Добринин аинрал днеиԥыҩлан, Ҳагьар игәы иҭаз еиликаарц.

– Ԥшьӄан Абрскьыл Ԥсҳәан дахагыланаҵы шәареи ҳареи аҭынчра ҳабжьаларaны иӄаӡам.

– Иаҳҳәап, Ԥшьӄан Абрскьыл иҭыԥаҿ уара ухаҳаргылар, усӄан ушԥазныӄәо, ԥсҳәанаа рхада инаҳҵаз ажәа? – иҳәеит аинрал.

– Сара исыздырам уи инышәҵаз ажәа.

– Аинааларaз ажәа инаҳҵеит.

– Нас, дақәымшаҳаҭхаӡеи?

– Макьаназ иҽееиу иара иахьнтәи акагьы ҳмаҳац...

– Даара иҽеим уи ӄаиҵазар, – иҳәан, дахьтәаз дҩагылеит Ҳагьар. – Уи иуаажәлар рзы ихәыцуа уаҩым. Урҭ рабшьҭамҭа иахӄьаны, жәытәнатә аахыс Ԥсҳәан амыӄәмабарақәа ирҭашәахьеит. Сара излазбо ала, уажәгьы убри аҩыза аҭагылазаашьа ӄалоит, шәара ԥсыхәак ишәымҭар.

Аинрал инапы акын иусқәа злаӄаиҵашаз ауаҩы. Ихы даирхәар акәын «сахьышәҭаху сыхиоуп» ҳәа иааиз. Ԥсҳәынаа дара-дара ӄама ҭыхла еилаҵатәын. Уи аурыс ихымҩаԥгашьақәа ируакын.

– Изуурц иуҭахузеи уара? – дҵааит Добринин, Ҳагьар шаӄа дуаҩы хәымгаз здыруаз.

«Агаӡа инапала амаҭ идыркуеит», – ҳәа ирҳәо ажәаԥӄа, дара рхы иадырхәарц шырҭахыз еиԥшҵәӄьа, иаргьы ихы

иаирхәарц иҭахын Ҳагьар Абрскьыл. Ԥсҳәанаа рус иҽамҭакәа, напы аиркит Ԥшьҟан дызлаҭаирхашаз азхәыцра.

– Сара сааит шәхы сашәырхәарц, суааҗәлар рабашьра акәымкәа даҽа мҩак ала.

– Иарбан мҩоу, уара еиҳа узламаншәалахаша ҳәа иубо? – дааскьаны Ҳагьар иблақәа днарыхгылеит Добринин.

– Иҟоуп, Ҳаҭаҗәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан еибашьрада ҳнапаҿы дызлаагаша, – ицәыригеит Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар аҵыхәтәан азы иҵәахны имаз.

–Уи шԥа? – дҵааит Добринин.

– Ԥшьҟан Абрскьыл димоуп ҵеи заҵәык, иԥсы зыҿҳәароу, – иԥсы ихәцәа иҩыҵачны дзымцәаҗәо даанхеит Ҳагьар. Игәы нҭӡызааит, изқәаикыз аус цқьа инарҵаулан даназхәыц.

– Нас, нас – аинрал Кузнецов Ҳагьар днаирццакит – инагӡеишь уаҗәа узлагаз…

– Ԥшьҟан иҵеи заҵәы аҳәынҭқар иҿы шасыс дҿазар, усҟан инапқәа идҳалоит ҳәарада, – иҳәан, илаԥш ҕьеҩ нарыҟәганы, аԥенцьыр ала аҵх лашьца дналаԥшит, аурысқәа рахь ацәымҕра имаз инмырԥшкәа Ҳагьар.

– Шаҟа шықәса ихыҵуазеи? – дҵааит аинрал.

– Жәиԥшь шықәса ихыҵуеит, – иҳәеит аполковник Добринин.

– Дабаҟоу аҷкәын уаҗәы? – дҵааит аинрал, еиҭа иаԥхьаҟа ишьҭаз ашьакаҭәаара изахырԥозар ҳәа агәыҕра иманы.

– Аакьыскьанӡа аҩны дыҟан, уаҗәы иаб дицны ар рҿы дыҟоуп, – иҳәеит Ҳагьар, иаҳа-иаҳа игәы ҭӡызаауа

– Уи иҕәҕәаны дрыхьчозар акәхап? – деиҭаҵаауит Кузнецов.

– Дрыхьчоит иҕәҕәаҵәҟьаны, – иҳәеит, уаҗәы еиҳа ихы инапаҿы иааган Ҳагьар. – Уи дахьырхьчо еиҳагьы иеиҕьуп.

– Излеиҕьузеи? – дҵааит Добринин.

– Иаб игәы ҭынчуп, – аусахь диасит Ҳагьар Абрскьыл. – Сара исылшоит уи иҕьычра. Деиқәаԥах дҿаҳәаны абра дышәзаазгоит, амала сызшәаыҳәо азы аҗәа сышәҭозар.

Ҳагьар дзыҳәарц ииҭахыз заанаҵ идырит Добринин.

– Сара излеилыскааз ала, уара иуҭахуп, Ҧшьƙан иҷкәын даеугаанӡа, Ҧсҳәан ҳақәымларц…

– Даазгаанӡагьы, данаазгалак ашьҭахьгьы…

– Уи шҧа, данааугалакь ашьҭахьгьы?! – иааҵьеишьеит аинрал иаҳаз.

– Уи шҧа умбо, ухаҵкы, – «ухаҵкы» ҳәа ажәа иҭахымкәа даацәажәеит Ҳагьар. – Иҷкәын заҵәы шасыс даныƙала шәара шәҿаҧхьа имч кәадахоит. Иƙалоит уи зынӡак дахыҧсааргьы. Убри аƙынтә иааҳашәраӡароуп ҧсҳәанаа.

– Данбаузааго аҷкәын? – Маҳмет-иҧа Ҳагьар иажәа ааҧƙаны ҿааиҭит Добринин, дара рус иҽалеигалоушәа аниба.

– Уи еиҧш иƙоу аус аҿҳәара арҭаӡом, аполковник. Иахьынӡалшо исырласуеит, – иҳәан, дындәылҵит Ҳагьар.

– Аҧсахра ƙаиҵама нас Ҳагьар Абрскьыл? – аҭак сахыццакуа сҵааит Махьал иахь.

– Уаамыццакын, сыҷкәын, – иҳәан, ихы ꙩышьҭыхны даасҿаҧшит Махьал. – Уи иƙаиҵаз, иалҵыз, ихы шымꙩаҧигаз, сажәабжь аҵыхәтәаны инауасҳәап. – Нас дызҿыз иажәабжь инаҧишьит.

* * *

– Ҳаҭажәыƙәа-иҧа Ҧшьƙан Абрскьыл, ҧсҳәанаа рахь ааҧхьара ƙаиҵеит, маƙа ҿазҳәо, лаба шьҭызхуа рызегь еизарц Абааш ду адәаҿы. Амра жәхьан иꙩеиаанӡа ажәлар еизахьан. Зегьы рыгәқәа хыҭхыҭуа акәын ишгылаз. Акрааҵуан Ҧшьƙан Абрскьыл иуааҗәлар абас еизимгеижьеи. Ус анакәха, иазыҧшын ажәабжь дук.

Абааш хыжәжәа иаақәгылеит. Ҧшьƙан Абрскьыли, Ажьгьери Аҧшыцбеи, Алгыды Аранбеи, Ачуа Амыҷи, Даҕәыз Сҳаҭқьерии. Убасƙан ажәꙩан ҵырдыдааура рыбжьы дыргеит ажәлар: «Хьӡи-ҧшеи шәымазааит Ҧсҳәынаа ҳахьчаꙩцәа. Урҭ анаангыла, Ҧшьƙан Абрскьыл ацәажәара дналагеит.

– Суааҗәлар ҧсҳәанаа! – ибжьы неиҵихит иахьынӡаилшоз, адәы аҵыхәаахь игылаз ираҳартә. – Иахьа шәеизызгеит ус дук азы сшәазҵаарц. Дыƙам ҧсҳәанаа иреиҳау аӡәы, из-

ымдырuа атәым қәылаҩцәа рӄынтәи ҳара иаҳхаагахьоу. Иагьа ус акәзаргьы, шәышықәсала ԥсҳәанаа рышьхақәа реиԥш даргьы рхы шьҭыхны иркын. Убри ауп иахьа уажәраанӡагьы ҳмыӡкәа ҳаазгаз. Аха ицәырҵит ара даҽа зҵаарзк, ҳарҭ зегьы еицҳаӡбаша, – Иҽаанкылан еиқәшьшьы игылаз ԥсҳәанаа илаԥш нархигеит. Шаӄа иҭахыз уажәы рызегьы ааигәаӡа аӡәаӡәала днарҿаԥшыр. Иара убас ргәаҭаҿ иҵәахыз амаӡа иаҳауазарц. Нас еиҭа иажәа дналагеит. – Аурыс ҳәынҭқар, кыр шықәса ҳара иҳабашьуа, ажәа ҳниҵеит ҳаинааларазы…

– Аинраалара ҵаҵгәыс иаҵоузеи? – игеит ажәлар рахьынтәи арԥыск ибжьы.

– Аиаша ҳҳәап иаахтны. Урҭ рнапаҵаӄа ҳаныӄала ҳатәхоит, уаҳа акагьы, – еиҭа ибжьы наиргеит Ԥшьӄан Абрскьыл.

– Убри аӄнытә ҳара иаҳҭаххеит аурыс ҳәынҭқар ажәа иаҳниҵаз шәаара шәӄынӡа инаҳагӡарц.

– Уара угәы иаанагоузеи? – ҳәа игеит ажәлар рахьынтә абжьы.

– Сара уи мап ацәыскуеит, – ибжьы иҵегьы иҩеиҵыхны инаиргеит Ҳаҭажәыӄәа-иԥа Ԥшьӄан Абрскьыл.

«Уара иуҳәо ҳақәшаҳаҭуп», – ҳәа дыдраҵас рыбжьы геит ажәлар ахьгылаз.

Ажәлар рышьҭыбжь иаагаз имч-илша ҭанаҵеит Ԥшьӄан. Ихы ҩышьҭыхны днаԥшит ашьхақәа рахь еснагьгьы доуҳа шьҭыхгас имаз. Даргьы гылан рхыцәқәа ҵәрышкәаӡа ажәҩан иаларсны ҳара ҳаиԥш шәаргьы шәхы шьҭыхны шәгылаз рҳәозшәа.

Убасӄан ибжьы ааиргеит Ҳалыл-иԥа Алҵышәба Мақьҭаҭалашә.

– Сара ажәақәак шәасҳәарц сҭахуп, дадраа.

Аашықәса зхыҵуаз Хьыма-иԥа иԥҳа, инапы данкны ажәлар днарылган, Ԥшьӄан Абрскьыл дахьгылаз изааигәаара дналгеит. Уи иԥхьарца иаснагь иикыз, Хьыбла иналыркны дналагеит ацәажәара.

– Дадраа ԥсҳәанаа сара ишәацәажәо Ҳалыл-иԥа Мақьҭаҭ Алҵышәба соуп. Сыздыруагьы рацәаҩуп абра иӄоу. Сара

слашәхеит саныҷкәыназ – аурыс бзарбзан ахы идәықәнаҵаз сҿатҟәацит. Убринахыс снапаҿы искыз аҳәагьы сымпыҵшәеит. Сыбла иацәыӡит абарҭ ашьхақәеи, ҳауаажәлар рхаҿсахьақәеи. Аха гәаныла шәызбоит, исаҳауеит шәышьҭыбжь. Исроуам сажәа, иааркьаҿны исҳәо убри ауп. сашьцәа ԥсҳәанаа, ҳаԥсыр еиҳа еиҕьуп атәра аастҭа...

Еиҭа дыдраҵас рыбжьы геит ԥсҳәанаа. Ԥшьҟан дынхьаԥшит иҷкәын Данаҟаи дахьгылаз ашҟа. Уи ихы шьҭыхны ажәҩан даҵаԥшуан. Ԥшьҟангьы дҩаԥшит ажәҩан ахь. Илаԥш нарықәшәеит ашьауардынқәа ҩба. Зхы иақәиҭны Псҳәан иахаԥыруаз.

Ԥшьҟан иуаажәлар рыгәҭакы анеиликаа ашьҭахь, диасит еиҳа ихадараз аусахь. Инапы ҩышьҭыхны, ажәлар аарӡырҩны ацәажәара дналагеит.

– Аиаша иҳәеит Алҵышә Мақьҭаҭ, зуаажәлар зыблақәа рықәызҵоз. Ус анакәха, атәра ҳҭамгыларц азы ҳаҿагылароуп. Аинрал Кузнецов аҿазыҟаҵара даҿуп Псҳәан дақәларц азыҳәан. Ишыжәдыруа еиԥш, Кавказ егьырҭ ажәларқәа аурыс ҳәынҭқар инапаҵаҟахьы иеигеит. Уахь ала иҳадгыло аӡәгьы дыҟам уажәшьҭа. Аҭырқәа ицхыраара акәзар, сара мап ацәыскит наӡаӡа. – Ус анакәха, ҳара ҳхы ҳахәароуп. Ар рхыԥхьаӡара иацҵатәуп. Сара сыҷкәын жәиԥшь шықәса зхыҵуа Данаҟаи Абрскьыл раԥхьа днаргыланы, абџьар акра зылшо зегьы ишәыԥхьоит, хымш рыҩныҵҟала, Ақәыцьмақәа рыԥста шәнеирацы. Иҩбахазгьы, ар ирфаша, афатә-ажәтә рхиатәуп. Иҵаатәуп хәышә цәы рҟынӡа акәац. Шәнызқь инареиҳаны ашәхақәа рҩатәуп. Иԥшны ишьҭыхтәуп хышә хата ацха. Ирацәаны илагатәуп ахәыӡ, ацха мгьал злыҵша. Псҳәынаа рыҳәса, шәара шәоуп аус злоу. Анцәа имч ала ҳара иҳамоуп ԥхьаӡашьа змам аласа. Уахи-ҽни шәмыцәакәа ар рымаҭәа слатәуп ауасахәы иалхны. Иԥатәуп иԥхоу ақалԥадкәа, анапҭырԥақәа, аимскәа... Ирцәатәуп ишәшьуа рцәақәа. Ҳара ҳаибашьра шаҟа шықәса ицо ҳаздырам. Ԥсҳәанаа рыҭаҳмадцәа ахи ахәшәи иҵегьы иацҵаны иҟашәҵа меигӡарахда. Псҳәанаа ржьиҩцәа арацәа ҵҩа змам шәырцәа

аиха артәаразы. Еиқәысыпҳьаӡаз ианаамҭоу иҟаларазы, ахылапшра идуп Даґәыз Соулаҳ-иԥа Сҳаҭқьери.

Ажәлар еиҭа дыдраҵас рыбжьы геит, раԥхьагыла Ԥшьҟан Абрскьыл хьӡи-ԥшеи иҭо.

Амра шьыбжьы агәы ихыҵхьаз, Ԥшьҟан иҷкәыни иҩызцәеи ҽырххыла ицон ар ахьгылаз, Ақәџьмақәа рыԥсҭа ҳәа иахьашьҭаз ашҟа.

Ахымш рыҽны ҭҩа змамыз аҿар ҩеит Ԥшьҟан иҟны. Урҭ зегьы бџьарла еиқәыршәаны, аамҭа мгакәа, аҽазыҟаҵара иалагеит.

Махаз-иԥа Алгыды Аранба аҳәаҟьара дирҵон. Уи аҿы валашьа имамызт. Алдыз-иԥа Ажьгьери Аԥшыцба, аҳәаҟьараҽ хьӡи-ԥшеи змаз иҵаҩы иакәын иара. Ажьгьери Аԥшыцба иқәрахь даннеи, Алгыды дааиԥхьан ус иеиҳәеит:

– Сара смахәҿақәа арыґьарахьгьы арымарахьгьы рзеиԥшны акыр шықәса Ԥсҳәан иаласыхьчеит. Уажәшьҭа ишубо ихәарҽехеит. Иахьарнахыс сҭыԥ уара иаанукылароуп аҳәаҟьараҿ ҳар разыҟаҵара азы.

Ԥсҳәанаа аибашьцәа шазыҟарҵоз, егьырҭ Кавказ иқәынхоз ажәларқәа аӡәгьы иреиԥшымызт. Аиҳараӡак урҭ ахьыґәґәаз ахыхьчараҿы акәын. Избанзар, ԥсҳәанаа ақәылара ргәы иҭамызт, иагьымқәылацызт. Ашьыжь ишыҩагылазҵәҟьа рабџьар маҭәа аашьҭыхны, иҩны аҩада икыдлон. Ақәыџьмақәа рыԥсҭа иахагылаз ашьха хынтә ихалан илбаауан. Уи ашьҭахь ахрақәа рҿы еиҿагылан аҳәа рҟьон. Рхи рыхәшәи нҵәар, хаҳәи-мҿыхәи рыла иеиҿагылон. Аҽуаа ракәзар, рҽқәа аӡаҿы ирыхьны, нас акаршәрақәа рахь ицаны рҽазыҟарҵон. Шьыбжьон акрырҿарҵон, амра ласкьаанӡа рыԥсгьы ддыршьон. Нас ахәлара иларымнахаанӡа еиҭа рҽазыҟарҵон.

Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл ир ирылаиааӡон раԥхьаӡа аԥсадгьыл абзиабара. Нас ачҳара. «Ачҳара иааироуп», – иҳәалон иара ар рҿаԥхьа зегьы ираҳартә ибжьы ҩышьҭыхны. Убри ачҳара рылааӡаразы, ауадаҩрақәагьы ҟалон азныказы, ҿыц абџьар иаҵагылоз рзыҳәан. Аԥхын ианшоураз аҩадара иҩны ркыдлара, аӡын ианыхьҭаз, маҟҿаҳәара аӡыжь алагы-

лара, алра иадҿаҳәалан амца рахарҵәира, аҧырҕы алагылара ршьапы хтны. Убарҭ зегьы зламӡоз, ар усаҿ даҧсам ҳәа ихы дақәиҭыртәуан. Пҳәанаа рзы даара иҧхашьаран абџьар аҵагылара илшом ҳәа аԥныҟа рыргьежьра.

Пҳәанаа рыр ирыман абжьасқәеи амшәқәеи аихац иҭакны. Еиҳа агәы змази иҕәҕәази арҧарцәа, урҭ ахьҭакыз иҭалан иҿаҳәаны ишьҭарҵон. Амаҭ мырцҳакәа иамҵасны ахәцәа ркуан. Рхи рыхәшәи нҵәар, раҳәа ҧҵәар, рҟама рымҟәыҵҟьар, рнапы иаахомызт. Рымахашьаха ҕәҕәан. Иқәҧон иаарымҧыхьашәоз рхы иархәаны. Абарҭ зегьы иҷкәын лымкаала дахижьуан Пшьҟан Абрскьыл.

Иара Пшьҟан-иҧа Данаҟаи дҿырҧшыган акәын дшыҟаз иԥызцәа рҿаҧхьа. Иаб иакәзар, уи игәы ҭнагон. Иара имахәҿа иалымшакәаны иаҳәа анышьҭеиҵалак азыҳәан изҳара иаҿын пҳәанаа раҧхьа игылаша, Абрскьылаа рышьҭамҭа аҵеи хазына…

Ивараҿ ишьҭаз аҳаҭа амҳацә ԥеиҿыҵакны, ҿамԥақәак ахырҵәы налбааидеит Тафықь-иҧа Махьал. Уи иҧсы аанагазар акәхап, дԥагылан, ишьапы еиҵихырц шьаҿақәак ааҟаҵан, дааины иҭыҧаҿ днатәаны иажәа анагӡара далагеит.

* * *

– Маҳмеҭ-иҧа Ҳагьар Абрскьыл ацәгьа ҟаҵара напы аиркит. Иԥызцәа ахыхҵәааԥцәа, ацәгьа ҟаҵаразы иаснагь имаҟа иадҿаҳәалан имаз, ицны амԥа дықәлеит Ақәыџьмақәа рыҧсҭахьы.

– Шәгәышәҿанызароуп, – уажәы-уажәы иҿы аҕәра аҿакуа, иԥызцәа адҵа риҭон, Маҳмеҭ-иҧа Ҳагьар… – Нап зҳаркыз имариоу усым. Анцәа ду ҳирманшәалароуп, акәымзар ҳҟәаҟәаса Ақәыџьмақәа рыҧсҭа ҳҭарҵоит.

– Хьаас иумкын Маҳмеҭ-иҧа Ҳагьар, – ҳәа ҿааиҭит, зыцламҳәа иԥаркны илахь аҿашара аҟынӡа, ашәахсҭа ҵаула зныз ауаԥ аҧшь. – Уажәы иҳамбеит ҳара абри еиҧш аусқәа рыҟаҵара.

Иаҳагьы игәы нҭыԥсааит Ҳагьар Абрскьыл, аҷкәын имҵарсшьа шыҟалаша атәы данынаӡхәыц. Иҽы ахы даахан, ҿааиҭит:

– Иҟаҳҵахьоу аусқәа иреиԥшым ари. Имариа ҳауӡаргьы, икра уадаҩхоит...

– Уеизгьы-уеизгьы уи дыбжьасхарым, – иҳәан, иҽы ишьхәа нарбаны, иҩызцәа раԥхьаҟа днеиасны иҿынеихеит ашәахсҭа зҿаз ауаҩы...

Аҵх ашарахь инеиихон, Ҳагьар Абрскьыл иҩызцәа иман Ақәыцьмақәа рыԥсҭа даннеи. Абна аҿықәаҿ рҽаанкылан иааӡырҩит. Ԥсҳәанаа рыр еидшылан аҽазыҟаҵара иахьаҿыз ршыкьбжьы гон.

– Ишылашьцо ар шәрылалароуп. Иахьынӡаалшо шәеизааигәаны шәеивагылаз. Анцәа ду дшәыцхраат, шәца, – иҳәеит Ҳагьар Абрскьыл.

Амра жәхьан еиԥш иҩеихьан. Гәыԥ-гәыԥла рҽшаны аҽазыҟацара иаҿын ԥсҳәанаа реибашьцәа. Ашәахсҭа зҿаз хҭырԥала ихиҿы ҭаҳәҳәаны ар дрылан иаҳәа ырмацәысуа. Иҩызцәа ракәзар иааигәа иҟан ргәырҽанҵаны.

– Афырхаҵа Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл, – ҳәа ибжьы Данаҟаи инаиқәиргеит ашәахсҭа зҿа ауаҩы. – Уара уаԥсахеит уабшьҭамҭа, уи ҳгәы ҭнагоит ҳара.

Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи иҿагылаз ауаҩы иблақәа дынхыԥшылеит. Уи Ақәыцьмақәа рыԥсҭа, аԥҭақәа анахажьу реиԥш акәын ишылашьцаз. Уи ауаҩ уажәадагьы димбацызт. Нас иаргьы днаиазҵааит иаҳәа ҟьашьа игәаԥханы.

– Узусҭада уара абас заҳәа ырмацәысуа иҳалоу?

– Зуаажәлари зыԥсадгьыли ирызгәакьоу, – иҳәан ихҭырԥа ихиҿы злаҭаҳәҳәаз дҩахеит. Данаҟаи илаԥш нақәшәеит иҭыффаны ихиҿы ианыз ашәахсҭа. Убысҟан иҭаххеит ихьӡи ижәлеи еиликаарц.

– Иужәлоузеи, уажәраанӡа уабаҟаз?

– Уаб изааигәоу среиуоуп сара. Сыҟамызт аамҭала, схынҳәит. Исҭахуп иареи сареи ҳаиқәшәарц. Иара иуеиҳәап сара сызусҭоу...

– Сара усышьҭал, – иҳәан, иҽы ахы аарҵәины, дыԥны иҿыԥеихеит Данаӄаи.

Ашәахсҭа зҿаз иԥызцәеи иареи уи инаишьҭалеит. Ахәы инхыҵны, аԥсҭа ахахьы, Ҧшьӄан Абрскьыл ашьаӄар уаа ахьазыӄаиҵоз ашӄа аӡы аԥшахәа иавалан еивасны рҿыԥархеит аҽцәа.

– Уҽы зшьамхы цьбароу акы акәзаап, – иҳәан, Данаӄаи днаиваххит ашәахсҭа зҿаз. Уи аҭак аӄаҵаха иамраӡакәа алиԥси рыбжьара иӄама ааҭкәыцәаан атыӄә ала Данаӄаи ихы дасит. Аҷкәын иблақәа аалашьцан, ихы изымдырыуа аҽыхәда данныҟәҳауаз, икәадырырҭа даахикәыцәааит.

– Сара шәсышьҭал, – ҳәа ибжьы наиргеит иаарԥыххылаз Ҳагьар Абрскьыл.

* * *

Адунеиаҿы зегьы зцәызны, зхала асакара иқәхаз иеиԥш иблақәа ҭырхаха днасҿаԥшит аҭаҳмада. Шьыжьаахыс ажәабжь саҳәара иаҿыз ауаԥы игәы злазыжьжьарыз ҳәа акгьы сҿамшәеит иара саргьы. Исҿашәаӡаргьы иаҳауамызт уи, иԥсҭазаара дшынаԥыршәара акәын дшыӄаз. Ԥсҳәынаа раамҭа еиқәаҵәақәа, иара дзыблыз-дызҷыҷыз, дызхааныз хгашьа изыӄамҵо, игәырԥа архьанҭон… Ҧшьӄан-иԥа Данаӄаи иӡра изаԥызан иԥсадгьыл аӡрагьы. Уи даҽазнык блала иааимидеит, дзыхӡыӡаауаз икьаԥҭақәа, нас Ҳаҭажәыӄәа-иԥа Ҧшьӄан Абрскьыл изыӄалаз амшмыхәла ихы шаимҭаз дналацәажәеит.

– Ҧшьӄан Абрскьыл ихы ԥышьҭыхны ажәԥан днаҵаԥшит. Ашьыжь игылаз амра наҵарӡны, аҵа зегьы шәыҭхаӡа ԥҭа еиқәаҵәала ихӄьан. Дынхьаԥшит иара иаснагь игәы шьҭызхуаз ишьхақәа рахь, аха урҭгьы ибарҭамызт. Игәы ааҭзыӡаан, ир дԥарылаԥшит. Дара раҳәақәа рымпыҵԥрызшәа рыхқәа рыкәаҽы игылан. Убасӄан ауп ицәа ианалашәа Ԥсҳәан иазыӄалаз закәыз! Дагьыҳәҳәеит ишилшоз, аҳаҳаи ԥсҳәанаа рыҷкәынцәа, акы шәацәымшәан, шәхы шьҭышәх, атыԥ амра наӡаӡа иакрым – Анцәа иҳаиҭап ԥсеивгарак ҳәа.

Акыраамҭа Махьали сареи хҭәан ҿымҭ-пҳсымшь. Ииасхьоу аамҭа хьамҭақәа иареи сареи иҳаӷрысны ицазшәа адгьыл ҳақәырҟацан, агылара хҭаххаргьы ҳшьамхқәа ҳарзышьҭымхуа ҳаиҿапшуан. Саргьы ҩныҵҟала убас саапсеит, ихьамҭаӡа сыжәҩахыр иқәжьын аҭаҳмада исеиҳәаз ажәабжь. Иара иакәзар, амч апшаара даҿын, иажәабжь ииҳәоз зланаигӡашаз. Ашьҭахь ихы инапаҿы иааганы, ацәажәара дналагеит.

– Пшьҟан-иҧа Данаҟаи Абрскьыл дызҭакыз абаа еиқәылашьца иҟан. Иҩаҳракны иҿаз ахышә хәҷы иазырлашомызт абахҭа ҭылашьцаа. Хымш иҿахьы ачаӷьа неимгеит. Ирҭоз афатә далакьысуамызт, аҭӡамц иадҟаҵалаз аӷәы иқәгылан еиқәшәы. Рапхьа абахҭа данынҭадырпала, дынҭамацәысит. Иаразнак иблақәа шаҟьшаҟьеит, дызлабналаша џьара мҩак ипшаарцаз. Аха иаразнак игәеиҭеит ара ус мариала ҭыҵшьа шыҟамлоз, дҭыҵны иҟалаӡаргьы, абахҭа иакәшан игылаз аҟарул дшырцәымцоз.

Ҽнак шьыжьӡа Пшьҟан-иҧа Данаҟаи абналара дазгәышьуа, дызҭакыз абахҭа данҭагьыжьуаз, аинрал Кузнецов дипхьеит Добринин.

– Утәа, – иҳәеит аинрал, аполковник дшааҩналазҵәҟьа.

Аполковник днатәеит аинрал иҿапхьа.

– Уацәымшәаӡои, аполковник, аҭоурых? – Аинрал иҟаиҵаз азҵаара Добринин иааџьеишьеит.

Ииҳәара иҿамшәо даанхеит азныказ. Уи гәеиҭеит аинралгьы, нас иара изҵаара иара аҭак ҟаиҵеит.

– Сара зегьы реиҳа сзыцәшәо аҭоурых ауп, – еиҭа иажәа уа иааҿахиҵәеит аинрал.

Убасҟан аполковник аинрал изҵаара ала ииҳәарц ииҭахыз шеиликаазгьы, даахлафаан ус иҳәеит:

– Ашьхауаа раҵкьысгьу?

– Ааи, иашан селукааит. Ашьхауаа рҭоурых ауп сара сызҿу, – иҳәан, дҩагылан дызхатәаз астол дмыццакӡакәа акәшара далагеит. Еснагь иара игәы иҭыхоз, руаҩык иаҳасаб ала, Урыстәыла аҳәаақәа рырҭбаара акәын. Аха, уаҩык иаҳасабала, урҭ аҳәаақәа рырҭбаара иақәҭәаахьоу ашьа аурысқәа

рҭоурых адаҟьаҟәа шьала иашәыр ҟалон. Убри аҟнытә иҭахын Добринин игәаанагара иаҳарц. – Ҳара ҳҳәаақәа ҳарҭбаауеит, ус аҭахуп аимпериа, аха мышкызны шәымпыҵахалаӷцәоуп, шәварварцәоуп, ҳәа ҳарымҳәарц ҟалом. Уи аӷыза ажәлар рҭоурыхаҿ иԥшӡам ианакәзаалакгьы, арахь зҿы аус ҳамоу ауаа ираҳҳәо раҳауам. Шаҟа шыҟәса ҵуазеи Кавказ ҳаибашьуеижьҭеи, аха хаала аӡәгьы ҳнапаҿы дааиуам. Доусы рхатәы рҭахуп, аха…

Аинрал иажәа уа иҿахҵәазшәа аниба, аполковник уаанӡа Кузнецов иихәоз згәамԥхоз, днакәшо-аакәшо акәымкәа, иаразнак иаахжәаны игәаанагара иҳәеит.

– Ухаҵкы аинрал, саҭоумҵан сажәа маҷк ихжәаҵәазар, аха исымҳәар ҟалом сгәаанагара. Иҟамлац аҭоурыхаҿ даҿаџьара, зҳәаақәа зырҭбаауа аимпериа ашьа канамҭәакәа. Уи акы. Иӷбахазгьы, Кавказ иқәынхо ажәларқәа иахьа ҳарзеилкаауам, аха мышкызны иҭабуп ҳәа ҳарҳәашт, асулҭан итәра аҟынтәи рхы иахьақәиҭахҭәуа…

– Иҭабуп ҳәа ҳарҳәоит усҟан, – аполковник иажәа ааҿахиҵәеит аинрал, – ахақәиҭраҵәҟьа ҳазрыҭар.

– Арҭ ахақәиҭра роуаанӡа иқәԥалоит, ус ауп рҟазшьа шыҟоу, – аинрал иажәа деиҭанаԥыӷлеит Добринин. – Шьыбжьаанӡа хақәиҭрала рыԥсы ҭазар еиҳа ирзеиҕьуп, шәышыҟәса итәны иҟазар аасҭа…

Аполковник Добринин ҟәышра згымыз, насгьы Кавказ ажәларқәа рҭоурых бзиан издыруаз, аинрал игәыԥшқкьареи аҭоурыхи акәмызт дзызхәыцуаз уажәы. Ԥсҳәанааи дареи шеилгаша акәын. Ԥшьҟан дызлеидыруаз ала, иҷкәын заҵәы шиакәугьы итәыла даҭниԥсахломызт. Аҵеи дшыгәҿкаагоугьы, аԥсадгьыл аԥхьа изыргылоз дреиуан иара. Ус анакәха, уи иҷкәын иӡрала еиҳагьы агәаҕ шьҭихуан аурысқәа рганахьы. Добринин ихы иқәыжь дхәыцуа дахьтәаз ихы ӷышьҭихын, ус иҳәеит:

– Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл, згәы еиҭамԥо милаҭ ԥхьагылоуп. Уи зны ҳара дҳадгылан аҭырқәцәа драбашьуан. Аурысқәа даҳҿамгыларц азы Шамил кыргьы дрылҵит. Аха

ашьҭахь дҳагахеит ҳара иҳахҟьаны. Уи ицаз цеит, рхынҳәышьа амам, даҳзаамрыхит ианаамҭаз. Уажәшьҭа изызхәыцтәу аԥхьаҟа иҟалаша ауп.

– Убри ауп саргьы сзызхәыцуа, – еиҕьу мҩак аԥшаара дшаҿгәышьуаз мҩашьо даацәажәеит аинрал. – Ԥшьҟан Абрскьыл иҷкәын шасыс иҟаҵара, ҳара ҳусқәа арманшәалароуп излазбо ала. Ус анакәха, ара агәнаҳа ду шыҟаҵоугьы, зыҟьҩыла ршьа каҭәар аҵкьыс еиҕьуп аӡәы ила ҳаилгар, ԥсыхәа змам ԥсҳәанаа раԥхьагыла уи дышԥахнамҿри.

– Сара сгәы иаанагом уи ихәда хнаҿып ҳәа…

– Нас исабжьоугозеи? – иаԥхьа итәаз днеиҿаԥшит аинрал.

– Уажәшьҭа иҟалаша аныҟала, – ашырҳәа дҩагылеит аполковник, – хьаҵшьа ҳамам. Аҷкәын ддәықәҵатәуп Петербургҟа.

– Уи шԥа?! – аинралгьы дҩаҵнарҟьеит иаҳаз.

– Ԥсҳәанаа ртәыла даҭахуп ҳара ҳнапала ааӡара змоу анапхгаҩы…

* * *

Махьал Абрскьыл иажәа ааҿахиҵәеит, ибз ихәлахазшәа. Аԥса дуқәа рымахә еилышьра иазымшәаҳакәа ирылҟьан иаауаз ашәахәақәа, ашоура ҕәҕәа иҟаз ҳзымхоушәа, ҳахьтәаз иақәыршәаны акашра иалагеит. Аԥсабара аҳауа хьамҭа иарчалан, иԥсылмыткызшәа ихьыдышьшь игылан.

Аҭаҳмада дааҕызы-ҕызын, ажьы зықәӡаахьаз инацәкьарақаа ааираҵәан, ара гәаԥшь еиԥш иҟәашхахьаз игәы дынкыдсылан, ус иҳәеит:

– Ҳашԥақәырхи аҳәақәа, ҳашԥақәырхи… – Иаҳа-иаҳа сыблаҿ ажәра даҿын саԥхьа итәаз ақьаԥҭақәа рхылаԥшҩы. Уи абри адунеи дыззықәыз ҳәа иҟаз, иԥсы ахьҭази, абаа хыжәжәаахақәеи еилаҳахьаз аҵангәарақәеи дахьрыхәаԥшуаз акәын. Уажәы-уажә ихы ҩышьҭыхны дызҵаԥшуаз ажәҩан агәы цқьаӡа асаркьа еиԥш иахьиҿаҷҷоз, иажәа дызлагаз анагӡаразы амч инаҭазар акәхап, сыблақәа дынхыԥшылан, цқьа сиҵарц иҭахызшәа дсазҵааит:

– Уаацсазар, арцыс?

Сызқәымгәыгуаз азҵаара сахьтәаз сԥатцнарҟьеит, исҳәара сҿамшәо.

– Шәышықәса нышәҵааит, – схәеит сара, смаапсаӡеит ацымхәрас.

– Шәышықәса, иҵьамыгәа цәгьоу ашәышықәса, – иҳәан, ихы ԥышьҭыхны ажәԥан дԥаҵапшит, уахь алагьы симԥа куа. – Утәа, иԥла, адамрахьы иумышьҭын сара издыруа жәларык ргәаҟ ажәабжь…

* * *

– Арахь дысзаажәга аҷкәын, – адҵа ныҟаиҵеит аинрал.

– Иаҭаххарым, ухатцкы аинрал, – аинрал игәы иҭеикыз неиҿаирхьит Добринин. – Уи ишҳахәҭам дҳацәажәар ҟалоит.

– Атҟәа еснагьгьы ишихәҭам дцәажәоит, ахақәиҭра ахьиҭаху азыҳәан.

Дааԥнаргалеит деиқәпах дҿахәаны Пшьҟан-ипа Данаҟаи Абрскьыл. Уи ишьапқәагьы инапқәагьы аҳәагәыжьқәа рхан. Иара иқәра атцкьыс ихьамҭаны. Аинрал данаахьапш, ԥапхьа дгылан, зымҵәыжәԥақәа ирықәиҭу, ашәарыцаԥ имахәар иқәтәоу ача кыга ахьшьыцба даԥызаха. Аинрал ихаҭа, инагаз еибашьԥык злаиакәыз ала, игәы иахәеит, атҟәа хәҷы дгәыҭҟьа-псыҭҟьаха дахьимбаз. Азныказ ус илапш иҵашәеит, Абрскьыл Данаҟаи дызлаҿаҳәаз аҳәагәыжьқәа еиҳагьы ддырпшӡозшәа. Уи иара ихақәиҭра иадҳәалоу изиҟәымҭхауа акы акәушәа. Аха аҷкәын дааӡызымкын, цәымграк ихиҿы иныкәлан, зымԥа данааиҭапа, дызлаҿаҳәаз аҳәагәыыжьқәа дыдраҵас рыбжьы анга, Кавказтәи ашьхақәа бганы иқәҳазшәа ибеит аинрал. Убасҟан ибжьы ҭцаны днарықәҳәҳәеит аполковник Добринини уи даазгаз аказакцәеи.

– Инапқәеи ишьапқәеи пшәыртла.

– Аинрал ухыҵкы, – иҳәеит аказакцәа иреиҳабыз чынла. – Ари дыпуртлар дузаанкылаӡом…

– Дыпшәыртла, схәеит, – инақәырҕәҕәаан адҵа ныҟаиҵеит аинрал. – Иареи сареи ҳхала ҳаизааншәыжь. Шәипхьа аиҭагаԥ.

– Даҭахым аиҭагаҩ, сара аурыс бызшәа здыруеит.

Ԥсҳәынаа раԥхьагыла иԥа аурыс бызшәа ахьидыруаз џьеимшьаӡеит аинрал. Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл иеиԥш иҟаз, Кавказ иқәынхоз егьырҭ ажәларқәа раԥхьагылаҩцәа рыхшара реиԥш Данаҟаи Абрскьыл аурысшәа иирҵахьан иаб, аурыс ҳәынҭкар дизааигәан данырҟаз. Уимоу, иҷкәын Петербург акадет корпус иҭаҵара игәы иҭан. Аха ашьҭахь Ԥсҳәаан иалалаз аурыс ир рхы бааԥсны имҩаԥырго ианалага, Ԥсҳәаан ар алцан аҳәаақәа ирҕәҕәеит. Убринахыс ауп аурыс генералцәеи иареи аидысларақәа анроу. Ԥсҳәаанаа рыҟазареи рыҟазаареи азҵаарагьы анықәгыла.

Аинрал блала адҵа ҟаиҵеит Добринин ида егьырҭ дәылҵырц. Нас даиасны иҭыԥаҿ днатәаны, Данаҟаи иахь дақәымчымкәа ҿааиҭит:

– Уара уҳатҟәеит, уаҳа ԥсыхәа аныҟамла. Уаб ҳара ҳахь имоу агәаҕ аанаҳкыларц. Ҳара иаҳҭахым ашьаакаҭәара. Уара шасыс уҟаҵара дышԥааннамкылари уаб.

– Шәара шәгәы иаанагоума саб уи дааннакылоит ҳәа? – иҳәеит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи, аинрал иҿаԥхьа ихы шьҭыхны гәы еиҭаԥарак иламкәа. – Еиҳагьы дшәыраапкит сытҟәаара ала…

Аполковник Добринин кавказаа рыҟазшьа бзиан издыруаз, Данаҟаи имаршә куа диазҵааит.

– Угәы ишԥаанаго, Данаҟаи, даҳнааларушь уи уара уԥсахра азыҳәан?

– Усҟан сара мап ицәыскуеит. Зыҷкәын изыҳәан зуаажәлар зҭиуа дабуп ҳәа дысҭахым.

Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи абарҭ ажәақәа ирҭынчны иҳәеит аурысқәа рҿы дытҟәаны дыҟамкәа, ихы дақәиҭызшәа. Иԥсҭазаара иахьа уажәраанӡа иара дызқәиҭыз изыхынҳәызшәа, ишьырхыз ашьамҭлаҳәқәа ахьышьҭаз днахәаԥшны дааԥышәырччеит, ахақәиҭра шьамҭлаҳәала иузытҟәом ҳәа аанарго.

Убасҟан аинрал изцәырҵит ахаан имнырцыз цәаныррак. Иара изымдыруаз ахақәиҭра иацыз ацәанырра.

«Анцәа срыцҳашьа, – гәанылаиҳәон иара. – Зымҵәыжәҩақәа рҟәыду ашьауардын, ажәҩанахь аԥырра агәы шаҳәо еиԥш,

хақәитрала ииз, хақәитрала дыԥсыроуп. Ҳара уи ахақәитра заанаҵ иаҳшьуеит, ҳаимпериа аҳәаақәа рырҭбаара азыҳәан. Ма адгьыл маҷны иҳамахында... Ҳаҭоумҵан, Анцәа, шьоукы ирымхны ҳхы иахьалаҳҵо.

Аинрал акыраамҭа ауада ахи аҵыхәеи длеиҩеиуа дрыбжьан. Нас Данаҟаи иаԥхьа даангылан, иблақәа дхыԥшыло ҿааиҭит:

– Сара еиҭа уасҳәаахуеит, ҳара иаҳҭахым ашьа акатәара. Наҟ-ааҟ ҳаилибакаан ҳаинаалар, шәаргьы ҳаргьы иаҳзеиҕьуп.

Аҷкәын ахьшьыцба блақәа зхаз, иблақәа рыҭра иҭҵәрааны ицарашәа, иаашаҟьшаҟьеит. «Ҳара иаҳҭахым ашьа акаҭәара», – ҳәа аинрал ииҳәаз, хыччарак еиԥш идикылеит. Игәы иналакшаз ажәақәа иҽрымҭакәа, иҽаарҭынчны, иқьышә ачча нықәххшәа, тәамбарыла дцәажәоума уҳәартә ҿааиҭит:

– Ашьа акаҭәара шәҭахымзар, шәызҳалакыысзеи нас?! Иабашәаԥырхагоу милаҭ хәҷык рхы иақәиҭны рыдгьыл аҿы инхозар, шәара шәнапаҵаҟа иҟамкәа. Иузыҟаҵару сара саб иахь гәыбӷан. Аилибакаареи аиҩызареи иара иами иҳабжьазҵаз. Кавказ ахьчаҩ Шамилгьы диԥырҵит шәара шәаҳаҭыр аҟынтә. Ԥсҳәаан Урыстәыла иадиҵеит. Сара аурыс рҵаҩы дсыдртәалан аурыс бызшәа сирҵон. Саб сазыҟаиҵон Петербург акадеттә корпус сҭаҵара. Саргьы убри аамҭа анбааиуеи ҳәа сыԥшын. Азныказ бзиа ҳаилибакааура ҳаҟан, аха ашьҭахь шәара шәтәқәа рхы бааԥсны имҩаԥырго иалагеит. Шәсолдаҭцәа иабалак ҟарҵон. Рҿы иааҭашәаз ала ицәажәон. Уи аламӡеит ҳашьха тәыла Ԥсҳәаан . Убарҭқәа инарыхҟьаны саб иҳәаақәа еиҭа шьақәиргылар акәхеит.

– Иҟаимҵар акәын уаб абри аҩыза.

– Саб иус иара идыруеит, уи сара дсазҵаан дныҟәаӡом. Исашәҳә иаахтны, испеиԥшхоузеи шәара шәнапаҵаҟа? Сышәшьуоу соушәыжьуоу?

– Уагьаҳшьуам, уагьауҳажьуам, – иҳәеит Кузнецов, дызхымԥаша иажәақәа днарықәыӷәӷәаан. – Ааӡара удәықәаҳҵоит Петербургҟа.

Агыгшәыг ахы зықәшәаз еиҧш дныҩнатҵәааит Ҧшьҟан-иҧа Данаҟаи. Дзыҩнагылаз ауада дныҩнашатҵәышатҵәит ашьацҳәа иаҿашәаз ақәыцьма еиҧш. Адәахьала зҽырхианы ашә иадгылаз аказакцәа ааҩнаххын дҿаҳҳәоит ҳәа ианналогоз, аинрал днарҧыххылан иааникылеит.

– Шәиламкьысын, уи џьаргьы дцаӡом.

Иҽааиртынчит иара Ҧшьҟан-иҧа Данаҟаигьы. Иҧсҭазаара аҵыхәтәа шыҧтҵәаз, уажәынахыс, иара иара шиакәымхо, Урыстәыла ааӡара иоур дшоурысхо, иҧсадгьыл ҭеик иаҳасаб ала дшацәыӡуа, али-ҧси рыбжьара еидихәыцлеит. Нас акҿыҩраҿы днеины дныкҿагылеит ихы иқәжьны.

– Ҳара шәара шәзы ацәгьара ҳҭахым, – иажәақәа дрыцклаҧшны дналагеит ацәажәара аполковник. Убри аҟынтә, уара Петербург ааӡара акраҵанакышт, шәара шәзгьы ҳара ҳзгьы.

– Шәгәы иаанагоума, шәара шәааӡарала сара сыҧсадгьылаз схәарҭаны сҟалап ҳәа?

– Петербург уара иунаҭоит аҵара бзиа. Руаҩык иаҳасабалагьы ааӡара бзиа уоушт. Уҧсадгьыл уара ишуҭаху напхгара ауҭауа…

– Петербургтәи ааӡара сыҧсадгьыл сацәнарӡуеит сара. Суаажәлар напхгара рызҭараны иҟоу дара ирылааӡоу ауаҩ иоуп. – Сара иахьарнахыс Сыҧсадгьыли сани рзы иҧсыз аӡәы сиҩызоуп – иҳәан, ишьырхыз ашьамҭлақәқәа ахьышьҭаз иаашьҭикәыцәаан ус реиҳәеит: – Аҳ, сгәышҧгьы иакәшәырша абарҭ ашьамҭлаҳәқәа, Сыҧсадгьыл ишакәшәыршаз еиҧш. Шәара уи шыҟаҵатәу уажәы ишәымбеит, Кавказ аҿаҧхьа.

* * *

Махьал Ҭафыкь-иҧа Абрскьыл, уи аҳәагәыжьқәа иара игәышҧы иакәыршоушәа, ахәыҽра далагеит. Уажәы-уашьҭан иҧсы ихшәартә аҽеизгарадаҿын. Саргьы иҟасцара сақәымшәо сҩагылан саашаҟьшаҟьеит. Аҳаҭа иҭаз ахырҵәы исыржәырц инақәскит, аха иҿахьы инеимгеит. Ижьы ибаҩ иақәӡыҭхьаз, иаҵәаӡа ирылпҟҟоз идақәа еихәлачын ишьеикәшара ннакы-

лазар акәхап, азныказ даатұынчхеит, аҧсрахьы ихы ирхама уҳәартә даақалеит, ишьапқәа неиҵыхны адгьыл днықәиеит.

–Иа, Анцәа срыцҳашьа, – ҳәа сыбжьы насыргеит саргьы. – Снапаҿы дышҧаҧси, гәырҩамзар акгьы зхызымгацыз, агәырҩа саргьы исызныжьны, игәы иҭаз иажәабжь аҳәаха имаӡакәа. – Иқасҵара сақәымшәо сышгәаҭеиуаз, ааҧынразы ашьац ҧшқа умбаӡакәа адгьыл ишҩалышәшәо еиҧш, нырцәынтәи дхынҳәызшәа иҧшшәы ихыгга дҩықәтәеит. Ҳәашьа сзаҭом шақа сеигәырҕьаз уи сара.

– Уара иубахьоума ауаҩы дшыҧсуа? – дҵааит иқьышә ачча ааќәххыма уҳәаратәы, иџьымшь џыхқәа днарцәыҵыҧшны Махьал.

– Мап, – сҳәеит иажәа инашьҭарххны, ауаҩы иҧсра акәым, акәты анырšьуаҵәќьагьы ахәаҧшра зҭахымыз сара.

– Саргьы исҭахым саныҧсуа аӡәы ибарц. Убри азоуп ула ишабо аҧсра сҽазасымҭаз, – даахлафаан иажәабжь анагӡаразы иҽырхианы даатәеит Махьал. – Сан хәашабга абри ажәабжь салҳәеижьҭеи, уахык мзар уахык, аҳәагәыжь сгәышҧы иакәыршан скыдҿаҳәалоушәа ҧхыӡ ианысымбо ықаӡам. Усгьы икыдҿаҳәалоу сиҩызамкәа сара сызусҭада. Жәларыда, иқьаҧҭоу аҧсадгьыл иаххалаз сара. Уажәы сара заҵә, ҧсҳәанаа злыхәдоу аҳауа ахьылбааздо схы ахызбааиуеит. Аха аҧсра иара ахатәы закәанқәа амоуп. Сеысшьыр ихьымӡҕысшьоит. Анцәа игәамҧхо сзықаҵом, ҧсҳәанаа рҵыхәтәа агәақраи, изхымган иҽеишьит ҳәа сзырҳәар ҳәа сшәоит…

Пыҭраамҭак ҿымҭ-ҧсымшьҭ ҳҭәан иаргьы саргьы. Амра шьыбжьагәы илхыҵны ҵақа илҭалаз, ашәахәақәа еихрыҕҕа аҧсара иҵаҧсан. Аҵларкәыкә ҳааигәара аҵла иадтәалан иахьасуаз иааихмырсыҕьӡакәа абжьы гон. Уи аҧынҵа ќьаќьа аҵла иахьадыкшалоз, иақәыршәан сгәгьы аҭҳараҭҳара еисуан. Аҩра сҽазысырхиеит, аха иҵысуан снапқәа. Сшәон, аҭаҳмада даҽазнгьы сара сшықоу уи аҩыза ихьыр ҳәан. Исҭахымызт жәларык рҵыхәтәа сыла дшабоз дыҧсыр. Уи гәеиҭеит иара. Ибла ҵырқәа рыла даарыхәаҧшын ус иҳәеит:

– Уҽырҭынч арԥыс. Ауаҩы дызшаз дигоит. Уацәымшәан аԥсра. Уацәымшәан иуԥеиԥшу.

Аҵыхәтәантәи имшқәа днарызхәыцзар акәхап, акыраамҭа ҿыцха дыԥшуа дтәан ажәабжьҳәаҩы. Адгьыл ихиҿы саркьаҵас ианибалозшәа, илаԥш изаҟәгомызт. Дҟәындҟәындуа ихы дацәажәон... Нас ибжьы ныҵакны ахәрашәа аацәыригеит. «Ахәрашәа хьаа хҽыгоуп», – иҵаҕахьаз ибжьы слымҳа иааҭасит игәыҭшьаагаха. Иашәа ааҿахҵәаны сара днасҿаԥшын, ус иҳәеит:

– Ҳагәнаҳа шәзымгаагт ҳаԥсадгьыл ҳацәзырӡыз. Ҳагәнаҳа шәзымгааит...

– Нас ддәықәырҵама Петербургҟа, Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл? – сҵааит сара аҭаҳмада иажәабжь даламгозшәа анызба.

Иара иблақәа ҭырхаха даасҿаԥшит. Сахьиԥыҩлаз игәам-ԥхазар ҟалап, аха инмырԥшкәа иажәабжь аҳәаара дналагеит:

– Ддәықәырҵеит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Петербургҟа. Убри аҽны инаркны ԥсҳәанааи рымра атыҩ акит.

Иԥсы еивҵахеит аҭаҳмада еиҭа. Саргьы сахьтәаз снаҭрысит. Аха инапы ҩышьҭихит, сумырццакын, сыԥсы ааивызгоит ҳәа аанарго. Избон ишицәуадаҩыз Данаҟаи иӡбахә алацәажәара. Уи иуааажәлар аҵыхәтәантәи ргәыҕра иакәын.

– Ӡынӡаск сааԥсамҭа уақәшәеит арԥыс, – иҳәан, иԥсы аа-ивиган, иажәабжь аҳәаара дналагеит: – Ибла таа, иԥсадгьыл дазгәышьуа, аҵыхәтәанӡа ажәҩан инадибалаз ишьха ҳарак-қәа ицәырӡуа, деиқәԥах дҿаҳәаны, хақәиҭрала иааӡаз, иха-қәиҭра илшьаауа, Урыстәылатәи адәқәа днарықәхәаша дыр-геит, ашьҭахь ҳауааажәлар зегьы амшын ишхыӡлаз еиԥш, аҵыхәтәантәи ԥсҳәанаа раԥхьагыла иԥазаҵәы.

Аҭаҳмада иажәа уа иааникылан, цәымҕрыла илаԥш ад-гьыл инаҟәиган, ишыҟаиҵалац еиԥш, ажәҩан дҩаҵаԥшит. Сара сгәы хыҭхыҭуа, ажәабжь аҵыхәтәа ахькылсуа саҳарц шысҭахызгьы, иара ихаҭа аҳәаара далагаанӡа сиазымҵаагт, иазҵаара шигәамԥхоз анызба. Иаргьы сара сычҳара ԥи-шәарц иҭахызшәа, дҳәаарԥсаруа имаҭәаркәа иартмаҟ изҭаз

иаатҭыхны, амра инцәыԥсалан, иеисиз ишьапқәа ааиҵихырц азыҳәан дӡагылан, аԥсара дныҵалеит. Иара деиԥшын иӡахьоу аԥсаҵла, икамҳацкәа ашьанҵара илагылаз. Анкьа ижәӡахыр ҭбаақәа, иара деиӡаҳаҳа иԥшра-исахьа зырԥшӡоз, уажәы ишхьысҳахьазгьы, икын ириашаны. Иара дахьцоз сишьҭаԥшуан сара. Сгәы исанаҳәон дсыцәацаӡошәа. Хьаҵра иқәымкәа имӡа зынӡаск данылазшәа. Ари адунеи лашара, иара гәырӡеи гәаҟреи игзмырхаз игәы шазыбылуазгьы, иуаажәлари иԥсадгьыли ирықәнамгоз иҭазыргылоз рыла аҭамԥшразы ишьаҿақәа ырццакуа дцон, иԥсҭазаара изаанагаз ацәымӷра ихаирштҭырц. Аха дышнеиуаз дҷыҷӡа даагылеит. Даангылеит иаԥхьаҟа дызмышьҭуа ԥырсалк дашьаҳазшәа. Убасҟан сара сахь даахьаҳәны иҿааихеит, наҟ данцоз ирццакуаз ишьапқәа иҵшьуа, аныҟәаара ицәуадаӡны. Иҭыԥаҿ даатәан ацәажәара еиҭа дналагеит Махьал Абрскьыл:

– Аиашара аҟынӡа шьаҿак бжьоушәа ауп ишыҟоу, аха амӡа уқәлар ԥсҭазаарак азхом. Иара саргьы абра зхыҵхьоу сыԥсҭазаара ҿыц ашьапы скыргьы уи аҟынӡа неишьа ыҟамшәа збоит. Ҳашьа Абрскьыл, аҳаԥы иҭаҿаҳәоу ишҟа унеицыԥхьаӡа иара наҟ дшынаскьо еиԥш, аиашагьы наҟ анаскьара иаҿуп. Аиҳараӡак ҳара ԥсҳәанаа ҳзыҳәан. Иа, анцәа ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, – дааматанеит аҭаҳмада инапқәа ӡышьҭыхны.

– Уҳаракцәахеит, ауаатәыӡса урхылаԥшырц азыҳәан. Улалбаа маҷк арахь, ари адгьыл зегьы злаӡоу ушьапықәыргыл. Уаҳҿацәажәа, ҳахәрақәа унапала иҿаҳәа. Усҟан ауп ианелукаауа ҳара ҳгәаҟра закәу. – Махьал Абрскьыл анцәа дахьиқәымчыз ала игәы ааирҭынчын, сара сахь даахьаҳәны иажәа инациҵеит:

– Сан хәашабга, абри ажәабжь лара иуалҳәазшәа иҟазар еиҳа еиӷьын, сара иуасҳәо аасҭа. Лара лабду иҟынтә илаҳази, нас аҵыхәтәаны дызлаԥшызи акы аагмырхакәа зегьы лгәалашәон, аиҭаҳәашьагьы дақәшәон. Сара аԥсҭазаара иафахьоу, сканӡацыԥхьаӡа сыхшыӡгьы ҭабоит. Исцәыбжьахақәоу рацәоуп аҟынтә сумырццакын, ҭынч-ҭынч исгәалашәалоит – ԥыҭраамҭак иԥсы ааиҭеикит. Блала аккара дыҵан деимдо.

Иипшаауа уажәы-уашьҭан даацәырҵрашәа иблақәа гәыґрала иҭәын. Нас игәырҩақәа инапаҿы иааган иажәабжь аҳәара дналагеит:

– Зҧа зцәызны ихәаауа абна илахаз абжьас деиҧшын Ҳатажәыҟәа-иҧа Пшьҟан Абрскьыл. Дшымгәыґзоз иҷкәын ибжьаӡра звибаашаз аӡәгьы диҧыхьашәомызт. Ихьчаҩцәа ракәзар, аҷкәын дахьцаз дахьыҵабгаз ҳәа акгьы рыздырамызт. Ҧсхәын ахи аҵыхәеи аимдараз ҳәа идәықәиҵоз лҵшәа рымамкәа ихьагәгәа иааун. Уи еиҳагьы дараапкаит Пшьҟан. Аҵыхәтәантәи игәыґрақәа аницәыӡ ихы абахә ианҟьаны иҿимшьыр ада ҧсыхәа имамкәа даақәгылеит. Убасҟан диҧхьеит ишҟа Алдыз-иҧа Ажьгьери Аҧшыцба, ҧсҳәанаа рыхшыҩҭра ҳәа изышьҭаз.

–Исабжьоугозеи, Ажьгьери? – иҳәеит Ажьгьери данааи Пшьҟан. – Иубоит сымра атыҩ ишакыз. Исаҳә џьара иҟасҵаша, исырба мҩак сызнылаша.

– Сгәы исанаҳәоит аҷкәын иҧсы шҭоу ала, – ацәажәара дналагеит Ажьгьери. – Уи ишьра акгьы рнаҭом. Убри аҟынтә ҳара ҳтәқәа рымч ала аурысқәа дымҵадырсзар ҟалоит.

– Аурысқәа дзырҭахузеи сыҷкәын?!

– Уара уалеиқәыркырц азыҳәан…

– Ибзиоуп, усгьы акәзааит, – иҷкәын иҧсы ҭаны дибазшәа, игәы ааҟәандахеит Пшьҟан. – Аха аинрал Кузнецов адырра ҳаиҭар акәын.

– Уи иахыҧаӡам макьана. Ииҳәо уақәшаҳаҭхарц азыҳәан аҷкәын шасыс дҟаиҵазар, ҳәарада ажәа униҵоит.

Ажьгьери ииҳәаз ааигәампҳакәа, ашырҳәа дахьтәаз дҩагылеит Пшьҟан. Абаа изыҩназ аҭӡамцқәа блала ииаимидеит, еиқәыз ахаҳәқәа иҧхьаӡоушәа, акыраамҭа иҿадырхалан. Нас қәрала иара иаҵкьыс акыр еиҳабыз Ажьгьери Аҧшыцба ишҟа ҿааиҭит:

– Иақәсҵоит ушлара пату. Иара убасгьы ухьӡ-уҧша. Ҧсҳәанаа нцәак еиҧш ҳухәаҧшуеит. Аха уажәа ахьыбыруа збоит. Иуцәызҙом иуасҳәоит сара уи сшазыҟоу. – Иҿаанкылан даапшит Пшьҟан, нас иажәақәа днарықәыґәґәан ацәажәара

дналагеит: – Сара сгəы ыҟам сыҷкəын ипсы ҭоуп ҳəа. Адгьыл длыҵапҟа дымцазар, абри аҩыза убахьоу! Ибзиоуп нас, иаҳҳəап, сара сусқəа дырҵсыҽырын аурысқəа дыргазааит шасыс, аха дарбанзаалкгьы аӡəы игəы иаанамгааит сҵеи иргьыжьра азыҳəан ҵсҳəанаа рҳəаақəа аурысқəа ирзаасыртуеит ҳəа. Сара сҩны-сгəара анаҟəа ақəҳар еиҳа еҕьуп. Ҵсҳəантəыла иақəҳар аасҭа…

– Уеилыскаар сҭахуп, Ҵшьҟан, – иҳəеит Ажьгьери, Ҵшьҟан имаршəа куа. – Саргьы иуасҳəоит иуцəымӡакəа сышуқəашаҳаҭым. Аҵеи заҵəы итəы цəгьоуп. Умыццакын абааҵсы. Ари шəатəуп, изатəуп…

Ҳаҭажəыҟəа-иҵа Ҵшьҟан иаснагь раҵхьа иргылоз, зҳəатəы хаиҵоз, ҵсҳəанаа русқəа зирӡбоз. Алдыз-иҵа Ажьгьери дихəаҵшуа дгылан иахьа уажəраанӡа иара дызлаизымдыруаз, иҵəахны илаз илиҵшаарц иҭахызшəа.

– Уаҳаҭыр збоит, аха Аҵсадгьыл азҵаараз усҵырхагамхан. Ҵсҳəанаа рхшыҩҭра. Шьҭамҭала Абраскьылаа Ҵсҳəан анапхгара знапы ианырҵахьоу, хьымӡҕыда иааует иахьа уажəыраанӡа. Аринахысгьы сымжыкəа сыбаҩ алаҳəа ахҟыруа адəы иқəхарц сҭахым. Зны иҟасҵахьоу агха сзыриашозар ҳəа саҿын. Уара еиҭа арахь агха сурҟацарц уашьҭоуп.

– Сара исгəалашəом уара гха ҟауҵахьеит ҳəа.

Шамил дааныжьны аурысқəа рахь ҳмиасыр акəын…

– Уаргьы саргьы иҳадукыло аҽыҵныҳəа дуцəоуп, ҵсҳəанаа рхада. Шамил ҳаиҵырҵзар, Кавказ ҳҭиит акəмызт иаанагоз усҟан. Иаҳзеиқəырхоз ҵьаҳшьеит. Аурысқəа ҳаргəылаҵшны ианеилаҳкаа, агха шыҟаҳҵаз аадырит, аха аамҭа цахьан.

– Сара уи сыриашеит, Ажьгьери ухаҵкы. Аурысқəа закəыз анеилыскаа, стəыла иалысцеит. Рыҵсы ҭанаҵы урҭ аҳəаа иахыҵрангьы иҟам…

– Шаҟа ухыҵуазеи арҵыс? – дҵааит Ҵшьҟан ишаауаз иаазыдгылаз арҵыс иахь.

– Жəибжь шықəса, ухаҵкы ҵсҳəанаа раҵхьагыла, – иҳəеит арҵыс еиҿамс Ҵшьҟан иааигəа дааскьаны.

– Иумада аҩны?

– Сани сареи. Саб аибашьраҿы дҭахеит. – Ԥшьҟан арԥыс иблақәа дхыԥшыло дгылан. Иҷкәын иблақәа дхыԥшылозшәа ибон уажәы. Инапсыргәыҵа аԥхӡы ныҵашит. Ихлахаҵгьы аагьежьит. Ихы анҩышьҭих, ашьхақәа ивҟьҟьаны ицошәа ибеит. Убысҟан дынхьаԥшит Ажьгьери Аԥшыцба иахь, скаҳауеит умбаӡои, сзаанумкылои иҳәозшәа. Аԥшыцба игәеиҭеит Ԥшьҟан имч шмаҷхаз, аԥхӡы шиқәнаҭәаз, ижәҩахыр нҭарс ус иҳәеит:

– Ухы унапаҿы иааг, Ԥшьҟан Абрскьыл… – Ԥшьҟан Абрскьыл аҵәа даалҵызшәа дааҭрысит. Иаразнак ихы инапаҿы иааган усгьы наиҳәеит:

– Хьӡи-ԥшеи згым Алдыз-иԥа Ажьгьери, абри арԥыс, аҵеи заҵәы заб аибашьраҿы дҭахаз, ан зда длымаӡам, сара сыҷкәын дшызбо еиԥш ауп лара лыҷкәынгьы дшылбо. Лара ан ари Аԥсадгьыл азы димегӡеит, нас сара стәы сиеигӡар аума?! – Ибжьы неиҵыхны дҵәааауама уҳәаратәы, Ақәыҵьмақәа рыԥсҭа иахагылаз ахрақәа ирныҩуа ҿааиҭит. – Абарҭ шәҩыла зқьҩыла ԥсҳәанаа рҵеира хазынақәа, Рыԥсадгьыл ахьчаразы хацәнмырха игылоу, ранацәа ирасҳәаарызеи сара сыҷкәын деиқәырханы дара рҭәқәа сҭиир…

Пыҭраамҭак ажәҩан даҵаԥшуа, анцәа диҳәошаа ҩныҵҟала дматанеиуан, ибжьы саркьалҵас ахрақәа ирныҩуаз нарҿабаанӡа. Нас иҽаарҭынчны Аԥшыцба днаидгылан, ус иеиҳәеит:

– Сызхурҟьозеи, Алдыз-иԥа Ажьгьери, сызрыцҳаумшьазеи, ҳәызба ҵарыла скьатеиқәа зеилурхааауазеи? О, Анцәа ду, зхьышьаргәыҵа сакәхшоу, абыржә ауп амч анысҭаху. Убриаказ ухы схумбаан. Схы саиааиртә сҟаҵа. Хьымӡгьыла ихумыркәшан Абрскьылаа рышьҭамҭа…

* * *

Ажәабжьҳәаҩы иқьышәқәа ҷабуа далагеит дзымцәажәо. Аҳаҭа амҳацә наиҿыцакны ҿамҩақәак налбааидеит. Иԥсы ааивганы иҽаарҭынчны иажәа дналагеит:

– Ацәгьара ацәгьара ахылҵуеит, дад. Агәырҩа агәырҩа архәауеит. Урҭ зегьы еицылан ауаҩы игәы ауп изысуа. Ауаҩ рыцҳа џьамыӷәала адунеи уқәзааит ҳәа иишаз, – иҳәан, блаша сааимданы усгьы нациҵеит:

– Шәара аҵара уаа ауаҩы изы ишәымоу агәаанагара хазуп. Шәара ауаҩы пату иқәшәҵоит имаҵурала. Ҳара Анцәа ауаа, зыԥсы цқьоу, аламыс змоу, ауаҩ иоуп иуаҩу ҳәа иаҳшьо. Ауаҩы иеилкаара акырӡа аҭахуп, дад. Ауаҩы деилукаарц азыҳәан уара ухаҭа ууаҩызароуп. Ауаатәыҩса ахьзеилибамкаауа иахԥьаны ами иагьзҭеибархо. Абри ауп ԥсҳәанаа ирыхьыз, абри ауп ԥсҳәынаа ықәызхыз.

Еиҭа иареи сареи ҿымҭ-ԥсымшьҭ ҳаaидтәалеит. Иара ацәажәара далагаанӡа ибла схымхаларц азыҳәан, ииҳәаз знысҵаз ақьаадқәа нарҳәы-аарҳәауа срыхәаԥшуан, џьара акы сцәыбжьамхарц азыҳәан. Иара игәиҽанҵаны, илымҳа кыдҵан аӡырҩра далагеит, харантә иааҩуаз абжьы цқьа имаҳауаз иаҳарц иҭахызшәа. Издыруада уажәы аҭаҳмада иҿымҭра аан игәы иҭыхоз. Иԥалап, иуаажәлар рышьҭыбжь, иара илымҳа иацәызӡхьаз, ихәылԥьа-ҿылԥьо иаҳауазҭгьы. Ма ҭацаагарашәак илымҳа иҭыҩуазҭгьы. Ԥсҳәанаа ргәырӷьаракәа иреиҳаз ашьҭыбжь. Мамзаргьы хаҵарашәак, ԥсҳәанаа раԥхьагылак изыркыз. Ма ахәрашәа ҵәааҵәаауа аԥхьарца иацу. Мамзаргьы, зықьҩыла рыԥсадгьыл ныжьны ианцоз, ирхылԥьоз агәаԥ мыткәма дардагәазар. Сара избон, ес шәымҭа ихыҵцыԥхьаӡа, аҭаҳмада дықәшьқьраан нырцәы дшазааигәахоз. Иаҳа-иаҳа ишихыггоз иԥшшәы. Адунеии иареи, бзиареи гәырҩеи рзеиламшәа, иԥаӡамыз аӡәы иеиԥш дшаԥырҵуаз. Иара иҽеизгара дналагеит иажәабжь анагӡаразы. Уажәы ашәара еиҳа ибла ихызбалон. Уи иажәабжь аҳәара дзахыццакуаз, аҵыхәтәаны ауп ианеилыскаа, иԥалаша аныԥала, аԥсҭазаараҿы хнырҳәышьа змамыз санақәшәа. Иара ицәа иалашәахьан, дызцәымцашаз аус ааидгылан ишыԥаз. Убри азакәзаап, ахәашабга, дзырццакуазгьы…

– Узықәшәаз еицәоу убеит ҳәа, иажәа дналагеит Махьал Абрскьыл – аҷкәын дшыбжьаӡыз иан ишылцәырӡозгьы, ила-

ҳаит. Иҟалаз лызхамҵеит азныказ. Ашьҭахь лхаҿы лыхшыҩ анааи, дыҳәҳәеит геи-шьхеи рӡыӡо, «сыжәга иаб иахь» ҳәа. Илҳәаз нарыгӡар акәын усгьы…

Пшьҟан Абрскьыл илаԥш нарыҟәшәеит ахәы иаахшәаз ҿцәа гәарҭак. Иаразнак днеилаҟәыбаса дцеит ииура-иихәаара дақәымшәо. Иԥҳәыс ҿырххыла дымҩаԥызгоз лыцны дааиуан.

– Сыҷкәын дабаҟоу ԥсҳәанаа раԥхьагыла? – лыбжьы налыргеит, лҿы дшааҿыжәҭҵәҟьаз.

Пшьҟан Абрскьыл аҭак ацымхәрас ихы лаирҟәит. Иара убас ииҳәо иҿамшәо дгылан Ажьгьери Аԥшьыцбагьы. Иаалашьцеит лыкәша-мыкәша, иааҵысит илхагылаз ахрақәагьы. Наҟ Ақәыцьмақәа рыԥсҭа шыҟоу, аԥҭа еиқәаҵәа агәы дықәҵан лыҷкәын заҵәы дышьны даргозшәа лыбла иныхгылеит. Зқьҩыла ԥсҳәанаа рыԥламқәа, уи ишьа рурц, раҳәақәа ҭыхны, аԥсҭҳәа еиқәара иналашәкәа ицахуан. Ларгьы уи аԥсҭҳәа еиқәара лыкәшеит лоуразоурау. Агага еиԥш акәын лыԥхьа игылаз ауаа шылбоз.

– Иҳәа, уара, иҟалаз? – аарла иаагеит лыбжьы.

– Дыбжьаӡит аҷкәын, – уаҳа изымҳәеит Пшьҟан.

– Сыгәнаҳа уқәшәааит, нхаҩ ҭыԥҳак сзыхурҟьазеи… Дышԥаузымхьчеи уҷкәын заҵәы!..

Иԥҳәыс лыблақәа дырхыԥшыломызт Пшьҟан. Ан лҿаԥхьа харас идыз ихьамҵра акәын. Иԥа заҵәы кәырбанс иҟаҵара, адунеи аҿы мчыс иҟоу рҿаԥхьа дазыриашомызт. Иара Анцәа ду иҿаԥхьагь ахара шидыз дынхон. Аха иуаажәлари ихы аламыси рҿаԥхьа, иара дшыцқьоу дыҟазаауан.

* * *

Ииҳәоз ихашҭызшәа даатгылеит Махьал Абрскьыл. Ицәкашәаз акы шьҭихырц иҭахызшәа, иаԥхьа-ишьҭахь аԥшаара далагеит. Нас ауп ианигәалашәа, иара дзышьҭаз иџьыба ишҭаз. Инапы ндәықәиҵан иааҭигеит ибырфын чабра. Аԥхӡы зҿашыз ихиҿы ааирбан, иаԥхьа икашуаз амра инцәиршәылеит, егьырҭ

иматәақәа реиҧш. Нас еиҭа сара сахь даахьаҳәын, иажәабжь дналагеит:

– Исзааугазеи ажәабжьс, Аранаа рҧа, – днеиҧыххылеит Ҧшьҟан Абрскьыл, Махаз-иҧа Алгады ааигәа данааҿыжәҧа.

– Уҷкәын иӡбахә ала акгьы сызуаҳәом, амала аурысқәа рҟынтәи иааuаз ѡыџьа аҿцәа руаӡәк дытҟәаны даазгеит. Абар уи, даажәг арахь, – ибжьы наиргеит Аранаа-рҧа.

Ижәѡахыр нҭарсны шьапы дықәмыркьысӡакәа, Ҧшьҟан иаҧхьа даадыргылеит зхызҿы ашәахсҭа аҿаз хаҵак.

– Ухы уаахан арахь уаасҿаҧшы, – ибжьы ҕьеѡ нҭицеит Ҧшьҟан.

Ашәахсҭа зҿаз ихы ѡышьҭыхны иқәыџьма блақәа рыла Ҧшьҟан днеиҿаҧшит. Аха Ҳаҭажәыҟәа-иҧа ибла ҕьеѡқәа рхыҧшылара изымчҳакәа ихы ҵаҟа длахеит.

– Ухы ѡшьҭыхны, арахь усҿыҧшы, сҳәеит!! – дхәааит аихац иҭакны ирымаз абжьас еиҧш, Ҧшьҟан Абрскьыл. – Аҧҳәыс абаа ашҟа дыжәга, – адҵа ныҟаиҵеит, ара иҟаларaны иҟаз, иҧҳәыс лыбла иамбарц азыҳәан.

Али-ҧси рыбжьара Ҧшьҟан иҧҳәыс дрыман ицеит илыцны иааз. Ар рҿахьазыҟарҵоз адәы иаразнак иааҭынчрахеит.

– Дыҧшәыртла!

Дызлаҿаҳәаз ашаха ааҧдыртлеит иааигәа игылаз ѡыџьа аибашьцәа.

– Иужәлоузеи? – дҵаахит Ҧшьҟан.

– Исыздырам, ашәахсҭа зҿоу ҳәа ауп ишсышьҭоу.

– Узышьҭамҭада?

– Убригь сыздыруам. Ирҳәоит лаз хылҵшьҭроуп ҳәа.

– Тәыс узмадаз?

– Зымч сықәхоз згьы…

– Ҳабызшәа абоуҵеи?

– Шәымаҵ ахьызуаз исҵеит…

– Иҟоуҵоз аурысқәа рахь?

– Сара зны-зынла, зхы иақәиҭу уаѡуп, ҳәаас иҟоу згьы сырхыҵуеит.

– Амц уҳәоит, – дхәааит Ԥшьӄан Абрскьыл. Ашәахсҭа зҿаз иблақәа аацырцырит. Ибон ара иусқәа шыцәгьаз, дшзацәымцоз ииҵәахуаз аус. Иахьынӡаилшоз иуалуашара аанкыло ус иҳәеит:

– Сара ианакәзаалакгьы амц сымҳәац, ԥсҳәанаа раԥхьагыла.

– Ус акәзар, сызҵаарақәа иашан рҭак ӄаҵала. Иуныӡҭада абри ашәахсҭа, узыхшаз уан улзымдыруа?

– Сқьиара…

– Уи шԥелкаатәу?

– Схы ахьсызмыриашоз, сымч ахьымхоз, шьоукы рхара сара иахьсықәҳауаз…

– Иуцдаз сара стәқәа уаныркуаз!?

– Дсыздырам, амѡан дсыхьӡеит…

– Нас, ишьҭахьӄа дзыѡзеи?

– Иалыздыраауазеи, дшәазар акәхап.

– Аранаа-рԥа, ари ашәахсҭа зҿоугьы дыѡма, ицыз еиԥш данышәкуаз?

– Мап, уи иҽимырҵысӡеит. Иҽы дааҽыжәҵны дгылан ҳаннеи.

– Ус акәзар, ииҳәо зегьы мцуп, – иҳәеит иныҵакны Ҳаҭажәыӄәа-иԥа Ԥшьӄан. – Еиҭа суазҵаауеит, иӄоуҵоз аурысқәа рахь?

– Ишынхо-ишынҵуа збап ҳәа сцеит…

– Аҳәаа ухзыжьда?

– Аҳәааҿ аӡәгьы снимкылаӡеит…

– Еиҭах амц уҳәоит. – Сара сҳәаахьчаѡцәа уара уакәым, сара сдәықәларгьы схрыжьуам. Иуцыз дызусҭада?

– Иуасымҳәахьеи, дсыздыруам ҳәа!

– Дудыруеит, дагьуѡызоуп. Ианшәарҭаха, уара уаангылан иара доуужьит.

Ҳаҭажәыӄәа-иԥа Ԥшьӄан, ашәахсҭа зҿаз иааигәа днеин иаша иблақәа ахыԥшылара далагеит. Ашәахсҭа зҿаз, ақәыцьма дшаѡызазгьы, иблақәа ашәара нархылан, ишьамхқәа аҵысра иалагеит. Уи ала игәеиҭеит Ԥшьӄан Абрскьыл, иаԥхьа

игылаз ауаҩы иара иҿапхьа ахара шидыз. Ихәцәа кны ишꙗа дааихан, ирыкәша игылаз ирмаҳартә, илымҳа инҭеиҳәеит.

– Дабаꙗоу сыҷкәын?

– Уаргьы иуҭахума даҽа шәахсҭак снуԥарц, ԥсҳәанаа раԥхьагыла? – иҳәан, иоуразоуроу аԥысра далагеит.

– Дабоугеи сыҷкәын ҳәа суазԥаауеит?! – дыҳәҳәеит Пшьꙗан ашьхақәа арӡызаратә. – Сара избоит сыҷкәын ибжьаӡра уара ишухгам. Абар убла агәы дыхгылоуп иара. Уԥсы еиқәсырхоит сыҷкәын дахьыꙗоу соуҳәозар?

Ҳаҭажәыꙗәа-иԥа Пшьꙗан дааԥшит ԥыҭраамҭак, ашәахсҭа зҿоу ауаҩы ихаҿы ихшыҩ ааган аиаша еиҳәарц азы. Аха уи ҿымҭ дгылан. Уажәшьҭарнахыс иарбан зԥаразаалак аҭак ꙗаимԥарц игәы иҭеикит. Убасꙗан Пшьꙗан икәша игылаз ауаа рахь ибжьы наиргеит.

– Суаажәлар, шәаасзыӡырҩы. Сара сыҷкәын ԥсҳәантәыла ихҭныслаӡом. Уи зегьы ижәдыруеит, сҳәамҭа шәаҳахьеит. Аха ара иꙗоуп сгәы змырҭынчуа даҽа уск. Иꙗалоит сыҷкәын шасыс дыргазар, уиала сыбҕа дыркәадарц. Сгәи сԥәалашәареи исарҳәоит, аҷкәын абри ауаҩ ҿаасҭа ила дҕычуп ҳәа. Арахь иара иҿы икәшаҳаҭхом. Насгьы изымгәыҕьуа аӡәы ишьҭахь дгылоуп. – Ус анакәха, иꙗасԥар акәхоит анцәа исаҭәаимшьо, аха ԥсыхәа змам аус.

Иажәа уа иаанкыланы Ажьгери Аԥшыцба иахь дынхьаԥшит. Уи дгылан деиԥаҕәҕәа, раԥхьагыла игәы иҭеикыз ицәа иалашәаны. Нас дынхьаԥшит Махаз-иԥа Алгыды Аранба дахьгылаз ашꙗа. Аранаа-рԥа ихы шьҭыхны иааирԥысит. Уи ихиҿы ала еиликааит уара иꙗоуԥо иашоуп, саргьы сақәшаҳаҭуп ҳәа. Нас напы аиркит игәы иҭеикыз наигӡарц.

– Еиҳа имлашьуа абжьас зҭаку аихац ықәшьны арахь иаажәга…

* * *

Аҭаҳмада ирццакны ииҳәоз иажәақәа ақьаад анԥара сахьымӡоушәа аниба, ацәажәара дааꙗәыԥны ԥсеивгарак ласиҭеит. Саргьы сыԥси-сыԥси еихьымӡо, аԥыхәтәантәи иажәа-

қәа нанҵаны, сыԥсы ааивызгарц сҩыга нышьҭасҵеит. Аха Махьал Абрскьыл амра дҩаҭаԥшын, ицәыхәлар ҳәа дҳәозшәа, иажәабжь аҳәара дналагеит. Саргьы сҩыга аашьҭыхны снаишьҭалеит.

Ԥсҳәаанаа жәытәнатә аахыс рыбнақәа ирылаҵаны ирыман абжьасқәа рацәаны. Ирааӡон, иршьыргьы ҟаломызт. Ԥшьҟан Абрскьыл Ԥсҳәыин данахагыла инаркны ацәаҟьақәа ҳаны, абжьасқәа абна илган, аихацқәа рҭакра иалагеит.

– Изырҭахыз? – аасҿыҵҟьеит сазымхәыцӡакәа.

– Уаамыццакын, изырҭахугьы уасҳәоит, – иажәа дахьаԥысҟаз уамак игәамԥхакәа, сышҟа дааԥшны иажәа дналагеит: – Ԥшьҟан Абрскьыл ир имырҕәҕәаар ада ԥсыхәа ҟамлеит аҵыхәтәаны. Аҩадатәи Кавказ ажәларқәа аурыс иҿаԥхьа икаҳаит. Иаанхаз, Ԥсҳәаан заҵәык акәхеит. Ишуасҳәаахьоу еиԥш, ԥсҭеи, шьхеи, каршәреи, дара рзыҳәан зегьакакәын. Хәцәаахьы аӡыжь иалагылон. Ршьапы хтны анаҟәоу иқәсуан. Асыԥса еихсны иҿцәаны иаҵҟьан ицон. Напышьашәала иҵегьы иҕәҕәахарц азыҳәан абжьас млашь ахьҭакыз иҭалан ирҳәынҷар акәын. Уи злымшаз ар рҿы дааникыломызт, дыԥсыҽуп ҳәа диԥхьаӡон.

Исылымшеит ажәабжьҳәаҩы даанысимкылар. Аҭамзаара шьҭаҵаны сиазҵааит:

– Ааи, аха абжьас зымч ақәымхоз дамфаӡози?

– Абжьас млашьы дышԥамфоз, аҟыт ихнарҵуазма, аха уа игыламзи иара абжьас аҵкьыс ибжьасқәаз, иаразнак аихац илҭаххны иааилыршьуан. Ԥшьҟан Абрскьыл иҟаиҵаз адҵа ала, еиҳа имлашьуаз, еиҳа иҕәҕәаз бжьас дук зҭакыз аихац ықәшьны иааргеит жәаҩык раҟара арԥарцәа.

– Избан еиҳа имлашьуаз абжьас? – сҵааит сара, зызхара ыфан иҟоу абжьаси имлашьуа абжьаси, акракәӡами ҳәа исоуз агәаанагара аҵыхәала.

– Имлашьуа абжьас ауп еиҳа иқәԥауа. Уи ԥышәоуп, игәаҭоуп. Зызхара ыфан иҟоу агыгшәыг ацәгьара ҟанаҵаӡом. Зызхара ыфан иҟоу ауаҩ иоуп ацәгьара ҟазҵо. Агыгшәыги ауаҩи ахьеидыскыло иашам, аха сара игәасҭахьеит агыгшәыг шаҟа

иашан ахы мҩаԥнаго аԥсҭазаараҿ ауаҩытәыҩса иаасҭа… Цәгьарас иҟоу зегьы ҟазҵо ауаҩытәыҩса… Сахнагацәеит сажәа. Ашәахсҭа зҿаз иԥшшәы иԥсахит, абжьас урыхә ду, ацқәа еиххәа аихац иҭагьыжуаз данынаҿаԥшы. Аха иагьа иҳәаргьы убри аҩыза дақәшәоит ҳәа дыҟамызт.

Нас, – ашәахсҭа зҿоу, иахь, ибжьы зегьы инараҳартә инеиҵыхны инаиргеит Ԥшьҟан Абрскьыл. – Иуҳәом ауп сыцқәын дахьугаз? – деиҭааԥшит иажәа аҭак иаҳауазар ҳәа, аха ашәахсҭа зҿаз иаԥхьаҟа иԥеиԥшыз идыруазшәа, ихы иқәыжь дгылан. – Ус анакәха иумаз абри аҩыза ԥсышьас. Шәигәыҵасны дҭашәыжь аихац! Даҿаҵахәхааит имлашьуа абжьас.

Ашәахсҭа зҿаз хыхьтәи имаҭәақәа леишәххәаны, аихац дҭарыжьырц дрыман рҿаныныpхоз, дыҳәҳәеит ишилшоз:

– Сҭашәмыжьын аихац. Саҿашәымҵан абжьас. Сара ишәасҳәоит аиаша!

– Шәаангыл, – иҳәеит Ԥшьҟан Абрскьыл. Ашәахсҭа зҿазгьы уи иаԥхьа иҽынкаижьит. – Сузыԥшуп, дабаҟоу сыцқәын?

– Сара соуп ацқәын дызгьычыз, – ибжьы хьамҭа зегьы инараҳартә ҿааиҭит ашәахсҭа зҿаз. Ихы ҩышьҭыхны иаԥхьаҟа игылаз рыбла дхымԥшылакәа, иажәа инациҵеит: – Аурысқәа шасыс дрысҭеит…

Алдыз-иԥа Ажьгьери Аԥшыцба, игәы ахаҳә кыдҳалазшәа еиҵаҕәҕәа игылаз Ԥшьҟан даанкылауа иара иҽазикит, ашәахсҭа зҿаз дҭиҵаарц. Уи агәыҩбара изцысит, ацқәын ибжьаӡра ари ауаҩ ихала иҟаиҵаз шусмыз.

– Сызуазҵаауа аҭак иашан иҟаумҵар, сара снапала аихац уҭасырԥалоит. Ухала уоума дымҵазырсыз ацқәын?

– Ааи, схала соуп.

– Изыҟауҵазеи уи уара?

– Ԥсҳәанаа ршьа мцхәны икамҭәарц азы.

– Ԥсҳәанаа рразҟы уара уус иалоузеи?

– Сара суаҩуп. Избоит аурысқәа аангылашьа шрымам…

– Амц уҳәоит… Уазыҟазҵада?

– Аурысқәа…

– Сара суазҭцааует, ҳара ҳҭәқәа рҟынтәи уазыҟазҭцада, аҷкәын имҭцарсра?

– Аӡәгьы, сара схала соуп, сара, сара…

– Еиҭа амц уҳәоит. Уара уи аҿыза зызбо ахы ухагылаӡам… Аиаша уҳәоу, мамзар аихац уҭасыжьуоу?

Ашәахысҭа зҿаз аихац ахь данынаԥш, аблақәа кәеицеиуа, асаса еиххәа иааихәаԥшит абжьас. Убасҟан уи деимнажәжәозшәа ибазар акәхап, дыҳәҳәеит еиҭа.

– Мап, мап сара акгьы схараӡам. Сазыҟазҭцаз Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар Абрскьыл иоуп. Иара иакәын исыцыз ҳара ҳанышәкуаз. Аҷкәын аурысқәа рҿы дааныжьны ҳаауан. Ԥшьҟан Абрскьыл, сыԥсы еикәурхозар, уҷкәын арахь деиҭамҭцасырсуеит.

– Дабаудыруеи уара Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар Абрскьыл? – иеааиқәкны дҭцааит Ԥшьҟан Абрскьыл.

– Уи дыздыруеижьҭеи акырҭцуеит. Ацәгьарақәа сара сакәын излаҟаиҭцоз.

– Аҷкәын дзышәҭада?

– Аинрал Кузнецов.

– Ишәеиҳәазеи?

– Уи иацәажәоз Ҳагьар Абрскьыл иакәын. Сара уахь сназышьҭуадаз.

– Аранаа-рԥа, ибжьы наиргеит Ԥшьҟан. – Мамеҭ-иԥа Ҳагьар иԥсы шҭоу абра дысзааугоит. Жәлары дшырбо ихәҭа дақәыршәатәуп, – нас икәшан игылаз рахь даахьаҳәын ус иҳәеит: – Суаажәлар, ишәҭоузеи ԥсышьас сыҿнаҭа ашә аҿыркыз ауаҿы?

Ар игылаз ааилаҭырит. Доусы иҭахын уи инапала дишьырц. Убри ала иуалԥшьа наигӡарц…

– Сара дысшьуеит, азин сышәҭозар, – уахьынтә игеит абжьы.

– Мап, уи дыкнаҳатәуп!.. – даҽаӡә дахьгылаз дыҳәҳәон.

– Дҭашәыжь аихац, абжьас деимҿнажәжәааит маха-маха, – рыбжьы гон гәыԥҿык.

– Шәеаанышәкыл, аруаа, – даарылаххны ибжьы наиргеит хҿык ирҿагылан аҳәа зҟьоз арԥыс. – Ари ахәымга схаҭцоуп ҳәа ихы ишьозар, амаҳагьара иҟаиҭцаз азы анцәа иҿаԥхьа

агәнаха ихихырц иҭахызар, хаҵала ихы мҩаԥигеит. Аҳәа ишәҭ, ҳаиҿагылан ҳаисып. Сишьыр доушәыжь, шәиԥхьыӡ иқәны, ауаа наиқәыжьцәо адәы дықәзааит. Дысшьыр, дцап иара иахьиҭыԥу џьаҳаным…

Арԥыс иихәаз игәы иахәеит Пшьҟан Абрскьыл. Рызегьы уи иихәарызеи ҳәа ианынхьаԥш, иара ихы ааирԥысит дшақәшаҳаҭу ала. Уиакәхеит, ашәахсҭа зҿаз иҿаԥхьа, аҳәа ныҵакьакьеит итыртыруа.

Ашәахсҭа зҿаз ихы иқәыжь дгылан, дхәыцуан. «Сагьтәитәыхны, – гәаныла иҳәон иара, – атәымуаа рхы сахьадырхәоз, ашәахсҭа сарганы ауаҩра сцәырӡны, абри адунеиаҿ уаҩшьрамзар акы саԥсамкәа сҟазҵаз ауаатәыҩса, ргәаҕ ухызгап уара аласба», – нас ибжьы ҩҭцаны дыҳәҳәеит иааигәа иҭакыз абжьас гәаан ианыхәаауа даҩызаха:

– Сара сыхиоуп, ҳауа џьаҳаным ицо уи абри аҳәа ауп изусу! – иҳәан, иаԥхьа иҵакьакьаз аҳәа ааиҵикәцәаан иҽырхианы даагылеит.

* * *

Аҭаҳмада иԥсахы еилашәеит, сыбла ишабоз ихиҿы аҽаԥсахра иалагеит. Иҷкәынра данҭагылаз еиԥш, ашырҳәа дҩаҵҟьан, иблақәа ҭыҵны ицо, ашәхсҭа зҿаз иакәушәа иҿагылаз, саԥхьа алеиҩеира далагеит. Изцылаз имч нихирц иҭахызшәа, имахашьаха аҽарххон. Акәԥара дазхиазшәа иҽыҟаиҵон. Уажәрааӡа адгьылаҿ итәаз иакәӡамызт уажәы саԥхьа игылаз ауаҩы дзеиԥшыз.

Агәы иақәӡам ажәра, ашьамхы ауп ихәарҽхо акәымзар. Шәышықәса инарҭысхьоу ауаҩы, хақәиҭрак имбаӡакәа абри адунеи иаҩнахыз, ахақәиҭра азыҳәан иахьагьы ихы деигӡомызт. Пыҭрак ашьҭахь еиҳа иҽааирҭынчит. Нас иажәабжь анагӡара дналагеит днатәаны:

– Акыраамҭа еидшылан аҳәала аибашьра иаҿын аҩыџьагьы. Ашәахсҭа зҿаз иагьа маана ҟаиҵаргьы, арԥыс иаҳәа дзацәцомызт. Ибон арԥыс дшизымиаауаз. Нас аҳәаҟьара дааҟәыҵны ишьҭахьҟа днеиҭаԥан, «шәықәынҵәааит шәыд-

гьыл, шәиԥхьыӡ шәыҟәзааит», – иҳәан, иаҳәа иикыз ихәда инаҵшьны иҟарҟы ааԥижәеит. Ала цҳа аныршьлак, ашьапы аӡарҵәи ахаҵаны иҟәшьны атыша иштарыжьуа еиԥш, дганы тышак дҭажьны анышә иҟәрыԥсеит. Ар реилыҵра ишаҿыз ауп аҳәаахьчаҩцәа ҽырххыла ишааиз.

– Ашәҟәы аурыс еинрал иҟынтә, – иҳәан, дынҽыжәаԥан, Ԥшьҟан Абраскьыл иахь инаирххеит иааиз руаӡәы.

– Алгыды Аранба уаԥхьа! – наидиҵеит Ԥшьҟан.

Махаз-иԥа Алгыды ашәҟәы аахыртлан, урысшәала иҩыз ԥсҳәаа ҳбызшәа еиҭаган аԥхьара далагеит:

«Ԥсҳәанаа рхада Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл, избоит уаажәлар шҭаурхо. Умаршә куа иунысҵаз ажәа удумкылеит. Уара иуҭахуп ашьа кауҭәарц, сара мап. Сара исҭахым уаажәлар рнырҵәара, уҳәаакәа рыцҟьара. – Исҭахым сыбзарбзанкәа рхы рханы ахысра уаԥсҵәык азна иҟоу уаажәлар рахь. Арахь уара иузеилкаауам, сара сдәыҟәлар саанызкыло мчы шыҟам... Ухаҿы ухшыҩ ааирц, сшыгәнаҳоугьы, шасыс изгаз уҷкәын Петербургҟа ддәыҟәсҵеит. Мышкызны, уара уԥсадгьыл даҭахыми хара ихәыцуа, зыжәлар аӡыблара иалашәар хшыҩла иалызгаша анапхгаҩы. Ухәыц, уаҳҿамгылан. Зегьакоуп Урыстәыла анапаҵаҟа иҟалароуп, Кавказ зегьы еиԥш, уара Уԥсҳәатәылагьы. Аинрал Кузнецов».

Еиҭанаиҟәлашьцеит Ԥшьҟан Абрскьыл.

– О, Анцәа, – иҳәон, гәаныла дахьгылаз иара. – Исыҭ амч, сыжәлари сыԥсадгьыли рыхьчаразы.

Иагьиоуит амч иара уа. Анцәа ду, ҳара Ԥсҳәынаа Аԥсадгьыл бзиа ҳаҭан, ҳагьаҟәирӡит, гәымбыл џьбаралагь дҳазныҟәеит. Ԥшьҟан игәы ааиҟәҳәалан ахаҳә шкәакәа дзыҟәгыланы ир дахьрацәажәалоз ашҟа дҩхалеит.

– Ԥсҳәанаа реибашьцәа! – ибжьы нырцә-аарцә асаркьал еиԥш абахәҟәа иаарныҩыз, зегьы ираҳауан иагьа ихараны игылазаргьы. – Сара абшьҭамҭала шәара санышәхагылоз ишьҭасҵеит аҭоуба. Уи сыԥсы ҭанаҵы еилазгараны сыҟаӡам. Аурыс хәынҭҟар игенералцәа даҽа хәымгарак азыруит хара ҳаԥсадгьыл. Имҵарсны иргаз сыҷкәын, шасыс Петербургҟа

ддәықәырҵеит. Мышкызны Псҳәана напхгара риҭарц дара ишырҭаху. О, мап, сашьцәа. Уи аҩыза ҟалашьа амаӡам. Аурысқәа ирааӡо Псҳәан напхгара изаҭом. Ҳара анашьҭа дҳахәарҭам. Сара сакәхааит аҵыхәтәантәи Абрскьылаа ҳашьҭамҭа, псҳәанаа рнапхгараҿы. Саныԥслакь ашьҭахь усҟан ажәлар ирусуп дара ирхадыргылаша. Сыԥсы ҭанаҵы урҭ сшьлоит, инсырҵәоит, суаажәлари сыԥсадгьыли рхақәиҭра азыҳәан.

Ажәлар ракәзар дыдраҵас ажәҩан аҟынӡа рыбжьы гон, «уҳагымхааит» ҳәа.

* * *

Еиҭа иажәабжь уа иаанкылан, ашьацра иларшәыз ичабра ихиҿы ааларбан икәа инҭеиҵеит. Сара снацәкьарақәа иааԥсаз, рыԥсы дсыршьарц сҭаҷкәым раҵәо, нас еиҵыхуа сахьаҿыз гәеиҭан дааԥышәарччеит, илахь иеиқәыз иаанубаалараҭәы.

– Уара уқәлацәа ракәын шәышықәсала аҳәа кны ҳзыхьчоз, – аҽыԥныҳәа, насыҭан, иаарццакны иажәабжь дналагеит. – Уи ауха зегьы реиҳа ихьамҭаз ҵхын Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Пшьҟан изыҳәан. Илаҕырӡқәа рцымхәрас, абааш икыдыз ацәашьы шәпа ду иацрыкәкәоз акәап-сапҳәа ашьапаҿы иахькаҭәоз дахәаԥшуа дгылап иара, иҷкәын дымцақьоуқьадха диҕрагьыжьуа. Аха ииҳәаз ҳәан. Ахра дуқәа рҭыԥаҿ иахьгылоу рышьҭахьҟа ихьаҵра аиҳа дхьаҵуамызт. Ааи, дад, зны-зынла ҟәышрыла ахьаҵрагьы аҭахуп, уаҵәы ууаажәлар ԥхьаҟа иугарц азыҳәан. Убри ахьамҵра акәзаргьы ҟалап сара сқьаԥҭахьчаҩын абри атәыла сзаххалаз.

Ашамҭахь ианынеиха ауп иԥҳәыс даналҵ. – Илхашҭыз акы лгәалалыршәарц лҭахызшәа, аҭӡамц дынкыдԥшыла-аакыдԥшыло илхагылаз рахь дҵааит:

– Данаҟаи избахә ҳәа акыр шәаҳахьоума? Илыкәшан игылаз аӡәгьы ҿимҭит. Ҳәашьа рымамызт, Данаҟаи Урыстәылаҟа дышдәықәырҵаз. Лара урҭ рҿымҭра еиҳагьы дацәшәан, дҕьаҵәыҕьаҵәауа деиҭаразҵааит:

– Ҽеик ыҟамзар акәхап, убри азоуп зҿышәымҭуа.

– Ааи, иҽеим ҳусқәа баргьы саргь, – иҳәеит ашә аартны иааҩналаз Ԥшьҟан Абрскьыл.

* * *

Аԥша ҳашҟа иасуаз, арҩаш абжьы иҕәҕәаны ииаанаго иалагеит. Махьалгьы ииҳәоз смаҳар ҳәа дацәшәазар акәхап, ацәажәара дааҟәыҵны арҩаш ашҟа илымҳа нкыдҵан даӡырҩит. Иашаҵәҟьан, арҩаш абжьы еиҳа идухеит аԥахьа аасҭа, ҳаицәажәара иаԥырхагахоума уҳәаратәы. Аԥша асра анеихсыҕь, сара сахь даахьаҳәны ус иҳәеит:

– Иубоума, ԥша хәҷык аасын, ҳабжьы еигәнымыҩуа ҳаартәеит. Аԥша ду анасуа ҳашԥаҟанаҵо ҳарҭ амилаҭ хәыҷқәа!?

Махьал Ҭафыкь-иԥа Абрскьыл, ҵарауаҩык еиԥш, аԥсҭазаара азакәанқәа зегьы елфаҷа идыруан. Уи иара аԥсҭазаара ахаҭа инарҵеит. Зны деинҭәылан дзааӡаз, нас дзырканӡаз. Аԥша ҳашҟа асра ианаҟәыҵ, арҩаш ашьҭыбжь аԥсаҵлақәа реихашьшьыра иналаба ицеит. Амзаша амра зықәшыз афҩы лаҳалаҳауа ҳакәша-мыкәша инкачит. Аҭаҳмада хьамҭарак дызҵаз даатҵыҵызшәа дласкәантраӡа дааҟалан, иажәабжь аҳәара дналагеит:

– Аҷкәын иԥсы ҭоуп, аха ҳара ҳзыҳәан дыԥсит акәымзар.

– Ишԥа «дыԥсит»?! – абааш дныҩныҵәааит лара. Ԥшьҟан иԥҳәыс лыҵәаабжь игәы аҟаҵәыҳәа инлаҟацеит.

– Дыԥсит, избанзар, Петербургҟа дыргеит шасыс. Алу дақәгылоушәа лхлахаҵ аагьежьын лхы ахчы инылаҳаит. Азныказ гәырҩак, хьаак лымамшәа, деиқәпата, ари адунеи даԥырҵуама уҳәаратәы дааҟалеит. Пыҭраамҭак ус дықәиан лҽмырҵысы. Иаргьы абааҩныҵҟа иҩназ аҳауа хьамҭа изхомызт. Иԥҳәыси иареи рыбжьара ацәажәара хьамҭа ҟамлар ҟаломызт. Заанаҵ идыруан уи илҭараны иҟаз азҵаарагьы. Ԥшьҟан иԥҳәыс наӡаӡа дицәыӡыр ҟалон. Иара убас иагьыҟалеит. Лара хәашабга, гәырҩала аамҭа азыԥшра злымшаз аӡәы лакәхеит убама, лаџьал злаз азҵаара лҭиит.

– Ииаахтны исаҳә, ҳаҷкәын изы ииҭахузеи аҳәынҭқар?

– Пҵхәан ахәаақәа раарта. Ҳауаажәлар тәыс рыҟаҵара азин иҭара.

Дхаҳәыршәырахеит Пшьҟан ипҳәыс Ахсал-пҳа, лгәы аҵанӡа илҭаҳаит. Лыблақәа аш хылазшәа. лааигәа-сигәа акгьы лбарҭамызт. Апсцәаҳаи лареи аизааигәахара иаҿын. Уажәшьҭа ҽеик шылмаҳауаз шылдыруазгьы деиҭаиазҵаауит лара:

– Нас уара угәы иҭоузеи?

– Сара сзыҳәан Пҵхәани уи аҳәаақәеи иреиҳау акгьы ыҟаӡам адунеи аҿы.

– Ҳаҷкәын? – дныҩныҵәааит ипҳәыс.

Лыҵәаабжь аҭӡамцқәа ирныҩуаз ааиқәтәааанӡа ҿымҭ дгылан Пшьҟан. Нас ипҳәыс лыҵәаабжь иара уи ала дааникыларц инақәырҭәаны ус иҳәеит:

– Аҷкәын, Анцәа дҳаиҭан, Анцәа дигеит... Сара уи Сыпсадгьыл сзихҭынҵом.

– Сзыхурҟьазеи нхаҩ ҭыпҳак, сыгәнаҳа узымгааит, – лҳәан, лыпсы налылшәашәан лиарҭа дныилаҳаит. Уиакәхеит, абри адунеиахь уаҳа дхьампшит лара хәашабга. Лыҷкәын заҵәы лхы наиқәылҵеит. Ашамҭаз иаалхыҵит лыпсы. Абасала, дад, Ҳаҭажәыҟәа-ипа Пшьҟан Абрскьыл идунеи абгара иалагеит. Ус ауп ишыҟоу апсҭазаара. Ашьхагәаара еинҭәыла ианықәгылоу иаҩызоуп ажәларгьы. Аҕьыч напыцәгьа шьхымзак нарылган ианигалак, егьырҭ зегьы ныќәӡаа ицоит шықәсык ала. Убас ҳахьит пҵхәанаагьы. Ҳабзиахәӡа ҳадгьылаҿ ҳшынхоз, хыла-гәыла ҳлеиларҵеит. Ашьҭахь ҳашнеиуаз зынӡаскгьы ҳақәӡааит. Иубоит уахьалапшуа нырцә-аарцә ақыҭақәа, лҩацкгьы џьара иҩеиуам. Ибгахьеит хҵангәарақәа. Хаҳәмзар ара акгьы шаҳаҭра сыцнауам. Саргьы аҵыхәтәантәи сымшқәа сырзыпшуп ишубо. Уара уласықәымшәаргьы адамра иҭазгалон жәларык рҭоурых.

* * *

Ишьапы ааиҵихырц дҩагылан апсара дныҵалеит. Уажәыуажәы ажәҩан даҵапшуан, амра ирласны ицәҭашәар ҳәа дацәшәозшәа. Мамзаргьы иажәабжь далгаанӡа ихәлар, сара

сасык иаҳасаб ала сахьириаша ахьимамыз даргәаҭеиуазу, ирласны даагьежьын, иҭыԥаҿ днатәаны иажәабжь анагӡара дналагеит:

– Ахымш рзы иԥҳәыс дижит, Акәыцьмаҟәа рыԥсҭа ахахә шкәакәа авараҿы.

– Избан аҟыҭахь дзимгаз? – сҵааит сара.

– Ицәа иалашәазар акәхап аҭыхәтәаны иҟаларан иҟаз. Уаамыццакын, убригь уасҳәоит сара. Махаз-иԥа Алгыды Аранба аиҿамсҟәа иман. Ԥсҳәан ахи аҭыхәеи жәантә дахысит, аха џьаргьы димԥыхьамшәеит ала ԥынҵа икылҟьаз жәларык нзырҵәаз, Ҳагьар Абрскьыл. Ԥшьҟан, иҷкәын абас имыхьызҭгьы еиҳа ауаӡы инапаҿы дааигар ҟаларын. Убринахыс даапкит, дҿаҳәатәхеит. Аурыс ир иҳәаа иазааигәаз дӡарыжәлан ицҟьашәҟьа иҟәиҵеит. Аинрал Кузнецов ауаӡы диниҵахит, аха уи ихахьгьы иааимгеит. Ианамуӡа аинрал аӡыцьагь рхала реиԥылара еиҿикааит.

Адәы ахи-аҭыхәеи рҿы иаангылеит ԥсҳәааи аурысҟәеи. Рхаҭарнакцәа неиԥылеит заанаҵ ирхианы ирымаз аҭыԥаҿы. Иааихырхәан доусы рҭыԥҟәа рҿы инатәеит.

– Уара ууаажәлар бзиа иумбозаап, Ԥшьҟан Абрскьыл. – иҳәеит аинрал дшынатәаҭҵәҟьаз.

– Сара суаажәлар бзиа изымбозҭгьы, уажәшьҭа тәыс иҟашәҵахьазаарын шәара.

– Уброуп уахьӡашьоугьы ԥсҳәанаа рхада...

– Нас, иуҳәарц уҭахума, егьырҭ ажәларҟәа шәнапаҿы иаажәгазтәысиҟашәымҵаӡеитҳәан.Рҳәаакәеирбаагәаракәеи шәмыцҟьаӡеи? Абжаӡык амшын ихышәҭәҳәалаз Ҭыркәтәыла анҵәара иаҿуп. Рыԥсадгьыл ианыӡааит аубыхаа. Урҭ ахьахышәцаз, шәгарнизонҟәа шәыргылеит, Кавказ Амшын еиҟәаҿ шәшьапы шәырҕәҕәаарц. Аԥсуааи адыгаҟәеи рыбжеиҳараӡык рыԥсадгьыл иалҵны ицеит, ҭыԥ анрышәымҭа. Иаанхаз, шәҳәатәы хазымҵаз Сибраҟа иахыжәгеит. Аурыс солдаҭцәа ҳанацәа рхы иадкылан ицәҳауеит. Ҳара ҳаҕацәаҭәҟьагьы иан лыхьӡала иахәҭам ажәак ҳҳәаӡом. Ламысла ҳаиԥшым,

чеиџьыкала хаипшым, ҳуаӷрақәа зынӡаск ихаз-хазуп. Нас изаасыртрызеи шәара шәахь сҳәаақәа.

– Иџьоумшьаӡои, Пшьҟан Абрскьыл, уара иумоу ар раҵкьыс хәынтә еиҳаны измоу сара, схы ларҟәны сахьуацәажәо?

– Сара уи џьасшьаӡом, избанзар, ара сара саҵкьыс уара узлеиҳау ҳәа иҟоу ухыԥхьаӡара ахьырацәоу ауп. Агьырахьҟа, анцәа ауаатәыӷс зегьы ҳаиҟараны аԥсҭазаареи Аԥсадгьыли ҳзишеит. Иҟалозар, уи ҳақәиҭызааит. Ҳара иааҳакәыршан инхо ажәларқәа ҳармыхәозар ҳарԥырхагам.

– Аԥсҭазаара ааҟалеижьтеи изакәанны инхеит иахьа уажәрааӡа акы. Еиҳау еиҵоу дихылаԥшырц азы. Ҳәара аҭахума еилибакааны.

– Изеилибамкаар? – аинрал иажәа днаԥыӷлеит Пшьҟан.

– Усҟан еиҵоу еиҳау иахь дмиасыр ҟалом, хаала акәу мчыла акәу, ишакәхалакгьы.

– Сара хаала уара уахь аиасра сгәы иагьҭам. Суаажәлар зегьы ақәсҵозаргьы сҳәаақәа шәзаасыртуам. Ҳанҵәозар зегьы ҳанҵәааит ҳҭәызар ааста, – иҳәан, дцарц дӷагылеит.

– Уҷкәын иӡбахә узаламцәажәоузеи? – аинралгьы деилашәаны дӷагылеит.

– Сыҷкәын шәилгеит, дышәшьит. Уи сара сзыҳәан уажәшьҭа иԥсхьоу аӡәы диӷызоуп.

– Уҷкәын ҳилмгеит, аха аԥсҭазаара ду ахь дкылаагоит. Уи академ корпус дҭеиҵеит иара иаҳаракыра. Ужәлар уара иумыҵамӡыкәа аӡәыр даанхозар, урҭ дырҭахуп иҟәышу, хара ихәыцуа анапхгаӷы.

– Шәара ишәырҟәышуа, ҳара напхгаӷыс дҳахәарҭам, – ҳәа иажәа аинрал инеиҿажьны, иӷызцәа ахьгылаз ашҟа иҿынеихеит Пшьҟан.

– Шаҟа хара ахәыцра угузеи, рыгәнаҳа уқәшәааит узхагылоу ауаа, – иҳәан, аинралгьы дааҳәны иӷызцәа рахь днеит.

* * *

– Исыздыруам, дад, ишуасҳәаара, аха ахеиқәырхара аҟәышра аҭахызар акәхап. Ас акәу анс акәу, ҳара ҳаипшҵәҟьа аӡәгьы

даламӡитусҟантәи ацәқәырԥа. Иаснагьажәлартәны изыҟалом. Усҟан ҳаиқәхазҭгьы ҳадгьылаҿ, иахьа зегьы ирзыҟалаз ҳаргьы иаҳзыҟамлоз. Аха ицаз цеит, уи рхынҳәышьа амам. Анцәа уақәимыршәааит, сыцкәын. Адунеиаҿ ахьаақәа иреицәоуп ақьаԥҭа хьаа.

Пытраамҭак иԥсы ааиҭеикырц иҽааиҵыхны адгьыл днықәиеит Махьал Абрскьыл. Уи идгьыл даныкәиоз изааигәаӡаз ицәеи-ижьи дадушәа игәырҩақәа неихибаҳәан, адгьыли иареи еизаанхон. Ацәарҭа бымбыл иаҩызахон адгьыл тата. Ашьац афҩы иуаажәлар рыԥхӡы еиԥш иаҳауан. Агарашәеиԥш акәын илымҳа иштаҩуаз аԥша ҟәанда иасуазгьы. Ус сгәы иаанагон сахьиҿаԥшуаз. Избанзар, убас дыҟазарц сҭахын азыҳәа. Аха иара игәы иаанагоз здырхуадаз уажәы. Ҿиҭуамызт, игәы ҩарханы ажәҩан даҵаԥшуан. Сара сихатәан ҿымҭ-ԥсымшьҭ, иаасеиҳәаз ажәабжь иҵегь инеиҵыхны ақьаад ишаныстәара сазхәыцуа. Ԥсҳәанаа рҵыхәтәы иаԥеиԥшыз ҭоурыхла ишыздыруагьы, ишырԥеиԥшхаз акәын исзымдыруаз. Уи аҵыхәтәанынӡа инаигӡарц дҩықәтәан, ацәажәара дналагеит:

– Уара иуҭахызар акәхап еилукаарц Маҳмеҭ-иԥа Ҳагьар Абрскьыл илахьынҵахаз? Аиаша уасҳәап, сара уи иӡбахә салацәажәар сҭахӡам, аха иааркьаҿны иуасҳәо абри ауп, аурысқәа рҿы иҽыҵәахны дшыҟаз Алгыды Аранба иуааи иареи дымҵарсны дыргеит. Аӡәгьы издырам Ԥшьҟани иареи реицәажәара атәы. Сан рыцҳа илхашҭу иларымҳәоу здыруада, аха илҳәаз уи ауп, иԥсы шҭаз аҽы дацраҳәаны дықәыршьызаап. Нас џьара дганы тышак дҭарыжьит. Џьаҳаным иҭыԥхааит, длан, лаҵас дыржит. Амыцхә ажәа узасыршьуазеи, убринахыс иҵит жәаха шықәса. Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл иуаажәлар дырхагылан дбаҕьаӡа. Аурысқәагьы рҽаанкылан иҟан. Уеизгьы-уеизгьы ицәгьараз акагьы ҟаиҵомызт. Ԥшьҟан иҷкәын ишҟа игәы ирҭынчит, шамахамзар дагьилацәажәомызт. Иԥсы ахьҭаз деикәануазар акәхарын. Аха ашьҭахь изыҟалеит, иареи ҳауаажәлари зқәымгәыҕуаз ахҭыс...

Акадет корпус далгеит Данаҟаи, аурысқәа Данил ҳәа зыхьӡ рыԥсахыз. Дҿарԥшыган, дыхьӡырҳәаган, ааӡара бзиа иман. Аинрал Кузнецов Петербург даныҟаз иақәшәеит уи ахҭыс. Аҳәынҭқар дрыԥхьеит аӷыцьагы ишҟа.

– Уара иудыруеит уаб ишҟа имаршә хахьоу, иареи ҳареи хаала ҳаинааларц, аха иуам. Иуааҗәлар ҭаирхоит иԥагьара иахҟьаны. Ҳара Кавказ иқәынхо аҗәларқәа рықәцара ҳашьҭам. Ҳҳәатәы хаҵаны иаҵагыло дҳахьчоит. Уца утәылахь. Уалага уаб унапаҿы иаагара. Аӡәы иҵыхәала шәуааҗәлар ҭашәмырхан. Ар шаҟа ҳҭаху уа Кавказ иуоуратәы иҟасҵоит. – Нас аинрал иахь даахьаҳәны дҵак аҳасаб ала ус иеиҳәеит: – Аинрал Кузнецов Данил Абраскьыл ҳара ҳганахь ала цхыраарас иҟоу акы игумырхан. Еиҭасҳәахуеит. Ԥсҳәанаа рразҟы уара унапы иануп, Данил Абраскьыл…

– Сақәшаҳаҭуп, – иҳәеит, аҳәынҭқар иаԥхьа иҽеидыԥсалан дахьгылаз Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл. – Саб дысзыӡрӷыр абзиа, дысзымӡырӷыр усҟан дсытҟәаар акәхоит. – Ԥыҭрак иҽааникылеит, иҳәару-имҳәару ҳәа длакӷакуа. Аха уи имҳәар ада ԥсыхәа имамызт. Иаб дитҟәаны иҟалаӡаргьы, уи иразҟы аӡбара иара дшақәиҭымыз идыруан аҟынтә иаҗәа наигӡеит: – Аҗәа суҭоума, уара уаҳаракыра, саб дыкнаҳан дшумшьуа, ма Сибраҟа дшахумго?

Аҳәынҭкар ари аӷыза азҵаара дақәгәыӷуамызт. Азныказы дааилашәеит, аха имӷаԥигоз аус даназхәыц, ус иҳәеит:

– Сара исҳәаз наугӡозар, уара иуҳәазгьы сақәшаҳаҭуп, – иҳәан, иаҗәа уа иааҿахиҵәеит аҳәынҭқар.

* * *

Еиҭа мачҡ даатгылеит аҭаҳмада аҗәабжьҳәаӷы. Уи иблақәа ааихмырсыӷьӡакәа иаԥхьаҟа дыԥшуан, дыззыԥшыз ицәаара ибазшәа. Даагылоума уҳәартә иҽыӷеиҵыхны игәиҽаниҵеит. Аха уи цәалашәаран, уахьынтәи аӡәгьы даауамызт. Иара иаснагь игәы иҭыхоз, иӡхьаз иуааҗәлар рхынҳәра дахьазыԥшыз акәхарын ус зыҟаиҵоз. Иара саргьы снаԥшит уахь, аха сылаԥш ахьынӡаназоз еималахьаз амӷа аӡәгьы

данымызт. Ҩnытҟалатәи игәыӷра неиқәаҳаит Махьал. Уи амҩахь аԥшра днаҟәытцны сара сҿаԥшра далагеит. Зны џьара сибахьаны, ицәыӡыз сигәалаиршәарц иҭахызшәа акәын ихы шымҩаԥигоз. Саргьы ихиҿы ианыз ацәаҳәақәа иӷлазшәа збахит. Иҟаларын ирыцлатцәҟьазаргьы, уи амҩаду ахь ибла ҭырхаха иԥшра изааннажьуаз агәырҩа шаҟа ихьамҭаз ала. Уажәы уаанӡа дшыццакуаз еиԥш дыццакуамызт, иажәабжь анагӡаразы. Цәалашәарак иман. Уи даналгалак ашьҭахь иԥсҭазаара уа иааҿахтцәошәа.

– Ҳәашьа сзаҭом, Пшьҟан-иԥа Данаҟаи, аурысқәеи ҳареи иҳабжьаз аҳәаа даахысны Псҳәан даналала атәы. – Ацәажәара дналагеит Ҭафыкь-иԥа Махьал. – Уи ифицар маҭәа ишәыз ишәыхны ҳара ҳтәала иҿеилеиҳәазаап. Абџьар акәзар ишьҭимхит. Дцон амҩа ианыршәлан. Иԥылоз аӡәгьы диазтцаауамызт иабдахьыҟоу ҳәа. Иҭахымызт макьаназы ихы цәыргигарц. Абри соуп ҳәа иҳәар, иашан дырзеилымкаар ҟалон иуаажәлар. Убри аҟынтә дцон иқәхәлаанӡа Псҳәан агәахьы ихы рханы. Уи илаԥш изрыҟәгомызт ишьхақәа. Урыстәылаҟа данырго3, дзыдҿаҳәалаз аҿы уардын наскьацыԥхьаӡа, иаҳаиаҳа иблақәа ирцәыӡуан ишьхақәа. Уажәы ԥхьа дцацыԥхьаӡа иааигәаны ибла ихгылоит. Урҭ рыԥхара, рыԥшра ҟәымшәышә дышьҭԥааны дрыман ԥхьа ицоит.

Иаҳауеит ана-ара иуаажәлар рыбжьы. Алҩатцәқәа рыфҩы иԥынтца иҭасуеит. Дахьынаԥшааԥшуа ибоит иара изааигәоу, изгәакьоу аҭыԥқәа. «О, Анцәа срыцҳашьа, – иҳәеит иара дышнеиуаз даатгылан, ибла ҭаа иаԥхьа адәҳәыԥшаҿ ихәмаруаз ахәыҷқәа дрыхәаԥшуа. – Исылшарыма шәара шәыхьчара абри аамҭа цәгьа иҟоу шәаламырӡкәа? Шәышԥасзыҟалари шәара мышкызны, иахьа знапы шәытцахҩан шәаазго саб дахысҳәар? Саҭоумтцан, Сыԥсадгьыл, иалысхыз амҩа азыҳәан. Уи амҩа ада уаҳа еиқәырхашьа умам уажәазы, – иҳәан, адгьыл днагәӡын даныҩагыла ауп иаԥхьа игылаз аԥҳәызба дангәеиҭа.

– Узусҭада уара, анцәа ишьапҟны ҳадгьыл иагәӡуа? – дтцааит аԥҳәызба лхаан илымбац ауаҩ ишҟа.

– Ари адгьыл саргьы истәуп, – аҭак нықаиҵеит Данақаи.

– Уабантәаауеи, насгьы уабацои? – цқьа деилылкаарц лҭахын аԥҳәызба.

– Харантәи сааует, харагьы сцоит, – иажәа ааиркьаҿит Данақаи Абраскьыл.

Дызусҭаз ахьлеимҳәаз аалгәамԥхакәа деиҭаиазҵааит аԥҳәызба:

– Избан узусҭоу ззумҳәо? Иқалап цәгьарак уурц азыҳәан ҳтәыла уалалазар?

Аԥҳәызба лажәақәа игәы иалақацеит Ԥшьқан-иԥа Данақаи. Иԥсадгьыл ишьапы макьана цқьа иқәимыргылац, арахь аҽыԥныҳәақәа ирҭо иалагеит. Аха игәгьы иахәеит абас иқәыԥшыз аԥҳәызба агәҽанызаара ахьлымаз. Убасқан лымкаала днаслыхәаԥшит иара. Дзықәгылаз адгьыл аԥхара инаҭоз аҵкьыс инаижәлеит дааиижьҭеи цәанырран имоуцыз акы. Аԥҳәызба лыблақәа рқынтәи иаалышьҭуаз ашәахәақәа дааилышьны дҿархәазшәа дааҭыслымхеит. Убасқан, иԥсадгьыл уажәраанӡа иблахкыгаха дызхәаԥшуаз, ибла иамбацыз ԥшшәы ссирк аанахәазшәа иаԥхьа аалашеит. Дзықәдырӡхьаз идгьыл ицәагхахьаз абзиабара иаразнак инхаҭәаан, зхы иақәиҭу ашьабыста еиԥш, ишьамхы ҵарӡа даақалеит. Изааигәаӡаз, зда дхәарҭамыз ԥсҭазаарак дынҭанагалеит.

– Избан, узусҭоу зумҳәо? – деиҭаиазҵааит лара, аԥахьа даниазҵаа аҭак ахьлимҭаз аахьымӡҕшьаны.

– Исымҳәаахьеи Ԥсҳәантәуп ҳәа, – иҳәеит, лыбла ԥшӡақәа ибла рзақәымго. Нас иаргьы иналиҭеит азҵаара: – Ишсабҳәара, бара бызусҭада?

Лара дызусҭоу, насгьы дахьынхо наиалҳәар, иаргьы ишԥаимҳәари ҳәа дааигәырҕьан, уи изҵаара дазыԥшызшәа иаразнак аҭак қалҵеит:

– Сара с-Ҵышә-ԥҳауп, Хьыбла сыхьӡуп, Ҵышә Мақьҭаҭ аԥхьарца арҳәаҩы, алашә иԥа иԥҳа соуп.

Ҵышә Мақьҭаҭ иӡбахә бзиан идыруан Данақаи. Раҭынраҿгьы акырынтә дибахьан. Аԥхьарца гәыҿкаага иаирҳәозгьы дазыӡыҩрхьан. Убасқан игәы иҭеикит дызқәыз амҩа алҵ-

шәа азы уи алашә диазҵаарц. Дызқәитҵо амҩа еиликаарц. Иабжьиго дназхәыцырц.

– Аҩныҟа снабгар ҟамлари, сара исҭахуп бара бабду дызбарц.

– Бзиала шәаабеит, саргьы исҭахын аҩныҟа шәнасыԥхьарц.

Амҩан аҩыџьагьы ҿымҭ еивагылан инеиуан. Лара уаҳа даҿа зҵаарак иҭара лзыгәаҕьуамызт. Иара уажәы дзызхәыцуаз, иаби иареи реиԥылара шыҟалашаз акәын. Аӡыршы иацәшәаны амца иалаԥалаз диҩызан.

Абарҵаҿ дтәаны акалаҭ ашышра даҿын Ҵышә Мақьҭаҭ. Уи иблақәа ишырымбозгьы, акалаҭ ишышуан аӡы ҭауҭәар икылымсуа. Агәашә абжьы шаагаз, ихы ҩышьҭыхны уахь аԥшра далагеит. Уи илымҳа злаҵарыз ала иаразнак еилиргон ишҟа иааиуаз аӡәы иакәу гәыԥҩык ыҟазу. Ашьапышьҭыбжьқәа ааигәахо ианалага, дҩагылан илабашьа ахькыдгылаз иаакыдхны даарзыԥшит.

– Асас даҳҭоуп, – лҳәеит Хьыбла.

– Асас бзиала даабеит, – иҳәан, иимбоз ауаҩ ишҟа инапы наирххеит Мақьҭаҭ. – Аҟәардә баах, Хьыбла.

– Бзиа убааит, абзиара узыҟалааит, утәа узгылоузеи, – дихӡыӡаауа диртәарц дналагеит Данаҟаи Абрскьыл.

– Ҵаара ԥхашьарам узусҭада, дад, уара? – дҵааит Мақьҭаҭ.

– Анцәа ду ҳазшаз аԥсҭазаара ҳазҭаз, иагьҳамызхуа, – хрыжь-хрыжь ацәажәара дналагеит Данаҟаи Абрскьыл, – сара сирманшәалеит, Ԥсҳәан еицырдыруа ауаҩ иҩны сахьақәшәаз. Сара иџьамыҕәацәгьоу амҩа санысит. Уи аҵкьыс еицәоу амҩа санысроуп аԥхьаҟа. Хаҭала гәнаҳак ҟасымҵац уажәраанӡа, аԥхьаҟагьы сыҟам. Анцәа ду илыԥха сымазар, уара Алҵышә Мақьҭаҭ, еицырдыруа уаҩ нага, зыԥсадьыл зыбла лашара ақәызҵаз амҩа хара саныкәлоз инаркны сгәы иҭаскит раԥхьа уара снауацәажәарц. Хшыҩк насуҭарц. Агәнаҳа ҟасҵозар сацәухьчарц. Аиаша ҟасҵозар садубжьаларц. Анцәа ду имч ала уиебга-узҩыда саԥхьа утәоуп. Ус анакәха, макьана иԥымҵәац ҳара ԥсҳәанаа ҳаԥхьарца арахәыц. Сара ибжьаӡыз Ԥшьҟан Абрскьыл-иԥа Данаҟаи соуп.

– Иа, Анцәа срыцҳашьа!!. – ибжьы наимпытҟьеит алашә Мақьҭаҭ. Дахьтәаз дҩагылан дпаҭхалеиуа Данаҟаи ишҟа иҿынеихеит. Пыҭраамҭак урҭ аҩыџьагьы еигәыдибаҳәҳәалан игылан. – Ари уара уоума, уанаџьалбеит, уара уоума?

– Ааи, сара соуп Пшьҟан-ипа Данаҟаи Абрскьыл, зыпсадгьыл иацәдырӡыз, Урыстәыла ааӡара зоуз, зуаажәлар рразҟы зыӡбарц уахьынтәи амҩа иқәлаз.

– Иаанагозеи суаажәлар рразҟы сыӡбарц, уахьынтәи амҩа иқәлаз ҳәа иуҳәаз?

– Сара уара уахь сымҩахыҵит, – иажәа дналагеит Данаҟаи, – сеилукаап, хшыҩк насуҭап ҳәа.

Апхьарцарҳәаҩы алашә илымҳақәа ааҵархеит, ихгьы ҩышьҭихит, сара сыхиоуп, уара иуҭаху узҳәозар ҳәа аанаго.

– Сузыӡырҩуеит.

– Ҳтәыла Псҳәаан ашәарҭа иҭагылоуп. Иахьа акәымзаргьы уаҵәы аурыс ҳәынҭқар инапаҿы иааигоит. Усҟан иҟалоит ашьакаҭәара, ҳажәларгьы акыр шықәса ауӷә изаҵымҵуазар акәхап.

Игәиҽаниҵеит Алҵышә Мақьҭаҭ. Данаҟаи Абрскьыл ҽеик игәы ишҭеимкыз ицәа иалашәаны. Данаҟаи иажәа алгаха имҭакәа днеипыххылан диазҵааит:

– Уара угәы иҭоузеи, нас?

– Псҳәанаа реиқәырхара…

– Уи шпа? – алашә илабашьа иҽыҩнаҵаны иҽҩышьҭихит.

– Аурыс ҳәынҭқар иҳанаижьыз рацәоуп. Егьырҭ Кавказ иқәынхо ажәларқәа зегь инапаҿы иааиган ҳара ҳхала ҳшаанимыжьуа агәра игароуп саб…

– Ааи, аха уара уаб макьаназ псҳәанаа еиқәырханы иааигоит.

– Аурыс ддәықәымлац акәымзар, – игәы иҩыцаххны ҿааиҭит Данаҟаи. – Ддәықәлар аанкылашьа имаӡам, уи иҭахым ашьа каиҭәарц.

– Ишпакаимҭәац ҳшьа, шаҟантә дҳабашьхьоузеи. Иара иаҟара ихызшьаахьада Кавказ. Аказак анҳажәлауаз, арахәҵәҟьа еибарҟаауа, рпацәа рахь иаауан. Аҽқәа еибаркьыр-

кьыруа, ашақә иасуа рхы ахьынахоз ицон. Акәтқәатцәӄьагьы ахьшь рыласызшәа ахыбрақәа ирытцалон. Алақәа ууан, рхала ақыҭа ишаххалоз рдыруазшәа. Ҳара ҳакәым, арахәтцәӄьа еилыркаауан аурысқәа шыгыгшәыгыз. Нас абанҭ рыла ҳаиқәурхарц уҭахума уара?

– Аурысгьы деилкаатәуп иашан, ҳара ҳтәылаҿ ҳапшәыман ҳӄаларцаз.

– Ҳара ҳтәылаҿ ҳапшәымоуп, – изгәамҭакәа ибжьы ҩышьҭытцит Мақьҭаҭ.

– Рахәыцла укнаҳан апшәымара уи апшәымарам. Агьагӡам иптәахьеит уи арахәыц. Нас иаҳзыргьыжьру, Ҳапсадгьыл аӡыблара иалашәар?

– Нас иӄаутцарц иуҭахузеи?

– Саб сиацәажәоит. Ма ишьҭаитцароуп псҳәанаа рапхьагылара. Ма аурыс ҳәынҭқар динааланы, апахьеипш аҳәаақәа ааиртыроуп.

– Уеилагама, арпыс! – дыҳәҳәеит, ибжьы тцаҕала Алтцышә Мақьҭаҭ. Дгыларцгьы дҩеихеит, аха ишьапқәа дрызнымкылакәа длеизӄәыҿит. Нас иоуразоуроу дтцыстцысуа ипсыҽхаз ибжьала ҿааиҭит: – Псҳәанаа ҳахуртцәарц аума узыгьежьыз?

– Шәеиқәсырхарцаз, – Данаӄаигьы ибжьы наимпытцӄьеит ишиҭахымыз.

– Аурыс ҳәынҭқар ҳаиқәирхоит ҳәа угәы иаанагоума?! – иҳәеит Мақьҭаҭ, данылашәхаз аҽны иблақәарҿ иаанхаз Ипсадгьыл дацәыӡызшәа игәы нтыпсааны. Ицәышхахьаз ихиҿы иазаанхан иқәыз ашьакәара ныққәба ицеит, мшыцәгьан ашьҭахь аҩар адгьыл иналаба ишцо еипш. Амгәа хьаа зызтцысуа агыгшәыг еипш, аҕзра далагеит ажәа мҳәаӡакәа. Уи уажәы апсра акәын дзыҳәоз, ипсҭазаара зынӡаскгьы игәалашәомызт. Днапаршьшьын, иаснагь ихианы иааигәа иӄаз апхьарца аашьҭыхны, арҳәара дналагеит, псҳәанаа ргәаӄашәа:

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаӄ,
Сызхаанхазеи, сзыниазеи сара гәаӄ…
Тәылада, ҩныда сара гәаӄ,

Адәы сықәӡаарыма, сара гәаҟ…
Ҳаи, Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл,
Уҷкәын уқәигарц дузааит Абрскьыл…
Ԥсҳәанаа, ҳхыдахеит, дад, Абрскьыл.
Аҳәагәыжьқәа урыхала иԥҵәаанӡа Абрскьыл…

– Уабацо, иухьзеи, иҟалазеи? – дгьаҵәыгьаҵәуа Данаҟаи агәашә данынҭыҵуаз днаихьӡеит Хьыбла.

– Аҭаҳмада бихылаԥш, Хьыбла. Уи агәырҩа ду даҵаҵан сцоит, – иҳәан, аҵх лашьца дналалан иҿынеихеит Данаҟаи. Уи акыр днаскьаанӡа иаҳауан, «ҳаи сара мыжда, сара гәаҟ», – ҳәа аҭаҳмада дгазыгазуа ииҳәоз агәаҟашәа…

* * *

Иахьаанагах здырхуада, иаҳхагылаз аԥсаҵла ҳараккәа рхыцәқәақәа рҟынтәи ԥсаатәқәак еилаҭыруа рыбжьы аайладыргеит. Иблақәа ҭырхаха уахь дааԥшит Махьал. Урҭ рыбжьы иаҳа-иаҳа иацлон, чара дук ахь ауаа ршыкьыбжьы еиԥшха. Аԥсаҵлақәа лаԥшыла иааимсырҟьеит, аха џьаргьы исымбеит. Сара исымбацыз, аҭаҳмадагьы ибараны дауҟахыз, илацәақәа неиқәԥсаны ҵаҟа дыԥшуа хәыцра хьамҭак дынҭанагалеит. Иара саргьы уи сиԥырхагамхарц ҿымҭ-ԥсымшь, ҽырҵысра ҟамҵа иаԥхьа стәан. Дара аԥсаатәқәагьы уажәраанӡа абна ыҵырцәажәаауа зыбжьы гоз, иахьца-иахьаа сымбаӡо иныҵабеит. Еиҭа аҭынчреи агәҿыгьра хьамҭеи нахаҳаит ҳакәша-мыкәша. Анкьа зны даныҷкәыназ, имахашьаха наӡааӡа, ԥшрала сахьала деиҿызкаауаз, уажәы ицәа иҟәыбаса иҭаԥсан, лахҭымла иааисуа дырҟәаҟәазшәа. Иара иеиԥш акәын еилаҟәыбаса ишыҟаз иқьаԥҭаханы ишьҭаз Иԥсадгьылгьы.

– О, издыруада идам здам, шаҟа ихьамҭоу, ауаҩ Иԥсадгьыли иареи еиҭымхан ианааидхало… – дааҕазыҕазит Махьал Абрскьыл. Иара убас иҕазыҕызра иналеиҵеит, шәышықәсала агәаҟра иҭагылаз ԥсҳәанаа рыхәра имҕьаӡоз азы ирҳәоз ашәа:

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ,
Сызхаанхазеи, сызниазеи сара гәаҟ…
Тәылада, ҩныда сара гәаҟ,
Адәы сықәӡаарыма, сара гәаҟ?.

Ипаҵа шлақәа ишеижьхахьаз инарылакәкәеит илаӷырӡқәа. Иҭабахьоу аӡыхь мшцәгьан шьҭахь аҩар иштнарҭәаауа еипш, иблақәа ргәқәа лаӷырӡыла иааҵамҵамит. Ҳгашьа змамыз ахьаа цәгьа иаҩызан иӷрыхоз агәырҩа. Ишьадаз ихиҿы иаҳа-иаҳа ицәышхон. Илахь иадшылоз апхӡы, ашьха рҩашқәа аҩхаақәа ирҭыкьаса ишцо еипш, икаҷыра цәаҳәарсҭақәа ирыбжьалан икәа иҭапсон. Сыпсы сзеивымго, аҳауа сзымхоушәа, лашарак зҭампхо ҳапы лашьцак сыҵакушәа, ахәаҽра салагеит азныказ. Сагьхәаҽӡар ҟаларын, ҳара ҳҟынтәи наҟ иаауаз апша арахь ихьамҳәызҭгьы. Арҩаш иахылҵуаз ақәапсата апша иаман иааиз анаасгәыднаҳәала, сыпсы ааҭанаҵан, аҳауагьы еихыкка иаацқьахеит, апхӡы исықәнаҭәозгьы сылабара иналагеит. Апша ҳара ҳахь ахьаҳәра, аҭаҳмадагьы ицәа ианырзар акәхап, ҽырҵасы иқәӡамкәа, ахаҳәтә баҟа деипшха дахьтәаз, дааҳәацымацын, итәарҭа иҵегь ирманшәаларц иҭахызшәа, инапқәа наиҵарсны, иапхьаҟа маҷк дааҳәазаны иҽаармазеины ацәажәара дналагеит:

– Уахыки-ҽнаки амҩа дықәын Ақәыцьмақәа рыпсҭа ашҟа Пшьҟан-ипа Данаҟаи Абрскьыл. Ипсадгьыл аҽампсахӡеит иара дыҟамижьҭеи. Зҽызыпсахыз иара иауп акәымзар. Данқәыпшыз зныкымкәа дызнысхьаз амҩа ахаҵәирҭақәеи, аҿҟьасҭақәеи, ахра ҭакнаҳақәеи зегьы дырҿысны днеиуан, иахьынӡаилшоз ирццакуа.

Аҵх ашарахь инеихо ианалага, ибла аҿапхьа Ипсадгьыл гәылшәан, иаҳа-иаҳа иблахкыгаха иҿалашон. Наҟ хараӡа амрагылархь, дгьыли-жәҩани ахьеивҵо зхы аавҵзырҳәаҳәаз амра иаршәыз ашәахәақәа наздыпхалаз, ашьха каҵәаракәа ирықәжьыз анаҟәа аацырцырит, ахьӡы рықәҭәоушәа. Ашьыжьтәи апсабара апшшәы ахалара иаҿын. Иҿылашааауаз ахрақәа рыцаҟа, аҭылашьцаракәа ҵырлашааауа алашьцара аҟынтәи

аҽарыцқьон. Алашьцара, тәыс иамаз аԥсабара, алашара қәԥаны иампытҟьазшәа илаԥш ахьыӡанаӡоз иаалашеит. Ԥсҳәантәыла агәы каршәны зқьышықәсала ишазшоз иахьагьы нырцә-аарцә, геи-шьхеи ԥсҭазаарыла еиҭа неинҭәылеит.

Мҩа лакьы-лакьыла аҳаракыра данхала, иԥсы ааиҭеикырц даангылеит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи. Ирҽены иҟәаҟәа икыдыз иоупа ихы инаҵаҵаны, игәы ҩарханы адгьыл дныққәиеит. Акыр шықәса раахыс иара дзыцәҭәымыз идгьыл, иан ԥсаҭа шкәакәа дбажәгәалеиуа данылԥылоз даашьҭкәыцәаан дшаалгәыҵалыҳәҳәоз еиԥш, анапқәа ааикәыршан акәа дынҭанаршәит. Адгьыл иаразнак иарбеит ижәҩахырқәа иркыдшылаз аԥхӡы. Ахәра ахәрабӷьыц анақәырҵалак ахьаа шыхнаҽуа еиԥш, иҩныҵҟа иӷрыхоз Иԥсадгьыл ахьаа азнаказ инаихҟьеит. Абри адгьылаҿ ауаҩы игәаҟрақәа зегьы дрылхәданы, кыршықәса еивҵаханы иҟаз иԥсы, ицәа-ижьы иацәыӡхьаз Иԥсадгьыл ахаара, дзықәиаз идгьыл иан лнапы ҟәымшәышә еиԥш, иҟәаҟәа ашьышьуан. Ашьац тата зыҽиҵазырҟьыцыз, иқәиара маншәалахап ҳәа аласахеиԥш зыҽзырбымбылыз, маҷк аҳауахь дышьҭнахуан, уи данԥаны ажәҩан ахь дарԥыррызшәа... Абрскьылаа нагақәа, шьҭамҭала ԥсҳәанаа ирхагылаз, рабиԥара зларааӡоз ргара, гәабан хәҷы иҭаԥсаз ашыц афҩы иаҳауан. Ихы ҩышьҭыхны дахьыԥшуаз иибоз ахаҳә дуқәа ирықәиааз ашыцламшәақәа ракәын.

Издыруада шаҟа дрызхәыцуаз зыԥсадгьыл иацәыӡны ихынхәыз Данаҟаи Абрскьыл... О, Анцәа срыцҳашьа, ҳара ԥсҳәынаа џьара ххы ааҳмырманшәалеит. Аӡы цәқәырԥа уалашәар, усгьы сагоит ҳәа уҽоумҭан, маҷк уӡсала. Ԥаҩк уавнаргьы, даҽа ԥаҩк аҿы ушԥазызхымҵри...

Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи игәы иҭаз уажәшьҭа ауп ианеилыскаа. Сара санзаҵәха, Сыԥсадгьыл анқьаԥҭажәха...

* * *

Исҭаху еиликаазшәа ацәажәара дааҟәыҵны, ишьҭахьҟа иҽынхыршәҭны адгьыл дныққәиеит. Убас иаарласны илацәа неиқәипсеит, ари игәы ԥызҵәахьаз адунеи гәырҩеи лаӷырӡи

игзмырхаз наӡаӡа даԥырҵырц иҭахызшәа. Ииаԥсахьаз хрыжь-хрыжь аарла игәышԥы шьҭызхлоз иԥсы лага-ҩагара неиқәтәеит. Уи идгьыл дықәиан ҽмырҵысы, сара уҿаԥхьа исуалыз насыгӡеит, уажәшьҭа наунагӡа уара сутәуп иҳәозшәа. Саргьы сгәы нҭӡыӡаан сахьтәаз сҩыҵҟьеит. Иџьоушьаша, сара сшәаны сҩаҵҟьара дзықәиаз адгьыл ду арҵысызшәа, ашырҳәа иаргьы дҩықәтәаан ибла ҭырхаха даасҿаԥшит.

– Иҟоу уасҳәап, – иҳәеит иара, – абри адунеиаҿы, ауаҩытәыҩса аԥсҭазаара иагьа игәы ахшәахьазаргьы, аԥсра иҭахӡам. Абыржәы сызқәа сыдгьыл гәаҟцәгьа ианнадысҵа, убас наҟ исыхеит, арахь уаҳа хынҳәра сықәымкәа, наӡаӡа сагарцы. Имҕьаз ахьаазы акәхап ахәрашәагьы зхырҳәааз. Иагьа агәырҩа имазаргьы, ибаргәузеи зыхәра ҕьаанӡа абри адунеиаҿ иҟазаауа…

Иныҵакны ахәрашәа аацәыригеит Махьал. Саргьы инаицсырҕызит.

«Ахәра ашәа хьаа хҽыгоуп…»

Иахьада шәа еицызымҳәацыз, шәышықәса инарҭысхьаз аҭаҳмадеи сареи ҳабжьы еиқәшәеит, избанзар, ҳлахьынҵеи ҳхьааи акакәын.

Амра ажәҩан агәахьы ахалара иаркаран иҟазшәа, знык хланҵы ианҭала, еиҳа аԥсы еивнагазар акәхап, ацыԥхьқәа иахылҵуаз ашырагьы аахҽеит, ԥша хьшәашәакгьы аԥсара иныҵасит. Ҵаҟа лбаантәи ԥсҳәанаа рахь ихагалаз ауардын мҩа уажәы абнара зхыҵәаз иҩацәхыкны, ахахә шлақәа ирықәиааз аԥсаҵлақәа рхыцәқәақәа иҩархысуама уҳәаратәы, макьана зҽадзымкылацыз, аха еихыжәы-еикәыжәжәа ԥсҭҳәақәак хыхь ажәҩан агәышҵахь ахалара иаҿын.

Ус иаразнак даагылан дызхьымӡаз акы дахьӡарц иҭахызшәа, ишьаҿақәа ырццакуа, арҩаш ахьҭаҽҽоз абахә ашҟа иҿынеихеит. Уи ицашьа сгәамԥхакәа иаарыҕәҕәаны саргьы снаишьҭалеит. Аха сышишьҭаз аниба, ашырҳәа даахьаҳәын дааҩагылеит. Уажәы иаргьы саргьы ҳаблақәа зынӡаск еизааигәахеит. Сгәаҕ дыкны дагозшәа, иблақәа ырцәгьан днасыхәаԥшын, ус иҳәеит:

– Шаӷа угаӡоузеи, сара ус аламала саԥырԥуам абри адунеи…

– Оф, гәышьа, – сҳәеит саргьы сахьгылаз.

– Уԥсы еивугазар ибзиоуп. Аԥсеивгара ауп зегьы ҳзыргәаӷуа. Сымч хонаԥы сҿастәом. Сымч анымха, ара иаанхагәышьода… – иҳәан, иҭыԥаҿ дааины днатәеит. – Аԥсҭазаара ҿахԥәар еиҳа еӷьуп, ажәабжь узлагаз намыгӡакәа уаӷәыԥыр аасҭа. Уааи утәа уҭыԥаҿ…

Снатәеит саргьы ақьаади сҩыгеи аашьҭыхны сизыӡырҩуа. Иара иажәабжь ахьааникылаз ааигәалаиршәан аԥәажәара дналагеит:

– Ԥшьӷан-иԥа Данаӷаи Абрскьыл ашьац тата дназлаиазы амра ашәахәа игәы иныҟәԥсази даарԥсыҿын, аԥәа дынҭанагалазаап. Ашьҭахь уи аԥхыӡ иибаз зеиҳәаз иӷынтәи сан рыцҳа убригь сзеиҭалҳәеит.

Ԥсҳәанаа зны иуаахушәа, даҿазныхгьы игыгшәыгушәа ихышхыԥәан дәы сакарак иҟәлан идәыҟәлахит. Абар, урҭ цоит еижәылан аанкылашьа рымаӡамкәа Рыԥсадгьыл ааныжьны, агаҿахь рхы рханы. Иаб Ԥшьӷан зны аӡыхәашь даԥәахуа, даҿазныхгьы дҩалԥәраауа, ажәлар дрыԥхьахуеит аҳәаҟәа рнаплԥаӷа ҳаӷазар аԥкыс, шәаала мшыннырцәӷа ҳәа. Данаӷаи иакәзар ажәлар дрыхьӡаны иааникыларц дшаҿыз, иаб илаба ԥса зҿылаирхаз, игәы иҩалаӷацан адгьыл дныҟәнарӷацеит. Уинахыс уаҳа ажәларгьы имбеит, иаргьы иԥсы уа иааихыԥит. Иџьоушьартә ами, дад, ишыӷоу ари аԥхыӡ? Имцеи нас жәларык нхыхәашала амшын, арахь иаанхаз ргәы аԥса аларӷацан. Сара усазԥаауазар, иԥаз ирыбаргузеи, иаанхаз иоуп агәырҩаԥәгьа иабылуа акәымзар…

Ихы акәын иззиҳәоз иара. Уи игәырҩа абарҭ иаҳхагылоу ашьхаҟәа рыкапан аԥкыс иеиҳан. Урҭ ирҿыкьасо арҩашҟәа раӷара, иӡамҩа иадбалахьан алаӷырӡ. Иахьа ашьыжь аахыс идсымбалацыз, игәы кыджәртә еиԥш аимҳәара далагеит. Акыраамҭа ихәԥәа ԥкааны, уажәы-уашьҭан дхәаҿуама уҳәаратәы аимҳәара даҿын. Нас иԥсы ааивиган ус иҳәеит:

– Ахьшәашәара иԥасыз ауп уи зыхӷьо.

– Уи шԥа? – сиазҵааит сара.

– Сара аиарҭа сыламиеижьҭеи уажәшьҭа ҩынҩажәижәабаҟа шықәса ҵуеит. Схы ахызбааует суаажәлар рылымкаа ацәарҭа алаиара.

– Ус зыҟоуҵозеи? – самхаҳәеит сара, ус азҵаара иҭара шахәҭамыз шыздыруазгьы, даарыцҳашьан.

– Ҳадгьыл рыцҳасшьоит. Иажьроу-иацәароу аӡәы идамзаргьы дныҟәымиар ихьшәашәаӡа ахала инхар ҳәа сшәоит. О, сыҷкәын, уара иуздыруам азаҵәра закәу. Ауаҩытәыҩса изаҵәра еиҳа ихигоит, Аԥсадгьыл азаҵәра аасҭа. Уахәаԥши хаԥсадгьыл Ԥсҳәаан зеиԥшрахаз. Зегьы ирылӡаан, абнара иаганы, ара уаҩы днымхозшәа ауп ишыҟоу. Сара сыԥсы, ҭанаҵы уи агәы сырԥхалап аха саныԥслакь изгәыҵазыҳәҳәода. Ԥсҳәаан илахьынҵадахаз... – нас ибжьы иеиҵыхны аккара ныҵаиргеит: – Аа, Ԥсҳәаан, Ԥсҳәаан, сан рыцҳа лгәы аԥхара аҵкьыс исзааигәаз, Ԥсҳәаан. Узыниазеи, иҟауҵазеи адунеиаҿ цәгьарас? Зегьы зхароу абни ашәақь ауп. Иумклан сыҷкәын, ашәақь. Зегьакоуп знымзар-зны иухәҭам унарҟаҵоит. Насгьы иудыруаз, ашәақь аҩныҵҟа ахы ҭаны ииаанумыжьлан. Ма еиҵых, ма жәҩан ахь ахы рханы иҭырҟьала.

Ацәажәара дааҟәыҵны, ихашҭыз акы игәалаиршәоушәа, наҟ хара днаԥшит. Сара исҭахымхеит уажәы азы уи иҿаԥшра. Ашәақь азыҳәан агәынамӡара имаз збон азы ҿысымҭит, аҭакгьы иҭара ахәҭаны исымԥхьаӡеит. Избанзар, ашәақь акәын иԥсадгьыли иареи абас еиҭымны иҟазҵаз.

– Уара фҩыс иуаҳауазеи? – дҵааит иаалырҟьаны иара.

– Аԥсабара афҩы, – сҳәеит сара, уи аҩыза азҵаара шисҭоз дырны сҽазырхианы сыҟазшәа.

– Сара ҳаԥсадгьыл афҩы ахаара ацымхәрас, ахәышәбылфҩы ауп исаҳауа. Уи сахәаҽеит, абар сҟырҟы икылагылоуп, – нас еиҭа илаԥш Ԥсҳәаан инахиган, дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит. – Аа, Ԥсҳәаан, зник уфҩы саҳаны сыԥсындаз, уинахыс сыԥсра ԥсрахызма. Анцәа ҳазшаз, уара ауаҩытәыҩса уанизгәаалакь, зегьы имухуеит. Асҵәҟьа угәымблҩымызт ҳәа сыҟамызт сара. Сыԥсы макьана иахьысхумхыц убригь ҭабуп. Ус сыргәаҟла,

усмеигӡан, ауаҩытәыҩса ицәа иҭаӡо рацәаӡоуп, – еиҭа ҩынтә-хынтә дааимҳәан, аха уиаҟара дамккәа дааунашьҭит. – Зны-зынла иаарласны саунажьуеит. Ҩынҩажәижәаба шықәса адәы хьшәашәа ақәиара шԥоубаз уара. Ҩынҩажәижәаба шықәса, адгьыл гәабануп, ажәҩан хызоуп. Сгәырҩеи сареи ҳаицрыхо, абри ихлаҳәадахаз адгьыл хақәуп, – дахьтәаз иҽаариашан еиҭа ацәажәара дналагеит, уажәы игәалаҟара еиҳа еиҕьума уҳәаратәы. – Схатә хьаақәа срыланагалацәан, сажәабжь гәҭасыжьит: – Ишуасҳәаз еиԥш, Џшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл, ԥхыӡ иибаз игәамԥхакәа дахьыцәаз ихы гәыбӷан аҭо, даныҩагылоз илаԥш нарықәшәеит ҽецәа шәҩык инареиҳаны иара дызлааз аҟынтә ашьхаҟа рхы рханы иш-цоз. Урҭ реилаҳәашьеи рҽыжәлашьеи рыла идырит иаб ирхәҭа иреиуаз шракәыз. Иаарыӷәӷәаны излацоз рымҩа ашҟа иҿынеихеит. Раԥхьа игылан иааиуаз Махаз-иԥа Алгыды Аранба рымҩа аaихызҵәаз ауаҩы, дангәеиҭа, инапы ҩышьҭихит ишьҭахьҟа иааиуаз ааникыларц. Урҭ рызегь раԥхьагыла инапы ҩышьҭыхра иазыԥшызшәа, иаразнак иаангылеит. Рҽы ҭоуӷанқәа рыхәдақәа ҭҳәаны, ашақә иасуа, рхыцәгьарақәа злааныркыларц ирҿаз раӷәрақәа аҟаҿыҳәа ирцҳауан.

– Уа мшыбзиа! – ибжьы наиргеит Данаҟаи рааигәа даннеи.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит! – аҭак ныҟаиҵеит Аранаарԥа. – Џаара ԥхашьарам, узусҭада, уабантәаауеи?

– Харантәи иааууа уаҩуп. Сызусҭоу иасҳәоит зыгәра зго ауаҩы сиқәшәаар.

– Ари адгьыл иқәынхо зегьы рыгәра гоуп, – иҳәеит Аранба иацәажәоз ииҳәаз ааигәамԥхакәа.

– Ари адгьыл иқәынхо зегьы рыгәра газар, сара иахьа уажәрааӡа Сыԥсадгьыл сацәыӡны сҟаломызт, – иҳәеит Данаҟаи, Аранба иахь иҵагь дааскьаны, џьара дшибахьоу игәаларшәо, нас игәы ианаҳәаз аҿы дшымҩашьаз агәра ганы диазҵааит. – Уара Махаз-иԥа Алгыды Аранба уакәӡами?

– Ааи, сара соуп, – иҳәеит Аранба, иаԥхьа игылаз арԥыс блала дыҭҵаауа. Ацәалашәара иоуз аҟынтә изқәиҵара изым-

дыруа, иибахьоу, аха игәаламшәо ауаҩы, Кавказтәи ахаҿсахьа иманы, аха арахь Кавказтәи амра дамшәӡакәа иҟаз.

– Шаҟа уҽеуԥсахзеи? – иҳәеит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи, иаб иарӷьажәҩа, ԥсҳәаа рфырхаҵа дахьибаз дааигәырӷьан.

– Сумбеижьҭеи акыр ҵуама?

– Даараӡа акыр ааҵуеит. Уиаахыс шаҟа ӡиас амшын ахь ицахьоузеи, шаҟа ӡынра абри аԥсабара шәҭыш ахәаҽхьоузеи, шаҟа гәырҩа рзаанагахьоузеи суаажәлар, хаҟәиҭрада инхаз.

– Суаажәлар ҳәа узҿу зусҭцәаада?

– Ԥсҳәантәыла, абри адгьыл иҟәынхо.

– Арԥыс, – игәы иҩыҵаххит Аранба. – Сара суаажәлар ишрыхәҭоуҵәҟьа ахаҟәиҭра рымоуп.

– О, Анцәа, – ажәҩан ахь ихы ҩышьҭихит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи. – Убри ауп саргьы исҭаху…

– Ишсоуҳәаара, узусҭада нас уара?

– Урыстәыла шасыс иҿаз Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл.

– Иа, Анцәа!.. – Аранба иҵәаабжь ашьхаҟәа инархыҩит. Азныказ дхаҳәыршәырахеит, икәадыр дзахымҵуа. Жәиԥшь шыҟәса анихыҵуаз Зыԥсадгьыл иацәыӡыз, абар уажәы иаԥхьа дахьгылоу ԥсҳәанаа раԥхьагылаҩцәа рҵыхәтәа. Амилаҭ рлахьынҵа ахьеиҟәҳәаалахаз, џыртлашьа амамкәа аныӡаара иаҿыз Абрскьылаа рышьҭамҭа еиԥызшьуаз. Аранба ихы инапаҿы иааган, иҽы дҩахыԥан, иаԥхьа игылаз арԥыс дааигәыҵаҳәҳәаан ажәҩан гәы данирҟьарашәа дҩышьҭихын ихы даахаргьыжьаан днаиргылеит. Ҽцәашәҩы иҟалаз рзымдырруа, раԥхьагылаҩ афырхаҵа, шамахамзар уаҩы дызгәыдзымҳәҳәалацыз, иҟаиҵоз џьашьаны ихәаԥшуан. Убасҟан иара ишыҟаиҵалац еиԥш, иҩызцәа ӷьеҩцәа адырра риҭеит инапы ҩышьҭыхны. Уи иаанагоз, шәҽыжәҵ, шәыҽҟәа рыԥсы дшәыршьа ҳәаан акәын. Даргьы иаразнак илҽыжәҵит…

Ех, дад, изласаҳаз ала, урҭ ианҽыжәлози ианҽыжәҵуази Нарҭаа дуҟәа ирҩызаха, дгьыли жәҩани ҵысуан. Аиаҵәаҟәа кыдышәшәаны икаԥсон. Аӷа иҿагыларц ианцоз, ршәаԥшь асаара ишьҭанаҵон. Рыҽҟәа рԥынҵа икылҟьоз афаҟь рышькыл хьеҩбжьҟәа аӷацәа рлымҳа ҭнашьаауан. Абас иҟаз

ҳакәын ҳара... Аха уажәы сара сызбо агәра игараны дыҟоума икьаԥҭахаз Ԥсҳәан иақәнагоз жәлары фырхацәақәак ықәын ҳәа...

Нас изыҩуаз ақьаад сызхо исзымхо еиликаарц иҭахызшәа, лымкаала днахәаԥшын, иажәабжь аҳәарахьы дниасит:

– Аранба игәырҕьара иаразнак инаихҟьеит. Игәиҽаниҵеит. Иагьа ус акәзаргьы, шасыс иҩаз ԥсҳәанаа рхада иԥа, мариала аурыс хәынҭқар димпыҵыхны гашьа имамызт. Иагьақәикит уи аҵыхәтәанӡа еиликаарц

– Угәы иҭоукыз ухуҩы иаҳәеит, саб иарҕьажәҩа ԥсҳәынаа рфырхаҵа, – иҳәеит Данаҟаи, Аранаа-рԥа игәы иҭеикыз, ихаҩсахьа ала ианеиликаа. – Сара сыхиоуп иааутаху азҵаара аҭак ҟасҵарц. Саргьы суацәажәарц сҭахуп иаахтны, «Аџьма имԥсыша, амаҵә азылаҟәуеит», – ҳәа шаҟа иманшәалахазеи, абра уахьсыниаз. Елукааит ҳәа сыҟоуп, сара аламала баша арахь сшымааз.

– Уи еилыскааит, аха иуҭаху ауп елыскаарц исҭаху?

– Исҭаху еилукарц азы, ҳаицәажәароуп уареи сареи хазы.

–Ҳаицәажәап, Анцәа иҳәаны, Ҳаԥсадгьыл иахәара акы ҳызӡбозар...

– Ҳҳәатәы еиқәшәозар ауп, Хаԥсадгьыл азы акы анаҳаӡбо, саб иарҕьажәҩа. Иагьа мчыла уҕәҕәазаргьы, уҳәатәы анеиқәымшәа уҭахеит ауп, иштахаз еиԥш егьырҭ ашьхаруаа, рҳәатәы еиқәымшәара иахҟьаны..

– Уҳәатәы ззеиқәшәо ауп аус злоу, – Данаҟаи Абрскьыл иажәа анагӡаха имҭакәа дынбжьалеит Алгыды Аранба. – Иагьа дҟәышзаргьы аӡәы ииҳәо мацара жәларык азныҟәгом.

Аранба ииҳәаз иаразнак ихаҩы иааигеит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи. Урҭ ажәақәа иаб ишизкыз дацәымҩашьахуа идырит. Убри аҟынтә Алгыды Аранба игәаанагара иара изыҳәан акыр иаԥсан. Еибашьрала ажәлар шузымхьчо дазхәыцхьазар усҟан Ԥсҳәан аиқәырхара азҵаара дазааигәахон. Мап анакәха, ԥсҳәанааи Данаҟаии реилибакаара уадаҩхон.

– Ашькылкҩы, аҵла ашьапаҩы ауапақәа каршә! – ибжьы наиргеит Аранаа-рԥа.

Ашьацраҿ икаршәыз ауапақәа инарылатәеит Данаҟаии Алгыди.

– Иуаашьоузеи? – дҵааит Алгыды Аранба.

– Сеилызкаауа изы саашьа бзиоуп. Селызымкаауа, сареи суаажәлари ҳагәнаҳа иқәшәеит ауп…

Аранаа-рҧа еиҳагьы игәиҽаниҵеит, ҧсҳәанаа раҧхьагыла иҧа ицәажәашьа ахы ахьцоз макьаназы ишизымдыруазгьы, раҧхьаӡа еиликаарц иитахыз дазҵааит.

– Иҳәа иаахтны, иудиҵазеи аҳәынҭқар?

Ари аҩыза азҵаара иақәымгәыӷуаз Данаҟаи азныказ даауалуашеит. Уи гәеиҭеит Махаз-иҧа Алгыдгьы. Аха азҵаара иитаз дахымццакыкәа дааҧшит.

– Аиаша уҭахызар, – ацәажәара дналагеит хрыжь-хрыжь, иажәақәа дрыцклаҧшны Ҧшьҟан-иҧа Данаҟаи, – аҳәынҭқар исыдиҵаз ихьамҭоу, зынагӡара уадаҩу, аха ҧсыхәа змам акоуп.

Аранба аҳауа изымхозшәа дыхәцәырххо, аҿарҳасра далагеит. Ихәда адақәа ҟаҧшьшьӡа иҩалыпҟҟан, ихы иасыз ишьа иблақәа ирыгәҭасны иҭырцазшәа, арахь иҭыҵәраауама уҳәаратәы акәын ишыҟаз. Аибашьра адәаҿы аӷацәа раҳәақәа ҭкәыцәаан ианижәлоз, шьаҿашәк иааигәаханӡа згәы рҭынчны ирыхәаҧшуаз Аранаа-рҧа, уажәы иоуразоуроу аҟәараҳәа аиҵасра далагеит ашыӡ ихьызшәа, исыхьзеи, мшәан ҳәа ихы дазҵаауа аҟынӡа днеит иара. Аха ихы инапаҿы иааигеит иуалуашара Данаҟаи ишгәеиҭаз аниба. Нас иҽаарҭынчны дҵааит:

Ҧсыхәа змам аус, ҧсыхәас иаҭатәузеи?

– Ҧсыхәа змам ҳәа акгьы ыҟаӡам. Амала ҧсуа ҧсыхәас иаҭатәу ауп аус злоу акәымзар, – иажәа ииҳәараны иҟаз ахыкәшара даҿын Данаҟаи.

Рҩыцьагь рыбжьара шәымҭақәак аҭынчра иаарыбжьалаз, иаразнак илымҳа ааҭнашьааит алашә Алҵышә Мақьҭаҭ ишьҭеиҳәаз ашәа:

Ҳаи, Ҳаҭажәыҟәа-иҧа Ҧшьҟан Абрскьыл,
Уҷкәын уқәигарц дузааит Абрскьыл.

Ишьҭахь ала иаҳаз ажәақәа иаԥхьаӷа иагьа дцаргьы, ишьҭашәиуа ишьҭазаашт иԥсы ҭанаҵы...

– Мап, – гәаныла иҳәон Данаӷаи дахьтәаз, – сара сзыхынҳәыз, суаажәлар еиқәсырхарц ауп. Иахьа сырзеилымкаар сеилыркаап уаҵәы. Сеилнакаап аҭоурых. Мшәан, ҳмыӡырц азыҳәан аӡәы ихы ақәиҵар акәӡами? – Аранба днаихәаԥшын ус ҿааиҭит: – Сара сааит саб сиацәажәарц.

– Угәы иаанагоума, уаб уеиликаап ҳәа?

– Сеиликаароуп. Уаҳа ԥсыхәа иаргьы, саргьы, ҳауаажәларгьы иҳамаӡам...

– Иҳәа иаахтны, иудиҵазеи аҳәынҭқар?

Ԥшьӷан-иԥа Данаӷаи дахьтәаз дҩагылан, ауапа днылҵны ашьацра днылагылеит. Алгыдгьы дҩагылеит ашырҳәа. Уи иҭаз азҵаара уажәашьҭа ирласны аҭак иаҳар иҭахын. Данаӷаи дыццакуамызт уажәы. Илаԥш ахьынӡанаӡоз Ԥсҳәантәыла дныкәаԥшны блала иааимидеит. Игәы ихьу-хьууа иҵалаз дызмырҭынчуаз, ишьапы зыкәгылаз ашьац иҵаауазшәа изырбоз, акыр шыкәсқәа дзыӷәгаз иԥсадгьыл, аамҭа еиқәаҵәақәа шәышықәсала еиӷәыржәжәаахьаз, аха иагьа ус акәзаргьы макьаназ зылҩаҵәқәа ҩеиуа, урҭ зхылҵуа ахәышҭаара уаҵәы ицәар ӷалон, иахьа ишахәҭоу аразӷы ӡбамхар...

Ԥшьӷан-иԥа Данаӷаи иауизымдырхуаз иаб инапқәа еиҵыхны, иуҳәо сақәшаҳаҭуп сыҷкәын ҳәа дшиԥымлоз. Зуаажәлар реиқәырхара еибашьра мацарала иазхәыцуаз ауаҩы, ус аламала инапаҿы иаагара уадаҩын. Уимоу, иара Данаӷаигьы иԥсҭазаара шәарҭахар ӷалон иаби иареи еивҵанагалар. Аха уажәашьҭа ишьҭахьӷа хьаҵшьа имамызт. Аӡы еибафара дызлашәаз даццалар акәын.

Данаӷаи иҭахын Алгыды игәы дҭаԥшырц, аха уи макьаназ иҿеиҭомызт. Агәаҽанызаара иман. Усгьы диазҵааит иара:

– Ишәыԥсҭазаашьоузеи ԥсҳәанаа, ишәԥеиԥшузеи ҳаԥхьаӷа?

– Ишәыԥсҭазаашьоузеи ҳәа узцәажәоузеи? Утәымуп ҳәа ухы ушьоума уара?

– Абзиа иақәшәаша, Аранаа-рԥа. Стәымзар арахь аашьас исымааз! Аха санеилымкааха усҟан стәымхоит, уаҳа даҿа мҩак сыман ҳәа сыҟаӡам.

– Уаб, ԥсҳәанаа ҳхада, ҳар раԥхьагыла дысзыԥшуп. Насгьы ҳамҩа акыр набжьоуп. Уажәнатә сдәықәымлар, ахәлара сыхьӡар ҟалоит. Уаб иоуҳәараны иҟоу сара исаҳарц уҭахызар, иҳәа иаахтны, сузыӡҩруеит.

Данаҟаи Абрскьыл еиҭа Аранба иблақәа дынхыԥшылан ҿааиҭит:

– Иӡбатәуп иаарласны Ԥсҳәаан аразҟы.

– Ишԥаӡбатәу? – даацакны дҭаауит Аранба.

– Излеиҕьхаша, ҳазламыӡша амшала…

– Иабаҟоу, уара абзиара збаша, убри аҩыза алкаа?! – уажәы еиҳа иҿаарыԥсыҿны, уи еиԥш иҟоу амҩа ибозар разҟы змоу аӡәы иакәын ихы шьо дҵаауит.

– Иҟоуп уи аҩыза амҩа, – иажәақәа иаҳа-иаҳа ахырҭәа иҭаицалошәа, иаархьамҭаны ацәажәара даҿын Данаҟаи. – Уареи сареи ҳзеилибакаар иҟалоит уи амҩа.

– Иуҳәаз цқьа исзеилымкааит, Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл. Избан, уареи сареи еиҳа ҳаилибакаарц зуҭаху?

– Ҩыцьа еилибакаауа ҟалар, ахԥатәигьы дрыцлоит, иахьа Ҳаԥсалгьыл ҿыц аразҟы аныӡбатәу. Иахьа иҳалшои, иҳалмшои хшыҩ ҵарыла иангәаҭатәу, ҳарҭ зегьы ашәарҭа ҳанҭагылоу, ҳлашәхар, шьаҿак аганахь угылар, жәак иашамкәа иаҳҿыҵҟьар, шәышықәса ҳхы ҳзышьҭымхуа ҳҟаларгьы ҟалоит. Иалшоит зынӡа ҳабжьаӡыргьы. Иаахҵәаны исҭаху убри ауп, Ԥсҳәаан импыҵамӡырц саб.

– Ишԥа?! – дгачамкит Алгыды Аранба. – Уаб Ԥсҳәаан иахьа уажәраанӡа еиқәырханы иааигоит. Иаанагоузеи уи импыҵаӡуеит аҳәара!?

Импыҵаӡуеит, – иажәа аахижәеит Данаҟаи. – Уи иахьа ихымҩаԥгашьа ҳауаажәлар ҭанархоит… Иҳанаижьуам аҳәынҭқар иахьа уажәраанӡа ҳахьизымхәыцуа, ҳахьиҿагылоу, насгьы..

– Игәы иҭоузеи? – дныбжьаххны дҵаауит Аранба.

– Хаала ҳаидымлар мчыла игоит ҳҳәаақәа…

Шәареи хьаҵреи ззымдыруаз, Махаз-иԥа Алгыды Аранба. Данаҟаи Абрскьыл иихәаз дааиланарԥшын, игәаҭан џьара ихьшәашәаӡа инҭалеит ааԥсарак. Ҵыхәаԥҵәара змаӡамкәа уахи ҽни, агәаҽанызаареи, Аԥсадгьыл алахьынҵа иаснагь ухәда иқәны аҟазаареи, уи еиҳау ауаҩы изыҳәан иџьамыӷәацәгьоу акгьы ыҟаӡам. Алгыды Аранба Аԥсадгьыл шихьчо дыԥсыр акәын ииҭахыз. Уаҳа даҽа ԥсышьак иара дазхәыцуамызт, иагьиҭахымызт. Данаҟаи иҟынтәи иаҳаз иашоуиашаму еиликаарц еиҭа диазҵааит:

– Уара иуеиҳәама, мчыла изгоит ҳәа аҳәынҭқар?

– Уи имҳәаргьы идыруп, аамҭа злаҟоу ала. Аурыс ҳзииааиуам ҳара…

– Нас иҟаҵатәузеи?

– Иҟаҵатәу амҩахь иуасхәап. Уажәшьҭа иаарласны ҳдәықәҵа..

Аранба ируаа рҽеваққәа иреиҭьыз Данаҟаи дҩақәыртәаан иаарӷәӷәаны Ақәыџьмақәа рыԥсҭаҟа игаз амҩа ианылеит.

* * *

Аҵх агәы ааҩнашахьан. Ԥсҳәанаа рыр ыцәан. Рылаԥш рхмыршәо ирхагылаз аҟарулцәа убас ргәырҽанын, ԥсызхоу урҭ дрыбжьысны аҩныҵҟа неишьа имамызт. Иара убас уахьынтә адәаахьгьы цашьа амамызт. Шә-шьаҿак, ԥшьҩы-ԥшьҩыла аҟарулцәа рыжәҩахырқәа еидҵаны инеи-ааиуан. Шьоукы арӷьарахь ргәырҽанын, егьырҭ арымарахь. Ԥшьҟан Абрскьыл иҟарулцәа азыҟаҵара бзиа рыман. Урҭ зегьы рыла еиқәшәаан.

– Еҳ, дад, – иҳәан, сара сахь иҵегь даахьаҳәын ицәажәара аанымкылакәа инациҵеит Махьал Абрскьыл, – ауаҩы ицәа иҭамӡо иҟоузеи! Ԥшьҟан Абрскьыл адунеи дыззықәыз иҷкәын заҵәы, иара иаӷа, иуаажәлар раӷа шасыс диган, иԥсырҭа-ихарҭа ҳәа акгьы изымдыруа днырбжьаӡит. Иԥҳәыс гәаҟ днахыԥсааит. Абасала иуаажәлар рлахьынҵеи иареи ааизынхеит. Иаҳа-иаҳа иқәра наскьацыԥхьаӡа, иҟазшьагьы

аҽеаԥсахуа иалагеит. Ичҳара маҷхон, агәыԥжәара дагон. Ар рыҩнытҟәа џьара иахәҭамыз акы ааҟазҵо рыкнаҳаратҵәҟьа далагеит. Даазқәылаз акы иҽазыҟаҵара даҿын, аха игәы иҭаз аӡәгьы еиҳәомызт. Убри иаргәаҭеиуан, ир хәҭақәа рхадацәаагьы.

Аҵыхакыр инеихьан. Уажәааны иара аԥсшьара шихәҭазгьы, дызмыцәо дгәаҭеиуа абааш дыҩнан. Убасҟан аурыс ибара шиҭахымзгьы, аԥшыхәацәа аурыс гарнизон аҟынтәи итҟәаны иааргаз, иҭаххеит ихала дизҵаарцы.

– Даажәг арахь иацы ирытҟәаз аурыс, – ибжьы ааиргеит аҟарулцәа рахь...

Ԥшьҟан Абрскьыл иҷкәын игәы дыҵалан акәын дшыҟаз. Ихы гарҭа имамызт, дызтәомызт-дызгыломызт. Игәы ҭызшьаашаз цәалашәарак уажәы-уажәы иоуан. Жәиԥшь шықәса анихыҵуаз ицәыӡыз иҷкәын убас дшыҟаз ибла дыхгылан, дахьцалакгьы диԥырҵуамызт, «саб, сҿыхра узашьҭамлазеи, сахьхыӡлаз умбаӡои», – иҳәоушәа ибжьы илымҳа иҭаҩуан.

Ԥсҳәынаа раԥхьагыла ԥшыхәцәас ҳәа иалхны имаз рхыԥхьаӡара хәышәҩык рҟынӡа инаӡон. – Ур зегьы хьыӡҷыдас ирыман «абжьасқәа» ҳәа. Иашан, даргьы абжьас еиԥш акәын ишыҟаз. Раԥхьаӡа иргылан урҭ ачҳара рылаиааӡеит Ԥшьҟан. Ашьыжь инаркны хәылбыҽханӡа, џьара ҭыԥк аҿы иианы акы иазкылԥшуазаргьы ҽырҵысра ҟарҵомызт. Адгьыл рҿеиуатәны иҳәазон, амаҭ еиԥш иқәҵәыраны, рышьҭыбжь мыргаӡакәа. Иара убасҵәҟьа аӡаҿгьы иӡсон. Иаҭахны иҟалозар, хԥаԥшьба шәымҭа аӡаҵаҟа ирычҳауан. Рлымҳақәеи рыблақәеи ҵарын. Ибзиаӡан ирдыруан ауаҩы иԥсыҽырҭақәа, ибжьы агаха имҭакәа деилыршьуан. Иҿы зларшәаҳаша ахҭырԥа ианаарҭххо ишеилҵәырааша имазеины рыхәда иахан. Рарма напала иркын аихаҵәы, наҟ-ааҟ иазеиҟаран х-цык змаз, атҟәа дыркыр дықәшьны дызларгашаз. Ргәымшәара иацназгоз ашьамхы џьбарагьы рыҵан. Ишқәылоз еиԥшҵәҟьа ахьаҵра аангьы ирласны шьҭахьҟа ицон. Хәба-фба шьаҿа еиҵаны иԥоз агәыԥаҿ дрыдыркыломызт. Ԥаҩ дук дныҟәаххыргьы даанымгылозар акәын. Ашәҵла ҟьантаз дуқәа махә змаӡамыз

иқәлан иԥшыхәуан. Убрахьынтәи ахҿа дәықәҵан иахьалнадоз ауаҩы дырхәыр алшон. Ԥшыхәра ианцоз афатә шьҭырхуамызт. Урҭ мчыбжьык крымфаӡакәа ирычҳауан. Аӡы рацәаны иржәуамызт. Изырхьамҭашаз имыцхәу маҭәа шьҭырхуамызт. Ианыԥшыхәуаз рыбжьы ҭганы еицәажәомызт. Напыла-шьапыла еибадыруан. Ажәакала, Ԥшьҟан Абрскьыл ирхәҭақәа узрывамло еиқәыршаны иман. Имамыз акы заҵәык акәын, ахыԥхьаӡара.

Еҳ, дад, сыҷкәын. Ахыԥхьаӡара иахҟьаны ауп саргьы абра уаԥхьа сеиҭымха сызтәоу. Ҳхыԥхьаӡара маҷхара ҳақәнахит, ҳамч мхеит иҳаиҳаз рҿы..

* * *

Дааԥсазар акәхап иԥсы изеивымго деихәлакьысуа аимҳәара далагеит. Ихмаҷыр имаҟа иадҳәалаз аамихын, сышҟа иааиырххеит, аӡы изаазгарцаз. Иара аимҳәара даҟәыҵхьан, аха аԥсеивгара ицәуадаҩны акәын дыштәаз. Иаазгаз аӡы иаразнак имжәыкәа акыраамҭа дхыԥшылон, иқьышәқәа ҵысҵысуа дацәажәоушәа. Нас дмыццакӡакәа иаажәны, ахмаҷыр имаҟа инадҳәалан ус иҳәеит:

– Анцәа игха ириашарц акәу, абри еиԥш адгьыл ҳақәиҵан, ҳагьықәицеит. Ҳӡыхь хьшәашәақәа ахәша еиԥш, инуҿаӡыҭуеит. Ҳаи, ԥсҳәанаа гәаҟқәа, шәӡыхьқәа абаҟоу, шәыбнақәа абаҟоу, шәара шәабаҟоу…

Ихы ҩышьҭыхны амра дҩаҵаԥшит Макьал Абрскьыл. Ахәлара ихьӡар ҳәа дшәозшәа, иажәабжь анагӡара дналагеит иаарццакны:

– Ацәашьы шәпа ахькыдыз аҵаҟа дтәан Ԥшьҟан ихы иқәыжь, дҟәындҟәындуа. Уи ихи иареи еицәажәон. Аԥхьаҟа илшаша илымшаша еиҿаргылан дрыхәаԥшуан. Аха ихахьы иааигомызт акы заҵәык, аурысқәа рнаалара…

Абааш ашә аартны дрыман иааҩналеит аҭҟәа. Арԥыс ихиҿы аахеиқәаараан, аукы ԥшӡакы, иаразнак Ԥшьҟан Абрскьыл дахьтәаз гәаҭан днеизыԥшит. Уи дтәан иааргаз аҭҟәа

дихәаԥшырц иҭахымызшәа, наҟ аҭӡамцахь иҿы нарханы. Абаа аҩныҵҟа ҭынчран. Иблуаз ацәа цәашьқәа аҷҷаҳәа рыбжьы игоз ада уаҳа акгьы уаҳауамызт. Аҟарулцәа атҟәа дыҩназгалаз, рыԥсы лагаҩагара ӡаны игылан, раԥхьагыла иреиҳәараны иҟоу адҵа иазыԥшны.

– Дааныжьны шәдәылҵ, – аҟарулцәа рышҟа адҵа ныҟаиҵеит Пшьҟан Абрскьыл, дара рахь дхьамԥшӡакәа.

Аҟарулцәа иажәа ҩбамтәкәа адәахьы индәылҵит. Еиҭа аҭынчра хьамҭа ныҩнаҳаит абааш аҩныҵҟа. Ацәа цәашьқәа аҭагылазаашьа рџьабозшәа, рылаҕырӡқәа ргәыҵкьаса алеира иаҿын. Пшьҟан уажәы дзызхәыцуаз иҷкәын иакәын. Иԥсы ҭоу иҭаму еиликаараზы аҳәынҭқар ажәа иниҵарц ихон, аха еиҭа иҽааникылон. Иԥсадгьыли иуааҗәлари рызҵаара еиҳан, иҷкәын иаасҭа...

Атҟәа абааш аҩныҵҟа иԥсы ҩнаҟәкуан. Урыстәыла акаршәра дуқәа ирааӡаз, Кавказтәи ашьха шьанҵақәа дырхагылоушәа акәын ихы шибоз. Ааӡара бзиа змаз афицар қәыԥш, дахьыртҟәаз ибҕа ԥнаҵәон. Уи шьҭамҭала аҳәынҭқар изааигәаз уаҩын. Романоваа дырхылҵшьҭран.

– Уааины абра саԥхьа утәа, – иҳәеит Пшьҟан атҟәа иахь дхьамԥшӡакәа.

Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Пшьҟан иаԥхьа игылаз аҟәардәаҿ днатәеит атҟәа. Пшьҟан ихы ҩышьҭыхны иаԥхьа итәаз данынаиҿаԥшы, ицәа дынҭыбзааны игәы ааҭӡыӡааит. Иблақәа азныказ иаалашьцаз, алашара рхылаанӡа иԥсы ихәлашәазшәа ус деиқәшәы дтәан. Азныказ иҷкәын Данаҟаи ихиҿы акәызшәа ибеит. Абар иблақәа, абар ихаҭа. «Иа, анцәа, – игәы дынҭацәажәеит иара дахьтәаз, – дышԥаиеиԥшу сыҷкәын, дышԥаиеиԥшу... Абри инаур акәзар? Мамзаргьы иԥсы сашәиирц, исықәызбарц иаазар. Сыҷкәын заҵәы Сыԥсадгьыл дахьаҭнысымԥсахыз ишьа иурц иҭахызар?! Маԥ, сыҷкәын, маԥ, анцәа ду дсықәзбаргьы, уара уҿысхуеит ҳәа Сыԥсадгьыл сзыҭиуам. Уи иахҭнагахьоу агәаҟрақәа рацәаӡоуп, сыҷкәын. Аԥхьаҟагьы иаԥеиԥшу здырхуада»...

– Усзыхәаԥшуазеи? – атҟәа диазҵааит Ԥшьҟан. – Угәы иахәама абас сеилаҟәыбаса сахьубаз? Мышкы зны ибгарц иҟоуп абарҭ ашьхақәагьы..

– Уи акәӡам сара сзызхәыцуа абыржәы, – иҳәеит аамысҭашәала, итҟәарагьы иҽамҭакәа атҟәа. – Иабантәиааугеи абриаҟара ахаҵара, милаҭ хәҷык ирхылҵыз уара?

– Милаҭ рацәа урхылҵнгьы, ахаҵара уламзар ҟалоит, – дҩагылан абааш ахашәара-аҵашәара даалеиҩеин, атҟәа днеихагылан ус иҳәеит: – Нас шәхыԥхьаӡара ахьырацәоу аума ҳадгьыл ҳзахыжәбаауа? Сшәазҵаауеит, ҳзыхшәырҟьозеи, ҳадгьыл зҳамашәкуазеи?

Атҟәагьы дҩагылан, Ԥшьҟан иҿаԥхьа иҽаариашан ус иҳәеит:

– Сара уи аиԥш иҟоу аҭак аҟаҵара сылшом. Сара исуалу арраҿ амаҵ аура ауп, ишубо исзынамыгӡеит акәымзар…

– Ааи, иузынамыгӡеит. Хьӡи-ԥшеи змоу аурыс фицар, ашьха уаа, мамзаргьы шәара абна уаа ҳәа шәзышьҭоу, утҟәаны уахьааргаз, – иҳәан иааигәа днеины иблақәа дынхыԥшылеит. – Анцәа срыцҳашьа, шаҟа уиеиԥшузеи?!

– Дарбан сзеиԥшу? – ииааҵьашьаны дҵааит атҟәа

– Сыҷкәын, – дхаҳәыршәыраха аҭак ныҟаиҵеит, Ԥшьҟан Абрскьыл.

– Дабаҟоу уҷкәын?

– Уи дыӡхьеит, иҟалап уажәшьҭа иԥсы ҭамзаргьы. Жәиԥшь шықәса анихыҵуаз дысцәыргеит шәара шәтәқәа дытҟәаны. Шасысгьы дааныркылеит, рҳәеит. Уиаахыс иҵит акыр шықәса. Иан лакәзар дихыԥсааит. Саргьы… Са стәы уасҳәеит ҳәа сеилызкаауа уааума уара?

– Шаҟа иашамкәа ҳаизныҟәоузеи ауаатәыҩса, – иҳәеит атҟәа ихы икәаҿ, ԥсҳәанаа раԥхьагыла ибла ахыԥшылара изымгәаҕьуа. – Ҳабжамҽамны ауп ҳшишаз Анцәа ду. Уҷкәын изы иухугахьоу агәаҟрақәа алоухугарц, сара исзуулакгьы сыхәҭаны исыԥхьаӡоит.

Ԥшьҟан Абрскьыл ибла иныхгылеит иҷкәын ихаҿсахьа. Атҟәа иажәақәа игәаҵанӡа инҭшьааит. Нас иҵегьы деиҭанеизааигәаахан диазҵааит:

– Уани уаби ыҟоума?

– Сан лоуп исымоу.

Ԥшьҟан иԥҳәыс дигәалашәеит. Лыҷкәын изы дшыӷьаҵәыӷьаҵәуаз, дышиҳәоз лыԥсҭазаара далҵит. Уи лҿаԥхьа ахара ду шиду инхоит иԥсы ҭанаҵы. Даныԥслакгьы уахь акрыҟаӡазар, лымԥынҟа дауқәлаша. Абри арԥыс иангьы, убри леиԥш аԥсышьа цәгьа лмоурц азыҳәан, иӡбеит дызхымԥашаз аус.

– Ухы уақәиҭуп, уца уара утәқәа рахь!

– Уи шԥа?! – иаҳаз цәгьа агәра изымгакәа дҵаауит атҟәа. – Схы сақәиҭну?

– Уақәиҭуп. Уара уан сара сыԥшәма леиԥш, духымԥсаарц азыҳәан, – иҳәан аҟарулцаа даарыԥхьан инарыдиҵеит: – Абри арԥыс аҳәаа дахганы доушәыжь. Дцааит деибга-дызҩыда иԥсадгьыл ахь.

Атҟәа зхы иақәиҭитәыз данца ашьҭахь, еиҳагьы иҭагылазаашьа цәгьахеит Ԥшьҟан Абрскьыл. Абыржәы акәушәа иҷкәын даныргаз, абыржәы акәушәа иан даныԥсы, изаҵәра еиҭа азаҵәра ацло, ила ишабоз аихәлаҳара далагеит. Еихагыла-еиҵагыла ижәлаз азҵаарақәа зегьы иреицәан Иԥсадгьыл азҵаара. Ԥсҳәанаа рыдгьыл азҵаара инаҭоушәа иаҳауан уажәы, «ишԥаҳаԥсыхәо», – ҳәа. Уажәшьҭа иара иқәра ахьнеизи, насгьы икәша-мыкәша аҭагылазаашьа злаҟалаз ала, идгьыл азҵаара иара ихала аҭак аҟаҵара илшо дыҟамызт. Убри аҟынтә аҵх акыр ишцахьазгьы, дрыԥхьеит ир раԥхьагылаҩцәа. Аамҭа мгакәа иара иҟын иҟан Алдыз-иԥа Ажьгьери Аԥшыцбеи, Хмыҷ Елҟан-иԥа Ачуеи, Даӷәыз Сҳаҭкьери Соулаҳ-иԥеи, Махаз-иԥа Алгыды Аранба усгьы амҩа дықәын.

– Узмырцәоузеи, ԥсҳәанаа, ҳаԥхьагыла? Ухуҿы ианызбаалоит угәы шҭынчым. Мшәан, уажәыҵәҟьа иааҳакәыршан ҭынчроуп. Аурыс атҟәа иаагаз излеиҳәо ала, урҭ ҳақәларц ргәы иҭаӡам, – иҳәеит дшааҩналазҵәҟьа Ажьгьери Аԥшыцба.

– Аиаша уҳәеит, Ажьгьери. Иааҳакәыршан ианҭынчраха, еиҳагьы сгәы аҭыԥ иҭагылом. Уажәазы аурыс иҽаанкылара, акы иазҳәазар акәхап.

– Ҳҳəаақəа рҿы аурыс игарнизонқəа иаҳа-иаҳа рыцлара иаҿуп, – иҳəеит Соулаҳ-ипа Сҳаҭқьери Даӷəыз. – Ҩынҩажəижəаба бзарбзан Бцана абнараҿы иҵəахны ирымоуп. Даҽа хəнызқьҩык инареиҳаны аҽцəа аҳəа зку аинрал Добринин ирхəҭа ирыцлеит иацы.

– Аполковник Добринин аинралра ирҭама? – дҵааит Пшьӄан.

– Ааи, ҳапхьагыла ухаҵкы, сара сыпшыхəцəа уи дырбеит аинрал маҭəа ишəны, – иҳəеит Ачуа Хмыҷ.

– Ҳара шаӄа ҳаршьуа аӄара рчын иацлоит аҳəақəа, – иҳəеит Пшьӄан Абрскьыл. Нас пыҭраамҭак ааҭынчрахеит псҳəанаа рнапхгаҩцəа рыбжьара.

– Аҭӄəа ҳаиҭаиазҵаап, – иҳəан, аҭынчра ааилеигеит Ажьгьери Апшьыцба. – Избан аурысқəа ҳҳəаақəа рҿы архəҭақəа заарго ҳəа...

– Аҭӄəа дыӄаӡам, – иҳəеит, ашьшьыҳəа ибжьы ныҵакны Пшьӄан.

– Ишпа дыӄаӡам?! – дахьтəаз дҩыҵӄьеит Соулаҳ-ипа Даӷəыз. – Дыбналама?

– Мап, сара доусыжьит...

– Уццакцəеит, ҳапхьагыла, – дахьтəаз дҩеихан дҩагылеит Ажьгьери Апшыцбагьы. – Уи ибзиан иаҳпыхьашəаз фицарын. Насгьы Романоваа рышьҭамҭа датəын. Уҷкəын изы дҳапсахыр ӄалон.

– Сыҷкəын ипсы ҭоуп ҳəа шəгəы иаанагоума?

– Уҷкəын ипсы ҭамзар уажəшьҭа адырра урҭахьазаарын. Шасыс иҿоу ианакəзаалакгьы напы идкылан дрыхьчоит, – иҳəан,ибылны икыдшəаз ацəашьы алҩаҵə хəхəаӡа изхылҵуаз ахькаршəыз иаашьҭыхны абаа ҿаӄəара иныҟəиҵеит Хмыҷ.

Абааш аҩныҵӄа еиҭа ааҭынчрахеит. Псҳəынаа рыр рапхьагылаҩцəа иргəампхеит рхада ихымҩапгашьа, дырзымҵаакəа аҭӄəа дахьишьҭыз. Пыҭраамҭак днарылс-аарылсуа рыблақəа днархыпшылан, нас дааины иҭыпаҿ днатəаны ус иҳəеит:

– Ишəҭахызаргьы шəсықəӡба. Исыхəҭоу сақəшəыршəа ар рҿапхьа сыргыланы. Шəысхычча, убригь сычҳауеит, – ипсы

ааивиган иажәа инацитцеит. – Сара исылымшеит уи доусмыжьыр, исылымшеит. Атҟәа сыҷкәын ихы аахтҵәаны ихагылан. Дыҟәзааит нас адунеи, сыҷкәын еипҵшу аӡәы.

Абааш ду бганы илеилаҳазшәа рызынтәык шьхынпсылеит иахьгылаз. О, дад сыҷкәын, иара схатҭагы ари ажәабжь аасаҳаз аахыс, Ҳатҭажәыҟәа-ипҵа Пҵшьҟан санизхәыцлак, сҳашҳатәрахоит. Сшьа-сда аусура иаҟәытҵуеит. Сыхтҭырпҵа насхыхны инкаршәны, сгәы сҭасуа пҵсҳәанаа ҳҟытҭаҟәа снарылаланда ҳәа сааҟалоит. Ҳаи, ҳаи, зыпҵсадгьылаҿ лагҭырӡы змауз, сашьцәа срыцҳашәымшьаӡои схала сахьаанхаз? Шәхы шпҵацәыжәгеи шәара ахьаа, шәхы шпҵацәыжәгеи...

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ,
Сызхаанхазеи, сзыниазеи, сара гәаҟ?..
Тәылада, ҩныда, сара гәаҟ,
Адәы сыҟәзаарыма, сара гәаҟ...

О, ари ашәа аниҳәоз ихаҿсахьа зеипҵшраз зымбаз ауаҩы, издыруам аӡәы игәаҟра заҟароу. Итәыла ианыӡааз иуаажәлар рылагҭырӡҟәа ихиҿы рыблызшәа, ӡи-мцеи зхысхьоу, иҭацәу, ҭиаак зҟәымиаауа адгьыл иеипҵшхон. Уи ҩнытҵҟала дбылуан. Иара абри адунеи ду ҩнытҵҟала ишыблуа еипҵш. Уи ибылра ицәеи-ижьи ианыпҵшуан. Дкаҳахьан. Ауаҩытәҩса ипҵшшәы ҳәа акгьы ихамызт. Нырцәыҟа имҩа хан. Абри ауаҩ сахьихәапҵшуа схы ахызбаауан апҵсҭазаара иара саргьы. Иашоуп, суаажәлар аҭоурых апҵшатлакә ишацҟьазгьы, рыбжеиҳараҩык мшынныpцә ишкапҵсоугьы, сара Сыпҵсадгьлаҿ сыӡит уҳәартә иҟам. Макьаназ апҵсҭазаара ҳҳәоит, макьаназ ахаҟәитҭраз ҳаҟәпҭоит...

Сшымгәыгӡоз иаалырҟьан ацәажәара дналагеит Махьал Абрскьыл.

Махаз-ипҵа Алгыды Аранба, Аҟәыҵьмаҟәа рыпҵсҭа ар ахьгылаз даназааигәааха, ҩыҵьа апҵхьаҟа ишьҭит, аҟарулцәеи дареи изеилибамкаакәа, машәыр рылеибамхырц. Урҭ ажәабжь ааргаанӡа Данаҟаи иахь ус иҳәеит:

– Исаҳаит иуҳәаз, Ԥшьӄан-иԥа Данаӄаи. Саргьы суқәшаҳаҭуп. Иахьынӡалшогьы судгылаҩуп. Ԥсҳәанаа аԥхьаӄатәи рыԥсҭазаара уара ишуҳәо ада ԥсыхәа аман ҳәа иӄаӡам. Аха ҳаиликаару уаб? Ҳаилыркаару уи иҩызцәа, ҳаилыркаару ҳауаажәлар? Заанаҵ иуасҳәоит, уара уаб дааразa иҽешиԥсаххьоу. Уи рыцҳашьара шилам Иԥсадгьыл аҿаԥхьа иааивалаз иӄны.

– Саби сареи ҳанзеилибамкаа, сара издыруеит сзықәшәараны иӄоу ара. Сара сыкнаҳарала, саб иҵегь ԥсҳәанаа рыбӷа изырӷәӷәозар, иа, Анцәа ду, ҳарҭ зегьы ҳзашьапкуа, уахаҵәӄьагьы уи мап ацәыскуам…

– Ех, сашьа, – ибжьы хьамҭа аҵх иналаҩт Аранаа-рԥа. – Шаӄа ҳрыцҳаузеи Ҳаԥсадгьылгьы ҳаргьы…

– Амҩа аартуп, – даарыдгылеит иишьҭыз рахьынтәи аӡәы.

Рҽқәа рышьхәа нарбаны абааш ашӄа рҿынархеит Данаӄаии Алгыди.

– Иааиуа уарбану? – иабџьар рхианы ибжьы наиргеит, аҵх лашьцара иалагылаз аӄарул.

– Аԥсадгьыл ахьчара зегьы иаҳуалуп, – ибжьы наиргент Аранба. – Исыцу ҳара даҳҭәуп. Абрскьылаа рышьҭамҭа деиуоуп.

– Шәлеи, – амҩа ааиртит аӄарул.

– Хәлыбзиақәа! – иҳәеит Алгыды абааш Данаӄаии иареи шыҩналазҵәӄьа. Итәаз иаразнак иҩеихаҵгылеит.

– Бзиа убааит, уахьца уаалеит! – иҳәан, абааш агәҭахьы дааскьеит Ԥшьӄан. Ҿымҭ игылаз арԥыс ишӄа дынхьаԥшын, усгьы нациҵеит: – Дызусҭада абри арԥыс иуцу, Аранаа-рԥа?

– Дсыздырам, амҩан дсықәшәеит. Харантә иаауа аӡәы иоуп иара излеиҳәо ала, ԥсҳәанаа рхада дызбар сҭахуп, иҳәеит.

Ԥшьӄан Абрскьыл арԥыс ихы инаркны ишьапаӄынӡа блала дааимидеит. Нас лымкаала ихы наиқәкны диазҵааит:

– Узусҭада, уабантәиааиуеи, насгьы иуҭахузеи? – Ԥшьӄан Абрскьыл ас иаахжәаны изҵаараҭишьа иаргачамкит иҩызцәа. Иара изҵаара ирласны иахьимоуз ааигәамԥхакәа, даҽа шьаҿак иаԥхьаӄа иааӄаҵаны, ашә дахьаахыҵыз игылаз арԥыс днеиҿаԥшит.

– Сара сызусҭоуи сахьынтәиаауеи раԥкьыс, ихадароу, хықәкыс исмоу, исҭаху ауп, – иҳәан, абааш агәҭахьы дааскьеит Данаҟаи Абрскьыл. – Псҳәанаа раԥхьагыла хьӡи ԥшеи змоу Пшьҟан Абрскьыл, сара уара уахь сзаашьҭу снавамлакәа иаахтны иуасҳәоит.

– Уззаашьҭузеи? – изымчҳакәа Данаҟаи иажәа ааникылеит Пшьҟан.

– Сара сааишьҭит аурыс ҳәынҭкар, уареи сареи ҳаицәажәарц азыҳәан.

– Аурыс хәынҭқар уара уда уаҳа исниҵаша аӡәгьы димоуӡеи?! – маҷк алаф налхшәа иҳәеит, аха иааиз арԥыс ус башак шиакәмыз ибон аҟынтә диазҵааит: – Иитаххазеи аурыс ҳәынҭқар сара сҟынтә?

– Уареи ууаажәлари ирзеиҕьу…

– Ишԥа, сара суаажәлар ирзегьу аурыс ҳәынҭқар иҭаххану? – иааџьшьаны ҿааиҭит Пшьҟан. Нас иаԥхьа игылаз ишҟа цәымҕрак неиҿықәлан, ус иҳәеит: – Аурыс ҳәынҭқар акьачақьцәа рацәаны имоуп, урҭ уреиуазар уара?!

– Алафҳәара иаамҭам. Псҳәанаа раԥхьагыла, – иаарҭынчны ҿааиҭит Данаҟаи. – Иумам аамҭа, умшқәа ԥхьаӡоуп…

– Еи, арԥыс, – абааш дныҩныхәааит Пшьҟан Абрскьыл. – Иаанагоузеи иуҳәо?

– Шәыԥшыхәцәа ирымбаӡои, шәҳәаақәарҿ ҵҩа змам аурыс ир акәыршан иширгылахьоу.

– Нас, уи акыр аҳәоума? – иаҳа-иаҳа иԥсы аилашәара иаҿын псҳәанаа раԥхьагыла.

– Уи Псҳәантәыла дақәларц игәы иҭоуп, аҳәынҭқар иуниҵаз ажәа уахамҵгылар.

– Абри лрԥыс игәра сызгом сара, аҟарул шәрыԥхьан наҟ ддәылжәга.

– Сара ус аламала идәылуго сакәӡам. Аҳәынҭқар ихьӡала саахит, саб…

Абааш аҩныҵҟа инҩнадыдызшәа, рызегь ахьгылаз инышьхныԥсылеит. Пшьҟан Абрскьыл ахы цаҳә-цаҳә игәаҵга ҿнаҵәазшәа, днеилууааит. Мацәыс еимҟьараны иаԥхьа дниаҟьеит

жәипшь шықәса зхыҵуаз иҷкәын, Иблақәа азныказ ихиҩаз изхымтуа, ихитыргьы иаҳаз ашьҭыбжь иара иакәымзар ҳәа дшәаны, зыԥсы зӡаз игәы аисра иаҟәымҵырц азыҳәан аҭӡамц иҿнадҵан иҿааирҕәҕәеит. Абааш злеихагылаз ахахә цәы дуқәа еихҩрны ижәҩахыр иқәҳазшәа, деиҵаҕәҕәа дахьгылаз даахьаҳәит уи арԥыс ишҟа, нас исаҳарызеишь ҳәа дшәозшәа ҿааиҭит:

– Саб уҳәама?

– Ааи саб. Аурыс ҳәынҭқар шасыс иигаз, уҷкәын Данаҟаи Абрскьыл соуп.

– Иа Анцәа, ухьы шьаргәыҵа сакәыхшоуп, – гәаныла иҳәон Ԥшьҟан, – иахьа уажәраанӡа, хьымӡҕы сымгац, аԥхьаҟагьы ԥсыҿрак сзумун... Исыҭ амч абыржәы схы саиааиратәы. Ҳрыцҳашьа суаажәлари сареи!..

Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл иаразнак иԥсахит игәы. Иблақәа ирыхтәалаз алашьцара наихҟьан, иҿааириашеит. Иҩызцәа аӡәаӡәала рыблақәа днархыԥшылан, иҷкәын ишҟа даахьаҳәын, иҿаархьшәашәаны диазҵааит:

– Иуҭахузеи сара сҟынтә?

– Сара исҭаху ҳауаажәлар ирзеҕьу ауп...

– Саргь уи сыԥсҭазаара зегьы ақәсҵеит.

– Уи еиԥш аҟаҵара ҳарҭ зегьы иаҳуалуп.

– Иҳәа иуҭаху ааркьаҿны, – иажәа ааирмчит Ԥшьҟан.

– Аурыс ҳәынҭқар Кавказ инапаҿы иааигеижьҭеи акыр ҵуеит. Уи бзиан иудыруеит уара. Анкьа иареи уареи аиҩызара ахьшәыбжьази Ԥсҳәан, Урыстәылеи ахьеицышәыхьчози, насгьы акыршықәса сара шасыс сахьҿази, урҭ зегьы аамҭа иагеит уажәшьҭа. Сара сҿала иузааицҳауеит ԥсҳәанаа раԥхьагылара шьҭоуҵарц. Еибашьрада ҳҳәаақәа аартны, анкьа ҳшыҟаз еиԥш, аиҩызара ҳабжьаларц. Ҳара аурыс инапаҵаҟа ҳаԥсадгьыли ҳауаажәлари еиқәҳархоит саб.

– Иа, Анцәа, исыҭ амч схы саиааиртә, – ибжьы иҩеихылҟьаз, абааш аҭӡамцқәа архыц-хыцит Ԥшьҟан Абрскьыл. – Суаажәлар, исаҳауа закәызеи, слымҳа сажьома, мамзаргьы... – иихәарц ииҭахыз намыгӡакәа аихац иҭаку абжьас еиԥш, аба-

аш дааҩнамацәысын, нас иҿааиҟәкны иҷкәын иапхьа даагылан, ибла ҭаа диҿапшуа ус иҳәеит: – Изысзуузеи, сыҷкәын, абри аҩыза? Сызурԥхашьазеи суаажәлар рҿапхьа?

– Уаҳа ԥсыхәа ыҟам, саб. Сара избоит ууаажәлар шумпыҵаӡуа...

– Сара соума зуаажәлар зымпыҵаӡуа ҳәа узҿу?! – ибжьы ҩышьҭихит Ԥшьҟан Абрскьыл. – Иаҳҳәап, аҳәынҭҟар иснитцаз ажәа сыдсымкылеит, усҟан?

– Усҟан, мчыла игоит ҳтәыла..

– Ишԥа, ҳтәыла уҳәама?!

– Ааи, ҳтәыла. Сара Ԥсҳәантәыла анапхгаҩы Ҳаҭажәыҟәаиԥа Ԥшьҟан Абрскьыл иҷкәын Данаҟаи Абрскьыл соуп.

– Мап, – дныҩныхәааит Ԥшьҟан. – Уара жәиԥшь шыҟәса анухыҵуаз иԥсыз сыҷкәын уоуп. Угага ауп абра, ухаҭа уакәӡам. Иара ухаҭа уакәым, угагагьы ԥсахҩуп, иԥсахҩуп...

– Мап, саб, – ибжьы ҩаимпыҵҟьеит Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаигьы. – Сара схыӡлан сшыҟазгьы шәымҭак иадамзаргьы Сыԥсадгьыл схасмыршҭит. Иара абзиабара исымоу ауп арахьгьы саазгаз. Уара иулшоит сыкноуҳарц. Ҳанзеилибамкаа, убасгьы разҟыс исоуазар акәхап. Сара сыхынҳәреи уара ухы аламырҟәреи ракәӡам ара аус злоу. Аус злоу, ҳажәлар аԥхьаҟа реиҟәырхара ауп. Ҳара ҳаиԥш иҟоу амилаҭ хәҷы мчра дук иамыхьчозар, рхала рхы рзыхьчараны иҟаӡам. Ари, адунеи ауаатәыҩса рыԥсҭазаараҿы иԥышәоу акы ауп. Ухәыц, саб уахымццакын ууаажәлар рлахьынҵа... Аурыс ичҳара шьыцәгьоу здыруеит, аха уаҳа даҽа ԥсыхәак збом сара. Уара уаҟара издыруада уи аҳәа дшаҩызоу, ддәыҟәлзр аанкылашьа шимам. Нас избан ҳара уи имагә ашьхәа ҳзаҵаҟьацра...

– Иҳәала, иҳәала, сыҷкәын, – ахы зыҟәшәаз агыгшәыг еиԥш дныҩныхәааит Ԥшьҟан Абрскьыл. – Макьаназ усычҳауеит, уан иухыԥсааз лыԥсы аҳаҭыр аҟынтә. Уи нахыс сара сҟынтә ԥсҭазаарак уаҟәымгәыгын...

– Иубоума аԥсҭазаара сан илызнауз. Уаргьы саргьы еицәоу ҳазнеиуеит ҳзелибамкаар...

– Уареи сареи ҳаилибакааран ҳаӄаӡам адунеихаангьы. Уара усыҷқәынам, мап уцәыскуеит...

– Исыцәкы мап, ишуасҳәаз еиҧш, сыкнаҳа уҭахызаргьы. Мамзаргьы аҧсахәы ҳәа сыхҵаны, агәашьа садҿаҳәала Ҧсҳәан реизарҭа ашҭа дуаҿы. Зегьы сыбла иҭажьцәааит, алаба садыргааит, аха уара ҧсҳәанаа рхы иақәиҭҭәы. Урҧырҵ. Урҭ уажәшьҭа уара иузныӄәгом.

Еиҭа адыдбжьы ҩынгазшәа иаҳаит Ҧшьӄан Абрскьыл. Иҧсы аамаҷхан дкаҳарц акы ааигымхеит, ихы инапаҿы иааимгазҭгьы. Иҷкәын ӄамала икьатеиқәа еилаирхаазшәа, ашоура ижәлан абылра даҿын. Ишьапқәа иуахәааха иҵахаз иҵшьуа Аҧшыцба Ажьгьери дахьгылаз днеины иблақәа ахыҧшылара далагеит, зҿумҭуазеи, уззыҧшузеи ҳәа аанаго. Аҧшыцба иакәзар, ибз ихәлашәеит, иҧсы изеивымгеит, иҿы еихымҵит. Шықәсыла ихыҵуаз аӄара еидара хьамҭа ихәда икәрыжьызшәа, иаҳа-иаҳа ахәаара далагеит. Ҧшьӄан уи еиҳагьы дараапкит, дагьаршәеит, иаснагь ахшыҩ иабжьызгоз ауаҩы ахьҿимҭыз азы. «Иа, Анцәа, ари закәызеи, ари змааноузеи?» – ҳәа игәы деиҭанҭагәжәажәеит. Иҷкәын иахь дынхьаҧшит, аха иаразнак цәымґрак неиҿықәлан, илаҧш неиӄәганы, Аранба дынаиҿаҧшит. Аранба дгылан деиҵаґәґәа, ари аҳҭыс иара ишивымсуаз дырны. Ихы ҩышьҭыхны, анцәа диҳәошәа ааматанеины, акы иҳәарц иҽыназикуаз, Ҧшьӄан уи днеиҧырҵны, Адаґәызи Ачуеи рышӄа иҿынеихеит. Даргьы раҧхьагыла рышӄа дааиуазшәа анырба, уаанӡа еилаҳан иӄаз рцәеи ржьи ҩышьҭырхит, аха дразҵаар ҳәа ишәаны рыблақәа зымҩа инеиӄәыргеит. Иаргьы урҭ рҿы даанымгылакәа, абааш аҵыхәтәанӡа днеин, даахьаҳәын ибжьы ґьеҩ нарықәиргеит:

– Ааи, ааи. Иахьарнахыс мап ицәыскуеит. Сара дсымаӡам ахшара. Дысмоуӡеит. Анцәа исыҵеикит уи аганахьала... Уара уҧсахҩуп. Аҧсахҩы ишихәҭоу изныӄәатәуп. Иахьа иқәӡааит Абрскьылаа ҳашьҭамҭа аҵыхәтәа...

– Мап, саб, – ажәа «саб» днақәыґәґәан ҿааиҭит Данаӄаи: – Иахьа иалагоит Абрскьылаа ҳашьҭамҭа иҿыцу ала ахәыцра... Шәаасзызрҩ, ҧсҳәанаа рыр раҧхьагылаҩцәа. Сара сиашамзар,

сара ԥсахҩык еиԥш схы мҩаԥызгозар, усҟан аԥсахҩы ихәҭоу саншәыриа. Уи шәаахьӡоит, уажәы шәаасзызырҩ. Аамҭа цәгьа ҳҭагылоуп. Амилаҭқәа еиҳауи еиҵоуи анибарҵәара иаҿуп, егьырҭ Кавказтәи ажәларқәа аурыс инапаҵаҟа ианааига; ҳара ҳхала алаҳәа ҭыҩра еиԥш, ашьхақәа ҳахьрыбжьаршәу еиқәырхашьа ҳаман ҳәа ҳаҟаӡам. Макьаназ даҳзымгәаац аҳәыҭқар. Убри ҳхы иархәан ишҟа ҳаиасыроуп. Уи инапаҵаҟа ҳамч ғәғәахоит. Аҵара дҳарҵарц аҵеира. Ҳкылсып адунеи агәахьы. Мшәан, хзеицәада ҳара. Мап анакәха, егьырҭ ашьхаруаа реизымӡыҩрра иахҟьаны мшыннырцә ишагаз реиԥш, ҳаргьы убас ҳагап,усҟан ԥсҳәанаа ҳаҵәҩаншьап ыҵаҳжәауеит. Уинахыс ҳара ҳзыҳәан абрахь хынҳәра зыҟалом. Шәазхәыц. Ашьа камҭәакәа Ҳаԥсадгьыл аиқәырхараз абыржәы аҭагылазаашьа бзиа ҳамоуп. Сара исҳәо шәазыӡыҩры, сыгәрагьы жәга… Мап анакәха, уажәшьҭан акгьы ҳахьымӡар ҟалоит. Убри аҟынтә, ишьҭаҵа, саб уҭыԥ. Ианҵа ԥсҳәанаа рразҟы сара снапы. Иара абшьҭамҭалагьы изықәнаго сара сами…

***

– Еҳ, сыҷкәын дад, маҷӡак акәын иаҭахыз. Аби-аԥеи ааилибакаазҭгьы, иахьа уара Ԥсҳәанаа иреиӷьыз рҵеира урыдтәалан, пату уқәҵо унасҟьаргозаарын. Аха уажәы узҭоу аԥшәама, усҟантәи аилибамкаара дыцҟьашәҟьа дықәнаҵеит, ихы изышьҭымхуа, – иҳәеит сара ихы насықәкны Ҭафыкь-иԥа Махьал. Нас иажәа деиҭаналагеит:

– Иҷкәын иажәа данаалга нахыс, дқәыцьмахеит Ԥшьҟан. Иблақәа ашьа рхылеит. Илымҳакәа дагәахеит. Уинахыс ауаатәыҩса зегьы иқәҿырҭуазаргьы акы иаҳауамызт. Ианиаамҭаз, иаҳәа ҭӷәыцәаан ақәыларахь данцоз даҩызаха, аихац иҭакыз абжьас еиԥш дшаҟьо абааш дныҩналеит. Рызегьы ирцәымӷхеит уи ихымҩаԥгашьа. Иацәымҩашьахуа ирбеит иҷкәын дшимеигӡоз. Зегьы иреицәоу ԥсышьак шизалихуаз. Аха макьаназ аӡәгьы ҿиҭуамызт. Ишьхныԥсылан игылан аҵыхәтәаанынӡа ҳәа иԥшны. Зегьы реиҳа зҿырҭынч игы-

лаз Данаҟаи Абрскьыл иакәын. Ибон дыззааз аус ара акгьы шалымҵуаз. Иаб аанкылашьа шимамыз. Хара дышзымхәыцыз. Иахьатәи ихәыцра иуаажәлар шазныҟәымгоз. Аҵыхәтәан иимҳәац, акы игхазшәа ибан ҿааиҭит:

– Ԥсҳәанаа иаҳа-иаҳа аҕархара иаҿуп. Ажәлар иршәымирхам. Иаадрыхуа рхәыҷқәа ирҿамҵакәа ар рахь ирыман амҩа иқәуп. Абџьар акәзар, ишәызхаша шәымам. Амацәаз ахы шәҭацалоуп, арахь шәлашәхеит, акгьы жәбаӡом. Иухьзеи, саб? Ухы уқәыжь узгылоузеи? Иухәыцуазеи, угәы иҭоузеи абыржәы?

– Уажәыҵәҟьа исхәыцуа уара ушысшьра ауп…

– Уи мариоуп. Уи ада даҽа хьаак умамзар?!

– Схьаақәа ухьаа цәгьаны урыцымларц азыҳәан иарласны сыла уаԥыргатәуп. Махаз-иԥа Алгыды Аранба. Уара унапы ианысҵит абри зуаажәлар зыԥсхыз изыӡбо наугӡарц. Мап анакәха, сара снапала уи насыгӡоит. Сыблагь ҵысраны иҟам убри азыҳәан…

Аранба деиԥхьхәыаааит иаразнак. Раԥхьагылаҩ ииҳәаз даҿаԥар, усҟан Ԥшьҟан инапала иакәым ҟаиҵон. Зыԥсадгьыл зыԥсахуаз ахьҭарыжьуаз амаҭқәа зҭоу атыша дҭаижьыр ҟалон. Ус анакәха деиқәырхатәын Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл. Деиқәырхатәын, избанзар, Аранба излеиликааз ала, ԥсҳәанаа реиқәырхара Данаҟаи дышхәыцуаз ада ԥсыхәа амамызт. Иаргьы дадгылаҩын, аха уажәазы ихы цәыригомызт.

– Исыдуҵо насыгӡоит, ҳаԥхьагылаҩ ухыҵкы. Ари уҷкәын иакәӡам. Ари зегьы иаҳзеиԥшу аҕа иоуп. Азин суҭозар, деиқәаԥах дҿаҳәаны, зыԥсадгьыл зыԥсахуа ахьҭаҳажьуа атыша дҭасыжьуеит. Амаҭ ишьа илцәацәаауа дырхәаҽып. Ирбааит ҳауаажәлар, абас зыԥсадгьыл зыԥсахуа, уара уҷкәын заҵәы ушимеигӡаз еиԥш, даргьы ушырмеигӡо. Азин сыҭ игара…

– Дга!!. – ашәақь анҭҟьо еиԥш ибжьы наиргеит Ԥшьҟан Абрскьыл.

Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл деиқәаԥах дрыман индәылҵит…

Аҵх ашарахь инеихьан, Данаӷаи диман Аранба аҳәааҿы даннеи. Акәадыр дзынҿаҳәалаз аӷынтә дааҵыртланы дааҿыжәихит. Иблақәа злаҿаҳәаз ацаха еиқәаҵәагьы аамихит.

– Абриаӷара ихараны аума зыҧсадгьыл зыҧсахуа ааганы иахьышәшьуа, – иҳәеит Данаӷаи, уажәшьҭа иара изыҳәан зегьы акакәын аҧсрагьы абзарагьы.

– Иҵагь ианахаагоугьы ыӷоуп, рыфҩы акыҭа уаа ирмаҳарц азы, – иҳәан ишьҭахь иавҵаз атапанча аавҵыхны Данаӷаи ишӷа инаирххеит.

– Схала сҿысшьырц аума иуҭаху?

– Мап, уоусыжьуеит, уца…

– Ишҧа, уца? – Уара уахьнеиуа саб укнеиҳауеит.

– Сара хьаас сӷоумҵан. Уажәазы уара уоуп еиқәырхатәу. Ҳаҧсадгьыл уара уаҳа ҧсыхәа аман иӷаӡам. Уца уажәы. Аҧхьаӷа ууажәлар узрыхәозар, ухы ҧхьаукып ҳәа сгәы иаанагом. Уаби уи иҩызцәеи иаҳуалызи иҳалшози ӷаҳҵеит. Саргьы иахьарнахыс суаажәлар рзы исылшараны иӷоу уара уоужьра заҵәык ауп.

– Аиаша уасҳәарц уҭахызар, аҳәынҭқар ҧсҳәанаа рнапхгара снапы ианиҵеит. Иааиуа амшқәа рыла ҧсҳәанаа снапаҵаӷа иӷалароуп. Дысҭӷәауеит саб, еиқәсырхоит суаажәлар. Сара ҵҩа змам ар сымоуп. Усыцаала, ҳҩыцьагь ҳажәҩа еибыҭан, машәырда ҳҭәыла еиқәҳархап.

Данаӷаи абарҭ ажәақәа иҳәонаҵы, Алгыды Аранба ибла ихгылаз иуаажәлар ракәын. Нырцә-аарцә ҧаҩ змамкәа аӡы хәашь иалахаз иуаажәлар. Нас Данаӷаи иахь даахьаҳәны ус иҳәеит:

– Мап, Данаӷаи. Уаргьы-саргьы ҭагылазаашьала ҳаиҧшым. Сара Сыҧсадгьылаҿ сыҧсыроуп. – Гәаныла усгьы нациҵеит: – «уара уцымхәрас…»

Ашьхарахь иаацәылашеит. Иаамацәысын, идыдит. Убри инақәырццакны аҿыланахеит ақәаршҩы. Убри амш цәгьа дагәылалан, ҿырххыла днеиуан Аранаа-рҧа Ақәыцьмақәа ртәарҭа ашӷа ихы рханы. Днеиуан ирласны иҧсра даҧыларц…

Еҳ, Аҧсадгьыл, закәытә мчузеи иамоу. Иара еиқәдырхарц азыҳәан, шаӷаҩы рхы ахҭнырҵахьоузеи? Шаӷа лаҕырӡы

каԥсахьоузеи? Абри сараҵәҟьагьы уажәшьҭа уаҩыииҭахым, Сыԥсадгьыл сахьахәарҭоу ҳәа акыр ыҟазар, абри амҿы икажьу еизганы абраҵәҟьа сҿалазбылуан. Закәытә мҿузеи баша ибаауа, ахәышҭаараҿы ԥсҳәаантәык дамырԥхаӡакәа…

* * *

Ашьыжьаахыс иаҳа-иаҳа сизааигәаахон абри ауаҩ. Сагьилагәдууан, дагьрыцҳасшьон. Силагәдууан, абри аҟара Иԥсадгьыли иуаажәлари бзиа иахьибоз азы. Дрыцҳасшьон дахьҭынхадаз азы. Иуаажәлар рыбла дхымԥшылаӡакәа дахьԥсуаз азы, ииашьара рхы иаасуа дахьырзымҵәуоз азы.

– Аӡы узаазгарыма? – сҳәеит сара, аӡы иҭахны дыԥхашьаны имҳәозар ҳәа сгәы иаанаган.

– Мап, макьаназ исҭахӡам, – иҳәеит иара, маҷк игәаалаҟара ааҟалеит уҳәартә еиԥш даасыхәаԥшны, нас инациҵеит: – Иудызгало ҳәа акгьы сымам. Анкьа еиԥш, ашьтәа узысшьып ҳәа иҟоу. Ацха мгьал сымоуп, аӡы инадаҳкылап.

Саргьы макьаназ акрыфара шысҭахымыз иасҳәеит. Иаргьы уи дақәшаҳаҭхеит. Нас сара сахь даахьаҳәын, иҽаарманшәалан ацәажәара дналагеит:

– Убри ауха Ԥшьҟан дмыцәаӡакәа ихигеит. Дґызуа-дықьуа, абна илоу агыгшәыг ашьацҳәа ианакуа еиԥш акәын дшыҟаз. Зны иԥҳәыс дигәалашәеит, даҿазныхгьы иашьцәа иԥсхьаз. Иҷкәын амаҭқәа иқәҵәиаша дырфозшәа ибла ианаахгылалак, ацәашь ду ахькыдыз аҵаҟа днышьамхнышлан аматанеира далагон «О, ҳазшаз, саҭоумҵан, ара сара акгьы схарам. Сыԥсадгьыли суаажәлари иреиҳау сара сзыҳәан акгьы ыҟам. Сыҷкәын ҳиԥсахит урысла ааӡара иоуз иахҟьаны. Ҳауаажәлар иҭирц иақәикит. Уи сызианамыжьит, саҭоумҵан, Анцәа ду! Уаҳа ԥсыхәа сымамызт, саҭоумҵан, Анцәа ду!» – Нас дҩагылан, зымч цахьаз ишьапқәа аарла еихго ашәахь иҿынеихеит. Аха аӡәы иқьышә дҭасызшәа ишьҭахьҟа даабґаґан, дкамҳакәа иҽаанкылан абааш дныҩныҵәааит:

– Бабацо бара аԥҳәыс абрахь…

Уи агәаҟ иҧҳәыс дааҩналазшәа алаҧштҵашәаара иоузар акәхап, имч илӡаан ибаҩ ицәа иҭаҟәыбаса, ахы зықәшәан ҵаҟа икаҳаз апҟа, иҧсаанӡа амҵәыжәҩақәа рыла ишыҧаҭхалеиуа еиҧш, ишьапқәа рцымхәрас инапқәа иҵарсны агылара иҽазикит. Аха уажәазы ихала дышзымгылоз аниба, уа иҽаамариашан ашәахь дыҧшуа аҵәажәара дналагеит:

– Быҷкәын дахьыҟоу ҳәа бсазҵаарц бҭахума? Уи зыҧсадгьыл зыҧсахуа ирыхәҭоу аҭыҧаҿ дыҟоуп... О, мап, башаӡа исыдбымцалан... Иҭызго дабаҟоу, уи уажәшьҭа амаҭ дырфахьеит. Уи аҵкьыс иҧсы башьҭал: шәыҧсқәа еицыз... Сара саанықь схала. Сгәырҩеи сареи ҳаизааныжь. Бца, аҷкәын бихылаҧшла... Уи илахь убас ианын...

Дмадаӷьмадашәо ииулакгьы дгылеит иара. Иҟәарҟәаруаз ишьамхқәа иҽыҩарынҵаны иҽааириашан, иҭыҧахь иҿынеихон еиҧш, ашә аартны дааҩналеит Ажьгьери Аҧшыцба. Уи Ҧшьҟан иҭагылазаашьа дахәамҧшыкәа, иааигаз ажәабжь аҳәара дналагеит:

– Ҳаҭажәыҟәа-иҧа Ҧшьҟан, улымҳа аҟынӡа инасымгар сылшом иҟалаз ахҭыс. Алгыды Аранбеи уҷкәын Данаҟаии иахьцаз-иахьааз ҳзымдырҭуа иныбжьаӡит.

– Изахьӡузеи, «иныбжьаӡит?!» – дгачамкны дҵааит Ҧшьҟан. – Аҧсахҩы амаҭқәа зҭоу атыша дҭажьӡами?

– Мап, уа амаҭқәа рхала еилаҳәысуа иҭоуп...

Ҧшьҟан Абрскьыл иҧсы ааивигеит игәы аҵан, аха нас дааилашәан дыҳәҳәеит ибжьы хҵаны:

– Еизыжәга ар!..

Иаразнак абыкьқәа ирысит. Али-аҧси рыбжьара ар еизеит уи ахаҳә шкәакәа ду акәша-мыкәша. Уахь днеит Ҧшьҟан Абрскьыл ила акы амбо.

– Еҳ, дад, ахаҵара злоу илаҵәҟьоуп, – даасҿаҧшын сыбла инҭеиҳәеит Махьал Абрскьыл. – Махаз-иҧа Алгыды Аранба ҧсҳәанаа ҳфырхаҵа иакәын. Иара убас дышфырхаҵаз дагьымҩасит.

Нас иажәабжь наигәалаиршәан, ахҭысқәа еишьҭаргылан исзеиҭаҳәо иҿынеихеит.

– Дабаҟоу Аранба? – ибжьы ҩарылаиргеит Ԥшьҟан.

Рызегьы рыбз рыхәлашәазшәа азҵаара ироуз аӡәгьы аҭак изыҟамҵеит. Инеиҿапшы-ааиҿапшуа, ирҳәара иақәымшәо игылан. Убасҟан Абрскьыл еиҭа ибжьы дыдраҵас иааиргеит:

– Дабаҟоу ҳәа шәасҳәеит Аранба?

Иара ибжьы ахрақәа инарҿышын, арахь иааҩит акәымзар, уаҳа аӡәгьы аҭак иимҭеит. Иаргьы уаҳа иихәара дақәымшәо дышгылаз, адәы аҵыхәааҿ ҽырххыла иҿааихеит Аранба. Уи дышиашаз Ԥшьҟан иҿапхьа днаҽыжәԥан, ус иҳәеит:

– Сара сзакәхап ар зегьы ршьапы изықәургылаз, Ԥшьҟан Абрскьыл?

– Дабаҟоу аԥсахҩы сыҷкәын?

– Уи ихы дақәиҭуп...

– Изахьӡузеи «ихы дақәиҭуп!?» – ибжьы ихәлашәазшәа ҿааиҭит Ԥшьҟан. – Уара иудысҵаз наумыгӡаӡеи?

– Мап, ҳаԥхьагылаҩ. Уи доусыжьит аҳәаа дыхганы. – Еилагылаз адабла рысызшәа рызегьы нышьхныԥсылеит. Ԥшьҟан Абрскьыл дхаҳәыршәырахеит азныказ. Ишьапқәа-инапқәа иара итәӡамшәа измырҵысуа идысит. Игәы акәзар, абар, аусура иаҟәыҵуама уҳәаратәы иааҟалеит, аха аӡеибафара иалашәаз, иҽхамырхәаҽыкәа дықәԥаны дшалҵуа еиԥш, ихы инапаҿы ииаган, изҭымгаз ибжьы ала ҿааиҭит:

– Изыҟауҵазеи, уара, ус?

– Уаҵәтәи Ҳаԥсадгьыл алахьынҵа азыҳәан...

– Аԥсахҩы Ҳаԥсадгьыл алахьынҵа инапы ианууҵама?

–Уи дыԥсахҩым, ԥсҳәанаа раԥхьагылаҩ. Уи ҳаԥхьаҟатәи ҳаԥсҭазаара иазхәыцуа уаҩуп. – Нас икәшан игылаз днарылаԥшын зегьы ираҳартә ибжьы ҩеиҵыхны ҿааиҭит: – Уи игәҭакы садгылаҩуп саргьы.

Аҳәа иларыкшазшәа дахьгылаз даатрысын, дыҳәҳәеит Ԥшьҟан:

– Уеилагама, Махаз-иԥа Алгыды Аранба?! Уара иҟоуҵаз иаҵанакуа удыруама?

– Издыруеит. Убри азоуп дагьзеиқәсырха Данаҟаи Абрскьыл...

– Уара уеиқәзырхода? Аԥсахәы ихы доузыжьыз иухәҭоузеи уара?

– Иара изуӡбаз...

– Уа уиашоуп. Уара уԥсыроуп иара изыԥҵәаз аразҟала. – Нас ахаҳә дыԝхалан ибжьы наиргеит зегьы ираҳартә: – Аԥсахәы дахьоуижьызи, сара сыдҵа ахьынаимыгӡази рзы, Махаз-иԥа Алгыды Аранба дҭашәыжь амаҭқәа зҭоу атыша. Анцәа саҭеиҵарым суаажәлар ахьеиқәсырхо азыҳәан.

Алгыды Аранба иԥеԥшыз заанаҵ иҽазыҟаиҵахьан. Уи идыруан дзыниараны дыҟаз. Игәгьы еиҭампеит. Илаԥш ахыӡанаӡоз Иԥсадгьыл дныҟәԥшын, Ԥшьҟан иахь маҷк даахьаҳәны ҿааиҭит:

– Сара суаажәлар рҿаԥхьа сыцқьан, сагьшыцқьоу сыԥсуеит, – иҳәан, итапанча игәы иныҵакны дхысит.

* * *

– Еҳ, сыҷкәын, ауаатәыԝса реилибамкаара иахҟьаны акаамеҭқәа ҟалалоит абри адунеи аҿы. Ҳара ҳажәларқәа ықәзхызгьы уи ами. Аилибамкаара иацәынхаз сами сара. Аилибамкаара ахәра ашәа...

Нас дааҕызыҕызын, ҭаҷкәымла адгьыл ԝынтә-хынтә днасит. Адгьыл дахьасыз ажьы ахьыр ҳәа дшәазшәа, ашьац ашьышьра далагеит. Уи ишьышьуан убас аԥшқа ихцә ҟәымшәышә инапы алишьуазшәа. Абарҭқәа анызба еиҳагьы ирыцҳашьара салагеит. Сгәы иазымчҳаит, иблақәа ҭаа дҭынхадахан, уажәы-уашьҭан даазгәыҵазыҳәҳәараны иҟаз идгьыл шьышьуа дахьтәаз...

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ...
Ашәа акаԝҳәа иаацәыригазшәа слымҳа инҭаԝит.
Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ...

Саргьы сгәы инҭысҳәааит ԥсҳәанаа ргәаҟ ашәа. Ԥсҳәанаа рымацара аураҟәхыз агәаҟ ашәа зҳәоз. Агәаҟ ашәа агәаҟра иаҳнарҵахьан ҳарҭ зегьы. Кавказ иқәынхоз ажәларқәа ҳала-

мыси, ҳхаҵареи, ҳадгьыли ҳахьахыбааауаз аҟынтә. Ҳхы ахьылаҳмырҟәуаз аҟынтә…

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ…

Сгәы иҭыҵран иҟаӡам наӡаӡа, Алҵышә Мақьҭаҭ алашә игәаҟ ашәа. Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи ишьҭеиҳәаз агәаҟ ашәа. Ԥсҳәанаа рыцҳақәа зтәыла иахырцаз ргәаҟ ашәа. Ҭафықьиԥа Махьал Абрскьыл сара исзиҳәаз агәаҟ ашәа:

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ,
Сызхаанхазеи, сзыниазеи сара гәаҟ?..

Исеиҳәаран иҟаз ажәабжь макьана дшалымгацгьы, аҵәалашәара соут аҭыхәтәа шәеимхоз. Ҽеихашьасгьы иамааз аҭыхәтәа, иахыӡаараны иҟаз ажәлар риаҵәахә кыдшәахьазҭгьы.

Еиҭа ԥыҭраамҭак иԥсы ааиҭеикт иара. Уажә даазқәылаз, ирлас-ырласны иԥсы аиҭакра далагеит. Ашьыжьаахыс ицәажәара имч зегь ааилнахызар акәхап, ижәҩахырқәа ахыдышьшьра иалагеит. Инапқәа ишьамхы иикыз, аанкылара ицәуадаҩын, иҵысуан. Иқьышәқәа акәты аҵәынҵәлагь ашьа злыкәкәаз еиԥш ихиаҵәахеит. Ицәышӡа иҟаз ихы-иҿы анышә аԥшшәы аанахәазшәа збеит. Сшәаны сахьиҿаԥшуаз акәу изыхҟьа сыздырам, аха дзықәтәаз адгьыл иҵабгар ҳәа дшәозшәа, иаҳа-иаҳа ҩада иҽеиҵихуан, иҽаҟәиҭхон. Сгәы сҭахәыцуан: иихәыцуазеишь анаҵьалбеит уажәы? Иҿара дазхәыцуазар, мамзаргьы бзиа иибоз, аха ицәыӡыз ԥҳәызбак лымҩа даныԥшылозар. Издыруада ауаҩытәыҩса шаҟа иҕрыхо иара ида? Сара сихәаԥшуан сыбла ааихмырсыҕьӡакәа, џьара даасымпыҵԥрааны дсыцәацарашәа сихӡыӡаауа. Ааи, ииашан сахьихӡыӡаауаз сара. Уи дцон, имҩа дықәын, аԥхьаӡара даҿын имшқәа…

– Аурыс ир рахь дгьежьит ихы игәы ақәмаҷхан, Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл, – дызҿыз иажәабжь инаԥишьит

Ҭафыкь-иԥа Махьал. – Дцеит игәы дҭаҵәуо, ижәлар рраз-ҟы ахькылсуа изымдыруа дҭынхадахан, тәылада, жәларыда, имацара заҵәык аурыс ир рышҟа.

– Иаҳзаaугазеи ажәабжьс уyаажәлар рҟынтәи, алеите-нант? – дҵааит аинрал Добринин, Данаҟаи иара иҿы дшыԝ-налазҵәҟьа.

– Суаажәлар ирхароузеи, сара саб ихәыцра даҽакхазар, ухаҵкы аинрал.

– Саҭоумҵан, Данил, – иҳәан, Данаҟаи днаидгылан ахыл-ԥарч ихаз ааихыхны ихцәы инапы аалшьны ҿааиҭит. – Ууаа-жәлар ҳәа сҳәарц сҭахымызт, ус исҿашәеит акәымзар. Уара уаб дзакәу ибзиан издыруеит сара. Нас мап уцәикит акәу?

– Ааи, иирҳарцгьы иҭахымхеит аҳәынҭқар иниҵаз ажәа. Уи моу, саргьы ашьра сықәиҵеит.

– Нас арахь аашьас иҟауҵазеи? – гәрамгарак наизцәырҵын, иааџьеишьеит Добринин.

– Ԥсҳәынаа иҳаиҕьыз аҵеи схаҭыԥан аԥсра дазцеит.

– Уи дарбану?

– Аранба...

– Аранба лымкаала сара дсаҕан. Аха исыцназгоз аҕа дсы-мазаарын... Нас уажәшьҭа угәы иҭоузеи?

– Аҳәынҭқар исыдиҵаз насыгӡоит. Урыс фицарк иуалԥшьоу сзаԥсуам. Саб дсытҟәоит. Ԥсҳәаантәыла снапаҿы иаазгоит. Еиқәырхатәуп суаажәлар, аинрал ухаҵкы.

– Уфицар маҭәа ушәҵа. Анцәа дышәхылаԥшааит ууаа-жәлари уареи...

* * *

Имаҟа иадҳәалаз ахмаҷыр аамхны, сышҟа иааирхеит Махьал. Сара сԥаҵҟьан ахмаҷыр ааимхны ӡаагара арԥаш ахь сҿынасхеит. Ҵаҟа снaлбаан аӡы сыман санаахала, иҭы-ԥаҽ дыҟаӡамызт. Ишьапы неихигарц аԥсара дныҵалан иҿы-неихазаап. Сара дангәаста, ахра данхықәгылаз ауп. Изакәу сыздырам, аха иҽеимыз цәаалашәаарак соуит иаразнак. Сгәы убас иааҟалеит, уаҳа дсымбарашәа. Иара иакәзар, убас

ахра ахыҟә дазааигәан дхыҟәгылан, ишьҭахь ала ԥшак наисыр ма шьаҿак ааихигар акәын иаҭахыз. Уинахыс, уаҩы дызҿамгылацыз ахра днахәлабга дцон. Иҭынчхон иаразнак иԥсы гәаҟрыла адунеи иҟәыз. Урҭ зегьы иаразнак иааидхәыцлан, иаарласны ишҟа сҿынасхеит. Иара иҟынӡа снеиаанӡа даахьаҳәын арахь даасԥылеит. Саргьы ахмаҷыр искыз ишҟа инасырххеит. Иаасымихын акыраамҭа дхыԥшыло ҿааиҭит:

– Уажәшьҭа иаангылахьазаарын сгәы, абри аӡы хьшәашәа ыҟамызҭгьы. – Нас инеиҿыцакны ҿамҩа-ҿамҩа илбаадо инҭыркәкәаны ижәны, даасҿаԥшын, ҿааиҭит: – Аӡашәа иузҳаит, дад. Анцәа ду суҳәоит, уҟәра хыцра зегьы хьаада уҟәзааит адунеи…

Уаала, сажәабжь сызҿу насыгӡап. Уаргьы аҵыхәтәанынӡа иҟоу сеилукаарц уҭахызар акәхап. Ԥсҳәанаа ҳаԥхьагыла Ԥшьҟан Абрскьыли уи иҷкәын Данаҟаии ирлахьынҵахаз уаҳап.

Ҳҭыԥаҿ ҳшынатәаз еиԥшҵәкьа ацәажәара дналагеит иара:

– Мчыбжьык аацхьан еиԥш, Ԥсҳәан аҳәаакәа дырхыцны дҭалеит аурыс ир драԥхьагылан Данаҟаи Абрскьыл. Аҟыҭаҟәа дрылсны дахьцоз, машәыр муӡакәа иуаажәлар иреиҳәоз уи акәын: «Сара аӡәгьы сиԥырхагам, сцоит саб иахь снапала дсытҟәарц. Уи зыҟасцогьы, ҳауаажәлари Ҳаԥсадгьыли реиҟәырхаразоуп».

Ахымш рыенЫ Аҟәыцьмаҟәа рыԥсҭа ар аҟәыршан иргылеит. Уахь инеиуаз амҩаҟәа икит. Уаҟа иааԥцәеит ԥсҳәанаа рыр рцыхәтәа. Ажәа узасыршьуазеи, акырынтә дышжәылазгьы акгьы илымшеит Ԥшьҟан Абрскьыл. Аҟыҭаҟәа рҟынтәи афатә ихаргалоз рышҟа ирзнамго амҩаҟәа анԥырцәа, ар рымч кәадахо иалагеит. Убасҟан ауп ианеиликаа Ԥшьҟан иҷкәын иҿаԥхьа дшацахоз. Иабџьар шьҭаимцар ада ԥсыхәа шимамыз. Иагьышьҭеицеит абџьар. Иуаажәларгьы убас реиҳәеит дзыҟәгылалоз ахаҳә дыҩхалан:

– Суаажәлар, шәхыцкы! Ԥсҳәынаа рхацәа. Иҟам иахьанахыс ԥсҳәанаа рыр, хацарыла Зыԥсадгьыл хьчо абџьар сыцыз-

кыз. Иаҳхаԥхоз ҳамра атыԥ иакит. Ишыжәбо еиԥш, ҳаҵахеит, шәышықәсала зтәыла хьчо иаазгоз ԥсҳәанаа. Дысшәиуеит сыҷкәын, аурыс ир драԥхьагылан ҳара ҳзытҟәаз. Изымгааит ҳрыцҳара ҳара ахақәитра ҳамызхыз. Абри адгьылаҿ ибӷа ҭыԥ ҟамлааит. О, суаажәлар, саҭашәымҵан исцәшәыгхаз азыҳәан. Ашьхақәа реиԥш ишлахьоу схы амазааит кәырбанс сыԥсадгьыл.

Убри аҽны инаркны иӡит ҳара ҳхақәитра… Убри инашьҭарххны Ҳаԥсадгьылгьы…

Пыҭраамҭак иԥсы ааиҭеикит. Ԥада цәгьак дкыдхалазшәа, игәы ҭыҵны ацара иалагеит. Уи иԥсы лагаԥагарала избон дшааԥсаз. Аҵәажәара дшаркараз. Аха аҟиар иахо ацәқәа реиԥш, иажәа дналагеит:

– О, дад, – игәы дынҭаӷызит Махьал Абрскьыл, – изламбгазеи убасҟан ҳашьхақәа? Излаҭамбгазеи ҳадгьыл лахьынҵацәгьа? Бжьра-быжьҵәа изламцазеи ҳауаажәлар аман? Иачҳаӡозеи ауаԥытәыԥса игәы еиҟәымыжәжәакәа? Абри ацәа ҵаӷа иҳақәугьы иҭаӡаӡоузеи уҳәарауазеи?! Иара мыжда, иара агәаҟ, зыжәлар зыжәԥахыр иқәҵан акыр шықәса иаазгоз, ус иҳәазаап: «Абар, сыҷкәын, сара сыхиоуп, исышьаҵа ашьахмҭлаҳәқәа!» – ҳәа. Убысҟан иҷкәын ижәԥахырқәа нҭарс иӷәӷәаны иааикызаап. Уи иаанагоз здырхуадаз, аха избоз ргәы излаанагаз ала «уҽырӷәӷәа, сыҷкәын, сара исыхьыз умыхьын» – ҳәа акәхап.

Ԥшьҟан Абрскьыл иҷкәын иаб ишьапқәа ашьамҭлаҳә анахаиҵа иҽыԥеиҵыхны днеиҿаԥшызаап, аха аб, аԥа ишҟа цәымӷра ҳәа ибла акгьы хымызт. Уи наҟ хара дыԥшуан. Ҿыц ибазшәа Иԥсадгьыл ладеи-ԥадеи дықәԥшуан.

Адунеиаҿ зқьышықәсала адгьыл иқәжьу ахаҳәқәа, зегьы ирхаану, аха зегьы рҿаԥхьа иҿаҳауа ажәак рызҳәо иҟазар шаҟа ҳарҳәаран иҟааз уажәы. Аха иабаҟоу, ҳара ԥсҳәанаа ҳзыҳәан зыԥсы ҭам ракәым, зыԥсы ҭоугьы ҽаҳахеит. Ҳабнара ду аҟынгьы ҟармаҵыскгьы ашәа аҳәом. Ԥсҳәанаа раԥхьагыла ишьапқәа ашьамҭлаҳә анахарҵа аҽны, ҳауаажәлар рыгәқәагьы ирхарҵеит…

Абасала убри аҽны еилаҳаит хьаҵра ззымдыруаз ԥсҳәаанаа рыр. Еилаҳаит иара Ҳаԥсадгьылгьы, аха ашьҭахь еицәазгьы ҟалеит…

Иареи сареи ҳамч зқәымхоз қдык ҳарбылгьозшәа ҳааԥсеит уаҳа наҳалымшо. Сара схахәдаҵьал сыхьуа салагеит. Махьал Абрскьыл иааиҳәаз ажәабжь зегьы еидара хьамҭаны сыжәҩахыр иқәызшәа сеиҵаӷәӷәа стәан. Иара инапсыргәыҵа ажьы зҵыӡаахьаз, инацәкьарақәа зцәеи-зыбаҩи еикәыршаз рыла, ашьац тата икәша-мыкәша изызҳауаз ашьышьра далагеит. Ус цәаҩас иман иара, данааԥсалоз идгьыл инапы анахьишьлак, имч иацнаҵон, уи иалаз агәамчхара ду иара иахь ииасуан…

– Наҟ ишьх ашьамлаҳәқәа ишьоуҵаз, – Данаҟаи днаиқәҵәҟьеит аинрал Добринин, ԥсҳәанаа рхада деиқәԥах дҿаҳәаны иҷкәын дахьааигаз ааицәымӷхан.

Али-ԥси рыбжьара ашьамҭлаҳәқәа ааишьырхит Пшьҟан Абрскьыл. Макьаназ ианамхаз аӡәы еиԥш ихы шьаны аинрал ишҟа ҽааиҭит иара:

– Иабаҟоу ухаҵара, Добринин? Сыҷкәын инапала сыҭҟәара, уи еиҳа сыбӷа ԥнаҵәарц азыҳәан аума изыҟоуҵаз?!

Добринин уи аҩыза азҵаара шиоуаз идыруан заанаҵ. Аха ара иара ихараз маҷын. Убри аҟынтә гәаартыла диацәажәарц инақәикит.

– Анцәа ду ҳара ҳазшаз имаҿоуп, ара сара акгьы шысхарам. Ари иара иаҳаракыра аимператор идҵа ауп.

– Усгьы акәзааит, – иҳәеит Пшьҟан Абрскьыл. – Уара уақәшаҳаҭума аҳәынҭқар сара суаажәлар сырԥырыгарц ахьиӡбаз?

– Сақәшаҳаҭуп, – иҳәеит хьаҳәа-ԥаҳәаада Добринин. – Сақәшаҳаҭуп, избанзар, иахьа аҭагылазаашьа злаҟоу ала, уара ууаажәлар умпыҵаӡыр ҟалоит. Иҟалоит акәым иагьумпыҵаӡуеит. Избанзар, ҳара Кавказ зегьы ҳнапаҿы иаагеижьҭеи акыр ааҵуеит, шәара шәыда. Шәара ҳшәеиҷаҳауан азоуп ҳазшәыламкьысуаз, зны ҳахьеиҵагылаз, иара ухаҭа Урыстәылаз уахьықәԥоз. Уажәшьҭа иааны иааҳадгылеит Кавказ зегьы аидҵара. Данил Абрскьыл, – аинрал Данаҟаи ишҟа

даахьаҳәын ҿааиҭит. – Уаххьа афаразы уаб сара сахь днага уаха.

– Мап, – иҳәеит иаразнак Ԥшьҟан Абрскьыл. – Сара сытҟәоуп, атҟәа иахьихәҭоу сыҟазаауеит.

Данаҟаи иаб абахҭаҿ диман даннеи, Ԥшьҟан иҷкәын диазҵааит:

– Сыҷкәын, арҭ ухьӡгьы рыԥсаххьазаап'?

– Сыхьӡ рыԥсахит, аха сгәы рзымԥсахит, саб… – Арҭ ажәаҟәа игәы аадырԥсаҳәеит Ԥшьҟан. Дахьыҟаз ааихашҭны ихәыцраҟәа иуаажәлар рахь инаирхеит. Игәы ааҭӡыӡаан, шәарак неиҿыҟәланы ус иҳәеит:

– Иа, Анцәа, сара сыда уаҳа хьаак аумҭан Ԥсҳәантәыла!..

Иара имҳәеит, аха сара избеит аӡыжәра шиҭаххаз. Уи иҟьышә ҵаӷаҟәа аимаҷабра иалагеит. Ацәажәарагь даара иааицәуадаҩхеит, иажәаҟәа ицәеилаԥсома уҳәаратәы. Сиазымҵаакәа ихмаҷыр ахьгылаз иаашьҭысԥаан аӡахьы сналбааҟьеит. Аӡы сыман санааи аԥышәарччара даҿын иара. Убринахыс уаҳа дыԥышәырччогьы сымбеит.

Ех, сара мыжда, сара гәаҟ…

– Излаудыруазеи аӡыжәра шысҭаххаз? – иҳәеит иара макьанагьы ихиҿы аччаԥшь ыҟәххуа. Нас азҵаара иҟаиҵаз аҭак сцәуадаҩхазшәа аниба, усгьы нациҵеит: – Згәы еилфаҷоу ауаҩы шаҟа дрыцҳаузеи иахьатәи аамҭазы. Аӡашәа иузҳааит, – дҩахан ижәит иԥсы мшьаӡакәа. Убринахыс иара иҿы еимызхуаз иԥсы злалеиҩеигоз ишьха ӡыхь ижәуа дсымбеит. Саргьы сҭыԥаҿ снатәаны ажәабжь аҳәара дызлагаз сазыӡыҩрит.

– Данаҟаи Абрскьыл аҳәынҭҟар иахь ашәҟәы иҩит, иаб хаала ианиму мчыла дшыитҟәаз. Ԥсҳәан иҟәынхо иуаажәлар Урыстәылаҟа рхьарԥшра дшаҿу. Иаб ир шемирпыз. Уажәшьҭарнахыс Ԥсҳәантәыла ахьӡгьы-ахьмӡӷгьы аурысҟәа ишыртәу. Ашәҟәы аҭыхәаҿ ишеицәажәахьаз еиԥш, аҳәынҭҟар игәалаиршәеит, иаб дитҟәаны иҟалозар, дышкнаимҳауа, дышхимҵо. Ашәҟәы цеит аҳәынҭҟар иахь. Ԥшьҟан Абрскьыл иакәзар,

аурыс гарнизонаҿ абахҭа дҭатәаны аҳәынҭқар изиӡбоз дазыԥшын. Иара убас дшыԥшыз хымз нҭакәкәа инҵәеит.

Данаӄаи иакәзар, ичҳара хыҵуа иалагеит, аҳәынҭқар иахь иишьҭыз ашәӄәы ирласны аҭак ахьымааз. Добринин ихала ара даҽакы изыӡбараны дыӄамызт. Акыр аамҭа ԥсҳәанаа рхада дахьрыдхалаз даргәаҭеиуан. Ицәа иалашәахьан иҽеимыз аус ахь ишкылсуаз.

Ԥшьӄан иакәзар, зуаажәлар рдоуҳа иҳаракны иамаз, атӄәара зыхьӡыз ззымдыруаз ауаҩы, имч каԥсеит, игхеит, ус дышнеиуаз акрыфарагьы даӄәыҵит. Доугаӡахыз, ибон ишааигәахахьаз иԥсра. О, сыгәнаҳа зыӄәшәаша, дахыԥсаарауаз усӄан уи. Аԥсра иацәцахьоу ҳәа аӡә дыӄоума... Ашьҭахь иӄалаз ӄамлакәа...

Уахык ихаҿы икыдыз ацәашь ҭааӡа иаркыз дахәаԥшуа дыштәаз, ашьшьыҳәа ашә аартны дааҩналеит мшьамба еиқәаҵәак зхы иҭарԥаз аӡәы.

– Усцәымшәан, – иҳәеит урысшәала иааҩналаз.

– Исыхьыз еиҳау исыхьран иӄоузеи, – аҭак ныӄаҵеит урысшәала Ԥшьӄан. – Сара уажәшьҭа исҭаху аԥсра ауп. Иӄалап уара уи сзааугазар?

– Сара уара узыҳәан абзиа ӄасҵарц сҭахуп, – иҳәан, ихы иҭарԥаз амшьамба ааихыхны алашарахь дааскьеит. – Усыман сыбналарц сааит. Уаала абри аҵх лашьца ҳхы иархәаны, ҳцап наӄ хара, хақәиҭрыла инхо жәларык рахь.

– Иӄоума уажәы хақәиҭрыла инхо жәларык, аурыс ҳәынҭқар илаԥш ахьынамӡаз иацәынханы? – иҳәеит Ԥшьӄан Абрскьыл ихагылаз арԥыс диҿаԥшуа. Насгьы џьара дшибахьаз ала агәҩара иоун, диазҵааит: – Узусҭада уара, сара абас исыхӡыӡаауа?

– Сара зхы иақәиҭутәыз утӄәа соуп. Амаҭкәа зҭоу атыша сҭамыжьӡакәа иоуужьыз. Сыламыс исзаҵанакуам уажәы уара уангәаӄуа уеиқәсмырхар.

Ԥшьӄан Абрскьыл дахьтәаз дҩагылан, арԥыс ижәҩахырқәа аанкылан ус иҳәеит:

– Сара сеиқәырхара аҭахым уажәшьҭа. Ицеит саамҭа. Сазыԥшуп исзиӡбо аҳәынҭқар...

– Аҳәынҭқар иҽеиу акы иӡбараны дыҟаӡам, ԥсҳәанаа раԥхьагыла ухаҵкы, – аӷьаҵәыӷьаҵәра даҿын арԥыс. – Уԥсы ҭанаҵы сара суцзаауеит. Ухы уамыхәо уҟаларгьы укасыжьуам. Тәымџьара уԥсыргьы унаганы шәнышәынҭрақәа рҿы узжуеит. Суҳәоит абри аҵх шылашьцо ҳцап. Абнараҿы аҽқәа ылаҿаҳәаны исымоуп. Иара саргьы исҭахуп ахақәиҭра...

Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл иаԥхьа игылаз арԥыс дааигәыдиҳәҳәалан дрыӷәӷәаны дааикит. Уи убас дааигәыдирӷәӷәалеит, макьаназ цқьа имшәыцыз ибаҩқәа ааилаԥиҵәҵәартә еиԥш. Убас мчык ҳәа иоуит, анкьа ианиаамҭаз иԥынгылоз зегьы анирхәашоз еиԥшха. Аҵеи ибзиабара иара игәы иацәыӡхьаз, хаакәакәараӡа ицәа-ижьы иналалеит. Нас иикыз аҷкәын дноуижьын, дызҭакыз абахҭа дынҭамацәысит, дынҭаӷызит. Иахьынтәааанага, ишыҟалах изымдырӡо Алҵышә Мақьҭаҭ игәаҟ ашәа наихәылҟьеит:

> Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ,
> Сызниазеи, сызхаанхазеи, сара гәаҟ...

Абааш аҭӡамцқәа чамгәыр рахәыцушәа аккаҳәа инациҳәеит. Нас, имч иаҳа-иаҳа илӡаауа, ишьапқәа днырымкылошәа аниба, дахьышьҭалалоз ацәырҭаӷәы аҿы днатәан, ус иҳәеит:

– Ахақәиҭра уҭахызар, ухы уахәа, арԥыс. Сара сыҷкәын дныжьны џьаргьы сцаӡом. Уи макьана аԥышәа имам, снаиабжьалап инапала сыкнеиҳаанӡа...

Ԥшьҟан ииҳәаз дааиҵанарӷәӷәеит арԥыс. Уи иниҵаз аус шалымҵуаз аниба, ус иҳәеит:

– Уара уда ахақәиҭра сҭахым саргьы. Ус анакәха, ара уааигәа сыҟазаауеит сухылаԥшлап...

Ашә шааиртыз еиԥш, инаркны, аҵхлашьцара дналашәкәеит арԥыс.

Аамҭа цон. Аҳәынҭкар иҟынтәи иҟамызт аҭак. Дагьзыррцакуаз, уи шьа камҭәаӡакәа Псҳәан инапаҿы иааигеит. Данаҟаи Абрскьыл ибзоурала. Кавказ иқәынхоз ажәларқәа зегьы амаҭ еиԥш иҿрыкәыршан икит... Ԥшьҟан игәы анкыдгылаӡа, ҽенак акарул ила иҷкәын диԥхьеит.

– Уаасзыӡҩр, сыҷкәын, – иҳәеит Ԥшьҟан Данаҟаи дшааҩналазҵәҟьа. – Аамҭа зугозеи, сахьгәаҟуа умбаӡои. Исыхәҭоу сақәыршәа иаарласны.

Данаҟаи иаб ииҳәаз ажәақәа хы цаҳә-цаҳәны игәы иаалаҟацеит. Иҟаларын уи ишьапы дықәҟьан дканажьыргь уаҳа дзымгыло, аха ихы инапаҿы иааган, иаб дахьтәаз иаԥхьа игылаз аҟәардә днықәтәан, ус иҳәеит:

– Абас лахьынҵас иҳамазар акәхарын уаргьы саргьы... Сара азин сымам уара уус аӡбара...

– Сыҭҟәаразы иуман азин!? – аҵәы налаҵашәа даацәажәеит Ԥшьҟан.

– Сара усымҭҟәазтгьы, уажәшьҭа ҳауаажәлар ҟәаҟәаса еиларҵахьазаарын.

– Ҳаԥхьаҟа уи аҩыза рмыхьып ҳәа угәы иаанагоума?

– Ҳара ҳаиқәырхара ҳара ҳнапы иакуп, саб...

– Маҵуҩцәас ҳҟалап ҳәа аума иуҳәарц иуҭаху?

– Сара суаажәлар наӡаӡа ишеиқәхо здыруазар, схы ҩышьҭымхӡакәа маҵуҩыс сҽыҟасҵон.

– Саргьы суаажәлар сырмаҵуҩын. Сҟәаҟәа иқәҵан иаазгон ԥсҳәанаа рлахьынҵа. Ҳара хабшьҭрагьы убас акәын аҵәҩан шьаҟаны руаажәлар ишрыҵагылаз. Сара уажәшьҭа исыхьлакгьы усс исымаӡам. Сзызхәыцуа, сгәы иҵхо уара уоуп. Адамра хыла саурсышт, уабшьҭамҭа шәышықәсала агәаҟрақәа ирылкәкәаны иааргаз ҳауаажәлар умпыҵаӡыр.

– Жәлар дуӡӡа рлахьынҵа ус аӡбара мариам, саб. Дара ажәлар рхаҭагьы рхы аргәаша иақәдмыршәар. Иахьа ҳара амҩақәа ахьеихдоу ҳанрынгылоу, жәлар ирхагылоу, атышахь изго амҩахь дрыԥхьозар, алашә дахьцо шимбо еиԥш, ауаагьы уи ихышхыҵәан ишьҭамлароуп. Зны иааҭгылароуп, иазхәыцроуп, напыԥшыароуп уи амҩа иахькылнаго еилырка-

арц. Сара ҳқыҭақәа зегьы срылсит. Ҳауаажәлар срацәажәеит. Иҟоуп иахьсзызҳырҩуа, ашәиԥшь сахьадыргогьы. Иҟаларын еиҕьны срыдыркыларгьы снапала усмыҭҟәазтгьы. Макьанагь ирзеилкааум уареи дареи шәеиқәырхараз шакәу сара ар сыман Ԥсҳәан сзалалаз. Ҽаӡә инапаҿы иахьа уара уԥсы ҭамзар ҟаларын...

– Сара аԥсҭазаара сҭахӡам уажәшьҭа...

– Ухы уахымццакын, саб. Уара макьана усҭаххоит ҳауаажәлар рразҟы аӡбараҿы. Аҳәынҭкар ажәа сиҭеит уара усыҭҟәаар уус шимызбо ала. Ажәа исиҭаз наимыгӡар, усҟан иҟасҵаша сара издыруеит, – иҳәан, дындәылҵны дцеит Данаҟаи Абрскьыл. Ажәа иитҭиз наигӡахуазма аҳәынткар. Ашәҟәы ааишьҭит, Ԥшьҟан Абрскьыл Урыстәыла иаҿагылаз сара хаҭала саҕа уа аҭыԥаҿ дыкнашәаҳ ҳәа.

Ех, сыҷкәын. аҳәынҭқарцәа рҳәаахьа нарыгӡозҭгьы, ауаатәыҩса агәаҟра дуқәа иҭагылозма. Ԥшьҟан Абрскьыл хаҭала аҳәынҭқар дидгылан дахьеибашьуазгьы имыхәеит... Иԥсы ҭаны Сибраҟа иахгарагьы иаҭәаимшьеит. Акнаҳара иқәиҵеит. Ашәҟәы зауз Добринин, аҳәынҭкар иҟынтәи абри аҩыза иақәымгәыҕуаз, ицәымҕхеит. Иҟаиҵара изымдыруа даақәхеит. Ҽнак ацәыргара изымгәаҕьуа иҵәахит. Аха адырҩаҽны ицәыримгар амуит. Ашәҟәы иацыз аҿҳәара нҵәон. Уи аазгаз аҳәынҭқар иуаҩы дахылаԥшуан. Аҿҳәара инақәыршәан инаимыгӡар уинахыс иааҟалоз зегьы иара ихарахон. Убри аҟынтә ишҟа диԥхьеит Данаҟаи.

– Аинрал ухаҵкы, уԥшшәы сгәаԥхом? – иҳәеит дшааҩналазҵәҟьа Данаҟаи, аинрал иаԥхьа ашәҟәы иқәыз дахәаԥшуа. – Ишԥа, саб изы иҽеим акыр шәоума? – иԥси-иԥси ехьымӡо, аҭак исаҳарызеишь ҳәа игәы ҭамгыло аинрал иблақәа днархыԥшылеит. – Зҿумҭуазеи аинрал! Пиотр Кузма-иԥа, аҳәынҭқар сижьама, аҵәы ахьишьма сгәаартра. сиашара?

– Уаԥхь, – иҳәеит Пиотр Кузма-иԥа. Данаҟаи иблақәа рхыԥшылара иҭахымкәа. – Уаԥхь, нас иуҭахугьы ҟаҵа. Исыхьлакгьы сыхьааит, аха уара уаб иҿаԥхьа снапы шьҭыҵуам, – ашә ныджьылан адәаахьы дцеит.

Аҵх агәы инахысхьан иаб дахьҭакыз ашә аартны даныныҩнала Данаҟаи.

– Аҵәаха сзумҭоузеи, сыҷкәын. Абахҭа ашә узылагылоузеи! Сыбналар ҳәа ушәома?

– Ааи саб. Ҳабналароуп уаргьы-саргьы абыржәыҵәҟьа…

– Иуҳәо иаанагоузеи, аҳәынҭқар иааицҳазеи?!

– Аҳәынҭқар ламысдарыла дсызныҟәеит.

– Уи дшыламысдаз уажәраанӡа иудырыр акәын. Исзыжәу ҳәа иааицҳазеи?

– Уаҵәы ианаашо укнаҳан ушьра.

– Инагӡа сыҷкәын уи ҳауаажәлар ирзеиӷьҳозар, инагӡа.

– Абас зхы мҩаԥызгаз, ҳауаажәлар ирзеиӷьхо акы иӡбап ҳәа угәы иаанагоума? Уааласы, амҩа ҳақәлароуп.

– Ҳабацагәышьоу, уаргьы саргьы зехьынџьара ҳамҩақәа ԥыҵәҵәоуп.

– Ҳаԥсадгьыл ашҟа. Ирыцҳахаз, иҭынхадахаз Ҳаԥсадгьыл ашҟа. Даҽа зны ахақәиҭра абла ҳҭаԥшып, саб…

О, убасҟан Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан мчык ҳәа илалеит, дара Абрскьылаа рхацәа ӷьеҩқәа зегьы еизганы рымч иара ирҭазшәа. Иҷкәын дааигәыҵаиҳәҳәеит инапқәа иԥсыҽхахьаз, аха уажәы амч ду зауз ааикәыршан. Уи игәы иабон, ицәыӡхьаз Иԥсадгьыл дахьӡаны инапы акәыршан икызшәа. Игәырҩа иханаршҭит иҷкәын иахьынтәи иоуз аԥхара. Зны дыԥсыҽхон, зныгьы дыӷәӷәахон. Нас ишыҟалах изымдырӡо ияаихәылҟьеит ԥсҳәанаа ргәаҟ ашәа:

> Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ,
> Сызхаанхазеи, сызниазеи, сара гәаҟ?..

Иаб диман, алашьцара иҽналакны, аӡы ахықә иаваршәны, ар ахьгыламыз аԥшаҳәаала иҿыҩеихеит. Амза ажәҩан агәы иҭәны икыдын азыҳәан адәы дыҟәымлакәа абнара аҿықә иҽалакны дцон. Иаб дааиҵалан аӡы днырииган, аԥаҩ иҽыҵакны архәара дахьыҩхалаз, иаԥхьа даангылеит фицар матәала еилаҳәаз аӡәы.

– Акапитан, – ибжьы ныҵакны ҿаиҭит уи. – Сара уара суҩызоуп. Шәахьцо саргьы сшәыццоит...

– Уара узусҭада? – итапанча дҩахеит Данаҟаи.

– Сара сызусҭоу уаб уиазҵаар иуеиҳәап. – Ԥшьҟан дидырит зыԥсы еиқәирхаз афицар. Иҷкәын иахь ус наиҳәеит:

– Дҳаццааит, уи сара сызҭаху уаҩуп. – Нас рыхҩыкгьы абна рҿаҭан, Ԥсҳәын аҳәаа иадыз ашьхақәа рахь рҿынархеит...

Ԥсҳәанаа аибашьрахь ирыԥхьоз абыкь абжьы геит иа-наацәылашоз. Уаанӡа игылахьази имгылацкәа агылара иаҿызи, аӡәи-аӡәи еиқәҿырҭуа, ҳаблак аҟынтәи егьи аҳаблахь адырра рибаҭо, али-ԥси рыбжьара жәларык ршьапы иқәгылеит. Нас идәықәлеит ахацәа реизарҭа ахәаахьы. Ажәлар шеизара ииаизаанӡа Ԥшьҟан Абрскьыл абыкь дшасыц дасуан, ианиаамҭаз иуаажәлар реизгараз дшасуаз еиԥш. Уи иҷкәынгьы хақәиҭрала дҭәын иоуразоуроу. Иԥсадгьылахь агьыжьра инаҭаз агәамԥхара иаҳа-иаҳа иазҳауан. Иара убас ҵыхәаԥҵәара амамызт ԥсҳәанаа рхацәа ааира иаҿыз. Амра жәхьан еиԥш ианыҩхалоз, рызегьы шеизара еизахьан. Убасҟан Ԥшьҟан Абрскьыл иуаажәлар днарылагылан ибжьы наиргеит.

– Сашьцәа ԥсҳәанаа. Схынҳәит сыҷкәын дсыман шәара шәышҟа. Даҽазнык ҳаидгылап, мышкы иадамзаргьы ахақәиҭраз. Иахьарнахыс ԥсҳәанаа рлахьынҵа сыҷкәын Данаҟаи Абрскьыл инапы ианысҵоит. Уи зны агха ихьзаргьы, иахьа ихы ириашеит шәаргьы саргьы ҳҿаԥхьа. Ишьҭышәх шәабџьар сашьцәа. Макьаназы ҳхы ҳахьчартә ҳаҟоуп.

Игеит дыдраҵас ԥсҳәанаа рхацәа рыбжьы. Еиҭа ҿыхеит ҳашьхақәа, ҳаԥсабара аԥсы ахалеит. Ех, сыҷкәын, ауаҩытәыҩса ихақәиҭра еиҳау даҽа малк ыҟам абри адунеиаҿы. Хымз раахыс хада дызхагыламыз ԥсҳәанаа, ицәышӡа иҟаз рхырҿқәа ашьа рықәлеит. Иҩышьҭыҵит ихьыдышьшьы иҟаз рыжәҩахырқәа. Ԥсҭазаара зхымыз рыблақәа ааилацырцырит. Ихжәаз рдоуҳа ашьҭыҵра иалагеит ахақәиҭрахь ирыԥхьо. Убасҟан руаӡәк иааҭирҟьеит ахаҵарашәа. Ашәаҳәаара азин рызымҭоз, рҿы злашәаҳаз акәмзцәа аамыржәазшәа рызын-

тәыкгьы инацдырҕызит. Абас ала Псҳәынаа даҽа ҩба-хԥа мзы абџьар кны аурыс ир наԥхьацан рҳәаақәа дырҕәҕәеит, аха сыгәнаҳа зықәшәаша, уи нарха амоуит. Аинрал Добринин идивизиақәа ааргәыдҵан, ҳар цкьашәҟьа илкаижьит. Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Ԥшьҟан Абрскьыл, Ԥшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыли, Алдыз-иԥа Ажьгьери Аԥшыцбеи, Елҟан-иԥа Махаз Ачуеи, Даҕәыз Сҳаҭқьери Соулаҳ-иԥеи рнапқәагьы ршьапқәагьы ашьамҭлаҳә нархаҵаны, аурыс игарнизон ахь иганы абахҭа инҭарыжьит.

* * *

Махьал Абрскьыл иԥсы акуа далагеит еиҭа. Уааицәшәартә еиԥш иԥшшәгьы иԥсахит. Иблақәа шаҟьшаҟьо ажәҩан агәы даҵаԥшуан, деимдон, адгьыл аҟны иԥсы злаз акы ажәҩан ахь ицәцаз иԥшааyазшәа. Ааи, уи акы еиԥш акырқәа ицәцахьан. Изаанхаз иԥсы, ари адгьыли иареи макьаназ еидҳәалан измаз, уигь шынаихшәара акәын дшыҟаз.

Сара ахмаҷыр ахь снапы насырххеит, аха иара иҭахымхеит аӡы изаазгарц. Иҭагылазаашьа зегьы гәасҭон, аха исылшоз. Иареи сареи иҳабжьагылаз амчра еиҳан.

Иаразнак аҟәандара иҟаз ԥхьацо ԥша хьшәашәак аасит. Ишызбоз иаргьы иԥшшәы ааиԥсахын, еиҭа амра ахькыдыз днахәаԥшын, аамҭа ицәцар ҳәа дшәозшәа, иаарццакны ацәажәара дналагеит:

– Аб раԥхьа дахьҭакыз, иҷкәынгьы иаргьы уа инҭаркит. Ашьамҭлаҳәқәа шрышьазгьы еиҭа аҭӡамцқәа инарыдҿарҳәеит. Аҵыхәтәаны афатә рыҭарагьы иаҟәыҵит. Ӡык нарымҵадыргылон акәымзар. Аҳәынҭқар аԥахьеиԥш акәымкәа уажәы дыццакит. Хымчыбжь анааҵ аҽены иааит ашәҟәы, ԥсҳәанаа раԥхьагылаҩцәа ахәҩыкгьы кнаҳан ишьтәуп ҳәаны. Уаҵәы икнарҳаран уаха еиԥш, аинрал Добринин иҩызцәа ицны аҳәынҭкар иааишьҭыз ашьауҕа дырзаԥхьарц Ԥшьҟан иҷкәыни иареи ахьҭакыз дныҩналеит.

– Иақәиҭышәтә ашьамҭлаҳәқәа ирышьоу рҟынтәи, – адҵа ныҟаиҵеит аинрал. Аинрал идҵа нарыгӡеит иаразнак.

Данаҟаи ишьпқәеи инапқәеи хәырны изкыз анааԥдыртла, иԥсы ааивигеит. Убасҟан ауп аинрал ишҟа данынхьаԥш. Аха аинрал дара дрыхәаԥшуамызт. Иблақәа зымҩа инарыҟәганы алашьцарахь дыԥшуа дгылан. Нас ицыз акапитан иахьа ибжьы наиргеит.

– Уаԥхьа аҳәынҭқар иааишьҭыз ашьауҕа.

– Иаҭахым, – иҳәеит Пшьҟан Абрскьыл, ибжьы аҕьеҩҳәа иааҭганы. – Иаҳшьышьахоузеи?

– Шәыкнаҳан, – иҳәеит акапитан гәырҕьаҿҳәаша ааигазшәа.

Аинрал ихы игәы иныкәҳаит. Иҟырҟы икылахаз иԥсыԥ дахәаҿуан адәахьала иаразнак дындәылмҵызҭгьы. Уи инаишьҭалеит иҩызцәагьы. Алашьцара инагәылахеит рхала аби аԥеи...

Аԥсынкәа ицҳазшәа дахьтәаз дҩыҵҟьеит Махьал Абрскьыл. Уи убас дласны дгылеит, убас ала дласны дгылеит, иаңиаазгьы убасҵәҟьа ишьамхы дышьҭнахуамызт. Адунеи ду ахашәара-аҵашәара шьаҿала ишәозшәа, ишьапқәа еиххәо, арҩаш ахьҭаҿҿоз аԥаҩ ахь иҿынеихеит. Уа дымнаӡац шысҳәоз, иаразнак даақәгьежьын, дышиашаз сшәақь ахькыдгылаз днеины ахәаԥшра далагеит. Нас сышҟа ашьшьыҳәа даахьаҳәны, маҷк цәымҕрыла днасыхәаԥшын, ус иҳәеит:

– Даҿазны иныҟәумган абри ашәақь...

Саргьы ашәақь аныҟәгара уиаҟара иашьҭаз аусакәхыз, зеиԥш ҟамло акгьыҟам, абна сылоуп ҳәа сыхәда иахьынахысшьыз абри аҩыза сақәшәеит.

Аҭаҳмада акыраамҭа, лада-ҩада днаҳәы-ааҳәуа Псҳәан адгьылқәа, абнақәа блала еимидон. Уажәымзар-уажәы днарԥырҵны мҩа харак дықәлозшәа иблақәа изаҟәгомызт. Аԥша иаасыз аҵлақәа рыбҕьқәа аадырҵысын, ахыц зҿыршьыз аԥхьарца еиԥш, аԥсабара иныҵакны бжьы хаак нахалеит.

Амра ласкьацыԥхьаӡа еиҳа дгәаҭеиуан. Иажәабжь, ицәыхәлаанӡа изынамыкызӡар ҳәа дшәозшәа, иаразнак днатәан, икәша-мыкәша адгьыл ашьышьра далагеит. Нас ихиҿы наган ашьацра инылаҵан, адунеи агәеисыбжь дазызҩруазшәа иԥсы иӡеит. Сара исзымбатәбараханы сихәаԥшуан. Ани-аԥеи

мчыла ианеиҟәыркәкәаауа еиԥш, идгьыли иареи еиԥырыргар ҳәа дшәозшәа ҿыцха иҿынкажьны, иахьынӡаилшоз инапҟәа еиҭихит идгьыл ааигәыҭакны иааигәыдирҕәҕәаларц иҭахызшәа. Нас адгьыл иагәылѻѻны иаҳазшәа, илымҳа надҵан дааӡыѻрит.

«Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ!»

Уи абжьы наҟ ашьхаҟәа инарҿыѻит, аԥсҭаҟәа инарҭаѻит. Саргьы сгәаҵанӡа ихьу-хьууа инҭалан, сарҕазы-ҕазит:

«Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ!..»

Зхьаа хҿыз аҿымазаѻ ииарҭа дышѻыҟәтәо еиԥш, дѻыҟәтәан, ԥыҭрак дааиԥхьхәыцын, аѻразы сыхиоу сыхиаму гәеиҭарц акәхап, схы инаркны сшьапаҟынӡа блала сааимидан ацәажәара дналагеит:

– Уазхәыци, дад. Аби-аԥеи уаҵәы ашьра шрыҟәшәо рдыруа, уахатәи рҭагылазаашьа зеиԥшрахо. Иара убас шакәызгьы урҭ аѻыцьагь, шәымҭак иадамзаргьы рхы ладмырҟәит, ргәы еиҭамԥеит. Убри акәхап аб иҷкәын ишҟа абри аѻызагь зиҳәа:

– Данаҟаи, уаргьы саргьы иаҳуалыз ҟаҳҵеит ҳауаажәлар рҿаԥхьа. Ҳабшьҭамҭа излаҵанакуаз ала хаҵарылагь ҳхы мѻаԥаагеит. Аҵыхәтәанынӡа убас ҳаҟазарц азыҳәан уаҵәы сумырԥхашьан, дад…

Ԥшьҟан иԥсы иӡеит иажәаҟәа рышьҭахь, иҷкәын иҟынтә иаҳарызеишь ҳәа дшәаны. Абахҭа аѻныҵҟа ҭынчрахеит. Рхаҿы икыдыз ацәашьы уажәы-уашьҭан аԥсы шынахшәаара иаркын. Алашьцара ирхаҳауаз иаҳа-иаҳа еизааигәанатәуан аби аԥеи. Данаҟаи иаб дааигәыдрҕәҕәалан дааникылеит. Уи убас дааирҕәҕәеит ихәарҿхахьаз ибаѻҟәа ицәа иҟәыбаса инҭаԥсартә еиԥш. Убасҟан Ԥшьҟан игәы ааҭынчхеит. Еиликааит Данаҟаигьы уаҵәы ирԥеиԥшыз аҟынтә дышхьамҵуаз…

Кавказ иҟәынхоз ажәларҟәа рхаҭарнакцәа, шәѻык-шәѻык алхны иааргеит. Ԥсҳәанаа рхадеи уи иҷкәыни, урҭ рѻызцәеи

анырбшьуаз аҽны. Зшьапы инанагоз ԥсҳәанаа зегьы еизырцеит акнаҳарҭа адәаҿы. Хҩык ахьыкнарҳашаз заанаҵ идырмазеихьан. Абырфын шахақәа рыхәда иахадыршәуаз ашархьыҵәҵәа илеиуан. Рыцԥхьаӡа ирыҵырҟьаша ахҵыцқәагьы рыҵагылан. Абарҭ зегьы лыблала илбон сан мыжда, жәиԥшь шықәса зхыҵуаз. Ауардынқәа ирынҿаҳәалан ирыман иааит урҭ ахәҩыкгьы. О, дад, ажәлар урҭ анырба, рыгызбжьи ргәы иахькыдсылози дыдраҵас Ԥсҳәан иахыҩуазаарын. Аха ирылшагәышьахуааз, иаарыкәыршан аурыс ир ашәақьқәа рықәкны игылан. Раԥхьа акнаҳарҭахь ирыман инеит аби аԥеи.

– Уца, саб, аԥхьа, мамзар сара сыкнаҳара узымычҳар ҟалоит, – иҳәеит Данаҟаи иаб иахь даахьаҳәны, уиаҟара имырхьаацәакәа.

– Аласба уара, – ҿааиҭит Ԥшьҟан Абрскьыл, иҵкәын ииҳәаз дахлафаауа уҳәаратәы. – Сара ус згәы еиҭаԥақәо среиуаӡам. Хаҵала ушыԥсуа збарц сҭахуп, суаажәлар рҿаԥхьа схы шьҭыхны ашаха сыхәда иахасыршәырц.

Икнаҳарҭа дыҩхалан ашаха ихазыршәаран иҟаз шьапыла днаигәҭасын, инапала инеихаршәны ажәлар ираҳартә ибжьы наиргеит Данаҟаи Абрскьыл:

– Сашьцәа ԥсҳәанаа, шәхы лашәмырҟәын. Ирышәымҭан шәыдгьыл уи шәымазкуа аҳәақәа. Хаҵала шәҭахар еиҳа еиӷьуп, шәтәны шәыҟазар аасҭа…

Дзықәгылаз ахҵыц ишьапала инаиҵирҟьан, иҽыныкнеиҳаит. Сан рыцҳа убасҟан лыԥсы маҷхан лаб инапы днахьынҳалазаап. Рызегьы кнарҳааӡа уаҳа дагьзалымҵит.

Акнаҳарҭахь дхалеит Ԥшьҟан Абрскьыл. Уи ахҵыц дҩықәгылан иааира дук игазшәа Ԥсҳәан далаԥшуа, нас ажәлар рахь даахьаҳәын ибжьы наиргеит:

– Саҭашәымҵан, суаажәлар, исыцәшәыгхаз азыҳәан, саҭашәымҵан…

Уиакәхеит. Уигь ихәда инапала инахаиршәит ашаха. Уамак иадымхалеит егьырҭгьы ркнаҳара. Ажәлар агәаҭеира иаҟәыҵын, зыԥсы зхыҵыз аԥсцәа реиԥш еиқәшәы игылан, урысыргьы шьакәармак рылымшәо…

Дахьынтәзаиз аӡәгьы изгәамҭакәа, акнаҳарҭа дыԥхалеит аурыс фицарк. Уи урысшәала ибжьы ԥеицыхны зегьы ираҳартә инаиргеит.

– Сара саҿагылоит аимпериа ахымԥаԥгашьа. Адунеиаҿ ҳахьӡ цәаԥҿыгала ирҳәо ҳхы ҟаҳцеит иахьа амилаҭ хәыҷқәа ҳазларзнык̄әо ала. Арҭ аԥсра ишаԥыло ала наӡаӡа рыҭҟәара залшаӡом. Урҭ хақәиҭрала иит, ахақәиҭра рхы ақәырцоит. Саргьы иақәсцоит схы урҭ рхақәиҭра. Кавказ иқәынхо ажәларқәа рҿаԥхьа ҳхымԥаԥгашьа ааннакылахарц азыҳәан.

Иажәа дшаалгаз еиԥш, ишҟа инаҭрысыз аказакцәа дыркаанӡа, итапанча игәацаҿы инҭҟьеит.

Убасҟан ажәлар рыжәпара даалцны аԥсцәа ахьыкнаҳаз днарыцагылан, иԥхьарца архәо, агәаҟ ашәа аацәыригеит Алцышә Мақьҭаҭ – алашә:

Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ,
Сызхаанхазеи, сзыниазеи, сара гәаҟ...
Тәылада, ԥныда, сара агәаҟ,
Адәы сықәхарыма, сара гәаҟ...

Ҳаи, Ҳаҭажәыҟәа-иԥа Пшьҟан Абрскьыл,
Ҳаи, Пшьҟан-иԥа Данаҟаи Абрскьыл,
Шәахьыкнаҳау шәбираҟны ауп шәшызбо сара,
Убри азоуп сагьзазымго сара гәаҟ аԥсра...

Уи аԥхьарца цәаа-цәааауа, иаҳа-иаҳа абжьы ацлара иаҿын. Аинрал днаидгылеит акнаҳара напхгара азҭоз акапитан:

– Аинрал ухацкы. Аҭаҳмада наҟ дықәцатәуп. Уи иԥхьарца абжьы ажәлар ргәы шьҭнахуеит.

– Уиламкьысын. Ирзаԥицааит ашәа. Урҭ аԥсра хацала иаԥылеит. Ахацашәагьы иаԥсоуп, – иҳәан, игәи илаӷырӡи еилацәо, икнаҳаз еиҭа илаԥш нарыхганы аҿуардын ашҟа иҿынеихеит Добринин.

* * *

Ажәабжьҳәаԥы иԥсы еивцахан аихәлакьысра далагеит. Уажәы-уашьҭан иԥсы ааҭшәартә акәын дшыҟаз. Саргьы

сшәан, снеихаххит. Аха ишыҟалах здырхуада иаразнак иԥсы ааивиган, ацәажәара дналагеит:

Уахыки-ҽнаки аԥсцәа дрыцҳагылан аԥхьарца шаирҳәоз, иԥсы ааихыҵит Алҵышә Мақьҭаҭ – алашә. Убринахыс ҳаԥхьарца абжьы ҳхәадақәа инарықәымҩит, ҳашьхақәагьы инарылаӡит. Иҵабеит, иахьа ҳара ҳашәаҳәабжь шныҵабаз еиԥш наӡаӡа…

«Ҳаи, сара мыжда, сара гәаҟ!..»

Мчыбжьык аԥсцәа кнымхӡакәа уа икнаҳан ажәлар иасышьыжь еизырцон, иаахәлаанӡа урҭ ирыхәаԥшларц азыҳәан. Уи иаанагоз, зхы шьҭызхуа зегьы абас шәыкнаҳҳауеит ҳәа акәын. Аха ажәлар шаҟа идыргәаҟуаз аҟара, агәаҕ иазҳауан. Аҕа ишҟа ирымаз ацәымҕра иацлауан. Шаҟа еилацалан еиладыргылоз аҟара, даргьы ҩныҵҟала рҽеиладырҵәон…

Ԥсҳәанаа раԥхьагылаҩцәа ахьыкнаҳаз аԥша нарыҵасны иаарҵасыцԥхьаӡа, ижәытәӡатәиу рбираҟ рхашәыршәыруазшәа акәын ишрыхәаԥшуаз ажәлар. Иара убас ргәаҵаҿ иаанхеит наӡаӡа…

Амра акәаԥҳәа ианынҭашәоз иажәабжьгьы ҳәаны даалгеит Ҭафыкь-иԥа Махьал Абрскьыл. Еидара хьамҭак даацыҵызшәа, уажәы еиҳа иԥсы ааивигеит. Ихиҿы шьакәарак ныкәлеит. Иблақәагьы хааӡа иаасҿаԥшит. Игәы ашьаҟәаҟәа иҭаз ҭигазар акәхап, иԥсы лагаҩагара даараӡа еиҕьын аԥаса аасҭа. Саргьы сгәы ааҭынчрахеит, абас дыҕәҕәаӡа дахьызбаз.

– Уаҵәы иуасҳәап Ԥсҳәан ианыӡаан сара ишысхаанхаз. Иахьала уаҳа сылшом, изуцәыззарызеи, сааԥсеит даараӡа. Уажәы уцаны аӡы сзаага. Сахьцәажәацәаз акәхаԥ, сҟарҟы ҭбоит, – иҳәан, ахмаҷыр сышҟа иааирххеит.

Аӡы сыман санаахала, иара инапқәа игәы иқәҵан, иҽеиҵыхны ашьац дылаиан. Сгәы ааҭӡыӡаан сыҩны снеихаххит. Уи иԥсы еиқәтәаахьан, игәы аусура иаҟәыҵхьан.

– Ҳаи, абааԥс, исзуузеи! – сыҳәҳәеит сара ашьхақәа ҿырцәажәаауа. Аха сыбжьы заҳауадаз, абри атәыла иазаанхан

иҟаз аӡәы зацәык иԥсы ҭамызт уажәшьҭа... Ахмаҷыр искыз аӡы камҭәаӡакәа зымҩа инаргылан, Иԥсадгьыл ажәҩан дшаҵаԥшуаз изымгәаҕькәа изхымҩаз иблақәа неиқәԥсаны даасырҿееит. Иоупа наикәыршан, ихьаҭра иҭаз ацха мгьал ааҭганы ацәа цәашь наларкьакьан, амца наркны, иҟарҟы иҭбоз злаирцәаакышаз ашьхаӡыхь, зыжәра дахьымӡаз, ахмачыр ихаҿы инаргыланы, сааиасны ишьапаҿы снатәеит дҷаԥшьо. Уахызаҵәык иадамзаргьы ари ауаҩ ижәҩан даҵаԥхьо, идгьыл дықәиазарц сҭахын. О, уи арыцҳа шаҟа дазааигәаз, шаҟагьы дацәыхараз Иԥсадгьыл. Ԥшацк ҵьара иасуамызт, бжьыкгьы гомызт. Аԥсабара аԥсы аӡеит, злацәа ааихьызшьыз ауаҩы дарҿыхар ҳәа ишәозшәа. Ацәашь па ихаҿы ибылуаз ласкьацыԥхьаӡа еиҵысхуан. Уи уахынла лашарак инарбарцаз ихазы иҟаҵан имаз ашьамаҟа акәын. Дызлазжуаз, абаҳа сызҭодаз, ихьаҭра иҭаз аикәаҕа ала анышә ажра салагеит ишаашаҵәҟьаз. Ашьыжь амра аацәыҵыԥхеит, аха иаразнак аԥҭақәа неилаҳан иаалашьцеиг. Амацәыс ҵыр-ҵыруа аԥсаҵлақәа ирықәҵәиашон. Иааихмырсыҕьӡакәа идыдуан, ихысуан. Қьырсиан ҵасла хәылбыҿханӡа дсымжыр сҭаххеит, аха аҳауа аҿанарцәгьа, иоупа даалаҳәан илабашьеи ихьаҭреи наидҵан, анышә иқәԥсара салагеит. Ажәҩан агәы ааҩиҟьаны ақәа аҿыланахеит. Ажәҩан ду даҵәуон, ақьаԥҭа ахылаԥшҩы, аҵыхәтәанынӡа Зыԥсадгьыл иаԥырымҵыз ауаҩы.

Анцәа иишаз, Анцәа иигаз, гәырҩа мацарала адәы иқәыз ауаҩы.

Аԥсадгьыл зиҭаз, Аԥсадгьыл змихыз, Аԥсадгьыл ахьаа иагаз ауаҩы...

Зуаажәлар рылаҕырӡ зқәымҭәакәа заҳәшьцәа рмыткәма змоукәа анышә иасҭаз ауаҩы...

...Аха Зыԥсадгьыл ҳаҭгәынс изхагылоу Ҭафықь-иԥа Махьал Абрскьыл ауаҩ...

Саргьы дысҵәуеит уи. Ақәа хьшәашәа исҿыцкьасоз иалалан илеиуан иҟәандаӡа сылаҕырӡқәа. Иара ицәымҕыз ашәақь ахькыдгылаз иаакыдхны, фынтә схысит ажәҩан ахь. Анышәынҭра иахагылаз аԥсаҵла амахәаҿ ахы лархa-

ны иныкнаҳан, мацәысеимҟьарак ала, зуаажәлари зхаҭеи зыԥсадгьыл иацәыӡыз дааныжьны, саԥхьа ибылгьаз аԥшатлакә сагәылалан сҿынасхеит, гәаныла абас ҳәо:

– Иаҳԥеиԥшхозеи ҳаԥхьаҟа, иаҳԥеиԥшхозеи?

1985–1990
Переделкино – Аҟәа

АЦҚЬА ЕЛАНА

Ажәабжь

Уи шыҟалах здыруада, анцәа ду иаамышьҭахь. Ҿык иҭыҵуа, шә-ҿык ирҭало шәышықәсала инеимда-ааимдо иааргоз ажәабжь, иагьа агхеит, иагьагьы ацлеит. Аамҭа ӡеибафара ауаԥы иԥсҭазаара шахәлабго еиԥш, жәларык рҭоурых, ашәах еиԥш адгьыл иныҟәба ицар ҟамлози. Абри ажәабжь сазхәаз аԥхәызба лаб иҟынтәи илаҳаит, лаб иаб иҟынтәи, уи уи иаб иҟынтәи… Абрҭ еиԥш ажәабжь хлымӡаах иахьа уажәраанӡа аҟьаад ианымкәа иахьаан-хаз саназхәыцлакь сцәа сҭаӡыӡоит. Ҿык иҭыҵуаз, зҿы иҭалоз дҟамлар, ашьҭахь дара рыжәлар ишрыхьыз еиԥш, иныбжьшәаны иӡыр ҟамлози…

Анцәа саҭоумҵан, исаҳаз ажәабжь аҟьаад ахь аиагара сахьалагаз. Уи гәыҕьыларацәоуп, аха самыртәеит, самыргылеит, саргәаҭеит, нас агәаҕьрагьы снаҭеит напы асыркырцаз. Убри аҟынтә заанаҵ аҭамзаара шьҭасҵоит исыгхо азыҳәан.

… Зыԥсы ҭоу агха имыхьыр ҟалоума!

Елана дцәырҳаны лиарҭа дԥылҟьан дныԥныҵәааит ҕәыеихасала иҟаҵаз аԥны.

– Сан, бабаҟоу сан?!

Лангьы иаразнак ацәа даалҟьан, лыԥхьа лышҟа лыбжьы налыргеит дгәытҟьа-ԥсытҟьаха.

– Ибыхьзеи, сыԥшқа Елана?

Аха урҭ рыбжьқәа еигәныҩртә иҟамызт дара ишырҭахыз. Ажәҩан лагон, адгьыл хыцхыцуан. Амацәыс, ашәи аԥенџьырқәеи рышьшьарақәарҿы иркылҷҷан, афрангь аҳәеиԥш, ицырыцыруа, аҩны иҩнамацәысуан.

Ус иааигәаӡаны ихысит. Убысҟаноуп аҩны аҭӡамцқәа аҿҿа анрыхга. Адгьыл агәы ҭаҷкәымла аӡә дыцасызшәа, ашҭа иҩышьҭԥазшәа лбеит.

– Сан, адгьылцысра ҟалама? – алашьцара дналаҵәааит лара еиҭа.

Уи иақәшәеит еимгаеимцарак. Аԥсабара аԥсы ааивганы еиҭакшааӡа, Елана лан лыбжьы лаҳаит.

– Сара акгьы сымбеит дгьылцысра ҳәа, – алашьцара далаӷьыцәыӷьаҵәит Елана лан.

Адәахьы аԥсабара гыгшәыгцас акәын ишыхәаауаз. Нкылашьа змам амшын цәқәырԥа аԥаҩ ҳарак иадҟәыбаса ианцо еиԥш, аԥшатлакә еилахынҳәуа, еилагьыжьуа, аҩны аҭӡамцқәа иргәыдсылон. Иԥыххааса иахьазықәымҵазхьмыӡӷнашьозшәа, ашьҭахьҟа ицаны еиҭа хаҳәаҵәы иагәыдлон. Нас уахьнтәи еиқәҵәашаны ахыбра иаҵасуан, иахҳәаны ицҟьашәҟьа ажәҩан иаланаҭарц.

...Аха Шаԥсаа акды еихасақәа рыла идыргылоз аҩнқәа аламала ԥшатлакәк еиланажьуа иҟарцомызт. Дара рыԥсадгьылаз ибаагәаран ишгылаз иаҩызан рыҩни ргәареи. Уи ԥсабара мчык иазырбгомызт, ашьҭахь ирзыҟалаз ахлымӡаах акәымзар...

Анцәа ауаатәыҩса хазы-хазы ириҭеит ирықәынагахаша адгьыл, шәыкәӷьаца ҳәа. Аха анцәагьы хыда дауҟаху, рыԥсҭазаара ирзаԥишьит аџьамыӷәа цәгьа, шәгәырӷьареи шәгәаҟреи еиҟаразааит ҳәа...

Убасоуп, бзиа нагӡара ыҟоу аҳа, цәгьара нагӡарагьы зыҟалом...

Уаха цас иауазшәа аҳауа аҽарӷәӷәаӡеит. Адунеи аԥшатлакәқәа зегьы рымч еибыҭан Елана лыҩны иажәлазшәа,

акылҵәаракәа иркылачуаз аҳауа убас рышьҭабжь гон, шаԥсаа рыԥсцәа гылан, ишәышәуа аҩны иакәшозшәа.

Адәахьы иааҵырыҵарны имацәысыз аҩныҵӄа иаанаҩнаҷҷа, Елана игәалҭеит лан лнапқәа лгәыҵаԥсаны аиарҭа дшықәтәаз. Маҷк лыԥсы аaивганы, ашәаӡыӡара лҿамҭакәа, еихсыґьра зқәымыз, адыдбжьы дналаӡыраҩит. Аха уахьынтәи игоз, аԥсӡы заҳаз аҳәса реиԥш, аԥшатлакә аҵәаабжь акәын…

Ус иаразнак, аԥсабара аԥсы ахьҭаз аӡәы иааҿахиҵәазшәа, мамзаргьы шаԥсаа ртәыла, уаха изхадыдуа, рахәыцла иахьыкнаҳаз, иааԥытланы, аӡыжь ҵамҵам инӡыкәкәалан ицазшәа, шьҭабжьык мгаӡо иааҭынчрахеит адәахьы. Аӡлагара аӡхкыра анырклак, алу дуқәа шылеиқәаҳауа еиԥш, илеиқәаҳаит аԥсабарагьы. Убысӄан еиҳагьы лгәы нҭӡыӡааит Елана. Лшәара ашәара нацлан, лиарҭа днылӄьан лан дналываґәґәаны днатәеит. Уи лнапқәеи лшьапқәеи злаҵысуаз ала, акы лҳәарц лҭахызаргьы илызҳәомызт. Амшын аԥша анаҵоу ишыцәқәырԥо еиԥш, еиқәтәашьа амамызт лгәы иҭыҵны ицоз.

– Ибыхьзеи, Елана, ԥхыӡ бааԥс ббама? – лҳәеит Елана лан, лнапы лыԥҳа инлыкәыршан даалгәыдырґәґәало.

Зҿырҭынчны иӄаз ажәҩан еиҭа ҩынтә-хынтә иааҵылашеит. Убысӄаноуп Елана лан лыԥҳа лхылҿы цәышӡа ишыӄаз анылба.

– Ибыхьзеи, Елана нан, бзырхьшәашәазеи абас? – ан лгәы ҭамгыло лыԥҳа лнапқәа арӄәыҷра далагеит.

…Аха Елана иаҳа-иаҳа ахьшәашәахара даҿын. Дарыхьҭшьызшәа аӄәараҳәа деиҵасуан. Еихамгылоз лхаԥыцқәа ахьеихакшоз, аҷҷаҳәа рышьҭыбжь гон. Акы лҳәарц лҭахын, лыԥсы еихәлахоз дарцәажәомызт. Лымч акәзар, икаԥсеит. Дхьатиԥатиуа лан лнапы даанхалеит. Ан лыҿлырґәґәон, аха лгәы ҭагыломызт. Лыԥҳа аиарҭа дныларианы ахыза налываҵьгәан, лыҵкы аалышәхарԥаны ахәшҭаара аахәыҵаҳәҳәан, акәсҭґақәа рхы неилаҵаны, даҭәҳәо амца неиқәылҵеит. Дара акәасҭґақәагьы амца наҳҳьысындаз ҳәа игәаӄны иӄазшәа, иаразнак рыбз еишьылқәа ҭҳәаны ҵәҩанҵәыӄа рҿыҩархеит.

Ахчнызаҿ ишьҭаз амзаша амца нацраҵаны, иааҳаракны аҭӡы иадҟаҵалаз аҭыԥаҿ иныҟәлыргылеит. Убасҟан иаашеит икаххаа аꚙны аꚙныҵҟа.

Алашара зыбла ихыҷҷалаз Елана, лҿаариашан, аҭуан даҵаԥшуа дыҟәиан. Азныказ убас дааҭынчхеит, лыкәша-мыкәша амра ашәахәаҟәа каххаа иԥхозшәа. Ихаакәакәараӡа иасуазшәа аԥша. Ларгьы уи анапы ҟәымшәышәҟәа дрынҵаны агара еиԥш дарҵысуазшәа. Иагьа ус акәзаргьы, аԥсабара иаразнак иаахәжәаны иахьҭынчрахаз данынзхәыц, еиҳагьы лгәы нҭыԥсааит.

Аԥсӡы аазго ашәаҵьҳәаꚙ, хаҳәи-мҿыхәи еимыцҟьаауа, аҟәылацәа индырҵәаз рҵеира, алаҳәа ирфаанӡа, руаажәлар ршьапы иҟәиргыларц данааауа еиԥш, ашьхаҟәа ирхуууаан иаауаз аԥшатлакә иаразнак иахьааҭынчрахаз иҿеим акы иазҳәоуп ҳәа лгәы ҭагыломизт Елана. Насгьы аԥхыӡ лбазу илымбазу, мамзаргьы илбаз лгәалалыршәарц лҭахызу, ма илхалыршҭырц лҭахызу, лыԥсы ӡаны, лылацәа еиҟәԥсаны, лҿмырҵысы дыҟәиан. Лан лакәзар, иахаахыс игәаҭеиуаз лыԥҳа дыҭынчхазшәа анылба, ихәыжжаӡа иҟалахьаз амца дныҿеҳәатәеит, маҷк иадамзаргьы лыԥҳа лԥсеивгара даԥырхагамхарц.

Ауаꚙы ихьааҟәа зегьы зыхәшәтәуа аҭынчроуп, уи иахьынӡаиҭаху анцәа иимҭеит акәымзар...

Аҭынчра рзыҟамлеит жәларык...

«Ашьхауаа рхаҟәиҭра рцәугар аҵкьыс, рыԥсҭазаара иалухыр еиҳа ирзеиҕьуп», – иҳәалон Елана лабду Аслангьери Исҭеԥан. Аҵыхәтәаны ииҳәалоз ахаҭа даахыҟәгылеит иара...

...Аха уанӡа..

Шаԥсаа ртәыла аҵеицәа ссирҟәа еиҵагылаз даарылукаартә дыҟан Базрыҟә Исҭеԥан. Жәлар рҿы ишырҳәо еиԥш, уи иҭеиҭыԥши игәаҭеи еицнаргон. Ӡҿабызшәа хааз уаꚙын. Адунеи азна аламыс даҵан есҟьынгьы. Аиҳабы иаԥхьа диасуамызт. Уи диҿаԥаны ажәак аҳәара усгьы ихы иауаҭәеишьахуаз. Дламыс цәымзоуп ҳәа акәын ишизырҳәоз. Шаԥсаа рыламыс уахынлатәи аҵәашьы еиԥш дагәылаҷҷон. Ԥшӡарак ахала

шәы-ԥшӡарак азыҟаҵом, аха шәы-ԥшӡарак еилалар, ԥшӡарак ссирӡахоит…

Ҽнак шьыжьӡа, Базрыҟә иаб Аслангьери иашҭа дааҭаххит шаԥсаа рыӡбаӷцәа иаарышьҭыз арԥыск. Уи дынҽыжәаԥан, иаҕәра аҽхырԥарҭа инахаршәны, аӷны иаадәылҵыз аҭаҳмада ишҟа иҿынеихеит.

– Мшыбзиа! – иҳәеит арԥыс Аслангьери иааигәара дымнеикәа иҽаанкыло.

– Бзиа убааит, бзеиала уаабеит! – иҳәан, насҭха зҽааныз- кылаз арԥыс днаизааигәахеит Аслангьери.

– Уҷкәын Базрыҟә аӷны дыҟоума? – аццакыра шимаз иныԥшуа ҿааиҭит арԥыс.

Иаб аҭак аҟаҵаха иоуаанӡа, абарҵа дааҵаххны ибжьы наиргеит Базрыҟә.

– Ара сыҟоуп!

Иааиз, арԥыс Базрыҟә данигәыдԥшыла, игәы ӷышьҭԥраат. «Абар иара, – игәы дынҭацәажәеит арԥыс. – Абарҭ реиԥш ыҟанаҵ акгьы ҳахьуам шаԥсаа». Нас уаҳа дымԥшыкәа дыззааиз наиҳәеит.

– Уҽы кәадыр ирласны. Иушәҵа укәылӡы. Уабҵьар шьҭых. Сара усышьҭаланы амӷа уқәлароуп!

Аҭаҳмада Аслангьери дахьгылаз днеилуурааит. Игәы нҭыԥ- сааит ртәыла иақәлаз џьшьаны. Шаҟа еидихәыцлаз здырхуа- да арԥыс иахь дҵаанӡа.

– Иаҳзыҟалазеи? Цәгьароума, бзиароума? Дабоуго сычкәын?

– Шаԥсаа ҳаӡбаӷцәа иԥхьоит…

Ашьабысҭа еиԥш дахьгылаз дышьҭууааит Базрыҟә. Дәи- шьхеи дырхыԥраан дцарашәа, акәасҟьа амырдуан дыӷ- хаԥраан, агәашьа иадкнаҳалаз аҕәра аакынкәыцәаан, иҽы ах- каара иахьҭаз ашҟа иҿанынеихоз, аԥҳал лыжәӷа иқәыргылан аӡыхь аҟытәи иааиуаз иԥҳәыс ус налеиҳәеит.

– Ибзиоу ажәабжь бзаазгоит иаарласны… – Шаԥсаа рҵас ала, аԥҳәыс дҵаауамызт уабацо, мамзаргьы уанбагьыжьуеи ҳәа. Уи ҵас бзиан…

Аслангьери дгылан дгәаҭеиуа, аҵаара изымгәаӷьуа. Уи гәеиҭеит иааиз арҧыс. Аҭаҳмада игәы ирҭынчырц ус иҳәеит.

– Сара исарымҳәеит шаҧсаа рыӡбаҩцәа ргәы иҭоу, аха ибзиоу уска з ишиҧхьо агәра згоит.

– Иа анцәа, – инапқәа ажәҩан ахь иҩышьҭихит Аслангьери. – Сара сшамкәа сызшаз, ашьа сылазҵаз, аҧсы схазҵаз, зхьышьыргәыҵа сакәыхшоу Анцәа ду, сыҷкәын заҵәы шаҧсаа дуқәа рҵеира нагақәа рывагылара даҧсатәы! Уи аҩыза сыбла иабозар, хәыц еиқәаҵәа злам ауасашьтәа сықәсҵоит.

Аҭаҳмада инапқәа рыла амра днахьысызшәа, ицәеиижьи ицаҳә-цаҳәуа инарыбжьалан, иоуразоуроу дааимнадеит. Урҭ ашәахәақәа убриаҟара иласын, убриаҟара ихааӡа иҧхон, инапсыргәыҵа ырчыхәчыхәуа, игәы ихаакәакәараӡа иарҧсаҳәон. Адгьыл дзықәгылаз хыхь ҭәҩанҵәыҟа даршәуан, ан лыҧшқа даaршәыин димҵасны данылкуа еиҧш. Аҧшқа акыркыр иччоз диеиҧшын Аслангьери уажәы. Шаҧсаа рзыҳәан ҧсҭазаараси хышьҭыхраси иҟоу рҵеира, аҵеира ианаҧсахалакь акәын. Иаҧсахаз аҵеи дагьыҧсадгьылын, дагьгәыӷырҭан. Рхыҧхьаӡара ашышкамса реиҧш ирацәаан, арахь ҵеи ҧхьагылак дызлымиааuаз ажәлар пату рызрықәмызт. Убри азоуп аҵеи иира изаххысаауаз шаҧсаа.

Аҭаҳмада Аслангьери амреи иареи ирыбжьдаз ашәахәақәа дырхьынҳалан, ишҟа дрыхон, иара амра ахаҭа адгьыл ахь илбааган еиҧхьишьшьаарц иҭахызшәа. Ажәла иҟьошәа инапсыргәыҵа ианыҧсалаз ашәахәақәа, аҳәиҵәҳәа адгьыл иқәиҧсон. Даргьы ахьынкашәоз, адгьыл иналахәашон, агәы хьшәашәа ҭнарҧхаарц аҭахызшәа. Икәша-мыкәша икаҧсоз, Исҭеҧанаа рышьҭамҭа злеиҧшьыз ахьы шәахәақәа икәыршан. Убри аҵәанырра иҧсы ҭанаҵон иара...

Ахәылбыҽха, амра наҟ хара амшын акәапаҳәа ианӡаашәалоз, мраҭашәара, ҿыц еилашуа амаҷар аҿарҭәазшәа, ажәҩан агәы ҿыҟаҧшьааӡа ианныҟалоз, иааҧсаз аҧсабара, аҧхәызба ҧшӡа лиарҭа дагәылаиан, лыҧсҭазаара, ларҧыс данизхәыцуа дҟәымшәышәӡа дшыҟало еиҧш, абӷьқәа неиқәаҧсо ахәлара иаҧыларц рҽандырхиоз, шаҧсаа рыҧсадгьыл аҧсы шахаз

злардыруаз аҩнқәа ирхылҵуаз алҩаҵә фҩы лаҳалаҳақәа рыла акәын. Рыԥсадгьыл арашых еиԥш иалажжуаз абеиареи, дара ԥсылеи, далеи, шьалеи реизааигәара рдоуҳа шьҭнахуан, шәышықәсала аԥсҭазаарахь ихьанарԥшуан.

Шаԥсаа рыӡбаҩцәа раигәара ҿыла дымнеикуа, дынҿыжәԥан, иааиԥыххылаз арԥыс иаҕәра наиркны, рышҟа иҿынеихеит Базрыҟә Исҭеԥан. Уи днеиуан игәы аҭҳара-аҭҳара еисуа, исарҳәарызеишь, исыдырҵарызеишь ҳәа.

Иззыԥшыз арԥыс рышҟа дааиуазшәа анырба, ашьхақәа адгьыл иҩалҵны ажәҩанахь рҿыҩархазшәа, рызегьы ӡышӡышӡа иҩагылеит. Уаҳа ԥхьаҟа ишьапы изеихымго дџыџӡа уа даанхеит Базрыҟә. Ӡқьышықәсала иабацәа иныҟәыргоз аламыс, аиҵбы аиҳабы дшихаҵгыло еиԥш, аиҳабы аиҵбы ихаҵгылара шаԥыз шидыруазгьы, иабацәа дуқәа, шаԥсаа ӡышқәа иахьыҩеихаҵгылаз, иара изы иҟалеит иԥсы ҭанаҵы ихамышҭуа, иԥсадгьыли иареи еидызҳәало акакәын. Иагьихамышҭит уи иԥсы ҭанаҵы, избанзар иԥсҭазаараҿы игәалашәаракәа зегьы иреиҳан иахьатәи аҳҭыс.

– Арахь уааскьа, арԥыс, – аӡбаҩцәа рахьынтәи иаагеит бжьык.

Базрыҟә илаԥш наиқәшәеит иӡышӡа игылаз аҭаҳмада. Уи аӡбаҩцәа рхада иакәын. Дызлагылаз рааста уи акырӡа деиҳан урыла. Ижәҩахырқәа рҟьаҟьара ишьҭахь игылаз аҵәахуама уҳәаратәы акәын ишыҟаз. Ахрақәа рыбжьара ибжьаршәу аӡыжь иаҵәа еиԥшын ибла џьбарақәа. Урҭ данырхыԥшыла ихлахаҵ аагьежьит Базрыҟә. Уажәы-уашьҭан ишьапы дықәҟьаны дышкаҳауа акәын дышгылаз.

Аӡбацәа реиҳабы дмыццакӡакәа, иаԥхьаҟа шьаҿақәак ааҟаҵан, Базрыҟә ишҟа дааскьеит. Уи инапы хьамҭа иаԥхьа игылаз арԥыс ижәҩа иныҟәҵан, иааиларҕәҕәа икны маҷк ишҟа дааихан, ҭынч-ҭынч иазҵаара далагеит уи ихы-иҵыхәа бзиаӡаны ишидыруазгьы.

– Иужәлоузеи?

– Исҭепан.

– Иухьӡузеи?

– Базрыҟә.

– Уаб ихьӡузеи?

– Аслангьери.

– Ушьамхнышла аӡбаҩцәа рҿапхьа.

Базрыҟә ашьшьыҳәа днышьамхнышгылеит, иблақәа аӡбаҩ еиҳабы иҟәымгакәа.

– Уара иахьарнахыс, – рыкәша-мыкәша игылаз ираҳартә, ибжьы ҩышьҭхны инаиргеит аӡбаҩцәа реиҳабы, – шаԥсаа рҵеицәа нагақәа урхыԥхьаӡалоуп.

– Иззы? – ашырҳәа дҩаҵҟьан дҵааит Базрыҟә, ус азҵаара шыҟамлоз ихахьы изаамгаӡакәа.

– Ухаҵара азыҳәан...

Ааи, иашаҵәҟьан, Базрыҟә Исҭеԥан ахаҵара ҟаиҵеит...

Шаԥстәыла дынхон еицырдыруаз аҭауад Барыҟә Ҳамиҭ. Уи зымҽхак ҭбааз уаҩын. Ирахә-ишәахә, иуахьад ҵҩа рымамызт. Адгьылқәа рацәаны идкылан иман. Ишырҳәо еиԥш, ишьхагәара шьыбжьаанӡа ҽыла узақәшомызт. Иқәаҵара зқьы лаҳәа алатәоушәа, еиқәаҵәаххыраӡа, афҩы лаҳалаҳауа изазо игылан. Ирҳәоит, аб шьҭамҭала еизыргаз чақьмаџьак азна ахьы имоуп ҳәа. Аха уи ахьы аӡбахә иҿаиршәуамызт, иахьыҵәахызгьы, идам здам аӡәгьы издырамызт. Ажәакала, изуҭац иҭ ҳәа, ажәҩан џьара акы алыбгаргьы иааины иара иашҭа иҭаҳауан. Анхацәа иара иҿы аус зуаз иргәаҟуамызт, изҭахымзгьы мчыла дадицаломызт, аха амц иазҳәоз иааиҵихыр иаразнак ихәҭоу наиҭан иҩныҟа ддәықәиҵон.

Аҽеилаҳәаара бзиа ибон Ҳамиҭ. Икәымжәы злихуаз ацәҩыча, аҩыза иара ида даҽеаӡәы ишәымзар акәын. Изиацккәа убас итатан, иааиларҵәины улымҳа иҭауҵартәы. Иҟама аҿы аҟьаҟьара маҿак ҭашәон. Харантә иуҿаҷҷон ираӡнытә маҟа. Ихылԥарч ӡахны изааргон Дағьысҭанынтәи. Убри аҵыхәала мчыбжьык чаран. Ашҭа аҵыхәаҿ асаан кыдҵан еихсуан асасцәеи аԥшәмацәеи.

Барыҟә Ҳамиҭ ԥҳа заҵәык диман. Иԥсҭазаара зегьы лара лакәын изызкыз. Нарҭаа дуқәа рашьеиҵбы Нарҭ Сасрыҟәа

длышьҭаларгьы ихы хиҵәарашәа акәын дшыҟаз. Иара итәала лара илықәнагоз аӡәгьы дибомызт иахьа уажәраанӡа. Шаҟаҩгьы қәҿиара рымамкәа иашҭа иҭыгәгәа ицахьааз. Ҽнак, иуа-иҭынха ааизиган ус реиҳәеит.

– Сашьцәа, саҳәшьцәа, суа-сҭынха. Шәгәы иалсыр ҟалап иахьа ишәасҳәо, аха саашәычҳа. Сара сыԥсҭазаара сызҵаб заҵәы Асиаҭ лоуп. Убри лоуп ԥсыс исхоу, сгәы аус азырула, – иаргьы иҭахгәышьамызт абас дахьрацәажәоз, аха изҵаб дахьлыхӡызаауаз инамырҳәар амуит. Дааиԥхьхәыцаан иажәа инациҵеит. – Сшәыҳәоит, сшәашьапкуеит шәызегьы. Аӡәы унапала сызҵаб хаҵа дсышьҭуеит ҳәа уаламган. Абзиара ҟаҳҵоит ҳәа, џьара иахьакәым дшәыцәҭаҳар, усҟан еиҿаԥшышьас иҳамоузеи, ҳаилыҵыр акәхоит. Аҭамзаара шьҭасҵоит еиҭа ҩынтәгьы-хынтәгьы шәыгәра сымгоушәа сахьшәацәажәо, аха...

Ҳамиҭ иҭынхацәа еизганы иреиҳәаз згәампхаз ҟалеит. Изгәаԥхазгьы ақәҿырымҵит. Дара зегьы ирҭахыз, Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ дара рышьҭамҭа иақәнагахаша, идырреи иуаҩреи еицны ахаҵа бзиа длоурц акәын.

– Уара Ҳамиҭ, – иҳәеит, злаба зԑанҵаны, Ҳамиҭ ииҳәаз иазхәыцуа итәаз Барыҟәаа рышьҭамҭаҿы қәрала иреиҳабыз Маҳмаҭқьери, – еилкааупуԥха уахьлыхӡызаауа иаҵанакуа. Анцәа ду иуаҭәаишьаз Асиаҭ хазына умацара уакәху дызтәу, ҳазегьы ҳзыҳәаан дгәыҭганы дыҟоуп. Иара анцәагьы амаалықь дгәаимҭар диашахарым. Убри аҟынтә илықәнагахаша аԥсынҵры лоуп ҳәа ҳгәыгуеит... Аха, – ицәажәара уа иааҿахиҵәан,ижакьашлақәаинапсыргәыҵанархьырҳәазаны, шаҟа иҟәымшәышәу гәаиҭарц иҭахызшәа, иажәа инациҵеит, – ишудыруа еиԥш, аха гәынамӡароуп. Ууа-уҭынха, уиашьара, уара узы абзиа зҭаху ҳагәра ахьумгаз иашагәышьам. Еиҭа уасҳәахуеит, ибзиан ушеилыскаауагьы, суазҵаарц сҭахуп, уара ухала дузалхру иуқәнагахаша амаҳә? Иаҳҳәап, иухьыр агха, иудгылода, ҳара заанаҵ ҳаԥыруцеитеи?! Мап, сара угәы нсырхом, анцәа уирманшәалааит, аха сгәаанагарагьы уасымҳәар ҟалом.

Убриалагьы еиҵырҵит Барыҟә Ҳамиҭ иуа-иҭынха, агәынамӡареи агәаҳәареи рыманы. Аха ашьҭахь иҟалеит дара зегьы зқәымгәыӷӡоз ахҭыс.

Аԥсҭазаара аҟама аҿеиԥш ишынаҳәааҳәуагьы ицоит ԥхьаҟа, аҩԥаҩкгьы ауаҩы дрынҟьауа.

Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ, Шаԥстәыла лыӡбахә зымҳәоз аӡәгьы дыҟамызт. Ҭауади-аамысҭеи, ахәаахәҭцәа дуқәа рыҷкәынцәеи дырҳәарц рыҩны имҩахыҵуаз рызегьы рхы-ргәы ақәмаҷха ихьагәгәа ицон. Лҳәаразы лаб иҭааз дахьтәаз дыҩнамлар, уи иаанагоз шаҟа илшоз ифа-ижәны иҽаанмырхацәакәа дцар акәын. Ақыҭа алафҳәаҩцәа урҭ аԥхьарца ианырҵон. Џьара рхы рызцәырымго иҟарҵон. Ала аҵыхәа ахьхырҵәаз аҭыԥ иқәлар аҳа, даргьы уахь рхабар ҟаломызт.

Ҽнак, лмаҵуцәа лывагьыжьуа дышрылатәаз, рхы-ргәы иҭамыз зҵаарак рылҭеит.

– Анхацәа рҵеира ахьеизоу сцарц сҭахуп, шәгәы ишԥаанаго?

Аӡыӡ лыларкшазшәа арҵәаа ааҭлыргеит амаҵуҩцәа реиҳабы.

– Беилагама сыԥшқа! Ибҳәо закәызеи? Урҭ раaигәа бымнеин, акәымзар аҵа быркуеит.

– Ибазҳәада анхацәа аҵа рылоуп ҳәа? Бхы ишԥаҭәабшьеи, буаажәлар абас рыхцәажәара! – лҳәан, ауада дныҩнҟьан адәахьы дцарц лҿаныналхоз, ашә даалагылеит лаб. Уи ихыиҿы ихаччо усгьы иҳәеит:

– Сыԥҳа илшәышәҵа иреиӷьу лымаҭәақәа. Иахьа Ҳаҭажәыҟәаа рныҳәахь ҳцоит.

Уиакәхеит. Асиаҭ лмаҵуҩцәа еихьысеиԥысуа, лыҵкы ԥшӡақәа, акы лшәыхуа, даҽакы лышәҵо леилаҳәара иалагеит. Амаҵуҩы қәыԥшцәа илшәырҵоз, ааӡаҩ еиҳабы илшәылхуан.

– Шәызҿу закәызеи, наҟ илшәышәх, – дрықәымчуан ааӡаҩ еиҳабы. – Ҳаҭажәыҟәаа дуқәарҿ абри аҩыза аҵкы лышәҵаны дышԥанеиуеи! Иаажәг ани аиқәара, лгәышԥы зегьы ахьӡы иарганы иҟоу.

– Ибҳәо закәызеи, аацаҩ еиҳабы, – дылҿагылеит игәаӷьны аматҵуҩы еитҵбы. – Иахьа уа ныҳәоуп. Аныҳәа иақәнаго атҵкы лшәызар ами?!

– Исымашәымкын, – днарылагьежьит аацаҩ еиҳабы. – Барыҟәаа рҭыԥҳа хазына, лмахәар хьыԥсаа жәлар рҿы днеирыма! Шәцан атҵкы аажәга сҳәеит.

Асиаҭ лыԥсахы ҩеины лыхәцәы иҩытҵагылеит. Иара лыҩнытҵәҟьагьы ишылҭахыз ахақәиҭра анцәа илимҭеит. Адәныҟа усгьы илымамызт, аха иахьа уажәраанӡа лхы анраало дааун. Лан даныԥсы инаркны, аацаҩ лнапатҵаҟа лыҟазаара уаҳа чҳашьа амамкәа илзыҟалеит. Лан леиԥш дзааӡаз лгәы анырхара шылҭахымызгьы, лгәы еиҭаԥеит анхацәа атҵа рылоуп ҳәа анылҳәа. Убасҟан илгәаӷьит лхақәиҭра амч алҭарц. Дызхымԥашазгьы наралҳәеит.

– Иаажәг анхацәа рахь санцало исшәыстҵало атҵкы. Ираҳаз рзымбатәаабрахан иааилахеит аматҵуҩцәа. Азныказ аӡәгьы изҿымҭит. Насоуп аацаҩ еиҳабы аӷьатҵәы-ӷьатҵәра даналага.

– Ус аныҟабтҵа, сара бан леиԥш бзааӡаз бсыӷрагылеитоуп иаанаго...

Асиаҭ лааӡаҩ илҳәоз ажәақәа наҟ илеиҩлыжьуан. Ас иаалырҟьан лҽыԥсахра зыхҟьазгьы рацәаӡоуп. Атҵа быркуеит, анхацәа рахь бымцан ҳәа ахьлалҳәаз мацара ауакәху.

Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ анхацәа рааигәаара днамышьҭуа, урҭ рылаԥш дацәыхьчо ианалага нахыс, лара еиҳагьы рыбзиабара лкит. Урҭ рахь иаснагь илыхон лгәы. Рхақәиҭреи реизыҟазаашьеи дрытҵашьыцуан. Дхыхны даман, дара-дара еихӡыӡаауа пату шеиқәыртҵоз. Зегьы реиҳа лгәаҿы иаанхаз, урҭ аԥсабара шаҟа иазааигәазоуп. Аԥсабара аҿаԥхьа дара иаснагьгьы имаалықьцәан. Урҭ данрыхәаԥшуаз, амаалықь имтҵәыжәҩа хәыцҟәа дызлаԥыруаз ларгьы илымазшәа лбон. Дара рахь данцозгьы, урҭ амтҵәыжәҩақәа ракәын дышьҭԥраа дызгозгьы.

Амаалықь имтҵәыжәҩақәа андырҟәыдлак, адгьылаҿ дҳәазар акәхоит. Адгьылаҿ иҳәазо амаалықь иакәхап, аҵьныш ҳәа изышьҭоугьы...

Иҵегь данеиҵаз, лааӡаҩ, лыԥсы лшьарц данныҟәиоз, лара ашьҭахь ала дындәылҟьан, анхацәа рхәыҷҟәа ахьыхәмаруаз дцалон. Аӡӷабцәеи лареи инеилаҵәан бзиа еибабеит. Излеиԥшымыз ҳәа иҟаз акы заҵәык акәын. Дара еихьыжә-еикәыжә еилаҳәан, лара усгьы иахьа жәантә лҿызлалыԥсахшаз лыман.

Ҽнак зшьапы ашьа бжьахьхьы илыцыхәмаруаз ӡӷаб хәҷык длазҵааит.

– Избан бшьацәкьаракәа ашьа зрыхьшу?

– Амаӷ сахаԥалеит.

– Аимаа збышьабымҵозеи?

– Исымаӡам исышьасҵо.

– Ишԥа, ӡынӡаскгьу?!

– Ааи, ӡынӡаскгьы исымаӡам.

Асиаҭ леимаа ԥшӡаҟәа илышьаз аалышьхаршашәан аӡӷаб хәыҷ лаԥхьа инкалыԥсеит.

– Ибышьаҵа абарҭ аимааҟәа.

– Избан, – лҳәеит аӡӷаб хәҷы, дшәаны лышьҭахьҟа днеиҭаԥан.

– Избанзар бара ибысҭеит.

– Ишԥа, ӡынӡаску? – лхылҿы зегьы апырпыл еиԥш иҟаԥшьӡа иааҟалеит.

– Ааи, ӡынӡаск, – лҳәеит Асиаҭ леимааҟәа аӡӷаб хәҷы илыдлымкылар ҳәа дшәаны. – Сара иҵагь сымоуп, арҭ бара ибысҭеит, ибышьаҵа.

Аӡӷаб хәҷы илура-илҳәаара даҟәымшәо даанхеит азныказ. Лгәы аҵанӡа иҭыԥсааит. Длакҩакуан, ишьҭылхру ишьҭылымхру ҳәа. Лылаԥш нахылгеит лаԥхьа игылаз аимаа ԥшӡаҟәа. Лабҿаба акәым ԥхыӡлагьы илымбацызт абри аҩыза ашьаҵа ԥшӡаҟәа. Азҟәа убыс иԥшӡаны иҟәҵан, аԥырԥалыкь амҵәыжәҩаҟәа ирыҟәԥсоу агьыжьҟәа реиԥш еилаарцыруан. Азныказ амҵәыжәҩаҟәа рымоушәагьы лбеит. Ашәҭҭраҿы аԥырԥалыкьҟәа лкырц дыҩуа данрышьҭаз, лнапы иҵахылҩоз ыҵкәраан ишцоз еиԥш, аимааҟәа ԥырԥалыкьхан, инышьҭԥраан ицар ҳәа дшәеит лара. Лыкәша-мыкәша игылан илы-

хәаԥшуаз днарылаԥшит. Аха иҟалҵара ҳәа урҭ рыблаҟәа рҟынтәи акгьы рхылбааломызт.

Асиаҭ, аӡӷаб хәыҷы игәыӷьны ишылзымгоз анылба, ус лҳәеит: – Ига сахьхәааанӡа.

Аӡӷаб хәыҷы убас ирласны дышьҭасны аимааҟәа шьҭылкәыцәааит, иара ахьшь акәҷараҟәа ианрыласуагьы уи аҟара изыласрымызт. Азныказ иаалгәыҵалырӷәӷәеит, илымпыҵԥраан илцәыргар ҳәа дшәазшәа. Нас лышьҭахьҟа дааиҭаԥан, днарылуувaан дыԝны лыԝныҟа лҿыналхеит.

Ахәыҷҟәа зегьы гәырӷьаҵәа, уи дыԝны дахьцоз илыҵаҳәҳәон: «Аҳаҳаи, аҳаҳаи, бласы акәымзар, ҳбыхьӡаны ибымаҳхуеит». Лара дыԝны дцон, аимҵакьача мпыл лгазшәа. Архәара данааваҵәиоуп данаангыла. Лԝызцәа рахь даахьаԥшит, аха аӡәгьы длышьҭамызт. Аимааҟәа ракәзар лнапаҿы илкын.

Зегьы реиҳа згәы иахәаз Асиаҭ лоуп. Иҟалҵаз лаҟара лыцнаҵон. Иаҳа-иаҳа дызланагалаз анхацәа дырзааигәанатәуан. Илҭахын илшәу зегьы лшәыхны урҭ ирылҭарцы, ма аԝны дыԝны дцаны илымоу зегьы арахь ирзаалгар. Абас ала згәы ҭбааз, зыԥсы цҟьаз, аҵкьыҵкьашьара зламыз лакәын Асиаҭ.

Уиаахыс иҵит акыр шыҟәса. Асиаҭи Замиреи, ҽнак еибамбар ҟаломызт. Еиԥылацԥхьаӡа илгәалашәон Замира аимааҟәа мҵарсны данцоз атәы. Рԝыцьагь рыԥсы еилан, рымаӡа еивҵан. Аха рыцҳарас иҟалаз, Замира аҳҭынрахьы лааира даԥырхаган, ааӡаԝ еиҳабы. Замира лҽгьы дцахьан лара.

Ааӡаԝ еиҳабы ашҭа дшынҭалазҵәҟьа иаалԥылаз Замира лаб ус иалҳәеит:

– Ишԥашәԥсыхәоу абри шәара?

– Бызҿу дарбан, ааӡаԝ? – иҳәеит Замира лаб, ауаԝ аамысҭашәа.

– Сызҿыда умбои, абри шәара, – деихашәы-еиҵашәы ҿаалҭит ааӡаԝ.

– Иҳахьзеи бымҳәои аҳҭынра маҵуԝ ԥхәызба!? – ицәажәашьа хааӡа ҿааиҭит Замира лаб. – Аӡы зҵалада?

Уи ирҟәымшәышәны, ирҭынчны ицәажәара еиҳагы дара-апкит аазаҩ.

– Шәара шәоуп аӡы зҵаларaны иҟоу, уаҳа дарбанху! Шәызҕаб даанышәкыло даанышәымкыло?

– Цәгьарас ишәзылузеи аӡҕаб?! – ааӡаҩ лцәажәашьа игәы иҩаланарҟацеит, аха ахынкылара ду злаз иҽылаимырҟуит аԥхәыс лҿаԥхьа. – Сызҕаб цәгьара ҟалҵаны ҳәа збом сара. Егьырахьҟа еиқәлацәак пату еиқәырҵеит ҳәа ҳарԥырхагахарыма! Сара иахьынӡаздыруа, анхацәеи ҭауадааи иа-накәзаалакгьы пату еиқәырҵон, иагьҵкьыҵкьаибашьомызт.

– Пату еиқәызҵалакгьы ҟалома!? – иажәа аахылҵәеит ааӡаҩ.

– Анцәа ду ииҳәаз бзиа шәеибабала ҳәоуп, дара ауаатәҩса ируам акәымзар. Ҳаҭеимҵааит ҳазшаз иҳәатәы ахьхаҳамҵо, – иҳәан, ааӡаҩ уаҳа длыламцәажәакәа дналԥырҵит.

Асиаҭ ааӡара бзиа злалымаз ала, лаб ииҳәаз дахыԥомызт. Насгьы Барыҟәаа ахьынӡанаӡаааӡоз лара заҵәык лакәын хаҵа ицашаз ҳәа ирымаӡазгьы. Џьара ӡҕабк агара дгарамзар, егьырҭ зегьы хацәарԥарақәан. Убри азакәын лара лымкаала излыхӡыӡаауаз, анасыԥ илықәнагаз лоурцгьы зырҭахыз.

Барыҟә-ԥха Асиаҭ лгәы ԥжәо дгылан илҳәаз нармыгӡоушәа анылба. Пыҭкгьы даарзыԥшит аҵкы лзааргозар ҳәа, аха аҭыԥ-ҳацәа ааӡаҩ еиҳабы илҳәо рмаҳакәа уи аҩыза аҟаҵара азин рымамызт, лыбла ихыԥшыло игылан.

– Сара ишәасҳәаз шәмаҳаӡеи? – инақәырҕәҕәан ҿаалҭит Асиаҭ.

– Ибҳәаз арбану? – раԥхьа илҳәаз лмаҳаӡазшәа лҽырхаан ҿаалҭит ааӡаҩ.

– Иаажәг сҳәеит, анхацәа рахь санцало исшәырҵо аҵкы.

– Иахьа бызқәыло амҩаҿ убри аҩыза аҵкы ашәҵара ҟалаӡом.

– Иабаԥырхагоу, ауаа зегьы уааӡами?

– Иуааӡам..

Уи ажәа еиҳагы лгәы иҩыҵаххит Асиаҭ. Убысҟан ауада дзыҩнагылаз дныҩныҵәааит:

– Иаажәг сҳәеит аҵкы!..

Ҳаҭажәыҟәаа рныҳәа чараҿ ажәлар зегьы зхәаԥшуаз Асиаҭ лакәын. Уи анхацәа рахь данцоз азыҳәан иӡахны илымаз аҵкы, уажәы амра еиԥш дагәылаԥхаауан. Маҭәа-ԝыҭәала зхы ҭызгоз рсахьа аулымахыз, илшәызаалакгьы лнаалон. Деиҿкаан, иара анцәа ду иаамҭа зегьы налықәырӡны, инапала деибиҭазшәа. Лыц-лышә ԥшӡа анааихаччоз, адунеи мрада инхаргьы лара илырлашон. Згәызҽану ашьабсҭа еиԥш акәын лныҟәашәа шыҟаз. Уажәы-уашьҭан днышьҭԥраан ажәԝан далаларашәа дгылан…

Аҳкәажәцәа уи аҽны аҳәатәы роуит. Ажәақәа неигәыдҵо, аки-аки еихаргыло, зыӡбахә рҿакыз Асиаҭ лакәын.

– Ҳатәалымбоу, уаҳа аҽеилаҳәашьа лзымдыруоу! – лқьышә днықәҵан даацәажәеит зықәрахь инеихьаз аҳкәажә.

– Иалылдырааиуазеи ахымԝаԥгашьа, нхаԝ напы еилаԥсала иааӡоу! – аҵәы налалҵеит уи аҳкәажә бырг лҿаԥхьа итәаны Асиаҭ лахь иԥшуаз аԥҳәызба.

Уи илҳәаз заҳаз зегьы рыбжьы ныҵакны иааибарччеит. Аха урҭ зырччоз ргәы ахьыԥжәаозоуп. Асиаҭ илԥырхагамызт, нхаԝы маҭәала дахьеилаҳәази нхаԝ напыла дахьааӡази.

Иагьа мрашәа дкаԥхозаргьы, маҷ лылахь еиқәын Асиаҭ. Уи гәеиҭеит аԥшәмагьы. Басыр Ҳаҭажәыҟәа, Асиаҭ дахьгылаз дназааигәаханы, ихы зегьы инарықәкшәа дҵааит.

– Исашәҳәаар ҟамлари ҳасас ӡӷаб лылахь зеиқәу абас?

Асиаҭ дааԥхашьан илҳәо лҿамшәо даанхеит азныказ.

Ишҟа данынхьаԥш рыблақәа ааиқәшәеит, аха иаразнак наҟ инеиҟәылган зымԝа аԥшра далагеит.

– Иҟалап бгәы иамыхәо акы сҳәазар. Мамзаргьы ибгәамԥхозар ара аҟазаара? Ҳаҭажәыҟәаа ианакәзаалакгьы ҳашьҭыбжь дууп.

– Уи убартә иҟоуп, – аҽԥныҳәаара наҵшьны даацәажәеит Асиаҭ. Лажәа мырмыцхәцәакәа усгьы нацылҵеит. – Мап, мап, ара зегьы бзиоуп. Амала уажәшьҭа аԝныҟа ҳцара иаамҭоуп, саби иԝызцәеи гылом акәымзар.

– Макьана аамҭа акрыҟоуп, шәабаццакуеи, – иҳәеит Басыр, ииҳәарц ииҭахыз ӡынӡаск даҽак шакәызгьы.

Убриакәхеит. Убри аҿены уаҳа рзеибымҳәеит, аха мызкы ааҵуаны Ҳаҭажәыҟәа Басыр иаб Арзаҟан ауаа нагақәа ҿыжәҵан Барыҟә Ҳамиҭ изишьҭит иҷкәын Асиаҭ дизиҳәарц азыҳәан.

Дырҳәеит Барыҟә-пҳа Асиаҭ. Анапеимдахьа еимырдеит, аҿҳәарагьы цырҵәеит. Ифа-ижә, аҟәҟәааҳәа ихысуа рыԝныҟа ицеит.

Ауаԝы илахьынҵа напы еилацсала аӡбара зыҟалом. Ауаԝы ихи иареи еизныжьтәуп. Мап анакәха, уи ицсҭазаара иаҿагылоит. Иҟалоит ӡынӡаск дҭанархаргьы.

Иааигәахо иалагеит Асиаҭ лхаҵацара аҿҳәара. Аҳҭынра зегьы ршьапы иқәгылан леибыҭара иаҿын. Лаб Ҳамиҭ Барыҟәа иакәзар, блак иамбацыз, ҿык иамҳәацыз ачара ду аура игәы иҭан.

Ааӡаԝ лакәзар илҭахыз ҟалеит. Иҳәаны итәаз Асиаҭ цсаатә мԝасклыбла ихыцшылар ҟалозма. Уахгьы-ҿынгьы лазыҟаҵара даҿын, дахьнанаго аҭааҵәараҿы лхы шымԝацылгаша. Ланхәа, лабхәа, ланхәыцҳацәа дшырнаалаша. Лхаҵа изыҳәан дҟәымшәышәӡа дшыҟалашаз…

– Ибыхьзеи сыцшқа, иахьа былахь еиқәуп? – лҳәеит ааӡаԝ, шьыжьык Асиаҭ лиарҭа дықәтәан дышхәыцуаз данааԝнала.

Асиаҭ лгәы иҭаз, дзызхәыцуаз аахтны илҳәеит.

– Сгәы ԝбахеит, сааӡаԝ..

Ааӡаԝ дааҭрысит аԥырҭы дылацалазшәа. Илаҳаз ажәақәа дрыцмыҵҟьакәа Асиаҭ лацхьа днықәтәан ус лҳәеит.

– Ибыхьзеи, бгәы ԝбазтәзеи?

– Сыззышәҳәаз ауаԝ, ицшрада акгьы иламзар ҳәа сшәоит.

– Быбз бацҳа! – Асиаҭ илҳәаз аӡәы иаҳар ҳәа дшәаны ауада дныԝнашаҟьеит ааӡаԝ. – О, анцәа ду, улхылацш аҧҳәызба, излазбо ала деилагеит, мамзаргьы даҭахеит лхы. Исаҳауа закәызеи! Схала сыҿесбмыршьын. – Нас еиҭа лацхьа днықәтәан, дыргәыбзыҭуа ус лҳәеит: – Аиаҵәа кыдшәан быкәа иҭашәеит, Асиаҭ Ҳатажәыҟәаа дуқәа рыҷкәын хазына, еиҭабасҳәахуеит, быбз бацҳа. Иахьарнахыс бхахьгьы иаабымган уи ажәоуп ҳәа. Баб иакәзар, ачара ду иҿазыҟаҵара даҿуп. Ҳабшьуама,

ахьымӡӷ ҳбыргоума!? – лажәақәа еишьҭаԥсо Асиаҭ лыхәаҿра даҿын ааӡаҩ.

– Сара излазбо ала, сабгьы, баргьы, ҳауа-хҭынха, шәызегь шәнеилалан абри аҩны ирласны сдәылҵра ауп ишәҭаху.

Уажәы-уажәы ачымазаҩ гәаҟ ашоура иалоу еиԥш, деилашәон ааӡаҩ. Асиаҭ лҟынтә илаҳауаз лзыхгомызт. Илааӡаз лхаҵацара дахыццакуан, ҳәарада. Избанзар, лара лгәы иаҵаҵәахны илымаз цәыргашьа лымамызт Асиаҭ аҩны дыҟанаҵы.

– Бхаҵацара иахыԥар, нас иуадаҩхоит, сыԥшқа.

– Иуадаҩхар ами исҭаху. Имариоу аԥсҭазаара саԥырҵуеит уажәшьҭарнахыс... Иҟалозар сааныжь схала.

Ааӡаҩ ҿымҭӡакәа дындәылҵит адәахьы. Уинахыс дагьыҩнамлеит шьыбжьышьҭахьынӡа. Ахәлара ԥыҭк шагыз Замира данааи длыцҩналеит.

– Ҳхала ҳаанбыжьыр ҟамлари, – лҳәеит Асиаҭ ааӡаҩ лышҟа иаархьшәашәаны, лыбла дхымԥшылакәа.

– Сызлашәԥырхагоузеи!? – иааҵьалшьеит ааӡаҩ.

– Баҳԥырхагоуп, – еиҳа инақәырӷәӷәан ҿаалҭит Асиаҭ. – Иҟалазеи, абахҭа иҭакугьы зны ихы дақәиҭыртәхьеит. Бдәылсцароума ибҭаху.

Ааӡаҩ лцәа дааҭаӡыӡеит. Абри аҩыза лаҳауеит ҳәа дақәгәыӷуамызт илааӡаз лҟынтә. Уаҳа лылаҿымҭкәа ашьшьыҳәа дындәылҵит.

– Иахьа уажәраанӡа сахьымааз гәыбӷан сыбымҭан, сан дычмазаҩын. Сбеигәырӷьеит, разҟы бзиа анцәа ибиҭааит, – лҳәеит Замира дгәырӷьаҵәа.

– Бысмеигәырӷьан уи аҟара, Замира.

– Избан? – лгәы нҭыԥсааит Замира.

– Бара ибасҳәоит исыхьыз аахтны. Бзиа дысзымбеит уи арԥыс.

– Ибҳәо закәызеи, Асиаҭ! Басыр Ҳаҭажәыҟәа аҳәсақәа зегьы иҿынҵәаауеит.

– Издыруеит ишиҿынҵәааауа, аха сара иагьа ҟасҵаргьы иамуит, ибасымҳәеи бзиа дысзымбеит. Иҟасҵари сгәы

сыххәыцуам. Сымаха-сышьаха аԥыҵәҵәара иалагоит даныс-гәалашәалак. Мшәан, мчыла аԥсҭазаара ԥсҭазаароума!

Асиаҭ илҳәаз дааиҵанарӷәӷәеит Замира. Асиаҭ длыҳәеит лхы лнапаҿы иаалгарц.

– Аиаша басҳәап, бгәеиԥбара даара сааиҵанарӷәӷәеит, Асиаҭ. Аха иагьа ус акәзаргьы, ажәа ибҭеит. Ԥ-жәла дуқәак шәзеилибамкаакәа амашәыр шәхылҵыр ҟалоит. Бгәы сасыр сҭахым, аха бхәыци…

– Убриоуп саргьы сзызхәыцуа. Убриоуп сзыргәаҭеиуа. О, шаҟа исҭахузеи, ихароу, зынӡак ихараӡоу тәылакаҿ сыҟазарц. Аха зегьы лахьынҵазар акәхап, иаабап иҟалоу ҳаԥхьаҟа.

Барыҟә Ҳамиҭ уахьынаигәыдыԥшылоз иқәра аҵкыс акыр-ӡа деиҵазшәа акәын дшыҟаз. Уаԥы еиҿамск, амца дақәуҵар дбылуам ҳәа ззырҳәоз иакәын. Асиаҭ лан иаалықәшәан да-ныԥсы инаркны, ԥхәысаагара идызцалозгьы мап рцәикуан. Аха ԥҳәысеибакгьы шамахамзар длывсуамызт. Ирҭахы-ир-ҭахым, хаала ма мчыла инапаҿы иааигон. Уи ашьтахь урҭ рыԥсҭазаара уссгьы имамызт. Дрыхәаԥшуамызт, рыԥсы ҭоуп ҳәангьы дыҟамызт. Иҭабуп хәа сарҳәалааит сахьрыцшьҭалаз ҳәа, дацәымшәа-дацәыԥхамшьа ауаа дрылагылан дала҇ехәо иҳәалон. Дара аҳәсагьы ирылшо ҳәангьы иҟааз, Барыҟә Ҳа-миҭ аҭауад нага, зхы иааҭашәоз ҟазҵо иҿаԥхьа. Аха убарҭ рахьынтәи аӡәы илгәаӷьит усгьы.

Фатимаҭ лҭыԥҳара дҭагылан. Анхацәа рыҷкәынцәа нага-қәа дгәарҭахьан, ажәақәагьы лнырҵахьан, аха ишырҳәо еиԥш, зегьы лахьынҵоуп, хаҵацара лгәы иҭамызт, лхахьгьы иаалгомызт макьаназы. Дыҟан ҭынч. Лани лаби агәырԥа иамыргакәа иныҟәылгон. «Аҵеи изыҟаҵом Фатимаҭ иҟалҵо лани лаби рзыҳәан», – рҳәалон руа-рҭынха, ақыҭа иаланхоз зегьы. Лара лакәзар, лхы шьҭымхӡакәа, длаҵон, драшәон, а҇еаԥра ҭалгалон, аҵла дықәлон, ажь лҭаауан. Ақыҭаҿ бзан-хаԥык еиԥш лца аԥш ҭаԥсан. Луалырқәа ԥыла иҭәны аԥцара иԥнагылан. Ажәхьа бзиақәа лбоура иҭагылан, ацә уӷәқәа лза-нын. Л҇еи лкәадыри еиқәын. Зны-зынлагьы ажәлар реизараҿы д҇еыжәланы днеиуан. Аха амԥаҿоума, аҷьарреоума, чаразаа-

ит, ԥсхәаразааит, лхы ҩышьҭхны хаҵак ибла дхыԥшыломызт, илыҟәнамгоз алагьы дцәажәомызт. Шаԥсаа рҭыԥхацәа нагаҟәа рхымҩаԥгашьа лхымҩаԥгашьан ларгьы Убри азоуп дызҭахыз зегьы лыхӡыӡаауа разык бзиак лоурц зырҭахызгьы.

Аха ухы иазуӡбо анцәагьы иузиӡбароуп ҳәа ажәаԥҟа ирҳәо аҩыза ҟалеит абра.

Барыҟә Ҳамиҭ дгәаиҭахьан Фатимаҭ. Уи, аҳәса рзыҳәан иҟәыцьмаз, игәы иҭеикит инапаҿы даaигарц, ишымариамхоз шидыруазгьы.

Ларгьы игәалҭахьан лымкаала дышлыхәаԥшуаз. Убри аҟынтә илаԥш дыҵамшәарц азыҳәан лҽыԥхьалкуан. Уиоума, дыҟоуп ҳәа ахьлаҳауаз шамаха днеиуамызт. Аха иааит аамҭа. Высшьа ҟамлеит, высшьа змам ахҭыс.

Аԥсҭазаара хкы рацәала еилоуп. Убырҭ ахкҟәа зегьы ауаҩытәыҩса игәы иадҳәалоуп, ишьа-ида ирҭоуп. Аԥсҭазаара иҟанаҵо аҭагылазаашьа ауаҩы дзацәцом. Избанзар, иара иԥсҭазаара зегьы аҭагылазаашьа иадҳәалоуп.

Барыҟә Ҳамиҭ имаҵуҩы гызмал ила еиликааит, Фатимаҭ ланшьцәа рахь иааиуаз асабшаз дышцоз. Уиакәхеит. Ашьыжьӡа инаркны лымҩа дахаҩон. Имҩасуа дгәаимҭартә, шәшьырак аҵаҟа дынҽыжәҵын, Фатимаҭ дызлаараны иҟаз амҩаду ахь дыԥшуа даагылеит. Ҳамиҭ ихи иареи аизҵаара иаҿын. Сабакылнаго иахьа сызнылаз амҩа? Аҳәсаҟәа снапаҿы раагаразы исыҟәманшәалахахьоу еиԥшымхар ҟалоит абри. Ус анакәха, иаҭахуп амаана. Иласҳәап бзиа бызбоит ҳәа, бсыцымцар сҽысшьуеит ҳәа. Уиоуп аҳәса аҵәгәыр иаҿазыршәуа. Зны заҵәык снапаҿы дысзаагар, нас дабасыцәцои, закәыхи, ҵлаҳәысҭаҟәак рыԥха, сара сҟынтәи ахшара длоур илҭахузеи уаҳа.

Арҭ ажәаҟәа хаҵаҵас игәы иаирҳәон, аха агәаҽанызаарагьы иман. Ус ишиҳәаҵәҟьоу акьҟьа дшәаҳәо дзалымҵыр ҟалон. Аиҳараӡакгьы дзыцәшәоз ихьӡ-иԥша акәын.

Архәаара даавҵит Фатимаҭ. Уи дзыҟәтәаз лҽыхәа аԥҟараԥҟараҳәа амҩа ианыршәлан иааиуан. Лымҩагьы акыр инахаран, дагьыццакуан.

– Анцәа сирманшәалеит, – иҳәан, иҿы дыҩҿыжәлан ишьхәа нарбаны, амҩахь дынкылст. Фатимаҭ иаразнак дгәалҭеит Ҳамиҭ. Амаҭ лымҩа ианыжьлазшәа лцәа дааҭаӡыӡан, ацәымґра лхылҿы иныҟәлан, лгәылҿанылҵеит.

– Ашьашәы уҭарыблааит, абра сымҩа уабаҧынгылеи, – лҳәеит ларгьы.

– Абзиара бымаз аҧҳәызба, – иҳәан, иҿы аґәра ааҿак-ааҿакуа, ӡынӡаскгьы лымҩа даҧымгылакәа иҿааникылеит.

– Бзиа убааит, – лҳәеит ларгьы даҵамхаӡакәа. Нас лҿы лышьхәа надыкшалан агәаҿанылҵеит, зеиҧш ҟамло егьыҟам, ари ауаҩ цәгьарак игәы иҭеикыр дышныцҟьара.

– Бымшәан, Фатимаҭ – иҳәеит Ҳамиҭ лҿы агәҿшанылҵаз аниба. – Сара ибзиоу уск азы сбацәажәар сҭахуп.

– Ибзиоу аус азы иҟоуп ибзиоу аҭыҧгьы, аҭауад нага ухаҵкы. Абри амҩаҿ уареи сареи цәажәатәыс иҳамоузеи?!

– Издыруеит ибзиоу аус азы аҭыҧ бзиагь шыҟоу. Аха бареи сареи ҳаиҟәшәаара ус имариам.

– Нас абра еиҳа имариоуп ҳәа угәы иаанагоума? Мамзаргьы нхаҩ ҭыҧҳак уаҳа даҧсам ҳәа уазхәыцуоу!

– Избоит ара ишымариам. Анхаҩ ҭыҧҳагьы дзыҧсоугьы здыруеит. Аха уаҳа ҧсыхәа сымам.

– Ҧсыхәа умоуртә узыниазеи? – лҳәан, лҿы аґәра наҿакшаны лҿыналхеит.

Аҩыцьагь еивагылан амҩа ианылан инеиуан ҿымҭ-ҧсымшьа. Фатимаҭ илҭахымхеит ари зцәа цәгьоу ауаҩ дицны аҟыҭа далсырцы. Ауаа ахьынхоз дазааигәахо даналага, дааҭгылан ус лҳәеит:

– Саҭоумҵан, аха уареи сареи ҳаимҩалацәам ҳәа сгәы иаанагоит.

– Иахьазы усоуп, аха аҧхьаҟа ҳамҩа еиҟәшәаап ҳәа саргьы сгәы иаанагоит.

– Уи иаанагозеи?! – лҿы аґәра наҿакны иаанылкылеит Фатимаҭ.

– Иаанаго бзиоуп, – ажәыларахь диасит иара. – Бзиа бызбоит, ҧҳәысыс бызгар сҭахуп.

– Усылахәмаруама аҭауад!?

– Мап, сыхәмарӡом, аиаша басҳәоит, – иажәақәа инарықәиргӷәгәеит Ҳамиҭ. – Анцәеи береи сшәырманшәалар, усҟан разҟы сыман схы сыԥхьаӡоит.

– Амц уҳәоит, – илаҳаз лгәы иааҵаххит Фатимаҭ.– Сара ибзиаӡан издыруеит уара уҵасӷәқәа. Насгьы абри амҩаҿоума уи аҩыза ахьырҳәо!

– Еиҭа басҳәоит, сгәы иҭоу сахьыкӡа. Сҭаацәадан сыҟоуижьҭеи шаҟа шықәса ҵуа ббоит. Акыр снаԥшы-ааԥшит, ибцәызӡом. Аха Шаԥстәылаҿ бара ибеиӷьу аӡәгьы дсымбеит.

Шаҟа имариоузеи аԥхәыс лгәы иҿоу асаԥаҭ аартра, иақәшәо ацаԥха унапы ианаку. Игәра шылмгозгьы,лгәы ааԥсаҳәатеит Фатимаҭ. Аԥҳәыс лдунеи ԥсыҽра абрагь ахы арҵысит. Аха иагьа ус акәзаргьы, илаҳаз ажәа иашак еиԥш илыдылкыломызт. Убри аҟынтә, лхы злацәылгашаз азҵаара илҭеит.

– Иаҳҳәап, иуҳәо иашазар, сара исымоуп ани аби, сыжәла ыҟоуп, суа, сҭахы…

Ҳамиҭ игәы ишаанагоз ала имариамхеит напы злеикыз аус. Дызлагаз наигӡар акәын, хьаҵшьа имамызт. Иааидыруаз игызмалрақәа зегьы ихы иаирхәарц избеит.

– Сара издыруеит бани баби шыҟоу, иара убас быжәлантәгьы. Убырҭгьы бара беиԥшҵәҟьа пату рықәсҵоит, аха сеилкаа. Бызгоит ҳәа иаартны ажәа бнысҵар, –усҟан суа-сҭынхa сыжәлоит, изааӡарызеи џьара хамхаԥагьак машәыр бзиургьы ҟалоит. Убри аҟынтә, иаалырҟьан бызгар, усҟан сара сҿаԥхьа акы зҳәараны иҟада.

Фатимаҭ ахҿеиԥш лгәы иаланаҵон Ҳамиҭ иажәақәа, аха лгәаҵаҿ џьара аԥсасира иаҿын. Иара иакәзар здунеи деиҭымхa дықәхазшәа иҽрыцҳатәны лаԥхьа дгылан.

– Схы ларҟәыны сбыҳәоит ажәа ибнысҵаз бхаҿы иаабгарц.

– Иуадаҩуп уара угәра агара, – лҳәеит ларгьы, икылкаан иблақәа днархԥшылан шаҟа диашоу еилылкаарац лҭахны.

– Ҳазшаз анцәа дуи ҳазқәиҭны ҳазқәиҵаз адгьыли ирымаҿоуп.. Сара суаҩны сызшаз, сани саби рыԥсаныс, бара бхы бмырхь, бгәы бмырхь снапы быкәаргылан бышныҟәызго.

Бара быда сара аҳәынтҟар иҧҳагьы гәыкала сылзыҟаларны сыҟам.

– Сара гәыкала сузыҟалап ҳәа угәы иаанагоума?

– Сшыбзыҟоу еилыбкаар, саргьы убас бысзыҟалоит. Ӡӷаб заҵәык дсымоуп, уи иахьа ма уаҵәы хаҵа ицаша. Нас иззынхода смал. Сеимызҵәода, маха-маха сеимҿызыжәжәода. Сара дсоуроуп аҵеи. Иахьарнахыс бара быда сыҧсҭазаара аӡәгьы инапы ианысҵом.

– Уца, – лҳәеит лара ишҟа дымҧшӡакәа. – Уца, уаҳа сымҩа уанымгылан. Иуҳәаз иашазар, уара уакәхума ма иззымдыруа уи шҳәатәу, иахьҳәатәу. Уажәы амҩа сымоуп, сааныжь схала.

– Сара сцеит, ҳаиқәшәаахып иаарласны…

Дцон ахыкәаала еиҧш Барыҟә Ҳамиҭ. Фатимаҭ лгәы иара иахь иахьыбрыз деигәырӷьан. Дцон уи ихәыцра еиқәаҵәақәа, игәаҭаҿ еиҵаҟәаҟәа имаз, ирхеиҳарц. Длыӷрагыларц дзыхьчаша дызмамыз анхаҩ ҭыҧҳа.

Иагьынаигӡеит игәы иҭеикыз иара…

Ҽнак аҳҭныҧҳәыс лыла ажәа лниҵеит, лыҩны ашьҭахь аӡыжь ахьҭаз днеирц. Хырҧашьа змам уск леиҳәарц азыҳәан.

– Исеиҳәарц ииҭахузеи бара баҳ? – дҵааит Фатимаҭ.

– Уи ииҳәарц ииҭаху сара исеиҳәаахуама. Ахәылбыеха дымнеикәа лымуааит, лара илзеиӷьу уск азыҳәан дысҭахуп иҳәеит.

– Ибзиоуп, снеиуеит ҳәа иаҳәа, – лҳәеит Фатимаҭ, џьара машәырк сыхьп ҳәа лхахьгьы имааикәа.

…Аха дақәшәеит амашәыр. Аӡыжьаҿ даннеи днаҧшыааҧшит, аха ааигәа-сигәа аӡәгьы дыҟамызт. Иаалцәымыӷхеит, лгәгьы ааҭыҧсааит. Ацәалашәара лоуит ааигәаӡа ауаа рҿыҵәахны итәоушәа. Убасҟаноуп лышьҭахь ала ауапа лхы ианҭаҧа. Аҳәҳәаха дахьымӡакәа иршәагәеит лҿы. Лхы дамырхәакәа дааилыршьын, дрыман абна инылапҟа ицеит.

Ахымш рыҽны дхынҳәуеит Фатимаҭ лыҩныҟа. Илыхьыз ралҳәеит лани лаби. Еилыркааит иҟалаз руа-рҭынха, аха ирылшахуааз Барыҟә Ҳамиҭ иҿаҧхьа. Фатимаҭ лакәзар, аҽыҧныҳәақәа лоуа даналага, шьха қыҭак аҿы инхоз лҩызак лахь

дцеит. Аха зегьы раҵкьыс еицәан илзыҟалаз, лцәа далашәеит ахшара, аҵеигьы длоуит.

Ԥбаҟа шықәса ааҵхьан, зҿы лҽыԥхьакны дыҟаз аԥҳәыс лхәҷы дылзааныжьны, алашьцара лҽалакуа дааит Барыҟә Ҳамиҭ иахҭынраҿы. Аԥныҟа дымнеикәа, ааигәа абнараҿ лҽаанкылан, ииасуаз аӡәы дналышьҭит, лара дахьгылоу даарц иара.

Ҳамиҭ иааицәымҕхеит иаҳаз. Ицәа иалашәеит иԥхьаз Фатимаҭ шлакәыз. Дымнеир арахь дааир ҳәа дацәшәан, қьасак ахьы аашьҭхны, бџьарла иҽааибыҭан, днеит аԥҳәыс дузыԥшуп ҳәа ахьиарҳәаз аҭыԥ аҿы. Аха уа аӡәгьы дыҟамызт. Иааицәымҕхеит. Иабџьар аҭра ииааҭыхны инапаҿы иааикит. Али-ԥси рыбжьара шәкы еидихәыцлеит.

– Ушәоума, уабџьар ҭыхны узгылоузеи, – лҳәан, иара ишҟа лҿаалхеит аҵла дызвагылаз даавҵны.

Ҳамиҭ иҟаиҵара дақәымшәо дааулуашеит. Иаразнак блала иааимидеит икәша-мыкәша. Уи гәалҭеит лара. Гәаныла днеихыччашәа цәымҕрыла ус лҳәеит.

– Умшәан, сара схала соуп иҟоу.

– Баазцазеи? – уаҳа иихәара иҿамшәеит Ҳамиҭ.

– Шаҟа уламысдоу убла ихызбааларц…

– Бабаҟаз уажәрааӡа, ԥышықәса анҵоума саныбгәалашәа, – макьанагьы игәы аҭыԥ иҭамгыло днаԥшы-ааԥшуан, иабџьар еиларыҕәҕәа инапаҿы икны.

– Наҟ аҭра иҭаҵа, иԥхашьароуп, уабџьар кны аԥҳәыс лаԥхьа ушгылоу аӡәы ибар. Сара иуасҳәеит схала сыҟоуп ҳәа.

Ҳамиҭ илахь аԥхӡы нкыдшылеит. Абыржәоуп ихаҿы ихшыԥ анааи, иабџьар кны аԥҳәыс лаԥхьа дышгылаз ангәаеиҭа. Иаразнак уи аҭра инҭаҵаны, илҳәарызеишь ҳәа, лыбла дхыԥшыло даагылеит.

– Сара исҭахым уара хаҵак иаҳасаб ала улаҟәны узбарц. Асҵәҟьа ушшәоз оума, сара ҭынха дызмаӡам абас шысзууз. Усҟан угәра шгатәымзгьы угәра згеит. Уи сагьақәнаршәеит арыцҳара ду. Ҳашьхақәа ирыҵыҵуа аӡқәа зегьы еилоуҭәаргьы сырзымӡәӡәо.

– Нас уажәы ибҭахузеи сара сҟынтә?

– Иарбанзаалак уара уҟынтә акгьы сҭахӡам.

– Нас бызсыԥхьазеи?

– Уламыс иаҳәоу еилыскаарц.

– Сыламыс иабырҳәарц ибҭахузеи?

– Усазҵаахьоума схы-сҵыхәа, сахьыҟоу, исыԥсҭазаашьоу ҳәа?

– Бара бцеит бныҟәҵны. Иаанбыжьит бани баби, бхабар ыҟамкәа ибжьаӡит.

– Уара сцәа анԥуе ара аангылашьас исымааз. Сыҟәҵны сцеит схы ахьынахоз. Шьха қыҭак аҿы ламыс змаз ԥҳәыск слыдылкылеит. Уа ахшара дсоуит.

– Ахшара дсоуит бҳәама?! – ишьамхқәа иҵамгыло аҵысра иалагеит, – дԥоу дыԥҳау?

– Дԥоуп.

– Нас уажәраанӡа бызцәырмҵуааз сара сахь?

– Иаԥсаны исымԥхьаӡеит ушҟа аҟәлара.

– Агәра сбыргоума уи сара дшыстәу ала?

– Ужьы сфон исымазар…

– Сжьы афара ус имариандаз… Иҳәа ибҭаху.

– Ахаҟәиҭра…

– Исзеилкаауам! Изакәтә хаҟәиҭроузеи?

– Сыриаш суа-сҭынха рҿаԥхьа.

– Риашарас ибҭахузеи?

– Ухаҵазар, шаԥсаа ршьа џьара цәыкәбарк улазар, уи аҵеи уара дшутәу раҳә уацәыԥхамшьакәа. Иудыруаз, сара суԥырхагахом, уааигәагьы снеиуам, амала уҵеи дусҭоит, уаҳҭынра ашә амкырц азыҳәан.

Дызқәымгәыҕуаз ажәа наигәыдлыжьлеит Фатимаҭ. Игәы ахаҳә нкыдҳалазшәа инҭыԥсааит. Ииҳәо иҿамшәо, иаҳаз аҭак изыҟамҵо дгылан акыраамҭа.

Фатимаҭ илбеит Ҳамиҭ дшааиҵаныргәҕәаз иалхәаз.

– Убриала схы саҟәиҭҭәы сара, – лажәа инацылҵеит Фатимаҭ. – Сыбҕа иԥҵәаз риаш. Исыҭ сани саби рыжра азин.

Фатимаҭ дгьаҵәыҕьаҵәуа илҳәоз ажәақәа игәаҿы имнеит иара. Иагьақәикит дахьынӡалыҕрагылаз измырхакәа, иҵегь аҳәынҭәа дылеикәааҳарц.

– Мап, Фатимаҭ, – аҕьеҩ аалхиргеит иара. – Сара уи аҩыза жәлар ираҳәаан схы сзырпхашьом. Дызланазгарызеи сашҭаҿ нхаҩ ҭыԥҳак илыхшаз! Уи аҵкьыс бца бышьҭахьӄа бахьынтәааз. Ауаа ирылабымҵан, сцәа ԥыбымҽын.

– Сара сцәа иԥуҽыз?!

– Нхаҩ ҭыԥҳак лцәа аԥҽереи аҭауад нага ицәа аԥҽереи еиԥшума! Бысҭ абри ахьы. Бхәыҷи бареи шәыԥсы ҭанаҵы шәныӄәнагоит, – иҳәан, ақьаса лнапы инаниҵьгәалеит.

Фатимаҭ лнапы амаҭ хьшәашәа ҵәырҵәыруа инанылазшәа лгәы ааҭӡыӡааит. Лыҩныҵӄа аҷыр андыртәо еиԥш еилашит. Иара убасҵәӄьа дыхьшәашәахеит, аԥсҭа гәаҩа имӡыҭӡо иҭажьу асыԥса еиԥш. Иаразнакала лыԥсҭазаара аҽаԥсахит. Лхи лареи аиқәԥара иаҿын. Уажәазы лыҽнылкылар акәын. Иакәым акы ламхаӄаҵар, уа нахьхьи ашьха қыҭаҿ икаршәыз лҵеи дҭынхадаха дықәхон. Ҩ-ԥстазаарак ыӡуан, ҩ-мцак дрыбжьагылан Фатимаҭ уажәы.

– Шаԥсаа рзы, шаԥсаа рыҷкәынцәа иҭахахьоу ирымаҿоуп ишуанасмыжьуа ахьымӡҕ исургаз, – лҳәан, илкыз ақьаса ыршәны инеиҿажьны, даақәгьыжьаан абна днылашәкәа дцеит.

Уи аахыс ицеитакыр шықәсқәа. Фатималанилаби шықәсык аҩныҵӄала иԥсит. Рыԥҳа заҵә лылаҕырӡ нарықәымҭәаӡакәа инамардеит анышә. Абасала лышьҭахьӄа хьаԥшра лықәымкәа лыӡбахә аӡәгьы имҳәо дниаӡаа дцеит дара рзы.

…Аха лара лыԥсы ҭан. Иахьеи-уахеи дзызхәыцуазгьы лгәы иҭалкыз анагӡара акәын.

Дангәаӄуаз дыздызкылаз аԥхәыс даныԥсы ашьҭахь, лара анхара-анҵыра далагеит. Лыҷкәын иакәзар, мшызҳа изҳауан. Лгәырҩақәа иаҳа-иаҳа дрыцәцо дааиуан ларгьы. Аха урҭ ирҿыцит Барыӄә Ҳамиҭ.

Лара дахьынхоз ашьха қыҭаҿ, уаҩ, нагак ачара ахьимаз днеит Ҳамиҭ. (Фатимаҭгьы уа амаҵ луан). Ус лылаԥш наиқәшәеит Ҳамиҭ ишькылкҩцәа ицны ашҭа данааҭалоз. Иараз-

нак афархь мца еиԥш лгәы амца ҩацралеит. Лыбла аԥхьа еишьҭаԥало иниаӄьеит иара иӄынтә илхылгақәаз агәырҩақәа. Лыԥсы ахьҭаз даҕрагылан, аҳәынҵәа дылазкәаҳаз ауаҩы, игәаҕ лгәы иҭашыз иаразнак лымч иацнаҵеит. Убасӄан лгәы иҭалкит ужьы сымазар исфон ҳәа шықәсқәак раԥхьа иалҳәаз анагӡара.

Барыӄә Ҳамиҭ ашҭа дықәгылан днахәы-ааҳәуа, игәышԥы ргылан. Уи иқьаф кыдызза иӄаз даҵаҿырбо, ачараҿ еизаз аҳәса дрылаԥшуан, аҵла иқәтәаан акәҷарақәа ирызкылаԥшуа ахьшь даҩызаха. Иара иакәым, егьырҭ икәша игылазгьы ирызгәамҭаӡеит, Фатимаҭ ишьҭахь ала дааины ижәҩашәаӄьа илаҵакны аҳәызба шалалырӄацаз.

Фатимаҭ аҳәызба алысхуеит ҳәа дҩахеит, аха ианылзалымх, уа ишалаз иааныжьны дыҳәҳәеит.

– Ари дысшьырц акәын исҭахыз!

Ажәлар ааилаҭырит. Ҳамиҭ илаз аҳәызба ааликәыцәааит иааигәа игылаз арԥыск. Фатимаҭ иналзыҭрысзгьы ибжьы нарықәиргеит Ҳамиҭ.

– Шәлыламкьысын, уи акгьы лхарам, еицәа сзылургьы сыхәҭан.

Ашьа игылан ицоз аанкылашьа амамызт. Ауаа дахьыдрбоз дацәыԥхашьан акыргьы ишьапы дықәгылеит, аха ианизымчҳа, иԥсы аамаҷхан дынхьашьшьит.

Убри иахӄьаны иарма напы ҩеит Ҳамиҭ. Шықәсык аӄарагьы шаԥсаа рыбзасцәа ирҳәашаз рыман. Убри ашьҭахьоуп Фатимаҭ лқыҭауаа ианеилыркаа лани лаби кажьны дзықәҵыз. Аха ишырҳәо еиԥш, ауаа бзиақәагьы ыӄамзҭгьы адунеи хәаԥсон. Ақыҭа аиҳабцәа ирыӡбеит, Фатимаҭ лыҩныӄа ддыргьыжьырц азыҳәан. Уи хара шлыдмыз, насгьы хаҵала лшьа шылуз ақыҭауаа ааизганы инараҳәан, дахьнеилакгьы ҿыԥныҳәа лмоуртә дааӄаҵан, ауаа шьҭны лыҩныӄа дааргеит. Аха дынхеит лара дыԥҿны. Лыԥсҭазаара аҵыхәтәанынӡа лара ишылҭахыз инамгакәа иҿахҵәеит, ахамхаԥагьа, нхаҩ ҭыԥҳак илылшарызеи ҳәа згәы иаанагаз, аха аҵыхәтәаны изыхәҭаз зауз Барыӄә Ҳамиҭ иҵыхәала.

Базрыҟә Истәепан, аӡбаԥцәа рҿапхьа дгыланатәы, иара аӡбаԥгьы инеитцыхыз иматанеира даҿнатәы, ипҳәыс илыдҳәалаз ахтәыскәа апшатлакә атцасны еиларгьежьуа-еилархынҳәуа иагоушәа ибла аҿапхьа ииаҟьаны ацара иаҿын… Ааи, уи ахтәыс ду шапсаа нагакәа ртцеира дрылазыргылаз акакәын. Аха ашьтахь апстазаара иацу ахәымгара иара атәы ҟанатцеит акәымзар.

Ҳамитә Барыҟә иӡгаб лхатцацара ачара иеазыҟатцара даҿын. Иуа-итәынха зегьы иреиҳәахьан. Заанатә иалхны ахкаара итеитцахьан жәохә цәы угә реипш зымбацыз. Хәанхьаа иреиҳаз ашьтәакәа, зтәыԥакәа зхахәда иннамкылоз ԥажәеихәба, ахьча дрыцны, апстахьы хазы идырҳәуан. Сынтәа итеитәаз аԥ-ҿа, ашра иахьаҿыз, ауалыр дукәа ррыптәакәа рыхҟьаны аԥцара атуанкәа кылрыжәжәон. Хәышә кәты шкәакәа рҿыдрыцкьарц заанатә акәытәцара дукәа иртакны афатә рымтцарыжьуан. Иахьтәаз изымгыло, рпазана ргәы итцачы, рҿырҟьаракәа раҳан иҳаш-ҳашуа ашоура рзыхгомызт акәакәшь рцынакәа. Хәыц еикәатцәа зламыз акәакәшь рбагь шкәакәакәа ркьаф кыдыззала, рҿырчны, рымтцәыжәԥакәа шьтархәазо, ҿыц еибабазшәа еидыҿырбало, еивагьыжьуан. Ианыҟарҟарлакь рыбжьы акыта иахыԥԥуан. Хыӡлагарак рҿы апш алагара иаҿын мчыбжьык аахыс. Ашьха арахә ахьыҟаз, ашәамкьытәкәа еиҿажьны, ашәи акәаци рырԥара иаҿын. Ашәарыцаԥцәа цахьан ашәарах жьы меигӡараҳда изылбааргарц.

Барыҟә Ҳамитә згартә имамыз имал иӡгаб затцәы лчара иакәитцарц итахын. Уимоу, атацаагацәа иаауаз заанатә излеидыруаз ала, рыцыпхьаӡа ирыкәнагахаша амырхәацкәа инадыркны, алаша бзиакәа рҟынӡа ирхианы иман. Чагьамтәи итәынха ду, ашәарыцаԥ нага, инапышьцылаз аҿацә изааигаз, иӡгаб дахьцоз илыцитцарц азыҳәан, итәа-маауа, атәыԥа еимҿапа дукәа ажәԥан иатцакьысыр ҳәа ишәозшәа, ахы адгьылаҿ ишьтакуа аштә итан. Уи иацын шьабыстәакәакгьы, уажәы-уажәы иԥышьтпо, аштә иҳаракны иакәыршаз агәара

иахууан ицарашәа. Зны-зынла хәылбыҽхала, аԥсыӡ аӡыжь ишꙮалԥауа еиԥш, иакьымсӡакәа агәашә инахыԥан, наҟ адәахьы инкаԥалеит шухәо, еиҭа уахьынтәи арахь иакьымсӡакәа ашҭа инҭаԥалон.

Абарҭ зегьы аԥсҭазаара аԥсы аханаҵон. Аамҭеи ауаатәыꙮсеи еидызҳәалоз аԥсабара, ҳаи, абас есымшааира игәылҭәааан иҟазар, ауаꙮытәыꙮса илахь еиқәылашьа амамызт хәа агәаанагара умоур ҟаломызт.

Дшымгәыгӡоз абас еиԥш иҟаз аԥсҭазаара даниеит Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ. Иахьа уажәраанӡа илымамыз ахакәиҭра, хыхь ажәꙮан, ҵаҟа адгьыл лара урҭ рыбжьара аразҟы бзиа иазхәыцуаз, уи зоурангьы зыхәҭаз, иахьа лылахь еиқәын. Хыхь акәаскьаҿ, лара илзалхыз ауада аҟны, дыꙮнатәаан лхала абар хымш раахыс. Адәахьы игоз ашьҭабжьқәеи, лчара архиара азыҳәан ицози, иааuази, мамзаргьы уи инаҵгашәа, ара ду ашьапаҿы еиҵыхны аишәа чара иахатәаны рыбжьы рхарззала аҵәцақәа аанызкылоузеи, уи ашьҭахь аҟҟәа-ҟҟәаҳәа ара ашәқәа иҿаз акаканқәа цҟьашәҟьа иларышьҭуази, насгьы аинҟьарашәа цәырган акәашара излагози лара илбарангьы, илаҳарангьы лҭахымызт. Ауада амрагылара ала иҿаз аԥенџьыркәа, адәахьы иҟоу лылаԥш иҵамшәарц азыҳәан иалыркыз, рышьшьарақәа иркылшәашәан иааꙮнаҳауаз абжьқәа, лылмырҳарц ллымҳақәа еимаџьгәа илкуан.

Аҵх агәы акыр ианнеилакь, ажәꙮан ааимҟьаны аеҵәақәа еилаарцыруа ашҵа ианныҵаԥсалакь, аҭынчра анынахатәоз аҳҭынра, аԥенџьыркәа аартны уахь дꙮаԥшуан, дзышьҭаз, аха илзымԥшаауаз блақәак дырхыԥшыларц лҭахызшәа. Уи ажәꙮан ашҵа ҟьаҟьа дуӡӡа, знапы ҟазоу аԥҳәызба иқәылҵазшәа, иџьоуҳарха еилаарԥыруа ихәҵаҷҷон еҵәақәак. Даҽа еҵәақәакгьы, даҽа галактикак аҟынтәи иааԥшуазшәа, иакуаиҿыцәааuа, ахәыштаара иҽҳәаршәу акәиц акьаҭара ианаҿу еиԥш, рцәаара цәырҟьа-цәырасуан. Ари адунеи иазааигәаз еҵәак унапы нагӡаны еиҳа зымахә лаҟә аҵәа иҿоу ишҿухуа еиԥш, унапсыргәыҵа ианушәа иуаркалеиуан ишапшапуа аԥҳәызба бзиа илбо даниҿаччо еиԥш, аха Асиаҭ Барыҟә-

ԥҳа уртҭ дырзырԥхомызт. Уимоу, ҽаѡраҭагалантәи амра хаакәакәараӡа луада иѡнаԥхозгьы лара лзыҳәан еиқәыхьшәашәа акәын ишыҟаз.

Излалыхәагушьоз жәѡан ҳаракык аҟынтәи иааuаз аԥхара, лара лыѡныҵҟа ԥсҭазаара ԥхарак ҭаршәамызҭгьы.

Илыздәықәымҵеит Басыр ишҟа ԥхарак. Иара ԥшраласахьала уиҿынҵәаартә дшыҟазгьы, ицәажәашьа, игылашьа, итәашьа ихаҭара акырӡа ишыҳаракызгьы, илылмшеит уи ауааѡ бзиа ибара. Лыблақәа уи инеихыԥшны акәын наҟ хара ишыԥшуаз. Лгәы иҭыхоз, лҿы илзамырҳәоз даҽа хаҿык дашьҭан. Даҽа уаѡык, иааигәамыз, аха ихараӡамыз игага лбон. Гәаныла ҿылҭуан илзымдыруаз ихьӡ ҳәаны. Аха лыбжьы лара илзаанхон. Аныѡбжь ашьҭахьҟа игьыжьуан лара лахь.

Илылшагәышьоз Асиаҭ абри еиԥш акәыџьма ԥсҭазаара аҿаԥхьа, иаалыкәыршаны, лхи лареи еизаанмыжьӡакәа, доусы ишиҭаху, ииҭаху лзиӡбозҭгьы. О, убас шаҟаѡы шаԥсаа рыҳәсахәыҷқәа, ргәы иҭоу рҿы арҳәааха рымҭақәа ихәҵарыҳәҳәаахьоузеи, шаҟа бзиабара еиԥырҟьахьоузеи, зхы иакәиҭым иџьбароу амилаҭ ҵасқәа ирыхҟьаны.

Шьыбжьхьа ҳәа лхәы иааргаз даламкьысӡакәа дтәан Асиаҭ. Лгәы еималан иҟан, акрыфара ӡынӡаскгьы илҭахӡамызт. Илҭахымызт иара убасгьы аѡны дындәылҵны адәы дныкәыԥшыр. Иахьа излаҟалах здыруада, рашҭаҿ еиҳа иҭынчран. Ларгьы аԥенџьыр ахышәқәа алмыркит. Амра ашәахәақәа ихаакәакәараӡа ианыԥхоз, лгәҿыгьра агәҿыгьра ацнаҵон. Аҟанҷ паркь аӡыршы иӡаажьылан абырфын рахәыц анахырхуа еиԥш, лхәыцрақәа еиҵыхәхәа наҟ хара ицон. Иара убрахьынтәгьы еишьҭыхәхәа иааuан. Иагьа ҟалҵаргьы урҭ лара илыцрыҵуамызт, лара дара дшрыззцрымҵуаз еиԥш.

Лхәыцрақәа ицоз-иаауаз, ѡ-ҿықәк днарҿықәжьло, дӡаарҟәыло дынхагало, дызлаз ацәқәырԥа лара лзыҳәан иԥсҭазааран.

Замира дааит ианаамҭаз. Уи дшааѡналаҵәҟьаз гәыбӷан лхы иаҭо ус лхәеит.

– Бгəы иалсзар акəхап акыр аамҭа сахьзымааз, Асиаҭ.

– Иахьа бмаазҭгəы, уаҵəы ҳҵаскəа зегьы неилаганы, бара бахь снеип ҳəа сгəы иҭан. Аха анцəа ду имч ала сеиқə-бырхеит.

– Беилагама, Асиаҭ, ибҳəо закəызеи! Бара иҳəаны итəоу зинс ибымоузеи ус аҟаҵара!..

– Еиҭа басҳəахуеит, санырҳəаз ибасҳəаз аҩыза иахьа-гьы. Бзиа дысзымбеит Басыр сара. Анцəа уеиқəимыршəарц уҟазар, ирацəаны амзызқəа цəырҵуеит. Сара сгəаҿы зсахьа ҭысхуа зынӡаск даҽеаӡəуп. Уи дзеиԥшроузеи ҳəа бсазҵаар исызбаҳəом, аха даҽеаӡəы абра сыбла дыхгылоуп. Иахьа шəынтə сгəы адақəа дырҭысуеит. Зны днаскьоит нас даа-скьоит. Абас сыԥсы ҿкааны дсышьҭоуп аӡəы. Арахь сара саб ӡибнаҟа сҿы ирхеит. Ахра схықəыргылан сыгəҭасра даҿуп.

– Нас ишԥаҟабҵо? – дҵааит Замира, лгəы тыҵны ицо, Асиаҭ дрыцҳашьаны.

– Иҟасҵараны иҟоузеи. Аҵыс ацəҟьа иакыз саҩызахеит – лылаҕырӡқəа лыбла иҩхажжылеит Асиаҭ. Лқьышə ԥшқақəа иаснагь иҟаԥшьӡа иҟаз уажəы ихиаҵəаахаз ашəҭ еиԥш акəын ишыҟаз. Лхылҿы ҟəымшəышə, ахшцəа зхьыкəкəоз, аарҩара иаблыз ашьац иаҩызаха, аҩежьра лҿықəнаҵон. Ҿыц ахəарҭа иҭарҵаз ашəаӡа еиԥш аҵыкəкəаара даҿын, аха аӡəгьы дгəеиҭомызт. – Зыламыс цқьоу ауаҩы, – лажəа днала-геит лыԥсы ааивганы, – уи аҵыс разҟыцəгьа, ацəҟьа иаҿыхны иоуимыжьыр уа илаҿаԥсы ицоитоуп, уаҳа акыр ыҟоума иара азы. Абасоуп, саҳəшьа Замира. Ауаҩы ихы иҭамшəо иҟоузеи, зны-зынла сыбналап ҳəа сгəы исанаҳəоит. Мамзаргьы абри адунеи саԥырҵып ҳəа.

– Ибҳəо закəызеи? – акəаскьа дныҩнаҵəааит Замира. – Бхы рыцҳашьа, усҵəҟьа дыҟəныбшьартə дыҟам Басыр.

– Дыҟəнысшьартə дшыҟам еиԥш, сыгəгьы иара иахь иҟам. Аха ишԥасури схы сымч ақəхароуп.

– Иақəхароуп, – Асиаҭ лажəа днаԥыҩлеит Замира, – ари адунеиаҿ аԥсҭазаара аиуроуп ицəгьоу акəымзар аԥсра марио-уп. Ибҳəо зегьы саҳауеит, багьеилыскааует, багьрыцҳасшьоит,

аха бхы бнапаҿы иааганы бчара бӷазыҟаҵала. Ҳаҕеиҭа, еиҿабыжьуама нас ꙩ-жәларык.

– Убриоуп саргьы сзызхәыцуа. Аха сгәы сазиааиуам схәаӷены самоуп. Сахьынаԥш-ааԥшлакгьы сеилызкаауа ҳәа аӡәгьы дызбом.

Убасҟан лыблақәа даархгылт иаснагь лгәаҵаҿ иҵәахыз ларԥыс. Абар иара ихаҭа. Абар иара иблақәа. Ахаҵа хаҿы ԥшӡа, иӡара ҭҕәыцәаа, ижәꙩахыр ҟьаҟьақәа икәылӡы хьамҭа шьҭызхуаз, имахәҿа ҕәҕәақәа ргәылԥшуа. Ихцәы еиқәаҵәа, акәылӡы хылԥа ихаз иаҵыҳәҳәоз, еиҳа лымкаала лылаԥш нақәшәеит. Уи ихцәы еиԥш иҷьымшьқәагьы еиқәаҵәан. Иҵлашаауан ихаԥыц ҟәашқәа даныччоз. Абасала аибашьꙩы афырхаҵа,лара илҭахыз,лара иаснагь хәыцрыла илыԥшаауаз, гәаныла илчаԥоз арԥыс днеигәыдыԥшылеит. Убасҟан лоуразоуроу лӷылԥсахит. Жәꙩанахьтә иҟәандаӡа кәаршꙩык налықәҭәан дакәабахит. Лхы дақәиҭнатәит лгәы иҭажьыз агәырꙩа аҟынтә. Лыкәша-мыкәша аԥсабара даӷеа ԥштәык аанахәеит. Лара иаснагь илыԥшаауаз арԥыс, уажәы лаԥхьа игылоу ибла ԥшӡақәа иреиԥшын аԥсабара зегьы. Ларгьы лара лхаҭа лакәымшәа лхы лбахит. Илшәыз лымаҭәақәагьы арԥыс дзықәҭәаз аӷыхәа еиԥшхахит. Дзықәгылаз адгьыл ꙩалыҵасын, аҳауа дꙩаланаҵан абжьы налықәнаргеит. «Бицца бара ибтәу арԥыс!».

Убысҟан иара арԥыс инап ҷырқәа, уажәы лара лзыҳәаан аԥшқа инапсыргәыҵеиԥш иҟәымшәышәыз, даашьҭыркәыцәаан аӷыхәда дныққкны дышьҭуа иҿынеихеит. Уи иӷы адгьыл ашьапы ныққәырсны, аҳауа иналалон. Рыкәша-мыкәша аԥсабара зегьы реихырхәон дара. Аԥсаатәқәа ирхаԥыруа рымꙩахь инаскьазгоз, доусы ишрылшоз ашәа рзырҳәон урҭ рынасыԥ. Абна илаз ашәарахқәа зегьы рывасауа инеиуан. Аӷацәқәа ӷеаԥара иԥон. Ашьабысҭақәа каԥа-чаԥо, раԥхьарышьҭахь амꙩақәа еихырҵәон. Аԥсыӡқәа аӡыжьқәа ирылԥон ҵәꙩанҵәыҟа. Адаҕьқәаҵәҟьагьы, аӡмахқәа ирхагылаз аҵлақәа рымахәқәа ирхьынҳалан иҟәаҿ-ҟәаҿуан. Уимоу, дара агыгшәыгқәа, арԥыси аԥҳәызбеи рыԥшӡара рцәа жәпара

иалсзар акәхап, доусы ахьгылаз ирыдныҳәало ихәаауан. Амшә қармҿо икәашон, аԥхьатәи ашьапқәа еинҟьо. ԥсаатәи шәарахи гыгшәыги рыбжьқәа еилаҵәан, аԥсҭазаара ашәа рхылҵуан. Игон абзиабара ашәа. Ашәа ауаҩ иԥсы ҭазҵоз...

Наҟ хара, бжьышьхак рынхыҵ, бжьӡык рнеҩыс, дара рхы ахьхаз ашьам дгьыл ашҟа, ирзыԥшын зқьҩыла ауаа, рнапқәа рхаха иааргәыдрыҳәҳәаларц. Ицон аҿыхәа ахы акәыршәны, адгьыл ианууаан, аҳауа иалалан, ҿанасыԥк аманы. Иҟам ауаатәыҩса рыԥхара аҟара даҿа ԥхарак ауаҩы изы... Аха...

Ашә аӷьеиҩҳәа инкыдҳалаз лхәыцра далнахит Асиаҭ.

– Сара ибасымҳәаахьеи, сыбмыԥхьакәа арахь бмааин ҳәа, – лҳәеит Асиаҭ иааҩналазааӡаҩ лышҟа.

– Сара сзинқәа макьаназ аӡәгьы исымимхыц, – аӷьеҩ ааҭлыргеит ааӡаҩгьы.

– Сара ибымысхит, – маҷк ааӡаҩ лышҟа даахьаԥшшәа ҿаалҭит Асиаҭ. – Аӡәгьы шәхы сышәмырбан.

– Усгьы акәзааит, аха абар хымш ҵуеит бҿахьы чаӷьак набымгеижьҭеи. Былбаа ҵаҟа, бхәы хиоуп.

– Исҭахым, сгәы иагом.

– Аԥсы ҳәа акрыҟазар, бан рыцҳа адамра хыла данарсуеит, Асиаҭ.

– Сан адамра хыла дасижьҭеи акрааҵуеит.

– Баб иакәзар, ихы ахьигара издыруам. Уаха данааилакь дбацәажәарц иҭахуп...

– Угәы рҭынч ҳәа сызиаҳәа саб. Иааиҳәо акгьы сахыԥараны сыҟаӡам. Анцәа убас лахьынҵас исиҭеит. Тәым напыла сраазо, тәым хшыҩла адәы сықәзаарц.

– Ан лтәы цәгьоуп, Асиаҭ. Аха бан хәашабга лаамышьҭахь нап быгмырхакәа иахьынӡасылшоз бсааӡеит. Шәылбаа бҩыза дбыман. Шәхәы хиоуп – лҳәан, дындәылҵны дцеит ааӡаҩ.

Замира напы алыркит Асиаҭ лгәы аарԥшқашәа акрыфара дылгарц.

– Сбаҭәабшьозар, – иаразнак лнапаҿы даалгарц днала-цәажәеит. – Саргьы акырбыцысфарц сҭахуп.

– Ибҳәо закәызеи, Замира! – иаразнак дахьтәаз дԥатцҟьеит Асиаҭ. – Изахьӡузеи сбаҭәабшьозар! Баҟара исзаaигәо исымада сара. Сгәаҟрақәагьы бара быда изасҳәода. Усала бсызхәыцуазар, сыгәнаҳа быкәшәеит.

– Ус анакәха, саргьы баасзыӡрԥы. Бхы баҕамхан. Анцәа ду абри адунеи ҳара иаҳтәӡаны ҳауқәитцах. Иҳанеишьаз хаԥсынтры кьаҿ ҳхы анҳраалароуп.

Лԥыза лажәа днаԥыԥлеит Асиаҭ.

– Баала ус анакәха, акы ҳнацҳап, сгәы ишамгоугьы.

Аҵх акыр инеихьан. Аматцуԥцәа рышьҭыбжьгьы гомызт. Лаб заанаҵ иааиз уажәы уашьҭан длыԥхьоит ҳәа дыԥшын. Иара Ҳамиҭ иакәзар, абжьааԥны ибжьду аԥны иԥнысауаз, уаха иныҵаба ицеит. Иҟалап ааӡаԥ илҳәазар иԥха илҳәаз, игәы ирҭынчааит сара ииҳәо сахыԥом ҳәа. Ас акәу анс акәу, изыхҟьазаалакгьы, уаха аҳҭынра акәша-мыкәша ҭынчран. Алақәатцәҟьа тцыск ашҭа инахыԥраар игәаҭан ашра иалагоз, рышьҭыбжь ҳәа акы ыҟамкәа рыҭрақәа ирҭаианы ицәан.

Лцәа дааҭаӡыӡааит Асиаҭ. Гәҭыхакгьы лгәы инҭагьыжьит. Хәыҭхәыҭ бжьык ллымҳа акы нҭанаҳәазшәа дааӡырԥит. Лшьапы инаркны лхаҟынӡа дтцаа хьшәашәаха дааҟалеит азныказ. Иара убри атцаа ырӡыҭуа иналыжәлеит шоура бааԥсыкгьы. Нас аҳауа лзымхо далагеит. Дзыԥназ ауада аԥенцьырқәа ҟьаҟьаӡа иаалыртит, иара убас ашәгьы, аха уахьынтәи иԥналоз аҳауа лызхомызт. Адәахьы дындәылтцит иаарласны. Убасҟаноуп лыԥсы анеивылга. Лшьапы ааиҵылхырц, лани лаби рымҳара ахьгылаз ашҟа лҿыналхеит.

Барыҟә Ҳамиҭ иԥхәыси иареи рзыҳәан хыкәкыла идыргылаз амҳараҿы дышьҭалон иахьагьы. Аиашаз, иԥхәыс иаалықәшәан даныԥсы, шыкәсык уахь дыԥнамлаӡеит, аха нас агәҿыгьра ижәлаз ихигарц акәу, уа ашьҭалара далагеит иара. Агәнаҳа уҳәар анцәа дузгәаар ҟалоит, иара иоуп издыруа шаҟа тцхы дмыцәаӡакәа ихигаз.

Иԥхәыс лыԥсра ашықәс тцаанӡа, Барыҟәаа рышьҭамҭаҿы акәым, шаԥсаа излартцасыз ала, ачарақәа рҿы усгьы днеиуамызт, аха џьара цәгьарак аҿгьы, ма ажәлар ахьеизоз акәзааит,

ихы ныҧхьакны даагылон. Иахьышәаҳәоз, иахьыкәашоз днеины дрыхәаҧшуамызт. Дцәажәомызт иара ажәа рымхны. Уиала алахьеиқәҵара шимаз инирҧшуан. Агәаҟра иақәшәаз ауаӷы, ихы пату ақәиҵон, ицәыҧсызгьы пату лықәиҵон.

Абри еиҧш иҟоу аҵасқәа амилаҭ еиҿнакаауан. Жәлар еидызкылоз аҟазшьақәа ируакын.

Иҧсуеит ирымбаӡакәа аҵас бзиақәа зцәыӡуа амилаҭ. Рхы ҭадырхоит дара рнапала ирызгәамҭаӡакәа. Иангәарҭалак усҟан зегьы хьшәашәоит. Еиҟәыҭхахоит дгьыли-жәӷани шеиҟәыҭхоу еиҧш.

Ҳамиҭ иаалрҟьан иҧхәыс лыҧсреи хышықәса зхыҵуаз Асиаҭ ааӡаӷ лнапы ланҵареи иара изыҳәан даара иуадаӷхеит. Ихы дақәгәырҕьо дшыҟаз, дзаҵәхеит иаразнак. Иашҭа-игәара игәы ықәҿыҕьуан. Убри нахыс аныҟәара хҭеикит. Дҿыжәлан дцон ихы ахьынахоз. Уахи-ҽени амӷақәа дырнын. Знызынлагьы ианиқәхәлалак џьара ӷныкаҿ дымӷахымҵкәа, иҽы акәадыр аақәхны, иҽықәҵаршә наиҵаҵан, ибалышь хчыс иныҟаҵан, иуапа наиқәыршәны, ҵлак ашьапаҿы дныш ьҭалан даныцәозгьы ыҟан. Аха ашьҭахь аӷныҟа дгьежьит. Длыргьежьит иара иаҵкьыс амч змаз аҧҳәыс.

Адабла лысызшәа дзымҵысуа даанхеит Асиаҭ, амҳра аҟынтәи ацәажәабжь анлаҳа. Азныказ уи агәра лзымгеит. Лаб дахьышьҭаз аҟынтәи хаҵеи ҧхәыски иныҵакны ицәажәон. Хәажә быцала ишышыз ллымҳа надҵан дааӡрӷит.

– Срыцҳашьа, суаӷуп саргьы, – иныҵакны уахьнтәи иаагеит аҧҳәыс лбжьы. – Сыҧсҭазаара зегьы уара иухҭнысҵеит. Схы мап ацәыскит уара узыҳәан. Бзиа уахьызбаз азоуп уара уҿы маҵуӷыс схы зыҟасҵаз. Уааигәа сыҟазарц ахьысҭахыз азыҳәан схы ласырҟәит асаара. Уара иудырхуеит усҵәҟьагьы сҭынхадан сшыҟам. Сҭынхацәа зегьы мап сцәыркит маҵуӷыс схы ахьыҟасҵаз. Аха убас анцәа ислахьнҵеитәзар акәхап, уааигәа сыҟан, арахь уагьсцәыхараны.

– Избан ус бгәы изаанагои!? – ҧсы ахаӡамкәа аарла иҿы ааихихит Ҳамиҭ. – Шаҟа шықәса ҵуазеи сцәа бадиаалоижьҭеи?

– Уи абасыхәартәоу, — лыбжьы ныҵакны ишцәажәатәыз аалхаштәны аҕьеҩ аатәлыргеит ааӡаҩ. – Уара хаҭала устәӡамкәа.

– Пшьшьала, – лқьышә инацәкьыс надикылеит Ҳамиҭ. – Амаҵуҩцәа макьана ишьҭамлац ыҟоуп, ҳабжьы раҳар ҟалоит.

– Зны-зынла убас схы схашҭлоит, – лқьышә илымҳа инадкылан ацәажәара дналагеит лара, – сеысшьындаз сҳәо.

Ҳамиҭ иахьа уажәрааӡа имаҳацыз ажәақәа ааҵышьаны, апҳәыс ишҟа даалыхан игәы днадырҕәҕәалан ус иҳәеит.

– Сара сыбшьында ҳәа бҟамлаӡаци, мамзаргьы саҳҭынра амца ацраҵаны изблындаз ҳәа?

Ааӡаҩ иҵегь Ҳамиҭ игәышԥы лєнадырҕәҕәалан, ашлеи аиқәеи злаҩҩы иҟаз ихцәы лнапы алшьуа, апсаҟьара далагеит. Илзаанымкылоз лылаҕырӡқәа, Ҳамиҭ игәы иахьақәпсоз, амца иеҳәатәоу ауаҩы, хьа мҿы ибылуа тҟәацны акәиц икәа ианҭашәо дшабылуа еипш, дкылнаблаауан. Иара абри апҳәыс лакәӡан ипсҭазаараҿы ихьамҭаз ихьаақәа ихазыршҭуазгьы. Акыр шықәса игәы иҭыхоз ипҳәыс лгәырҩагьы аапсыехон ааӡаҩ абас игәы данадиаалалак. Уи хәҷы-хәҷла лыхаареи лыгызмалреи лхы иархәаны, лнапаҿы даалгеит зымаҵ луаз ауаҩы.

– Уара усшьааӡа, схы сшьыр еиҳа еиҕьуп. Уара уаныҟам изыҟалом сара сзыҳәан апсҭазаара, ухы уақәиҭхааӡагь бзиа узбон.

Иаҳаз ажәақәа иаразнак игәиеаннаҵеит Ҳамиҭ. Днaзхәыцит ипҳәыс лыпсышьа шыҟалаз. Деибга-дызҩыда хьаа змамыз, иаалырҟьан, лыҩныҵҟа акы нҭагьыжьны лыпсра иаснагь игәы ҩбанатәуан. Аха ипҳәыс даныпсуаз иара дыҟамызт. Ларгьы лга лҿы иамырҳәақәа, шәымҭақәак рыла лыпсы аалхыҵит, шьыбжьхьа ыфо хышықәса зхыҵуаз Асиаҭ лшьамхы дықәкны дштәаз.

Уи аены лхәы ҟаҵаны илымҵазыргылаз ааӡаҩ лакәын. Усҟан лара дқәыпшӡан. Лхала илгәапханы дааит Ҳамиҭ пҳәыс данааига аҳҭынраҿы.

– Сара сааит аҳкәажә лымаҵ зурцы, – лҳәеит, Ҳамиҭ дахьтәаз иааҩналаз апҳәызба ҵәрышкәа, апшӡара дыкны даго.

Аԥхәызба ишԟа дшааиуаз шиарҳәахьазгьы, насгьы дызззааиуаз шидыруазгьы, дахьыԥнагылаз даанхеит дшанханы. Ларгьы игәалҭеит уи. Лгәгьы нҭгәырҕьааит зҿы дааиз ахаҵа игәы анҭӡыӡаара ихаҿы иахьаныԥшыз. Уиакәхеит, раԥхьатәи лшьаҿа иааирахеит лара лзын.

– Бызусҭада бара? – дҵааит Ҳамиҭ ихы инапаҿы иааго.

– Сара абри ақыҭа аԟынтәиуп, аха сынхоит ахәҵахь иԥаҳаракны. Аа, абрахьынтәи унаԥшны иубарҭоуп.

– Нас сара бзызымбацыз? – еиҭа аарла ҳәа иҿы ааихихит Ҳамиҭ, иаԥхьа игылаз аԥҳәызба лыԥшра дыхнахны.

Убасԟан аԥыцьагь рылаԥшқәа неиқәшәеит. Ҽаԥраҭагалантәи абҕьқәа икаԥсаз, амца анрыцраслакь ишыбылуа еиԥш, иццышәхарц акы аарыгымхеит. Иара зымч ҕәҕәаз, шамахамзар хаҵак анышәаҿ илеимгацыз, ӡи-мцеи, мшыцәгьеи, фырҭыни иааннамкылоз Барыԟә Ҳамиҭ, ибаԥқәа леилаԟәыбан ицазшәа даамԥыдахан даагазҽазит. Иаԥхьа игылоу аԥҳәызба ҭәрышқәа, днеигәыҵасыр, адгьылҵысра аан икәадоу ахрақәа бганы ишеилаҳауа еиԥш, дшынкаҳара дгылан. Издыруамызт ихьыз! Ԟалашьа змамыз, аха иԟалаз, ихы имч ақәымхартә еиԥш дҭазыргылаз, ас дзыршанхаз, дызытԟәаз, ихахьы изаагомызт. Игәеиҭеит иаԥхьа игылаз аԥҳәызба иара иаҵкыс акырӡа дшыҕәҕәааз. Уи шлакәыз иара абас деилызшьыз, ихы дамыхәо дԟазҵаз.

– Ибыхьӡузеи?

– Амира.

– Ибыжәлоузеи?

– Ҭахәыжә. Ҭахәыжә Али сиԥҳауп сара. Иара дыԥсхьеит. Сани сареи ҳауп иԟоу. Суҳәоит мап сцәумкырц. Исҭахуп уԥҳәыс лымаҵ зурацы.

Ҳамиҭ илаԥш зыдхалан дызхәаԥшуаз Амира иналԟәиган, адәахьы днаԥшит иԥҳәыс ашәшьыраҿ дахьтәаз ашԟа. Иԥсҭазаара зегьы ахьыԟаз уа акәын. Даҽа ԥхәыск уи илеиҕьыз адунеиаҿ дыԟоуп ҳәа дагьыԟамызт, иара уажәазы. Ларгьы дыссирын, дгәыкын, дхаан, аԥсабара датәын. Даныччоз лхаԥыцқәа амра ашәахә еиԥш иуҿаҷҷон. Гәнаҳа зхымыз лыб-

лақәа, агәыкра ирхынхәҳәылоз иарлашон лхы-лҿы. Насыҧ ду лыман лара. Бзиа илбаз ауаҩы диццеит. Лгәы каршәны аҳҭынра ашҭа дҭан…

Ҳамиҭ иҧҳәыс илаҧш налԥәганы, Амира лахь дынхьаҧшит. Усԥаноуп идырратә игәы анааҵысы. Лара дгылан иҵегьы дизааигәаны, иблақәа дхыҧшыло. Лыҩнытԥка лгәы еибафоз мчыла иаанкылауа, дызхәаҧшуаз ауаҩы шаԥа лылшоз лышԥа иаагара даҿын.

Иара иакәзар, аҵәгәыр иаҿашәаз аҧсыӡ зҽеымԥьакәа арахәыц иацаауа еиҧш, иаҧхьа игылаз аҧҳәызба лышԥа акы ихан дагон…

Дагон, иимбоз, аха имч аҵкьыс еиҳаз мчык… Адунеиаҿ ахацәа ҕьеҩқәа рхы иамырхәаӡакәа, еиқәаҧах иҿаҳәаны изгоз амч. Убысԥан иара ибеит уаҳа шилымшоз. Аҧҳәызба идылгалаз ажәа мап ацәкышьа имамызт. Ихы инапаҿы иааган ус иҳәеит:

– Ибҭахузеи аҳкәажә лымаҵ ауразы?

«Уара» лҳәеит гәаныла лара, нас лыбжьы ааргаaны ус ҿаалҭит:

– Акымзарак.

– Акымзарак! – иааҵьеишьеит Ҳамиҭ. – Амала ҳәа аус бурцу?

– Ааи, амала ҳәа. – Ҳамиҭ ибла дынхыҧшылеит Амира.

– Ибзиоуп нас, бгәы нлырхарым аҳкәажәгьы. Азин бысҭоит лымаҵ аура.

Амира лгәы ааҭгәырҕьааит. Илҭахыз аус ашԥа аҩбатәи ашьаҿа ԥалҵеит. Еиҭа блала Ҳамиҭ дааимылдан адәахьы дындәылҵит.

Асиаҭ дхаҳәыршәыраха дгылан. Ухы уақәиҭхааӡагьы бзиа узбон ҳәа ажәа илҳәаз лгәылҽаннаҵеит. Лаб иацәажәоз лааӡаҩ лакәын. Лыхлахаҵ аагьежьит. Дызхьынҳалашаз лааигәара акгьы ыԥамызт азыҳәан, лыҽекамыжькәа ашьшьыҳәа ашьацаҿ днатәеит. Лдунеи лашьца алашьцара нацлеит Асиаҭ. Лыбла даахгылеит лан, цқьа илгәаламшәоз, аха зны ҿыцха данкаҳа даашьҭкәыцәааан ажәҩан ахь дҳаразкыз.

Илгәалашәеит лан усҟан дышҵәуоз, лара лшьапы цәҟьаны ашьа шаауаз. Еиҭа лгәалашәеит лан лшьамхы дшықәтәаз ҿыцха дынкаҳан лыԥсы шылхыҵыз. Уажәы ларгьы ҿыцха акаҳара даҿуп. Даанызкыло ҳәа аӡәгьы длымамкәа, аҵх лашьцареи агәырҩеи дрыбжьахәаҽеуа.

– Иаанагоузеи ухы уақәиҭхаанӡа бзиа узбон ҳәа ибҳәаз, – ибжьы ныҵакны дҵаауит Ҳамиҭ.

– Убасҟан сара сыззааз уԥхәыс лымаҵ зундаз ҳәа акәӡамызт, – лҳәеит Амина уажәы лыбжьы ахы иақәиҭтәны. – Сара сыззааз уара снапаҿы уаазгарц азакәын.

– Нас, саабгама?!

– Уаазгеижьҭеи акрааҵуеит, аха иаахтны сумацәажәацызт.

– Ибҳәарц ибҭахузеи?

– Уара уԥсыр иаԥсыхәозеи аҳҭынра?

– Уи макьана сазымхәыцӡац...

– Сара иаснагь сазхәыцуеит.

– Нас ибхәыцзеи?

– Иқьаԥҭахоит, уаҳа акгьы.

– Уи иашоуп, аха иҟауҵараны иҟоузеи...

– Сцәа далашәеит ахшара.

– Бхы еилагама?!

– Уаасзыӡырҩ, маҵуҩык лаҳасаб ала акәымкәа, ԥҳәыс ишлықәнаго ала. Уи уара уланарҟуам. Ҳдунеи ду сыман суҳәоит. Сга ԥҳәысыс. Аҵеи дысхылҵыр, усҟан уаҳҭынра еиқәхоит.

– Ауаа ирҳәараны иҟоу базхәыци!..

– Ауаа урҟәаҵ уара, ухы уазхәыц. Уҩны, угәара, умал...

– Саҳаҭыр?!

– Сахьынхаҩ ҭыԥҳау оума уаҳаҭыр узацәшәо?

– Мап.

– Нас иарбану?

– Имаҵуҩы дигеит ҳәа ахьсзырҳәо ауп.

– Еиҭа уасҳәаахуеит, сара уҩнаҭаҿы сааит бзиа уахьызбаз азы. Ачарақәеи аԥсхәарақәеи рҿы сыбла ҭаа хара сгыланы сызхәаԥшуаз уара уакәын. Егьырҭ иувагылаз ахацәа

аӡәгьы уиеиԥшӡамызт, убри азоуп сгәы узаҭаххa. Убри азоуп снапаҿы узаазгазгьы.

Убасҟан Ҳамиҭ иҟаиҵеит игәы иҭыхоз азҵаара.

– Исаҳәа иаахтны аиаша, бышԥалзыҟаз сыԥҳәыс.

– Дысцәымҕын…

Убасҟан Ҳамиҭ еиҳагьы игәиҽаниҵеит. Иԥҳәыс лыԥсышьа еиҳагьы иааигәаны ибла иаахгылеит. Иахьынӡа илшоз ачҳара ихы иаҭо длазҵааит:

– Амира сыхаара, – иааиқәшәеижьҭеи илеимҳәац ажәа иҳәеит иара уажәы. – Бара ибылшару сара сзы ауаҩы ишьра?

– Уара узыҳәан ауаҩы ишьра акәым ар срабашьуеит, исымгәыҕьуа иҟоузеи. Аха уажәақәа рхы ахьцоугьы збоит. Сара уԥҳәыс лыԥсра сусс алам. Уи лхьаа дагеит, уаҳа акгьы.

Уа иааимпыҵаӡит Ҳамиҭ иԥҳәыс лыԥсра азҵаара. Гәрамгарҭас Амира дахьимазгьы иашамызт. Уи иԥҳәыс дшылцәымҕызгьы, лымаҵ луан иара изы.

– Уара узоуп уӡҕабгьы сгәы дыҵаршәны дзысааӡаз, – лҳәан, ашырҳәа аиарҭа даақәтәеит Амира. – Сара сцәа иалашәон убри аҩыза агәаанагара шумаз.

Ҳамиҭ Амира даалыхан днаиваириан ус иҳәеит.

– Бцәа иалоу ахшара ишԥеизаауеи?

– Сара иуасҳәеит исҭаху. Мап уҳәозар, исхылҵуа ахшара сара дсааӡоит. Дусырбарангьы сыҟам…

Убасҟан Ҳамиҭ ихала дынхазшәа ибеит ӡынӡа. Дыҵлаҳәысҭахан ихы дамыхәо, ҵәыцак аӡы изҭо димамкәа, уажәы дахьышьҭоу амҳараҿы аиарҭа дылоушәа. Икәша-мыкәша зегьы ҭацәыхит. Икаԥсахит игәаара. Иҿыҩрит игәашә. Иҩеит ибаҳча. Ихынааит ихьыҵәцараха игылаз икәасҷьа. Нас ибла ишабоз хәҷы-хәыҷла иԥсы аaихыҵхит.

– Уазхәыц иуасҳәаз, мамзар уажәшьҭан ихьшәахар ҟалоит, – лҳәан, лҽааилаҳәан адәахьы дындәылҵит.

Лгәы мыҭрысит Асиаҭ лаԥхьа дышгылаз анылба. Дааиҵамхаӡакәа ус лҳәеит:

– Баби сареи еибаҳҳәаз баҳауазар акәхарын?

– Исаҳауан, – лҳәеит Асиаҭ, лоуразоуроу аҟәараҳәа деиҵасуа. – Баала сышҟа, ҳаицәажәап.

Аԝыцьагьы алашьцара рҽалакны акәасқьаҿ иԝхалан инатәеит.

– Сан ас иаалрҟьан дыԥсит ҳәа сыздырамызт. Иџьоушьартә акәӡами лыԥсышьа шыҟалаз?

– Бызлацәажәо ала, баргьы сыгәра бгом акәу? – зхьаа цәгьа хгашьа амам, аха зегьы ззеԥшу, дышыԥсуа здыруа ауаԝы еиԥш дыҟан Амира. – Иашоуп ахҭыс злаҟалаз ала сыгәра бымгартәгьы иҟоуп. Усҟан уи лааигәаара иҟаз сара сакәын. Лхәы ҟаҵаны илымҵазыргылазгьы сара соуп. Иахьеиԥш исгәалашәоит лхәы иамхны бара ишыбҿалҵоз. Уи ахәшә амазар, иахьа баргьы бҟаломызт... Сбыҳәоит ааӡара пату аҟәҵа. Гәрамгарҭас сҟабымҵан.

– Мап, мап, – лхы аанылкылеит Асиаҭ. – Быгәра згоит, аха саби бареи ишәыбжьоу аҿы ишԥашәыԥсыхәо?

– Ибаҳаит ҳәа сыҟоуп ииҳәаз. Ссиршәоуп шәшыҟоу шәара. Шәхы аҳаракра азыҳәан шәыԝны-шәгәаара ашә ашәыркуеит. Базхәыци шәаҳҭынра иаԥеԥшхараны иҟоу. Бара бцоит хаҵа. Баб иакәзар, уажәы дшыҟоу дауҟалахша есқьынгьы. Иабажәго шәынхара?

– Сара бсазҵаауазар, бара ибҳәо садгылаԥуп. Сиацәажәап саб, аха уи дзакәытә уаԝу бымдыруеи!

– Издыруеит, – лҳәеит Амина, Асиаҭ дахьеилылкааз дааигәырҕьаны. – Уи иҟазшьа шыџьбароугьы, зны-зынла сшылаирҟәуазгьы, ишҟа исымоу абзиабара еиҳахеит, игәаҕ акра аасҭа.

Асиаҭ лааӡаԝ длыҵашьыцит. Длыҵашьыцит, избанзар бзиабарыла дахьҭәыз азыҳәан. Лара бзиабарыла лгәы хыхымкәа хаҵа дахьцоз лхы рыцҳалшьон. Илхәыцра, лхы зқәылкра лыздырамызт. Ԝ-ӡхыҵрак ибжьахаз, уажәы-уашьҭан ацәқәырԥа иахәаҽеуа диԝызан. Лышьҭахьҟа-лаԥхьаҟа ҭацәын. Лыԥсҭазаара џьара мԝахәасҭак дызнылара алымхкәа, абнаршәыра дылахазшәа, дыҳәҳәар лыбжьы уаԝы имаҳауа, дахьыҕьаҵәыҕьаҵәуа уаԝ игәеимҭо, аԥсҭазаара лашьца дагәылаҳәа даман...

Зны-зынла аԥсҭазаара убас игәылҭәаауеит, абаҳча гәил анеиичыло еиԥш, аха зны-зынлагьы арахәыц зхам ачамгәыр абжьы гара аҳа, иара аԥсҭазаарагьы ихаау бжьык ахаӡамкәа, аԥсы ахыгга иааҟалоит.

Убри даҩызахеит аҭауад ҭыԥҳа, зыхьӡ ҵыси ҳәы-ҳәи ирҿакыз, ҭауади аамысҭеи рыҷкәынцәа зызҽыжәҵуаз Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ.

Асиаҭ лхаҵацара иазыԥҵәаз лчара аҿҳәара мшҩажәа агын. Уахгьы-ҽнгьы ицәамызт аҳҭынра амаҵ азызуаз ауаа. Ачара иазхашаз зегьы рхианы ишимазгьы иҭынчымызт Ҳамиҭ игәы. Акы ицәагхар ҳәа дшәон. Ршьапы иқәиргылеит иуа-иҭынха. Иара убас ршьапы иқәиргылеит ақыҭа зегьы. Заанаҵ иалихит ахацәа, аҳәса амаҵ зушаз. Асасцәа ахьиртәоз ирхылаԥшышаз, арахә зшьышаз. Асасцәа рҽқәа рхәы ҭазҵашаз, изыҳәҳәашаз, изкәабашаз. Шаԥсаа акәац шара даараӡа иацклаԥшуан. Ҳаҭеиҭа асас ихәҭамыз жьыхәҭак имҵарҵар, аҭыӡшәа ахылҵыр ҟалон азы, ақыҭаҿ инагаз ауаҩы, акәац шашьа бзиан издыруаз дахадыргылон. Иара убас арԥарцәа еиҿамсқәа иддырнаҳауан аҩы. Далхын убарҭ зегьы ирхылаԥшыша ахаҵа. Ақыҭаҿ зегьы реиҳа аҿабызшәа зҿаз, иара ақыҭа анаҩсгьы еицырдыруаз ауаҩы асасцәа дырзыркуан. Уи аԥшәма иҟынтә асасцәа ирыхәҭаз реиҳәон. Арыхәҭаа дахцәажәон. Ҿыцла еиуахаз бызшәа хаала еидиҳәалон.

Абарҭ зегьы знык иахьреиҳәаз азымхакәа, ҩынтә-хынтә ираҳәан дырхысхьан Ҳамиҭ. Ажәакала, уи иҭахын иԥҳа лчара уаҩы ишимбац инеиҵыхны иурц… Аха…

Уахык аҵх акыр неиаанӡа иҩны аԥхьа ихала дтәан Ҳамиҭ. Дзыцәомызт дааԥсаны дшыҟазгьы, иҟәаҟәа бызбызуан, лаԥықәшәа иҩуан, уажәы-уажәы иԥыҵәҵәон изеидҳәаломызт ихәыцрақәа, иҭынчымызт игәы. Ацәалашәара иоуит ишьҭахь ала аӡә дааидгылазшәа. Ашырҳәа даахьаԥшын дагьыҩагылеит.

– Утәа, – иҳәеит ауапа иҽылаҳәан, хҭырԥа еиқәаҵәала зхызҿы ҭаҳәҳәаны ашәақь иқәкны игылаз ауаҩы.

Шәкы еидихәыцлеит иаразнак. Хаҵак изыҳәан иаанымгылоз ауаҩы еиҿамс, хьӡыда-ԥшада дҭахар ҟалон азы, иааиз

ауаҩы ҽеи игәы иштамыз дырны ашьшьыхәа иҭыҧаҿ днатәаны ҿааиҭит.

– Бзиала уаабеит ҳәа уасҳәартә еиҧш умааит уара. Ус анакәха узусҭада насгьы иуҭахузеи?

– Уара адгьылқәа иуҵакны иумоу, – ибжьы гәаҩа ааиргеит иааиз ауаҩы, – уабду ҳабду дахцаны итәитәит. – Уиала иихәарц иитахыз далгазшәа иҽааникылеит иааиз. Нас еиҭа иажәақәа днарықәыгәгәаан усгьы нациҵеит. – Уажәшьҭа судырит ҳәа сгәы иаанагоит.

– Мап, усзымдырӡеит, усдырырцгьы сҭахӡам, – иҳәеит Ҳамиҭ иҽаарҕәҕәаан.

– Уара иуҭахӡам, аха сара изуам, – ишәақь ахы иҵегь Ҳамиҭ изааигәаитәит иааиз. – Ҳабду имчмхара шәхы иархәаны, ҳадгьыл чашәарақәа ҳцәыжәгеит, ҳара аҿаҩа ҳкыдцалан, аха анцәа имчала уи ихшаз быжьҩык ҳаҟоуп. Ахаҵареи амчи рзыҳәан аӡәгьы ҳиҳәартә ҳаҟам иахьазы.

– Саргьы хаҵак ишьҭахь сгылап ҳәа сгәы иҭаӡам.

– Уи аадыруеит…

– Нас ишәҭахузеи сара сҟынтә?

– Иахьа уажәрааӡа иҳаздырамызт, ҳадгьылқәа уара ишумпыҵакыз. Ҳабду ихаан ҳхәыҷқәан. Ҳаб дҳацәшәаны ицәыригомызт. Иара убас игәы иштыхоз дагьыҧсит. Уажәы аакьыскьоуп ианҳаҳа. Ҳажәлантәык шәышықәса зхыҵуаз иҧсымҭаз дсыҧхьан снаган исеиҳәеит. Ҳабдуи ҳаби ргәы иҵхоз наҳмыгӡар ҟалом: Шәышықәса инареиҳаны ара шәызланхо ала, ҳадгьылқәа шәырхыҵны шәца ҳәа ҳазшәаҳәом.

– Нас ишәҭахузеи?

– Ҳадгьылқәа ҳабду дахцаны ианыжәга инаркны, иқәаашәрыххьоу амал абжа ҳашәҭоит.

– Уи ҟалашьа амаӡам.

– Иамоуп. Ушәындыҟәра иҭоу ахьы ҳара иҳазхоит.

– Мап, – дахьтәааз дҩаҵҟьеит Ҳамиҭ.

– Утәа, – ибжьы наирҕәҕәеит иааиз.

Ҳамиҭ еиҭа иаҧхьаҟеи изҕаби днарзхәыцын, иҭыҧаҿ днатәеит.

– Суахьади сырахәи рыбжа шәысҭоит.

– Ауахьади арахәи ҳаргьы ргарҭа ҳамаӡам. Ҳара иахҭаху ушәындыҟәра иҭоу ахьоуп. Уаасзыӡҩр, Ҳамиҭ. Иахьа ииашар хәашоуп. Амҽыша арбаҕьқәа ианҿырҭуа арҩаш кнаҳаҿ ушәындыҟәра иҭоу убра иҟалароуп. Мап анакәха, уи нахыс иҟало зегьы ухы иавба, – иҳәан, аҵх лашьцара дналашәкәа дцеит иааиз.

Акыр аамҭа ихы иқәжьны дтәан Ҳамиҭ уа, гәаныла иабду дшәиуа. Дара адгьыл ду шрымаз, иабеиҭахыз шьоукы рыдгьыл. Аԥсыцәгьара хәшәтәышьа змамкәа шаԥсаа шьоук ирылаҽыз иахҟьаны, ауаатәыҩа реиҿаҳара лҵшәа бзиа ауиоухуаз, шьак камҭәакәа изеилгомызт.

Абасоуп ишыҟоу, абацәа ииашамкәа рхымҩаԥгара рԥацәа рхы иамҩахакәа иавсраны иҟаӡам. Уахатәи абас иҟалеит абра. Аха иааиз ауаҩы ииҭахыз қәшаҳаҭхашьа имамызт Ҳамит. Шәышықәсала Барыҟәа рышьҭамҭа, раԥхьаҟа рҵеира ирыхәап ҳәа ршәындыҟәра иҭарыԥсоз ахьы, иаашьҭхны, иара иширзиҳәало еиԥш, бнауаақәак изрыҭомызт. Убри аҟынтә иҟалаз аӡәгьы еимҳәеит. Игәы иҭеикит ахьы римҭарц.

Убри акәхеит. Аишьцәа абжьҩыкгьы ԥшны игылан арҩаш кнаҳаҿ аҵх агәы инаркны иаашаанӡа. Ашьыжь амра ашьхақәа ианрывҵыҵ, арҩаш хьшәашәа аарҿыршаны, амрагыларахь инхьаҳәны ҭоуба руит, Барыҟә Ҳамиҭ дшахьдырхәуала.

Ҳамиҭ иахҭынраҿы икыдҿаҳәалан ирымаз ала дуқәа аурыжьларц ирыдиҵеит уахынла. Насгьы иреиҳәеит алақәа рызхара рҿарымҵарц. Ала млашьуа ианыҟоу агәыжәла цәгьахоит, лацәеихьшь ҟанаҵарангьы иҟаӡам. Ҿык иҭыҵуа шәҿык ирҭалоит ҳәа, Ҳамиҭ иматҵуҩцәа арԥарцәа еиҿамскәа иреимҳәеит агәаҽанызаара зышьҭихыз. Насгьы адгьыл азҵаара ауаа ираҳар иҭахымызт. Дагьақәгәыҕуамызт абри аҩыза дақәшәап ҳәа. Аха дақәшәеит дызқәымгәыҕуаз, иԥсҭазаара зегьы ҟәыбаса иқәызҵаз, имчгьы змырхаз.

Мҩа ҳарак аҟынтәи дааԥса-дкараха дааит уахык аҩны. Агәаҽанызаара шимазгьы, иааԥсара иахҟьаны ихы ахнықәиҵаз ацәа дынҭанагалеит. Дцәырҳаны данаапш, ацәылашара

адәы иқәлахьан. Уаха шаанӡа ишуаз илақәа рыбжьы гомызт. Игәы аатӡыӡааит. Иҿааилаҳәан адәахьы дындәылҵны ашҭа дныкәлазар ибеит ахлымӡаах. Ила дуқәа еихык-еиҵык иԥсны ашҭа иқәжьын. Убысҟан идырит изыҟалаз. Ахы иқәшәазшәа дыҳәҳәеит, ақыҭа зегьы ираҳартә.

– Дыргеит, сыԥҳа дыргеит!..

Ааи, дыргеит Асиаҭ, лаб изымгәыӷьыз ахьы ацымхәрас – дыргеит шасыс. Даашьҭԥаан, аҳәҳәаха лымҭакәа.

Урҭ аишьцәа Асиаҭ дахьырҵәахыз инагаз амҩахәасҭа шәарах мҩахәасҭан. Жәантә ирҿаҵәиуан иҭакнаҳаз ахрақәа. Уи амҩа шәарҭа еихырҵәон, арҩашқәа. Урҭ урхымԥакәа иҭалан рышьа аурымахыз. Уажәы-уажәы ахрақәа рҟынтәи илеиуаз ахаҳәқәа аки-аки еигәҭасуа, рызегьы еиманы ихәаа-зааура аҵлашәыра Илҭахәаша ицон. Асыԥса ҭакнаҳа шынаҿҟьара акәын ишыкнаҳаз. Ажәакала, Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ дахьырҵәахыз ԥсаатәымзар уааԥсы мариала дызнеиуамызт.

Уахгьы-ҽынгьы абна илаз, ашьха иаҿаз, шәарах мҩала иныҟәоз аишьцәа ибзиан ирдыруан, рышьхақәеи, рыбнақәеи, рыԥсҭақәеи рымаӡа. Урҭ рҿакәын даргьы ҽыҵәахырҭас иахьрымаз.

Асиаҭ лыблақәа ҿаҳәан аҳаԥаҿы днаргаанӡа. Лыбла злаҿаҳәаз ацаха еиқәаҵәа анаамырхы, арҵәааҳәа дыҳәҳәеит лара.

– Сабаажәгеи?

Аишьцәа рыбжаҩык насҭха игылан илыхәаԥшуан аԥҳәызба. Урҭ рхырҿы иқәмызт иарбанзаалак цәымӷрак лара лганахь ала. Уи гәалҭеит иаразнак лара. Днарыдыххылан даағьаҵәыӷьаҵәит.

– Сзаажәгазеи ара? Шәара шәзусҭцәаада? Исзыжәуазеи, сышәшьуама?

– Мап, – иҳәеит аишьцәа реиҳабы Асиаҭ лышҟа дааскьаны. – Ҳара цәгьара злоу уаам. Бымшәан, ҳара ҳҿы акымзарак быхьран быҟаӡам.

– Нас ари змааноузеи, ара сзыҟоузеи?

– Баб иԥсыцәгьара аҵыхәала...

– Ишԥа, саб иԥсыцәгьара! Ишәыбжьоузеи саби шәареи?

– Адгьыл...

– Сара сзыхшәырҟьоузеи?

– Бара бҿаԥхьа анцәа ҳаҭеиҵарым, аха уаҳа ԥсыхәа ҳамамызт.

– Сара исхароузеи?

– Бара акгьы. Уи зхароу шәабдуцәа роуп. Шәара иахьа шәзықәтәоу адгьыл ҳара иаҳтәын. Ҳахицеит баб иаб, ҳамч анымхоз аамҭазы.

– Нас уажәы шәаныҕәҕәаха, сара соума шәымч зықәхаз?

Аишьцәа гачамкны инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит. Реиҳабы дааиҭаҟьан иашьцәа ахьгылаз дааины ус иҳәеит.

– Рацәа ҳабҕа ԥылҵәеит!..

– Нас, – еиҭа лажәа налыршәит Асиаҭ зхы еилакны игылаз аишьцәа рышҟа. – Идыжәгалазеи саб шәыдгьылқәа ирхынҳәырц азыҳәан?

– Ашәындыҟәра иҭаҵәахны имоу ахьы, – иҳәеит реиҳабы, аԥхәызба лыбла ахыԥшылара дацәыԥхашьо, ираҽԥнылхәаз хьмӡҕшьаны.

– Саб ихьы изымгәыҕьызар акәхап акәымзар, ара шәара шәҿы саанагомызт.

– Усоуп, – иҳәеит аишьцәа реиҳабы, аганахь дыԥшуа.

– Саб ахьы шәимҭар, испеиԥшхоузеи аԥхьаҟа сара?

– Баб мап ҳцәикит, убри азоуп баргьы абра бзыҟоу. Ибдыруазааит, ҳара ҳганахь ала машәырк быхьраны бшыҟам. Агәҿыҕьра ада егьырҭ акы быгҳархаран изыҟалом.

УбасҟандахьааргазаҳаԥыдныҵаԥшитАсиаҭ.Иааҵьалшьеит аҳҭынра акәаскьа еиԥш, аҳаԥы аҩныҵҟа ахьырхиаз. Ашәарах цәақәа рыла аҭӡамцқәа хҟьан. Ҵаҟа икаршәын, амшә цәа тата дуқәа. Аҳаԥы агәҭа игылан ааҵла иалхыз аишәа ԥшӡакәакәараӡа. Уи иадгылан ақыдсаҟәқәа, иара уи ааҵла иалхны. Аишәа иқәгылан зуахкы уҭаху ачаҟәақәа. Ашыц иалхыз асаанқәеи, амҳаҵәқәеи, ачамсҟәылқәеи. Аҟәыдыршьшьыгақәеи амҳабысҭақәеи адулаԥ ахаҿы икнаҳан. Аҳаԥы аҭӡамцқәарҿы икыдын абҕабқәа рҭәыҩақәа ыршан.

Абӷәылқәа, ахаҳә гәаҩақәа ирылхыз, ирҭагылан амзашакәа уахгьы-ҽынгьы икаххаа иаркыз. Лылаԥш нақәшәеит насҭха игҿаӷаҵаз ацәарҭаӷәы. Уи ахчы татақәеи, агәабан бабеи, ахыза ӷәымшәышәқәеи рыла ихиан. Нас даазгаз аишьцәа рахь даахьахәны ус лҳәеит.

– Сара ара шаӷа сыӷазааауазеи?

– Уи здырша баб иоуп, – иҳәеит аишьцәа руаӡәк иааҭырӷьаны.

Аишьцәа реиҳабы иблақәа ырцәгьаны уи днаихәаԥшит. Азин узҭада сара сахьгылоу ас иарӷьны ацәажәара ҳәа аанарго. Асиаҭ лышӷа дааскьан, иашьа ицәажәашьа ирҽеирц ҿааиҭит.

– Баби ҳареи ҳаиҭеицәажәоит, иара дақәшаҳаҭхозар. Имур, ахьы ҳаӷәыҵны ҳадгьылқәа мчыла ицәаагоит. Убранӡа баргьы абра быӷазаар акәхоит. Бхаҵацара аҿҳәара шааигәоугьы.

Асиаҭ лхаҵацара аҿҳәара даназхәыц лгәы ааҭгәырӷьааит, аха дызҭашәаз ашәарҭара дахькылнагоз лыздырамызт азы илура-илҳәара дақәшәомызт. Илыздырамызт урҭ ахацәа мацара знапаӷны дыӷаз рхы иҭашәоз.

Дрықәшаҳаҭымкәа иӷалар, иӷарҵараны иӷаз. Еиҳарак лгәы иҭыхоз инаԥшуа ирҳәараны иӷаз акәын. Барыӷә Ҳамиҭ иԥҳа адгьыл азыҳәан шасыс дыргеит ҳәа шаԥсаа ирылаҵәараны иӷаз лыбӷа ԥнаҵәон. Аха дзықәшәаз аус мариала дшзацәымцоз шылбозгьы, ҩныҵӷала лҽырӷәӷәаара дшаҿызгьы, уи лгәытӷьа-ԥсытӷьара гәеиҭеит ахәыц еиӷәзыршәоз аишьцәа реиҳабы. Нас иашьцәа шәусқәа рахь шәца ҳәа нараҳәан, иара иҽааникылеит.

– Сара Мархьоу сыхьӡуп – ихәан, Асиаҭ дахьтәаз лааигәара ақыдсаӷә днықәтәеит Мархьоу. – Уахгьы-ҽынгьы абра стәазаауеит, – иажәа инациҵеит, иашьцәа абӷаҵьмақәа реиԥш ахра иаҿеибаҳәан иахьнеиуаз дрзыԥшуа. – Сара сыда арахь хаҵа зыжәлоу дааираны дыӷаӡам. Баб бҿимхыргьы, ҳара иаҳәшьас бӷахҵоит. Бҳарчалоит шәарах бҩлашала. Бхақәиҭра ада иааҳалшо акы ҳаигӡараны ҳаӷам.

– Сыфатәгьы уара иӷауҵаларцу? – дҵааит Асиаҭ зықәрахь инеихьаз аишьцәа реиҳабы, лара лзы дышшәарҭам агәра ганы.

– Ҳарҭ аишьцәа абжьҩык аҳәса ҳамоуп. Абан нырцә бызлаԥшуа ҳҳаблеи ҳаҩнқәеи роуп, – иҳәеит, Асиаҭ уахь дынхьарԥшны. – Иҭшәагәышьоуп ҳадгьыл ҳазҭатәоу. Доусы рыдгьылқәа дара ирҭахуп, шьаҿак инахугар аҭызшәа алырхуеит, арахь ҳара анцәа имч ала азҳара ҳаҿуп. Абан ахаҿы игылоу аҩны сара истәуп. Исымоуп хҩык арԥарцәеи хҩык аӡӷабцәеи. Ҭцаҟа лбаа иҭагылоу, исышьҭанеиуа итәоуп. Уи бжьҩык аӡӷабиәа имоуп, ԥшыҩык хаҵа ицахьеит. Уи иварaҿы инхо уи ишьҭанеиуа иоуп. Маҷк дуаҩы ццакуп. Ибымбози аԥхьан дысԥыххылан ажәақәак шиҳәоз, аха игәы цәгьара ҭам. Аԥшатлакә еиԥш инаихҟьоит ииҳәаз. Нас дхырхәан аҭамзаара ашьҭаҵара далагоит. Даараӡагьы дуаҩ ԥсыцқьоуп. Зегьы ҳәыс дыҩуа дшашьҭаз иара ихатә усқәа нхеит. Хшара димаӡам макьаназ. Аиаша басҳәап, ҳазегьы дрыцҳаҳшьоит аганахь дынханы дахьыҟоу. Убри илеихыкны, абни аҩны ҳарак иббо аҿы дынхоит убри ишьҭанеиуа ҳашьа. Ҳан илыхшаз рахьынтәи анцәа ирманшәалаз иара иоуп, ф-ҩык аҷкәынцәеи ф-ҩык аӡӷабцәеи имоуп, х-ҩык амаҳәцәа. Ахәбатәи ҳашьа убри илаивакны инхо, аԥҳәыс хазына димоуп, аха ҳазшаз ус игәаԥхазар акәхап, ахшара дырмоугәышьеит. Сҭацацәа зегьы раԥхьа дыргылан дызбоит лара, дагьаԥсоуп. Афбатәи ҳашьа анцәа игәаԥханы иишаз уаҩуп. Лаф мҳәакәа аԥсшәа уаиҳәаӡом. Уаб дышьны ухәда дахшьызаргьы иара дaауԥылар уимырччар ҟалаӡом. Ҭаацәалагьы дирманшәалеит анцәа ду. Хҩык ахацәарԥар ҳзааӡара даҿуп иԥҳәыс хазына. Лахьхьи абни аҩны ҿыц зызгылоу ҳашьа еиҵбы иоуп. Аишьцәа зегьы ҳаилалан изҳаргылеит, убасгьы иаҳҳәеит, Ҳаҩнду абриоуп, иԥсуагьы абра дыкҿахҵоит ҳәа. Убри иԥҳәыс лоуп бара быфатә-быжәтә бзаазгараны иҟоу, – иажәа уа иааникылеит Мархьоу, Асиаҭ цәажәарыла лгәы ԥиҵәар ҳәа дшәаны.

Мархьоу ииҳәаз иашан. Аҳаԥы иаҿакыз ақьала аҟынтәи даацыҵны лҿаалхеит, мрашәа дкаԥхо ԥҳәызба енаала ссирк. Уи ааигәа данааскьа, даахырхәан уа лҽаанылкылеит.

Асиаҭи лареи анааиҿаԥш, рыблақәа аaихаччеит. Лхаҵа иашьцәа реиҳабы иҿаԥхьа дцәажәомызт акәымзар, Асиаҭ

лнапы налыкәыршаны, акы бацәымшәан сара сахьыҟоу ҳәа лалҳәарц лҭахын. Урҭ реицәажәара даҧырхагамхарц Мархьоу дԥагылан иҿанынеихоз, Асиаҭ иҟалҵаз азҵаара даан-накылеит.

– Шәыдгьылқәа шәара ишышәтәыз шәдыруазҭгьы, иахьа уажәраанӡа шәзаламцәажәацыз? Схаҵацара акәызма шәыззыҧшыз?

Мархьоу ииҳәара-ииура дақәымшәо даабжьажьеит. Абри аԥыза азҵаара иауеит ҳәа дақәгәыҕәамызт. Асиаҭ дналыхәаҧшын, ус иҳәеит:

– Рыцҳарас иҟалаз, уажәы аакьыскьанӡа иҳаздырамызт, – дцарц иҿынеихан, аха игәы дазымгоушәа ибеит. Иҟаҵәҟьаз ламҳәакәа цашьа имамызт. Иагьа ус акәзаргьы, ахара идын. Зымԥа иқәгылаз аҧҳәызба дахьеиҵеиҟьаз азы. – Иҿы ихы ҭашәартә хажәлантәык иҧсымҭазы снаганы исеиҳәеит, бара баб иабду, сабацәа шықәицаз уи адгьыл. Убри хахаанӡа шаҟа тынч ҳаҟааз. Иабаҳҭахыз, маҷк ҳаҭшәазаргьы ҳкәаҧӡа ҳанхон. Аха ахьымӡҕ шәыдуп, ҳаҕоу идгьыл дахырцааит, шәабацәа адамра хыла иашәырсит ианшәмыргьыжь ҳәа ҳазҭахызгьы, ҳазҭахымызгьы ажәа еигәыдырҵон. Уи иалҵыз ббоит. Бара бҿы аус ҳамамзар акәын, аха даҽа мԥак зыҟамлеит. Ҳзақә-ломызт аҳҭынра, усҟан алҧсаа дҟалон. Убри аҟынтә, ҳусқәа еилҳаргаанӡа, бара бхы-бгәы быхьны иҟамлароуп абра.

– Иагьа ус акәзаргьы, сыҭҟәоуп абра шәара шәҿы шәазхәц, инаҧшуа ирҳәараны иҟоузеи сара сзы…

– Анцәа убас ҳгәаирҧхеит… Сара, исылшо зегьы ҟасҵоит, бара бчара аҿҳәаранӡа, баби ҳареи иҳабжьалаз аус аӡбараз.

Асиаҭ лчара аӡбахә анлаҳа лцәа дааҭаӡыӡеит. Лара дытҟәаны дшыҟоугьы лаҧхьаҟа илҧеиҧшу шылзымдыруагьы, лгәаҭаҿ ҧхарак хаакәакәараӡа инҭалеит. Лаҧхьа даацәырҵит иаснагь лыбла ихгылаз уи арҧыс, лхы иҭагьыжьуаз, лгәы иҭагьыжьуаз, аха илымбацыз, инамӡашаз агәыҕрақәа хазырҭәаауаз.

– Шәара шәҿы сара сыҟазаара сышьҭра иаҵанакуам. Саҧхьаҟа сыҧсҭазаара хәашьны иҟамларц азыҳәан, суҳәоит, суашьапкуеит, схы сақәиҭутәырц шьа камҭәакәа!..

– Ара ашьа каҭәара ҟалашьа амаӡам. Ҳамиҭ Барыҟә, аҵьам ир зегьы иман дҳақәларгьы, арахь рааишьа зыҟалом. Мҩа заҵәык иамоу уи ҳара иҳахьчоит, ԥсаатәкгьы захыԥраауам. Егьырахьҟа шәарах мҩоуп, ма амҵәыжәҩақәа умазароуп, – уа иҽаанкылан ирхагылаз ахрақәа рахь аԥшра далагеит. Акыр аамҭа уи иблақәа рыла деимдон, насоуп данааихачча, уахь дшыԥшуаз Асиаҭ ус налеиҳәеит. – Бнаԥши абни ахра ду иаҿагылоу амыҟә ашҟа.

Асиаҭ уахь аԥшра далагеит, аха азныказ уи амыҟә лылаԥш иҵамшәеит. Ахра кьакьа ду акәын дызгәыдыԥшылоз. Насоуп иангәалҭа, уи амыҟәи уа иқәгылаз абҕаби.

– Избоит, – лҳәеит лара, – избоит уа иқәгылоу ашәарах.

Мархьоу даагәырҕьеит, шамахамзар уаҩы илаԥш иҵамшәоз ашәарах, аԥҳәыс иаармарианы иахьылбаз. Избанзар уи ашәарах лара илызкын.

– Ҳазшаз анцәа ду, – ашәарах ахь дыԥшуа иажәа дналагеит Мархьоу. – Ари адгьылаҿ аԥсҭазаара анҳаиҭа, иаҳфашагьы дазхәыцит. Нас Ажәеиԥшьаа идиҵеит ес мчыбжьы шәарахк ҳаиҭаларц. Анцәа идҵа дахымԥаӡакәа Ажәеиԥшьаагь инаигӡоит иуалу – Абни абҕаб абна иқәгылоу бара бзыҳәан иааишьҭит. Дшәырча аҭауад ҭыԥҳа сбыҩлашала аҳәоит уажәы иара уа. Уи ааит лахьынҵас иоуз амҩа ианылан. Иақәҿуҭыргьы уаххысрагьы шьҭахьҟа еиҭаԥараны иҟаӡам. Иԥшьоу ашәарах, иԥшьоу ауаа рзы.

– Шәара шәзы мацара иааишьҭуама Ажәеиԥшьаа ес мчыбжьа?

– Адгьылаҿ аԥсыцқьақәа зегьы убас дрызныҟәоит Анцәа. Иахьатәи ашәарах бара аԥсыцқьа бзыҳәан иааишьҭит.

– Нас уи шәымшьыр ҟамлаӡои?

– Иҟалаӡом.

– Избан?

– Уи шьҭахьҟа ицаӡом, уа ишықәгыло иԥсуеит акәымзар…

– Ахаҵара уадаҩуп.

– Ихабымҵозар, быԥшла, – иҳәан, иааигәа ахаҳә иадгылаз ишәақь аадхны даххысааит, аха абҕаб ахьгылаз еиҭамҵит.

Убысҟан дхысит еиҭа, абӷаб кәкәаӡа ҵаҟа илҭалеит. – Анцәа иҳаиҭаз ҳамгар игәы иалсуеит. Абри ҳаԥсҭазаара убасоуп ишыҟоу. Доусы иара илахьынҵа имоуп. Иагьа дкәараҵаргьы уи алахьынҵа дзавсраны дыҟаӡам, – ишәақь нкыдыргылан, абӷаб ахьлеиз ашҟа иҿынеихеит.

Барыҟә Ҳамиҭ иашҭа ажәлар хыҵны иқәгылан. Иуа, иҭынха, ижәлантә уҳәа арԥарцәа рҽеидкылара иаҿын. Абжьаҩык аишьцәа Асиаҭ дызгаз ирықәларц азҳәан. Ҽырххыла ауаҩы ддәықәырҵеит, Асиаҭ дзызҳәаз Ҳаҭажәыҟәа Басыр ишҟа, аха уи дшәаны ашҭа дызҭымҵит, иҳәан изҭәаз дымҵазырсыз рыӡбахә аниаҳа.

– Иҳәазеи сымаҳә? – дҵааит Ҳамиҭ, ҽырххыла ицаз дгьежьны ашҭа дшааҭалазҵәҟьа днеиԥыххылан.

– Иҳәараны иҟоузеи ашәаргәында? – ибжьы наиргеит ҽырххыла ицаз иҽы дааҽыжәԥан. – Анцәа иџьшьоуп уԥҳа уи дигаанӡа абас ахьлыхьыз. Уи еиԥш ахаҵа длымазар аҵкьыс, урҭ абнауаарҿы дытҟәаны дыҟазар еиҳа еиӷьуп.

– Иҳәа иаахтны, ихьзеи сымаҳә?

– Снеит сара, – иажәа дналагеит ҽырхыла ицаз уаҩы. – Аби аԥеи ачара аҽазыҟаҵара иаҿыз иаахтны ирасҳәеит иҟалаз ахҭыс. Усгьы нацысҵеит абхәа Барыҟә Ҳамиҭ акы деиҵанархом, аха хьӡи-ԥшеи змоу, имаҳә иӡӷаб лхақәиҭразы раԥхьа дгылазар иҭахуп ҳәа. Ишызбоз умаҳә ишьапқәа аҵысра иалагеит. Уи аҿы даанхандаз, иҿы изеихымхит, ажәакгьы изымҳәеит. Иԥсы аамаҷхан, иҵагылан дыҩнаргалеит амхарахьы. Аб иакәзар, иҷкәын ихмҩаԥгашьа ибӷа ааԥнаҵәан, дыԥхашьны сыбла дзхымԥшылакәа, игәы кны наҟ днасԥырҵит? Аиаша шәасҳәап, аҳәса еиҳа ахаҵара рылан избеит уа. Басыр иан ус лҳәеит ҳҭаца лабраа сырԥхашьар ҳәа сшәоит акәымзар, сара сцоит ҳәа. Абриоуп ажәабжьс иузаазгаз, Ҳамиҭ ухаҵкы.

Ҳамиҭ деишәыра-еиҵараха дгылан. Иԥҳа лыӡра, имаҳә ахьымӡӷ игара, иоуразоуроу деилаҟәыбаса даман ицеит. Аԥсыӡ аҟәара иқәдыршәыз еиԥш аҳауа изхомызт. Макьаназ илаз имч даанагон акәымзар, иалшон иара уаҵәҟьа дынкаҳан дыԥсыргьы, аха ихы инапаҿы иааган, ус иҳәеит.

– Сашьцәа, суаажәлар, ишәҭаху сзыжәу!..

Зҿеибызҭаз арԥарцәа цеит қәылара. Хаха хымш рыла рышьҭахь игьежьит имида-гәидаха, Ҳамиҭгьы убас наиарҳәеит.

– Абаа кәтағьла иԥуҽыр еиҳа, уи аҳаԥы ашҟа неишьа ыҟам. Иҳаҳаит уԥха лыбжьы. Сара хьаас сҟашәымҵан, сыбзиахәӡа сыҟоуп, шәара шәхы баша иҭашәмырхан, арахь ааишьа ыҟаӡам ҳәа.

Ихы кны дтәан Ҳамиҭ иԥҳа лҿ̄ыхраз иҵегьы идыргаларан иҟаз дазыԥшны. Аха уахьынтәи аӡәгьы ихабар иаҳауамызт. Дыԥшын гәырҩала дҭәны. Дыԥшын анцәа ду џьара акы дицхраауазар ҳәа. Аха анцәа дҳаракны дықәтәан, иԥсҭазаараҿ дызхаҵгылахьаз ауаа ракәзар, иныҵаба ицеит. Даанхеит ихала даӡәны...

Аҵх акыр инеиxьан. Дзыцәомызт. Ихала дгәаҭеиуа ашҭа дшықәыз, адгьыл дааҵыҵызшәа иаԥхьа даагылеит арԥыск.

– Хәлыбзиа!.. – иҳәеит Ҳамиҭ иаԥхьа игылаз арԥыс.

– Уахынлаагь ҽынлагь сара сзы абзиа ыҟам, арԥыс... Узусҭада?

– Сынхаҩуп.

– Избоит ушынхаҩу, иуҭахузеи?

– Уԥҳа лхақәиҭра.

– Сыԥҳа лхақәиҭра саргьы исҭахуп.

– Аха уаа гуарҭак акгьы шәылымшеит акәымзар!

– Усхыччарцоума узааз?

– Мап, суцхраарц азоуп.

– Изла?

– Азин суҭозар, сара даазгоит уԥҳа.

– Уи ҟалашьас иамоузеи?!

– Уи сара исусуп.

– Ар умоума?

– Мап, схала.

– Иужәлоузеи?

– Исыжәло уԥҳа абри ашҭаҿ данаазгалак иуасҳәоит. Уҵх аабзиахаaит, – иҳәан, аҵх лашьцара дналашәкуа дцеит.

Амра гылаанӡа уи ахра ацәқәа дхалахьан Истәиҧан Базрыҟә. Иҧсы ааиҭеикырц данынатәа, инақәырххны амра абз наҟ хара ашьхақәа иаарывҵит. Аҧсабара аӡаӡа ақәҳәҳәы игылан. Аисыр зқәу аҩнқәа ирықәҵәрааны илеиуа ацәыкәбарқәа ақәаҧсапа ҳәа аҩаршьҭрақәа ишҭаҧсо еиҧш, абӷьқәа рҟынтәи ацәыкәбар пҟышқәа ықәшьқьыраан акаҭәара иаҿын. Шьацқәакгьы иаха ирықәнауз ақәаҧсата акәу, мамзаргьы имшаӡоз аҵх аҿы рхы нықәҵан рыҧсы ааиҭаркырц акәу, иххәххәаӡа ҵаҟа ишьҭаз аҟнытә акакала рҽыриашара иаҿын. Нас иахатәи аҧхын мш ду азы ршьапы иахьықәгылоу ааҧсара рықәымзарц азы. Аҧсҭҳәа ҟәашқәа рыжәпара кылхха, амш цәгьа азыҳәан шәарҭарак рыламкәа, џьарак шәхымиаалан ҳәа аӡәы дрыҵаҭәҳәазшәа, ихаббала хықәкык рымаӡамкәа, игииуа ахрақәа ирҿан.

Аҧсабара еиҳа-еиҳа аҧхара алалон, амра азааигәаха-цыҧхьаӡа. Нырцә-аарцә еиҿагылаз ахра дуқәа, ҳәызба лыхцәы шьқьыруа лҟәақәа ианкыду еиҧш, амра ашәахәақәа ирҩычон. Ҵаҟа лбаа еидыҽырбалон аҧса ҵлақәа, жәлар ахьеизо аҿар шеидҿырбало еиҧш. Арҩашқәа ракәзар, арҧарцәа еидшылан, қәсраҧа ианыҧо иаҩызаха, аҩхаақуа инарықәххны, азныказ иҧон, нас хланҵы ицон. Ҵаҟа иахьҭаҽҽоз, алуқәа анеибафо еиҧш, агәаҩа зегьы шьҭыбжьыла иҭырцәажәаауа, жәҩахырла еицәхасуа, еивасны илҭахәаша ицон. Шьауардынк ажәҩан зе-гьы иара иатәушәа, ахрақәа иҩархыкны амҵәыжәҩақәа иры-ниаалан, сара – хыхь, шәара – ҵаҟа аҳәарашәа аҽырҧагьан аҧырра иаҿын. Зны-зынла аҳаҩа аҟынтәи игоз акаҧкаҧ аб-жьы, изхылаҧшуаз ашәарах ргәарҽанырҵон, ашәарыцаҩ ихы иаҿамшәарц азы. Ихьыҧшымыз ашьхақәа, рхы дубеи ибо, зымаҳә иҿы инеиуа абхәараа реиҧш, рхқәа шьҭыхны игылан. Аҧсабара иара атәы ҟанаҵон…

Базрыҟә днаҧшит уи аҳаҧы зҿаршәыз ахрахь уаҩытәыҩа ишьапы зҿамгылацыз ахра ҧагьа ду, амшынаҿ акәыла аҧсыӡ ссақәа ахәлапҟаны ианафо еиҧш, уи днаҿалар днаҿаӡыҭыр ҟалон. Аха уажәы уи акәмызт дзызхәыцуаз иара. Дзызхәыцуаз уи аҧҳәызба лхы дшақәиҭитәра акәын. Игәы иҭеикыз анагӡара

напы аиркит. Арахьынтә дахьынапцшуаз ибартәан ахап аҿы иҟаз ахацәа рахьынтәи аӡәы шиакәз. Егьыртә иашьцәа наҟ инахаран амҩаҿ итәан. Иара ибзиан идыруан мчыла уахь анеира шымариамыз. Ажәҩан иара иаснагь ихы шьтәыхны дзтәапцшуаз ашҟа дааматанеин, дзлацашаз дназыпшны илабашьа иҽантәа, ахра днаҿалеит.

Шапсаа еиқәзырхоз ртцеицәа ҕьеиҩқәа ргәымшәареи, рхатәареи ахьаадырпшуаз, апсадгьыли апхәыси рызтәаараҿ акәын. Шамахамзар иҟамлацызт шапсаа ргәы ааибаганы еиҿахысуа. Уртә уи хыларҟәыроуп ҳәа иршьон, иагьахәапшуан амилатә ирпырхагоу хтәыск епшны. Дара рзыҳәа зегьы ратәкьыс ихьымӡҕыз апхәыс лыларҟәра акәын. Атәауад пҳа Асиатә лырхынҳәра иара ихы иадитцеит Базрыҟә Истәепан, Асиатә быжьҩык аишьцәа дытҟәаны дышрымоу, насгьы луа-лтәынха лҿыхразы акгьы рылмшакәа ишыхнҳәыз аниаҳа, амҩа дықәлеит ихьымӡҕшьаны…

Ипстәазаара арахәыц иакын Базрыҟә. Иапхьаҟа дцацыпхьаӡа, еиҳа-еиҳа еицәахон. Ауаҩы дахьхало дзылбааyам ҳәа шырҳәо еипш, тцаҟа дахьцоз аихацқәа ишьаз уиаҟара ихы изархәомызт. Дзықәгәыҕуаз ҳәа имаз, ишыц лабашьа акәын. Ихарамызт, иаҳа иџьамыҕәацәгьаз ахра мҩа дадхалеит амра акыр иҩеиаанӡа. Аҳапы иҩацәхыкны ишьтәаз ахаҳә ду иҽнавакны даагылеит пытәраамтәак. Убасҟан апҳәызба Асиатә лхәы аазгалоз шьыбжьон саауеит ҳәа наҳәаны, ахлаҕьара дынтәалан дцеит.

Ааигәа-сигәа зехьынџьара блала иааимидеит, аха уи аӡәк ида ара аӡәгьы дыҟамызт. Ныpцәҟа уи амҩахәастәа лакылакьуа иахьаагазнтәи уаҩ дибомызт. Аишьцәа амҩа ахьыркыз наҟ инахаран. Убысҟан ишәақь аармазеины, изқәа еирханы итәаз Мархьоу днеихагылан ҿааитәит.

– Ахатәа зны диуеит зны дыпсуеит. Уара ушхатәоу агәра ганоуп абра сзаазгьы. Убри аҟынтә уаасзыӡрҩы. Мархьоу ашьшьыҳәа даахьаҳәит ихагылаз ишҟа иаразнак амҩахәастәа ашҟа илапш наиршәит. Ихаҿы изаагомызт, иапхьа игылаз дуаҩызу, мамзаргьы длапштәашәаразу…

– Узларывсзеи сашьцәа амҩа кны игылоу?

– Урҭ смыргәамҵырц азыҳәан даҽа мҩак сыԥшааит.

– Ара уаҳа мҩа ыҟаӡам!..

– Иҟоуп, – иҳәан, Мархьоу ахрахь дынхьеирԥшит Базрыҟә. – Иҟоуп ахацәа рымҩа.

– Исызхаҵом! – дахьтәаз дҩыҵҟьеит Мархьоу. – Уахьынтәи лбаашьа амаӡам. Уара алаԥшхырԥага умоуп, мамзаргьы амҵәыжәҩақәа.

– Алаԥшхырԥагагь сымам, амҵәыжәҩақәагьы... Сшубо суаҩуп. Исҭеԥан сыжәлоуп, Базрыҟә сыхьӡуп.

Мархьоу ахрахь дыԥшуан иара изымдыруаз амҩа иаҿгаз дашьҭоушәа, лала дшаҟьо аимдара даҿын. «Мап-мап, – гәаныла иҳәон иара – ари ҟалашьа амаӡам. Ашәарах ахьзаҿамло адгьылаҿ дылбаану! Анцәа ҳазшаз ари ԥсыцҟьа зхам аӡәы иоуп, мамзаргьы сашьцәа хәшәыла ирцәан дрывсит. Сара Шаԥстәыла еицырдыруа ахразаҩ, схахьгьы иаасымгацызт абри аҿалара, – нас Базрыҟә иахьа гәырамгарыла дынхьаԥшын ус иҳәеит.

– Мап, мап исызгом сара ари агәра!

– Сыгәра га, сара сааит абри ахра саҿысны. Саатит ухаҵареи ууаҩреи сақәгәыҕны.

Мархьоу даскьаны иаԥхьа игылаз Базрыҟә иблақәа дынхыԥшылеит. Ицәыӡны иҟаз, аха дшақәмгәыҕӡоз дзышьҭаз ибазшәа, ихаҵа хаҿы ааихалашан ус иҳәеит.

– Абри ахра уаҿысҵәҟьазар, усҟан баша умааит сара сҟны. Иҳәа иуҭаху.

– Лхы лақәиҭтәра, Барыҟә-ԥҳа Асиаҭ.

– Уара иудыруама уи лаби ҳареи иҳабжьоу?!

– Лаби шәареи ишәыбжьоу, лаби шәареи еилшәырга. Аԥҳәызба лхы доушәыжь.

– Уи ҟалашьа амаӡам. Абшьҭамҭала иахҭәу ҳадгьылқәа ҳаргьыжьыроуп.

– Шаԥстәыла еицырдыруа, хьӡи-ԥшеи змоу уаҩуп уара. Иҟоуҵаз аӡәгьы иуанаимшьеит. Уара уаҟара издыруада аԥҳәыс лытҟәара ҳара ҳажәлар рзы ишыхьмыӡҕу. Ухала умаҟа ҿоуҳәо

уааҟалеижьҭеи ахаҵаракәа иҟауҵахьоу зегьы аҳәынҵәа илаукааҳаит иахьа. Уашьцәеи уареи ишәылшон даҽа мӷак ала шәыдгьылқәа шәыргьыжьырц. Абҕа ԥышәмҵәан Шаԥстәыла. Заҳәшьцәа зыҭҟәоу ҳәа егьырҭ ажәаларқәа иаҳзырҳәо хҟашәымҵан. Сара абри еиԥш ахрацәгьа саҿысны, сыԥсы кнаҳан сааит уара уҿы ухаҵара сақәгәыҕны. Дсыҭ аԥҳәызба, дызтәу рахь дызгоит. Сыгәра га, убас аҭахуп шаԥсаа ҳаламыс. Иара ҳазшаз иакәзар, лыԥҳа уиҭап.

Мархьоу деиҭанхьаԥшит уи ахра ашҟа. Иаҿатәаз аԥҭа цыԥжәжәаахақәа ишиҭахыз инарбомызт, аха ааимҟьарак иҟалаз иналибааит, уи амыҟә ашәаарах зыԥсра ааихьаз ахьықәгылоз. Амыҟә уажәы иҭацәын, иахьа ҿҳәарас ишамазгьы...

– Анцәа сицәымӷхеит акәымзар, абри аӷыза убахьоу! – иҳәеит иара ибжьы ныҵакны. Нас Базрыҟә иахь даахьаԥшны, икылкаан дихәаԥшуа, иҭҵаара далагеит. Иагьа иҳәаргьы агәра игомызт абри иаԥхьа игылаз ауаӷы абра иаашьахаз. Убри аҟынтә даҽазнык диазҵааит.

– Аӡәы уивсыргьы даҽаӡәы уивижьуамызт. Агәра згоит амӷахәасҭала ушымааз. Аха абри ахра уаҿысит ҳәа гәрагашьагьы сымам...

– Агәра угарц уҭахызар, аԥҳәызба дсыҭ...

– Иаҳҳәап, дусҭеит аԥҳәызба, аха сашьцәа сҳәатәы харымҵар ҟалоит. Усҟан рывсшьас иумоузеи?

– Уашьцәа алаагаларым абри аус. Урҭ амӷа рыхьчалааит, сара сызлааз ала сцоит...

– Аԥҳәызба?!

– Сара сызлацо ала...

– Уеилагама, арԥыс?!

– Суҳәоит, суашьапкуеит. Ушлара аҿаԥхьа шьамхыла сгылоит. Дсыҭ аԥҳәызба, уашьцәа аӡәы дҳахҭыгәлаанӡа.

Мархьоу агәра игеит ари арԥыс аламала ихьаҵуаз аӡәы шиакәмыз Иагьиӡбеит дирманшәаларц, аха агәыҕрагьы иман Асиаҭ диман абри ахра даҿаларым ҳәа. Аҳаԥы дныҵалан, Асиаҭ диман дааит Базрыҟә дахьгылаз.

Базрыҟәи Асиаҭи еибамбацыз, иагьзеибадыруамызт. Урҭ хараны инхон. Иагьеиҿархасырҭамызт. Шьҭамҭала ихаз-хазын, дара рымҩақәа акы шакәмыз еиҧш. Асиаҭ иаразнак лгәы нҭӡыӡаауит Базрыҟә дшынеигәыдыҧшылаз еиҧшҭцәҟьа. Абар уахгьы-ҽынгьы илыҧшааауаз, ашьҭахь даакылҟьан иҽыхәда дықәкны дызгаз дахьгылоу. «Абар иара, – лгәы дынҭаҵәааит Асиаҭ, – ихаҭа иоуп, сара сзышьҭаз, сыҧс-ҭазаараҿы иаснагь исыҧшааауаз, ауаҩы. Иа, анцәа ухьы-шьаргәыҵа сакәыхшоуп, иаҭ сгәы ахақәиҭра... Сацәгa атәра абри адунеи аҿы. Мышқәак ирыдамзаргьы ирхынҳә адгьыл ахь ауаҩра!..»

Арҭ ажәақәа аттаҳәа лгәы иҭылҳәааауан Асиаҭ. Нас иааиз арҧыс, иааигаз ажәабжь, ма дыззааиз лаҳарц, лыла ҭырхаха днаиҿаҧшит. Аха иара дгылан ҭынч, ахреи иареи рӡарақәа ҭҕәыцәаа, ажәҩан агәы хыла иҵрыҧссоума уҳәаратәы. Базрыҟә акгьы имҳәоушәа аниба, Мархьоу Асиаҭ ихы налықәкны ус иҳәеит.

– Абри арҧыс дааит бхы бақәиҭитәырц.

– Ишҧа, саб дакәшаҳаҭхама адгьылқәа рырхынҳәра?

– Мап, – иҳәеит, Мархьоу. – Адгьыл аӡбахә акәӡам иҟоу уажәы. Зыӡбахә ыҟоу аламыси ахаҵареи роуп. Уи абри арҧыс инаигӡарц дааит.

– Ааи, аха дызларывсызеи уашьцәа амҩа кны игылаз? – дҵааит Асиаҭ иааҵьшьаны, ари арҧыс ара иааира ҭыӡшәа ахылмҵыкәа, нырцә-аарцә ҭынчроушәа анылба.

– Ахра даҿысит абри иббо арҧыс, – иныкәырҩршәа ҿааиҭит Мархьоу. Еиҭа уи аҳрахь днаҧшит, макьанагьы иибаз-иаҳаз агәра изымго. Аки-аки еицыло, аҧҭақәа рҽыжәпара иаҿын. Блала иҧшааауаз Мархьоу, уи ашәарах зықәгылаз амыҟә, амшын ҳәа амшын цәқәырҧа зны-зынла ишҩалҧо еиҧш, ицәырҟьа-цәырасуа аҧҭақәа ирылибааауан. Уажәы еиҳараӡак иара ииҭахыз, Асиаҭ аҳра аҿаларазы мап лкыр акәын. Убри азоуп имырхаакәа, иааизгьы дмыргәаакәа, ииҳәарц ииҭаху лара еилылкаартә зҿааиҭыз. – Иара иҭахуп, абри ахра мҩала бигарц...

Асиаҭ лцәанырра иҵегьы нацлеит Базрыҟә ишҟа. Уи лхаҟәиҭра мҩа лашьца, ацәашьы анзырԥхалаз иакәны дынхеит наӡаӡа лара лыблаҿы. Убысҟан лгәы иланаҳәеит, лыԥсҭазаара амҩаҿ иалылхыша ахыҟәкы. Избанзар ашьҭахь цашьа лымамызт, лаԥхьаҟатәи амҩа изеиԥшраз лбон лабҿаба. Дызхымԥашагьы ажәа налҳәеит.

– Сара сыԥсҭазаара зегьы ахаҟәиҭра иазгәышьуан. Сизгәышьуан иара убас убри сзаазго ауаҩгьы. Анцәа ду имча ала уи аҩыза анызба, иҭоумырҷаҷан сгәы. Соужь. Иагьа ишәарҭазаргьы, уи амҩала сцоит, сгәы еиҭаԥарым.

Ауаҩ ҟәыш Мархьоу ибеит ишеиҟәшәаз аԥсҭазаараҿы арҭ аҩыџьегьы. Насгьы раԥхьаҟа изныло амҩаҿы ргәы еиҭаԥараны ишыҟамло. Аха раԥхьа ишьҭоу амҩа даныназхәыц, иоуразоуроу ицәа дынҭаӡыӡааит. Арԥыси аԥҳәызбеи ргәы иҭаркыз уи ахра мҩа ӡынӡаск даҽакала иаӡбар ҟалон. Убасҟан даҽазнык иҽеишәеит уи амҩа ианымларц.

– Иашоуп, уара ухы уаҟәгәыҕуеит, аха аԥҳәызба?.. Абри еиԥш ахра цәгьаҿы лыхлахаҵ гьежьыр ҟалоит. Усҟан дузаанкыларым. Сажәымҭыҽха акаамеҭ салашәмырԥшын. Жәлар рахь ҳаблаҟәа ҳазцәырымго ҳҟашәымҵан, еишьцәа гәарҭак.

– Ахаҟәиҭра лыҭ аԥҳәызба, егьирахьҟа сара исусзааит иааҟало зегьы, – иҳәеит Базрыҟә, макьаназы ихы ачҳара аҭауа.

– Абар иара ибжьы, – гәаныла лгәы дынҭгәырҕьааит Асиаҭ. – Сгәаҿы ичаԥаз арԥыс ихаҿсахьа иацу абжьы

Убасҟан илаҳаит лара, абарҭ ашьха цәҳәыра ҳарак дуҟәа, ауапа шкәакәаҟәа рыжәҩа иҭарԥаны, дара ирыҟәнагахаша аԥхьарца дуҟәа кны, ахыц дуҟәа аҿшьуа ашәа лзырҳәозшәа. Урҭ ирҳәоз ашәа ашәак еиԥшмызт. Ахра дуҟәа рашәа зынӡаск даҽакын. Урҭ рыбжьы ажәҩан ианаҵаслак, аԥшацәгьа анаслак акакан шлеиуа еиԥш, аеҵәаҟәа кыдышәшәан иланашьҭуан. Наҟ ҵаҟа лбаа аԥсаҵлаҟәа асаара ишьҭанаҵон. Ахра шлаҟәа зыԥсадгьыл агәаҟраҟәа зегьы ирхааныз, рхаҵарашәа лдунеи ианахьҟа, адгьыл ду иазымчҳакәа алаҕырӡ цәыкәбарҟәа цәҟәырԥаханы амшын ахь рҿынархеит.

О, анцәа шаҟа игәытҭшьаагоузеи, ахацәа гәымшәақәа Аԥсадгьыл ианахьҵәуа… Лҿаԥхьа мшызҳа изызҳауа аԥшқа еиԥш, изҳара иаҿын Базрыҟә. Ус иаразнак лаԥхьа игылаз ахра даҟарахахит иара… Асиаҭ, ахақәитҭра амҩа илзцәырнагаз абзиабара, дымҵарс даман ицон. Ицон ҳәаа змаӡам, мра ахьҭамшәацыз, шьам тәылак ашҟа. Аԥсҭазаареи ахақәитҭреи зҭаху ауаа ртәыҩа ашҟа…

Акырқәа еидихәыцлеит Мархьоу. Иныкәиҵеит-иаақәихит, насоуп дызхымԥашаз аниҳәа.

– Иа, анцәа, – ажәҩанахь инапқәа ҩышьҭихит иара, – сшамкәа сызшаз, суҳәоит, суашьапкуеит, ҳашьхақәа реиԥш ишлахьоу сара. Исанажь агәнаҳара иҟасҵахьоу. Зыԥсы ҭоу ауаҩы уи далахәдам, ишудыруа еиԥш. Исаҭәашьа абзиарақәа иҟасҵахьоу реихаҳара. Анцәа уара аԥсы ҳхазҵаз, иагьҳхызхуа, иахьа иҟасҵо азыҳәан сеилкааны усхылаԥш. Ахақәитҭра зысҭо аԥҳәызбеи уи лхақәитҭраз иааз арԥыси рымҩа ырманшәал, ршьамхы рыҕәҕәа, рыхлахаҵ умыргьыжьын, изнылаз рыԥсҭазаара амҩаҿы. Ирымоу амч иацҵа, ргәыҕра иазырҳа, абри аҳра цәгьа изҿало иаҿысыртә еиԥш. – Нас Асиаҭ лахь даахьаҳәны усгьы нациҵеит. – Аԥҳәызба лыблақәа ҿаҳәа.

Базрыҟә ахрахь днаԥшит. Акакала аԥсҭҳәақәа рҿеизгара иаҿын, аха аԥша ирыбжьасуаз еимбҕьнаржәааауан. Урҭ рҿеизганы имҩа дырлашьцаанӡа даҿысыр акәын ахра. Али-ԥси рыбжьара ирҳәны изқәа икыдыз ауапа ааиҵыхны инкаршәны, Асиаҭ лыблақәа хҭырԥала иааҿаҳәаны, аупа даалаҳәаны даалыҵаланы дызлааз ахра дааҿалеит.

Убасҟаноуп иара аԥсҭазаара амҩа закәыз анидыр. Амзаҿа арахәыц ахаршәны уахьынҳалан ухалар иаҩызан Исҭеԥан Базрыҟә амҩа дызныз. Уи ҩ-ԥсҭазаарак дрыҵан. Ахра дызҿагылаз ишьапы наҿҟьар, дцон дынҵааҟәҟәала ари адунеиаҿы уаҳа хьаԥшра иқәымкәа. Аха игәы еиҭампеит уи. Илабашьа иҽзниҵоз аԥынҵа ашьанҵа арҷҷон. Дҩеиуан, зқьышықәсала иԥсадгьыли иуаажәлари, аҵьамыҕәа цәгьа иагәылган рхы злеиқәдырхоз еиԥшыз, мҩа зыҿгамыз ахра даҿалан.

Убасҟан ҵаҟа, аҳаԥы аҿаԥхьа дшьамхнышлан анцәа диҳәон Мархьоу, ахра иаҿоу машәыр рыкәымкәа иаҿысырц азыҳәан. Иҭахымызт уи ахрахь дыԥшырц. Игәы ҭӡыӡаауан, игәы ҭыԥсаауан. Акыраамҭа илацәа еиқәыԥсаны дматанеиуан. Нас иблақәа аахтны ахра днагәыдыԥшылеит. Аха уи арԥыс ахра даҿамызт. Аԥҭақәа рцәырҟьа-цәырасра иалибааит уа амыҟә иқәгылаз, ажәеиԥшьаа ҿаҵахәыс ирзааишьҭыз абҕаб. Аха уи иаразнак илаԥш наҟәганы, еиҭа ахра ахи аҵыхәеи ааимидеит. Ихи иԥси зегьы ахьыҟаз, ахаҵареи аламыси ирыҵаланы аҳра икыдыз Истеԥан Базрыҟә иҿы акәын.

Амра акыр иласкьахьан, Базрыҟә дызҵаз аԥҳәызба диман, ахра цәгьа даҿысны данхала. Убасҟан иԥсы ааивигеит Мархьоу. Иԥсҭазаераҿ џьара гәнаҳарак ҟаиҵахьазаргьы ихихит иахьа. Ауаҩытәыҩса иԥсы дахьақәиҭитәыз азыҳәан. Уиала иаргьы ихы ахақәиҭра аиҭеит.

Ауаҩы ахақәиҭра иҭара еиҳау сабаԥ ыҟам, уи ҟазҵо ауаҩы изы. Ауаҩы иара ихақәиҭра мацара дашьҭан даԑаӡәы ахақәиҭра иимҭозар, усҟан иара ихақәиҭрагьы алҵшәа аиураны иҟам.

Базрыҟә иоупа илаҳәаз Асиаҭ дааԥиртлеит. Абаҳчаҿ ашьыжь, аӡаӡа акәҳәҳәа агәил анпытуа еиԥш, аупа даагәылҵны даагылеит лара. Лԑыҩеиҵыхны лыкәша-мыкәша аԥсабара аԥшӡара лылаԥш нахганы, лажәа ҟәымшәышәқәа рыла ҿаалҭит.

– Узусҭада уара арԥыс, сара аԥсҭазаара сызҭаз? Базрыҟә ашьха рҩашқәа зегьы ршыра неилаҵәаны иара иқәҭәозшәа амца ҩаихҟьеит Асиаҭ лыбла хаақәа данынрхыԥшыла. Убасҟаноуп игәы анҭӡыӡаа. Абри леиԥш анцәахша дахьаҿигаз, ашәарҭа ду иаҵаз даназхәыц. Азҵаара илҭаз аҭак аҟаҵашьа дақәымшәо дгылан. Абар, иара лара леиԥш игәы даатацәажәеит.

«Абар сара сыԥсҭазаараҿ исыԥшаауаз аԥҳәызба. Уи ашацәа дысзыршан саԥхьа дгылоуп. Аха лара даԑа дунеик датәуп». Убри азоуп азҵаара илҭаз аҭак абасгьы изыҟаиҵаз.

– Сара сынхаҩуп...

– Уи збоит сара, – лҳәеит Асиаҭ лаԥхьа игылоу арԥыс аҵыхәтәанынӡа деилылкаарц.

– Базрыҟә сыхьӡуп, с-Исҭепануп. Сынхоит наҟ хара ҿаԥа қыҭак аҿы. Аҭан ҳәа иахьашьҭоу, ибаҳахьазар акәхап.

Асиаҭ Базрыҟә иблақәа дхылашон. Ишҟа даасқьацыԥхьаӡа, иара ажәԥан ахь дышьҭыҵуан. Иааԥсара ихашҭуан. Аԥша хьшәашәа игәыдсылозшәа аԥхӡы иланарбон. Ларгьы игәалҭон лыԥсы еиқәзырхаз ауаԥы дшуалуашоз. Нас уи игәаҭеира хылҽеырц дагьиазҵааит:

– Ухы уԥсы уамеигӡакәа изуҭаххазеи сытҟәаны сахьыҟаз сҿыхра?

– Шаԥсаа ахьымӡҕ ҳамгарц. Аԥҳәыс дзытҟәо милаҭуп ҳәа егьырҭ ажәларқәа ҳхымччарц.

– Уара иуазҳәада сара шасыс сшыргаз?

– Шаԥстәыла иахыҵәеит адырԥаҽены. Иара убас бҿызхырц ирықәлаз акгьы рылымшакәа ишыгьыжьызгьы. Убасҟан сара исыӡбеит бара бхы бакәиҭыстәырц.

– Исаҳә даҽакгьы. Сҿызхырц ияаз дрылазма Басыр Ҳаҭажәыҟәа?

Базрыҟә иҭахымхеит уи лызҵаара аҭак аҟаҵара. Избанзар ахаҵа нага иаҭәамызт, ахаҵа дларҟәны ихцәажәара, аха ара ԥысшьа ыҟамызт, аԥҳәызба лызҵаара аҭак ҟаиҵар акәын.

– Баб адырра ҟаиҵеит Ҳаҭажәыҟәа Басыр ишҟа, ахьӡ азыҳәан бҿызхырц идәықәиҵаз раԥхьа днагыларц. Аха уи дшәаны ашҭа дызҭымҵзаап. Ишьамхқәа ҟәарҟәаруа аҵысра иалагазаап. Рыжәлантә зегьы ԥхашьаны џьаргьы ицәырмҵуазаап. Саҭабымҵан абри аԥыза ахьбасҳәо, аха зегьы акоуп ибаҳауан аԥны бнеир. Насгьы сара бсазҵаауазар... – уаҳа мҳәакәа, иажәа уа иааникылеит.

Базрыҟә дцәажәонаҵы Асиаҭ лхылҿы лхылашаауан. Ажәԥан ахь дԥыррашәа акәын дшыҟаз. Адунеиаҿ уажәы аӡә заҵәык иакәын илбоз. Иҟалеит иахьа лчара аҿҳәара пырҵәеижьҭеи лгәы иҭыхоз лыԥсҭазаара амԥа аҽаԥсахра. Ашьшьыҳәа Базрыҟә игәы лхы надылҵеит. Иаргьы инапы ҕәҕәақәа аалкәыршан, дԥшьҭқәыцәаан даaигәдирҕәҕәалеит. Убас-

ҟаноуп лара лцәа иананыр, дызлааӡаз анаӫсан, ишыҟаз даҽа ааӡарак, даҽа дунеик, даҽа уаатәӫсак. Лыҧсҭазаара ашьҭахьҟа иқәыргыыжьаан ҿыцмҭала далазыргаз.

– Уара исуҭеит ахақәиҭра, аха уи иаанагом ӡынӡаск схы сақәиҭуп ҳәа. Избоит ухаҵара, уи ишацу аламыси ауаӫреи. Ус анакәха, ӡынӡаск схы сақәиҭутәырц азыҳәан аҧхьаҟа иҟауҵаша ыҟоуп.

– Сгәы иаанагом абри еиҳау шәарҭак бақәшәап ҳәа. Аха убас ак ҟаларгьы, схы сшамеигӡо бдыруазааит. – иҳәеит Базрыҟә, Асиаҭ иалҳәаз иаҵанакуаз иаанагоз ихахьы изаамго.

– Ус анакәха, сга саб ишҟа.

Аҧсаҵла абжьара ибжьаз икәадыр аашьҭхны, иҽы ахьықә-ҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит Базрыҟә.

Адырӫаҽены амра жәхьан еиҧш иӫеихьан Барыҟә Ҳамиҭ иашҭа дынҭалеит Асиаҭ иҽыхәда дықәкны.

Уахи-ҽени имыцәаӡакәа, игәжәажәо ашҭа иқәыз ауаа, азныказы ишанханы иаанхеит. Рыбла иабоз агәра рзымго, зхы иамыхәо акәаскьаҿ иқәиаз Ҳамиҭ ихьӡ ҳәаны аҿыҭра иалагеит. Иара дмадаҕь-мадашәо, дызхәаҽеуа аӡыжь далахазшәа, абарҵа данааҵагыла агәра изымгеит, ашҭа иқәгылаз иҧха шлакәыз. Убасҟан имчқәа еизыркәкәаны ихы инапаҿы иааигеит. Амардуан дналбаан иҧҳа лышҟа ҿааиҭит.

– Бхы бақәиҭызтәда, сыҧҳа?

– Ҳаҧсадгьыли ҳауаажәлари пату рықәызҵо, ламысла иҭәу ауаӫы...

Ҳамиҭ дынхьаҧшит зҽы аҕәра ианкны игылаз арҧыс ишҟа – Иаразнак дидырит иҧҳа лҿыхраз амӫа иқәлаз. Уи ииҳәаз наигӡеит, аха иара ииҳәара-иҟаиҵара дақәымшәо даабжьажьеит. Убасҟан Ҳамиҭ ишҟа шьаҿақәаак ааҟаҵан ҿааиҭит Базрыҟә.

– Уҧҳа лхы дақәиҭуп, Барыҟә Ҳамиҭ. Иахьарнахыс урҭ аишьцәа уара иуҧырхагахом. Ухьгьы уара иузынхоит, удгьылқәагьы. Умш аабзиахааит, сара сцеит,– иҳәан, дааҳәны иҿынеихеит.

– Иҳәа иуҭаху, арҧыс, – ибжьы наиргеит Ҳамиҭ. – Смал абжа усҭоит, уара узыҳәан акгьы сеигӡараны сыҟам. ...

– Иҭабуп, саргьы исымоуп хәцәахьы амал.

– Саҵкьыс уоурым уеизгьы, – арҧыс ицашьа хьымӡҩшьаны ҿааиҭит Ҳамиҭ.

– Сара смал аламыси ахаҵареи роуп, – иҳәан, уаҳа дхьамҧшӡакәа дааҧан иҽы днақәтәеит. – Угәы рҭынч, аҭауад. Уҧҳа лчара уҽазырхиала.

Арҭәаа ааҭлыргеит Асиаҭ дахьгылаз. Ауаагьы ирыхьыз рзымдырууа ииаилаӡыӡан уахь инаҧшит.

– Ари ашҭаҿ иҟалараны иҟаӡам ачара – лылаҕырӡқәа налҿашит Асиаҭ. – Басыр Ҳаҭажәыҟәа мап ицәыскуеит. Сара дсаҭәам ашәаргәында, иагьа ажәла нага имазаргьы. Саб, суа, сҭынха, саҭашәымҭан, аха сара сиццоит абри арҧыс. Сыҧсҭазаараҿ иаснагь исыҧшаауаз ауаҩы дысҧылеит иахьа. Сымҩа иаҧгылазгьы дшәизаахоит наӡаӡа – лҳәан, дыҩны Базрыҟә дзықәҭәааз аҽы днадыххылеит. Иаргьы деиҵамхаӡакәа даашьҭкәыцәаан иҽыхәда днқәкны ашҭа дынҭҟьеит.

Ауаа шьхнҧсылан игылан. Абри аҳҭыс иаарласны убас иҟалеит, ираҳази рыбла иабази рзхамҵо. Барыҟәаа рышьҭамҭаҿы иреиҳабыз Ҳамиҭ днаидгылан ус иҳәеит.

– Ара ҳәатә ҳамаӡам Барыҟәаа. Ҳаӡҕаб ахақәиҭра лызҭаз дитәуп. Ус игәаҧхеит анцәа ду. Ҳарҭ иаҳҭаху амаҳә ауаҩреи ахаҵареи злоу иоуп. Басыр Ҳаҭажәыҟәа еиҧш иҟоу иакәӡам. Уақәныҳәа лымҩа. Ауаҩы игәы иаҭахны иалихуа амҩа анцәагьы дақәныҳәоит.

Шаҧстәыла иахыҵәеит Базрыҟә Исҭеҧан иҟаиҵаз ахаҵара. Шьа камҭәаӡакәа ахра цәгьа даҿганы аҧҳәызба лхы дшақәиҭитәыз. Иара иҟаиҵаз ахаҵара ларгьы дшаҵамхаз. Дышиццаз анхаҩ ҷкәын, иаснагь лара лгәаҿы илыҧшаауаз.

Убри азоуп уажәы шаҧсаа рызбаҩцәа рҿаҧхьа дызгылоу. Шаҧсаа рҵеира нагақәа дырхырҧхьаӡаларц.

– Иахьарнахыс Базрыҟә Исҭеҧан урхыҧхьаӡалахоит шаҧсаа рҵеицәа иреиҕьу. Ҳара ҳмилаҭ ахьӡ-аҧша азыргоз аҵеицәа азгылон азоуп, иахьа уажәраанӡагьы ҳмызкәа ҳаазго. Иҟазааит ухьӡ-уҧша, ҳара ҳмилаҭ ҳадгьыл иқәнаҵы. Уара иуҭаххоит хьӡҳәала абҵьар. Иара убас хәышәҩык арҧар еиҿамсқәа унапаҵаҟа иҟалоит Ҳаҧсадгьыл аншәарҭахо аҳәааҿ

угыларц азыҳәан. – иҳәан, иааигәа игылаз арԥыс иикыз аҳәа ааимхны Базрыҟә инапы инаиркит аӡбаҩцәа реиҳабы.

– Исҭоубоуп, – аҳәа иқьышә инадикылеит Базрыҟә. – Сабацәа ршьа сыланаҵ, шаԥсаа рыламыс схы-сгәы иҭанаҵы, пату лықәнаҵы ҳаԥсадгьыл аҿы аԥҳәыс, сыдгьыли, сыжәлари рыхьчараҿы схи-сыԥси сшырмеигӡо! Ианаҭаххо шаԥсаа зегьы рцымхәрас сара схы кәырбанс ишыҟасҵо!..

Шаԥсаа рҵеира зегьы абас акәын, аԥсадгьыл азыҳәан, аӡәи-аӡәи еибахьчо кәырбанс рхы шыҟарҵоз…

Асиаҭи Базрыҟәеи рыԥсҭазаара ишәҭы-какачҳха ицон. Лара дҭәын разҟыла, хьӡи-ԥшеи змаз лхаҵа бзиа дылбон. Иара иакәзар, иқәнагоз арҕьажәҩа диоуит. Иаснагь зхи-зыԥси анхацәа рахь иҟаз Асиаҭ, дгәыҭгагаха дааивагылеит Базрыҟә. Ачара аныруаз иааит шасыс дызгаз быжьҩык аишьцәа. Ҭаца харшәс иааргеит аҽацә. Жәлары ирбо-ираҳауа Асиаҭ иаҳәшьас дҟарҵеит. Аабатәи рашьас Базрыҟә. Убриалагьы ргәы кадыршәит, зны иҟарҵаз ацәгьара, абзиарахь инкылго.

Базрыҟә аҳәаахь дцаны дхынҳәаанӡа Асиаҭ дызтәомызт, дызгыломызт. Лыбла ҭаа амҩахь дыԥшуан. Иара иакәзар, иусқәа дшаарылгалак, иҽы ахы даамыхаӡакәа аҩныҟа деихон. Ус ҽнак лхаҵа длыргәырҕьеит лара. Иалҳәеит лцәа ахшара дшалашәаз. Убри нахыс уахгьы-ҽынгьы лааигәаара дыҟан. Ихьамҭаз уск лиркуамызт. Иабиԥазаҵәыз Базрыҟә ишьҭамда аиҵыҵра дазхәыцуан. Дазыԥшын ахшара аҩнаҭаҿы иира… Аха…

Уи дахьымӡеит шаԥсаа рҵеи хазына. Дара рҭәала ахьымӡҕ ргазаап Ҳатажәыҟәаа. Рҵеи хазына изҳәаны иҭәаз Абарыҟәԥҳа дахьицымцаз рхы иақәырҵеит. Ихьымӡҕшьатәыз хьымӡҕьызымшьаз, ишәаны ашҭа изҭымҵыз рҵеи, ацәгьара идыруруц напы адыркит. Иалагеит Басыр ашҳам иҿшьра.

Ҽнак иара иҟны днеит рыжәлантәык цәгьара баны, абзиа ҟазымҵоз. Аҳәахәа иаҳаны аиаша зымҳәоз. Аҕьычҩы, ақәылаҩ, Азреҭ ҳәа аӡәы.

Басыр иааигәампҳхеит Азреҭ рыҩны дахьааиз. Уи идыруан дышҽеимыз, ицәа иалашәеит ҽеи уск азыҳәан дшымааиз.

– Уаҳзаазгазеи, Азреҭ? – Басыр игәамԥхаӡо, агәашә аартны Азреҭ днҭаижьлеит.

Азреҭ уи аҭак ҟамҵакәа, иҿы дынҿыжәҵын, аҕәра аҿхырԥарҭа инахаршәны, ашәшьыраҿ игылаз араамӡ ашҟа иҿынеихеит. Араамӡаҿ иаатәеит аҩыцьагьы ҿымҭ-ԥсымшьа. Азреҭ иаб дышьны ихәда дахшьызшәа, зынӡас ибла акамбо иҿыҟаиҵеит Басыр иҿаԥхьа. Дыззааиз аус аҳәара ицәыхьамҭахазшәа ихы иқәыжь ҵаҟа аԥшра даҿын.

Уи иҿымҭра Басыр еиҳагьы игәы еибанарфеит. Иҟәаҟәа аԥхӡы кыдшыла ицон. Ацәалашәара иоуит, иааиз идигалоз азыҳәан. Аха уи иара ихахьы иааигарцгьы иҭахымызт. Иҭахымызт зынӡаскгьы далацәажәарц... Аха далацәажәеит Азреҭ уи...

– Угәы иҭоузеи? – иммацәысӡакәа ианыдыдуа еиԥш, иаалырҟьан дҵааит Азреҭ.

Афы исызшәа ицәа дынҭаӡыӡааит Басыр. Иԥсы еивҵахеит, иблақәа ашьа рхылеит. Аҵысра иалагеит ишьамхқәа. Асиаҭ лхы лақәиҭҭәразы ауаҩы данизаарышьҭ иштысуаз еиԥш. Аха ихы инапаҿы иааигеит. Ари ауаҩы мыркаџьы, ус аламала дшиԥырмҵуаз идыруан азы.

– Иарбан сгәы иҭоу ҳәа узҿу? – акгьы ицәа иаламшәа иаргьы дҵааит.

Азреҭ иҟамчы еҩырҿан иикыз аԥҟаҩ ҳәа иуаҭәа ашшара иаахиҟьеит. «Ашәаргәында – иҳәеит гәаныла иара. Арахә шырыбжьо еиԥш усыбжьап сара. Ҳажәла ахьымӡҕ арганы уҵаиоуп ашәшьыра. Нас Басыр иахь даахьаҳәны иблақәа ырцәгьа днҿиҿаԥшын ус иҳәеит. – Уԥхамшьаӡакәа арахь усзҵаауама иарбан ҳәа!

– Иуҳәарц иуҭаху аахтны иҳәа.

– Сара исҳәарц исҭаху азы, сара сҟны уара унеины усазҵаар акәын...

Азреҭ дышжәылоз ала иаанкылара имч азхомызт Басыр. Убри аҟынтә иаҳа-иаҳа уи инапы амԥыхьашәара даҿын.

– Ибзиоуп нас, убра снеины суазҵаазшәа иԥхьаӡа. Иуҭахузеи сара сҟнытә?

– Уара уҟынтә акымзарак. Сара истахьу ҳахьымӡҩ ҳхыхроуп...

– Сара хьымӡҩ сыдын ҳәа схы сыԥхьаӡом. Уи усҟангьы мап лцәыскхьан.

– Уара уакәым, аха лара лоуп мап уцәызкыз. Уи дуҕрагылеит, ушшәыргәындаз анылба...

– Азрет, – ибжьы ҩаимпытҟьеит Басыр деилашәаны. – Усцәҟьа усыҕрамгылан.

– Уара ухала ухы уаҕрагылеит. Сара ушьтысхырц оуп сызҿу, – иҳәеит иршҳамны Азрет. Нас ажәыларахь диасит. Избанзар Басыр идигалараны иҟаз ус имариаз зҵаарамызт. Уи иатахын агәыҕьра. Ибла тшәақәа, ахәыштаара изыԑеҳәымҵуа ацгәы аблақәа иреиԥшха, уажәы-уажә еиқәыԥсо дынцәыҵаԥшны Басыр днаихәаԥшны ус иҳәеит.

– Ирхыхтәуп Ҳатажәыҟәаа рыхьмӡҩ.

Басыр иаҳа-иаҳа Азрет иҵәгәыр аҿашәаара даҿын. Иааиз ауаҩ ашьакатәаара дшаӡӡышуаз идыруан азы, игәиԑеаниҵеит.

– Уи аус сара соуп изхьымӡҩу, Ҳатажәыҟәаа русс иалоузеи!

– Сара сымҩашьозар, Ҳатажәыҟәаа ҳажәла ухуп ҳәа сгәы иаанагоит макьаназ.

– Нас иҟасҵараны иутахузеи?

– Дышьтәуп Истеԥан Базрыҟә.

– Ус имариандаз уи ишьра...

– Имариоуп. Уара ахаҵара улазар, иара хыкоуп иитаху...

Ихьшәашәаӡа аԥхӡы нкыдшылеит Басыр иҟәаҟәа. Ицәышхеит иара убас ихы-иҿы. Ихаԥыц еихагыломызт, аҟәара ҳәа деиҵасуан. Аҳауа изымхозшәа ахәаԑера далагеит. Ихы-игәы итамыз ауаҩшьрахьы дмиасыр амуа даатагылеит. Убысҟаноуп ихахьы иаауа ианалага иҟәаҟәа ишкыдчалоз. Рыбҕа шԥиҵәаз иани иаби. Ижәлантәқәа рылахь рзеиҵымхуа ишыҟаиҵаз. Шаҟа хкы изеилахазеи уажәы. Ауаҩы дишьыр, абна дылалар акәхоит. Илшарыма уи, аԥстазаараҿы хәшала ииаӡоу. Ма дыршьрыма ҷьара амҩа дшану...

Азрет гызмал, Басыр игәы дтатәоушәа идырит уажәы дзызхәыцуаз.

– Уара акымзарак уацәымшәан, – иҳәеит Азреҭ Басыр инапаҿы даауиуашәа аниба дааигәырӷьан. – Уи душьит ҳәа абнагь улалом, ашьхагьы уаҿалом. Акы, уи ишьа зуа ҳәа аӡәгьы димаӡам. Иҩбахазгьы, Исҭеҧан Базрыҟә уара уҿаҧхьа ахара ду идуп. Уара умацара уҿы акәым, ҳажәла аҿаҧхьагьы.

– Аха уи, – еиҭа агәаҿанызаара иман даацәажәеит Басыр, – шаҧсаа иреӷьу аҵеира дырхыҧхьаӡалоуп. Иҩызцәа исанармыжьыр ҟалоит. Мамзаргьы быжьҩык аишьцәа ешьас дҟазҵаз. Урҭ даара ишәарҭоу уаауп…

– Храк даҿысит ҳәа шаҧсаа рҵеицәа ӷьеҩқәа дахьырхырҧхьаӡалаз иџьоушьартәоуп ишыҟоу. Егьырҭ абнауаа ҳара ҳҿаҧхьа ирылшараны иҟоузеи, аҧҳәыс лыда рымч даҿеаӡәы иқәымхоз. Акы уацәымшәан сара сахьувагыло.

– Нас ишҧаҟахҭцо?

– Даҳшьуеит…

– Ианба?

– Абри аҩымш-хымш рыла. Ахысраз ушҧаҟоу? Еиҭа игәы нҭӡыӡааит Басыр. Уи шамахамзар ҧсаатәкгьы дамеихсыцызт азы ииҳәара иҿамшәо ижәҩахырқәа дырҩахеит.

– Уи еилыскааует, – иҳәеит Азреҭ, Басыр дышзымхысуаз агәра ганы. – Ихадароу уи ишьроуп. Уара умхысит ҳәа акгьы амам. Ахьӡ ухыз. Сара уаҵәы ма уаҵәашьҭахь ажәабжь сыман сузаауеит.

Абас ала еиқәышахаҭны еиҧырҵит ацәгьауҩи ашәаргәындеи.

Ашьоура иқәнаххьаз шаҧсаа, урҭ рмилаҭ еиҵыҭраҿ ишырҵырхагаз шырдыруазгьы, аанкылашьа рымамызт. Харамхәыцра хыхьымӡӷшьара риааиуан шьоукы, уи иахҟьаны иагьыҟалон амашәыр.

Ауха Асиаҭи Базрыҟәи шаанӡа имыцәеит. Ирыгу-ирыбзоу, аҧхьаҟа ишынхаша зегьы еибырҳәон.

– Аҷкәын дир саб ихьӡ ихьӡысҵоит, – лхәеит лара, лаб иҭагылазаашьа днازхәыцны. – Саб уаҳа изаанхазеи ихьӡ ада… Исҭеҧан Ҳамыҭ…

– Аҧҳа дир, сан лыхьӡ лыхьӡысҵоит, – иҳәеит Базрыҟә иҧхәыс илҳәааз даацлабны. – Исҭеҧан-ҧҳа Елана.

Урҭ аӡыҵьагьы разҟыла иҭәны игылеит ашьжьымҭан, иара аҳәаақәа гәеиҭаразы амӡа данықәлоз…

– Излалшо ала ирласны угьыжьы, – лыбжьы наиқәлыргеит лара.

Уи лыбжьы иналӡӡит ахысбжьқәа. Иҽы днҽыжәҟьан дынкаҳаит Базрыҟә…

Базрыҟә иҳәатәы налгӡеит Асиаҭ. Илыхшаз аӡҕаб илыхьӡылҵеит Елана. Елана Исҭеԥан-иԥҳа…

Аԥша иасуаз еиқәтәарц агәы иҭамызт. Зны арҕьарахьала аӡны иагәыдсылон, аха уахь амч мхозшәа анабалак, иасуан арымарахь ала. Нас уахьынтәи аӡада ииасуан, иара убас иақәҵәишаны аладахь ала исуан. Шаԥстәыла иқәсуаз аԥшатлакәқәа рымч џьарак еизыргазшәа, Елана лыӡны иақәҵәиашон.

…Аха уи аԥшатлакә зехьынџьара иасуан, Шаԥстәыла иқәынхо зегьы ргәырҽаннаҵарц рҭахызшәа.

Елана уажә Азамаҭ иакәын дзызхәыцуаз. Абар уажәшьҭа мызкы инеиҳан еибамбеижьҭеи. Иара дыҟан аӡадатәи агахь ала шаԥсаа рҳәаахьчара.

Азамаҭ ажәа лниҵеит Елана дшигәаԥхоз ала. Лара уи џьалымшьаӡеит. Избанзар, илзымҳәоз лгәаҿ иҭаҵәахны илымаз амаӡа иара иааиртит. Урҭ еигәылацәан, рхәыҷра гәарԥк аҿы ирхыргеит, рқәыԥшрагь убас…

Аԥсҭазаараҿ иҟаларан иҟоу хырԥашьа амам рҳәоит аԥсҭазаараҿ аԥышәа змоу ауаа. Арԥыси аԥҳәызбеи уажәраанӡа ргәаҵаҿ иҵәахны ирымаз, аирыӡ ачачхалеи инаҵаукыр иаразнак ишхыжжуа еиԥш, рыбзиабабара рыцәхыжжуа ианалага, анцәа ду ҳазшаз ишаԥиҵаз еиԥш, арԥыс раԥхьа иҳәеит игәы иҭыхоз:

– Иахьа уажәраанӡа сгәаҵаҿ иҭаҵәахны исымаз цәырсымгар ауам Елана, – иҳәеит ҽенак Еланеи иареи аӡыхьаҿ иахьааиқәшәаз.

Елана лцәа иалашәеит Азамаҭ илеиҳәараны иҟаз. Дахьгылаз лшьапқәа баҳзеиҭагом рҳәозшәа, дзеиҭамҵуа даанхеит. Лыбла ҭырхаха данынеиҿаԥшы, амца лхьысызшәа

днеилаблит. Абыржәоуп иааигәаӡаны данылба иара. Лцәаныррa лцәытцымтцырц илулакгьы лхы лнапаҿы иаалгеит. Аҳәсахәыҷқәа ишыҟартцо еипш, лҽаарҧагьашәа, лгәы акы ҭаӡамшәа, лхы ԥышьҭхны, изакәзеи уара исоуҳәо ҳәа аанаго, бла хаала днаихәаԥшит.

Иара иакәзар ииҳәаз ажәа аамышьҭахь ибз ихәлашәазшәа, мамзаргьы ацәажәара дақәиҭымшәа, даaихәлахеит. Ацҳа зшьапы ықәҟьазшәа днеилууааит, ихы ихашҭма уҳәаратәы. Ҳаи рацәа сыԥхашьеит, сгәы иҭаскыз сзымҳәо ҳәа ихы днабашьны иҽааиргәгәеит.

Елана игәалҭеит Азамаҭ иҭагылазаашьа, ииҳәарц ииҭахыз изымҳәо дшаанхаз. Дицхраарц акәу, мамзаргьы дымхәыцкәа акәу, зҿы ззеихымхуа лаԥхьа игылаз Азамаҭ ус иалҳәеит.

– Иухьзеи, Азамаҭ, уԥшшәы уԥсахитеи?

Усҟан ацәа даалтцызшәа, мамзаргьы деиқәаԥах ҳәагәыжьла дахьҿаҳәаз ихы дақәиҭхазшәа, ихы инапаҿы иааган игәы иҭазгьы наиҳәеит.

– Бзиа бызбоит, Елана!..

Елана лӡамԥақәа ҟаԥшьхеит аҭцәа хаҳа еипш. Азныказ дыԥрит ажәԥан ахь. Дара шаԥсаа ишырҳәало еипш, мтцәыжәԥада аҳауа дналалеит. Аԥсаатә қәыԥш ишьҭыԥраарц зҭаху, аха зымтцәыжәԥақәа ԥшқоу, ажәԥан изаламлакәа адгьыл аҿы ишынкашәо еипш, Азамаҭ иаԥхьа дынкаԥеит. Убасҟан иҵегьы иааигәаӡаны дылбеит лара. Иахьа уажәраанӡа иареи-лареи рыбжьара иҿаз агәашә аҷараҳәа иаартны лгәы дынҭалеит.

Аԥсҭазаараҿ ауаа еидызҳәало абзиабароуп. Абзиабара аҭцахар, ацәымҕра иазҳауеит. Ацәымҕроуп аиҕара ҟазтцо. Аиҕара ахьыҟоу, абзиабара абҕа азеиҭцыхуам. Бзиабарада ауаԥы дуаԥытәԥсам, иара аиҕараҿгьы дшуаԥытәыԥсам еипш...

Дара ахьгылаз аӡыхь акәша-мыкәша ашәҭқәа рацәан. Адгьыл ԥсыла ду ҵиаас иалымиаауа иҟоузеи. Амра лаша урҭ зегьы аԥсы рхазтцауа, ихаакәакәараӡа ирықәаԥхон Еланеи Азамаҭи. Урҭ рыблақәа абзиабара рхыҳәҳәылан, амра ашәахәақәа ашәҭқәа ргәы иштаԥхоз еипш. Азныказ аԥы-

џьагьы рапхьаҟа ишьҭаз амҩа инаныԥшылазшәа, ҿымҭԥсымшь инеидгылан рҿынархеит. Урҭ шәымҭақәак рыла убриаҟара ицазшәа рбеит, имааԥса-имкараха иакәшазшәа адунеи ду. Аха ҿымҭқәа адунеи акәшара лҵшәа амамшәа рбазар акәхап, иааҭгылан инеиҿаԥшит. Убасҟан Елана Азамаҭ блала иалҳәеит суқәшаҳаҭуп ҳәа.

Азамаҭ иани иаби иаарышьҭит рҳаблаҿ иналырхуаз ауаа, Елана лан Асиаҭ лахь, лыӡгаб лҳәаразы. Асиаҭ лакәзар, урҭ шаауаз лдыруан азы лҽазыҟаҵаны дыҟан.

Наҟ-ааҟ еидгылаз рыҩнқәа еиҩызшоз аанда шрыбжьазгьы, дгьыл харак ахь ицозшәа, шаԥсаа дуқәа жәытә-натә аахыс ишырҵасыз ала, Азамаҭ иаб Маҳмаҭқьари иҿы инҽыжәлан, Асиаҭ лашҭа иааҭалеит, рҽқәа ырԥашашо. Асиаҭ лашҭаҟнгьы урҭ ирзыԥшыз ргәылацәа шракәызгьы, уа бзиала шәаабеит ҳәа, аԥсшәа раҳәан аҩныҟа инарыԥхьеит. Наҟ-ааҟ ианеиқәшаҳаҭха ашьҭахь аишәа чара инахатәеит еибаныҳәо.

Абас ала, Еланеи Азамаҭи рыԥсҭазаара еиларҵарц аҿҳәара азалырхит, аҽаҩра шааҭаргалалак рапхьатәи амчыбжь азы.

Уажәы лгәы ҭӡыӡаауан лара. Инцәыҵак-аацәыҵакны ирҳәалон, аҩадахьала рҳәаа иавоу аҳәынҭқарра рықәларашәа. Дара зегьы хырҵәаны наҟ мшын нырцәҟа идәықәрҵарашәа. Уахатәи аԥшацәгьеи илаҳаз ажәабжьи лара лгәы ҭыршьаауан.

– Сшәоит, сан, – лҳәеит лара лгәы аҭҳараҳәа еисуа. – Изырҕәаҟуазеи абри аԥша? Икыдзҟьоузеи? Абри аҩыза избар акәым, ирҳәонгьы исмаҳацызт.

– Бымшәан, Елана, – лҳәан, амца еиқәыз иҵегьы амҿқәа налалыԥсеит Асиаҭ. – Аԥсабарагьы акы агәы иаламкәа иауҟаху. Уигь аԥсы ҭами хара ауаатәыҩса ҳаиԥш. Зыԥсы ҭоу зегьы ргәы ак ҭыхоит. Анцәа ҳазшаз агәаҟреи агәырҕьареи еиҟараны иаҳзишеит. Ауаатәыҩсагьы убас лахьынҵас ириҭеит, иара акыр зымчу иҳәаахьа иаҵазарц азыҳәа.

Елана ақәҿылмҭит уи. Ларгьы илдыруан ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара иаснагь иҭәы иԥха ишзымцоз. Уи иланаҳәон Азамаҭи лареи рыԥсҭазаара. Иаснагь илбарц илҭахыз, дыззҳәаны

итәаз ауаҩы, аԥсҭазаара иацыз ауадаҩрақәа длырҭомызт. Лгәы рахәыцла икнаҳазшәа ишкыдшәаара акәын ишыҟаз.

Асиаҭ илбон лыӡҕаб лгәы ҭамгыло, дшәаӡыӡо дшыҟаз. Елана лгәы лырҭынчырц ус налалҳәеит.

– Иахьа дгьыжьыроуп Азамаҭ. Ус анакәха, уаха ма уаҵәы ара дҟалоит. Бгәы рҭынчны быцәа, макьана ашара акыр агуп. Аԥша аҽынкылара иалагеит. Абри адунеиаҿ аԥсшьара зегьы ирҭахуп, – лҳәан, лыԥҳа ахыза налывҵалҵьгәеит.

Адәахьы еиҭааҭынчрахеит. Уажәраанӡа ацә кшеиԥш аҭӡқәа ирысуаз, уаҳа сылшом сыԥсы ааиҭаскырц сҭахуп, шәысԥырхагамхан аҳәошәа, аҽашәаҟьеит. Аибашьра адәаҿы, ихәны изеиҭамҵуа икажьу аибашьаҩ еиԥш, аԥшатлакә еиланарҟәыбаз амахәқәа аҵлақәа ршьапаҿы икажьын. Аҟата асаара ишьҭанаҵаз, рхқәа ыҵарззо, рхатә ԥсҭазаарахь игьежьырц агылара иаҿын. Иара убас акәын, зқьы шықәсала зыԥсадгьыл иадырҟәаҟәалоз шаԥсаа рҵеира, рыдгьыл ианымӡаарц азы, аццышә илҵны ршьапы ишықәгылоз. Ахьшь иаршәаз акәҷарақәа адгьыл рыҽшықәрԥсо еиԥш, ашьац рҽеиҵыхны ишьҭан. Урҭ макьана агылара рҽазыркуамызт, иагьрылшомызт мра шәахәак рықәԥхаанӡа. Аԥсабара аҽакәабеит, аҽарыцқьеит маҳәра ицоушәа. Акәарақәа ихышхыҵәан илеиуаз азҵара иалагеит. Аилаҩынтра ду излаз иалҵны, аԥсабара ахьышьҭрахь игьыжьырц иаҿын.

Аҩны аҩныҵҟагьы ҭынчран. Елана дыцәан дҭахәхәа. Асиаҭ ахәашҭаара дыҽҳәатәан еидблылаз аԥырҕқәа шаҳәашаҳәуа дыдрԥхон. Убас ишедшылоз иццышәха ицон. Ауаатәыҩса рыԥсҭазаара еиԥшҵәҟьоуп ишыҟоу ахәышҭаарагьы. Аԥырҕқәа зны еибарԥхоит нас еидыццышәлахоит наӡаӡа.

Амца абзқәа ирылылбаауан Асиаҭ дызхысыз лыԥсҭазаара амҩа. Аха зегьы иреицәаз, лгәы ҭызшьаауаз, лхаҵа даныршь ашьҭахь иҟалаз ахҭысоуп.

Шаԥстәыла иаразнак ирылаҩит Базрыҟә дшыршьыз, дызшьызгьы Басыр Ҳаҭажәыҟәа шиакәз. Уи дахԥсааит Базрыҟә иаб. Уаҳа имагәышьадаз ишьа зушаз, иҩызцәа ракәзаргьы акгьы рылмшеит. Быжьҩык аишьцәа иашьас дҟазҵаз акыргьы

рҿыршәеит, аха Басыр дыртцәахит. Абас ала дныбжьаӡ дцеит арык рхы ҭызгоз ауаҩы. Асиаҭ лгәы калмыжьит. Агара игараз Елана лааӡара даҿын. Лаб длыцхраауан. Урҭ быжьыҩык аишьцәа еиҭа-неиҭасуа рыҳәсеи дареи лхылапшуан, амлеи ахьҭеи дадыргомызт.

Уахык ахәҷы дынгаратцан, агара шлыртцысуаз ашә ааимпааны дааҩналт Басыр.

– Иуҭахузеи ара?! – дныҩнатцәааит Асиаҭ.

– Пшьшьала, – дналықәтцәҟьеит ишәақь ахы длахо. – Быбжьы быргар, агара игароу дысшьуеит.

– Иушьыз дузымхаӡои? – дизыҭрысит лара. Лнапы ашьҭыхха лымҭакәа, дааидгәалан ацәарҭахьы диршәит. Лара лыҿлзнымкылакәа данныққәҳауаз, иара ишәақь зымҩа инкажьны иҿыҩалыққәижьит.

– Иарбанзаалак бҿыбмырхха н… Нас бызгоит пхәысыс, – иҳәан, лыматәақәа лышәхыжәжәаара далагеит.

– Соужь! – дныҩнатцәааан, ихцәы лнапы наларпан шьытцәрак налылжәеит. Илымҳа дацҳан ашьа наиҿалыршәит. Аха иара аангылашьа имамкәа леилыхра даҿын. Лара дзыцәшәоз лымч кәадахар ҳәа акәын. Аха илымаз ацәымҕра, ацәымҕра анацла, насгьы идҳәалаз аҳәызба маншәалан ианлымпыхьашәа, аҭра иааҭыртцәрааны ихәда иналалтцеит ахәтцәы аҟынӡа. Адгьыл аӡы аналхәраауа еипш, тцәҩантцәҟа ицоз ашьа анлеиуаз иналҿаҭәеит. Убасҟан дҩаиттцәраан дҩагылеит. Иаргьы уаҳа изымҳәакәа деизҟьа дынкаҳаит.

Амаалықь дыцәан дҭахәхәа. Асиаҭ дхаҳәыршәыраха дгылан акыраамҭа. Басыр ихәда иалхәраа иаауаз ашьа дахәапшуа. Насоуп лхаҿы лыхшыҩ анааи, иҟалтцашаз данақәшәа…

Ақәатцара аҭцыхәаҿ, ақәыцқәа ршьапаҿы дылжит Басыр. Иааиҟаратәны ашьац нықәылтцеит. Ашьа лыӡәӡәеит. Абасала иӡбахә псаатәкгьы иамҳәо дныбжьаӡит Асиаҭ длахьынтцадазтәыз ауаҩы.

«Ашьажә баауам ипсуам», – рҳәоит шапсаа иахьагьы. Ааи, уи усоуп. Ада иҭамгылаша ашьа камҭәар ада псыхәа зыҟалом…

Асиаҭ дынхьаԥшит Елана лахь. Лгәы ааҭынчхеит лыԥҳа ацәа лҽахьалҭаз. Нас еиҭа лаб днеизхәыцит.

Барыҟә Ҳамыҭ ихала аҩны даххалеит. Иаразнак днеихәлаҳан дажәит, ихы дамыхәогьы дҟалеит. Ааӡаҩ лакәзар, димгоушәа анылба, дцеит дындәылҵны. Аԥа данлоу, еиҭа ауаҩы динылҵеит, аха иара итәы иаҿаршәны икит. Амаҕ иахьугалакгьы имаҕны ишынхо еиԥш, дмаҕны дынхеит дыԥсаанӡа.

Абасала, Ҳамыҭ ҩыџьа аԥацәа ирӡит, ранацәа ахьнхаҩҭыԥҳацәаз азы. Иуа-иҭынха ҳәа дыҩуа дзышьҭаз, рхы данадырхәа, дантәа имԥанҟа аӡәгьы дықәмлеит. Дызбоз ҳәа имаз иԥҳа Асиаҭ лакәын.

Ҽнак дхәарҭамкәа ихы ибо даналага, иԥҳа даалыԥхьан ус леиҳәеит.

– Уажәшьҭа хара сызнеиуам. Ибмырӡын, сыҩны, сгәара, смал. Быԥҳа дбыман абрахь бахыл.

Асиаҭ илдыруан знымзар-зны лаб убас шлеиҳәоз. Убри аҟынтә заанаҵ ҩныҵҟала лҽазыҟалҵахьан. Иагьиалҳәеит дызхымԥашаз.

– Иуҳәо саҳауеит саб, аха аԥсы ҳәа акрыҟазар исананажьуам уи аҩнаҭа қьаԥҭастәыр.

Убри нахыс нырцәыҟа изшьапык ҭаиргылеит Ҳамиҭ. Иԥсы ҭанаҵгьы ацәажәара даҟәыҵит. Акрыфарагьы мап ацәикит. Даныԥсуазгьы иҽеиқәикит ихала.

Дылжит иԥҳа лаб ишихәҭаз. Имал шаны анхацәа инарыҭан, аҩнашә наркны, лԥҳа длыман лышьҭахьҟа дцеит.

Аԥшацәгьа иахнахуаз аԥҭақәа, еиҭа ақәылара ргәы иҭоушәа аҽеизгара иаҿын. Ашьхарахь зны-зынла иаамацәысуан, адыд бжьгьы ааҩуан аарла. Аха уи харан. Иаха ара иҟанаҵоз акәхап уажә уа изҿугьы...

Амра ашәахәақәа анылҿаԥха, ацәа даалҵны аиарҭа дҩықәтәеит Елана. Алашьцараҿ ацәашьы анаурклак ишааҩналашо еиԥш, ашәахәа даацлашан, аиарҭа дҩылҵын, ари адунеи ҿыцбарах илбазшәа дгәыкы-ҵәыкуа адәы дныкәлеит. Лыкәша-мыкәша лара леиԥш ишәҭуан. Аҵиаа, иахатәи амш цәгьа амыҟәмабара ишақәнаршәазгьы, амра анрылаԥха,

аҽеиҵыхра иалагеит. Ашьац қашәқашәо игылахьан. Згәы ҭыхьшәашәааз адгьыл аԥхара иаҿын.

Иахатәи лгәыҭӄьа-ԥсыҭӄьара ашьҭахьӄа ииаанызжьны, уажәы дахьгылаз дзызхәыцуаз Азамаҭ иакәын. Уи имҩа дазыԥшын, бзиабарала дҭәны. Иахьеиԥш лара иара изыҳәаан драҳаҭны дӄамлацызт. Лгәы ҭгәырҕьаауа дназхәыцит лышӄа иааuаз Азамаҭ, иҽеиқәа џьбара дақәҭәаан, хаҳәи-мҿыхәи еимыцӄьааuа, ладареи ҩадареи зегьы изеиԥшны, ԥан дыннамкылаӡо, арҵәааҳәа иҽы даҵаҳәҳәо, аҵыкь ҳәа дхысуа, ҳаи, ҳаи суааҗәлар, Еланеи сареи ҳчарахь шәлеи шәҳақәныҳәа ҳәа ибжьы ллымҳа иҭыҩуан.

Ааи, даауан иара Азамаҭ Ҷамыргәа, хаҳәи-мҿыхәи емыцӄьааuа. Ладеи ҩадеи изеиԥшны, ԥан дыннамкылаӡо, аҵыкьҳәа дхысуа, арҵәаа ҳәа дыҳәҳәо, ҳаи, ҳаи суааҗәлар шаԥсаа, ҵҩа змам аҕацәа ҳақәлеит, хацәас иӄоу зегьы абџьар шьҭышәх ҳәа.

Амра ашәахәақәа Елана лыблақәа ргәыӡра еимаркуашәа ихибаҳәалон. Лхы-лҿы иаҿакәашо рыԥхара лгәы иҭарыԥсон. Убасӄан лцәаныррақәа дымҵарсны дыргон Азамеҭ диԥнагаларц. Ирласӡан иааира ахьылҭахыз акәхап, ибжьы ллымҳа иҭыҩуашәа илаҳауан, Елана снеиуеит бышӄа аԥсҭазаара бысҭарц. Исыҭ баргьы убас аԥсҭазаара саргьы ҳәа.

Азамаҭ иҽы аӄамчы ахиӄьон иҵегь иласны ицарц азыҳәан. Иаргьы ишалшоз аҩра инацнаҵон. «Ҳаи, ҳаи сашьцәа суааҗәлар, – дрылаҳәҳәон иуааҗәлар ладеи ҩадеи. – Шәыцәазар шәҿыха, шәҿыхазар шәгыл, шәгылазар шәыҩ абџьар шьҭыхны, ҳҭәыла иақәлаз аҕа шәиҿагыларц азыҳәан».

Убасӄан наӄ хыхь ашьхараҿы, зҽеидкылара иаҿыз аԥсҭҳәа еиқәаҵәақәа, аӡхкыра аноурыжьлак аӡы цәқәырԥаны ишдәықәло еиԥш, алаҳәа еиқәаҵәа самсал иаҩызаха, ирыҵасуаз аԥша ианиааланы, Азамаҭ ишьҭалан иааuат.

Аԥсҭазаараҿ иаснагь ашкәакәеи аиқәаҵәеи аԥыжәара еимакуа ишеиҿагыло еиԥш, алашареи алашьцареи еиҿагылоуп. Урҭ рымчқәа аԥышәара иаҿнаҵы, ауаҩытәыҩса иоуран иӄаӡам ишахәҭоу аԥсҭазаара.

Ауаҩ – зегьы реиҳа аԥсҭазаара даҵахалоуп…

Елана игәалҭомызт лышьҭахьӄа еибарбылгьо аԥсҭҳәа еиқәаҵәақәа шаауаз. Уи агәра лызгомызт, мшы-цәгьаншьҭахь, икаххаа ицқьахаз ажәҩан, еиҭа ас иааррласны ишәшьып ҳәа. Амреи лареи еидызҳәалоз ашәахәақәа ԥыҵәҵәаап ҳәа. Дыԥшуан лаԥхьаӄа лыԥсҭазаара мҩа ашӄа. Зқьыла амра шәахәақәа уи амҩа ианыԥхалон. Алашара аԥыжәара аман заԥхьаӄа лашазарц зҭахыз аԥҳәызба лгәаҿы. Анасыԥ шкәакәа, аԥсҭазаара шкәакәа иантәалан, лара лынасыԥ, лара лыԥсҭазаара лышӄа иԥырны иаауан. Уажәы еиҳагьы иааигәаӡаны ллымҳа иҭыҩуан Азамеҭ ибжьы. Бҽырхиеи, Елана, снеиуеит сҽыхәа бақәыртәан бызгарц ҳәа.

Усӄан Азамаҭ, ақыҭа абжара ааҩшаны, архәара даавӄьан иҿааихеит арҵәаа ҳәа дыҳәҳәо. Ҳаи, ҳаи сашьцәа, сқыҭа иаланхо, иԥхьашәк аҳәсеи ахәҷқәеи. Ахацәа зегьы абџьар шьҭыхны шәдәықәла аҩадатәи аҳәаахь ҳәа.

«Иа, ҳзыниазеи, иаҳзыӄалазеи?» – Елана лыҵәаабжь геит, Шаԥстәыла зегьы иахыҵәо.

Ашҭа иааҭаххыз Азамаҭ дыԥан иҽы днахыԥеит. Ларгьы дыҩны днеиԥыххылеит. Усӄаноуп иангәалҭа шьхатәылантәи адгьыл иқәҳәазо иаауаз аԥҭақәа, цқьа ихиҿы абаха лоуаанӡа инарыбжьаҳаит.

Ршьапы иқәгылеит шаԥсаа зегьы. Аӡбаҩцәа излақәырҵаз ала, аҳәсеи ахәыҷқәеи рҵәахит шамахамзар уаҩы иахьиҿархасырҭам ашьха дуқәа рыцаӄахь. Акырӡа зхыҵуаз ҭаҳмадцәақәак, зшьапы инанамгоз ақыҭақәарҿ иаанхеит лҩаҵәк ҩарышьҭларцаз. Егьырҭ зегьы цеит еибашьра…

Аҳәса рхәыҷқәа ргәыҵакны аҳаԥқәа ирыцатәан. Урҭ ирзымкуаз аԥсаҭлақәа ршьапаҿы рҭыԥ ылырхит. Абар хымш ҵуеит аибашьра аӄынтәи ажәабжь разҳәашаз аӡәгьы дрымбеижьҭеи. Агәыҭӄьа-ԥсыҭӄьа иаганы, дара-дара игәаӷьны изымеицәажәо, ишар имыхәло, ихәлар имшо, рашьцәеи рхацәеи ирзмыцхраауа, аԥсҭа иҭатәан.

Наӄ-ааӄ ирхагыла ахра ҳарак дуқәа, асыԥса ҭакнаҳақәа зҿажьыз, ианрыхәаԥшуаз ргәы ҭыԥсаауан. Раџьал ааины

ирхагылоушәа рбон. Дара ахрақәагьы рыбла ҵархәылан ԥҭеиқәаҵәала рхырҿы ҭахәҳәаны, рҽаадыршәшәар ҟәаԥа-ҿаԥа зегьы еиҟарартәрашәа акәын ишгылаз. Нас алада ҵла-шәыран илашьҭын. Арҩашқәа злаҭәоз аӡы еибаха-еибафо абжьы ааҩуан.

Ауаатәыҩсеи аԥсабареи гәырҩала иҭәын. Ирԥеиԥшыз рзымдырыруа, рнапқәа ргәыҵаԥса, ажәҩан иаҵаԥшуан шаԥсаа рыҳәсақәа...

Шаԥсаа рылԥха-ргәыԥха, рыԥсы ҭанаҵы рыбзиабара зыдҳәалоу рыԥсадгьыл иара иаснагь иҟазарц анцәа иҳәоз аҳәсақәа уаха рҭагылазаашьа уадаҩын. Ргәырҩа агәырҩа ацнаҵеит амшцәгьа. Акры зхыҵуаз аҳәсақәа ирбар акәым ирҳәоугьы рмаҳацызт ари аҩыза. Шаԥстәыла ажәҩан лагон. Амацәыс акәыцьма млашь еиԥш акәын аккара ишыҵаз. Ҵаҟа иҟаз хыхь ицон, хыхь иҟаз ҵаҟа илбаауан.

Елана аԥсаҵла ашьапы дадгылан аҟәараҳәа деиҵасуа. Лхәыцрақәа илцәԥыҵәҭәоз еиԥылшьуан. Ианаамацәысуаз ацаҟьаҿ, аккараҿ даалылбаауан Азамаҭ. Иаргьы дгәеиҭон лара. Лышҟа дааирц иҭахын, аха лареи иареи ирыбжьаҳауаз ацәқәырԥа даанашьҭуамызт. Амацәыс лыбла ихыҷҷалоз дацәшәомызт ларгьы. Дацәшәомызт избанзар, уи амацәыс лара лыԥсҭазаара акәын. Ишԥалҭахыз дамҵасны икны лыкәа иҭалыршәырц. Уи лцәа ианыруаз, Азамаҭ иԥхара акәын.

Амацәыс ныбжьаӡны, алашьцара анеимаҳалак, дзаҵәхон лара, убысҟан далагон ашәаӡыӡара. Ақәа илҿыҵкьасоз, зны ишын, зны ихьшәашәан. Ларгьы убас акәын дшеилашуаз. Лхәыцрақәа зегьы аибашьраҿ акәын иахьыҟаз...

Аԥшацәгьа иасуаз, аҵлақәа рымахәқәа шеиланарҳәуаз еиԥш, еилахынҳә еилагьыжьуа еилан аҳәсақәа рхәыҷқәеи дареи. Рызегьы рҟәаҟәа џьара лахьынҵа цәгьак ааины икыд-гылазшәа игәаҭеиуан. Излахаз аҵх еиқәаҵәа уажәы-уашьҭан инахәлабга ицарашәа акәын ишыҟаз...

Елана лан Асиаҭ лыԥҳа аԥсаҵла дахьадгылаз даадылхын иаҳа иахьбарҭаз ҭыԥкаҿ длыман днатәеит. Ан лнапы аԥхара

ахшара изыҳәан иҟәымшәышәу шыналхьысҵәҟьаз иаразнак аҵәа дынҭанагалеит Елана.

Уи ан лнапы, уа аԥхара, уи аҵәа ирҵыхәтәхеит шаԥсаа дуқәа рыҳәсеи рҵеиреи...

Ԥхыӡ илбеит Елана, ԥсаатә шкәакәак арҵәаа ҳәа икьуа, шаԥсаа рхаҵәа зегьы ҭахеит ҳәа лышҟа иаауазшәа. Азамаҭ игәы еиҟәырԥаны дахькажьыз ижьы ҭыжәжәаны алаҳәа дырфозшәа. Дшәаны аҵәа даалҟьан дыҳәҳәеит ларгьы, иҭахеит шаԥсаа ҳәа. Уи лыҳәҳәабжь заҳаз аҳәсагь ҳәҳәо аҳаԥқәа ирыҵыҵит рхәыҷқәа рыманы. Убарҭ ирыцыҳәҳәеит адунеи зегьы. Дгьыли жәҩани рҵысра иҿнаҵәеит рхаҿы икнаҳаз асыԥсақәагьы. Уи акәхеит. Маҵәыс емҟьарак еиԥш, зҿы раҳан имлашьуа игылаз атымитыша инахәлабга иҵеит милаҭк рышьҭамҭа зырҿиоз, шаԥсаа рыҳәсақәеи рхәҷқәеи...

О, Анцәа ду, аԥсабара ауаатәыҩса ираҕамхароуп акәымзар, шаԥсаа шықәнаӡәӡәаз еиԥш иқәнаӡәӡәааауеит рыга рҿы амырхәаӡакәа.

Ашамҭазоуп лыԥсы анлылала Елана. Уи деиқәхеит насыԥшәа. Асыԥса аԥшатлакә зымҩа даршәын, аҵла ашьапы дадгәалан дааннакылеит. Иҟалаз ахлмӡаах иаразнак лхаҿы илзаамгеит, насоуп даныҳәҳәа. Дыҳәҳәеит ажәҩан еилабганы адгьыл иқәҳартәы. Иагьеилабгеит лара луаажәлар рзыҳәан убри аҽны.

Ддәықәлеит аибашьра цоит ҳәа ахьылдыруаз ашҟа лхы рханы. Уажәы даҽаӡәын Елана. Лыбла гәыԥшӡа ашәы хын. Лхылҿы ҟәымшәышә араҵәа еиԥш еиқәаҵәахахьан. Идысхахьан лцәеи лжьи, ҳәызбала иԥуҟаргьы шьа кәармак мааҩа. Дцон лара аҩада лхы рханы. Лышьҭахьҟа усгьы иҟамызт аԥсҭазаара. Илзаанхаз лаԥхьаҟатәи лгәаҵа иҭаршәыз агәыҕра хәҷы акәын. Зны-зынла лылаԥш иҵашәон уи аҵыс шкәакәа, шәаҵьҳәаҩы, уажәы еиқәаҵәахаз.

Ааи, еиқәаҵәахеит уи...

Ашьыбжьышьҭахь ҩ-рык ахьеибашьуаз адәаҿы даннеи, шаԥсаа рхаҵәа зегьы шьны ишьҭан. Адгьыл аӡеи ашьа афҩи

ракәын игауаз. Хыхь ҳаракы ирхаԥыруаз алаҳәақәа жьыфара макьаназ ҵаҟа имтәацызт.

Убасҟан дыҳәҳәеит лара еиҭа. Убас дыҳәҳәеит, ишьны еилажьыз лабацәа лашьцәа ргәы ҭнарӡыӡо иаргылартә еиԥш…

Аха изаҳауаз абаҟоу, жәытә милаҭк рышә-гәашә ыҵарҟаца иаркын.

Иаразнак дышлеит лара, аҵыс шәаџьҳәаҩ шкәакәа еиԥш. Шаԥсаа рыҳәсеи рхәыҷқәеи зыхәлабгаз асыԥса еиԥш…

Уаҩҵас лгәы дынҭаҳәҳәеит Елана.

«О, Анцәа, абри ҳтәылаҿ уаҳа аҵеира мирц азоума шаԥсаа рыҳәсақәа атымитышахь изушьҭыз. Хацәа жәла ыҟамкәа ҳадгьыл изахухыз, ҳахыӡаарц азоума?»

Насоуп лхаҿы лыхшыҩ анааи. Данылгәалашәа Азамаҭ. Аԥсцәа днархалеит ҿыцха икажьыз аарҳәны днарҿаԥшуа. Иаҳа-иаҳа лшьаҿақәа ырццакуа днеиуан, аха Азамаҭ џьаргьы дылбомызт. Дыҩны лҿыналхеит абна аҿықә ахь. Ҳаракырак аҿы ишьны еилажьын аҕацәеи аԥшәмацәеи. Ишьны еилажьын ачаала иархызшәа. Харантә дгәалҭеит Азамаҭ дахьышьҭаз. Уи ишьны еилажьыз зымҩа днарылгашәа дышьҭан ҿыцха. Данынеихахх, лхы ларҟәны дылзаамырҳәит. Дхаҳәыршәырахан даанхеит. Дахьгылаз дзеиҭамҵуашәа анылба, лыбжьы наиқәлыргеит.

– Азамаҭ!!.

Иара маҷк дааҵысит. Дааҳәырц далагеит, аха ихымхәыцуаз ицәеи-ижьи илнамыршеит. Иԥсы лагаҩагара ианалагоуп, лара иангәалҭа иҟәаҟәа шҵысуаз. Дшьаҳаны дызкыз амч иаразнак дааунажьын, иаԥхьа днышьамхнышлан ашьшьыҳәа даалырҳәит.

– Уԥсы ҭоума, Азамаҭ? Иихәарц ииҭахыз здыруада, аха маҷк иқьышә ааҵысит. Имч рықәхомызт илацәақәа рыхтра. Ихы-иҿы шьакәармак ықәмызт. Иқьышәқәа хиаҵәаахахьан. Игәышԥы илаҵакны аҳәа иалҳәаз ахәра ашьа кылхәраа иа-ауан. Ахәырбӷьыц адгьыл иааҵыжәжәан инаҿагәаны лкасала иааҿалҳәеит иаарыӷәӷәаны. Ахәырбӷьыц иазыԥшызшәа, ашьацарагьы аҽааннакылеит. Убасҟан Азамаҭ ихы ҩышьҭхны иахьеибашьуаз адәы днықәԥшырц иҭаххеит, аха лара уи

ахлымӡаах далалмырԥшырц иблақәа лнапы нарԥыракны ус лҳәеит:

– Уҽумырҵысын, ухәра ашьа ацара иалагоит. Елана ашоура лыжәлон. Макьанагьы лхаҿы илзаагомызт ахлымӡаах дызлаԥшыз закәыз. Милаҭк неидкылан рықәӡаара, лхала абри адунеиаҿ лынхара…

– О, Анцәа, – лгәы дынҭаӷызит лара. – Ари ԥхызу лабҿабоу!?

…Ари лабҿабан.

Амилаҭ дуқәа, амилаҭ хәыҷқәа рықәхраз ирыӷрагәаз ашьаҟәаҟәа илабҿабан…

Амра ҭашәааанӡа, аԥсцәа дрылган хазы аҵла ашьапаҿы дышьҭалҵеит. Ааигәа илеиуаз акәара аҟынтәи напыла аӡы ааганы ихәра ҿызәӡәаан еиҭа ҿалҳәеит, ахәырбӷьыц ақәҵаны. Иара убас аӡы илыржәит иҟарҟы зырцәаакышаз.

– Исаҳә аиаша, – аарла ибжьы ааиргеит иара. – Иабаҟоу шаԥсаа аӡәгьы ибжьы саҳаӡомеи?

Шаԥсаа шынҵәаз иаҳәара лзымгәыӷьит лара. Лҿы еихымҵит, лыԥсы лзеиҩмгеит. Уажәы дзызхәыцуаз рышьҭамҭа абри адунеи аҿы ианымӡаакәа реиқәырхара акәын. Уи Азамаҭ иакәын изыӡбарангьы иҟаз. Лара илбон дшнымхоз. Иара убриалагь ишыԥҵәоз рышьҭамҭа аҵыхәтәа. Рҩыџьагь уажәы, џьықәреи цырак ада змамыз анхаҩы, адгьыл иҵаиршәыр иҵабаар ҳәа ишәоз иҩызан. Шаԥсаа рыдгьылқәа зегьы ҭацәуан. Иқьаԥҭахон рыҩнра-ргәара. Иахылон атәым уаа.

Убасҟан илзцәырҵит лара аԥсадгьыл аиқәырхара иазкыз ацәаныррa…

Азамаҭ азҵаара иҟаиҵаз иҭара ацынхәрас, иқьышәқәа дналаҵәаны игәыдкылара далагеит.

Абыржәы анакәымха, иқәӡаауан наӡаӡа рмилаҭ…

Азамаҭ идырит Елана лхымҩаԥгашьа ала иуаажәлар шҭахаз. Иара заҵәык дшаанхаз шьҭамҭа мырӡгак иаҳасаб ала. Убасҟан имч иацлеит, иаҳәа ырмацәысуа иаӷацәа данрылаз еиԥш. Изҳәаны итәаз Елана Истеԥан-ԥҳа лчара ду ашьҭахь, амҳараҿы рҩыџьагь рхала иҟазшәа, инапы ӷәӷәақәа рыла даагәыдиҳәҳәалеит. Ихашҭит ихәра хьанҭа уажәы уашьҭан

иԥсы ихызхраны иҟаз. Аамҭа ирцәацаз иахьӡарц рҭахызшәа иццакуан рӷыҵьагьы. Имыӡырц шаԥсаа рышьҭамҭа...

Аухантәарак бзиабарала иҭәын дара...

Аухантәарак ирхаԥыруан, уи аҵыс шкәакәа шәаҵьҳәаӷы ҷырҷыруа...

Ашамҭаз лылацәа нҭааит Елана...

Данааԥш, амра ашәахәақәа деиқәыркхьан Азамаҭ...

Убасҟан дыҳәҳәеит лара, лыҵәаабжь Шаԥстәыла иахыҵәо.

...Аха Шаԥстәыла ԥсы ахамкәа еиқәыхьшәашәа ашьа илажьын...

Жәымзы рышьҭахь уаӷы ибжьы ахьымгоз Шаԥстәыла инахыӷит аҵеи икьаасбжьы.

Елана аԥа длоуит...

О, Анцәа ду, зхьышьыргәыҵа сакәыхшоу, ушыҵьбароу еиԥш угаыҟәымшәышәзаап акәымзар, абри аӷыза убахьоу... Агәрагара цәгьоуп, аха усоуп ишыҟалаз. Имыӡырц иҟазаарын жәытә милаҭк.

О, анцәа улыԥха, угәыԥха ҳаҭ. Иҳанажь ҳагхақәа гаӡарыла иҳампыҵҟьахьоу. Иаҳзымдыруа ҳаҭоумҵан!..

О, Анцәа...

Ирҳәоит Еланеи Азамаҭи ирхылҵыз, ирхылҵыз роуп ҳәа иахьа шаԥсаа хыц-ӷыцк иаанхан иҟоу.

Урҭ уаазықәшәалакгьы, Елана лыхьӡ ала иԥшьаноуп уацәажәара ишалаго. Ацқьа Елана, ҳара ҳмилаҭ еиқәзырхаз илымаҿоуп ушысымжьо ҳәа.

Ацқьа Елана, сара сыԥсҭазаараҿы исхамышҭуа сгәаҵаҿ иаанхаз бара...

Аҟармаҵарақәа анышәаҳәо рыбжьы иаланы Ацқьа Елана ҳәа саҳауеит. Ацқьа Елана алыӷуеит ажәӷан лаго ианыдыдуа. Аҿарпын абжьы Ацқьа Еланоуп иаҳәауа. Адгьыл ангәынқьуа Ацқьа Елана агәылӷуеит. Ацқьа Елана иара аԥсҭазаара ахаҭа.

Амреи сареи шәахәала ҳаиԥызшьуа Ацқьа Елана бара...

О, сашьцәа шаԥсаа. Еланараа ыҟанаҵ акгьы ҳахьуам ҳара...

Голицино – Грозно – Аҟәа. 1991

АНАН ЛЫԤӘААРҬА

Ажәабжь ду

– Иа, Анцәа ду, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, уара, ҳаҭоумҵан иаҳцәугхаз азыҳәан. Иаҳцәугхаз ҳхы ами изыгҳархаз?! Ауаҩы абри адгьылаҿ гәнаҳала дҭәуп. Уара данузааигәахалакь ауп даныцқьахо. Ҳцәа-ҳжьы адгьыл аҿы иааныжьны, иудкыл ҳаԥсы, уара, Анцәа...

Адгьыл аҵа аӄынтәи ибжьы ыҵыҩҩны иааауазшәа сацәажәара дналагеит, абри ақьаад ианысҵаз ажәабжь сазҳәаз аҭаҳмада. Аҭаҳмада ҳәа ззуҳәаран иӄоузеи!.. Шәышықәса дшырҭысхьазгьы, абахә аԥшь еиԥш акәын дшыӄаз. Шәышықәсала биԥарала инеимда-ааимдо иабацәа иааргоз идоуҳатә хышьҭыхра иныԥшуан. Аха аҵыхәтәаны ддырхәашеит акәымзар, аха дышԥадырхәашеи уҳәарауазеи!..

Макьана азыҳәан, иареи сареи цқьа ҳшеизеибамдыруазгьы, сахьиҿаԥшуаз избон, уи ишәышықәса цәқәырԥа иагәылигаз аԥсҭазаара шмариамыз, ихаҿы ианыз ацәаҳәақәа исарҳәон, абри ауаҩ баша дшымиз абри адунеиаҿ...

Саргьы иара иҿы баша сауаах, ихәылӄьа-ҿылӄьан исаҳаз ахҭыс, дзынӄьаз дзынԥаз иара иҿала исырҳәар сҭахын.

Лымкаала, ибла ҭраа акыр аамҭа дсыхәаԥшуан, џьара сибаны сихашҭхьоушәа. Нас инапқәа ажәҩан ахь иҩышьҭихын, ибжьы ныхҵашәа ҿааиҭит.

– Анцәа ду, аԥсыцқьа уара, ухазы иалухыз адгьыл ҳаутан, аха...– лахҭымла аӡәы дԥеихагыланы ихы дасызшәа, ихәдаџьал ԥшӡа наикәаҿеит. Акыр аамҭа ус дтәан. Нас ибжьы тышак иҭыԥԥуашәа даацәажәеит. – Амилаҭ цқьақәа, ахәаԥсақәагьы рылоуҵеит...

Сара сыццакцәазар акәхап, аха сымҵаар амуит.

– Изусҭцәада урҭ ауаа хәаԥсақәа ҳәа узҿу?

– Ҳара ҳтәқәа, – днақәыҕәҕәаны ҿааиҭит иара. Убасќан ихы ԥышьҭхны даасҿаԥшит, аха дысҿамԥшыр еиҳа еиҕьын. Аҕацәа иқәлан, иԥны-игәара ццышәтәны арацәа ххыра дыладыртәазшәа акәын инапқәа игәыҵаԥсан саԥхьа дыштәаз. Сара исцәыхьанҭан ибла ахыԥшылара. Уи ицәыӡыз шыздыруазгьы, исҭахын иара иќнытә еилыскаарц исҭахқәаз неиԥынкыланы. Аха сара издыруазаҿ иќамзаарын, уи хлымӡаахын... Ахлымӡаах, уажәы шәара ишәзеиҭасҳәараны иќоу...

Сахьихәаԥшуаз, иареи сареи ԥсҭазаарала хара ҳаицәгыламызт. Сара сеиԥш иаргьы иԥсадгьыл азыҳәан ацәашьеиԥш дбылуазаарын ахәашабга, аха иара ицәашьы иара изыҳәан имлашеит акәымзар...

– Ҳара жәытәгьы ҿатәгьы ҳазмыхәо, аԥныҵќатәи аҕацәа роуп, – изхымгоз хьаак иҕра иҭагьежьуазшәа дааҕызит. Нас иблақәа ҭырхаха даасҿаԥшын, иажәа инациҵеит. – Ицәа иҭаӡоузеишь ауаԥы мыжда, ицәа иҭаӡоузеишь!.. Саргьы уажәшьҭа сықәрахь сызланеихьоу ала, сызнысыз амԥа иснарбеит сара хаҭала сцәа шаќа ҭаӡахьоу.

– Уара у-Аќәатәиума? – уажәы иаҳа иҿаарҭынчны дсазҵааит, дызкыдыз аԥадара дԥххалан иԥсы ааивигарц, ҵлак ашьапаҿы днатәазшәа.

– Аќәа сымиит, аха уажәазы уа сынхоит, – сҳәеит сара иаармариашәа, ҳаицәажәара маншәаланы ашьапы акырц азыҳәан...

– Аах, Аќәа, Аќәа, иҵуазеи усымбеижьҭеи, – дааҕьаҵәыҕьаҵәит иара, згәы кыдгылахьоу дубар дԥашьома, – асас дахь усҭазаап...

– Сабатәи сасу! – игәы нмырхакәа иаразнак снеиԥыххылеит, – нхыҵтәи саама сара, ҳаԥсадгьылаҿ ҳаҟами?!.

Ахәшҭаара иеҳәаршәу, аҿыцәаара иаҿу акәиц еиԥш, иблаҟәа ҭаа даасҿаԥшит. Акыр аамҭа дсыхәаԥшуан, сахьибахьоу игәалашәарц иҭахызшәа. Аха иаргьы саргьы иахьада ҳаибамбацызт. Нас иблаҟәа насҟәыганы, ицәыӡхьаз, аха зда хәарҭа имамыз акы иԥшааауазшәа иашҭа дынҭаԥшы-ааҭаԥшит. Агәашә ибла нахганы, иҩнашҟа иаагаз амҩа днаныԥшылеит гәыҕрак иманы, зымҩа даԥшыз дааирц иҭахызшәа...

– Уԥсадгьылаҿ уҟәыхны, арахь уҟамшәа еицәоу агәырҩа ауаҩытәыҩса изы иҟоузеи, – игәаҵа иааҭыҩоит бжьык хьанҭаӡа...

Уи иихәаз зхиҳәааз здыргәышьон саргьы. Аҵыхәтәантәи аамҭазы аԥсуа жәлар атрагедиа ирзыҟалаз акәын. Амҳаџьыррeи, ахҵәареи, аҟәӡаареи раҵкьыс иаҳзеицәахаз ахлымӡаах...

– Зыԥсадгьылаҿ иӡыз иоуп иӡҵәҟьаз, – иҟьышәҟәа инарыҟәиҳәааит иара.

Сара иара ишҟа ацара сҭахижьҭеи акрааҵуан, аха дареиҳареи иҳабжьалаз амзызҟәа ирыхҟьаны, ишахызга-аахызгоз, иахьа уажәраанӡа саанхеит. Насгьы, хыҟәкыла сыззааз ауаҩы, дызбаанӡагьы ихьаақәаз шыздыруазгьы, исҭахын сара, иара иҿала исеиҳәарц убарҭҟәа зегьы...

«Ауаҩы данааԥш, ихы ԥены ибеит», – ҳәа ззырҳәоз диҩызахама? Мамзаргьы инхама иара иҩныҵҟа, аԥсуа хәышҭаара ахы злеикуа акәиц? Уи амацара акәмызт сара еилыскаарц исҭахыз. Ашьтәа анеиҿырҟьҟьо еиԥш, еиҿырҟьҟьаз самырзаҟанаа зымариахазеи? Рыбла шааԥшуаз мап зацәыркзеи раԥсуара? Зҟьы шыҟәсала аԥсуаа амыҟәмабара дуҟәа ишырҭагылахьазгьы, ишаԥсуаз инхеит. Нас ихьзеи иахьа сызҭоу ауаҩы? Ирыхьзеи уи икәша-мыкәша инхо ауаажәлар?..

– Аиаша уасҳәап, – ихы аасыҟәикит Еснаҭ, – ашҭа уанааҭала нахыс издырит уара уззааз...

Сара иааџьасшьеит исаҳаз. Сыззааиз сылахь ианымызҭгьы ас еилкаашьас иҟаиҵазеи?! Сшылакҩакыз аниба, азҵаарахь скылымгакәа аҭак ҟаиҵеит.

– Ублақәа ирхызбаалеит уззааз. Аблақәа раҟара ииашан аҭак ҟазҵо акгьы ыҟаӡам. Ауаҩытәыҩса сара сықәра аҟынӡа инеихьоу, ипсҭазаара аҵанӡа данызҭампш, шықәсы рацәала аҩы ҭамҭәакәа, асаба зҭыҩҩы анышә иҵоу аҳапшьа даҩызахоит. Анцәа имч ала убри аҩыза смыхьыц. Иҟами ацәалашәара, ауаҩы ипсы ҭанаҵы дыззыпшу. Ашҭа уанҭала нахыс, сцәалашәара адырра снаҭоит, «дааит уара уззыпшыз» – ҳәа.

Ус анакәха сгәысҿаныстеит саргьы. Сыззааз сара ицәырзгаанӡа, иара идырҵәҟьазар, усҟан еиҳа иҿааиртуан ҩныҵҟала. Иҵәахны имоу цәыригон. Аха издыруан ус аламала ишымариамыз уи иҿцәажәареи игәаартреи…

Сара азныказ абри аҩымҭа хыс иасҭарц сҭаххеит, «Арепортаж, зхы зхадырштыз иҟынтә» ҳәа. Аха ашьҭахь сызҭаз ауаҩы исеиҳәаз ажәабжь анеиҵих, даҿагәаанагарак соуит…

– Уара иумдырырц зыҟаларым, «аӡы ахьышьҭрахь игьежьуеит» ҳәа ирҳәо апсуаа?

Ажәҩан ашҭа хызҩо апҭақәа, неипхьыттаны хаз-хазы ианцалакь, амра шаалашо еипш, уажәраанӡа аиқәаара зҿықәыз ихы-иҿы аалашеит, ҩныҵҟала ипсы ааивигеит. Уи ипсеивагара саргьы сыпсы ааивнагеит. «Иудыруазеи?» – сҳәеит гәаныла. Ауаҩы «дааршеижьҭеи» игәы иҭоу иара имҳәакәа даҿаӡәы еиликааран шзыҟамло еипш акәхап, ара сара уажәы сҭагылазаашьагь шыҟоу. Аха ауаҩы усгьы ипишәоит еиликаарц зҿы аус имоу. Иара схы-сҿы дшапхьаз еипш, саргьы ихыиҿы сзапхьоз џьысшьон, аха уи ус исзымариамхеит, абри ауаҩ ӡи-мцеи ирцәынхаз, ипсҭазаара зегьы ҩныҵҟала аарпшра. Аҵла пызҟо, ныпҟарала иахьиҭаху ишкаижьуа еипш, хәыҷыхәыҷла далазгаларц азы, шьардаӡа имаршә скыр акәын. Избанзар, згәы хәу ауаҩы, еиҭа ахәра инҵара гәнаҳароуп…

– Изхуҳәаазеи аӡы ахьышьҭрахь игьыжьуеит ҳәа?..

– Аӡқәа зегьы рхьышьҭрахь игьежьуам, сысас! – дызнымаалоз, аха псыхәа злаимамыз ала даацәажәеит. – Ажәытәӡатәи апсуаа, иахьазы иӡыз самырзаҟанаа ӡиасҵас ицаз, рхьышьҭрахь изымгьежьит…

Убри акәын истахыз саргьы. Сымҵәышә аҵәаҳә амахә иахасыршәит. Уи уажәшьҭа жьымжәала исырҭәышт. Иудыруазеи, абри ауаҩ сара исзымдыруа, ҩныҵҟала ахьаа иҕроу ихәра ахәырыбҕьыц сзақәҵаргьы... Ус рымҳәои, аԥсуаа, ухьаа ԥшааны ахәырбҕьыц ақәызҵо иоуп уара иузааигәоу ҳәа.

Ауаҩытәыҩса ауаҩы изы бзиарак изыҟаҵар, (сара убас ауп сшазхәыцуа) иԥсы шҭоу џьанаҭ мҩа ылихуеит ҳәа. Ус акәхап нас, шәышықәса ирҭысхьаз ауаҩы, аха арахь дбаҕьаӡа, асаԥыџь еиԥш зыԥсҭазаара иаҵагылаз, сара саниҭаа, иаразнак аԥырҕы иҵарыԥсазшәа ауалуашара дзалагазгьы. Сқьаади сҩыгеи кны иаԥхьа сахьтәаз игәамԥхазар?! «Иуҭахузеи уара ауаҩ, сара сҟынтә, ашәышықәса иаҵәаахыз схьаақәа ртытны аџьыка ҭоуԥсарц уҭахума, мамзаргьы сыԥсра ааиаанӡа сужырц уашьҭоума?» – ҳәа. Аха иара аԥсҭазаараҿы гәыҕралеи цәалашәаралеи адәы дшықәыз еиԥш, саргьы сгәыҕреи сцәалашәареи самжьеит. Зны-зынла исгәарԥханы ҩымҭа бзиаӡак санаԥхьо еиԥш, срыԥхьеит уи иблақәа, ацхыраара даҳәо амахә ҩа иқәгылоу диҩызан.

Сара уи ихьӡи ижәлеи шыздыруагьы, макьаназы ишәасҳәар сҭахым, иара ихаҭа иҳәаанӡа. Иара ииҳәо ауп аус злоу...

Иара дахьынхоз ҳаракыран, иагьҟьаҟьаран. Иашҭа ҭбаа ду аҟынтәи ақыҭа Анакли ахи-аҵыхәеи уалаԥшуан. Инахараны, арахьынтәи иубон амшын агәы. Зны-зынлагьы ашәаԥыџьаԥ раимҟьара инақәыршәаны дҟәынд-ҟәындуан...

– Шьаҭанкыла уҭабааит, Анцәа уҟазар, – иҳәан, даагәамҵит иара.

Иҩны-игәара ишҭыкны аҩада акәазар, ршьапқәа иаҵәарала иҭаҳәҳәаны Ԥсоуиԥсаратәи ашьха цәҳәыраҟәа ргәышԥқәа еидҵаны еикәагылан. Абрантәи шьардаӡа инахаразаргьы Ерцахә тәыҩа еимҿаԥа акьытрацәқәа убон. Уи нахыс, наҟ ауаҩы илаԥш ахьынӡаназоз, ажәҩан гәы иаҵәара уаҵаԥшуан. Ауаҩы иагьа дааԥса-дкарахагьы, амҩа хара дыԥнашәаны абри сызҭаз аԥшәма иашҭаҿ дааҭалар, иԥсы ишьон, иԥхӡы илабон. Аҕа аҭәҳәоушәа акәын абра аԥша шасуаз. Иааикәыршан ишәыр, иқәаҵа, аԥсаатә

рашәаҳәабжь убас иҵыԥуан, Нарҭаа ашәԥык еидгылан ишәаҳәозшәа…

– Уара иудыруазар акәхап исыжәлоу, исыхьӡу? – иаалырҟьан дсазҵааит иара.

– Ишҧасзымдыруеи, – сҳәеит саргьы, – Еснаҭ Званбаиа. Самырзаҟан мацара аума, Аҧсны зегьы еицырдыруа.

Ихьанҭоу еидарак ихәда иқәызшәа, аарла ихы ԥышьҭхны даасҿаҧшаит. О, усҟан иара иакәын издыруаз игәы икыдыжьлаз агәырԥа заҟараз. Закәытә хьааз икьатеиқәа еилызхәаз. Еснаҭ иблақәа сҟәимгеит, цас иҟаиҵозшәа. Мамзаргьы, иҭахызшәа сычҳара гәеиҭарц. Иара убас игәы иаанагар ҟалон, ихәрақәа сыртытырц саазшәа. Агыгшәыг хәны ианыҟоу ааигәа анеира шшәарҭоу еиҧш, ианаамҭамыз саазар ҳәа шеидысхәыцлоз, иара иаалырҟьан сара ишысҭахыз аҭак сиҭеит.

– Еснаҭ Ажәанба, Самырзаҟани Аҧсни данеицырдыруаз дыҧсызҭгьы, џьанаҭ дцон. Уара иахьа иуаҳараны иҟоугьы уаҳарымызт…

Сара исаҳараны иҟаз зыхҟьази ишыҟалази бзиаҵәҟьан ишыздыруазгьы, иара иҟынтәи исаҳарыз акәын сыззыҧшыз. Уаԥык иаҳасаб алагьы, ҧсуак иаҳасаб алагьы, дахьынӡаеиқәхаз иҿы иаирҳәар сҭахын. Мшәан, абри адунеиаҿ амшын иалашәаз ацәыкәбар даԥызамзи…

Еснаҭ иԥны-игәара ҿыцбарах ибазшәа днаҧшы-ааҧшуан. Блала дшаҟьон, игәгьы убас акәхарын. Убарҭқәа зегьы ихыиҿы ианыҧшуан…

– Шаҟа шықәса ҵуазеи абри агәаашәаахь сыҧшуеижьҭеи, – иажәақәа аҵааршәы иаԥызан, ихьанҭан.

Аҧсуа агәаашәаахь иҧшра ԥба рыла еилукаар ҟалоит. Акы изықәнагоу, дыззыҧшу агәашә иҭалара, агәашә аҭалара зыхәҭам иҭалара…

– Изызҳәоузеи, агәаашәаахь акыр шықәса уҧшра? – сымҵаар ауамызт, избанзар аҳ иҧсы зҭаз, ачақьмаџьа быжьцыҧхак зҿаз ирықәшәо ацыҧхақәа ҧшааны иаазыртыз еиҧш, саргьы сеиқәыршәан, имаршә куа, даасыртыр акәын Еснаҭ…

Сызҵаара акыр аамҭа аҭак ҟаимҵеит. Азныказ агәашә днахыԥшны амҩаду ахь днаԥшит, нас илаԥш сара сышҟа аҿааирхеит. Ибжьы гәаҩа уажәраанӡа адгьыл иҵыҩҩуазшәа исаҳауаз, иласу аҳауа иналаҵаны ҿааиҭит.

– Уара уаара акәын сыззыԥшыз…

Ҳара аԥсуаа, аҵыхәҭәантәи ашықәсқәа рыҩныҵҟала, ҳаицәызра аҿеидҳәалара иалагоит. Аӡы ахьамоу ауп, аӡы ахьыҵыҵуа. Иара иахьа сара саара дшазыԥшыз еиԥш, саргьы иара иахь анеира сазыԥшын. Уи ҟалеит иахьа, ҳара аԥсуаа абри адгьыл ԥшӡа ҳазҭаз Анцәа ду имчала…

– Уа, Анцәа ду, – сыбжьы мыргакәа сааматанеит. – Уара умч ауп ҳара аԥсуаа иахьа уажәраанӡа, ҳҳаи-ҳҷышьи еиԥшьуа ҳазлаауа… Уара умч ауп…

Иблақәа ирхызбаалон иара иҟны сыҟанаҵ агәашә аӡәы дҭалар шиҭахымыз. Иқәра иаҵанамкәа ала ашырҳәа дҩагылан, ишьаҿа дуқәа еихҳәо агәашә ахь иҿынеихеит. Данарԥысыз еиԥш акәын уажә иныҟәашәа шыҟаз. Иԥшра исахьа, анцәа ииҭаз, изаанханы дыҟан. Агәашә даназааигәаха дааҭгылан, иҩнашҟа иаагаз амҩаду днаныԥшылеит. Убасҟан слымҳа иааҭыҩит иныҵакны иихәаз ажәақәа…

– Анцәа иҵьшьоуп, амҩа алақәа ахьаным…

Еснаҭ иажәақәа башаӡа ишимҳәаз шеилыскаазгьы изхиҳәааз азы сиазымҭааит, мдыршьас иҟаз алақәа ҳәа дызҿыз ауаа шракәыз. Ауаа, иара иԥсҭазаара аҵәы ахьызшьыз. Нас ашьшьыҳәа ихы иқәыжьны сааигәара дааины даагылеит, илабашьа иҽанҵаны. Иихәарц ииҭахыз ажәақәа иҿамшәошәа иқьышәқәа қәацқәацон. Гәырҩа зхымыз иблақәа шаҟьшаҟьон. Иара ихаҭа иакәын издыруаз иҳҭигоз агәырҩа…

– Иҟоу убома сысас, – иблақәа ҩышьҭхны даасҿаԥшит. – Ауаҩы игәы анҭынчым ажәҩан агәы аныцқьоугьы идыдуазшәа иаҳауеит.

Еснаҭ диашан. Сара саҟарагьы издыруада, сыԥсҭазаара зегьы ҭагаҭасрыла иахьысхызгаз иахҟьаны, адунеи ҭынч алыра ишахамгьежьуа. Сшьапыргәыҵа ашьац ианылагылоу, адгьыл ҵысуашәа збоит…

– Утәа, – иҳәеит дахьтәаз иҽаарманшәалан Еснаҭ. Знык аҟара амҩахь днаԥшит, аха ирласны илаԥш сара сахь иааиршәит. – Ауаҩы игәы иҭыхо изымҳәакәа анышә дарҭар ауп, анышә данагаҵәҟьа...

Иаҳа-иаҳа снапахьы ааира даҿын Еснаҭ. Зхьышьҭрахь изымгьежьыз аӡиас ҳәа дызҿыз, иара ихы акәын. Иара Ажәанба Еснаҭ Алоу-иԥа, Алоу Мамсыр-иԥа, Мамсыр Шьаабан-иԥа, Шьаабан Сҳаҭқьери-иԥа, Сҳаҭқьери Уазал-иԥа, Уазал Хәрашьыҭ-иԥа. Убас ҭыхәаԥҵәара змамыз абиԥара исзеиқәиԥхьаӡаз, сара ақьаадаҿ ианысҵаз, ииҳәоз ажәабжь анҵара саналага, ибла ҭырхаха, убас сыхәаԥшра далагеит, цәгьаӡа даарыцҳасшьеит, схы инаркны сшьапаҟынӡа сааилашшеит... Иара ихы инаркны ишьапаҟынӡа аҵысра далагеит. Ашьха цәҳәыраҿ анаатә иасуаз далахазшәа дарыхьҭшьит. Сара сшәеит уи ибаҩқәа еиҿышәшәар ҳәа. Амацәыс аԥҭа анеиҟәнажәжәо еиԥш, жьыхәҭа-жьыхәҭала акыдеиҿнахуазшәа ибон иаргьы. Ихы-иҿы еилаҩахьаз ацәышхара иаҿын, ажәҩан агәышҵа иаҵаԥсоу амра ашәахәақәа анҿыцәаауа еиԥш. Инацәкьара фархьқәа, ишьамхы иқәырҕәҕәаны иикыз, афархь мца рыцашызшәа аҵысра иаҿын. Иара убасҵәҟьагьы иҵысуан иқьышәқәагьы...

– Иубома, сысас, снапаҿы схы шысзаамго, – иҳәеит, иажәақәа ақәыцьма злагьыжьыз аԥсаса харабҕьара ишцо еиԥш ицәеиԥхьытто...

«Иарбан гәырҩоу абри ауа ҩныҵҟала абас дзыршыз?» – ҳәа сгәы инҭҳәааны аҩра сааҟәыҵит. Иаамҭамкәа саазарҳәангьы схы гәыбҕан наҭо саатәеит. Лымкаала сихәамԥшыкәа, арахь сылаԥш ихмыршәо, сыбла аҷыц ала снеизкылԥшны, имаршә куа снаиазҵааит.

– Акыр ухьуама?

– Исмыхьуа ҳәа иҟоузеи, сцәеи сжьи ада, – иҳәеит иара ихы шьҭымхӡакәа.

Азныказ исзеилымкааит ииҳәаз, «сцәеи сжьи ада» ҳәа. Аха ашьҭахь сызлазхәыцыз ала, иара шәышықәса дшырҭагылоугьы, гәыцәгьарак азыҳәан дашшуа дыҟам ҳәа ауп. Егьырахьҟа

дзынҟьази-дзынԥази, илакцы-лакцыз иԥсҭазаарамҩа акәын дызхашшаауаз…

– Ибаргузеи ауаҩы, – даацәажәеит сара даҩасаԥшны, – зхьаа ахәшә амоу. Сара схьаа хәшәы ахәараны иҟаӡам, – нас маӡак дахәланагалазшәа ҿымҭ днатәеит, ихи иареи еизынхарц иҭахызшәа…

Сара иара данцәажәоз еиԥш, данымцәажәозгьы дҭысҵаауан. Ашәақь аҵа ираӡаны икылыԥшуа еиԥш сизкылыԥшуан. Игәасҭеит иаргьы дкылыԥшуан сара сахь, сышкылыԥшуаз аҵкьысгьы иразаны. Иаргьы саргьы аԥхьарца иахоу арахәыц еиԥш зны ҳаԥсыҽхон, даҽазны ҳрыххахон. Ҳара ҳҩыџьагьы аамҭа цәгьак иагәылсыз, ҳаилибакаара ахы аԥыртлара иаҿын. Сара исуалыз уи аиқәҳәалара акәын.

«Исмыхьуа иҟоузеи»! – ҳәа ансеиҳәа ашьҭахь, ҩныҵҟала ицәажәара саҳауан абас. «Узсазҵаауазеи, мшәан, уара ибзиаҵәҟьан иудыруеит сара исхызгаз. Сара схала соума, ҳмилаҭ рыбжаҩык ҳадгьылаҿ ҳаштәымхаз. Адәахьы аԥсҭазаара ҳаҭан, ҳаҩныҵҟа ҳашҵлагәашртәыз». Ҩныҵҟалатәи ицәажәара шеилыскааз еиликааит иаргьы. Убри азакәхап абас дызсазҵааз.

– Уара баша-маша умааит абра? – сыблақәа инхиҳәаалеит абарҭ ажәақәа. – Еилукаарц уҭахуп сара сызусҭоу?..

– Аи, ус ауп, – иажәа снаԥыххылеит, аӡиас ӡыхькаҿ ахы шыҵнахуа еиԥш ҳаицәажәара макьаназ инеиҵыхны амҩа ианымлац, аха ахы ахьаҳаркыз сааигәырҕьан. Иара иакәзар, ихы инапаҿы иааигарц иԥсы аивгара даҿын. Иԥсҭазаара зегьы зқәиҵаз, аха аҵыхәтәаны дызхьымӡаз, дахьӡарц иҭахызшәа иҽааҟаиҵан. Ихьаа уажәраанӡа игәы иҭаҟәаҟәаз злеихәаҽыша амч имамызт, аха иваҳахьаз инапқәа, ашьауардын хәҷы аҭра ахыԥраара аамҭа анааилакь, амҵәыжәҩақәа шаҟьо еиԥш ижәҩахыр ҟьаҟьақәа, уажәазы зцәеи зыбаҩи еикәыршаз, адгьыл даныԥраарц иҭахызшәа, алагаҩагара далагеит. «Анцәа иџьшьоуп», – сҳәеит саргьы гәаныла, ааԥын аҿа анҵысуа еиԥш, абри ауаҩ сара сахь игәы ахьынкаиршәыз…

– Уҭахызар ус уӡырҩла, мап анакәха, ақьаад ианҵала, сахьӡап угәахәуазар ишьҭых уҩыга, – иажәа дналагеит Еснаҭ, иԥсы ааивганы, иҽаарҭынчны, иуҳәар алшозар, ихы инапаҿы иааган. – Сара иузеиҭасҳәап Аԥсҳа ихаан абри хқыҭаҿ иҟалаз ажәабжь хлымӡаахк. Нас сиасып сара сыхҭыс ахь, сара сҟынтә уара иуаҳарц иуҭаху. Убарҭ аҩжәабыжькгьы еиқәҿырҭуеит, иагьзыхҟьазгьы аԥсахра ауп. Жәытәгьы ҿатәгьы Аԥсны ашьапы иқәызҟьоз аԥсахра…

Адгьыл иаҵахҩан иамоу аӡыхь, баҳа ҿык иадамзаргьы анышә ааҵурԥар, ада ԥуҟазшәа иҵҵәраан аҿшаанахо еиԥш, ишықәсқәа ирыҵаҵәахны ирымаз ажәабжьқәа рҿаархеит…

– Ишуасҳәаз еиԥш, абри ахҭыс ҟалеит Аԥсҳа ихаан. Қьаад ианымҵаӡакәа ҳабацәа инеимда-ааимдо иааргоз ажәабжь зызку аԥҳәызба иллахьынҵаз ауп саргьы ис-лахьынҵахаз. Ҳҩыџьагьы аԥсахра иаҿаҵахәхаз ҳауп…

Аԥҭа еиқәаҵәа зҵалаз ажәҩан ашҭа еиԥш, ихы-иҿы аалашьцеит, Ауаҩы дызгаша ахьаа аниӷрыхо иаҩызаха, ҩныҵҟала дзыргәаҭеиуаз адәахьгьы иныԥшуан. Еиҭа уи амҩахь днаԥшит, аха иаарласны илаԥш уи инаҟәганы дысҿаԥшны, ԥыҭк илаԥш аасыдырхалан ус иҳәеит:

– Анцәа иџьшьоуп аҳәақәа иахьа абри амҩаду иахьаным. Мамзар рқьышә ала агәашә ыҵҳәаны ашҭа иҭалон.

Раԥхьа амҩаду иану алақәа ҳәа ауп ишиҳәаз, уажәы аҳәақәа иҳәеит. Усҟан исзеилымкааит дызҿыҵәҟьаз, алақәа ракәыз џьысшьеит. Насгьы хырҩа асҭеит. Уажәоуп ианеилыскаа хаҭала алақәеи аҳәақәеи дшырҿымыз. Дызҿыз ауаа ракәзаарын. Аха урҭ закәытә уаау, мамзаргьы аҳәақәа ҳәа дызрышьҭоу иҿала уажәшьҭа исеиҳәозар акәхап.

Еснаҭ исеиҳәараны иҟаз ажәабжь неиҵихырц азыҳәан, абри аҟәардә маншәала ҳәа иара дзышьҭаз, иԥсы ахьишьоз, дахьхәыцуаз, ихьаақәа ахьцәырҵуаз, иагьахьхиҽуаз, иҽаарманшәалан, илабашьа иикыз ивараҿы инарсны, сқьаади сҩыгеи илаԥш нархыганы иажәабжь аҳәара дналагеит…

* * *

– Сеилаҳ ихылԥа аҵыс ҭаҳәуан. Бзиа иибоз Адгьана-шьа диццарц ажәа ахьилҭаз азыҳәан. Уажәы, лара лышҟа амҩа дықәын, ачара аныруша еиқәышаҳаҭны аҿҳәара ԥырҵәарц азыҳәан. Иара дынхон аҿаҩаҿ, лара – амшын аҿықәахь…

Уезгьы-уезгьы урҭ ахьынхоз зынӡаскгьы ишеицәыхарамызгьы, иагьааигәацәамызт. Сеилаҳ иҿы хьшьыцба иҵыԥрааyа акәын уахь амҩа дшықәыз, Уажәы мацара акәымзт уи лымҩа дықәижьҭеи…

«Аиба икәакәар былуам», – ҳәа Сеилаҳ хышықәса ихыҵуан иани иаби аныԥсыз. Иаб Марыҭхәа ашьха ирахә иман дахьцаз дышшәарыцоз, асыԥса дагеит. Убри иахҟьаны акәхап, иангьы дҵыкәкәо лҿыналхан лхаҵа иҭахара ашықәс ҵаанӡа, лыԥсҭазаара далҵит. Зхала иаанхаз Сеилаҳ хәыцҳы, ианду, иан лганахь ала, лыҩныҟа дылгеит. Иқьаԥҭахеит Марыҭхәа иҩны игәара…

Сеилаҳ мшызҳа изҳара иаҿын. Изҳацыԥхьаӡа игәнигон иҩны игәара ахьқьаԥҭахаз. Уи аныгәнигоз аҽны афатә иҿахьы иааигомызт, хәмарраҳәагьы адәахьы дцомызт, ихы ларханы ҿыцха ашьацраҿы диан.

Ҽнак иандуи иареи ашәшьыраҿ иштәаз длазҵааит:

– Санду, иҟалома аҩнынӡа сцар?..

Зегьы раҵкыс лара дзыцәшәоз абыржәы иихәаз акәын. Аҷкәын макьаназы ихы ихала дахәартә дыҟамызт, жәаҩа шықәса ракәын ихыҵуаз. Аха арахь уахьихәаԥшуа, иоураиҭбаара аҟарма еиԥш азҳара даҿын. Аҟармагьы ашәҭқәа ҿалоит. Иаргьы аҟарма шәҭы еиԥш акәын дышгәылҵуаз, имаха-шьаха ҭбааны, дыҕәҕәаны.

Макьаназы иҟәымшәышәыз ихы-иҿы, ахаҵа хаҿра аизааигәахара иаҿын. Ихцәы еиқәан. Иҵьамшьқәа, амзаҿа еиԥш илахь иадыз, азааиқәаран. Зегьы реиҳа иԥшӡаз иқьышәқәа ракәын. «Иан рыцҳа шаҟа длеиԥшузеи», – лҳәалон ианду. Аӡыхь цқьа амра ашәахәақәа анхыԥхалалакь ишеилаарцыруа еиԥш, деихалашон. Иандугьы ианшьагьы аҭаацәа зегьы, Хьымра, ианшьа иԥҳа, днарылаҵан, Сеилаҳ иҿынҵәааyан, рҿы

дҭаргылан драаӡон. Аха иара ибжьы неиҵыхны дыччомызт. Ихы-иҿы агәырҕьара ацәыӡны акәын дшыҟаз. Еснагь иани иаби ибла ихгылан, аиҳараӡак – иан: ахра иаҿагылоу аԥсаҭла еиԥш еихышәашәо, зныҟәашәа шьабысҭаз, зцәажәара ԥша ҟәандаз, знацәкьаракәа чамгәыр рҳәагаз, Аԥсҭазаараз анцәа иишаз, аха зыԥсҭазаара мнаӡаз, иан хазына, наӡаӡа инхаз иблаҿы…

Ианду дызлазҵааз азыҳәан аҭак дазыԥшын Сеилаҳ, аха лара длак-ҩакәан, иалҳәаша лҿашәомызт. Шыҟәсык ахь ҩынтә-хынтә дганы иашҭа дныҟәлырԥшлон. Нас длыман лыҩныҟа дандәыҟәлоз, уажәы-уажә ишьҭахьҟа дхьаԥшуан. Игәы хьагәгәа, илаҕырӡқәа хаҟәҟәаала ианду дналышьҭалон. Уи усҟан, аха уажәшьҭа ддухеит ҳәа ихы ибоит. Ларгьы игәалҭеит дымцар шимуаз, нас имамкыкәа ус лҳәеит:

– Сеааиласҳәап, саргьы суццоит…

– Мап, санду, уажәшьҭа схала сцоит…

– Ишԥа ухала?! – лыбжьы налымпыҵҟьеит.

– Сара схәыцҷым уажәшьҭа, – дызхымԥашаз ала даацәажәеит Сеилаҳ, – абас снапы санкны сабанӡа лабга-ҩабго?!

– Уара ухәыцҷуп макьана…

– Ахәыцҷы агара игароу иоуп, – иаҳа-иаҳа иеиркьакьон Сеилаҳ, – Сара уажәшьҭа сеыжәлартә сыҟоуп…

– Еымзар иҳамоузеи, еыла уцарц уҭахызар. Абар ахкаара иахьҭоу, ҩ-еык аҕәара рхаҵаны иаага, саргьы суццоит.

– Мап, санду, – уажәы еиҳа иеырхаҵаны ибжьы ааиргәашит, – сара сцоит схала, уаха сзымхынҳәыргьы, хьаас сҟабымҵан…

Агәашә дшынҭҟьаз ауп илбаз, уи нахыс аԥсабара иаҵәара даҵәахит. Шьыбжьаанӡа ныҟәара ахьыбжьаз, аныҟәаҩ бзиа ишизырҳәо еиԥш, ҿырҳасракгьы ахимырҵит Сеилаҳ. Убас дласны иҩныҟа дцон, ашьабысҭа қәыԥш еиԥш дынкаԥа-аакаԥо ишьҭахьҟагьы дхьаԥшуамызт. «Саҭабымҵан, санду», – ҳәа зны-зынлагьы игәы иааҭиҳәаалон. Аха убас мчык аԥхьаҟа ихон, имчрақәа ирымчыз, хьаҳәра зқәымыз…

– Сан, бара быԥхара ауп абас ԥхьаҟа сызго, – ибжьы аккара иныҵаҩит…

– Саб, уара умч ауп, сара сымч иаззырҳауа. Сара снеиуеит ҳаԥныҟа, иаҳцәыцәаз ахәшҭаара амца еиқәысҵарц, – ишьаҿақәа еиҳа-еиҳа ирласуан, адгьыл дықәгылаӡамкәа дышьҭԥааны акы дагошәа. Уажәы днеиуан, зымаха-шьаха шәхьоу хаҵа ҕьеԥк иеиԥш, аамҭала еиҿҟьаз рабиԥара еиԥишьырц азыҳәан. Иблақәа ирхылоз аԥхӡы, зны-зынла амԥаду дызныз ицәнарӡуан, нас еиҭа икаххаа днаныԥшылон. Уи амԥа лар мԥамызт. Зны хланҵы даман илбаауан, нас хыхь акызҕы дханагалон. Тыша ҵлашәыракгьы дынҭысуан. Убрагь иныҟәашәа иагирхомызт, иԥныҟа ихон. Амԥа рхәара данаавҵшәа, ҽуаԥык аԥҟараҳәа дааиԥылеит. Аҽуаԥ Сеилаҳ ихала амԥа дшықәыз аниба, диазҵааит:

– Уара ухала уабацо?

– Сыԥныҟа сцоит, – дааҭгылан аҽуаԥ иҭак ныҟаиҵеит Сеилаҳ, – ҳхәышҭаара ицәаз амца еиқәысҵарц…

Аҽуаԥ иихәаша иҿамшәо даанхеитазныказ.Даақәгьежьаан днаишьҭаларгьы цәгьа имбеит, аха илаԥш дыҵамшәо амԥа лакьы-лакь дагахьан…

– Аа, ҳаԥны-ҳгәаара, – ашҭа данынҭалаҵәҟьа ибжьы наимпыҵҟьеит Сеилаҳ. Лаԥшҵашәаарахеит азныказ иара изыҟалаз. Абар иан абарҵа дахьыҵагылоу, иан лаша, амра еиԥш лшәахәақәа ашҭа иқәырԥхо. Урҭ ашәахәақәа иаргьы ибла ихыԥсалон. Нас урҭ ашәахәақәа рҽааиларҵәан даашьҭкәыцәаан иан лышҟа дрыман индәықәлеит. Убасҟан аҟамчы шьҭыбжь геит. Даахьаҳәзар, абар иаб деихатыруа ҽыла агәашә дахьааҭалаз. Данхәыҷыз ишыҟаиҵалоз еиԥш, дыԥны днеиԥыххылахит. Ахьшьыцба адгьылаҿ ианышьҭасуа даԥызаха абҕьы иҷкәын даашьҭкәыцәаан иҽыхәда дныққкны иԥҳәыс лахь ҿааиҭит:

– Абар ҳазегь ҳахьеиқәшәаахыз еиҭа…

Абарҭқәа зегьы лаԥшыҵашәаран. Нас ихи иареи анеизаанха, дахьгылаз ашьацра днылатәан аҵәуара далагеит. Убри ала ихы-игәы иҟажарц иҭахын. Сеилаҳ дадымхалеит амца еиқәҵара. Иаб излеиқәиҵалоз амзашеи ашьанҵеи, аихымцеи, аҵәымсеи уа аҭыԥаҿы иқәын. Изымбылкәа иҿыцәааз

амҿқәа рхы неилаҵаны еихымцала амца зиркыз ацәымса нарыбжьаҵаны, иаб ишыҟаиҵалоз гәынкланы данынарыҭәҳәа, иаразнак амца ҩархылҟьеит, алҩаҵәгьы аҭуан иҩаҵачын, ахыб икылышәшәо ажәҩан иҩалалеит. Убасҟан, ааигәасигәа инхоз ракәым, наҟ инахарангьы игәартҟеит Сеилаҳ иаб Марыҭхәа иҵәҩан ашьапы шмыӡыз…

Еснаҭ абарҭ ажәақәа ансзеиҭеиҳәоз, дшыҟалаз атәы ишахәҭоу иагьсзеиҭаҳәом, ақьаадгьы исзанҵом. Сара сыгра зӡарц сҭахым. Исылымшо нап сзракуам. Иара Анцәа ду уажәыуажәы дызҵаныҳәалозгьы дизеилкаарымызт. Ашәалҟьамра иаагәылҟьаз амра ашәахәа иҿалашазшәа ихы-иҿы ааалашеит. Данарԥысыз еиԥш иааҟаԥшьхеит иқьышәқәа, ашьа зықәбахьаз. Хәыц злымшәацыз ихцәы џыхқәа, асы зықәҳаз ашәаԥыцьаԥ еиԥш, иҟәашӡа ишлахьаз, иџьабаа зегьы рныԥшуан. «Аблақәа ажәӡом», – ҳәа ирҳәо иблақәа ирхызбаалон. Аӡыжь агәы еиԥш иаҵәҟаҟараза иҟан. «Егьа дыԥшӡан даныҷкәыназ», – ҳәа аасгәахәуеит сара. Аха сара схәыцрақәа ныԥхьацан ацәажәара дналагеит:

– Абри амҩаду ишиашоу сыҩны ашҟа иаагоу, – иара дахьыԥшуаз ахь сынхьаирԥшит саргьы, – еснагь аҳәақәа ґәыруа ианын. Аха иахьа уара уааижьҭеи, Анцәа имчала, инкылаӡ ицеит. Уаҳагь арахь рҿы мааҳәааит, – иажәа дшаалгаҵәҟьаз дҩыҵҟьан, илабашьа ивараҿ иарсыз ааҵкәыцәаан ихәда иныққкшәа агәашә ахь иҿынеихеит. Сара уажәы уи иҟаиҵо, дзышьҭоу ҳәа сишьклампшыкәа, ақьаад ианысцаз еиҭа сылаԥш нахго сшахәаԥшуаз, ашьацаҿ ишьҭыбжь мыргаӡакәа сышьҭахь ала дааины, изҩыз дшахәаԥшуаз ангәасҭа, сгыларц саныҩеиха, иарма напы сыжәҩа иныкәырґәґәаны ус иҳәеит:

– Сара лаҭын ҩырала акәын аԥсшәа сшаԥхьоз. Уи ашьҭахь акырнатә инадырҳәы-аадырҳәыз сҵартә еиԥш аҭагылазаашьа смоуит.

Абас ҳаицәажәара аамышьҭахь иҿааирҭынчит. Уи иҿырҭынчра саргьы сааиқәнакит. Сыгәгьы ааҭгәырґьеит…

– Уара уазхәыци, сысас, – ихы насықәкны ацәажәара дналагеит, – ҳабацәа зқьышықәсала рыхәшҭаара мырцәакәа

иааргагәышьон, – иихәоз ажәақәа ақьаад ишанысымҵоз аниба, инапала исирбеит иҩла ҳәа. Саргьы иаразнак аҩра сҿыназыскит. Иаргьы иажәа инациҵеит: – Ауаатәыҩса ашәышықәсақәа иргәылсны иаагәышьоит, аха ишыргәылсуа ауп аус злоу, – нас иблақәа неиқәԥсаны ибӷа аӄәардә инадҵан, иҽаарраҳаҭны даатәеит. Саргьы сыԥсы ааиҭаскырц аҩыгеи сқьаади ашьац аҿы инышьҭаҵан амҩаду ахь снаԥшит.

– Уахьԥшуаз ҳәа ма ла умбеит, ус ами? – аасықәҿиҵит Еснаҭ, сара сышӄа дынцәыҵыԥшшәа. – Адоуҳа ыӄоуп, сысас, адоуҳа. Уара ара уӄанаҵы урҭ арахь иубарым...

– Избан сара сыӄанаҵ?!.

– Избанзар, уара абра уӄанаҵ, аԥсуарагьы ыӄоуп абри аштаҿы...

Абыржәшьҭоуп еиқәҳәалаз ашаха аԥытлара ианалага. Ажәытәӡатәи Анани аҿатә Еснаҭи анеидҳәалаха. Аҭоурых шаӄа аҵәахуазеи, аха шаӄагьы цәырнагозеи ауаатәыҩса реилкаараз...

Еснаҭ еиҭа амҩаду ахь днаԥшит. Уажәазы шәаӡыӡарак неизцәырҵын, акыраамҭа уахь дыԥшуан. Гәалашәарак ихыиҿы ианылон, нас ианыҵуан. Ихи иареи еиқәиҭымзт. Сара снеира деигәырӷьон, аха еидара хьанҭакгьы даҵанаҵон. Илабашьа игәышԥы инадыргылан сышӄа даацәажәеит:

Шаӄа шықәса ҵуазеи абри амҩа саныԥшылоижьҭеи. Аха уара иуеиӷьу аӡәгьы дысзаанамгеит...

Шаӄа иуадаҩузеи ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара зегьы амҩаду ахь даныԥшуа. Уи сара схаҭа исхызгахьоу акоуп. Уахгьы еынгьы Аԥсадгьыл ахақәиҭра азыԥшра. Аҵхқәа смыцәаӡакәа иӄьаӄьаӡа рыршара.

Ахра ацәқәахь ихало ашәарах еиԥш, амра аҽкыдыршәылан ажәҩан агәахьы аҩеира иаҿын. Ашәшьыра уныҵыҵыргьы, амра цаҳә-цаҳә уцәа-ужьы арцон. Аха ҳахьтәаз иахагылаз арагәаԥшь, абри ашҭа ҭбаа ду ҳара ҳаҵаӄа иӄазааит рҳәозшәа, зҽеиҵҳәаны иӄаз амахәқәа, ашәшьыра иӄарҵоз анаҩсгьы, ахраӡага икылсуазшәа ԥшак асуан. Абӷьы кьакьақәа инарыбжьыс-аарыбжьысуа ҵаӄа илеиуан. Ауаҩы иагьа даа-

ԥсазаргьы, Еснаҭ иашҭа иқәгылаз ара ду днаҵатәаар, иԥсы еивигон, иԥхӡы илабон. Амш аныцәгьазгьы, абыҕьқәа ҏееикәаԥсан, ирықәҭәоз ақәа рықәҵәраан, рганқәа рахь иланашьҭуан. Ашьапы акәша-мыкәша ибахӡа ишыҟаз инхон. Еснаҭ ихы ꙩышьҭхны араҵла аҵаԥшра далагеит. Амахә дуқәа зқьынтә иблақәа зхигахьаз, уажәы ҿыцбарах ибазшәа акәын дышрыхәаԥшуаз. Акакала илаԥш рхигаанӡа, сара сахь дхьамԥшит. Игәалашәарақәа урҭ амахәқәа ишрыдиҳәалоз мꙩашьахуа акәын ишыҟаз. Шәышықәса зхыҵуаз ауаꙩы, иара шәышықәса инарҭысхьаз араҵлеи рыԥсҭазаараҿ излеидҳәалаз рацәаӡан…

– Сара саниы аҽны еиҭеиҳаит саб хәашабга абри ара. Усҟан шықәсык схыҵуан, сҟатаҟато ишсызҳауаз еиԥш акәын, иаргьы ираҿысха ишазҳауаз. Уи аҟара ажәа узасыршьуазеи, иареи сареи еицҳазҳаит. Иаргьы саргьы ҳгәаҟреи ҳгәырҕьареи еицҳхаагеит. Ишубо еиԥш, иаргьы саргьы ҳаицажәит. Иаргьы саргьы ҳзаҵәны ҳаанхеит…

Абарҭ ажәақәа рышьҭахь, иара хәыцра хьанҭак дынҭанагалоит. Акыр аамҭа ихы икәаҽ дтәан. Зны-зынлагьы амꙩаду ахь днаԥшлон, нас араҵла иаҳхагылаз дꙩаҵаԥшлон, саргьы даасыхәаԥшлон…

– О, Анцәа, – сгәы сҭагәжәажәон саргьы сахьтәаз, – еилкаашьас иамоузеи абри ауаꙩ ꙩныҵҟала дзыргәаҭеиуа? Дызхьымӡазеи, ицәыӡзеи еиԥшьышьа рымамкәа ихала ихы дазаанхама? Иара изыҳәан зегь рылымкаа иуадаꙩхма аԥсҭазаара?..

– Еех, сысас, абра уаԥхьа сыԥсны сықәхгьы, уара уахаанны иубазҭгьы, абри ара ашьапаҿы шаҟа гәырҕьара ҟалахьоу. Ҳашьцәа Жәанаа Жәандәрыԥшьынтәи аҽцәа шәꙩык ҽыжәлан иаауан. Мызкы иҳашьҭуамызт. Еишәа чаран, шәаҳәаран, кәашаран, цәҟьара еихсран, доусы ҳшәақьқәа иахьынӡалнадо еилаҳкаарц. Самырзаҟан зегьы ԥсуа бжьын иқәыꙩхуаз. Ҳашьцәа иаҳҭааз пату рықәҵан рыꙩныҟа ианынаскьаагоз ҳрыцҽыжәлон. Нарҭаа дуқәа хьыӡрацара ианцоз иеиԥшын усҟантәи ҳныҟәара. Ҳхысбыжькқәа ашьхақәа ирҿажьыз асыԥ-

сақәа ҿыртцәон. Убасҵәҟьа акәын ҳара ҳанырҭаауаз даргьы ҳашныҟәыргоз. Ꙩ-ԥсҭак иҭысуа аӡиасқәа џьарак ишеилаҵәо еиԥш, ҳахьыҟазаалакгьы ҳаилаҵәан ҳаҟан ҳарҭ Ажәанбақәа. Аԥсҭазаара ду ыҟан, дад сысас, Аԥсны ауаа ԥсымҭәқәа ықә-нагалаанӡа. – Нас еиҭа араҵла дꙩаҵаԥшын, лаԥшыла иааим-даны, аꙩра сазхиоу сазхиаму гәаҭаны иажәбажь дналагеит:

– Агәылацәа алꙩаҵә збаз еибарыꙩит Сеилаҳ иꙩны ашҟа. Аҳәсақәакгьы «аꙩны рыблит, шәаласы», – ҳәа зыбжьы зыр-ҕақәозгьы ҟалақәеит. Аха ара аꙩны блымызт, аꙩны еиқәыр-хан. Агәашә иааҭалаз ашҭа агәҭаны дырԥылеит Сеилаҳ. Уи ихиҿы иччоз илаҕырӡ ақәкьасон. Аха дгылан иара иҽырхаҵан, адгьыл даласазшәа деиқәҟаца...

– Иа, Анцәа, – иҳәеит ргәыла, аҭаҳмада, ашҭа агәҭа да-наақәгыла, – иумырӡын абри аꙩнаҭа, иумыркьаҭан аҵеи еиқәиҵаз ахәышҭаара. Уара Сеилаҳ, Анцәа сиҳәоит, умары-мажаханы, иухшо, ирыхшо рзыҳәан аҭыӡҭыԥқәа ԥшаауа Ан-цәа уҟаиҵааит!

Сеилаҳ ауха ихала аꙩны даагылеит. Амца иагымхарц азыҳәан, уажәы-уажәы ахьаца мҿы ақәиҵон. Иаргьы игәышԥ хәыцы ахәшҭаара иаҭан дыҿҳәатәан, жәытә-натә аахыс иа-бацәа ишыҟарҵалоз еиԥш, дыцәарц иҭахымызт. Ашарахь инеиаанӡа амцеи иареи еицәажәон:

«Амца, уара уԥсҭаҵагоуп», – амца днахәлацәажәеит Сеилаҳ.

«Уара уԥсҭазаароуп, Сеилаҳ», – инхәыцаҷҷеит аԥырҕқәа ааиҿалашан. – «Уара уҟамызҭгьы, сара сыԥсы ҭазҵодаз? Уаб ихәышҭаара зырԥходаз?..»

«Сара уԥсы ҭасҵеит амца, саб ихәышҭаара урԥхарц азы. Абри аꙩны алꙩаҵә ахылҵырц азы. Амца аԥсуа жәлар иры-гымхарц азы...»

«Сара сзымцоу убри азоуп», – аҳәеит амца еишьылӡа абзқәа ꙩышьҭҳәа. – «Амца зҭаху дсырԥхарц азыҳәан. Амца зҭаху сеиқәимҵар, зник сыццышәхар, нас схала еиқәылашьа сымаӡам...»

Сеилаҳ амца иаҳәаз атак аҟатцара ацымхәрас, адәахьы дындәылтцын амҿырҟәаара икыдгылаз аҟынтә амҿы ааган амца инақәитцеит. Амцеи-амцеи неиҿалашан, аԥны атзамцқәа аалаша-лашеит. Убасҟан ацәырдаҕәы ихы шнықәитцатцәҟьаз ацәа дынтанагалан аԥхызгьы ибеит:

«Уан дукәыхшоуп, уан, ҳаԥны шԥаурлашеи!» – ҳәа ахышә даалагылахт иан, дантыԥҳаз еиԥш длаша-лашо.

«Ҳаит, афырхатца, Сеилаҳ!» – иаб Марытхәа ибжьы ааге-ит амҿырҟәаара ахькыдгылаз аҟнытәи. – «Сара амҿырҟәаара зузаансыжьыз, агәра згон схәыштаара амца шагумыжьуаз», – иаргьы мҿык иман дааԥналан амца инақәитцеит.

«Умшәааит, нан, уаха ухала уахьыҟоу, саргьы абра уааигәа сыҟазаауеит…»

– «Ибҳәо закәызеи бара аԥҳәыс?» – Марытхәа иԥҳәыс дналықәцәҟьеит. – «Ари дхатцоуп, амца ихала иахьеиқәитцаз бымбазои?! Уаҳа ирцәарангьы дыҟам…»

Лара лыцқәын бла хаала дааихәаԥшны ус лҳәеит:

«Уажәшьта сгәы тынчуп…»

«Саргьы», – иҳәеит Марытхәа.

Убасҟан дырҳаны ацәа даалтцит Сеилаҳ. Иаразнак икәшамыкәша днаԥшы-ааԥшит, аха иангьы-иабгьы ыҟамызт. Аԥны дындәылҟьан ашта дныҟәыххит. Уа иааигәыдԥсалеит ашьхақәа иаарывтцытцыз амра ашәахәақәа…

Сеилаҳ илԥатцә иԥеиз баны ашта итталаз атаҳмада, «Умарымажахааит, иухшаз ирыхшаз рзыҳәан атызтыԥқәа уԥшаауа уҟалааит!» – ҳәа ииҳәаз, ԥҳәыс данааига ашьтахь ус дзыҟамлеит, аха аԥҳа дихшеит. Аԥсны ахи-атыхәеи лыԥшзареи, леиҿартәашьеи, лаазареи, иаламыҽхәозазәыдыҟамызт. Сеилаҳ иԥҳәыси иареи рыԥстазаара лара лакәын…

Ахәыцы дышитцәҟьаз ауа-атынха, аҳабла зегьы аизаны ахьз лыхьзтцара напы адыркит. Еимактәхеит, еиҿактәхеит. Шьоукы Гәында, Нартаа раҳәшьа лыхьз лыхьзаа ит рҳәеит. Атцыхәтәаны зегьы акаҿы еизааибаган Анан лыхьзыртцеит. Лангьы лабгьы уи иақәшаҳатхеит.

Анан амзаҿеиԥш лызҳара иаҿын. Лангьы лабгьы иртәахгәышьан иашьак ма ехәшьак даалывагыларц, аха урҭ ргәыӷра лҵшәа амамкәа иаанханы иҟан...

Уахык, ашара шьарда шагыз, дцәырҳаны ацәа даалҵын, ииарҭа дныҟәтәеит Сеилаҳ, дахьыҟоу цқьа изеилымкаауа...

– Иухьзеи?! – уаанӡа ицәамыз иԥҳәыс Адгьанашьа лыбжьы наиқәлыргеит.

Иара акыр аамҭа ҿымҭ ахышә икылҷҷоз амза ашәахәақәа дрыхәаԥшуан. Нас урҭ иблақәа нарыҟәганы иԥҳәыси иареи рыгәҭа игылаз агарахь днаԥшит. Амаалықь дыцәан, амза ашәахәа еиԥш драҳаҭӡа...

– Иухьзеи сымҳәеи, уара? – Анан дҿыхар ҳәа дшәаны лыбжьы ныҵакӡан иаалыргеит Адгьанашьа.

Сеилаҳ иԥсы ӡеины иҟырҟы иҵагылан. Иҿы изеихыхуамызт. Аԥхыӡ иибаз иԥҳәыс илеиҳәар иҭахымхеит, аха лара дыхҭалкит:

– Иҟалазеи, уара, зҿумҭуазеи, ԥхыӡ бааԥс убама?

– Ааи, ԥхыӡк збеит, аха, – еидара хьанҭак даҵоушәа акәын дшыҟаз.

Адгьанашьа лхаҵеи лареи ԥшьышықәса ишеицынхозгьы, ас дцәырҳаны дааԥшуа длымбацызт. Ҽынла дышҭынчыз еиԥш уахынлагь ицәа ҭынчын. Ажәӡанаҿ аеҵәақәа шеиҿалашо еиԥш акәын, хаҵеи ԥҳәыси еиҿаччо ишеицынхоз. Иара ахы шьҭихыр, лара аҵыхәа даҵалон. Иԥҳәыс аԥҳал аашьҭхны аӡыхь ахь ддәықәлар, иара иаалымԥаан дцаны аӡы ааигон. Сеилаҳ ажәқәа хьаны аныгақәа рыла ахш анааигалакь, лара ипашәӡа илраӡон. Убри ахш шылраӡоз еиԥш акәын лыԥсҭазаара раӡаны ишымӡаԥылгоз. Асас дырҭаар, иԥхӡы илабаанӡа, ихәы рхианы аишәа дахалыртәон. Лылахь еиқәны уаӡы димбацызт. Данцәажәозгьы амра ашәахәа еиԥш дуҿалашон. Жәытә-натә аахыс аԥсуа ӡнаҭа еиҿызкаауаз дыруаӡәкын...

– Сара исзеилымкааит уаха иухьыз? – аиарҭа дӡылҟьан, лымаҭәақәа аалшәҵаны, аҿыцәаара иаҿыз аԥырҕқәа, зхы хәыз акәастҕақәа нарықәҵан днарыҭәҳәеит. Сеилаҳ иӡны

амца еиқәҵараз Анцәа ираҭәеишьаны акәын ишыҟаз. Избанзар ицәахьаз рхәыштәаара, жәаа шықәса анихыҵуаз еиқәиҵаз амца иахьа уажәрааӡа имырцәакәа иааигон. Убри акәын даргьы еидызҳәалоз...

Сеилаҳ ашацкыра даҵагылан ахәлара иааимнахаанӡа аус иуан. Аԥхӡы илҵуан ахра иалыжжуа арԥаш еиԥш. Аха уи иԥхӡы иланарбон икәша-мыкәша еихашьшьы игылаз аԥсабара иахылҵуаз аҳауа. Сеилаҳ имч амч ацнаҵон ихәыштәаараҿы амца анеиқәыз. Иԥны алԥаҵә анахылҵуаз. Уи иани иаби рыԥсы иабоит ҳәа акәын дшазхәыцуаз. Џьанаҭ иартәаоит ҳәа агәра игон. Убри алагь иԥсы ҭан...

Иԥҳәыс амца шыԥеиҵылхыз аниба, иаргьы имаҭәақәа ааишәҵаны аарцә лаԥхьа арымӡ дныкәҭәеит, Аԥыџьагьы уажәы рхәыцрақәа Анан лҿы акәын иахьыҟаз...

– Иҟалазеи, иухьзеи? – даангыларцгьы лгәы иҭамызт Адгьанашьа. – Аԥхыӡ цәгьа убазар, уи иақәымшәаргьы ҟалоит, ианбыкәыз ԥхыӡла аԥсҭазаара анымԥаԥысуаз? – лҳәеит, аха лыгәгьы ҭзыӡаауан...

Иԥҳәыс дышшәаз гәеиҭеит Сеилаҳ. Ихьызгьы аахьымӡҵишьеит, аха уажәшьҭа иреиир акәын. Уи аҟара хырԥа амҭакәа даацәажәеит:

– Аиаша бҳәеит. Ианбыкәыз аԥхыӡ ала ауаа раԥхьаҟа ирлахьынҵахо иацымныҟәар ҟамло ианыҟалахьаз! Доусы илахь иану дақәшәоит.

– Нас иубазеи ԥхыӡс?

– Аԥхыӡ иубо аахәны ианыҟалалогьы ыҟоуп.

– Ааи, усгьы рҳәоит...

Убасҟан агара дахьгараз даахәацымцит, лқьышәқәа неимахәан дҵәуарцы инақәылкит. Аха лан агара анаалырҵысы, убри дазыԥшызшәа, лҽаарҭынчны ацәа лыҽналҭеит. Сеилаҳ ихы ԥышьҭхны Анан дналҿаԥшын, гәаныла усгьы наиҳәеит «Анцәа иузааиго зегьы бзиоуп», – ҳәа. Нас иԥҳәыс лахь ҿааиҭит:

– Даара ԥхыӡ маанак збеит иаха. Абри ахәыблы, хԥык ауаа шлақәа рԥаҵақәа ршьамхаҿы илеиуа иаақәҭәахит. Руаӡәк

еиҳа акьаҿ палтыҟсашәа иҟаз: «Ҳара ҳшацәоуп», – иҳәахын наҟ-ааҟ иватәаз ихысга нацәа нарыҟәикит. «Анан, ԥсынҵры зауша, дызшаз ҳара ҳауп, лаԥхьаҟа илԥеиԥшу, уи Анцәа иоуп издыруа, ҳара ауаӡы иԥсы аҭаҵара ауп иаҳуалу. Дшәаҳҭеит Анцәа хша, убри шәлыхӡыӡаала. Избанзар уаҳагьы хшара дшәоураны шәыҟаӡам», – иҳәан, ахәыблы иныҟәԥрааны ицеит рыхӡыкгьы. Ахәыҷы лахь санынаԥш, дабаҟахыз, агара дгараӡамызт. Баргьы бгәаҭеиуа бахьгылаз бнапаҿы дыбкымызт. Нас Анан ҳәа саныҳәҳәа, сцәырҳаны саалҵит.

Аҭаҷкәым андраҵәо еиԥш еиҵалеит лгәы Адгьанашьа. Лоуразоуроу ддысит. Имҟәацеит лҟьышәҟәа, имҵысит лнацәкьараҟәа. Лыбз ӡаны илҿахеит, ажәак лзымҳәо. Лгәы аус ауазу иамуазу еилкаашьа лымамызт, лоуразоуроу дҟьаҟьаӡа дышәхьан. Ашацәа уаҳа ахшара дшәоуам ҳәа ирҳәаз акәымызт уажәы хьаас илымаз, ахәыҷы агара дгарамкәа дахьцаз дахьааз лхаҵа иахьимбоз ауп. «Лаԥхьаҟа илԥеиԥшхозеи?» – лгәы дынҭаҵәааит Адгьанашьа. Убасҟан илулакгьы лхы даиааины, имҟәацоз лыбз лҿаӡжәаӡан ала иаарбааӡан ус лҳәеит.

– Акәапеи азна аӡы дәылган адәахьы икаҭәа. Уԥхыӡ цәгьамыцәгьазар, уи иаман ицааит.

Сеилаҳ ишьамхы ҵарҟәа рыла, амархәац дахьӡаны ахәда акәараӷ ахазыршәуаз, уажәы аарла дӡышьҭырхын, акәапеи азна аӡы адәахьы индәылган икаҭәо ибжьы ашҭа иныҟәӡыртә инаиргеит:

– Абри аӡы адгьыл ишналабо еиԥш, сыԥхыӡ мцыԥхыӡны, Анан лыԥсҭазаара иналаӡааит! – Иҭацәыз акәапеи ыркәаталеиуа аӡны данааӡнала, иԥҳәыс ахәыҷы дгархны дылкын. Сеилаҳ аԥхыӡ имбаӡазшәа, наҟ инеихашҭны ихы-иҿы аалашеит. Анан лакәзар, амца иахылҵуаз алашара дацлашон. Лыхәда ԥшӡа кылшәҭраан, лыҵьымшьҟәа кыдыхәхәала, лҟьышә чаҳаржәҟәа татаӡа, лыбла маахырҟәа цәыҵыԥхо, лыхцәы сса, аиҟәареи аԥшьреи еимаркуа, Нарҭаа раҳәшьа Гәында-ԥшӡа дызбахьадаз, аха убри длеиԥшха азҳара даҿын. Анцәа иакәын уажәшьҭа знапы даныз.

– Анцәа иҳаҭәеишьо зегьы бзиоуп, ихьышьаргәыҵа сакәыхшоуп. Баргьы саргьы ҳахьӡ зларҳәаша аҭыԥҳа диит...

Убри нахыс Анан мшызҳа илызҳауан. Иаҳа-иаҳа дҩеидасцыԥхьаӡа, лыԥшӡара аԥшӡара еиԥшымызт. Араса быца еиԥш дкахәхәа илызҳаит шықәсқәак рыла. Лани лаби рзыҳәан дыԥсҭазааран. Аҩны иааима, адәыхьы дырбама, илԥылоз лықәныҳәон. Дызвысуаз ажәа ԥшӡа лышьҭарҳәон. «Сыбла цәгьазар, аӡаӡ алоуп», – ҳәа рҳәон зықәрахь инеихьаз.

Лара аҿабызшәа хаа лҿан. Ацәажәара данналагалакь, мра шәахәақәа лҿахәмарра иалагон. Дӡахуан, дԥон, дықәҵон. Убас еиԥш ныҟәашәак лыман, илакьы-лакьуа аӡыжь иагәылҵәраауа аԥсыӡ даҩызан. Лшьапқәа акалам еиԥш ииашан. Дыҭҕәыцәаа акәын ишлызҳауаз. Ԥҳәысымзар ахаҵа ишиашоу ибла дхыԥшыломызт. Лыбжьы ныҵакны акәын дышцәажәоз... «Анан леиԥш, шәыԥшӡаны, шәааӡааны Анцәа шәҟаиҵааит», – ҳәа акәын ишылзырҳәоз.

Усҟантәи аамҭаз аԥсуаа рзыҳәан аныҳәара акраҵанакәан. Аныҳәара зыхәҭаз иакәын ирныҳәоз. Изыхәҭамыз иаҵәаца ркуамызт. Аԥсуаа идырныҳәоз, ицқьаз ауаҩ иакәын. Знапы ҟьашьымыз, зхәы иаҭәҳәаны изфоз, ақыҭан унеишьуааишь ҳәа зарҳәоз. Убырҭ реиԥш иҟаз ракәын Анангьы дыздырныҳәоз. Ларгьы урҭ рныҳәара дышьҭнакәыцәаазшәа лызҳара иаҿын. Лоура иақәнагахаша ахшыҩгьы ацҩалгон мшы зҳа...

Жәаа шықәса данырҭагыла, амза ангәылҭәаауа еиԥш дҟалеит. Дҭыԥҳа наӡахеит... Анапы иашьцыло ашьабысҭа ҿырбаҿырбо ашҭа ианықәу еиԥш акәын ныҟәашәа ԥшӡарыла дышнаи-ааиуаз. Сасык дааиргьы, лан дналыцхраауан, ахәы ҟаҵара дауадхалахуаз, зегьы лымпыҵаманшәалахон. Зегьы дырнаалон. Аха уи лыхьӡ-лыԥша ашҭа иазымкәа иалагеит. Аԥсаатә ԥшқа аԥырра аамҭа анааилакь аҭра ишхыԥраауа еиԥш, лашҭа лҭыԥраара аамҭа ааит. Лаб, Сеилаҳ, иҩныҟа амҩахыҵра иалагеит арԥарцәа еиҿамсқәа, аха илгәаԥхоз аӡәгьы дыҟамызт. Ус, ҿенак шьыбжьон, агәашә шыҟаз «аԥшәма

уҟоума?» – ҳәа бжьык геит. Анан иаразнак аҩны дындәылҟьан ашҭа дықәххны лыбжьы налыргеит:

– Аԥшәма дыҟам, аха сара сыҟоуп...

– Сара аԥшәма иакәын исҭахыз...

– Сара аԥшәма иԥҳа соуп, – лҳәан, уаҳа ԥхьа дзымцо уа дахьгылаз даанхеит.

Дыззыԥшыз аӡәы ргәашә дылагылазшәа дааувалуашеит. Насгьы еснагь лнапаҿы илкыз лхы шьҭыхра ԥагьара иаразнак иналымҟәыҵышшан, дзеиуоу лзымдырyа дааҟалеит. Лаб имырцәаз ахәышҭаара аԥырҕы еиԥш, деикәаԥхо, ҩнытҟалагьы дәныҟалагьы абылра далагеит. Лыбла иабоз агәра лызгомызт. Лаԥхьаҟа мчык лыгәҭасуан. Ԥсаатәк даашьҭкәыцәаан ажәҩан ахь дагазшәа, адгьыл лшьапы ықәгылаӡамшәа лбон...

Анан жәаа шықәса данынарҭагыла, дазымхәыцкәа дауҟахыз, лаԥхьаҟа лыԥсҭазаара шышьақәлыргылашаз. Лҳәаразы илҭаахьаз арԥарцәа аумаҷхыз, анхацәа инадыркны, ҭауади аамсҭеи рҟынӡа, аха аԥсҭазааразы урҭ аӡәгьы лхы дылзадымкылеит. Насгьы лхы дахыццакуамызт, лаамҭагьы даԥыҩларц лҭахымызт. Анцәа илаҭәеишьараны иҟаз амҩа даныԥшылон. Уажәы уи амҩа даанагеит иара. Абар лаԥхьа дахьгылоу, лара хәыцрала зхаҿы даҿаԥшуаз... Лхы иадылкылоз, аха илымбацыз, агәашә нҭыц – иара, арахь – лара...

– Арахь ашҭа уҭал, иаарласны сабгьы даауеит, – лҳәеит иаразнак агәашә аалыртит Анан.

– Мап, мап, – иҳәеит иара, дҿыжәҭԥру дҿыжәымҭԥру дақәымшәо, дуалуашо акәадырҭра дахьантәалаз даахахеит. – Аԥшәма дыҟамкәа, ԥҳәызбак лхала дахьыҟоу анеира ԥсуа ҭасым...

Афархь мца еиқәуҵар, иаразнак ишыбылуа еиԥш, изеибамдыруаз аҩыцьагьы еидблыло еицәажәон. Рыблақәа убас иԥхашьон, изеихәамԥшуа, аха арахь еихәамԥшыргьы амуа.

– Сара схала абра сынхаӡом, сангьы сабгьы ыҟоуп, – иаҳаиаҳа лхы лнапаҿы аагра даҿын Анан.

– Убарҭқәа зегьы, – иаргьы ихы инапаҿы иааган даацәажәеит, – издыруеит сара бара ибыхьӡугьы, насгьы... – уаҳа

мҳәакәа иҽааникылеит. Даауалуашеит, ииҳәо иҿамшәо даaҟалеит азныказ, нас, – бара Анан быхьӡыми?..

– Уара? – днеиԥыххылеит ларгьы.

– Маадан…

– Уабанхо?

– Абанҭ ашьхақәа ршьапаҟны, ақыҭа Ахәҵа, – иҟамчы нархханы уахь дынхьеирԥшит Анан.

Илымбацыз, аха зыӡбахә лаҳахьаз ақыҭа иаразнак бзиа илбеит. Лыԥсҭазааараҿы лыбла ихымгылацыз, уа ҳаракырак дықәгылан далаԥшуазшәа даaҟалеит. Аха иаразнак лгәы ааҭрысит, дҭацаны аҭацаагацәа ашәа ҳәо, уи ақыҭа дналаргалазшәа. Аҽуаӷ ҷкәынцәа рыҽқәа рыҵԥраауа, рҟамчы шьҭыбжь дыдроушәа илаҳауан. Ланхәа, лара илымбацыз, «амра ҳашҭа иҭазгалаз, Анцәа ду ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп», – ҳәа лнапы ыргьежьуа дылԥылозшәа…

Абарҭқәа зегьы ҟалеит али-ԥси рыбжьара. Ақәыԥшра, абзиабара шаҟа иласу аҟара иласны. Ҵӷа змам ӷныҵҟалеи дәныҟалеи ацәанырра ацны. Макьаназы абзиабара аӡбахә мҳәаӡакәа, рӷыџьагь убас инеилаҵәеит, шықәсқәак рнеиӷыс ажәа лниҵахьазшәа. Иаалырҟьан аӷыџьагьы убас еиԥш хақәиҭрак роуит, рыкәша-мыкәша дара рыда аӡә дыҟоуп ҳәа иҟамкәа…

Аха иабаҟоу, иара ашҭа дызҭамло, лара ашҭа дызҭымҵуа, нырцә-аарцә ӷ-ԥеиӷк иқәгылоушәа агәашә илахеит…

– Сара сааит бара бзыҳәан, – игәаҕьит ииулакгьы Маадан.

– Сара сзы уаазар, ашҭа уҭал, – лҳәеит ларгьы, ус лзырҳәаз лзымдыруа, имарианы иажәа даԥыхьашәар ҳәа дшәаны. – Уара сабоубахьаз уажәада?

– Ачаа рчараҿ, абра шәқыҭан.

– Ааи, уа сыҟан, аха уара усымбаӡеит.

– Сшыбымбаз збеит азоуп иахьа абра сзааз.

– Аха уи имариахо усым, – аҽаанкылара лҽазылкит Анан.

– Имариам аус урмариозар ауп. Ачаа рчараҿ банызба, Анцәа сиашьапкит. Абри аԥҳәызба лымӷа сықәҵа, усыцхраа

ҳәа. Саавит, уажәы бара бҿы, сызҵаныҳәаз Анцәа сирманшәаларц.

– Уиқәгәыӷ Анцәа, – лажәақәа еиҳа иаалырҧшқеит Анан. – Анцәа саргы дхасҵоит. Иаҳҳәап, сани саби аҩны иҟазҭгы, иҟоуҵоз?

– Аҩныҟа снеиуан. Ҽқәак срышьҭоуп сҳәон, баб сиазҵаарын, суахьад абрахь илбаавит, иубахьазар ҳәа. Сара суахьад ирылган ауп Аҧсҳа ир рзыҳәан аҽқәа ахьынтәыргo.

– Нас уара Аҧсҳа дубахьоума? – лыблақәа ааҭылашеит, Аҧсҳа ихьӡ анлаҳа.

– Сара Аҧсҳа ир сырхыҧхьаӡалоуп. Шықәсык ахь фымз уа сыҟоуп. Уажәы аакьыскьа шә-ҽык изызгеит. Урҭ рыбжьара, ирықәтәоу арҧарацәа разыҟаҵара уҳәа сара снапы иҵсыжьуеит. Аҧсҳа мчыбжьык ахь ҩынтә-хынтә аҽқәа ахыҳабжьо днеиуеит. Дҳалабжьоит, игәаанагара ҳаиҳәоит. Сара лымкаала пату сықәиҵоит, сыгәрагы игоит.

– Анцәа, ауаа, – гәаныла дхәыцуан Анан, – арахь макьана дарҧысӡоуп, Аҧсҳа иҟынӡа днеиртә еиҧш дышҧаҟалеи?!

– Абыржәы бгәы иаанагаз еилыскаавит, Анан, – лгәы дҭатәоушәа лгәаанагара еиликаавит лхы-лҿала. – Аҧсадгьыл зҭаху рызегь, рымҩа Аҧсҳа ишҟа ихоуп. Уи амҩа зхы ацәызҵәахуагьы ыҟоуп. Зыҧсадгьыл иаҵазкыз, ихоуп изҵеикуа…

Анан Аҧсҳа ихьӡ лыҧсҭазаара зегьы адҳәалан. Дҵаалон лара Аҧсҳа ир аҳәса рылоума ҳәа. Аха уажәы Аҧсҳа дызбахьаз, изааигәаз ауаҩы дынылба, иара ихаҭа дылбазшәа дааҟалеит.

– Ибаргәзеи Аҧсҳа Леон дызбахьоу, – лҳәеит лара, дгәыргьаҵәа.

– Сара сгәы иҭоу сахьыбыгӡар, аҳҭынра аҟынӡагь бызгап. Ҳара уа ҳаангыларгьы ҟалоит. Анцәа имч ала Аҧсҳа ииааигәа агылара саҧсаханы сыҟоуп.

– Ишҧеилкаатәу, «ииааигәа агылара»?

– Сара ихьчаҩцәа шәҩык сырхадоуп.

– Нас уа еснагь уҟоума?

– Мап, ҳаибаԥсахуеит. Иара дзыхьчо зынӡаск хәышә-ꙍык ыҟоуп. Аԥсҳа идыруеит сара сан лхала дшыҟоу. Убри аҟнытә хаҟәитҭраҟәакгьы сиҭоит. Ара санааура, ус баша стәаӡом. Аҟыҭаҟәа снарылс-аарылсуеит. Арԥарцәа еиҿамсҟәа аӷә-ӷәацәа еидыскылоит.

– Аибашьра ҟалома? – арԥарцәа еиҿамсҟәа еидыскылоит аниҳәа, лгәы ааҭӡыӡааит Анан.

– Мап, аибашьра ҟамлар ауп, аха ар ҳамазар ами, Аԥсҳа имҽхак дууп. Аԥсны аҳәааҟәа шьарда инеиҵыхуп. Убарҭҟәа зегьы инапаҿы аагареи, ахылаԥшреи рзыҳәан, иҳамазароуп гәылеи шьамхылеи еицназго ар…

– Нас иҟоума ар?

– Ар змам аҳәынҭҟарра аҳәааҟәа изырҭбаараны дыҟаӡам.

– Аҳәса ыҟоума Аԥсҳа ир аҿы?

– Иҟоуп. Ахацәа ирыцамхоҵәҟьагьы ыҟоуп. Аҳәа ҟьараҿ аума, ахыци ахәымпали рҿоума, зегь рыла амацәаз иҭа-дыршәуеит.

– Сара сцар ҟалома уахь?

– Иҟалоит, аха макьана быҟәра аҵанакәам. Уа ирыдыркы-ло аԥҳәызба ꙍажәа шыҟәса дреиҳазароуп.

Анан Маадан ииҳәаз аалгәамԥхан, усгьы наиалҳәеит:

– Аԥсадгьыл бзиа избо изыҳәан иҟамзароуп аҟәра…

– Аԥсҳа убас иҭаххеит, – аҵых иагәылыҷҷо ацәымза еиԥш, иблаҟәа лҿалашон Анан. – Аԥсҳа иажәа ажәоуп, уи валашьа имаӡам. – Нас ԥыҭраамҭак иҽаанкыланы аус ахь диасит. – Сара сгәы излаанаго ала, сара мацара сакәым иара ҳазшаз Анцәа дугьы убас иҭахуп, жәаа шыҟәса зхыҵыз, хаҵа дцароуп ҳәа…

– Хаҵа цара ус имариам, – аалҿыҵҟьеит лара, нас иаал-цәымӷхеит.

– Бзиа дубар, зегьы мариахоит.

– Бзиа иубаша дуҟәшәар, – лылахь ааиҟәҵашәа даацәа-жәеит лара. Насгьы лгәылҽанылҵеит лаԥхьа игылоу арԥыс баша уꙍык шиакәымыз. Иуахьад ицәӡызгьы дышрышьҭамыз.

– Сара сааит быӡбахә исаҳаз ала, бзиа избаз бҿы, – игәы ааиртит Маадан.

Анан дҳашатәараха даанхеит дахьгылаз. Лхы инаркны лшьапы аҟынӡа мацәысушәа мцак налыхҟьеит, лшьапы хтны ашьац дылагылазар, иналыҵәаааратәы. Ҳәара аҭахума, абри азҵаара ус илырмариар лҭахымызт. Аха иара аеҵәа ахаҭа кыдшәаны лыкәа иҭашәазшәа, ишҟа илоуз ацәанырра даҿагыларц лҭахымхеит. Убри аҟнытә, уаҳа иихәарызеишь ҳәа дааизыԥшит.

– Анцәа сирманшәалеит бхала бахьызбаз. Ус анакәха, Анцәа игәы иахәарагьы ҟаҳҵароуп. Сгәы самжьац, сагьажьом. Бгәы иаҳәозар, аҭаацәара еицыҟаҳҵап…

Ажәҩан агәы шыцҟьазгьы, илхадыдызшәа лбеит Анан. Лхы дазымиааиуа дымчыдахан даанхеит. Лыблаҟәа хылҩеит, ихылтит. Лыблаҟәа анхылҩоз лаԥхьа игылаз арԥыс дылцәыӡуазшәа лбон. Ларгьы алашьцара далахон. Лыԥсы ҭанаҵы лашьцарала лхы мҩаԥылгошәа дааҟалон. Лыблаҟәа анхылтлакь, лаԥхьа-лышьҭахь, рашҭа-ргәара – зегьы лашон. Ажәҩанахьтәи нцәахәык дылбаазшәа дихәаԥшуан Маадан. «Абар иара», – ҳәа ажәҩан ахьынтәи бжьык лаҳауазшәа дӡырҩуан. «Бнапы иантәалеит ахьшьыцба, бнапы ахҩа!» – ҳәа ллымҳа иҭыҩуан. Адгьыл лыҵасуан, ажәҩан лыҟәыҩәҩон. Аҳауа дшагәылагылазгьы аҳауа лызхомызт. Лыкәша-мыкәша гәылҭәааауан. Мшәан, лара абри аҩыза ажәа анбалаҳахьаз. Лаԥхьа игылоу иԥшра исахьа, лымра шәахәаҟәа икәыршан даанылымкылар, длымпыҵҵәрааны дцаргьы ҟалон…

Анан лхы-лҿы ҟәымшәышә, амра анҩаҵыԥхо еиԥш иласшоз, зны ицәышхон, даҽазынгьы иҟаԥшьы уаркалеихон. Лшьапсыргәыҵа амца ыҵҟьон, ахәшҭаара ҿҳәаԥалазшәа. Нас иаалырҟьан ихьшәашәахон, аҵааршә дылаԥалазшәа. Лара лгәы иаанагомызт абри азҵаара абас иуадаҩхоит ҳәа. Аха иҟазаап азҵаара, еиҳараӡак зыӡбара уадаҩу, аиҳараӡак лара лзыҳәан. Лыбла ԥшӡаҟәа аҟаруа еиԥш иҭыԥхоз, зны алашара рцәыӡуан, нас иара дкаххаа дырбахуан. Иара данылбоз, лыԥсы ҭалон, лхы даиааирцгьы аҟәԥара далагон. Аԥсыӡкҩы икаҭа иакыз аԥсыӡҟәа ԥаҭ-ԥаҭо ишалахо еиԥш, Маадан иршәыз акаҭа далахазшәа лбеит. «Изакәы мчу-

зеи, мшәан, ишҟа исыхан сызго?» – ҳәа лхы азҵаара алҭон. Лара лгәы ииаанагаз иара ицәа ианырны, игәы иахәан акәын дышлыхәаԥшуаз. Насгьы иршәыз акаҭа, лара дызлашәаз, ишҟа ашьшьыҳәа аахара даҿын. Аха ларгьы лхы лнапаҿы иааган убасгьы налҳәеит:

– Ажәа иснуҵаз аҭак аҟаҵара ус имариам, – лхы ҩышьҭхынгьы днеиҿаԥшит. – Абри агәашә ҳалагылан иуасҳәаран ҳәа иҟоузеи. Схала исыӡбо усым. Сани саби ажәа рысҭахьеит, џьара схы сырхозар, сышразҵаауа ҳәа…

Анан илҳәаз даара игәаԥхеит Маадан. Уажәы азыҳәан уи азхон, лышҟа шьаҿак ҟаҵан. Уаҳа илҳәарызеишь ҳәа дшыԥшыз, лара иаалырҟьан дызқәымгәыӷуаз ажәақәакгьы лҳәеит:

– Насгьы сара макьана схәыҷуп…

Иаргьы даахлафаашәа аҭак налиҭеит.

Схәыҷуп бҳәоит, арахь Аԥсҳа ир брылалар бҭахуп…

– Уи Аԥсадгьыл азҵаароуп…

Сара ажәа ибнысҵаз ауп Аԥсадгьыл еиқәзырхаҵәҟьо. Изыхәҭоу ианиаамҭоу аҭаацәа далалароуп. Сара бышҟа амҩа санықәлоз, Анцәа ибжьы саҳаит «уара уца, сара усырманшәалоит» ҳәа…

Анангьы илҭаххеит лгәы аалыртырц. Наԥшыхақә илгәаԥхаз арԥыс дыҭҵаатәымзи:

– Сара макьана уара усыздырам. Уԥшра-усахьа исгәаԥхаз алаҳамҵозар.

Анан ирлафны илҳәаз, Маадангьы иаарлафны аҭак ныҟаиҵеит:

– Ҩныҵҟала сеилыбкаар, еиҳагьы сыбгәаԥхараны быҟоуп…

– Усхымыччан, – даацралеит Анан.

– Усҟан абра сахьгылоу быжьра-быжьҵәа сцааит, – ихы иркьиаӡеит.

– Ус умҳәан, – лгәы ааҭрысит Анан, лаԥхьа игылаз арԥыс быжьра-быжьҵәа дцазшәа данаазхәыц. – Ашәира хәарҭам…

– Сеилыбкаарц азыҳәан, Анцәа исаҭәеишьо ажәақәа схы иасырхәоит.

– Сани саби ааиуеит…

– Бани баби еснагь рыӷоныҟа абзиаразы ихынҳәлааит. Ираҳәа иаахтны ажәа шыбныстҵаз, ибнызҵаз. Ҳҳәатәы еиқәшәар, аԥсуа ҭцасла ишаԥу еиԥш, ауаа шәзааҳашьҭуеит. Абзераз, – иҳәан, дахьгылаз дӷоаԥан иҽы днақәтәан дныҵашәкәа дцеит.

Лара дгылан, ԥхыӡу лабҿабоу дызлоу лхаҿы илзаамго. Зынгьы илбахуан ажәӷоан далоушәа. Аԥҭақәа дырхьынҳалан дрыман ицошәа. Нас иаразнак гәҿыӷьрак налхаҳаит. Дыгәхьаалгеит уажәраанӡа лаԥхьа игылаз арԥыс. Лгәы дыҵалеит, еибамбеижьҭеи акырҵуазшәа…

– Дад, ари ауаӷо иццакыз дызусҭадаз? – дцааит Сеилаҳ иԥҳәыси иареи рыԥҳа ишаалыдгылазҵәҟьа.

– Ҽқәак срышьҭоуп иҳәеит, абыржәадагьы дсымбац, – лыԥсҭазаараҿ раԥхьаӡа акәны амц лҳәеит Анан…

* * *

Амра ԥсҭҳәала ԥықәслара амамкәа, ишырҳәо еиԥш, ишамшамуа ианыӷоагыло еишԥхеит Еснаҭ ихысҿы. Уи иблақәа убас иччеит, ақаруа ҭесԥыҳәа абарфын рахәыц ианахаԥсоу еиԥшха. Дахьтәаз даанаҳәы-ааҳәит, ибӷа аҭыԥ еиҳа ирманшәаларц азыҳәан. Сахьихәаԥшуаз аӡы цәқәырԥа изсаны еихызҵәаз еиԥш иԥсы аивгара даҿын. Игәалаҟара бзиахазар акәхап, иҭагылазаашьа аҽаԥсахит. Сара исҭахызгьы убри акәын…

– Ирымҳәои нас ажәытә уаа, – сара сахь даахьаԥшын ацәажәара дналагеит Еснаҭ, – аԥҳәызба хаҵацара ианақәылк, ӷба шахала дҿоуҳәаргьы дузаанкылом ҳәа. Ала гызмал, абни ахәыцӡаҵәҟьа лани лаби лжьеит. Хаҵацара ус адырует. Агәыӷьра ацуп, амцгьы унарҳәоит. Думышьҭырц азыҳәан ахрақәа еиҿаужьргьы инеиҟәыҭханы дцоит.

Нас, ԥыҭраамҭак акы дшазхәыцуаз мӷоашьо, ихы ларҟәны дкахәыцуан. Саргьы иааԥсаз снацәкьарақәа, еиҵыхуа, еиҵацало аӷора сҽазсырхион. Нас еиҭа ихы-иҽы аалашан, усгьы нациҵеит:

– Ицалааит ҳаӡӷабцәа хаҵа. Иҿиааит ҳмилаҭ, – абарҭ ажәақәа рышьҭахь ихы-иҿы еихаркызшәа, ихәда наикәаҽеит. Саргьы сгәалаҟара неиқәаҳаит. Иуӷрыхозеи уара, Анцәа иинырҳәаша

ауаҩы, шәымҭак иадамзаргьы гәырҕьарак науҿықәымло. Аха, сара гәаныла исхәыцуаз иара ихаҭа иҳәеит:

– Иҿиааит рмилаҭраҿ, даҽа милаҭкырҿ акәымкәа.

Иара дангыла, сгылеит саргьы. Уи ажәа хьанҭа ииҳәаз, иара аԥсҭазаара мацара акәымзт иззыхьанҭаз, аԥсуаа зегьы ҳзы игәырҩа дуун. Уи иара ишихьааз еиԥш, саргьы исхьаан, ҳажәлар зегьы рзгьы ихьаан. Ауаҩы имаха-шьаха аниќәҩаауа иаҩызан. Уажәы ашьшьыҳәа ишьаҿақәа еихго, агәашәахь иҿынеихеит, аха уанӡа дымнеикәа иаразнак даахьаҳәын сара сышќа ҿааиҭит:

– Уаргьы саргьы ҳзынԥышыло амҩа, Аԥсҳа данысхьан. Аԥсҳа иаара ныҳәа дуны ирзыќалеит абра инхоз ауаа. Акыҭақәа зегьы дрылсны ибазаап. Нас рызегьы џьарак еизганы драцәажәеит. Уи иреиҳәаз еиҭазҳәода, зқьы шықәса зхыҵхьада, аха иахааныз ирхааныз, урҭ ирхааныз сара слымҳа иаҳаз аазгаз иќынӡа, ииҳәаз ҳәа ирҳәо, иажәа аныхиркәшоз убас иҳәазаап: «Аԥсуаа рыԥсы ҭазар азхом, иҭазаҵәќьароуп!» – ҳәа. Абзиа ќазҵо иоуп зыхьыӡгьы камшәо, дад, сысас. Зқьы шықәса инареиҳаны зыхьыӡ камшәаз ауаҩы, аԥхьаќагьы ихьӡ кашәара ақәӡам, дзыхӡыӡаауаз ижәлар ыќанаҵ.

Еиҭа амҩаду ахьднаԥшит иара. Игәы иамыхәоз хәыцрак иззаиуазар акәхарын, гәаҕк ихы-иҿы иныкәлон, иныкәҵуан…

– Уара ианҵала, ушьапы уқәгылазаргьы ианҵала. Мамзар абри иуасҳәо ажәабжь сара сҿы инҵәон, сыԥсы уаԥшәмахеит акәымзар…

– Анҵара саҿуп, ажәакгьы касыршәуам, – сҳәеит саргьы, исеиҳәаз иажәақәа акы бжьахар ҳәа дахьацәшәоз азы игәы рҭынчуа.

– Убри амш инаркны ашьха ашьапы аќынӡа, мамзаргьы ашьха ашьапы иларкны амшын аќынӡа, ҳара амрагылараҳьтәи аԥсуаа, зшьамхы инанагоз амҩа иқәын, Аԥсҳа дызнысыз амҩа даргьы анысырц. Уи ишьапы ахьиргылаз, ршьапы дыргыларц. Урҭ рныхақәа ирымҵаныҳәон, рхы-рыԥсы шыдрыцқьоз еиԥш. Аԥсҳа имҩа анысра иԥшьоу акы еиԥш ирыԥхьаӡон. Аԥсҳа имҩа ианыз аԥсуара амаҵ иуан. Архышьна еиԥш акәын

аԥсуаа зегьы раԥсуара шеиҿартәааз, – нас ԥыҭрак иԥсы ааивиган, еиҭа иажәабжь дналагеит, – сара схаангьы ҳаԥсадгьыл азҵаара азыҳәан Аԥсҳа имҩа ҳанын. Аԥсҳа имҩа ҳәа акәын ишашьҭаз абри амҩа узынԥшыло. Ашьҭахь… – иажәа анагӡаха имоузшәа ихәда наикәаҽит. «Уԥсы ҭанаҵы уаҳа абри амҩа узанымԥшылааит!» – ҳәа ҳазшаз дикәшәизшәа дахьтәаз даанхеит дҳашҳатәарахан. Саргьы сшәеит дысцәыԥсыр ҳәа. Аха уаҳа умԥсит, дҩагылеит дбаҕьаӡа. Аҕа агәарԥсазы аԥсра ааигәара днеирц иҭахымызт. Ашьҭахь, хыччарак еиԥш даацәажәеит иара:

– Аԥсҳа имҩа ҳәа ҳзышьҭаз аахыхыны, Бериа ихьӡ ахырҵеит. Лаврент Бериа ала, ихьӡгьы ала угәаланаршәоит, ҳазфаз, ҳҵеира ыҟәызхыз. Иара саргьы сыԥсы шҭаз агәылшьап сахәлаҳазшәа сылбааздаз. Сыбла шааԥшуаз зхы зхадырштыз…

Еснаҭ Званбаиа, игәы иҭыхоз игәаҟракәа шаҟа иаахтны исеиҳәоз аҟара, иԥсы еивигон. Ашәаԥыцьаԥ рымахә амра шәахәа анахьынҳало еиԥш, иԥсҭазаара дахьынҳалан икын. Уи аҵыхәтәантәи ишыҟәсқәа аиҟәҳәалага акәын. Иԥсҭазаара зегьы ҟәԥарыла имҩаԥигеит. Џьара даҵахозаргьы, даҽаџьара диааиуан. Дызхьынҳалоз амахә кыджәаанӡа икын. Уи импыҵҟьаргьы, даҽакы дашьҭалон. Ихы игәы анахдыршәоз, иҽишьыртә аҟынӡа даннаргоз, Аԥсҳа имҩа днанылон. Уи ала арыҕьарахь иҽиргьежьуан. Ибылгьоз иҟәџьал ахҩа ахаиршәон. Ажәытәӡатәи Ажәанбара дахьынҳалан икын. Иаамысҭашәара аамысҭашәара аҵҩо, аамҭа цәгьа дагәылсны даалон. Иахьагьы убас ауп сара саԥхьа дышгылоу, аԥшатлакә зымахәқәа ҟәыбаса иҟәнаҵаз аџь ҵла даҩызаха…

Дахьтәаз иҽаарманшәалан ибжьы насыҟәиргеит:

– Уааины уҭыԥаҿы утәа, ажәабжьҳәара салагоит…

* * *

Анан дзыцәахуазма, лиарҭа аԥыргы ылаԥсоушәа, дҳәаҵәы-ҳәаҵәуан. Зны дҩыҟәтәон акыр аамҭа ашәахь дыԥшуа, нас дыҟәион, аха ҽырҭынчшьа аулымахыз. Лхәыцракәа Маа-

дан дызлацаз амҩа иҧхеибаҵа ианын. Дыҩны днаихьӡарц лҭахын, аха аҧсуа ҧҳәызба лзы аҳәаақәа рацәоуп. Закәытә ҭагылазаашьоузеи илзыҟалаз. Шаҟагьы ибзиоузеи, шаҟагьы ихьанҭоузеи. Мшәан, лара ааҧын акаҭа еиҧш зызҳауаз, лыбла иабози, ллымҳа иаҳауази рыда даҽа хьанҭарак ауаҩы изы иҟоуп ҳәа иҟамыз. Амра ашәахәа иарҧхоз, амза ҭәымҭа иацыҭәуаз, зхәыҷреи зҭыҧҳареи хара иацәымцацыз, аҧсаатә анышәаҳәоз ашәа рыцызҳәоз. Лара лыда ашҭаҿы уаҳа ахшара даныҟамла игәыґырҭахаз, иҧсынҵрахаз, ақыҭаҿ даҽа ӡґабк дир «Анан блеиҧшхааит» ҳәа ирныҳәоз. «Анцәа рҭыҧҳа, Ажәеиҧшьаа рҭаца» ҳәа ашәа ианырҵоз, зыблақәа ӡыжь иаҵәаз, зӡара фырҵьаныз, зыхәда ҟыз хәдаз, зыхцәы қамызуаз, зцәажәара ҧша ҟәандаз, зчыскымҭа цхахәшаз. Днышьҭалар инҭаҳәахаа ицәоз, ашьыжь амра ашәахәа иацгылоз, иацы иаакылҟьаз арҧыс, афырҵьан наумпыҵҟьар иахькаҳауа иҧыххааса ишцо еиҧш, дҟәыбаса дигеит…

Анан ианакәызаалакгьы лхаҿы илзаагомызт, абас ґба шахала аӡәы дҿеиҳәоит ҳәа. Ҳәаа змаӡамкәа илымаз ахақәиҭра, насгьы уи иагәылгаз амҩа, лара дахьынаҧшуаз иахьынҵәо ҳәа зымбоз, уажәы уи ахықәаҿ дынхықәгылеит. Уажәы лара иаартыз ахышә дкылҧшны, ажәҩан агәы иаҵалан иҩеиуаз амза дахәаҧшуан. Абар иара Маадан иакәхап, илабашьа кны ауаса дахьрылагылоу, инеиҩсшәа ила аҽырқьақьан иахьтәоу. Аах, ишҧалҭаху ларгьы, лиарҭа днылҟьан, ашҭа днықәыххны, Абрыскьыл Жәаныхәантәи дыҧан, Ерцахә дшықәҧалоз еиҧш, амзаҿы Маадан иаҧхьа дынкаҧарц. Ибла зыжьқәа дынхыҧшыло, бсыцца ҳәа леиҳәар, мап ацәылымкырц. Аха иабаҟоу амзеи лареи рыбжьара ҧҭак ныбжьаҳаит. Лыбла дацәыӡит ларҧыс. Убасҟан, «сан, сан» ҳәа лиарҭа днылҟьан, ахышә днылаххит.

– Анан, ибыхьзеи, иҟалазеи?.. – ахышә иадгылаз лыҧҳа даалгәыдылхәҳәалеит Адгьанашьа. Анан дарыхьҭшьызшәа акәараҳәа деиҵасуан. Лхаҧыц ссақәа, ибырлашха илзыҵагылаз, иахьеихакшоз аҷҷа ҳәа рышьҭыбжь гон. Ахьшь иацәшәаны абард зҽылазыршәыз аҵыс еиҧш, лгәы аҭхара-

аҭҳараҳәа еисуан. Аҵаа зыхшәылаз аӡыжь еиԥш, иқәацомызт лыблақәа. Акы лҳәарц лҭахын, аха лҿы лзеихыхуамызт…

Лан Адгьанашьа, абыржәы еиԥш дымшәацызт. Лхаԥыц икылакны илааӡаз лыԥҳа заҵәы, аԥша ҟәанда анасуа еиԥш иҭынчӡа иҟаз, лара илҳәалон еиԥш «ауаса мҟаа» иаҩызаз, илыхьзеи абас лҽылыԥсахыртә еиԥш ҳәа лгәы дҭагәжәажәауан. Шаҟа еидылхәыцзеи, али-ԥси рыбжьара ан…

– Ибыхьзеи, сыԥшқа, иаха аахыс бмыцәаӡакәа изыбхыбгозеи?

– Сышмыцәаз гәабҭама, сан?

– Ааи, игәасҭеит. Иара саргьы сызмыцәеит, – уаҳа лҽалалымгалеит Адгьанашьа.

Аԥсҭҳәақәа зԥырҵыз амза ашәахәақәа еиҭа ахышә иаакылаԥхеит. Анан уи ахышә деиҭанадыххылеит. Аха Маадан уи амзаҿы дгыламызт. Иуасахьча лагьы иааигәа итәамызт аҽырқьақьан. Ус анакәха, абрахь амҩа дықәзар акәхап ҳәа агәра го, лқәыԥш хшыҩла даахәыцит. Убри алагьы лгәы лырҭынчит. Амзахь уаҳа дхьамԥшит лара, избанзар Маадан уа дышгылоу еиҭа лбахыр, усҟан амҩа иқәлара агәра лзымгар, лгәы ԥнажәар ҳәа дшәаны. Уажәы днаԥшит агәашәахь, иацы лыԥсҭазаара ҭынч амца ахьакыз. Аха агәашә шкыдыц икыдын, анҭыҵгьы ҭынчран. Уи аҭынчра иагәылыҩны илаҳарц лҭахын «сара ирласны снеиуеит» ҳәа Маадан ибжьы. Уи аҵых ҭынч далаӡыроуа дгылан акыр аамҭа ахышәаҿы Анан. Амза акәзар, ажәҩан иагәылаӡсо, ашәахәа ԥсыҽқәа ажәла аныркьо еиԥш, адгьыл аҿы ишьҭаԥсо, мзаҭашәарахь ахы рханы ицон…

Анан дааиасын лан дналыватәаан ус лҳәеит:

– Бымшәан, сан, зегьы бзиахоит. Убас сгәы исанаҳәоит…

Лыԥҳа аҳауа дшалаз гәалҭеит Адгьанашьа. Убри азы маӡак лҵәахуазар, илыҵылхырц азы инархаан дналацәажәеит:

– Ус ами нас, бан дбыкәыхшоуп, – дшалагара аалцәуадаҩхеит Адгьанашьа. – Ҳара ашьац иаҕрамгыло бабгьы саргьы, бара была ҳаԥсы ҭоуп, ҳажәымҭагьы бара была ишкәаакәаахароуп. Баргьы Анцәа убас бирманшәалароуп, иара ихаҭа дбеигәырҕьан дбықәныҳәо.

Адгьанашьа лхы лыԥҳа лгәы иахьадкылаз, игәалҭеит уажәы еиҳа аҽшарҭынчыз. Убасҟан дназхәыцит, иацы лхаҵеи лареи аԝны ианазааигәаха, арԥыск иҽы дԝаԥан дԝақәтәан, дыццакны дышцаз. Лаб данлазҵаа, ҽеқәак дрышьҭан ҳәа ахьылҳәаз. Аҽы иашьҭоу дҽыжәымҵӡакәа дҵааны дцаргьы ауеит. Иаразнак еидылхәыцлеит ан. «Амц лҳәеит ала гызмал», – лгәы дааҭгәырҕьааит Адгьанашьа. Ус анакәха, дцәырҵит убама, лыԥҳа амца лзыркыз. Уи дацәымԝашьеит лара. Избан акәзар ларгьы илхылгахьан, лыԥшәма Сеилаҳ Абрыскьыл раԥхьаӡа данылбаз ауха дызмыцәо ишылхылгаз…

Еснаҭ ацәажәара дааҟәыҵны, агәашә ахь аԥшра далагеит. Сара дсыхәаԥшны данцәажәози, уахь даныԥшуази, ихыиҿы зынӡаск даҽакын. Уахь даныԥшуаз иблақәа ирхылон цәымҕрак, ихы-иҿы цәышхон, аҳауа изымхошәа, ахәаҽра далагон…

– Аа, Аԥсҳа, Аԥсҳа, – иҳәеит иара инцәыҵакшәа, нас сара сахь даахьаҳәын ицәажәара инациҵеит. – Ажәеи-ажәеи еихысҳәалоит, аха Аԥсҳаи ҭауади-аамсҭеи ирзеибауз уасҳәар сҭахын. – Ашәышықәсақәа иргәылсны ииааз ажәабжь акы ицәагымхарц, уи знысыз амԝа днанхәыцлан дналагеит. – Аԥсҳа аԥсуаа реиҟәшара дақәшаҳаҭымзт, аҭауад, аамсҭа, анхаԝы ҳәа. Уи згәамԥхақәаз Аԥсны ахи аҵыхәеи рҽааибыҭан, иара иахь ажәа нарыцҳаит, иалырхыз амш азыҳәан идикыларц. Иаргьы урҭ ирҳәаз дақәшаҳаҭхан, амш алырхит.

Уи аҽны, иара еснагь шьыжьӡа дышгылац еиԥш дԝагылан, иҽааилаҳәан ддәылҵын, абааш ахь дыԥхалан, амшын агәы ахыԥшылара далагеит. Уи Аԥсны азыҳәан игәы ахьҭынчымыз амшын аганахь ала акәын. Иара ир адгьылаҿ ишазыҟаҵаз еиԥш, амшын аганахь ала уи аҟара иҕәҕәаӡамызт. Аха аԥшаҳәа зегьы, абыржәы дахьықәгылоу, абааш еиԥш ирҕәҕәаны иман. Ирзымариамызт еибашьрала амшын изхыҵны Аԥсны ралалара. Абарҭқәа зегьы ихәда иқәыҕәҕәон Аԥсҳа. Иара иҟынӡагьы шәышықәсала аӡыблара иагәылсны иааауаз аԥсуаа импыҵамӡырц азыҳәан, иҕәҕәаны икызар акәын Аԥсынра. Убри азакәын ауаагьы зеилимхуаз…

Еиҭа илаԥш ахьынӡанаӡоз амшын инахганы, аҭтынра ашьҭахь данналбаа, иахьа иҟаиҵашаз, дыззыԥшыз, уаҵәы дахьцаша, амчыбжьы, амызк, зегьы еиқәыршәаны измаз, урҭқәа ианаамҭаз иҵазҳәоз, зуаҩыбжара инахысхьаз уаҩы еибагак, ааигәаҵәҟьа дмааикәа, даахырхәан, аҭтынратә цәажәарыла ус иҳәеит:

– Аԥсҳа ухаҵкы, ҭауади-аамсҭеи рхаҭарнакцәа, иудукыларц ажәа унызҵахьаз, иахьа иуԥыларц азы иааины иҟоуп.

– Иабаҟоу?

– Ҵаҟа, Ԥсырӡха.

– Уа иҟаз, сара уахь сылбаауеит…

Аԥсҳа дылбааит, дызхьчози, аҩныҵҟатәи амилаҭ рызҵаараз дзызҵаауази, дыззыӡырҩуази ицны. Дызԥылараны иҟаз рааигәара данааи, рызегьы еибыҳәан иҟазшәа, еицхырхәеит. Нас, қәрала иреиҳабыз даарылҵны: «Мшыбзиақәа, Аԥсҳа ухаҵкы!» – ҳәа ҿааиҭит.

– Бзиа жәбааит! – иҳәеит Аԥсҳа инықәшьшәа. Избанзар иара идыруан урҭ ззааз иаҵанакуаз закәыз. Насгьы, шәааҭәақәа ҳәа мҳәаӡакәа, атәарҭақәа шыҟазгьы, ршьапы ишықәгылаз днаразҵааит. – Шәаазгазеи, шәзыргәамҵзеи, ҳаҭыр зықәқәоу?..

– Аԥсҳа ухаҵкы, – қәрала иреиҳабыз, раԥхьа мшыбзиа зҳәаз, шьаҿақәак иаԥхьаҟа дааскьеит. Заанаҵ иихәашаз, зҽазыҟаҵаны иҟаз, иажәақәа акы рылшәар, егьырҭ еибамгар ҳәа дшәозшәа, хрыжь-хрыжь, дмыццакӡакәа еишьҭаргылан иҿынеихеит, – ҳара, Аԥсны инхо ҭауади-аамсҭеи, ҳ-Аԥсадгьыл ҳхы ацәхьакны ашьҭахь ҳамгылац. Анцәа ду ҳазшаз ибоит. – Ажәароура Аԥсҳа ишиҭахымыз шидыруазгьы, иихәарц ииҭахыз инациҵеит, – ҳарҭ зегьы ҳаргәаҭеит, ҳаҭыр зқәу Аԥсҳа, аԥсуаа ирылоуҳәаз ажәа…

Ажәаҳәаҩ иажәа анагӡаха имҭакәа, инақәырҕәҕәан даацәажәеит Аԥсҳа:

– Дҭауадума, даамысҭоума, дынхаҩума, Аԥсны аҿаԥхьа зегь еиҟароуп ҳәа исҳәаз аума шәзыргәаҭеиз?!

– Ааи, ус ауп, ухаҭкы Аԥсҳа, аха ус ииашам. Ҳара ҳазшаз Анцәа…

Ицәажәоз иажәа анагӡаха иимҭеит Аԥсҳа:

– Уххьы згеит Гьыргәал. Анцәа дынцәоуп, ҳанишаз зегь ҳаиҟаран. Уажә ауаа ирызныҟәатәуп уаҩҵас. Жәытә-натә аахыс, хыхь, ҵаҟа ҳәа, ҳшеибарххоз, Аԥсны ҵааҳарҟәрыларц акы ааҳагымхеит. Даара шәаҳаҭыр збоит, шәхаҭкы, Аԥсны азыҳәан зхы аҵьыка ыҟәызхьоу уааауп, аха иахьа шәыззааз аус шәареи сареи ҳҿы иаанхааит, ажәлар ирыдҳмырҳап. Абри саргьы снашәылаҵан, ҳаҭауадреи, ҳаамысҭареи аӡәгьы иҳамихӡом. Саргьы ишәымысхуеит ҳәа саҿым. Анхацәа рхы аҟара пату ҳақәырҵоит. Ус анакәха, даргьы ирықәаҳҵап пату, – ишьҭахьҟа даахьаԥшын, насҭха игылаз ихьчаҩцәа днарылаԥшын, ибжьы наиргеит:

– Маадан, абранӡа уааскьеишь. Абри арԥыс дынхаҩуп. Дынхоит Егры ахықә аҟны, ашьхара иахьаду. Ари макьаназ дыҷкәыноуп, аха шәихәаԥш иԥшра, исахьа. Нас абри дынхаҩуп ҳәа ҳаигәҭасрыма?! – Зхы ларҟәны игылаз ажәаҳәаҩы илаԥш наихиган, ибжьы ҩышьҭхны, еикәшаны игылаз ираҳартә ҿааиҭит:

– Иаҭахызар дҭауадыз, даамысҭаз, дынхаҩыз, сара сзыҳәан иҟоу Аԥсны иахәо иоуп… – Аԥсҳа уаҳа абзераз ҳәа нарамҳәаӡакәа, днарԥырҵны дцеит…

– Аа, иқәақәра згааит, Аԥсҳа, – анкьа ианиаамҭаз еиԥш, акаҩҳәа ибжьы ааиргеит Еснаҭ. Уи убас ибжьы геит, сҩыга насымпыҵшәарц акы аасыгымхеит. – Ахаҵа дхаҵазароуп. Убас дыҟан азоуп, иахьанӡагьы ихьӡ зырҳәо. – Нас амҩадуахь днаԥшны, иажәа инациҵеит, алажәқәа, иара дызнысыз амҩа, ихьӡ ахырхит, аха зыхьӡ ахырҵаз ахәымга, ихьӡгьы ыҟам, иаргьы дыҟам. Дахьжу алаҳәақәаҵәҟьагьы ирзыԥшаауам. – Деиҭанаԥшит уи амҩадуахь, аха уи аҟара даныԥшылакәа сара сахь даахьаҳәын, ус иҳәеит: – Анан Брыскьыл-ԥҳан, дынхаҩ ҭыԥҳауп уҳәар ҟалозма. Лызбахә заҳаз зегьы дырбар рҭахын. Дызбоз лыршанхон. Еҳ, Анцәа, уара ҳазшаз, аԥсҭазаара ҳазҭаз, ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп, гәыбӷан сумҭан.

Уара ҳаушеит, уара иаҳзуулакгьы уақәитуп, – абарҭ ажәақәа аниҳәоз, дызҵымҵра еидарак даҵоушәа акәын дыштәаз…

Иара саргьы, сыԥсы ҭанаҵы, Еснаҭ Ажәанба дысхаштраны сыҟаӡам. Уи сыблақәа рҿы даанхеит ԥсра зқәым аӡәы иакәны. Шәынтә днадырхәы-аадырхәызаргьы, дшаԥсуаз ахьихамышҭыз азыҳәан…

Аҭаҳмада Еснаҭ ажәабжь аҳәара даҿын, сара уи аныс҄ҵон…

Адгьанашьа лыԥҳа лҭагылашьа зыхҟьаз еилылкаарц маршәкрыла дазнеит…

– Дазусҭадаз иацы агәашә аҿы ибацәажәоз арԥыс? – иаалырҟьан дҵааит лан.

– Дсыздырам, исымҳәахьеи ҽеқәак дрышьҭан ҳәа… Адгьанашьа еиҳагьы агәра лгеит Анан амц шылҳәоз. Уи деигәырӷьеит лара, «амц лҳәазар, илӡо акы лымоуп» ҳәа…

– Еибаҳамҳәахьеи бареи сареи, сыԥшқа, аӡәы ажәа бниҵозар, ишсабҳәо ала…

– Ус ажәа аӡәы исыдигалар…

– Нас ажәа ахьбыдрымгалаз азоума уаха бызмыцәаз? – ишылҭахымызгьы лыԥҳа дналықәыӷәӷәеит, – ибзырҵада амц аҳәара?..

– Амц! – Анан лгәы нҭӡыӡааит, – амц сҳәар сҭахымызт, аха…

– Нас изыбҳәазеи?!

– Сшәеит…

– Сара бышԥасыцәшәо, сыԥшқа!?

Анан аиаша лымҳәар ада ԥсыхәа шлымамыз лбеит. Нас иҟаз шыҟаз зегьы лан илзеиҭалхәеит.

– Дыбгәаԥхама? – лара лыхҭыс аалгәалалыршәеит Адгьанашьа.

– Сыздырам…

– Дыбгәаԥхеит азоуп бызмыртәо, бызмырцәо. – Анан аҭак ҟалымҵеит. Лхы ларҟәны дтәан. Маадани лареи реицәажәара лан ианлалҳәа нахыс, лыԥсы лгеит. Лхы лнапаҿы иаалгеит. Дԝагылан ахышә дынкылԥшны ажәԝан дԝаҵаԥшит. Аха амза ҭашәахьан, ашарагьы аҽазнакәан…

– Ԥшра-сахьала дыбзиоума, иоура, иҭбаара деиҿкааума, ицәажәашьа ҟәышума? – Адгьанашьа уажәшьҭа зегьы еилылкаар акәын.

– Иеиҕьу дыҟам…

– Иаҳҳәап дҟалар?

– Уи иеиҕьу дҟаларааны дыҟаӡам… Адгьанашьа илбон лыԥҳа ацәҟьа дшаҿәашәаз.

– Нас уаҳа ибеиҳәазеи?

– Иаарласны саауеит иҳәеит.

– Ажәа ибҭама?

– Гаӡас сыбшьома, сан. Шәара сшәазымцаакәа ажәа шԥаисҭоз!..

– Быӡбахә иазҳәада?

– Ауаа ирҳәоз ала. Сара исҭахым ауаа сыӡбахә ахьырҳәо.

– Уи цәгьоума, ауаа ибзианы быӡбахә рҳәозар?!

– Изыхәҭоугьы изыхәҭамгьы сышьклаԥшуеит. Убри азоуп изысҭахым.

– Аԥшӡа зегьы дырҭахуп, – лыӡгабра аалгәалашәеит ларгьы, – бара сыԥшқа, зынӡаскгьы быҽхәыбымжәан. Саауеит иҳәазар, дааует. Деилаҳкаап, ихы-иҵыхәа. Ҳманшәалахар, Анцәа ду имч ала, иаҳуалу зегь ҟаҳҵап аԥсуаҵасла. Уажәшьҭа бнықәиан быԥсы шьа, быцәа…

– Ацәара иауам аупеи, – аалҿҟьеит Анан.

– Макьаназы бхы базхәыцла, нас – иара, – Адгьанашьа илҭахын лыԥҳа дызлашәаз акаҭа далылхырц, аха ари акаҭа аԥсыӡқәа злашәоз каҭамызт. Лара лхаҭагьы зны уи акаҭа далашәаахьан, ҭыҵшьа лмоуа…

Анан лхы аҵкьыс иара дизхәыцртә дҭаиргылеит Маадан. Лхы зынӡаск илхашҭит. «Иабаҟаз, мшәан, абри аѡыза амчра?» – ҳәа лнарҳәеит.

Данхәыҵыз лаб ауаргьала дақәыртәаан данииргьалоз, ҳаракы дхалацыԥхьаӡа, лгәы шҭыԥсаауаз еиԥш, уажәгьы ажәѡан далоушәа лгәы ҭыԥсаауан. Аԥсабара, иара еснагь лыблақәа ҭзырлашаауаз, уажә зны ицәышхон, даҽазынгьы иаҵәахон, нас иссирха илҿалашон. Зегьы реиҳа илҭахыз,

ианылҿалашоз акәын. Убасҟан, иацы илбаз арԥыс далылбаауан. Ибла ҭыԥхаақәа, еиҭаҳәашьа лзыҟамҵо илымбац еҵәак иаҩызан. Лара макьаназ иаулдырхуаз шаҟа еҵәа лыԥхьаӡараны дыҟаз аԥхьаҟа.

Уи аҽны Анан аҩныҟа дыҩнамлеит. Зны ашҭа агәҭа иқәгылаз ара ҵла ду иалышәшәоз абыгьқәа еизганы џьара ишьҭалҵон. Даҽа зныхгьы аҳаскьын қәацәқәа, ашьацра иаԥырхагаз, ыҵхны агәашә иҭганы ахшьыра иҭалыԥсон. Нас аҳәарақәа ашҭа аҵыхәаҿы ашәшьыра иҵаиаз, аӡы наган идлыржәуан. Ҳәыс ԥшӡак аалхны, иаалгәыҵакны илшьышьуан. Аха убарҭқәа зегьы аныҟалҵоз, лыблақәа амҩахь акәын иахьыԥшуаз. Уи иахьазы дшымаауаз шылдыруазгьы, лқәыԥшры лгәы иланаҳәон, «иудыруазеи» ҳәа...

Лан Адгьанашьагьы лгәы ҭынчымызт. Ахьшьыцба шьҭасны акәҷышь згаз еиԥш, лызҭаб лгәы-лыԥсы згаз арԥыс, ларгьы дылбар цәгьа илымбо аҟынӡа днеины дыҟан. Ажәакала, аԥҳагьы ангьы ԥшын...

Анан шьыбжьон акрыфараз дмааиуашәа анылба, лан лыбжьы налыргеит:

– Анан, бааишь акы ҳнацҳап.

– Исҭахым, – игеит уахьынтәи абжьы.

– Исҳәо бырҳа, бааи ирласны, сҳәеит!..

Анан лан илҳәоз дахыԥомызт азыҳәан, дмыццакӡакәа иахьылҭахымыз ҭыԥк ахь днаргошәа, абарҵа дныҵалеит.

– Иаҳҳәеит ҳәа, – иаарлафшәа даацәажәеит Адгьанашьа, – бара быда аӡәгьы бзиабара лмоуц, сарамыжда! Бҽырҭынч, даауеит уи џьаргьы дцом...

– Даауеит уи, сара избаз иакәзар, даауеит, – агәра гаҵәҟьан дыҟан Анан.

– Ибхашҭма, сан, исабҳәалоз, саб раԥхьа даныбба, бшиҿхагахааз? Ус анакәха, абри аҩыза зыхьхьоу сара схала сакәӡам...

Адырҩаҽныгьы убас дыгәжәажәо ашҭа дықәын, нас шьыбжьышьҭахь агәашә далаҭыҵырц аҽыцга ҟалҵеит. Лаб бзиа

иибоз аӡыхь аалгарц, аԥҳал аашьҭыхны уахь дцеит, иаргьы џьара ааигәа дгылазар, дылбарц азыҳәан…

Аӡыхь ахьҭаз хлаҕьаран улбаар акәын. Уа ҵаӷа ишьҭаз адәҳәыԥш иахагылаз абахә иаҵҵәраа илеиуан ачачхалеи ианылан аӡыхь. Иаакәыршан ахьаца ҵлақәа иахагылаз, рымахәқәа ихьыдысс иҿаз рыбҕьқәа убас ахьшәашәара ӷарҵон, кәыркәа ашоураз уаарыхьҭшьыртәы…

Анан абра илыԥсшьарҭан. Данхәыцызгьы лꙩызцәеи лареи абра акәын хәмарырҭас иахьрымаз. Уажәы лыԥҳал ачачхалеи инаҵаргылан, иԥаны илықәыз лыхцәы ааԥыртланы, лнапсыргәыҵа иныкәҵан аԥша шалырсуаз, лышьҭахьӷа бжьык геит.

– Мшыбзиақәа, Анан!

Анан зыбжьы газ ауаꙩы дылдырын, ишӷа дымхьаҳәит.

– Сара сахь бхьаԥшырцгьы бҭахым ауп?! – игәы намӡо даацәажәеит Ҭааран Аимхаа.

– Исҭахым уара уахь ахьаԥшра, – Анангьы инақәырҕәҕәаны даацәажәеит. – Иахьа уажәраанӡагьы улымҳаҿ изымнеизеи маԥ ҳәа иуасҳәаз?

– Сара исҳәо ауп бара бзы ихадароу.

– Уара иуҳәо, уара узы ихадаразааит, – лыԥсы ꙩеины лыхәцәа иꙩыҵагылеит Анан, – сара уара суццаӡом…

– Бсыццоит, – ибжьы наимпыҵӷьеит Ҭааран, – сара аҭауад нага соуп, сбаҭәабымшьарцгьы бгәы иҭабкма?!

– Уара уҭауад нагаҵәӷьазар, инагоу аҭауад ҭыԥҳа дга. Нхаꙩ ҭыԥҳак исзууазеи, уаныҵ наӷ сымꙩа.

– Бара ибеиҕьу аҭауад ҭыԥҳа дыӷаӡам ҳҭәылаҿы, – иꙩныҵӷала ииҳәоз шаӷа ииашаз здыруадаз, аха, – бара бымꙩа саныҵраны сыӷаӡам сыԥсы ҭанаҵы. Уи амꙩа бжьра-быжьҵәа иҭабганы сагаргьы, уа сангылазаауеит.

– Угылаз нас уа, бжьра-быжьҵәа уагаанӡа. Сара наӷ хара сувслоит.

Лара лажәа хьанҭақәа игәыдылҵацыԥхьаӡа, иара дхаҳәыршырахон. Афы исны избжак имнаӷьазшәа дааӷалеит. «Избан, – ꙩныҵӷала дыҳәҳәон, – сзылымбазеи бзиа, – ҳәа, –

лара дынцәахшоуп, дыбзиоуп, лара данысмоу, нас саҭоумҵан Анцәа».

Ҭааран Аимхаа, Баалоу ду ҳәа изышьҭаз иҧа иакәын. Баалоу ду рҳәарц азыҳәан иҧсҭазаара амҩа зегьы хьӡыла-ҧшала данысит. Иуаажәлар рзыҳәан шьарда аҧхӡы каиҭәеит. Илшоз ала иҧсадгьыл ахыхәыцк алимыршәеит. «Аҧсуа дызусҭада, урҭ рҩыза ауаа адунеи иқәым», – ҳәа мшын нырцәтәи аӡәы иахьиҳәаз азыҳәан, иаҳәа ааҭкәыцәааны ихы ихагылаӡамкәа иааихикәыцәааит.

Ари збаз ауаа, дызхурҟьазеи ҳәа ианиазҵаа: – «Аҧсуа адунеи дықәуп ҳәа агәра имган, сара уи агәра исыргеит, избанзар, сара саҧсуоуп», – иҳәеит иара. Ҩба-хҧа шықәса рахьынтәи зных, Баалоу Византиаҟа аҭитә игон, уахьынтә аҽқәа аахәан иаагон...

Аимхаа Баалоу Константинополь дцан иаара ус имариамызт. Даараӡа иҵьамыҕәамҩан иара дызнысуаз. Ӡкәармак ахьыҵымҵуаз, ахәышҭаара аҵкьыс ишыз аҧслымӡ мҩа анысра. Аха убарҭқәа зегьы раҵкьыс еицәан, ақәылаҩқәа амҩаҿы ауаа зырҳәуаз. Баалоу уахь ицара, иаара, насгьы уа шаҟа даанхоз зегьы неилаҵаны шықәсыбжак амҩа дықәын. Уахь ихала дауцахуаз, хышәҩык инареиҳаны, арҧарцәа еиҿамсқәа, аҳәа знацәа иахазыргьежьуаз, ахҿа амацәаз хы иҭазыршәуаз, ашоуреи, аӡи, амреи зычҳауаз ракәын. Зегь реиҳа урҭ ирылааӡан ачҳара. Имаҷны ацәажәара. Иагьа аҭагылазаашьа хьанҭа ианиаргьы, аҭыӡшәа аҟамҵара, ишәарҭахар, рҿеиларҵәара, зхы иамыхәаз иҵалара. Абарҭқәа зегьы злаз ракәын Баалоу ҩызцәас ишьҭихуазгьы. Урҭ уахь ианцоз изықәтәаз аҽы ҭоуҕанқәа рнаҩсгьы ирыман амахҽқәа, арахьынтәи – уахьынтәи аидара иаҵаз. Афатә, арыжәтә амҩан ирҭаххашаз рнаҩсгьы арахьынтәи иргон: ашыц, ацха, ашә рҩаны, ацәа, иара убас, арахә-цәагьы, ахыци ахәымпали, аибашьыга аҳәақәеи...

Амҩа иахьықәыз, аҭакар ирықәшуази, насгьы асакараҿ аҧша цәгьа иасуази, ҵьамыҕәа цәгьала иҩызцәеи иареи ишырхыргозгьы, еибга изҩыда, уаҩҧсыла акгьы рмыхькәа Константинополь инеит...

Адырҩаҿены ианааша, ахәаахәҭцәа еизахьан. Урҭ изыԥшын Баалоу.

– Уаама, аныҟәаҩ ду? – имгәацәа игәы иқәҵан, дтәаа-маауа, акәата еиԥш наҟ-ааҟ дцыркьуа, ацәқәырԥа далҵызшәа иԥси-иԥси еихьымӡо ҿааиҭит уаҩы палтыҟсак, исахьа цәгьаны.

– Сааит, аха уара сулахәаахәҭӡом, – датәамбакәа даацәажәеит Баалоу, – акы – умышьҭа цәгьоуп. Хышықәса раԥхьа саныҟаз аҿқәа исуҭаз амҩа рызхымгакәа хәба ԥсит. Убарҭ рцымхәра сумҭакәа, аҭитә иаазгаз унапы иасыркраны сыҟаӡам...

– Сара исхароузеи урҭ аҿқәа амҩан иудыԥсылазар! – дахьгылаз дҩышьҭԥа-ҩышьҭԥеит апалтыҟса, – ишрыхәҭаз урзымныҟәазар акәхап. Аҿқәа акрыфара рҭахуп, аӡы дуржәроуп, рыԥсы дуршьароуп. Урҭ ирҭахқәоу ахьузымдырыз иахҟьаны иуцәыԥсит. Уажәы рцымхәра сыҭ ҳәа уаасыдгылеит...

Баалоу абри апалтыҟса амалагьы дицәымӷан. Акы – иԥшра-исахьа изыхгомызт. Ишырҳәо еиԥш, уиҿаԥшны аӡы узыжәуамызт. Ақды хҵәаха еиԥш дпалтыҟсаӡа, ацәажәара даналагалакь, иԥсы изеивымго, ала анааԥсалакь, абыз шкылнаҳәо еиԥш, ибыз еиқәаҵәа кылҳәаны, аҳаш-ҳашра далагон. Ацәажәара данналагоз, еиҳагьы дыччархәхон. Жәацыԥхьаӡа ихәда аҳампал кылахазшәа дыхәцәырххон. Убасҟан адаӷь аӡмах ахы ҩҭҭаны ианыкәаҿ-кәаҿуа аблақәа ахагәҭахь ишхало еиԥш, ибла цәҟәыншьақәа ихагәҭахь ихалон. Ихҟәазра иалаӡуаз илымҳақәа, аарла ижьажәпара иагәылыҳәҳәон. Абас иԥсы изеивымго деимгәазза дшыҟазгьы, аамҭа-аамҭала иҿы акы нҭаиршәлар акәын. Ишьҭахь игылаз иматҵуҩы, унаиҭәҳәар, дышкаҳара иҟаз, араӡнытә чарӷә ачашәқәа зныз, иқьышә ааигәара ианааигалакь, иҿы наираҳауан, аматҵуҩы уахь ҿыҭк нҭеиҵауан. Иаргьы имҟаҟаӡакәа иналбаадан, хаҵарак ҟаиҵазшәа, инап кьаҿқәа рыла имгәацәа ашьышьра далагон...

Абарҭқәа ахьибоз, игәы хынҳәуан Баалоу. Димацәажәар ауамызт акәымзар, дахьиацәажәоз ихы ихнахуан. Хышықәса раахыс димбеижьҭеи еиҳагьы дмишәанхеит. Дкьаҿхеит, ад-

гьыл дыҵалазшәа. Ичабра ќаԥшь, ишәагаа иаќараз, аҵыхәа адгьыл аҿ ишьҭаҳәазо, ихпашра иныҟәшьуа, днаҳәы-аахәуа Баалоу иаԥхьа дахьгылаз, дызычҳауамызт. Нас иԥсы ааилашәан, ибжьы ҩышьҭихит:

– Хә-ҽеык суҭоу, исумҭоу?!.

Апалтыќса иарма шьапы адгьыл иқәыкшо, ибжьы ҵәыҵә ала ҿааиҭит:

– Мааапп…

– Еи, уа игылоу, – Аԥсны дыќоушәа ибжьы ҕьеиҩ ааиргеит Баалоу, – иаазгаз амал аазхәарц зҭахыда?

Аӡыхкыра аноурыжьлакь, аиаҳәа ҭырҭәааны ишдәықәло еиԥш, рызегьы, сара, сара ҳәа Баалоу ижәлеит. Урҭ наќ инаскьаны изгылаз, апалтыќса ицәшәаны акәын. Иара ихьӡын Маҳмуҭ. Дахьиз, дахьааӡаз, дзааӡа ҳәа аӡәгьы акы издырамызт. Аӡәы иакәым иарахаҭагьы издырамызт. Константинополь акәша-мыкәша дгьылқәа рацәаны иҵакны иман. Аиҳараӡакгьы малс имаз аҽқәа ракәын. Рабтәылантәи изааргон, мамзаргьы арабцәа абра изыраазон. Иара иҽыжәла аазхәоз атәылақәа рацәан, Аԥсныгьы налаҵаны. Абри еиԥш амал змаз ауаҩы, иара хаҭала аилахәаахәҭраҿ дмааиргьы ќалон, аха убри аќара дкаҷбеин, ќәрышьк мыцхәны ицәцар ҳәа дшәон. Шәҩыла имаҵ зуаз аӡәгьы игәра игомызт. Зегьы иара дырхылаԥшлар акәын, инапы иҵигон.

Имаҵуҩцәа уиаќара хьаас икымызт. Згәы ќаиҵоз, ацәгьауреи ақәылареи рзы иаанкылан имаз ракәын. Урҭ зықәтәаз рыҽқәа, ҽы иеиԥшымызт. Иркыз абџьар, бџьар иеиԥшымыз. Еиҳаракдара аԥслымӡ сакарақәарҿ акәын иҵәахны иахьимаз. Уахь акәын ақәыларақәагьы ахьыќарҵоз, Константинопольќа иааузи, уахьынтәи ицози ахьеимырҵәоз. Убарҭқәа зегьы бзиаӡан идыруан Баалоу Аимхаа…

Маҳмуҭ апалтыќса, хәҽык рзыҳәан ихьуаз, Баалоу иааигаз амал егьырҭ ирымгарц азыҳәан аҽқәа иҭара дақәшаҳаҭхеит…

– Ус анакәхәа, Маҳмуҭ, уареи сареи хазы ҳаицәажәап, – иҳәеит Баалоу.

Маҳмуҭ уи дақәшаҳаҭхеит. Икәша игылаз ихьчаҩцәа, инапы анҩышьҭих, наҟ инаскьеит. Убас инаскьеит Баалоу иҩызцәагьы.

– Уара Маҳмуҭ, уздыруеижьҭеи даара акрааҵуеит. Угәы иалымсын, аха аилахәаахәҭраҿ угәра сызгом, уаҳа ламысдарыла усзымныҟәаан.

– Ианбыкәу ламысдарыла санузныҟәаахьаз?! – дааҟәараҟәаныеит Маҳмуҭ, – иаахтны сыргәаара уаҿуп.

– Сара соуп иургәааз, – днацралеит Баалоу, – хә-ҽык еиҳа иҧсыҽқәаз суҭеит. Убри аҟнытә снацәкьыс зқәыскыз аҽқәа суҭоит.

Маҳмуҭ уи дааиҵанарҕәҕәеит, аха дақәымшаҳаҭхар ада ҧсыхәа имамызт.

Ибзиоуп нас, уҭыӡшәамхарц азыҳәан сақәшаҳаҭхап…

Убасҟан Маҳмуҭ ихьчаҩцәа рышҟа днаҧшит. Уи иҧшышьа шҽеимз гәаиҭеит Баалоу, ахәыц еиҟәызжәоз. Ҧсылман гәымхарак игәы иштеикыз ицәа иалашәеит…

Адырҩаҽны еилгеит еилахәаахәҭуаз. Маҳмуҭ ихаҧыц еихарҕәҕәаны, игәы иҭеикыз дақәгәыҕны аус напы аиркит. Ҩышә ҽы рнаҩсангьы егьырахьҟа ирҭахыз аахәан мышқәак рыҧсы аашьаны, Аҧсныҟа амҩа иқәлеит Баалоу иҩызцәеи иареи…

Маҳмуҭ дауцәаахуаз иззицҳаз ауаҩы дааӡа, ишьапқәа иҵаҧсан ахч тата дықәтәан. Дааиижьҭеи ихаз ада, даҽаӡәы изы бзиа зымхәыцуаз ауаҩы, ихы иҭагьежьуаз, изқәикыз ацәгьара анагӡара акәын. Уи наимыгӡар, дыҧсрашәа ихы ибон. Иҧсы шаҟа еибакуаз аҟара дахәаҽуан. Дхәаҽӡаргьы ҟалон дыззыҧшыз ауаҩы дмаазҭгьы.

– Насар, уаама? – аарла иҿы еихихит Маҳмуҭ.

– Сыхиоуп исыдуҵо анагӡараз, – иҳәеит иааҩналаз ауаҩы еиқәа, зҧаҵақәа зҿачыз, аха зхы-зҿы бзиан иааҧшуаз. Зыблақәа алым аблақәа реиҧш зхыҧшылара цәгьаз. Иӡара ҭкәыцәааа, ижәҩахырқәа иаарылан, икьакьаны. Иҟәынҳәалаз аҳәа архәара асаара ишьҭасуа, уи аҳәа еиҧш имахәҿақәагьы ауны…

– Сылам, Насар, уцәа иаламшәазеи сызуԥхьаз?

– Уара угәаанагара сара еснагь сцәа иалашәоит, – ас даниԥхьалакь дыззиԥхьоз идыруан, игәаанагара зеиликаазгьы…

Насар дзызкыз ақәыларақәа ракәын. Уи иман шәҩык асакараҿ ахнычҳара змаз, ибзиангьы иазыҟаҵаз, згәы намӡоз, зҿеидызкылаз абрагьыҩцәа. Ауаҩы ихы ахҵәара ныҳәак еиԥш ишьон. Рнапы ашьа ахьшызаргьы измыӡәӡәоз.

– Дааит ани аԥсуа еиҭа, – ибжьы ныҵакны ҿааиҭит Маҳмуҭ, – дааит, аха амыждараз дааит. Иареи сареи ҳаивҵанагалеит, дахьсырхәыроуп игәҭәаны…

– Нас исыдуҵозеи?

– Иҟәаҟәааса рықәҵара. Ирысҭаз смал абрахь аргьежьра…

– Уи аԥсуа ицу-иаргьы иҟәаҟәааса иқәысҵап, аха шаҟа суҭозеи сцьабааз?

– Еснагь ҳаилаӡаны ҳазлаҟоу ала, иахьа ҳаибабама уареи сареи…

– О, мап, – иаразнак иажәа ааирҭәҭәеит Насар, – ақәыларақәа акуп, ҩбоуп. Иҟоуп шьоукы ҳанрыжәлалакь, ҿыцха аԥслымӡ зҿылазыжьуа. Мамзаргьы змазара кажьны иҩны ицо.

– Нас уи ала иуҳәарц иуҭахузеи, Насар? – иԥсахы аибакра иаҿын Маҳмуҭ.

– Исҳәарц исҭаху, сара исмырҳәакәа уара иудыруазарц ахәҭоуп…

– Иарбан сара издырран иҟоу?

– Аԥсуаа егьырҭ реиԥш, еимбҭыжәаа еибарыҩны ишымцо.

Маҳмуҭ еиликааит Насар ииҭахыз. Игәаԥжәара иаҵаҭәҭәоз ацәымҭра, иԥсахы еиқәнаҳәалеит.

– Нас иуҭахузеи убри азы?

– Изыхьӡузеи, «иуҭахузеи»?! – Насар ихаԥыц Маҳмуҭ игәы иалаирҟацеит, – аԥсуаа ҳарцәынханы ҳҟалар, умал исыргьежьуа абжа…

– Ибзиоуп, ибзиа, – аӡыршы дӡааԥалазшәа, ишьапқәа ҩышьҭеикәыцәааит дахьтәаз.

– Иусҭоит абжа, иҵегьы узацысҵоит, сара иудысҵо наугзозар.

– Ианбыкәыз уара исыдуҵо анынасмыгӡалоз? Сара еснагь сыхиоуп, – иҳәан, адәахьы дындәылҵит Насар.

Ҩымш иныҟәахьан, ахымш раан иахьаангылаз аҭыԥаҿ ауха дызмыцәеит Баалоу. Ахаҵа нага, ахҿа иацнеиуаз, аҕа иаҳәа зырбыруаз, игәы ҭынчымызт. Цәа-лашәрак иоун, иааигәаӡаны ҟамак иҟәаҟәа икыдгылоушәа. Ус дшыгәаҭеиуаз, илацәа анҭаа, ԥхыӡ бааԥсык ибеит...

Асакара иқәлан инеихуан. Амра убас ала ишуан, рхы ахьыргара иақәымшәо. Аԥстәқәа уажәы-уашьҭан икаҳауама уҳәаратәы ршьамхқәа рыҵаҟәалахьан.

Иҩызцәеи иареи урҭ аҟамчқәа рхырҟьон, икамҳарц, имиарц азыҳәан. Ԥсҭҳәацк ажәҩан агәы ихыршәаламызт.

Аԥслымӡра иаҳа-иаҳа ишуан. Баалоу ихы ҩышьҭихызар, уаҕеимшхара, ажәҩан агәы зегьы рацәаххыраха, иҵыршәааны иԥырны иаауан махҽек аҵкыс еиҳаз, амахҽ асахьа змаз ԥсаатә цәыршәагақәак. Баалоу азныказ рмахҽқәа ԥрыз џьишьеит. Рыхәда ҵәаҳәқәа ҭҳәаны, рымҵәыжәҩа дуқәа еиҵыхны, ршьаԥхыц ҵарқәа зхьынҳалаз ршьапқәа ԥыҵәҵәазшәа икалкало, рызегьы еибыҳәан иҟазшәа еицҿыжуан, бжьы бааԥсык рхылҟьо, дара рахь иаауан.

– Шәкәадыркәа шәрынгылан шәаҳәақәа ҭышәх! – дыҳәаҳәеит Баалоу.

Али-ԥси рыбжьара арԥарцәа ркәадыркәа иҩарынгылан раҳәақәа рхаҿы иаацырцырит. Уи нахыс еибашьрахеит. Баалоу ихагьежьуаз аԥсаатәқәа, ибла иҭасырц ианизааигәахалакь, рыхәдақәа анхиҵәалакь, аԥслымӡра иахьылаҳауаз, еиҟәыжәжәаахуан. Иара убас раҳәақәа дырмацәысуан иара иҩызцәагьы. Аԥсаатәқәа уаҳа рымч мхошәа анырба, руак иаҳа зымч ҕәҕәаз рҩызак иҽы даахкәыцәаан даман ицеит. Уаҳа ԥсҭбара ҟамлеит, иҟәаҟәа-чаҟәа иаанхаз рыда...

– Ҳаиқәхеит, – ҳәа иҳәҳәабжь даанарԥшит Баалоу. Акыр аамҭа ихаҿы изаагомызт иибаз аԥхыӡ. Нас ауп даназхәыц, амҩаҿ машәыр иақәшәар шыҟалоз...

Асакара агәы амра кыдшәаны иқәҳазшәа иаҳа-иаҳа ашра иаҿын. Дара ракәзар, аҳауа рызхомызт, рыԥсы ыќәхәаҽуан.

Аха рныҟәашәа иагмызт, ишцац ицон. Ашоура ҕәҕәа иҟаз рычҳауан, ирзымычҳауаз аԥша аҵасра акәын. Аишазыҳәан асакара ԥслымӡаҿ аԥшатлакә аҵысра уаҕеимшхаран. Уи ишу аԥслымӡ убас иарҵәиуан аҳауаҿы, ашьаҟақәа аргылон. Уаҩума, ԥстәума, аԥслымӡ маҭәаны иршәаушәа иеиланаҳәон. Иаҕьу ҽык уагәыдсылазшәа акәын амч шамаз аԥша. Уканажьыр уаҳа гылашьа уоуамызт, урбылгьо уаман ицалон. Убасҟан аҽқәа рыблақәа ршәаҳауан, излаҿарҳәауаз маншәалан рыхәдақәа ирыхшьын. Аԥшасра ианалагалакь, рныҟәара ааныркылон. Рхи рҵыхәеи еидкыланы рҽеикәырша рыҽдыркьакьон. Аҽқәеи амахҽқәеи еиларҵәан идыргылон. Иаразнак апданқәа рышьарҵон, ирҳаны еимбҕьыжәаа имцарц азыҳәан.

Асакараҿ ақәылаҩцәа ақәылара аныҟарҵоз, аԥшатлакә анҵыслакь акәын. Аԥшатлакә дара рзы уиаҟара ишәарҭамызт. Раамҭа зегьы уи аԥслымӡ цәҳәыраҿ ирхыргон, иашьцылахьан…

Баалоу иҩызцәеи иареи иаархәаз аҽқәа нарыԥцаны, рмахҽқәа аидара нарықәҵан, Аԥсныҟа амҩа ианықәлоз Насар иҩызцәа иман, дгәарымҭартә еиԥш, хара-хара днарышьҭалеит…

Ахәлара ианазааигәаха, рмахҽқәа аидара ирықәыз аарықәхны, иоурыжьит, аха хара изымцартә аԥданқәа рышьарҵеит. Ҽқәаакгьы убас хәба-хәбала инеидҿарҳәалеит. Даргьы акы инацҳан, жәааҩы-жәааҩыла рыҽшаны, аҽқәеи амахҽқәеи ирыкәшо игәарҭон. Даҽа ҧыҭҩык, рыҽқәеи дареи ахьыҟаз инацәыхараны, ргәырҽанны игылан алашьцара иалаӡырҩуа, иалаԥшуа, ҵьара лашарак цәыҵаҷҷозар ҳәа.

Ишеит уи аҵхгьы, ихәлеит уи амшгьы. Еиҭа ҩаха-ҩымш иныҟәеит. Асакара агәахьы инаскьацыԥхьаза игәы ҭынчымзт Баалоу. Иара ицәалашәара дзымжьацыз ианаҳәон, ақәылаҩцәа инахараны ишишьҭаз. Уи аԥхыӡгьы баша ишимбаз…

Аҽны аҭакар кашәеит. Амра акәзар, убас рхы иқәшон, адырган иану акәтаҕь еиԥш рыцьра иаҿын. Уажәы-уажә амрагыларахь днаԥшуан Баалоу. Аԥша цәырҵуазар убрыстәи

акәын ишцәырҵуазгьы. Ус инаха-раны ашьакақәа реиԥш, ана-ара аԥслымӡ еиқәаҵәашақәа рыҽҩышьҭырхит. Уи иацны аҿаанахеит мрагыларахьынтәи аԥшатлакәгьы. Урҭ ирышьҭаланы, маҭәа еиқәаҵәала еилаҳәаны, Баалоу ԥхыӡ иибаз аԥсаатәқәа иреиԥшха, иҿыжуа, иҳәҳәо, асаба харчыла раҳәақәа ҭкәыцәаа иаауан иуагеимшхара ақәылаҩцәа...

– Абыржәоуп ахаҵара анаҭаху! – игәыҭшьаагаха ибжьы наиргеит Баалоу, – сара шәсышьҭал! – еиҭа ибжьы ҵары-ҵыруа инаиргеит Баалоу. Нас раԥхьа дҩагылан иааауаз ақәылаҩцәа рышҟа иҿыҩеихеит. Абар-абар ҽыхәҵәыла еижәыларц акгьы шрыгмыз: «Шәҽеиҟәышәша!» – ҳәа Баалоу адҵа ныҟаиҵеит. Уи акәхеит, иаразнак ҩыџьара рҽыршеит. Ақәылаҩцәа ирыхьыз рзымдыруа агәҭа иаанхеит. Аԥсуаа иаразнак идыршәит еилҵәраауа иҟаз ашахақәа. Урҭ зыхәда иахашәаз ақәылаҩцәа рыҽқәа инҽыжәыҟьҟьан, иқәшьуа ирыман рҿынархеит. Насар дыҳәҳәеит: «Шәҽеидышәкыл!» – ҳәа. Аха аҽеидкылара иахьӡаанӡа аԥсуаа рыжәлеит. Аԥшатлакә аҵкьыс дара еилагьежьит. Баалоуи Насари, мацәыс еимҟьарак акәхеит урҭ реидыслара. Насар иаҳәа анимпыҵҟьа, ус иҳәеит:

– Ихҵәа сыхәда, сҽы сшақәтәоу...

Баалоу иаҳәа адәықәҵара ацымхәрас, ишаха ҟәараӷ ыршәны Насар ихәда инахаршәны иҽы дынҽыжәиҳәеит, аха иҽкамыжькәа иҽаанкылан ишьапы дҩықәгылан ус иҳәеит, иҽаарҭаслымны:

– Сшьы ухаҵазар...

– Мап, сара усҭахуп уԥсы шҭоу, – иҳәан, иҽы дааҽыжәҵны иаԥхьа игылаз Насар иаҳәызба ааиҟәныхны, иақәмырӷәӷәацәакәа ус иҳәеит:

– Уаргьы саргьы Аԥсныҟа ҳаиццоит, – инапқәа ишьҭахьҟа гарӡганла иҿаҳәаны аԥслымӡра днылаиртәеит. Насаргьы ихәда наикәаҽит дшаҵахаз аниба. Дахьынаԥш-ааԥшлакгьы зыԥсы ҭахаз иара иҩызцәа рытҟәаахьан. Рыеқәагьы џьарак еизырцахьан. Урҭ реидыслара иацҟьаз аԥшатлакәгьы ныҵаба ицахьан. Иҭынчхаз асакараҿ ибеит иҩызцәа гәыԥҩык шьны

ана-ара ишышьҭаз. Нас еиҭа аҳәара ҟаиҵеит, иаҩызцәа зыԥсы ҭаны иаанхази иареи рыхәдақәа хырссарц…

– Сара атҟәа дысшьуам, – иҳәеит Баалоу, – шәызгоит Аԥсныҟа, аԥсҭазаарагьы шәысҭоит шәызегьы…

– Сареи аҩызцәеи ҳзыҳәан аԥсҭазаара аԥсам уажәшьҭа, – иарбанзаалакь гәеиҭаԥарак имаӡамкәа даацәажәеит Насар, – суҳәоит, ахаҵа иажәа сыманы, ҳшьы ҳазегь абра, ҳахьуго ауаа ҳхыччо ҳҟаумҵан…

– Сара иуасҳәоит абџьар зкым ауаҩы дшысымшьуа, – иажәа аахжәаны наҟ днарԥырҵит Баалоу.

Аԥсцәеи абзацәеи ахьеилдыргоз ирбеит рҩызак дышшьыз.

– Абри ида ишьу уаҳа аӡәыр дыҟоума? – дҵааит Баалоу.

– Мап, ихала иоуп, – иҳәеит аԥсы ирҿеира иаҿыз арԥыск.

– Аҟәылаҩцәа иҭахаз дара рнапала идшәыржь. Урҭгьы уаан, алаҳәа ирҿашәымҵан. Аԥсы асакаса данышәҭа.

Убасҟан игәалашәеит иԥхыӡ: «Абар сыԥхыӡ ахьыҟалаз. Уи аԥсаатә еиқәаҵәа иагаз абри ҳҩыза иакәзаарын. Анцәа дишан, Анцәа дигеит…»

* * *

Еиҭа иԥсы ааиҭеикырц иҭаххазар акәхап, иажәабжь аҳәара даaҟәыҵны, лымкаала сара даасыхәаԥшит, сааԥсоу еиликаарц. Саргьы сқьаади сҩыгеи сывараҿы инышьҭаҵан, сҿаасырҭынчит, маҷк аԥсеивгара сҭахын. Иагьа умҳәан ажәабжь зҳәо дцәажәоит, ихы дақәиҭуп, иихәо акы ицәагымхарц дазхәыцуа иажәа еиԥшьуа. Уара уи иихәо анызҵо, иара уихьӡароуп. Иажәақәа акы бжьамхароуп. Мшәан сара уи иахьа баша сцама? Исҭахыз, ихатә ԥсҭазаара амҩа, дызнысыз ирҳәара акәын. Аха иара уи иадиҳәалеит, Аԥсҳа ихаантәи ажәабжь. Аԥҳәызба ссир Анани, уи ларԥыс Маадани ирыхҳәааны…

– Анан илԥеиԥшхаз, сԥеиԥшхеит саргьы, – иҳәеит иара, иныҵакшәа ихы шьҭымхӡакәа. Сара исаҳаит ииҳәаз, аха алаҿысымҭит. Иахькылиго збап ҳәа аҩра сҿазсырхиеит гәаныла

схәыцуа «иаанагозеи, Анан илԥеиԥшхаз сԥеиԥшхеит саргьы» ҳәа ииҳәаз?.

– Дхаҵан Баалоу Аимхаа, – иажәа дналагеит иара, – Насар иҩызцәеи иареи тҟәаны Аԥсны иааигеит. Уи шыҟалаз анууцеит ҳәа сыҟоуп?

– Ааи, ианысцеит, – насгьы снаизаҵааит, – дабеигеи Насар?

– Аԥсҳа иахь. Иидыруаз ажәабжьқәак ыҟазаарын. Ашьҭахь ҳара хылмыштҭыхәыс иаҳзыҟалаз...

Уи «ахылмыштҭыхәс» ҳәа дызҿыз саргьы издыргәышьон, аха иара иҿала исырҳәар сҭахын. Сҩыга деиҭанахәаԥшны иажәа дналагеит...

Баалоу итҟәан ииаигаз ақәылаҩцәа реиҳараҩык, Егры ахықәан инхоз аԥсуаа рыҩнқәы рыҟны иаанрыжьит. Насари, нас даҽа хҩыки, еиҳа ихадарақәаз, Аԥсҳа изигеит.

– Аԥсҳа ухаҵкы, Баалоу Аимхаа Константинопольнтәи дхынҳәит. Ахԥатәи агәашәаҿ дыԥшуп, дааҳашьҭыр ҟалома?

– Даашьҭы ирласны, – адҵа ныҟаиҵеит Аԥсҳа, Баалоу иаара дааигәырҕьан. Аԥсҳа абааш дналбаан, аҳҭынра ашҭа днықәлон еиԥш, агәашә иаадыртыз дааҭалеит Баалоу.

– Уахьцо уаалеит, Баалоу, шәеибганы шәгьежьыма?! – иҳәан, Аԥсҳа инапқәа рҵаҵаны даaигәыдиҳәҳәалеит.

– Уара умч ала, Аԥсҳа ухаҵкы. Аӡәы дҳацәҭахеит акәымзар, егьырҭ ҳаибгоуп. Уимоу, сеикәаҳәы-еикәаԥса сааит.

– Еснагь ушаалац еиԥш?

– Мап, уажә еиҳа еиҕьны...

– Уи шԥа?

– Иҭахаз ҭахеит, ииаанхаз тҟәаны иаазгеит, рхада днарыдкылан. Урҭ ҳақәлеит асакараҿ, иаагоз ҳамырхырц...

– Дабаҟоу рхада, иутҟәаз?

– Агәашә анҭыҵ.

– Арахь даажәг! – адҵа ныҟаиҵеит Аԥсҳа.

– Аԥсҳа ухаҵкы, – исытҟәаз Насар, ақәыларақәа рахь диасаанӡа, деибашьҩызаарын. Иара зынӡаск иҿаaимыртит, аха ибзианы дидыруеит арабцәа рыр рхада Ибн-Муҳамед. Уи Кавказ дақәларц иҿирхиоит ҳәа сеиҳәеит...

Насар деиқәԥах дҿаҳәаны дрыман иааит.

– Дыԥшәыртла! – адҵа ныҟаиҵеит Аԥсҳа. Арԥарцәа Насар дыԥдыртлоит ҳәа ианалага, иара иҽрымҭакәа ганха днеиҭаԥан ус иҳәеит:

– Аԥсуаа рхада, уара уӡбахә бзиан исаҳахьан стәылаҿ суаҩны саныҟаз. Уажәы сыԥсуп, аԥсы анышә дарҭоит. Иԥшәмыртлан снапкәа, сара уажәшьҭа ахақәиҭра сҭахӡам…

– Абыржәоуп уара еиҳагьы ахақәиҭра анаҭаху. Иԥшәыртла инапкәа, абра утәа! – иҳәеит Аԥсҳа хаҳәала ичаԥан иҟаҵаз атәарҭа наирбо.

Насар иҭахымхеит Аԥсҳа иҿаԥхьа атәара.

– Сгылаз, уажәшьҭа аԥсуаа рхада идтәалара саԥсам.

– Баалоу изласеиҳәаз ала, уара уеибашыҩын?

– Сара санеибашьуаз аамҭа цахьеит. Уажәшьҭа сыҭҟәоуп. Ианбыкәыз атҟәа пату аниқәыз?! Суҳәоит, атҟәа ишихәҭоу усызныҟәарц.

– Сара уара ахақәаиҭра усҭоит. Абра уаансыжьуеит ҳәа сгәы иҭаӡам, уца уԥсадгьыл ахь.

– Ахьы уардын сақәыртәаын сдәықәуҵаргьы, сышьҭахьҟа сгьежьраны сыҟаӡам. Уа иаԥҵоуп: ирытҟәаз ауаҩы дрымԥыхьашәар, аҽқәа дырцырҳәаны, маха-маха деимҿыржәжәоит. Сгәы иаанагоит ус ахьыҟарҵо иашоуп ҳәа. Сара саныруаҩыз, ахьӡ-аԥша ансымаз, усҟан аԥсра Анцәа исаҭәаимшьеит…

– Уажәы узҿыз?

– Ақәылара. Убри иахҟьаны ауп абыржәы уаԥхьа сызгылоу.

– Хьӡи-ԥшеи ахьумаз арра узаҟәыҵзеи?

– Ҳара ҳҿы аруаҩ ихныҟәгара цәгьоуп. Сара ахшара рацәа сымоуп. Убарҭқәа рзы малк рҳатәын. Ҭуџьар дук сидикылеит. Сқәылан иаазгоз амал абжа сиҭон.

– Иарбан ру уара узлаз?

– Аҵыхәтәаны Ибн-Муҳамед иҿы сыҟан. Иумбои аԥсҭазаара шыҟоу, ахныҟәгараз арабцәа рыр аҟынӡагьы снанагеит…

Аԥсҳа идыруан, арабцәа рыр рхада, хыԥхьаӡарала ирацәоу, зымч дуу ар шимаз. Аха уи агәра изыргаша ауаҩы диқәшәеит уажәы.

– Ирымчузеи Муҳамед ир?

– Даараӡа иҕәҕәоуп.

– Хыԥхьаӡарала шаҟаҩы ыҟоузеи?

– Сара схаан ҩышә нызқьҩык ыҟан.

– Еибашьыгала ишԥеиқәшәоу?

– Зда цартәа амам. Иарбан хырҕәҕәартәазаалакгьы раанкылара уадаҩуп.

– Абри иубо сара схырҕәҕәартәақәагьу?

– Аԥсҳа изҵаарақәа иаҵанакуаз идырит Насар. Уи иахьынӡаибартәаз илаԥш нахганы, ус иҳәеит:

– Аллаҳ имҳәааит Мурван Ибн-Муҳамед абранӡа даауа.

– Усҟан иҟалозеи?

– Усҟан аԥсуаа шәусқәа маншәаламхар ҟалоит…

– Дзеиԥшрауаҩузеи Муҳамед?

– Ар реидкылареи, аибашьреи рзыҳәан аллаҳ дишеит. Дгәымбылџьбароуп. Рыцҳашьара ҳәа издырӡом. Дахьнеиз атәыла зегьы ццышәитәуеит. Аиҳараӡак аҿар хыишьаауеит.

– Ишсоуҳәара, уара акыр удыруама иара Кавказҟа аибашьра амҩа дықәлоит ҳәа?

– Сара уа саныҟаз иҳәалон, знымзар-зны Кавказ снапаҿы иаазгароуп ҳәа.

– Ианба?

– Убри аиаша сызуаҳәом.

– Усҟан иудигалама Кавказҟа ддәықәлозар уара уиццар?

– Ааи.

– Нас, уицааиуазма?

– Ҳәарада, аха уажәы иаԥхьа самхаит акәымзар… Аԥсҳа Насар ицәажәара идикылеит лафк еиԥш…

– Ушаалакгьы усгьы уааит.

– Ушааз ауп аус злоу…

– Уара излоуҳәо ала, ушьҭахьҟа гьежьышьа умам? Даҽа тәылак ахь сыбналоит ҳәа уалагар, сара сҳәааа уахьынтәи арахь аӡәгьы дышзахымҵуа еиԥш, арахьынтәи уахьгьы аӡә дахыҵран ҳәа иҟаӡам. Ус анакәха, абра сара сҟны уаанхоит ауп. Узықәшәақәаз ала абра иахьеиҕьу аҭыԥ узыԥшаарым.

Нас мышкы зны утәылахь анеира азин уоуны иҟалар, ажәа усҭоит ушоусыжьуа ала.

Насар ихы идыруадааҟалеижьҭеи, еснагьыгәы иҭарцозагәаӷ акәын. Иаргьы агәаӷ ада даҽа бзиарак ыҟоуп ҳәа дыҟамызт. Ауаҩы диааир, дызыкәаҳар, иара изыҳәан гәазырҳаган. Аха уажәы дызқәымгәыӷӡоз ала иԥсҭазаара анааҳә, дзыднагалаз ауаҩы иҿы ауаҩра аниба, иҵааршәыз игәы аҽеаԥсахит. Аӡынра ааигәахо ианлагалакь, аҵлақәа рыбӷьы шкаԥсо еиԥш, иҩныҵҟантәи иеиқәаҵәарақәа илаӡыҭуа рҿынархеит. Убасҟан ихшыҩ гьежьит ахьышьҭрахь…

– Иҭабуп, аԥсуаа рхада, сыкнамҳакәа ахақәиҭра ахьсуҭаз. Абри сара сҭыԥан уара угылан, ацәгьара сзуны усымԥыхьашәазҭгьы, укнасҳауан.

– Уи уара! – Аԥсҳа иааигәамԥхеит атҟәа иаахтны ииҳәаз, – ҳара атҟәа дыкнаҳҳаӡом. Аха иҟаиҵаз шиашам ала ихы иҳардыруеит. Ҳара ауаҩы дахьаҳшьуа аибашьраҿауп…

Насар ихы лабала иасызшәа инаикәаҽеит. Уи лабҿаба ибеит, аԥсуаа рхадагьы даргьы шуаахацәақәаз. Баалоу илагьы агәра ганы дыҟан, уи асакараҿ ихымҩаԥгашьа ала. Амҩан иахьааргоз, аидара хьанҭак иаҵамҵакәа, амла иамыркыкәа, имԥҟакәа, имшьыкәа иахьрызныҟәаз. Уаӷеимышхарахын Насар аԥсуаа дыриааины итҟәазҭгьы. Рыбжаҩык изызҳауа акалам иахадыртәон. Уи иацәынхаз рхи ршьапи еидҿаҳәалан аԥслымӡ шыра иларыжьуан. Аха иара даҽа џьара даанагеит. Абра аԥсабара шыԥшӡаз, ишыблахкыгаз еиԥш акәын ауаатәыҩсагь шыҟаз…

– Сара аԥсҭазаара суҭеит, аха ирыԥсыхәоузеи сҩызцәа атҟәацәа?

– Иахьаҵәҟьа адҵа ҟасҵоит рызегьы абри аҳтны азааигәара, қыҭак аҟны еизыргарц. Уара убла иахьабо, уара уахьырхылаԥшыша…

Насар дааулуашеит, егьнақәикит Леон иҿаԥхьа шьамхыла днагыларц, аха Аԥсҳа уи дахьимгӡеит.

– Уара уеибашыҩуп, аибашыҩы шьамхыла дымгылароуп. Сара уи аҩыза уаҭәасшьом. Аԥхьаҟа усҭаххаргьы ҟалоит, –

нас, ихьчаҩцәа рахь даахьаҳәны ибжьы наиргеит, – иҩызцәеи иареи рҭыԥ иқәышәҵа. Аӡәгьы ихы хәыцк алымшәароуп. Уи сара сыдҵа ауп...

* * *

– Ааи, уқәақәра згааит Аԥсҳа Леон Ачба. Убри азоуп ашәышықәсқәа иргәылган, ухьӡ-уԥша заарго инеимда-ааимдо. Аԥхьаӷагьы, шәышықәсала ухьыӡ рҳәааит, – абарҭ ажәақәа зымч ҕәҕәа ҭаз, иара Баалоу ахаҵаҕьеиҩ данцәажәоз еиԥш, иҳәеит Еснаҭ. Нас илабашьа ҩаиҵаргәан даныҩагыла, саргьы ахьышәҭҳәа сҩагылеит. Инапқәа сыжәҩахыр иныкәҵан амҩаду ахь снарԥшны ус иҳәеит:

– Зыхьыӡ ахырхда, зыхьыӡгьы ахырҵада, иахьа леи-ҳәеи зну абри амҩа?!.

Урҭ зусҭцәаз, изыхҿиааз сеиҳәаахьан азыҳәан, ақәҿысымҭит. Усҟан исхәыцуаз Аԥсны акәын. «Ауаҩы ицәа иҭамӡо иҟоузеи», – ҳәа шырҳәо еиԥш, ацәа иҭаӡахьоузеи Аԥсынтәыла. Насгьы абри ауаҩ сызҭааз, иагьа дсыргәамҵыргьы, иагьа ихьаақәа сыртатыргьы, абри ажәабжь саҳәара дызҿу ақьаад ианымҵакәа иаанхар, убри акәын ирыцҳарахоз. Анцәа иџьшьоуп, уи адамра иахьҭеимгалаз...

Амра шьыбжьон агәы ианынхыҵ нахыс, ажәҩан агәы аҵаԥшра далагеит. Уи иаанагоз сара сизымҵааит, аха иара ихала иҳәеит:

– Амра шьыбжьы агәаахьы ахалара ацәуадаҩуп, аҩада ахалара зегьы ишырцәуадаҩу еиԥш. Аха знык изхалагәышьар, нас аҵәахаҳа анҿшәо еиԥш, икәкәаӡа илеиуеит, – еиҭа амра дҩаҵаԥшын, илаԥш шьарда инадырхалан, нас сара сахь ҿааиҭит:

– Изуцәызӡозеи, сысас, амра аҭашәара ианалаго, убри аҩыза ацәанырра соуеит, сыԥсы ацҭашәозшәа. Саныԥсуа, амра анҭашәо сыԥсыр сҭахуп. Амра еиҭагьежьуеит, аха ауаҩы иоуп имгьежьуа, – нас хәыцрақәак иҽынарыҭаны ԥыҭраамҭак ус дтәан, икылкаан иаԥхьаӷа дыԥшуа. Ауаҩы дзызхәыцуа иара имҳәакәа, даҽаӡәы еилкаашьас имоузеи акәымзар, шаӷа маӡа

цәырнагараны иҟоузеи? Раԥхьа саниацәажәа инаркны, сара еилыскааит, исеиҳәаз иажәа ҟәышқәа рнаҩсгьы, инеиҳангьы ҩныҵҟала дышбеиаз, ҵыхәаԥцәаара змаӡам ацыха ӡыхь еиԥш уахьынтәи ишаауаз. Абри ауаҩ ихаҿсахьа ала, аԥсуа жәлар ирхыргахьоу агәаҟрақәа шьарда ишырацәаз убон. Знызынла игәалаҟара шышьҭыҵуаз еиԥш, егькаҳауан, ихы-иҿы аҽеаԥсахуан. Илахь ианыԥҟҟалаз акаҷырақәа, ирныԥшуан ихигахьаз ашықәсқәа шҧьамыӷәацәгьаз. Аӡыхь анҭабо еиԥш, иблақәа аҵахь иҭашәашәон. Ҿык-бзык иазҳәомызт уи ахьаа. Аԥсны адгьыл иҵоу ашьхардацқәа ааҵхны иуржәыргьы, иазыхҽуамызт. Сара сахь иаахтны ицәыримгоз, аха иара иҩныҵҟала иӷрыхоз...

– Ишуасҳәаахьоу еиԥш, Баалоу Аимхаа хаҵа наган, аха иара иқәнагаз аԥа димоуит, – иажәа инаԥишьит Еснаҭ, аҩра салаго-саламго еиликаарц днасыхәаԥшны.

– Абреи аԥареи анеивамгылогьы ыҟами. Баалоу иҩыза ауаҩы хазына, ауаҩы лаша ҳәа изышьҭаз, дышԥаихшеи убри иҩыза амаҭ. Цәгьарамзар, ҽеик ҟаимҵо, аҭыԥҳа ссир лылахь иҷышәуа. Иҩла, сара уи иҟалаз шыҟалаз акакала иуасҳәап.

* * *

Анан ачачхалеи иаҵалыргылаз лыԥҳал анҭәы, иааҵхны лыжәҩа иныкәыргылан, аҩныҟа сцоит ҳәа дандәықәла, дналыԥгылан дааникылеит Ҭааран. Дабацахуаз, аԥҳал лыжәҩа иаақәхны рыгәҭа иналыргылеит. Лара азныказ иҟалҵара дақәымшәо даашаҵәы-шаҵәит. Днаивҟьан дцарц инақәылкит, аха дшимышьҭуаз лбон азы, аҟәараҳәагьы дааиҵасит. Лыбла даахгылеит Маадан. «Бҽеырӷәӷәа, сара сбыхьӡоит уажәыҵәҟьа», – ҳәа ибжьы ллымҳа инҭыҩит.

– Зегьы акоуп, – иҽхиршәааит Ҭааран, – хаала бсыцымцар, мчыла бызгоит...

– Ус ахымҩаԥгара азин узҭада?! – дҵәааума уҳәаратәы лыбжьы нҭылцеит.

– Исызымҭода, сзызҵаауада?! – ихашәа хада имбеит иара.

– Уламыс! – ларгьы схьаҵуеит ҳәа лгәы иҭамызт.

– Аламыс аҵкьыс абзиабара еиҳауп…

– Иарбан бзиабароу, угәра згода?!. Абар иахьа хынтәуп, уареи сареи ҳаимҩалацәам ҳәа уасҳәоижьҭеи…

– Еиҭа басҳәоит, бара ибҳәо акәӡам ара аус злоу, сара исҳәо ауп…

– Уара иуҳәо, уара иумаз, сара сааигәара уаҳа умааин.

– Иҳабжьагылада?

– Сара исҭаххо дҳабжьагылоит…

– Уи сара нак̆ дыбжьызгоит.

– Уиак̆ара ухаҵазар, Аԥсҳа арра дануԥхьа, умцози. Егры нырцә алазқәа рахь уеуҵәахит…

– Ус слбамырк̆әын, – дналыҟәк̆ааит иара, – саргьы схаҵоуп…

– Уи ак̆ара ухаҵазар, узҭахым аԥҳәызба лымҩа уанымгылан, – лҳәан, аԥхал аашьҭкәыцәаан данындәыҟәлоз, лыжәҩахыр данааха иналымпыҵк̆ьан иахьынкаҳаз, иԥыххааса ицеит. Ларгьы нак̆ днаигәҭасны днаивк̆ьан, убасгьы наиалҳәеит:

– Абри аԥхал иԥеыз уаҳа еибуҭар аҳа, уаргьы саргьы ҳус акы алҵраны ик̆ам…

– Сара баныстәымха, даеаӡәгьы битәхараны изык̆алом, – аҩадара икыдланы иҩеиуаз Анан бжьы шҳамла иналышьҭеиҳәеит.

Убри нахыс агәаҕ ахь диасит Ҭааран. Дҵаауан маӡала, Анан илышьҭоу, ма ажәа зылҭаз диԥшаарц. Уи ала иурц ишьа. Аха убас ик̆аз аӡәгьы иӡбахә имаҳаит. Иҩызакгьы иеиҳәазаап улҭахымзар, узлышьҭоузеи ҳәа. «Уажәшьҭа агәаҕ ак̆ынтәи», – иҳәеит иаргьы. Убри агәаҕ аԥхьак̆агьы аус ауит…

Анан дгәыҭк̆ьа-ԥсыҭк̆ьаха акәын дшык̆аз. Арахь Маадан имаара. Анахь Ҭааран имаҟарра. Ҩ-мцакы дрыбжьаханы дык̆ан. Нас ауп лан ианлалҳәа ик̆алаз шык̆алаз.

– Бара иабҳәазеи? – лгәы нҭыԥсааит Адгьанашьа.

– Мап ада уаҳа иасҳәараны ик̆аз абни ауаҩы хԥара.

– Акыр ҵуама?

– Ааи, уажәшьҭа ԥыҭкгьы ҵуеит.

– Изыбымҳәоз?

– Дсыцрыҵуаз џьысшьон. Уажәшьҭа амақаррахь диасит.

– Игәы иҭоузеи?

– Сара баныстәымха, даҿеаӡәы битәхараны зыҟалом, иҳәеит.

– Уи хәарҭам, нан. Иагьа бымҳәан Аимхаақәа…

– Аимхаақәа, иара ида зегьы бзиоуп. Ииашьара рлымҳа аҟынӡа инагатәуп, уаҳа ԥсыхәа ыҟаӡам.

– Ус анакәха, баб иаҳәатәуп.

– Ибзиоуп нас, уаҳагьы ԥсыхәа ыҟамзар акәхап… Сеилаҳ игәылацәа, ауаа нагақәа ҳәа иршьоз, аҳәатәы анагара зылшоз, уа ирҳәоз арахь аагашьа иақәшәоз Баалоу Аимхаа иахь идәықәиҵеит, ӡгабк илҭахым, дахыдмырҟьарц азыҳәан…

– Шәахьнеиуа исызиашәҳәа, Аԥсны пату ду зқәу Баалоу, – уахь иишьҭуаз днарацәажәеит Сеилаҳ. – Шәара шәҳаҭәаҳамшьо акәым, аха макьаназы имшәыц ӡгабк, лгәы ишҟа имцазар, мчыла дидаагалар, Анцәагьы иҳаҭәеишьарым, ларгьы дрыцҳауп. Убри аҟынтә, лангьы саргьы ҳиҳәоит, Баалоу хазына, пату еиқәҵо ҳшыҟоу еиԥш, ҳаанхарц азыҳәан…

Баалоу ауаҩ нага, наҟ ауаа рус зыӡбоз, иаҳаз дацаапкит, ишԥыкәу сыҷкәын абри аҩыза ихы ишаҭәеишьаз ҳәа. Иара идыргәышьон, иҷкәын зынӡаскгьы дшыфраҭымыз, иԥшреи исахьеи рыда. Аха иҷкәын, иҷкәын иакәын, иагьа умҳәан д-Еимхаан, алаба наивак-ааивакуа дааигон…

Баалоу Сеилаҳ иҟынтәи иааз ажәа риҭеит, иҷкәын дшааникыло ала. Уи напы аиркит иара. Ҽнак шьыбжьон, Баалоу иуапа ашәшьыраҿ икаршәны дшықәиаз, иҿы ашәаҟьа ақәч агәашә дааҭалеит Ҭааран.

– Уабаҟаз абри абжьарак?

– Ныҟәара сыҟан.

– Ныҟәара уҟамкәа, – игәы нханы даацәажәеит Баалоу, – ундәылҵны уцоит умҵаа-умԥшаа, уахьыҟаз умҳәои?

– Егры нырцә, алазқәа рахь сыҟан.

– Ирылухузеи уара убарҭ алазқәа? Зыгага иацәшәо, ашьа рбар иҵәуо…

– Урҭ ахацәақәагьы рылоуп.

– Ахацәа уҳәоу?! – ииаацьеишьеит Баалоу. – Уара ухаҵазар, уахь акәӡам иахьцатәу, Аҧсҳа ир рахь, иахьуҧхьаз. Уи азы сурҧхашьахьан, аха даҽазныкгьы сеиҭаурҧхашьеит.

– Уи арбану?

– Узҭахым аҧҳәызба мчыла аҿа лурҳәарц уахьаҿу.

– Уи иаарласны аҿа салҳәараны дыҟоуп…

– Амц умҳәан, – ибжьы ꚙышьҭихит Баалоу. – Лаб ауаа сзааишьҭит, уаҳа лыӡбахә уаламцәажәарц, длыцрыҵааит ҳәа…

– Уи слыцрыҵраны сыҟаӡам, – дыҧхамшьакәа иаб иц аахьижәеит Ҭааран.

– Улыцрымҵыр, абзиа уақәдыршәарым, – днаиҵаҟьеит иҷкәын. – Иахьарнахыс уаҳа лыӡбахә уаламцәажәан. Иумузозар, арахь умааин. Сара сашҭа-сгәаара пату шамоу иаанхарц сҭахуп…

Убри аҽны нахыс аꚙныҟа ааира даҟәыҵит Ҭааран. Зны алазқәа рахь дцон, даҽазныхгьы абжьуаа рахь даауан. Аҽвакы иман, акы ааҧсар, егьи днақәтәо дгәааран. Ашьҭахь иаҳаит, ҿаꚙа қыҭак аҿы инхоз Анан дшиҳәаз. Дҵаа-ҧшаауа иҿынеихан, ихьӡи-ижәлеи еиликааит. Игәы иҭеикит уи дыҧшааны, диацәажәарц. Аха ашьҭахь дзакәыз анеиликаа, иааицәымӷхеит, аха иҧагьара иҵанаҳәеит иара иажәа иаиргарц. Иамуӡар, ацәгьарахь диасырц.

* * *

Мчыбжьык еиҳаны днымхеит Маадан. Иусқәа дышрылгаҵәҟьаз дкылҟьа дааит Анан лышҟа. Лара лыблақәа агәашә ахь икьаҧшхахьаз, дгәалҭеит дшаауаз. Лара иаразнак агәашә днадыххылан, иаалыртит. Аха иара дҭамлакәа иҽаанкыланы дналазҵааит:

– Аҧшәмацәа аꚙны иҟоума?

– Сара саҧшәымаӡами! – лҳәеит лара, лыбла шәахәақәа неиҿарҧхо. – Сани саби агаҟа чмазаꚙбара ицеит. Аҧахьа еиҧш агәашә уламхан, абрахь уҭал.

Дааҽыжәҵын, агәашә дааҭалан, аҽхарҧарҭа иаҕәра нахаршәны, Анан лышҟа иҿааихеит.

– Аҩныҟа уааи, – уахь днеиҭаҟьеит лара.

– Аҩныҟа снеиуеит, анеира санақәиҭхо. Шьаҿа ҕәҕәала саныҩнало...

– Ҳара ҳаҩны ашә аартуп...

– Зегьыҵәҟьа рзы акәхарым? – Маадан иаармариашәа дҵааит.

Лара дшәеит Аимхаа итәы идыруазар ҳәа.

– Уааи аҩныҟа, ара адәы уқәгылома.

– Мап, аҧҳәызба лхала дахьыҟоу, ахаҵа инеира ҧсуа намысым, – иҳәан, уа дахьгылаз иҽааникылеит Маадан.

– Иҟалап ус акәзаргьы, – ларгьы уаҳа аҩныҟа димыҧхьакәа лҽаанылкылеит. Аха илгәаҕьит иҵегь реицәажәара аҵара. – Сан иласҳәеит ажәа шыснуҵаз.

– Нас иахылҳәаазеи?

– Макьаназ иахылҳәаараны иҟоузеи...

– Ус анакәха, уажәшьҭа сара исҳәо базыӡырҩы, – аус ахь дниасит Маадан, – Анцәа ду имч ала иахьа амра каххаа аҧхара иаҿуп. Бахьынаҧшуагьы иббоит ҳашьхақәа рхырҿы шыцқьоу. Амшын агәы акәзаргьы убас икәеикәеиуеит. Аҧсабара аҽеикәаҧсаны игылоуп, бареи сареи еибаҳҳәо иазыӡырҩуа. Убас анакәха, абарҭқәа зегьы ҳара иҳақәныҳәоит. Ҳаиқәшаҳаҭханы, ҳҳәатәы еиқәшәаны, ҳаҧсҭазаара амҩа ҳаныларц. Хыхь ажәҩан, ҵаҟа адгьыл, сыҧсы ҭанаҵы бгәы басыргараны сыҟам. Быҧсҭазаара инаҧысшьлоит, бани баби сырхылаҧшлоит, рхатә ҵеик дрымазар еиҧш. Абарҭ иаасҳәақәо зегьы маншәалахарц азыҳәан, бзықәшаҳаҭхо бажәа сҭахуп.

Маадан ацәажәара даҿнаҵы, лара дҧыруа аҳауа далан. Еҵәас иҟаз зегьы еимылдеит. Амзаҿ дцеит, амра лҽадлырҧхалеит. Нас адгьыл ахь дылбаан, иаҧхьа дынкаҧрит. Убасҟан ауп лара цкьа данылба. Лыҧсҭазаарагьы анидылҳәаала. Лҿы ааихыхны даацәажәаанӡа, ҩныҵҟала илҳәеит наӡаӡа иара ситәуп ҳәа. Нас иара дыззыҧшыз лажәа налҳәеит.

– Уара иахьуҳәо сыҟоуп. Анцәа ҳирманшәалааит, ҳахгьы ҳахәааит…

– Анцәа зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу ибыциҳәааит, – иҳәан, рҩыцьагьы ааҧын шәахәа еиҧш, наҟ-ааҟ рыблақәа неилаҵәеит. Убасҟан, апҟақәа ажәҩан агәы рҽамадан ашьхаҟа рхы рханы ицон. Раҧхьа игылаз аҩызцәа рықәҿнаҭуан: «Аӡәы унымхан, ак уцәнымхан, шәгәышәҽаныз», – ҳәа. Урҭ цон ажәҩан рҽаҵаршәны, рхықәкы ашҟа. Апҟақәа ажәҩан аҿықә иаҵәахаанӡа Анани Маадани лаҧшыла инаскьаргон. Нас ларҧыс днеиҿаҧшны ус лҳәеит:

– Ажәҩанаҿ шаҟа иҧшӡаны иҧыруазеи апҟақәа…

– Убасҵәҟьа адгьылаҿ уҧшӡаны унхаргьы ҟалоит, – иҳәеит иара.

Иҧшӡаны аҧсҭазаареи, анхареи рхы назыркит дара. «Аарцә иеибамбар, нырцә еибабон», – ҳәа ззырҳәоз ракәын. Рыҧсы ҭанаҵы ирхамыштуа аамҭан уажәы изҭагылаз. Аҧсҭазаараз, иреиҕьӡоу аҧсҭазаара. Зегьы раҵкьыс иҧшӡоу, зегьы раҵкьыс ицқьоу, аӡиас ду ахы ахьыҵнахуа иеиҧшны.

– Уажәшьҭа иҟахҵап аҧсуа ҵасла. Бани баби ираҳәа ажәа шбысҭаз. Ажәа шәынҵареи, ачара аҿҳәареи рзыҳәа, пату зқәу, еицырдыруа ауаа аасышьҭуеит. –

Анан лыблақәа шшәаз аниба, иҽааникылеит ҧыҭк. Бгәы рҭынч, – иажәа инациҵеит иара, – зегьы рыла бманшәалахоит. Абри адунеиаҿ аиқәаҵәа аҵкьыс ашкәакәа еиҳауп, – иҳәан, дҩаҧан иҽы длақәҭәан ашҭа дынҭҟьаны дцеит.

Абыржәоуп еиҳагьы даншәа Анан. Лгәы иаанагеит Ҭааран аҭызшәа иҟаиҵаз идыруеит ҳәа. Мамзар изиҳәарыз, «адунеиаҿ аиқәаҵәа аҵкьыс ашкәакәа еиҳауп», – ҳәа. Ус анакәха, урҭ еидыслар ҟалоит. Абарҭқәа еидхәыцло, лнапы акы амкуа аҩны дыҩнан. Ашкәакәеи аиқәаҵәеи еибаҧсахуа, лылаҧш иҵашәон. Абас хәыцрашәк деимырххо дышрымаз лани лаби ааит. Ан лыҧҳа дшыналҿаҧшыҵәҟьаз илдырит Анан акы дшаргәаҭеиуаз. Нас лымаршә куа дналазҵааит:

– Даама?

– Дааит.

– Нас?

– Ажəа истеит.

– Ианба?

– Ауаа ҳзаарышьҭуеит…

Уи акəхеит. Адгьанашьа лхаҵа иалҳəеит, Анан лхаҵацараз ажəа шылҭиз. Сеилаҳ уи дацҵымҟьеит, идикылеит ҭынч. Арҧыс иакəзар, зызбахə иаҳахьаз иакəын. Уиала игəы ирҭынчит.

– Арҧыс сара хаҭала дсымбац, аха иӡбахə бзианы ирҳəоит. Аҧсҳа ир рҿы шəҩык рхы ҭызго дреиууп. Бара иахыбҳəаауазеи?

– Уара иуҳəо сара сахыҧома?!

– Ауаа анбаҳниҵо?

– Иаарласны лҳəеит…

– Бҽазыҟаҵала урҭ рҧылара…

* * *

Маадан дыҿҟьаса аҟыҭа далан, Аимхаа Ҭааран иҧшааразы. Иидыруаз аӡəы Ҭааран ишьҭа дхиҵеит. Иара дцозаарын Егры ахыҟəаахь ихы рханы. Маадан иҽы ишьхəа нарбаны иааирццакит. Иара аҽгьы ашьхəа арбара абаҭахыз, иаразнак ахəда ҭҳəаны, ладагьы-ҩадагьы азеиҧшны аҿынанахеит. Ашьап хьашьҟəа адгьыл иахьыҟəнаргылоз иаҵабгар ҳəа ишəозшəа, иаразнак ишьҭнакəыцəааауан. Аӡара убриаҟара ипан, амгəырхаҟəа акəадыр злааныркылозеи уҳəартəы. Ахы азыхəхəаны, алымҳаҟəа кьатрацəӡа уажəы-уажəы илеивгаҩеивнагон. Агəышҧы ҟьаҟьан, агəчама аахыргьежьаан Аҧсҳа еибашьыгаҽҟəа иреиҧшны…

– Уҽы ахы уаах, Ҭааран.

– Узусҭада уара?! – иааицəымӷхеит Ҭааран, деиҟəыбҵьарха ауаҩы данихьӡа.

– Изахьӡузеи, узусҭада?! Саҧсуоуп, ҧсышəала суацəажəоит. Алаз бызшəа сҳəама?!

– Ирыхьзеи алазҟəа!?

– Уара иахьуеиҧшу азыҳəан.

– Уцəажəашьоузеи?!

– Макьана сцәажәашьа умаҳазац…

– Исоуҳәараны иҟоузеи? Иуҭахузеи сара сҟны? Узусҭада?

– Еиҭа уасҳәахоит, саԥсуоуп, слаӡам, анҭ ууацәа реиԥш…

– Уара узлазбо ала иахьакәым скылугоит. Саҳәа сҭумырхын.

– Сумырччан. Уара аҳәа аҭыхра улшозҭгьы, Аԥсҳа ир шыҟәсык иадымзаргьы урыламлозеи! Арра иануԥхьа, амгәахь ухьит. Ҽыҵәахра Егры уҿалажьны алазыжәҟәа рахь уцоит. Аҳәа аҭыхра аҭаххозар, убри ухы, хшыҩ зҭам, убас иухыскәыцәаап, уаниуаз иухагылаӡамкәа уизшәа. Уаб ауаҩ нага, Аԥсны азыҳәан зхы аҵьыка ыҟәызххьоу, иаҳаҭыр збоит акәымзар, иухәҭаз уаҟәсыршәон. Аха сҿааныскылоит, егьа умҳәан саԥсуоуп.

– Аԥсуараҿгьы акәӡам, сара с-Емхаауп.

– Урҭ Аимхаа дуҟәа рыжәла ахьуху, сацәыԥхашьоит сара.

Ҭаaран игәы еиҭаԥеит, абри ауаҩ баша-маша дшихьымӡаз аниба. Аха Анан лус ауп ҳәа ихахьгьы иааиуамызт. Уажәы ихьӡаз арԥыс дшиԥырымҵуаз ибон азы, иҿааиҟәкшәа диазҵааит:

– Иуҭахузеи сара сҟынтә, суздырам, усыздырам?!

– Уздырырцгьы сҭахӡам, ҳаԥхьаҟагьы унапы скуам.

– Иҟалазеи?

– Улыцрыҵ Анан.

Ахыкәаала игәы иҭашәазшәа, иҿы дахьаҟәтәаз даагазҿазит. Абыржәашьҭоуп иусҟәа шыцәгьаз аниба. Иаԥхьа игылаз ауаҩы, ус дмариамызт. Убри аҟынтә иахьынӡалшоз иҿааиҟәкны даацәажәеит:

– Уи сара бзиа дызбоит…

– Уара дубоит, аха лара улбо бзиа? – ибжьы ааирҕәҕәеит Маадан.

– Бзиа слымбар дабацо? – дшәазаргьы ихамхаԥагьара иҵасуан.

– Иҟоу уасҳәап, Ҭааран, бзиа узымбо аԥҳәызба шыҟәсык аахыс лымҩа уангылоуп, нхаҩ ҭыԥҳак снапаҿы дышԥасзаамгари ҳәа. Уи бзиа дзубо, угәы иҭогьы макьана уаҩы издырам.

Убри аҟынтә наҟ улԥырҵ. Мап анакәха, абри ҳазшаз Анцәа имаҿоуп, абри адгьыл сзықәгылоу быжьра-быжьҵәа сагааит, уԥсырҭа-ужырҭа уаҩы изымԥшаауа ишыҟасҵо. Анан сара ажәа сылҭахьеит, аҽҳәарагьы ԥаҳҵәоит иаарласны, – иҳәан, иҽы ишьхәа нарбаны шьарда данынаскьа, даахьаҳәын ибжьы наиқәиргеит: – Уца убрахь, ҽыҵәахырҭас иахьумоу. Лаз ҭыԥҳак дугар, убри лоуп уара иуқәнагоу…

Ԥыҭраамҭак қәацара иқәымкәа, адабла исызшәа дгылан Ҭааран. Нас ауп ихшыҩ хәымга аус анаиру. Иагьиӡбеит иаԥхьаҟа еиҵеиҟәаҟәашаз аус. «Сара баныстәымха, иаргьы битәымхааит», – ҳәа.

Ашхырцәаҕь ицҳазшәа дахьтәаз дҩыҵҟьеит Еснаҭ. Иааиуаз аӡәы диԥылозшәа ишьапқәа еилаԥсо агәашә ахь иҿынеихеит. Уи убас дласны дцон, иқәра хьанҭагьы дааннамкылеит. Аха дымнеиц шысҳәоз, даақәгьежьны арахь ддәықәлеит. Уи ицә-ижьы убас деилашит, ҳаҕеимшхара ишьапы хтызҭгьы, ашьац иҵҩаартәы. Иҩныҵҟа игәы агәараҳәа аус ахьауаз абжьы саҳауан. Дааҕазы-ҕазит, дызцәнымхашаз хьаак иҕра иҭагьежьызшәа. Ахы зықәшәаз дкаҳаанӡа дшықәгьежьаауа еиԥш, дахьгылаз ақәгьежьаара далагеит. Сара уи сицхраартә исылшоз ҳәа акгьы ыҟамызт. Избон игәырҩа аанкылашьа шамамыз. Сагьшәеит, сыбла ишабо дынкаҳан дыԥсыр ҳәа. Иҩныҵҟа иҕражьыз агәаҕ даиааиырц иҭахын азыҳәан, аанкылашьа змамыз амчра иланаҵон. О, уи шаҟа гәаҕ дыриааихьааз… Уажәы-уажәы сара сахь акәын дахьхьаԥшуаз. Саргьы ихы-иҿы ианызбаалон, арыцҳареи, аибареи. Иблақәа ирхызбаалон аԥхьаҟа ажәабжь хлымӡаахк сеиҳәараны дшыҟаз. Аха сара иҟны сыззааз, иаасеиҳәо зегьы ақьаад анҵара акәын. Аԥшатлакә аԥсабара еикәарҵәиуа, аҵлақәа хыжәжәаны, аҵиаақәа рианы, нас ианеилгалакь ашьҭахь, аԥсабара аԥсы шеивнаго еиԥш, игәаҭеирақәа наихган, иҽааиҭеикит. Убасҟан, амҩаду ахь днаԥшны, ауахәама дыҩнагылоушәа, илахьиԥьымшь ааиӡатәит. Нас дмыццакӡакәа, иҭыԥ аҿы днатәан, илабашьа ивараҿ иарсыз ааҵхны, игәышԥы инадыргылан ацәажәара дналагеит…

* * *

– Аҗәа аарыцҳаит иааиуа асабшаз, Маадан ауаа шааишьҭуаз ала. Асабшагьы аит. Рыҽқәа рыҵпраауа, быжьԥык асасцәа агәашә иааҭалеит. Сеилаҳ игәыла-изла еидигалахьан. Рхәы-рыԥхь ҟарҵахьан, пату аҟәҵан, асасцәа дахьқәа ԥсуа ҵасла ишрыдыркыло еиԥш.

Аҿаԥа қыҭаҿ еицырдыруаз ауаԥ нага, аԥхьа ажәа зырҭоз, џьара ицозар, аԥхьа идыргылоз Мархьоу Аблабба, аԥшәамацәаеи асасцәеи неибарԥшны, рнапы ӡәӡааны аишәа чара ианынахагыла, ицызгьы, аԥшәамацәагьы мыртәакәа ус иҳәеит:

– Абзиара ззыҟалаша, абри ашҭа, абри аԥнаҭа, – иара абри еиԥш аусқәа рҿы аԥсыӡ азы аҿы ианышьқьыруа еиԥш, дыззыманшәалаз иажәақәа неихаргыла-ааихаргыло, дмыццакӡакәа ацәажәара дналагеит, – Анцәа бла хаала дшәыхәаԥшааит абри аусаз еиднагалаз зегьы. Сааукәыхшоуп, ҳазҭоу аԥшәма, ауаԥ нага, анхаԥ бзиа Сеилаҳ. Ҳхәы ҳнапы аҳаркаанӡа, аԥсуа ҵасла, жәытә-натә аахыс ҳабацәа иааргоз ҳнықәныҟәан, ҳаззааиз аус шәыдаагалоит, – амза ҭәны ажәԥан агәы ианкыду еиԥш, иажәақәа зегьы гәылҭәааны, иҿы ааихихцыԥхьаза аҭагылазаашьа бзиаӡа ҟаиҵон. Аишәа иахагылаз зегьы лымкаала рыблақәа дхыԥшылон. Амра иазгәышьуа шырҿалашо еиԥш, зегьы дырҿалашо иажәа инациҵеит:

– Анцәа имч дууп, убри ауп ҳаргьы амч ҳазҭо. Адгьылаҿ ухы шаҟа иурыманшәало аҟара, иара ҳазшазгьы уигәаԥхоит. Уи илаԥш хаа агымхааит уашҭа, угәара Сеилаҳ. Иахьа шәыԥны ашә ҟьаҟьаӡа ишыҟоу инаунагӡахааит. Абри шәашҭа иҭалазгьы, шәареи ҳареи ҳаигымхааит. Дгьыли-жәԥани зшаз, абри зшьапы иҟәгылан исызӡырсуа, ԥынтәгьы-хынтәгьы саашәыкәыхшоуп. Ҳара ҳқыҭаҿ дaaраӡа пату зқәу Арланаа рҭаца Хьфаф, лыԥшәма бзиа Лагәысҭан иԥсҭазаара далҵгәышьахьеит, ажәа бзиа шәзаалыцҳауеит: «Сҿы иҭаргылан исааӡаз сыҷкәын заҵәы, шәара шәыԥха заҵә, мра

шәахәаны шәаштә итәапхо, нақ-аақ рҩыцьагьы гәапхеибашьан ажәа еимырдазар, уажәшьтәарнахыс лааӡара сара исатәәазааит», – ҳәа. Ҳара ҳәа иқоу, луа-лтынха, апҳәыс қәыш Хьфаф шәыпҳа лнапы дықәргылан дышныҟәылго агәра шәҳаргоит, – нас пытраамтак иҿаанкылан, ахра ацәқәа иқәтәоу ашьауардын нырцә-аарцә ахрақәа рахь ишынапшыаапшуа еипш, иаргьы днаҳәы-ааҳәуа, ибла хаақәа нарҿшьуа, еитә иажәа инацитцеит:

– Сажәа абра ихсыркәшоит, ажәа бзиақәа заҳалаша апшәмацәа. Шәара шәтак ҳаҳаанӡа, ҳхәы напы ҳзаркуам. Абри шәеишәа чара шыхиоу еипш, шәапхьаҟагьы абарақьатра шәыгымхааит.

Апшәмацәа рҟынтәи ацәажәара здыз ауаҩы, асас иажәа данбалго ҳәа дыпшын. Уи атаҳмада тҟәашаак, шәагаала ауаҩыбжара днеиҳаны, дааины адәы даақәлеижьтеи, ашьац иаҕрамгылац, цәеижьыла дласкәнатраӡа. Ашәыб зкәаҳаз апсабара еипш, дҟәашкакараӡа, жәҩанахьынтәи Анцәа дылбааишьтызшәа саси-пшәымеи дрылагылан. Нас ажәа датцаҿырбо, иқәра иафахьаз ибжьы ала ҿааитит:

– Ажәа пшӡа ҳадызгалаз Мархьоу Аблабба ҳасасцәа рапхьагыла, еснагь уанцәажәозаалакгьы, уҿы ахьы тытлааит. Иахьа узланыҟәаз амҩа ада, даҿа цәгьарамҩак уанымлааит. Еснагь умҩа, лар мҩазааит. Зыхьыӡ ала шәааз апҳәыс хазына, Арланаа дуқәа ртаца, леипш аҳәса нагақәа Апсны иагымхааит. Хьфаф бзиа иаҳзаалыцҳаз ажәа: «Абри нахыс шәыпҳа лааӡарта сышәт», – ҳәа илҳәааз ҳадаҳкылоит. Лыҩнатә илааӡаша атцеира ииуа, урт ирхышо рзыҳәан атыӡ-тыпқәа лыпшаауа, аманшәалара Анцәа илитааит. Арпыс зхы ҳара иҳадызкылаз, Апсны зегьгьы еицырдыруа, дызқәылаз амҩа – мҩа нагӡахааит. Анан пшӡа Сеилаҳи Адгьанашьи рыпҳа, ашәт еипш ираазаз, лара илгәапханы шәымҩа дахьықәлаз Анцәа ду ихьышьаргәытца сакәыхшоуп, срықәныҳәоит аҩыцьагь рыпстазаара еицманшәалахарц. Рыпҳа Анан иалылхыз амҩа иақәшаҳатуп ангьы абгьы. Иара абра игылоу ауа атынха зегьы, – уажәраанӡа зыҿмыртысӡакәа ицәажәоз, даанаҳәы-ааҳәын

зегь рхы-рҿқәа днарҿаԥшит, – шәтәа уажәшьҭа, ҳасасцәа шәхаҵкы. Агәырҩа шәаҳаргеит шәшьапы шәықәргылан…

Аха атәара макьаназы аӡәгьы иҽазикуамызт. Асасцәа раԥхьагыла Мархьоу иҿаԥшуан, ииҳәарызеишь ҳәа.

– Наҟ-ааҟ абзиаракәа рзы шәеиднагало Анцәа иҟаиҵааит, иахьа уааԥсыла еиуацәаахаз, еилахәхаз. Ҳгәы иаахәеит аҭак иҳашәҭаз. Шәаргьы еснагь шәгәы иаахәара шәлымҳа иаҳалааит. Аха ара даҽа ускгьы ҳадуп. Хьфаф ишәзаалыцҳауеит, абри ҳазҭало амза аанҵәаны, иҩагыло амза хымш анахыҵуа, лчара ақәлыршәарц.

– Лчара ура, амш бзиа ақәшәааит. Ачара ззылуеи лареи еигымхааит. Лашҭа ахәыцыбжьы ҭыҩуа Анцәа ду иҟаиҵааит. Ишәҳәаз ҳаҳаит, иҳадаҳкылоит. Шәтәақәа, шәхаҵкы сцеит, аишәа чарахь ҳаиасып, – иҳәеит аԥшәмацәа рахьынтә ацәажәаҩ.

Уи нахыс ашҭаҿы гәырӷьаран…

* * *

– Уара уазхәыци, сысас, – ихы насықәикит Еснаҭ Ажәанба, – убри аҽны закәытә цәажәара ԥшӡаз иҟаз уи аишәа чараҿ. Уажәоуп ианмацхаз акәымзар, ажәытә аҟара иабаҟаз ауаа нагақәа. Аԥсны иара ахаҭагьы ԥшӡан, аха изырԥшӡоз ауаа хазынақәагьы аҵагылан. Пату еиқәҵаны еицәажәон. Ражәа аҳаҭыр ақәын. Дзацәажәоз дзыԥсаз инаԥшьны дихцәажәон. Иҟамызт ажәытә аԥсуаа рҿы ауаҩы дларҟәны ихцәажәара. «Ухатәы ӡбаны, ӡбара уца», – ҳәа шырҳәо еиԥш акәын рхы шымҩаԥыргоз. Аби аԥеи неиҿагылан, ирықәнамгоз ала еицәажәомызт, сара хаҭала акаамеҭ сзыҟалеит акәымзар, – ихәда наикәаҽит иара. Иблақәа цәыригарц иҭахымызшәа, акыр аамҭа ҵаҟа дыԥшуан. Нас ихы ҩышьҭхны иажәа инациҵеит:

– Аиҳаби аиҵби пату реиқәҵара, иԥымҵәаӡо агырӡганқәа реиԥшьра еиԥш иааауан, – иԥсы ааиҭеикырц иҭаххазар акәхап, иажәа уа иаанкылан, дахьтәаз иҭыԥ изҭынчрамызшәа, днаҳәы-ааҳәуа аҽырманшәалара далагеит. Сара изҩыз сы-

лаҧш ҭыҧқәак рҿы инахызган, иара иахь снаҧшит. Еснаҭгьы иажәабжь инациҵарц дыхианы дтәан.

– Иџьоушьаша ауаҩытәыҩса ашәышықәсқәа иргәылсцыҧхьаӡа, рмилаҭ ҵас бзиақәа рцәыӡуа иалагеит. Убас ҳахьра иаҿуп аҧсуаагьы. Сара сықәраҿы, ҩныҵҟала шаҟантә аҽеаҧсахзеи аҧсуара. Аҵас аӡра ухы иқәукып, умилаҭра ануцәыӡлакь ауп иануаӷеимшхарахо...

Абарҭ ажәақәа аниҳәа, саргьы схы «ҩышьҭхны снеиҿаҧшит. Иара иҳәан еиҧш, уаӷеимышхаран уи иблақәа рхыҧшылара. Арацәа ххыра иҿарыҧсазшәа, ихы-иҿы еиқәаҵәахеит. Сыбла сажьома, иара ицымхәрас сҿаҧхьа даҽаӡәы дтәаоума сҳәартә сгәы ааиҭаҧеит. Уи ииҳәаз зхиҳәааз еилыскаауан. Мшәан, иара схаҭагьы уи аҭоурых хәымга цәгьаҧсышьа салымҵи. Иара сара схаҭа схы-сҿы збомызт акәымзар исыҧшшәызгьы здырхуадаз! Сыҧсҭазаара азыбжак иахьысхызгаз ашьаҭа ааннамыжьыр ҟалахуазма...

– Уара зымышьҭа бзиоу уаҩызаап, – ихы ҩышьҭхны даасҿаҧшит Еснаҭ, – Аҧсҳа ду имҩа, Бериа алаҧынҵа икылҟьаз ииҟьашьыз, иахьа уара шьапымшыла уанысижьҭеи, анҭ алажәқәеи аҳәажәқәеи анымлеит. Ма, Анцәа ду, сара сшамкәа сызшаз, сыҧсы ҭанаҭцы, усгьы ҧсҭазаара дус исымаз акгьы ыҟамызт, уара уеиҧш иҟоу аҧсыцқьақәа рыда, абарҭ ҳазфаз алеи аҳәеи анымло Анцәа иҟаиҵааит...

– Амин, – сҳәеит саргьы, урҭ алеи аҳәеи саргьы сыбжа ҭаҳаҳан изфахьаз сгәы рзыҧжәо.

– Уара иудырма, сысас, алақәеи аҳәақәеи ҳәа сара сызҿу?

– Издыруеит...

– Убарҭ ирфаз соуп сара...

– Урҭ ирымфацда! – сҳәеит саргьы. Абас ала иареи сареи ҳгәы иҭыхоз аизааигәахара иалагеит.

– Уара иуцрасзаргьы, зынӡаск урзылбаамдеит, сара сымҟаҟаӡакәа сшылбаардаз еиҧш. Шәара шәеиқәхеит ҧсылеи доуҳалеи. Сара сыбаҩ амацара ауп иаанхаз...

– Ҳарҭ зегьы иҵегьы ҳаиқәхон, урҭ рыжәӡы анаҳхырышьуаз ҳзеидгылазҭгьы, – ицәажәара снаҧыҩлеит сара. – Аҧсах-

ꚑы дыҟамзар, аԥсахра зыҟаломызт ҳәа шырҳәо еиԥш, ҳараҳара ҳабжьара иҟалаз аԥсахра, даҽа тәылак аҟны иҟалахьеит ҳәа сыҟам.

Еснаҭ аԥхьаҟа дызлацәажәараны иҟаз дназхәыцуазар акәхарын, ихи иареи еицәажәошәа дҟәиҭӡа дтәан. Уи иажәа далагаанӡа схы инархәаны, иꚑнра, иашҭа, ихкаара сылаԥш нахызгеит. Ҳәара аҭахума, ара аԥсуа инхарҭан. Имаҵурҭеи икәасқьеи хьыҵәацараха еивагылан. Иказарма еиҵҳәаны, амрагыларахь ала ашҭа иаваҵаны илашьҭын. Ица, икәытҵара, досу рҭыԥқәа рҿы игылан. Абоура, ахкаара анҭыҵ, абрахьынтәи цқьа исзеилымкааз ҵлақәак ирыгәҭагылан. Уи аҟара ирацәамкәа рахәқәакгьы уи акәша-мыкәша иҳәуан. Аказарма илацәхыкны аҵеиџь ҭан. Уахьынаԥшуаз ишәыр, иқәаҵа еихашьшьы игылан. Ишәны иҿаз ажь афꚑы лаҳалаҳауа игон. Абар уажәшьҭа аҿыхра аамҭа ааины иҟан. Абри ауаꚑ, зықәра ду зфахьаз, зхала иахыз, излаилшазеи абас дыцқьа-шәқьа иҟазаара ҳәа агәаанагара умоурц залшомызт азныказ, аха ашьҭахь излеилыскааз ала, иашьа иԥҳа зхаҵацара шьардаӡа ихыԥахьаз, абри аꚑнраҿы дыҟазаарын.

– Иугәаԥхама сыꚑны-сгәаара? – сшынаԥшы-ааԥшуаз гәеиҭазар акәхап, иаалырҟьаны дсазҵааит. – Иаарласны абрагь қьаԥҭахоит.

– Избан ус зуҳәо?! – исеиҳәаз сзыхҿуазар ҳәа снеиԥыххылеит, – уара иухшаз ирыхшаз ыҟами?

Дзымцәажәартә иҟырҟы ак кылахазшәа иҿы ахьыꚑеихихыз уа даанхеит. Лымкаала сыблақәа рхыԥшылара далагеит. Сара сгәы иаанагеит, абри ашәышықәса иақәлаз илаӷырӡқәа ҭабахьан ҳәа. Аха ишызбоз, адгьыл иҵхәраан аӡыхь анаауа еиԥш, иблақәа лаӷырӡыла иꚑыхҭәаалеит. Убасҟан иқьышәқәагьы аҵысра иалагеит. Иԥаҵа иадлан илеиуаз илаӷырӡқәа, ашьашьал аныԥсасилакь аӡы шацрыкәкәо еиԥш, акәапа-сапаҳәа иаԥхьа икаҭәон. Анаџьалбеит абриаҟара, ꚑныҵҟалеи, дәныҟалеи ибылхьаз ауаꚑы, иабантәи ааигеи абри алаӷырӡ игәырꚑа иҭанарбахьаз?! Аӡәы ихьаа даҽаӡәы идыруазар адунеи аҿы ахьаақәа маҷхон ҳәа шырҳәо еиԥш. Еснаҭ ихьаа

аилкаара аӡәгьы илшо иҟамызт иара ида. Саргьы схы гәыбҕан асҭеит, «иухшази, ирыхшази ыҟами?» – ҳәа азҵаара ахьысҭаз. Аха сара исыздырамызт иара иҕрыхоз, иџьамыҕәа цәгьаны изыҟаз. Ибла ихыжьлаз алаҕырӡ аҭабара иалагеит, аарԥара ду аан, акәаара ссақәа шҭабо еиԥш. Иаргьы илабашьа иҽанҵаны ацәажәара дналагеит.

– Абыржә иуасҳәараны иҟоу ажәабжь, ажәабжь еиқәаҵәуп, – уи аҳәара ицәуадаԥзар акәхарын, акыр аамҭа деиҵаҕәҕәа дтәан. Уажәшьҭа иарбанзаалакгьы акы силамкьысырц, зҵаарак исымҭарц сызбеит. Иара ихьаа, иара изхоит. Нас иҽааиҵыхны, ихы инаԥҩы иааган, ажәабжь аҳәара дналагеит. Сара сыԥсҭазаараҿы исымбац исмаҳац, ажәабжь еиқәаҵәа хлымӡаах...

* * *

– Анани Маадани рчара аҽҳәара ааигәахон. Анан есуаха лыблақәа амзахь икьаҳәхон, лычҳара хыжжуан, аамҭа ирласны иахьымцоз, амшқәа, ашықәсқәа рхагылон. Ашьацҳәа иакызшәа акәын еиҭаҵшьа шрымамыз...

Иара убасҵәҟьа акәын Маадангьы дшыгәаҭеиуаз. Амшқәеи аҵыхқәеи иԥхьаӡон. Есыхәылбыҽха амраҭашәарахь дыԥшуа, ипаӡа амзаҿа анбагыло ҳәа. Ачара иҽазыҟаҵара даҿын. Иуа-иҭынха, иԥызцәа дрыԥхьахьан. Уи маӡан, ииашоу-иашаму здырхуадаз, аха Маадан ичараҿ Аԥсҳа даауеит ҳәагьы нарҳәа-аарҳәон. Абас ала, иареи лареи рыԥсҭазаара еиԥыршьыз маншәаланы ицон, аибашьра иаламгазҭгьы...

Араб Муҳамед, ауаа инирҵәоз рыҳәҳәабжь ахьимаҳуаз азыҳәан «адагәа» ҳәа зхырҵаз, шәнызқьԥык иреиҵамкәа ар иман Қырҭтәыла дақәлеит. Урҭ уи иҿагылара анрылымша, аишьцәа аҳәынҭқарцәа Арчили Амири, рҵакыреи изыхьчози рыман, Аԥсныҟа Аԥсҳа иахь ҽыҵәахра идәықәлеит. Урҭ ирышьҭалан Анаҟәаԥиа Аԥсҳа итәарҭа даадгылеит, хынԥажәиԥшьба нызқьԥык ар иман Муҳамед-адагәа. Аҳәҳәаԥцәа рылаиҵеит, аҳәа махәҿала иаанызкылараны иҟоу зегьы

Аԥсадгьыл ахьчаразы игыларц. Аԥсны ахи-аҵыхәеи, қыҭа-қыҭала, аҳәсагьы нарылаҵан абџьар шьҭырхит аҕа иҿагыларц. Зықьҩыла Аԥсҳа итәарҭа Анаҟәаԥиаҟа идәықәлеит, иаанхаз агаҿахь иласкьеит, аҕа данхьаҵуа имҩа ԥырҵәарц азыҳәан…

Анан дгәыҭҟьа-ԥсыҭҟьаха агәашәахь дыԥшуан. Маадан аибашьрахь дышцо шылдыруазгьы, лгәы иланаҳәон даадымгылакәа дцарым ҳәа. Ус иагьыҟалеит иара, шьыбжьы маацызт иҩызцәа иман агәашә данаадыххыла.

– Иаҳзыҟалазеи? – лылаҕырӡ еилаҵәон Анан.

– Бымшәан, Анан. Аԥсны иагьараан ишәарҭахахьеит, аха еиқәхоит. Аԥсуа жәлар рхақәиҭраз еиҭа гылахит.

– Уара? – илҳәаша лҿашәомызт Анан.

– Сара сцоит, шәҩык уа иҟоу сеибашьыҩцәа сырхагыларц. Аибашьра ишаалгалакь, мызкы ахи-аҵыхәеи рыла ҳчара ааует. Бара бхы хьча саахынҳәаанӡа, – иҽы аақәыргьежьаан иҩызцәа рахь иҿынеихеит.

– Уаргьы ухы хьча, – аарла лҿы аaихылхит Анан, – Анцәа шәихьчааит сашьцәа, – нарышьҭалхәеит лара. Лыблақәа ҭәит лаҕырӡыла. Иара дылбон дгаганы, иҩызцәа агагақәа дрылан дахьнеиуаз…

Ҭааран аибашьра ианалага, Лазтәылаҟа зҽыҵәахны иҟаз Аԥсныҟа даазаап. Ана-ара дцәырҟьа-цәырасуа дырбақәазаап. Аха уи ихәҭоу дақәзыршәо ҳәа аӡәгьы дыҟамызт. Ахацәа зегьы аибашьра ицахьан. Абыргцәеи, ахәыҷқәеи, аҳәсеи ракәын ақыҭақәа ирхыз.

Ҽнак, амра аҭашәарахьы ахы анархоз, Анан аԥҳал аашьҭхны ӡаагара ҳәа дахьналбааз, лаԥхьа даагылеит Ҭааран, иаҳәа ду идҳало.

– Бымшәан,– иҳәеит иара.

– Усԥырҵ! – дҵәааит лара.

– Дзыгьежьуам ажәа зыбҭаз аибашьрахьынтәи, – иажәақәа ицәеилаԥсо. ацәажәара дналагеит, – сара бсыцца, ҳхы еиқәҳархап, ҳцап абрахьынтәи ҳақәҵны. Аҕа иааз убри аҟара имч ҕәҕәоуп, иааиҿагылаз зегьы нирҵәоит. Уажәазы дҳавсит, аха

абрагь даараны дыҟоуп. Араб уаҩы еиқәаҵәак биԥыхьашәар аҵкьыс, исҳәо хаҵа, бсыцца абыржәыгҵәҟьа…

– Араб еиқәаҵәа симԥыхьашәар еиӷьуп, уара суццар аасҭа. Абыржәыҵәҟьа наҟ усԥырҵ, ашәаргәында. Зыжәлар зҭииз аԥхамшьа. Алазқәа рышьҭахь иавҵагылоу. Уаб хазына, жәлар еицырдыруа, ихәда ԥызҟаз. Уааздыруеижьҭеи уҵмыҳәҳәаран, иара убас ушҵмыҳәҳәароу унхоит. Уаҳәа баша иуҟәнуп инаудҳало, акәахьча уара. Аибашьрагь ҳиааиуеит, ажәа зысҭазгьы дааует. Наҟ усԥырҵ акәымзар, сыҳәҳәаны ауаа еизызгоит…

Анан лажәақәа рышьҭахь изаԥсамызт уаҳа лацәжәара. Иоуразоуроу агәаӷ даганы, аарла иҿы ааихыхны ус иҳәеит:

– Бахьсырхәуеит, ибдыруаз…

– Аԥҳәыс дахьумырхәыкәа, иҳақәлаз аӷа дахьурхәып ҳәа уҟоу, – лажәақәа неиҿажьны, лаԥхьа игылаз ԥҳал мырҭәӡакәа иаашьҭкәыцәаан дцеит…

* * *

Илакҭақәа иаҳа-иаҳа иҭылашьцаауан Еснаҭ. Дыгәрымуан. Зны-зынлагьы исзеилымкааоуаз ажәақәакгьы иҳәон. Ирласырласны илабашьа адгьыл иҵаикшон. Ихы ҩышьҭыхны сара дысҿаԥшуамызт. Ихагьежьуаз мца қьауқьадк даргәаҭеиуан. Саргьы сыԥсы зӡеит. Иааигәа сыҟамызшәа сҿыҟасҵеит. Убас аҭахын уажәазы. Сара сакәхарушь нас абри агәырҩа изцәыргаз? Мап, уи иара ихала иакәмызт, саргьы, ҳауаажәлар зегьы гәырҩала хҭәын…

– Амилаҭ амыжда данрылиаа, – ацәажәара дналагеит Еснаҭ, – ирԥшӡараны ҳәа дыҟоума. Ашьаурахьы диасит, алаԥынҵа икылҟьаз. Анан илзиӡбеит, зегьы иреицәаз аус еиқәаҵәа…

Ҽнак Анан лаб диман, маҭәақәак лзааихәарц агаҿахь ицеит. Усҟантәи аамҭазы, мшын нырцәынтәи аԥра шхәақәа рыла ирҭишаз рыман иаауан аҭуџьарцәа Аԥсны агаҿахь. Аԥсуаагьы уахь икылыргон ирҭиирц иаарымоу зегьы. Аиҳараӡак ашыц, аҵла, арахәцәа, ажьҵааи, ашәырқәеи, ацхеи.

Анан данхәыцыз ада уаҳа ари агаҿахь дмаацызт. Усҟан аӷбақәа лымбеит. Уажә хԥа-ԥшьба раҟара инаскьаны изхагылан. Иҵегьы инахаран даҽакгьы аауан, аԥрақәа аԥша рҭарчы. Убарҭ аӷбақәа рҟынтәи анышьа хәыцҟәа, хәы-ԥшьәы раҟара шьҭызхуаз, ажәӷәақәа рыҵшьуа, шьоукы уахьынтәи агаҿахь акы ааргон. Нас, арахьынтәи уахь даҽакы ргахуан. Ара мшын нырцәынтәи ирааз рнаӷәсгьы, аԥсуаа рыдагь егьырҭ амилаҭқәагь рацәаӡан...

Анан лыбла хнакуан, ирҭиуаз ацәаматәа, ахьы, абџьар. Убарҭқәа днарылс-аарылсуа, амшын агаҿа дазааигәахан, изыхгылоу аӷбақәа зламӡааҟәрылозеи ҳәа дрыхәаԥшуа дгылан.

– Абни лоуп, – нацәкыысла днадирбеит хәык арԥарцәа еидгылаз Ҭааран, хҭарԥа еиқәаҵәала ихы-иҿы ҭаҳәҳәаны.

– Иа, аллаҳ, иа, аллаҳ, – иныҵакны дааматанеит, урҭ ахәык ирылагылаз уаӷә еиқәаҵәа аукы, хәымсыск, – дзакәытә нцәахшоузеи, ахә бзиагь лыҭныҵып зных ҳтәылаҿ дсызнагар.

– Шәгәы изаанагозеи абрагьы лыхә маҷуп ҳәа? Ус мариала дшәысҭом.

– Ҳара иаадырууеит лара дзыԥсоу, – иҳәеит уи ауаӷәы хәымсыс ау. – Усҭ абри ақьаса, азна ахьы ыҟоуп... – ала абысҭа анарҭо еиԥш Ҭааран ишҟа инаиршәит.

Анан лаб дахьгылаз ашҟа даагьежьны лҿанаалхоз, урҭ ахәык ааҵәа еиқәаҵәақәак налхарԥаны, даашьҭкәыцәаан, зқьышә аҟәара иқәкны игылаз анышьа ашҟа иӷәны рҿынархеит: «Шәсыцхраа!» – ҳәа дшыҵәаауаз лара ахәашабга. Лаби даҽа хацәқәаки еихьыс-еиԥысуа ишлышьҭаз, дназқәырҵаз аӷба амшын инхыхәхәала ицеит. Лаб игәы дааҭасуа, дыгәжәажәо, ихала иҽизымшьуа, аҟәара даақәхеит. Иҿахьы ҽаҵак аамго, ӡык днахәо, дгәашаха, мызкы иазынаԥшуа уа аԥшаҳәа даван. Иуа-иҭынха, аӷәныҟа дааргарц инеиуаз, дрыцааумызт. Уимоу, лара Хьфаф лхаҭагьы, аҿаӷәа қыҭа аҟынтәи дылбааит лхы-лҿы цәԥны, ашәы лҽылаҳәаан, амыткәма ҳәо. Аха Сеилаҳ иԥсы шҭаз дыԥсхьан, аӡәы ииҳәоз иаҳауамызт, ишьамхқәа кәадахо ианалага, дтәеит, данзымтәа, диеит. Агәаҟ, уаҳагьы дагьзымгылеит...

Ҽнак игәылацәа рҿааибытәан, дҳацмааргьы мчыла дышьҭыхны даагап ҳәа иахьааиз, дыԥсны аԥслымӡра дшылажьыз инеихагылеит. Убри нахыс убри аҭыԥ иахьӡырҵеит «Анан лыҵәаарҭа» ҳәа…

– Абас ала, Сеилаҳи Маадан иан Хьфафи, рыҩнаҭақәа ашәы аиркит Ҭааран алахша, – абарҭ ажәақәа аниҳәа, ихыиҿы иаԥшшәызи, иблақәа шҭашәашәази, атәы аҳәареи, ақьаад анҵареи, даара иуадаҩу усхеит сара сзы. Сара сакәым, ажәеиҭаҳәа анҵара иазҟазоу илымшаргьы ҟаларын.

– Ашьҭахь, – иажәа дналагеит Еснаҭ, – иныҵыҩ-ааҵыҩны ираҳауа иалагеит, Ҭааран уааиқәаҵәақәак наскьаган дышрацәажәоз. Уи аус иара ишыҟаиҵаз ала лаз ҩнаҭакаҿ дахьыҟаз изхара анижә, иамхаҳәеит. Уи лаҳаит аԥсуа ԥҳәыск, уахь аҭаацәара иалаз, Анан лышьҭамҭа еиуаз. Иагьныҟәыршәны дааит, Ҭааран иаб Баалоу иҟны. Иаахтынгьы иалҳәеит, Анан дхызҵаз иҷкәын шиакәу…

Иажәа шынеиҵихра дазхәыцуазар акәхарын, ҳамҭак дааҭгылеит. Иаҳа-иаҳа иԥсы аивгара даҿын. Уи сахьиҿаԥшуаз избон, ашьхақәа ирхажьу аԥсҭҳәақәа, хәыцы-хәыҷла ианырхыҵлакь, ишаалашо еиԥш, ицәышӡа иҟаз ихы-иҿы ԥсҭазаарак наҿықәлеит. Гәаҟрала зыԥсҭазаара зхызгауа, уи агәаҟра иҿацәигарц иҭаххазар акәхап, иаргьы имчқәа зегьы реизгара даҿын.

Анан илызкыз ажәабжь ансеиҳәа нахыс, иҭыԥаҿ дтәар иҭахымхеит. Дгәаҭеиуа, дгызуа: «О, исымҵәаша!» – ҳәа шьоукы дрышькլашәиуан. Нас ҷьарак иҿаанкылан, илабашьа игәышԥы инадыргылан, ибла ҭраа, иаҳа-иаҳа иласкьоз амра дахәаԥшуан, уи аҵыхәтәантәи амҩа ацнаскьара иҭахызшәа. Иԥсҭазаараҿы иааҟаиҵахьаз ишьҭахьҟа иааныжьуа, Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа дныкәԥшыр иҭахызшәа, илаԥш ахьымнаӡоз, гәаныла инаԥишьуан. Аха макьаназы амра ҭамшәацызт. Уи изааннажьыз агәыґра игәы арґәґәон. Нас иҭыԥаҿ днатәан иажәа дналагеит:

– Баалоу иҷкәын ахлымӡаах шыҟиҵаз аниарҳәа, дыҳәҳәаны дгылазаап: «Сышәшьы, абри адунеи уаҳа исымбаро-

уп!», – ҳәа. – Дыдрак еиԥш абжьы гон игәы дахькыдсылоз, – иуа-иҭынха еизазгьы аӡәгьы дизаанымкылеит. Илаԥш нахигазаап аҵыхәҭәантәи амра аҭашәара. Ианнааша, ииасуаз мҩасҩык дибеит, иашҭа иқәгылаз аҵла амахәаҿ дкәалкәало дышкнаҳаз.

Еснаҭгьы амра ласкьацыԥхьаӡа, иҭагылазаашьа еиҳа-еиҳа еицәахон. Ацәқәырԥа иалашәаз, зны дҵаарҟәрыло, нас дышханагало еиԥш, ихы-игәы изҭымгоз цәқәырԥак далан. Уи ацәқәырԥа дагьзалҵраны дыҟамызт. Ахәра иҕьахьоу еиҭа аҿы анаатуа еиԥш, ихәрақәа ҕьашьа рымамызт. Исҭахгәышьамызт ҵҩа змам ихәрақәа ахьсыртытуаз, аха абра баша смаа-ит, исҭахыз сақәшәеит. Иблақәа ирхызбалон, иаргьы убри шиҭахыз. Абри ауаҩ, ашәышықәса иақәлаз, ашәышықәса еидараны зыхәда иқәыз, иагьа дгәаҭеизаргьы, ажәабжь исеиҳәаз адамра иҭеигалар аҵкыс, еиҕьми ҳмилаҭ ирхыргахьоу хәҭак аҿы иара иаҳахьази дызлахәызи ааныжьны дцар…

Ишьапқәа ааиҵихырц акәхап, дҩагылан агәашә шыҟаз иҿынеихеит. Саргьы сқьаади сҩыгеи ирмазеины икны снаишьҭалеит. Ҳҩыџьагь ҳаицнеит агәашәаҿ. Иара уи иҽынахишьит. Сара ишьҭахь шьаҿақәак сааскьаны саагылеит…

– Сара ҽынла иагьа сааԥсаргьы, ахәылбыҽха абри агәашә сҽынахысшьыр, сыԥсы сшьоит, – иҳәеит иара, амҩаду ахь дыԥшуа. – Еех, сабиц, абри ахҭыс уасҳәаахьеит, аха еиҭа уасҳәаахуеит изакәытә уааԥсыроузеи, абри агәашә аартны сашҭа иҭалахьоу. Жәындәрыԥшьынтәи Жәанаа еиқәных иа-наауаз, абри амҩа аҵыхәаҟынтәи ахысра иалагон. Нарҭаа шәҩык аишьцәа сзаауазшәа акәын рҽышьҭыбжь шгоз. Убасҟан самырзаҟанаа зегьы ршьапы иқәгылон. Сгәылацәа, суасҭынха сыҩнашҟа идәықәлон. Сан дыҟан, саб дыҟан. Саҳәшьцәа ҩыџьа аҭаацәара иалалахьаз анақәшәозгьы ҟалалон. Сыҷкәынан, сԥаҵагьы маацызт, аха ахьшьыцба амахә иқәԥраанӡа самҵасны ииаанысқылон. Ацә, иагьа иҕәҕәазаргьы, сахьӡаны, атәыҩақәа срымҵасны, ахәда ырҵәины икажьны, аҳәызба аҵысшьуан. Ҳасасцәа, ҳашьцәа иаҳзаауаз, мызкы ицомызт. Урҭ раара еигәырҕьоз ажәлатәқәа еизон. Аешба

дуҭахума, Ахынҭәба дуҭахума, Аҟацәба дуҭахума, Лацәышба дуҭахума, Аилакырба дуҭахума, аԥсуаа гәҭылсаҟәа. Еидтәалан ицәажәон, алаф рҳәон, пату еиҟәҵаны еибаныҳәон. Ҳасасцәа анцоз ҳрыцҿыжәлон, инаскьаагон Аалӡга ахыҟә аҟынӡа... Дырмит Гәлиагьы абри агәашә дҭалахьан. Уахык абра дысҭан. Раԥхьаӡатәи ишәҟәы иҭыҵыз, инапы аҟәҵан исиҭеит. Сахьышьҭалоз схы иаҵаҵан исыман. Ашьҭахь, сандырбаандаҩы, сыхчы иахьаҵаз иааҵхны, сыла ишабоз амца илаҟәҵан ирыблит...

Урҭ ахҭысҟәа шыҟалаз игәалаиршәозар акәхарын, ихы иҟәыжь, ҵаҟа дыԥшуа дтәан. Сара схаҿы исзаагомызт, иагьа аамҭацәгьа ҟаларгьы, Дырмит ишәҟәҟәа рбылуеит ҳәа. – Убри аҽны, – ихы ҩышьҭхны ацәажәара дналагеит Еснаҭ, – убри аҽны Дырмит ишәҟәы анырблы, саргьы сыблит, сыццышәхеит. Сынаур ауп уажәы иубо, сысас. Егьырахьҟа сцәа сыбаҩ иакәыршоуп, уаҳа акагьы. Абра иааихьан Нестори Ефреми. Ара иааихьаз рацәаҩын, аҵара уаа, ашәҟәыҩҩцәа уҳәа. Иаагәышьон, аара иаҟәырхаанӡа. Абри агәашә шәышыҟәса ахыҵуеит. Аҵь иалхуп азы еилаҟацаӡа ишыҟоу убоит. Сара соуп еилаҳаз акәымзар...

– Анцәа имч ала уаргьы хар умаӡам, – сҳәеит саргьы, игәы сырҕәҕәарц.

– Хара еснагь иумамкәа Анцәа уҟаиҵааит, уара. Избахьоу, исхызгахьоу аҩыза уаҟәымшәааит. Абри ашҭа схала саныҟәхалакь, сгәы анҿыгьӡалакь, сааины абри агәышә сҿынахысшьлоит. Уимоу, уахынла саныӡмыцәалакь, абра саалоит. Иуасымҳәеи, сыԥсы еивызгоит. Агәашәи сареи ҳаицәажәоит. Асасцәа ааушәа анызбо, бзиала шәаабеит ҳәа рыҟәҿыҭуа иаасыртуеит. Мамзаргьы Жәанаа дуҟәа рҿышьҭыбжь саҳауазшәа слымҳа нкыдҵан сӡырҩлоит. Убарҭҟәа зегьы ҕәиҵибжьуп. Закәытә гәырҩоузеи абри агәашәи сареи иаҳхааго. Сара сгәынҟьуеит, иара ҿыжуеит. Ажьи ацәеи анышә ишафо еиԥш, аԥсҭазаара еиҟәаҵәа ҳафеит иаргьы саргьы...

Еиҭа уи амҩаду аныԥшылара даҿын акыр аамҭа. Саргьы сиԥырхагахомызт, уаҳа ажәакгьы иасымҳәеит. Иара

инапсыргәыҵақәа ибаҩхахьаз рыла ишьышьуан агәашә. Илабашьа ихәда иныҟәкны дмыццакӡакәа иҭыԥаҿ дааины днатәеит.

– Уажәы, сысас, уара узызхәыцуа Маадан иоуп, – иажәа дналагеит Еснаҭ. – Еиҵыхны ажәабжь узасыршьуазеи. Арабцәа Аԥсны ианаҟәла ирыхьыз, ишаҵахаз аҭоурых уара ибзианы иудыруеит. Хьӡы-ԥша ганы дгьежьит иҩныҟа Маадан. Аха дахьааиз уаґеимшхара иаҳаит. Ихы кыдиҟьеит, игәы кыдижәеит, ауа, аҭынха, иҩызцәа, иҟәлацәа дырзаанымкылеит. Нас иҟалаз шыҟалаз зегьы еиликааит. Ҭааран дыԥшааны дирҳәацәеит. Анан дзиҭаз ихьӡ, иԥшра, исахьа зегьы иирҳәеит. Нас ихәда аҳәызба лаҵҳәаан иааԥҟаны амшын агаҿахь дцеит. Уа абна аҿықәаҿ қьалак ҟаҵаны дыҵан, аҟәара дықәын, ианифози ианимфози еиҟаран. Убас дгәаҟха дшаваз иааԥынрахо ианалага, мшын нырцәынтәи аґбақәа рҿаархеит. Иаргьы иҽеиԥсахит. Иԥаҵа, ихцәы ауижьит. Маҭәа башақәак ишәҵаны акрызҭиуаз акраазхәоз реидарақәа шьҭихуан.

Анан ааҵәа анылхадыршәуаз избаз аԥҳәыс, Маадан игәаҟрақәа ицхго ицыз, дылбеит уи ауаҩ, настха изхагылаз ашхәа аҟынтәи анышьа иаҟәтәаан иҩызцәаҟәак ицны дшаазхыҵыз. Ҭааран иеиҳәаз ахаҿсахьа абар дахьыҟоу. Маадан игәы нҭыԥсааит, аха дагьаагәырґьеит, иудыруазеи ҳәа...

– Уара излазбо ала амшын нырцәынтәи уааит?

– Ааи, мшын нырцәынтәи сааит, – иҳәеит уи ауаҩы еиҟәаҵәа ау, иацәажәоз ауаҩы џьара дибахьоу димбахьоу еиликаарц диҿаԥшуа.

Маадан уажәшьҭа аус ахь диасит.

– Еиҳараӡак иуҭахузеи иааухәарц?

– Исҭаху рацәоуп, аха зегьы рыхә цәгьоуп, ҵыԥх аасҭа сынтәы шәыхә ҳарашәкит шәара!..

– Илаҳарҟәыргьы ҟалоит...

– Уи шԥа?! – илымҳақәа ҟьаҟьахеит ауаҩеиҟәа ау.

– Сара иусҭоит иааухаху зегьы, хәыда ԥсада...

– Усылахәмаруама?! – игәиҽаниҵеит ауаҩеиҟәа ау. – Уи аҩыза ҟамлазац, мамзаргьы акы сыҵаугаларц уҭаху?

– Акымзаракгьы уҵазгалом, убри аҩызагь ҟалалоит, ауаҩ бзиа дахьыҟоу, – иҧсы акәзаргьы акы деигӡарц иҭахымызт Маадан.

– Иҟалазеи, узыргәаҟуазеи?

– Сахьухәаҧшуа ахаҵа ҧшра умоуп, ахаҵа игәы узҭазаргь акәхап?

– Уи азы схы сахашшартә сыҟам, – иҽаанкыла дцәажәон ауаҩеиқәа ау.

– Ус анакәха, ҳаицәажәап уаргьы саргьы хаҵаҵас…

– Иуҭахузеи сара сҟнытә?

– Иумоума иааухаху злоугаша аӷба?

– Ааи…

– Хәыда-ҧсада уӷба сырҭәуеит, сара иаасҳәо ҟауҵозар.

– Уи ҟасҵартә еиҧш иуҭахузеи?

– Исҭаху, уӷба ансырҭәлакь ашьҭахь иуасҳәап…

– Ус ҧшаҟало?! Иуҭаху самҳәаӡакәа сыӷба арҭәра!? – ииҳәара, ииура дақәымшәо, иацәажәоз игәра игару, имгару изымдыруа дгылан. – Иаҳҳәап иуҭаху сзынамыгӡар?..

– Инаугӡоит, – уа дааҽахиҵәеит, – иҳәа иуҭахқәоу, иузаазгарызеи?

– Мап, исҳәом, иуҭаху саумҳәакәа…

– Иууам нас, сыгәра угом…

– Изгоит. Ублақәа ирҳәоит, гәырҩа дук шумоу.

– Ааи, уаҩытәыҩса изхымго агәырҩа, – ичҳара зегьы еиҧшьуа, ихы инапаҿы аагара даҿын Маадан. – Шықәсыбжак аҧхьа абра ҳахьгылоу аҭыҧ аҟынтәи ҧҳәызбак дымҵарсны дугама?

– Ааи, аха сара уи дымҵасмырсӡеит, даасхәеит, – иҳәеит ҭынч ауаҩеиқәа ау, уажәшьҭа иҟаларан иҟаз дышзацәымцоз аниба.

– Убри аҧҳәызба, сара дсызҳәаны дтәаан.

– Уи саҳахьеит сара.…

– Иуазҳәада?

– Лара, Анан…

– Лыҧсы ҭоума?

– Ааи, акы зацәык ада акгьы лыгым…

– Уи арбану? – уажәшьҭа еиҳагьы игәы ҭыҵны ацара иалагеит Маадан.

– Лыԥсадгьыли уареи шәзыҳәан дгәырҩоит.

– Иааутаху усҭоит. Смал сеигӡом. Аԥсны унапы ахьақәукуа анхарҭа ҭыԥ узалысхуеит. Иашьас уҟасҵоит, – ивараҿ ицәыҵаҵәахны имаз иҟама аацәыригоит, – абри аҟама чаԥа, иақәырҭәо хьуп, – инаиркуа, – дабаҟоу лара?

– Сыгәра угозар, дахьшәарҭам аҭыԥаҿ дыҟоуп. Аиашаҵәҟьа уҭахызар, сара сыҩнаҭаҿы. Уи убриаҟара дыссируп, аҳҭынрахь лышьҭра гәнаҳауп. Саргьы аиаҳәашьцәа сымоуп. Анан леиԥш иақәшәааз рыцҳамхози! Уи дызҭииз қьасак азна ахьы исҭеит. Лара жәа-қьасак ахьы даԥсоуп, аха сара игәаґьны дысзымҭиит акәымзар… Дыҟоуп аллаҳ, уи ларгьы уаргьы шәеиқәирхеит. Саргьы сышуаҩыз сынхеит…

– Усҭ Анан дызҭиз иуҭаз ахьы…

– Ари сара сқьасоуп, иабаанагеи?

– Уи ала ихәда анԥысҟа, икәа иҭысхит, уара иуҭаз шакәыз дырны, арахь иузсыргьежьырц, мамзар ани ахәымга икәа сҭалозма.

– Уи дхәымгазар акәхарын акәымзар, ани леиԥш ахазына лыԥсадгьыл дацәсырӡуама…

– Уа ахьы мацаразгьы аусқәа ыҟам. Аха уажәы уи абра иабаҭаху. Исыҭ хымш аамҭа. Иааутаху ала уґба рҭәны, саргьы суцны сцоит уахь…

Иажәа уа иаанкылан амҩаду ахь днаԥшит Еснаҭ. Аха уахь аԥшра уиаҟара иҽадмырхалакәа, сҩыгеи сқьаади днарыхәаԥшын, ацәажәара дналагеит:

– Ажәа узасыршьуазеи уиаҟара, хымш рышьҭахь, ауаҩеиқәа ау ишхәа рҭәны, Маадангьы дынҭатәаны амшын дынхыхәхәала дцеит наӡаӡа. Убри аҭыԥгьы «Анан лыҵәаарҭа» ахьӡырҵеит, усҟан уи иахааныз ауаа. Ашьҭахь ҳара ҳагәқәа анырԥсахуаз, ҳҭыԥқәагьы рыхьызқәа рыԥсахит ақырҭқәа. «Анан лыҵәаарҭа» аахыхны «Анакли» ахьӡырҵеит…

Сара сзыҳәан ихьантәарахеит, Анани Маадани рзы ажәабжь абра иахьынтәааз. Сгәы аҭачкәым еиԥш, зны еилаҵәон, нас еиҵыҵуан. Еснаҭ ажәаахәара дшаҟәыҵыз ауп акәымзар, иихәо сзымҩауа снапқәа аҵысра иалагеит. Схәыцуан аԥхьаҟа урҭ рыӡбахә ала исеиҳәарызеишь ҳәа. Иаргьы иблаҷац дкылыԥшны дсыхәаԥшуан. Исеиҳәааз ажәабжь шсыдыскылаз еиликаарц…

– Асаркьа саныԥшылошәа избоит, уажәы иуасҳәарц иуҭаху, – ацәажәара дналагеит Еснаҭ, – уи саргьы саргәаҟуеит, сышьны самоуп, аха исылшагәышьозеи? Анангьы Маадангьы рыӡбахә нкылаӡ ицеит. Иҟалап урҭ еибабазаргьы. Уи зыгәра ганы дзыццаз, усгьы аԥара иаргәаҟуаз уаҩын, Маадан аԥсахра изуны дыршьызаргьы. Иҟалап Аԥсныҟа игьежьызаргьы, аха ажәабжь еиԥызшьуаз, жәытә-натә аахыс ҳабацәа абранӡа акгьы аарымгеит. Иааргаз сара иузеиҭасҳәааз ауп. Иагьа умҳәан нас, зқьы шықәса рнеиҩыс, иҟалахьоу аҳҭысқәа, иагьа бжьаӡхьеит, абарҭ ашәышықәсақәа иргәылсны иаанӡа. Ех, убасҟан аахыс аҩыра ҳамазҭгьы, аха убригь Анцәа иҵьшьоуп, иахьа иаҳҳәо ақьаад иахьанаҳҵо.

Аҩнахь ихы рханы гыршәала акы иҳәеит Еснаҭ.

– Афатә бырхиазар, арахь иааг ҳәа ауп исҳәаз, – ишиашоу дысҿамԥшыкәа ҿааиҭит Еснаҭ, – данхәыҷыз аԥсуа бызшәада даҽа бызшәак лыздырамызт, аха арҭ алақәа анааи, илхадырштит, – даақәыԥсычҳаит иара. – Уажәы агыршәа иеиҕьу бызшәа ыҟоуп ҳәа дыҟаӡам…

Уи зхиҳәааз сара издыруан, аха иара иҿала иҳәарц сҭахын азын сҽааныскылеит. Иара гызмал, ӡи мцеи ирылсхьаз, изымдыруа дауҟахыз, сара иара иҟны сызнеиз закәыз. Акранифа ашьҭахь, иԥсы ааиҭеикырц сҭаххан, аха иара имуит. Еиҳагьы иҽааирҕәҕәан, аҵыхәтәантәи ажәылареиԥш, имч ааизганы, ацәажәара дналагеит. Имҕьаӡоз ихәра иадҳәалаз ацәажәара…

* * *

– Уажәшьҭа иузеиҭасҳәаԥ, сара сыхҭыс, акы агмырхакәа, акы ацымҵакәа. Анан хазына ацәгьахәыцра дахырҟьаны ам-

шын дышхырҭәҳәалаз еиԥш, саргьы сыԥсадгьыл сышхыӡлаз, – еиҭа акыр аамҭа амҩаду ахь дыԥшуан. Дыԥшуан убас, зегьы изеиԥшызшәа, уиаҟара ихы-иҿы гәырҩа анумбаало. Сара уи џьасымшьаӡеит. Избанзар, ибылхьоу, иҷыҷхьоу ауаҩы, ала аҟырҟы икылсхьоу, зыԥсҭазаара аҵыхәтәа ааигәаӡаны изыдгылаз, уажәшьҭа иара изыҳәан зегьы акакәушәа ихы мҩаԥигон. Аха усҵәҟьа иҟамызт аусқәа. Ихигаз ашықәсқәа раан иааиҿагылаз зегьы шримҭоз еиԥш, уажәгьы иҭахымызт инапқәа дырҩахарц. Ҩныҵҟала иуаҩреи, ибеиареи ирӡырц иҭахымызт. Иԥсы ҭшәааанӡагьы убри азыҳәан ақәԥара даҿын…

Анан лзы ажәабжь исеиҳәаз даналга, деихәлаҳаит иара. Иара иакәым, иара сара схаҭагьы, исаҳаз сызхымго аҟынӡа снеит. Схы сцәымгхартә еиԥш сынҭагылеит. Аҵла амахәқәа анхдырҟаалакь, икыдгьырны ашьапы ишадҳало еиԥш, снапқәа сзышьҭымхуа иаасыдҳалеит. Еснаҭ иакәзар, иблақәа ааихмырсыгьӡакәа сара дсыхәаԥшуан, ихьаа шаҟа еилыскааз еиликаарц иҭахызшәа. Саргьы исҭахын иаргьы еиликаарц даараӡа дышсхьааз, аха иҳабжьацәажәоз Анцәа ида уаҳа иҟадаз…

– Ирхыргахьоузеи аԥсуа жәлар, – сҳәеит сара сыбжьы уиаҟара имырдуцәакәа. Иара имаҳазар акәхап, ихгьы дымҩахеит, аҭакгьы ҟаимҵеит. «Аԥсуаразы игәышԥы алабашьа ицәнарҳәхьеит», – ҳәа ззырҳәоз, инагаз, жәлар рҿахәы зҳәоз иакәын Еснаҭ Ажәанба. Даныҷкәыназ инаркны, ихьӡ ыҟан, иԥша ыҟан, иԥсадгьыл аҿы даԥсуа наган…

– Закәытә разҟы бзиаз иҳамаз самырзаҟанаа, Егры иаванхоз аԥсуаа, – иажәа дналагеит Еснаҭ. – Усҟан Оқәым ашколаҿ аԥсуа бызшәа рысҭон. Оқәым мацара ауакәхыз, уи акәшамыкәша иҟаз ақыҭақәа рхәыҷқәа уахь инаргеит. Ашкол ашҭа ԥсуа бызшәала иҭадырцәажәааауан аҵаҩцәа. Несторгьы уа днеихьан. Иара акы ицәа иалашәахьазар акәхарын, снаскьаԥхьан ус сеиҳәеит: «Иагьа аамҭа цәгьа ҳҭагыларгьы, самырзаҟанаа дуқәа аԥсуа бызшәа шәмырӡын», – ҳәа. Усҟан схаҿы исзааго-мызт исеиҳәаз иаанагоз. Ишԥыкәу ус шиҳәаз, самырзаҟанаа аԥсуа бызшәа шԥаҳарзуеи ҳәа гәыбӷан исҭахуан…

Ԥыҭрак иҽаанкылан дынкахәыцит Еснаҭ, аԥхьаҟа исеиҳәашаз еидикыларц, нас иажәа дналагеит:

– Ауаатәыҩса раԥхьаҟа ирԥеиԥшу рдыруазар, усҟан рԥеиԥш заанаҵа рҽазыҟарҵон. Аха узқәыло аҵҳа аҭа шыҿаҟәоу узымдыруазар, иуҵахжәар, усҟан узхьынҳало ҳәа акгьы умԥыхьашәом. Улеины аӡыхәашь уалахеит ауп. Узалҵыр бзиоуп, узалымҵыр, уагеит, ҳара Самырзаҟнтә аԥсуаа ҿааҳәыра ҳамакәа ҳшагаз еиԥш, – еиҭа амҩаду ахь днаԥшит, аха уиаҟара илаԥш кыдмырхалакәа, сара сахь даахьаҳәны ус иҳәеит:

– Иахьа уара уааижьҭеи Аԥсҳа имҩа шԥацқьахеи уҳәарауазеи. Иа, Анцәа суҳәоит, – ажәҩан ахь ихи инапқәеи ҩышьҭхны дааматанеиит, – сшамкәа сызшаз, санишахгьы абри аҟара сзырбаз, иаауҭаххар уара акыр зымчу, иулымшо иҟоузеи,. иаҳзыҟаҵа абри Аԥсҳа дызныз амҩа цқьа, алақәеи аҳәақәеи уаҳа ианымлартә…

– Амин, иуҳәаз Анцәа иациҳәааит, адунеиаҿ ԥсыцқьараҳәа акыр ыҟазар, – сыбжьы нышьҭысхит саргьы, агәаҵәа кны сныҳәозшәа.

– Сара шәышықәса рыҩныҵҟала иаасхызгақәаахьоу зегьы реиҭаҳәаара салагар хара сагоит. Уара узыхсырҟьозеи, сара стәы усгьы еилкааупп. Самырзаҟанаа агырқәа шҳалаҳахьазгьы, ҳаҟан еиҭа хар ҳамамкәа, аԥсуаа иаҳҳәоз акәын даргьы иҟарҵоз, изықәшаҳаҭхоз. Дара ражәа акгьы ылнадомызт. Ҳара ҳакәын иҽыжәлоз, ҳара ҳакәын аизара дуқәарҿ ажәа зҳәоз. Дара русгьы ҳара ҳакәын еилзыргоз. Рчара, рыԥсхәра ҳара ахы аҳҭон. Аиашаз, даргьы уаала уиаҟара ишнагамызгьы, ишцәыҵагызмалызгьы, пату рықәаҳҵон, иагьаумҳәан, иуааз џьаҳшьеит, арахь иуаамызт акәымзар. Баша ирымҳәозаап, «агырыуа уаԥхьа дургылар, машәыр уқәиргоит, ушьҭахь дургылар, шьапҿаршә уиҭоит», – ҳәа. Нас уара уазхәыци, абарҭ уажәы сызланхо реиԥш иҟоу амилаҭ ԥаршеи, сжәытә ԥсуара ду ааныжьны, дара рмилаҭ шьҭысимхыр ада ԥсыхәа сымамкәа санааҭагыла, шаҟа срыцҳаз…

Аԥсынкәа ицҳазшәа, дахьтәаз дҩаҵҟьеит иара. Дҩыҵҟьеит, аха дышԥаҩыҵҟьеи, анкьа ианиаамҭаз еиԥш. Саргьы иаа-

цьасшьеит, абри аҩыза амч ҵәахны иабаимаз ҳәа. Агәашә аӷынӡа дцеит, аха уа даанымгылакәа, уажәы-уажәы амрахь дыԥшуа, итәартәаҿ дааит. Аха дымтәакәа, дшаҵәы-шаҵәуа аштәа дныҟәалеит. Иказарма еиҵҳәа ахьгылаз аӷынӡа днеины, ашә днадгылеит, аха уахь дыҩнамлакәа еиҭа абрахь иҿааихеит. Саргьы сишьҭан хара-хара, иара дахьгәаӷуаз сицгәаӷларц. О, иалшон иӷазҭгьы, уи ихьаа, игәырҩа саҵаланы имыздон. Сыхәда иқәсҵон, ихәда иқәу аидара, аха иабаӷоу ҳамч зқәымхо акәхап ҳагьаҵазырхо...

Аҵыхәтәан исеиҳәараны иӷаз ажәабжь, саргьы уажәшьҭа сгәы азҩон. Самырзаӷанаа рымацара ракәымкәа, ҳара аԥсуаа зегьы ҳзыҳәан ихамышҭыхәаны иӷалаз...

– Ҳара-ҳара ҳзеиҿамԥшуа аӷаҵара иалагеит аԥхьа, – иҭыԥаҿ дантәа иажәа дналегит Еснаҭ. – Егры нырцәтәи агырқәа ҳалаҳаит ашышкамса реиԥш. Зегь раԥхьаӡа аҿар напы ддыркит. «Ақырҭқәа иреиӷьу милаҭ ыӷаӡам адунеи аҿы», – ҳәа ирылан. «Ҳара ҳабызшәа адунеи амилаҭқәа зегьы ирбызшәахоит, избанзар, Акакьии Сталини рбызшәа ауп», – ҳәа. «Ақырҭуара шьҭышәхыр, аԥсҭазаара бзиа шәоуеит»,– ҳәа, шәкы, зқьы. Аҿы аԥш арбаны аӷәра шаҿарҵо еиԥш, ҳаԥсуа ҵеира рнапахьы аагара иаҿын. Уи аҵыхәала ҳнеизҵаа-ааизҵаауа, ҳнеиҿагылааиҿагыло ҳҿынаҳхеит, ҳаҷкәынцәа мҩахышәымкьан, ҳара ҳбызшәа ҳарӡраны ҳаӷаӡам ҳҳәеит. Агыруа гызмалқәа ҳараҳара цәымӷс ҳӷаибаҵо аӷынӡа ҳнаргеит. Уимоу сашьа заҵәи сареи ҳаԥсыр ҳаибамҵәуа ҳӷарҵеит. Даныԥсы, ихшаареи игәылацәа агырқәеи снармышьҭӡеит.

Ҽнак, агәашә сҭыҵны сышгылаз, дааит сашьа Маҳҭы деихашәы-еиҵашәы.

– Абри уара, ҳаԥсуара ҳәа иурххо уанбаԥырҵуеи? – иажәақәа шҳамха аҿааирхеит сашьа.

– Уеилагама уара, уцәажәашьоузеи?! – сыҳәҳәеит исеиҳәаз схаҿы исзаамго.

– Сара сакәым еилагаз, аха уара уоуп. Аӷба амызгәыҭ кны, иахьцо саццаӡом, ҳәа зҳәоз уиеиԥшуп. Иахьа аизараҿ

аԥсуаа реиҳараӡык ҳнапы шьҭаххит аԥсуа бызшәеи аӡыреи рцымхәрас, ақырҭуа бызшеи аӡреи шьҭаххырц азыҳәан...

– Шәхы еилагама, уара?! – ҳәа сахьгылаз сыҳәҳәеит, ажәӡан икыду аеҵәақәа кыдышәшәартә еиԥш, – аҽны шьыбжьон шәыблақәа ҭышәхма? Ҳаи, шәаргьы саргьхандаз, уа сыҟазар акәын.

– Уа иҟазгьы рымч ақәымхеит, акы зҳәарц иалагазгьы дыдмырцәажәеит.

– Уара уақәшаҳаҭхама?

– Сыжәлар иҟарҵо, саргьы иҟасҵоит...

– Ҿумҭын! – сыҳәҳәеит еиҭа сара, – нас аԥсуарагьы мап ацәышәкма? Ҳаԥсуа паспортқәа ԥсахны ақырҭуа паспортқәа шьҭышәхуама?!

– Убри азҵаарагьы цәырҵит убра. Инцәыҵакны изыԥсахқәахьазгьы ҟалақәеит, – иҳәан, днасԥырҵны дцеит. Убри аахыс сашҭа дҭамлеит иара. Иҷкәынцәагьы абрахь иааимышьҭит. Иуасымҳәахьеи, даныԥсы снармышьҭит. О, сысас, акааметқәа схызгахьеит, аха убри еицәоу мшеиқәаҵәа санымиеит сыԥсҭазаараҿы...

Ихы наикәаҽны акыр аамҭа ҵаҟа дыԥшуа дтәан. Саргьы сыблақәа неиҵыхны сызихәаԥшуамызт. Иаргьы дрыцҳасшьон, сыхгьы рыцҳасшьон. Нас ихы ӡышьҭхны иҽааирҕәҕәан, ацәажәара дналагеит:

– Бериа алажә, аусура даҿын, ҳара ҳтәқәа шьоукы иареи рыжәӡа еибыҭан. Самырзаҟан зегьы ҵыршәаахьан. Апаспортқәа аԥсуа ҳәа иахьаныз аарымхны, дқырҭуоуп ҳәа анҵаны аҿыц наддыркит. Рыжәлеи рыхьӡи дыреицаҟьеит. Ажәанба ацымхәрас Званбаиа ҳәа, Ешба ацымхәрас Ешбаиа ҳәа, Зыхәба ацымхәрас Зухбаиа ҳәа, Чычба ацымхәрас Чачибаиа ҳәа, Ҭарба ацымхәрас Ҭарбаиа ҳәа. Убас шаҟа жәла – рызегь алаба нарыхшьылан. Сара исыдсымкылеит ари апаспорт. Убри инаркны иахьа уажәраанӡа, сара паспортда адунеи сықәуп. Абасала Анцәа иинықәаша уара, абарҭ сгәаҟрақәа ақьаад ианызҵаз иудыруазарц сҭахуп, жәытә-натә аахыс хьӡи-ԥшеи змаз Ажәанбақәа ԥыҭӡык аҵәы наҳахьшьны

Званбаиа ҳәа иахьҭаргалаз. Анан гәаҟ леиԥш ҳашхыӡлаз. Абарҭқәа зегьы ҟаиҵеит, абри амҩаду ҳазныԥшыло зыхьӡ ахыз Аԥсҳа ихьӡ ахыхны, зыхьӡ ахырҵаз, нас аԥсышьацәгьа зырҭаз Бериа ала...

Уажәы аԥыхьа еиԥш дыҭрысны дымгылакәа, ашьшьыҳәа дҩагылан, аҵеиҵь аҟынӡа днеит. Акыр аамҭа уи аҵахь дҭаԥшуан. Нас дааины иҭыԥаҿ днатәаны ацәажәара дналагеит.

– Нестор хәашабгга дҭахеит ҳәа ансаҳа, сцеит Аҟәаҟа. Кьалашәыр адәыҕба данақәырх, иҭоубыҭ иаҵагылан рҿынархеит, усҟантәи аамҭаз инагаз аԥсуа ҵеира. Саргьы зықьҩыла ишьҭалан инеиуаз снарылс-аарылсуа аԥсы санизааигәаха, аҭоубыҭ снаҵагылеит ишьапахьала. Усҟан сцәа-сжьы ианырыз, сгәы шыҟаз, изакәытә еидараз исықәыҕәҕәоз, даҽа шәышықәса сыԥсы ҭазаргь ҳәашьа сзаҭом. Нестор иҭоубыҭ иаҵаз, дара рҭоубыҭ акәзаарын изҵалан ицоз, саргьы снарылаҵаны, – еиҭа ихәда наикәаҽеит. Акраамҭа ихы шьҭымхӡакәа ус дтәан. Саргьы сыԥшын ацәажәара данбалаго ҳәа. Агәра ганы сыҟан иажәа мҩабжара ишаанимыжьуаз – Нестор даныржуаз аҽны, Аԥсны ахи-аҵыхәеи зшьапы инанагоз зегьы еизеит. Уи ихцәажәози, ашәы змахәар иаркызи, ирыхьыз атәы удыруеит уара усгьы. Ашәҟәқәа ирнуп, сара иуасымҳәаргьы. Аҟәантәи саныгьежь адырҩаҽны, Оқәым ахәыҷқәа аҵара ахьыдсырҵоз ашкол ахь снеит, аха ашкол аҩналара акәым, агәашә сҭармыжьлеит. Дызусҭада ма уахь сназмышьҭуа, ашкол зҷаԥшьоз агыруа! Сҩызцәа арҵаҩцәа ҳәа исшьоз, ашкол абарҵа иҵагыланы исхыччон. Акы заҵәык, агәашә сахьҭармыжьлаз ааигәара игылан, иҟалаз рзеилымкаауа исыхәаԥшуаз аԥсшәа зсырҵоз ахәыҷқәа ракәын. Аха урҭ иалырдраагәышьоз сара уахь сзынармышьҭуаз... Урҭ рыблақәа рҟынтәи избон, дареи сареи наӡаӡа ҳшеиԥырҵуаз. Сеиҭа ҵаахит, иҟалазеи исыхьзеи ҳәа. Иҟалаз ақыҭа ахантәаҩы иуеиҳәап, уахь уца иҳәеит агыруа, ашкол зҷаԥшьоз. Ақыҭа ахантәаҩы даԥсуан, аха даԥсуамзар еиҳа еиҕьын. Ижәла уасҳәаӡом, аха ижәлагь иахарагәышьоуз еи, иҷкәынцәа уажәы амаҵура дуқәа ирхагылоуп Аҟәа. Ус ауп ишыҟоу, аамҭа

наҳәы-ааҳәуеит, ихәыцуа ауаа ҕацәас иҟанатцоит, имхәыцуа уацәас ишьҭнахуеит, – дшааԥсаз мҩашьо иԥсы ааиҭеикырц даатҕылеит. Саргьы еиқәырццакны ииҳәаз сахьӡаны аҩра сахьаҿыз, снапы ааԥсан, ашьацраҿ сқьаад нышьҭатцан, снацәкьарақәа зны иратцәо, нас еитцыхуа рыԥсы дсыргон. Еснаҭ убас агәаҭеира далагеит, акы дахыццакуазшәа. Уажәы-уажәы мраҭашәарахь иласкьоз амра дахәаԥшуан. Нас иҽаарҭынчны, дзықәтәаз аҟәардә иҟәаҟәа надтцаны иажәабжь инацитцеит.

* * *

Еснаҭ аусҳәарҭаҿ даннеи, изымдыруаз, хҩык ашҭа агәҭа игылаз аҵла ашәшьыраҿ иштәаз ибеит. Руаӡәк даакьаҿны, излашәа иҟаз амилициа матәа ишәын. Данаарывала, мшыбзақәа ҳәа нареиҳәеит, аха дара аҭак ирымҭеит, иахьтәазгьы имгылеит. Игәамԥхакәа днарывсит, иабантәиаанагеи аԥсшәа аҳәашьа ззымдыруа ҳәа ааигәахәны ақыҭа ахантәааҩы дахьтәаз даныҩхала, дзықәтәаз аҟәардә иҽаҟәимгеит, деихашәы-еитцашә дтәан…

– Мшыбзиа, – иҳәеит Еснаҭ, зхәычра аахыс иидыруаз ауаҩы иҟазшьа ааигәамԥхакәа…

– Мшыбзиа акәӡам иҳәатәу! – ихы шьҭымхӡакәа агыршәала ҿааиҭит ақыҭа ахантәааҩы.

– Уеилагама уара, агыршәала ацәажәара уанбалагеи?!

– Еилагаз уара уоуп, ибжьы ҩышьҭихит ақыҭа анапхгаҩы, ухымҩаԥгашьоузеи?

– Исзеилкааауам, иаанагозеи уцәажәашьа?! Избан ашкол ахь сзынармышьҭуа?

– Унармышьҭзар, иашан иҟарҵеит.

– Ирызҭада урҭ адтца снармышьҭратәы?

– Азакәан…

– Азакәан уҳәама?! – иаҳаз џьшьаны ибжьы ҩышьҭихит Еснаҭгьы, – иарбан закәану уара сара сатцкьыс еиҳаны узлахәу? Сара азакәани суаажәлари рҿаԥхьа сыцқьоуп.

– Уи абра акәым иахьуҳәаша, азакәан аҿаԥхьа иҳәа…

– Исаҳәа, уара, иҟалазеи?

– Амҟалатә, – ихы шьҭымхӡакәа ҭаҟа дыԥшуан ақыҭа ахантәаҩы. Нас аԥсышәала даацәажәеит, – Лакоба уиҭагылан Кьалашәырынтәи Аҟәанӡа дугазма?

– Иҟалазеи нас, Лакоба дуӡӡа иҭоубыҭ саҵагылазар? – макьанагьы ихахьы изаагомызт реицәажәара иаанагоз.

– Иҟалаз абна адәаҿы итәоу иуарҳәап, – уи иҳәеит гыршәала, нас аԥсышәала инациҵеит, – ухы узеиқәырхозар, уалага. Сара акгьы сухәом, сухәарцгьы сҭахым, удәылҵ нак...

Еснаҭ данындәылҵ, амилициа маҭәа зшәыз ашә аԥхьа дгылан.

– Арахь усаԥыза! – иҳәеит уигьы агыршәала, аха ицәажәара ашьҭыбжь ала еиликааит дшаԥсуаз. – Унапқәа ушьҭахь иҿасҳәо, хаала уҳаццо? – иажәақәа ирымчит амилициа уаҩ.

– Сара џьаргьы сыбналом, сзыбналоҳәа ус сымаӡам, иахьышәҭаху сцоит, – иҳәеит Еснаҭ, уажәшьҭа иусқәа шҽеимыз дназхәыцны...

Амашьына ахьгылаз ианнеи, ашьҭахь дынҭартәаны, ҩыџьа наҟ-ааҟ инаиватәан Галгьы иаанымҿаскәа, Аҟәаҟа дрыман ицеит...

– Алажәқәа, алажәқәа, – дааҕызыҕызит Еснаҭ дахьтәаз, – сара изуасҳәозеи уара уаҟара издыруада, ҩажәижәибжь шықәсазы аԥсуаа иаҳзыҟалаз ахлымӡаах.

Аҟәантәи сыргеит Қарҭҟа. Метехьтәи абахҭа сынҭарыжьит. Схала сауакәхыз, аԥсуаа рыла иҭәын уи абахҭа. Сус ӡбаны, жәашықәса сықәҵан Сибраҟа сахыргеит. Уи аколониаҿ исхызгаз атәы узеиҭасҳәом. Адунеи зегьы иадыруеит Сталин иконцлагерқәа зеиԥшраз. Сара сыԥсҭазаара уи аҟара зқәымыз, сыԥсы еиқәхеит ала аҟырҟы икылхны. Абра сахьааиз, жәашықәса рышьҭахь, убри аҩыза аҭагылазаашьа сақәдыршәеит, сара Сибра еиҳа еиҕьысшьо, – иажәа данаалга ихыиҿы убас иҟалеит, икьаҭахаз ахәышҭаареиԥш ицәышӡа. Иԥсҭазаараҿы аҵыхәтәантәи акәны дгылоушәа, илабашьа иҽыҩанҵан ишьапы дныкәгылеит. Саргьы ишҟа шьаҿақәак ныҟасҵеит, ишьамхқәа дрызнымкылар ҳәа сшәаны. Амра ахьҭашәоз ихы нарханы иҿынеихеит, ишьапқәа аарла еих-

го. Саргьы сгәы ҭӡыӡаауан, иудыруазеи мраҭашәара иԥсы ацҭашәар ҳәа. Иҟәаҟәа сахькыдыԥшылоз избон, уаа гәарҭак аниааӡа ашьҭахь дшызацҳәхаз, абри адунеиаҿ инапы зҿаиршәуа ҳәа гәыҕрак имаӡамкәа. Амра ласкьацыԥхьаӡа иаҳаиаҳа аԥхара ишагхо еиԥш, иара шаҟа наҟ днаскьоз аҟара, сара схархон. Гәаныла сыҳәҳәон, угьежьы арахь ҳәа. Уи иаҳазшәа даақәгьежьаан абрахь иҿааихеит. Иҭыԥаҿ днатәан, иажәабжь инацитцеит.

– Сибрантәи саныгьежь, Самырзаҟан аԥсуа дсымбеит. Рызегьы ақырҭқәа ҳәа иҭаргалахьан, бызшәас ирҳәозгьы агыршәан. Сара зацҳәык сакәын саԥсуоуп ҳәа зхы зшьоз, аԥсуа паспорт сцьыба иҭаӡамкәа. Иуасҳәаахьеит ҳәа сыҟоуп, ақырҭуа паспорт сыдсымкылеит, – еиҭа амрахь днаԥшит, аха уи аҟара иеадмырхалакәа даацәажәеит, – санааи, сыԥны ашә аркын. Сыԥҳәыс дыԥсхьан, сыӡҕабцәа хаҵа ицахьан, сыҷкәынцәа аԥыцьагьы Қарҭ аус руан. Аиҵбы Ҭенгьиз – амилициа рҿы аиҳабы, Ҭамаз – ақыҭанхамԥа аминистр дихаҭыԥуаԥын. Дарбанзаалакь, сашьа иԥацәа роума, егьырҭ сгәылацәа роума, уԥсы ахьааугаз Анцәа иҵьшьоуп ҳәа сарымҳәеит. Уимоу, амԥан исԥыларгьы, аԥсшәа сарҳәомызт. Ицьоушьаша, агырқәа рааста аԥсуа-гырқәа еиҳа исаҕахеит. Сааит ҳәа анраҳа, Қарҭынтәи иааит рыҳәсақәа рыцны Ҭамази Ҭенгьизи. Аха, избахьаз сыхшара ракәымызт. Убас ихьшәашәаӡа исԥылеит, Сибра ахьҭа аасгәаланыршәартә. Абра аԥара шәареи сареи ҳабжьара изыҟамлеит. Сара сшаԥсуаз саанхеит, шәара ҳшьа шәҭиит, шәақырҭуахеит, адамра хыла иашәырсит ҳара Ажәанбақәа ҳашьҭамҭа, – ҳәа расҳәеит.

«Ҳаб уара уиашам», – рҳәеит даргьы, Самырзаҟантәи аԥсуаа ақырҭқәа ҳәа рыҽҭаргалазар, аиаша ҟарцеит. Аԥсуаа аԥхьаҟа қәҿиара змама милаҭуп. Ақырҭқәа адунеи иадыруеит, Кавказ иашьагәыҭуп», – ҳәа ирҿагылеит. Аԥсуаа Кавказ ианашьагәыҭыз, адунеиаҿ ианеицырдыруаз, ақырҭқәа зынӡаскгьы инхаӡомызт ҳәа сырҿагылеит. Аха иуҳәо заҳауадаз, аҳаԥшьа зыҵа кылцәоу, иҭоуҭәо зкылсуа…

Аиҳабы Ҭамаз икәа иаатыхны апаспорт ҿыцӡа иаасиркит. Иаартны снапхьазар, Еснаҭе Званбаиа, ақырҭуа ҳәа ианын. Убасҟан убас сыҳәҳәеит, убас ала сыҳәҳәеит, сыбжьы адунеи зегьы иахыҵәо, «сара с-Жәанбоуп, сапсуоуп», – ҳәа... Апаспортгьы ыршәны наҟ иргәыдысҵеит...

Иажәа данаалга, ипсы ааивигеит Еснаҭ. Иблақәа еиҳа ихаахазшәа збеит. Нас еиҭа амҩаду ахь днапшны ҿааиҭит:

– Анан амшын дышхыӡлаз еипш, саргьы с-Псадгьыл схыӡлеит, аха схы сымҭиит, сшьа сымҟьашьит...

Иажәабжь уа ихиркәшеит, аха иблақәа ааихмырсыгьӡакәа скылкаан дсыхәапшуан. Сара амҩа ақәлара сҿаазсырхиеит. Агәашә санҭига, саанкылан ус насеиҳәеит:

– Сара исаҳаит апсуа паспорт ҿыцқәа шәоуеит ҳәа, – икабахь инапы аҿынаирхан, иҩеижьза қьаадк аацәыригеит, – абри саниз, сахьиз зыршаҳаҭуа ашәҟәы ауп. Иудыруазеи, џьара апсуа паспортк сыхьӡ ала иузыҟаҵозар, сыпсыргьы сыпсра псрахомызт, – иҳәан, иаасыркны сааигәыдиҳәҳәалеит...

* * *

... Аха апаспорт аҟаҵара иаарласны иалымҵит. Мызкы инеиҳаны садхалеит. Акәама-ҵамақәа рацәахеит. Иансзыҟарҵа аҿеныҵәҟьа амҩа сықәлеит. Еснаҭ Ажәанба акыр шықәса дыззыпшыз агәырӷьаҿҳәаша изназгарц...

Апсҳа дызнысыз амҩаду санынаныла, сылапш нарықәшәеит Еснаҭ иашҭа ажәлар еизаны ишықәгылаз. Убысҟан, иааҭрысит сгәы, ҳаи, Анцәа зқьышықәсалатәи абипара аҭыхәтәа пҵәама ҳәа. Амашьына саатыҵын агәашәаҿ саннеи, игәаслеит иара дыпсны дшықәыз. Агыршәала ачамгәыр ианҵаны: «Еснаҭе бзиа ушпаҳагхеи», – ҳәа, амыткәма лҳәон пҳәыск, амыткәмаҳәараз иалхны ирымаз. Иҵкәынцәа Ҭенгьизи Ҭамази, раб ипатреҭ ашәы акәыршан, рапхьа иаркны аҵьабара иалагылан. Адышшылацәа еишьҭагылан инеиуаз гыршәала ҳгәы иалсит ҳәа рарҳәон...

Сара сгәаҭеиуа агәашә саалахеит, пхьаҟагьы-шьҭахьҟагьы сзымцо. Иара дцеит ныруәыҟа сихьӡаанӡа, ихьаақәа зе-

гьы аарцәыҟа исзааныжьны. Сгылан схаҳәыршәыраха, игәы исзадымҵаз аԥсуа паспорт сгәы иадҵаны… Сгылан уажә сихагылан данысҵәуа «абри ууасиаҭ акәын, иуҳәаз ҟасҵеит, сухьымӡеит, аха ҳәа» наҳәаны игәы иқәсҵару иқәсымҵару ҳәа схәыцуа…

Уа, ԥсаҭа бзиа Еснаҭ Ажәанба, умилаҭ шаҟагьы урзааигәоузеи, шаҟагьы урцәыхароузеи…

Убасҟан игәыҭшьаагаха слымҳа иааҭаҩит Анан лыҵәаабжь:

«Шәсыцхраа, ауаҩытәыҩса, шәсыцхраа!..»

Пицунда

Нанҳәа 25 – цәыббра 11, 2004

АХЬЫШЬҬРАХЬ

Ажәабжь ду

Абар, уажәшьҭа мчыбжьык инеиҳаны иҵуан, алыхәҭа џьаџьа ашыла анкылышәшәо еиԥш, ажәӡан агәы аҟәа кылыбганы илеиуеижьҭеи. Ҽаӡраҭагалантәи аԥша ҵәыҵәы, амаҕ еиԥш, иалакьакьон ауаа рцәа-ржьы. Аԥхынра ашьҭахьҟьа иааныжьны, аӡынра иазааигәахаз аамҭа иаҳа-иаҳа алеишәа арцәгьон.

Иара адгьыл ду, уажәы аакьыскьанӡа, амра аԥхарала ишаҳәшаҳәуа иҟаз, агәҭа ҭыхьшәашәаахьан, ари абжьарак аҟәа илеиуаз иахҟьаны. Уарҳал иаҵәаҵас адгьыл ашьацра аӡара иаҿын. Рылахь еиқәын ашәаԥыџьаԥ. Иӡеижьхахьаз рыбҕьқәеи дареи ахьеиԥырҵуаз ргәрӡозшәа ихырқәаҟәон. Аԥсабара зегьы ашәы ахьыссы акәын ишгылаз…

Адәыҕба аангыларҭа акәша-мыкәша, мчыбжьыла иԥссамкәа икатататаз асаба, аҟәа анас, аҟыҭа гәарабжьара еиԥш, ушьапы ахьургылалакгьы аҳәынҵәа инылашәон. Аха аратәи ауаа асабеи аҳәынҵәеи ишылагылазгьы, рхы шьҭыхны иркын. Убри ахышьҭыхраҿ акәын иахьеицлабуазгьы.

«Иа, ҳазшаз анцәа ду, ухьышьаргәыҵа сакәхшоуп, хыда ахы шьҭыхра дацәыхьча ауаӡы. Хыда хышьҭыхра ԥсадгьыл ҭархагоуп, милаҭ ҵарбгагоуп, ахәышҭаара ҟьаԥҭазтәуа усуп. Еиҕьуп дымир, хыда ахышьҭыхра иашьҭало ҳара ҳашьҭамҭаҿы» ҳәа ибжьы саҳалон иасуаха данышьҭалоз сабду.

Аԥсҭҳәа шәыҭҳақәа ҽыҭ-ҽыҭ адәыӷба аангыларҭа акәшамыкәша рҽеизгара иалагеит. Урҭ иааргоз ахьҭа иаҳа-иаҳа иҿацахон. Иҵегь аҽарӷәӷәаар, ақәа иаамдан асы шлеира акәын ишыҟаз. Асы алеира макьана ишаамҭамызгьы.

Асааҭ акахьы хәбаҟа шәымҭа аус аухьан Кьасоу Мрамба адәыӷба аангыларҭаҿ данааи. Ақәа илеиуаз ихы аҵәихьчарц, ауаа еилаҟь иахьеилатәаз ашә аартны ихы аннылеик, иааиҿаҳаз афҩы цәгьа, иаразнак ишьҭахьҟа даақәнаргьыжьааит. Уи иԥсҭазаара иагьа мыҟәмабара дҭанаргылахьазаргьы, иагьа ихы иханаршҭхьазаргьы, афҩы бааԥсы иҧынҵа иҭасыр изычҳауамызт.

Ауаа ахьеилаиаз азал иаразнак ашә нкыдижьлеит, иҧышә аӡәы дынҭасызшәа. Ишьҭахьҟагьы дзымцо ашә даадхалеит азныказ. Уахь аҩнуҵҟа еилаҳанто иҩназ ауаа рыфҩы, иара ихышәшәозшәа иҧынҵа инҭасит. Нас иаразнак даақәгьежьаан, ишьаҿақәа ырццакуа, ишьҭахьҟа ишәарҭаз акы иԥсы аҵәигошәа, адәыӷбақәа ахьаангылоз ашҟа дындәылҵит.

Уи уажәы хыҟәкыс имаз амраҭашәарахь зхы ханы иаагылоз дәыӷбак аҭалара акәын. Дахьагоз зынӡаскгьы дазхәыцуамызт, дазхәыцырцгьы иҭахымызҭ иара. Ишакәхалакгьы абри ақалаҟь ирласны далҵыр акәын. Уи алҵра иара изыҳәан ишразҟыцәгьазгьы.

Ақәа илеиуаз иҽацәихьчарц, афатәқәаеи аӡқәаеи ҳәа изныз аҿхышә иҽнадиҵеит Кьасоу. Аҿхышә иахыҳәҳәоз ахыб ижәҩахыр ахьчартә иҟан. Ишьамхы лахыс иахьыбааӡаз уиаҟара усс имамызт, адәыӷба аангыларҭа азалаҿ иеилажьыз ауаа дрылатәазар аасҭа. Дшааиҵәҟьаз дызгашаз адәыӷба ахьиқәымшәаз ааицәымӷхеит Кьасоу. Ара дышгылоу дыздырyа аӡә дибар иҭахымызт. Акыр иныҟәсхьаз ипалта ахәда ҩышьҭыхны, ихылԥа неихаршьшьны, аҽхышә иҵегьы иҽнадирӷәӷәалеит.

Адәыӷбақәа анаауа ианцо рылазҳәо аԥҳәызба, радиола лыбжьы раԥхьа аԥсышәала иналыргеит: «Апасаҵьыртә дыӷьба «Ростов-Ереван» иааиуеит ахьԥатәи амиҵы». Уи на-

хыс қырҭшәалеи урысшәалеи лажәақәа еиламгаӡакәа аҳауа иналаҩит...

Адгьыл иныҵабазшәа, мамзаргьы аҳауа иналаӡызшәа, инеиқәҭәеит адәыҕба аангыларҭа иахыҩуаз ашьҭыбжьқәа. Авагонқәа рыхқәа еидкшало, ашақә иасуа, урҭ лага-ҩагоу ирылаз апаравоз цәыбблы еиқәаҵәа алашьцара аҽалакны акәакь аҿы иаацәыҵагылт. Ишьапаҿы икаҭәоз ацәыкәбарқәа рыда шьҭыбжьы иаҳауамызт Кьасоу абыржәы. Апсабара аҭынчра иҽнаҭан ҿымҭқәак иҧсы ааивигеит. Хьаа змамыз аӡәы иеиҧш ихы ааибеит азныказы. Игәы аҵан џьара иаатылашааит ихәыҷра ашықәсқәа. Аха убасҟангьы иалагахьан иҧсҭазаара қәыҧш аҧықәслара. Фышықәса ракәын ихыҵуаз усҟан, аха хашҭра ақәымкәа иблаҿ иаанхеит дызлаҧшыз. Ақәыџьмақәа ақыҭа иалалаз алырцозшәа, ауаа мыцәаӡакәа иаашаанӡа аибарыҩра иаҿын. Алашарақәа кны шьоукы алада иҩуан, даҽа шьоукыхгьы – аҩада. Амҩқәа рҿы амца еиқәырҵон. Игон ахысыбжьқәа ааиқәымтәаӡакәа. Асапын зыҵшьымыз ауардынқәа, иҕызуа рҿыжыбжьы аҵх лашьцара игәыҭшьаагаха иагәылҩуан. Алақәа шуан агыгшәыг аиқәара иларцалазшәа. Алақәа раҵкыысгьы ишуан дара ауаа... Ицахьаз рыбжьқәа еихьыр-еивырӡа, ақыҭа зегьы иахҟьауа иҳәҳәон.

– Абжьыҭирахь...

– Абжьыҭирахь...

– Абжьыҭирахь...

Аҳәҳәара иалагон аҳәҳәацәа, абжьыҭира ааиаанӡа мызк шыбжьаз. Уи акәын дара хтыгагасгьы ирымаӡаз...

Зҿахәы аҳәара иақәиҭымыз ауаа, ҩнуҵҟала уи абжьы ишақәшәиуазгьы, иацымныҟәар ада уаҳа ҧсыхәа ыҟамызт. Уаҕеимшхаран абжьыҭира мап ацәызкуаз изыҳәан иҟалоз. Ахьшь имҵанарсуа акәҷышьҵәҟьагьы иахьафо ахәы икатато ала иуҧшаар ҟалоит. Идырӡуаз ауаа рхы-рҵыхәа ахьыҟоу ҳәа еилкаашьа амамкәа, инкылаӡ ицон. Ажәлар агәҭҟьа иаганы акәын ишыҟаз. Рҭаацәа ржьон: «Сибраҟа ихгоуп, жәашықәса рықәҵан», ҳәа. Усҟан Баҕлан аҧшаҳәаҿы ршьа

кашуан. «Нагӡара иқәзааит ҳәо…» аҵыхәтәантәи ажәа анагӡаха роуамызт урҭ.

«Нагӡара иқәзааит…» – аԥсцәа рыбжьқәа рлымҳа иҭаҩуеит абзацәа иахьагы…

…Иааигәа иааины иаагылаз апаравоз еиқәырццакны хынтә иҵәааит. Иара илымҳа инҭаҩит, уи ауха ргәашәаҿ иааины зыбжьы газ аҳәҳәацәа иреиԥшны:

– Абжьыҭирахь…

– Абжьыҭирахь…

– Абжьыҭирахь…

Ԥыҭрак ашьҭахь дахьышьҭаз илымҳа иааҭасит, агәашәаҿ зыбжьы гоз рахьынтәи руаӡәк иаби иареи реицәажәабжьы.

– Аҩны шәызтәоузеи, уара, амҩа шәзықәымлозеи?! – ашҳам иҿыцыкәкәо иажәақәа рҿынаирхеит Кьасоу иаб Махьал ишҟа иааиз.

– Амҩа ҳазлақәлозеи, саб аԥсра даҿуп, – иҳәеит Махьал, иааиз игәыла џьара акы дихәап ҳәа дааиқәгәыгны.

– Уара излоуҳәо ала, макьана дымԥсыц, – ҳәа ҿааиҭит алабаҟьаҩы ибжьы аарыгәгәаны.

– Мап, дымԥсыц макьаназ, – иҳәеит Махьал, иааиз ицәажәашьа игәамԥхакәа.

– Нас, дымԥсыцзар, аҵәқәа ауардын илаҵаҳәаны, иара уа длақәҵаны амҩа думан уқәла, – дзышьцылахьаз адҵа ныҟаиҵеит иааиз.

Убасҟан Кьасоу хәҷы дахьышьҭаз аиарҭа дҩылԥаны, абарҵа дныҵаххын, ргәыла ицәажәашьа игәамԥхакәа ибжьы наиргеит:

– Уи дычмазҩуп, улымҳа дагәоума, дычмазаҩуп, сҳәеит. Уахь дусҭаӡом сара!

– Амӡышәа! Амырӷьаԥал! Зегьы дрыцқьахьеит, нас ари дабаанагеи?! – ҳәа Кьасоу иаб ишҟа ибжьы наиргеит алабаҟьаҩы. – Уразҟы иакит уқәра ахьаҵанамкуа акәымзар, ас ицәажәо рҭыԥ хиоуп.

– Нас ашҭа зегьы ибжьы ахыҩуа ҿааиҭит: – Мап аҵәышәкырц шәҭахуп акәу, Кавказ аҵеи хазына абжьы иҭара? –

Иихәаз аҭак иаҳарц иҭахызшәа дааҭгылан дааӡырҩын, нас агәылацәа акәша-мыкәша инхоз ираҳартә ҿааиҭит: – Аҵеи ду абжьы иҭара мап ацәызкыз, рышә-ргәашә ыҵарҟацаны наҟ ихыҭәҳәаалатәуп!

Убасҟан агәашәаҿ игылаз иахьынӡарылшо рыбжьы ҭганы аҳәҳәара иалагеит.

– Абжьыҭирахь...

– Абжьыҭирахь...

Аҳабла аҵыхәаахьшәа, аусҳәарҭахь игаз амҩаду аҿықәаҿ, еихьыр-еивыр еиқәымшәаӡо, сынтәа абжьыҭира зықәра аҵанакыз, ақыҭа ирмаҳацыз ашәа ҿыцк рҳәон:

Кавказ каҷҷа апа хазына,
Зыӡбахә рымоу Бериа.
Уи дахьҳамоу иҳабаргәузеи,
О, рерашьа, рериа...

Игәы ашьа ҭыкьасо, ахкаара иҭаз ацәқәа ааҵаны ауардын инаҵеиҳәеит Кьасоу иаб Махьал. Лылаҕырӡқәа лҿыкьасо, ауардын ацәарҭа нанылҵеит Кьасоу иан Сырма. Иабду ишьапаҿы ауардын днақәтәеит Кьасоу.

Иара абду Алоу шәышықәса зхыҵуаз, ихьаа иҕрагәаны дшааиуаз еипш, ауардын даниалан уахагьы. Илақәа изыхтуамызт, ицәажәомызт иҿы. Аха илымҳақәа ҵарын, бжьыс иааго зегьы иаҳауан. Жәытә-натә аахыс дара рышьҭамҭа, рҟырҟы зырхәхәз, рдоуҳа мҵәыжәҩас иамаз, абипарала инеимда-ааимдо иааргоз, рашәақәа рцынхәрас, иаҳауан уаха ихаҿы изаамгашаз, дара ирыцәтәымыз, рхаҵара иазкымыз ашәак:

Кавказ каҷҷа апа хазына,
Зыӡбахә рымоу Бериа...

– Ахәрашәа ҳәа, Кьасоу, сыхәра ҕьарц уҭахызар, иусырҵаз ахәрашәа ҳәа... дааҕызыҕызит абду Алоу.

Акырцх исызшәа Кьасоу хәҷы дахьҭшьны акәараҳәа аиҵасра далагеит. Иблақәа ирхылаз алаҕырӡ маалықьҵас иҟәашӡа иаԥхьа ауардын ианиалаз иабду дицәнарӡуан. Аԥсҭҳәақәа еилаҳанҭо, дгьыли жәҩани анеицәнарӡуа еиԥш, иаалашьцеит икәша-мыкәша. Убасҟан Кьасоу, ибжь хәҷы паӡа, иаацәыригеит ахәрашәа.

– Уабду дукәыхшоуп, – ибжьы хыџхыџуа иаагеит аҭаҳмада. – Ирҕьа сыхәрақәа убжьы ҟәымшәышә ала…

Иҵегьы ибжьы ҩышьҭихит Кьасоу.

Абдугьы иаацәыригеит зынӡа ицахьаз ибжьала ахәрашәа.

Џьамыҕәала зыԥсҭазаара зхызгахьази уи аџьамыҕәа цәгьа ианыларц ишгылази рыбжьқәа неилаҵәеит. Аха уи абжьы хәаҽи абжь қәыԥши рыҵарӡуа, иаҳа-иаҳа ақыҭа иахыҵәо иахыҩуан, еидыргәагәалан мчыла ауаа иддырҳәоз, дара иртәымыз ашәа:

Кавказ каҷҷа аԥа хазына…

Аҳауа изымхоушәа ахәаҽра даҿын Кьасоу. Аԥҭа еиқәаҵәа акәзар, иаҳа-иаҳа икәша-мыкәша аҽарыжәпауан. Ҩба-хԥа шьаҿа рыда иааигәа-сигәа акгьы ибарҭамызт. Дзыдгылаз аҿхышә днадҵны иаԥхьаҟа шьаҿақәак днаскьеит. Убасҟан ауп иангәеиҭа, авагон еиқәаҵәақәа зыцраҳәаны иаԥхьа игылаз апаравоз. Ишьапқәа изеихымгоуа дахьгылаз даанхеит. Џьаҳаным ашҟа дызго акәушәа днахәаԥшит, игәы ҭӡыӡаауа…

Адәыҕба аангыларҭа ҳаԥык иҭарыжьызшәа иҭынчӡа иааҟалеит. Аԥша аҽыԥхьакра рхы иархәаны, аихамҩеи акаҭранқәеи, ирықәҳәазо рҿаархеит аԥҭақәа. Акырцх аҟәыҵит, аха ақәа аура иаҿын. Ус, илымҳа инҭаҩит, уи ауха, иабду ауардын данҵаны, абжьыҭирахь даныргоз игоз абжьқәа:

– Абжьыҭирахь…

– Абжьыҭирахь…

– Абжьыҭирахь…

Ҵыхәаԥҵәара змаӡамыз абжьқәа ирылыҩуан ауардынқәа рҿыҿыбжьы. Ачарҭи алыреи еибамфарц азыҳәан, атәыҩақәа

иртәаз асапын шәах аӷшьра азин рымамызт ауардынқәа зтәыз. Уртә алырақәа шаӷа иҿыжуаз аӷара, абжьы зыртәоз ихьӡ-иԥша иазҳауан…

Бжьдурыла ахьӡ-аԥша андырҳауаз ашықәсқәа ирылааӡаз иакәын Кьасоу Мрамба…

Ауардынқәа цон иҿыжуа, зхы иамыхәоз ачымазцәа, абжьытәирахь ирыманы. Аӡәы заӷәык, ишәартәаз аӡыхәашь дышхызгьы, атәагылазаашьа данымшәеит Кьасоу иабду Алоу. Уахь амҩа дрыман ишықәызгьы, аԥсхыхра дшаҿызгьы, ихы дабжьон гәаныла, «уԥсы ушуаҩу», ҳәа. Ауардын аԥхьа днеиуан Кьасоу иаб, амҩа амаршәа куа. Ауардын ашьтәахь днеиуан Кьасоу иан лылаӷырӡ лҿыкьаса. Лабхәа хазына зыбзиара ада зыцәгьа лзымдыруаз, «Дад дбыкәхшоуп» ада зажәа хьамтәа лмаҳацыз, данрыднагала инаркны, уаса кьаԥала дныӷәызгоз, уажәы деизӷьа ауардын даныжьлан дахьыргоз лгәы еиӷәнажәон. Лгәы злалӷычуаз аӷх иалагәан аӡәы димбо лӷәауара акәын, ари еиԥш «аныҳәа ду» аан, аӷәауара азин шыӷамызгьы.

Ауардынқәа аҿыжра иаҿын еихсыӷьра рықәмкәа. Алашьцараҿ еилаҳантон ӷҩа змамыз аӷәиӷибжьқәа. Зыхәдақәа цәӷәыхаахьаз, аха зеаӷазмырхарц зтәахыз, ахтәгаҩцәа, еихьыр-еивырӡа иааиуан рашәаҳәабжь:

> Кавказ каҷҷа аԥа хазына,
> Зыӡбахә рымоу Бериа.

Кьасоу хәҷы иабду Алоу ишьапаҿы дахьтәаз иныӷакны ахәрашәа аҳәара даҿын. Уи ала иабду ихьаа хиеуашәа ибон. Аха иабду ихьаа хызеуаз ҳәа мчы ыӷамызт уажәшьтәа. Уи ахьаа аӷкьыс дахьыргоз ихьаауан. Гәынхәӷыстәала дрыҳәон, адгьыли, ажәҩани, аԥсабареи, нас абри адунеиаҿ ицқьоу ауаа ҳәа аӡәыр дыӷазар, дрымгарц абжьытәирахь: Аха уи ибжьы заҳауадаз, дызқәыз ауардын аҿыжра ишаҿыц иаҿын. Имч зегьы еибытәан, иԥсы аизгара далагеит. Иӡбеит ихы даиааирц. Игәы итәыхоз аӷыхәтәантәи иажәақәа иқьышә аадырӷысит:

– О, адгьыл ду, уара уҿы абзиа иаабахьоу аҵкыс еиҳаны ҳаниахьеит агәаӷра. Умч ала акырынтә ҳгьацахьеит. Уҵыхәалагьы ҳахҵәахьеит акырынтә. Ҳабацәа рыбаӷәқәа ӷәаӷәаса уцәа иҭапсоуп. Ҳҵеира иреиӷьыз уара иуқәырҵеит рхы. Аха ҳаумырӡит усгьы, ишакәхалакгьы ҳанхеит уара уҿы… суҳәоит, суашьапкуеит, сыԥсымҭаз уаасзызырӷьы, адгьыл ду. Иумырӡын зқьышықәсала, зиашареи зхаҵареи рыла Аԥсны еиқәырхо иаазго ҳаб ишьҭамҭа. Даҽаказгьы суҳәоит, уихылаԥшла абри сшьапаҿы итәоу ахәҷы.

– Ауардын аԥхьа дгылан, ихәда икәаҽ днеиуан Кьасоу иаб. Иан длаӷырӡышон алашьцара иалагәан. Кьасоу иныҵакны ахәрашәа аҳәара даҿын, иабду ихьаа хиҽырц. Рыхӷьыкгьы гәырӷьала иҭәны, аԥсы дрыман абжьыҭирахь ицон.

Аҵх агәы ааӷнашон еиԥш, адәыӷба аангыларҭаҿ алашаракәа ыцәеит. Убысҟан ауп иара ихы анрыцҳаишьа. Дымир амухуа, данихгьы гәырӷьала дымӷьасхуа. Алашьцараҿ ԥсҭазаара ҳәа акымзарак ыҟамызт, зны-зынла иара алашараҿ ишыҟамыз еиԥш. Иҵыҵӡа иаангылеит уажәраанӡа еилыхо еилаз аидара мӷьангага авагонқәа. Абжьы ныҵабеит иара апаравозгьы, оф гәышьа, алашьцара схы налакны сыԥсы ааиҭаскып аҳәозшәа.

Уа нахьхьи азал аӷнуҵҟа еилатәаз ауаа инархаҳаз алашьцара ацемент хьшәашәа иқәнарҟьацызшәа, рыбжьы мго иааилахеит. Урҭ хәыцырҭас ирымаз рымӷьа акәын. Мчыбжьык аахыс рыӷныҟақәа изымцакәа ара иахьтәаз, ргәыԥжәара гәыԥжәара ацлон. Урҭ шаҟа ргәы ԥжәози, рхы ргәы ахшәози аҟара, еиҳа ирзеиӷьын адәыӷба аангыларҭа аусзуӷьцәа. Иԥхьаркуаз аблеҭқәа, иаҳа-иаҳа рыхә шьҭыҵуан.

Ԥҳәыс шәпак, ишыхьшәашәаразгьы аԥхӡы лҿашы, ауаа еилатәаз даарылаԥшны, еиҳа хаҿыла еиқәаҵәаз днарылԥаа дылгон. Уи идыру усуп. Зхахәы еиқәаҵәаз аблеҭ ахә иацҵан ирырҭон, аҭыӡшәа ҟарҵомызт. Аҭыӡшәа ҟазҵоз, ахы шкәакәақәа ракәын. Игәамҵ-хамҵуа аблеҭ ҭирҭа иахьадгылаз. «Ара закәан ыҟам» рҳәон, «ҵарҭыша гаӷцәоуп абарҭ зегьы», – ҳәа нацырҵон. Урҭ ахцәы шкәакәақәа азакәан аԥшаара

иаҿнаҵы, адәыӷбақәа акатаҳәа ииасны ицон. Аԥҳәыс шәпаду аԥхӡы лылхәаҭа, аибашьра адәаҿы ар ҟәаҟәаса иахьеилажьу лыԥсы зыҿҳәараз длыԥшаауазшәа ауаа еиқәақәа дрышьҭан.

Абас ала, ѡнуҵҟалеи дәныҟалеи уаѡымрыла иҭәын, абри адәыӷба аангыларҭаҿ. Иара абрадагь даҽаџьара иабаҟахыз ауаѡы игәы ҭызгашаз аҭагылазаашьа. Аԥсны иахадыргылаз ауаа ҟьашьқәа агәы ҭаҳаҳа афара иаҿын…

– Апасаџьыр диӷьба Киев-Ҵхалтубо иааусит актәи амиаҷы, – еилаҟәаҟәан лыбжьы аагеит ацәа аарла иаалҵыз адиктор.

Еилаҟәаҟәан аԥсуа бызшәа азныҟәара, – игәы ҭызшьаахьаз акакәын Кьасоу. Уи адиктор лыбжьы иаҳацыԥхьаӡа, ицәа дҭаӡыӡон.

Харантә игеит адәыӷба абжьы, «Кьасоу Мрамба, уҽырхиа, сара узгоит» аҳәозшәа. Аха Кьасоу уи абжьы иаҳауамызт, ихи иареи аиқәԥара иаҿын. Иԥсадгьыл далҵны дымцар анамухгьы, иҭахымызт мрагыларахь ихы ирхар. Уахьынтәи нааз азалымдарақәа ирыхҟьаны акәын иара абас ихы зқәикра изымдырыуа аихамѡа дзангылаз. Илымҳа инҭаѡит ауаа ирхашҭхьаз, аха иахьагьы агага еиԥш адәы иқәу, данхәыҷыз ирҳәоз ашәа аҵыхәтәа:

Уи дахьҳамоу иҳабаргәузеи,
О, Рерашьа, рериа.

Иааигәаны игеит адәыӷба абжьы. Аԥсҭҳәа жәпара иагәылашьшьы Кьасоу иаԥхьа иааины иаагылеит, Џьанаҭҟа ицошәа ашә ҟьаҟьаӡа иаатит изымариашан иаангылаз авагон. Аха иара ишьапқәа дырзеиҭамгеит. Даанхеит дахьгылаз даларчаԥазшәа. Шәышықәсала аԥсуаа Рыԥсадгьыл иаԥырҵны ицаразы ирыгәҭасуаз амчрақәа иаргьы игәҭасит, аха дазмырҵысит. Иѡнуҵҟа иӷраҳаз аԥырсал, идақәа ирылаԥан изкыз, еиҭаҵшьа амоуит…

Ақәа шлеиц илеиуан, зны-зынлагьы кырцхқәак налаԥсо. Урҭ аҿхышә ахыб иахьақәыԥсоз, акара-караҳәа рыбжьы гон.

«Абыржәшьҭа иааиуа адәыҕба сҭалоит уеизгьы-уеизгьы, – даахәыцит иара. – О, Анцәа, саҭоумҵан, исаҭәам акы ҟасҵазар, аха сымч мхареи сыԥсыҽреи сиааины, саҵаҳаит ауахәа ибылгьо иаауа. Ус анакәха, уи ауахәа ибылгьо иаауа зынӡак самырҟьацырц азыҳәан, снаскьоит уажәазы, уи хаҵарам ҳәа сгәы ишсанаҳәогьы».

Адәыҕба аангыларҭа азал аҩнуҵҟа ауаа ԥшны итәан. Урҭ рхыԥхьаӡара иаҳа-иаҳа аизҳара иаҿын. Иааиуа зегьы агәыҕра рыман рымш аҟәлараз, аха иаарласны ргәаҳәара башахон. Абилеҭ змазгьы адәыҕба ааира ҩба-хԥа сааҭ ишахыԥоз анеи-лыркаалак агәамҵ-хамҵра иалагон, иашьҭалон иахьтәашаз џьара ҭыԥк.

Ажәлар азал иазымкуа ишыҩнагылазгьы, рхәыҷҟәа ага-зеҭ каршәны ацемент хьшәашәаҿ ишдыриозгьы, ашлаҟәа зшьамхы иазаанымкыло рыԥсы рылшәашәаны ишкаҳауазгьы, хацәаҟәак аҩы рҽаршьны атәарҭа зегьы аанкыло, рҽеиҵҳәаны иҟәиан. Дара урҭ, аӡмах иӡаажьыло аҳәаҟәа реиԥш, рхы шырзымдыруазгьы, ус ҟашәымҵан ҳәа разҳәашаз аӡәгьы дыҟамызт. Аӡәы заҵәык милиционерк иҟазгьы, ашәаҟьа иҿа-тата, ичынҟәа алымт баа иаганы, лага-ҩагак далан. Зны ааҵәа-ҟәак зырххоз дрыцны адәыҕбаҟәа злаауаз аихамҩахь дцон. Даҽазныхгьы аблеҭ ҭирҭа дыҩналон, аԥҳәыс шәпа ллымҳа дынҭахәыҭхәыҭуан, усҟәак дырҿын.

Аратәи аҭагылазаашьа цҟьа уахәаԥшыр, убри аҩыза агәаа-нагара умоурц ҟалома, гыгшәыг мацара злоу, идгьыл бжьа-хоу, џьара бна дук аҿы ухала уҟоушәа, доусы ирҭаху ҟаҵо, рхатәы закәанҟәа аԥҵо, згыгшәыг ҵасҟәа аахәаны, аҟаҿыҳәа еицҳауа еилошәа.

Азал идәылеибаҳәаз шьоукы алада иҩуан, даҽа шьоукы аҩада. Макьаназ адәыҕба шымааицызгьы, урҭ рхы ахьыр-гара рыздырамызт. Анаатә ирҿанаҳәозгьы усс иаурымахыз, ишакәхалакгьы абри џьаҳаным ҭыԥ иаԥырҵыр рҭахын. Аблеҭ змазгьы, измамызгьы еицыгәаҭеиуан. Аха ара иҟалеит ры-зегьы зҟәымгәыҕуаз акы. Иааины иаагылеит адәыҕба, аха ашәҟәа ауаа ахьгылаз аганахь ала иаадмыртӡеит. Рызе-

гьы шеилагьежьуаз, еибарыҩуа ашәқәа ишрысуаз, адәыӷба ашьшьыҳәа инарывсны ицеит.

Убасҟан ауп Кьасоу аԥсҭазаараҿы иимбац аниба. Ауаа азныказ иҟарҵара, ирура иақәымшәо иааилахеит. Нас ауп рхаҿы ианааи изқәашәаз ахҭыс. Шьоукы аҵәуара иалагеит рылаӷырӡ рҿыцкьаса, даҽа шьоукых, иахьзымҵәуаз аҟынтә аччара иаҿын. Убасҟан хаҵак дыҳәҳәеит:

– Агаӡақәа ҳара! Рахәҵас изызныҟәо ҳара! Еигәыдырҵо ҳара! Шәызгылоузеи, аҿабырҳацәқәа, ишырҭаху рхы ҳаҳьадырхәо шәымбаӡои?! Ара усгьы хаала аиаша ҳзыԥшаауам. Ҳижәлап адәыӷба аангылара иахылаԥшуа аҷаԥшьаҩы. Арахь шәсышьҭал!

Уи ахаҵа «арахь шәсышьҭал» ҳәа убас иӷәӷәаны иҳәеит, икәша игылаз ауаа рлымҳа ааҭишьаартәы. Нас дыҩрылҟьан, адәыӷба аангыларҭа аҷаԥшьаҩы дахьыҟаз ашҟа иҿыҩеихеит. (Уи Берлин анырӷозгьы убас дыҳәҳәаны акәын дышдәықәлаз). Аӡыхкыра ԥжәаны аӡы шдәықәло еиԥш, ихыҵны иҩаишьҭалеит рызегьы. Ашәаҟьа иҿатата, ашәыр иалхыз ауатка афҩы иҿҟьо иаарԥыххылаз амилиционер аҭӡамц дынкыдырӷәӷәалан ашә инагәыдлеит. Ашә акәзар, аҩныҵҟала иӷәӷәаны ишаркызгьы, рыжәҩа наҭан ианагәҭас, ацаԥха ҩаҿҟьан рызегь уахь илҩнаҳаит.

Адәыӷба аангыларҭа аҷаԥшьаҩы адиванаҿ дыцәаан. Ашә ҿҟьаанӡа адәахьы игоз бжьык имаҳаит иара. Уи акыр шықәса аихамҩаҿ аус злаиухьаз ала, абжьыцәгьақәа дрышьцылахьан аҟынтә ишьапы данкны аиарҭа дылумҳәакәа, дааԥшраны дыҟамызт.

– Угыл, уара алаԥынҵа икылҟьаз! – дыҩнахәаан, ишьапы данкны аиарҭа длылиҳәеит ауаа ираԥгылан арахь иҩналаз ахаҵа.

Аҷаԥшьаҩы азныказы дызҭаз ԥхыӡыз џьишьеит, аха данааԥш, иҟаиҵара дақәымшәо, нармеиқәала ауада дааҩнахеит.

– Иҟашәҵозеи, шәызусҭцәаада?!. Амилициа! – дыҳәҳәеит ихәда ԥырҟозшәа.

– Ирласны уҽеилаҳәа, нас еилукааԥ ҳазусҭцәоу, иаҳҭаху закәу! – деиҭанаиқәхәааит аԥхьагылаҩ.

Адәыҕба аангыларҭа аҷаԥшьаҩ, иеиқәа ада егьырҭ имаҭәақәа иԥыхьашәеит иаарласны. Раԥхьа ихеиҵеит иара еснагь дызҵаҽырбоз ихылԥа ҟаԥшьы, нас иаарласны ажәжәаҳәа иҽеилеиҳәеит.

Агәаҕ иаганы игылаз ауаа, ауада аҭӡамцқәа ҿыршаауа, рҭагылазаашьа рхашҭны аччара иалагеит. Урҭ раԥхьагыла азнык азы даашанхеит, хыхь иҽеилаҳәан, ҵаҟа нарма еиқәазаҵәы иаԥхьа игылаз ауаҩы данынаихәаԥш. Нас ауп аччара иаргьы ианизаанымкыла. Инапы дуқәа еинҟьо, ишьапқәа шьҭакшо, ибжьы ааиргеит:

– Шәихәаԥш, ҳзыргәаҟуа ауаҩы дзеиԥшроу, шәихәаԥш!..

Зкьатеиах ԥҵәо еилагылаз ауаа, арҵәааҳәа дрылаҳәҳәо, лгәыԥҳә дуқәа ргәыдыргылан дрыгәҭасуа, рыгәҭа еимыцҟьаа, даауан абилеҭ ҭиҩы, аԥҳәыс шәпа. Уи ауаа рыжәпара аимыцҟьаара уажәы илбазма, зышьҭахь леиархан игылаз ҭаҷкәымла рыбҕа ҭарпало, илулакгьы лҽааҩналыжьит.

– Дида хаас, избо закәызеи, уеиқәа абаҟоу?! – дныҩныҵәааит лара.

– Бара иабабҵәаахи? – неиҿыҵҟьеит иара макьана дызҭаз изымдыруа.

Аҭак ацымхәрас лнапы рҟьаҟьан, илымҳа ашьаҭа нкыдлыршааит. Убасҟан ауп иҳаҿы ихшыҩ анааи. Алада длаԥшызар, иеиқәа ишьаӡамкәа дгылан.

– Зегь зхароу шәара шәоуп, – дыҳәҳәеит иара, ихы ирқьиарц акәу, аԥҳәыс шәпа ду илымҳа ашьаҭа кыдзыршааз длыцәшәаны акәу, икәша игылаз ауаа ахара рыдҵо.

Ауаа рыччабжь адәыҕба аангыларҭа иахыҩуан. Ахаҵа раԥхьа игылан арахь иҩназгалаз, макьанагьы инапқәа еинҟьо, дызлагылаз зегьы аҷаԥшьаҩы иахь ихьарҳәуа дыдирбон.

– Шәрыхәаԥш, ҳзыргәаҟуа ауаа зеиԥшрақәоу! Шәихәаԥш ари, еиқәа шьамҵа, шәихәаԥш. Ҳахәда иқәҭәоу ауаа зеиԥшрақәоу шәрыхәаԥш...

Адәахьы алашьцареи, апстхәеи, аҷыхьи еицхырааны, атагылазаашьа хьамта ҟарцон. Урт рыдагьы ара атагылазаашьа анбаҽеиз ауаа рзыҳәан....

Агәамҵрақәеи ацәҳарақәеи иаарылҩны иаагеит аҵәуабжь. Кьасоу дзыдгылаз ахышә егьи аганахь ала. Апҳәызба қәыпш ахәыҷы дызгәыдкылаз, аҟәараҳәа деицасуа, длаҕырзышо дгылан.

– Ахәыҷы ахьта илалоит, бца азалахь, – иҳәан, маҷк апҳәызба лмахәар днахьысит Кьасоу.

– Мап, уахь сцаӡом.

– Избан?

– Уа ауаа рыфҩы цәгьоуп, ахәыҷы дхәыҽуеит...

– Ахәыҷы ахьта илалар аҵкьыс афҩы бычҳар еиҳа еиҕьуп.

– Усыдызцалазеи, уара ауаҩ. Усҟәаҵ наҟ.

– Мап, сыбҟәаҵӡом, имурц инақәикит Кьасоу. – Саргьы истахӡам уи афҩы. Убри азоуп сеиқәыбааӡа абра сызгылоу. Ахәыҷы ма дыпханы деилаҳәанда!?

– Иеилаҳәаха сиимтеит уи аламысда.

– Дарбан бызҿу?

– Схаҵа.

– Иҟалази?

– Есуаха аҩы дашьны даауеит. Нас аҳәызба кны дсышьталоит. Зны сара сыхәцәа иаҵеиклап, нас ахәыҷы дизытрыслап. Сицәымбналар ҳҩыџьагьы ҳаишьуан.

– Бхы абахо?

– Стаацәа рахь, Урыстәылаҟа.

– Ааи, аха бара бзықәтәарц бызҿыз адәыҕба уахь акәмызт ахы ахьхаз?

– Сара сзы зегьы акоуп, ари ақалақь салҵроуп ишакәхалакь. Уи иахь уаҳа схынҳәраны сыҟазам...

– Уи бара ибусуп, аха ахәыҷы ахьта илалоит, џьара тыпк изыпшаатәуп, баала арахь, – иҳәан, лыжәҩа нтарсны иҿынеихеит.

Адепутатцәа рзалаҿ алашара каххаа иаркын. Азал агәтаҿы игылаз астол ашампан ҩқәеи ашакаладкқәеи рацәаны иқәын.

Уа иадгылаз асахҭан ҟәардәаҿ дтәан пҳәызба пшӡак. Лыхцәа шкәакәа иарма напы алшьуа, иарҕьа напала ашампан ҩы лызҭеиҭәон, жәлар рдепутатра адырга згәы икыдыз уаҩҵаҕак, аукы, иҿапшылара аацәгьаны.

Иара ианакәызаалакгьы, зыпсҭазаараҿ изықәҿианы иҟаз, анапхгара мацараз сиит ҳәа агәааанагара змаз шиакәыз ҩашьомызт. Икәаткәато ихагылаз ихы иара дызлааӡо аамҭа иақәнагон.

Ақәа илеиуаз, иаҳа-иаҳа аҷыхь иацнаҵон. Ахьҭа иакыз ахәыцҳы иҵәаабжь геит угәы ааҭнашьаартә. Убасҟан Кьасоу ашә иҕәҕааны днасын, уахь иныҩналеит.

– Ари иаанагоузеи?! – дхәааит жәлар рдепутат. Уи ихәаара дҩҵнарҟьеит апҳәызба пшӡа. Ашампан ҩы зҭаз аҵәца налымпыҵҟьан аҕәра иныкәпыххаа ицеит.

– Мшәан, ҳабаҟоу Котико?!

– Бымшәан, сыхаара, – иҳәеит иара, аӡеибафара дызлашәаз даликәыцәаарц иҭахызшәа лӡара нҭарс иааникылеит.

– Сышпамшәо, иумбаӡои арҭ ирсахьоу! Амаалыкь дызгәыдкылаз апҳәызба қәыпш, зхызҿы апшӡара ықәыҳәҳәо иҟаз адепутатцәа рзал апхара иҩназ анаалҿаҳа, еиҳагьы лӡамҩақәа ааҭыпхааит, лхапыц шкәакәақәа, лкьышә пшӡақәа ирыҵыҷҷоз, азал агәҭа еилаарцыруа икнаҳаз алашара иналапхеит. Шәымҭақәак апсҭазаара хаа абла дынҭапшит уи.

Еиҵаҕәҕәа игылаз Мрамба Кьасоу, ҩнуҵҟала ажәылара аҿазыҟаҵара даҿын. Адепутатцәа рзалаҿ акәын иахьиқәыммшәацыз аиҿыхара. Егьирахьҟа зехьынџьара дныхгала-аахагало, ауадақәа днырыҩныга-ааҩныго, ихы «аҭыпаҿ» иааргарц иаҿын. Аха иара дхьаҵуамызт. Убасҟан ихыччо иарҳәалон «апша ахьасуа ала ухы рханы аӡы каумҭәалан» – ҳәа.

– Ишәызҭада азин абрахь аҩналара?

– Абрахь аҩналара азин аӡәгьы иҳаимҭеит, аха абри апҳәыс лхәыцҳы ахьҭа дылцәыпсуеит.

– Нас ахәыцҳы адәы дшәыман шәзықәуеи? Ахшара дызмоу ан лҭып ыҟами адәыҕба аангыларҭаҿ!

– Уа ашә ыҵарҟаца иаркуп, – лҳәеит апҳәызба.

– Уа ашә аркызар, ауаа ахьтәоу азалахь бнеиндаз, – иаҳа-иаҳа ичҳара ахыжжра иаҿын адепутат.

– Уа уаҩы ихы иҩнеикыртә иқам. Царҭа змамкәа еилажьу ауаа рыфҩы ахәҵы дахәаҽуеит, – аттаҳәа инеишьҭалыҧсеит лажәақәа.

– Саргьы ара шәыфҩы саҳауеит, – аҧҳәызба ԥшӡа лажәақәа нарҿалыжьит деиқәышҳамха.

– Шәдәылҵ нақ!.. – дыҳәҳәеит адепутат.

Сдәылҵуам!.. дыҳәҳәеит Кьасоугьы, адепутат иаҵкыс иб-жьы ҩышьҭхны.

– Арҭ ҳаршьуеит, Котико, амилициа шәрыҧхь.

– Избан амилициа – дааҕьаҵәыҕьыҵәит ахәыҵы дызкыз аҧҳәызба. – Ҳзыхшәырҟьоузеи, шәуааӡами!?

– Шәара шәоуп иуаам, дытҟәацыртә еиԥш аҽырчра даҿын Котико.

– Арҭ рҿы ҳара иаҳхааго ҳара иаадыруеит.

– Ишсоуҳәара, ҳара ҳәа узҿу зусҭцәада? – дҵааит Кьасоу.

– Ҳара ҳәа сызҿу, – иҿы аарла иааихихит, – жәлар рха-ҭарнакцәа.

– Жәлар шԥа? – иааҵьеишьеит Кьасоу.

– Ажәлар, асовет жәлар...

– Иуҳәо мцуп, ажәлар уреиуаӡам уара...

– Нақ шәдәылҵ! – дыҳәҳәеит адепутат.

– Иаачҳа! – Кьасоугьы дныҩныҵәааит азал, – ҳаргьы ҳач-ҳара хыжжуеижьҭеи акрааҵуеит, – даҽа ажәақәак нациҵарц иҭаххеит, аха иԥсы ихәда икылачыз инамырҳәакәа дааи-хәлахеит. Уи еиҵахара ихы иарҳәан дҵааит адепутат:

– Ҳара ҳәа узҿу шәарбанқәоу?

– Абни адәыҕба аангыларҭа азал иҩнажьу, шәара аҩбатәи акатегориа ҳәа шәызышьҭоу ауаа.

– Сшәыҳәоит шәдәылҵырц, мап анакәха амилициа срыԥ-хьоит...

Кьасоу уаҳа мҳәакәа, аҧҳәызба лыжәҩахыр нҭарсны адәа-хьы индәылҵит.

– Сабоуго? – дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит лара.

– Сара исҳәо ҟабџоит...

– Аҩныҟа сгьыжьраны сыҟазам...

– Бгьыжьуеит...

– Уи дхагоуп, схәыҷи сареи ҳаишьуеит.

– Уи дхагоуп, аха баргьы бхагоума?

– Ааи схагоуп сара. Сдырхагеит азыҳәа схагахеит. Сара схала соума ауаа зегьы дырхагахахьеит. Узлазбо ала уаргьы ухагоуп...

– Ааи, сара ахага, – аарла ибжьы аатигеит иара. – Абри адунеиаҿ зҭыԥ ззымԥшааз агәаҟ сара. Амцҳәареи аԥаршеиреи ирмаабыз сара. Аӡә ихшыҩала аԥсҭазаара зҭахымхаз сара. Акгьы схараӡамкәа ахара сыдҵо схы-сгәы ахыршәо абз иадыргаз. Зыбызшәа зҿырхуаз, змилаҭра зхадыршҭуаз, сшьа злырцәҵәаахьоу сгәы. Иахьа уажәраанӡагьы иҭаҷаҷан иахыҟоу, ҭгашьа ззамҭаз даҽа аамҭакы. Аиаша бҳәеит, схагоуп сара. Иаасыкәыршан игылоу газа-ҟәыҕақәазар, нас ухагамхарц залшозма урҭ рнапаҿы. Шаҟа аиаша сҳәоз аҟара, убри еиҳаны саҵахон. Сҩызцәа ҳәа исшьоз аԥсҭазаара бзиа инашьҭалан, жәлар рнапхгара напы адыркит ауада ԥхақәа ирыҩнатәаны. Иԥҵәеит наӡаӡа ҳаиҩызара еиԥшьышьа амамкәа.

Аԥҳәызба иҟалҵара дақәымшәо даанхеит Кьасоу ас ажәақәа анлгәыдиҵа. Даҕьаҵәы-ҕьаҵәын ус лҳәеит:

– Усыргәаазар саҭоумҵан. Саргьы гәаҟк соуп.

Агәаҟцәа рацәахеит Аԥсынра. Тәыми аԥшәмеи зегьы неилалан ҳажәлар анышә раҭара иаҿуп. Баала арахь.

Аангыларҭаҿ атакси узырбодаз. Ихатә машьына дақәтәаан ақалақь иалагьежьуаз аӡә даарҿаҳаит.

– Абри аԥҳәызба лыҩнынӡа дугоит, – иҳәеит Кьасоу аԥҳәызба лхәыҷи лареи амашьына ашьҭахь инҭартәаны.

– Уи сара избап, – иҳәан, имашьына аус аруны алашьцара дналапҟеит..

Шьыжьаахыс ишьапы дықәгылан, аха дааԥсомызт, ишьамхқәагьы иҵаҟәломызт. Ицрыхоз агәырҩа дахәаҽырц шаҭахызгьы иҽеиҭомызт, ихы даиааиуан. Избжак ихон наҟ амҩа дызқәылоз ашҟа, уи амҩахь разҟы бзиак шимбозгьы. Егьи

избжа, аԥырсал еиԥш, адгьыл аҿаларԥсны дашьҭуамызт, ихы дацәымӡырц азыҳәан. Абас ала, ихи иареи, ицәеи, ижьи, иԥси еиҿагылан аиқәԥара иаҿын, аамҭа еикәшареи ара дызлашәаз аӡыблареи дрылҵырц азыҳәан.

Аха изла?

Алашьцара иагәлҟьо, паровозк ахы иқәкны аҿаанахеит. Уи аихамҩа изынгылаз ианыҵны даҽа мҩак анылара шалымшоз шидыруазгьы, игәы ааҭӡыӡааит, иара дарҟьацырц иааиуазшәа. Игәаҕ акызар, ари аԥсҭазаара иацу аҵас бааԥскәа еиҟареитәырц дахьалагаз. Мамзаргьы абри адунеиаҿ дҭынхадахан, ииҳәо акы ылнамдо, дмыцхәны, дынкдыҕәҕәало, дызшаз анцәа дицәымҕха дахьықәхаз, иаԥхьаҟа уаҳа дымгәаҟырц дрыцҳашьаны дарҭынчырц аҭаххазар…

Иааигәара алашьцара иаалыҷҷеит лашарак. Уи адәыҕба аангыларҭа иахылаԥшуаз амилиционер иакәын. Иижәыз арыжәтә ишьапы излаҵаз ала, ириашан дахьзымныҟәоз азы, иикыз алашара шаҟь-шаҟьон. Дынкыдҳала-аакыдҳало, аҿхышәқәа днарыкәша-аарыкәшо деимдон, дзышьҭаз иара ихаҭагьы издыруамызт. Кьасоу дзыдгылаз аҿхышә данадаигәаха ауп дангәеиҭа дшәаны дагьаатрысын, ибжьы ҩхеицалеит:

– Ара иҟоуҵозеи?!

– Адәыҕба сазыԥшуп.

– Мап, уара адәыҕба иазыԥшу исахьа умаӡам, – аарла иҿы еилго даацәажәеит амилиционер. – Уара уҕьычҩуп.

Кьасоу аҿхышә днадҵын, амилиционер ишҟа шьаҿақәак ныҟаиҵеит. Иара амилиционергьы дбырны Кьасоу днеигәыдҳалеит. Убасҟан ауп ианидыр дшашьыз. Уи иижәыз арыжәтә убас афҩы бааԥсны игон, аҳәаҭра ахышә ухы ылоукыр иузычҳараҳа чҳашьа амамызт иааигәа агылара. Кьасоу иарма напала иԥынҵа неимлагәа икны иарҕьа ала игәыджьылаз днеигәҭасит.

– Сишьит, шәсыцхраа, сишьит, – ишилшоз дыҳәҳәеит амилиционер. Цқьа ицымныҟәоз иарҕьа напы итапанчахь идәықәиҵеит, аха итапанча аҭра иҭаӡамызт. Нас иикыз алашара

ажәҩан ахь ахы шьҭыхны далахысуашәа аҵхара дналагеит:
– Шәсыцхраа! – деиҭаҳәҳәеит иара, аха адәыҕба аангылараҿ ибжьы заҳашаз даҽа милиционерк дыҟамызт.

Кьасоу иҭахымхеит аҩы иашьыз амилиционери иареи еибархxо абри аҵх лашьцара иналалар. Уи иԥсҭазаараҿы рыххареи гәаҟреи ауигхыз. Игәы кыдызххьаз акәын. Убри аҟынтә алашьцара ихы иархәаны, аҿхышә ашьҭахьҟа иҽынаԥхьеикит. Амилиционер иижәыз арыжәтә аамҭақәак ихыԥсаазар акәхап, ажәҩан иаҵарԥхо иикыз алашара, адгьыл иныкәырԥхан иршаҟьо, атрышә дасуа адәыҕба аангыларҭа дыҩуа дныкәлеит. Ҩынтә-хынтә раҟарагьы дҟааит, «уаангыл, акәымзар суеихсуеит» ҳәа. Уи дыҩуан ишьапқәа еишьклашәаны дкаҳаанӡа. Уи нахыс уаҳа ибжьы мгаӡеит. Кьасоу дыԥхарс адәыҕба аангыларҭа хынтә дакәдыршазшәа ишьамхқәа иҵаҟәало дааԥсеит.

Алашьцара зҽалаҵәахны игылаз апаравоз, Кьасоу ихәыцра далнахыр ҳәа ишәозшәа, ашьшьыҳәа изықәгылаз аихамҩа иқәҵәраан, шьҭахьҟа аҿынанахеит.

Аҵх агәы инахысхьан. Адәыҕба аангыларҭаҿ ԥсҭазаара ыҟамшәа (иҟазгьы закәытә ԥсҭазаароу ауп аус злоу), еиқәшьшьы адәы сакара еиԥш ишьҭан. Алашаракәа захьынҵьара ицәан. Иара адепутатцәа рзалгьы еиқәылашьца акәын ишыҟаз. Аҩажәатәи ашәышықәса, абри адунеи ду ацәгьареи абзиареи еиҟараны иахьеилашуа аҿы акәымкәа, ихьшәашәахьоу планетак иаҟәырҷахоушәа иҟан абри адәыҕба аангыларҭа. Иқәу ауаагьы аҵаа иагәылаҳәоушәа, ԥхарак зымбаӡац, избарангьы иҟам иреиԥшха, рыԥсы шцара, рыԥштәы рхыгга, ирычҳауа ззырчҳауа рзымдыруа, игииуа, руаҩытәыҩсара агәра рымго иҟан.

Урҭ иреиԥшымхаз Кьасоу Мрамба, днаскьаны дахьгылаз, рыбзиабареи ррыцҳашьареи игәы ҿыркаауан. Дрыцхраарц иҭахын, аха имамызт амч ауаа дрыцхраартәы. Илшаракәа рымҩа ԥҵәан. Игәаҳәара анагӡара алымшо дҭагылан. Еизынхаз ихәыцрақәеи иареи ракәын…

Кьасоу уажәы аакьыскьа ԥхыӡ ибеит иԥстазаараҿ аԥстазаара изымҭоз шьоукы, лахҭымк-лахҭымк кны ишьҭалазшәа. Урҭ дырҿагылартә еиԥш амч имамызт, дыҩит ихы ахьынахоз, иԥсы игарц. Иаразнак иаԥхьа ишьҭаз адәқәа днарыхҟьеит. Урҭ ирхагылаз ашьхақәаагы днархуурааит. Ихьӡоушәа аниба, ашьхақәа иргәылгаз, адгьыл кылҵәа – адәыҕба мҩа дыҵалеит. Арагь изыҟалеит еицәаз. Абар адгьыл кылҵәа егьи аганахь дыҵаҵырц ԥыҭк шигыз, апаравоз ацымхәрас Кавказ-каҷҷа аԥа, ихы зхагылаз, аидара мҩангага дәыҕбак ааиҿахаит. Ишьҭахьҟа иаҕацәа, иаԥхьаҟа адәыҕба, ҩ-мцак дрыбжьахеит Кьасоу.

– О, нан, нан, – адәыҕба аԥхьа днышьамхнышлан дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит Кьасоу иан. – Дрыцҳашьа сыҷкәын, дзаҵәуп. Уажәы заҵәык иҭ аԥстазаара.

Алашьцара еилаҳанҭо адгьыл кылҵәа ихәыҵажьыз иаалыҩны иаагеит ԥҳәыск лыбжьы:

– Дрыцҳаумшьан, Кавказ-каҷҷа аԥа хазына. Абри еиԥш иҟоу ауаҩы аԥстазаара даԥсаӡам. Усҟан зышьра уахьымӡаз ирыхшаз, иахьа зҿы иааҭашәо уара узы изҳәо дреиуоуп. Дыблы уимеигӡан.

– Бара сара стәқәа бреиуоума? – иара ихаҭа иакәханы лаԥхьа даагылахит, ибласаркьақәа аамхны.

– Ааи, ааи. Зхацәа ԥсахны уара иуцшьҭалақәоу среиуоуп. Иашоуп уара сухаанымызт, аха уцырҟьацәа схы рхысымбааит. Амца ижәҵа…

– Сара сшьы, сара усмеигӡан, сыҷкәын уиламкьысын, – дҕыҵәы-ҕыҵәуан Кьасоу иан.

Кавказ-каҷҷа аԥа хазына дгәылшьапхан амца иҿыҵҟьоз ыршәны ан иналгәыдиҵеит. Иара, уи лыҷкәын аҿҿа ҳәа дахьыбылуаз гәахәарас иҟаҵаны дгылан.

Еиҭа Кавказ-каҷҷа аԥа ааиакәхан ибжьы наиргеит:

– Шәсыблып аԥсуа ҳәсақәа зегь ҵеик дышәхылымҵуа! – Нас ибжьы ҩеиҵыхны дыҳәҳәеит. – Иҭаҩааит шәанацәа ргәыԥҳәқәа ахш…

Кьасоу игәы иаанамгацызт, еснагь дызнызлоз амҩадуаҿ аус луеит ҳәа лара. Иаргьы дгәеиҭартә еиԥш аҭагылазаашьагьы

ыҟамызт. Избанзар, убри амҩаду инаваршәны, аӡәи-аӡәи еицлабны, еицырхәхәа, арахь ирҭиуа захьынҵьара акы акәны, аҿхышәқәа кәаптеи-кәаптеиӡа иргылан ирыман.

Ақалақь ахантәаҩы ихаҭыԥуаҩ, африкатәи абегемот аԥшра зыԥшраз, «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» ишьҭамҭа иеиуаз, «убас аҭахуп» ҳәа аԥҟара иҟаиҵаз ала, рнапы нақәырҵеит хыхь иахагылазгьы. Азин анроугәышьа (усгьы хәыда-ԥсада ауакәхыз) ахәаахәҭцәа ссақәа, ҿхышәшә ссала инхырҟьеит ақалақь зегьы...

Ауаа рыжәпара, еснагь ибла ҭырхаха дызлаԥшуаз, акыр шықәса Амра лыԥшаара иашьҭаз, иахьа игәы каршәны, ихы шьҭымхӡакәа днеиуан.

– Кьасоу, – иаагеит аҿхышәқәа еивагылаз руак ахьынтә бжьык.

Днызкылаз закәу мчу изымдырыуа, уаҳа ԥхьаҟа дзымцо даанхеит Кьасоу.

– Аранӡа уааи, Кьасоу, – еиҭа игеит уи абжьы. Иааигәа игылаз аҿхышәқәа блала иааимидеит, аха урҭ рҿы аӡәгьы дыҟамызт. Ашәқәа адыркхьан аусура ашьҭахь.

– Ара сыҟоуп, ара, – еиҭа уи абжьы геит, адгьыл иҵыҩуазшәа.

Убасҟан иааигәаӡаны иаамацәысны, ивахысызшәа игәы нҭӡыӡааит иара. Ицәыӡхьаз, аха илымҳа еснагь иҭаҩуаз бжьык ааиаҳаит. Блала дшаҟьо дшеимдоз, илаԥш нақәшәеит иаԥхьа игылаз, аха ианакәзаалакгьы дызламԥшыцыз, иааигәаӡаз, иагьицәыхарахаз аҿхышә.

– Саҭамзааит, аха бысзымдрит, – иҳәеит аҿхышә зхы кылҳәаҳәоз аԥҳәыс лышҟа Кьасоу.

– Усызгәааны уҟоума Кьасоу?

Кьасоу ииура-ииҳәара дақәымшәо, аҿхышә аԥхьа даанхеит. Игәы иҭеикит азныказ даақәгьежьааны, ауаа рыжәпара дналапҟа дцарц, аха ишьапқәа дырзеиҭамго, иуакаӡа ичызшәа иааиҵахеит. Убасҟан аҿхышә аганахь ала ашә аартны даадәылҵит Амра.

– Суҳәоит, абрахь уҩналарц...

– Сдәылӄьан сбыцәцар ҳәа бшәома? – ааиҿыцӄьеит Кьасоу.

– Сшәоит, – лҳәан, днатәеит ларгьы, изымариашан акҿаѡраҿы.

– Ицаз бара боуп, сара уажәгьы уа сгылоуп. «Ицаз бара боуп, сара уажәыгь уа сгылоуп» – аниҳәаз ашьҭахь аҿхышә аѡнуҵӄа акыраамҭа ҭынчран. Убри аҽны амшын иӡаашәалаз амра ашьҭахь иаразнак ишылашьцаз еиԥш акәын ишыӄаз уажәгьы аҭагылазаашьа. Амра блала дыԥшаауан. Дгәаӄуа дашьҭан илгәалалыршәарц раԥхьаӡа илбаз ихы-иҿы ԥшӡа. Аха урҭ зегьы рҽеырԥсаххьан...

– Сара уара уахь сымѡа хан, Кьасоу.

– Нас бымѡа хызӄьазеи, сара сӄынӡа бзымнеиртә еиԥш?

– Снармышьҭит.

– Бназмышьҭыда?

– Ус лахьынҵас исымазар акәхарын.

– Сара исҭахуп еилыскаарц иӄалаз аиаша.

– Саргьы ишԥасҭахыз исыхьыз аахтны иуасҳәарц, аха... Уааӡырѡы.

– Сара сӡырѡуеижьҭеи акыр ҵуеит, аиаша саҳауам акәымзар.

– Аиаша зҳәо дыӄазароуп, аиаша ануаҳауа.

– Уа биашоуп. Саргьы уи сазыԥшуижьҭеи шаӄа шықәса ҵуазеи...

– Уареи сареи ҳхала ҳакәындаз иазыԥшу...

Аҿхышә аѡнуҵӄа еиҭа ааҭынчрахеит. Адәахьы шәѡыла ауаа ршьапышьҭыбжьқәа игоз раҳауамызт, ираҳаӡозаргьы уи иазыӡырѡыртә аҭагылазаашьа рымамызт. Ԥсҭазаара ахьыӄам цәҳәырак иқәнакызшәа акәын ишыӄаз аҿхышә аѡнуҵӄа. Иахьеиқәшәаз еҕьу иеицәоу рзымдыруа, ацәажәара рцәуадаѡны, арахь имцәажәар ада ԥсыхәа рымамкәа иҭагылан.

– Ауха исызбеит, уара умѡа ада мѡак сықәымларц. Мышзаҵәык ҳаибабара ӄалеит, сара сзы илашарбаганы, иагьгәырѡаны. Аха усӄан агәырѡа сақәшәоит ҳәа сақәгәыҕуамызт. Аҿара агәырѡа ацымзар ами. Сызмыцәеит уи ауха.

Уажәы-уажә ажәԥан сахәаԥшуан, амш цәгьахарҳәа сшәаны. Ҳаиԥылара акы аԥырхагахар ҳәа сгәы ҭӡыӡаауан.

– Бажәа броуцәеит, Амра. Сара исҭахуп иҟалаз шыҟалаз саҳарц.

– Уаамыццакын, Кьасоу. Иахьазаҵәык саачҳа. Иҟалаз шыҟалаз зегьы уасҳәоит. Сылацәа неиқәысыԥсазаап сшыгәаҭеиуаз. Ԥхыӡла сыԥны Аҟәа ашьха сԥаҿалахит, аха сызхаломызт, ҵаҟа исыхан акы сагахуан. Нас аԥхыӡгьы акы аздырам уҳәарцу?! Ишеит, аха шьыбжьышьҭахь ҳәа ианеибаҳҳәаз аҟынӡа изычҳахуадаз, сеааилаҳәан, атакси сԥақәтәан схалеит ашьха. Уаргьы сара сеиԥш угәы уамыртәакәа ухалазар ҳәа агәыӷра сыманы. Аха уара уҟамызт уа. Схынҳәит аԥныҟа. Сшьапқәа ԥыҵәҵәарауааз, саангыларауааз аԥны… Аамҭа аа-ира саатк аҟара шагыз скыдлеит шьапыла ашьха. Иаахҵәаны мԥахәасҭала сышԥеиуаз, хԥык арԥарцәа абна иаалибаҳәан, аҳәҳәахагьы сахьымӡакәа, сааилыршьын, иахьылҵыз ахь сынхәыҵаргалеит. Убраҟа иааԥҵәеит уара ушҟа схазгалоз сшьапқәагьы…

– Иабаҟоу урҭ аҷкәынцәа? – дҵаит Кьасоу, иԥшааны ишьа иурц иҭахызшәа.

– Иҭаркит… Ирҳәоит аӡәгьы абахҭа дҭаԥсит ҳәа, аха уи абасыхәо сара.

Аҿхышә аҳауа иԥназгьы акылҵәаракәа иркылышәашәаны ицазшәа, ахәаҿера далагеит Кьасоу. Иԥсы изыламгаԥамго, аӡы иахәаҿеуа еиԥш, ихы ахьигара изымдыруа дааԥнагьежьит аҿхышә ҭшәа.

– Сара сакәзаап зегьы зхароу! Сара сбықәымшәазҭгьы усҟан… Иаасыхҟьазеи уҳәарауазеи!

Лхаҵкьыс дрыцҳалшьеит Амра Кьасоу. Лара дақәгәыӷуамызт абри аҟара игәаҿы иааигап ҳәа иалҳәаз аҳҭыс. Дԥагылан, ишлахьаз ихцәы лнапы налшьны лышҟа дааихан, лгьы днадырӷәӷәалан ус лҳәеит:

– Угәы ԥумжәан, Кьасоу. Иагьа ҟаҳҵаргьы, ҳлахьынҵа ҳзацәцараны ҳаҟаӡам. Уаатәа, иҵегь ҳааицәажәарц сҭахуп.

– Ааи, ааи… Ауаҩытәыҩса имчҟәа имоу зегьы раԥкьыс дахьыԥсыҽу илахьынҵа аҿаԥхьа ауп, – иҳәан, иԥсы ааивганы ишьамхҟәа иҵаҟәалар ҳәа дшәозшәа, иҭыԥаҿ днатәеит…

– Уи ашьҭахь ибыԥсҭазаашьахазеи? – дҵааит, ихы ҩышьҭыхны Кьасоу.

– Уи ԥсҭазаарамызт. Ҳара ҳақәлақь закәу удыруеит ҳәа сыҟоуп. Амашәыр уақәшәеит ҳәа аӡәгьы урыцҳаишьараны уҟаӡам. Урҭ аҷкәынцәа, сара уахь ихазгалазшәа, уи аус сара иалазгалазшәа акәын ишысзырҳәоз.

– Ашьҭахь? – лгәы цәҟьар ҳәа дшәозшәа, ибжьы ныҵакны дҵааит Кьасоу.

– Ашьҭахь зцәа ԥҽыз аԥҳәызба илразҟхоз сразҟхеит. Шықәсык аҩны сдәылҵуамызт. Ауаа зегьы сара исхыччозшәа збон. Иагьысхыччон, ҳәарада. Сан сызхшаҵәҟьаз сылзеилымкааит. Абас схала адәы санықәха, шәамахь хәаахәҭҩык сицҵеит. Уаҳа сызгодаз!

Кьасоу иаҳаз ааицәымӷхан, ихы ҩышьҭыхны дналҿаԥшит. Амра лхы-лҿы анышәаԥшь иалырхызшәа ицәышӡа акәын ишыҟаз. Лыблақәа, мра шәахәаҵас, иахьа уажәрааӡа иара ибла ихыҷҷалоз, иԥшәыданы, аӡиа иҭабаз иеиԥшын. Лқьышәқәа хиаҵәааӡа, шьакәармак рықәмызт. Ллакҭақәа ҭиқәаҵәааӡа иҭакнаҳан, аԥшь зҿыкәыршоу аҳаԥы еиԥшха. Абӷаб шаҟа шықәса ахыҵуа атәыҩа аҿаҟәаракәа рыла ишырдыруа еиԥш, лылахь ианылахьаз ацәаҳәақәа рыла иуԥхьаӡон илхылгахьаз агәырҩақәа.

– Бхаҵа дабаҟоу уажәы?

– Исыздырам, иҟалап дыԥсхьазаргьы.

– Ихьуааз?

– Аҩыжәра далагеит аҵыхәтәаны, амал имаз зегьы амаца ианицәага. Иахьа аахәлааӡа амаца иасуан иҩызцәақәаки иареи, иаашааӡа итәаны аҩы ржәуан, сара сырхагылан рымаҵ уа. Ари шықәсык акәым, ҩышықәса ракәым, аҵыхәа ԥымҵәаӡо иалагеит. Акьаманча архәааҩцәа аҭамӷьар иасуан. Мчыла ашәамахь кәаашара сандыркәашозгьы ыҟан. Ианысмулак иҭаҷкәым раҵәан дсыжәлон. Усыламкьысын, сан

дыҟам, саб дыҟам, сзыхурҟьозеи анысҳәалак, баб дыҟазар уигьы иблақәа ҭаҳамхуази ҳәа, ҭоурыхк игәаларшәо дысхыччон. Ианысзымычҳа, сыбналеит. Уахык напышьашәала еисуа ишеилаз, снарылҟьан, адәыӷба снақәтәаны Аԥсныҟа сааит. Исзырҳәалакгьы Аԥсны сыԥсыр еиҳа еиӷьуп, ашәамахь иҿы сыԥсы ҭазар аасҭа...

– Сааигәа бзымааиуаз иахьа уажәраанӡа?

– Уааигәа сшымнеиуазгьы, уҭагылазаашьа зегьы здыруеит. Урыцҳасшьон. Угәырҩа агәырҩа ацысҵарц сҭахымызт.

– Уажәы срыцҳабымшьаӡои?

– Урыцҳасшьоит, аха уаҳа ԥсыхәа сымамызт. Уара иудыруазароуп сара исыхҭызгаз зегьы...

Адәыӷба ааины ианаагыла, ариабжьарак ишашьцылахьаз еиԥш, аӡәи-аӡәи еихьынҳало, аӡәи-аӡәи хьибаҳәо, уаҩра ҳәа акгьы ыҟамкәа, зқьы шықәсала ауаҩы ауаҩрахь икылсраз дызхысхьаз ауадаҩрақәа зегьы шьаҟьаны, зхы мацара иашьҭаз ауаа адәыӷба аҭалара иаҿын.

Шәымҭақәак ихы ихашҭит Кьасоу дахьгылаз. Ауаа рыжәпара еимыцҟьаа, аԥстәқәа рдунеиаҿ ишеизныҟәо еиԥш, иаргьы дрылалеит хаҳәырҵәи. Иаԥхьа игылаз шаҟаҩы рыгәхьаа мкыкәа дрыгәҭасуаз аҟара имш еиҳа-еиҳа иаатуан. Иаҳа дманшәалахон.

Абыржәы, шәымҭақәак рыҩнуҵҟала, ауаатәыҩса рышҟа ииаизцәырҵыз ацәымӷреи ақәыцьмареи иаԥхьаҟа имш аанартит. Убас акәхап иара игәҭасуаз зегьы рымш шаадыртуаз, цҳас дҟаҵаны...

– Шәсыцхраа, ауаҩра злоу шәсыцхраа, сан дыԥсит, аԥсыжра сахьӡом, шәсыцхраа, – ҳәа аҳәҳәара даҿын авагон ааигәаара инармышьҭыз ԥҳәыск.

Авагон дҭаларц акгьы шигмыз аԥҳәыс лыҳәҳәабжь даанакылеит Кьасоу. Лаԥшҵашәарак еиԥш, ишьҭахьҟа иаахьаԥшымҭаз лашара шәахәак лара иналықәыԥхаз дналибааит. «Уаҩра злоу шәсыцхраа» – ҳәа лыҵәаабжь илымҳа ааигәаара алаӷәым тҟәацызшәа, дызҭоу изымдыруа дааҟанаҵеит. Азныказ даапсыҽхан, рыцҳашьареи уаҩреи зламкәа иеижәылоз

ршьапы датцаҳарц акгьы ааигымхеит, аха еиҭа ихы инапаҿы иааганы, илаз имч зегьы еизганы, ишьҭахьӄа ддәықәлеит. Ишәыз иматәақәа зегьы ԥыжәжәаны, ҳәынҵәра ҳәа акгьы изҿамхакәа, илаӷырӡышо игылаз аԥҳәыс даашьҭикәыцәаан, аацәаккавагонизеигалозшәаеижәылозауаадеиҭанарыжәлеит. Убасӄан шаӄаԥы ҭаҷкәымла исуаз, шьамхыла игәҭасуаз ауґәеиҭахуаз, ииулакгьы аԥҳәыс амардуан дыԥхагаланы, ашә дныланжьит. Иара ибӷа еиҵыхха имҭакәа, ишьапы аазԥыхьашәаз аӡәы длаихан, ауаа дԥарылҳәаан ҵаӄа дылкаижьит. Уи акәхеит, агылаха иоуаанӡа, адәыӷба алашьцара иналашәкәа ицеит.

Акыраамҭа уа ацемент хьшәашәаҿ дышьҭан Кьасоу. Иан иҵалҵаз абымбыл цәарҭа дылаиазшәа, ихьшәашәазаргьы идгьыл дахьықәиаз, иара изыҳәан иразӄын уажәазы. Ацара шиҭахызгьы дахьзымцаз, игәаҿы џьара аԥхара анаҭон, икәшамыкәша аҭагылазаашьа иӄаз даламӡыртә еиԥш. Насгьы еиҳа ацара зҭахыз дахьлыцхрааз, иара еснагь илаз ауаԥра, аха ицәдырӡырц иаҿыз, ирцәӡаны иԥсы иаҵаҵан иааигоз, уахагьы ихы иаирхәаз, иҵанаҳәон макьанагьы аԥсҭазаараҿы дыӄазарц шихәҭаз. Ихы ԥышьҭыхны ажәԥан дԥаҵаԥшит.

Абар, уажәы аҵх лашьцара дахьалагылаз ибла даахгылеит раԥхьатәи ирҵаԥы. Дӷьаҵәы-ӷьаҵәуан «иагьа мыӄәмабара уақәшәаргьы Аԥсны уалҵны умцан» – ҳәа.

Хышықәса заҵәык роуп Кьасоу Мрамба ихатәы бызшәала аҵара анилырҵа, – иԥсы зыҿҳәараз ирҵаԥы.

Нас аԥсуа рҵаԥцәа зегьы ашкол идәылырцеит.

– Иахьарнахыс шәыбызшәала аҵара ӄалаӡом, – ибжьы ҭахәаҿ, иаснагьгьы ахәыцқәа зыцәшәоз ала ҿааиҭит адиректор.

– Избан? – лҳәеит арҵаԥы лыԥшшәы ааԥсахны.

– Избанзар, иӄам уи аԥыза абызшәа. Иӄам иара изҳәо амилаҭгьы. Иахьарнахыс ҳара ҳабызшәа ауп ишәҵараны иӄоу. Хатәы бызшәасгьы ишәзыӄалараны иӄоу Шьоҭа ду ибызшәа ауп. Бжурнал нықәҵаны ашкол бдәылҵны бца…

Кьасоу иблақәарҿ иаанхеит ихаҳәыршәырахаз ирҵаԥы лхы-лҿы. Уи ԥыҭраамҭак лшьапқәа дырзеиҭамго уа дгылан,

нас днеиҭаҟьан дындәылҵны дцеит. Убри нахыс уаҳа димбеит Кьасоу ирҵаҩы.

«Шьыжьыбзиақәа ахәыҷқәа!» – ҳәа арҵаҩы лыбжьы ацымхәрас, акласс иааҩныҩит даҽа бжьык. Иара имаҳауаз, ицәтәымыз, аха мчыла идцалаз абызшәа. Уи нахыс иасышьыжь, ацәаҳәа иқәыргылан, иабацәа рашәа ихарштуа идырҵон ашәа ҿыц:

Кавказ-каҷҷа аҧа хазына,
Зыӡбахә рымоу Бериа.
Уи дахьҳамоу иҳабаргәузеи,
О, реирашьа рериа…

Аҵх лашьцара иагәылаҳәазаны, арҵәаа ҳәа иҳәҳәо, амҩаҿы изыхҟьашаша акы аҧырагылазшәа, харантә зныҟәашәа иагзырхахьаз еидара мҩангага дәыҕбак ааивалеит Кьасоу. Ибла ихгылаз ирҵаҩы лхаҿсахьа наҟ инеиҧыриган, аихамҩа нымҩахыҵ алашара ҭаақәа иаркызи иареи инарыбжьалаз адәыҕба еиқәаҵәа дназыҧшит. Усҟан данхәыҷыз излаиаҳахьаз ала, аҧсуаа злахыргараны иҟаз адәыҕба ҟаҧшь абжьы ҩыҭганы еиҭах аҵх иналаҵәааит: «усҟан шәысзымгеит, аха уажәы сыхиоуп, Кьасоу Мрамба, аҧсуаа рхаҭарнак», – аҳәозшәа илымҳа инҭаҩит.

Аҧсуаа мҳаҵьырра амшын агәы ихызыҭәҳәалаз аҭыркәа иҕба «Маҳмадиа» иеиҧшха адәыҕбагьы, агәы ҭыҵны ицо, аҟәара иеиҵасуа, адҵа азынамыгӡар ҳәа ишәозшәа, Кьасоу ивараҿ иаагылеит. Уи даннахәаҧш, тыша дук дылҭаҳан длахәлабгазшәа, игәы ааҭӡыӡааит. Аҿхышә дзыдгылаз иарҕьа напала иамыҳәҳәоз аҕәы даамҵасны икит. Иқәҵәраауаз ишьапқәагьы иҵаирҕәҕәон дахьгылаз. Иҧсҭазаареи иареи аиқәҧара иаҿнаҵы, адәыҕба цахьан. Деиҭаанхеит иара. Уажәраанӡа зҽыҧхьакны иҟаз аҧсҭҳәақәа ирыман рҿаархеит ақәа хьшәашәа. Иаргьы аҿхышә иҽнадҵан, иан дналызхәыцит.

Ахәылбыҽха Кьасоу иаб Махьал аусураҟынтәи ашҭа дааҭалеит илахь еиқәышьшьы. Аҩны аҧхьа ишьҭаз ақыдсаҟә

дныҟәтәеит дынкахәыцуа. Аусура аҟнытә иагьа даапса-дкараха дааиргьы, уи игәалаҟара бзиамкәа дҟамлацызт. Ипҳәыс иналыҟәҿиҭуан «уаха иахҿабџо ибымоузеи» ҳәа. Кьасоугьы абԥа гәыгәым ала аӡы ааганы иҿы иирӡәӡәон. Нас, рыхԥыкгьы уаххьа инахатәон. Уи нахыс хаҵеи пҳәыси раапсара нархаштны, рҵеи заҵәы иеигәырҕьо аҵх наргон.

Аха уаха уи аԥыза зыҟамлеит. Кьасоу иабду иашьа иажәаҟәа, Сырма лгәы икыдджьылан ихьамҭаӡа. Иҟалҵара-илура даҟәымшәо, лнапы акы амкуа, лылаҕырӡҟәа иԥхажжылоз лхәҷы ицәӡауа аԥны дыԥнан. Иара Кьасоу иакәзар, иани иаби дрыҟәганы, тәымуаак дрылазшәа дҭыгга, иҳауадоу псабарак данызшәа дыҟан.

Лхаҵа иҟазшьа лгәампхакәа дахьтәаз днеихагылеит Сырма. Иаргьы ихы ԥышьҭыхны дналҿапшит. Убасҟан лгәы нҭӡызааит лара. Еснагь ашьа злыпхоз ихы-иҿы анышәапшь апшра аман. Иҟьышәҟәа акәты аҵәынҵәлаҕь еипш ихиаҵәаан. Псҭазаара зхымыз иблаҟәа, еснагь ажәԥан гәы еипшыз, уажәы ирыпшшәыз ҳәа акгьы лзеилымкааит. Лара лҟынтә иара харак идушәа, иаразнак иблаҟәа налҟәиган, наҟ хара апсабара дналапшит. Апсабарагь иара изыҳәан уажәы ипшшәыдан псҭазаарак ахамкәа акәын ишыҟаз. Дзыҟәгәыҕуаз, еснагь имч ҭазҵоз, аҵьа иибоз аҟнытә апша хьшәашәа аҿааханы ипхӡы илазырбоз Ерцахә ашьхаҟәа, убас пҭа еиҟәаҵәала иҭаҳәҳәан, агәлымҵәах дызцәыпсыз ан илшәылџо ашәы еипшха. Наҟ арха ҭбааҟәа данынрыҟәапшлак, игәы-ипсы зегьы зырбеиоз, уажәы ишьҭан иеаԥрадахазшәа. Идгьыли ипсҭазаареи еидызҳәалоз амчра ду агәҭа еиԥнаҵәеит иахьа иаҳаз ажәабжь. Уи наӡаӡа дагьашьит иара.

– Иухьзеи, уара, уеиҵаҕәҕәа, иҟалазеи? – дҵааит Сырма, аҭакс исаҳарызеишь ҳәа лгәы нҭыпсаауа, ееи шылмаҳауаз лцәа иалашәаны.

Ипҳәыс лызҵаара аҟәҿимҭит.

– Уара ееик умаҳаит иахьа, – лхаҵа ахьлыҟәҿимҭыз еиҳагьы ашәара налыжәлеит Сырма. – Ҳзыҟәшәаз еицәоу ҳзыҟәшәараны иҟоузеи? Иҳәа иҟалаз, ухәда хызеезеи?

– Ҳзыҟәшәаз ухы иҟәукып, – иҳәеит иахьынӡаилшоз иб-жьы ныҵакны, иҵкәын имаҳаратәы. Аха иҵкәын дызлаӡырҩуаз ала, иаб Махьал ииҳәоз акы иеиҩиршәомызт. – Изларҳәо ала, аԥсуаа амҳаҵьырра ҳзыҟалеит, ҳазлахыргаша адәыҕбаҟәа рхианы игылоуп, рҳәеит.

Адгьыл ду дзыҟәгылаз леиҩҟьаны, бжьра-быжьҵәа длы-ҵапҟа дцазшәа даaҟалеит Сырма. Лоуразоуроу ддысит. Лнап-ҟәеи лшьапҟәеи лызмырҵысуа иаалыдхалеит, ихьшәашәаӡа. Лҿы ахьыҩеихылхыз, уа даанхеит.

– Сан! – иҵәаабжь геит Кьасоу.

Иабгьы иаргьы лышҟа ишынаҭрысызгьы, лаанкылаха иахьымӡакәа, лыԥсы аалылшәашәаны, агәараҳәа ҵаҟа дын-каҳаит.

Иҕәҕәаны еидыкшалаз авагонҟәа игәы икыдсылазшәа, даaҭрысит дахьгылаз Кьасоу. Аҵх лашәы ҭалибааз авагонҟәа, зны ԥхьаҟа ицо, даҿазны шьҭахьҟа, аԥшатлакә икыдҟьо иа-моу абҕыжә еиԥш, ишаҭахыз иныҟәнацон.

Аамҭа еимҟьара, харада-барада ауаа зыбжьыԥсаауа, уи иацәынхазгьы, иашарак рзымԥшаакәа игиуа адунеи иҟәу иреиԥшын, апаровоз.

Ихәыцра хьамҭаҟәа дрылырхырц аҭахызшәа, еиннаҟьоз авагонҟәа аман иааигәа ииаины иаагылт иаха аахыс алага-ҩага иалаз апаровоз. Уи аныҟәцаҩы, алашара Кьасоу дади-балазар акәхап, апаравоз шьаҳаны изеиҭамҵуа иҵыҵӡа иа-аргылан, днaлбаан Кьасоу иааигәа дшаагылаз, ибжьы гәаҩа ду ныхҵаны, ҿааиҭит: – Хәылбзиа! – Уи аихабжьҟәа уахгьы-ҿынгьы дызлагылаз ибжьы рылҩларц азыҳәан дашьцыла-хьан абас ацәажәара.

– Бзиа убааит! – иҳәеит Кьасоугьы, ибжьы аарыҕәҕәаны. Згәы агәараҳәа иеисуа раaигәа игылаз апаровоз абжьы, иб-жьы еиҳаитәырц азыҳәан.

– Аҭаҭын умоума? – дҵааит апаровоз ныҟәцаҩы, Кьасоу дидыруоу димдыруоу еиликаарц даaскьаӡаны диҿаԥшуа.

– Сахаӡом, – иҳәеит Кьасоу, алашьцараҿ зхы-зҿы имбоз апаровоз ныҟәцаҩы дахьизымдрыз игәы иахәаны.

– Уахозар акәын, – сахаӡом ахьиҳәаз игәампҳхакәа ҿааиҭит апаровоз ныҟәцаҩы. – Иахьатәи ҳапсҭазаара хьамҭаҿы агәалаҟазаара еиқәнархоит.

Иеишьҭеипсоз иажәақәа ааиҿабазшәа, деиҭаангылеит иара. Иматәа цәышқәа, иара адәыҕба апшшәы змаз, зны ианҿыцыз ихәархәаруаз, уажәы иҟәатапсата ицәа иадыз, ихыиҿи иареи злеипшыз ала, ихапыц шкәакәақәа иаапшуаз рыда, егьырахьҟа ихы инаркны ишьапы аҟынӡа деиқәараӡа дыҟан. Шықәсы рацәа аҳапы дыҵакны дрымазшәа ихы-иҿи инапқәеи нышәапшь пшран ирымаз. Иара дзыдгылаз ауаҩгьы қьафла адәы дшықәмыз идырызшәа, днеипырҵны адәыҕбахь иҿынеихан, дышнеиуаз даахьаҳәын, ибжьы гәаҩа ааиргеит.

– Анцәа дызмоу ауаа урыцныҟәала, аҩыза, иуаҳама, анцәа дызмоу…

– Урҭ абаҟоу? – дҵааит Кьасоу.

– Анцәа дахьыҟоу, – иҳәан, уаҳа дхьампшӡакәа идәыҕба дҩақәтәан, иҿыҩ ишьхәа ҩарбаны дҩаҵҟьан дцазшәа, иаарҭагәҭасны, аҵх лашьцара шьҭахьла дҩалапҟа дцеит. Ус, пыҭк данынаскьа, дзыдгылаз Кьасоу изы акәу, мамзаргьы, егьырахьҟа ибжьы заҳауаз рзы акәу, ҿиҭит ишилшоз ибжьы ҩеиҵыхны: – Сара шьҭахьлагьы аныҟәара сылшоит!

«Шьҭахьла аныҟәара дашьцылазар, пхьаҟа дзымцеит ауп», – ҳәа гәаныла дхәыцуан Кьасоу дахьгылаз. Амилаҭ зегьы пхьаҟа имышьҭыкәа, шьҭахьҟа рықәыргьежьаара ацәқәырпа иалашәаз Кьасоу Мрамба, иан лыпсы лылшәашәан данкаҳаз атәы дназдхәыцит.

«Схәыцы даажәга сааигәа», – аарла ҿаалҭит лара аҵх агәы анааҩнашоз. Иаха аахыс дымтәаӡакәа лхаҿы игылаз, Кьасоу инапы данкны иан лышҟа даaихеит иаб иаҳәшьа. Уажәы дахьгылоу дәыҕбак ааицыпхьаӡа ишьапқәа хаҳәханы ишиҵахо еипшхеит убасҟан дахьгылаз иаргьы. Иан лышҟа иеихигоз ишьапқәа, иара итәӡамшәа, иҵаҟәарҽаруа лапхьа даагылеит. Аарла алашара зхылҵуаз ацәашьы лыцқәын ихы-иҿы хыгагааӡа илнарбон. Зымч маҷхахьаз лыбла ацәақәа аарлаҳәа иаахылтуан. Аха еиҭа инеикәапсон. Лқьышәқәа шҵысуаз ала

акы аҳәара даҿын, аха урҭ абжьы рхамызт. Акыр аамҭа ус дҭынчӡа дықәиан лара. Дықьуамызт, дагьыҳәацымацуамызт. Илыкәшан илхагылаз аҷапшьацәа иаҳа-иаҳа ргәы ҭыԥсаауан лыҽлырҭынчцыԥхьаӡа. Уи иаанагоз абри адунеиҿ еснагь дахьгәаҟуаз, «гәаҟра бгымзааит быԥсы ҭанаҵы» ҳәа илзыӡбаз аҿаԥхьа лыԥсразы дымгәаҟкәа амҩасра акәын. Убас иагьыҟалеит иара. Дааҭрысын, ашырҳәа даақәҭәеит. Еимгеимцарак, лара абри адунеи аганахь ала илзаанхан иҟаз лхы иархәан, иаразнак блала даашаҟьеит. Дзышьҭазгьы лыҷкәын иакәын. Лаԥшыла акәу, цәаныррала акәу, дӡырҩуа иара иахь дыԥшуа даанхеит мацәысеимҟьарак аҟара. Ани аԥеи злеибаркыз абзиабара ааҿахнаҵәеит аԥсҭазаара аангылара. Лқьышәқәа аачҷоума уҳәартә иааԥшӡахан, ашьшьыҳәа ҵаҟа дынхьашьшьит…

Иааилаҕызит, иааилауаҭырит уа игылаз зегьы.

– Шәмыҳәҳәан, – ибжьы нарықәиргеит аԥсы леиқәкра иаҿыз аҭаҳмада. – Дрыцҳауп, уи макьана илаҳауеит.

Иан лыԥсра ибла ихгылан Кьасоу есымша. Данхәыҷыз инаркны иахьа уажәраанӡа дааицрымшәо дицын. Игәы аналаҟаз, игәы аналаҟамыз, илахь анеиқәыз, дангәырҩоз ларгьы дгәырҩон.

Уаха адәыҕба аангыларҭаҿы аиха шьҭыбжьи, ихәыцреи иареи реиқәԥареи дрылҵәраан, уажәы-уажә ибла даахгылон «уабацои, сыҷкәын?!» ҳәа. Аркьыц иаҿҟьаны аӡыжь иалашәаз аԥсыӡ еиԥш, деиҭаныҵабахуан. Иаргьы ибла ҭырхаха аҵх лашьцараҿы деимдон. Наҟ хара, иара иахь ааира азин лымамшәа, тыша дук иҭыҩуазшәа, лыбжьы хәлҟьа-ҿылҟьа иаҳауан. «Уабацои, сыҷкәын?!»

Иҟаларын лара лцәа иалашәозҭгьы, лыҷкәын дахьцалакгьы, аиаша шизымԥшаауа аиаша ахьырыԥшаауа лара дахыҟоу мацара шакәу. Аха лыҷкәын уахьгьы гәыҕра дук иман ҳәа дыҟамызт. Агәыҕрақәа аницәыӡуаз, дзырҕәҕәоз ҳәа имаӡаз иабду еиҳәалоз ажәақәа ракәын: «Џьарак умгылан, дад, џьарак игылаз дышьхынԥсылоит!»

Иаалырҟьан ақәа ацымхәрас акырцх алеира иалагеит. Ахьҭагьы аҿалеит, дара еицымзар амуашәа. Аха Кьасоу изыҳәан зегь акакәын. Ахьҭа ицәа-ижьы иардысхьаз, дазхәыцуамызт уажәазы. Дзызхәыцуаз имш дманшәалан дахьзықәымлаз акәын.

– Амшын хҷаҭхаргьы, амҳаҵә соуам сара, – ибжьы ааҭицеит, ихы дазгәааны иара. – Аха сцароуп, сцароуп... Ихәыцрақәа даҽа хәыцрак нарыцло, аҵх хьшәашәа далагәаҟуа дгылан. Ихҭысқәаахьаз зегьы иреицәан, аҵыхәтәан дзыниаз, дагьызнымаалаз. Уи иԥҳәыси иареи рҭагылазаашьа акәын.

– Ауалафахәы уоума? – дҵааит лара, хәылбыҽхак Кьасоу аусура дшааиз, атәахагьы имҭакәа.

– Исоуит, – иҳәеит Кьасоу, иԥҳәыс лҵаашьа ааигәамԥхакәа.

– Шаҟа?

– Имаҷуп уажәы.

– Ас ала схы сызныҟәгом сара.

– Сара уаҳа даҽа ҭагылазаашьак сымам. Насгьы, иҟалазеи, иахьоума бара ианеилыбкаауа сара шаҟа соуа, иахьызгоиахьаазго? – Кьасоу иԥҳәыс иааԥсара иаԥылшьыз игәы ԥнажәо, акҿаԝра дныкҿалеит, лара ихәы цәырлымгошәа аниба.

– Ухәы ыҟаӡам, – лҳәеит лара, хышықәса раахыс дызцынхоз лхаҵа ишҟа лҽхыршәааны.

– Уи акгьы аурым, – иҳәан, даиасны лҿаԥхьа днатәеит Кьасоу. – Уаха исымфаргьы ҟалоит. Еиҭымла иааӡоу ичҳара дууп. Уи хьаас иҟабымҵан. Хьаас иҟаҵатәу даҽакуп. Сара изботи бара аҵыхәтәаны быҽшыбыԥсахыз. Уи ҵаҵгәыс иамоу сабҳәозар акәхап?

Кьасоу иԥҳәыс лхы ҵаҟа илалышьҭит. Лхаҵа дшеиликааз лбеит, аха аиашаҳәара уажәы лара лзы ихыԥҽыгахар ҟалон аҟнытә, изҵаара ахылгарц лажәа аҽаџьара илырбрит.

– Уаҟәыҵ арҵаԝра, Кьасоу.

– Ааи, аха уи сара сзаанаҭ ауп. Шьапҿаршә шсырҭоз изулакгьы арҵаԝратә институт салгеит...

– Изуҭахузеи убри аҩыза азанааҭ, арахь уазныҟәымгозар?!.

– Ахәыҵқәа рааӡара бзиа избоит. Уи егьсықәҿиоит. Аҟәа иреиҕьу арҵаҩы ҳәа баша сыхьӡ рҳәома! Нас убри еиҳау ахьӡ-апша змоу аҭыԥ сара иабасыԥшааауеи? Уажәы аҭыԥ аиура ус имариоума!

– Ахьӡ аума иҟоу иахьа! – лхаҵа иажәақәа аҵәы нарылақшо ҿаалҭит лара. – Ианбыкәыз ахьӡ-аԥша ауаа рыԥсы анеивнагахьаз! Ахьӡ иашьҭалаз ауаҩы дгарымхар ҟалома. Ҳаԥсы еиваагарц уҭахызар, саб уааивагыла акәац ԥҟарҭаҿ. Мап анакәха... – лажәа намыгӡакәа уа иааҿахылҵәеит лара.

Уажәрааӡа ас имцәажәацыз иԥҳәыс лҟазшьа уамашәа ибеит Кьасоу. Уи дахлафааауазар ҳәа ааигәахәын, аха алаф зҳәоз дреиԥшымызт. Агәаҕ зхыз лыблақәа лаҕырӡыла аҭәра иаҿын. Лнапқәа лшьамхы иахьықәыз иҵыс-ҵысуан. Лыхәда адақәа ашьа ирҭаз амца иаршызшәа, алеиҩеира иалагеит. Лылахь иадшылаз аԥхӡы, ачымазаҩ гәаҟ иқәнаҭәо еиԥш, иԥҟыш-пкышӡа, унахьысыр ишыҭҟәаацра иадтәалан.

– Ааи, аха, – ҿааиҭит Кьасоу иҿырҭынчны, – зхы зтәу ауаҩы, ахьӡ-аԥша арҳара, ламыс цқьала аҟазаара акәын еснагь дзышьҭаз. Сара сани саби ыҟамкәа, стипендиала џьара сызкылсзар, уи иагәҭастәума?!

– Иагәҭастәуп! Стипендиала ушааӡоу уныԥшуеит! – дныҩныҵәааит, азаара ззааз леиԥш, Кьасоу иԥҳәыс. – Уара иахьатәи ауаа узлареиԥшу ҳәа акгьы ыҟам. Арҵаҩ рыцҳа, уеихьыжә-еикәыжә...

– Сара амлеи ахьҭеи сеарганы, схы иагырха, сыԥсы иагырха, ауаа сахьрылагылаз бара бгәы иахәоит ҳәа ауп сшыҟоу. Уи бара бгәы ҭнагап, бхы шьҭнахып ҳәа агәыҕра сыман.

– Сара схи сгәи шьҭызхуа уара уалаҟаӡам, Кьасоу.

– Нас ишԥабҭаху сара сҟаларц?

– Исҳәаз ҟаҵа. Уаҟәыҵ арҵаҩра. Уи уаргьы саргьы ҳабҕа азҭгом. Уалага ахәаахәҭра, ауаа урылагыларц уҭахызар.

– Мап, – иҳәеит Кьасоу днақәыҕәҕәаны. – Бара, беилагеит, аԥҳәыс! Быхәшәтәтәуп, уаҳа ԥсыхәа ыҟам.

– Ихәшәтәыҵәӄьоу уара уоуп, Кьасоу, – лҳәеит, гәымхак диацәажәозшәа , лқьышә дныҟәҵан. – Уара, ииаӡаахьоу, зхы иамыхәо, иахьа аӡәгьы ииҭахым агәаӄ уиԥызоуп. Изҭахыда урҵаԥра, чахык аԥны иузыԥнамгалозар! Саб ила уԥсы ҭоуп. Иазхоит уажәшьҭа ихәда уахьынӡақәтәаз.

– Аиаша бҳәеит, иазхоит, – ибжьы ааирҕәҕәеит Кьасоу. – Сыбла хыбтит, шаӄа слашәыз!

– Мап, иазхом, ҳаналага инаҳагзап. Сахьынаԥшааԥшлак избоит, ауаа рмал агарҭа рымам. Исеицәоу аҳәсақәа еиқәаха-еиҵаҳауа еилаҳәоуп. Рмашьына, рыԥны, ргәара. Саб иҿы сгәы ҭганы сыӄан. Уара уҿы саанжьҭеи атыша иҭажьу сиԥызоуп. Баша исырӡит еицаххаагаз ашықәсқәа. Уара уӄәышра абасыхәо, арахь акгьы уаԥсамзар. Уи аҵкьыс еиҕьуп схы сахәар заанаҵ.

– Иҳәа бацәымшәакәа, ӡәыр бзиа дыббозар? Аҭак ацымхәрас лхы лалырӄәит Кьасоу иԥҳәыс.

Лыхцәы илҿажьыз аӄынтә лхы-лҿы ибомызт, аха акәапа-сапа ҳәа аҕәра иқәҭәоз лылаҕырӡқәа данрыхәаԥш, дԥагылан, имаҭәақәа ачамадан инҭаҵаны, ирҵагашәӄәқәа ааигәыдкылан, дындәылҵит.

Убри нахыс адәахьы дынхеит Кьасоу Мрамба. Аҭаацәаратә ԥсҭазаара иара изыҳәан уа ашә акит. Лара амал змаз, аха зықәрахь инеихьаз урымк диццеит. Лара илҳәан еиԥш, ахьӡаԥша ҳәа ирҳаны имаз, (ахьӡ-аԥша пату анақәмыз аамҭа далашәан), абыржәы дахьгылоу даанагеит...

Иара еиҳа игәы изырхьыз, ихамшҭуа, иан лыԥсра еиԥш еснагь иблақәа ирыхгылоу, аԥынтә раан ашкол дандәылырцоз ауп. Дзыхдырӄьазгьы аԥсуа ҵаԥцәа рхатәы ҭоурых зыддмырҵозеи ҳәа агәаанагара иоуз арҵаԥцәа реизараҿы иахьиҳәаз ауп. Уи нахыс иԥызцәа арҵаԥца абжеиҳараԥык ишӄа ихьшәашәаны рҿыӄарҵеит. Згәы иахәаз, ара ҳара ҳҿы ишыӄарҵақәо еиԥш, иаанаԥшы-ааԥшны изгәампхақәоз шеиҳахаз анырба, рҿаанырқылеит. Аҿаанкылара усгьы ҭыԥ еиқәырхагоуп. Ажьакца иакыз аихаӡа иаԥызахахьан абжаԥык...

Кьасоу ашьыжь ашколаҿ данааи, аминистр дуԥхьоит ҳәа иеиҳәеит адиректор деихашәа-еиҵашәы.

– Утәа!.. – дҩаиқәхәааит аминистр, Кьасоу икабинет дшыҩналазҵәҟьа.

Кьасоу азныказ даашанхеит, еснагь еихаччо иԥылоз «уара ҳахьӡ ҭызго» ҳәа иазҳәалоз, абахҭа ахылаԥшҩы диеиԥшха дахьиҿаԥшуаз.

– Шәысзеилымкааит, – иҳәан, иҭыԥуп ахьигәахәуаз, дааиасны даатәеит Кьасоу.

– Уи акәым, абрахь уиасны утәа, – уажәы еиҳа ибжьы ргәаҩаны, зны-зынла маҵурала еиҵоу ҭелла даниацәажәо еиԥш, ҿааиҭит аминистр.

– Ааи, аха анахьгьы арахьгьы зегь акакәӡами?! – иҳәан, дааиасны, иахьиирбаз ашҟа днатәеит Кьасоу.

– Зегь акакәӡам, – даагәрымит аминистр. – Арыҕьарахь ала исыртәо ламыс змоу ауаа роуп.

Аминистр иажәақәа игәы иҩыҵаххит Кьасоу.

– Исзеилкаауам сахьыҟоу! Аҵара аминистрраҿы акәу, абахҭа ахылаԥшҩы иҿы снанагоу?

– Абахҭа ахылаԥшҩы иҟны уҟазар еиҳа иеиҕьын!.. – дыҳәҳәаны, инапы лықәыкшаны, дҩагылеит аминистр.

– Акыршәҳәазма? – ашә ааимԥааны дааҩнаххит, еснагь ихӡыӡаауаз амаӡаныҟәгаҩ, лхы-лҿы зегьы аҵәаԥшь иарганы.

– Сбыҳәоит, – ашә ахь инапы наирххеит, ихы-иҿы аарҟәымшәышәаны аминистр.

– Саҭамзааит, – лҳәан, дҭаца ҿыцны дыҩнаргалазшәа, шьҭахьла дындәылҵит.

– Башаӡа ҳарҵаҩцәа иреиҕьу ҳәа усырҽхәон, – иҳәеит дааԥса-дкараха, аԥшьбатәи аихагыла иара дахьтәаз дыҩны дхалазшәа, аминистр – закәызеи, уара, иацы иуҳәаз шәеизараҿы?

Кьасоу азныказ ихаҿы имаaит ииҳәаз ҳәа аминистр дызиазҵааз, уа излацәажәаз рацәан.

– Ҳара ҳашколаҿ иҳагу-иҳабзоу рацәоуп, хыла исҳәаз арбану?

– Сара ибзиатәӄьаны издыруеит ишәыгу-ишәыбзоу шырацәоу. Уи шәдиректор, уа аӄәардә иқәжьакцаз (иара ихаҭа адиректор иаасҭагьы хынтә еиҳаны аӄәардә дшықәжьакцахьазгьы), уа дыӄанаҵ шәара зегьы ҭыҕьӡаа реиԥш шәеилазаауеит. Убри аӄынтә шәызегьы шәрыцҟьатәуп... Пыҭрак ашьҭахь ибжьы ааиргеит дахьумбо ҳаԥшьак дҭагылазшәа: – Уус иалоуи, уара, абри ашкол апрограмма аӄаҵара.

Абыржәоуп Кьасоу ианеиликаа дызиԥхьаз. Ицәгьа рҳәеит аԥсуа ҭоурых азҵаара дахьалацәажәаз. «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» ихаан ауаа ацәгьаҳәара иддырҵаз, иахьагьы изаӄәымҵқәаз шьоукы шаанхаз ихахьгьы изымааит усӄан Кьасоу. Иааизаргьы, уи азыҳәан даангылараны дауӄахыз. Ҵеира гәарҭак аԥсуара иаҵагылаз рҿы аӡы ҭаҭәаны иабанӡаӄазаауаз, раԥхьа аӡәы иҳәар акәымзи имилаҭ рҿахәы. Лабҿабала зегьы рырҭошәа ӄаҵаны, арахь изырҭаз, рнапала рхы иацәҕьычуа рыӄаҵара. Адоуҳа арӡра, абызшәа ахәаҽра... Уажәшьҭа даналага, иара иӄазшьа злаӄаз ала, инаигӡар акәын, шьоукы-шьоук, заанаҵ иалҵуа иазхәыцны, аус напы шадыркуа еиԥш акәымкәа.

– Шәара шәызҿу аҭоурых азҵаара акәхап.

– Ааи, аҭоурых азҵаара ауп, – агьеӷ ааҭиргеит аминистр.

– Шәаргьы шәгәы иаанагома уи азҵаара иашамкәа иқәсыргылеит ҳәа?

– Изакәызеи, уара, абри шәара шәызҿқәоу?! – иҳәан, дахьтәаз дӷаҵӄьеит аминистр, аха ихымӷаԥгашьа шҽеимыз даазхәыцны, иҭыԥаҿ даатәеит ашьшьыҳәа, игәыԥжәара иӷныҵӄа играгәаны.

– Шәара ҳәа шәызҿу зусҭцәаада? – дҵааит иааршҳамны.

– Шәара, еиҳа абри Аԥсны азыҳәан ипатриотцәоуп ҳәа зхы зшьо? – уажәы еиҳа ашҳам наҵаҵаны даацәажәеит аминистр. – Аҭоурых ҵатәым рҳәазар, иҵатәым ауп, уи иамактәӡам.

– Иамактәуп, – акәыц дахаԥалазшәа дааилууаан, дныӷныҵәааит аминистр иуада Кьасоу. – Ҳҭоурых аҵара азин анҳамамыз даҽа аамҭан. Уажәы иӄалазеи?! Атәымуаа рҭоурых ҳҵоит, ҳара ҳтәы ҳавсны. Ма ҳҭоурыхдахындаз...

– Ԥшьаала, ԥшьаала, – астол дызхатәаз ихы хәыҵеиҵеит аминистр. – Уаҳа уҿы ааихыхны уаламцәажәан. Уара уҵыхәала сызуеит сара. Сҭыԥ аансыжьыр акәхоит иуҳәо аӡәы иааиаҳар, – дцәышхеит зны, нас апырпыл еиԥш деицралеит, ихы ахьигара изымдыруа, игәы ҭыҵны ацара иалагеит. – Ҳара ҳҭәылаҿҭәым дыҟаӡам. Ҳарҭ зегьы ҳаишьцәоуп, шьаҿа еиқәшәала акоммунизм ахь еиццо. Имыцхәу ауаа, ҳара ҳшьапы еиқәшәара иақәымшәо, наҟ шәҳалҵыр акәхоит. Шәареи ҳареи ааибышьа ҳамам. Шәаныӡаароуп ҳамш! – Иԥсы ихәцәа икылахан уаҳа дзымцәажәо деихәлагәа дакит аминистр. Астол иқәыз инапқәа атрым-трымҳәа ашьҭыԥара иалагеит. Дгыларц иҭаххан дҩеихеит, аха дырзышьҭымхит ишьамхқәа. Убасҟан инапқәа иҵысуаз ааникыларц, инеигәыҵаԥсан иааигәыдырҕәҕәалан, дышҳазӡа, ихы-иҿы акгьы амҳәаӡо Кьасоу днеиҿаԥшит.

– Сызхурҟьои сара?..

Аминистр ас дахьыҟалаз дрыцҳаимшьаӡеит Кьасоу. Наҟ еиҳагьы дизгәаан цәымҕра бааԥсык изцәырҵит. Убас иҟаз ауаа шәаргәындақәа, хыхь ирҳәоз иаҵанҵәахьаз,еснагь аҽада еиԥш иркьахьуаз, зхатәы гәаанагара зыхшыҩ иҭырҟьахьаз, «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» иахьагьы дыҟоу џьшьаны, зыгага иацәшәоз данрыхәаԥшлак, игәы хынҳәуан. Аха иабаҟоу урҭ иахьагьы иҟоуп. Иҵегь пату ахьрықәым ргәы иалсны, ирцәыӡыз раамҭа иазгәышьуеит, зшьа карҭәахьоу рзымхошәа. Кьасоу уажәшьҭа иԥикаауаз акгьы ыҟамызт. Иаша мҩада даҽа мҩак изалхуамызт аҟынтә, иаақәикит игәаанагара иҳәарц.

– Аиашаҵәҟьа уҭахызар, итәыму ҳара ҳауп иахьа, ҳара ҳҟны... – иԥсы илышәшәан астол днықәҳарц акгьы ааигымхеит. Аминистр уала-ҭынхала, мҵақьақьарала ианиоухгьы, инапхыц аларԥаны, «ааи, ус ауп, шәара ишәҳәо иаҿагылода, шәара ишәеиҕьу ҳара ҳразҟы зызбо иҳамада» – ҳәа ада уаҳа зхатәы ажәак змамыз, аамҭас иааиуа зегьы ихы рықәыршәо, дныҵс-ааҵсуа иааузаз, ҷкәынак иҵыхәала дамырхыр алшон. Ишыҟарҵалац еиԥш, ааӡара улымшеит ҳәа ахҭынҟьа наирҭон.

– Сара ари азҵаара ус иаансыжьраны сыҟаӡам. Шәгәы иаанамгааит ари сара схала соуп ҳәа згәы иалоу. Ҳара ҳҿы акәымзар аҭоурых аҵара азин ахьрымам ҳәа џьаргьы исмаҳац. Ара акәым, ани «еилаабахьоу акапитализм» ҳәа ҳазҿу аҟынгьы ас иҟамзар ҟалап. Ҳҭоурых ҳмырҵара ҳхы ҳхарштра ауп иаанаго. Ари чҳашьа амам уажәашьҭа…

Имч зегьы каԥсеит аминистр. Ааҵәа дҭаҵаны лабала исуазшәа деилаҟәыбаса астол дахьахатәаз, иблақәа ҭызза Кьасоу дихәаԥшуан. Уажәы ихы акгьы аӡбомызт иара (иагьанбаӡбахьаз, иԥсы ҭан ауп). Дызқәымчырц иааиԥхьаз ауаҩы, инапаҿы дшымааиуаз аниба, ицәа дылҭаҟәыбасан, ус иҳәеит:

– Иҟасҵари нас сара?

– Уаԥырҵ абри уҭыԥ.

– Аҳәара мариоуп «уаԥырҵ», – Кьасоу иҳәашьа еицакны ҿааиҭит аминистр. – Ибзиоуп, сара саԥырҵып, аха еиӷьу дааип ҳәа угәы иаанагома?

– Уара иуеиӷьу абри аҭыԥаз Аԥсны дыҟамзар, усҟан иаанхаз аԥсуаа мҳаџьырра ҳцар еиҳа еиӷьуп, ара ҳаҟазар аасҭа, – иҳәан, ашырҳәа дҩагылан, ашәа ахь иҿынеихеит Кьасоу.

– Уаангыл, – ҿааиҭит аминистр, иаҳа-иаҳа ихәлашәоз ибжьы ҭахәаҽуа. – Уаатәа, цқьа ҳааицәажәап.

– Иаԥсам уара уацәажәара, – иҳәан, ашә нкыдҵан дцеит Кьасоу.

Адырҩаҽны Кьасоу ашколаҿ даннеи, деишәара-еиҵараха ашәаҿ дизыԥшын адиректор, ахьҭа дакызшәа ихапыцқәа еихакшо.

– Сара сахь улеи, – иҳәеит ихәарҽхахьаз ишьапқәа аарла еихго, уажәы-уашьҭан дкаҳауама уҳәаратәы, иҭыԥ ахь иҿынеихеит.

Адиректор иҿы итәан ҩыџьа арҵаҩцәа. Аӡәы аҳәынҭқар Никәалаи ихаантәи, рҟәышшьа змамыз, илдыруа ада дыррак ыҟоуп ҳәа иҟамыз, аҩ зқәырыԥсахьаз лыхшыҩ цагәы ала аҵаҩцәа бжьызхуаз лакәын. Егьи, иқәыԥшыз арҵаҩы, адиплом аазхәақәаз рыхшыҩ лыхшыҩха, лхашәа хы лымбо,

арахь аҵатәхәы анымҩаԥылгоз ауу ҳәа еилалоз ахәыҷқәа ззеиқәымкуаз, лҟазшьа ҟьаҟьаӡа дыҟан.

Кьасоу дшааҩналазҵәҟьа, дааиасны днарҿатәеит, арҵаҩцәеи адиректори рхырҿқәа цқьа ибарц.

– Уԥхамшьаӡои, абри уара! – лҳәеит, лхы-лҿы еиқәаҵәа аиқәаҵәара нацҵо, насгьы аҿар рганахь ала илымаз агәынамӡара илызнарҵысуаз ашҳам лажәақәа инарыхьшьуа арҵаҩ бырг.

Кьасоу иаҳаз аҭак аҟаҵаха имҭакәа, бышиацәажәаша ҳәа заанаҵ иазыҟаҵаз арҵаҩы қәыԥш, лара илҳәан еиԥш, дымҩахҟьо далагаанӡа бзиа дызбоз, аха иара дшиҭахым анеилика, игәаҕ шьҭызхыз, лажәа ҟьаҟьақәа неиҿалыжьит.

– Ҳурԥхашьеит аҿар. Ҳхы ҳзышьҭымхуа ҳҟоуҵеит, Кьасоу Мрамба. Ҳаиҳабырагьы рыбӷа ԥуҵәеит. Уакә сакәзар, уакә сакәны анцәа сҟаумҵан аха, схала саԥырҵуан арҵаҩра.

Знапы ҵыс-ҵысуа астол иахатәаз, адиректор имҵаз ақьаад акы аниҵарц иҭаххан, аха иауамызт. Иикыз аҩыга уажәыуажә импыҵшәон.

– Сажәымҭыеха, – ацәажәара дналагеит адиректор, ашьауӷа аҿаԥхьа аҵыхәтәантәи ажәа иҳәозшәа, – сзыниазеи, сызҭашәазеи?! Абри аҟара шықәса аус зухьеит директорс, аха уара уҩыза, арҵаҩы дсықәымшәац. Уеилазгада, уара абас? Ма ухы аҭыԥ иқәҟьоу? Жәлары зегьы рылымкаа, узусҭада абри уара?

– Иазхоит, – адиректор даахьижәеит Кьасоу. – Жәлар рызбахә аҳәара азин умаӡам, уара. Ҳажәлар акыргьы ирыҵаукхьеит. «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» ихаан аахыс, уи ихьӡ злам ажәак уҳәомызт... Ааи, ааи ажәлар рыхьӡала ацәажәара азин шәыман шәара...

– Избан, ажәлар рыхьӡала ацәажәара азин зҳамам – лҳәан, дҩацралеит арҵаҩ қәыԥш.

– Избан сыхаара, – ажәа «сыхаара» инақәирӷәӷәаан, даацәажәеит Кьасоу, – ажәлар брыҟәгәаны ауп ааӡара шбымоу бара. Ибааӡо ахәыҷқәа бара ибеиԥшхар, усҟан ирԥеиԥшхозеи раԥхьаҟа!

– Исаҳауа закәызеи?!. – дныҩнытҵәааит акыр зхытцуаз арҭцаҩы. – Ари иацәажәарагьы иаԥсам, ддәықәтҵа иахьиԥхьаз.

Адиректор еснагь рґьажәҩас имаз арҵаҩы илҳәаз ааигәамԥхеит. Избанзар, иара директорс дахьыҟаз ашколаҿ иҟалаз ҳәа инеигәыдтца-ааигәыдҵо ирылалар иҭахымызт. Аԥашә ицәыҵатәоу агәарҵкьа еиԥш ихы ихьчон, ихы еиҳаз даҿеа зҵаарак зыҟаломызт усгьы. Иара иҩызцәа шәҩыла абиурократ школ иааӡаз, иҟарҵоз зегьы бзиоу џьызшьоз, ирҳәоз зегьы ҟәышроуп ҳәа згәы иаанагоз, ицәымсахахьаз, хаҭала излаҿехьаз дреиуан адиректор.

– Иабасыԥхьахуеи? – дҵааит Кьасоу.

– Ахԥатәи амаӡаныҟәгаҩ дуԥхьоит, – иҳәеит адиректор.

– Ианба?

– Асааҭ жәаба рзы.

Кьасоу ашәаҿ даннеи, даахьаҳәны днарҿаԥшит. Дара тәан еишәар-еиҵараха, рхы рыкәаҿы, ашьрахьы днаскьаргозшәа. Убасҟан игәы инҭиҳәааит иара: «Ирԥеиԥшхари ҳауаажәлар, абарҭ иреиԥшу арҵаҩцәа ирхаанхазар?..»

Иахьиԥхьаз аҩналарҭаҿ даннеи Кьасоу, иаразанак ашә изаадыртит.

– Ахԥатәи аихагыла, нас арыҕьарахь, – иҳәеит амилиционер, заанаҵ ирхианы аҩналара азин злаиоуаз абҕыц хәҷы наиркуа.

Кьасоу иааџьеишьеит ас иаразнак дахьыҩнарҵаз. Шаҟантә ажәлар ирзеиԥшу азҵаарақәа рзы, иҩызцәеи иареи мчыбжьыла иавагьыжьхьааз ари ашә. Усҟан дара ҵаҟа иангәаҟуаз, уа хыхь, хьаада-баада еидтәалан рхатәы усқәа рызбон, жәлар рызҵаараз ҵаҟатәи ашәқәа ыларҟаҵаны.

Уажәы, ас ирласны изаатыз ашә дныҩналан, ауарҳал ҟаԥшь зқәыршәыз амардуан дҩаҿалан иҿыҩеихеит. Хыхьынтәи ҵаҟа илбаауаз, ма ҵаҟантәи хыхь ихалоз аҭыԥҳацәеи арԥарцәеи, иара уа аҩнуҵҟа аус зуаз, дахьрыхәаԥшуаз имҩашьахуа ибон адәахьы иқәу рҩызцәеи дареи хәыки шьхаки шрыбжьоу. Дара зегьы неибеиԥшны анык илыхшазшәа, рхымҩаԥгашьа, рцәажәашьа, рныҟәашьа, ртәашьа, ргыла-

шьа, иеицырааӡазшәа акәын ишыҟаз. Анцәа ду дара зшаз (дара ишырҳәалоз еиԥш, иалаҽхәаны), ирыхәҭаз аҭыԥгьы рзиԥшааит. Ирыӄәнагахашаз аԥсҭазаарагьы ранеиишьеит. Дара рхаҭақәагьы уи аҩыза аԥсҭазаара иахьақәшәаз (уи аҩыза иақәымшәаргьы, ааӡара зларымаз ала, даҽаџьара иаухәарҭахыз), рцәыӡыр ҳәа ишәозшәа, ашәшьыра иҵахаз аџьықәреи еиԥш, инхытыр-аахытыруа, џьара еимакык-еиҿакык рхы аламырхәӡакәа, раԥхьаҟа рымҩақәа маншәалан ишаатра иазхәыцуан. Даргьы ргәы иаанагон зегьы ирееиӷьны рыԥсы ҭоушәа. Убри азы акәын изрыцҳаишьоз Кьасоугьы, тәым хшыҩла адәы иахьықәыз...

Амаӡаныҟәгаҩ идкыларҭаҿ итәаз аԥҳәызба хаҵа лзымцара иахҟьаны еснагь игәаан иҟаз, дыҭрысны дҩагылеит Кьасоу дшааҩналазҵәҟьа.

– Бзыцәшәазеи, аԥҳәызба? – иҳәеит Кьасоу, ауада агәҭа даангыло.

Акыраамҭа лыԥшшәы лхыгга дгылан аԥҳәызба. Ҳәара аҭахума, ларгьы илаҳахьан Кьасоу Мрамба ииҳәаз «акаамеҭ». Избанзар, леиҳабы имӡакәа зегьы леиҳәон усгьы. Урҭ амаӡақәа рыдагьы дара ирзеилаз зларацәаз ала, илцәиҵәахыр ҟалахуазма... Нас, ақалакь аҩнуҵҟа лара ишылҭахыз еихылшон.

Зхатә гәаанагара аӡәы имоуп ҳәа иҟамыз амаӡаныҟәгаҩ ԥҳәызба, зхатәы гәаанагара иацәымшәакәа изҳәаз иӡбахә анлаҳа (ара зхатә гәаанагара зҳәоз усгьы жәҩанахьтәи дылбаазшәа акәын ишихәаԥшуаз), даараӡа иџьалшьеит. Кьасоу амардуан даҿалан данхалоз инаркны, рышҟа дышнеиуаз шылдыруазгьы, лгәы аҭҳараҳәа аисра иалагахьан, дылбааздаша гыгшәыгк ааиуазшәа.

– Улеи, амаӡаныҟәгаҩ дузыԥшуп... – ашә изаалыртырц лҿыналхеит, аха иара дазымԥшӡакәа дныҩналеит.

– Уа, бзиала уаабеит, – иҳәан, дызхатәаз астол хәхәа ду дҩахыҵны, Кьасоу инапы аанкыланы иаԥхьа даартәаны, днаиазҵааит: – Иҟоузеи, шәышԥаҟақәоу аҩны? Усымбеижьҭеи даара акыр ааҵуеит.

Еснагь ихы иаирхәоз ажәақәа неишьҭеиҧсеит, нас иҿырҟәымшәышәӡан, Кьасоу гәыбӷан иҭо ҿааиҭит: – Уара, зны-зынла абри сара сахь уахьымааиуа сгәы иалсны сшыҟоугьы уасҳәоит. Иахьа аҧсҭазаара акалашәа иҟоуп. Уадаҩрак уақәшәаны ухы сывумган. Ҳаргьы ара ауаа рзы ауп ҳаз-тәоу. Жәлар ирыхәҭоу ҳзыҟамҵозар, заанаҵ ҳхы дырны ҳаҧырҵыр ҳахәҭоуп. Убас даныҟамла акоммунист, нас зе-гьы башахоит, –абиурократра злаҿхьаз амаӡаныҟәгаҩ иа-жәа ҧаршеиқәа неилажьуа, биурократ мҩала акәараҵара даҿын.

– Иҟоузеи шәышколаҿ ажәабжьс? – дҵааит иара, иаҧхьа иқәыз ақьаадқәа рҿы зда ҧсыхәа имамыз цәаҳәақәак иҧшаа-уазшәа дрыхәаҧшуа.

– Ҳашколаҿ иҟоу сара саҵкьыс шәара ижәдыруазароуп, – иаахжәаны аҭак ҟаиҵеит Кьасоу.

Амаӡаныҟәгаҩ инимырҧшырц дшаҿызгьы, игәы иҩала-ҟацеит Кьасоу иажәақәа, аха иқәыцьмара ихы иаимырхәакәа (уи зны-зынла абгахәыҷра аҟынтәи уахь дшиаслозгьы), еиҭа ихы инапаҿы иааганы, даацәажәеит:

– Сара издырқәоу рацәоуп, урҭ зегьы уажәы ирзаауазеи, – иҿааирҭынчызшәа, нас иаалырҟьаны диазҵаашт: – Еимашә-куазеи адиректори уареи?

– Иеимаҳкыз шыжәдыруагьы сара сҿала ишәасҳәарц акә-хап ишәҭаху?

– Усгьы акәзааит.

– Сара иқәсыргылеит азҵаара, аҧсуа хәыҷқәа рыдгьыл аҭоурых рҵаларц азыҳәан.

– Уи здыруеит, аха шаҟаҩы удгылода убри азҵаараҿы?

– Рыцҳарас иҟалаз, адгылаҩцәа ахьыҟам ауп. Убри ауп азҵаарагьы зыӡбамхаз.

– Уара иузымдырӡои ҳара ҳҳәынҭқарраҿы аиҳараҩык ирҳәо ишадырго?

– Ииашамзаргьу?

– Победители не судиат, – иҳәеит урысшәала акры здырӡо иеиҧш ихы баны, амаӡаныҟәгаҩ.

– Иаааиз дзаиаааиз, деиҳауп азоуп. Ус анакәха, иаааиз итәы нагӡалатәуп.

– Ҳара ҳтәы ырӡну?

– Изҳәада ҳара ҳтәы ҳарӡит ҳәа! – иаҳа-иаҳа аицралара даҿын амаӡаныҟәгаҩ.

– Нас сара сзыхшәырҟьозеи? – уажәшьҭа аус ахь диасырц напы аиркит Кьасоу.

– Иахәҭам ахьуҳәо азыҳәан.

– Сара иқәсыргылаз азҵаара ахәҭам ҳәа ишәыпхьаӡома шәаргьы?

– Уи ахәҭазар, хыхьынтә ала иҳадырҵон, – иҳәан, иикыз ақьаадқәа еимбгьыжәаа астол иныкәыпсаны дҩагылан, дааиасны еиҭах иҭыпаҿ днатәеит.

Иагьа аҽаргызмалыргьы, акәты аназымкуа ҟалоит абгахәыцы. Убри деипшхеит амаӡаныҟәгаҩгьы. Хаҿык ашьҭахь даҽа хаҿык ҵәахуа, акыр шықәса иҽынеиҭныпсахло, ауаа зжьоит ҳәа даҿын. Иара ижьоз џьишьон, аха дара дзакәыҵәҟьаз еилкааны ирыман, арахь дшеилыркааз аҳәара азин рымамызт акәымзар.

Абар уажәы, Кьасоу иапхьа дтәан агәымха, зхазы зуаажәлар ирмеигӡоз, «Кавказ каҷҷа апа хазына» игага иахьагьы иацәшәоз.

Ичҳара рацәоуп ауаҩы азалымдарақәа рҿапхьа, имчҳар ада псыхәа имамкәа данҭадыргыло…

Кьасоу дзыҩнатәаз акабинет ҭбаа ду, алу иақәгылоушәа, агьыжьра иалагеит. Иҿапхьа итәаз амаӡаныҟәгаҩ, ухы-уҿы еицаҟьаны иузырбо асаркьа еипш, дкылыгәгәа-мылгәгәӡа диҿапшуан. Аҳауа хьшәашәа ҩназгалоз акандиционер, пенџьырцыпхьаӡа ишкылагылазгьы, ахәаҽра далагеит, пшак зҭамсӡо ҳапык дхәыҵакушәа. Аҭагылазаашьа иаҳа-иаҳа ахьанҭахара иаҿын. Уи еиҳагьы еицәахар алшон, амаӡаныҟәгаҩ пҳәызба ашә аартны дааҩнамлазҭгьы.

– Аредактор дыпшуп, – лҳәеит лара, илтәымыз, иара иахь даннеиуаз азы ишьақәыргылан илымаз абжьала.

– Даашьҭы, – илахь ҵырхәлан ҵаҟа дшыԥшуаз, иԥаҵа ҟаԥшьқәа днарыҵацәажәеит амаӡаныҟәгаҩ.

Ашә даалагылеит агазеҭ аредактор, қәрала ҩынҩажәа шықәса иреиҳамыз, имшәыз аҟаб еиԥш ихы-иҿы шкәакәаӡа. Аҭаца қәыԥш лшьапы ԥынҵа дықәгылан данныҟәо еиԥш, астол еиҵҳәа дахыкәшан, амаӡаныҟәгаҩ инапы аанкылан, днеиҿатәеит.

Кьасоу уи дшидыруазгьы, уажәы иааҩналашьа ала, еиҳагьы деиликааит аиҳабыра рхазыҳәа ираазо акадрқәа дышреиуаз.

– Ианышәҭца закәи, уара, агазеҭ? – иҽыргәааӡан ҿааиҭит амаӡаныҟәгаҩ, иԥсыҽны иидыруаз ихатәы бызшәа урысшәала цәҳаракгьы нацҵаны.

Ихы-иҿы цәышра ацәышра нацлеит аредактор. Дҩагыларц иҽыҩазикит, аха амаӡаныҟәгаҩ иркьакьан иикыз инацәкьыс алада ианхаирҟәала, зыԥсыԥ цаз аҳаҭа рчы еиԥш длеиқәаҳан, ус иҳәеит:

– Сыҟамкәа исзыруит, Асҭамыр Нестор-иԥа.

– Иҟазҵада?

– Схаҭыԥуаҩ.

– Иҭыԥ дықәҵатәуп.

– Дықәҵатәиужьҭеи иҵуазеи, аха шәара шәысмыцхрааит.

– Ҳара ҳацхыраара абауҭаху, – ибжьы ҩышьҭихит амаӡаныҟәгаҩ. – Ҳара зегьы ҟаҳҵозар шәара уа шәызтәоузеи?!

– Агазеҭ ианышәҭцаз дзакәу удыруоу? Ҳсовнхарақәа иреиӷьу адиректор. Даара ргәы нханы иҟоуп ара. Аусқәа даара иҽеимхар ҟалап.

– Ахара сыдуп ҳәа сшәыԥхьазозар – самышәх.

– Уара уамхра мариоуп. Имариам абарҭ зыбжьы зырго иалагаз раанкылара, рахьырхәра ауп, – иажәа ааҿахҵаны Кьасоу иахь дынцәыҵыԥшит, уи иаҳауаз ажәақәа шидикыло еиликаарц. Аха Кьасоу дтәан ашьшьыҳәа, дара еибырҳәоз иара имаҳауазшәа. Уи еиҳагьы игәы иҩыҵаххын, аредактор днаиқәҟааит амаӡаныҟәгаҩ: – Иаарласны абиуро аҿы шәызҵаара ықәҳаргыларанЫ иҟоуп.

– Шәара ишәҳәо закәануп, – иҳәеит аредактор, еснагь ихы злаҿиххуаз иажәақәа еиқшьуа.

– Нас ҳара иаххәо закәаным ҳәа угәы иаанагома?!

– Сара сгәы акымзаракгьы аанагаӡом... сара...

– Асабшатәи аномер аӄны уқәгылоит уара ухаҭа. Уи ауаҩ зцәа зхышәхыз дуриашароуп, аминауаҭра шьҭаҵаны. Ақыҭа нхамҩа аинститут дызлалгаз адиплом ааихәазшәа, адиссертациа иара имҩызшәа, иану зегьы урҿагылоит. Иуаҳама исҳәаз?

– Исаҳаит, – дахьтәаз дҩаҵӄьеит аредактор.

– Мап ацәукуазар? – аредактор иқсы ҿикаауан амаӡаныӄәгаҩ.

– Шәара ишәҳәо мап шқацәыскуеи!..

– Ус анакәха...

– Иеилыскааит, шәара ишышәҭаху иӄалоит.

– Уца!

Дшыҩналаз еиқш, ишьап қынҵа дықәгылан дындәылӄьеит аредактор.

«О, Анцәа, – гәаныла иҳәон Кьасоу дахьтәаз. – Изакәызеи сызлапшыз?! Изакәытә хлымӡаахузеи, изакәытә маҵуроузеи, изакәытә ҳратәроузеи? Сыбла изабазеи абри аҩыза сара? Зқьышықәсала аӡыблара иаламӡыкәа, зхы еиқәзырхаз апсуаа ҳазхаанхаз зусҭцәаада аҵыхәтәаны?! Абарҭ роума, нас, ҳара ҳауаажәлар рапхьаӄагьы аӡыблара иамырхәаҽыкәа иалызгараны иӄоу?» – Кьасоу изымчҳакәа дҩагылан амаӡаныӄәгаҩ ишӄа ҿааиҭит:

– Хыхьынтәи шәыбызшәа шәымҳәаан ҳәа ҳарҳәаргьы ҳаӄәыҵуама?

– Уара аполитика уҽалаумыжьын, – ибжьы ҩышьҭихит амаӡаныӄәгаҩ. – Хыхьынтәи шәбызшәа шәҵа ҳәаан ауп иҳарҳәо.

– Нас убри ҳара ҳашқазныӄәо? – Кьасоугьы ибжьы ҩышьҭихит.

– Иазхоит! – иаахижәеит амаӡаныӄәгаҩ. – Ҳара ҳазныӄәоит даара ибзиаӡаны. Абыржәы еиҕьны ҳмилаҭ рҭагылазаашьа ӄамлац. Иахьатәи ҳаиҵыҵра гәазымҭаз, иареи ҳареи аус ҳзеи-

цураны ҳаӃаӡам! Уи ихы иавибааит ихы иазиуз. Уара урҭцаҩ бзиан, уаҩы дуқәгәыҕыртә уӃан азныказы, аха умҩахӃьеит. Избоит уара уаҩы ииҳәо зхы иҭало шуакәым. Уара ухәыцшьа ҳаамҭа иақәшәом. Ҳара иаҳзыбжьыхуам ҳаԥхьаӃатәи ҳҭцеира уара унапы ианҭцаны. Узҭцаара ҳазхәыцып. Даараӡа сгәы иалоуп аха уахьаҳмырхәыр Ӄалома. Уца.

Кьасоу ашәаҿ даннеи, даахьаҳәын, амаӡаныӃәгаҩ иахь ҿааиҭит:

– Сара харак сыдуп ҳәа схы сыԥхьаӡом. Иқәсыргылаз азҭцаарагьы иашоуп. Егьи, ҳаамҭа ҳәа узҿу («шәара» ҳәа дышиацәажәоз «уара» ахь диасит Кьасоу), ауаа иашақәа аҭцагылазароуп акәымзар, абиурократцәеи аҭцарҭышагаҩцәеи рнапаҿы ҳәара аҭахума, ишәарҭахоит…

Адырҩаҽны Кьасоу Мрамба дтәан КГБ амаиор Гвасалиа Напо иӃны.

Адәахьы амра шкацеиуазгьы, дзыҩнаргалаз ахан еиқәыхьшәашәа иӃан. Ара аԥсҭазаара ыӡхьоушәа, шәышықәсала уаҩы дзыҩнамыз абааш иаҩызан. Аԥенџьырқәа зегьы ыҭцарӃацаны, уахьынаԥшлакгьы адәахьынтәи лашарак ма џьара иӃьалангьы иҩнаԥхомызт (иҩнаԥхар акыр иаԥырхагоушәа).

Абри еиԥш иӃоу аҭынчра дахьналаҳаз, азныказы игәы иаахәеит Кьасоу. Иԥсҭазаараҿ аӡыблара дызлаз, ихы ҭызӃьахьаз, иԥсы иҿазҭцахьаз зегьы наӃ адәахьы ииаанрыжьны, ҭынчра џьанаҭк дҭанагалазшәа ибеит, тәым бжьык имаҳауа ихи иареи ахьеизаанхаз. Убри аамҭазы, иара дахьтәаз иҿаԥхьаҭцәӃьа, жәҩангәашәаԥхьара еиԥш иӃьаӃьаӡа иаатит ашә, радиола аҭӡамцқәа ирылҩуазшәа иаагеит абжьы: «уҩнал!» Уахь дныҩналеит Кьасоу.

– Утәа, – иҳәеит амаиор, ихы шьҭымхӡакәа, дызхатәаз астол амгәа даахан дҭаԥшуа.

Кьасоу иаԥхьа игылаз астол аҿы днатәеит.

– Ҳара аӡәгьы дҭаҳкӡом, – иҳәеит амаиор, «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» иеиԥш абла нарԥшыгақәа змаз, имаҭ блақәа рыла дынцәыҭцыԥшны Кьасоу дихәаԥшуа.

Кьасоу азныказ изеилымкааит амаиор иихӡаз. Уи аҭакра ихәҭоуп ҳәа зынӡаскгьы игәы иаанагомызт.

– Хара здым уаҩы дыҟаӡам адунеиаҿы, – уи атеориа иара иаԥиҵазшәа, даҵаҿырбаны ҿааиҭит амаиор. – Ҿыц ииз аԥшқагьы ахара идуп. – Астол амгәа ихы нҭагәаны акы аԥшаара далагеит Напо.

– Аҭакра зыхәҭоу ахара зду иоуп, – иҳәеит Кьасоу. Кьасоу макьанагьы дзызхәыцуаз акоридор аҿы ҩ-сааҭк дахьтәаз акәын.

– Исзеилкаауам, избан, акоридор аҿы ҩ-сааҭк сызтәаз?

– Саргьы исзеилкаауам... Уааит анырҳәа, дыҩналааит, сҳәеит. Уа уртәаны узмадаз?!

Амаиор еиҭа акыраамҭа қьаадқәак еилихуан, еилеиҵон. Зны-зынлагьы иаԥхьа иқәгылаз аселеқтор инацәкьыс наҟәырҕәҕәаны, еилгамыз ажәақәак дырзыӡырҩуан. Нас еиҭа ақьаадқәа ихы рылакны дҟәынд-ҟәындуа даԥхьон. Дара ақьаадқәагьы, напы мыӡәӡәа ирымкызшәа, иҟәашкакараӡа, ахи аҵыхәеи хԥа-ԥшьба џьара амҳәыр иарганы иҟан. Ауада аҩнуҵҟа, амаиор дызхатәаз астоли Кьасоу дзықәтәаз аҟәардәи, аҭӡы икыдыз Ӡержински ипатреҭи рыда уаҳа акгьы ыҟамызт. Ԥенџьыр заҵәык иҿазгьы егьырҭ аԥенџьырқәа реиԥш ижәагәан.

Акоридор аҿы дантәаз еиԥш, иҭагылазаашьа еибарххо иалагеит Кьасоу. Амаиор иҿымҭра аӡыӡ еиԥш игәы иаланаҵон, аха дахьыҟаз аҭыԥ дазхәыцны иҿеиқәикуан, ус, дҵааит иаԥхьа итәаз ишҟа:

– Ара шәара шәҟны сзаанагазеи сара?

Амаиор ииҭахыз ма аус злаҟаиҵашаз азҵаара иоузшәа, ихы-иҿы ааихаччан, ус иҳәеит:

– Абри аҩыза азҵаараҵәҟьа уара иусҭап ҳәа сгәы иҭан.

– Нас? – иажәа ааиркьаҿит Кьасоу.

Кьасоу еиликаауан амаиор ацәҟьа даҿаиршәырц дшаҿыз. Убри аҟнытә дмыццакыкәа иажәақәа дрызхәыцны даацәажәеит:

– Сара усзеилкаауам, амаиор...

– Аҩыза амаиор, – Кьасоу дааириашеит амаиор. – Саргьы усзеилкаауам, аҩыза арҵаҩы.

Амаиор ихы мҩаԥгашьа Кьасоу игәы иҩыҵаххны, инақәырӷәӷәан ҿааиҭит:

– Аҩыза амаиор, сыззааугаз аахтны иҳәа, сара аха сымаӡам.

Гвасалиа ихы-иҿы ааихаччеит. Ибла саркьақәа иаарылыԥхеит иагьа дыччаргьы ԥхара зхымыз имаҭ блақәа. Урҭ мҵысӡо ҟыгала иҟны иҭарсазшәа, еснагь ԥхьаҟа иԥшуан. Иԥынҵа аҵаҟа, иԥаҵа еиқәаҵәа ҽыҭ иаҵартәаны имаз, аабыгбыгны, ашша зықәшьу ацҳаҵәры еиԥш, иажәақәа урықәҵәраартә, ҿааиҭит:

– Саргьы сеилахоуп дааразa…

Даҽа ҳәызба ццышәк игәы иналаҟацеит Кьасоу. Дҩагылан дындәылҵны дцарц инақәикит, аха даныныҩналоз иӷәӷәаны икыдҳалаз ашә изаамыртыкәа дадхалар ҳәа дшәан, иҽааникылеит.

Амаиор иқьышә ҵаӷақәа еихарӷәӷәаны, Кьасоу иблақәа днархыԥшылан, игәынамӡара ихы-иҿы ианмырԥшыкәа, ҿааиҭит:

– Удәылҵны уцарц уҭаххеит ҳәа сыҟоуп.

– Ааи, исҭахуп. Уа ииашан сеилукааит.

– Сара зегьы иашан еилыскаауеит.

– Нас зегьы иашан еилукаауазар, избан, сзааугаз зумҳәо?

– Узаазгаз уара иузымдырӡои?

– Аԥсуа хәыҷқәа рхатәы ҭоурых зырымҵозеи ҳәа ахьысҳәаз акәхап.

– Сара уи аҩыза уҳәеит ҳәа сыздырӡом – ҽырдагәа ҟаиҵеит амаиор. – Нас иауазеи уи аҩыза уҳәазар! Уи акәым ара зҵаарас иҟоу! Ара иҟоу… – еиҭа ақьаадқәа ихы нарылеикит Напо. Уи аҩыза ахымҩаԥгара иара итактика акәын. Нас, иахьынӡаилшоз, аҭынчреи ҿымҭреи еикәиршеит. Убас ахымҩаԥгара уажәы ибазма, еиҭа иблақәа днарцәыҵыԥшын, Кьасоу днаихәаԥшит. Аха Кьасоу уажәы еиҳа иҽырҭынчны дтәан. Амаиор игипноз аус азымуашәа аниба, (уи уажәшьҭа ихазар

акәхап), иаразнак аус ахь диасит. – Ашколаҿ иуҳәаз сашьҭаӡам сара. Сара еилыскаарц исҭаху... – еиҭа иҽаанкылан аҭуан аҵапшра далагеит. – Уара абри ҳаиҳабыра рышќа гәалас иумоузеи?

– Аиҳабыра ҳәа узҿу руа дарбану? – иаразнак ихаҿы иааит ииҳәашаз Кьасоу. – Москватәиқәа ракәу, Аԥснытәиқәа ракәу?

Амаиор иара итәала зҵаарас иќаз зегьы дырзыќаҵоуп ҳәа дшыќаз, Кьасоуи иареи реицәажәараҿы игәиҽаниҵеит. Наќ хара даланамгалакәа. Иара Кьасоу иќаиҵаз аҭак ќаиҵар акәхеит ишиҭахымызгьы.

– Иаххәап, Аԥснытәиқәа.

– Уа уиашоуп. Аԥснытәиқәа сгәы рзынханы сыќоуп, зегьыҵәќьа ракәым, аха...

– Угәы нханы уќазар, иззынхазгьы уҳәозар акәхап?

– Згәаанагара згәы иҭазҵәахқәоу среиуаӡам сара. Исҳәар сылшоит, амала лҵшәа аиуам акәымзар. Сара сакәым, иара шәаргьы ижәдыруеит урҭ закәқәоу, аха ҿышәҭуам.

– Ҳара ҳазҵаара уара иуусымзар ќалап, аѡыза.

– Уаргьы угәра сызгом, амаиор.

– Аѡыза амаиор, – Кьасоу деиҭааириашеит Гвасалиа. – Ааи, усгьы акәзааит, – иҳәеит Кьасоу дахьириашаз даақәашаҳаҭхашәа, – аҵарҭышагаѡцәа, амиллионқәа иаԥсоу адачақәа зыргыло, зыхшара аќәќәаҳәа ихысуа ақалақь иалоу, аиаша зҳәо ауаа бҕеиҵыхра рызымҭо, змашьына еиқәаҵәақәа ирықәтәан игәароу ртәы шәусӡами? Шәара ишәусу сара аԥсуа хәыцқәа рҭоурых зырымҵозеи ҳәа ахьысҳәаз ауп. Ииашан аполитика мѡаԥугозар, аѡыза амаиор, сара исҳәаз уадгылар акәын, аха уара даҽа зҵаарак ахь иурбрит, убри ала суќаҭәарц азыҳәан... Ашәа аартны соужь, уаха ара саангыларц сҭахым. Ишԥацари ас мацара. Зны ауаа ирҳәо иазыӡырѡуа иќалап.

Ауада аѡнуҵќа иҭынчрахеит убас акәыбрыҵәќьа ѡнамызт акәымзар, иахьыԥыруа абжьы уаҳартә. Иќалап аҭӡамцқәагьы уи аҭынчра аќнытә еибарххазаргьы, ѡнуҵќала амаиор дшеибарххаз еиԥш, аха инимырԥшит, аԥышәа змаз «Кавказ каҷҷа

аԥа хазына» ихаантәи ачекист. Кьасоу ишҟа иоуз ацәымҁра игәаҿы иҵәахит. Уашьҭан зны ишыҟаиҵалац еиԥш, цәҟьак даҿаиршәырц азыҳәан.

Ауада аӷнуҵҟа аҭынчра иааҟалаз Кьасоу деиҵанарҁәҁәеит еидара хьанҭак даҵоушәа. Убасҟан игәалашәеит иабду изеиҭеиҳәаз ажәабжь, иара ибла ишамбазгьы хашҭра аҟәымкәа ихаҿы иаанхаз.

«Кавказ каҷҷа аԥа хазына» ихаан акәын. Згәы ҭырҟьахьаз, харада ахара иацәынхаз ауаа, аколнхараҿ акгьы рхамшәалаӡо, ажәжәааҳәа аусура иаҿын. Убас ишыҟазгьы ирықәнамго ажәақәа раҳәауа, арахә реиԥш иларҟәны ирызныҟәон. Ҽнак, шьыбжьон агәазы, ҳәсеи-хацәеи амра ицәгылан ишырашәоз, абригадир даакылҟьеит арҵәаа ҳәа дыҳәҳәо, араиком Ԥшьалаа дааит, шәызегьы ахьаца ду ашәшьырахь шәлеи ҳәа. Ус, Ԥшьаалагь дааит аҟаҿыҳәа дыцҳауа, иҿашәоз ажәақәа ҳәо, иҟамчы еиӷырҿан иааигәа игылаз ирықәырххо. Иара ихала ашәшьыра дныҵагылеит, уа зегьы рҭыԥ шыҟазгьы. Егьырҭ амра инцәиргылеит, аԥхӡы рылхәаҭо.

– Цқьа ишәзырашәом аҵьықәреи, – ргәы кыдызххьаз ибжьы нарылаиргеит Ԥшьалаа. – Ашьапы аҵьалакьат шамоу анышә адшәыҳәҳәалоит. Шәхы мӷаԥыжәгоит ишабалак. Акәтаҁьи, акәаци, ашәи ишәықәу шәшәом. Ари иааназо атроцкистцәа шәрыдгылоит ауп, – дааиԥхьхәыцаан, ихы-иҿы ашҳамра ныкәлан, ргәы ҭызшьаахьаз, еснагь ираҽԥниҳәоз иажәақәа рҿынархеит. – Нцәак иеиԥш шәзықәгәыҁуаз шәаҳ, аха ашьҭахь ишәыҵазкыз атроцкист хәымга, ӷ-хаҿык змаз аԥсахӷы Лакоба ицәа шәхыскаауеит шәызегьы. Убри дахьцаз шәишьҭасымҵарц шәҭахызар, аус жәула уаӷҵас. Дарбанзаалак ҳара ҳполитика иадымгылаз, ҳвожд ду имӷа ианымлаз... – иажәа ааҿахиҵәан, еиқәшьшьы игылаз ауаа днарылаԥшны, иҵьыба иааҭигеит ҵыс ҁрак. Аҵыс зегьы ирбартә ашьапқәа ирынкны ианӷышьҭих, иоуижьуаз ҵьнашьазар акәхап, амҵәыжәӷақәа рҟьара иалагеит, аха уи ахақәиҭра аԥеиԥшымызт. – Ҳвожд ду имш ианымлаз, уи ииҳәо

назмыгӡо, – ибжьы зегьы ираҳартә ҿааиҭит, – абри аҵыс еиԥш шәсырԥшыԥуеит. Сшәеигӡарангьы сыҟаӡам!

Дмыццакӡакәа ашьшьыҳәа, игәы иахәаӡо фатәык ифозшәа, акакала аҵыс ахәы алхра дналагеит. Аҵыс ҷыжь-ҷыжьуа, ахьаа иоуаз агәы ҿнакаауан, ацхыраара иаҳәон. Аха иабаҟаз иацхраауаз ма ус ҟаумҵан ҳәа иазҳәоз Ԥшьалаа?! Иршәаахьаз ауаа рхапыц еихарҕәҕәа, аҵыс шыԥсуаз иазыԥшын. Доусы ахьгылаз ргәы еиҵалон, иара аҵыс иаҟараны, иара аҵыс аԥсы хьҿкаауаз еиԥш, иҿкаауан рыԥсы. Рмилаҭ зинқәа зегьы рымхны, аҵыс еиԥш ихәларԥшыԥны акәын ишыҟаз даргьы. Ԥшьалаа ихы-иҿы ихаччон, агәахәара ду иман. Аҵыс абжьы маҿхацыԥхьаӡа иара иччаԥшь иазҳауан. Зхы хьыдышьшьыз аҵыс аҵыхәтәантәи ахәыц алхны инапсыргәыҵа инанҵаны иҩышьҭихит, иааира дук игазшәа (уи усҟан аиааира ганы акәын дшыҟаз). Иаԥхьа игылаз ауаа днарылалеит аӡәаӡәала рыбла дхыԥшыло, ижәбома исылшаӡо ҳәа реиҳәошәа. Уи ибла аӡәгьы дхыԥшылар иҭахымызт. Зааигәа днеиуаз иҿы наҟ инаирҳәуан. Инапсыргәыҵаҿ ианыхьшәашәа ауп аҵыс шыԥсыз ангәеиҭа. Наҟ иршәны инкаршәны, азаара изаазшәа иаԥхьа игылаз днарылаҟааит:

– Исҳәаз шәаҳама?!.

Гәаҕла ихәаԥшуаз ауаа рыблақәа изымычҳазт, амашьына данақәҵ ашьҭахь, дызланыҟәоз иҽы ахьҿаҳәаз ашҟа иҿынеихеит.

– Аус жәула акәымзар, зны шәахыԥазаргьы, Казахстанҟа шәдәықәҵара акы аҭахны ҳәа иҟаӡам, – иҳәан, иҽы дыҩ-ҽыжәлеит.

– Ҟазахстанҟа иахыжәгақәаз ҳазлареиҕьузеи ара иаанхаз аԥсуаа, – иҳәеит зықәрахь инеихьаз ҭаҳмадак.

– Уара Ҟазахстан унахыгазаргьы ухәҭоуп. Сааигәа угылам акәымзар, аҟамч ԥцаҵа уҵысхуан, – иҳәан, дахьҽыжәыз иҟамчы ҩышьҭихит Ԥшьалаа.

Убасҟан иаанкыларазы аӡәгьы дманшәаламхакәа, игылаз дҩарылҵәраан, Ԥшьала ихәыцә данкны дылҽыжәҳәаны, адгьыл ҩара деизҟьа длықәижьит жәаф шықәса раҟара зхыҵуаз

ҷкәынак. Рызегьы ахьгылаз инышьхныԥсылеит. Аҷкәын Ԥшьалаа дӡаиқәԥалан, дыӡны абна дӡылапҟа дцеит.

Ԥшьалаа ахьымӡҕ иигаз изхгомызт дахьгылаз. Аԥсыӡ аӡы зҵабаз еиԥш, уажәы-уажәы иҿы ираҳауан, арахь дызцәажәомызт. Аԥхӡы иҿашыз инапсыргәыҵа асаба зынтаталаз ала иааирыцқьан, аӡмах ҿыцха дӡааҳалазшәа, аҳәынҵәа неиҿашьшьит. Нас днапҟьа-шьапҟо, иҟамчы ырмақаруа зымӡа ддәықәлеит.

Ишанханы еилагылаз ауаа, иҟалаз рхаҿы ианнеи ауп аччара ианалага. Урҭ ччон Ԥшьалаа архәара даҵәахаанӡа…

Кьасоу ихәыцра даалнахит амаиор дӡагылан, иаԥхьа алеиӡеира даналага.

– Даҽа зҵааракгьы суҭаргьы, аҭак уаҳа иҟасҵараны сыҟаӡам. Соужь адәахьы!

– Ара уаанысқылап ҳәа сгәы иҭаӡам. Уца, ашә аартуп.

Кьасоу ашәаҿ даннеи, даахьаҳәны ус иҳәеит:

– Иҵегь сҳәон, алҵшәа шоуа здыруазар, аха…

Авокзалаҿ, ауаа ахьеилатәаз даарылҵны алашара ыршаҟьо иҿааихеит аӡәы. Уи иныҟәашьала, амилициа иакәын. Иара ара акы ихашҭны дцазшәа, мамзаргьы иаха ихьыӡ игәалашәазшәа, даара зхы зтәу аӡәы иеиԥш, дышиашаз Кьасоу дахьгылаз дааит.

– Аҭаҭын умоума? – дҵаапт амилициа, иижәыз ихыԥсаацыԥхьаӡа еиҳа игәы хынҳәуа, ибз еилаԥаҭо.

– Сахаӡом, – иҳәеит Кьасоу, иааидгылаз ишҟа агәаҽанызаара иманы.

– Саҿымхааит, иабасҭаху иара саргьы, иасымшааира сгәаҭеиуа сашьҭоуп, арахь иахьсыхәаз ҳәа акгьы ыҟам.

– Иара аӡыжәра уаҟәыҵыргьы цәгьамзар ҟалап.

– Иакәым кыр ҟасҵама? – ицәа дааҭаӡыӡеит амилициа.

– Ишԥаҟоумҵеи, иахантәарак утапанча ҭкәыцәаа уҳашьҭан.

– Аиаша уҳәома! Ааи, схы иҭашәааит… Анцәа иџьшьоуп стапанчажә аҭра иахьҭамыз. Машәыр ауан, анцәа ауаа, ҳаи, схы иҭашәааит. Сеиҳабы иаҳахьеит уажәшьҭа. Сагьамихуеит. Арахь апенсиа ацаразы шықәсык ауп исзаанхаз. Ӡа-

жәеиԥшьба шықәса баша аӡы иаласыԥсеит. Ҳаи, схы иҭашәааит, закәызеи иҟасҵаз уҳәарауазеи! – ихы шәиуа алашьцара дналалеит, илашара иикыз ырцәаны.

Адәыҕба аангыларҭаҿы игәаҟуаз ауаа, ихырсасиуа итәази игылази,«шәлахьынҵацәгьа шәҽашәымҭан» аҳәозшәа, арҵәаа ҳәа иҳәҳәо, ргәы рхаҵо, илиаҟьан ицеит вагон зыцраҳәамыз паравозк. Уи ашьамхы ласра даҵашьыцит Кьасоу. Иара неихаркәа имамкәа иажәра дҭагылоушәа игәи ишьамхи деицнарымго, ажәԥан иалԥрыз аҳаирплан еилаҟәыбаса адгьылаҿ ишышьҭоу еиԥш, иаргьы деилаҟәыбаса дгылан уажәы.

Ашьжьымҭан, ашколаҿ данааи, адиректор ажурнал иимҭеит.

– Иҟалазеи, исыхьзеи?! – дҵааит Кьасоу.

– Еиҭа уҵаауама исыхьзеи ҳәа?! Иухьзеи умбои уамхуп. Абар аминистр иҟнытә иҳауит ашәҟәы, – иаԥхьа иқәыз ақьаад аашьҭыхны, иланарԥшыгақәа хара икны дкылыԥшуа, аҳамҭа злаирҭаз ашәҟәы даԥхьоушәа, ибжьы ныхраалан инаиргеит: – «Дамхзааит аҭоурых арҵаԥы Кьасоу Мрамба, иахьатәи аамҭа дахьақәымшәо, насгьы аҵаԥцәа асоциалисттә ааӡара аҟынтәи иахьымԥахиҟьо азы» – иԥынҵа хыԥсаа зыдкылаз ақьаад аҟнытәи иԥышьҭыхны, гәырҕьаҿҳәаша ииҭоушәа, ҿааиҭит. – Иуаҳама?!

Илашьцеит Кьасоу икәша-мыкәша. Ҵыхәаԥҵәара змаӡам дәык ԥсҭҳәа еиқәаҵәала ихҟьоушәа днықәыԥшит. Уи аԥсҭҳәа еиқәаҵәа иалаԥсахын шәыҭҳа шкәакәан иара аҵара зирҵоз ахәыҷқәа мадаҕь-мадашәо, изхәҽуа цәқәырԥак иалҵырцы рҭахызшәа. Убасҟан иблахаҵ аагьежьит иара. Иҟалон уи адиректор иаԥхьа дкаҳаргьы, ирласны адәахьы ддәылымҵызҭгьы.

Убри аҽны инаркны аусураз дахьнеилакгьы џьаргьы дрыдыркыломызт. Уимоу, абаҕәазаҿ еидара шьҭыхԥысгьы мап ицәыркит. Аҵәаҕәа нахьыршьит ихы ахьыԥнеикра уадак ирҭараны иҟазгьы. Абас ала, ишьҭахьҟагьы иаԥхьаҟагьы имԥақәа кны агәы даақәхеит Кьасоу Мрамба. Убри нахыс иӡбеит Аԥсны далҵны дцарц. Уаҳа даҽа мԥак ыҟамызт уажәы иара изы.

Игеит, адиқтор лбжьы адәыҕба шаауаз ала, аха иахьынтәиаауаз, иахьцоз изеилымкаат Кьасоу.

Еиҭа ауаа реижәылара, еиҭа рыҳәҳәабжькәа…

Кьасоу дгылан уа дадырсызшәа, ихи иареи еиқәԥо. Иаԥхьа иааины игылаз адәыӷба аҭаларахь игәы ихон, аха ишьапқәа деиҭаргомызт. Убасҟан, дзымеиҭаҵуа хәыцра хьанҭак дышьҭанарӷәӷәеит.

Аҟәа аиндустриатә техникум актәи акурсаҿ дыштәаз дҭырцеит. Иара ихала ауиакәхыз, даҽа жәеизаҩык аԥсуаагьы.

– Исыхьзеи, избан, атехникум сызҭышәаца? – дҵааит Кьасоу, адиректор иҿы дныҩналан.

Адиректор, «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» хаҿыла иеиԥшыз, диеиԥшӡамзаргьы зыҽеиԥшызтәуаз, ибла саркьақәа днаркылыԥшны, ацәымӷра иҿықәыҳәҳәо Кьасоу днаихәаԥшын, ҿааиҭит:

– Уара аҵара уахьӡаӡом.

– Аҵара сахьымӡозар, шәбызшәа цқьа иахьысзымдыруа ауп изыхҟьо…

– Ҳабызшәа уажәшьҭа ижәдыруазар шәыхәҭан. Абар, жәашықәса ҵуеит шәхы аҭагалара ҳаҿуижьҭеи. Арахь лҵшәа ыҟам акәымзар.

– Шәара ишаҳшәырҵоз ала, лҵшәа аиуран иҟаӡам.

Амаҭ аҵыхәа уақәԥалар, ахы шышьҭнахуа еиԥш, ихы ҩышьҭихит адиректор, иланарԥшыгақәа рыҵаҟа иблақәа иаацырцырыз Кьасоу ишҟа иаармацәысны, ус иҳәеит:

– Ишцасоуҳәара, избан лыҵшәа замоуз?

– Избанзар, мчыла шәбызшәа ҳарҵара шәалагеит, – уажәшьҭа иԥикаауаз, игәы иҭаз зегьы иҳәарц инаиқәикит Кьасоу. – Рҵаҩцәас ҳәа иаарышьҭыз, аҵара рымамызт ишахәҭаз. Ақыҭа инарылаҳауа ирылан. Ҩыжәран изҿыз уаха шаанӡа. Иаарбалак иаҳәауан. Аҳәашьышь хымз зхыҵуаз изааугар арҵаҩы, хԥа узықәиргылон, хәымз зхыҵуаз – хәба. Абарҭқәа зегьы рышьҭахь ииашоума уажәы исыдышәҵо ахара, аҵара уахьӡом ҳәа. Схала соума, шәҩыла, зқьҩыла аԥсуаа рыҿаҟәара шәаҿуп.

Аҳаҭа рчы ԥыртланы аԥсыԥ аноурыжьуа еиԥш, длеиқәаҳаит адиректор дахьтәаз. Уи «Кавказ каҷҷа аԥа хазына» иҟазшьа ала

дшааӡазгьы, ҩнутҟала уаҩрак изынханы дыҟазар акәхарын, Кьасоу иахь уаҳа дмыҳәҳәаӡакәа, ҭынч дыниазҵааит:

– Иуҭахузеи, нас, сара сҟынтә?

– Иҟалозар, аҵара азин сыҭ.

– Исылшом, – иҳәеит адиректор, ихара аҽаԥхьа игәы ааиртырц иҭахызшәа. – Исылшом, избанзар, сара схала изызбом. Хыхьынтәи адҵа ыҟоуп. – Аҵыхәтәаны ииҳәаз ахәҭамкәа ишиҳәаз ибеит, аха уажәшьҭа рҽеишьа имамызт азыҳәан, уаҳа иажәа инацымҵакәа, иҽааникылеит.

– Аԥсуаа рыҭцара хыхьынтәи ишеиҿкаау хәычгьы дугьы иаадыруеит. Ҩ-аахак ҳзыҟашәҵеит шәара. Мчыла шәбызшәа аҵара ҳалашәыргеит, мчылагьы ҳаҭцара шәаҿуп. Уи иаанаго, абри адунеиаҿы ҳара акгьы ҳаԥсам ҳәа ауп. Аха ҳара ҳзыԥсои ҳазусҭои аҭоурых ибзиаҵәҟьаны иадыруеит. Сшәыҳәоит сышҭышәацаз ала ашәҟәы сышәҭарц.

Адиректор иблаҟәа шҳаӡӡа, ҿымҭ-ԥсымшьа дтәан, ахара зду ишьауӷа ианизаԥхьа ашьҭахь дшыҟало деиԥшха. Кьасоу иажәаҟәа ахҿа еиԥш ишиашоу игәы иалаҟацон. Иԥсахы еибакуан, аха иҽааникылон. Ихьамҭахаз ихы шьҭымхӡакәа, аҟьаад акы наниҵан, амаӡаныҟәгаҩ ԥҳәызба даалыԥхьан, иналиҭеит.

Амаӡаныҟәгаҩ икьыԥхьны Кьасоу инаилыркыз аҟьаад бӷьыц абас анын:

Алыҵҟьаба

Иҭазааит алыҵҟьаба Мрамба Кьасоу, аҵараҿы агәырҵҟәыл ахьимам аҟынтә, аиндустриатә техникум дшыҭцоу ала.

Адиректор – Лашьхиа Г. Г.

Амаӡаныҟәгаҩ – Мамԥориа Н. Н.

Аҟәа – 1949 шықәса.

– Абригь ҭоурыхуп шәара шәхы-шәҿы аарԥшра азыҳәан, – дындәылҵны дцеит Кьасоу.

Ахәлара иаҿын. Кьасоу ихы игәы ахшәаны, иқыҭахь игаз амҩаҿ амашьына дазԥшны дгылан. Шьыбжьаахыс ҿаҵак иҿы иҭеимыршәацызт. Ихлахаҵ гьежьуан, имч акаԥсара иаҿын.

Гәыҭрас имазгьы аҵыхәтәаны иааиран иҟаз автобус акәын. Аха уигьы унацәа узрыламҵо иахьҭәыз акәхап, ииаанымгалаӡакәа, иниасны ицеит. Ииасны ицаз автобус инашьҭарххны, акаҭран мҩа аҟынтәи ииаахаҵәин, асаба ықәырч аҿаанахеит амашьына ласы «Победа». Кьасоу игәы ааҭгәырҕьааит. Амашьына иақәтәаз дара дрыжәлантәын. Дгәеимҭакәа дивсыр ҳәа дшәан, амҩа агәҭа днаныххылеит.

– Уеилагама уара, узымзышәада?! – амашьына ықәрчаразаан даангылан, ахышә ихы аакылырҳәҳәан, дыҳәҳәеит амашьынаныҟәцаҩ.

– Сузымдырзеи, Кьасоу Мрамба сами, – иҳәеит Кьасоу ижәлантә игәы иахәап ҳәа.

– Аа, уара уоума ашколаҿ зхы змырманшәалакәа иҭырцалоз, – иҳәеит Кьасоу ижәлантә ииаиртхьаз амашьына ашә нкыдҵауа.

– Аҵара сҭахымкәа акәӡам уи шыҟалаз. Абызшәа аҵара сцәуадаҩхеит.

– Урҭ рбызшәа уара уакәым сара исҵеит! – Кьасоу иажәа ааҿахиҵәеит рыжәлантә. – Ҳвожд ду ибызшәа уаҭәаумшьеит акәу? Акы шулымҵуа уиалагь уаҩы ибартә иҟоуп. Ҳтәыла зегьы урҭ рбызшәа ҳҵоит ҳәа иаҿуп, уара?!. – ибжьы неиҵыхны амашьына дынҭаччан, нас Кьасоу даaиқәҕәҕәаан, ҿааиҭит: – Уара уабдугьы иҽырҟьаҳәны акәын дышҳалаз ҳаиашьараҿы. Уаргьы убри амҩа уныҟәлеит. Сара смашьына иҭасыртәо ҳажәлаҿ иаԥсоу роуп. Абра угылаз ухшыҩ ухаҿы иааиаанӡа, – иҳәан, амашьына ныҵырҟьан, асаба ниҿарчны дцеит.

Аҵх агәы ааҩнашахьан, Кьасоу амҩабжара аныҟаиҵоз. Ари нахыс акаршәра ааныжьны аҿаҩа даҿалон азыҳәан, иԥсы ааиҭеикырц аҵла ашьапаҿы дахьынатәаз дамхацәеит. Убасҟан ԥхыӡ дибеит, иара изымдыруаз, иԥсхьаз иашьа Назбеи.

– Умшәан, сашьа сара ухала амҩа уқәсыжьуам, уаԥхьа сгылазаауеит, – ҳәа аҵх лашьцараҿ дцәырҟьа-цәырасуа ибжьы ааиргеит Назбеи.

– Уара узустәада? – алашьцара иалаӡуаз агага, блала дшаӷьо днашьтәалеит Кьасоугьы.

– Уашьа Назбеи сами, заанаҵ зыԥстәазаара иалҵыз уашьа…

– Нас арахьтәи аԥстәазаара иацу ауадаҩрақәа урыцәшәаны аума заанаҵы узҳацәцаз? – ҳәа дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит Кьасоу

– Иуадаҩума, сашьа адунеиаҿ аԥстәазаара? – дҵааит Назбеи ашәеиқәаара дызлаз аҿы џьарак иҽаанкылан, изымдыруаз иашьа ихы-иҿы цқьа иҭиҵаарц иҭахызшәа.

– Ицәгьоуп, сашьа, ицәгьоуп, – иҳәеит ихы игәы ақәымчхан Кьасоу. – Иумбаӡои аԥстәазаара исызнауа? Схы ахьызгара сзымдыруа схала амҩаду санхалеит. Сахьынаҳәааҳәлакгьы зегьы мап сцәыркуеит. Исабжьыугозеи, сашьа, иӷастҵарызеи, схы абазгари?

– Угәы каумыжьын, сашьа. Ушәаны ухьамҵын. Ҳхы еиқәырхагас иӷоу убри заҵәык ауп. – Иаҳа-иаҳа наӷ ибжьы наскьон Назбеи. – Са сахь схьаԥшуеит ҳәа уаламган. Арахь акгьы ыӷаӡам. Арахь ауаҩы иԥстәазаара иаҵыхәтәоуп. – Уи нахыс уаҳа ибжьы имаҳауа ҵлашәарак адгьыл днахәлабга дцеит ҵаӷа.

Иара уажәы адәыҕба аангыларҭаҿ дахьгылоу, иашьа Назбеи ихы-иҿы алашьцара иалибаауан дцәырӷьа-цәырасуашәа. Зны ишьҭахьӷа диасуазшәа, даҽазныхгьы иаԥхьаӷа. Зынгьы апаравоз абжьы ангалак, дацәшәаны дныҵабозшәа, агәаӷра даҿын. Убасӷан Кьасоу илымҳа иааҭаҩит Назбеи ибжьы ааигәаӡаны.

– Умцан, сашьа, Аԥсны ааныжьны. Аԥсуаа рнышәынҭрақәа ишырԥырымҵуа ухамыштын.

Кьасоу дгылан дадырсызшәа, ихы иқәжь. Аҵх ахьамҭара иара ижәҩахыр иқәызшәа, иаҳа-иаҳа ихьамҭахоз ицәеиижьи ишьамхқәа ирзынкыломызт. Уажәы-уажәы илаԥш иҵашәо иалагеит иаб дызгаз асыԥса цәқәырԥа. Уи абжьала адунеи зегьы гәынқьуашәа, илымҳа ҭнашьаауан уажәы…

…Атехникум данҭырцаз ашықәсан, зыԥсадгьыл зыԥсахыз иеиԥш дшьаны, иааиԥылалак ибла ихырҳәалон, амитә ӷазҵаз иара иакәызшәа. Игәы аныԥҵәа, ихы ахьигара изымдыруаз даныҟәха, иаб Махьал арахә иман дахьыӷаз ашьхаӷа дцеит.

Аҽны амш бзиан. Кьасоу иабгьы иаргьы, арахә ирхылаҧшуа, акаҵәараҿ итәан.

Ашьха уарбақәа ахрақәа ирхууаан ианаауа еиҧш, аҧстҳәа еиқәаҵәақәа рҿеибаркны, ажәѡан агәы ырхәашьуа рҿаархеит. Иаразнак иѡалҟьан, уа хыхь абомба ҭкәацуазшәа иаадыдит.

– Уара ара уҟаз, сара арахә ҧхьасцоит, – иҳәан, ишәақь аакыдҧааны иҿынеихеит Кьасоу иаб. Уи нахыс уаҳа димбаӡеит иара. Иагеит асыҧса ирахәгьы иаргьы.

Ауаѡытәыѡса игыгшәыгратә мчқәеи, аҧсабаратә ҵасқәеи ирыхҟьаны, зхала адәы иқәхаз, «Кавказ каҷҷа аҧа хазына» ихаан зхәыҷра алаӡыз, зыҷкәынра абиурократизм иахәаҽыз, аиашаҳәара зымѡа аҿаҟәаз Кьасоу Мрамба, ихы ахьныҟәигара ҭыҧк аҧшааразы уаха амѡа дахьықәгылазгьы иқәымҿиеит.

Иаҧхьа иааины игылаз адәыҕба ашәқәа ҟьаҟьаӡа ишаартызгьы дзеиҭамҵит. Иҧсадгьыл далҵны дымцарцазы, маӡала игәаҿы икнаҳаз аҧырсал лкыдыѡрын, адгьыл илаласеит…

Убасҟан иаҳаит ишьҭахь ала абжьы:

«Уабацои, ҳашьа Кьасоу, ҳара ҳааныжьны. Уахьцалакгьы иузыҧшаараны уҟаӡам аиаша. Угьыжьы ҳара ҳахь, уцқьареи уареи шәеиқәхарц уҭахызар. Ухы иазумун мҳаҵьырра… «угьежьы ухьышьҭрахь»…

Уи ихы игәаларшәо иқәҿызҭыз игәы акәын. Кьасоу Мрамба шиакәу даанхарц азыҳәан ақәҧара иаҿыз.

Ишьҭахьҟа данаахьаҳә, иҕьазҕьазуа днаргәыдыҧшылеит Ерцахә ашьхақәа ҧсҭҳәацкгьы рҿаршәымкәа. Игәаҳәара шьҭызхшаз иҟәандаӡа ҧшакгьы неиҿасит. Ишьҭахьҟа игоз аиха шьҭыбжьқәа, уажәраанӡа илымҳа ҭызшьаауаз, акгьы иаҳауамызт. Ихьшәашәоу, аҧсҭазаара ахьыҟам, изқәа аиархан дгылан. Ус, иаразнак Нарҭаа дуқәа рымч ҧхьаҟа ихазшәа, адәыҕба аангыларҭа ааныжьны ишьаҿақәа еихҳәо, иҧхьаз ишьхақәа рышҟа иҿынеихеит Кьасоу Мрамба.

Аҟәа – Голицино
1987–1988

А Х Ҟ Ә А

Ахымҩас. *Ароман* 5

Амацәысеимҟьара. *Ажәабжь ду* 305

Ацқьа Елана. *Ажәабжь* 415

Анан лытцәаарҭа. *Ажәабжь ду* 494

Ахьышьҭрахь. *Ажәабжь ду*... 583

РУШЬНИ КӘЫКӘИА-ИԤА ЏЬОПУА

ИҨЫМҬАҚӘА Х-ТОМКНЫ

Ахԥатәи атом

РУШНИ КУКУЕВИЧ ДЖОПУА

СОЧИНЕНИЯ В ТРЕХ ТОМАХ

Том третий

На абхазском языке

Аредактор З. Быҭәба
Асахьаҭыхҩы Р. Габлиа
Акорректор Н. Шьамаҭаа
Компиутерла еиқәлыршәеит Н. Гәынба

Аформат 84x108 $^{1}/_{32}$. Атирж 300.
Иҟацә. акь. бӷь. 20,25. Инықә. акь. бӷь 34.
Аҿатцапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2